

Pezenhoffer Antal
A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME
IV. kötet

Volt tanítványaimnak a Vas utcában nagy szeretettel ajánlom

PEZENHOFFER ANTAL

A MAGYAR NEMZET TÖRTÉNELME

(A mohácsi vésztől napjainkig)

TÖRTÉNELMI APOLOGETIKA

IV. kötet

1999

Szabó Dénes beleznai plébános kezdeményezése alapján
A kéziratok másolását és megóvását döntő részben Takács I. Vilmos végezte
A kötet Köröndi József anyagi támogatásával jelent meg.

ISBN 963 8283 00 9 Ö
ISBN 963 8283 ?? ?

Lektorálta: Flandera Mihály

Kiadja: „Béke és Igazság Pilisszentléleki Modell” Alapítvány
Út, Igazság, Élet Kiadója, Pilisszentlélek
Felelős kiadó: dr. Szeifert Ferenc,
az Alapítvány kuratóriumának elnöke

Szedés, tördelés: Palásthy Bt., Balatonfűzfő
Nyomda: Séd Nyomda Kft., Szekszárd
Felelős vezető: Dránovits István

A Wesselényi-összeesküvés (I. Lipót uralkodása)

A szentgotthárdi győzelmet megelőző állapotok

Általánosan elfogadott hit, hogy a nagy nemzeti elégyületlenségnek, sőt elkeseredésnek, mely végül Wesselényi és társainak összeesküvésére vezetett, fő oka a Montecuccoli nagy szentgotthárdi győzelmét követő „gyalázatos” vasvári béke volt, amelyet Lipót olyan feltételekkel kötött meg, hogy megalkuvása akkor sem lehetett volna dicstelenebb, ha előtte nem mi, hanem a törökök arattak volna győzelmet.

Ez a „gyalázatos” béke Magyarország testéből elégítette ki a törököt, neki „adta” Nagyváradot és Érsekújvárt, s ráadásul a nemzet tudta és megkérdése nélkül. Annak bizonyítéka volt, hogy rólunk nélkülünk lehet dönteni, s így nem vagyunk független ország. Megtudtuk belőle, hogy urunk és sorsunk irányítója, a bécsi udvar, nemcsak nem tudja, de nem is akarja Magyarországot a török alól felszabadítani. Neki nem szabad, hanem szolgárországra van szüksége továbbra is, hogy ne legyen se ereje, se kedve lázadni az elnyomás ellen.

Erre a vádra ugyancsak csattanós választ adott ez az annyira legyalázott bécsi udvar, mert hiszen alig egy-két évtizeddel a „gyalázatos” vasvári béke s az utána következő összeesküvés után, tehát *még az elkeseredők és összeesküvők életében* már meg is történt a nagy esemény: beteljesült a magyarság vágya: Megtörtént, amiről Zrínyi Miklós még álmodni sem merészt: az udvar páratlan szellemi, anyagi és erkölcsi erőfeszítéssel, majdnem két évtizedes szakadatlan háborúval, világgraszoló hadvezérekkel és hozzájuk méltó hadi tetteikkel valóban végleg felszabadította országunkat a török alól.

Tehát vitán felül áll, hogy az elkeseredőknek, az összeesküvőknek *nem* volt igazuk: az udvar nemcsak akarta, hanem a valóságban is felszabadította az országot, mégpedig sokkal hamarabb, mint bárki csak álmodni is merete volna. A Wesselényi-összeesküvés vádjainak valótlanúságára és igazságtalanságára csattanósabb cáfolat, az akkori magyarság elkeseredésének megokolatlanságára fényesebb bizonyíték annál, mint amit az udvar rögtön adott, el sem képzelhető.

A nemzet nem volt olyan bizalommal az udvar iránt, mint amelyet az — mint tettei hamarosan megmutatták — joggal megkövetelhetett és megérdemelt volna. De tekintsünk most el ettől az elégedetlenségre oly lesújtó és megsemmisítő cáfolattól, s vegyük azt az esetet, mintha az udvar csakugyan nem tette volna meg „kötelességét” és csakugyan nem is nagyon akarta volna hazánkat felszabadítani.

Szabad lett volna az elégedetlen magyaroknak akár még ez esetben is ellenségük és a kereszténység és vele egész Európa ellensége, a török mellé állni? Akkor igen, ha egy lánynak, aki hiába kér arcpirosítóra pénzt az anyjától, ezért bosszúból és elkeseredésében szintén szabad például az orrát levágni, tehát magát készakarva elcsúfítani. A leány azért kért arcpirosítóra pénzt, mert szebb akart lenni, s mivel nem lehetett szebb, mert nem kapta meg a kért arcpirosítót, úgy állt anyján bosszút, hogy sokkal csúnyábbá tette magát, mint amilyen volt.

Lipót idejében a magyar nemzet szabadulni akart a töröktől. Azt kérte királyától, hogy szabadabb, boldogabb lehessen, mint addig volt. Mivel nem kapta meg, illetőleg nem azonnal, hanem csak két évtizeddel — *mindössze két évtizeddel!* — később kapta meg, amit kért, úgy állt bosszút királyán, hogy csúnyábbá, szolgábbá, még boldogtalanabbá akarta tenni magát, mint amilyen addig volt: követeket küldött ahhoz a törökhöz, akitől állítólag minden áron szabadulni akart; kérte, hogy legyen egészen ura, sőt még évi adó fizetését, tehát a függetlenségéről való *nyílt* lemondást is felajánlotta neki.

Aki ilyen örülten, ilyen logikátlanul, ilyen szolgamódra cselekszik, el lehet annak hinni, hogy komolyan szabadságot akart, csakugyan ki akarta úzni innen a törököt és csak-

ugyan hazaszeretettel vezette, mikor a vasvári béke megkötése miatt annyira elkeseredett? A nemzetnek ez a része, mely csakugyan éppúgy nem az ész, hanem bűnös szenvedélyei szavára hallgatott, és emiatt éppoly ostoba, hisztérikus idegrohamtól hagyta magát elragadtatni és a bűn útjára sodortatni, mint az imént elrettentő például felhozott, arcpirosítóra vágyódó gyarló lány. A Wesselényi-összeesküvés igazán nem ahhoz a magyar nemzethez méltó cselekedet volt, melynek egyik legjellemzőbb tulajdonsága a *férfiasság*.

Joga volt-e a nemzetnek megsértődnie azért, mert az udvar békét kötött akkor, mikor ő harcolni szeretett volna? Ha királya csak az ő királya lett volna s nem egyúttal más államoké is, és ha a nemzet meg akarta és meg tudta volna adni királyának a nagy felszabadító háborúhoz szükséges anyagi eszközöket, vért és lelkesedést, akkor igen. Ámde láttuk, mennyire nem adott se vért, se lelkesedést, annál kevésbé pénzt és adót a török ellen nemzetünk még akkor sem, mikor még nemzeti királya volt, mikor nem volt még területén ellenség, népe még nem volt kiirtva, területe nem volt még megcsonkítva, három részre szabdalva, s így anyagi eszközeitől megfosztva.

Láttuk, milyen állapotok voltak nálunk a mohácsi vést megelőző évtizedekben és milyenek közvetlenül a mohácsi vész előtt. Hogy azóta se lett jobb a helyzet, arra is többször utaltunk, de bizonyítja ezt Zrínyi Miklós is, aki épp ekkor hányta szemére nemzetének a harcias szellemben és a haza iránti áldozatkészségében való elszomorító megfogyatkozását. Emiatt ő a végén elkeseredésében már olyan hangokat hallatott, hogy nemzetünkön már nem is lehet segíteni, s ő már csak azért harcol, hogy dicsőn pusztulhasson el. Joga volt hát Zrínyi nemzetének a hibát csak az udvarban keresnie?

Hogy milyen volt a vasvári béke idején Zrínyi nemzete, az a nemzet, mely hisztérikus rohaibaiban ellensége karjaiba és szolgaságba akarta magát vetni amiatti jogosnak vélt elkeseredésében, mert királya küzdelmében magára hagyta, arra nézve lássunk egy pár bizonyítékot megint csak nem tőlem, hanem Acsádytól (A millenáris nagy magyar történetből) és Széchy Károlytól (az ő Zrínyi életrajzából. Olvasóink már jól tudják, hogy az első zsidó, a második protestáns). Nemcsak nem Habsburg-párti egyik sem, hanem ellenük a képzelhető legnagyobb elfogultságot és gyűlöletet képviseli. Tudom, hogy az olvasót igen meg fogják lepni a most következő idézetek. Pedig már ötven éve meg vannak írva, mégpedig — legalábbis az Acsádyból való idézeteink — közismert, elterjedt művekben. De közönségünk, történettanításunk és hazafias nevelésünk nem vette észre ezeket a megállapításokat, mert nem akarta észrevenni őket.

A szentgotthárdi diadal és a vasvári béke 1664-ben volt. Előtte 1662-ben volt országgyűlés. Ez az országgyűlés arra kötelezte a királyt, hogy *az országban levő német hadakat az országból vigye ki..* Igazán bölcs és hazafias intézkedés volt ez akkor, mikor Zrínyi már évek óta mást se csinált, mint állandóan a törököt ingerelte a *békeállapot ellenére*, tehát a békeszerződés megszegésével kivívott állandó győzelmeivel és Újzerinvárnak a török minden tiltakozása és fenyegetése ellenére való felépítésével még akkor is, mikor már a harcias, vad Köprili Mohamed volt a nagyvezér, s így nyilvánvaló volt, hogy még külön ingerlés nélkül is hamarosan következik az ország ellen a török támadás.

Szidjuk az udvart, hogy ennek ellenére se készült háborúra, de az udvar legalább azért nem készült, mert nem akart háborút, de miért követeltük mi, hogy vigye ki innen még azt a kevés katonáját is, mi itt volt, ha egyszer tudtuk, hogy háború lesz s mi is azt akartuk, hogy legyen?

Láttuk, hogy ugyanezen az országgyűlésen a protestánsok még csak tárgyalni se voltak hajlandók a török elleni védekezés és felkészülés ügyéről addig, míg felekezeti sérelmeiket nem orvosolják, mert nekik ez — hangsúlyozták — előbbrevaló és fontosabb, mint az. Mivel pedig az országgyűlési többség az ország védelmét fontosabbnak tartotta a protestáns sérelmeknél, protestánsaink duzzogva és tüntetőleg otthagyták az egész országgyűlést, utána pedig törvénytelen részgyűléseken újra meg újra nagy hangon kimondták, hogy mivel

az országgyűlés nélkülük folyt le, határozatai érvénytelenek, tehát az ott a török elleni védekezésre megszavazott adót sem hajlandók megfizetni.

Sőt, mikor az ott alkotott törvénycikkeket megküldték neki, kihívóan visszaküldték a királynak, mégpedig olyan hangú kísérszöveggel, hogy a nádor nem is merte a királynak elküldeni. Adót tehát nem hajlandók fizetni, még ha az országgyűlés megszavazta is, de azért rendületlenül követelték, hogy az udvar most már „teljesítse kötelezettségét és űzze ki innen végleg a törököt”.

Aztán — mikor már még biztosabb volt, hogy támadni fog a török — összehívták a pozsonyi értekezletet. A magyar nemzet képviselői azonban itt is legelőször azt követelték, mégpedig „erélyesen”, hogy az idegen katonaságot *vigyék ki* az országból, nem pedig azt (ami magától értetődő lett volna, ha háborút akartak volna), hogy *hozzanak be inkább* többet. Most még ultimátumot is adtak e tekintetben: legkésőbb Szent György-napra történjék meg ez a kivitel. Így készülődtek a magyar nemzet hivatalos képviselői a török elleni *háborúra!*

Később annyi eszük már mégis volt, hogy a már itt levő csapatok kivitelét nem követelték, de még akkor is tiltakoztak *újabbak* behozatala ellen. Maguk akarnak hadra kelni, mondták, nincs szükségük idegenekre. Mikor aztán egyesek mégis kezdték belátni, hogy talán mégse egészen jól és hazafiasan tesznek, mert egyedül csak az ő felkelésük talán mégsem lesz elég a törökök százezrei ellen és eljárásukat mentegetni akarták Bécsben, Vittnyédy, a később az összeesküvők lelkévé lett lutheránus prókátor ezt írta (1663. június 11.) hitsorsosának, a másik fő összeesküvővé lett Keczer Andrásnak: „Hagyjatok békét nekik (a bécsieknek), ne udvariaskodjatok velük. Eljön az idő, hogy onnan járnak utánatok. Mi ha megleszen, kedvetlenséget mutassatok. Biztosítlak benneteket, azzal többet használtok, mint az udvariassággal.” (Vittnyédy István levelei, II., 75. o.) És nálunk még azt mondják, hogy ezeréves történelmünk folyamán még sose voltunk olyan véres, kegyetlen német *elnyomás* alatt, mint ekkor!

Közben török kézre került Érsekújvár. Eleste az elképzelhető legnagyobb csapás volt az országra, mert a felső országrészt úgyszólván még Bécstől is elvágta, s így kereskedelmét is megbénította. Még a Bécsbe utazást is veszélyessé tette.

Úgy jutott török kézre ez a mérhetetlen fontosságú erősség, hogy Forgách Ádám, az újvári főkapitány, azt a téves értesülést kapta, hogy 2-3000 főnyi török Párkánynál a Duna északi partján rekedt. Nosza rájuk tört 6000 emberével Érsekújvárból, de a törökök, sajnos, nem kétezren, hanem tizenkétezren voltak és Forgách emberei majdnem mind egy szálig a csatatéren maradtak. Mivel katonái, akikkel a szerencsétlen portyára kivonult, az újvári őrséghez tartoztak, a vár emiatt úgyszólván őrség nélkül maradt akkor, mikor a török sereg már régen bent volt az országban, s bármikor ostromhoz foghatott. (Az a Forgách Ádám csinálta ezt a végzetes baklövést, aki úgy kibabrált III. Ferdinánddal, mikor az a Bercsényi-árvák ügyében az ő kedvéért engedékenységre kérte, s melyre nézve Thaly Kálmán is azt mondta, hogy ezt Hollós Mátyás király nem tűrte volna el és aki — mint láttuk — oly fesztelenül viselkedett a királyi tanácsban, s úgy mellőzte az etikettet, hogy Lippay primás nem győzte a fejét csóválni rajta.)

A vár falai szerencsére „jó karban” voltak, s éppen Acsády és a Szilágyi-történelem (VII., 175-176. o.) állapította meg, hogy „*Lippay, az esztergomi érsek áldozatkészsége következtében*” voltak jó karban. Pedig Acsády, de még inkább Széchy Zrínyi-életrajzában „hazafiatlanságért” s aulikuságáért hogyan elítéli ezt az érseket! De amilyen áldozatkész volt a „hazafiatlan” érsek, mint látjuk, épp olyan borzalmas baklövést csinált a vár elbizakodott magyar parancsnoka és épp oly kényelmesnek és kishitűnek mutatkozott a százával mindig a hazafiságot hangoztató protestáns magyarság, mikor hazafiságát tettekkkel kellett volna megmutatnia.

A környékbeli nemességből nem is lett volna olyan nagy áldozat a már úgyis az országban levő és szerteszéjjel pusztító török elől a biztos várba vonulni védőrségnek. Mégis a nádor minden erőfeszítése ellenére oly gyér számmal jelentkeztek (azért nem félték a töröktől, mert cimborálni készültek vele), hogy Győrből meg Komáromból kellett odavonni csapatokat, természetesen idegeneket és a Nagybányáról kijött Hagen német csapatait kellett elhelyezni benne.

Milyen jó volt most, hogy voltak idegen csapatok az országban, de nem tudom, mi lett volna, ha „hazafiaink” állandó kiabálásának teljes foganatja lett volna s arra már valamennyit kivezették volna az országból? Hiszen még így is kevés volt az őrség a hatalmas vár kellő védelmezésére, pedig a megmaradt 1300 magyar mellett 3700 németet helyeztek el benne. Azonban a „bástyáknak, falaknak földözésére, a fáradtak felváltására s az örökös munkára kevésnek bizonyult” ez is. (Széchy Károly: Zrínyi, V., 35. o.) Mi lett volna azonban akkor, ha Bécs engedelmeskedett volna az országgyűlési határozatoknak és idegen csapatait már kivonta volna az országból, illetőleg ide se hozta volna őket?

A török természetesen hamarosan ott termett. Az őrség vitézen védekezett, s csak akkor adta fel a várat, mikor már az 1300 magyarból csak 400, a 3700 németből pedig már csak 2000 volt életben. A vár elvesztése oly mérhetetlen csapás volt az országra, s oly nagy területre kiterjedőleg érezte végzetes hatását, hogy a nádor úgy kesergett miatta, mint a régi dekadens Róma pusztulásán még hú fia: „Újvár! Újvár!” (Ó Róma, Ó Róma, Ó én Rómám!)

Szegény nádort azonban „a vármegyék és az udvar egyaránt cserben hagyta”, állapítja meg Acsády (VII., 176. o.). Hogy az udvar „cserben hagyta”, azaz nem tudta megsegíteni, az természetes, mert azt csak nem kívánhatjuk tőle, hogy még akkor is minket védjen, mikor már magát se tudja megvédeni. Hiszen maga Acsády hangsúlyozza, hogy nem rendelkezett más sereggel, mint csak a Montecuccoliéval és a Soucheséval, de akkor még mindkettő táborában csak néhány ezer emberből állt és még Bécs védelmére sem volt elegendő.

Egyébként Souches később kissé fölszaporodott pár ezer embere ugyancsak megtette már nemcsak Bécs, hanem a mi védelmünkben is a kötelességét, mikor Nyitrát hősi küzdelemben elfoglalta, Kucsuk Mehemed váradi basa 15.000 emberét tönkreverte és magát a basát is a másvilágra küldte; aztán 12.000 emberével Ali esztergomi basa 25-30.000 emberét verte szét és magát a basát is elfogta. Montecuccoli meg azzal, hogy szentgotthárdi világraszóló győzelmét aratta, mely „a legfényesebb fegyverténynek, a legnagyobb diadalok egyike, melyeket keresztény fegyverek a törökön arattak”. (Acsády, VII., 198. o.)

De hogy „a vármegyék”, azaz a magyar nemesség miért „hagyta cserben” a nádort, azaz miért nem védte a saját hazáját vagy miért nem próbálta meg legalább védeni, azt már egy kissé nehezebb kimagyarázni. Mert az, hogy „a párkányi vereség valósággal megdermesztette őket” (Acsády, VI., 176. o.), talán csak nem elfogadható magyarázat? Ha igen, meglehetősen szégyenteljes. Nagy történelmünknek tehát csak azért kellett azt írnia, hogy a nádort az udvar is cserben hagyta, hogy az a nagy szégyen, hogy a magyar nemesség *tényleg cserben hagyta*, mégse legyen annyira kirívó.

Még Újvár eleste előtt így ír Acsády (VII., 176. o.): „A nádor mégsem esett kétségbe és Újvár megsegítésére irányuló munkáját nem hagyta félben”. (Ne feledjük, hogy a nádor ekkor még aulikus, „hazaáruló” és a főpapokkal tartó ember volt. Láttuk, hogy Zrínyivel szemben éppen egyháziassága és aulikussága miatt támogatta nádorságát a főpapság.)

Augusztus 16-án összehívta a nemesi felkelést... „*De parancsának nem volt foganatja*”. (Ne feledjük, hogy azok, akik nem engedelmeskedtek neki, a hazafias, a nagyszájú, de többnyire protestáns magyar köznemesség volt.)

„A hangulat általában keserű és nyomott volt, a török pedig rettenetes fenyegetésekkel ijesztgette a vármegyéket. Zemplénnek azt írta, hogy fő- és alispánját megnyúztatja, ha a

nemesség föl merne kelni.” (De hiszen a magyarnak éppen az a tulajdonsága, hogy ha így beszélnek vele, akkor annál inkább is, csak azért is felkel. Vagy ez az önérzetre valló tulajdonsága csak törvényes királyával szemben volt meg?)

„A hódolt vármegyékben a nemesség csakugyan moccani sem mert.” (Pedig hát nem őket akarta megnyugtatni, hanem csak a főispánt és alispánt, nem is szólva arról, hogy a magyar nemes nem szokott megijedni az árnyékától, a nagyhangú fenyegetéstől annál kevésbé.)

„Ilyen körülmények közt a felföldön és a Dunán inneni részeken a nádor felhívásának nem lehetett eleget tenni.” (Nem, nem lehetett, hanem nem tettek eleget. Egyébként pedig a felvidék északi megyéiben nem is volt török, tehát ott még veszély sem volt. Legalább ezeknek a megyéknek a nemessége miért nem tett hát eleget hazafias kötelezettségének?)

Mikor augusztus 21-én a nádor a felkelő hadon szemlét akart tartani, *a táborban nem volt fegyveres*. (Tehát nem kevés volt a fegyveres, hanem egyáltalán nem volt.) Csak a megyék küldöttei várták s jelentették, hogy az ellenség közelsége miatt a nemesség nem távozhat tűzhelyétől. (Külföldre tehát azért nem ment a magyar nemesség harcolni, mert nemesi jogainál fogva az ország határain kívül harcolni nem volt köteles, itthon meg azért nem harcolt, mert az ellenség „közelsége” akadályozta. Szép kis hazaszeretet! S hangsúlyozom, e súlyos tényeket nem én állapítom meg, hanem millenáris Habsburg-ellenes történelmünk zsidó írója s református szerkesztője. Én csak magyarázó megjegyzéseket fűzök az ő megállapításaihoz.)

„Hasztalan fordult augusztus 29-én a nádor már nemcsak a nemességhez, hanem a városi és paraszti személyekhez, felhívva őket, hogy ’valaki 16 esztendő elhaladván fegyvert avagy csak botot fogjon édes hazánk szabadtására’. Körülhordoztatta vagy legalább ráfeszítette rendeleteire a véres kardot, véres nyársat és a legsúlyosabb büntetéseket, a középkori törvény egész szigorával fenyegette azokat, akik felhívását nem követik, *de lelkes szava éppoly hatástalan maradt, mint fenyegetése, mert a rémület időközben még inkább erőtt vett a kedélyeken*”.

De kérdem: hogy lehet a bátor, a büszke magyar nemességet összeegyeztetni ilyen „rémmülettel”? És ez a nemesség háborodott fel egy évre rá, sőt esküdött össze azért, mert az udvar békét kötött a törökkel? Ez volt meggyőződve arról, hogy elárulják, hogy a király megszegte esküjét és hogy ő ezen a címen az aranybulla értelmében fel van oldva a királynak tartozó hűség alól?

A mi történetírásunk pedig ennek láttára a nemzet hibáira való rámutatás és „az önkritika” alkalmazására való felszólítás helyett azt tartja hazafias kötelességének, hogy igazat adjon neki és megállapítsa, hogy csak az udvar vétkezett? Annak még a gondolatát is szentségtörésnek tartja, hogy a nemzet is vétkezessen. Szerinte a nemzetet csak dicsérni, csak magasztalni lehet.

Pedig hát a nemzet nem más, mint a nép, a tömeg, az átlaggal velejáró minden közép-szerűségével és gyarlóságával, melyet vezetőinek nevelni, felfelé emelni lenne kötelessége, nem pedig hízelegni neki. De hogy lehessen felemelni, ha mindig csak azt hallja, hogy ő milyen nemes és fenséges és hogy nem is vétkezhet. A tömegben, az átlagban, tehát a nemességben, a nemzetben is természetes a gyarlóság. Naggyá, példaképpé csak egyes kiválók lehetnek, nem a tömegnek. De még a kiválók is tele vannak gyarlóságokkal, mint Mátyás királyban és Zrínyi Miklósban, a szigetvári hősnél láttuk. Éppen e kor legnagyobb magyarjáról, még a szigetvári hősnél is sokkal nagyobb Zrínyi Miklósról, a költőről is kénytelen megállapítani még Acsády is (VII., 159. o.), hogy „igaz ember volt, tiszta fejvel, meleg szívvel”, de ugyanakkor „nem mentes az ember nagy és apró, nemes és alacsony szenvedélyeitől; heves, lobbanékony természet, mely a parancsoláshoz, nem pedig az engedelmességhez szokott”.

Tehát még Zrínyinek is voltak bűnei, mégpedig nemcsak nagy, hanem még apró bűnei is; neki is voltak szenvedélyei, mégpedig nemcsak nemes, hanem alacsony szenvedélyei is. Hogyne lehetnének és hogyne lennének tehát a magyar nemességnek, a magyar jobbágságnak átlagban és hogyne volna szabad, sőt hogyne volna kötelesség ezekre rá is mutatni? Nem egyenesen ez-e a kötelessége a történelemnek s nem éppen ebben áll-e nevelő ereje?

Bizony kis és nagy hibái, egyéb nemes és alacsony szenvedélyei mellett már az az egy is igen nagy bűne volt Zrínyinek, hogy noha alattvalónak született, családjának pedig egyenesen fő büszkesége volt, hogy soha nem akadt még közöttük hűtlen, tehát olyan, aki urának megtagadta volna az engedelmességet, ő mégis csak parancsolni akart, nem engedelmeskedni. Ezért hasonlott meg az udvarral, ezért vezett össze külföldi vezértársaival, Hohenlohéval például annyira, hogy ha tisztársaik közbe nem lépnek, agyonkaszabolják egymást (Acsády, VII., 191. o.). Szép kis önuralom, bajtársiasság és keresztény összetartás! Ezzel a szenvedélyével fosztotta meg Zrínyi nemzetét sok sikertől és dicsőségtől, magát sok lelki örömtől és ezzel keserítette el életét. Sajnos, ebben nem volt olyan nagy, mint Lipót, mert ő önmagát nem tudta legyőzni, mint az, s ezért lelki békéjét se tudta megőrizni, mint az. De Zrínyi annyiban szerencsésebb volt Lipótnál, hogy az ő nagysága csak olyan nagyság volt, mely a szélesebb olvasóközönségnek, a tömegnek se magas. Ezért bámulják és magasztalják. Lipót nagysága azonban olyan, hogy az átlagember még megérteni és így méltányolni se tudja. Ezért inkább lenézi és elítéli, nehogy még követnie kelljen.

Az önmegtagadás nagysága Zrínyi számára nem is volt vonzó. Hogy is lehetett volna az, mikor különösen neki olyan keserves dolog lett volna gyakorolni! Pedig Lipótot a jóban mindenki követhette volna, mert ő mindent, ami érték volt benne, a maga erejével szerzett. Zrínyivel pedig az, ami nagy volt benne, mind vele született. Az ember azonban jobb szereti bámulni az olyan nagyságot, melyet készen kap valaki. Erre szívesebben gondol, ezt szívesebben bámulja, mint az olyat, melyet ki-ki maga megszerezhet, amelyhez azonban éppen ezért keserves önmegtagadás tapad. Mintha csak attól félne, hogy valaki felszólítja: Rajta, kövesd hát te is!

Látjuk tehát, hogy még a legnagyobbak is, ha csak Krisztus iskolájába nem jártak s nem voltak olyan szerencsések, hogy olyan tanítókat kaptak Istentől, akik ebbe az iskolába járni meg is tanították őket, tele vannak bűnökkel és szenvedélyekkel, még alacsonyakkal is. Hát akkor az átlag, a tömegek; azok, akikből a nemzet áll!

Micsoda ostoba és veszedelmes babona az tehát, hogy a nemzetnek nem lehet hibája, s ha van, az olyan szégyen, hogy el kell leplezni a nemzet fiai előtt, mert másképp kárát vallja a haza szeretete!

Eltekintve attól, hogy leplezni, hazudni soha és semmi körülmények között nem szabad, s ha mégis megtesszük, ezzel csakugyan meggyalázzuk nemzetünket: a hibák, sőt a bűnök, mint minden tömegben, éppúgy minden nemzetben is magától értetődők és a képzelhető legtermészetesebb dolgok, különleges szégyent tehát nem jelenthetnek. A történelem nevelő szerepe pedig éppen az, hogy a hibákra és a bűnökre *építő irányban* rámutasson.

Hogy gondolhatnánk józan ésszel éppen mi, magyarok, arra, hogy nekünk nincs és ezeréves történelmünk folyamán sose volt bűnünk? Hiszen ezeréves hazánkat ma már ebek harmincadjára juttattuk s nemcsak ezeréves határainkat, hanem benne még azt az országnak alig felét kitevő kis magyarságot se tudtuk egy országban tartani! Hiszen az alatt a rövid idő alatt is, mióta például én élek, már oláhokat, németeket és oroszokat láttunk fővárosunk utcáin felvonulni, mint büszke hódítókat. S mindez csekély 25 év alatt megtörtént attól kezdve, hogy „függetlenek” lettünk (ti. a Habsburgoktól), s így nem mondhatjuk, hogy „hagytak bennünket cserben”. Az alatt a 400 év alatt, míg „elnyomottak” voltunk, ez

sose történt meg. Itt volt Budán a török, igaz, de az is csak akkor és azért jöhetett ide, mert és amikor az első Habsburg nekünk semmiképpen se kellett. De ezt a törököt is a Habsburgok kergették el, nem mi, s utána évszázadokig nem jött Budára ellenség egész addig, míg csak az ő keserves „elnyomásuk” alól fel nem „szabadultunk”. Mihelyt ez megtörtént, alig negyedszázad alatt már három ellenség járta meg Budát. De egyiktől se mi szabadítottuk meg magunkat ekkor se.

De hát nézzük csak Lipót korát. Eddig azt láttuk, milyen eredménytelenül biztatta *hazafiságra* a nádor a *túl hazafias* nemzetet a Dunán innen, azaz a Felvidéken. „Több sikerrel biztatta magát a nádor — folytatja Acsády (VII., 178. o.) — a kevésbé fenyegetett dunántúli vármegyékben. Odasietett tehát és szeptember 8-án Vatt (Vat) mellett összpontosította az urak és nemesek hadait, melyek fővezérévé Zrínyi Miklóst tette meg.”

Itt tehát alkalmas vezér lett volna, *de itt sem gyűlt össze számottevő hadsereg*. Azzal a néhány emberrel, amely együtt volt, a török roppant erejével szemben egy Zrínyi lángelméje sem boldogulhatott.

Tehát még Zrínyi hírneve, Zrínyi hadvezéri tehetsége, népszerűsége és varázsa se tudta azt a nemzetet, mely német sereget nem akart túrni az ország területén, rávenni arra, hogy ne csak más hibáit emlegesse és tartsa számon, nem csak követelődözön, hanem tegyen is valamit és ne csak az állítólag megtámadott alkotmányt, hanem a *ténylegesen* megtámadott hazát is védje.

Ez egyébként érthető is. A megtámadott alkotmányt ugyanis csak szavazással lehetett és kellett védeni, ez pedig nem is olyan nehéz dolog: sőt egyenesen *adómehtagadással* védtek „hazafiaink”, ez pedig egyenesen kellemes és kényelmes dolog. Magát a házat azonban étellel és vérrel, kényelem feláldozásával és pénzáldozattal lehetett csak megvédeni, ez azonban már nehéz dolog.

Pedig a Dunántúlon még azt se hozhatták fel ürügyül, amit a Felvidék déli részén felhoztak, hogy itt a török a közelben s nekik családi tűzhelyüket kell tőle oltalmazni. A Dunántúlon ekkor még nem volt ott a török. Úgy látszik azonban, a protestáns nemesség is csak abban hazafiaszkodott, hogy Zrínyit az országgyűlésre külön meghívta, de abban már nem, hogy ugyanezen s neki annyira kedves és tőle olyan nagy lángelmének tartott Zrínyi vezérlete alatt a hazát védeni menjen.

„A nádor tehát — folytatja Acsády — visszasietett a Dunán inneni részekbe, hogy újabb kísérletet tegyen a fölkelés mozgósítására, de ez a vidék már legnagyobb részt a török kezén volt és a kóborló tatárok Pruszká közelében, Trencsénben, magát a nádort is megtámadták, s kevésen múlt, hogy el nem fogták.

Szegény ország! Szegény nádor! De ezalatt, mint láttuk, hősieen viselkedett az az új várórság, mely nagy többségében azokból az idegenekből állt, kiknek eltávolítását az elmúlt években oly nagy hangon követelte a mi hazafiságtól annyira buzgó nemességünk, s akiknek akkor már nem is lett volna szabad itt lenniük, mert már szeptemberre járt az idő, a végső határidő tehát, a fentebb említett Szent György-nap, amire végleg ki kellett volna takarodniuk, már régen lejárt. Milyen jó, hogy a „gonosz” király, mint állítólag mindig, most is megszegte esküjét, s nem vitte ki még őket az országból, hanem rákényszerítette őket, hogy 3700-ból 2000-en meghaljanak azokért a magyarokért, *akiknek nem kellett*! (Nem is a magyarokért haltak ők meg, hanem a keresztényekért, azoknak pedig kellett.)

Volt olyan nap, írja Acsády is, Széchy is, hogy 340 nagy ágyúgolyó is esett a falakra, s noha a védők száma egyre fogyott, a felmentő seregben bízva még szeptember elsején is szent esküt tettek, hogy mindhalálig megvédik a várat. Csak szeptember 26-án adták fel. De az idegenek vezérét, Pió őrgrofot, Lipót mégis haditörvényszék elé állította érte. Igaz, hogy fel is mentették. De vajon fel lehetett volna-e menteni ugyanakkor a „hazafias” magyar nemesség igen nagy részét (mely a harctéren meg se jelent), ha őket állították volna a hazaszeretet törvényszéke elé?

A magyarságra épp oly lesújtóan ír a kérdésről a nem kevésbé Habsburg-gyűlölő, Zrínyi-életrajzíró Széchy Károly is, mint Acsády. Sőt tőle még azt is megtudjuk, hogy mikor az akkor még csak 15.000 főnyi sereggel rendelkező Montecuccoli az iszonyú török erő elől egyelőre Pozsony falai között szeretett volna védelemre találni, „nagy szívbeli fájdalomra” (gúnyolódik Széchy, V., 36. o.) a városi tanács egyszerűen nem eresztette be. Ezek után igazán nem csodálkozhatunk, ha Montecuccoli nem nagyon szerette a magyarokat. Igazán szép tőle, hogy utána azért mégis megszerezte nekik a szentgotthárdi diadalt.

Tehát a magyarok nemcsak nem mennek Montecuccoli seregét gyarapítani, mert inkább családi tűzhelyüket védik, mint hazájukat, és mert nem tartották jó hadvezérnek (de Zrínyihez viszont azért nem mentek, mert őt meg jó hadvezérnek tartották), hanem még a maguk védőfalai közé se eresztik be még ideiglenesen se. És a hazafias magyar történetíró ezt jóleső mosollyal veszi tudomásul s arról is szentül meg van győződve, hogy abban az országban, melyben még ezt is meg lehetett tenni az „idegen” vezérrel, mégis *idegen* elnyomás volt ugyanakkor. Hiszen mikor nyomtak el bennünket az „idegenek”, ha még Lipót alatt se?

„A nagy erkölcsi megfélemedésben és elcsüggedésben — írja Széchy is éppúgy, mint Acsády — egész Dunán innen *egyetlen megye sem kelt fel*; amikor augusztus 21-én Weszelényi Szencen szemle végett megjelent, *nem talált hadat*, csak a megyék küldöttei várták s jelentették, hogy az ellenség fenyegetése miatt a nemesség nem mozdulhat tűzhelyéről.”

Mikor az udvar Zrínyit tette a felkelő magyar hadak fővezérévé, jóbarátja, a fő alkotmányvédő és legszajásabb hazafi, az, aki később a fő összeesküvő lett (Vittnyédy), azt ajánlotta neki, hogy a megtiszteltetést csak abban az esetben fogadja el, ha „az ország népe mellett a horvát- és tótországi végekről és a Regedénél (Radkersburg, Stájerország) levő németekből bizonyos számú katonaságot elhozat, mert *a felkelésben* (a *magyar* nemesi felkelésben) *nem igen bizakodhat!*” (Széchy Károly: Gróf Zrínyi Miklós, V., 39. o.)

El lehet-e nagyobb szűgyent képzelni mint azt, hogy még a felkelő magyar hadseregnek ugyane magyaroktól imádott hadvezére nem bízhat abban, hogy a magyarok csakugyan fel is kelnek. Nem bízhat bennük még akkor se, ha felkelnek s külön magyar hadsereget állítanak fel külön magyar vezér alatt, hanem Zrínyi akkor merheti csak a megbízatást vállalni, ha a felkelt magyarok mellé még kap azokból az idegenekből is, akiknek az elmúlt években nem a behozását, hanem állandóan az eltávolítását követelték, mégpedig lázító hangon és királyi esküszegések emlegetése közepette?

Az pedig a cinizmus netovábbja, hogy ezt a tanácsot éppen a legnagyobb szájú bujtogató és bajkeverő „hazafi” ajánlja! Az, aki legjobban követelte az idegen hadaknak kivitelét az országból.

Csakugyan úgy is lett, ahogyan Vittnyédy megmondta. „Tömegesen elmaradtak, kötelességük alól húzódtak főpapok, főrendek, hazafiak és honfiúsítottak, nemesek és idegenek egyaránt, kiknek a törvény értelmében fegyvert kell vala fogniuk” — írja Széchy (V., 47. o.).

Mivel okosabbat nem tehet, azzal enyhíti a nemesség szűgyenét, hogy a rosszban legelső helyen említi a főpapokat, mintha legjobban ők húzódoztak volna kötelességteljesítésük alól. Pedig ennek nyoma sincs a kútfőkben, az ellenkezőnek azonban igen, mert láttuk, hogy Érsekújvár falai — oly éles ellentétben más várak falaival — éppen a *főpap* áldozatkészségéből voltak kifogástalan karban.

De egyébként is mit kívánhatunk ebben a korban a főpapoktól, mikor a pécsi, veszprémi, váci, egri, csanádi, váradi püspök nem volt más, mint szegény menekült, a kalocsai érsek nemkülönben, az erdélyi püspököt pedig (aki nem is volt) jobb nem is említeni, mert őt nem is a törökök, hanem a protestánsok tették egyszerű cím birtokosává tényleges hatalom és javadalom nélkül.

Még az esztergomi érsek is mint menekült élt Nagyszombaton, s ami birtokaiból még a kezén maradt, éppen most vesztette el Érsekújvár török kézre jutásával.

„Sőt, akik már a táborban (Zrínyi táborában) megjelentek is — folytatja Széchy — szabadsággal eltávoztak onnan vagy titokban megszökdöstek (!), vissza aztán nem tértek.” (Lásd Zrínyi nyílt parancsát a Magyar Történelmi Tárbán, VII., 253-254. o.).

Zrínyi, mint a magyar hadak fővezére, „szigorú és kemény nyílt parancsot küldött a vármegyékre, hogy a mulasztókat kötelességük teljesítésére szorítsák, de a lelki elernyedésben és zsidbadtságban, a török és a német kettős nyomása alatt (!) nem lehetett fogantatosítani”. (Szóval nemcsak a törökök, hanem a *németek* nyomása is oka volt, hogy a magyarok nem csatlakoztak a németek *mellé* hazájukat oltalmazni. Micsoda ostobaság! Hiszen most ezek a németek a törököt akarták itt elnyomni vagy legalább terjeszkedését megakadályozni, s a magyarok tűzhelyét tőlük megvédeni! Miért nem csatlakoztak hát legalább most hozzájuk, mikor az volt a fő panaszkodásuk, hogy a német *nem* védi őket?)

Széchy egyenesen nevetséges állításával szemben az igazi ok éppen az volt, hogy a német nyomás hiányzott. Annyira szabadok voltunk, hogy a „némettől” (értsd: a hatóságoktól) nem félt senki, csak hazaszeretetből pedig igen kevesen szálltak táborba. Ha pedig Széchy a német városi polgárságot érti az idegeneken, akkor még lehetetlenebbet állít, mert hiszen akkoriban éppen ezek voltak a „fő hazafiak”, ők alkották a fő ellenzéket, később a fő összeesküvőket, mert hiszen legjobban ezek voltak protestánsok.

Zrínyi „összes felkelő népe valami 10.000-re ment s önként merült fel lelkében a kérdés, hogy a bevégzett tény után mit csináljon? Ilyen gyöngye erővel, az általános levertség közepette, a győzelmes roppant török sereg ellenében még az ő katonai lángesze és vezéri leleménye sem biztosíthat fényes és tartós sikereket. Írt tehát azonnal az udvarnak, hogy... a felség bocsássa *kegyelemmel haza*”.

Az olyan ország, melyben még egy Zrínyi is kénytelen így beszélni, tehet-e szemrehányást, hogy a „német” nem segíti?

Pedig hogy ez a kényelemszeretet, nemtörődömség és önzés nem pillanatnyi és kivételes jelenség volt, hanem általános és már régóta jellemvonása az udvarral szemben olyan nagyhangú magyar társadalomnak, azt láthatjuk onnan, hogy Zrínyi erről a kérdéstről már régebben így írt:

„Egy országban a heccicánál nincs nehezebb és gyalázatosabb halál. Ha Isten csodálatos módon meg nem segít, nem szabadulhatunk; pedig nem érdemlünk, hogy megsegítsen, mert erre az csúfra, az melyben vagyunk, Európának magunk tunyaságával adtunk okot, mi, az kik egymást jobban, hogysem akármely nemzet ez világon, gyűlöljük és (bocsássa meg az a jó Génus, aki egynéhány száz esztendeig a magyarral fáradott) csaknem mind az ebek vagyunk; mi, kik minden nyavalyánkban egymásra csak szánkat tájtjuk, egyikünk az másikra vet, pedig mindnyájan rosszak és vétkesek vagyunk; mi, az kik mindenik a maga hasznáért eleget perel (láttuk, hogy csakugyan Zrínyi maga is mennyit perelt a maga hasznáért; sőt ő nem is csak perelt, hanem egyenesen fegyverrel támadt volt apósa várára) és pattog, a köz javáért elnémul (no ez aztán már igazán nem vonatkozik Zrínyire is), készek vagyunk és örömet látjuk felebarátunknak házáat égve, csak legyen annyi hasznunk benne, hogy annál melegeghessünk fél óráig, mi fegyvert kezünkbe nem veszünk, hanem mint az számárok, nyögünk az ösztön alatt...”

„Ó, nyomorult, ó, elfajzott magyar! Ilyenektől reméljem-e én, hogy az Isten az égből leszálljon, hatalmasságosan érte mindent cselekedjék és te semmit se; hogy küldje egy angyalát és verje meg a Sancheribet és te aludjál? Az, ki ilyeneket ilyképpen remélhet, bizonyára meg nem érdemli. Reménytelenül írok kegyelmednek (egyik erdélyi barátjának írja mindezt május 2-án), de úgy gondolom, hogy jobb halni oroszlanul, mint élni számárként. Ha veszni kell hazámnak (kell pedig), azon vagyok, rajtam kezdje el a veszedelmét, ez az én végrendelkezésem, kire Isten segítjen!” (Erdélyi Figyelő, I., 1879., 15. o.)

Később meg így mennydörög: „Vizek, hogy nem zúgtok! Magyar földünkben és annak sok templomaiban fekvő régi szent jámborok s maradéktokat szerető, istenfélő eleink hogy fel nem támadtok, s hogy nem dorgáljátok meg mostani lakosait országunknak.” (Acsády, VII., 160. o.)

És ha így volt akkor, mikor az annyira népszerű, hírneves és magyar Zrínyi alatt kellett és lehetett volna harcolni, gondolhatjuk, hogy volt akkor, mikor már Zrínyi is leszerепelt és a „német” Montecuccoli volt a fő!

Montecuccolit lenézték a magyarok, mivel Erdély megsegítésére küldött seregével annyira sikertelenül járt nálunk. Erre röpiratot írt maga mellett. Ettől meg megsértődünk, mert úgy éreztük, hogy ócsárol bennünket, mert bennünk kereste a hibát, nem magában. Pedig még Acsády is elismerte, hogy „lényegileg csak azt mondta, amire a maga hadtani műveiben Zrínyi is utalt”. (VII., 158. o.)

Kicsúfolták nálunk Montecuccoli túlzott óvatosságát, s ezért Újzerinvár eleste után még az a kevés magyar is otthagya a seregét, amely összegyűlt, „hogy hadaikat a saját jószágaik oltalmára fordítsák”. (Acsády, VII., 193. o.) Így tettek a dunántúli magyarok.

A Felvidéken meg viszont a nádor csak olyan feltétellel volt hajlandó honvédelmi kötelességét teljesíteni és a csapatokat összegyűjteni, ha nemcsak a magyar, hanem az ott lévő idegen csapatok is az ő főparancsnoksága alatt fognak állni. Mivel pedig ezek természetesen nem voltak olyan elfajult emberek, mint Lipót és Montecuccoli, akik a nemzeti érzést fensőbb célok érdekében el tudták magukban nyomni (Acsády ezt a tökéletességet, mely természetesen az ő szemében elfajultság, Lipóton kívül Montecuccoliról is határozottan állítja (VII., 156. o.), s ezért miattuk az udvar ebbe nem egyezhetett bele, Wesselényi „azzal fenyegetőzött, hogy otthagy mindent és Lengyelországba megy fürdőzni!” A magyar fővezér Zrínyi tehát elbocsátását kéri, a nádor pedig a török elől és Újvár eleste után fürdőzni akar menni, de külföldre. (Acsády, VII., 183. o.)

Az udvar rémülten küldte hozzá Rottalt, hogy szándékától eltérítse, vagy ha nem sikerül, legalább helyettesítse, s Wesselényi maradt. De aztán újabb bajok jöttek, úgyhogy a magyar sereg csak szeptemberben gyűlt össze végre (már aki akkor is összegyűlt) Szendrő váránál, mikor a szentgotthárdi döntés már augusztus elsején megvolt. Így aztán világos, hogy a keserves összegyülekezés után nagy boldogan mindjárt haza is mehettek.

Ez a nagy száj mellett oly kétségbeejtően kicsi hazaszeretetet és oly szánandóan gyöngé áldozatkészség volt aztán az oka annak, hogy a szentgotthárdi világhírű diadalban, mely itt történt hazánk területén, tehát elsősorban mindenképpen a mi sorsunkról döntött, *Magyarország és a magyarok alig játszottak valami szerepet.*

Zrínyi, a magyar vezér, duzzogott és távollétével tündökölt, a magyarok pedig hogy mentek volna Montecuccoli seregébe, mikor még a Wesselényiébe, sőt Zrínyiébe sem mentek? Batthyány és Nádasdy ott volt (Zrínyiek, sajnos, még öccse, Péter se vett részt benne), de se ők maguk, se embereik a csata irányításában, illetőleg megnyerésében semmi említendőbb szerepet nem játszottak. A franciák, akik ezer kilométer távolságból jöttek is a kereszténységért harcolni, igen, de a magyarok nem.

Az idegenekből még a hősi halott is több volt, mint a magyarokból a résztvevők. A németek közül feltűnő sok főtiszt és főnemes esett el: a nassauai gróf, aki az egyik fővezér volt; gróf Trautmanndorf, gróf Ursenbeck, gróf Fugger, gróf Pleutner, gróf Wied, gróf Schmidt ezredes, Pleitner és Zobel ezredesek, Herard alezredes, Engel százados stb. A franciákból Villeroy, Muly, Rochefort, Sery, Chattrés és Beaverzé márkik. Magyar hősi halottat azonban egyet se tudunk nevezetesebbet.

„Magyarok a császári táborban nagyobb számmal nem harcoltak — állapítja meg mil-lenáris nagy történelmünk (VII., 198. o.) —, mert az egykorúak szerint a vezérek hamis praktikája kizárta őket a maguk hazája oltalmából (!). De — mondták — mégis magyar adta a győzelmet, a Rába vize, mely többet emésztett meg az ellenségből, mint a fegyver.

A Rába vizén kívül azonban Zrínyi neve is hozzájárult a diadalhoz. A törökök azt hitték, hogy Zrínyivel állnak szemben, mert eszükbe sem juthatott, hogy a nagy törökverőt éppen a döntő pillanatban tétlenségre kényszeríti irigyeinek konoksága. A török meg volt győződve, hogy Zrínyi vezeti a harcot, s ez a tudat ólomsúllyal nehezedett rá a csata folyamán. Zrínyitől rettegett, előle futott meg és öneki engedte át a csatát.

Hát ez bizony tanulságos egy érvelés! Ugyanaz a mű, mely röviddel előbb maga sorolta el az imént idézett eseteket a magyarság nagy rémületéről, kishitúségéről és a hadi szolgálattól való húzódozásától, sőt a táborból való hazaszökéseiről vagy „szabadsággal” való távozásáról, a nádor felháborító cserbenhagyásáról, most egyszerre azt állapítja meg, hogy „a vezérek hamis praktikája zárta ki” a magyarságot saját hazája oltalmából. Igaz, hogy maga is annyira érzi állítása valótlanságát, sőt nevetségességét, hogy ezt az együgyű cáfolatot csak úgy meri közölni, hogy nem mint a maga állítását adja elő, hanem mint „az egykorúakét”.

Hát az tény, hogy ezeknek az „egykorúaknak” volt okuk a mentegetőzésre, mert hiszen ők voltak a bűnösök, övék volt a nagy szűgyen. De mi lesz nemzetünkől, ha ezt a nevetségesen együgyű érvelést még a történetíró is elfogadja? Mikor okulunk akkor őseink hibáin, és mikor lesz végre a históriánk magisztránk, azaz mesterünk, ha a tanulásra nem rámutatunk, hanem elleplezzünk, mert azt gondoljuk, hogy a magyar nemzetnek bűne nem lehet, csak ellenségeinek? Ha azt hisszük, hogy a hazafiság a nemzet dicsőítésében áll még akkor is, ha azt csak olyan együgyű módon lehet megcselekedni, mint ebben az esetben is látjuk? Csodálkozhatunk-e ilyen körülmények között, hogy oda jutottunk, ahol vagyunk, és hogy az Árpádok országának már csak a roncsain tengődünk?

Mert hát mi dicsők voltunk ugyan mindig, de ellenségeink mindig nagyon gonoszok voltak s ravasz „praktikáik” tönkretettek bennünket. Nem gondolnak arra, hogy még így is azt kérdezi minden gondolkodó, szemfülesebb gyerek: Úgy látszik, a mi őseink igen vitézek és önfeláldozók voltak, csak eszük nem volt sose, hogy annyira nem vették észre ellenségeik gonoszságát és álnokságát és nem tudták megelőzni gonosz „praktikáikat”. Így bizony nem megyünk sokra a nagy „hazafiságunkkal”, mert a modern ember szemében az *együgyű* még szégyenletesebb dolog, mint a kényelem, a gyávaság vagy a rosszaság.

Az is érdekes, hogy a magyar bűnt az ország hős lakói helyett a szegény Rába folyó nagy hazafiságával, jóságával és vakmerő bátorságával próbálják helyrehozni; mert hiszen Szentgotthárdnál több törököt megemésztett a Rába, mint az idegenek kardja. Mivel pedig a Rába folyó magyar, nem idegen, ergo: mégis csak magyar érdem és dicsőség a szentgotthárdi diadal, nem pedig azoké az idegen vezéreké, akiknek gonosz „praktikái” minket lelketlenül nem engedtek részt venni saját hazánk védelmében, hanem nagy gonoszságukban inkább maguk pusztultak el a szentgotthárdi csatában. Mivel ők nem a jóságos Rábába veszték, mert hiszen oda a törököket szorították, hát akkor őket vajon ki pusztíthatta el? És ha igen, hogy lehet, hogy e harcban fegyvertől csak a keresztény idegenek pusztultak, a török nem? Hogy lehet, hogy a törököket nem az idegen kard, hanem csak a *magyar* Rába emésztette el?

Mi tagadás, bizony szűgyen egy nemzet gondolkodó és érző lakóira, ha becsületüket egy élettelen folyóvíznek kell megmentenie és ha az sül ki, hogy ha ők nem is, de ez a haragos folyó megtette a maga kötelességét; hogy legalább a Rába akkor is igazán szerette hazáját, és akkor is véres bosszút állt ellenségein, mikor az ország lakói ezt nem tették?

Látjuk majd, hogy a szentgotthárdi diadalban csakugyan a véletlen és ezzel kapcsolatban a Rába is szerepet játszott, s mivel ez pótolta azt a hiányt, melyet a magyaroknak távollétükkel való tüntetése okozott, lett a végeredmény kudarc helyett mégis győzelem. Azonban az is tudvalevő, hogy a terep a hadászatban igen nagy, sőt döntő szerepet játszik, s ezért ennek megválasztása, tehát hogy hol fogadja el az ütközetet, a hadvezér egyik legfőbb gondja, sőt a hadvezéri tehetség egyik legfőbb bizonyítéka.

Joggal mondhatjuk tehát, hogy ha maga a Rába magyar volt is és a mienk volt is, nem az idegeneké, az, hogy ez a Rába éppen akkor ott helyben, a harctéren, tehát kéznél volt és éppen úgy volt ott, hogy bele lehetett szorítani az embereket, mégpedig nem minket (mert ez is megtörténhetett volna), hanem éppen az ellenséget, abban a véletlenül kívül talán néminemű kis része azon vezér „praktikáinak” is volt, akinek a tehetségében mi nem bízunk annyira, hogy kedvünk lett volna beállni a seregébe. Pedig ha még nélkülünk is győzött, mennyire győzött volna hát velünk?

Még nevezetesebb az az állítás, hogy tulajdonképpen Szentgotthárdnál is Zrínyitől futott meg a török, nem Montecuccolitól. Az ugyanis a törököknek eszükbe sem juthatott, hogy nem ő vezeti a csatát, vagyis hogy „a nagy törökverőt éppen a döntő pillanatban tétlenségre kényszeríti irigyeinek konoksága”. Sajnos, Zrínyit nem „irigyeinek konoksága”, hanem a saját gyarlósága „kényszerítette” éppen a döntő pillanatban tétlenségre. Az, hogy hiúsága, sértődékenysége, dicsőségvágya és büszkesége még hazaszereteténél is nagyobb volt.

Sajnos, azt kell mondanunk, hogy az idegen vezérek e tekintetben nagyobb önuralmat gyakoroltak, mint ő. Nemcsak a szentgotthárdi csatában részt vett francia seregek vezére, Coligny gróf küldött neki július 12-én külön üdvözlő levelet, mikor az ország határára érkezett, hanem Badeni Lipót örgróf, a német birodalmi seregek fővezére (bizonyára azért, mert tudták, milyen megsértődő s ezért hízelegni akartak hiúságának), Waldeck gróf altábornagy társaságában egyenesen személyesen kereste fel Zrínyit az ugyancsak nem útba eső Csáktornán, hogy „a hadviselés folytatására *tanácsait* kikérje. (Hadtörténeti Közlemények IV., 597. o., Széchy: Zrínyi Miklós, V., 116. o.)

Hogy mikor karddal mentek egymásnak Hohenlohéval, szintén Zrínyi volt a hibás, láthatjuk abból, hogy még Acsády is azzal okolja meg a dolgot, hogy „a mellőzés, melyben részesült, Zrínyiben lázas izgatottságot keltett”. (VII., 191. o.) Ebből világosan látható, hogy Zrínyitől indult ki a szégyenletes magáról való megfélekedezés, nem pedig kölcsönös volt.

Mikor pedig Újzerinvár ostromakor megsértődve otthagyta a tábornok, „hol se meg nem kérdezték, se meg nem hallgatták”, s ezért szerinte „a nevetségesség elől kellett távoznia” (Széchy, 117. o.), a német vezérek együtt kérték fel Eszterházy Pált, akit Zrínyi kedvencének tartottak, hogy menjen el hozzá Montecuccoli engesztelő levelével. (Széchy, V., 109. o.)

Hogy maga Lipót császár is mennyire kedveskedett neki, azt már láttuk. Kétségtelen tehát, hogy Zrínyi nem „irigyei konoksága”, hanem a maga gyarlósága miatt maradt távol „éppen a döntő pillanatokban” és ha csakugyan igaz az, hogy a törököknek ez „eszükbe se juthatott”, akkor bizony Zrínyinek nem válik valami nagy dicsőségére, hogy olyat tett sértődékenysége, amit még a török is lehetetlennek tartott részéről.

Azonban mégis egészen nevetséges a vereséget annak tulajdonítani, hogy a törökök attól szaladtak meg, mert azt hitték, hogy Zrínyi az, aki veri őket. Először is látni fogjuk, hogy eleinte (mikor talán félig még gondolhatták azt is, hogy Zrínyi ott van), a törökök éppen nem voltak hajlandók megszabadni, hanem éppen ellenkezőleg: a keresztények szaladtak meg. A törökök már csak ebből is láthatták, hogy nem lehet a vezér Zrínyi, mert hiszen az állítólag nem szokott szaladni.

A törököknek e szaladásból rögtön látniuk kellett, hogy a sereg nem magyarokból áll, hogy gondolhatták akkor, hogy mégis Zrínyi a fővezér? Csak nem gondolták, hogy a sereg ugyan idegen, de a vezér magyar, mikor éppen ők izgatták mindig a magyarokat azzal, hogy a németek elnyomják őket?

Annyira tudták a törökök, hogy nem magyarokkal van dolguk, hogy egy szökevény velencei szerint, ki fogságában egyik basa pohárnoka volt, a csata előtti nap az előkelő törökök külön felkeresték a nagyvezért, hogy a „leányarcú keresztényekkel” megküzdhessenek s ezeken a borotvált arcú, hosszú hajú (copfos, parókás) franciákat értették. Tehát eszük

ágában se volt Zrínyire gondolni. (Mezei Miksa cikke. A szentgotthárdi csata. Kath. Szemle, 1894. II. évf., 698. o.) Jól tudták tehát, hogy nem Zrínyivel van dolguk.

Magyarok is hullottak bőven, de nem Szentgotthárdnál, ahol a keresztények győztek, hanem másutt és máskor: a *vesztett* csatákban. A vezekényiben például, pedig ugyancsak nevezetes, mert alig hallott róla valaki, csak Eszterházy veszett egyszerre négy. Aztán Forgách Ádámnak, előbb említett, bolond párkányi csatájában szintén esett el Eszterházy (György), aztán egy Illésházy is, meg egy Lippay is, hiszen majdnem mindenki elesett, akik részt vett benne.

De hát mi lenéztük és nem tartottuk jó hadvezérnek azt a Montecuccolit, aki „közlegényből lett tábornok” (Acsády, VII., 155. o.), aki „valóságos tudós volt, mégpedig igazi mindentudó” (ugyanott), s aki „termékeny volt új eszmékben és sok olyat pendített meg, melyet csak a jelenkor valósított meg. Bámulatosan sokat írt. Műveiből sok megjelent ugyan, de nagyobb, állítólag legértékesebb részük még kéziratban hever!”

Így mi csak ott voltunk jelen, ahol haszon nélkül kellett meghalni. Ahol a diadal volt, ott a halált is, a diadalt is átengedtük azoknak az idegeneknek, akikkel szemben az elmúlt évtizedekben mást se tettünk, mint eltávolításukat követeltük. Mivel mi, akiknek még e korban legnagyobb fiunk is, mint láttuk, még legnagyobb dicsőítője szerint is, tele volt hibákkal és szenvedélyekkel, mégpedig még „alacsonyabb” szenvedélyekkel is, azt kiabáltuk oda szentéletű királyunknak, hogy: esküszegő! Pedig mivel nem mertek bennünket elkese-
ríteni, hogy kedvünkben járjanak, még közvetlenül az ország meghódítására jövő török se-
reg megérkezése előtt is egymás után vitték ki innen az idegen csapatokat.

„Mikor 1663-ban a nagyvezér hadaival már Belgrádban táborozott, a csekély hadsereg-
ből további öt ezredet engedtek át a spanyol királynak és küldtek Olaszországba.”
(Acsády, VII., 169. o.) Világos, hogy nem azért, hogy rajtunk bosszút álljanak és megmu-
tassák, hogy mennyire ostobák vagyunk (mert hiszen a mi ostobaságunk, rövidlátásunk és
önzésünk nekik éppúgy ártott, mint nekünk), hanem mivel ők nem akarták, azt hitték,
hogy nem is lesz háború, s így igyekeztek megtartani az országgyűlések határozatait. De
hát ekkor meg éppen ez volt a baj és azért esküdtünk össze és akartunk szövetkezni még a
törökkel is, mert hát az udvar minket nem akar felszabadítani. Nemcsak nem tud, hanem
nem is akar.

**Jogos volt-e a magyarság elkeseredése
a vasvári béke miatt?**

Azt mondtuk fentebb, hogy a szentgotthárdi diadal után nekünk királyunktól akkor lett volna jogunk követelni, hogy folytassa a küzdelmet és szabadítson fel bennünket a török alól, ha megadtuk volna neki hozzá a szükséges anyagi eszközöket és természetesen a szellemieket: a lelkesedést, az önfeláldozást és az engedelmisséget is. Láttuk, mennyire nem történt ez meg, tehát mennyire jogtalan a szemrehányás azért, mert királyunk nem folytatta a hadjáratot, hanem békét kötött.

De többet mondok: Ha Lipót akkor nemcsak szája, hanem bátor, vitéz és mindenre kész nemzetet bírt volna bennünk, még akkor se *követelhetők* volna tőle felszabadításunkat. E követeléshez ugyanis még akkor is csak úgy lett volna jogunk, ha a felszabadító háború összes katonaállományát és különösen anyagi erőforrásait mi adtuk volna. Ha így lett volna, akkor nem is kellett volna királyunktól várni ezt a felszabadítást, mert hiszen akkor magunk szabadíthattuk volna fel magunkat s ez esetben semmi szükség sem lett volna arra, hogy valamit kérjünk vagy valamit mástól várjunk.

Hogy a felszabadítás nem tőlünk, hanem tőlünk függetlenül, királyunktól függött, az azért volt, mert a mi királyunknak a mi felszabadításunk előfeltételeit, nemcsak a hozzá szükséges anyagi erőt, hanem még az emberanyagot, a vért is (mert mi számban se voltunk akkor annyian, hogy ekkora hadsereg belőlünk kikerülhetett volna) *máshonnan, tőlünk idegen országokból* kellett előteremtenie. Ha azonban így áll a dolog, akkor már egészen más a helyzet. Akkor egészen nevetséges dolog nekünk bármit *követelni* vagy akár csak várni is. Akkor megsértődésre vagy duzzogásra semmi ok sincs — mert nem sérelem az —, ha az, amihez úgysem volt semmi jogunk, nem is következhetett be.

Igaz ugyan, hogy Zápolya Jánossal szemben úgy próbáltak hangulatot csinálni híveik Ferdinánd és a Habsburgok mellett, hogy azzal érveltek, hogy a török alól való felszabadításunkat csak tőlük várhatjuk, de világos, hogy ezt józanul csak úgy lehetett érteni, hogy a Habsburgoknak összekötötéseik voltak nyugattal, rokonságuk volt nagyhatalmú trónokon, s így remény volt, hogy hathatós szövetségeket tudnak majd létrehozni részünkre, de semmiképpen se úgy, hogy ha ezek a Habsburgok magyar királyok lesznek, akkor kutya kötelességük lesz *egyéb* országaik vérével és pénzével hajtani végre a mi felszabadításunkat, mégpedig pontosan abban az időben, amikor mi majd ezt nekik megszabjuk és anélkül, hogy ebből Magyarország függetlenségére és önrendelkezési jogára a legkisebb hátrány is származzék, vagyis hogy ezért ők akár csak a legkisebb ellenszolgáltatást is kapnák.

Mi mégis *ilyen* felszabadítást követeltünk és vártunk el (felszabadításunk csakugyan így is történt), sőt mivel csak az 1680-as és 90-es években valósult meg, mi azonban már az 1660-as évekre követeltük, még e csekély 20-30 éves haladék miatt is az egész ország nádorával, prímásával együtt összeesküszik, királya halálos ellensége, a francia király mellé akar állni (azért csak „akart”, mert a francia király volt az, akinek a magyarok felkínált szövetsége nem kellett), sőt felkínálja magát a töröknek, hogy ezután adófizető szolgája lesz (de szerencsére a töröknek sem kellett, még adófizetőként sem). Ez a rész bizony nem valami fényes oldala nemzetünk történelmének. S mi még ebből is mindenáron *dicőiséget* akartunk csinálni, mert hiszen a Wesselényi-összeesküvésre büszkék vagyunk, benne a nemzet életerejét és öntudatát látjuk.

Ingyen segítség, nagylelkűség, önfeláldozás csak az egyének életében volt (ott se nagyon), a nemzetek életében ez ismeretlen fogalom. Ott csak akkor adnak, ha kapnak is. Mutasson nekem bárki a mi Habsburgoktól végrehajtott felszabadításunkon kívül még egy esetet a világtörténelemből, melyben egy nemzetet egy másik, szomszédos ország szabadít fel az évszázados elnyomás alól vagy legalább is ezt a felszabadítást nagyobb részben ő végzi el, de a felszabadított ország és nép ennek ellenére mégis rögtön a felszabadítás után is teljesen független marad s a felszabadítás költségeit se hajtják be soha rajta!

A mi Habsburgokkal való viszonyunkban ez a hallatlan eset történt meg a mi javunkra, mi azonban ahelyett, hogy ezen meghatódnánk és örülnénk neki, ridegen csak azt válaszol-

juk, hogy igen, felszabadítottak bennünket, de csak 1690-ben, 1660-ban, amikor mi szeretnünk volna, a Habsburgok még nem voltak erre hajlandók. (Azt a kifejezést akartam itt használni, hogy a „kisujjukat se mozdították értünk”, de mindjárt láttam, hogy ez nem igaz, mert a szentgotthárdi diadalt már az 1660-as években is kivívták értünk és helyettünk, pedig talán a „kisujjuk” megmozdításába ez is csak belekerült nekik!)

Lám, Zrínyi Miklós, aki egy kicsit okosabb ember volt, mint a mi hazafiaskodóink, egész másképp gondolkodott. Ő nemcsak nem követelte, hanem még csak nem is várta és nem is óhajtotta, hogy az udvar, tehát a Habsburgok Magyarországon kívül álló erői szabadítsanak fel bennünket. Ő — állapítja meg Acsády is (VII., 162) — „másutt kereste az orvoslás eszközeit. De nem idegenben. Sokkal jobban ismerte a világtörténelmet s a nemzetközi viszonyokat, semhogy másoktól várta volna Magyarország megmentését. Mint realpolitikus, általában nem hitt ily segély lehetőségében, sőt az esetben sem várt tőle jót, ha csoda módra bekövetkeznék, mert legfeljebb azt eredményezné, hogy az ország a törököt más idegen uralommal cserélné fel. A győztes idegenek újra csak eltapodnák nemzetünket és eltölnék, rabságra vetnék”.

Igen, a dolgok természetes rendje szerint ennek kellett volna lenni Magyarországnak a Habsburgok egyéb országai erejével való felszabadítása következményének. Hát még ha azt is tudta volna Zrínyi, hogy mikor a tényleges felszabadítás megtörténik, mi egyenesen a török oldalon (Thököly) leszünk, akkor mennyire megokoltnak találta volna, hogy a felszabadulás után rabság következzen. De mégsem következett!

Ha nem vagyunk gyerekek, ha nem vagyunk naivak, ez az igazság. Ha az udvar nem szabadította volna fel a török alól nemzetünket, sőt nem is akarta volna felszabadítani, azon nekünk semmi megbotránkozni, annál kevésbé megsértődni vagy elkeserednivalónk nem lehetett volna, mert az a képzelhető legtermészetesebb dolog lett volna.

Minden nemzetnek magának kell magát felszabadítania. Ha mégis más végzi el, ez Zrínyi szerint csoda lenne, csodák pedig nem nagyon szoktak történni, legalábbis józan emberek nem szokták őket számításaikba belevenni, s különösen nem sértődnek meg akkor, ha nem következnek be. Sőt — legalább Zrínyi szerint — még nem is igen kell óhajtanunk, hogy ilyen csodák megtörténjenek, mert a természet őstörvényeinek logikája szerint ennek a farsangnak, ha bekövetkeznék is, meglenne a maga keserves börtje: amelyik népen egy más nép segít, amelyik népet egy másik nép vagy ország szabadít fel évszázados igájából, az a nép szükségképpen továbbra is iga alatt marad, csak most már egy másik iga, a felszabadító igája alatt.

Ha tehát minket a Habsburgok egyéb országai, melyek fel mi négyszáz éven át mást se tettünk, mint csak azt hangsúlyoztuk, hogy mi tőlünk egészen különálló és teljesen független ország vagyunk, a magunk erejével és pénzével nem segíthettek volna felszabadításunkban, hanem elvárták volna, hogy a különálló és teljesen független ország önállóan és mástól teljesen függetlenül szabaduljon is fel, akkor a legtermészetesebb dolgot cselekedték volna. Ha azonban mégis megteszik a „csodát” és ők szabadítanak fel bennünket, akkor ennek természetes következménye lenne, hogy Magyarország már megszűnt önálló és független ország lenni, s vele azok rendelkeznek és nekik azok parancsolnak, akik felszabadították.

Azonban nem így történt. Nálunk a valóságban megtörtént a csoda. Minket a Habsburgok, királyaink más országai, melyektől mi különállóknak és függetleneknek tartottuk magunkat és éppen erre voltunk a legkényesebbek, szabadítottak fel a török alól. De megtörtént a másik, még nagyobb csoda is, hogy mi ennek ellenére is független és különálló ország maradtunk, tehát felszabadítóink lényegében véve ingyen adták nekünk a felszabadításunkhoz szükséges pénzt és vért. Mivel azonban ez az ingyenesség csak lényegében és végső eredményképpen lett valóság, de bizonyos fokban és egy ideig még érződött rajtunk a tények s a történelem vaslogikája és miatta önrendelkezésünk és függet-

lenségünk részben s egy ideig megcsonkult; továbbá, mert az az ingyenes és ezért kétszeresen is csodaszamba menő felszabadulás nem pontosan akkor történt, amikor mi megszabtuk, hanem véletlenül 20-30 évvel később: mi felháborodva azonnal felmondtunk királyunknak az engedelmességet, büszkén hivatkozva az aranybulla azon pontjára, mely ezt nekünk megengedi, ha a király megszegi a törvényeike: ha megsérti az ország függetlenségét.

Ezért követeket küldtünk kelet felé s szinte könyörögtünk a töröknek, ismerje el, hogy több már nem akarunk függetlenek lenni s fogadja el tőlünk szolgaságunk bizonyítékaként az évi adót. Ugyanakkor követeket küldtünk nyugat felé is olyan szövetséget ajánlva a francia királynak, mely nemcsak a valóságban, hanem még forma szerint se lett volna egy független ország szövetsége független országgal. Hogy sem a török, sem a francia mély ilyen szerepben sem volt hajlandó velünk szóba állni, az már igazán nem a mi érdemünk, hisz a török például csak azért nem fogadta el felkínált adónkat, mert a Habsburgok egyéb országaitól félt, nem tőlünk, s a franciák is csak a Habsburgok miatt (hogy őket gyöngítsék) érdeklődtek utánunk. És a mi történetírásunk s ennek alapján közvéleményünk is és a magyar függetlenségi öntudat megnyilvánulását tartja számon és dicsőíti!

Ha aztán mindehhez hozzávesszük még azt is, hogy a nemzet az 1690-es évek helyett az 1660-asban akarta ugyan felszabadítását, de még ekkor sem adott hozzá se pénzt, se vért, mint éppen az imént láttuk (a szentgotthárdi ütközetben és általában a vaskvár békét megelőző hónapokban), pedig akkor még egyáltalán nem lehetett tudni, hogy az udvar nem most kísérli-e meg a felszabadítást, de mi már akkor is és előre megsértődtünk s legfeljebb olyan ütközetben vettünk részt és ontottuk vérünket haszontalanul (párkányi), melyet mi tartottunk célszerűnek (és mi veszítettünk el célszerűtlenül), ellenben abban, melyet azok vezettek, akiktől felszabadításunkat vártuk, sőt követeltük, s melyet ők meg is nyertek (a szentgotthárdiban), vezérünk is, közkatonáink is távollétükkel tündököltek: akkor lesz csak igazán furcsává, de egyúttal jellemzővé is a kép.

Nekünk tehát a vaskvári béke megkötése, tehát királyunknak a felszabadító háborúról való ideiglenes lemondása miatt sem jogunk, sem okunk nem volt megsértődni, mert ez az idegenből jövő felszabadítás nekünk nemcsak nem járt, hanem láttuk, hogy egyenesen „csoda” volt, hogy valaha is megtörtént (Pedig utána túl hamar megtörtént). Idegen erők által történő felszabadításhoz nem lett volna semmi jogunk, tehát az elmaradása miatti megsértődésre se lett volna okunk még akkor sem, ha mi magunk csakugyan minden csepp vérünket és minden fillérünket felajánlottuk és fel is áldoztuk volna e célra.

Más népek véreire és pénzére ugyanis még így se tarthattunk volna igényt (kivált, mikor mi hangsúlyoztuk a legjobban, hogy tőlünk mennyire *függetlenek* vagyunk), hiszen csak most mutattunk rá mi is, hogy ilyesmi nem a realpolitika, hanem a csodák világába tartozik és ha ezek a „csodák” a mi politikánkban és történelmünkben mégis valóban megtörténtek, ez még nem jogosít fel bennünket arra, hogy természetesnek, sőt magától értetődőnek tekintsük őket, sőt elmaradásuk, sőt csupán megkésésük miatt felháborodjunk, becsapásunkról beszéljünk, sőt bosszúból éppen annak a járomnak végérvényesen nyakunkba rakására szánjuk el magunkat, amelytől való megszabadításunknak elhalasztása tulajdonképpen minden elkeseredésünk oka volt.

Összeesküvőink védelmére itt fel lehetne hozni a következőket: A magyarság elkeseredésének, mely a Wesselényi-féle összeesküvésben tört ki, fő oka az volt, hogy soha még az ország területének olyan nagy része nem volt török uralom alatt, mint ekkor. Ekkor ugyanis, még illetőleg már Nagyvárad és Érsekújvár is a török kezében volt, amíg azelőtt e két nagy vár az egész környéket megvédte a török becsapásai és rablásai elől, most mindkét helyen az egész nagy környék teljesen védtelenül ki volt szolgáltatva neki, s így az ország olyan gazdag és eddig békés és virágzó vidékein is bizonytalanná lett az élet és

a vagyon és így feleslegessé az emberi munka, ahol eddig kultúrállapotok uralkodtak. Azt a Magyarországot, amely ekkor adva volt, már nem lehetett tovább fenntartani.

A török szultán védelme alá való helyezkedéssel és évi adó fizetésének megajánlásával ezeken az állapotokon akart javítani az ország. Minden bajnak ugyanis az volt az oka, hogy jogilag nem voltunk ugyan a török alattvalói, de a valóságban igen, mert szabadon zsarolhattott, rabolhattott, pusztíthatott, hódoltathatott bennünket.

Ha *jogilag* is elismertük volna a szultán főségét, akkor életben gyakorlatilag bizonyos jóléthez jutottunk volna vagy legalábbis enyhüléshez, bizonyos nyugalomhoz és kíméléhez. A török azért rabolt és zsarolt bennünket, mert idegen alattvalók, tehát ellenség voltunk neki. A saját alattvalóit ő is jobban kímélte, mert hiszen nem volt érdeke, hogy a saját adóalanyait ő maga tegye tönkre.

Olyan állapotokat akartak tehát összeesküvőink, mint amilyenek Erdélyben voltak. Ott is adót fizettek a töröknek, de ezen a címen nyugalmat és viszonylagos jólétet élveztek; mindenesetre sokkal nagyobbat, mint amilyet a török rablásainak kitett „független” Magyarország. Az akkori magyarság meggyőződött róla, hogy a török ígát belátható idő alatt le nem rázhatja, mert az udvarhoz fűzött ez iránti reményei megcsalták. Ezért akart tehát magán ideiglenesen s legalább félig, azaz erdélyi módra segíteni, és az *egész rossz* helyett egyelőre a *félrosszat* választani.

Erre az érvelésre a következőket válaszoljuk:

1.) Ha így áll a dolog, akkor miért hívjuk a Wesselényi-féle összeesküvést magyar függetlenségre való törekvésnek, a magyar öncélúságra való törekvés megnyilvánulásának? Akkor miért állítjuk be úgy a dolgot, mintha a benne résztvevők büszke, nyakas, szolgásgot túrni nem tudó és nem akaró, az ígát (természetesen a német ígát) és az udvar számtalan „hitzegését” megunt, az aranybulla alapján bűnös királyunk ellen joggal felkelő és neki az engedelmisséget joggal megtagadó dicső hősök lettek volna?

Miért nem mondtuk akkor ki az ennél sokkal szerényebb igazságot, hogy a Wesselényi-összeesküvés nem a magyar önérzet megnyilvánulása volt, hanem szerény nemzetünk végső nyomorában és kétségbeesésében volt kénytelen lemondani függetlenségének még a látszatáról is, szakítani a nyugattal és a kereszténységgel és koronás királyával és ideiglenesen és látszólag a kelet és a pogány alá adni magát? Kétségbeejtő helyzetében ugyanis kénytelen volt vele, mert egyelőre más választása nem volt. Ha így áll a dolog, akkor miért állítjuk be a kérdést úgy, mintha e kétségbeejtő lépésnek Ausztria az oka, s mi az ő áldozatok lettünk volna, nem pedig a töröké?

Meg kell tehát állapítanunk, hogy e magyarázat szerint a Wesselényi-összeesküvésnek semmi köze sem volt a Habsburg-elnomáshoz és „hitzegéshez”; nem egy függetlenségére büszke és érte minden áldozatot meghozó és minden kockázatot vállaló, önérzetes nemzet életmegnyilvánulása volt, hanem egy végső szükségben vonagló, szenvedő nép kétségbeesett elhatározása, mely fel akarta ugyan áldozni függetlenségét és elveit, és ki akart szakadni a keresztény társadalomból, de ezt csak végső elkeseredésében és csak ideiglenes jelleggel akarta tenni s mentségére felhozhatja, hogy csak végső szükségében és valóban a halál helyett akarta választani ezt a kétségbeesett megoldást.

2.) Az összeesküvők akkor még nem tudhatták, de mi ma már tudjuk, sőt az öregeket kivéve már maguk az összeesküvők is megtudták, mert ők maguk is megérték, hogy *rosszul számítottak* és ezért *teljesen helytelen volt a lépésük*. Ugyanaz az udvar ugyanis, melyben ők annyira nem bíztak, sőt amelyre ők annyira haragudtak, hogy az iránta érzett bosszú egyik legnagyobb szerepet játszott abban, hogy török iga alá akarták hajtani fejüket: minden várakozás, logika és reálpolitikai számítás ellenére, azaz „csoda módra” mégis csak *felszabadította az országot, mégpedig oly hamar, hogy még maguk az összeesküvők is megérhették. Tehát az politikai lépésük, ha sikerült volna*, a lehető legostobább lett volna és a nemzetnek végtelenül ártott volna. A szégyenen kívül ugyanis, melyet a kereszténység

és Európa kishitű elárulásával vontak volna a magyarság fejére, még a nemzetet is tönkretették volna és mérhetetlen sok szenvedést zúdítottak volna fejére. A törökkel való kiegyezéssel talán még századokra elődáztták volna a valóságban most már a török igát oly hamar lerázó ország szabaddá tételét. Éppen akkor kötötték volna nemzetünk szekerét a törökhöz, amikor a török napja már lehanyatlott, segítsége, védelme semmit sem ért, szövetsége pedig a vereségek és kudarcok, katasztrófák és szenvedések egész sorát hozta volna a nemzetre, függetlenségének pedig végleges vagy hosszú időn át tartó elvesztését jelentette volna.

3.) Ha a török birodalmat nem érte volna el oly hamar végzete, hanem még évszázadokon át megmaradt volna továbbra is régi világhatalma, akkor is igen rossz politika lett volna a hozzá való csatlakozás. Célját nem érte volna el akkor se. Mert igaz ugyan, hogy a török Erdélyt, ha megadta az adót és szót fogadott (vállalataihoz a porta engedélyét kikérte, a török moldvai, havasalföldi, kozák vagy lengyel háborúiban az előírt segédcsapatokkal résztvett stb.), nem nagyon háborgatta, s ezért Erdély meglehetősen háborítatlanul és jólétben élt. Ámde ez csak azért volt, mert félreesett, nem esett a török sem nyugati, sem keleti háborúinak útjába. Az ilyen nagy hadjáratokkal járó minden szenvedéstől megvédték az országot félkörben oly szépek körülkerítő Kárpátok, de ezen kívül még az is, hogy a Habsburgok is ott voltak a szomszédban. Ha a török rosszul bánt velük, az erdélyieknek mindig meg volt a lehetőségük, s a törökkel szemben az a fegyverük, hogy a török helyett a Habsburgok érdekkörébe adhatták magukat. Ezt a török is jól tudta, ezért csínján bánt velük s jogaikat nagyjából tiszteletben tartotta. De *csak ezért*.

Egészen más lett volna azonban Magyarország helyzete még akkor is, ha ugyanolyan feltételekkel, sőt még jobbakkal adta volna magát a török főség alá, mint Erdély, azaz teljes önkormányzati joggal, szabad királyválasztási joggal stb. Magyarország ugyanis, mint a Duna völgye, nem félreeső, nem eldugott ország volt, mint a hegyes Erdély, hanem a török országútja, valahányszor hadjáratot vezetett nyugatra. Az ország tehát így is mindig hadfelvonulási terület lett volna, ennek minden hátrányával és keserűségével, sőt még állandó hadszíntér is, mert a török, ha belső bajai nem voltak, támadó háborúkkal állandóan Bécs, sőt az egész keresztény nyugat meghódítására törekedett.

De nemcsak a török nyugat ellen vagy nyugatnak a török elleni háborúi miatt, melyeknek mindig Magyarország lett volna a színtere, vagy legalábbis állandó felvonulási és a török sereg részére utánpótlási területe, hanem *mi magunk miatt* se lett volna itt ez esetben se tartós nyugalom vagy béke és a vele járó gyarapodás és jólét.

Fel lehet-e tenni, hogy az a magyar nemesség, azok a magyar főurak, kiknek még a jámbor Ferdinándok és Lipót igája is tűrhetetlen volt, a török basáskodást, gőgöt és szélsőlyt hosszabb időn át tudták volna szótlanul tűrni: Az iga még akkor is keserves, ha az úr műveltebb, kulturáltabb, mint mi, de lehet-e szótlanul és huzamosabban tűrni azt az igát, melyet egy nálunk elmaradottabb, alantasabb színvonalú ellenség rak ránk? Ha olyan ember az úr felettünk, akiről érezzük, hogy szolgálóknak kellene lennie, mert lelki és kulturális fölényünk ezt követeli?

Fráter György délszláv volt, nem magyar, bánni is ugyancsak tudott a törökkel s így a török mindig azt tette, amit ő akart, mégis annyira terhes volt számára a török iga, hogy élete utolsó éveiben már szívvel-lélekkel Ferdinánd híve volt. Mint lengyel király, Báthory István is teljesen törökellenes lett. Tehát azonnal, mihelyt meg lett hozzá a lehetősége. Még Bethlen Gábor is végtelenül boldog lett volna, ha végleg elszakadhatott volna pogány „szövetségesétől”, mert még neki is terhes volt a török szolgálata. A Rákócziak se bírták sokáig a török főséget s mihelyt elég erőseknek érezték hozzá magukat, nem is vették tudomásul. (De el is vesztették miatta Erdélyt örökre s megszenvedte egész Erdély is úgy, hogy máig is emlegeti.) S ha így lázadózott Erdély, mely a török állapotokhoz már hozzá volt szokva, képzelhetjük, hogy lett volna nálunk, akikre nézve újság lett volna a török iga

és akiknek alkalmuk is több lett volna lerázása megkísérléséhez, mert messzebb voltunk Ázsiától és az ilyenkor legalább némileg (de sose elegendőképpen) mindig segítő nyugat is közelebb volt hozzánk.

Igaz, lehetséges az is, hogy ha Wesselényinek és társainak sikerült volna bennünket a török hűbéreseivé tenni, országunknak a török alól való felszabadítása 30-40 év múlva vagy nem sokkal később akkor is megtörtént volna. A török ugyanis elbizakodva akkor még jobban és még nagyobb hévvel rohamozta volna nyugatot: az nagyobb eréllyel védekezett volna. Látna azonban a török feletti nagy fölényt, lehet, hogy a kereszténység akkor sem elégedett volna meg a töröknek a határon való visszavetésével, hanem tovább is folytatta volna a hadjáratot és a Balkánra vagy Ázsiába űzte volna. Világos azonban, hogy *független* Magyarország az így felszabadított országból ez esetben még kevésbé lehetett volna, s világos, hogy akkor nem olyan értelemben lettünk volna felszabadítóink gyarmata, mint amily értelemben gúnyosan most emlegetjük magunkat Ausztria volt gyarmatának, hanem *igazában* és ennek Wesselényi és társai összeesküvésének sikeres, az ő nagy „hazafiasságuk” és „öncélúságuk” lett volna a gyászos oka.

A vassvári béke

De hát az után a fényes szentgotthárdi diadal után oly gyalázatos békét, mint a vassvári volt, mégse lett volna szabad kötni, s kivált a nemzet minden megkérdezése nélkül nem mondhatná valaki és mondja is minden magyar. A békekötésbe — feleljük — mi akkor szólhattunk volna bele, ha a szentgotthárdi diadalt mi vívtuk volna ki és a pénzt mi adtuk volna rá. Éppen az, hogy az a békekötés annyira a mi tudtunk és beleavatkozásunk nélkül történhetett és történt meg, bizonyítja a legvilágosabban, mennyire jelentéktelen volt a szerep, melyet mi az ezt a békét megelőző hadjáratban játszottunk.

Nem az udvar eljárásán kellene felháborodnunk, hanem igazi nemzeti szégyennel azt kellene belőle megállapítanunk, hogy milyen mélyre süllyedtünk és emiatt mennyire ki befolyásunk volt akkor nekünk a saját hazánk sorsának intézésére! Vajon meg lehetett volna azt a békét kötni megkérdezésünk nélkül, sőt úgy, hogy még csak nem is tudtunk róla, ha az azt megelőző háborúban mi is tényezők lettünk volna? S el lehet képzelni, hogy nem lettünk volna tényezők, ha az a sereg legalább megemlíthető részbe magyarokból állott volna, ha magyar pénz szerelte volna fel, magyar élelmiszer és takarmány táplálta volna, ha magyar gyárak szállították volna a hadianyagot, vagy ha idegen gyárak is, de legalább magyar pénzért és magyar megrendelésre, a győzelemnek pedig a magyar Zrínyi lett volna a fő tényezője, vagy ha az nem is, legalább ő is jelen lett volna a diadalmas ütközetben?

Azonban hogy a vassvári békét az országgyűlés jóváhagyása nélkül kötötték meg, még így, hogy a harctéren távollétünkkel tündököltünk, se annyira sérelmes a magyar alkotmányra és függetlenségre, mint első pillanatra látszik. A politikában, a diplomáciában és még inkább a hadviselésben igen sokszor adódnak olyan esetek, olyan helyzetek, melyekben azonnal és gyorsan kell döntenet, mert egy kevés késedelem is mindent elronthat. Ilyenkor még ma is, még köztársaságban is, hol minden hatalom a népé, a nép, az országgyűlés megkérdezése nélkül döntenek s a már megtörtént döntést csak utólag hagyatják jóvá az országgyűléssel.

Ez az utólagos jóváhagyás azonban már csak formáság, mert a megtörténtet meg nem történtté tenni már úgysem lehet. Legfeljebb elkergeti a nép azokat a felelős vezetőket, akik a nevében eljárta s ezzel fejezi ki nemtetszését, ha eljárásuk esetleg baklövésnek bi-

zonyult (ezt azonban akkor, mikor megtörtént, még nem lehetett látni). A már megtörtént dologon azonban ritkán van az országgyűlésnek hatalma változtatni, s ha lenne is, ritkán érdemes.

Ha tehát Lipót egyedül, mint magyar király vívta volna ki a szentgotthárdi diadalt, ha serege egyedül magyarokból állott volna és költségeit egyedül Magyarország fedezte volna, akkor se lett volna alkotmányellenes az ország megkérdése nélküli, hirtelen békekötés, ha az intézők szerint a gyors megkötést az ország érdeke kívánta és azzal a szándékkal kötötték volna meg, hogy jóváhagyásra az országgyűlés elé fogják terjeszteni.

A országgyűlés pedig, mikor aztán elébe terjesztik, mit tehetett volna más, mint hogy jóváhagyja? Hiszen ha nem hagyja jóvá, akkor folytatnia kell a háborút, de viszont ez meg magyarul azt jelenti, hogy nagy adókat kell megszavazni, mert hiszen pénz nélkül nem lehet háborút újra kezdeni.

Lipót azonban nemcsak mint magyar király küzdött akkor a törökkel; a sereg, mely a szentgotthárdi diadalt kivívta, nemcsak, sőt elsősorban nem magyarokból állt; költségeihez a mi országunk nem is járult hozzá. Ha tehát a megkötött békét a magyar országgyűlés elé terjesztik és a mi országgyűlésünk nem fogadja el, vagyis — mert az vele egyértelmű — a háború folytatását, illetőleg új háború indítását határozza el, ez azt jelentette volna, hogy a magyar országgyűlés dönti el, hogy a német birodalom, az osztrák örökös tartományok és Csehország a háború folytatására újabb vért és pénzt adjon-e vagy nem. A háború folytatása ugyanis ezt jelentette. Ámde ez mindenképpen tőlük függött, nem pedig tőlünk. Világos, hogy ha egyszer elfogadtuk (sőt kértük) az idegen pénzt és vért, akkor már el kell fogadnunk azt is, hogy az idegenek döntenek el, hogy folytatják-e a háborút vagy sem.

Bizonyára nem sérti meg a magyar függetlenséget valaki azzal, ha nem a magyar országgyűléstől kérdi meg, hogy az osztrákok, csehek és németek tovább is kötelesek-e itt harcolni és a háború folytatására áldozni? S nem joggal tehet-e fel Lipót külön megkérdésük nélkül is, hogy a magyarok se kívánják a háború folytatását, mikor a magyarság oly tüntetőleg távoltartotta magát még a szentgotthárdi ütközetben való részvételtől is, sőt még a kisujját is alig mozdította meg még akárcsak azért is, hogy azt az Érsekújvárt megmentse, melynek elvesztését pedig a magyar nemzet oly helyrehozhatatlan csapásnak tartotta magára? Hogy gondolhattak volna az udvarban arra, hogy a magyarság nem akart békét, mikor a magyar országgyűlésnek, egész a vasvári békéig más se tettek, mint a király idegen csapatainak eltávolítását követelték innen. Nem annak világos jele volt-e ez, hogy *nem* akarnak háborút?

Látjuk tehát, hogy — sajnos — nagyon is természetes volt, hogy megkérdésünk nélkül kötötték meg a békét, de nagy tévedés lenne azt gondolni, mintha ezt azért tették volna, mintha készakarva mintegy arcul akartak volna csapni, meg akartak volna alázni bennünket és kihívóan tudtunkra adni, mennyire semmik vagyunk. Nem. Igaz, hogy utólag sem terjesztették az országgyűlés elé jóváhagyásra a dolgot, de ez nem azért nem történt, mert megvetették a magyar alkotmányt, hanem éppen ellenkezőleg, azért, mert féltek az országgyűléstől. Ez éppen ellentéte a megvetésnek, aki valakit megvet ugyanis, attól nem szokott félni.

Más országokban az országgyűlések azért szokták jóváhagyni a diktátoroktól vagy nagyon erős akarátú uralkodóktól (például egy Mátyás királytól, egy Bethlen Gábertól) a tudtuk nélkül megkötött békét vagy (sokkal inkább) a tudtuk nélkül megindított háborút, mert nem mertek ellenkezni a diktátorral vagy hatalmas uralkodóval. Tudták ugyanis, hogy ezek azokat, kik moccanni mertek ellenük, el szokták tiporni vagy mert látták, hogy politikai örűlség lenne az adott helyzetben tovább bonyolítani a dolgot.

A mi Habsburgjaink alatt tartott országgyűlésekkel egész más volt a helyzet. A mi országgyűléseink nem féltek attól, hogy még jobban összebonyolítják a már amúgy is bonyolult dolgokat. De politikai örűlségek elkövetésétől se féltek a magyar rendek, mert

tudták, hogy a felelősség nem rájuk nehezedik, mert a nemzet sorsát nem ők intézik. Ezt a jogukat ők már a mohácsi vészkor, illetőleg után eljátszották.

Viszont félniük se kellett, dacolni is mertek, mert a mi Habsburg királyaink úgyszólván kivétel nélkül jámbor, becsületes emberek voltak, akik bosszút állni, eltiporni nem igen tudtak és nem is akartak. Ezért volt aztán a végeredmény mindig az, hogy nem az országgyűlések féltek az idegen uralkodóktól, mint ahogyan Mátyástól, a franciaországi Lajosoktól, Bocskaitól, Bethlen Gábertől, Rákóczi Györgytől (mindkettőtől), sőt még Apaffy Mihálytól is féltek az országgyűléseik, hanem nálunk mindig a király volt az, aki félt az országgyűlésektől.

De még így is az országgyűlés elé került volna a vasvári béke, mert királyaink a törvénytelenység elkövetésétől még jobban féltek, mint a magyar országgyűlésektől. (A letett eskü a történelemben úgyszólván sose számított és éppen olyanoknál nem számított, akiket ünnepel a történelem, *de a Habsburgoknál komolyan számított.*)

A vasvári békekötésnek az országgyűlés elé terjesztése azért maradt el, mert rögtön a béke megkötése után, mikor időszerű lett volna, nem lehetett összehívni országgyűlést, mert ahhoz hosszabb előkészítés kell, később pedig már a Wesselényi-összeesküvés miatt nem volt értelem a dolognak. Egyébként is 1662-ben volt országgyűlés, a vasvári béke pedig 1664-ben volt. Mivel akkor már a magyar törvények csak háromévenként írták elő országgyűlés tartását, csak 1665-ben lett volna esedékes. Akkor azonban már hűtlenekből és összeesküvőkből állt volna, ilyenekből álló országgyűlés összehívására pedig bizonyára nem kötelezi a királyt az alkotmány.

A magyar jogszokás úgy szokta magát kifejezni, hogy „*hűség* alattvalóit” hívja össze a király országgyűlésre, nem pedig hűtleneket, lázadókat, franciával, törökkel cimborálókat. Ezekről az alkotmány szerint is joga volt félnie a királynak. Ezekkel országgyűlést játszani már nem alkotmányosság lett volna, hanem paródiája az alkotmányosságnak. Nem a törvény végrehajtására, hanem a királyi hatalom és vele az alkotmánynak is a megcsúfolása és lejáratása.

Hogy mégis mennyire megvolt az udvarban a jóakarát a vasvári béke megkötése után is; hogy mennyire nem megvetésből és a nemzet jogainak semmibebevételéből nem terjesztették az ügyet az országgyűlés elé, hanem azért, mert féltek tőle, sőt mert látták, hogy az orvosság többet fog ártani, mint a betegség, azt láthatjuk onnan, hogy az udvar nem győzött mentegetőzni és mosakodni a békekötés miatt, sőt — országgyűlés helyett — legalább tanácskozássra meg is hívta ez ügyben az ország vezetőit.

Mivel duzzogtak, valósággal úgy könyörögték össze őket. A meghívottak olyan nagy uraknak érezték magukat, illetőleg annyira féltek a lázadásban hazafias erényt látó magyar közvélemény terrorjától, hogy a király kegynek vette attól, aki megjelent, itthon pedig demagógok hazaárulóknak nevezték azokat, akik engedelmesskedtek a meghívásnak.

Mikor pedig ott elibük terjesztették a béke pontjait s jóváhagyásukat kérték, valamennyien megtagadták s még ezek a „jó fiúk” is duzzogva vonultak haza. Gondolták, elég, ha délhazaárulók lettünk az udvar kedvéért, s ezzel is eléggé hálára köteleztük irántuk (a számlát érte majd alkalomadtán be is adjuk neki), de az *egész* „hazaárulóságot” mégse vállalhatjuk a kedvéért. Birtokaink az országhoz kötnek bennünket s ezért senki se kívánhatja tőlünk, hogy még azt is vállaljuk, hogy újjal mutogassanak ránk, mint hazaárulókra. Ekkora volt már akkor is a demagógia terrorja.

Láthatjuk belőle, hogy volt itt elnyomás, de nem az udvar, hanem a hazafiaskodók részéről. Hiszen félni nem az elnyomó szokott, hanem az elnyomottak, itt pedig nyilvánvaló, hogy a nagyszájú „hazafiak” nem féltek, de az udvar s azok, akik az udvarral tartottak, féltek. Mátyás király, Bocskai, Bethlen, sőt Apaffy uralma alatt az alattvalók és az országgyűlések féltek, legfeljebb Apaffyról engedhetjük meg, hogy ő is félt alattvalóitól, de a

félelem még itt is kölcsönös volt: ő is félt, de alattvalói és országgyűlései is féltek tőle. A Habsburgok alatt csak a király félt tőlünk.

Egyébként is Lipót kora már Európa-szerte az abszolutizmus kora. Ekkor már nem országgyűlési ellenőrzéssel kormányoztak az uralkodók, hanem egyedül és a maguk nevében. Lipót kortársa (sőt egyenesen unokatestvére) volt az a francia király, aki azt mondta, hogy „az állam én vagyok”. Lipótnak se lett volna tehát olyan nagy bűne, hogyha ő is kora gyermeke lett volna.

A vasvári béke idejében a beteges IV. Fülöp spanyol királynak már várták a halálát, s mindenki biztosra vette, hogy csecsemő fiát, a későbbi II. Károlyt, aki az utolsó spanyol Habsburg volt, szomszédai, de különösen a nagyratörő francia király, nem hagyják háborítatlanul országai birtokában. A francia királynak különösen a vele szomszédos Németalföldre fájt a foga. Viszont a legközelebbi rokon, Lipót, akinek még a felesége, sőt a nagyanyja is spanyol Habsburg volt, nyilvánvalóan nem nézhette tétlenül a mindenképpen őt megillető birodalom szétagadozását, hiszen ha tétlenül nézte volna, a világtörténelem legnagyobb mamlaszának tartotta volna mindenki. (Még így is annak tartja minden rosszakarója. Pedig ki nem rosszakarója?)

De ha keleten a törökkel háborúban találja az az idő, mikor Spanyolországba megtörténik a trónváltás, akkor képtelen lesz spanyol öröksége megvédésére valamit is tenni, s ez esetben még akkor is biztos, hogy ellenségei rávetik magukat a spanyol prédára, ha egyébként nem merték volna megtenni.

Nem kell különleges politikai képesség annak belátására, hogy Lipót legelemibb érdekei azt kívánták, hogy legalább most és egész addig, míg ez a kérdés nem tisztázódik, a törökkel békében legyen. Világos, hogy viszont ugyanekkor a francia diplomácia mindent elkövetett, hogy a szultánt háborúba lovalja, és így Lipót erejét keleten is lekötve tartsa. Világos, hogy ez a helyzet a töröknek is nagy kísértés volt arra, hogy ő is kiaknázza a maga részére és Lipóttal szemben akkor próbáljon szerencsét, mikor az ellene csak félkéz-zel védekezhet, s mikor hogy nyugati örökségét mentse, keleten könnyebben lesz hajlandó engedményekre.

Ha mindezt tudjuk, mindjárt nem haragszunk Lipótra, amiért nem nagyon örült, sőt néha még kifogásolta is, hogy Zrínyi állandóan kihívja a törököt, a békeállapot ellenére több ezer főnyi sereggel ütközeteket vív vele, és Újzerinvár építésével és az építkezésnek minden török tiltakozás ellenére való folytatásával vérig sérti s szinte rákényszeríti a szultánt a béke felbontására. Ha tehát ismerjük a helyzetet, akkor ebben az ügyben nem Zrínyit tartjuk a vértanúnak, az ártatlanul üldözöttnek, a meg nem értett lángelmének és erényeiért hálátlanul dorgálásban részesülőnek, hanem Lipótot, akinek alattvalói nyíltan mernek urukkal dacolni, s akinek túrnie kell, hogy nagyratörő alattvalója előbbrevalónak tekintse a maga hadvezéri babérjait, mint királya birodalmának elsőrendű érdekeit.

De a törökkel való béke fenntartása nemcsak Lipót érdeke volt, hanem *legalább annyira* a mienk is. Hiszen ha, mert Lipót csak félkézzel harcolhat vele, a török győz, annak levét elsősorban mi ittuk volna meg. Hiszen csak most láttuk, hogy Zrínyi még a magyar fővezérséget is csak úgy vállalta, ha német csapatokat is kap. Zrínyi kihívásai tehát *magyar* szempontból is tűrhetetlenek voltak, nem pedig csak Habsburg-szempontból.

Nem mondom, hogy a török béke csak azért bomlott fel és a nagyvezér csak azért jött ide támadó seregével, mert a magyarok és különösen a két Zrínyi állandóan ingerelte és így okot vagy legalábbis elfogadható ürügyet adott neki a béke felbontására, de az bizonyos, hogy ez is hozzájárul, mégpedig igen lényeges mértékben járult hozzá. Hiszen Bécs konstantinápolyi követének éveken át úgyszólván más dolga sem volt, mint hogy a Zrínyi-okozta bajokat ott valahogy elsimítsa és a török haragját lecsillapítsa. (Láttuk, hogy még azt is felhozta a portán ura mentségéül, hogy Zrínyinek a király nem tud parancsolni, mert függetlennek tartja magát tőle.)

Nemcsak a vasvári béke megkötéséért nem tehetett tehát a magyarság szemrehányást joggal az udvarnak, hanem még azért se tehetett volna, ha — büntetésül az engedetlenségért — a magyarságot teljesen magára hagyta volna, akkor, mikor a bős nagyvezér megtorlásul az ország ellen támadt. Igaz, hogy Montecuccoli seregét elsősorban talán nem is a mi kedvünkért, hanem Bécs védelmére hozta ide, de viszont Bécs is elsősorban a mi, különösen a Zrínyiek fegyelmetelenségére és felelőtlenül viselkedése miatt került veszedelembe.

Ha tehát most az udvar elfogadja a kihívást és megvédi ugyan Bécset és vele az országot, de egyelőre most még megelégszik ennyivel és nem hajlandó tovább folytatni a küzdelmet (megmondtuk, miért), hanem azzal a feltétellel, hogy a török hazamegy, békét köt, akkor igazán nem rajtunk a sor, hogy szemrehányást tegyünk, miért nem folytatja tovább a háborút, hanem az udvaron, hogy számon kérje tőlünk, miért hoztátok ide a törököt, ha egyszer a magatok erejéből nem tudtok vele szembeszállni, sőt mint kisült, ha én magam szembe nem szállok vele, engem még csak segíteni se vagytok hajlandók?

De hogy még nekünk állt feljebb és még mi beszéltünk sérelemről, csak azért, mert a király megveri és hazamenésre kényszeríti ugyan a mi könnyelműségünkkel idehozott törököt, de egyelőre még nem hajlandó vele egy évtizedekig eltartó s minden erejét lekötő háborúba bocsátkozni, az már igazán sok a jóból, kivált, mikor mi *még a török megállításiában* sem voltunk hajlandóak résztvenni.

Hogy az udvar előbbrevalónak tartotta a spanyol örökség megmentését, mint a törököktől kipusztított magyar területek visszaszerzését, az a legtermészetesebb dolog. A Habsburgoktól azt kívánni, hogy világpolitikájuk fő irányítója ne nagyhatalmuk érdekei legyenek, hanem birodalmuk legkeletibb szélén egy kis sáv és ennek hatalmas és gazdag országok megtartását vagy elvesztését alárendeljék, egyenesen lehetetlen kívánság. Ne feledjük, hogy nem azt a pénzt nem akarták spanyol örökségük megvédése helyett a mi felszabadításunkra fordítani, amit tőlünk kaptak, hanem a magukét.

De még egy más szempont is van, ami itt ellenünk szól. Montecuccoli seregében nemcsak a Habsburgok érdekkörébe tartozó országok voltak képviselve, hanem úgyszólván az egész keresztény Európa. Világos, hogy ezek képviselője csak jelkép volt inkább, mert nem sokat számított, de a franciák ekkor tekintélyes számmal jöttek. Lipót nem örült nekik, mert XIV. Lajos inkább reklámnak küldte őket: a közelgő spanyol örökösödési háborúra akarta velük megnyerni magának Európa rokonszenvét, no meg a magyarokét, hiszen az ő politikája mindig az volt, hogy mikor háborút visel a Habsburgokkal, akkor Magyarországon is zavart kell csinálni, hogy ha a török támadást megindítani nem sikerül, legalább a magyar rebellió kösse le itt a császár erejének egy részét.

A későbbi híres bajkeverő Gremontville ekkor már Bécsben volt és láttuk, hogy a Zrínyiek már cimboráskodtak is vele, úgyszintén Velence követével, Bonzival is. Lipót akkor még ezt nem tudta, nem is hitte, mert becsületesebbnek tartotta a Zrínyieket, mint voltak. De hogy XIV. Lajos nemcsak a török ellen küldi ide franciáit, hanem bajt keverni is, azt Lipót már akkor is annyira tudta, hogy noha égetően szüksége volt rájuk, mégis vissza akarta utasítani ezt a francia segítséget, sőt — hogy a francia királyra ne legyen annyira sértő — vele együtt inkább az egész rajnai szövetség segítségét is, melynek Franciaország is tagja volt s címen jött segítségére. Később azonban a szükség és a pápa biztatása mégis elfogadtatta vele.

Így került ide a szentgotthárdi csatába néhány ezer francia, akik nemcsak fő kötelességüket, a török elleni harcot teljesítették, hanem a másodrendűt, a magyarokkal való barátkozást és a császár ellen való izgatásunkat is (lehet, hogy nem is a harc, hanem egyenesen ez volt a fő feladatuk). Ezek a franciák az ütközet előtt is, után is még magában Bécsben is tüntetőleg barátkoztak Zrínyivel és Vitézzel, hangsúlyozták, hogy ők nem a császár, hanem a *magyarok* kedvéért jöttek ide, sőt körükben még Vitéz is hangsúlyozta, hogy *nem a saját királya, hanem a francia király egészségére iszik*.

Ha tehát Lipót nem azért kötött volna a törökkel békét, hogy nyugaton szabad keze legyen, hanem csakugyan azért, amivel itt nálunk a Vittnyédy-bajkeverők rágalmazták, azaz mert készakarva akarta tovább is török rabságban hagyni a nemzetet, hogy neki bajt ne okozhasson, hanem el legyen foglalva a maga nyomorúságával, még ezt se lehetett volna tőle zokon venni.

Nem így volt a dolog, mert akkor még Lipót mindent nem tudott. Ha azonban mindent tudott volna és a magyarok többsége már akkor is úgy gondolkodott volna, mint Vittnyédy és a mai magyar történetírás, akkor egyenesen kötelessége lett volna így tennie, mert mi kényszerítettük rá.

Örült lett volna, ha azért költötte volna el minden pénzét a nemzet felszabadítására, hogy aztán az visszanyerve erejét, vele bánjon el. Hiszen Vittnyédyék készültek is már, mert már előre ellenségével cimboráltak.

Ha Lipót csakugyan azért kötötte volna meg a vasmárai békét, mert a magyar nemzet felszabadításától egyelőre elment a kedve, ennek a Vittnyédy-féle magyarok lettek volna az okai, sőt ők egyenesen rákényszerítették volna, hogy elmenjen a kedve ettől a felszabadítástól. Hiszen ekkor nem kellett a magyaroknak a saját királyuktól még a török elleni segítség se, hanem csak a franciáktól; csak őket ünnepelték, ezek királyának egészségére ittak, sőt csak ezek vitézségét vették észre. Nálunk ugyanis mesterségesen azt a hírt terjesztették el (annyira, hogy még ma is tartja magát), hogy a szentgotthárdi diadal elegyedül a franciáknak köszönhető, s ott *csak ők* voltak vitézek (no meg a Rába folyó, de az meg magyar).

Lipótnak csakugyan elsőrendű érdeke volt, hogy ezeket a franciákat innen minél előbb eltávolítsa, ezt pedig csak békekötéssel érthette el. Képzelmünk csak el azt az esetet, hogy a szentgotthárdi ütközet nem sikerül vagy később megfordul a hadiszerencse. Itt vannak a franciák, itt az elégedetlen magyarság, itt van Apaffy, akinek, mint török cselédnek, egyébként is részt kellett vennie a nagyvezér Magyarország elleni hadjáratában (természetesen a török oldalán), *sőt ekkor Apaffy még kiáltványt is intézett a magyarokhoz, hogy álljanak melléje és csatlakozzanak a törökhöz*. Mivel a franciák szintén a török szövetségesei voltak a Habsburgokkal szemben, minden feltétel meglett volna arra, hogy Magyarországot francia segítséggel elszakítsák a Habsburgoktól s vagy Apaffy vagy más, újonnan választott király alatt a török adófizető hűbéresévé tegyék.

A legkisebb harctéri kudarc is elég lett volna ehhez, mert a magyarságban meg lett volna hozzá a hajlandóság, az itt levő több ezer francia fegyveres meg ezt nemcsak nem akadályozta volna, hanem mindent elkövetett volna, hogy megtörténjék.

Az, hogy Apaffy kiáltványának semmi foganatja nem volt, nem cáfolja a dolgot, mert akkor még nem dőlt el a kérdés. Akkor a magyarság még várakozó állásponton volt, nem tudta még, ki kerül felül. De hogy a császár fegyvereinek kudarcra esetén mennyire sor került volna rá, mutatja, hogy néhány évvel később, anélkül, hogy a császár fegyvereit kudarc érte volna, s anélkül, hogy itt támogatásukra több ezer francia fegyveres lett volna, a Wesselényi-összeesküvők egyenesen könyörögtek már a töröknek, hogy fogadja el a nemzetet adófizetőjévé.

Kétségtelen tehát, hogy ha Lipót a magyaroktól való félelmében kötötte volna meg a vasmárai békét, hogy ezáltal az itt-tartózkodó törököktől és franciáktól megszabadulva megszüntethesse a magyaroknak az alkalmat arra, hogy tőle elszakadhassanak, semmi csodálkozni való se lehetne a dolgon, s mi lehetnének a legutolsók, akik ezen megbotránkoznak vagy megsértődnek. Hiszen mindez csak a mi viselkedésünk logikus következménye lett volna.

Nálunk ugyan divat rendkívül butának, sőt hülyének tartani Lipótot, olyan butának és hülyének azonban azért nekünk se szabad tartanunk, hogy csak azért tegyen az ország felszabadítására erejét meghaladó erőfeszítéseket, hogy a magyarok ennek eredményeként búcsút mondhassanak neki és ellenségeihez csatlakozhassanak. Őseink állandó elégedetlen-

ségükkel és tüntető franciabarátságukkal királyukat egyenesen rákényszerítették arra, hogy ekkor a török háborút ne folytassa.

Történetírásunk szolgál is bizonyítékokkal, mintha tényleg *ezért* kötött volna az udvar békét a törökkel. Közli például Sacredo 1665-i jelentését, mely szerint Bécsben azt tartják, hogy a magyarokat csak a töröktől való vélelem tartja féken, s ha nem félnének a töröktől, elszakadnának az uralkodócsaládtól. Azonban ez a jelentés csak egy évvel a vaskvári béke után kelt, s így nem bizonyítja, hogy már a vaskvári béke megkötésekor is ez volt Bécsben a vélemény, annál kevésbé, hogy emiatt kötötték volna meg a békét. Egyébként is a velencei jelentés mindig Habsburg-ellenes, most pedig különösen az volt, mert a velenceiekre nagyon káros volt, hogy az udvar békét kötött a törökkel. A tárgyilagos történetíró tehát a velencei véleményt különösen most semmiképpen se fogadhatja el tárgyilagosnak, annál kevésbé perdöntőnek.

Mint még nagyobb ellenségnek, még kevesebbet bizonyít Gremonville-nek, a bécsi francia követnek a jelentése, aki szerint neki (1664. november 6-án jelenti) Portia herceg azt mondta volna, hogy a békét azért kötötték meg, mert a magyarok állhatatlanok s nem tudják, mit akarnak. Ők kezdték a háborút, de amikor kitört, mégse akartak benne részt venni (sajnos, nagyon igaz). Most ellenben, mikor megvan a béke, folytatni szeretnék a harcot. (Eddig valószínű a dolog és el is hihetjük. A lényeg azonban Gremonville most következő kijelentése tartalmazza). Váradot és Érsekújvárt a császár azért engedte át, mert azt hiszi, hogy ily módon inkább uruk és mesterük lehet a magyaroknak s megakadályozhatja őket abban, hogy elszakadjanak tőle és más királyt válasszanak.

Mit szóljunk mindehhez? Azt, hogy Gremonville-nek egyedüli célja az volt, hogy Lipót és a magyarok közé éket verjen. Ha tehát ő jegyez fel olyasmit, ami erre alkalmas, a legnagyobb kritikával kell, illetve lehet csak fogadni s egyáltalán nem lehet ténynek venni azt, hogy ez a kijelentés csakugyan meg is történt. De éppen a jelen esetben ezt egyenesen lehetetlennek kell mondanunk, mert még ha Portia csakugyan így gondolkodott volna, bizonyára akkor se éppen legnagyobb ellenségének s annak mondja ezt el, akiről tudta, hogy a magyaroknak mindent besűg; még azt is, amit nem mondott.

Várad vagy Érsekújvár „átengedéséről” beszélni is furcsa dolog, hiszen se Váradot, se Újvárt nem az udvar engedte át a töröknek, hanem a törökök mindkettőt hosszú ostrom után foglalták el. Így aztán világos, hogy a császár kénytelen volt őket „átengedni”.

Mindkét vár török kézre kerülésének oka kizárólag magyar bűn volt: Váradnak II. Rákóczi György nagyraágyása. Először, mert lengyel király akart lenni török engedély nélkül, másodsor — mikor ez nem sikerült — mert erdélyi fejedelemségét még Erdély és Magyarország romlása árán is meg akarta tartani s addig dacolt a törökkel, míg dacának Várad is áldozata lett.

Újvár elvesztésének oka pedig Forgách Ádám meggondolatlan katonai vállalkozása volt Párkánynál, melynek majdnem az egész újvári őrség áldozata lett, utána pedig a magyarság fásultsága és hazafiatlansága, mely az elpusztult őrség helyét nem volt hajlandó felkelőkkel pótolni. S mi mégis azt állítjuk, hogy a két várat Lipót „engedte át”, sőt összeesküdtünk, töröknek, franciának ajánlottuk fel országunkat dühünkben azért, mert „átengedte”!

Az is érdekes, hogy történetírásunk a vaskvári békével kapcsolatban úgy szokta magát kifejezni, hogy benne a törököt az elvetemült udvar „Magyarország testéből elégítette ki”. (Én is így tanultam még a szerzetes gimnáziumban is.)

Aki nem ért hozzá, e kifejezés alapján csak arra gondolhat, hogy a török az osztrák örökös tartományok területéből is bírt már egyes részeket, s ezeket szerezte most vissza az udvar úgy, hogy helyette átengedte a töröknek Magyarországból egyes, a töröktől addig még el nem foglalt részeket. De akik ennyire tájékozatlanok, e kifejezés alapján még azoknak is azt kell hinnük a magyar tankönyvük alapján mind így is értik a vaskvári béke fel-

háborító voltát, hogy Montecuccoli tönkreveri a törököt, de a „hülye” bécsiek utána mégis úgy kötöttek vele békét, hogy mégis még újabb, eddig még el nem foglalt részeket engedtek át neki Magyarország területéből. Világos, hogy az csak azért történhetett, mert Magyarországot készakarva akarták gyengíteni, hogy ne tudjon nagyon lázadozni. Győzelem után ilyen örült békét nem is lehet másképp magyarázni.

Ha csakugyan így lett volna a dolog, akkor is őseinket kellene érte szidnunk, nem a bécsi udvart; ha ugyanis már egyszer olyan nyomorultak voltunk, hogy sorsunkkal nem mi rendelkezünk, hanem a bécsi udvar; ha nem tőlünk függött, mennyit kap meg újra belőlünk a török, hanem a bécsiektől, akkor a józan ész azt kívánta volna, hogy kedvében járjunk ennek a Bécsnek, s úgy viselkedjünk, hogy szerethessenek bennünket s ne legyen egyenesen rákényszerítve arra, hogy ellenünk dolgozzék.

Ha látta, hogy mi szívből gyűlöljük s csak az alkalmat várjuk arra, hogy neki árthassunk, akkor csak magától értetődő, ha gyöngítésünkre törekszik. Hiszen az, aki az ellenséget erősíti, hülye vagy őrült, s vajon bűne volt-e Bécsnek, hogy nem volt sem hülye, sem őrült, hanem volt magához való esze? De viszont milyen politika az, mely minden kártyáját arra a tétre játssza ki, hogy ellenfele minden bizonnyal hülye lesz? Ha aztán az ilyen politika balul üt ki, mert az ellenfél nem bizonyul hülyének, akkor miért az ellenfelet szidjuk, nem pedig magunkat?

Azonban Bécs ennek ellenére se akart minket tönkretenni. Még gyöngíteni se. Nem azért, mert mégis csak hülye volt, hanem részint mert nem tudta elhinni, hogy annyira gyűlöljük, mint a valóságban gyűlöltük; részint, mert nem is gyűlölte itt mindenki s a rosszak kedvéért, még ha többen vannak is, nem szabad büntetni a jókat is; részint mert Lipót képében éppen akkor talán a legjobb lelkű Habsburg ült a trónon, aki gyűlölni egyáltalán nem tudott, akinek minden más uralkodónál jobban számított a koronázási eskü; mert nála nem volt elválasztható az erkölcs a politikától; mert neki mindenki másnál jobban voltak erkölcsi gátlásai s mert bennünk nemcsak a magyart, hanem a keresztény testvért is nézte a török pogánnyal szemben. Lipót nemcsak magyargyűlölő nem volt, hanem egyenesen rokonszenvezett velünk. Hiszen láttuk, hogy már serdülő fiú korában ezt tartották róla.

Láttuk, milyen fénnel ülte meg a P. Sennyeytől a bécsi Szent István templomban meghonosított magyar ünnepeket. Sőt Eszterházy Pál naplójából még mi magunk is meglepetéssel értesülünk, hogy Lipót még mint főherceg (akkor még nem is volt trónörökös, mert élt még a bátyja, IV. Ferdinánd), mint a grazi egyetem hallgatója, hogy egy időben tanult Eszterházy Pállal, *mint magyarbarát főherceg volt ismeretes*.

Bubics–Merényi: Eszterházy Pál, 85. o.: „Mentünk azután való esztendőben (1647) Nagyszombatban iskolába Graecban hagyván (előbb oda jártak iskolába) Ferdinandus quartust, aki aztán Magyarország királya lett s a hűgát, aki spanyol királynővé lett és Leopoldus Ignatius herceget, *aki a magyarokat, (főképpen pedig kettőnket, Homonnai György urammal) kiváltképpen szerette*”.

Lipót már mint császár is annyira nem volt rossz véleménynel a magyarokról, hogy mikor a Wesselényi-féle összeesküvés kitudódott, úgy meglepte a dolog, hogy nem akart hinni a szemeinek. Azt hitte, álmodik. Egész eddig annyira másnak tartotta a magyarokat, hogy nem is gondolta, hogy még ez is lehetséges.

A vasvári békében tehát, mely még a Wesselényi-összeesküvés előtt volt, egyáltalán nem akarta Bécs a magyarságot tönkretenni, de még csak meggyöngíteni se. *Nem is engedett át Magyarországot területéből semmit a töröknek*. Csak abba egyezett bele, hogy *amit már elfoglalt*, tehát Nagyváradot és Érsekújvárt is, továbbra is bírassa.

A vasvári békében a bécsi udvar csak arról mondott le, hogy ezeket a magyar bűnökkel a török kezére juttatott várakat rögtön megpróbálja visszahódítani. Nem hazánk területéből elégitette ki tehát a törököt, mert az már akkor ki volt elégitve, s éppen mi

elégítettük ki, nem pedig Bécs, hanem egyelőre lemondott arról, hogy hódító háborút kezdjen s egyelőre nem vállalkozott még arra, hogy rögtön vissza is foglalja azt, amit mi elpusztítottunk. Mint láttuk, volt is éppen elegendő oka arra, hogy a visszafoglalással egyelőre várakozzék.

A már meglévő helyzeten a vasvári béke semmit se rontott, sőt mint látni fogjuk, még javított is.

De egy olyan nagy győzelem után, mint amilyen a szentgotthárdi volt — mondják — ilyen békét nem lett volna szabad kötni. Valóban, ezen a békén nemcsak a magyarság, hanem a külföld is felháborodott. (Bizonyára XIV. Lajos Habsburg-ellenes propagandája csinálta ezt.) Könnyű volt felháborodni a magyarságnak — feleljük —, melynek vállain nem nyugodott a hadviselés, s annak költségeinek gondja, s melyet nádora, mint láttuk, még akkor se tudott hadbaszállásra bírni, mikor a legnagyobb erőfeszítésre lett volna szükség. Még könnyebb volt botránkozni a külföldnek, s különösen a mindenképp Habsburg-ellenes hírverést csináló franciáknak, akik némileg részt vettek ugyan ebben a háborúban, de azt is a Habsburgoknak kellett megfizetni. Mert remélem, olvasóink között nincsenek olyan nainak, akik azt hiszik, hogy a külföldiek ingyen jöttek Lipót seregébe.

Az eddigiek alapján talán már megtanultuk, hogy a történelemben, a politikában (azaz, ha nem az egyének, hanem a nemzetek közti viszonylatról van szó), ismeretlen fogalom az: *ingyen*. Ott mindennek ára van, s amelyik uralkodó ingyen viszi népét mások érdekeiért harcba, az becsapja népét és visszaél vele.

Arról a hadseregről, felszereléséről és élelmezéséről, mely Lipót zászlaja alatt harcolt, nem németekből álló részét illetőleg is Lipótnak kellett gondoskodnia, sőt maga az, hogy ide jötte, se volt ingyen, s az ellenszolgáltatást természetesen ezért is Lipótnak kellett megfizetnie.

Még az a bajor Miksa se jött ingyen (még csak olcsón se), aki II. Ferdinándot a csehek ellen Fehérhegynél megsegítette, pedig ő éppoly nemeslelkű és éppoly nagy katolikus volt, mint II. Ferdinánd és közeli rokonok is voltak. Ha pedig közben kudarc éri a sereget, akkor újabb seregről s annak újabb felszereléséről megint csak Lipótnak kellett volna gondoskodnia és a kudarc, a veszített háború árát megint egyedül csak neki kellett volna megfizetnie, esetleg nem kevesebbel, mint a trónjával.

Éppen Acsádytól olvashatjuk Millenáris történelmünkben (VII., 196. o.), hogy „az egyesült keresztény sereg (Szentgotthárdnál) valami 30.000 harcosból állt. *Csakhowy tüzéséggel, ágyúval egyedül a császáriak voltak kellőképpen ellátva, a franciák és a birodalom hadai nem*”.

Lipótnak sose volt pénze, mert országai minden jövedelmét elnagylelkűsködte, de azért — látjuk — az ő seregeinek mégis volt kellő tüzésége. Ellenben a nagyszájú segédhadak tüzéség nélkül jöttek ide. De azért felháborodtak, mert Lipót békét kötött!

A vasvári béke megkötését a legmegfontoltabb és feltétlenül okos, józan politikai elhatározásnak kellene tartanunk még akkor is, ha a magyarok már eleve nem kacsintgattak volna félig a franciák, félig azon törökök felé, akiknek táborában már úgy is ott volt hit-testvérük, Apaffy Mihály, akivel később a Wesselényi-összeesküvők is cimboráltak, azaz ha a magyaroktól nem kellett volna Bécsnek félnie. Pedig mint kisült, bizony kellett.

A török hatalma megtöréséhez legalább másfél évtizedes szakadatlan háború kellett volna még akkor is, ha minden úgy ment volna, mint a karikacsapás. Hiszen 30 év múlva, mikor ez a felszabadítás csakugyan megtörtént, eleinte minden így ment, mégis ilyen hosszú idő kellett hozzá. Tíz-húsz éven át minden esztendőben ki kellett állítani egy 70-80.000 főből álló serege, annak zsoldjáról, felszereléséről, muníciójáról gondoskodni.

Olyan pénzügyi feladatok elé állította ez az államot, amelyet akkor még, mikor sokkal kisebb bevételi forrásokkal rendelkezett, úgyszólván lehetetlenség volt megoldani. Még most se tudjuk, honnan teremtette elő akkor a bécsi udvar ezt a mérhetetlen pénzt. A sze-

rencse majdnem mindig kísérte, olyan világhírű hadvezérei voltak, mint Miksa Emánuel, Bádeni Lajos, Lotharingiai Károly és főként Savoyai Jenő; a török már gyengülőben is volt, előtte évtizedeken át janicsárlázadások gyöngítették, mégis, még így is 15 éven át tartott a küzdelem, s még így se sikerült rögtön az egész országot felszabadítani: a Bánság egyelőre továbbra is a török alatt maradt.

Zokon lehet hát venni a bécsi udvartól, ha 20 évvel előbb még nem merte belevágni a fejszékébe a kemény fába? Ha fázott a nagy áldozatotól, ha félt a feladat nagyságától és különösen a félelmes kockázattól? S kivált mikor ott volt hátában a nagyravágyó és tehetséges ellenség (XIV. Lajos) és a spanyol örökösödési háború bármely pillanatban időszzerűvé válható veszélye?

Igaz, hogy mindez a veszély akkor is megvolt, mikor Bécs tényleg felszabadított bennünket, s mikor mégis vállalta ezt a nagy áldozatot és kockázatot, *de el is veszítette spanyol örökségét* s valószínű, hogy miatta veszítette el, mert a török háború befejezése után, torkig adóssággal terhelve kellett elkezdenie az újabb háborút, mely hogy nem végződött *még rosszabbul*, mint tényleg végződött, csak Savoyai Jenő lángelméjének köszönhetette s még így is csak annak, hogy a spanyol örökösödési háború nem a török felszabadító háborúval egyidőben, hanem *utána* tört ki.

Majdnem bizonyosra vehetjük, hogy ha az udvar nem köti meg a vasvári békét, hanem akkor, 1664-ben, tehát két évtizeddel előbb megkezdí a felszabadító háborút, kudarcba fullad vállalkozása. Volt ugyan akkor is Montecuccolija, de nem volt Lotharingiai Károlya s különösen nem volt Savoyai Jenője. Őket pedig Montecuccoli nem pótolhatta volna s a túl óvatos vezér különösen nem volt alkalmas felszabadító, azaz kezdeményező hadjáratra.

Az se valószínű, hogy a szerencse ekkor is éppúgy mindig Lipóthoz szegődött volna, mint 20 évvel később csakugyan mindig mellette volt. Márpedig ha a kettő közül csak egyik hiányzott (pedig az egyik, Savoyai Jenő lángelméje ekkor még bizonyosan hiányzott), egész biztos, hogy kudarcba fulladt volna a vállalkozás. Azt se felejtjük el, hogy ahogyan erőt önt a seregbe a diadal, éppúgy tönkreteszi a harci szellemet a kudarc, s hogy ez különösen ránk, magyarokra áll. Látni fogjuk, hogy Szentgotthárdnál is csak egy hajszálon múlt, hogy a diadalból nem katasztrófa, nem „szentgotthárdi vész” lett.

Eltekintve tehát attól, hogy a magyar nemzet nemcsak nem követelhetette, hanem nem is várhatta, hogy *mások* szabadítsák fel, s annál kevésbé szabhatta még az időt is meg, hogy ez mikor történjék, még akiktől felszabadítását várta: a bécsi udvar az az elhatározása, hogy tekintve a nyugaton is fenyegető háború veszélyét, célszerűbb, ha keleten még nem kezd bele olyan háborúba, mely esetleg évtizedekig tarthat és végzetes következményekkel járhat, *megfontolt, okos politikának* mondható, nekünk pedig, akik már az azóta történt eseményeket is ismerjük, egyenesen bölcsnek s gondviselészerűnek kell tartanunk ezt az elhatározást.

Valószínűnek kell ugyanis tartanunk, hogy ez a már a szentgotthárdi diadal után rögtön kezdődő felszabadító háború kudarcra végződött volna. *Ez az 1660-as években szenvedett kudarc azonban egészen lehetetlenné tette volna a húsz évvel később megtörtént tényleges felszabadulást.* Ma már tehát, mikor már azt is tudjuk, ami akkor még a jövő titka volt, egyenesen gondviselészerűleg örvendetesnek kell mondanunk nemzetünk jövőjére nézve a vasvári béke megkötését.

Rongyos és éhező sereggel még Savoyai Jenő se tud győzelmet aratni. Hogy győzött, annak köszönhető, hogy az ő serege nem éhes és nem volt rongyos. Az ország felszabadításakor, különösen pedig ennek II. Károly alatti sikeres befejezésekor a hadtápszolgálat élén is egy valóságos gazdasági Savoyai Jenő: Harruckern Antal állt. Ez egy másik nagy szerencse volt a felszabadító háborúban. Nem valószínű, hogy ha húsz évvel előbb indítják meg, ez a másik és a ez eredmény szempontjából oly fontos szerencse szintén bekö-

vetkezett volna. Akkor még ezt se lehetett tudni, de mi ma már ezt is tudjuk. Újabb ok, hogy a vasvári békének örüljünk.

Aztán maga a szentgotthárdi diadal se volt ám olyan fölényes és elsőpró győzelem, hogy Lipótot a háború folytatására nagyon felbízathatta volna! Ezt a győzelmet is talán inkább a véletlen adta Lipótnak, vagy mint akkor felfogták: Isten feltűnő áldása a császár személyes erényeiért, mintsem a sereg felszerelése és harci ereje.

A Szentgotthárdnál szétvert török sereget üldözni nem is tudta már a győzelmes keresztény tábor. Részint, mert maga is iszonyú veszteségeket szenvedett; részint, mert járvány is pusztított benne, úgyhogy a seregnek úgyszólván fele beteg volt; részint, mert élelmiszerral egyáltalában nem volt ellátva, s így a harc folytatása esetén komolyan számolniuk kellett egy esetleges katasztrófával, különösen, mivel a hadszíntér akkor nálunk többnyire nem lakott helyeken volt, hanem napi járóföldeken át még a Dunántúl déli és keleti részein is olyan elpusztult, néptelen vidékeken kellett átvonulnia a seregnek, ahol fedél alá nem juthatott, sem magának, sem lovának eleséget nem szerezhetett. A nagyvezér pedig az ütközet után hamarosan rendbe szedte seregét és újra farkasszemet nézett az ellenséggel. Mivel pedig eredetileg túl nagy számbeli fölényben volt a keresztény felett, még így megverve is vele még ekkor is legalább egyenrangú ellenfél volt.

Mezei Miksának a Kath. Szemle 1894-i évfolyamában megjelent „A szentgotthárdi csata” című közleménye szerint a keresztény seregben „sok volt a beteg és felszeretlen lovag” és a sereg „állapota nagyon szánandó” volt. „Csak 18 mázsa lőporuk, élelmiszerük pedig majd semmi nem lévén már az ütközet előtt”, az éhség fenyegetőleg kezdett fellépni.

A szerző „dezolált sereget” emleget (már az ütközet előtt). Botránkozni kell-e azon, ha egy ilyen sereggel bíró uralkodó jobbnak látja békét kötni akkor is, ha most véletlenül mégis győzött? Éppen ezért nem volt-e egyenesen tanácsos békét kötnie?

A keresztények volta a Rába északi, a törökök a déli partján, de a törökök már több helyen is átkeltek a folyón s ezt a keresztények nem tudták megakadályozni. Montecuccoli a centrumban helyezte el a német birodalomból jött csapatokat, melyek „összetoborzott, gyakorlatlan” zsoldosok voltak, s így a sereg leggyöngébb részét alkották. A jobb szárnyon voltak a császáriak, a balon a franciák és más idegenek, s itt voltak a magyarok is (ez is mutatja, milyen kevesen voltak és milyen jelentéktelen szerepet játszottak). Világos, hogy a törökök azt a centrumot támadták meg, mely a leggyöngébb volt.

Félreértés elkerülése végett megjegyzem, hogy ez a Katolikus Szemlében megjelent cikk egyébként rendkívül „hazafias” szellemű. Hogy is ne, hiszen még a múlt századból való. Montecuccolit leszólja, Bécset pedig szidja, mint a bokrot. De ha nem szólamai után indulunk, hanem a tények után, miket előad, azt kell megállapítanunk, hogy nemcsak felszerelésben (ezt, mint a már közölt idézet mutatja, a Szilágyi-történelem alapján állítjuk), hanem harcedzettség és vitézség tekintetében is a császáriakat illette az elsőség (ezt pedig Mezei cikkéből tudhatjuk meg). Nemcsak Montecuccoli, a lángeszű fővezér volt Lipót embere, hanem a csata megnyerése is elsősorban az ő emberei vitézségének köszönhető. Az egyetlen kivétel Hohenlohe Farkas, Zrínyi ellenfele, aki a birodalmi sereg vezére volt, de mint látni fogjuk, ő is mindenütt a vitéz, bátor eljárást képviselte, melynek követése a győzelemhez vezetett.

A törökök olyan vadul és olyan rémítő üvöltözések közt rohantak a centrumban levő, gyakorlatlan német birodalmiakra, hogy azok eszeveszett futásnak eredtek, s bár a jobb szárnyról, a császáriaktól azonnal segítségükre sietett a Schmidt lovas- és a Nassau- és Kielmannseg-gyalogezred (hogy a franciáktól vagy a magyaroktól a balszárnyról kaptak volna segítséget, arról nincs szó), a túlerőben levő törökök ellen ez se használt. A három derék császári ezred parancsnokai közül az egyik (gróf Nassau) elesett, a másik (Schmidt) megsebesült, ezrede pedig „teljesen felbomlott”.

A futók már egész Stájerig szaladtak, mindenütt rémületet keltve és a keresztény sereg vereségét hirdetve, úgyhogy a stájerok már a hegyekbe menekültek a közeledni vélt törökök elől. Egyik megrémült katona magasra emelt fegyverrel rohant Montecuccolihoz és kétségbeesve kiáltozta: Vezér! Menekülj, mert az ezredek szétfutottak és minden veszve van!

Montecuccoli azonban nyugodtan ezt felelte neki: „Légy nyugodt, hiszen még kardot sem rántottam. A dolgot előre láttam és minden a legjobban fog végződni.”

„A törökök ezen első rohama — írja Mezei — valóban olyan rémületes volt, hogy a régi, harcedzett katonákat is félelem lepte meg és a keresztény hadsereget a teljes felbomlás és tökéletes vereség veszélye éri, ha a császáriaktól a Lacron-, Sparr- és Tasso-féle gyalogezred, és a Lothringen-, meg Schneidau-lovasezredek a futóknak segélyére nem sietnek és az ellenség heves rohamát fel nem tartóztatják.”

Tehát megint csak a szorosan vett császáriak eredményes beavatkozásáról van szó és még most se a magyarok vagy az annyira hősnek kikiáltott franciák beavatkozásáról. Előbb is csak a császáriak mentek segítségül. Előbb eredmény nélkül, tehát egyedül csak meghalni (annál szebb), most pedig hogy az egész csatát a kereszténység javára fordítsák. Erre ugyanis Lipót badeni őrgróf a felbomlott birodalmi sereg néhány zászlóalját ismét csatarendbe állítja, az ellenséget a folyónak szorítja s ez alatt az előbb felbomlott Schmidt császári ezred is újra rendbe jön, és a keresztény sereg újra visszanyeri önbizalmát.

Volt olyan része a csatarendnek, ahol a keresztény seregből úgyszólván minden tiszt és közlegény elesett. A Wolf Ferenc házától a templomig terjedő téren (vagy 300 méter hosszú terület) három óra leforgása alatt ezer ember hullott el. (Az ütközet Nagyfalvánál — Mogersdorf —, egy Szentgotthárd környéki falunál történt, nem Szentgotthárdon.) Érdekesebb, hogy mikor Mezei Miksa a cikkét írta, még hagyományként javában élt a lakosság körében a csata emléke, s azokból a bőr tömlőkből, melyek segítségével a törökök a Rábán átkeltek, kettő még megvolt (reméljük tehát, hogy most is megvan) a körmendi múzeumban, a falunak a csatában szerepet játszó házai pedig ma is többnyire ugyanazon családok birtokában vannak, akiké akkor voltak.

Az ütközet augusztus elsején volt, pénteki napon és reggel kilenc óra tájban kezdődött. Mikor a keresztények visszaszerezték a csatateret és önbizalmukat, nagy nyári zápor keletkezett, s mivel a szél északról jött, és így a törököket szembe kapta, őket egyelőre a harc szüneteltetésére kényszerítette.

Ez a zápor, tehát a véletlen szerencse, döntötte el tulajdonképpen az ütközetet, mert azal, hogy a keresztények egyelőre meg tudták akadályozni a teljes katasztrófát, még éppen nem nyerték meg az egész ütközetet. Hiszen a török sereg nagyobb része még a Rába túl-só, déli partján volt, s azok akkor még nem avatkoztak bele az ütközetbe. Azonban ez a hirtelen nyári zápor azáltal, hogy több órás kényszerszünetet hozott létre a harcban, időt adott a keresztényeknek a fellélegzésre és felbomlott ezredeik és hadsoraik rendezésére; továbbá ragadóssá, süppedőssé tette az agyagos talajt, és ezáltal a török lovasságot, az ellenség fő erejét nagyon akadályozta működésében, főképpen pedig, hogy a felhőszakadástól iszonyúan megdagadt Rábán most már nem tudtak átkelni a még a túlsó parton levő törökök, viszont a már az északi parton levők, tehát az ütközetben résztvevők, mikor már menekülniük kellett, szintén nem tudta visszamenekülni a túlsó partra s ezáltal érte igen nagy veszteség őket.

Tehát csakugyan a Rába nyerte meg az ütközetet, de nem a magyar Rába, hanem a felhőszakadástól hirtelen megdagadt Rába. Ezt a felhőszakadást tehát semmiképpen se lehet a magyarság javára írni, legfeljebb a véletlenére vagy a szerencsére. Az egykorúak azonban, s különösen akik Lipótot ismerték és maghatóan nagy jószágát, alázatosságát, vallásosságát és általában erkölcsi tökéletességét bámulták, határozottan Lipótnak tulajdonították: Isten segítségének jutalmul Lipót jószágáért és erényeiért, s mivel — mint láttuk — az ehhez ha-

sonló esetek Lipót seregeinek ütközeteiben éppen nem kivételek, hanem úgyszólván szabálysak voltak, nem is teljesen alaptalanul.

A zápor okozta szünet alatt az eddigi iszonyúan nagy veszteségei miatt megriadt Montecuccoli haditanácsot tartott tábornokaival. *Nagyrészüket a csatátér feladását javasolta*, köztük a híres vitéz franciák parancsnoka, Coligny is (ez természetesen nem volt akadálya annak, hogy utána Lipót hálás magyar alattvalói az egész diadalt ne egyedül a franciáknak tulajdonítsák), Hohenlohe azonban, az, akivel Zrínyi oly csúfosan összeveszett Kanizsa ostromakor, mert ő Zrínyivel ellentétben akkor nem bízott a sikerben (az eredmény most is, akkor is neki adott igazat), most hallani sem akart a meghátrálásról és vezértársait, különösen Colignyt a küzdelem folytatására buzdította. Coligny azzal okolta meg a ütközet folytatást ellenző véleményét, hogy őt királya úgy utasította, hogy a győzelem bizonytalansága esetén embereit kímélni köteles. (Mezei Miksa cikke a Katolikus Szemlében, 1894. évf., 704. o.) Végül Coligny is, a többiek is elfogadták Hohenlohe indítványát a harc folytatására, *de csak másnapra*.

Alig fejezték be tanácskozásaikat, észreveszik, hogy a töröknek esze ágában sincs lemondani a küzdelem folytatásáról és hogy az éppen nem holnap akarja a dolgot folytatni. Látják ugyanis, hogy az ellenség a jobb szárnyat meghaladva már előkészületeket is tesz az átkelésre s erre készül a balszárnyn is, úgyhogy a keresztény sereget a bekerítés veszélye fenyegeti. Erre Hohenlohe — megintcsak Hohenlohe, tehát Zrínyi ellenfele — *A rögtöni* támadást követelte. Ha ezt elmulasztjuk — mondta — holnapra már a törökök abrakos tarisznyáiban lesz a fejünk. Erre Coligny is beleegyezett az azonnali támadásba, mert más választás már nem is volt. Azt határozták, hogy centrum, jobb- és balszárnny, vagyis az egész arcvonal egyszerre támad, mégpedig török módra, azaz a legvadabb erővel és eget rázó ordítozás közepette.

„*A viadalt Hohenlohe nyitja meg*”, porrá löveti a falu azt a négy házát, melyben már megfészkeltek magukat a törökök és a házak égő üsztökei alá temeti őket. Más csapatok a falu másik végében lévő törököket verik ki erős állásaikból, mire általános rémület vesz erőt rajtuk, menekülnek a megáradt Rába felé és egymást gázolják a nagy tolongásban. Akik a keresztények fegyvereitől megmenekültek, a vízbe fúlnak, mert az ár lesodorja őket lovukról, vissza meg nem jöhetnek, mert arra már a partot megszállották az előrenyomuló keresztény lövészek, ami mindenesetre a jó és céltudatos Hadvezetés, Montecuccoli előrelátásának bizonyítéka.

A csatátérén az összeszedett fegyverek alapján egyesek szerint 12 ezren, mások szerint 16 ezren, ismét mások szerint 20 ezren maradtak halva. A törökök közül elesett Kaprili vezér, Aleppo basa, Ismail basa, Mehmet basa, Ali basa, a janicsárok agája, Ibrahim basa, Tutsu basa, Kaplan basa, a kanizsai bég, az albániai bég stb. E legutóbbi nem hősi halott volt, hanem a nagyvezér kaszabolta le sajátkezűleg több más tiszttel együtt, mert legelőször szaladt neki a Rábának s mint látszik, neki sikerült is átjutnia, de szerencsétlenségére.

Maga a nagyvezér át se kelt még a Rábán, hanem az egész ütközet alatt szürke arab kancáján fel-le lovagolt a Rába déli partján, s onnan tüzelte katonáit a harcra. Alóla is kilőtték a lovat. Mikor látta, hogy katonái menekülni kezdenek, három ágyúját a menekülőkhöz fordította, s úgy lövette őket, de így se sikerült őket visszafordítania. Végül ő is visszahúzódott a folyó völgye mellett húzódó erdős magaslatokra, és ott keservesen sírt, a túlsó partról megmenekült törökök pedig köréje gyűltek és ordítózva jajgattak.

Mezei cikkéből azt is megtudjuk, hogy a hősi halottakként fentebb említett előkelő franciák nem estek el, hanem csak megsebesültek. Gróf Deserynek a karját lyukasztotta át egy golyó, gróf Rochefortnak pedig mindkét arcát. Nem szívesen bár, de azt még Mezeinek is el kell ismernie, hogy „*a császáriak is vitézül harcoltak*”.

Lothringen herceg sajátkezűleg foglalt el egy zászlót, egy kapitány pedig (ki református vallású volt) egy basát még a Rába hullámaiban is követett, s miközben lebegő kontyá-

nál fogva megcsípte, lovukról mindketten a vízbe estek. De így is a másvilágra küldte, maga pedig nemcsak kiúszott, hanem még a basa kardját és lószerszámát is magával hozta, melyért Montecuccolitól 500 tallért kapott jutalmul.

Montecuccoli azt írja, hogy 30.000 lovat zsákmányoltak, s mivel 100-100 tallért értek egyenként, *ez egymaga 3 millió tallér zsákmány*. Mezei ugyan ezt nem akarja elhinni és ő csak 3.000-re becsüli a zsákmányolt lovak számát; de szerintem Montecuccolit mégis kell olyan komoly embernek tartanunk, hogy ennyire bolondul ezért mégse dobálózik a számokkal. Egyébként ha csak 3.000 lett volna a ló, akkor is mesés értéket, 300.000 tallért képviselt. Azonkívül számos arany és ezüst kengyel, drágakövekkel kirakott kard, köztük II. Rákóczi Györgyé, melyet a törökök a fenesi csatában négy évvel előbb zsákmányoltak tőle. Sok olyan katona volt, aki 50, 100, 300 500, 600, sőt 3.000 aranyat zsákmányolt. (A mi Zrínyink pedig ezalatt otthon duzzogott!)

Látjuk tehát, hogy a szentgotthárdi csata fényes diadal volt ugyan, de a véletlen szerencse (vagy Isten különös segítsége) is igen nagy szerepet játszott benne, s ennek elmaradása esetén éppoly, sőt sokkal nagyobb veszedelemmel végződhetett volna, mint amilyen sikerrel a valóságban végződött. *A török sereg azonban még így se ment tönkre, mert hiszen nagyobb része, mely még a túlparton volt, még bele se avatkozott a harcba.*

Ha az ellenséget üldözni tudták volna, mégpedig olyan hévvel s erővel, hogy rendetlen futásra kényszerült volna, akkor lehetett volna csak igazi győzelemről beszélni. De akkor nem is olyan béke következett volna utána, mint amilyen következett. *Ámde a keresztények is rendkívül véres, a törökével egyenlő veszteségeket szenvedtek, s ezenkívül rendkívül sok volt a sebesültjük, s mivel mint említettük, már az ütközet előtt is betegségek tizedelték őket, az egész győzelmes sereg tulajdonképpen egy nagy kórházhoz hasonlított.* Az ütközet az egészségeseket és az épen maradtakat is igen kimerítette, élelmiszerük pedig semmi se volt. Nem csoda, hogy ilyen körülmények között az ellenség üldözéséről lemondtak, hiszen a szó szoros értelmében *le kellett* róla mondaniuk.

De ezt az oly fontos üldözést a fentiekől eltekintve maga a Rába is megakadályozta. Az az áradás ugyanis, mely a győzelem lehetőségét adta, egyúttal kiaknázását, az ellenség üldözését is megakadályozta. Ebben tehát az a „jó” és „magyar” Rába már nem volt se jó, se magyar.

Hogy mennyire kimerült és szétzilált volt a győztes sereg, azt jellemzően mutatja az, hogy *a győzelem után még a szükséges tábori őrseget is alig lehetett összehozni.* Az áradás pedig utána még növekedett. Ez érthető is, mert hiszen a mellékfolyók, patakok és csermelyek megnövekedett vize csak később ért le a Rábába.

Olyan nagy lett az áradás, hogy még a parton elhelyezett őrköt is vissza kellett onnan vonni. Híd nem maradt a folyón és az áradás a Lepincs hídját is elvitte. A túlsó parton tartózkodó és az oda megint visszatérő ellenségnek emiatt nem is kellett az üldözéstől félnie, legalábbis azonnal nem. Ezért a nagyvezér egész nyugodtan szedhette össze seregét s csakhamar hadirendben nézett szembe a túlparton levő ellenfelével egész augusztus 5-ig, s aztán lassan, hogy megmutassa, mennyire nincs szétverve, Körmend felé indult. A keresztény sereg a túlsó parton követte, de eközben is sokat küzdött az áradás okozta akadályokkal.

Látjuk tehát, hogy ha a tényállást ismerjük, egyáltalában nem kell árulásra, sőt még csak rosszakaratra vagy gyávaságra se gondolnunk, ha a győzők a győzelem ellenére is békét kötöttek és ezt a tényleges birtokállomány alapján kötötték meg. Nem a történetíró tárgyilagossága, hanem csak az elfogultság és gyűlölet mondathatja Horváth Mihállyal, hogy „ha Szentgotthárdnál a török had győzött volna s Lipót könyörgött volna békéért, az akkor is alig lehet vala ártalmasabb és lealázóbb Magyarországra”.

Ha az ellenség győz és mi könyörgünk békéért, akkor nem *a háború előtti helyzet* alapján lehet békét kötni.

Ha a szentgotthárdi diadal nem lett volna, akkor a győzelmes nagy török sereg dölőfős és harcias nagyvezére tovább garázdálkodhatott volna az országba, a veszített ütközetek után fejvesztésre úgyis felette hajlamos magyarságtól egész sereg újabb várat elfoglalt volna még, tehát újabb óriási magyar területek kerültek volna birtokába s a török a magyarok újabb tízezreit vitte volna rabszíjra fűzve rabszolgavásárait. A szentgotthárdi diadalnak, azaz Lipótnak és hadvezérének, Montecuccolinak köszönhattuk tehát azt, hogy a török kitarodott az országból. (Hogy idejött, azt viszonyt a mi Zrínyinknek köszönhetjük.)

Hogy nevezheti ezt az eredményt semminek az a magyarság, mely épp azért nem vett részt a szentgotthárdi ütközetben, s előtte éppen azért nem kelt fel s nem adott még Érsekújvár megmentésére se őrséget, mert — mondta — itt van a török bent az országban s neki otthon kell maradnia családi tűzhelye védelmében. Mikor aztán a király a nemzet segítsége nélkül is megveri a törököt és olyan békét köt, mely eltávolítja az országból az ellenséget és a további veszélytől megmenti a magyarság családi tűzhelyeit, akkor fitymálni kezd, hogy mi ez, hiszen ezt veszített csatával is el lehetett volna érni. Ekkor már észre sem veszi, hogy nyereség az, hogy a török hazamegy, s nem is jut eszébe, hogy másképp nem ment volna haza, illetőleg — mert a télre akkor is hazament volna — addig, míg ez bekövetkezett volna, neki és családi tűzhelyének még igen sokat kellett volna szenvedni, nem is szólva arról, hogy a vérszemet kapott török a következő tavasszal megint idejött volna a magyarok családi tűzhelyei meglátogatására.

Rudolf ellen azért ragadott fegyvert a magyarság, mert már 15 éve folyt a török háború és ő mégse kötött vele békét. Lipót ellen meg azért esküdött össze, mert ő meg békét kötött.

Sose volt olyan elbizakodott a török, mint ekkor: II. Rákóczi György és Erdély megfenyítése, Várad és Érsekújvár elfoglalása óta. A szentgotthárdi csata nagy eredménye, hogy ezt az elbizakodott törököt szerényebbé tette, rá tudta kényszeríteni a békére, megtörte elbizakodottságát s megtanította arra, hogy neki is van méltó ellenfele.

Ha más nem, az a 200.000 tallér ajándék, melyre Lipót a vasmárai békében még kötelezte magát, megérthetné az értetlenekkel, hogy a török akkor még közel se volt megtörve. Ha nem lett volna vele kénytelen, csak nem szánta volna rá magát Bécs még erre az ajándékra is? Ez a legcsattanósabb cáfolata annak a rágalomnak is, hogy csak azért kötöttek ily *gyalázatos* békét a *megnyert* háború után, mert a magyart nem is akarták megsegíteni, mert gyűlölték, s mert ők maguk akarták, hogy továbbra is szolgálja maradjon.

Hát talán a 200.000 tallér ajándékot is ezért fizette a töröknek Lipót? Világos ugyanis, hogy ezt is ő fizette, nem mi, s mi már nagyon jól tudjuk, hogy Lipótnak mennyire nem voltak felesleges 200.000 tallérjai. Erre már csak nem kötelezte volna magát nagy győzelme után, ha nem lett volna kénytelen?

Mit beszélünk tehát arról, hogy a vasmárai béke megkötésének oka a bécsiek magyargyűlölete volt? Ez a hit egyedül csak onnan keletkezett, mert itt nálunk csakugyan megvolt a Bécs-gyűlölet, s ennek alapján magától értetődőnek tartottuk, hogy Bécsben is meg kell lennie a magyargyűlöletnek. Pedig ott ez nem volt meg. Hogy miért nem, kifejtettük: Lipót akkor még nem tudta, hogy itt őt annyira gyűlölik. De mikor már tudta, akkor is olyan jó atya volt, aki rossz gyermekeit is igyekezett szeretni s a török ellen nemcsak a magyarokat, hanem a kereszténységet is védte. Egyébként ellenségei állapították meg róla, hogy úgy kormányozta országait, mint egy püspök szokta a híveit. Ezzel tulajdonképpen mindent meg is mondtak, bár a megállapítást Lipót *ellen* szánták.

De a mondottakon kívül még más haszna is volt a vasmárai békének. Akkor ugyanis az elbizakodott török büntetésül, mert Erdély nem szakított mindjárt II. Rákóczi Györggyel, sőt az ő pusztulása után még Keménnyel is kísérletezett a török ellen, már Erdély önkormányzatát és fejedelmválasztó jogát is meg akarta szüntetni és szandzsákokra osztva a török birodalomba akarta beleolvasztani.

A szentgotthárdi diadal s ezt követőleg a vasvári béke óriási jelentőségű vívmánya (de erről persze a mi közvéleményünk nem is tud), hogy az is benne van ebben a békében, hogy Erdélyben minden marad olyan állapotban, mint régen volt, vagyis a török e tervéről kénytelen volt lemondani. Azt a nagy ajándékot, hogy továbbra is a régi viszonylagos szabadságban élhet, éppen a magyarság protestáns részének vívta ki a vasvári békében Lipót.

A köszönet érte az, hogy észre se vesszük. Úgy tesznek, mintha ez magától értetődő volna, s mintha ez nem is lenne vívmány. Pedig minden alaposabb magyar történelemben bárki megtalálhatja, hogy a vasvári béke előtt a török Erdély bekebelezését már elhatározta és ki is mondta. A vasvári békének tehát az a pontja, mely kimondja, hogy Erdély a régi állapotban marad, nem üres formaság vagy egy amúgy is magától értetődő dolog megállapítása, hanem nagyjelentőségű vívmány.

De a török akkor Erdély mellé még Szabolcs és Szatmár megyét és a hajdúvárosokat is magának követelte. Az a vasvári béke eredménye, hogy ezek továbbra is Magyarországé maradtak. Mi azonban ebből csak annyit tudunk, hogy Bécs e gyalázatos békében „Magyarország területéből elégitette ki a törököt”, tehát az igazságnak éppen az ellenkezőjét. Aztán az se semmi, hogy kivívta azt a jogot is, hogy az elvesztett — még pedig a mi baklövésünk miatt elvesztett — Érsekújvár helyett és környékén új magyar végvárat építhessünk. Hogy ez se semmi, mutatja, hogy a török mennyire nem tűrte el Zrínyinek Újzerinvár építését, pedig milyen kis dolog volt az jelentőségében az újonnan felépült Lipót-vár mellett? Mert Lipót a legrövidebb idő alatt csakugyan fel is építette Lipót-várt, s természetesen (pedig dehogy természetes, az ellenkező volna természetes!) megint csak a maga pénzén s nem a mienken, de világos, hogy nem Bécs, hanem a mi védelmünkre és a legmodernebb hadmérnöki szabályok szerint úgy, hogy aztán nem is vette be soha ellenség.

Látjuk tehát, hogy tárgyilagos szemmel nézve a vasvári béke közel se volt olyan világ-raszoló botrány, mint sokan feltüntetni szeretik. Hogy beleszólásunk nélkül lehetett megkötni, nem Bécs bűne, hanem a mi nyomorúságunk és elesettségünk jele, amelyhez a mi bűnünk is járult (s nem Bécsé), mert a vasvári békét megelőző években önmagunk védelmében még annyira sem vettünk részt, amennyire tudtunk volna és kötelességünk lett volna. Nemcsak pénzt nem adtunk, ami talán nem is nagyon volt, hanem még vért és jóakaratot se.

Hogy ugyanakkor, mikor Bécsre szorulunk és attól várjuk védelmünket, tüntetőleg és Bécs szeme láttára, sőt külön bosszantására, ellenségeivel, a franciákkal barátkoztunk, az is olyan ostobaság és egyúttal lovagiatlanság volt tőlünk, hogy ha válaszul (azzal a megokolása, hogy kérjünk a franciáktól) tényleg nem kaptunk volna elég jóakaratot, egyedül csak magunkra vethettünk volna miatta. A vasvári béke — láttuk — mindezek ellenére is hasznos volt nekünk és sok mindent biztosított, illetőleg megmentett számunkra, amit nélküle és magunkra hagyatva semmiképpen se kaphattunk volna meg, illetőleg tarthattunk volna meg. Aztán utoljára, de semmiképpen se utolsóként azt se feledjük, hogy aki nem maga magát védi, hanem másoktól és ingyen kapja a védelmet, az csak köszönetet mondhat érte, hogy mégis védelemben részesül, nem pedig azt kell kifogásolnia, hogy miért nem jött 20 évvel előbb. Ajándék csikónak ne nézd a foga híját! — mondja az okos magyar.

Lipót „önkényuralma”

Állítólag az „önkényuralom” volt a második oka a Wesselényi-összeesküvésnek, s általában történelmünk Lipót uralkodásával való nagy elégedetlenségének. Azok után, amiket Lipót egyéniségéről és jelleméről elmondtunk, még a vaknak is látnia kell, hogy ha volt uralkodó, aki nem volt zsarnok típus, aki nem volt hajlamos az önkényuralomra, akkor az Lipót volt. Hiszen az az uralkodó hajlamos az abszolutizmusra, aki gőgös, elbizakodott, fennhéjázó, túlságosan önálló. Mind csupa olyan tulajdonság, melynek épp az ellenkezője volt Lipót jellegzetessége.

Láttuk, hogy életrajzírója, Wagner, külön ki is emeli, hogy a tartományi önkormányzatokat mennyire tiszteletben tartotta. Az abszolutizmus divatja a Lipót utáni időkben még jobban növekedett, a már idézett Allgemeine Weltgeschichte (Berlin, 1889) is azt kifogásolja, korholja, sőt lenézi, hogy túlságosan is nem volt abszolutista, még mindig teljesen szabadon engedte burjánzani birodalmában a középkorból megmaradt számtalan tartományi önkormányzatot.

„A császári állam — írja (IX., 44-45. o.) — belső alakulata és egész lényege szerint középkori, föderatív-feudális családi állam (Patrimonialstaat) maradt. Nem volt semmi egységes alkotmány, közös jogszolgáltatás, egyforma közigazgatás. A tartományok három nagy csoportba oszlottak: Németausztriára, Cseh-Morvaország és Sziléziára és Magyarországra és társországaikra. E csoportok mindegyikének külön-külön jogszolgáltatása, közigazgatása s honvédsége volt, sőt külön vámhatára és vámtarifája is...”

„Az összallam bevételei csak 22 millióra rúgtak, mert Olaszországból úgyszólván semmi se jött be. Ennek a gazdag tartománynak egész bevételét a kamatok, *nyugdíjak* és a közigazgatás költségei emésztették fel. (Az olaszok azonban, mint mi is, még ma is tele vannak azzal a meggyőződéssel, hogy őket Ausztria kiszípolozta, gyarmatnak használta.) A pénzügyekben általában határtalan volt a zavar, mert minden egyes tartománynak külön pénztára volt és külön kezelte bevételeit és kiadásait.”

Nálunk tehát az a kifogás Lipót ellen, hogy Magyarország különállását és alkotmányát nem tisztelte, sőt lábbal tapodta, külföldön meg azért botránkoznak rajta, hogy nemcsak Magyarországnak, hanem még egy-egy osztrák, olasz vagy cseh tartománynak az önállóságát, régi szokásait és elavult, idejétmúlt, középkori, a modern haladást akadályozó helyi alkotmányát is tiszteletben tartotta, noha ezzel egész államvezetését s különösen pénzügyeit megbénította. Ha ugyanis ez még III. Károly alatt is így volt, Lipót alatt még sokkal inkább így kellett lennie, mert hiszen „középkori” intézmények megtartásával kifogásolásáról van szó, s világos, hogy ezek nem azért voltak meg, mert III. Károly teremtette meg őket, hanem azért, mert apja kímélte meg őket és származtatta át változatlanul még a fiára is.

A Lipót abszolutizmusa elleni vádból csak annyi igaz, hogy Lipót idejében az államvezetésnek már régen ez a fajtája volt modern, hiszen Franciaországban már Lipótot megelőzőleg behozta Richelieu. Richelieu-t azonban magasztalja, sőt bálmulja érte a történelem, nem pedig gyalázza. Pedig Richelieu csakugyan maga volt a megtestesült önkényuralom, kíméletlenség, sőt kegyetlenség. Lipótnak magának pedig XIV. Lajos volt a kortársa, a híres „napkirály”, aki tudvalevőleg azt hirdette, hogy „az állam én vagyok”. Lehet-e ezek után azon csodálkoznunk, hogy többé-kevésbé Lipóton is meglátszott ez a korszellem? Pedig nem is annyira rajta látszott ez meg, mint inkább államférfiain, miniszterein. De ezek se lehettek kedvükre modernnek, abszolutisták, mert császáruk nem engedte.

Ez az oka, hogy a haladó, a művelt külföld nem az abszolutizmust kifogásolta Lipótban, hanem az ellenkezőt; azt, hogy maradi módon túlságosan is tisztelte alattvalói szabadságát, kivívott jogait, önkormányzatát és alkotmányát, ezeket többnyire meghagyta

középkori állapotukban, s ilyen kezdetleges államgépezet mellett nem tudott modern szomszédaival, akik megannyian abszolutisták voltak (ekkor ez volt a modernség), versenyezni sem pénzügyileg, sem hadászatiilag.

A külföldi történetírás szerint nem az önkényuralom, hanem éppen ellenkezőleg a nemzeti sajátságok, jogok és intézmények túlságos tisztelete és kímélése a hibája Lipótnak. Mi magyar szempontból is legfeljebb csak azt vethetjük szemére, hogy azért *némileg* rajta (és még inkább miniszterein) is meglátszott a korszellem hatása, benne is felmerült a vágy, sőt ő is érezte a szükségességét annak, hogy legalább részben megpróbálja utánozni a francia példát.

Bátortalan kísérleteknél tovább azonban nem nagyon jutott: hiányzott hozzá részint az ereje, részint az eltökéltsége, Erkölcsei alapon állt, ezért akadályozta jósága és esküje. Igaz, hogy esküje lényegében véve jobban vonatkozott alattvalói jólétére és javára, mint elavult intézményeire, de az eskü szavai és kifejezése éppen ezekre vonatkoztak. Akkor már azonban káros és elavult volt a középkori feudális nemesi alkotmány fenntartása: akadályozta a haladást és a fejlődést, a tömegek jólétének emelését, a városi polgárság és ipar fejlődését.

Ez időben a királyság a nemesség kiváltságaival szemben a városi polgárság és a jobbágság védője volt, s mivel a nemesség természetsszerűleg ragaszkodott jogaihoz és kiváltságaihoz, mert ezt az önvédelem természetes törvénye hozta magával, kiváltságai pedig lényegileg azonosak voltak „az alkotmánnyal”, végeredményben az alkotmány mellőzése a széles néprétegek jólétére és jogokkal való felruházására való, tehát a király esküjének ha nem is a betűjével, de lényegével ugyancsak egyező törekvés volt.

Sajnos, nálunk, ahol szintén üdvös lett volna ez a haladás: a feudalizmus túlhajtásainak megtörése, a városi polgárság felemelése, s ami ezzel egyet jelent, az ipar felvirágoztatása, mivel királyunk külföldről kormányzott bennünket, a nemesség hatalmának és intézményeinek, például a megyék önkormányzatának megszüntetése, nemzeti érdekünkbe ütközött, mert ez a magyar függetlenség feladatát és talán pusztulását is jelenthette volna. Ezért állítjuk be mi károsnak ezt az abszolutisztikus irányzatot.

De viszont akkor, mikor kárhozzátjuk, egyúttal azt is hozzá kellene tennünk, hogy ez az abszolutizmusra való törekvés, bár ránk nézve sajátos helyzetünk miatt nemzetileg káros volt, nem volt gonoszság a király és tanácsosai részéről, hanem a kornak természetes velejárója, sőt vezető eszméje volt, mely a múlttal szemben haladást jelentett, sőt a haladó nyugati államok éppen ez irányzatnak köszönik jelenlegi kultúrájukat, jólétüket, melyet oly jólesően tapasztal körükben azt, aki köztük jár.

Hogy nálunk ez a szellem és a velejáró életszínvonal és fejlett gazdasági élet kevésbé tudott kialakulni, annak a török világon s azon kívül, hogy népünk egyébként is arisztokratikus természetű, az iparra, kereskedelemre sincs úgy tehetsége és a takarékosagra sincs úgy hajlama, mint a nyugati népeknek, még az az oka, hogy ennek a városi polgárságot a nemességgel szemben pártoló és a jobbágságot is felkaroló, haladó uralkodói abszolutizmusnak nálunk gátat vetett a mi nemzeti ellenállásunk és az, hogy alkotmányunkra s vele középkori intézményeink fenntartásra királyunknak esküt kellett tennie, s a mi királyaink politika vonalvezetésükben éppen nem voltak erkölcsileg gátlástalanok. A jó célt nem akarták mindenáron, például az alkotmányra letett esküjük megszegésével is elérni.

Ha mindezt eszünkben tartjuk, akkor nem fogunk botránkozni se Lipót, se Mária Terézia „abszolutizmusán”, s annál kevésbé emlegetjük királyaink sorozatos „esküszegéseit”, mert tudjuk, hogy az effajta esküszegések akkor a művelt nyugati államok uralkodói részéről egész természetesek voltak, s ennek köszönhetik hatalmukat és fejlett gazdasági életüket az illető országok.

Csakugyan, ha figyelembe vesszük Lipót uralkodását a magyar alkotmány megtartása szempontjából, önkényuralomnak, abszolutizmusnak, az alkotmány megszegésének alig találjuk nyomát, s ha találjuk, akkor se a Wesselényi-összeesküvés előtt. Lipót koronázása-

kor hitlevelet adott, megesküdt az alkotmányra, s esküjét, legalábbis ekkor még, betű szerint megtartotta. Láttuk, hogy ekkor már csak háromévenként írta elő országgyűlés tartását az alkotmány, s a vassvári béke előtt csak két évvel, 1662-ben volt országgyűlés.

1665-ben is meg akarta tartani Lipót az országgyűlést, az előkészületeket is megtette már rá, hiszen a feleségét is azon akarta megkoronáztatni, ebben azonban már az összeesküvés akadályozta meg. Akkor ugyan még nem tudódott ki ez az összeesküvés, de a széles elégtelenség már köztudomású volt, s ennek közepette országgyűlést tartani egyenesen az ország tönkrevetését jelentette volna: nyílt forradalom tört volna ugyanis ki, hacsak fegyveres erővel féken nem tartották volna az urat és tekintélyt már nem ismerő, s titkon már régen a francia királlyal, sőt a török portával cimboráló rendeket.

Az a király, aki ilyen körülmények között inkább nem hív össze országgyűlést, kisebbet vétkezik az alkotmány és a magyar szabadság ellem, mint ha összehívja ugyan, de megfélemlítéssel erőszakolja rá akarátát a nemzet képviselőire. De az a nagy fegyveres erő, mely e megfélemlítésre szükséges lett volna, igen sokba is került volna, melyet ugyan uralkodó, aki ilyen eszközökhöz is lelkiismeretfurdalás nélkül folyamodik, természetesen a nemzete fizettetett volna meg.

Ellenséggel cimboráló, hűtlen és összeesküvő rendeket nem tartozik összehívni országgyűlésre a király. Koronázásakor nem erre esküdt meg. Ahol összeesküvés van, s ahol az összeesküvésben a rendek többsége részes, ott már a rendek szegték meg az alkotmányt, mely a király iránt tartozó hűséget is előírja, sőt az egész alkotmány alapjának tartja. Így a király is megszegheti, sőt most már a nemzet érdekében meg is kell szegnie alattvalói iránti azt a kötelességét, hogy országgyűlésre hívja őket, s így az ország kormányzásába beleszólást adjon nekik.

Aztán ott van Zsigmond. Ő is idegen volt és éppúgy német császár és cseh király is, mint a Habsburgok. De míg a Habsburgok német császárságukból és királyságukból tartották fenn a magyar végvárat és szabadították fel Magyarországot, addig Zsigmond senki volt, mikor magyar király lett, s csak magyar királysága tekintélyével, pénzével és erejével szerezte meg Csehországot és a császárságot. Ő Magyarországra nem költött semmit. El-lenkezőleg: belőle élt.

Mégse szeretett nálunk lakni (Hóman–Szekfű, III., 211. o.), ígéreteit, esküit sorozatosan szegte meg „a választási feltételeknek csaknem mindegyikét és az Aranybulla rendelkezéseinek egy részét is megszegte”. „Az egyházi javadalmak adományozásában 1395 óta csak kivételképpen jött magyar pap is számításba és az idegen főpapok közül Eberhard, zágrábi püspöknek több szava volt az országos ügyekben, mint akár a prímásnak, akár bármelyik más főpapnak.” (Pedig a magyar király megesküdik, hogy idegeneknek nem ad se tisztségeket, se főpapi javadalmakat.)

„Az idegenek egyre-másra kapják az új adományokat.” „Távolléte idejére az országkormányzói tisztet és születendő gyermekei gyámságát is Albert, osztrák hercegre bízta, és számára a magyar korona jövedelmeiből évi 12.000 arany fizetést állapított meg.” (Hóman–Szekfű, III., 215. o.)

Hát igaz, hogy Zsigmond (akinek az élete is nagyon ledér volt), nem is volt nálunk népszerű. Hiszen tudvalevő, hogy le is csuktuk, amit egy Habsburggal se tettünk meg (igaz, hogy ez nem rajtunk múlt, hanem a Habsburgokon), de viszont történetírásunk Zsigmondot sose tárgyalta annyira gyűlöletesen, mint például Rudolfot vagy Lipótot vagy 49-ben Ferenc Józsefet. Újabban pedig Zsigmonddal egyenesen dicsekedni szokás a magyar történelemben, s ezt a dicsekvést például éppen abban az Asztalosban is megtaláljuk, akinek rosszindulata ellen védenünk kell a Habsburgokat.

Lehet-e még csak képzelni is több esküdözést annál, mint amit Kun László csapott az ország vezetőinek és a főpapság előtt, amikor javulásra szorították, s lehet-e még csak képzelni is több, nagyobb, szemtelenebb és gyorsabban egymás után következő esküszegé-

seket, melyeket ez az Árpád-házi királyunk csinált. (tessék például elolvasni Hóman–Szekfü második kötetében.) Mégis ki gyűlöli ezért nálunk Kun Lászlót? A Habsburgokat annyira gyűlölni tudó Petőfi például őrá csak tréfás krónikát írt, melyben Kun László iránt több a rokonszenv, mint az ellenszenv, hogy gyűlöletről ne is beszéljünk:

„Az ördög se tudja, hogy mi volt több:

Emberség-e vagy kutyaság benne”,

állapítja meg róla. Tehát semmiképpen se mondhatjuk, hogy egyszerűen követ vet rá. Azt meg egyenesen jólesően állapítja meg, hogy

„Melege lett pap uraiméknak,
Kegyetlenül szorult a kapcájuk:
László király a pogány kunokat
Fosztogatni uszította rájuk.”

Petőfinek tehát még ez is tetszik. Pedig hát nem esküszik-e meg rá a király, hogy alattvalói, s különösen a nemesek („pap uraimék” pedig nemesek voltak) életét és vagyonát megvédi? Aztán meg:

„Gyűléseznek a papok Budában...

Megunta a locsogást-fecsegést

S szétzavarta őket hamarjában.”

Látjuk tehát, hogy ha egy király esküszegő, sőt akár ha a galád esküszegés utolérhetetlen példaképe is, abból még éppen nem következik, hogy gyűlöli is érte a magyar. Ha a ledér Kun Lászlóban látja, egyenesen élvezi.

I. Károly (Róbert Károly) is kénytelen volt uralma elején, mikor még nem rendelkezett elengedő erővel, megesküdni a magyar oligarcháknak, hogy kiváltságait érvényben tartja s ha esküjét később nem szegte volna meg, sose tudta volna megtenni hazáknak azt a fontos szolgálatot, hogy letörte itt a kiskirályok uralmát és visszaállította a központi hatalom tekintélyét, mely a törvények uralmának elengedhetetlen feltétele.

Ki szidja és veti meg azonban ezért valaki közülünk Róbert Károlyt? Hóman (II., 351. o.) egyenesen azt írja róla, hogy „méltán nevezhetnénk a mi Nagy Károlyunknak” és hogy „az objektív történelmi értékelés mérlegén nagy fiánál (Nagy Lajos) is súlyosabbnak találhatik”. (!)

Látjuk tehát, hogy ha egy magyar király megszegi esküjét, azért még magasztalni is lehet. Csak egy feltétel kell hozzá: ne legyen Habsburg!

Pedig Károly Róbert éppúgy idegen is volt, mint a Habsburgok és azt az esküjét is sokszorosan megszegte, hogy tisztségekre idegeneket nem alkalmaz. Kerek 20 éven át (1322-1342) még nádoraink is idegenek voltak alatta: egymás után három Druget: Fülöp, János és Vilmos. A Drugetek pedig franciák voltak s az első úgy került hozzánk, mint az idegenből jött király idegen nevelője. Világos tehát, hogy akkor, a király életében, még nem érhetek rá megmagyarosodni.

Ha tehát még Zsigmonddal is dicsekedni tudunk, és még Kun Lászlóban is észreveszszük a „kutyaság” mellett az „emberséget” is, sőt el se tudjuk dönteni, melyik volt benne nagyobb a kettő közül, Róbert Károlyt pedig még Nagy Lajosnál is nagyobbak tarthatja éppen az „objektív történelmi értékelés”: miért kellene I. Lipótot egyenesen olyan szörnyetegnek tartanunk, akinek gyűlölete elengedhetetlen feltétele az igaz magyarságnak még akkor is, ha csakugyan követett volna el ős is „esküszegést”?

Ha Lipóttal kivételt teszünk, akkor legfeljebb javára tehetnénk, mert hiszen ő volt az, aki kiverte hazánkból a törököt; ő volt az, aki valósággá tette azt, amiről Zrínyi még álmodni se mert, s mindezt olyan hamar, hogy még Zrínyi is megérhette volna, ha szét nem tépi a vadkan.

És míg Róbert Károly nem a maga erejéből, hanem a nemzet adta pénzzel és sereggel győzte le a kiskirályokat, nagy fia is a tőlünk kapott erő felhasználásával terjesztette ki ha-

tárainkat három tengerig, addig ez az annyira gyűlölt „esküszegő” Lipót vajon mennyi pénzt és mennyi embert kapott tőlünk országunk felszabadításához? És mégis nélkülünk, sőt ellenünkre megcsinálta.

Csak nem azért gyűlöljük annyira, mert ezt szégyelljük? (Tudvalevő, hogy az adós hargaszik hitelezőjére, kivált akkor, amikor még nem fizetett meg neki.)

Egyébként Lipót idejében már régen elmúltak azok az idők, amikor a Habsburgok hazafias színben megjelenő ellenzéke az országgyűlések megtartásába vetette reményét s azért elsősorban ezt követelte. A mohácsi vész után vagy száz éven át az országgyűlések összehívásának időnkénti elhanyagolását csak azért nézte a magyar protestáns ellenzék olyan nagy sérelemnek, mert a rendek többsége protestánsokból állt, s így az országgyűlés tulajdonképpen azonos volt velük. Az történt ott, amit ők akartak. Azonban Pázmány és általában a jezsuiták működése nyomán megváltozott a helyzet, s Lipót alatt már az országgyűlés többsége régen katolikus volt.

Lipót, III. Károly és Mária Terézia alatt már a magyar országgyűlések sokkal kérlelhetlenebb ellenfelei voltak a magyar protestantizmusnak, mint a Habsburg- király vagy a bécsi udvar. Ekkor ugyanis még nem volt divat — mint korunkban és már a XIX. században is — a hitközönyösség, mely szinte kötelességévé tette a katolikusoknak a protestáns-pártolást, s egy katolikus főúr akkor lehetett népszerű, ha *református* templomot vagy mint Festetich György, *református* gimnáziumot alapított, s ha mint Baldácsi báró, *protestáns* felekezeti célokra hagyta vagyonát (melyet szegény, agyongyötört katolikus feleségétől örökölt). Akkor még aki katolikus volt, az szent meggyőződéssel védte az egyház jogait és az eretnekséget fenntartás nélkül elítélte.

Látni fogjuk, hogy a protestáns országgyűlési kisebbség igen sokszor az országgyűléssel szemben a Habsburg- királytól kért engedményeket felekezete részére (nagyon „alkotmányos” eljárás!), sőt III. Károlynak még a feleségéhez is kérvényt adott be azért, mert az lánykorában még protestáns volt. (Még „alkotmányellenesebb” eljárás. Meglehetősen ravasz és nem is jellemes dolog, mert hiszen nekik őt egyenesen meg kellett volna vetniük, mint aki benne született és mégis megtagadta a tiszta evangéliumot. Az egyszerű magyar parasztot ilyenkor kipellengérezik és eltiltják az úrvacsorától, aki azonban császárné lesz „hitehagyásával”, az előtt hétrét görnyednek.)

És sokszor a császár megértőbb is volt hozzájuk, mint a magyar nemzet törvényes képviselője, mert ebben az időben a császár szövetségesei többnyire a protestáns Anglia és Németalföld voltak, s ezek bécsi követjeivel mindig szoros összeköttetést tartott fenn ez a „hazafias” magyar ellenzék (szintén nagyon „alkotmányos” eszköz), s a királynak külpolitikai okokból engednie kellett (meg belpolitikai okokból is, hogy az elégtelenség csökkenjen s így újabb rebellió ne fenyegetsen).

Aki mindezt látja és tudja, annak nem kell-e eszébe jutnia, hogy a protestantizmus szakasztottan olyan eszközökkel dolgozott, mint a szovjet kommunizmus? Jelszavakkal, melyek tetszetősek s melyekkel a naiv, hiszékeny tömegeket meg lehet nyerni, de amelyeket csak akkor és ott hangoztatunk, ahol és amíg propagandacéljaikra felhasználhatók, de éppen hangoztatói azok, akik a legkevésbé veszik őket komolyan, sőt éppen ellenkezőleg cselekszenek.

A mi diákjaink, sőt felnőtt és művelt nagyközönségünk is, még sajnós, a katolikusok is, a csalétkül nekik odadobott hazafias eszméket, magyar szabadságot, függetlenséget és alkotmányt komolyan véve, érte lelkesülve és élve-halva háborognak a Habsburgok, egy I., II., III. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, Lipót „esküszegésein” és „alkotmánytiprásain”. Arról semmit se tudnak, hogy azok, akik ezeket a szent eszméket a magyar közvéleménybe bedobták, az irántuk való lelkesedést és a megszegőik iránti ádáz gyűlöletet a hazafiakban felkeltették, közel se veszik őket olyan komolyan, mint ők, a balekjeik. Nekik ezek csak akkor fontosak, megszegésük csak akkor felháborító, ha a forradalmi szellem s az azt ak-

kor képviselő protestantizmus érdekeivel megegyezik, s ha azok meggyűlöltetését, akik állítólag elkövették őket, a protestantizmus érdekei kívánják.

Bőven láttuk már az eddigi folyamatán, hogy szegte meg, hogyan tiporta lábbal az alkotmányt, a nemesi jogokat János Király, Izabella királyné, Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, de még Báthory István is; ez utóbbi és Izabella meg Bocskai hogy küldtek vérpadra magyar főnemeseket; Rákóczi György is hogy vetette őket börtönbe és harácsolta el vagyonukat.

De ezeknek az alkotmánytipróknak személye mégse maradt gyűlöletes a későbbi magyar nemzedékek előtt, sőt úgy elfeledték effajta bűneiket, hogy ma már nem is emlékszik rá senki. Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Báthory István egyenesen a nemzet hőseivé, illetőleg büszkeségeivé is lehettek miattuk.

A nőcsábító és féktelen Báthory Gábort nem dicsérjük ugyan, sőt bűneit is megállapítjuk, de annak az ádáz gyűlöletnek és dühnek, amit Lipót ellen érzünk, ő iránta sincs nyoma se lelkünkben. Nem volt Báthory Gábor előtt semmi se szent, se törvény, se alkotmány, se emberi jog, mégis szenvtelenül hagy bennünket; legalábbis gyűlölethadjáratot sose vezetett ellene senki még Erdélyben, garázdálkodása színterén se. Ellenben a jámbor Lipótot hogy tudtuk gyűlölni évszázadokon át! Pedig szegény egész életében mást se csinált, mint csak arra vigyázott, hogy rosszat ne tegyen, igazságtalanságot el ne kövessen, a magyarok alkotmányát, jogait, szabadságát meg ne sértse.

Aztán mi volt itt „felszabadulásunk” idején! Nemcsak zabrálás és magyar nők becstelentése százezer számra, kifosztás vagyomból, lakásból, éjjeli nyugalomból, hanem abból is, ami valaha alkotmányt, függetlenséget, szabadságot, területi integritást, hazát és nemzeti büszkeséget jelentett. Oroszországból kormányoztak bennünket, kiszállították minden értékünket, valóban gyarmattá és kizsákmányoltak országává lettünk, de sose tapasztaltam, hogy a megalázás ez éveiben valakinek a *nemzeti* megalázás, *függetlenségünk* elvesztése, az alkotmány meg nem tartása, a népakarat semmibevétele és meghamisítása vagy azok a „képviseelőválasztások” fájtak volna, melyeken csak szavazni lehetett, *sőt kellett*, de nem választani.

Ekkor is gyűlölt a nemzet, gyűlölte tönkretevőit, mert ennél nincs természetesebb és magától értetődőbb, de nem a hazája, nem a függetlensége tönkretevése, nem az alkotmánya lábbal tiprása miatt gyűlölt. Ilyesfajta dolgok még csak eszébe se jutottak akkor senkinek, de különösen nem azoknak a híres magyar szabadság- és alkotmányvédőkálvinistáknak, akik legelsőek voltak e gatzettek elkövetőivel való megértésben, „egyezségkötésben”, és velük a legjobb viszony fenntartásában.

Hogy fáj a mi hazafias szívünk, mikor a Habsburgok idejében egyszer-egyszer előfordult, hogy a magyar rabot külföldre vitték börtönbe vagy elmúlt néhány év országgyűlés nélkül! Vagy mikor a magyarok nélkül vívott és nélkülük megnyert szentgotthárdi győzelem után a békét is nélkülünk kötötték meg, sőt 48-ban csupán azért, mert Lamberg kinevezésén nem volt ott a miniszteri ellenjegyzés!

Régen ezekkel a borzalmasnak kikiáltott alkotmányszegésekkel összeesküvésbe, sőt véres forradalomba lehetett vinni a hazafias magyarságot, mert állítólag annyira szerette hazáját és olyan kényes volt függetlenségére és alkotmányára. De a „népi demokrácia” világában kinek fáj az, hogy Magyarország a nép megkérdezése nélkül lett köztársaság? Hogy előbb osztották ki a földet s csak utána hozták meg róla a törvényt, s ezt is és a köztársasággá alakulást is orosz megszállás alatt és olyan „országház” mondta ki, melynek tagjai *kinevezés* útján jutottak díszes méltóságukhoz?

Ennek a megszálló orosz hatalomnak első dolga volt, hogy visszaadja a szerbnek, csehnek, románnak még azokat a színmagyar területeket is, melyeket előtte néhány évvel a nemzetiségi elv alapján visszaszereztünk, de igazi szolgamódra mégis képesek voltunk „felszabadítónak” nevezni, a folyamatot pedig „felszabadulásnak”.

Se a düh, se a gyűlölet, se az utálat éppen nem akadályozott bennünket — kálvinistáinkat legkevésbé — abban, hogy azt a ránk erőszakolt okmányt, mely a békeszerződésben ezt végleges állapotként nemcsak elfogadta, hanem ott még csak indítvánnyal se állt elő akár csak egyetlen nemrég visszaszerzett magyar falu megtartására se, s melynek még a csallóközi és a mátyusföldi ezeréves őslakos magyarság ősi földjéről való kegyetlen kiűzése ellen se volt egyetlen tiltakozó szava, ne szolgáljuk, vele barátságos viszonyt ne kössünk, sőt neve emlegetésére veresre ne tapsoljuk tenyerünket. A magyar „népköztársaság” magyar rádiója még azt is minden különösebb felháborodás nélkül megengedhette magának, hogy Ungvár Oroszországba való bekebelezését is Ungvár „felszabadulásának” ne nevezze *magyar* közönség számára (1956 februárjában).

S mivel e rendszer kiszolgálásában „a keresztény egyházak” közt éppen a színmagyar s addig mindig a szabadságot, alkotmányt, vastagnyakúságot, rebelliót képviselő s mindig hazafias szólamokból élő kálvinistaság járt elől jó példával, ezzel nem végleges és megcáfолhatatlan bizonyítékát kaptuk-e annak, hogy nekik — és sajnos, utánuk indulva nekünk, katolikus magyaroknak is — „az elnyomás”, „a kizsákmányolás”, „a gyarmati sors”, „az alkotmány és a törvény megszegése” csak akkor fáj, ha elkövetője hívó, vallásos, az egyházat támogató tényező volt s így valójában sose a hazánkat, szabadságunkat vagy alkotmányunkat szerettük vagy féltettük, hanem valójában mindig csak az Egyházat s az ő igáját gyűlöltük. A haza csak ürügy volt, de annyit és annyiszor írtuk és emlegettük, hogy végül már magunk is elhittük, hogy valóban a hazánkról van szó. Nohát most az orosz kommunizmus alatt megmutattuk igazi énünket és hazafias lelkesedésünk igazi indítékait!

Pedig a tanulással és a leleplezéssel nem is kellett volna ilyen sokáig várnunk. Megtörtént ez már teljes egészében és egész meztelenségében százötven évvel ezelőtt, II. József idejében is. Az ő személyében a Habsburg-házba is betolakodott az a szellem, mely — legalább vallási viszonylatban — lényegileg a kommunizmussal azonos, hiszen II. József is egyházellenes volt, kolostorokat oszlatott fel és a hitközönyösség alapján álló rendeleteket adott ki.

Különös véletlen folytán azonban olyan elveket is vallott egyúttal, melyek alapján nyíltan „összmonarchiát” csinált, tehát azt, ami a mi hazafiságunknak egyenesen kegyelemdöfés volt. Országgyűlést *nyíltan és elvből* nem tartott; nemesi szabadságot vagy jogot egyáltalán nem tisztelt; adót önkényesen vetett ki és hajtott be; az állam nyelvét nyíltan németté tette, magát még megkoronáztatni se tartotta szükségesnek, s így ő még csak le se tette azt az esküt, melynek időnkénti állítólagos meg nem tartása addig közjogi sérelmeink lényege volt.

Mivel Habsburg se addig, se azóta olyan nyíltan mint II. József ki nem mutatta, hogy fűtyül alkotmányunkra, függetlenségünkre, szabadságunkra és törvényeinkre; ha hazafias sérelmeink őszinték lettek volna, soha Habsburgot nem lett volna szabad és szükséges annyira gyűlölnünk, utálnunk és megvetnünk, mint őt. Mivel azonban ugyanez a Habsburg egyúttal véletlenül rossz katolikus is volt, amit eddig még Habsburgban soha nem tapasztaltunk, egyháznak és papoknak majdnem olyan ellenlábasa, mint a kálvinistáink, és mivel ezért a protestánsoknak megengedte a szabad szervezkedést és terjeszkedést, ugyanezek a vastagnyakú, szilaj és kuruc kálvinisták nemcsak megbocsátottak neki Gesamtmonarchiát, önkényességet, alkotmány-felfüggesztést, német nyelvet, megyék eltörlését, mindent, hanem egyenesen legodaadóbb hívei lettek, s azt a gyűlölt kétféjű sast, melyet éppen most II. József miatt kellett volna a legszenvedélyesebben gyűlölniük, éppen ekkor egyenesen imházaik falára rakták e „felvilágosult” Habsburg iránti nagy megértésükben és hálájukban.

Pedig ne feledjük, hogy erre már senki se mondhatja, hogy kényszerből tették! Hiszen arra, hogy még ez is lehetséges, se a Habsburgok, se mi még álmunkban se gondolhattunk. Igazán bámulnunk kell a magyar katolicizmus és a papok éhetetlenségét és egész az egygűségig menő békeszeretetét, hogy még ebből se csináltak maguknak reklámot s annyira

nem használták fel propagandának maguk mellett, hogy — pedig nem is olyan régen volt — ma már szinte senki se tud róla ez országban, sőt a legtöbb olvasóm talán még el se igen akarja hinni, hogy igaz, amit mondok. Ezért annak az Eötvös Károlynak az „Emlékezések” című művéből közlöm a következőket, akinél nagyobb pap- és katolikus-gyűlöletet és őszintétlen átérzett Habsburg-utálatot bajosan produkált még valaki a magyar irodalomban. E féktelen gyűlölet és beteges utálat miatt ugyan Eötvös Károly állításaira semmit se lehet adni, s majdnem minden adatáról kisül ugyan, hogy valótlán, de amit éppen Eötvös Károly ír a kálvinizmus *ellen*, annak már csakugyan igaznak kell lennie.

„Emlékezések” című művében a 129-133. oldalig egy egész fejezet szól erről a kérdésről s még a címe is ez: „A kálvinista kétfejű sas”. Ilyesmiket olvashatunk benne:

„Hajdanában a legnyakasabb, tősgyökeres (lám, hogy imádja a fajtáját s milyen szerény!) magyar kálvinisták is országszerte sok templomuk tornyára odaillesztették az oszt-rák császári, vagyis inkább Habsburg kétfejű sast. És azt hiszen, ma is van még néhány kálvinista templom itt-ott (ma természetesen már nincs), melynek tornya csúcsán a csillag a kétfejű sas nyakára helyezett lándzsahegyen csillog (!).”

„Az én szülőfalumnak, Mezőszentgyörgynek is szép sudaras kálvinista tornya volt gyermekkoromban, de a kétfejű sas ezen is rajta volt.”

„Láttam egy kálvinista templomban (tehát egyenesen bent a templomban!) fészkel kétfejű sast is. Egeralján vagy Andorjánházán (egymás mellett van a két falus mindkettő kálvinista) a Marcal mellett láttam ezt. A szép fehérre meszelt templom falán és pedig (egy „tősgyökeres magyar” kálvinistának ezt úgy kellett volna írni, hogy „mégpedig”) a karzat falán fekete színnel fölfestve egy nagy istenadta kétfejű sas. Magassága, szélessége lehetett vagy fél öl. (!) Ezen annyival inkább csodálkoztam (mi is), mert mint mindenki tudja, a kálvinisták semmi faragott vagy festett képet nem tűnnek szentegyházaikban. De a kétfejű sast megtűrték. 48-ban elfelejtettek bemeszteni (!), az ötvenes években pedig (Bach-korszak) már nem lehetett tenniük. Most azonban nem hiszem, hogy megvolna már.”

„Valamikor, ezelőtt száz évvel a tiszamelléki kálvinistáknál se volt gyöngébb a Habsburgok iránti lojalitás, mint a Dunán.”

Sőt Eötvös Károly még azt is nyíltan kimondja, hogy II. József türelmi rendelete után „az ünneplések, lakomák, hálaadások és áldomások tömegesebbek valának, mint 1848-ban a márciusi törvények ünneplése”. (!) S ezen még Eötvös Károly is nemcsak meg nem botránkozik, hanem megállapítja, hogy „ez természetes volt”. „Hiszen — mondja — a magyar protestánsok II. Józsefről a vallásuk szabadságát kapták vissza.”

Igen ám — feleljük — de *önkéntes* császári és *németnyelvű* rendelettel, a magyar országgyűlés tudta nélkül, alkotmányellenesen kapták vissza. De ugyanettől a II. Józseftől (ugyanakkor, mikor azzal a sok hálaadással, lakomával és áldással ünnepezték érte), *mint magyarok* egyúttal a szolgásgukat is kapták. Akkor olvasztották be hazájukat a Gesamtmonarchiába; akkor törölték el a megyéket és velük a megyegyűléseket, melyek a magyar nemességnek ezer éven át úgyszólván mindene voltak, s amit egy más Habsburg se tett meg sem addig, sem azóta; ekkor kormányozták az országot Bécsből németül kiadott rendeletekkel, amit Bécs soha máskor nem tett meg; ekkor vitték Bécsbe a magyar koronát és ez a császár volt az, aki hitlevelet se adott ki s még csak meg sem esküdött a magyar alkotmány és függetlenség tiszteletben tartására.

A mi kálvinistáinknak tehát mindez meg se kottyant. Az az édes türelmi rendelet ugyanis mindent bőségesen ellensúlyozott, sőt az ellensúly annyira nagy volt, hogy a gyászból, sőt a máskor szokásos dühből és undorból egyenesen szeretet, hála és országos hejehuja lett — mint láttuk, még nagyobb, mint később március 15-én „a magyar szabadság” tiszteletére.

Ezzel kálvinistáink ugyancsak kimutatták azt is, mennyire őszinte és komoly volt részükről az a három évszázados állandó Bécs- és Habsburg-szidás, melyet állításuk szerint

akkor se a vallásuk, hanem a hazájuk miatt ontottak, ma pedig, mivel immár száz év óta a vallás már nem sokat számít, *egyedül* lángoló honszerelmükből eredeztetnek.

Pedig protestánsaink a türelmi rendelettel nem is vallásuk szabadságát kapták vissza, mert az azelőtt is megvolt, hanem csak vallási önérzetük kapott szabad teret, azaz hogy szabadon építhettek imaházakat, nem kellett megülniük a katolikus ünnepeket s nem kellett stólát fizetniük a katolikus plébánosoknak, bár ez a teher azelőtt is csak olyan falvakban nehezedett rájuk, ahol csak katolikus plébános volt. Pedig katolikus plébános többnyire csak ott volt és van, ahol protestánsok nem laknak.

„Így kerültek a kétfejű sasok — írja Eötvös — a kálvinista templomok csúcsára. 1781-től a század elejéig *száz meg száz kálvinista templom* épült s ezek nagy részére hálából oda-féskelt a kétfejű sas... A komáromi kálvinistáknak is megvolt a maguk kétfejű sasuk.”

„A 'Gott erhalte'-nak hallása ma rosszul esik fülünknek... De 1848 előtt nem is volt egészen. S én még jól emlékszem kálvinista népiskolai tankönyvekre, melyekből naponként tanultuk és énekeltük a 'Gott erhalte' szövegét és dalát magyarul e kezdettel:

„Isten, tartsd meg Ferdinándot!”

Eötvös ezután elemlekedik, hogy „mennyit kellett vétkezniük az ország minisztereinek (miniszter mond, de természetesen királyt gondol, de azt nem mondhat, mert akkor még királyságban éltünk) száz év óta, hogy e hangulatot kiverjék a magyar kálvinista nép szívéből. És a kétfejű sast a kálvinista tornyok tetejéről. Ezt ugyan kiverték alaposan.”

Eötvös Károlyt figyelmeztetnünk kell, hogy effajta miniszteri vagy királyi „vétekekről” szó se lehet. Hiszen tudtunkkal II. Józseftől kezdve itt senki se bántotta már többé a magyar kálvinistákat, sőt a miniszterektől és Bécsből azóta csak újabb jókat kaptak. Hisz II. József 1781-ben csak „túrte” őket, de II. Lipóttól 1791-ben, tehát csekély tíz év múlva már a tökéletes vallási egyenjogúságot megkapták akkor, mikor Angliában a katolikusoknak még polgárjoguk se volt. Ugyanakkor „püspökeik” és felügyelőik már főrendiházi tagok is lettek annak ellenére, hogy nem voltak nagybirtokosok, mint a katolikus püspökök, s annak ellenére, hogy Angliában *még ma se* teheti be a lábát a Lordok Házába katolikus püspök, még a westminsteri érsek se.

Nem bécsi *vétek* irtották ki tehát a kálvinista magyar nép lelkéből a kétfejű sasért való rajongást, hanem egyedül csak az, hogy a II. József utáni Habsburgok már nem voltak olyan rossz katolikusok, mint ő.

Ha pedig nem vallási, hanem hazafias sérelmekre gondol Eötvös Károly, mikor annyira hangsúlyozza, hogy azóta ugyancsak elvették a kálvinisták kedvét a kétfejű sastól, az uralkodóház jelvényétől, sőt annyi inzultus egy kétfejű sasos Habsburg részéről se érte a magyar nemzetet és alkotmányt, mint éppen annak a II. Józsefnek a részéről, akinek a kedvéért ők annyira kibékültek ezzel a rémes és tőlük annyira utált mitológiai madárral.

Íránta érzett régi utálatuk éppen akkor jött újra vissza, mikor ez az újra utálni kezdett madár már az 1791-92. évi országgyűlésen újra visszaadott nekünk minden szabadságot és visszaállított minden alkotmányt; mikor nem jöttek már többé ide Bécsből német rendeletek; mikor újra életbe léptek a megyegyűlések és megyék, sőt mikor — 67-ben — már feleannyi fizetés ellenében egyenesen egyenrangú társa lettünk Ausztriának. Hogy mégis ekkor kezdtük csak igazán gyűlölni és utálni a kétfejű sast és a „Gott erhaltet”-t az annak fényes bizonyítéka, hogy nálunk a Habsburg-gyűlölet és -utálat sose a hazaszeretetből, hanem mindig a rosszaságból, a felforgató, forradalmi, vallástalan lelkeletből folyt és sose az elnyomás, hanem mindig a túlságos szabadság volt az oka.

E kelleténél nagyobb szabadság bizonyosságul lássuk csak, hogy lehetett nálunk az uralkodóház jelvényével bánni már akkor is, mikor ez az uralkodóház még trónon, tehát hatalma birtokában volt és hogy próbálta a „legnyakasabb tősgyökeres magyar kálvinistaság” lemosni magáról és imaházairól kétfejű sasos szégyenét és újra kimutatni megvetését és

utálatát azon magyar királyi ház ellen, mely II. József után újra „bigottá” lett és „papok uszályába” került.

Nem vonta vissza ez az uralkodóház II. József türelmi rendeletét, sőt a *türelm* helyett *egyenjogúságot* adott protestánsainknak és — az angol protestánsokkal oly éles ellentétben — főrendiházi tagságot felekezeti vezetőiknek, mégis azonnal gyűlöltté és utálttá vált, mihelyt „reakcióssá” vált, azaz elhagyta II. József (és a mi mai kommunistáink) „felvilágosultságát”.

„1848-ban — írja Eötvös folytatólagosan szülőfaluja, Mezőszentgyörgy kálvinista imaházáról — elhatározta az eklézsia, hogy azt (a kétfejű sast) leveteti onnan (a toronyból), de egy fehérvári ácsmester háromszáz forintot kért a levételéért. Ezt már mégis sokallták érte s a neme ifjak ehelyett azt határozták, hogy puskával lelövöldözik a torony csúcsáról. Vagy legalábbis puskagolyóval úgy kilövöldözik alakjából, hogy senki se ismer rá.”

„Persze nem lett belőle semmi. Néhány száz golyót rálöttek, de a kétfejű sas észre se vette. Magasan állott, erős, kalapált vasból készült, a puskagolyó semmit se ártott neki. Utóbb is abbahagyták a mulatságot s akkor szabadultunk meg tőle, mikor ezelőtt harminc-hét esztendővel új tornyot csináltattunk.”

A Habsburgok „elnyomása” alatt tehát — mert a mezőszentgyörgyi kálvinista legények tömeglövöldözése ekkor történt — a kálvinista magyar falvak legényei minden különösebb baj nélkül megtehették, hogy a királyi ház jelvényén éljék ki faji vagy felekezeti gyűlöletüket és gyakorolják céllovészeti képességüket. Nem lett volna-e még gondolatnak is örültség a kommunizmus uralma alatt Sztálin vagy Hruscsov képével vagy a Szovjetunió jelvényével megpróbálni ugyanezt?

Arról ne is szóljunk, hogy a dolog már csak azért is lehetetlen lett volna, mert hiszen azt a egyént, akinél akkor titokban fegyver volt, félholtra verték és évekig elzárták úgy, hogy a szülei még csak azt se tudták, melyik börtönben sínylődik. De Horthy képével ugyanígy tenni épp oly elképzelhetetlen lett volna Horthy „országglása” alatt például egy katolikus faluban, ha még oly eldugott lett volna is az a falu. Mezőszentgyörgyön a Habsburgok uralma (és „elnyomása”) alatt ezt is meg lehetett tenni.

„A komáromiakról azt beszélük — folytatja Eötvös Károly —, hogy 1848-ban ágyúkkal lődözték le kálvinista tornyukról a kétfejű sast.” (Mert akkor már természetesen iszonyúan szégyellték, hogy ott van. De hát akkor miért tették oda?)

48-ban és 48 után azon a címen lövöldöztek kálvinistáink a tornyaikon fészkelő kétfejű sasokra, mintha az önkény lett volna az, mely azt velük oda tette. Pedig teljesen önként, lelkesedésből történt ez, hálából a türelmi rendeletért (és a német nyelv behozataláért, az alkotmány megsemmisítéséért és az országnak az összmonarchiába való beleolvasztásáért).

Magyarországi *katolikus* templomtornyon azonban sose volt kétfejű sas. Oda nem fészkeltek ezek a különös madarak. Nekünk nem jutott eszünkbe, hogy ilyen módon honoráljuk ezt a sok jót, amit 400 év alatt a magyar Egyház a Habsburgoktól kapott. Pedig milyen szolgálatteljesítésnek tartottuk és tartjuk főpapjainkat!

Teljes lehetetlenség tehát, hogy ezt a különös madarat éppen csak a „tösgyökeres” és a közmondásosan vastag kálvinista nyakakra kényszerítette volna rá az „önkény”. Mivel tehát mi sose hízeleltünk, nem is kellett soha szégyenszemre kétfejű sasokat lövöldöznünk le a templomtornyokról.

Emlékszem, Horthyval is mennyire meg voltak elégedve a magyarok. A katolikusok is. Ők is deréknak, kiválóknak, nagy kormányzónak tartották. Pedig hova kormányozta Magyarországot, milyen álnok és ravasz módon erőltette népszerűtlen fiát kormányzóhelyetesként az ország nyakára!

Egész az utolsó pillanatig eltitkolták, ki a jelölt; heteken át puhították az illetékeseket. Hazug képmutatással, mint a kormányzó *önzetlenségét* állították be, hogy nem élt jelölő jogával, pedig csak azért nem élt, mert saját fiát és különösen ennyire érdemtelen fiát, ő

maga nem jelölhette volna. Mikor aztán megtörtént az „*egyhangú választás*”, a rádió így vezette be életrajza közlését: „Most ismertetjük a kormányzóhelyettes úr *érdemdús életét*”.

De Horthy nyíltan is megszegett törvényeket. Például kormányzóvá választásakor őrizet alatt tartotta azokat a képviselőket, akik részéről attól félt, hogy akadályozni fogják megválasztását. (A „legrokonszenvesebbeket” kivéve, melyik Habsburg csinált valaha ekkora törvényteleniséget?)

Máskor a főváros önkormányzatának megsértésével kényszeríti akarata a főpolgármester, hogy alpolgármesterré protestánst választasson, s megnevezte, hogy kit. A főpolgármester először nem mert ellenszegülni, de természetesen engedelmeskedni de lehetett, s így egyelőre úgy oldotta meg a dolgot, hogy elhalasztotta a közgyűlést (természetesen kiálalt, hazug megokolással, mert az igazat megmondani nem lehetett).

Mégis Horthy alatt nyoma se volt a közvéleményben a törvénytelenések és alkotmányellenességek tudatának; sem a sajtóban, sem az országgyűléseken nem hangzottak el ezeket ostromló felszólalások, legfeljebb „országolása” első éveiben, mikor még nem tudott gondoskodni hatalma megszilárdításáról, történtek célozgatások, de ekkor se nyílt vádemelések. A kormányzóhelyettes-választás szégyenletes kulisszatitkairól is csak suttoztak a beavatottak, de a szélesebb tömegek és a nép egyáltalán nem tudott róla semmit, mert Horthy ellen nem volt itthon propaganda, mint a Habsburgok ellen. (Eleinte zsidó részből és zsidó érdekekből volt, de hamarosan ők is elhallgattak, mert látták, hogy nem lehet.)

És ha Horthy, akinek külföldön eleinte a legrosszabb híre volt, s aki nem is egy Habsburg-világbirodalomban uralkodott, hanem csak Csonkamagyarországon és itt se uralkodott, hanem csak kormányzott, néhány év alatt ennyire el tudta némítani a közvéleményt, a sajtót és az országgyűlést, vajon nem tudta volna ezt megtenni egy Habsburg, ha akarta volna? De vajon miért nem akarta? Talán nem volt meg hozzá a tehetsége? De az elnyomásához nem tehetség kell, hanem csak erő és tág lelkiismeret, s akkora tehetségük talán csak a Habsburgoknak is volt, mint Horthynak. Tehát nem a tehetségük nem volt meg hozzá, hanem a szükséges tág lelkiismeretük.

Ezt ugyanis csak olyan eszközökkel lehetett volna elnézni, melyekhez ők, katolicizmusuk, lelkiismeretük és vallási műveltségük miatt nem folyamodhattak, de a Hohenzollernnek, Hitler, Sztálin, Mussolini, Horthy (és Mátyás király is) folyamodhatott. Ezek az eszközök: a nyílt, kiszámított, intézményes és üzletszerű törvényszegés, mely úgy érhető el, hogy gondoskodom állandó fedező, a törvénytelenéseket ügyes jelszavakkal elleplező, népszerű, a közvéleménynek kedves szólamok állandó pufogatásáról; a közvélemény figyelmét elterelő és más irányban lekötő és foglalkoztató ellenpropagandáról; hízelkedem azoknak, akikre célom elérésére szükségem van, lekenyerezem őket, s végül megvan hozzá a tág lelkiismeret, hogy azokkal, akik nem alkalmazkodnak, akiket elhallgattatni nem lehet, nem kukoricázom, hanem kíméletlenül eltiprom őket.

Mindezt büntetlenül tehetem, mert akik tudják a törvénytelenéseket és beszélnének és írnának, azok nem mernek beszélni vagy írni, viszont én magam intézményesen vezetem a propagandát és gondoskodom, hogy az ország úgy lássa és fogja fel az eseményeket, ahogyan én akarom és ahogyan én beállítom. Aki így tesz, az tarthat nyugodtan országgyűlést és tart is, mert ott nincs, és nem is lehet ellenzék, annak nem kell a törvény és az alkotmány megszegésének nyílt bűnébe esni, mert az országgyűlés is mindig azt fogja akarni és határozni, amit ő.

Aztán Hitler is milyen népszerű volt nálunk! Hogy lelkesedtek érte magyarjaink is! Hogy örültek még akkor is, amikor Ausztriát annektálta, pedig ez a lépése gyakorlatilag egyúttal Magyarország függetlenségének végét is jelentette! Hazafiaink akkor azonban ezt nem látták, mert a személy, aki tette, rokonszenves volt.

Azt azonban, hogy Magyarország felszabadítása a török alól ezeréves történelmünk legfontosabb eseménye és hogy ezt tisztán idegen királyunknak köszönhetjük, mert csak

azért történhetett meg, mert királyunk idegen volt, s rendelkezésünkre állíthatta ezeket az idegen öröket, szintén nem láttuk és még ma sem látjuk, mert a személy, aki mindezt tette, bizonyos érdekszövetkezetek mesterséges propagandája folytán gyűlöletes volt.

Hitler nyíltan diktátor volt, megvetette a parlamentarizmus, fölösleges költségnek és komédiának tartotta, de azért ő maga is alkalmazta. Az ő parlamentje aztán igazán komédia volt és csakugyan fölösleges öltés. A kommunizmus ugyanígy tette. Magyarjaink ezt is természetesnek tartották, ebben is teljesen egyet értettek vele, de ugyanakkor azért továbbra is dühtől kipirult arccal hangoztatták iskolában, újságban, hazafias gyűléseken a *Habsburgok* alkotmányelnyomása és törvénysértése ellen izgató szövegeiket.

Senki nem volt annyira erőszakosan német, mint Hitler, hiszen a német faj világuralmát akarta megvalósítani; a saját fajtát Herrenvolknak tartotta, mely azért van, hogy a többi fajokat vezesse és rajtuk uralkodjék. E „többi faj” között a magyar is ott van természetesen, sőt bizonyára a legelső között, mert hiszen a magyar a német legközelebbi és leggyengébb (mert legkisebb számú) szomszédja (ha a szlávokat egy népnek vesszük). De ez egy cseppet se gátolta magyarjainkat a Hitlerért való rajongásban. És éppen azok a magyarok voltak a fő rajongók, akik azelőtt a leghabsburggyűlölőbbek voltak, sőt nem is csak voltak, hanem maradtak is, mert *a nyilas sajtónak is egyik legjellegzetesebb vonása volt a kommunistákéval vetekedő Habsburg-gyűlölet.*

Sajnos, nem tagadhatjuk, hogy egész a német megszállásig (mikor már a többség végre kijózanodott), a magyar nép háromnegyed része egyenesen lelkesedett a hitleri Németországért, mégpedig elsősorban éppen az értelmiség és legjobban az úgynevezett kuructípusú, a hazafias felbuzdulásokra hajlamos, lelkes értelmiség és az ifjúság, tehát épp azok, akik ezelőtt a Habsburg-gyűlöletben vezettek.

Ennek semmi akadály se volt az, hogy Hitler német volt, sőt a német faji világuralom képviselője; még kevésbé az, hogy diktátor és az alkotmányos formák és szabadságok elhárítása volt. Mindezt ugyanis a mi népünk Lipót alatt és a Bach-korszakban utálta és gyűlölte, de mint látszik, csak azért, mert akkor nem egyházellenes németek, hanem a jó katolikus Habsburgok képviselték ezt a rendszert. Aki tette, azt gyűlölték, nem pedig azt, amit tett. De azt hangoztatták, hogy hazaszeretetből teszik és legalább maguk a tömegek szentül hitték is.

Aztán ott volt a még tanulságosabb kommunista-orosz uralom. Hiába rabolták el minden óránkat és mindenünket; hiába becstelenítették meg százezerszámra asszonyinkat és leányainkat (azt hozták fel mentségükre még magyar emberek is, hogy ez minden háborúban így van és a mi katonáink a harctéren ugyanígy tettek); hiába dolgoztatták agyon és éhezettették ki hadifoglyainkat úgy, hogy tízezerrel pusztultak vagy nyomorodtak bele; hiába írták ki a magyar fővárosban az orruk elé a tőlük ideiglenesen helyreállított volt Ferenc József-híd homlokzatára a magyarra inzultusként ható jelszót: „A világ összes szlávjai (tehát nem proletárai) egyesüljete!”; hiába adták vissza megint a cseheknek a Felvidéket, az oláhoknak Erdélyt és kapcsolt részeit, a délvidéket Szerbiának; hiába gyilkolták le itt a szerbek vadállati kegyetlenséggel a magyar katolikus papokat — a 80 éven felüli horgosi plébánosnak kaszával vágták le a fejét, egy másiknak szeptet vertek a fejébe, egy harmadikat az emeletről kidobták az ablakon; hiába vitték rabszolgaként a Szudéta-vidékre a kisalföldi magyarságot vagy űzték ki télvíz idején házából és földjéről azt a magyar népet, mely ezer éve lakja azt a vidéket; hiába hajtották be rajtunk az óriási hadikárpótlást s számította mindent egy negyedrésszébe annak, amit a valóságban ért, hogy minél többet harácsolhassanak: az elnyomók ellen akkor mégse láttuk azt az elkeseredett gyűlöletet, mely a Habsburgok ellen négyszáz éven át sose vesztett erejéből. De nem láttuk azt a következetes és büszke passzív rezisztenciát se, amelyet például a Bach-korszakban tanúsítottunk. Megvolt az ellentét és a gyűlölet, de csak a személyes sérelmekért. A hazát akkor a kutya

se védte. Nem is emlegette. Még csendes, titkos beszédben se. Az csak akkor volt itt mindenkinek annyira drága, mikor állítólag a Habsburgok fenyegették.

Volt gyűlölet és elkeseredés a kommunizmus alatt is, de nem a magyar nép, a magyar szabadság és a magyar alkotmány elnyomása miatt — ez úgyszólván senkinek se fájt, s nem is emlegette senki —, hanem a saját tekintélye, jó módja és életszínvonalának elvesztése, vagy kivégzett, megkínzott vagy börtönben sýnlódó hozzátartozói miatt az értelmiségben, az elveszett föld, gyár, üzlet miatt a jobbmódú polgárság körében és a rabszolgasors, munkaereje kiuzsorázása és szabadidejének elrablása miatt a munkásság körében.

De még így is hányan voltak, akik egészen megbarátkoztak a dologgal; akik hangsúlyozták, hogy azért a kommunizmusban sok jó is van (mintha ez nem lenne magától értetődő), vagy legalább mentegették, hogy hát haladni kell a korrallal és a múltat többet már senki sem tudja visszahozni stb.

Úgyhogy ha nem vették volna el az emberek minden vagyonát, idejét, függetlenségét és szabadságát; ha nem szállították volna le az életszínvonalat oly kétségbeejtően, még tettett is volna a legtöbbször vagy legalábbis egész szépen belenyugodtak volna.

Hogyan hogy most annyira nem számított, annyira mellékes lett a magyar függetlenség, önérzet, alkotmány, törvény? Hogy annak megszégését senki se emlegette, emiatt senki se kesereggett?

Még azok a kevesek is, akik a közérdeket nézték s egyéni bajaiktól elvonatkozva a nemzet szempontjából is keseregtek a dolgokon (bár mondom, én ilyenekkel nem is találkoztam), azok is csak keseregtek, csöndesen, rezignáltnak, de nem dühöngtek, nem lázongtak, nem mennydörögtek, még magukban vagy bizalmas körben se (ha igen, mondtam, hogy egyéni veszteségeik miatt, de ez természetes); nem lihegték bosszút, mint hajdan a Habsburgok ellen.

A megszállt területek újra elvesztése, a népakarat meghamisítása, a magyar alkotmány megsemmisítése miatt most igazán nem lázongtak a magyarok, még csendesen maguk között se. Ezek a dolgok ekkor már teljesen kiestek a közérdeklődésből.

Ezek csak akkor fájtak a magyarnak, ha Habsburgokat lehetett szidni miattuk. Mi gyűlölni csak őket tudtuk, fellázadni csak ellenük tudtunk.

Talán azért is, mert ellenük lázadni sose járt kockázattal: ha levertek, akkor is mindig amnesziát kaptunk, de főképpen mégis csak bizonyára azért, mert elsősorban — akár tudatosan, akár tudat alatt — nem a hazánkat szerettük, hanem az Egyházat és képviselőit gyűlöltük. (Legalábbis azok, akik a hangulatot csinálták, a propagandát irányították.)

De a tömeg viszont minden önállóság nélkül hagyta magát irányítani ettől a propagandától s éppúgy hitt mindent, éppoly meggyőződéssel gyűlölt vagy lelkesedett, mintha az eszmék, melyek irányították, az ő eszméi lettek volna s az érzelme, melyek hevítették, az érzelmei, a gyűlölet, mely lelkét elöntötte, az ő eredeti igazi gyűlölete lett volna.

De térjünk vissza a „gonosz” Lipóthoz, akiről most már megállapíthatjuk, hogy semmiképpen se alkotmányszegése miatt gyűlölték annyira azok a „tősgyökeres” és vastag magyar nyakak.

Később volt olyan idő is, mikor Lipót már nem tartotta meg még az akkor már csak háromévenként előírt országgyűléseket sem. De hogy tarthatják ezt esküszegésnek és a magyar nemzet sérelmének éppen azok, akik akkor, mikor ugyanez a Lipót megtartotta a törvényt, 1662-ben, elkülönítették magukat a többitől, külön „evangélikus státus”-nak nevezték magukat, noha a magyar alkotmány ilyen nem ismer és sose ismert, hanem egyenesen ellentétben van vele s amikor ma már éppen ők hirdetik legjobban, hogy mindig a nemzet összességét kell nézni, felekezeti szempontok szerint pedig egyenesen hazaárulás eljárni. Pedig hát kinek kell hazafiasan viselkednie, ha még az országgyűlésnek se?

Láttuk, hogy ugyanakkor az országgyűlési választások alkalmával protestánsaink, különösen pedig a későbbi összeesküvés lelke, Vittinger, a legféltetlenebb propagandát fejtette

ki azért, hogy a megyék *csak protestáns* követeket küldjenek az országgyűlésbe. A mi történetkönyveink ezt a Vittnyédyt még ma is ideális lelkű magyarként állítják be. A „felekezetieskedés” tehát csak akkor hazafiatlanság, ha katolikusok csinálják. (Úgy látszik, azért, mert ők az ország többségét teszik ki.)

Zokon vehetjük-e Lipóttól, ha nem volt kedve olyan országgyűlést tartani (mert a nemzetre nem haszon, hanem kész veszedelem lett volna), ahol ez a fanatikus korteskedéssel összehozott „evangélikus státus” azzal kezdi majd megint, hogy őt se az ország, se annak ügyei, se a török veszedelem, se a honvédelem nem érdekli addig, amíg az ő felekezeti sérelmeit nem orvosolják.

Pedig most már nem a király volt az, aki nem orvosolta ezeket a sérelmeket, hanem az országgyűlés. Tehát most már nem lehetett a nemzet sérelméről, a király önkényéről, a királyi eskü megszegéséről beszélni a protestánsoknak, hanem ellenkezőleg, a katolikusok hivatkozhattak joggal ugyanerre. Most már ők mondhatták, hogy íme, összejött a nemzet képviselte, amit az kimond és a király szentesít, az minden magyarra kötelező, s aki annak ellenszegül, az a magyar alkotmányt sérti meg, s így hazaáruló.

Hiába minden érv. Az „evangélikus státus”, magyarul az országgyűlés makacs, forradalmi, törvényt, alkotmányt, országgyűlést, többséget, ország érdekét nem ismerő kisebbségre akarja erőszakolni akaratát a többségre; terrorral akar célt érni, meg akarja félemlíteni a többséget s nemcsak azt követeli, hogy sérelmeit orvosolják, hanem azt is, hogy *előbb* orvosolják, mint a nemzet bármely más sérelmét vagy szükségét.

Mivel a többség nem hagyja magát megfélemlíteni, tüntetőleg és testületileg kivonul az országgyűlésből és elmegy haza, azaz megveti az ország törvényes testületét, de nem veszi tudomásul az ország bajait, az akkor annyira időszerű és fenyegető török veszedelmet se. Neki csak akkor kell alkotmány, ha az ő szekerét tolja, csak akkor kell országgyűlés, ha az is azt akarja, amit ő. Ha nem, nem veszi tudomásul, sőt feleslegesnek és károsnak tartja.

De az „evangélikus státus” nemcsak kivonult az országgyűlésről, hanem utána az a 13 északkeleti megye, melyben többséget tett, külön zuggyűlést tartott s vakmerő hazaárulással még külön is kimondta, hogy az országgyűlés határozatai törvénytelenek, mert az ő távollétében hozattak s így rá nézve nem kötelezők. (Pedig hát mindig a többség határoz s ez a kisebbségre is kötelező. Ez az alkotmányos élet lényege.)

S ezt, mint már láttuk, nemcsak kimondani merészelték, hanem kimondták még azt, hogy határozatukat külön követtséggel küldik el Bécsbe (olyan hangon, hogy a nádor megremült tőle), s felszólították a többi megyét is, hogy csatlakozzék hozzájuk. S ez a forradalmi szellem, mivel büntetlenül garázdálkodhatott, olyan ragadós volt, hogy még a katolikus Moson megye is, melynek pedig maga a király volt a főispánja, csatlakozott hozzájuk.

Ha a király nem a jámbor Lipót lett volna, azonnal fegyverrel ment volna a 13 megye ellen, eltörölte volna őket a föld színéről, mint az ónodi kurucgyűlés Túróc megyét ennél százszorta kisebb dologért el is törölte, vezetőiket pedig felkötötte volna, mint Ónodon is agyonkaszabolták a túróciakat.

Pedig ez az „evangélikus státus”-tól megtagadott országgyűlés nagyon fontos és igen okos törvényeket hozott az annyira időszerű török veszéllyel szemben és pontosan megszabta, kinek mi a kötelessége, hogyan és milyen módon köteles ki-ki hozzájárulni hazája védelméhez. Ha határozatait végrehajtották volna, nem esett volna el néhány él múlva Érsekújvár.

De mivel áldozatot hozni nem kellemes dolog, ez evangélikus státusnak, melyhez természetesen a reformátusok is tartoztak (még az én fiatalkoromban is nekik is „evangélikus református” volt a hivatalos nevük), éppen kapóra jött, hogy az országgyűlés cikkelyei érvénytelenek. De ha nekik érvénytelenek voltak, a katolikusok se voltak bolondok hogy az ország védelmének terheit egyedül csak ők vállalják.

Ez volt az oka aztán annak, amit már kiemeltünk, hogy a nádor felszólításának, mikor a hazát kellett védeni, a legnagyobb veszély ellenére, sőt éppen állítólag azért, alig volt valami foganatja. Az országot úgyszólván csak az idegenek védték s így csak természetes, hogy a békét is a mi megkérdésünk nélkül ők kötötték meg. Ekkor aztán ugyanez az evangélikus státus elkezdett a magyar függetlenség lábba tiprásáról kiabálni (az eszébe se jutott, hogy a törvényt ő tiporta lábbal; hogy ő volt az, aki a haza iránti kötelességét nem teljesítette) és azt hánytorgatni, hogy a király nem tartja meg koronázási esküjét, tehát ők is fel vannak oldva hűségesküjük alól. Aztán a szót átvették tőlük a katolikusok is és még ma, 250 év múlva is velük együtt háborognak ezek is Lipót önkénye és törvénytelségei ellen.

„Életbevágó, nagyfontosságú reformról volt szó” az 1662. évi országgyűlés alkotta törvényekben, állapítja meg millenáris nagy történelmünk is (VII., 152. o.). „Csakhogy — folytatja — nem léptek életbe soha... Bejutottak ugyan a törvénytárba, de az életbe sose léptek”.

Pedig ez a magára hagyott katolikus többség azon az 1662. évi országgyűlésen egyébként szintén olyan kurucul viselkedett, hogy kötelezte a királyt, hogy Magyarország ügyeit magyar tanácsban intézze, a portán magyar ügyvivőt is tartson, a német katonaságot vigye ki az országból (!), de míg itt van, addig is a nádornak rendelve alá, de viszont a saját költségén élmezze. (Szóval nemcsak ő fizesse, hanem még ő is etesse itt, az evés-ivásról oly híres Magyarországon), de viszont azért mégis mi parancsoljunk ennek a seregnek.

A király pedig mindezt el is fogadta, bizonyára azért, mert kénytelen volt elfogadni. Annyira szabad volt az országgyűlés és annyira nem volt szabad ő. De hát szerencsére neki se kellett semmit se megtartani belőle, mert ha mi magunk mondtuk, hogy az azon az országgyűlésen hozott törvények érvénytelenek, s ezt nemcsak mondtuk, hanem aszerint cselekedtünk is (mert az ott elvállalt terheket nem fizettük), akkor csak nem kívánhattuk, hogy a király viszont az országgyűlés azon törvényeit, melyek tőle követelne áldozatot, tartsa meg. Így lett aztán nekünk „esküszegő” királyunk, s ezt mi, a gáncsnélküli lovagok, minden lehető és lehetetlen alkalommal az orra alá is dörgöltük.

Mivel e korban már az országgyűlésnek nem egyszerűen a királlyal dacoló protestáns rebellis magyarság gyülekezetei voltak, hanem mint katolikus többségűek — legalábbis a vallási kérdésekben — teljesen egyetértettek az udvarral, már 1662-t megelőzőleg is nagyot vesztek jelentőségben az ellenzékre nézve. Ezért mind ritkábban hangsúlyozták szükségességüket, sőt a protestáns ellenzék egyenesen kegynek tekintette a katolikus többség iránt, hogy részt vett rajtuk és ha igen, ha nem vonult ki belőlük tüntetőleg.

Ekkor tehát már nem kellett országgyűlés, azaz alkotmányosság, s éppen az az ellenzék volt országgyűlés-, tehát alkotmányellenes, mely nemrégén ugyanezt a király legnagyobb bűneként emlegette. Már az 1659. évi országgyűlésen azzal fenyegetőzött a protestáns kisebbség, hogy kivonul, s ezzel az alkotmányunkkal és általában az igazsággal és a törvénnyel annyira ellenkező fegyverével el is érte, hogy emiatt nem merték az országgyűlés elé terjeszteni a jezsuiták honfiúsításáról szóló törvénycikket, pedig a legelemibb vallásszabadság követelménye volt.

Csak az volt a baj, hogy ez esetben a vallásszabadság végrehajtása a katolicizmusnak lett volna hasznára. Akkor is jogtalan lett volna e törvénycikk mellőzése, ha csak egy kisebbség akarta volna, mert ellenkezett egy kimondott fő törvénnyel, a törvénybe iktatott vallásszabadsággal, de így, hogy a kisebbség akadályozta meg kimondásába a többséget, egészen forradalmi dolog volt és az alkotmányosság lényegével ellenkezett.

Ugyanezen 1659. évi országgyűlés előtt, mikor egy idegen diplomata azt mondta a nádornak, hogy már szétment a királynak az országgyűlést összehívó rendelete és már készül is a Dunán az a híd, amelyet országgyűlések idején szoktak verni, a nádor kénytelen volt neki azt válaszolni: Összehívó rendelet és híd még nem országgyűlés!

Ez magyarul azt jelenti, hogy a magyarok — értsük meg: a Lipót alatt állítólag agyon- gyötört magyarok! — sokkal nagyobb urak annál, semhogy törvény, alkotmány vagy kirá- lyi rendelet számítana valamit előttük. A törvény azt mondta, hogy az országgyűlést a király hívja össze. A király alattvalói pedig kijelentik, hogy hiába hívja össze. A törvény azt mondta, hogy legalább háromévenként kell összehívnia, s mikor ezt a király elmulasztja, esküszegéssel vádolták, de ha — mint látjuk — nem akarta elmulasztani, akkor vagy azzal fenyegetőztek, hogy nem mennek el, vagy ha elmentek, tüntetőleg kivonultak onnan.

Hogy lesz-e országgyűlés vagy nem, ők mondják meg, nem a király, még akkor is, ha a király már költségekbe is verte magát amiatt, hogy a törvénynek és a magyar alkotmány- nak eleget tegyen. „A magyarok — írta a velencei, tehát nem Habsburg-párti követ — nagy buzgósággal alkotják a törvényeiket, *de nem tartják meg*. Minden főúr kiskirálynak nevezheti magát, mert alattvalóit rabszolgájának tekinti.” (Szilágyi, VII., 147. o.)

Ilyenek voltak azok a Lipóttól oly keservesen elnyomott magyarok! És ha igazságosak akarunk lenni, ezt tekintetbe kell vennünk akkor, mikor a királynak a magyar függetlenség ellen elkövetett „bűneiről” s állítólagos esküszegéseiről beszélünk. Ha ugyanis mi magunk csak annyit adtunk az alkotmányunkra, és csak így tartottuk meg törvényeinket, akkor nem csodálkozhatunk, ha a király se mindig tartotta őket olyan szenteknek és sérthetetleneknek, mint ahogy — igazi képmutató és szemforgató módon — mi megköveteltük tőle, hogy ilyeneknek tartsa őket. Ne felejtsük el, hogy a király olyan törvényeinket sértette meg időnként, melyeket mi még nála is kevésbé vettünk komolyan akkor, ha minket akadályoz- ta szabadságunkban.

A nádor az 1662. évi országgyűlés előtt figyelmeztette a királyt, hogy ne is hívja össze az országgyűlést, ha a vallási sérelmeken és a zsoldosok okozta bajokon nem akar segíte- ni. Viszont fővezére meg — láttuk — azt mondta, hogy a zsoldosok tekintetében semmi- képpen se szabad engednie, mert nem azok a hibásak, hanem a lakosság; gyóntatója meg a főpapság arra figyelmeztette, hogy ha enged az eretnekek terrorjának, Isten haragját vonja magára. Kifogásolhatjuk-e, ha ilyen helyzetben azt tartotta a legjobbnak, ha az ország- gyűlés összehívását elhalasztja?

Mikor tehát ilyenek voltak az utolsó országgyűlések, melyeket Lipót a Wesselényi- összeesküvés előtt tartott és csak ennyi haszonnal és eredménnyel jártak, akkor jogosan hánynak-e a szemére, hogy miért nem tartott utána országgyűlést egy jó darabig és mondhatjuk-e tárgyilagosan azt, hogy megszegte vele az esküjét és ha igen, nem azért szegte-e meg, mert zajos ellenzéke törvénysértéseivel és forradalmi viselkedésével erre egyenesen rákényszerítette?

Azért hívjon össze a király országgyűlést, hogy egy erőszakos kisebbség úgyse engedje dolgozni? Azért, hogy a *kisebbség* szabja meg, miről tárgyaljanak, sőt még azt is, hogy melyikről tárgyalhatnak előbb? Azért, hogy utána vakmerően és kihívóan kimondják, hogy érvénytelen minden, amit határoztak és csak azért se tartanak meg belőle semmit? Azért, hogy ott rákényszeríthessék arra, hogy vigye el innen csapatait s éppen akkor kívánják tőle ezt, mikor csak pár évre azért esett el Érsekújvár, mert nem volt az országban elég idegen csapat, mert maga a magyarság még saját hazáját se volt hajlandó védeni, de viszont rö- g- tön utána azért volt összeesküvés, mert a bécsiek a törökökkel békét kötöttek, azaz mert valóban elvitték innen az idegen csapatokat?

Egyébként látni fogjuk, hogy azt maguk az elégedetlenkedő összeesküvők is hangsú- lyozták, hogy nem az országgyűlés össze nem hívása a panaszuk. Lipót ugyanis többször küldött hozzájuk békítő bizottságokat, s ezeknek kijelentették, s maguk között is ismételtlen hangsúlyozták, hogy nekik nem országgyűlés kell, mert a pápista többségű országgyűlés az ő panaszait úgyse orvosolja. Említettem már, hogy országgyűlés csak addig kellett, amíg protestáns többségű volt. Nekik protestáns uralom kellett, s mivel régebben az ország- gyűlés gyakorlatilag ezt jelentette, azért tartották oly nagy sérelemnek, ha országgyűlést

nem tartottak minden évben. Mihelyt az országgyűlés már nem az ő korlátlan uralmukat jelentette, akkor már nem volt ez olyan elengedhetetlen feltétele az alkotmányosságnak. Ekkor már csak két, sőt háromévenként írták elő, de ekkor se fájt, ha nem tartották meg őket.

Majdnem ugyanezt kell mondanunk a másik állandóan hangoztatott és hánytorgatott sérelem, a nádori méltóság be nem töltése tekintetében is. Mikor ugyanis az országgyűlésen még többségében volta a protestánsok, nádor is az lett, akit ők akartak és természetesen mindig protestánst akartak. Most már — a katolikus többségnek megfelelően — mindig katolikus volt a nádor, s ezért, hogy a szék be legyen töltve, már szintén nem volt annyira fontos. Azonban most még ezt se hozhatták fel mozgalmuk ürügyül a Wesselényi-összeesküvők, mert a nádori szék ez időben már mindig be volt töltve, most pedig éppen az összeesküvők feje, Wesselényi volt a nádor.

A harmadik, ami Bocskai idejében még sérelem volt, hogy ti. a szent koronát elvitték az ország területéről, most szintén nem szerepelhetett, mert Lipót e tekintetben is híven megtartotta, mait ígért: a szent koronát az országban őrizte. Most, a török betörés alatt, mikor már a török Érsekújvárt ostromolta (és be is vette), természetesen elvitette Pozsonyból, de csak azért és csak ekkor, de mihelyt elmúlt a veszély, azonnal felszólítás nélkül visszaküldte.

Világos, hogy hazánk ekkor se volt önálló és független ország, mert külügyeinket, hadügyünket, pénzügyünket ekkor is Bécsből intézték, de ismételten megmagyarázta már, hogy ezt a viszonyok kényszere okozta, melyen változtatni akkor se nekünk, se a Habsburgoknak nem állt módjában, nem volt hatalmunkban. Hogy lehetett volna külön magyar hadseregünk, mikor e sereg költségeit nem mi fizettük, s mikor az imént láttuk, hogy még akkor se voltunk hajlandók áldozatot hozni, mikor már a nyakunkon volt és hajlékainkat égette-e török?

Külön, önálló hadseregünk lehetett volna (láttuk, volt országgyűlés, amely el is határozta, s ezt a határozatát a király is elfogadta), mert hiszen ha ki hadsereget állítunk is fel (akkorát, amekkorát akkor anyagi erőink elbírtak), akkor is lehetett volna ez a kis sereg önálló. Azonban a valóságban mégse lett belőle semmi. Hiába mondta ki az országgyűlés, mert csak kimondtuk, de végre nem hajtottuk. Nem azért, mert a király nem engedte, mert hiszen láttuk, hogy ő beleegyezett, hanem mert csak kimondtuk, de végre nem hajtottuk. Nem azért, mert a király nem engedte, mert hiszen láttuk, hogy ő beleegyezett, hanem mert így kényelmesebb volt.

Ha maradt a régi állapot, akkor nem kellett a zsebünkbe nyúlunk. Szép ugyanis a függetlenség, s annak elengedhetetlen feltétele, az önálló hadsereg, de viszont azt ingyen nem adják: pénzbe kerül. Ingyen nem lehet úrnak lenni, de ha pénzt kellett áldozni érte, akkor inkább mégse kellett.

Azért nem volt magyar függetlenség, mert az ország a réginek egy negyedére csonkult, az is el volt pusztítva, viszont mégis nagyobb honvédelmi terhek neheztedek rá, mint amekkorát akár a csorbítatlan s virágzó ország is elbírt volna. Őseink pedig még annyi teherre sem vállalkoztak, melyet ők is elbírtak volna.

Így mást okosan nem tehetünk, mint hogy hálálkodunk azoknak, akik a terhet magukra vették helyettünk, még ha nem fizették is pontosan (Hiszen mi se szoktuk még a magunk adóját se pontosan fizetni. Hogy kívánhatjuk hát, hogy más meg még a miénket is pontosan és szívesen fizesse?), és még ha e tehervállalás — természetesen — nem történt is egészen ingyen. Az ingyent nem is ismeri se a történelem, se a politikus.

Nekünk tehát nem azon kell bosszankodnunk, hogy emiatt függetlenségünk ideiglenesen megcsonkult (mert akkor azon bosszankodunk, hogy például a víz lefelé folyik, ilyenmin pedig józan ember nem bosszankodik, még csak nem is csodálkozik, hanem előre beleveszi a számításába), hanem azon kell örülnünk, és egyúttal csodálkoznunk is (mert ez

már csakugyan szokatlan és éppen nem magától értetődő, mint a víz lefelé folyása), hogy ez a függetlenség mindig csak megsérült, de el nem vészett; megcsorbulása csak ideiglenes volt és fokozatosan annál kisebb lett, minél jobban távolodtunk attól az időtől, mikor még másokra szorultunk nemzeti függetlenségünk és jogaink védelmében.

Mikor tehát Lipót és elődei és utódai megesküdték a koronázási hitlevélben, hogy Magyarország független és önrendelkezésű ország, mely semmi más népnek nincs alávetve s ennek ellenére mégis a mi megkérdésünk nélkül állítottak fel seregeket a mi védelmünk-re és kötöttek békét, mely a mi sorsunkat döntötte el, ezzel nem szegték meg esküjüket. Azokat a seregeket ugyanis igaz, hogy a mi megkérdésünk nélkül, de nem is a mi pénzünk-ből állították fel, s királyunk bizonyára nem arra esküdött meg, hogy Magyarország területi épségét olyan sereggel védi meg, amelyet nem mi állítottunk fel és szereltünk fel, de viszont mi rendelkezünk vele.

Hiszen akkor is, mikor az az annyit hánytorgatott eskü elhangzott, a magyar végvárakban idegen pénzen fizetett és részben idegen fajú és nyelvű őrségek voltak, akikkel idegenek rendelkeztek s az új király esküjekor is mindenki tudta, az országgyűlés is, a király is, hogy ez így van és az eskü után is épp így lesz. Lehet, hogy ötven-száz év múlva már nem — és éppen ezért nem volt felesleges, annál kevésbé képmutatás vagy csalás az az eskü —, de jelenleg és a legközelebbi évekbe még igen.

Ezt az esküt tehát csakis elvi szempontból lehetett felfogni, de nem a valóság szempontjából. Hiszen már az maga, hogy egy ország királya megesküszik arra és népe követeli tőle, hogy megesküdjék, hogy az ő népe és országa független ország, bizonyítja, hogy csak elvben volt független az az ország, azaz csak szeretett volna az lenni és a jövőben akart független lenni, de akkor, mikor az eskü letévése történt, nem volt az. Ha akkor is az lett volna, felesleges lett volna minden ilyen eskü, mert nyilvánvaló dolgot nem szokás esküvel bizonyítani. A mi királyaink koronázási esküjét tehát csakis úgy lehet érteni, hogy itt egy elv elismeréséről van szó, mellyel a gyakorlat egyelőre ellenkezik.

A király akkori esküje ezt jelentette:

Igaz és mindnyájan, sajnos, tudjuk is, hogy Magyarország jelenleg — ezt is tudjuk, miért — nem független és nem önrendelkezésű ország, de az akar lenni és maradni és elméletben most is az. Ezért én, mint királya, ezt tudomásul veszem s kötelezem magamat arra, hogy mihelyt a viszonyok lehetővé teszik, ne csak elméletben és elvben, hanem a valóságban is független legyen. Esküszöm, hogy ennek megvalósulását akadályozni nem fogom, sőt amennyibe tőlem függ (ebbe egyéb országaim is beleszólnak ugyanis, melyek évszázadokon át segítették a magyar nemzetet és ezáltal függetlensége kárára bizonyos jogokat szereztek, melyeket természetesen igyekeznek minél tovább megtartani), siettetni is fogom.

Erre esküdtek meg a mi királyaink és senki se vádolhatja őket, hogy ez esküjük ellen vétettek. Mutatják ezt a tények is, hiszen Magyarország teljes függetlenségét már 1867-ben, tehát már félszáz évvel a Habsburgok bukása előtt visszaszerezte. Ettől kezdve ugyanis a még közösnek megmaradt külügyre, hadügyre, pénzügyre is nekünk a Habsburgok egyéb országaival telesen egyenlő befolyásunk volt annak ellenére, hogy még mindig csak fele annyi költséggel tudtunk fedezésükhöz hozzájárulni, mint azok. Ha tehát ettől kezdve hatalmi túltengés volt, az már a mi részünkről volt, mert *fele* fizetéssel *egyforma* jogot gyakorolni már több volt, mint az igazság, mégpedig Ausztria *rovására* volt több.

Említettük, hogy Lipót kora az abszolutizmus kora volt. Annak a tannak politikai iskolája és államtana ezt tartotta a legmegfelelőbb és legcélszerűbb kormányzási módnak. Ez a felfogás akkor egyet jelentett a modernséggel, a kor színvonalán állással. Mi azonban úgy gondolkodunk és beszélünk — mert hiszen másképp a Lipót elleni gyűlöletet nem lehet megmagyarázni —, mintha csak Lipót és környezete lett volna e korban abszolutista és mintha ez az ő egyéni, személyi saajtságuk és bűnük lett volna, nem pedig a kor saajtsága és velejárója, mellyel igen sok jó is kapcsolatos volt.

Hogy Lipót miniszterei ellenszenvvel nézték (pedig nem is nézte mindegyikük így) azt a magyarságot, és azt a Magyarországot, mely a vele járó nagy hadügyi költségekkel csak teherterhelés volt nekik; mely jövedelmet nem, de kiadást annál többet jelentett; mely minden pénzünket megemésztette, de ahol viszonyt mégis legjobban meg volt kötve a kezük; ahol legkevésbé rendelkezhetek belátásuk szerint; nem csodálkozhatunk rajta.

A gazdag magyar főurak másképp is sokkal önértetesebben, sőt gőgösebben viselkedtek velük, mint a birodalom más nemzetiségű előkelői, s nekik nyelniük kellett, mert más-hol joguk nem volt akarataikat végrehajtani, de nálunk nem, mert nem engedtet a magyar alkotmány. Akkor azonban az alkotmányt, a rendi alkotmányt, minden nyugati modern államférfi a középkorból ittmaradt lomnak tekintette, mely akadályozza a friss levegőt, tisztaságot, takarítást, haladást, jólétet, a modern állami életet.

És hogy lényegében igazuk is volt, láthatjuk onnan, hogy ugyanakkor más, ma már jóval előttünk járó országokban csakugyan így bántak el az alkotmánnyal. Nem is volt belőle kára az illető országoknak, sőt ők ennek (a feudalizmus korábbi megdöntésének) köszönik, hogy ma sokkal előbbre vannak, mint mi. A feudalizmus megdöntése azonban egyet jelentett az akkori alkotmány megdöntésével.

Ott van például Poroszország. Frigyes Vilmos, a „nagy választó”, éppen Lipót kortársa volt (1640-1688). Őt nem átkozzák a poroszok, mint mi Lipótot, s nem tartják zsarnoknak, ellenkezőleg, a modern Poroszország megteremtőjének tekintik. Az is volt. Pedig mi volt Lipót abszolutizmusa az övéhez képest! Carlyle ezt írja róla (History of Friedrich II. of Prussia, II., 79-80):

„Volt néhány kellemetlensége, hébe-hóba jelentős is, Poroszország rebellis hajlamú szellemeivel (mutinous spirits); ezek régi porosz szabadságaikra és az ezeket biztosító okleveleikre hivatkoztak, nem lévén hajlandóak belátni, hogy ezek ma már elavultak, a mi korrallal összeegyeztethetetlenek, hogy ne mondjuk: lehetetlenek, mint új uralkodójuk mondta. És nemegyszer túl nyakasán viselkedtek. De a Hohenzollernnek értettek az ilyen dolgok elintézéséhez.” (Látjuk tehát, hogy a híres szerző ezt a Hohenzollern érdemének, dicsőségének, nem pedig bűnének tulajdonítja.)

„Egy olyan Hohenzollern, mint ő is volt, azonnal megtette rendszabályait, hajlékonyan, de keményen, mindig keményen aszerint, ahogyan ezek a rebellis szükségessé tették. Egy königsbergi polgármestert, *miután a hátára már eleget kapott*, végül fejedelmi parancssal a nyílt városházán fogatott el, miután a katonaság előbb tapintatosan elzárta a főbb utvonalakat és ágyúkat állított fel rajtuk. Ez a polgármester, akit ily rövid úton elfogott, életfogytig fogoly maradt. Nem volt hajlandó kérni szabadlábra helyezését” (annyira érezte, hogy neki van igaza, és hogy a törvény mellette szól), „noha — ez volt a hit — megkaphatta volna, ha kérte volna.”

Frigyes Vilmosban, a nagy választóban, tehát nem bűn az, hogy lábbal tiporta a porosz alkotmányt, sőt éppen azért lett „nagy”, mert lábbal tiporta s az utókor csak az erélyt bámulja és tiszteli benne, de az esküszegést, törvénysértést, igazságtalanságot, mely vele járt ezzel az eréllyel, fel se veszi. Őt ma is áldja a népe és magasztalja népe történelme.

„Egy másik gentleman — folytatja Carlyle — egy Kalkstein báró, ősi németlovagi származás, nagyon fennhéjázóan viselkedő a tartománygyűléseken és másutt, merész, majdnem egyedülálló ellenkezésbe került s végül nyílt rebellis lett... Kimenekült Varsóba és keményen, éles hangon lázított ott az országgyűléseken és törvényszékek előtt... A nagy választó nem tudta, mit csináljon Kalksteinnel. Végül (mert az eset sürgős volt) egyszerűen ellopatta (!) varsói követével.”

Ez a különbség a Hohenzollernnek „tehetsége” és a Habsburgok „tehetetlensége”, helyesebben szólva: a Habsburgok erkölcsi alapon állása és törvénytisztelete és a Hohenzollernnek erkölcsi gátlástalansága között. De az embereknek s így a történelemnek is, a tehetség, azaz az erkölcsi gátlástalanság imponál, nem a törvénytisztet és erkölcsi alapon állás.

Ott „belegöngyöltette egy szőnyegbe”, gyorsan a követ kocsijába vitette (világos, hogy a száját is be kellett tömni, hogy ne kiabálhasson), mintha csomag lett volna. Aztán átszállítva a határon hazavitette, bíróság elé állította és végül végrehajtatta az ítéletet és fejét leütötte. Az ügy ti. nyomós volt. Hasonló dolgok ugyanis, kivált azok a Kalkstein-félék, amelyek mögött a zajos lengyel országgyűlések és támogatásukra a parlamenti ékesszólás is ott volt, alkalmat adtak a választó bírálgatására, és a nagy választó ezt nem nézhette tétlenül.

Ezzel aztán el is volt intézve a dolog Carlyle szerint, de el volt és el van egyszer s mindenkorra intézve a porosz közvélemény és történetírás előtt is, mert a porosz Frigyes Vilmos Hohenzollern volt, nem Habsburg, s mert ő legalább tehetségesen és mi a fő: teljes sikerrel gyakorolta az abszolutizmust. Így aztán, míg a mi jámbor Lipótunkat emberi bőrbe bújtt vadállatnak híreszteljük s halálát úgy adjuk tudtul, hogy kiadta „sötét lelkét” (Thaly), Frigyes Vilmosból egyenesen a „nagy választó” lett.

Carlyle egyenesen így méltatja: „Kétségtelenül ez a választó a legügyesebb emberek egyike volt (ő tehát nem zsarnok és esküszegő volt, hanem „ügyes”) és semmiképpen se volt igazságtalan ember. Inkább jámbor, istenfélő (tehát még a jámborsággal és az istenfélelemmel se ellenkezik az, amit például a kőnigsbergi polgármesterre s báró Kalksteinnel csinált), ki szilárdul ragaszkodott a maga protestantizmusához és bibliájához (tehát a szőnyegbe csavarást és így ellopást is bibliájából tanulta, mert hiszen a bibliához állítólag szilárdan ragaszkodott mindig) és semmiképpen se igazságtalan.” Pár oldallal később (a 81. oldalon) megint ezt írja: „Mindig buzgó protestáns érzelmű, őszintén vallásos ember volt.” (Ez azért lehetséges, mert a protestáns embereknek, kivált uralkodóknak, nem a lelkiatyák szabják meg, mi szabad és mi nem, hanem ők maguk döntenek el. De viszont van-e így tényleges, objektív erkölcsi rend?)

Utóda, Nagy Frigyes, aki őseinek új sírboltot készíttetett, mikor átszállította a koporsókat, ezt az egyet, a nagy választóét, felnyitatta és hosszasan, szó nélkül nézte még egész jól felismerhető vonásait. Aztán rátette kezét a halott kezére s így szólt a körülállókhoz: „Messieurs, celui-ci a fait de grandes choses! Uraim, ez az ember nagy dolgokat tett!”

Pedig hát régi alkotmányt tiport, mint láttuk, és régi pergamenekre lefektetett ősi jogokat sértett meg, olyan pergameneket és ősi jogokat, melyek megtartására ő éppúgy megesküdött, mint a mi Habsburgjaink és noha e jogokat alattvalóinak törvény biztosította, s így azok törvényesen ragaszkodtak hozzájuk, életfogytig tartó börtön, szőnyegbe csavarás, sőt — mint láttuk — vérpad jutott nekik érte osztályrészü.

Uraim, magyar uraim, és magyar protestáns uraim, vegyétek hát végre tudomásul, hiszen hittestvéretekről van szó, s olyanról, aki és akinek utódai értetek is állandóan közbenjártak a bécsi udvarnál, hogy ő és utódai egy cseppet sem voltak különbek a ti „Habsburg-zsarnokaitoknál”.

Csak az a különbség, hogy amit őt tettek, az nektek csak „nagy” dolog, nem pedig galád, gonosz és elítélendő dolog. Miért tartjátok hát akkor olyan nagyon gonosznak a magatok királyát, aki a ti pergamenjeiteket és kutyabőrötöket százszor jobban tisztelte, mint a kálvinista „nagy választó” az ő alattvalóiért, s mikor az, akit a ti királyotok közületek börtönbe vetett vagy még a fejét is leütötte, illetőleg egy kis ideig hagyta, hogy tábornoka (Carafa) leüljön, legalább nem azért bűnhődött, mert a jogából vagy kutyabőréből nem engedett, hanem mert valóban áruló volt.

De nem kell külföldre se mennünk, hogy Lipótnál sokkal nagyobb és szintén kálvinista kényurat találjunk, olyat, akit szintén dicsérnek, vagy legalábbis megértenek és akinek egész könnyen megbocsátanak. Találunk ilyen itthon is, és éppen a szabad és magyar Erdélyben, Apaffy Mihály személyében, aki szintén kortársa volt Lipótnak.

Lipót és Apaffy párhuzama

Mikor Bécsben Lipót volt a császár és király, Erdélyben Apaffy Mihály volt a fejedelem. Egyénisége feltűnően hasonlít Lipótéhoz. „Apaffy Mihály egyénileg jóra való ember volt ugyan — írja millenáris nagy történelmünkben Acsády (VII., 372. o.) —, de kormányzásra nem termett és azt egészen kegyenceire bízta.”

Vajon nem szakasztott ugyanezt mondja-e Szilágyi Lipótról is? Akkora a hasonlóság, hogy szóról szóra ezt írja Apaffyról? „Papnak lett volna legalkalmasabb, nem fejedelemnek, mert munkához és direkciohoz egyáltalában nem szokott.”

Ezt ugyan Acsády nem maga mondja, hanem idézi (bár nem jelzi, hogy honnan), de látjuk, hogy magáévá teszi, s látjuk, hogy Lipótról ugyanezt írta. Hogy aztán a papi hivatásról nem valami megtisztelő a fogalmai sem neki, se annak, akit idéz, mert sajátosan éppen azt tartja papnak valónak, aki se dolgozni nem szeret, se irányítani nem tud, az jellemző, de ezzel ne foglalkozzunk most bővebben. A lényeg az, hogy Apaffy alaptermészeténél fogva jólelkű ember volt, vallásos hajlamú és visszavonuló természetű.

Szalay Erdélyország történetében (II., 438. o.) szintén „tisztá és nemes kedélyét” és „vallás- és hazaszeretetét” emlegeti. Apaffy Lipótnál bizonyára kisebb szellemi képességekkel megáldott ember volt, de abban is hasonlított hozzá, hogy szeretett olvasni, sőt még irodalmi alkotása is van: lefordította magyarra egy vallásos (természetesen kálvinista) tárgyú művet. Végül ahogyan élt-halt Lipót a katolicizmusért, *épp olyan* lelkes híve és támogatója volt Apaffy a kálvinizmusnak.

Csak egy nagy különbség van kettejük között: a Rákóczi Ferencről (II. Rákóczi Ferenc önéletrajza, 1876, 62. o.) „bonus et vere tibi devotus”-nak, jóságos és igazán istenfélőnek, a protestáns Wortleynétől pedig „a természet által rendkívüli kegyességgel és könyörületességgel megáldottnak” mondott Lipót szerencsétlenségére és szerencsétlenségünkre „*a jezsuiták karmai közé*” ezt is Wortleyné mondja) került, s így elfajulván, sokkal gonoszabb lett, mint a pogányok (ez is Wortleyné kifejezése); ellenben Szalay „tisztá és nemes kedélyű” és Acsády és millenáris nagy történelmünk „természettől jóindulatú, tanult, irodalommal is szívesen foglalkozó” Apaffy Mihály nem került ily gonosz karmok közé, s így meg is maradhatott annak a nemeskedélyű és jóindulatú embernek, amilyennek Isten megteremtette, sőt a sok bibliázás és a kálvini lelkészekkel való állandó érintkezés folytán bizonyára még annál is jobb lett, mint amilyennek született.

Erdemes tehát az annyira hasonló alaptermészettel született, a magyarság történetében egy időben szereplő, de annyira ellentétes szerepet játszó két embernek egymástól annyira különböző uralkodását és tetteit egymással összevetni. Jól meg lehet ugyanis belőle ítélni, milyen hatással is vannak egy természettől fogva jó emberre azok a hírhedt jezsuita karmok. E karmok nélkül ugyanis Lipót is olyan lett volna, mint Apaffy, viszont e karmok közé jutva Apaffy is olyanná vált volna, mint Lipót.

Hogy műveltség szempontjából nem károsak ezek a karmok, az kétségtelen, mert hogy Apaffy műveltsége még csak nem is hasonlítható Lipótéhoz, az vitán felül áll. Hiszen Lipótot kora legtudósabb fejedelmének tartották még az angol protestáns Coxe szerint is, ellenben ugyanezt Apaffyról még soha senki se mondta. Lipót a többórás minisztertanácsok végén olyan összefoglalásokat szokott tartani, hogy minisztereinek táva maradt tőle a szájuk. De hol volt ettől Apaffy? S hol van Apaffy nyelvismerete Lipót nagy nyelvtudásától (német, latin, olasz, spanyol, francia)? Ámde hagyjuk ezt, mert nem tudományról, hanem jellemről és uralkodásra termettségéről van most szó.

Láttuk, hogy Lipót ellen a fő vád az, hogy állítólag nem ő uralkodott, hanem a gyóntatótyja és miniszterei, ezek pedig állítólag példátlanul tehetségtelen, sőt (legalábbis az

utóbbiak) még jellemtelen és panamista emberek is voltak. Láttuk azonban már, hogy Lipót miniszterei közel se voltak olyan tehetségtelenek, mint amilyeneknek kikiáltották őket, és láttuk azt is, hogy átlag feltűnően becsületesek is voltak. A gyóntatóatyja pedig láttuk, hogy legfeljebb csak uralkodhatott volna, ha akart volna, de egyáltalában nem uralkodott, mert szentéletű és mintapap volt, aki egyáltalában nem foglalkozott politikával, mert a híúsnak és a hatalomváagnak még az árnyékától is ment volt, de Lipót éppen ezért választotta őt lelkiatyjává.

Lipót a fontos ügyekben mindig maga döntött, vallási dolgokban nem minisztereire hallgatott, hanem a papokra. Állami ügyekben is csak azért hallgatta meg oly alaposan minisztereit és csatlakozott többnyire a véleményükhöz, mert lelkiismeretes és alázatos volt.

Egyébként nemcsak formailag, hanem a valóságban is mindig ő volt a minisztertanács feje és irányítója, aki mind ítélőképeségével, mint ismereteinek széles terjedelmével különb volt a tanács bármely tagjánál. Mindezek miatt, mind esze és tudománya, mind jelleme és mindenkinek példaképül szolgáló élete miatt feltétlen tekintélye volt mind miniszterei és udvartartásának tagjai és a papság, mind családtagjai, gyermekei és egymás után mind a három felesége előtt egyaránt.

Meg kell állapítanunk, hogy mindezek az uralkodói kiválóságok nem vele születtek, hanem egyedül „a jezsuita karmok” hatásának köszönhetők, finomabban kifejezve annak, hogy okos és hivatásuk magaslatán álló papok meg tudták vele ismertetni az igazi kereszténységet, jó alaptermészete és az átlagosnál nagyobb intelligenciája pedig megkönnyítette neki, hogy amit megismert, s melynek követendő voltáról meggyőződött, életében meg is valósítsa. Így és csak így lett a jónak született Lipótból mintakeresztény és mintaállamfő.

Hogy lássuk, hogy Lipót körül csakugyan milyen hasznos szerepet töltöttek be a jezsuiták, nézzük kortársát, a természeténél fogva szintén jólelkű, szintén nem tehetségtelen, szintén vallásos hajlamú, és protestáns és ezért jezsuita karmok közé nem került s így olyan szerencsében, mint Lipót, nem részesült Apaffy.

Hogy irányzatosságáról szó se lehessen, nem én beszélek, hanem csak idézek. Idézem a református Szilágyi szerkesztésében s részében a zsidó Acsádytól írt millenáris nagy magyar történelmünket. Azt már idéztük belőle, hogy Apaffy „a kormányzást egészen kegyenceire bízta”. Amit történetíróink Lipótra fognak, azt Apaffyról is megállapítják tehát, csak az a különbség, hogy Lipótra csak ráfognák, míg Apaffyról szóról szóra igaz.

„Bármilyen fontos állami ügy merült fel, az ő érdeklődését nem bírta felkelteni.” (Láttuk, hogy Lipót figyelme és érdeklődése a hosszú órákon át tartó titkos tanácsi üléseken se lankadt el, s a végén, mikor összefoglalta az eredményt és döntött, csodálkoztak, mennyire nem kerülte el semmi a figyelmét.)

„Ha sürgették (már ti. Apaffyt), azt felelte: „Lássák az urak!” — Később: „Amint Te leki uramnak tetszik.” „A fejedelem evett, ivott, szertelenül s néha egy ülésen egy veder bort elfogyasztott. (Képzeltető-e nagyobb komikum, mint ugyanezt Lipótról elképzelni a minisztertanácsban?) Ilyenkor egészen környezetének rabja lett, ami különben józan állapotában is volt.” (!)

Apaffy abban is hasonlított Lipóthoz, hogy természeténél fogva ő is szeretett osztogatni. „Szerencsére pazarlósaiban féken tartotta neje, Bornemissza Anna, igen erélyes, okos nő, ki nagy gonddal maga vezette a fejedelmi család anyagi ügyeit.” (Lipótot pazarlósaiban nem tartotta féken a neje, mert ő irányította magát és nejét, nem pedig a neje őt és mert ő nem pazarló volt, hanem nagylelkű, ez pedig azért volt, mert kereszténysége és császári méltósága miatt így tartotta helyesnek.)

„Bornemissza Anna erős befolyást gyakorolt férjére.” (Lipótra egyik felesége se gyakorolt erős befolyást, pedig mindegyiket nagyon szerette, s azok is őt, ellenben ő gyakorolt erős befolyást egymás után mind a három feleségére, még túlságosan férfias második feleségére is.)

„De mivel nem volt sem szép, sem kedves (Bornemissza Anna), a kikapós (!) fejedelem más nőknek udvarolt.” (Kikapós Lipót még gondolatnak is képtelenség).

„A fejedelemasszony valósággal titkos rendőri felügyelet alatt tartotta udvarának szép hölgyeit, amiből férj és feleség közt sok összeütközés történt. Ilyenkor a hirtelen haragú fejedelem (Lipótot még kivételesen se látta senki haragudni, hát még hirtelen haragban!) póriasságokra vetemedett (Lipót és a póriasság?), s kíméletlenül *elverte feleségét* (Lipót és feleségdöngetés?). De azért mindig az erős akaratú asszony vezetése alatt maradt, mert udvartartásában rá volt szorulva.”

Láttuk, hogy csakugyan olyanformának született Lipót, mint Apaffy Mihály. Lipótnak is szükségképpen olyanná kellett volna tehát válni, mint Apaffy volt, ha a természet szabad folyást vehetett volna. A természetes jóság, ha az ész nem kormányozza, gyagyaság is egyúttal. Aki csak azért jó, mert ilyennek született, abban a jóság gyöngeség. Nem tud kemény, nem tud szigorú, nem tud önálló, nem tud úr lenni akkor se, mikor kellene. Ha az ilyen jó ember férfi, sőt uralkodó is egyúttal, lenézett, nevetséges figurává válik.

Ilyen volt Apaffy és ilyen *nem* volt Lipót. De az ilyen gyagya, egyedül csak természeténél fogva jó ember nemcsak akkor gyöngye, mikor úrnak kell lennie, mikor akarni kellene és akarata végrehajtani, hanem mindig, mert akarni nem is tud.

Ezért nem tudott Apaffy ellenállni az iszákosság szenvedélyének, ezért nem tudott ellenlenni bor nélkül még akkor se, mikor államügyeket tárgyaltak, mikor tanácsulésen volt. (Még elképzelni is lehetetlen Lipót titkos tanácsulését úgy, mint Apaffyét, hogy mindenki mellett egy kacsó bor áll, s abból állandóan húzogatnak.) Azért volt a tanácsulés végére részeg, mert ahhoz sem volt akarata, hogy ne egy egész veder bort állíttasson maga mellé, hanem csak egy kancsónyt, ha pedig már veder volt mellette, arra is gyenge volt, hogy ki ne igya mind, ami benne van, azaz, hogy hagyjon is belőle.

A feleségének is azért kellett féltékenykednie és a csinosabb nőket távol tartani tőle, mert a szépek és fiatalok — kivált mikor az ő asszonya csúnya volt és mogorva — természetesen megtetszettek neki, s ha megtetszettek, ahhoz megint csak erő kellett volna és akarat, hogy ne kezdjen el velük enyelegni, s ha már enyeleg, szemtelenkedni és ha szemtelenkedik, házasságot törni.

Ha azonban a feleség mindezt megtudja (pedig megtudja), nekünk jön érte és megaláz, akkor megint csak erő és akarat kellene ahhoz, hogy a bennünk természetszerűleg feltámadó férfit, haragot és dühöt leküzdjük és féken tartsuk (kivált ha egy más irányú gyöngeségünk miatt bekövetkezett ittasságunk is csökkenti bennünk a lelkiertőt s ugyanakkor növeli a szenvedélyt).

Világos tehát, hogy ilyenkor — fejedelmi méltóságunk, sőt egész Erdély kultúrájának szégyenére — még az is előfordul velünk, hogy el is verjük az asszonyt, mégpedig saját fejedelmi kezünkkel. De azért természetesen végeredményben mégis az asszony uralkodik rajtunk és helyettünk, mert mindez nem férfiasságból, nem erőből, hanem ismét csak a bennünket hatalmába kerítő van szenvedélyből, a dühből, tehát az erkölcsi gyengeségből fakad. Világos tehát, hogy mihelyt Apaffyban lelohadt a düh, jött újra a férfiatlan gyöngeség, s a vele ellentétben okos és erélyes asszony uralma.

Lipótot sose látta senki részege, de spiccesen sem, sőt még mérgesnek se. Kik ismerték, azok előtt még a gondolata is képtelenség volt annak, hogy idegen nőkre vesse szemét. Három felesége oldalán eltöltött (de háromszor is csak azért házasodott, hogy fiú utódai legyenek s ezekkel csakugyan csak a harmadik asszony ajándékozta meg), sok évtizedes házaselete alatt nyoma sincs, hogy valaha csak egy ingerült szót is szolt volna feleségéhez, mégis, sőt éppen ezért, rajta nem uralkodott asszony s az ő feleségei még csak meg se próbálták soha, hogy az államügyekbe avatkozzanak.

Ellenben, hogy milyen bábbá lesz az, akinek az az egyedüli érdelem hogy jónak született, de más semmi és hogy az ilyennek olyan értéke egy sincs, amit maga szerzett volna

magának eszének követésével és önneveléssel, azt mutatja az özvegy Apaffy sorsa. Felesége halála után ugyanis olyan árva, olyan tehetetlen, olyan gyámoltalan gyerek lett (ugyanígy járt „dobzse” László, II. Ulászló királyunk is, akinek szintén a vele született jóság volt majdnem egyetlen érdeme. Apaffy esete tehát szabály az ilyen emberekben, nem különlegesség), hogy teljesen elhanyagolta magát, s ha hamarosan ő is meg nem hal — mondja krónikása —, még annyija se maradt volna, amiből megéljen.

Ez a tehetetlenség, ez a gyagyaság, ez az ellenszenves, ez a gyámoltalan, ez a csak természetes jóság, melyben még csak egy kis részt se tudott magának biztosítani az ész és az akarat, mely felemelte volna és erkölcsi tartalommal ellátta volna, burjánzott el és termelte mérges, kárhozatos gyümölcseit Apaffy egész uralkodásán át.

Országgyűlések voltak, de semmit se csináltak. *Még jegyzőkönyveket se vezettek.* Ehhez már túl kényelmesek voltak. Kedélyeskedő, tréfákkal fűszerezett, humoros tereferék lettek belőlük.

Később már „a rendek a nagy költség miatt össze se akarta gyűlni, s delegációkra bízta jogaik gyakorlását. A korszak törvényhozásában alig van nyoma valamely intézkedésnek, mely az anyagi vagy szellemi értékek gondozására irányulna. Züllésnek indult, szétbomlott minden, még a magyarság erdélyi uralkodó állása is.”

„Eddig — állapítja meg Acsády — a szászok nem voltak magyarelleneseek. Egyik 1638 elején kelt országgyűlési irományon a szász székek 22 követe közül csak 10 volt német nevű, a többi jó magyar névvel írta magát alá.” Természetesen nem azért, mert magyarok voltak, hanem mert tudtak magyarul és szívesebben használták a magyar nevet, mint a németet, mert magyar érzelműek voltak. Mivel elismerték a magyar faj fölényét, nem szégyennek, hanem kitüntetésnek tartották magyarnak lenni. Mutatja ilyen irányú jó beállítottságukat az is, hogy az e korból való és régebbi krónikák tele vannak magyar idézetekkel.

Azonban Apaffy kormánya alatt a magyar nép és kultúra minden vonzóerejét elvesztette előttük, többnek kezdtek magukat tartani nála, elkülönültek tőle és tisztán csak szászokká lettek, akik magyarul megtanulni feleslegesnek, sőt méltóságukon alulinak tartották. (Lehet tehát németesíteni Bécs és németek nélkül is: a magyarság kultúrájának elhanyagolásával.)

De — állapítja meg szintén Acsády — ez a kormányrendszer a magyar családokat is tömegestül pusztította ki. Az értelmesebb, új emberek foglalták el helyüket és tettek szert nagy vagyonra.

Lipót tanácsosai, miniszterei megvesztegethetők, romlottak voltak? Hát akkor milyenek voltak Apaffyék! „A tanácsurak romlottsága hallatlan korrupciót eredményezett a közélet egész mezején. A közjöveldmek kezelésében a legsúlyosabb visszaélések harapóztak el. Senki sem ellenőrizte a gazdálkodást, senki sem vizsgálta meg a számadásokat (!). Ehhez is kényelmesek voltak.”

„1680-ban a rendek héttagú bizottságot küldtek ki, mely a főpénztárnok adószámadását 1659 óta átnézzé. Természetesen senki sem bírt többé rajtuk eligazodni és a számvizsgálók csakhamar jelentették, hogy a végtelen tömeg számadás „csak száraz csont”, melyet „hiába piszkálunk”. A kincstár legfontosabb jövedelmeit maguk a tanácsurak vagy barátaik potom áron vették bérbe.”

„1672-ben a fejedelem a pénzverés jogát szigorú szabályokhoz kötve a városoknak engedte át. Ezek vertek is jó pénzt, de csakhamar jelentkeztek a hamis pénzverők. Így Kapy György a cigányaival verette a pénzt és a hamis, rossz pénz annyira elárasztotta az országot, hogy teljes zűrzavar állt be s a fejedelem 1677-ben tanácsosaihoz fordult, intézkedjenek, hogy a rossz pénz kivonassék a forgalomból. Ezek először is magukat biztosították, s mikor az országgyűlés meghozta az ide vonatkozó törvényt, ők már túladtak minden készpénzükön, s így az egész lát a nagyközönséget sújtotta.”

„Hogy a fejedelem hogyan fogta fel hivatását a szegénység irányában, azt megvilágítja egy későbbi eset. Midőn Carafa 1685-ben az országba jött és katonái szörnyen rabolták a népet, a fejedelem követet küldött hozzá, hogy ha már pusztítja a földet, legalább a fejedelmét s az urakét ne bántanák.”

„Inkább azokét kell bántani — vágta vissza Carafa —, mert ők ennek a háborúságnak az okai, nem a szegénység.” Ezzel aztán kellően ki is fejezte az állítólagos bécsi korrupció és az erdélyi közti különbséget.

„Az udvar zsarnokai módjára (természetesen itt az erdélyi fejedelmi udvarról van szó) az apró zsarnokok egész tömege lepte el az országot s szípolozta az alsó nemességet és a jobbágyságot. A vármegyékben a főispán, „kopós bíró s viceispán” basáskodtak. Az alsóbb tisztviselő csak úgy tarthatta meg hivatalát, ha sokat hajtott lesre feljebbvalójának, mert „ha nem hajt, tiszt nem lesz, esztendőre jutván”. Az egykorú satirikus azt mondja, hogy boldog lennék, „ha egy viceispánt látnék akasztófán”.

Láttuk, hogy Apaffy „dobzse” helyett azt szokta mondani, „amint Teleki uramnak tetszik”. Ez még a „dobzse”-nél is szégyenletesen gyagyaság jele, mert Ulászló legalább maga döntötte el, hogy mi van jól (dobzse) és mi nem, illetőleg, hogy minden jól van, de Apaffy még ezt se mondhatta ki maga, még ezt is „Teleki uram”-tól kellett megkérdeznie.

Még nagyobb szégyen derül ki azonban Apaffyra is, Erdélyre is, ha azt is megnézzük, hogy ki volt ez a mindenható híres „Teleki uram”. A szégyen még külön szégyen lesz a magyar történetírás irányzatosságára. Teleki ugyanis magyar, erdélyi, sőt még kálvinista is lévén, neve közel se rossz hangzású még a magyar közvéleményben. Itt csak Lipót „kegyenceinek” elvetemültségéről tudnak, Teleikéről, Apaffy fő kegyencéről nem. Pedig a végén — természetesen nem ingyen — ez a Teleki uram már Bécsnek is eladta Erdélyt. Még ezt is megbocsátják neki azonban, mert mindvégig minden porcikájában kálvinista maradt s Bécsnek csak pénzért és kénytelenségből, míg felekezetét őszintén és szívesen szolgálta.

Hogy aztán becsületére válik-e annak a hőn imádott felekezetnek, hogy *ilyen* ember szolgálta *őszintén* és meggyőződéssel és hogy jellemtelensége és e meggyőződéses szolgálat között nem talált semmi ellentétet, az már más kérdés. Olyan emberek, mint Teleki volt, ha katolikusok, gyűlölni szokták a vallásukat. Hát még a papokat! Teleki rendkívül szerette a vallását és a kálvinista lelkészeket.

Az is jellemző, hogy Bornemissza Annát, a fejedelemnőt, aki Telekinek nagynénje volt, mert az ő anyja is Bornemissza-lány volt (az Anna testvére), mint eszményi kálvinista asszonyt szokták nálunk beállítani, mert hiszen a buzgó református Apaffy Mihályt ő szokta rendre utasítani emberi „gyarlóságaiért” és — több-kevesebb sikerrel — a helyes útra lódtítani.

Mit szóljunk hozzá, hogy ez az „eszményi” református nő volt a hitvány, jellemtelen és zshivány Teleki fő pártfogója, s ami a legjellemzőbb, „mindvégig hű szövetségese maradt”. (Szilágyi, VII., 381. o.)

Ezt a Telekit így jellemzi millenáris nagy történelmünk (VII., 379-387. o.): „Nagy eszményi célok nem vezették. Tisztelte a tudományt, de felvirágoztatására semmit se tett.” (Apaffy alatt még a Bethlen alapította gyulafehérvári kálvinista főiskola is haldoklott. Ekkor tették át Nagyenyedre, de ez se tudott segíteni rajta.)

„Korlátlan hatalmat gyakorolt két évtizeden át, de alkotás akár a politika, akár a polgárosodás terén nem fűződik emlékezetéhez. Óriási vagyont gyűjtött, ellenben Erdély feltartóztathatatlanul haladt a lejtőn lefelé, egyik romlásból a másikba, s érdekei biztosítására a legkedvezőbb körülményeket is elszalasztotta.”

„Az ország éppoly kevésbé vette hasznát a bujdosóknak, mint később a török uralom bukásának. Vezérlő minisztere az idők ez emlékezetes változásaiban kitűnőnek gondozta a saját egyéni és családi érdekeit, melyeket óvatosan biztosított franciával, lengyellel, német-

tel szemben egyaránt. De az ország jövőjével nem törődött, mert a közjó iránt minden érzéke hiányzott. Azt hitte, eleget tesz állítása kötelességének, ha önmagáról gondoskodik.” (Vajon volt-e *ennyire* hitvány minisztere Lipótnak?)

„Aki útjában állt, azt leteperte. Eleinte még óvatosabban, furfanggal járt el, de Béli bukásával túltette magát minden korláton. Akinek vagyonára rávetette szemét, azzal elbánt kegyetlenül. Béli után Thököly Imre, Pekry Lőrinc s megszámlálhatatlan sok más következett. Senki sem mert csak szólni is ellene „Bánffy és Béli siralmas esetei mindenek szeme előtt lebegvén” Az embereknek „örökké tömlőc és a vas” járt a fejükben, s némán viselték uradalmának igáját. De ez sem mentette meg őket.”

„Akinek volt valamije, azt elcsukatta és jószágait elvette. Ürügy mindig akadt és ha nem volt jobb, a kiszemelt áldozatot szodomitassággal vádolta. E vádat még bizonyítani sem kellett. Vajda Lászlóra elég volt ilyesmit ráfogni, s a dúsgazdag ember börtönbe és koldusbotra jutott.”

„A fejedelem kegye sem mentett meg senkit a kifosztástól. Barcsay Mihály Apaffy egyik legkedvesebb embere volt, de azért őt is elfogták. De mindez nem elégítette ki Telekit, ki 1684-ben az országgyűléssel semmisnek nyilvánította Barcsay Ákos összes adományleveleit s így rátehetette kezét sokféle olyan jószágra, melyet csaknem egy emberöltőn át háborítatlanul bírtak az illetők. Az ingatlanvagyon mellett az ingó érték is folyton szaporodott házában.”

Még ha Lipót tehetetlenségét és tanácsosainak romlottságát olyannak fogadjuk is el, mint amilyenként a magyar közvéleményben és irodalomban van elhíresztelve, akkor is milyen csekélység az egész, sőt egyenesen rendnek, erkölcsnek és igazságnak látszik minden ahhoz képest, ami ugyanakkor a protestáns magyar Erdélyben volt szomorú valóság! S még azok a birtokelkobzások, azok a törvénytelenések és „rémségek”, melyekről nálunk nem Lipót, hanem Rudolf uralma híres, hogy eltörpülnek az Apaffyi és Telekiéi mellett!

S látjuk, hogy Teleki s Apaffy uralmának e bűnei meg is vannak írva több mint egy fél évszázada (amint láttuk, hogy Basta „rémuralmáról” is meg van írva — ugyanitt — az ő *jávára* szóló igazság), de nevelésünk és közvéleményünk, sajnos, mind ez ideig se volt hajlandó róla tudomást szerezni. A mi közvéleményünk csak Lipót tehetetlenségéről és a minisztereinek romlottságáról hajlandó tudni, s felháborodását, mely lelkében elraktározható, mind csak ellene önti ki.

„Akár *bonum*, akár *malum* — szokta Teleki mondani — *abban bizony benne vagyunk*”, s minden helyzetet a maga érdekében aknázott ki. Nagy esze csakis az ilyenekben nyilvánult meg. Mindenkit le tudott fegyverezni, a gyöngébbeket erőszakkal, az erősebbeket szolgálatkészséggel. Mikor később a német tábornokok parancsoltak Erdélyben, s annyi átkot hoztak a népre, Telekinek sose volt baja egyikkel se. A véres Carafával éppen úgy megfért, mint a nemes érzésű Veteránival. Készségesen hajtotta végre parancsait, megtett mindent, amit kívánta tőle, mert ők voltak az erősebbek.

„Ellenben honfitársait még föltétlen engedelmességre kényszerítette mert ő volt az erősebb. Minden politikai és rendszerváltozást végig élt s mindegyikből bőven kivette a maga hasznát. Három fejedelmet szolgált, volt a bujdosók vezére, a porta buzgó híve, a franciák, a lengyelek szövetségese, a német uralok oszlopa, s annyi változás közepette haláláig ő maradt a vezető miniszter. Apaffy néha-néha maga is lázongani kezdett önkénye ellen és dúlt-fúlt, heveskedett. „Megrágtá az eb a szíját”, mondotta ilyenkor Teleki s nyugodtan bevárta, míg a zivatar elvonul, ami a fejedelemasszony segélyével, aki mindvégig hű szövetségese volt, nagyon hamar megtörtént.”

Nem csoda, hogy ilyen viszonyok között, ilyen vezető szelem mellett „a közérdek iránt minden érzék hiányzott” az emberekből, és jelszó lett Erdélyben, hogy „aki a köznek szolgál, senkinek sem szolgál”, tehát a közt természetes dolog megkárosítani.

Áldozni az országért a legnagyobb veszélyben sem akarta, s azt mondották: „Aki az országnak ad pénzt kölcsön, úgy jár, mint az, aki falutól kér szállást: a kert alatt hál.” (Hogy a Lipót-ellenes, Erdélyhez húzó, rebellis hajlamú, protestáns körökben ugyanekkor Magyarországon is ugyanilyen szellem volt, azt láttuk, mikor a szentgotthárdi csata előtti nagy „honmentő” buzgalmat vázoltuk.)

De Apaffy zsarnok, önkényúr és abszolutista is volt. Ilyen gyagya emberben lehetetlennek látszanék ez, de ha miniszterére, Telekire gondolunk, mindjárt megértjük, sőt természetesnek találjuk a dolgot. Láthatjuk belőle azt is, hogy ahhoz, hogy valaki zsarnok legyen, nem kell tehetség, sőt a tehetetlenség s a vele járó kegyencuralom, zűrzavar, korrupció és törvénytelenység az alattvalók jogai lábbal tiprása a legjobb alkalom és előfeltétel.

Apaffy uralma alatt Erdélyben olyan állapotok fejlődtek ki, hogy a szintén protestáns Bethlen János, Acsády szerint „korának egyik legműveltebb és leghazafiasabb férfia” szerint megírásukhoz Tacitus tolla kellene, tehát e történetírónak, aki átélte őket, a Nérók, Caligulák, Tituszok és Vespasianusok kora jutott eszébe.

Apaffy, aki igazán úgy csöppent bele a fejedelemségbe, mint légy a zsírba, és eleinte meg is ijedt tőle, mikor már megmelegedett benne és megismerte a hatalom édességét, „mód nélkül megszerette”, s mivel érezte, hogy nem neki való, mert gyöngye hozzá, félni kezdett mindenkitől, versenytársat látott mindenkiiben, s akárkire ráfogták, hogy „fejedelemségkereső”, s nyomban elhitte.

„Bizalmasai ismerték és felhasználták e gyengéjét. Aki útjukban állt, azt azzal gyanúsították, hogy fejedelemségre törekszik, s Apaffy kiszolgáltatta nekik legközelebbi rokonait, gyermekkori barátait vagy legbuzgóbb tisztviselőit. Hosszú uralkodása idején Erdélyben szakadatlanul folytak a gyanúsítások, az üldözések, jószágelkobzások, kivégzések. A börtönök megteltek, a bakónak minduntalan akadt munkája s Erdélynek éppen úgy megvoltak a maga bujdosói, mint Magyarországnak.”

Nem éppen úgy. Magyarországból csak az esküszegőknek, a hazaárulóknak, a hűtleneknek, az ellenséggel cimborálóknak és a rablógyilkosoknak kellett bujdosniuk, míg Erdélyből a nemeseknek, jellemeknek és becsületeseknek, vagy legalábbis azoknak, akik nem voltak olyan ravaszok és olyan tág lelkiismeretűek, mint azok, akik a hatalmat a kezükben tartották.

Mindezek láttára talán lassacskán a gyűlölködők és elfogultak is belátják, hogy Lipót kissé több volt, mint egy egyszerű, tehetetlen, gyagya ember. *Ez Apaffy volt.* Ellenben Lipót, noha az ő sokkal nagyobb szabású trónján a teljes képtelenség az Apaffyénál még gyászosabb következményekkel járt volna, olyat tett, amilyent minden félezer évben csak egyszer láthattunk: kiverte a törököt hazánkból.

Apaffy mindinkább „I. Lipót magyar kiadásban” (Pauler Gyula, Századok, 1869.) lett. (Már ti. amilyenek a magyar közvélemény Lipótot elképzei, de nem olyan, mint amilyen I. Lipót a valóságban volt.)

„Éppen úgy küldte vérpadra ellenfeleit.” (Igen, válaszoljuk, csakhogy az ő ellenfelei ártatlanok voltak, Lipótéi pedig hazaárulók. De még így se igaz a párhuzam, mert látni fogjuk, hogy Lipót még az igaz hűtleneket és a törökkel cimborálókat is igen ritkán és igen nehezen küldte vérpadra.) „És éppoly kevésbe vette a rendi intézményeket, mint Lipót király.” (Csak Lipót ezeket a rendi intézményeket csak akkor kezdte kevésbe venni, mikor már azok a rendek, akiknek kiváltságairól szó volt, hűtleneknek bizonyultak, míg Apaffy mellett a legjobb akarattal se hozhatunk fel ilyen mentséget.)

Közvéleményünk és történetírásunk legnagyobb sérelmeinkként hozza fel Lipót és általában a Habsburgok ellen, hogy az országgyűléseket nem tartották meg oly számban, mint a törvény előírta, a rendeknek az országgyűléseken előadott sérelmeit nem orvosolták, illetőleg csak megígérték, hogy orvosolják, de tenni alig tettek ez irányban valamit; hogy a protestánsok „kénytelenek” voltak az országgyűlésről kivonulni stb.

Ismételten rámutattunk már arra, hogy mennyire túlzás mindez, de amennyiben igaz is, a magyar szabadságnak ez *bizonyítéka* inkább, mint cáfolata. Rámutattunk, hogy királyaink azért húzódoztak az országgyűlések összehívásától, mert féltek tőlük s azért féltek tőlük, mert ezeken az országgyűléseken tényleg szólásszabadság volt olyan fokban, hogy az idege követek elhűltek hallatára.

Se Mátyás király, se Gusztáv Adolf, se Nagy Frigyes, se Erzsébet angol királynő, se Katalin cárnő, se Bethlen Gábor, se akár első, akár második Rákóczi György, Hitlerről, Mussoliniről, Sztálinról és Hruscsovról nem is beszélve, nem féltek az országgyűlésektől, mert mukkanni se mert ott senki ellenük. Mertek-e ott a nemzet képviselői sérelmekkel előállni? Az uralkodót vagy a rendszert szidni, törvényszegéssel, sőt esküszegéssel vádolni? Volt-e ott ellenzék s ha eleinte, Mátyás vagy Bethlen idejében talán volt is, mert-e jelentkezni?

Nálunk nem volt ellenzék, de ha lett volna is, annyira bizonyára nem mert volna menni, hogy nyíltan szembeszálljon a többséggel, tüntetőleg kivonuljon az országházból s utána még a többség határozatait is vakmerően törvénytelennek nyilvánítsa s dacosan kijelentse, hogy csak azért se veszi őket tudomásul? Rámutattunk ismételten, hogy ahol mindez lehetséges, ott igen nagy szabadság van; ott nem az a baj, hogy kényuralom van, hanem az, hogy túl nagy a szabadság.

Felháborodik történetírásunk, hogy mikor Lipót a nemzet rebellisége miatt már országgyűlést nem mert összehívni, viszont az adó meg kellett, önkényesen akkor se merte kivetni, hanem meghívta tanácskozásra a magyar vezető embereket Bécsbe, és úgy kérte őket, hogy lássák be a szükséghelyzetet s ajánljanak meg adót. Azon háborgunk, hogy Lipót meg merte őket hívní s ráadásul Bécsbe, tehát az országon kívül és hogy meg merte próbálni, hogy országgyűlés helyett őket vegye rá az adó megajánlására.

Arról azonban megfelelkezünk, hogy ha már meghívta őket, akkor máshová, mint Bécs, vagyis oda, ahol lakott, nem hívhatta volna őket, mert az már kissé mégis sok lenne és semmiképpen se egyeztethető össze a királyi tekintéllyel, hogy ha tárgyalni akar alattvalóival, akkor nem azok mennek hozzá, hanem ő megy helyükbe.

Arról is megfelelkeznek, hogy II. József ezt se tette meg, hanem egyszerűen csak kivetette az adót, mégpedig úgy és annyit, ahogyan és amennyit jónak látott és még így is fizettünk, mert fizetnünk kellett. Ráadásul megtettük a „legrokonszenvesebb Habsburgnak” és „átkos” kétéfjű sasa hálából a hajdan fő rebellis és egész addig bőrükbe sose férő kalvinisták imaházába is bekerült és tornya ormára is felkerült.

Arról is megfelelkezünk, hogy a Lipót által meghívott urak közül ki elment, ki nem, tehát olyan szabadok és függetlenek voltak, hogy még ezt is meg lehetett tenni. Sőt az a Széchenyi érsek, aki elment, ott nyíltan felkelt (szabadságában és lehetőségében állt felkelni a császár előtt) és kijelentette, hogy sem ő, sem társai nem hajlandók adót megajánlani, mert ezt a magyar alkotmány és szabadság szerint csak az országgyűlésnek van joga megszavazni. És a többi megjelent közösséget vállalt az érsekkel és a császár kívánságát egyhangúlag és testületileg ott Bécsben és jelenlétében elvetették.

Én mindezt legfeljebb Lipótra, az ő hatalmára és szabadságára látom elszomorítónak, de nem a mienkre. Én e „szomorú” esetből ellenkezőleg azt látom, mennyire nem volt zsarnok Lipót és mennyire nem voltunk szolgák mi. Ellenkezőleg: egyenesen tomboltunk a szabadságban.

Senki se mondhatja rabnak azt a nemzetet, amellyel királya s ráadásul legabszolútusabb királya nem rendelkezik, hanem kér tőle, sőt kérni se igen mer, csak hossza megkönyékezések és hízélgések után, de még így is pórul jár, még így is kosarat kap. Kevés esetet tudnak mutatni a világtörténelemben arra, hogy egy nemzet királya ennyire elkényeztessen és hogy az elkényeztetett gyerek ennyire rideg és szívtelen lett volna.

Lipót annyira tisztelte a nemzet önrendelkezési jogát, hogy mikor a nemzet érdekében országgyűlést nem volt tanácsos összehívni, akkor is lehetővé akarta tenni azok számára, akik nem volta nyíltan hűtlenek, hogy ők mondják meg, mennyivel akarnak a közösség szükségleteihez hozzájárulni. Hogy aztán a kedveskedésre az volt a válasz, hogy szóba se álltak vele, és aki szóba is állt, az is azt adta tudtára, hogy nem áll vele szóba, ez bizony Lipótnak pofon volt, melyet alattvalóitól kapott.

E pofon mutatja, mennyire szabadok voltak azok az alattvalók, hogy ezt a pofont le is tudták és merték kenni, de egyúttal azt is, hogy olyan szívtelenek és szűkkeblűek is voltak, hogy szívük is volt a lekenéshez. Az a híres Széchenyi érsek ott Bécsben sokkal inkább büszkeségéről vagy népszerűség-hajhászásáról (vagy talán a magyar közvélemény terrorjától való félelméről) tett tanúságot, mint hazafiságáról. Meg is bűnhődött érte, mert a még nála is „hazafiasabbak” végül mégiscsak hazaárulónak nyilvánították még őt is azon a híres ónodi gyűlésen.

Mindez azért jutott most eszünkben, mert Apaffy gyagya és tehetetlen létére se volt kitéve annak, hogy alattvalóitól ilyen erkölcsi pofonokat kaphasson. De alattvalói se kerülhettek sose olyan helyzetbe, hogy ilyen pofonokat csattogtathassanak neki, ha ugyan lett volna merszük hozzá akkor is, ha a lehetőségük meglett volna hozzá. Lássuk csak!

Szilágyi: A magyar nemzet története, VII., 313. s. köv. o.: „Amíg neje élt, az kitűnően gondozta vagyonát, udvarát, amely elég számos volt s melyben még ott találni az udvari bolondot is, ki *talán egyedül képviselte benne a szabad szót.*” Ezt mondta neki 1676-ban (Szilágyi: Erd. Orsz. Eml. XVI., 43. o.): „Uralkodói székébe nem a rendek szavazata emelte, hanem a porta.” Hát ez igaz is volt, csak az udvari bolond mondhatta meg az igazat, ők nem. Milyen szűgyen ez az erdélyi rendekre! Szolgák voltak ők is, fejedelmük is, nem úgy, mint a magyar rendek. Úgy látszik, azért tanuljuk róluk, hogy elnyomottak voltak, mert nagyon is szabadok voltak, s azért tanuljuk, hogy Erdélyben egyedül virágzott akkor a magyar szabadság, mert éppen ott virágzott legkevésbé, s rendek és fejedelmük egyaránt szolgák voltak. Apaffy követivel a portán olyan megalázóan bántak, mint csak rabszolgákkal szokás.

„Ebből azt a következtetés vonta le, hogy uralkodhat, amint neki tetszik. Tette is; idegen uralmat nem honosított meg, mert nem volt kivel. Az országgyűlést is összehívta, gyakran kelletténél többször is. De ha a rendek valami sérelmet hoztak fel, ő is azt izengette nekik, mint Lipót, nem fecséreliék az időt haszontalanságokra, hanem dolgozzanak, vagyis szavazzák meg az adót s teljesítsék másnemű kívánságait. *A rendekben nem volt ugyan bátorság erőlesen szembeszállni az önkénnyel,* de néha kitört elkeseredésük.”

„Szívünk keserűségével tapasztaljuk, mondották az 1682. évi tavaszi országgyűlésen a vármegyék, a „lakság” képviselői, édes nevelt hazánknak és édes eleinkről reánk szállott szabadságunknak Nagyságod méltóságos fejedelemségében reménytelen hanyatlást s boldogtalan szomorúságra közelítő sorsát.”

Mint a törvényhozás, akképpen az igazságszolgáltatás és az egész végrehajtó hatalom a fejedelmi önkény vak eszközévé vált. Mindez nem lett volna baj, ha ez az önkény, mint a külföldön történt, a közjó, a nemzeti érdek szolgálatába helyezkedik. De ilyesmire se Apaffy, sem bizalmasai nem gondoltak. A legdurvább ösztönök vezettek mindenkit amidőn a fejedelemnek 1676-ban fia született, kit II. Apaffy Mihály néven 1681-ben, tehát már ötéves korában, a rendekkel utódjává választott és később a szultánnal is megerősített, a fejedelemben felülkerekedett a kapzsiság, a más vagyonára áhítozás is. Családi vagyont akart gyűjteni, mi csak úgy történhetett, ha *jogos tulajdonosaitól érvel elveszi.* Bizalmas környezete biztatására ezt is megtette s uralma mindinkább a basáskodás kora lett, *melyben egy hajszálon függött mindenkinek az élete és a vagyona.*

„A jogbiztonság érzete kiirtatott a szívekből. Az uralkodó az urakat, csak a gyöngébbeket, a nemességet fenyegették mindörökké. Valósággal a „bellum omnium contra omnes”

állapotában hanyatlott az ország. Mindenki a másinak a vagyonára áhítozott és aki a fondorlatok és cselszövések e küzdelmében élelmességénél fogva felülkerekedett, azt úgy ünnepezték, mintha a hazát megmentette, mintha győzelmes hadjáratot nyert volna.”

„A viszonyok ezen elfajulása ellen az országgyűlés már 1671 őszén felszólalt. Izgatottan panaszkolta, hogy a törvények minden hatályukból megfosztják, hogy az *embereket ítélet nélkül fogdossák össze és ítélet nélkül kobozzák el a jószágokat*. Mindezt — mondották — a fejedelem tanácsosainak hanyagsága és lelkiismeretlensége okozza. Néha maga a fejedelem is nekibuzdult és vadászat közben azt mondotta, hogy *jövőre nemcsak vadakra, hanem főurakra fog vadászni(!)*. Egy tanácsosát, természetesen a legkevésbé bűnösét, fogságra is vetette. Mindez arra bírta a tanácsurakat, hogy 1671-ben titokban ligát kösse-nek egymás kölcsönös védelmére, valamint az országgyűlés, akképpen a fejedelem ellen. Szövetségüknek az volt a célja, hogy ha bárki közülük lefogatik, azt a többi minden eszközzel kiszabadítsa.”

„Megvolt tehát a liga, de mivel sem a fejedelem, *sem a rendek* nem zavarták gazdálkodásukat, a szövetkezett tanácsurak egymást kezdték felfalni. Voltak köztük régi és új, dúsgazdag és szegény emberek. De a szegényeket és a gazdagokat egyaránt a telhetetlen bírvágy vezette. Már Apaffy előtt megették a Rákócziak erdélyi javait, melyekből bőven jutott a kincstárnak és egyes uraknak. De csak evés közben jött meg az étvágyuk és először Zólyomi Miklósról, a „semmirekellő, csaknem féleszű emberre” vetették ki hálójukat. Roppant vagyona miatt Zólyomit már Kemény János azzal gyanúsította, hogy fejedelemségre vágyik. Apaffyval ezt még könnyebben el lehetett hitetni.”

„Elfogatta tehát, de mivel teljes ártatlansága kisült, elbocsátotta. Csakhogy Zólyomi ez időtől fogva örökös rémületben élt, hogy újra elfogják, s mikor a vajdahunyadi uradalom felét jog ellenére elperelték tőle, 1667-ben Váradra, onnan meg a portára futott. A hatalmasok megosztottak jószágain és nem is adták ki a zsákmányt soha, habár a porta ismételve meghagyta.”

Zólyomi után Bánffy Dénes következett, mert ő volt a leghatalmasabb. Hogy Apaffynak sógora volt, nem volt akadály, hiszen ő maga is félt, s azt hitte, hogy ha nem ordít együtt a farkasokkal sógora ellen, őellene fognak ordítani. Bánffy is kálvinista volt, éppúgy, mint Zólyomi, de ő jóban volt Béccsel. Nem szívből, hanem magyarországi birtokai miatt. Hazaárulással vádolták tehát, de az ellene való föllépésnek igazi oka dúsgazdagsága és büszkesége volt, de bécsi összeköttetései miatt nem tartották igazi jó erdélyinek, sem jó kálvinistának, s ez volt az ürügy az ellene indított hajtóvadászatra.

Ő annyira ártatlannak érezte magát, hogy nem is védekezett, sem nem menekült, hanem a fejedelemtől és a törvénytől várta igazát. De a nagy zaj miatt a fejedelem is, az országgyűlés is (!) csatlakozott a ligához, mert attól féltek, hogy másképp ők is pórul járnak. *Halálra ítélték. 1674. december 28-án Bethlen várában végezték ki, összes ingó és ingatlan vagyonát, amennyiben szerzeményi volt, elkobozták, s a fejedelem, Teleki, Beldi s még öten osztoztak rajta.*

Aztán Beldi került sorra, aki szintén protestáns volt, de nagyon gazdag és nagyon hatalmas. Ezért azzal vádolták, hogy fejedelem akar lenni, sőt hogy Apaffyt meg akarta gyilkoltatni. Mivel pedig Bethlen Miklós is, a történetíró Jánosnak, a szintén történetírónak fia, kivel Zrínyivel kapcsolatban találkoztunk, vele tartott, elhatározták, hogy mindkettőjük ellen egyszerre lépnek fel. Mivel Belditől nagy hatalma miatt féltek, nem mertek nyíltan eljárni vele szemben.

Ezért a „jámbor” fejedelem tanácskozássra hívta meg mindkettőjüket Fogarasba, a fejedelmi várba, ott nagy ebédet adott tiszteletükre, s így ott fogatta el őket. Hogy milyen gonosz és jellemtelen volt az eljárása, mutatja, hogy csak elfogatásuk után kezdték keresni ellenük a bizonyítékokat. Pedig még egy egyszerű köznemest se lett volna szabad letartó-

tatni nem bűnössége bizonyítékainak összegyűjtése, hanem még az ezek alapján kimondott marasztaló ítélet előtt.

Mikor a Habsburgok effajta jogtalanságnak csak a századrészét tették magyar főurakkal, csak úgy visszhangzott után az ország az alkotmány és a koronázási eskü megsértése miatti felháborodástól és a miatta való tiltakozást még hosszú századok múlva se untuk meg, sőt az eset még ma is a düh, az elkeseredés, a felháborodás és a bosszúlihegés háborgó érzelmeit korbácsolja fel a magyar milliókban.

Apaffy százszor felháborítóbb tettét (pedig ez is magyar, sőt protestáns főurak ellen irányult s mint látjuk, ugyancsak sűrűn is), nem jegyezte fel oly híven közvéleményünk, s ha igen, minden különösebb felháborodás vagy dühroham nélkül teszi. Ki tud például nálunk arról, hogy Erdélyben Apaffy alatt ilyen rémuralom volt? Jól láthatjuk belőle, hogy a Habsburgok elleni felháborodásnak se a függetlenség feltétele és a szabadság szeretete vagy az alkotmány tisztelete volt az igazi rugója, hanem az uralkodóház elleni gyűlölet, a forradalmi szellem, a katolikus világnézet elleni ellenszenv, a korteskedés és politikai propaganda.

Azzal se érvelhetünk, hogy a különbség oka az, hogy Bécsből jött sérelem idegenből jött és azért fáj annyira. Meg hát ez nemzeti függetlenségünkre is veszélyt jelentett, míg az erdélyi visszaélésekre mindezt nem mondhatjuk. II. József alkotmányértései ugyanis szintén Bécsből, tehát szintén idegenből jöttek, s nemcsak egyének, hanem maga a nemzet ellen irányultak, mégis csak az imént láttuk, hogy felháborodás helyett egyenesen ravaszkodást eredményeztek a kétféjű sas iránt, s azt akkor szinte kálvinista vallási jelvénné tették.

Aztán Hitler is idegen, sőt éppúgy német volt, mint az osztrák, sőt még annál is jobban. Ő is belügyeinkbe avatkozott, lovat adott svábjaink alá, érdekeink ellenére egyenesen belekényszerített bennünket a második világháborúba stb. S míg a Habsburgok ilyenkor legalább arra hivatkozhattak, hogy ők nekünk királyaink, mi pedig alattvalóik vagyunk, hogy a Pragmatica Sanctio előírja a kölcsönös védelmet stb., ügyeinkbe való beavatkozáshoz semmi jogcíme se volt. Őrá mégse haragudtunk érte, sőt majdnem rajongóbb hívei voltunk — mégpedig elsősorban éppen a kuruckodó hajlamú, Habsburg-ellenes magyarok — mint akár a birodalmi németek. Nem mondhatjuk tehát jóhiszeműen, hogy mi a Habsburgokkal szemben csak függetlenségünket védtük és csak a hazaszeretetet vezett bennünket.

Aztán azzal a bolsevizmussal is, mely még azokat az országrészeket is rögtön elvette tőlünk, melyeket Hitler legalább visszaadott; mely a Kárpátalját a magyar Ungvárra, sőt Beregszásszal egyetemben, melyek ezer éve mindig Magyarországhoz tartoztak, és sose voltak Oroszország részei, bekebelezte az orosz birodalomba, a magyarországi vallások közül *legelőször éppen az a kálvinizmus egyezett meg és kötött barátságot*, mely a Habsburgokkal szemben négyszáz éven át mindig a *legnagyobb lelkesedéssel* védte állítólag a magyar szabadságot, függetlenséget, Magyarország integritását és a magyar kiváltságokat. Pedig hát a bolsevizmus se volt protestáns hatalom, hanem egyenesen minden vallásnak, még az istenhitnek is ellensége. Egyetlen „érdeme” az volt, hogy a katolicizmusnak is ellensége volt, mégpedig — természetesen — még jobban, mint a kálvinizmusnak, kivált mint annak a kálvinizmusnak, mely vele szövetségre lépett.

A Habsburgok részéről a nemesi kiváltságok miatt annál kevésbé lett volna jogunk annyira megsértődni, mert hiszen ezek megsértése történelmünkben mindennapos volt, csak természetesen nem a Habsburg király, hanem a magyar főurak részéről. Ez utóbbiak miatt éppen azért nem háborodtunk fel, mert mindennaposak voltak, s így megszoktuk őket. Hogyha sérelem a Habsburgok részéről történt, *éppen azért lett belőle olyan nagy hűhó, mert ritkaság volt.*

Tehát tulajdonképpen még ez a nagy felháborodás is, az ő általános törvénytisztletük bizonyítéka. Az ellenben köztudomású, hogy a magyar főurak fő hibája mindig a féktelenség, a szenvedélyek (az ellenük vétkező köznemesek elleni düh és bosszúállás) szabad megnyilvánulása volt, mely ha még a királlyal szemben is kitört, világos, hogy százszorta

többször és féktelenebb fokban nyilvánult meg hatalommal való visszaélés, zsarnokoskodás alakjában, lefelé, a köznemesekkel szemben.

A magyar főurak, például a Zrínyiek vagy Balassák váraiban, földalatti börtöneiben úgyszólván állandóan sínylett néhány olyan szomszédos magyar köznemes, aki a nemesi kiváltságok, tehát a magyar alkotmány semmibevevéseével, azért került oda, mert valamivel a vár hatalmas urát megsértette vagy neki egyszerűen útjában állt. De a magyar öntudat, függetlenségi vágy és alkotmányvédelem olyan idomítható háziállat volt, hogy ilyen esetek láttára nyugodtan aludt tovább és alszik még ma is. Megsértésének ezeket az eseteit ugyanis nem lehetett bizonyos politikai célok kortes szekerében fogni.

Egy magyar főúrnak tehát szabad volt megszegni a magyar alkotmányt vagy ha talán szabad nem is volt, csak könnyen megérthető emberi gyarlóságnak tekintettük, s tekintjük ma is, melyből nem kell nagy hűhót csinálni. Ha ugyanezt az Árpádok vagy Mátyás király vagy valamelyik erdélyi fejedelem teszi magyar emberekkel, abban se vagyunk hajlandók semmi különösebb sérelmet látni. De ha a bécsi király kíséri meg ugyanezt, akkor rögtön eszünkbe jut koronázási esküje. Hogy pedig annak megszegéséért országos és századokon át tartó felháborodás jár, az csak természetes.

Ilyenkor nem tudjuk megérteni, hogy lehet emberben ekkora gonoszság, ilyen elvete-műltség és mással nem is tudjuk megmagyarázni, mint a már természeténél fogva rossz Habsburg-vérrel. Akik Habsburg anyától születtek, azok a magyarság elleni ellenszenvet már az anyatejjel szívják magukba. Láttuk, hogy ezzel magyarázta a dolgot az a Bethlen Gábor is, aki egyébként *egy hét* alatt többször is esküdött hamisan, mint a Habsburgok 400 év alatt. Én legalábbis egyetlen esetet sem tudok, mikor hamisan esküdtek tudatosan.

Erdélyben is napirenden volt a nemesi szabadságok megsértése Apaffy alatt.

„Istennek ítéletei vagyon a mi urainkon — prédikálta Topheus Mihály, Apaffy udvari papja (akit azonban Cserei–Szilágyi: Erdélyország története, II., 440. o. szintén gőgös embernek mond, tehát mint Bethlen Gábor, ő is egyedül *csak másokban* vette észre a hibát. Bethlen a Habsburgokban, Topheus az erdélyi főurakban) —, kiknek annyi a vagyona, hogy az egerek és ebek el nem fogyaszthatják, mégis jóízút nem ehetnek, míg a szegény emberek valamiét el nem veszik.”

„Némelyiknek — folytatja — *nem üres a tömlőce soha diáktól, mestertől, jámbor, istenfélő embertől, emberséges nemesemberektől, a sok ügyefogyott nyomorultaktól.*”

A Habsburgok előkelő alattvalóinak tehát nemcsak az volt a bűnük, hogy a náluk gyengébb köznemesek alkotmányadta kiváltságait nem tartották tiszteletben, hanem még égbekiáltó bűnök: a szegények sanyargatása, árvák, özvegyek elnyomása is mindennaposak voltak náluk.

Béldi Pál váraiban is sínylődte (a várak börtöneiben) nemes emberek akkor is, amikor őt magát elfogták s aki akarták törni a nyakát. Csak az volt a baj, hogy *nem ezért* akarták kitörni a nyakát, mert hiszen ebben a bűnben azok is, akik őt elfogták, éppúgy benne leledzettek, mint ő. Ezért aztán, noha ellenfeleinek, akik csak ezután akarták még keresni a bizonyítékokat Béldi ellen, most kapóra jöhetett volna Béldi eme bűne, de ez Erdélyben akkor annyira mindennapos dolog volt, hogy ellenfeleinek még csak eszükbe se jutott, hogy ez is bűn, s így ezt fel is lehetne hozni Béldi ellen.

Mivel tehát a lázadást, aminek alapján ki akarták törni a nyakát, végül mégse sikerült bebizonyítani, kénytelenek voltak szégyenszemre Bethlennel együtt szabadon bocsátani. Így azonban egészen nyilvánvalóvá vált, hogy két ártatlan főurat tartóztattak le s verte bilincsekbe (mert a letartóztatás — kivált abban az időben — ezzel járt), noha ezt még akkor se lett volna szabad megtenniük, már az ítélet kimondása előtt, ha bűnös lett volna.

S ha a mi közvéleményünk Apaffynak úgy megbocsátja még ezt is, hogy szemében Apaffy gyöngé, de rokonszenves fejedelem ennek ellenére is, ha tárgyilagos szemmel nézzük, milyen kicsi annak a Lipótnak a „bűne”, aki például Rákóczi Ferencet csak akkor tar-

tóztatta le, mikor lázadásáról és hűtlenségéről már kezében volt a bizonyíték (a francia királyhoz írt két levele), s akit, hogy itthoni párthívei ki ne szabadíthassák, külföldi börtönbe szállított (de még onnan is meg tudott szökni, tehát kisült, hogy még ez a börtön se volt az igazságszolgáltatás számára elég biztonságos).

Hogy a törvénytelenül meghurcolt, de börtönéből kiszabadult Béldi aztán bosszút forralt, azt igazán könnyű megérteni. Hiszen még Béldinél volna az az önkény, mely vele történt, az a haszonlesés, melynek ő áldozata lett, főként pedig az az undorító képmutatás, mellyel az igazi okot elleplezték, s végül az az álnokság, melyet Apaffy az elfogatásakor vele tanúsított. (vendégségbe hívta meg magához s úgy fogatta el.)

Béldi bűnét Apaffy szemében még növelte az, hogy bár maga protestáns volt, a katolikus székelyek is mozgolódni kezdtek mellette. Így aztán Apaffy fegyveres csapatai elől végül is török földre kellett menekülnie. Lipót császár támogatta ügyét a portánál. Apaffy azonban — imádott trónját féltve — kérése mellé még 80.000 tallért is mellékel. Ennek eredménye azután az lett, hogy Béldi a Héttoronyba került s ott is halt meg 1679 végén. Világos, hogy nagy birtokai a fejedelem és egyéb ellenfelei zsákmányává lettek, s így bőven kikerült belőlük az a 80.000 tallér, melyet Apaffy a portánál ráköltött.

Jellemző az Apaffy alatti Erdély közállapotaira, hogy „Barcsay Mihály, egyik kedvence, gyakran szokta mondani a fejedelemnek, mit fizeti a magából a hadakat. Van Erdélyben elég úri özvegyasszony, sarcolja meg azokat és fizettesse meg velük a hópénzt. Később maga Barcsay is csávéba került. Sejtve a veszedelmet, belső barátjára, Székely Lászlóra, aki szintén előkelő szerepet vitt, íratta át egyik jószágát azon kikötéssel, hogy visszakapja, mihelyt kiszabadul. De Székely nyomban magának adományoztatta a fejedelemmel s Barcsay később per útján sem szerezhetette többé vissza a jószágot.”

Mindezeket csak azért hoztuk fel, hogy lássa mindenki, mi volt Lipót magyarországi „elnyomása” alatt a „szabad” Erdélyben. De még inkább azért, hogy rámutassunk, mennyire ismeretlenek Apaffy törvénytenségei és rémuralma a magyar közönség előtt. Ellene ugyanis senki se folytatott nálunk propagandát. Ezért nem haragszik senki Apaffyra, aki nek hírneve ugyan nincs, de rossz híre sincs, sőt mint rokonszenves, jó ember áll a magyar köztudatban.

A fia, II. Apaffy Mihály miatt pedig egyenesen könnyet hullatunk s nem győzzük eléggé sajnálni, hogy Lipót oly „galádul” megfosztotta „jogos” fejedelmi székétől. Pedig hát sokkal különb se igen lehetett apjánál, mert nagy vagyonát, melyet — mint éppen most láttuk — apja úgy rabolt össze számára, de amelyet a jó Lipót természetesen mégis meghagyott neki, úgy eltékozolta, hogy özvegyére már nem is maradt más, mint csak a sok adósság. Azt kell mondanunk, hogy még annyit se ért, mint az apja, mert az legalább utódot hagyott maga után, de II. Apaffy Mihály után nemcsak vagyon, hanem még gyerek se maradt. Igaz, hogy ő nem rabolta el más vagyonát, de ezt aligha mondhatjuk érdemének, mert ő nem lett tényleges fejedelem, s így vagyont erőszakkal a legjobb akarattal se harácsolhatott.

Lipót és Apaffy személyének és uralkodásának összehasonlítása után értjük csak meg igazán, hogy Lipót nem egyszerűen csak egy jó alaptermészettel született, közepes tehetségű, de gyöngé akarató ember volt. Úgyszintén azt is, hogy „a jezsuiták karmai közé” kerülni nem is olyan rossz dolog, sőt ha éppen egy uralkodójelölt kerül e karmok közé, az alattvalóira egyenesen áldás.

Még világosabban látjuk azonban, hogy az a gyűlölet, felháborodás és egyhangú elítélés, melyben nálunk Lipót „önkényuralmát” és „alkotmánytiprását” részesítik, nem az igazságban, nem a tárgyilagos ítéletben bírja forrását, hanem egyedül csak az elfogultságban, bizonyos kortescélokban és a felekezeti gyűlöletben. Ezért és egyedül ezért nem jutott a felháborodásból, sőt megvetésből nála hasonlíthatatlanul tehetségtelenebb és rosszabb, sőt egyenesen szálnalmas, de azért mégis igazi zsarnok kortársának, Apaffy Mihálynak.

Még az a vallási fanatizmus, vakbuzgóság, felekezeti egyoldalúság és elfogultság is, melyet történetírásunk annyira rosszindulatúlag emel ki és oly igazságtalanul ítél el Lipótban, a legteljesebb fokban megvolt Apaffy Mihályban, de természetesen nem a katolikus, hanem a kálvinista hit irányában. Hogy e tekintetben se a türelem, a haladó szellem vagy a kulturális emelkedettség beszél Lipót elítélőiben, hanem ennek árca alatt is ugyanez az egyoldalú és korlátozott elmaradottság, protestáns vallási fanatizmus és a belőle folyó gyűlölet, mutatja, hogy Apaffy hasonló, de a kálvinizmus javára megnyilvánuló elfogultságának gyűlölete egyáltalában nem található meg közvéleményünkben. Apaffyban nálunk ezt nem a rosszat se vették eddig észre, mert nem tartották fontosnak. Ez nem háborította fel a magyar közvéleményt, sőt protestáns részének titkon talán még örömet is okozott.

A korlátozott emberek természetes egyoldalúságával és elfogultságával Apaffy mindent felekezete szempontjából nézett. Ha az, akit bántani kellett vagy lehetett, katolikus volt, akkor mindig kétszeresen kapható volt rá, s a katolikusok iránti ellenszenve, a tőlük való félelem úgyszólván minden tetteiben szerepet játszott. Ezért találtak mindig nyitott fülekre és készséges jóakaratra nála a Magyarországról hozzá folyamodó rebellek is és ezért volt ez az egyébként gyagya fejedelem a katolicizmusnak mindig meggyőződéses ellenfele, akár nyíltan lehetett ez irányban fellépni, akár csak sunyin.

Bécsből például követnek küldték Erdélybe Kászonyit, hogy Apaffy azokra a sokszoros szolgálatokra figyelmeztesse, amelyeket neki a portán a császári követek és ügyvivők tettek és ezek viszonzásául bizonyos engedményeket szerezzen tőle az elnyomott erdélyi katolicizmus számára. Próbálja meg például kivívni, mondták neki, hogy a jezsuiták a kolozsvári vártemplomot visszakaphassák. Így legalább lett volna egy templomuk a katolikusoknak is Erdély fővárosában, mert addig még nem volt. Kászonyi a császár kérelmét 1666. február 10-én a Fogarason egybegyűlt rendek elé terjesztette, de nemcsak semmi engedményt nem kapott, hanem még reményt vagy ígéretet sem.

Azt válaszolták, hogy a katolikusoknak náluk nincsenek sérelmei, a kért templom pedig másoké, s így azt nincs joguk elajándékozni. (Szilágyi: Erdélyország története, II., 316. o.) De természetesen azt, hogy Kolozsváron saját költségükön új templom építésével juthassanak a katolikusok nyilvános szabad vallásgyakorlathoz, arról még kevésbé akartak tudni.

Szakasztottan úgy tette ők is, mint korunkban a szovjet, ahol szintén mindig azt választották a panaszos jegyzéket adó nyugati hatalmaknak, hogy nálunk a legtökéletesebb szabadság és demokrácia van, nagyobb, mint nyugaton. Láttuk már, hogy a valóságban Erdélyben a katolikusoknak majdnem akkora s majdnem oly kiáltó sérelmei voltak, mint a szovjetben az emberi jogoknak és a demokráciának.

Érdekes, hogy történetírásunk Apaffy és korának visszaéléseinél, melyektől — mint láttuk — Bethlen Miklós is szenvedett, sokkal jobban megjegyezte azt a sérelmet, melyet ugyanez a Bethlen Miklós később a császár tábornokától, a nálunk oly véreskezőnek tartott Rabutintól, felségsértés címén való letartóztatása és eljárás alá vonása által szenvedett. Pedig ez törvényesen és megokoltan történt, mert Bethlen titokban tényleg a bécsi külföldi protestáns követekhez fordul a saját királya ellen.

De láttuk, hogy ez a Bethlen egészen fiatal korában is már Gremonville megbízásából ment sátánkodni Csáktornyára Zrínyihez, tehát már ekkor megérdemelte volna a letartóztatás és a halált, csak hűtlensége ekkor még nem tudódott ki. De láttuk azt is, hogy a Wesselényi-összeesküvésben is, mikor a rebellis protestánsok Apaffyhoz és általa a törökhöz folyamodtak (ami a legnyíltabb hűtlenség, sőt hazaárulás volt), megint csak Bethlen Miklós volt Apaffy követeinek egyike, aki — mint emlékszünk — ez ügyben a részes és bujálkodó Thököly Istvánnál járt.

Mindezt az udvar azzal hálálta meg Bethlen Miklósnak, hogy mikor Erdély az uralma alá került, Bethlen műveltségével, széles látókörével (de bizonyára modora álnokságával is) Bécsben olyan nagy befolyásra tett szert, hogy Lipót *gróffá tette*. Bethlen Miklós azon-

ban még ezek után is csak olyan „hálás” volt Lipótnak, hogy még mindig folytatta az ellene való fondorkodást, csak azért, mert Lipót katolikus volt, neki pedig minden idegszála imádott felekezetéé volt. (Ez azonban nem akadályozta meg, hogy Bánffy Dénes gyalázatos kivégzésében az áldozat kálvinista vallása ellenére is jellemtelen szerepet ne játsszon, melyet önéletrajzában hiába igyekszik letagadni, mint a Deák Farkas „Béldi Pál”-jában közzölt ellene szóló bizonyítékokból látható.)

Hogy maga Bethlen Miklós is mennyire tisztában volt annak a Lipótnak nemeslelkűségével és jóságával, aki ellen egész életén át fondorkodott, mutatja, hogy Rabutinótól megindított pere alatt *egyetlen kívánsága az volt, hogy ügyét Bécsbe fellebbezhesse*. Tudta, hogy ott nemcsak igazságot, hanem irgalmat is talál, mert rajta bizony csak az igazság még nem tudott volna segíteni. De hogy mennyire jól ismerte Bécsset (de hát akkor miért áskálódott mégis mindig ellene s akkor miért volt neki még az a vallás is annyira ellenszenves, mely Bécsset ennyire kegyessé és irgalmassá tette?), mutatja, hogy a megbocsátást meg is kapta; hogy Bécsbe vitték és ott vissza is kapta szabadságát.

De úgy látszik, hogy végül mégis csak kinyílt a szeme és felekezeti fanatizmusa fölé kerekedett benne az emberi érzés, mert többet már nem is kellett neki Erdély. Nem kívánczolt többé oda vissza, pedig utána még nyolc évig élt. Ottmaradt Bécsben és ott is halt meg. Tehát még Bethlen Miklós esete is, melyet Lipót ellen szokás felhozni, csak azt bizonyítja, hogy Lipót és utóda mennyire nem volt zsarnok.

Hogy a mi nemzeti önérzetünk, szabadságszeretetünk és függetlenségi vágyunk is mennyire furcsa, szeszélyes és érthetetlen valami volt, azt láthatjuk onnan, hogy mi Erdélyt tartjuk nemzeti önérzetünk, szabadságunk és függetlenségünk bástyájának és fenntartójának. Hogy Apaffy alatt ez a szabadság már nem volt olyan dicső és nagy, azt nagyjából tudjuk, de azért még ezzel is meg vagyunk elégedve. Legalábbis egy magyar lelkébe se úgy él Apaffy Mihály neve, mint amelyhez valami zsarnokság, gyilkosság, vagyonharcolás, nemzeti szégyen vagy szolgaság tapadna.

Hiszen mindjárt látni fogjuk, hogy a Lipót „elnyomása” ellen kesergő magyar sorsa jobbra fordulását Apaffy Mihálytól várta, hozzá küldözte követeit, illetőleg oly hamar elfeledte keserveit, hogy utána Bécs uralma alá kerülve Apaffy korára, mint egy elsüllyedt, boldog régi korra és a magyarság elveszett szabadságára gondolt vissza.

Nekünk egyedül csak Lipót elnyomása fájt és fáj még most is. Pedig láttuk, hogy Apaffy nyíltan megmondta ez erdélyi rendeknek, hogy ő fejedelmi székét nem tőlük, hanem a szultántól kapta (pedig Erdély alkotmánya szerint a fejedelmet a rendek választották). Az se bántotta az erdélyiek önérzetét — ha bántotta volna, nem felejtették volna el olyan könnyen —, hogy 1667-ben a törökök egyszerűen azt vágták oda Apaffy követeknek, hogy „könnyű a szultánnak olyan zsidó helyébe, mint Apaffy, egy másik zsidót tenni”. (Szilágyi, VII., 217. o.)

Azt is úgy elfelejtettük, mintha csak sose fájt volna, hogy Apaffy alatt a török még a máramarosi gazdag sóbányákra, Erdély fő jövedelmére is rá akarta tenni a kezét. Bár e törökvése teljesen jogtalan volt, Erdély egy szót sem mert ellene szólani, hanem helyette úgy intézte el a dolgot, hogy 1669 júniusában törvényt hozott, hogy a török határ és a bányavidék közti földrészt sivataggá tétessék, az ott levő községek népe áttelepíttessék, földesuraik pedig közkölségen kártalaníttassanak. Meg is történt a dolog, de ki sose hirdették ezt a határozatot, hogy a török meg ne tudja és miatta felelősségre nem vonhassa és érte meg ne büntesse házi „zsidáját”, Erdély fejedelmét. (Ugyanott.)

Jól lehet látni az esetből, milyen szabad volt a „szabad” Erdély, a mi büszkeségünk, hol kortesszólamaink szerint egyedül volt még magyar önrendelkezés, alkotmány és szabadság, mert oda Bécs undok karmai már nem értek el. De nemcsak az látható benne, mily nagy úr volt a török és milyen senki az erdélyi fejedelem, hanem az is, hogy még ez a senki fejedelem is mennyivel nagyobb kényúr volt, és ellentmondás nélkül lehetett a

„szabad” rendek felett, mint az „elnyomott” Magyarországon a „szentséges” római császár a magyar rendek felett.

Ott az könyörög nekik, hogy kegyeskedjenek eljönni az országgyűlésre, és ha kegyeskedtek, hogy a tárgyalások közben faképnél ne hagyják és utána arcába ne vágják, hogy egész országgyűlése érvénytelen, s amit határozott, csak azért se fogják megtartani. Itt a fejedelem kívánságára az országgyűlés még azt is szó nélkül megszavazza, hogy az ország egy részét sivataggá kell változtatni, a népet ősei lakóhelyéről el kell távolítani, hogy elnyomójuk és zsarnokuk terveit megghiúíthassák, de még ezt is csak némán és titokban merik tenni, hogy a nagyúr meg ne tudja.

Úgy látszik, a lázadás, a forradalom szelleme, az emberben lakó őskáin, az ősbolsevista, csak az Egyház, vagy mint ő szokta mondani: a papok és a velük egy világnézetet való fejedelmek uralmát nem tudja szívlelni, csak ez elviselhetetlen gőgjének és rosszaságának. Ha a sátán, ha az Antikrisztus a zsarnoka, annak uralmát aránylag könnyen tűri, ilyenkor észre se igen veszi, hogy szolgál.

Nemcsak nálunk észlelhetjük ezt, hanem minden nép körében. A műveltség se mentesít e következtelenség alól. Carlyle, a gőgös és mindent oly fölényesen bíráló angol se veszi észre Nagy Frigyesről írt híres életrajzában, hogy milyen megvetéssel vagy az együgyűeknek kijáró lekicsinyléssel közöl minden olyan esetet, mikor egy-egy protestáns német fejedelmi személy katolikussá levéséről kénytelen említést tenni. Mikor azonban ugyancsak német fejedelmi személyek az orosz cári házzal való összeházasodása miatt — legnyilvánvalóbb érdekből — a kereszténységnek a katolicizmusnál még szerintük is alacsonyabb, „babonásabb” fajtájához, a görögkeleti egyházhoz csatlakoznak régi protestáns hitük helyett, soha egy elítélő, egy lekicsinylő, annál kevésbé: megbotránkoztató szava nincs.

Vajon mi lehet az oka, hogy ha protestánsok katolikussá levéséről kénytelen írni, ez annyira fáj neki, s mással, mint jellemtelenséggel nem tudja magyarázni a dolgot, mikor azonban a protestáns vallásváltoztatásakor a görögkeleti egyházat választja, abban nem át semmi megbotránkoztatót, noha jól tudja, hogy ott a képek és szobrok „bálványimádása”, a formalizmus, a babona és a külsőségek túltengése még sokkal jobban megvan, mint a római egyházban?

A protestantizmus szeretete nem lehet az ok, mert akkor a görögkeleti vallásra való áttérés miatt éppúgy, sőt még jobban meg kellene botránkoznia. Az igazi ok tehát csak az egyedül üdvözítő Egyház, azaz az igazság gyűlölete lehet. Ha nem az igazságot, hanem csak „a babonát” gyűlölné, akkor a görögkeleti egyházban sokkal több okot találhatnák gyűlöletre, mint a római katolikusban.

Az idegen zsoldosok garázdálkodása

A német zsoldosok visszaéléseit tartják a Wesselényi-összeesküvés és általában a Lipót kormánya elleni magyar elégedetlenség egyik fő okának. Világos, hogy a panasz nem teljesen alaptalan. Csapatok, katonaság tartózkodása a nép között mindig csapás, teher a népre még ma is, régente még jobban. Világos az is, hogy a zsoldos katonaság (s akkor ilyen volt a katonaság) sokkal nagyobb átok e tekintetben, mint a mai, az általános hadkötelezettség alapuló katonaság.

Zsoldosnak — kevés kivétellel — nem az emberek java szokott beállni, hanem kalandorok, nyugtalan természetű emberek; azok, akik nem szeretik a csendes, kitartó munkát,

akiknek terhes a fegyelem, sőt — igen sokszor — azok, akik összeütközésbe kerültek a törvénnyel s emiatt hazulról el kellett tűnniük.

Világos, hogy ezek az emberek a harcban életüket, egészségüket nem ingyen kockáztatták, hanem arra törekedtek, hogy valami haza is vigyenek; néhány évi szolgálat után esetleg annyit is, hogy belőle életük végéig megélhessenek. Már tudniillik a rendesebb zsoldosok. Az amolyanabbaknak csak egy céljuk volt: enni, inni, mulatni, fajtalanzkodni.

Még inkább vonatkozik mindez a tisztekre, akiknek kapzsisága ellen még kevésbé volt orvosság, mert hiszen fegyveres hatalom állt rendelkezésükre, melynek nemcsak a békés egyszerű lakosság, hanem még a földesurak se állhattak ellen.

Ne feledjük aztán azt se, hogy a katona harc közben igen-igen sok nélkülözésnek, szenvedésnek van kitéve, s ez, s foglalkozásának természete úgy is eldurvítja, felkelti benne az állati ösztönöket, a kegyetlenséget, durvaságot, kíméletlenséget, vallástalanságot. Azok a zsoldosok pedig, akik éppen nálunk, Magyarországon, a török ellen harcoltak, még több szenvedésnek, nélkülözésnek, betegségnek voltak kitéve, mint a másutt harcolók. De azok a zsoldosok, akik hozzánk kerültek, többnyire a nyugati harctereken is harcoltak már, például a franciák ellen. Hiszen a Habsburgok háborúi ott úgyszólván szünet nélkül folytak s a nyugati gazdag, kulturált és sűrű lakosságú országokhoz szokott zsoldosok számára már maga a magyar harctérre jövés is büntetés volt.

A töröktől elpusztított s már egy évszázada vadon állapotban levő, embermagasságú vadfüvekkel benőtt, maláriát lehelő, úttalan, mocsaras magyar pusztaságokon átvonuló idegen zsoldosok ezrével pusztultak el a „morbus hungaricus”-ban, a tőlük magyar betegségeknek nevezett mocsárlázban, tífuszban vagy vérhasban.

Nálunk a török ellen harcoló zsoldosok sokszor napi járóföldre se találtak lakott helyre, hajlékra, ahol az idő viszontagságai ellen megvonják magukat, de nem találtak még egészséges ivóvizet se s nem találtak embert, akivel beszéljenek, aki révén tájékozódást, maguknak és lovaiknak élelmet, takarmányt szerezzenek.

Mindehhez járul még a magyar nép ellenük irányuló külön rosszakarata. A nép nálunk akkor még többnyire protestáns volt. (Ahol katolikusok is laktak, a Dunántúl nyugati felében és a Felvidéken, ott nem nagyon jártak zsoldosok, hiszen ott nem járt török.) Akkor pedig még a vallás meghatározó szerepet játszott a nép életében, gondolkodását úgyszólván egyedül irányította. A zsoldosok nálunk mindig nemcsak a török ellen, hanem a katolicizmus védelmében is jártak. A nép pedig prédikátorai izgatására ezt, mint a legnagyobb büntényt, mint az ő lelkiismereti szabadsága elnyomását fogta fel. (Pedig nem annak elnyomása volt, hanem csak a felekezeti uralomvágyé, legfeljebb önérteté.) Az ellenszenvet tetézte még a nemzeti különbség: ők magyarok, azok németek, olaszok, vallonok voltak.

Pedig hogy legalább ez az utóbbi ellentét mennyire tisztán csak a rosszakaraton alapult és hogy a nemzeti különbség a felekezeti különbség nélkül akkor még mennyire kevés szerepet játszott volna, mutatja, hogy a magyar protestantizmus legerősebb és legfanatikusabb fellegvárai, a felvidéki városok, majdnem mind tisztán németek voltak s ez mégis egyáltalán nem volt akadálya annak, hogy e városok lakói még erősebben rebellisek nem legyenek, mint a tiszaháti magyar kálvinisták.

A magyar nép felekezeti gyűlöletből *nem is akart* segíteni az itt járt zsoldoson. Prédikátorai izgatásának hatása alatt nem a török elleni védőjét, hanem hite lerablóját, a pápista bálványimádás terjesztőjét látta benne, s ezért ahol büntetlenül tehetett, inkább ellene volt és készakarva fokozta nélkülözéseit és szenvedéseit. Tele vannak az egykorú iratok azzal, hogy a nép előre az ingoványba menekült a közeledő zsoldosok elől vagy bevette magát a rengetegbe, faluját pedig üresen hagyta.

Képzeld el, mit gondolhatott és hogy érezhette magát az a szegény zsoldos, aki fáradtságtól, éhségtől, szomjúságtól, láztól elgyötörve, elcsigázva napi járóföldre tartó vadon pusztaság után végre egy falut talált, s már messziről való megpillantása s a jövőendő

meleg étel és fedett hajlék reménye öntött bele erőt, hogy útját folytassa. Mikor aztán oda-ér, látnia kell, hogy üres minden, nincs senki, a lelketlen lakók elszöktek előlük s természetesen magukkal vittek mindent, amit ők használni tudnának. Érthető tehát, hogy ilyenkor elkeseredésükben néha felgyújtották az egész falut; hogy ők is bosszút álltak szívtelen lakóin.

Nagyon téved, aki azt hiszi, hogy a lakosság elsősorban azért menekült el a zsoldosok elől, mert félt tőlük, vagyis hogy ez a menekülés már csak a zsoldosok rablásainak és kímeletlenségének következménye volt. Eltekintve ugyanis attól, hogy történelmi forrásaink világosan megmondják, hogy a menekülés készakarva, gyűlöletből történt, nem pedig félelemből, ezt abból is következtethetjük, hogy ha csak a félelem lett volna az ok, nem lett volna értelem a menekülésnek. Hiszen ha maradnak, még a legrosszabb esetben is csak az az élelmiszerük tűnik el, amit nem tudtak elég ügyesen elásni vagy elrejtetni, a falu elhagyása esetén azonban számítaniuk kellett arra, hogy visszatérésükkor még házaikat, terményeiket, kazlaikat is felgyújtva, elpusztulva találják.

Az elmenekülés tehát csak a zsoldosok iránti rosszakaratból történhetett, csak a fanatizmusból, a féktelen gyűlöletből lehet magyarázni. No meg abból, hogy a császári tisztek még ennek ellenére is megtiltották a házak felgyújtását vagy megrongálását, sőt még az ajtók betörését is, és így az elmenekülő nép — tapasztalata alapján — bízhatott abban, hogy falvait még így is épen találja.

Bécs ugyanis az állandó magyar, illetőleg protestáns sérelmek miatt a katonaság számára a legszigorúbb parancsokat adta ki a lakosság és vagyona kímélésére. De a hadsereg vezetőinek is érdeke volt, hogy a katonák a lakosságot nem tegyék ellenségükké. Ez az oka aztán, hogy a falvak felgyújtása még így is csak kivételesen, véletlenségből vagy mikor a felbőszült katonák tisztjeik tilalmát ki tudták játszani, történt meg. Hogy ezek a falufelgyújtások milyen ritka kivételek voltak, mutatja az a példátlan és országos felháborodás és megtorlásért való követelőzés, mely magyar részről kísérte őket, ha megtörténtek.

Hangsúlyozzuk: eszünk ágában sincsen a zsoldosok rablásait és pusztításait és a lakosságukkal ezzel együtt járó szenvedéseit kétségbe vonni vagy tisztán csak kitaláltaknak állítani. Hiszen hogy ezek elkerülhetetlenek voltak, tehát megtörténtek, kétségtelen. Azonban hogy nem tudatos rosszakaratból történtek, ha történtek; hogy Bécs és általában a hadvezetőség mindent elkövetett, hogy a legkevesebbre korlátozza és ezért szigorúan tiltotta és büntette őket, az is kétségtelen.

Állításuk igazsága a dolog természetéből következik, de számtalan történelmi kútfővel is igazolható. Hiszen ezt véletlenül és akaratlanul bár, de még azok is elismerik, akik egyébként meg vannak róla győződve, hogy minden Habsburgokkal rokonszenvező magyar hazaáruló és minden rebellis a magyar haza szentje.

Például még az e tekintetben legtüzlóbb Thaly Kálmán is azt írja a Bercsényi család történetében, hogy a kuruc vezérek között legjobban Bottyán János és Forgách Simon tudott katonái között fegyelmet tartani, s ezt — mint legtermészetesebb dolgot — még ő is azzal magyarázza, hogy ők azelőtt a császár seregében voltak főtisztek. Mi bővebb magyarázatul még azt is hozzátehetjük, hogy ez a két kuruc tábornok Rákóczi felkelése idején idősebb ember volt már, tehát évtizedeket töltött el, mint a császár tisztje. Ott szerezték e szokásukat és rendtartó képességüket.

Ugyanezt a fegyelmetartást azonban éppen nem mondhatjuk el azokról, akik nem dicsekedhettek ilyen múlttal, különösen nem a várbeli kurucokról. Hogy is szól például Béri Balogh Ádám nótája?

Pirosbársony süvegem,
Vígan élem életem.
Balogh Ádám a nevem,
Ha vitéz vagy, jer velem.

Fakó lovam a Murza,
Lajta vizét megússza.
Bécs alját ha megcsapja,
Császár azt megsíratja.

Zsindelyes az eszterház,
És a város, ég a ház.
Nem három, de háromszáz,
Mert kuruc ott tanyáz.

Látjuk tehát, hogy a kuruc egyenesen dicsőségnek tartotta a pusztítást, az égetést. Nála ez a vitézség jele, a bátor hősiesség bizonyítéka volt. Furcsa, hogy ugyanakkor, mikor a magunk gyújtogatását és rombolását virtusnak tartjuk, azt, hogy néha az idegen is engedett ennek a katonai „erénynek”, egyszerre tűrhetetlen nemzeti sérelemnek minősítjük, mely minket még az alattvalói eskü megszegésére is feljogosít.

Azok a rémségek, melyeket történelmi emlékeink és egyes magyar hatóságok jegyzőkönyveiben megmaradt panaszok a zsoldosok tetteiről tartalmaznak, kétségtelenül túlzottak vagy pedig egyes kivételesen tényleg megtörtént eseteket általánosítana. Érthető is ez, hiszen kortescélokból emelték és hangoztatták ezeket a panaszokat. Hogy mennyire nem volt nemcsak a magyar nemes, hanem még a jobbágy se pária a zsoldosok szemében, arra vonatkozólag majd Bercsényi Miklós életével kapcsolatban felhozunk néhány sokatmondó példát.

Önéletrajzában Rákóczi se győzi hangsúlyozni, hogy az öreg Nigrelli, kassai idegen zsoldostábornok őhöz mindig mennyire „amicissimus”, mennyire jóindulatú volt. Még jellemzőbb azonban, hogy ugyanezen életrajz szerint még az a gróf Solari is, aki Rákóczit elfogadta, őt feltűnő finoman, jóindulatúan kezelte, s mint már fogolynak, Bécsűj helybe való szállítása közben annyi mindent megengedett és elnézett, hogy már egyenesen kötelességmulasztásnak és a foglyával való cimborálásnak kell minősítenünk. Pedig — teszi hozzá Rákóczi — ő azelőtt rosszakarattal volt hozzám, mert katonáinak birtokaimon tett pusztításai miatt feljelentettem. Olyan katonaság részéről, melynek olyan parancsnokai voltak, mint Nigrelli és Solari, fel lehet-e tenni szándékos, rosszakaratból vagy magyargyűlöletből való pusztítást?

Ha zsoldosokban lett volna magyargyűlölet, akkor ez elsősorban tábornokaik részéről nyilvánult volna meg, kivált az őket lekicsinylő, gőgös Rákóczival szemben, s különösen akkor, mikor Rákóczi már lebukott. Hogy bántak például az ávósok Mindszentyvel akkor, mikor már rászánták magukat letartóztatására és a kezükben volt!

Rákóczi feljelentéséből is láthatjuk, hogy a zsoldosok nálunk közel se voltak olyan nagy urak, akiknek senki se parancsolt és akik azt csinálhattak, amit akartak. Félték azok bizony itt tőlünk, mégpedig nemcsak a közkatonák, akikből rablásért nem egyet fel is húzatta, hanem még grófi tisztjeik is, mert még őket is keményen felelősségre vonták, ha panasz ment ellenük, illetőleg katonáik ellen. Panasz pedig ment bőven.

Hiszen még maga a császár és miniszterei is félték tőlünk, s éppen ez a félelem volt az oka minden alkotmány sértésüknek (országgyűlést ezért nem hívtak össze, a nádori széket ezért nem töltötték be mindig, a főúri rebelliseket ezért állították néha idegen törvényszék elé stb.). De hogy még ez a gróf Solari is, akit Rákóczi megbántott, mert bajba kevert az-
zal, hogy katonáit fegyelmetlenségük miatt feljelentette, mikor fölébe kerekedett, bosszúállás helyett ennyire kedvében járt Rákóczinak, vagy rendkívül jó ember volt vagy pedig udvariassága annak bizonyítéka, hogy a magyar főúr még a nálunk tábornokoskodó osztrák főúrnál is nagyobb hatalom volt. (Rákóczi Confessionesei, akadémiai latin kiadás, 52. és 106-107. o.)

Hogy csak mennyit lehet adni a magyarságnak az idegen zsoldosok visszaélései ellen hangoztatott panaszaira, és hogy ezeket a panaszokat maguk a panaszkodók is csak mennyire vették komolyan, jól láthatjuk Pauler Gyulának a Wesselényi-összeesküvésről írt művéből is. Az összeesküvők már várakat foglaltak el Aranyosmeggyesnél (a gombási erdő mellett), már olyan ütközeteket is vívtak a németekkel, melyben 120 német maradt a csatatéren, de közben megkapták az akkor már Bécsben fogságban levő Zrínyi Péter levelét, s abból megtudták, hogy már nincs értelme a dolognak, s hogy a török se támogatja őket. Ezért jobbnak látták visszakozni.

A kálvinista Kende Gábor, az egyik legérdemesebb és „legbecsületesebb” fő összeesküvő, ekkor azt írta Bécsbe Rottal grófnak, hogy „*a magyarokat a német katonaság zsarolása kényszeríti fegyverre*” (már ti. a gombási ütközetre). A gombási ütközet az ő előadása szerint úgy történt, hogy „a magyarok véletlenül németekkel találkoztak, kik nemes ember házáat prédálták, verték fel, nemes embert házában megöltek, falut égettek és zsákmánnyal terhesen hazamenőben voltak”. „Ez jutalma a nemzetnek, hogy oly sokáig, saját romlásával védbástyája volt a kereszténységnek a török ellen”? — kérdi végül Kende nagy pátozzsal.

Mindaz azonban, amit ír, szemenszedett hazugság. Az igazság az, hogy olyan „jellemes” magyar beszél így, aki e levele megírása előtt már maga is követeket küldött a törökhöz, melyben felajánlja neki szövetségét. Most pedig Bécsnek a közmondásos magyar „védbástyát” emlegeti a török ellen.

A zsoldosok rablásairól pedig ekkor szó se volt, de ezek emlegetését és a miattuk való felháborodást annyira megszokták már kálvinista magyarjaink, s effajta panaszait ők maguk is annyira nem vették már komolyan, annyira nem hittek benne, hogy Kende a legszemtelenebb hazugsággal akkor is *a zsoldosok részéről történt* túlkapásokra hivatkozik, mikor ő volt hazaáruló és ő nem fért a bőrébe.

Mielőtt meghódolt, a felkelés vezért, I. Rákóczi Ferenc is azt jelentette be, hogy már „seregét, melyet a kicsapó, dúló tokaji és szatmári németek megfékezésére gyűjtött, visszavonta”. (Pauler: A Wesselényi-összeesküvés, II, kötet, 46. és 48. oldal) Ugyanez a mű a bizonyítékok seregével szolgál azonban arra, hogy I. Rákóczi Ferenc *nem* ezért gyűjtötte csapatait. A tokaji és szatmári németek ekkor egyáltalában nem dúltak, nem szorultak megfékezésre, hanem Rákócziék készültek lázadni és a törökkel szövetkezni. Ezért gyűjtötték a csapatokat. Ennyire kel tehát csak komolyan venni az állítólagos német „dúlásokat”.

Se a tokaji, se a szatmári, sem már német zsoldosok sem nem zsaroltak, sem nem fosztogattak, sem semmi más rosszat nem csináltak mindaddig, míg csak az összeesküvők meg nem kezdték a fegyveres erőszakosságokat, azaz a felkelést ugyanezen németek ellen. Rákóczi a hadait *nem a már erőszakoskodó* németek ellen gyűjtötte, hanem a németek csak akkor kezdték el „erőszakoskodni” velük, mikor már a felkelők erre rákényszerítették őket, azaz mikor a gombási erdőnél a felkelők — saját dicsekvésük szerint — „úgy aprítottak, mint a káposztát”, éppen nem „véletlenül” találkoztak a felkelőkkel, hanem Szinyérváraljáról voltak visszatérőben, ahol igaz, hogy Uray Mihály magyar nemes házáat prédálták fel (az azonban nem igaz, hogy meg is ölték Urayt, mert hiszen nem is volt akkor otthon), ámde ez is csak azért, tehát az *utcán* történt, mert és miután Uray Mihály uram, mint a felkelés tagja, a német sereg markotányosait Nagybányán, ahol a zsoldos katonaság részére bort vásárolni (tehát még csak nem is rekvirálni) voltak, elfogta, a felkelők táborába vitte, kocsijukat, lovukat és már megvásárolt borukat elkobozta, a szatmári német őrség egyes katonáit pedig a mikolai felkelt parasztok fogták el.

Világos tehát, hogy a németek már csak védekeztek akkor, mikor a magyarok panaszai szerint „kicsaptak”, „dúltak” vagy „erőszakoskodtak”. Pedig mindezt a *magyar* történetíró adataiból tudjuk meg.

S a katolikus és előkelő Rákóczi is és a már fellázadt kálvinista magyar köznemes is milyen szemtelenül hazudik, hogyan adja az ártatlant s hogyan panaszkodik, hogy a német egy magyar nemes hátát „prédálta”, sőt még azt is hazudja, hogy megölte (meg is érdemelte volna egyébként!). Vajon nem hülyének kellene-e tartanunk Bécset, ha még ezt a panaszt is komolyan vette és még ezt a védekezést is elfogadta volna? (Ha a panaszokat komolyan kellett venni, úgyis komolyan vette őket.)

Jellemző, hogy mikor a mi felkelőink lángoló hazafiságukban így hazudnak „a németnek”, akkor nálunk mégis az lett a közmondás, hogy „ne higgy, magyar, a németnek!”. Ne higgy még akkor se, ha akkora írást ad róla, mint a kerek köpenyed. Ha azonban ilyen szemenszedett hazugságok olvasatára néha a német se hitt a magyarnak mindig és mindjárt, abból olyan nemzeti sérelem lett, mely még évszázadok múlva is sajog.

Pedig a németek még Rákóczinak és Kendének is hittek most is. Hiszen alig lett valami baja egyiküknek is, noha az igazság szerint és a magyar alkotmány szerint mindkettőjüknek pallos járt volna, mert hiszen Pauler adataiból egészen kétségtelen, hogy mindketten fegyvert fogtak koronás királyuk ellen és a nemzet évszázados ellenségével, a törökkel akartak szövetkezni ellene (csak nem az ő érdemük volt, hogy a török nem volt már kapható?).

A Wesselényi-összeesküvésben való részessége miatt kivégzett Nádasdy is már akkor titkos levelezésben volt a titkon a magyar koronára pályázó II. Rákóczi Györggyel, mikor még nem kezdődött el a Wesselényi-összeesküvés. Bécs őt se bántotta akkor még, pedig ott már mindent tudtak. Mikor Nádasdy megtudta, hogy Bécs ismeri II. Rákóczi Györggyel való levelezését, hűsége bizonyítására felküldte Bécsbe Rákóczinak minden hozzá írt levelét, de előzőleg már megírta Rákóczinak, hogy levelében a kényesebb dolgokat (tehát amiért pallos járt volna) *külön papírra* írja és ezeket a külön papírokat természetesen nem küldte fel.

Így csapták be a mi „hőseink” Bécset, koronás királyunkat, de azért mégis szentül meg voltak győződve, hogy nem ők a becstelenek, hanem a király, s nem az ő szavuknak vagy levelüknek nem lehet hinni, hanem „a németének”.

Hogy mennyire más volt a valódi helyzet, int a mi naiv diákjaink (de sajnos felnőtteink is) elképzelik, azt mutatják Vittnyédy levelei (II., 47. o.) is. Ezekből azt tudhatjuk meg, hogy *voltak vidékek, ahol elhatározták, hogy németeknek még pénzért sem adnak semmit sem a maguk, sem lovaik számára.* Így aztán már egész másképpen kell felfognunk a zsoldosok „erőszakosságait”.

Vajon elhihetjük-e, hogy a zsoldosoknak védtelenül kitett pária volt az a magyar nép, mely így határozott? Éppen ellenkezőleg, nem arra kell-e következtetnünk belőle, hogy nem a magyar nép, hanem a zsoldos volt itt a pária? Az a zsoldos, mely egyébként vérént ontani, életét áldozni jött ide, hogy a magyarokat a török zsarnokság alól felszabadítsa (és fel is szabadította).

Szatmár és Ung megye határozatban mondta ki, hogy az esetleg kihágó zsoldosok ellen fegyveresen lép fel s e célból felkelést is hirdetett. (Vittnyédy, II., 23. o.) Zemplén megye pedig azt határozta, hogy ha száz kóborló zsoldos meg a megye területére, akkor kétszázán szállanak velük szembe, s ha még többen, ők akkor is kétszer annyian. (Vittnyédy, II., 25. o.) Az *ilyen* megyéket nem kellett féltetni a zsoldosok „igazságtalanságától”.

Hogy a helyzetet az olvasó tisztán lássa, fel kell hívnom a figyelmet, hogy nem titkos sugdosásról, sopánkodásról vagy a végső kétségbeesés elkeseredéséről van itt szó, hanem nyílt megyei határozatokról. Hogy ezek megtörténhettek, mutatja, hogy szó se volt itt akkor elnyomásról, katonai rémuralomról, terrorról, sőt még csak megfélemlítésről sem, mert hiszen akkor mukkanni se mert volna senki. Vittnyédy levelei is és ezek a megyei határozatok is bizonyítják, hogy a legteljesebb szólásszabadság uralkodott, nemcsak elméletben,

hanem a gyakorlatban is akkor, mikor állítólag az egész ország a zsoldosok garázdálkodása miatt jajveszékelt.

Már ez egymaga is világosan bizonyítja, hogy azok a zsoldosok éppen nem garázdálkodtak szabadon. Akkor nem lehetett volna, de nem is mertek volna. még ha lehetett volna is, ellenük gyűléseket hívni össze; akkor nem lehetett volna azokon részt venni (nem is mertek volna elmenni, mert hiszen útközben kirabolták és véresre verték volna őket a zsoldosok, különösen mikor még azt is tudták volna, hogy ezek a magyar nemesek az ellenük való lázadás kimondására mennek gyűlésre). De akkor ezeken a gyűléseken felszólalni se mert volna senki, annál kevésbé a fegyveres katonaságra vérig sértő, kihívó, sőt sokszor velük szemben még az emberiség legegységesebb szabályait is semmibevevő határozatokat hozni.

Vajon ha akkor itt a zsoldosokkal szemben csakugyan nem használt volna semmiféle törvény; ha a zsoldosok s különösen tisztjeik annyira szabadon garázdálkodhattak volna; ha annyira szabadon ölhettek meg nemeseket és verhettek fel nemesi kúriákat; mert volna akkor velük szemben így viselkedni a megyei köznemesség, melynek még várai se voltak? Lehetett volna akkor kapni olyan alispánt, aki ezeket a megyegyűléseket össze merte volna hívni s különösen aki ezeket a katonaságra sértő határozatokat, melyek megannyi kihívásszámba mentek, ki merte volna hirdetni? Hiszen ha igazak lennének azok a rémes esetek, melyeket a zsoldosok kegyetlenségeiről egykorú írásokban olvashatunk, illetőleg, ha azok nemcsak legfeljebb egyetlen egyszer előforduló kivételek lettek volna, akkor ezeken a megyei gyűléseken szavalókat és szavazókat már néhány nap múlva másvilágra küldték volna a féktelen zsoldosok és állítólag semmi törvénytől nem korlátozott tisztjeik vagy legalábbis a nemesi kúriákat földig rombolták volna, akkor éppen ezeknek a gyűléseknek összehívói és ott a zsoldosok ellen lázítók tudták volna a legjobban s ezért határozataik és igazgató felszólalásaik sose születtek volna meg.

Tessék például megmutatni, melyik megye, város vagy falu közgyűlése szólalt fel — vagy uram bocsá! — rendelt el népfelkelést magyar nők millióit megbecstelenítő és rendszeresen minden éjszaka zabráló vörös katonák ellen 1945-ben vagy Rákosi Mátyás foglyokat kínzó ávósai ellen az utána következő években? Az a nagy csönd, mely e tekintetben akkor nálunk uralkodott, talán annak a jele, hogy nem történtek rémségek, nem pedig annak bizonyítéka, hogy nagyon is történtek? De ha ez igaz — pedig mindenki tudja, mennyire igaz —, akkor igaz az is, hogy ezek a Zemplén, Ung, Szatmár és egyéb megyei határozatok, sőt dühöngések a zsoldosok garázdálkodásai ellen azt bizonyítják, hogy azok a garázdálkodások nagyon mérsékeltek voltak s lényegében véve az ország területén akkor is törvényes állapotok uralkodtak; hogy a garázdálkodás, ha volt, csak kivételes volt, a törvény oltalmát adott ellene, az országban pedig a legteljesebb volt a gyülekezési jog és a szólásszabadság.

Vajon a kommunisták alatt is tarthattak-e gyűlést, mennydöröghette-e ott és hozhattak-e határozatokat közfelkelésről a tőlük valóban üldözött és elnyomott, földjeikből és nyugdíjuktól megfosztott „reakciók”? Lipót „elnyomása” alatt — láthatjuk — az „üldözött” magyarokból és kálvinistákból álltak ezek a gyűlések és tőlük függött, mit határozzanak s ugyancsak meg is eresztették ott a hangjukat. Semmi nyoma sincs azonban annak, hogy valamelyikükön a zsoldosok vagy tisztjeik bosszút álltak volna érte. Ha lettek volna ilyenek, minden iskolás gyerek tudná a nevüket, hiszen vértanúk lennének.

A kommunizmus alatt még azt se tehette meg kulák, földbirtokos, kapitalista, régi úr vagy pap, hogy sérelmeiről legalább hallgathasson. Nem kellett-e még neki is Sztálint és Rákosit egyenesen tapsolnia, a rendszert dicsérnie, teljesítményeit magasztalnia, az amerikai „imperialistákat” szidnia, hazája „felszabadulásáról”, nem pedig elnyomásáról beszélnie? Nem kellett-e még neki is a régi rendszer és a régi urak bűneit ostromoznia, hatványra emelni őket s miattuk utálkozni?

Ellenben a Habsburgok uralma alatt gróf Draskovics egyenesen odáig ment (és mehetett), hogy magyaróvári uradalmában a Montecuccoli-ezredből három olyan németet, akik ott zsákmányoltak, elfogatott, úriszéke elé állított, halálra ítéltetett, s egyszerűen azonnal ki is végeztetett. Hogy mennyire a németek féltek tőlünk, nem pedig mi tőlük; hogy mennyire azok érezték magukat tőlünk üldözötteknek, mutatja az ezen eset után az udvarban elterjedt rémhír, hogy a magyarok ezután minden kezükbe került németet leölnek. (Történelmi tár, 1881. évf., 122. o.)

Draskovics akasztásai után már az udvarban is úgy érezték, hogy ezek után még mégis nekik is tenniük kell valamit. De még most is csak azért érezték ezt, mert attól féltek, hogy ha még Draskovics úriszékeének eljárását is büntetlenül hagyják, akkor az elégtelen magyarság olyan vérszemet kap, hogy senki se lesz képes megfékezni. Látni fogjuk majd, hogy azért még most se történt semmi megtorlás, mert a bécsi udvar most is csak úgy érezte, hogy most már mégis tennie kell valamit, de a dolog vége most is csak az lett, hogy azért végeredményben még ekkor se tett semmit.

A mi történetírásunk azonban még ezen a bécsi tervezésen is mondhatatlanul felháborodik s mint tűrhetetlen sérelmet adja elő, hogy Bécs a három német kivégeztéséért bosszút akar állni. Nem azt veszi észre, ami a dolog lényege, azaz hogy valójában még most se állt bosszút, sőt egyáltalán semmit sem csinált, hanem csak azt, hogy — de ezen aztán borzasztóan felháborodik —, hogy ezt *tervezte*. Felháborító dolog: merre tervezni. Pedig hát ezeket a németeket semmi sérelem se érte: ez a három német csak azt kapta meg, amit megérdemelt, teljesen törvényes volt a kivégzésük. Pedig dehogyan volt az.

Katona felett — még ha magyar honos volt is — sose ítéltetett polgári bíróság még békeállapotban se, s nem is merre ezt soha semmiféle polgári hatóság, annál kevésbé egy magánember, egy földesúr megpróbálni, mert félt a katonaság fegyverétől. Hát még ha az a katona egy idegen nemzet alattvalója (például a kommunizmus alatt orosz volt), ki itt nálunk fegyveres megszállást gyakorolt!

Hogy lehetett volna hát egyszerűen törvényes dolognak tartani, hogy egy földesúr, akinek a birtokán katonák kihágást követnek el, ezt nem a tisztjüknél jelenti s nem tőle kér orvoslást, hanem maga tart ítéletet felettük, a képzelhető legnagyobb büntetéssel, halállal sújtja őket önhatalmúlag és az ítéletet rögtön végre is hajtja mind a hármon. Nálunk azonban ilyen úr volt egy magyar földesúr olyan időben, mikor a magyar nemesség állítólag egész történelme legnagyobb elnyomását nyögte!

A mi történelmünkben az idegen zsoldosok itteni garázdálkodásáról a legnagyobb rémségeket mesélik. Például., hogy az anyák gyermekeiket adták el, hogy az adót kegyetlenül behajtó katonai közegeknek fizetni tudjanak; hogy a zsoldosok és tisztjeik a jobbágy szemé láttára becstelenítették meg a feleségét, lányát stb.

A magyaróvári eset alkalmából a zsoldosoknak bizonyára egyik legtűrhetetlenebb visszaélésével van dolgunk, mert hiszen a földesúr úgy felháborodott miatta, hogy egyszerűen felakasztatta a tetteseket, velük kapcsolatban még sincs szó hasonló rémtettekéről. Pedig ha ez a három katona is csinált volna hasonló rémtette, akkor a magyar nemesi hírverés feltétlenül kiaknáztta volna már csak azért is, hogy a magyaróvári földesúr szigorát és önkényét igazolja.

De még a magyar propaganda se tudta ezeket a zsoldosokat mással vádolni, mint csak hogy fosztogattak. Még Vittnyédy is egyszerűen csak arról tud, hogy ezek a felakasztott zsoldosok csak zsákmányoltak s Draskovics-uradalomban.

Vajon ha azok a „szörnyűségek”, melyekből néhányat megemlítettünk és amelyek elsorolásával történetírásunk végig rémiti az iskolákat és a magyar közönséget, valóban mindennaposak lettek volna vagy akár csak sűrűbben fordultak volna elő, elképzelhető-e, hogy Draskovics ennek a három németnek még egyszerű zsákmányolásán is annyira felháborodott volna, hogy saját szakállára el is meri őket fogni, s ha már ezt meg merre tenni, az az

úriszék, mely ítelt rajtuk, e csekélységért, egy egyszerű katonabűnért, egyenesen halállal meri őket sújtani és a halálbüntetést mindjárt végre is meri rajtuk hajtani s nem valami eldugott faluban, hanem közvetlenül a bécsi határ közelében?

Mert hiszen hogy zsákmányolás közben nagyobb garázdálkodást vittek végbe, például, hogy a jobbágyokat ütöttek-verték vagy becstelenítettek s nem is a férj vagy apa szeme előtt, hanem akár csak háta mögött is vagy hogy gyújtogattak, arról még ebben a németeket szidni hazafias kötelességnek tartó protestáns forrásban sincs szó.

A Montecuccoli-ezred e három németjének sorsa és Draskovics úriszékének ott az osztrák határ közelében végrehajtott e radikális akasztása szerintünk annak kétségtelen bizonyítéka, hogy a magyarság éppen nem volt hozzászokva, annál kevésbé tehetetlenül beletörődve az idegen zsoldosoknak még legegyszerűbb kihágásaiba se. Ezek a kihágások az ő szemében egyáltalában nem voltak elkerülhetetlenek, annál kevésbé természetesek még akkor se, ha minden durvább melléközöng (verés, becstelenítés, rombolás, gyújtogatás stb.) nélkül folytak le. Mert hiszen látjuk, hogy Draskovics és úriszéke még így is úgy felháborodik miattuk, hogy egyenesen halált kiált, sőt mindjárt oszt is érte.

Én a magyar történelemben a zsoldosokról olvasott rémségek után azt vártam, hogy a magyaróvári úriszék egyenesen megdicséri ezt a három katonát, hogy társaiktól eltérőleg a zsákmányolást minden erőszakosság, testi sértés, szemérem elleni kihágás, felesleges vagyronrongálás vagy gyújtogatás nélkül hajtotta végre.

Az én logikám végül még azt is joggal következteti az esetből, hogy a magyar nemeség — nemcsak a főúr Draskovics, hanem gazdatisztjei és tisztviselői a megye köznemesei, vagyis az úriszék tagjai is — egyáltalán nem félték a nálunk állítólag minden törvényt büntetlenül lábbal tipró, féktelenül garázdálkodó zsoldosoktól. Másképp nem merték volna a *maguk* törvényszéke elé állítani őket, annál kevésbé halálra ítélni, sőt tényleg fel is akasztani őket s ráadásul olyan kihágásért, mely még az illető úriszék megállapítása szerint is csak egyszerű zsákmányolásban állt.

Ez a vakmerő eljárás egy fegyveres sereg tagjai ellen szerintem kétségtelen bizonyítéka annak, hogy ez a sereg igen szelíden, nagyon is a törvény korlátai közé szorítva működött nálunk. Ha nem így lett volna, sőt mint nálunk divat állítani, ez a fegyveres hatalom se Istent, se törvényt nem ismert volna, s úgy viselkedett volna, mint akinek minden szabad, vajon mert volna-e ilyesmit tenni nemcsak a főúr Draskovics (aki egyébként még csak országbíró sem volt, mint egyes történetíróink mondják, hanem csak az országbírónak szerepve, mai pedig igen nagy különbség), hanem még gazdatisztjei és tisztviselői is? Az úriszék ugyanis, mely fegyveres németeket akasztatott, a gróf gazdatisztjeiből, esetleg még egyes megyei köznemesekből állt.

Vajon mert volna-e az úriszék így csinálni, vajon mert volna-e a zsoldosok fejére halálos ítéletet mérni s ítéletét mert volna-e rögtön végre is hajtani, ha ennem a zsoldos seregnek a tisztjei nem is minden törvényt gőgösen és kihívóan lábbal tipró, hanem csak akár a törvény keretei közt maradó, de szigorú, például olyan Görgey- és Damjanich-féle kemény katonák lettek volna? Így bánni — civileknek! — csak olyan hadsereg tagjaival lehet, melyről tudjuk, mert már évek óta alkalmunk volt róla meggyőződni, hogy tisztjei, parancsnokai tőlünk, magyaroktól függenek, de egyébként is olyan puha, jó és elnéző emberek, hogy még hatalmi túlkapásokat is eltűrnek tőlünk?

De Draskovics úriszéke e németakasztásának minden ellenkező fogadkozás ellenére is büntetlenül hagyása annak ellenére, hogy közvetlen Bécs közelében történt, nemcsak annak bizonyága, hogy milyen urak voltunk mi a magunk hazájában Lipót alatt s Lipót fegyveres serege ellenében is, hanem arra is jellemző példa, hogyan kell értenünk a magyar és külföldi Habsburg-ellenes történetírásnak azt az állítását, hogy Lipót miniszterei kétségbeejtően tehetségtelenek voltak. Láttuk ugyanis, hogy legtöbbjükről még az a Pauler Gyula is elismeri, hogy ügyes és tehetséges emberek voltak, aki pedig önmagának ellent-

mondva maga is tehetségtelennek mondja őket. Láttuk azonban, hogy éppen Portiáról még ő is megállapítja a teljes tehetetlenséget. Hogy Lipót mégis főminiszterének alkalmazta, annak mentségére eleinte magam is csak azt tudtam felhozni, hogy a császár nevelője volt, tehát Lipót nagy háláját és jóságát bizonyítja: volt nevelője iránti nagy szeretete és hálája nem engedte észrevenni benne a tehetségtelenséget.

Most azonban a Draskovics-esettel kapcsolatban, mert Portia volt az, aki úgy látta, hogy itt mégiscsak kell valamit tenni büntetésül és ő volt az is, aki aztán mégse tett semmit, az jut eszembe, hogy talán Portia se annyira tehetségtelen volt, mint inkább lelkiismeretes és jó. Gyűlölettel vezetett történetíróink aztán ezt azonosítják a tehetségtelenséggel. Viszont Lipót is ezért a jóságért s lelkiismeretességért szerette annyira volt nevelőjét s ezért tartotta alkalmasnak a főminiszteri állásra.

Lehet vitatkozni azon, helyes volt-e Lipót álláspontja, hogy neki a lelkiismeretesség előbbre való volt, mint a tehetség. Annyi bizonyos, hogy szép és nemes volt. Még azt se mondhatjuk bizonyosan, hogy helyes és okos nem volt, mert hiszen nem sok uralkodó van a történelemben, akinek nevéhez olyan sok siker fűződik, mint éppen Lipótéhoz. Ha főminisztere csak jó volt, de ostoba, hogy lehet ezt megmagyarázni? Mindenesetre megerősíti s Szentírás szavát: Pietas ad omnia utilis. A jámborság mindenre alkalmas, minden tekintetben hasznos.

Széchy Károly Zrínyi Miklós életrajzában (V., 4. o.), amely után (tehát protestáns és magyar „hazafias” szempontból ugyancsak megfelelő forrás után) az egész Draskovics-esetet közöltem, Portia tunyaságának és kényelemszeretetének tulajdonítja, hogy minden fogadkozása ellenére végül mégse torolta meg a dolgot. Pedig hát jóság és türelem volt ez, nem pedig tunyaság és kényelemszeretet.

Azt azonban elhiszük — el kell hinnünk, ha még Széchy is ezt mondja —, hogy a jósnak, türelemnek és megértésnek csakugyan akkora foka volt ez, hogy az, aki ilyen szép néven semmiképpen se akarja nevezni, csak tunyasággal és kényelemszeretettel tudja megmagyarázni.

„Portia herceg — írja —, aki a maga természetes tunyaságban és kényelemszeretetében a felföldi közingerültséget nem akarta észrevenni és elhinni, most a három német miatt az egész udvarral és haditanáccsal felháborodik. A kormány gyors és erélyes eljárást indít és kemény büntetést kíván, hogy a veszedelmes példa követésre ne találjon. Előbb arra gondol, hogy öt ezredet küld a megyére, hadd dülje fel és rabolja meg. De e szándéktól eláll, mert végre sem volna igazságos, hogy az óvári földesúr fejében egész Mosony lakoljon, melynek maga a király a főispánja.” (látjuk tehát, hogy éppen olyan megyében mertek és tudtak a magyar köznemeselek aránylag csekélységért *németeket* akasztani, melynek főispánja egyenesen a *német* király volt. Ilyen németelnyomás volt akkor nálunk!

De azt is láthatjuk, hogy Széchy maga cáfolja meg azt, amit mondott. Azt mondta, hogy Portia csak tunyaságból és kényelemszeretete miatt nem állt bosszút a mosoni esetről, de rögtön utána maga mondja, hogy azért maradt el a megtorlás, mert „végre sem volna igazságos, hogy az óvári földesúr fejében egész Mosony lakoljon”.

Tehát egész világosan látható, hogy egyedül Portia *igazságossága és jósága* miatt maradt el a megtorlás. Dicséret helyett azonban lekicsinylést kap és a lelkiismeretesség és igazságosság helyett tunyasága és kényelemszeretete (ami ellenszenves dolog) kap megállapítást, mert hiszen Lipót főminiszteréről van szó, tehát olyan emberről, akit ellenszenves színben kell beállítani, a legjobb esetben pedig *tehetetlenségét* kell gúnyolni.

A jelen esetben a megyét igazságosan nem lehetett volna büntetni. Ha azonban „tehetséges” államférfi lett volna, Portia helyében (például Bocskai, Bethlen Gábor, Nagy Frigye vagy a mi Mátyás királyunk, vagy Napóleon, Hitler vagy Sztálin), akkor az igazságtalanság nem számított volna, mert a cél (a lakosság megfélemlítése) másképp nem lett volna elérhető.

Ilyenkor csak Lipót „tehetségtelen” miniszterei és csak a „kényelemszerető” és „tunya” Portiák álltak el inkább céljuktól, mintsem igazságtalanságot kövessenek el, nem pedig a „nagy államférfiak” (akik azonban — természetesen — a cél szentesíti az eszközt kárhozátos és bűnös elvét a *jezsuitákra* fogják rá s gyűlölik is érte őket annyira, mint amennyire csak az ilyen gonosz elv alkalmazása megérdemli).

Ha pedig valaki erre azt mondja, hogy Portia igazságosan is megtorolhatta volna a mosoni esetet úgy, hogy csak az úriszék tagjai, tehát azok ellen indított volna eljárást és alkalmazott volna büntetést, akik a három német halálának okai voltak, azt feleljük, hogy igen ám, de ezeket — mivel nemesek voltak — az ítélet jogerőre emelkedése előtt nem lehetett volna letartóztatni, addig pedig elmenekülhettek volna, ha ugyan félték volna ettől az ítélettől. A magyar alkotmány szerint ugyanis osztrák bíróság elé nem lehetett volna őket állítani, ha pedig itthon ítékeztek volna rajtuk, a magyar alkotmány szerint bíráik csak köznemes társaik lehettek volna. Ezek pedig nemcsak nem akarták, hanem nem is merték volna őket komolyan megbüntetni, már csak a magyar közvélemény terrorja miatt se.

Ha Portia olyan ítéletet akart volna, mely *megfélemlíti* a magyar közvéleményt, akkor terrorra lett volna szükség, tehát a cél szentesíti az eszközt elvének alkalmazására, de ehhez megintcsak Bocskai, Hitler, Sztálin-féle „tehetséges” államférfiak, nem pedig „tunya” Portiák kellettek volna.

Addig, míg a magyar bírák szabadon ítélték volna, nem lehetett volna tőlük olyan ítéletet várnunk, mely megfélemlítse a túlságosan is független (de egyébként természetesen mégis „elnyomott”) magyar hatóságokat. Ha Portia meg akart volna maradni a megengedett határai között; ha a jó célt nem akarta bűnös eszközökkel elérni, azaz ha igazságos és keresztény akart maradni, másként nem cselekedhetett.

Látható tehát, hogy nem is volt annyira „tehetségtelen”, mint a Széchy Károlyok és általában a magyar közvélemény gondolja. Nem olyan könnyű ám „tehetségesnek” lenni annak, aki a keresztény erkölcs talaján akar maradni, s akinek nemcsak az a fontos, hogy célját elérje, hanem épp ily fontos az is, hogy milyen úton éri el.

Természetesen ezért Portia se annyira „tehetségtelen”, se annyira „tunya” és „kényelemszerető” nem volt, hogy tehetetlenségébe ilyen könnyen belenyugodott volna. A büntető ezredek beszállásolásáról, mint igazságtalanságról, lemondott, de „aztán a grófot és a bírakat — folytatja Széchy — a haditanács *a magyar kancellária útján* (megint csak a magyar alkotmány szigorú szem előtt tartása) Bécsbe idézi, de azok természetesen az illetéktelen testület előtt nem jelennek meg”.

Pedig hát ez a meg nem jelenés nem is annyira „természetes”, mint Széchy Károly állítása után gondolnánk. Mert hiszen kétségtelen, hogy ez „az illetéktelen testület” intézte akkor már évszázadok óta Magyarországnak a török elleni védelmét és teremtette elő költségeit, s ha ezt szabad volt neki és elfogadtuk tőle „idegen” létére is, sőt ismételtel kértük is tőle, országgyűlésileg is, akkor bizonyára azokat is joga volt maga elé idézni, akik e sereg tagjaival szemben önkénykedtek, sőt halált szabtak rájuk és hajtottak rajtuk végre.

De egyébként is Széchy Károlyék szerint Lipót katonái Magyarországgal úgy bántak, mint meghódított országgal vagy mint Ausztria gyarmatával. Én azonban még nem láttam olyan fegyverrel meghódított országot, de gyarmatot se, melynek lakói így beszélnek s nemcsak beszélnek, de így is viselkednek — s ráadásul büntetlenül! — „meghódítóik” legfőbb katonai hatóságával vagy a gyarmat anyaországával. Azt mindenesetre láthatjuk belőle, hogy Lipót alatti „elnyomásunk” egészen más volt, mint mi a „hazafias” propaganda alapján gondoljuk.

Egyébként minden tehetséges ember előre tudhatta volna, hogy így lesz, azaz hogy a mosoni gazdatisztek és táblabírák nem fognak Bécsben megjelenni. Ehhez megfélemlítés kellett volna Bécs részéről. De ennek éppen az ellenkezőjét mutatta az, hogy a *magyar*

kancellária útján idézték meg őket, tehát eleve bebizonyították, hogy minden szigorúan a magyar alkotmány szerint fog történni, tehát a magyaroknak semmi félnivalójuk nincs.

Nem is merte a haditanács megtenni, hogy a meg nem jelenőket elfogassa (pedig itt volt az országban a német katonaság s így könnyen megtehetette volna), s így megbilincselve vagy legalábbis fegyveres őrizettel vitesse őket a haditanács elé. Így aztán az eredmény az lett, hogy a legfőbb haditanács, melynek jogait Moson megye, illetőleg Draskovics úriszéke megszegte, idéz, a megye és az úriszék pedig fűtyül az idézésre, s ezzel az ügy el is van intézve.

A legfőbb haditanács és a bécsi központi kormány tekintélyének az természetesen nagy pofon volt és egyébként is nagy szégyen. Ezért ha eltűrik, a magyar lázadás szelleme csak még vakmerőbb lesz. Mivel attól az elvtől, hogy igazságtalanság ne történjék, ártatlanok nem bűnhődjenek, s csak az lakoljon, aki vétkezett, nem akart eltérni, hogy mégse maradjon szégyenben, a bécsi kormán „azt követeli, hogy Draskovics az örökös tartományok terhének könnyítésére ezer németet fogadjon be óvári jószágába szállásra”, hogy legalább valamit mégis csak bűnhődjék s a hadsereg elégtételt kapjon.

Azonban ez az újabb követelés is annyira bátortalan volt, hogy „tehetséges” államférfi előre tudhatta volna, hogy szintén eredménytelen lesz. Nem annyira Draskovics bűnét, túlkapását hangsúlyozta ugyanis, amiért a büntetés jár, hanem csak a szegény örökös tartományok terhet, melyen illő volna legalább valamit a gazdag magyaroknak is enyhíteni.

Látjuk belőle, hogy az örökös tartományok népe is szenvedett a zsoldosok miatt, s míg mi csak akkor szenvedtünk miattuk, mikor itt teljesítettek szolgálatot, addig, míg szolgálaton kívül voltak, a szegény osztrák nép nyakán voltak. Most egy ilyen ezredet akartak az osztrák nép könnyítésére Draskovics birtokára, Magyaróvárra hozni. Sokkal jobban és könnyebben bírta volna el ezt a terhet Draskovics uradalma, mint az osztrák föld, mert hiszen Moson a Kisalföld kánaánja.

Azonban csak olyan meghódított ország és csak olyan gyarmat voltunk mi akkor, hogy ebből se lett semmi. Nemcsak az ártatlan magyarok, hanem még Draskovics németeket akasztó magyaróvári uradalma se bűnhődött. Magyar részről arra hivatkoztak ugyanis, hogy „a király ígérete és a törvény rendelkezése szerint Szent György napjára a többi bent levő németet is ki kellene vinni”, nemhogy az örökös tartományokból lehetne még egy újabb ezredet is idehozni.

E Szent György napra vonatkozó országgyűlési határozatnak emlegetése aztán erre a természetesen egyébként máskor mindig „hítségő” udvarra olyan hatással volt, hogy egyszerre elálltak ettől a tervtől is.

A végeredmény aztán az lett, hogy a kormány nem csinált semmit, szemet hunyt a három német halála felett és se gróf Draskovicsnak, se úriszéke tagjainak még a hajuk szála se görbült meg. Hogy a Bécsbe idézésre rá se hederítettek, azt is elnézték nekik.

A német nép pedig, bármennyire fel volt háborodva az önkényes és kegyetlen magyaróvári ítélet miatt — melynek híre természetesen elterjedt egész Németországban — és bármily éles hangon hangsúlyozta, hogy fiait nem azért küldi Magyarországra éhezni, nélkülözni, morbus hungaricusba esni vagy hősi halált halni, hogy a magyarok gyűlöletükben így bánjanak velük (hiszen Portia is csak a németek jogos felháborodása lecsillapítására akarta magát végül megemberelni): nem kapott semmi elégtételt.

A német népnek tudomásul kellett vennie, hogy itt ő a gyengébb fél. Az ő császára a magyarokkal nem mer szembeszállni. Úgy látszik, ezért és ehhez hasonló esetek miatt állította Hitler is „Mein Kampf”-jában azt, hogy *a németiség legnagyobb ellenségei a Habsburgok voltak*. Igazán nagy tragédiájuk, hogy nálunk pedig mindenki azt gondolja, hogy ők *a magyarok* leghalálosabb ellenségei voltak s itt minden „gaztettüket” a németek kedvéért tették.

A történetírás pedig — akár magyar, akár külföldi — a magyaróvári és számtalan hasonló esetből azt a következtetés vonja le, hogy Lipót nem uralkodónak, hanem papnak való volt, tanácsosai pedig, főként pedig az itt is kudarcot vallott Portia, annyira gondolkodni és tenni lusta, szellemileg rest emberek voltak, hogy elámul rajta az ember, hogy lehetett az ilyen, még középszerűnél is kisebb, minden nagyra képtelen emberekre egy világbirodalom vezetését bízni!

Pedig jól láthatjuk, hogy nem a tehetségtelenségben és a restségben volt a hiba. Nem ez volt Portiának, mert hiszen láttuk, hogy nagyon is jól látta ő, hogy mit kellett volna tennie, és hogy mi lett volna az a hasznos orvosság, mely további hasonló kihágásoktól elvette volna a magyarok kedvét. Nem is az akaratgyengeség vagy a lustaság volt erélytelensége oka, hiszen láttuk, hogy még Széchy Károly megállapítása szerint is becsületbeli, erkölcsi okból, az igazságosságához való ragaszkodásból: azért, mert a jó célt csak jó eszközökkel volt hajlandó elérni, nem tette azt, amit az esze és politikai belátása cselekvésre előírt neki.

Portia nem olyan államférfi volt, amilyennek kellett volna lennie, ha Istene és egyedüli célja a hatalom, az állam tekintélyének megőrzése és ellenségeinek eltiprása lett volna és amilyen Mátyás király, Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és Ferenc, Napóleon, Hitler, Sztálin és Hruscsov volt. Neki akkor egyedül csak azt kellett volna néznie, hogy azok az eszközök, melyeket felhasznál, alkalmasak-e célja elérésére, nem pedig egyúttal azt is, hogy igazságosak és erkölcsösek-e; nem sértik-e mások jogait, nem szenvednek-e miatta ártatlanok is.

Portiának azt kellett volna mondania, amit Luther mondott: Sic volo, sic jubeo, stat pro ratione voluntas. Mit törődöm és magyar alkotmánnyal, nemesi kiváltságokkal, országgyűlési határozattal, az idegen csapatok Szent György-napra való kivitelét ígérő királyi szóval, kivált mikor ezek mind ellenkeznek a nemzet legfőbb üdvével, azzal, hogy az országban végre rend uralkodjék. A fő az, hogy a kormány tekintélyét helyreállítsam.

Őt osztrák ezredet a megye nyakára küldeni, hogy jól kiélje, jól megsanyargassa, bizonyára alkalmas intézkedés lett volna arra, hogy hasonló önkényes intézkedésektől elvegye ne csak Draskovics, hanem — mert természetesen elment volna a büntetés híre — a többi magyar főúr kedvét is, a német nemzeti önértetnek is elégtételt adott volna és az osztrák nép nagy terhei miatti elégedetlenségét is csökkentette volna.

Az előbb felsorolt „tehetséges” államférfiak esetében ezzel már el is lett volna intézve a dolog, mert hiszen az ő „tehetségük” titka a kíméletlenségben, a gátlástalanságban, s abban a szilárd elhatározásban állt, hogy céljukat, ha törik, ha szakad, elérjék.

Láttuk, hogy a nagy porosz választó (és éppen e tulajdonsága miatt lett „nagy”) még attól se riadt vissza, hogy egy idegen állam területéről úgy lopassa el azt, akin bosszút akart állni. Így aztán érthető, hogy az ő államában engedelmeskedett, alkalmazkodott a legfőbb akarathoz mindenki, az államgépezet simán, akadály nélkül működött, mindent egy akarat irányított, mindenki ennek engedelmeskedett.

Nem így a „középszerű” Lipót és az egyenesen „tökkel ütött” Portia. Nekik nem kellett volna idegen állam területéről ellopniuk azokat, akiket meg akartak büntetni, mert itt voltak a kezük ügyében. Mégse csináltak ellenük semmit. Ők azt az öt ezredet is csak tervezték Moson megye nyakára. Hamarosan aztán csak egy ezred lett az ötből, de azt se küldték oda soha. Azok mindvégig megmaradtak az örökös tartományok nyakán. Hogy a könnyítést megcsillogtatták szemük előtt, de a valóságban minden maradt a régiben, csak növelte még ezek elkeseredését is.

Hogy lelkesedhettek volna olyan császárárt, aki a magyaroktól csak félni tudott, nem pedig parancsolni nekik. Kinek tetszett akkor az, hogy a magyarok megbüntetése és az osztrákok terheinek enyhítése csak azért maradt el, mert akkor az egész megyét büntették volna, nem pedig csak azokat, akik önkényeskedtek? Láttuk, hogy az igazságosság a tiszt-

teletreméltó indítóókat még nálunk se vették észre. Még mi is csak azt tudjuk, még most 300 év múlva is, hogy Portia csak tunya és kényelemszerető volt, nem pedig azt, hogy igazságszerető, azaz jó keresztény.

A második terv, ezer embernek az önkényeskedő földesúr nyakára küldése, már igazságosabb eljárásnak látszott, mert ebben a büntetés csak a bűnöst, az önkényeskedő földesurat sújtotta volna, s mivel egyúttal az örökös tartományok terheit is enyhítette volna, meg némi elégtétel is lett volna fiai leöléséért a megsértett német önértetnek.

Igen ám, de a legutóbbi országgyűlésen azt határozták, hogy tavaszig az összes németet ki kell vinni az országból, és a király, hogy a nemzet kedvében járjon, ezt a határozatot elfogadta. Hogy hozhatna be hát most még egy újabb ezredet is a már itt velők mellé? Igaz, hogy fel lehetett volna hozni, hogy a magyaróvári egész különleges, előre nem látható eset, mely csak egy bűnös alattvalónak megbüntetésében áll, s hozzá lehetne még tenni azt is, hogy a német csapatoknak az országból való kivitelét elrendelő végzésről azóta maga az ország is elismerte, hogy oktan volt, hiszen később éppen azért haragudott meg királyára a nemzet, mert nem volt hajlandó további csapatokat behozni, hanem békét kötött, azaz a már bent levő csapatok hazaküldését is elhatározta.

Lipótnak és miniszterének azonban olyan erők voltak az erkölcsi gátlásai, hogy ezekkel az érvekkel nem tudták lelkiismeretüket megnyugtatni. Ők úgy láttak, hogy mégiscsak törvényellenes ez a megtorlós terv, s ezért ez is végleg elmaradt.

Nem volt más hátra, mint egyszerű dorgálással megelégedni, s ezért a bűnösöknek idézést küldtek a Bécsben a legfőbb haditanács előtt való megjelenésre. Még arra is vigyáztak, hogy a magyar alkotmány szempontjából se lehessen kifogást emelni az idézés ellen. Az idézést nem az udvari, hanem a magyar kancellária útján küldték el. Draskovics és úri-széke azonban azzal érvelt, hogy őket Bécsbe még a magyar kancellária útján se lehet megidézni, de nekik egyébként sincs semmi közük a legfőbb haditanácshoz, mert az nem magyar intézmény, az ő hazájuk pedig minden más országtól független ország.

Ez is mind igaz volt, de az is igaz volt ám, hogy az a hátrány, hogy a legfőbb haditanács nem Magyarországon, hanem Bécsben székelt; hogy nem tőlünk függött s mégis idézést küldhetett magyar állampolgároknak, más részről ránk nézve igen sok előnnyel is járt, melyet mi akkor már századok óta elfogadtunk, élveztünk, sőt kértük. Például most, a vasvári béke idején is, mikor megsértődtünk, hogy ez a legfőbb haditanács, melyre azt szoktuk mondogatni, hogy semmi közünk hozzá, magunkra hagyott bennünket s békét kötött a törökkel.

Ha azonban mi joggal és törvényesen mondhattuk, hogy semmi közünk Bécshez és az ottani legfőbb haditanácshoz, akkor ez a Bécs és bécsi haditanács még több joggal mondhatta volna, hogy nekem sincs semmi közöm Magyarországhoz, tehát az ország védje magát úgy, ahogy tudja, de mindenképpen a maga vérével és a maga erejéből. Magyarországot s a magyar végváratok védjék és fizessék a magyarok, s Magyarország területét is szabadítsák fel a török alól a magyarok.

Bécs és a bécsi legfőbb haditanács például azzal, hogy a vasvári békét megkötötte, ennek csak egy századrészét mondta, ti. csak azt, hogy most még egyelőre nem akarom, illetőleg nem tudom Magyarországot felszabadítani. Mégis, micsoda elkeseredés és felháborodás történt nálunk emiatt! Ha tehát mi elfogadtuk, sőt elvártuk ettől a legfőbb bécsi haditanácstól, melyhez nekünk egyébként állítólag semmi közünk se volt, hogy országunkat ő szabadítsa fel a török alól; ha elvártuk tőle akkor már másfél évszázadon át, hogy végvárainkat ő építse meg, ő szerelje fel és őrségét ő fizesse, tehát elvártuk tőle, hogy közel legyen hozzánk, akkor bizonyára nekünk is közünk volt őhozzá.

Ha „civiliek” így mernek beszélni az országukat megszállva tartó és itt állítólag égbekiáltó módon zsarnokoskodó fegyveres erő legfőbb parancsnokságával még azután is, mikor

nem a fegyveresek zsarnokoskodtak velük, hanem ők a fegyveresekkel, akkor ezek a civilek mindenről beszélhetnek, csak elnyomásról vagy zsarnokságról nem.

Igaz, hogy furcsa dolog egy szabad magyar embert Bécsbe, tehát idegen ország fővárosába megidézni, de mindjárt nem furcsa semmi, ha arra gondolunk, hogy a magyar király ott lakott (Mátyás király is ott lakott uralkodása utolsó éveiben s ott is halt meg, tehát akkor is Bécsbe kellett fordulnia a magyarnak, ha királyához akart fordulni), de még furcsább, ha egy ország fegyveres védelmét idegen erőforrásokból fedezik. Ha azonban ez a furcsaság megvan, akkor már magától értetődik, hogy a másik furcsaság is megvan. Azt ugyanis talán csak mégse kívánhattuk, hogy ne a bűnös jelenjen meg a hatóság előtt, hanem a hatóság keresse fel a bűnöst lakóhelyén, jutalmul azért, mert vétkezni méltóztatott.

Portiák azonban — úgy látszik — még ebben is elfogadták a magyarok érveit, mert eltűrték, hogy a magyar bűnösök fütyültek a bécsi idézésre. És hogy a dolog még cifrább, még érdekesebb legyen, történetírásunk, közvéleményünk és hazafias nevelésünk úgy köszöni meg Lipótnak, Portiának és a legfőbb haditanácsnak szabadságunk és alkotmányunk iránti eme nagy tiszteletét, ezt a tiszteletreméltó lelkiismeretességet és a magyar függetlenség megsértésétől való eme aggódo óvakodást; azt a törekvést, hogy céljai elérésére soha meg nem engedett eszközöket ne alkalmazzon, hogy nem erkölcsi emelkedettségüket dicséri és állítja követendő példaként a magyar ifjúság elé, hanem egyszerűen lenézi, kineveti, kicsúfolja, megveti „tunyaságukat”, „tehetetlenségüket” és „tehetségtelenségüket”. *Csak ezt tudja észrevenni eljárásukban, nem pedig a jóakaratot és lelkiismeretességet.*

Azok, akik a magyar közvéleményt megteremtették, s irányítását ma is a kezükben tartják, úgy látszik, olyan erkölcsi beállítottságú emberek, hogy még elképzelni se tudják, hogy egy uralkodó, egy miniszter vagy tábornoki testület nem a tehetségtelensége vagy tehetségtelensége miatt tűri el, hogy fegyvertelen emberek packázzanak vele, hanem azért, mert belátja, hogy a vele szembeszegülőknél bizonyos szempontból igazuk is lehet és mert bűnüket egyébként is csak úgy lehetne megtorolni, ha ártatlanok is bűnhődnének, ezt pedig semmiképpen se szabad megengedni.

Ők azt az államférfit, aki inkább eltűri tekintélye megcsorbulását és a bűn büntetlenül maradását, mintsem hogy a büntetést erkölcsileg és az igazság szempontjából nem kifogástalan eszközökkel érje el, nem mint jó embert és jellemet dicsérik, hanem mint etetlent, lenézik. Szerintük az ilyen államférfi nem erkölcsi nagyság, hanem szűk látókörű és tehetségtelen ember.

Azt még nagy kegyesen elismerik, hogy lelkiismeretes püspök lett volna belőle, de mint államférfit csak szánandó figurának tarthatják. Az igazságtalanságot még betetőzi az, hogy a magyar ifjúság és a szélesebb közönség Lipótot és minisztereit nemcsak tehetségtelennek, hanem egyúttal még nagy gazembernek, illetőleg gonoszoknak (esküszegőnek) is tartja.

De nemcsak Draskovics esete Magyaróvárott bizonyítja, hogy népünk közel se volt annyira kiszolgáltatva az idegen zsoldosok garázdálkodásainak, mint történetírásunk állítja és közvéleményünk gondolja.

Farkas Sándor „Csepreg mezőváros története” című művében is azt olvashatjuk (219. o.), hogy 1687. augusztus 13-án a város lakosaira 400 forint büntetést róttak ki, mert az ott állomásozó német katonasággal összekoccnván Berg Szeverin ezrede orvosán 23 halálos sebet ejtettek és lovászmesterét is erősen összeverték.

Ez esettel kapcsolatban sincs még nyoma se annak, hogy ebben az összetűzésben a csepregiek közül is meghalt vagy akár csak megsebesült volna is valaki. Pedig ha ez is megtörtént volna, a város történetét aprólékosan ismertető mű feltétlenül említene, hiszen a könyv szerzőjét elsősorban a csepregiek sorsa érdekli, nem pedig az ott állomásozó katonaságé. Pedig hát mindenki azt gondolná, hogy a fegyveres katonák azok, akik erőszakoskodnak a védtelen polgári lakossággal, nem pedig megfordítva.

Nem. Nálunk az idegen zsoldosok állítólag tűrhetetlen garázdálkodása idején Magyar-óvárott a magyar hatóságok akasztatnak fel három német katonát, Csepregen pedig a város polgárai verik véresre az ott állomásozó német katonákat, sőt küldik egyiküket halálba, egyenesen 23 egyenként is halálos sérüléssel.

A dolgot csak kétféleképpen lehet magyarázni. Vagy azzal a feltevessel, hogy az állítólag annyira eldurvult német zsoldos a valóságban békésebb, türelmesebb természetű volt, mint az a polgári lakosság, melynek körében elszállásolták, vagy pedig annak feltételezésével, hogy ezeknek a zsoldosoknak a feljebbvalói olyan kegyetlenül toroltak meg minden, a lakosság ellen irányuló fegyverhasználatot, hogy a „békés” lakosság sokszor előbb nyúlt fegyverhez velük szembe, mint megfordítva. Mivel a csepregi katonaáldozat éppen orvos volt, még arra se nagyon gondolhatunk, hogy azért kellett meghalnia, mert garázdálkodott vagy kihívóan viselkedett vagy hogy az összetűzés tőle indult ki.

De maguknak a zsoldosoknak tényleges rablásait is sokkal szelídebben ítéljük meg, ha például tudjuk, hogy Sturm Nándor császári főhadbiztos 1684. december 11-i jelentésében azt írja, hogy Esztergomból Szentbenedekre való vonulása közben a Delvin-féle hadtestben 3.000 ember esett az éhínség áldozatául. A katonák az elhullott lovak tetemével és fák gyökereivel táplálkoztak, sőt még emberhúsevés (természetesen halottaké) is előfordult. (Villányi Szaniszló: Három évtized Esztergom vármegye és város múltjából, 551. o.)

Az Esztergom megyei Magyarországyénben fennmaradtak a jobbágyoknak a náluk beszállásolt német katonák ellen beadott panaszai. A panaszok arról szólnak, hogy a katonák reggelit is követelnek tőlük, pedig az nem jár nekik, ebédre pedig nem elégszenek meg egy tál étellel.

Csák Pál és Szabó István azt panaszolják, hogy még a húsban is válogatnak, s csak marhahús kell nekik. Csák Pál feleségét meg is rúgták emiatt. Szabó István pedig azt mondja, hogy az egyik zsoldos késsel akarta emiatt átluggatnia kezüket (figyeljük meg, hogy valójában hozzájuk sem értek, mert a panasz az, hogy ezt csak „akarták”) és hogy a gombostűt a torkukba vernék (tehát a valóságban ez se történt meg egyszer se), ha zsákot, vásznat, harisnyát nem adnak nekik. (Nagymajtényi Jenő: Szőgyén, 63-64. o.)

Ezek (tehát csupán fenyegetések) voltak a legnagyobb visszaélések, melyeket a német zsoldosok Szőgyénben elkövettek. Tettegesség, rablás vagy rombolás egyszer se volt, csak követelőzés vagy fenyegetőzés. Még elképzelni is lehetetlen ugyanis, hogy a panasztevők nem említgetnék, ha ezek is előfordultak volna. Mivel a szőgyéni jobbágyok mégis annyira fel voltak háborodva a zsoldosok ellen, hogy írásbeli panaszt adtak be ellenük, annak a bizonyítéka, hogy a magyar nép még ilyesmihez se volt szokva, tehát a zsoldosok rendes körülmények közt még durván fenyegetőzni se szoktak.

Csepreg történetében 1780. november 27-i keltezéssel is találunk hasonló panaszokat a beszállásolt katonákra, de ezek a panaszok is azt mutatják, hogy aránylag tűrhető rend volt. Itt azt kifogásolják a csepregiek, hogy „nem elégszenek meg azzal, hogy a gazda, kinél szállásban vannak, csak addig adjon nekik gyertyát, míg esznek, hanem későn-korán, míg lovaikat etetik és abrakolják is, gyertyát követelnek. Azonkívül egyéb módot is keresnek, hogy gazdájuknak egy vagy több szál gyertyáját elégethessék”. Igaz, hogy azt is írják még, hogy ami a kezük ügyébe akad, el is lopják (tehát nem erőszakkal rabolják, hanem titkon csenik el), de a fő panasz mégis a gyertya. Így aztán itt is megállapíthatjuk, hogy valami nagy kihágások semmiképpen se lehettek. Nem lehettek túl gonosz emberek azok a zsoldosok, akiknek olyan szertelenül nagy igényeik voltak, hogy nemcsak enni nem akartak koromsötétben, hanem abrakolni se.

Igazán jó dolga lehetett Lipót felszabadító háborúja alatt magyar népünknek, ha még amiatt is érdemesnek tartotta Felsőbüki Nagy Sándor alispánt zaklatni, hogy a házukban elszállásolt zsoldosok több gyertyát fogyasztanak, mint ők szeretnék. De mivel panaszuk végén még azt is kéri, hogy „porcióbéli restanciáknak herteleniben való lefizetése alól

legkegyesebben dispenzálná” őket, ebből körülbelül azt is megállapíthatjuk, hogy az igazi ok az alispánhoz való fordulásra ez volt, nem pedig az, hogy az elszállásolt katonák nem akarják lovaikat sötétben abrakoltatni, hanem még ehhez is gyertyát kérnek (ami ugyan csak természetes is volt). Egyébként a panasz megfogalmazásából azt kel értenünk, hogy ezek a szegény katonák több gyertyát a csepregiektől valójában hiába kértek. Arról pedig a panasz mit sem szól, hogy emiatt ezek a katonák erőszakoskodtak volna.

Elismerjük: bizonyára sokat kellett szenvednie, túrnie a magyar népnek az itt tanyázó zsoldosoktól. Hozzá kell azonban tennünk azt is, hogy mi sokkal nagyobb szenvedésekre, visszaélésekre, erőszakoskodásokra gondoltunk, mint amilyeneket a most közölt források említenek. Ezeket a sérelmeket, még akkor is, ha a közölteknél nagyobbak lettek volna, történetírásunknak mit magától értetődő dolgot kellene megemlítenie. Természetes ugyanis, hogy a háború, a hadviselés, az ország területén huzamosabb időn át katonák tanyázása szenvedésekkel jár a lakosságra nézve.

Ezt, mint külön sérelmet felhozni csak akkor lenne megokolt, ha rosszakaratból történt volna vagy az elkerülhetetlennél nagyobb fokban és ha a felelős körök bűnös hanyagsága, sőt tudatos magyargyűlölete okozta volna a kárt. Azt gondolni azonban, hogy Bécsben egyenesen törekedtek arra, hogy nálunk tanyázó zsoldosaik sanyargassák a magyar vagy ha külön nem törekedtek is rá, örömmel vagy legalább közönnyel nézték, az a mondottak és a felhozott bizonyítékok után teljesen képtelen feltevés, noha a magyar közvélemény erről meg van győződve.

Lipót, Portia, Montecuccoli egészen más emberek voltak, semhogy ilyet feltehetnénk róluk. Láttuk, hogy maga Acsády hangsúlyozza, hogy még német nemzeti érzés se volt bennük. Akiben azonban nincs német (vagy bármely más) nemzeti érzés, abban magyargyűlölet se lehet, mert annak semmi oka sincs arra, hogy valakit azért gyűlöljön, mert más nemzethez tartozik, mint ő. Bennük legfeljebb protestáns gyűlölet lehetett, de magyargyűlölet semmiképpen se.

De Lipót vagy miniszterei rendeleteiben protestánsgyűlöletet se találunk (annál kevésbé találunk ilyenre Lipót magánleveleiben, melyek pedig leghívebben kifejezik azt, ami írójuk lelkében lakozott). Lipót nem tudott gyűlölni vagy megvetni. Ő csak szeretni tudott s mindig magának volt legszigorúbb bírója. Ő azt hitte, hogy a saját és alattvalói bűnei miatt engedi Isten burjánzani az eretnkséget.

De Lipót udvara egyébként is annyira félt a magyarok állandó sérelmeitől, és ezek olyan sok gondot okoztak neki, hogy még ha lett volna is benne német nemzeti öntudat és ennek megfelelően magyar ellenszenv, a magyar országgyűlések szabad szájától és az állandó magyar rebellióktól való félelmében akkor se engedte volna igazságtalanságokban megnyilvánulni.

Ellenben a protestáns magyar népnek az ő hazáját, életét, feleségét, gyermekeit és vagyoniát védeni idejövő, s ráadásul még csak nem is általa fizetett zsoldosok elleni gyűlöletéről és bűneiről lehet és kell beszélni. Ezt ki kell emelni, mert ez ugyancsak nem magától értetődő. Annyira nagy volt ez, hogy még kortescélból írt történelmeink is kénytelenek megemlíteni. Még Acsády is megírja a Szilágyi-történelemben (VII., 212. o.), hogy a protestáns magyar nép a katolikus ügyet képviselő zsoldosokkal szemben egész nyíltan a török pártján volt. Zemplénben például egyenesen az egri basához folyamodott a nép, hogy segítse a németeknek a végvárakból való kiverésében. Például Ónodból. Annyira ment már ez a törekvés, hogy 1665 májusában a nádor szigorú leiratot volt kénytelen intézni a megyékhez, mely megtiltotta a törökkel való „conversatiót”.

Mikor Lipót a magyarok katonai sérelmei tárgyában (láthatjuk, mennyire akar rajtuk segíteni) Montecuccolitól kért véleményt, ő válaszul 1662. február 25-én két emlékiratot is beterjesztett, melyekben lehetetlennek mondta, hogy a király csak némi ígéretet is tegyen e tekintetben. Hangoztatja, hogy a magyarok nemcsak a véghelyeken nem akarnak német ör-

séget tűrni, hanem egyenesen azon dolgoznak, hogy a német had teljesen elpusztuljon. (Mitteil des Kriegsarchivs, 1897, 225. o.)

De a magyarságnak ez az anyagi önzésből fakadó gyűlölete nemcsak a német zsoldosokra, hanem még a végvárak *magyar* őrségére is kiterjedt. Tudjuk, milyen rendetlenül kapták járandóságukat (nem is csoda, hiszen külföldi könyöradományokból fedezték zsoldjukat), s ha ilyenkor kimentek a falvakba, hogy ott kenyeret kérjenek, azt felelték nekik: ha a császár fizetésén való szolga, van fizetése, éljen azzal.

Ezt például a füleki katonák panaszoják Eszterházy Pál főkapitányhoz beadott kérelmükben. A vármegyék kérelhetetlenül elfogták az állomáshelyükről eltávozó hajdút még akkor is, ha igazolványa volt. Ne járjon a falun — mondták —, el kell szoktatni a falukon való járástól. Pedig bent a várban, Füleken, minden lakható házat elfoglalt előlük a török elől a Felvidékre menekült nemesség. A vár maga is oly elhanyagolt állapotban volt, hogy szinte dűledezett. S mikor a tisztek a környező nemes vármegyékhez fordultak ez ügyben, noha őket védelmezte, ezt a rideg választ kapták: Ha kell őfelségének a vár és véghely, építtesse.

Az eszükbe se jutott, hogy nem őfelségét, hanem őket védelmezik ott. Ha a véghely megszűnik, a török azért még nem megy mindjárt Bécsben, de igenis, a környék magyar falvaiba. De egyébként is hol van az az ország, ahol nemcsak a véghelyeket és azok őrségét, hanem magát a királyt is nem az alattvalók szokták eltartani? Hiszen másképp ez még csak el se képzelhető. Amely országnak várait is, királyát is *más* országok tartják fenn, illetőleg el, az az ország nem lehet szabad, sem független, sem önrendelkező. Mi azonban nagy hangon követeltük az önrendelkezést és esküszegéssel vádoltuk királyunkat, ha ez az önrendelkezés nem volt meg, de végváraink fenntartásához igen sokszor még csak valamivel hozzájárulni se voltunk hajlandók.

Az is rendkívül érdekes és jellemző, hogy az 1659. évi országgyűlés előtt a minden lében kanál és szájas „hazafias” ellenzék felszólította a megyéket, hogy írják össze sérelmeiket. Ha ezek a sérelmek valók, s ha különösen ha annyira tűrhetetlenek voltak, vajon szükség lett volna-e arra, hogy külön mozgalmat indítsanak arra, hogy azok, akik a sérelmeket szenvedik, sőt állítólag már-már össze is roskadtak alattuk, tegyék is őket végre szóvá?

Még jellemzőbb, hogy — pedig területén mindig nagy német őrség volt — e felszólításra válaszul a tiszta kálvinista Szatmár megye azt adta ki utasításban országgyűlési követeknek, hogy „gravámenre való megbántódásunk nem lett”. (Protestáns Szemle, 1897. évf., 461. o.)

Pedig hát akkor már régen a „hazafiság” s még inkább a protestáns vallásosság elengedhetetlen követelménye volt, hogy „gravámen”-nek pedig kell lenni, mert amelyik megyében nincs, ott a nép nem jó hazafi, különösen pedig nem jó protestáns. S lám, Szatmár vármegyében gravámen mégse volt. Ha a megyéknek voltak sérelmeik, sőt egymást hazafiasan túllícitálták a sok sérelem hangoztatásában, az még egyáltalán nem bizonyítja, hogy e sérelmek valóságosak voltak. De ha még Szatmár megye is ezt állapítja meg, hogy nincs sérelme, akkor területén már igazán rózsás állapotoknak kellett uralkodniuk.

A vallási sérelmek és fontosságuk

A protestánsok felekezeti sérelmei adtak a legtöbb okot az elégedetlenségre a katolikusok vezette Wesselényi-összeesküvés idején is. Hiába volt ugyanis Wesselényi is, Zrínyi is, Nádasdy is, Frangepán is és I. Rákóczi Ferenc is katolikus, mégpedig komoly, hívő katolikus, a tömeg, melyre támaszkodtak, s amelynek elégedetlenségét a maguk céljaira fel akarták használni, protestáns volt, mégpedig — a kor szellemének megfelelően — fanatikus protestáns. Azoknak a katolikus főuraknak, akik élükre akarta állni, ezt a felekezeti elégedetlenséget is képviselniük kellett, tehát protestáns érdekeket kellett szolgálniuk.

Nem is szűnt meg a mozgalom a katolikus főurak kivégzésével vagy félreállításával, hanem folytatódott tovább Thököly, majd II. Rákóczi Ferenc felkelésével, s ez utóbbinak is protestáns felekezeti célt kellett szolgálnia katolikus létére is. Hogy még a jezsuita tanítvány, II. Rákóczi Ferenc felkelése is mennyire erősen protestáns jellegű volt, mutatja, hogy Márki Sándor, Rákóczi életrajzírója szerint Rákóczi kurucainak 9/10-ed része protestánsokból került ki. Hogy sem Rákóczinak, sem Bercsényinek (mindketten jezsuita tanítványok voltak) még azt se sikerült megakadályozniuk, hogy a jezsuitákat az országból ki ne üldözzék, az is bizonyítja, mennyire erősen protestáns felekezeti jellegű volt Rákóczi mozgalma is, úgyszólván minden vezérének (Rákóczi, Bercsényi, Károlyi, Vak Bottyán, Forgách Simon, Eszterházy Antal, Eszterházy Dániel, az Andrássyak, Ocskay, Bezerédj, Béri Balogh Ádám stb.) katolikus vallása ellenére is.

Ebben az időben a hit és a vallásos meggyőződés az emberek lelki világában sokkal nagyobb szerepet játszott még, mint ma, és ennek megfelelően a mainál a közéletben és a politikában is sokkal jelentősebb tényező volt. Akkor ugyanis még komolyan hittek az emberek, aki pedig komolyan hisz, annak a vallási meggyőződése, melytől örök üdvössége függ, sokkal előbbrevaló, mint bármi más, nemcsak vagyon, szerelem egészség, hanem még az élet is. Az élet csak földi tartózkodásunk ideje, mely csak előkészület a *végleges* életre, világos tehát, hogy ennek szolgálatában kell állnia.

Érdekes, hogy korunkban, mikor a hitközönyösség az általánosan elfogadott közéleti és kulturális álláspont, s így vallásossággal, vallási kérdésekkel előhozakodni idejétmúltnak, sőt szégyennek tartják: nem ugyan a vallásosság, hanem a vallástalanság vagy legalábbis a katolikus Egyházzal való szembeszegülés ma is igen fontos szerepet játszik a közéletben is, a politikában is, az irodalomban is egyaránt. Például a marxizmusnak, a kommunizmusnak még ma is mennyire fontos alkatrésze a vallásellenes világnézete, pedig hát magában véve ennek tulajdonképpen semmi köze sincs a kommunizmushoz, mely végre is gazdasági és szociális kérdés.

Korunk protestánsaiban pedig, noha a 300 évvel ezelőttihez képest a vallásosság, a komoly, pozitív hit, egyes kivételektől eltekintve, úgyszólván teljesen kihalt már belőlük s ezért közéletünkben, irodalmunkban (például az angol irodalomban) egyáltalán semmi szerepet se játszik még: a katolicizmus elleni protestálás, tehát a tagadás, a katolicizmusban rejlő komoly hit gyűlölete egy cseppet se csökkent. Egész kivételes esetektől eltekintve a ma protestánsa éppoly fontosnak, éppoly kulturális, sőt magyar hazafias kötelességnek tekint a klerikalizmus fedőnéven nevezett katolicizmus elleni küzdelmet, akár a Wesselényi-összeesküvés korának protestáns tömegei. De hozzájuk hasonlóan gondolkodnak az anyakönyvbe még katolikus szociáldemokraták és liberális szabadelvű katolikus értelmiségiek is.

Protestánsaink, mint okos, művelt emberek, s mint akiknek a zsidók után legnagyobb arányban voltak a hívei kapitalisták, természetesen ellene voltak a kommunizmusnak, de egész más okból, mint a hívő katolikusok. Őket önérdek, vagyonuk féltése és megőrzése

vezette, vagy nacionalizmusból, gazdasági és célszerűségi okokból voltak ellene az új rendszernek. Ezért ha a vasfüggöny mögött laktak, s így maguk is kommunista alattvalók voltak, érdekeit tehát azt követelték, hogy szolgálják a rendszert, szolgálták is a legkisebb lelki törés nélkül nemcsak egyénileg, hanem mint felekezet, mint vallás, mint szervezet is és nem győzték eléggé hangsúlyozni, hogy a kereszténység, a biblia tulajdonképpen mennyire azonos szellemű a kommunizmussal. A hívő keresztényeknek — hangsúlyozták — már régen, sőt kezdettől fogva kommunistáknak kellett volna lenniük, ha Krisztus igazi tanítványai lettek volna, s nem lettek volna gyarlók, bűnösök, a hatalom önző kiszolgálói.

A bolsevizmus százszor jobban eltörölte a magyar függetlenséget és alkotmányt, mint bármely Habsburg s bármely Lipót, de a kommunizmus alatt ez egyáltalában nem fájta a magyar protestánsoknak. A színmagyar kálvinizmusnak talán még annyira se, mint átlag a protestánsoknak. Voltak derék, jellemes, meg nem alkuvó protestánsaink is, olyanok is, voltak köztük, akiktől a katolikusok is tanulhattak volna, de ezek csak egyedek voltak. Maga a protestantizmus, mint ilyen egyáltalában nem volt ellenfél a marxizmus számára, sőt a szovjet legengedelmesebb, legmegértőbb, legalázatosabb kiszolgálói közé tartozott.

Hivatalos vezetői megállapították, utána pedig nem győzték állandóan hangsúlyozni, hogy a kommunizmus sokkal jobban megfelel az evangélium szellemének, mint a régi úri világ. Megállapították, hogy tulajdonképpen a bolsevizmus a „tisztá evangélium”, mert hiszen mi felel meg jobban Jézus tanításának, mint a kizsákmányolta védelme, s a világbékéért való küzdelem? Külföldről is egymást érték a felekezeti vezetők látogatásai kommunista országunkba, míg katolikus részről nemcsak főpap nem járt itt soha egy se, hanem még egyszerű pap se, hacsak exkommunikált nem volt az illető. Hívő katolikus pap beutazási se kapott volna hozzánk.

A kereszténységet csak azért nem tanítottuk — szerintük — már a múltban is kommunista értelemben, mert gyarlók, bűnösök voltunk, mert nem voltunk méltó szolgálói Üdvöztetőnknek. Míg Erdélyben úgyszólván minden katolikus s különösen görög katolikus pap, aki élt még, a börtönben vagy legalább háziőrizetben volt (az 1956. évi pápai évkönyv már arról számol be, hogy tíz bebörtönzött püspökből hat már meg is halt börtönében), addig a protestáns püspökök a bukaresti békegyűléseken tartottak a kenetességtől csöpögő „evangéliumi” szellemű távszónoklatokat, sőt ők is sokszor egyenesen a kommunista kormányok megbízásából jártak külföldön. Egyedül csak a katolikus papság képviselte a „reakciót”. Kálvinista lelkészek elleni hírlapi támadások, ellenük írt regények, színdarabok, filmek alig voltak; az ő hazaárulási vagy kémkedési pereikről alig hallottunk.

Ott, ahol a protestánsok nem kerültek a vasfüggöny mögé, ahol tehát nem járt veszélyrel és áldozatokkal a kommunistaellenesség, s ahol még kezükben volt a gyűjtött kapitalista vagyon, melyet a szovjet még nem vett el, hanem még csak külföldről veszélyeztetett, ott természetesen a protestánsok is védték „a kereszténységet”, de azt, hogy ők világnézetileg lényegében véve azonosak ezzel a bolsevizmussal, és ha a küzdelem nem menne annyira a bőrükre, akkor tulajdonképpen fegyvertársaik lennének, még így is nemegyszer elárulták.

Mindszenty hősi küzdelmét például e nyugati protestánsoknak kellett volna a legnagyobb tisztelettel nézniük. Úgy is nézték, mert az igazság és hősiesség eleven ereje magával ragadta őket. Szomorú vagy komikus volt — aszerint, hogy fogja fel az ember a dolgot — azonban nézni, hogy például a Times vagy a Manchester Guardian akaratlanul is milyen ellenszenvvel nézte még saját önző érdekei ellenére is azt a férfiút, aki most az ő fegyvertársa volt (csak természetesen az övéktől teljesen ellenkező okokból).

Eleinte például még ők is nemegyszer azt hirdették, hogy nem üldözik a vasfüggöny mögött a vallást, hiszen Mindszenty „szabadon” (milyen gúnyként hat ez a szó azok számára, akik akkor a vasfüggöny mögött éltek!) beszélhet, sőt egyházi ténykedései közben

„szemképráztató egyházi pompa veszi körül (a kommunisták nem ezt, ami mellékes, akadályozták, hanem a lényegét, az evangélium hirdetését).

Sunyian még azt is írták, hogy Mindszenty olyasmik ellen is küzd, melyek nyugaton már magától értetődő dolgok és természetesen a földreformot értették rajta. Mert természetesen ők is szentül elhitték vagyonuk és jólétük ellenségének főpapellenes reklámját, hogy a magyar főpapoknak csak az fáj, hogy „százezer holdjait” elveszik és „a nép közt” kiosztják. Hogy Istenért, vallásért is lehet küzdeni, azt ők nem tudták megérteni, mert effajta értékeik nekik már régen nincsenek, noha hirdetik, hogy vannak.

Sunyi gyűlöletükben azt se látták, hogy itt nemcsak ezer holdakat, hanem gyárat és bankokat (később pedig már 50, sőt 20 holdakat és kiskereskedéseket is) nem kártérítés ellenében kisajátítottak, hanem egyszerűen elraboltak. Eleinte még az ezer holdakét is kártérítést állapított meg a „törvény”, később már semmiért se. De mikor még érvényben volt (egyébként mindig érvényben maradt) ez a törvény, fizetni akkor se volt eszük ágában se. Még akkor se, ha az, akitől elvették, már betevő falattal se rendelkezett s öreg volt és beteg. Mindszenty tehát, mikor ez embertelenségek ellen felszólalt, bizonyára nem a maga ezer holdjait kívánta vissza (az ezer holdak nem is az övé voltak, hanem az egyházé), és nem olyasmi ellen szólalt fel, ami nyugaton már régen „magától értetődik”.

A protestantizmus és a kommunizmus, mint világnézet, lényegileg azonos. Mindkettő olyan „szabadságért” küzd, mely az elfogulatlan ész és az isteni kinyilatkoztatás szerint ellenkezik az egyén és a közösség érdekeivel, s így bűnös, sőt végzetes következményekkel jár a társadalmi rend szempontjából. A kettő közti különbség csak az, hogy a protestantizmus, mint első fecske a „szabadság” felé vivő úton, s így egy négyszáz évvel ezelőtti kor terméke, még nem jutott el a végső fejleményekhez, a végső következtetésekig. Ő még nem mondta ki nyíltan, hogy mese az egész vallás és felesleges a rajta nyugvó erkölcs.

A protestantizmus még csak addig az állításig jutott el, hogy a hitet, azaz azt, hogy vallási téren mi igaz és mi nem, nem lehet senkinek kötelezően előírni, hanem ezt mindenki maga állapítja meg magának. (De nem látja ebből minden okos ember, hogy ez a protestáns módra értelmezett hit már nem lehet objektív igazság? Hiszen egyénenként változik!)

Ámde ha a hit az egyéntől függ, abból már az is következik, hogy a hittől függő erkölcsi elveket is ki-ki maga állapítja meg a maga részére. Ilyen levek alapján állva maradhat továbbra is vallásos és erkölcsös ember az, aki okos és jólelkű és nagyjában véve szenvedélyek nélküli a természete, vagyis az, aki nagyjából vallás nélkül is tud jó lenni, de nem azok, akiknek legjobban szükségük volna a vallásra és erkölcsi alapra: az emberek többsége, a szenvedélyekkel megvert emberek.

A protestantizmus még nem mondja azt, hogy el lehet, sőt kell venni mindenkiét és a régi urak közül nem kell engedelmeskedni már senkinek, de azt már ő is mondta, hogy nem kell engedelmeskedni az Egyháznak, a papoknak, a püspököknek és a pápának, s hogy a pápa, a püspökök, a papok és a kolostorok vagyonát és a templomok kincseit szintén minden kártérítés nélkül el lehet venni, sőt jócselekedet elvenni, mert hiszen a babonáság, tehát a sátán eszközei.

A dolog lényege pedig az, hogy a protestantizmus mindezt ugyanazon gőgnek, elbizakodottságnak és gyűlöletnek a szellemében hirdette és hajtotta végre, mint a bolsevizmus; épp oly következtelen volt és épp oly hazug, épp oly kezdetleges hírveréssel dolgozott, mint az, de épp oly sikerrel is. Az is, mint ez, éppen azokat az eszméket és jelszavakat hangoztatta legsűrűbben, melyeket éppen ő tapodott lábbal leginkább. A kommunizmus a szabadságot, életszínvonalat, munkásvédelmet, békét, a protestantizmus a vallásszabadságot, a nép jogait, a lelkiismereti szabadságot, az emberi nagykorúságot.

Hogy Lipót elleni állítólagos *magyar* ellenzékiiségnek is minden másnál nagyobb oka a *vallási* ellentét, azaz a klerikalizmus gyűlölete, ez a rejtett kommunista szellem volt, azt

mindenki észrevehette, mert észre kellett vennie, aki csak ezzel a kérdéssel azóta eredeti történelmi kútfők alapján foglalkozott.

„Ez időben a magyarság fáján a valláskérdés rágódott legfájósabban” — írja a Szilágyi-történelem (VII., 127. o.).

„Kizárólag a vallásügy okozta a bajt s még csak itt-ott hangzott el panasz a német katonaság ellen” — olvashatjuk ugyanitt (136. o.). Kell-e ennél világosabb bizonyíték, hogy a zsoldosok nem raboltak, nem erőszakoskodtak, az erre való hivatkozás csak ürtűgy volt; hogy az elégedetlenség igazi oka nem ez volt?

„A vallásügy vitte a főszerepet a vármegyék utasításaiban is” — mondja ugyanez a mű. Szatmár megye *nyíltan* kimondja, hogy a zsoldosok ellen nincs panasza, e téren nincsenek sérelmei, de legalább közvetve ugyanezt mondja a többi megye is, mikor *csak* a vallásügyben ad utasítást követeknek, tehát a német kérdésben nincs semmi kívánnivalója, semmi panasza.

Ugyanezen műben a 214. oldalon azt találjuk, hogy a jezsuiták 1662–1665-ig tízezer embert térítettek meg. Magyarázatul pedig ezt fűzi hozzá ez a legterjedelmesebb történelmi művünk: „Ez a lelkiismereti kényszer — mondták a protestánsok — *kínosabban, fájdalmasabban sért bennünket, mint a zsoldosok és a török minden pusztítása.*”

Nagyszerűen láthatjuk belőle, mennyire felfűjt dolog volt az a sok sérelem, amit állítólag a német katonaság okozott. Ha a német zsoldosok garázdálkodása csak egy tizedrésze lett volna annak, amit történetkönyveink állítanak, s melyek kifejezéseiből közöltünk mi is néhány szemelvényt, akkor semmiképpen se lehetett volna nála fontosabb a vallási sérelem még akkor se, ha nem kálvinistákról (skótokról) lenne szó, akiknek az anyagiak fontosabbak minden másnál. Akinek a nyomora miatt rabszolgának kell eladnia a gyermekeit; akinek szeme látta becsstelenítik meg a feleségét, lányát; akire rágyújtják a házat: annak bizonyára nagyobb bajai is vannak, mint az, hogy ez időben voltak olyan protestánsok, még pedig szép számmal voltak, akik a katolikus vallásra visszatértek.

Látjuk, hogy az akkori protestánsok ezeket e megtéréseket egyenesen a lelkiismereti kényszerrel azonosították. Igazi bolsevista ízü propagandafofás. Láttuk, hogy az akkori magyar protestánsok még a fegyveres német katonaságtól se ijedtek meg, még azokat is akasztani merték még a katolikus magyarok is, mégpedig még az osztrák határon is. Hogy lehetett volna hát vastagnyakú kálvinistákat *Kelet-Magyarországon* áttérésre *kényszeríteni fegyvertelen* jezsuitáknak, még ha a törekvés a kényszerítésre meg is lett volna bennük? Pedig hát a törekvést is mi címen foghattuk rájuk, mikor nem is szabad az Egyházból felvenni olyan eretneket, aki nem meggyőződésből teszi le a hitvallást?

A török pusztítását lekicsinyelnie pedig könnyű volt annak a 13 északkeleti vármegyének, mely a protestáns elégedetlenség és a Wesselényi-összeesküvés fő fészke volt. Hiszen e 13 vármegye területén alig járt valaha török. Hogy más vidékek magyarjait pusztította a török, az nem fájt nekik, mert csak hallomásból tudtak róla. A felebaráti szeretet pedig — úgy látszik — nem volt éppen túltengő bennük.

„Hogy mennyire nagyobbra becsülték a protestánsok — írja Pauler Gyula a Wesselényi-összeesküvés történetében (I., 61. o.) — *a vallás dolgát a politikai kérdéseknél, kitűnik minden nyilatkozatukból.*” A Sárospataki Füzetek például (1860. évf., 946. o.) közlik Gömör megyének 1662. szeptember 30-i feliratát a nádorhoz (az illető lap azt írja, hogy ez 1667-ben volt, de a nádor akkor már nem is élt), melyben miután kipanaszkodták magukat a török és a német dúlásai miatt, ezt teszik hozzá: „Mindezeknél mégis *majdnem jobban és fájdalmasan sért*”, hogy az esztergomi érsek tőlünk is dézsmát szedett. Tehát nagyobb csapásnak tekintik azt, hogy az esztergomi érsek úgy kezeli őket, mintha mai katolikusok volnának, mint a zsoldosok rablásait, sőt a török pusztításait.

Mindez először is azt mutatja, hogy azok, akik ezt írták, törököt sose láttak, de zsoldosok se bánhatták őket. Azt pedig talán nem is kell külön mondanunk, hogy az érsek tőlük

csak szeretett volna dézsmát venni, de egy fillért se kapott, az egész bizonyos. Hiszen még ők is csak ezt mondják, hogy „kér”. Hogy kapott is, azt még ők se mondják. A dolog tehát csak felekezeti gőgjüket bántotta, de nem a zsebüket.

A török — ismétlem — ritkán járt Gömör megye területén, de éppen ott a német zsoldosok annál gyakoribbak voltak. Hogy mégse okoztak annyi bajt, mint egyetlen érseki dézsmaszedési kísérlet, ugyancsak mutatja, mennyire szelídek és ártatlanok lehettek ezek a zsoldosok. Később majd Bercsényi Miklós kapcsán is hozunk majd fel érdekes adatokat arra, hogy milyen nagy urak voltunk mi e német zsoldosokkal szemben.

De a szegény német zsoldosok már kevésbé lehettek megelégedve a mi „hazafiainkkal”. Ők ugyanis nem voltak olyan nagy urak, hogy Bécsnek rettegnie kellett volna az ő zajosan előadott magyarországi sérelmeiktől. Ők csak csendben, szótlanul rettegtek Magyarországtól. „A német katona örömejobb ment tengeren túlra — írja Pauler (I., 59. o.) — Kandiába a török ellen, mint Magyarországra, sőt még leghetykébb tisztjei is így beszéltek a magyarokról Bécsben az udvarnál vagy a tokaji vagy a szatmári palánkon: Le kell tépni aranyos forgóikat, ólomgombokat kell aggatni rájuk az arany- és ezüstgombok helyett és a sárga csizmát csehországi saruval felcserélni.”

E nyilatkozatból gyűlölet is látszik ugyan, de láthatjuk, hogy egyúttal irigység is. Minden vágyuk s bosszújuk netovábbja csak az, hogy a magyarnak se lehessen jobb módja, az se lehessen nagyobb úr, mint ők; neki se lehessen jobb dolga, mint az ő hozzátartozóiknak otthon Ausztriában vagy Csehországban van. „Bosszút lehelő” nyilatkozatukból jól látható, hogy a magyart többnek, nagyobb úrnak tartják, mint magukat (szép kis gyarmat voltunk, ők pedig furcsa elnyomók!).

Látjuk tehát, hogy a Lipót alatti elégedetlenségnek és „nemzeti” mozgalmaknak az előidézője elsősorban a *protestáns* „elnyomás” volt. Ha azonban így áll a dolog, akkor katolikus magyar ember rokonszenvre nem tarthat számot. Hiszen akkor a mozgalom nem a nemzet ügye volt, hanem csak egy olyan felekezeti, melynek követői ma már csak egy negyedrészt teszik ki az országnak.

Az ország mai többségének tehát egyenesen ellenszenvvel kell e mozgalom iránt viselkednie, mert hiszen olyan eszméért küzdött, melyek katolikus meggyőződésével ellenkeznek. De nem rokonszenvezett vele a komoly magyar protestáns se, mert nem a protestantizmusért, hanem csak a protestáns egyeduralomért folyt a küzdelem.

Miben állt a „protestánsüldözés”?

Nemeslelkű embernek akkor is el kell ítélnie a protestánsüldözést, ha ő maga katolikus, mert ez az üldözés magában véve jogtalan és igazságtalan, mondják a protestánsok és velük együtt azok a „hazafias” katolikusok is. Pedig ezeknek politikailag Bocskai, Bethlen vagy Nagy Frigyes az eszményképük, és Lipótot azért tartják egyedül csak püspökség betöltésére alkalmasnak, mert lelkiismereti aggályai megakadályozták nagy tettek végrehajtásában.

Magyar hazaszeretetünkben ezek ma is megbocsáthatatlan bűnnek tartják olyan intézkedés elhanyagolását, mely magában véve törvénytelen ugyan, például sérelmes a nemzetiségek jogaira, de viszont a magyarságba való beolvasztását eredményezte volna, tehát a magyarságot erősítette, sőt végeredményben az ország mai csonka országgá válását előzte volna meg.

De aki ilyen intézkedéseket megengedhetőnek, sőt kötelességnek tart a nemzet érdekében, mi címen kifogásolja azt Lipótban, akik a katolicizmust egyedül üdvöztetőnek tartotta, ha a protestánsokat erőszakkal és a meglevő törvénye ellenére is katolikusokká akarta volna tenni, ha ezzel célját el tudta volna érni? (Lipót pedig el tudta volna érni, mert hiszen még enélkül is protestáns többségű országból katolikus többségű Magyarországot sikerült csinálnia.)

Ha a magyar protestánsok emberi gyarlóságuk (macacsságuk, elbizakodottságuk) miatt tisztán szellemi eszközökkel nem voltak rávehetőek a vallási igazság megismerésére, ezen „hazafias” elvek alapján miért ne lehetett, sőt kellett volna őket erre közigazgatási eszközökkel rávenni? Kivált mikor ez a cél is nemcsak vallási volt, hanem hazafias is: a nemzet egységesítése, az örökös és meddő vallási viták és sérelmek végleges megszüntetése.

Tehát se nacionalistáink, se protestánsaink, ha következetesek maradnának önmagukhoz, nem tehetnének jogos szemrehányást azért, ha Lipót a jó célt nem egészen megengedhető eszközökkel is elérni törekedett volna. Lipót azonban e tekintetben se vétett a helyes erkölcsi elvek ellen. Ő a magyar protestánsokat nem akarta mindenáron, azaz még tilos eszközökkel is katolikusokká tenni, az igazság és az örök boldogság birtokába juttatni. Az az általános felháborodás ugyanis, mellyel történetírásunk és egész irodalmunk Lipót „vallásüldözéseit” kíséri, teljesen hamis beállítás, irányzatos pártfelháborodás, melynek célja egyedül csak a katolikusellenes propaganda az igazságszeretet köntösébe öltöztetve.

Nem igaz, hogy Lipót alatt hazánkban „vallásüldözés” volt. Ha üldöztek, börtönbe vetette vagy kivégeztek valakit (amely utóbbi egyébként a legnagyobb ritkaság volt), az sose az illető ember vallása miatt történt. Lipót (sőt általában a Habsburgok) alatt — mert hiszen Lipót volt a vallásilag legtűrelmesebb Habsburg — senki se került börtönbe (annál kevésbé a vérpadra) azért, mert protestáns volt, vagy mert nem akart katolikussá lenni.

Az előfordult, hogy egyes, a királyi parancsoknak vakmerően s kihívóan ellenszegülő protestánsok rövid időre letartóztatásba kerültek, mint például a pozsonyi protestánsok már említett felelős vezetői II. Ferdinánd alatt, akik királyi engedély nélkül fogta templomépítésbe, s azt még ismételt figyelmeztetésre se voltak hajlandók abbahagyni, de minden tárgyilagos ember látja, hogy ez nem azért történt, mert az illetők protestánsok voltak, hanem azért, mert elbizakodott, kihívó, arrogáns, *a törvényeket nem tisztelő, az akkori jogszabályokat megszegő* protestánsok. Nem a vallásuk, hanem törvényellenes viselkedésük miatt kerültek börtönbe, s csak azért, mert nem lehetett szó nélkül túrni, hogy valaki virtust csináljon abból, hogy ő csak azért is másként csinál, mint a rendeletek előírják.

De még ilyenkor se a protestáns vezetők lezárásával kezdték az eljárást, hanem először csak intést kaptak, hogy az építést az engedély megszerzéséig hagyják abba. Ők azonban mégis úgy fejezték be az építést, hogy a munkát egy órára se hagyták abba. Mindezért még az se lett volna igazságtalanság, sőt még kíméletlenség se, ha büntetésül az egész törvénytelenül, sőt kihívóan épített templomot lerombolták volna. De még ekkor is csak az volt a büntetés, hogy arra kérték őket, hogy az új templomot legalább egy ideig nem vegyék használatba, hogy a király és rendeleteinek megsértése legalább ne legyen annyira kihívó. A pozsonyi protestánsok azonban annyira nyeregben levőnek érezték magukat, hogy még ennyi alkalmazkodásra se voltak hajlandók, s az új templomot rögtön és kihívó külsőségek között megtartották első istentiszteletüket. Csak erre csukták le akkor is csak *néhány napra* az egyházközség néhány vezető tagját.

A fanatizmusa még a józan esze használatát is megghiúsítja annak, aki még itt se tudja belátni, hogy ezek a protestánsok nem azért kerültek pár napra börtönbe, mert protestánsok voltak, vagy mert nem voltak hajlandók áttérni a katolikus vallásra. Hiszen ha még vázolt renitenskedésük ellenére se kaptak volna semmi büntetés, akkor legjobb lett volna, ha helyettük maga a bécsi kormány ment volna börtönbe vagy kormányzás helyett Kukutyinba zabot hegyezni.

Az olyan kormány, mely még ilyesmit is büntetés nélkül tűr, semmiképpen se maradhat hosszabb ideig a helyén. A pozsonyi protestánsok tehát egyenesen úgy kényszerítették ekkor rá a bécsi kormányt arra, hogy vezetőiket lecsukja. Az ismertetett helyzetből azonban az is világos, hogy egy kis bocsánatkérés után — melyet csak így tudta tőlük kicsikarni —, s melyet ha előbb megtettek volna, sose került volna letartóztatásukra a sor, természetesen rögtön szabadon is bocsátották őket. Hiszen hogy ezt minél előbb megtehesse, a kormány türelmetlenebbül várta, mint maguk a letartóztatottak.

Ilyenfajta protestánsüldözések Lipót alatt is voltak. Például mikor néhány olyan protestáns tartóztattak le egészen rövid időre, akik a katolikusoknak királyi rendelettel visszaitélt templomok miatt lázították a népet és szegültek szembe még a kirendelt katonasággal is. Mind a II. Ferdinánd alatti pozsonyi eset, mind a templomvisszafoglalások elleni erőszakos szembeszegülések Lipót alatt nem annyira a protestánsüldözéseket bizonyítják, mint inkább azt, milyen elbizakodottak és milyen vakmerőek voltak azok a protestánsok, akiket a Habsburgok „üldöztek”. Aki ezeket az eseteket úgy írja le, hogy a protestánsok a hitükért szenvedtek, az egyszerűen hazudik. Ők a hatósági rendeletek elleni lázítás és erőszakos szembeszegülés miatt bűnhődtek (Ugyancsak enyhén).

Ha erre azt felelik, hogy azok a rendeletek, melyekkel szembeszegültek, törvénytelenek voltak, azt válaszoljuk, hogy talán Angliában és más protestáns államokban, ahol ugyanezek a rendeletek a katolikusok ellen irányultak, törvényesek és igazságosak voltak? Miért nem szegültek hát szembe ezekkel ott a katolikusok is? (Mert ott az üldözők olyan emberek voltak, akikkel nem volt tanácsos a szembeszegülés.) De egyébként is, hogy valamely rendelet törvényes és igazságos-e, azt nem azok szokták eldönteni, akikre a rendelet vonatkozik. Ha azok döntenék el, akkor egy rendelet se volna kötelező.

A mi történetírásunk (a legtöbbször még akkor is, ha a szerző katolikus) a hasonló eseteket mindig úgy írja le, mint vallásüldözést, törvényteleniséget és igazságtalanságot. Pedig hát ezek az ellenszegülések csak azért voltak lehetségesek, mert az „üldöző” gyenge, illetve túl jó és túl engedékeny volt. A protestáns államokban a katolicizmus kiirtása azért ment simán és hasonló ellenszegülések nélkül, mert ott az üldözők, a hasonló rendeletek kiadói nem Lipót- és Portia-szabású emberek voltak, hanem Hitler, Sztálin vagy legalábbis Napóleon-félék, akikről mindenki tudja, hogy velük nem lehet kukoricázni. Viszont mindenki nagyon jól tudta, hogy a II. Ferdinándokkal, I. Lipótokkal és Portiákkal lehet.

Minden tárgyilagos embernek feltétlenül látnia kell, hogy az említett esetekben a bécsi kormány legalább valami büntetésre egyenesen rá volt kényszerítve. A protestánsok olyan forradalmi módon viselkedtek vele szemben, oly kihívóan vetették meg parancsait és rendeleteit, hogy hacsak az anarchiát meg nem akarta várni, a tekintélye teljes lejárátását nem nézte ölbetett kezekkel, legalább valami büntetést feltétlenül alkalmaznia kellett.

Értsük meg: ezek a protestánsok nem a vallásukért, hanem forradalmi viselkedésükért, a rendeletek és tilalmak elleni kihívó, gőgös és elbizakodott dacolásukért, a hatóságok semmibevevéséért kapták az ugyancsak enyhe büntetést, a pár napi fogságot.

Hatósági engedély nélkül ma se lehet nemcsak templomot, hanem még egy kis családi házat se építeni, sőt abban még átalakítást végrehajtani se. A különbség csak az, hogy ma — a kor szellemének megfelelően — nem vallási célja van az effajta rendeleteknek, hanem egészségügyi, életvédelmi, művészi, városszépítészeti vagy közlekedési.

A templomépítés hajdani megtiltása se volt olyan hallatlanul sértő dolog, mint az avatatlanok képzelik. Ugyanakkor nemcsak Angliában, Hollandiában, a Skandináv államokban és Németország protestáns fejedelemségeiben volt ugyanez, még sokkal szigorúbban tilos a katolikusoknak, hanem még a felvidéki és erdélyi protestáns városokban is, egész addig, míg bennük a protestáns városi tanácsok parancsoltak (pedig azok parancsoltak bennük még jóval I. Lipót ideje után is), ott se építhettek engedély nélkül templomot a katolikusok. Engedélyt pedig soha egyetlenegy esetben se kaptak, például még Erdély fővárosában,

Kolozsvárott se. Az elfogultságnak milyen szégyenletesen nagy foka, hogy történetírásunk (még akkor is, ha az író katolikus), ezt úgy fejt ki, hogy ezek a városok *a vallásszabadság* alapján álltak. (Lipót pedig „vallásüldözést” csinált.)

A „vallásszabadság” abban állt, hogy a katolikusok régi templomai egytől egyig protestáns kézen voltak, s nemcsak arról nem lehetett szó, hogy ezeket a katolikusok visszaköveteljék vagy legalább egy városban egyet visszaköveteljenek belőlük, hanem még arról se, hogy a maguk pénzén újat építsenek maguknak helyettük. Ehhez a protestáns városi tanács engedélye kellett, azt pedig hiába várták.

Még Kolozsvárott is hiába adták be az erdélyi katolikusok egyik kérvényüket a másik után, pedig ott arra is hivatkozhattak, hogy országgyűlések alatt a katolikus követek — szép kis „vallásszabadság” — még csak vasárnapi misehallgatási kötelezettségüknek se tudnak eleget tenni (abban a vallásos korban, mikor mindenkinek, még a protestánsoknak is, hatósági rendeletek írták elő a vasárnapi istentiszteleten való részvételt!).

A két vallási csoport tagjai közt csak az volt a különbség, hogy a protestáns városok katolikusai (annak ellenére, hogy a Felvidéken és a Dunántúl egyaránt olyan ország lakói voltak, melyben a legfőbb hatalom birtokosa katolikus volt) nem olyan gőgös és kihívó „elnyomottak” voltak, mint például a pozsonyi protestánsok ott Bécs közelében II. Ferdinánd s még inkább a nádor és az esztergomi érsek orra előtt. Ők *mertek* királyi engedély nélkül, sőt tilalom ellenére is a meglévők mellé még új templomot is építeni. Kolozsvárott a katolikusok nem mertek.

A városokban lakó katolikusok urai, a protestáns városi tanácsok sokkal zsarnokibb elnyomók voltak, mint Pozsonyban a bécsi udvar. Az ő elnyomásuk idején még gondolni se lehetett arra, hogy a tilalommal dacoljanak. Nekik a protestáns városokban nem könnyörögtek volna, hogy az építést csak legalább néhány napra, míg az engedélyt megkapják, hagyják abba, hanem a fanatikus lakosság — éppúgy mint más forradalmárok szokták — megrohanta és véresre verte volna őket, amit pedig már felépítette, földig rombolta volna. Ezt láttuk, meg is tették a kolozsvári jezsuiták templomával és zárdájával, pedig azt nem tilalom ellenére építették. Láttuk, hogy ez a rombolás nem is csak veréssel, hanem még halállal is járt.

Említettük, hogy az ilyen felvidéki, dunántúli vagy erdélyi protestáns városokban a katolikusok papjai csak magánházakban, zárt ajtók mögött tarthattak misét, sőt a lakosság fanatizmusa és pápistagyűlölete miatt még oda is sokszor csak az éj leple alatt, titokban surranhattak be.

Láttuk, hogy egész I. Lipót uralkodásáig egyetlenegy dunántúli vagy felvidéki protestáns többségű városban se volt egyetlenegy katolikus templom sem (pedig majdnem minden város protestáns többségű volt), egyikben se tűrtek meg egyetlenegy katolikus papot se (sőt még kálvinistát se, mert ők maguk lutheránusok voltak), ezt Kassán például még Bocskai vagy Bethlen se tudta kálvinista felekezete számára kivívni, még Rákóczi György is csak nagy nehezen.

Köszegen a katolikusok újra meg újra eredmény nélkül kértek engedélyt legalább egy kis kápolna felépítésére, s mikor — ártatlan tapasztalatlanságukban — legelőször engedély nélkül kezdtek felépítésébe, a protestánsok rögtön lerombolták.

De Debrecenben vagy Erdély városaiban is egyedül csak a protestánsoknak volt vallásszabadságuk. A katolikusoknak egyetlenegy erdélyi városban se templomuk, sőt még csak kápolnájuk se. Ami eredetileg volt, azt a protestánsok nemcsak Kolozsvárott, hanem Váradon is lerombolták. Ők ezek után még gondolni se mertek arra, hogy engedély nélkül építsenek, mert tudták, hogy a protestáns fanatizmus közepette mi lesz a sorsa nemcsak az épületnek, hanem nekik maguknak is.

A kolozsvári katolikusok mögött maga a császár állt, mégse mertek csak úgy szó nélkül építkezésbe fogni, hanem kérték s újra meg újra kérték az engedélyt. Ha megadták

volna nekik, az erdélyi protestánsok a császár jóindulatát szerezhették volna meg vele a maguk számára, sőt s császári ügyvivő ellenszolgáltatásokat is ígért nekik érte. De hát az engedélyt még így se kapták meg soha egész addig, míg csak Erdély is a császáré nem lett. A protestánsok még a nyomorult Apaffy alatt is a voltak olyan urak, hogy fűtyülhettek a császári kegyre; ők nem szorultak arra, hogy az ő kegyét legyezgessék.

A kolozsvári katolikusok még kérvényt se mertek volna beadni templomépítésre, ha a császári követ nem állt volna mögöttük, s az nem bátorította, bízta volna őket. Az öreg Rákóczi György még így is mérges volt érte, s érezte velük miatta neheztelését. Oka is volt rá. Ő ugyanis — éppúgy mint ma a kommunisták nyugatnak — állandóan azt magyarázgatta Bécsben, hogy az ő katolikus erdélyi alattvalói milyen nagy szabadságot élveznek, ez a kérvényezés pedig mintha azt mutatta volna, hogy ezek az érvek csak annyit értek, mint a XX. század „népi demokráciáié”. Hogyne haragudott volna hát érte I. Rákóczi György!

A katolikusok kolozsvári régi templomait mind a protestánsok használták, de volt egy romtemplomuk, mely éppen emiatt a protestánsoknak nem kellett. Azt kérvényezték tehát a katolikusok, hogy legalább ezt rendbe hozathassák és használhassák. *Még ezt a vágyukat se tudták soha elérni.*

Aki mindezt tudja s általában ismeri egy kissé az akkori viszonyokat, nem részvét fogja el, mikor a magyar történelmi könyvekben a magyar protestánsok Lipót alatti „üldözését” és ebből folyó „mérhetetlen” szenvedését olvassa, hanem mélységes undor fogja el a szemtelen propaganda-hadjárat s benne az igazság hajmeresztő elcsavarása miatt. Azt a néhány heti fogságot, melyet protestánsaink néha kaptak, valósággal erőszakkal kényszerítették ki maguknak csak azért, hogy utána élvezhessék az egész ország, sőt egész Európa felháborodását és részvételét az ő igazságtalan szenvedéseik miatt és viselhessék a vértanúság glóriáját. Nem hitükért szenvedte, hanem forradalmi kihívásaikért; nem Istenért, hanem gőgjük miatt, és hogy beszélhessenek magukról. Az a pár heti fogság, melybe színészes külsőségek közepette és kellő reklámozás kíséretében vonultak, bőségesen megérte azt a dicsőséget, melyet szereztek, s mely nevüket egész a mai napig fenntartotta.

Hogy volt Lipót alatt protestánsüldözés, csak akkor mondhatjuk, ha elismerjük, hogy Erdélyben viszont ugyanakkor katolikusüldözés folyt. Sőt még akkor se, mert az akkor is csekélység volt az erdélyi katolikusüldözéshez képest. Ámde mindenki tudja, hogy Erdélyben ugyanakkor vallásszabadság volt, sőt — uram bocsá! — Erdély ugyanakkor a vallásszabadság klasszikus hazája volt annyira, hogy a magyarnak, mint a haladásban példamutatónak, ez örökre büszkesége marad. Micsoda együgyű beszéd az tehát, hogy ugyanakkor Lipót országában vallásüldözés folyt?

A gályarabokról s általában a pozsonyi törvényszék elé idézettekől külön s bővebben szólunk mag. De már most is megállapíthatjuk, hogy ezek se azért részesültek üldözésben, mert protestánsok voltak, s azok is akartak maradni, hanem politikai bűneik miatt. Amennyiben pedig előfordult, hogy egyes főpapok és főurak egyes protestáns lelkészeket is lecsukattak (ugyancsak ritkán fordult elő), a lecsukás sose történt azért, mert az illetők protestáns lelkészek voltak, hanem azért, mert mint protestáns pásztorok, rendszeresen katolikusgyalázásokat követtek el a szószéken, mikor pedig a földesúr földesúri hatalmával a katolicizmus pártjára állt (amihez mindenképpen joga volt, sőt természetes is, hogy valaki azt az eszmét támogatja, melyet helyesnek tart), olyan féktelen izgatást és lázítást folytattak a szószéken, hogy a földesurat egyenesen rákényszerítették az ellenük való fellépésre. Ha a földesúrnak még német zsoldosokat is joga van, legalábbis hatalma volt kivégeztetni, akkor bizonyára joga vagy hatalma volt az ellene izgató lelkészeket is börtönbe vetni. Csak valamiképpen azt ne gondoljuk ám, hogy az ilyesmi gyakori dolog volt.

Ma is börtönre ítélik azt a lelkészt, aki durván becsmérli s gyalázza az övétől különböző vallást vagy követőit, s még inkább azt, aki a szószéken a hatóságok és azok rendeletei

ellen uszít. Sőt, mivel jelenleg már nem Lipót-féle, csak püspöknek való, jámbor emberek képviselik a hatóságokat, olyan vad és nyílt uszítást, mint amilyennek Lipót uralma alatt protestáns szószékeken mindennaposak voltak, ma már még elképzelni sem tudunk. Ezt csak akkor lehetett megtenni, mikor az állam még nem volt annyira totális hatalmú, mint ma; mikor nem voltak még újságok, nem voltak jó utak, s így a visszaélések nem tudódtak ki oly könnyen és oly hamar, s még ezt a szűkebb körű és a mainál nehezebben gyakorolható hatalmat is a II. Ferdinándok és Lipótok jámbor alázatossága és türelme képviselte.

Annak idején már idéztünk néhány esetet arra, milyen hangot használtak és hogyan uszítottak a szószéken a katolicizmus, sőt maga az uralkodó főherceg ellen is nemcsak nálunk, a szabad Magyarországon, hanem még a legsötétebb klerikális Stájerben, a jezsuiták akkori hazájában is a protestáns lelkészek. Ellenben Hajdúdorogon, mely tudvalevőleg egyébként kálvinista vidéken van, a Horthy-korban az egyik görög katolikus káplánt letartóztatták a kálvinista csendőrök s csendőri fedezettel kísérték a debreceni ügyészség börtönébe — kormányzósértéssel vádolva — csak azért, mert meg nem alkuvó katolikus volt. Hogy a debreceni plébános közbenjárására azonnal szabadon bocsátották s később se indítottak ellene eljárást, az is mutatja, hogy ez a vád mennyire nem lehetett alapos. Az illető pap — rögtön utána, hogy kiszabadulása után Pestre jött — maga beszélt nekem az esetet s azt, hogy a vád teljesen hamis. A kálvinista csendőrök már előtte is egyszer megbilincseléssel fenyegették (dühösen az orra alá is tartották a bilincseket). Ekkor azért, mert az a műkedvelő előadás, melyet rendezett, állítólag nem volt szabályszerűen bejelentve.

Még ha ebben igazuk is lett volna, ilyen csekély, járatlanságból való mulasztásokat nem így szokás egy pappal elintézni. De bajosan lehetett még ebben is igazuk, mert amelyik csendőrségnek igaza van, az nem így szokott viselkedni. Az illető fiatal papon pedig annyira látszott hogy jámbor, sőt egyenesen félénk ember, hogy bajkeverő, kihívó „hecc-kápláni” viselkedést szinte lehetetlen volt róla feltételezni.

Látjuk tehát, hogy nem is kell hozzá túl nagy rosszakarát, hogy valaki még Horthy uralma alatt is katolikusüldözésről beszélhessen. Hát csak így lehet beszélni protestánsüldözésről Lipót alatt is, de ezek a vádak se megalapozottabbak s tárgyilagosabbak, mint a Horthy alatti katolikusüldözések. De hogy ezeket a Lipót korabeli protestánsok daca, kihívásai és vakmerősége sokkal megokoltabbá tette, mint Horthy uralmának katolikusüldözéseit, ez egészen bizonyos.

A mi szabadságharcaink alatt — láttuk már és még látni fogjuk — meg is gyilkoltak, mégpedig nagy számmal katolikus papokat, mégpedig nemegyszer olyan kínzások után, melyek mellett még a kínpad hivatalos alkalmazása is eltörpül s *mindezek tagadhatatlanul csak azért vagy elsősorban azért történtek, mert az illető katolikus pap volt.* Ezt kínzóik maguk is mondogatták. Mégis történetíróinkat ezek az esetek egy cseppet sem zavarják abban, hogy ezeket a „nemzeti” mozgalmakat a „vallásszabadsáért” való harcnak ne nevezzék.

Láttuk, hogy a Thurzók is börtönbe vetettek protestáns lelkészt csak azért, mert az illető katolikus akart lenni. A „gyalázatos” ellenreformáció azonban csak olyan protestáns lelkészt büntetett meg, aki amellett, hogy protestáns lelkész volt, még a rendeleteknek is ellenszegült, de nem tudatlanságból, mint a Horthy-korban bilincsekkel fenyegetett, majd ténylegesen börtönbe kísért katolikus pap, hanem forradalmi dacból és kihívásból.

Ezek még a tömegeket is ellenszegülésre uszították, a szószékről gyalázták a régi valást (például annak „bálványimádását”), gyalázták, rágalmazták képviselőit (a pápát, a püspököket, a jezsuitákat, a szerzeteseket). Mind olyan bűnök, melyekért ma is börtön jár, mégpedig hosszabb ideig tartó börtön, mint amit egyes protestánsok egész kivételes esetekben Lipót hatóságaitól kaptak.

„Szelephényi, kalocsai érsek — írja Szilágyi nagy magyar történelme (VII., 151. o.) — egy lutheránus papot elfogott tisztartójával, félholtra verette, s azután fél évnél to-

vább tömlöcbe tartotta. A protestánsok a fogoly szabadonbocsátását kérték. De az érsek azt felelte, hogy a papot nem vallása, hanem közönséges bűntény miatt vetette börtönbe. Már ekkor ezt az ürügyet használta tehát mely a későbbi üldözésekben annyira előtérbe lépett. Arra azonban nem adott választ, mi joga tartja ő fogva a lelkész, ha közönséges bűnt követett el és miért nem szolgáltatja ki a vármegyei hatóságnak.”

Nézzük csak meg egy kissé közelebbről ezt az annyira hatásos panaszt, mert valóban felháborítónak látszik. A Szilágyi-történelem előadásában mindenki azt hiszi ugyanis, hogy az érsek eljárása jogtalan, törvénytelen volt s menteni alig lehet.

Először is meg kell állapítanunk, hogy itt az író (a zsidó Acsády) nem pártatlan tudós, akinek lennie kellene, s aki hidegen a két küzdő fél felett állva egyedül csak az igazság megállapítására szorítkozik, s úgy ír, hogy észre se lehet venni, hogy ő maga a küzdő felek melyikével rokonszenvezik, hanem nyíltan kimutatja, melyik mellett áll; hogy a kettő közül határozottan az egyiknek ad igazat, s ráadásul a kettő közül éppen annak a félnek, mely a magyar társadalom és a könyv olvasói közül a *kisebbséget* teszi.

Ez maga még nem volna feltétlenül baj, mert a kisebbség mellé is szabad és kell is állni, ha az igazság is ott áll. A jelen esetben azonban az igazság az, hogy a kisebbség a többség. A magyar (sőt az európai) társadalmat ugyanis a francia forradalom óta már úgy nevelik, hogy mindig az Egyház ellenségeinek van igaza. Emiatt a magyar társadalomban a többség, sőt majdnem a kizárólagosság ítéli el a protestantizmussal való harcban az Egyházat. Nem ok és nem érdek nélkül foglal tehát Acsády az érsekkel szemben állást.

Acsády előadásában például azt kell hinnie az olvasónak, hogy az „ártatlan” lelkész elfogatása az érsek egyenes parancsára, félholtra verése magának az érseknek a jelenlétében történt. Sok naiv fiatal bizonyára egyenesen úgy érti a dolgot, hogy miközben verték a „hős” lelkészt, az érsek minden ütés után azt is megkérdezte tőle: Akarsz-e katolikus lenni? S mivel a hős még vértől elborítva is csak azt rebegte: Nem, mert meggyőződésemmel ellenkezik, az érsek jelet adott a további verésre. Ezért verette az érsek „félholtra”, azaz üttette egész addig, míg csak szólni tudott.

Azt is egészen nyíltan tudunkra adja az író, hogy az érsek részéről csak „ürügy” volt az a védekezés, hogy a lelkészt nem a vallása, hanem közönséges bűntény miatt csukatta le és verette össze. Acsády tehát nemcsak azt meri állítani, hogy a kalocsai érsek és későbbi prímás egyszerűen hazudott az országgyűlés előtt, hanem ezt a hazugságot az egész akkori főpapság részéről egyenesen természetesnek, magától értetődőnek tartja. Szerinte az akkori főpapok maguk is tudták, hogy nem igaz az, amivel védekeznek, de — mint a gonosztevők szokták a bíróság előtt — letagadták a napot az égről. A protestánsüldöző főpapok tehát közönséges gonosztevők voltak, akik olyan szentelen hazugságokkal leplezték üzelmeiket, melyekről ők tudták legjobban, mennyire ellenkezik az igazsággal.

Pedig ha Acsády tudott volna tárgyilagos lenni, akkor a legegyszerűbb okoskodás alapján is megállapíthatta volna, hogy nincs igaza. Ha ugyanis csak az lett volna a bűne az „ártatlan” lelkésznek, hogy protestáns volt, akkor miért csak ezt az egyet csukatta le és verette össze az érsek? Hiszen nemcsak ez az egy, hanem számtalan más protestáns lelkész is élt birtokain, s őket annyira nem bántotta, hogy mint láttuk, Esztergom megyének éppen azok a falvai maradhattak meg máig is a legkálvinistábbnak, melyek végig az esztergomi érsek birtokai maradtak, ahol tehát Szelepcshényi a protestánsüldözések folyamán egészen szabadon garázdálkodhatott s hazudhatta azt a protestáns jobbágyságnak, hogy közönséges bűnözők.

Ha azonban birtokain a többi protestáns lelkészt szó nélkül megtúrta, s éppen csak ezt az egyet tartotta szükségesnek tömlöcbe vettetni és félholtra veretni, akkor azok kívül, hogy protestáns lelkész volt, ennek még más okának is kellett lennie, amely ok a többi lelkész esetében nem forgott fenn, legalábbis ilyen nagy fokban nem. Mindez a józan észből következik. Ezt a józan ész azonban az elfogultság és a gyűlölet — mint láthatjuk — sok-

szor még akkor se hagyja működni a történetíróban, ha olyan ország számára ír magyar történelmet, melynek lakossága nem az állítólag ártatlanul összevert lelkész, hanem a „bűnös”, rosszsziszemű ürügyeket használó Szelepcshényi érsek Egyházához tartozik.

Ha tárgyilagosaak vagyunk, a dolgot csak úgy képzelhetjük el, hogy ez a lelkész vagy közönséges büntetett (tolvajlás, fajtalanlás, botrányos részegség stb.) követettel, vagy pedig izgatott, túrhetetlen kifejezéseket használt a szószéken, például olyan formákat, mint II. Ferdinánd apjának idejében a stájer protestáns szószékeken láttunk. Talán Szűz Máriát gyalázta közszemérmert sértő kifejezésekkel, talán a pápát nevezte Antikrisztusnak, talán az érseket, a saját földesurát gyalázta és rágalmazta, talán a király személyét, mert fanatizmusa mondhatatlanul korlátoltta tette (akkor éppen nem volt ritkaság az ilyesmi).

Talán attól félt, hogy az érsek elvéteti egyházközsége templomát s újra visszaadja annak a hitnek, melynek számára eredetileg építették, s fanatizmustól eltorzított hangon ordította a szószéken, hogy ha ezt meg meri próbálni, akkor ragadjak kaszát-villát és mindnyájan legyünk ott az utolsó csepp vérig. (Láttuk, hogy ilyenfajta prédikációk eredményezték a vadosfai támadást és a csepregi „vérengzést” is, mikor a templomerdőben a fegyvertelen lakosság szállt szembe a fegyveres sereggel s természetesen ő maradt alul.)

Az effajta prédikációkat a gazdatisztek természetesen jelentették az érseknek, aki megintette a lelkészt, hogy vigyázzon a szájára, mert ráfizet. Könnyen elhihetjük, hogy nem kezdte mindjárt a lecsukással, hiszen tudta, mert látta, hogy ha ezt megteszi, a protestánsok sérelmek alakjában az országgyűlés elé viszik s ott „ürügyet” kell majd felhozni, hogy védekezni tudjon, sőt még a császár neheztelését is magára vonja, mert annak sok bajában éppen nem kívánatos a magyarországi elégedetlenség.

A lelkész azonban az intés után következő vasárnap valószínűleg még vadabb prédikációt tartott, kijelentve, hogy őt ember nem tudja megfélemlíteni, mert ő a seregek urának segítségével bíz. Így az érsek aztán üzent tisztartójának és úriszékének, hogy tartóztassák le, de természetesen csak azért, és csak akkor, mert vagy mikor az illető lelkész nem volt nemesember. Ő azonban (lehet, hogy fellázított hívei egy része is vele együtt) ellenállt az őt letartóztatni akaró hajdúknak, ami akkor hatóság elleni erőszakot jelentett, tehát kétszeres okot adott a letartóztatásra.

Lehet, hogy a véresre verés is mindössze csak abból állt, hogy az ellenszegülés közben és miatt kapta az ütések és lett tőlük véres. Aki ugyanis ellenszegül a letartóztatási parancsra, azt bizonyára nem azzal szokták érte jutalmazni, hogy elengedik neki a büntetést s nem tartóztatják le. Nagyon valószínű, hogy az érsek eleinte nem is tudott róla, hogy dulakodásra is szükség volt, s eközben vérfoltok is keletkeztek.

Ha a lelkész bűne „csak” a katolikusgyalázás és a lázítás volt, akkor magától értetődő, hogy a protestánsok, mint felekezeti sérelmet vitték az országgyűlés elé a dolgot. Igen könnyen lehetséges azonban ez akkor is, ha a lelkész bűne egészen „közönsége”, például lopás vagy fajtalanlás volt, mert ők nem ezt nézték, hanem csak azt, hogy *lelkészt* tartóztattak le s vertek össze, s ezt éppen egy főpap parancsára tették. De az ember természete egyébként is olyan, hogy ha már valaki börtönben van s kivált ha sebesülten került börtönbe, akkor is megsajnálja, ha bűnös.

Külön tanulságos Acsády fő érve, hogy ti. „az érsek arra nem adott választ, hogy mi joga tartja ő fogva a lelkészt, ha közönséges bűnt követett el, és miért nem szolgáltatja ki a vármegyei hatóságnak”. Acsádynak tudnia kellene, hogy akkor még törvénytelen hatalmaskodási is mindennaposak voltak a földesurak részéről, például nemesembereket is rendszeresen letartóztattak s ezt olyan főurak is rendszeresen tették, akik a magyar történelemben mint a magyarság eszményképei szerepelnek, mint például Zrínyi Miklós, mégpedig nemcsak a szigetvári hős, hanem a költő is. Az érsek tehát még a legrosszabb esetben se lett volna rosszabb ember, mint Zrínyi Miklós.

Még ha tehát az érsek jogtalanul járt volna el, tette akkor se érdemelne semmi különös felháborodást. Csakis akkor háborodhatunk fel azon, ha az Egyház egyik főpapja is megtett egyszer vagy néha vagy akár mindig olyasmit, amit Zrínyi, a költő, minden hazaszereztő magyar örök eszményképe megtett, ha az Egyház főpapjait olyan eszményi magasságokban ragyogónak gondoljuk, mint amilyenben az angyalok vannak. Zrínyi, a költő felett ugyanis, egy magyar diák vagy hazafi szerint csak a földöntúli lények vannak. Így azonban Acsády és elvbarátai a főpapság megbecsülésében még rajtunk is tútesznek, mert ők egy főpapban még azon is felháborodnak, amit Zrínyiben megbocsátanak. Ez esetben azonban a főpapi méltóság iránti végtelen tiszteletükben egyúttal a józan ésszel is szembeszegülnek.

Világos ugyanis, hogy valakit azáltal, hogy nálunk például királyi protekcióval kinevezik püspökké, ezzel még nem tették egyúttal angyallá, vétkezhetetlenné is. A józan ész azt mondja, hogy az illető így is épp oly gyarló, esendő ember marad, mint a többi ember, és amilyen püspöki kinevezése vagy pappá szentelése előtt volt; éppúgy megmaradnak emberi szenvedélyei, mint a többi embernek, s ha például büszkének, hatalmaskodó hajlamúnak született — s melyik magyar nemes nem születik annak? —, ő is éppoly nehezen, csak szenvedélyi ellen éppoly állandó és keserves küzdelemmel tud lassacskán többé-kevésbé szelíd, engedékeny és megbocsátóvá lenni, mint a többi ember.

Hát talán még az a tizenkét apostol is, akiket maga Krisztus Urunk választott ki főpappá, nem maradt meg gyarló embernek egész az evangéliumi történet végéig? Mi címen lehet tehát azon botránkozni, hogy a hajdankor magyar püspökei se voltak mindig jobbak, mint az a nem pap kortársunk, aki minden magyar eszményképe? Ha Zrínyi egész élete folyamán úgyszólván mást se tett, mint hatalmaskodott és a törvény ellenére is hatalmaskodott (láttuk rá az adatokat), akkor mi csodálkozni való van azon, ha egyik püspök kortársa, kőúr kartársa, földesúr kartársa is úgy járt el néha, ahogyan ő?

Pedig hát Szelepcshényi még ebben az egy esetben se volt olyan gyarló, mint Zrínyi, a költő. E protestáns lelkész letartóztatása *nem volt törvénytelen hatalmaskodó Szelepcshényi érsek részéről*. Acsádynak tudnia kellene, hogy nagybirtokosok e korban jobbágyaik és más nem nemes alkalmazottaik fölött törvényes ítélkezéssal bírtak, sőt a tekintélyesebbek (az érsekek pedig bizonyára ezek közé tartoztak) még pallosjoggal is rendelkeztek (és éppen az imént láttuk, hogy Draskovics ezt még a császár katonái fölött is gyakorolni merete, pedig hát azok csak nem voltak jobbágyai?).

Az úriszék törvényes bíróság volt és a földesúr bírósága, tőle kinevezett bíróság volt, nem pedig a királyé vagy a megyéé. Draskovics se a megyének adta át a fosztogatásért letartóztatott német katonákat ítélkezésre, hanem ő maga ítélkezett felettük, alkalmazta ellenük a legnagyobb büntetést, a halált, s azt ő maga mindjárt végre is hajtatta. Láttuk, hogy akkor ekkor sem Széchy Károly, sem senki más, aki szerintük jó magyar, nem kifogásolta. Éppen ellenkezőleg: Lipót tűrhetetlen elnyomását látta abban, hogy emiatt büntetést akart mérni Draskovicsra.

Hogy lehetett volna hát kifogásolni, hogy ő vagy Szelepcshényi érsek nem is halálbüntetést, hanem félévi fogságot mért büntetésül egyik alkalmazottjára. (Az a protestáns lelkész az érsektől kapta járandóságát, az érsek házában lakott, mert hiszen tudvalevő az a jogi szabály, hogy akié a telek, azé a rajta álló épület; akkor pedig még minden telek a nemes földesúré volt.)

Az is köztudomású, hogy hazánkban csak a katolikus papok váltak nemesekké azáltal, hogy pappá szentelték őket. A protestáns, illetőleg kálvinista lelkészeknek csak Bethlen Gábor adott nemességet, de természetesen csak Erdélyben. A kalocsai érsek birtokán levő lutheránus lelkész tehát nem volt nemes, s így a földesúr joghatósága alatt állt. Ha tehát vétkezett, törvényes elsőfokú hatósága az érsek úriszéke volt.

Az érseknek tehát nem kellett „választ adnia” arra a kérdésre, hogy „mi joga tartja fogva a lelkészt”, ha közönséges bűnt követett el, miért nem „szolgáltatja ki a vármegyei hatóságnak”, mert választ csak annak kell adnia, akit kérdeznek. Azt pedig, hogy „mi joga”, csak az kérdezhetette Szelepcshényi érsektől, aki — mint Acsády — járatlan a kérdésben. A birtokán alkalmazott protestáns lelkész a földesúr alattvalója volt, ha tehát bűnt követett el, a földesúr volt a bírója, nem pedig a megye. A megye a köznemesek bírója volt.

De ha a bűnös prédikátor nemesember lett volna, megbüntetésének a megyére bízása a legtöbb esetben akkor is egyet jelentett volna az igazságszolgáltatás meghíúsításával, mert a köznemesesség akkor még többnyire protestáns lévén (utódaik még ma is talán több mint fele részben protestánsok) a legtöbb megyében fanatikus protestáns hitfelei ítékeztek volna felette, s ha bűnös volta nyilvánvaló lévén felmenteni talán nem is merték volna, legalább a büntetés végrehajtását szabotálták volna el.

De még Szelepcshényi érsek eljárása olyan jogtalan lett is volna, mint amilyen törvényszerű volt, tárgyilagos történetírónak akkor is meg kellett volna említenie, hogy abban a korban hasonló eljárás a földesurak részéről mindennapos volt, s az érsek ekkor is csak abban lett volna bűnös, ami például kortársának, Zrínyi Miklósnak szinte legfőbb jellemvonása volt s úgyszólván minden tettében megnyilvánult: a főnemesi gőgben és a vele szembeszegülők kíméletlen eltiprásában. Az érseknek akkor se lett volna más bűne, hogy ő se volt különb, mint főúr kartársai. De látjuk, hogy *különb volt*. Ő nem követett el hatalmi túlkapást.

Ugyanilyen nagy történelmi tudatlanságra vall (melyet bizonyára szintén nem a tulajdonképpeni tudatlanság, hanem a tárgyilagosságot teljesen elnémitő elfogultság okozott), hogy Acsády fő bizonyítéknak amellett, hogy ebben a korban olyan nagy volt a vallási üldözés, hogy a katolikus papoknak e tekintetben minden szabad volt, ők minden törvényt büntetlenül szeghettek meg, ezt hozza fel:

„Annyira kiveszett a törvényesség minden érzéke, hogy végre egy plébános, akit közönséges bűntett miatt perbe fogtak, büntetlenül mondhatta, hogy neki sem vármegye, sem törvényszék nem parancsol.”

Először is tanulságos, hogy ugyanannak az Acsádynak, aki az érsektől letartóztatott lutheránus lelkészről még elképzelni se tudta, hogy letartóztatása „közönséges bűntény” miatt történt volna, noha ezt az érsek állította: mikor egy katolikus papot vádol ugyanilyen bűnténnyel a protestáns megye, még csak eszébe se jut, hogy esetleg ez is lehetett csupán rosszakarató ráfogás, mint ez érseké, azaz hogy a vád oka most is lehet csupán a felekezeti gyűlölet. Most nem jut eszébe, hogy talán ez is lehetett olyan egyszerű „ürügy”, aminek ő az érseknek a protestáns lelkész elleni vádját tekintette.

Azon is végtelenül kell csodálkoznunk, hogy Szilágyi magyar történelmének, legtekintélyesebb történeti kiadványunknak egyik munkatársa még azt se tudja, hogy régente — mint a katonák még korunkban is — a papok is ki voltak véve a rendes bíróságok hatásköre alól, s ha ők vétkeztek, akkor külön egyházi bíróság, a püspöki szentszék ítélezett felettük. Ma is ítélezik, csak az állam ezt ma már nem ismeri el, Lipót idejében azonban még minden országban elismerte. Erre hivatkozott a kérdéses plébános, mikor hangsúlyozta, hogy „neki sem vármegye, sem törvényszék nem parancsol”. Nem elbizakodottság volt ez tehát, sem a törvények megvetése, hanem éppen a törvényességre való hivatkozás.

Az is nagyon tévedne, aki azt hinné, hogy ez a kivételezés a papokat rászabadította a bűnre vagy hogy a közönséges emberekre kötelező törvény fölé helyezte volna. Éppen ellenkezőleg. Ez a bűnös papok számára egyenesen szigorúbb eljárást és nagyobb büntetést jelentett, mint azok számára, akik nem voltak papok. Hát talán az, hogy a katonák még ma se tartoznak a rendes bíraskodás hatásköre alá, hanem külön katonai törvényszékek, a hadbíróságok ítélnék felettük, azt jelenti, hogy ők büntetlenek? Itt is ennek éppen ellenkezője a helyzet, mert a katonai törvényszékek szigorúbbak, mint a polgáriak.

Abban a korban azonban, melyet most tárgyalunk, egyenesen a tárgyilagos igazságszolgáltatás követelménye volt, hogy nálunk a papok bűnei felett ne a rendes törvényszékek ítéljenek. Ezek ugyanis a megye hatóságai voltak s ez időben többségükben protestánsokból álltak, akkor pedig még a protestánsok legalább 90%-a fanatikus katolikusgyűlölő volt, a gyakorlatban tehát az történt volna, hogy a papság fölött többnyire az ellenségei ítélték volna. Azt a jogát pedig még a rablógyilkosnak is elismeri a törvény (és már a középkorban is elismerte), hogy ha bírái között olyanok vannak, akiket ügyében elfogultaknak gondolt, ezeket másokkal cseréljék ki.

Annak azonban, hogy a papok nem tartoztak a rendes bíróságok hatáskörébe, nem ez volt az oka, mert hiszen a papság ezen kiváltsága még Lipót korát ezer évvel megelőzőleg megvolt, mikor még protestánsok nem voltak, mikor tehát egyáltalában nem kellett még attól félni, hogy a papság bírái esetleg elfogult protestánsok lesznek.

A papság e középkori kiváltságának három oka volt: 1. A papi méltóság iránti megbecsülés. Nem akarták, hogy a papság bírái laikusok, tehát a híveik, olyan emberek legyenek, akiknek ők egyházilag feljebbvalóik. 2. Nem akarták, hogy papi bűnök nyilvánosakká váljanak és az embereket jobban botránkoztassák, mint amennyire ez elkerülhetetlen. 3. Mert a papokat a nyilvánosság kizárásával ugyan, de szigorúbban akarták büntetni, mint az egyszerű hívőket. Ha ugyanez a bíróság ítélt volna felettük, akkor papi mivoltukat súlyosbító körülménynek vehették volna ugyan, de nem minősíthették volna másképpen, mint a nem papok bűneit. Ha például a papok nemi bűnei felett az állam törvényei szerint ítélnének, őket ezekért ma vagy egyáltalán nem, vagy alig lehetne büntetni. A középkorban lehetett volna büntetni, mert a fajtalanságot, házasságtörést akkor a laikusokban is büntették, de világos, hogy nem úgy és nem oly szigorúan, mint az egyházi törvényszékek ugyanezen bűnöket papokban büntették.

Azon a falusi plébánoson tehát, akin a megyei törvényszék akart ítélni, az akkori törvények szerint jogtalanul és illetéktelenül akartak ítélni. A plébánosnak volt tehát igaza, mikor ezt tudtukra adta. Végezetül csodálkozunk azonban Acsádyn, hogy ő még ezt se tudja, s az esetet annak bizonyítására hozza fel, hogy Lipót korában mennyire megszokták már a papok, hogy nekik minden szabad, s rájuk semmiféle törvény nem vonatkozik.

A plébános kijelentése nem annak bizonyítéka, hogy belőle „veszett ki a törvényesség minden érzéke”, hanem éppen ellenkezőleg, ő volt az, aki a törvényt ismerte, annak megtartását követelte. Az ő esete — éppen ellenkezőleg azzal, amit Acsády kihozott belőle — azt bizonyítja, mennyire lábbal próbálták tiporni a törvényt a megyék, ha katolikus pap ellen kellett eljárni, olyan vidékeken, ahol a hatalom protestáns kézben volt.

Mikor az a plébános megállapította, hogy sem a megye, sem a törvényszék az ő ügyében ítélni nem illetékes, csak az ő köztudomású jogára és csak a sok évszázados magyar törvényre hivatkozott, melyet azoknak is feltétlenül tudniuk kellett, akik épp millenárius nagytörténelmünknek is, mert arról mindenki, aki csak beleszagolt az elmúlt évszázadok történelmébe, tud, hogy a papság ki volt véve a rendes bíróságok hatásköre alól. Nagy tudatlanság és igen nagy gyűlölet kellett tehát ahhoz, hogy valaki a kérdéses plébánosban alapítsa meg „a törvényesség minden érzékének” hiányát, és éppen ezzel az esettel akarja bizonyítani, hogy Lipót idejében nálunk protestánsüldözés folyt, s a papok lábbal tiporta minden törvényt.

Az Acsády által felhozott eset ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja. Azt mutatja, hogy a protestáns megyei hatóság papgyűlölete Lipót uralkodása alatt olyan nagy volt s lehetett, hogy bosszúszomjában minden ellenkező törvény ellenére (melyről semmiképpen se mondhatták, hogy nem tudták, mert hiszen jogászok, táblabírák voltak) maga akarta kitekerni a nyakát annak a papnak, aki felett bíraskodni nem volt illetékes.

Pedig még ha illetékes lett volna, akkor is törvénytelenül járt volna el, mert a papot — aki nemesembernek számított — a megyének letartóztatnia csak az ítélet elhangzása után

lett volna jogában. (Pedig ugyanők hogyan botránkoztak a Habsburgok „esküszegésén”, ha ők nemesembert letartóztattak! (ennek a plébánosnak azonban letartóztatásban kellett lennie, mert Acsády ezt ugyan nem mondja, de ha úgy beszélt, mint Acsády állítja, akkor önként nem jelent volna meg az idézésre, s így nem mondhatta volna ott azt, mit Acsády a szájába ad.

Lipót korában semmi más nem történt a protestánsok ellen, mint szórványos s többnyire sikertelen kísérletek annak a földesúri jognak érvényesítésére, melyet, mióta a magyar alkotmány megvolt, soha senki kétségbe nem vont, s melynek nem — mint Lipót alatt — szórványos és sikertelen, hanem a legáltalánosabb és leggátlástalanabb érvényesítésével alig száz évvel előbb Magyarországot és Erdélyt protestánssá tették.

Azért lett az ország protestáns, mert főuraik azok lettek, s mert a falusi templomok és paplakok az ő tulajdonuk, a plébánosok személyének kiválasztása az ő joguk, eltartása és fizetése nagyrészt az ő kötelességük, lakása az ő ingatlanuk volt, s így a templomokat és papházakat oly egyének kezébe adták s fizetni csak olyan papokat voltak hajlandók, akik az ő új vallási elveiket követték.

Akkor mindezt minden nagyobb ellenállás vagy forradalmi zavarok nélkül lehetett végrehajtani, részint a püspököknek a mohácsi csatában való eleste, részint a török világ okozta zűrzavar, részint az egyházi javaknak ugyanezen protestáns főuraktól való törvénytelen elfoglalása, s ezáltal a papi utánpótlás lehetetlenné tévése, részint és kőképpen pedig amiatt, mert Isten fiaival mindig sokkal könnyebb elbánni, mint e világnak a fiaival. Azok csak sírnak és imádkoznak, ezek pedig élveznek, vagyont harácsolnak, gyűlölnék és cselekszenek (erőszakoskodnak). Így lesz egy ország ma kommunista, akkor pedig így lett protestáns.

A jók, az Egyház hívei olyanok, mint a megriadt juhnyáj, mely a farkas jövetelére, sőt már üvöltése hallatára szétszalad, s összegyűjteni többé már alig lehet. Vagy mint a neme kultúrnövények, melyek csak akkor és csak addig tenyésznek, amikor és amíg van, aki védi, ápolja, istápolja őket, mert olyan gyámoltalanok, hogy még az erősebb szél is megzilálja őket, ha pedig durva lábbal rájuk taposunk, egészen kipusztulnak. Ellentétben a szívós, szinte elpusztíthatatlan gyomnövényekkel, a gazzal, melyek még akkor is tenyésznek, ha irtjuk őket, ha gyomlálás után eső jön, szinte újra visszamásznak a földbe és tovább nőnek.

Világos, hogy könnyű kiirtani azt a vallást, mely alázatosságot és engedelmességet hirdet, a szegénységet, szüzességet, türelmet és a szenvedés szeretetét ajánlja, s könnyen elfoglalják helyüket az emberi lélekben olyan tanok, melyek nem kötelességeinket, hanem jogainkat hangsúlyozzák, önértetre és a gazdagok (vagy legalább a papok) vagyonának elvételére biztatnak.

Isten fiai jók, szerények, alázatosak, csöndesek, hallgatók, visszavonulók, félénkek: a világ fiai erőszakosak, elbizakodottak, vakmerőek, nagyhangúak, s emellett tevékenyek, életrevalóak, okosak, ravaszok, jómodorúak. (Hiszen fő tulajdonságuk a hazugság s a hízgelés mi más, mint a modorban való hazugság.) Azok a gonoszok a legveszedelmesebbek, akiket szeretnek. Pedig ki nem szereti a hízgelőt; azt, aki neki kedveskedik, aki neki adja a papokét?

Ha már évek óta van velük dolga s így kiismerte már őket, akkor senki se szereti ezeket a hízgelőket, de eleinte mindenki, de leginkább a jók, akik hiszékenyek s az álnokság eszükbe se jut. De az igazi nagystílú gonoszok olyanok, hogy végig szeretni lehet őket, mert az emberekkel, akikkel érintkeznek, mindig szépen bánnak és hozzájuk önzetlennek mutatják magukat. A nagyszabású gonosztevő ilyen. Ezt is önzésből teszi ugyanis, mert tudja, hogy szeretetért viszonzszeretetet kap, s ha az embert környezete szereti, abból csak haszna lehet.

A Horthy-korban egy zsidó fiatalember a Húvösvölgyben meggyilkolt egy idősebb gazdag nőt, akit légyottra hívott oda. Egyik tanítványom akkor ugyanazon a nyomortanyán la-

kott, ahol ez a gyilkos. Szomszédok voltak, sőt tegeződő barátok. Azt mondta róla, hogy az egész Mária Valéria telepen senki se bánt olyan szépen mindenkivel, mint ő. A szégyén, gyámoltalan öregasszonyokkal is. A szüleivel is mindig szépen beszélt. Tehát nemcsak akkor volt jómodorú, mikor udvarolt vagy mikor valakit kirablásra szemelt ki. *Mindenkivel* szélhámos módra beszélt. Az egyikkel azért, hogy szerelmi örömöket szerezzen vele, a másikkal, hogy pénzt, a harmadikkal, hogy aztán az dicsérje a finomságát. Ez is logikus eljárás, hiszen ez utóbbi jóságért is kap ellenértéket, nemcsak az előbbiekért: szeretetet, állandó dicsérgetést, a bajban pártolást.

Nem sokkal nagyobb stílus szélhámos-e ez, mint az, ha valaki csak pénzért és szerelemért jómodorú? S vajon a környezetünk ragaszkodása és szeretete nem éri-e meg, hogy a mindenkori és mindenkivel való jó modort elsajátítsuk? S vajon ha valaki ezt is elsajátította, ezzel kisebb lesz a gonoszsága? Ellenkezőleg: nagyobb. A szeretet s az ezt kifejező kedvesség, előzékenység és jó modor csak akkor érény, ha önzetlenül történik. Nagystílus az ilyen ember, de nem jó és nem jellem. Éppen ellenkezőleg: minden szava, minden tette önzés, sőt kiszámított gonoszság. A nagy, a tehetséges forradalmárok is ilyenek. Hogy ők is mindent önzésből tesznek, bizonyítja hitetlenségük. Aki nem vár másvilágot s nem is hisz benne, vajon miért cselekednék másból, mint önzésből? Hiszen akkor ostoba, logikátlan ember volna, a felforgatók pedig nagyon is okosak. Világos, hogy ezzel nem azt mondom, hogy egyszerű gonosztevők voltak, akik a protestantizmust diadalra vitték. Még a kommunizmus prófétái se mind gonosztevők, s különösen nem tudatosan azok. Kétségtelen azonban, hogy ha talán csak tudat alatt is, de e protestantizmus hirdetői is az intézményes rosszaság hirdetői voltak. Ők is hízelegtek az embereknek, s azokat a rossz hajlamokat, szenvedélyeket (pénzvágý, kapzsiság, dac, góg, gyűlölet, düh, bosszú, nagyravágýs, irigység, mások — papok, szerzetesek, gazdagok, hatalmasok — megvetése, róluk sokkal nagyobb bűnök feltevése, mint az igazság és a helyes emberismeret megkövetelte volna, önmaguk hibáinak észre nem vevése) élesztették az emberekben, melyeket minden nemeslelkű, sőt józan ember kiirtani törekszik másokból is, magából is.

Tagadhatatlan, hogy a protestantizmus és a kommunizmus is hízelgett és hízeleg az embereknek; hogy egyik se a magunk, hanem mások hibáira mutat rá; egyik is, másik is a mások hibáit túlozza, a magáéit egyáltalában nem veszi és veheti észre. Mindez azonban jellegzetesen a gonosz, a rossz emberek sajátsága. Ha valaki a rosszat nagystílusúen csinálja, csak veszélyesebbé teszi magát, s csak gonoszságának nagyobb fokát jelzi vele. Egyénisége ugyanis így vonzóbbá válik s előnyös tulajdonságai megtevesztik az embereket.

Azok a földesurak, akik hogy szabadon rátehessék kezüket az egyházi javakra, a XVI. században az új hit követőivé szegődtek (minden történetíró elismeri, hogy a reformáció felkarolásában részükről a fő ok ez volt, pedig hát a tömegek áttérése úgyszólván egyedül a földesurak magatartásától függött), minden nagyobb ellenállás nélkül érvényesíthették földesúri jogaikat új hitük érdekében s tehették néhány évtized alatt szinte az egész országot protestánsná. Dédunokaik, akik száz év múlva az ellenkező utat járták meg és visszatértek az elhagyott ősi hitre, nagyon is könnyen érthetőleg már nem tudták magukkal együtt a tömegeket is oly könnyen visszahozni az Egyházba, mint dédapjuk onnan elragadni tudta.

Pedig nálunk az első út megtevésekor a királyi hatalom ellenük volt, most pedig melettük. A királyi hatalom most csak azt tette lehetőséggé, hogy ők maguk visszatérjenek (protestáns király esetében ez se lett volna lehetséges, hiszen protestáns államokban ekkor már a visszatérésre is halálbüntetés volt szabva). A XVI. században protestánsná levésük is csak azért volt lehetséges a király ellenére is, mert a katolikus király akkor még semlegesen viselkedett. Eleinte azért, mert a királynak vetélytársa volt, aki miatt nem léphetett fel ellenük, később pedig a török miatt volt kénytelen országa vallási megosztását tűrni.

Annak a nagy különbségnek, hogy a földesúr áttérése a XVI. században egyúttal a nép áttérését is jelentette, míg a XVII. században, a visszafelé való út megtevésekor nem, az

oka az volt, hogy akiket a XVI. században ki kellett irtani, illetőleg át kellett téríteni, félénk, szóltan, gyámoltalan, alázatos keresztények voltak; olyanok, mint a mesterük a Hegyi beszédben kívánta: „együgyűek”, mint a galambok (nem is lehetett volna mások a kolostorok lakói a vagyonukra éhes földesúr vagy a környék kismemesinek vad fegyvereseivel szemben). Tehették-e ők szerzetes létükre (még a férfiszerzetesek is), hogy fegyverrel védekezzenek a fegyver ellen? Most azonban száz év múlva ezek az újra átállítandó alanyok megannyi büszke, öntudatos, dacos, vastagnyakú, urat ismerni nem akaró, fanatikus s forradalmi hajlamú emberek voltak még akkor is, ha csak jobbágyok voltak, akik okosak voltak, mint a kígyók, de marni is tudtak, mert mérges, dühös, fanatikus kígyók voltak. De a kígyó okossága mellé együgyű galambok helyett még ravaszok is voltak, mint az evangéliumi példabeszéd sáfára, s minden hatalom- és vagyonmegőrző tulajdonságuk mellé még arról is szentül meg voltak győződve, hogy az evangélium, mégpedig a legtisztább evangélium szelleme az, ami őbennük működik, s ők nem a rombolás, hanem a hit bajnokai és vértanúi. Nem csodálkozhatunk ezen, hiszen még a kommunisták is meg voltak és meg vannak győződve róla, hogy ők a nép jogainak védői és a tudományos igazság és jövő képviselői.

Ezek, mikor az állítólagos hitükről volt szó, nem ismertek sem törvényt, sem méltányosságot, sem magyar alkotmányt, sem országgyűlést. Mint ahogy a kommunisták se ismertek más célt, mint csak a párt érdekét s kedvéért nemcsak a magyar nemzeti érdekeket áldozták fel, hanem az igazságot és az erkölcsöt is.

Nem is csoda, hogy a protestánsok is így viselkedtek, mert hiszen ők a „hitükért” csak a katolicizmus ellen küzdöttek, a hitetlenség ellen úgyszólván semmit, tulajdonképpen tehát ők is csak a hitetlenséget képviselték a hittel szemben. Helyzetük a katolicizmussal való viszonyukban lényegében ugyanaz volt, mint a kommunistáké. (Ezért nem küzdöttek ők komolyan a kommunizmussal se, ha a hatalom kommunista volt, s ezért tekintette a kommunizmus is tulajdonképpen csak a katolicizmust ellenfelének.)

Alkotmány, haza, nekik is csak olyan volt, mint a kommunistáknak a vallás- vagy sajtószabadság. Hangoztatták, de nem hittek benne s nem is volt nekik fontos. Nekik csak egy volt a fontos, a „hitük” (valójában a katolicizmus elleni protestálás), mint a kommunistáknak a párt. Minden más jelszavuk csak szemfényvesztés volt, a „politikailag még elmaradtak” megtévesztését, illetőleg „nevelését” szolgáló manőver.

Amíg az országgyűlésben a többség az övék volt, tehát ott az történt, amit ők akartak, addig mindig országgyűlést követeltek. Mikor már nem ők voltak ott többségben, akkor már nem törődtek vele. Sőt nyíltan kivonultak belőle s még azt is kijelentették, hogy az a többség, mely nélkülük határoz, nem számít. Úgyes, ravasz hírveréssel közvéleményt, hangulatot tudtak csinálni maguk mellett, az alkotmánnyal, a méltányossággal, a haladással, az igazsággal mint a kommunisták a békéért való harccal.

Vallásszabadságon azonban csak a maguk vallásának szabadságát értették. Hiszen ott, ahol ők parancsoltak (Angliában, a skandináv államokban, a német fejedelemségekben), sehol se volt a katolikusok számára vallásszabadság. A magyar törvényen pedig egyedül csak a bécsi, nikolsburgi vagy linzi békét értették. Pedig hát valójában összes törvényünk között egyedül csak ezek nem voltak érvényes törvények, mert hiszen e békék törvénybe iktatásának a három alkotmányos rend közül az első, a főpapi rend, mindig ünnepélyesen ellentmondott, s így alkotmányunk értelmében nem lehetett belőle érvényes törvény, mert hiányzott hozzá az alkotmányos kellék. Mivel azonban ők egyedül csak e békék határozatait tekintették törvénynek, mást se tettek, mint szemére hányták a királynak és a főpapoknak, hogy nem tartják meg a „törvényt”. (A király egyébként sose hivatkozott arra, hogy ezek a békék nem érvényesek, tehát rá nem kötelezőek, pedig bizonyára több joggal hivatkozhatott volna rá, mint ők.)

A király esküszegő volt nekik, ők ellenben, akiknek a király elleni fegyveres lázadásai egymást érték, s akik e békékben kivívott jogaikon kívül más magyar törvényt úgyszólván nem is ismertek, sose voltak esküszegők. A magyar történetírás se mondja őket sose annak. Pedig hát a lázadó osztrák és cseh protestáns rendekkel, német protestánsokkal, svéddekkel, franciákkal, törökkel állandóan szövetségeket kötöttek vagy próbáltak kötni.

Ők természetesen még ezzel is csak a magyar alkotmányt és törvényt védtek, nem pedig hűtlenségét s felségsértést követtek el. Még az országgyűlést se vették semmibe, ha nem az ő kezükben volt s nem az ő akaratuk tolmácsolására szolgált. Ők csak annak a Habsburgnak tiszteletére vitték be még imaházaikba is a kétfejű sast, aki *nem* tett esküt a magyar alkotmányra és függetlenségre, s egész tíz éves uralkodása alatt egy országgyűlést se tartott, de aki alatt még megyegyűlések se lehettek, sőt még megye se volt, mert még azokat is eltörölte.

Ők még azt is el tudták érni, hogy olyan közszellemet és hangulatot alakítottak ki az ország népében, hogy a magyar önérzettel, szabadsággal és függetlenségi eszmével a szultán rabszolgájának lenni és neki adót fizetni, köntösét csókolni, sőt előtte földre borulni (mit a kálvinisták egyébként még Isten előtt se tesznek meg) nem ellenkezik. A magyar önérzettel csak az ellenkezett, hogy valaki Bécsbe járjon.

Ők megkövetelték, hogy a király koronázáskor letett hűségesküjét még akkor is megtartsa, ha „hazafias” alattvalói (ugyanakkor még a török szövetségét is kérve és neki is évi adót ajánlva) hátra támadják. Ebben a tőlük ravaszul kialakított közhangulatban még ma is nyakig benne vagyunk. Még a katolikus magyarok is, sőt sokszor még a papok is. Akiknek logikáját vagy erős katolicizmusát pedig nem sikerült megteveszteniük: a jezsuitáknak olyan rossz és hazafiatlan hírért költötték, hogy egyenesen belpoklosként szerepeltek a magyar közéletben. Hogy még külföldön is milyen sikeres és természetesen hazug propagandát fejtettek ki, látjuk például Thököly István hamis, de a protestantizmusra nézve annyira előnyös meséjéből a Geographie Moderne-ben.

Ez volt tehát az egyik oka annak, hogy a katolikus magyar népnek protestánsná való átállítása a XVI. században oly tökéletesen, gyorsan, s szinte észrevétlenül sikerült, míg száz év múlva a magyar jobbágságnak a katolicizmusba való visszahozására tett még oly gyenge és bátortalan kísérletek is olyan nagy társadalmi ellenállást, forradalmi zavarokat, újabb meg újabb fegyveres felkeléseket okoztak és hogy azokat, akik e kísérleteknek tényezői voltak, úgy lejáratták mint itthon, mind külföldön és valóságos emberi bőrbe bűjt szörnyetegeknek tették meg (például Kollonitsot, Lipótot, Carafát stb.).

A másik ok az volt, hogy az első esetben, a XVI. században, mikor védtelen, néma, gyámoltalan volt a nyáj, melyet át kellett állítani, a főurak, akik az átállítást végezték, féktelen, szilaj, semmitől sem féltő és meg nem ijedő, dacos, erkölcsi gátlásoktól nem zavart, erőszakos birtokfoglalásokban tobzódó Török Bálintok, Perényi Péterek, „sors bona, nihil aliud” jelmondat alapján működő Zrínyiek, a kegyetlenségükről és féktelenségükről ismert Balassák és Homonnai-Drugethek voltak, akik nemcsak a gyámoltalan katolikusokkal, hanem talán még velük hasonló lelki beállítottságú, de az ő hatalmukkal és vagyonukkal nem rendelkező tömegekkel is el tudtak volna bánni, nem pedig jámbor katolikusokkal. Ellenben a XVII. században, az átállítandó tömegek voltak a test, a vér és a gőg fiai, az átállításra vállalkozó földesurak pedig a félénk, a nagy hangtól megijedő, erkölcsi gátlásokkal küzdő hívő katolikus férfiak.

Aztán a jogrend is sokkal szilárdabban állt már ekkor az országban, mint még egy évszázaddal előtte, s ezért, míg előbb az Egyház már 500 éves birtoklása se volt akadály a templomai és parókiái elvételének, most már a csak 50-100, sőt 30 éves protestáns birtoklás is akadály volt visszavételüknek.

Láttuk már, hogy a Pázmánytól megtérített Thurzó, akinek ősei, mikor még protestánsok voltak, teljesen gátlástalanul csukatták le katolikus jobbágyaikat, hanem jártak el a

protestáns istentiszteletekre, sőt még maga az a Thurzó is, akit Pázmány megtérített, se félt protestáns korában lecsukatni a birtokán szolgáló protestáns lelkészt, mihelyt visszatért a katolikus vallásra (mert ez volt az a Thurzó); mikor végre maga is katolikussá lett s Pázmány nagy buzdításai után végre meg merete azt is tenni, hogy a katolicizmus javára is érvényesítse végre földesúri jogait, milyen kétségbeesett levelet írt Pázmánynak, hogy szolgálai kijelentették, hogy ha nem hagyja a templomot lutheránus kézben, elhagyják szolgálatát.

Mi az oka annak, hogy a katolikus vallásra áttérő lelkészt minden félelem nélkül börtönbe vetni merő gőgös földesúr (melyért azonban nem kapott semmi gáncsolat a Szilágyi-történelemtől, pedig ő még „ürügyöl” se hozhatta volna fel, hogy közönséges büntényt követelt el az az áttérő lelkész. De ha felhozta volna, akkor is mérget vehetnénk rá, hogy történetírásunk ezt mindjárt el is hitte volna neki.), mikor most már katolikus hite javára kellett volna valamit tennie, egyszerre olyan gyámoltalanná vált?

Nem hozhatunk fel okul mást, mint csak azt, hogy előbb a világ fia volt, s mint ilyen, a gyűlölet alapján cselekedett, a gyűlölet pedig vak, nem gondolkodik és nem fél: most pedig már Isten fiai közé tartozott, s ezért egyszerre ő is úgy járt el, mint ők: féltéken, szerényen, saját gyengeségét érezve.

A különbség nem még az is oka lehetett, hogy előbb magukat gyengének érzőkkel és szóltanul szenvedőkkel szemben kellett eljárnia, akik részéről visszatöréstől nem kellett félnie, most pedig egy öntudatos, dacos, fanatikus, ádázul gyűlölni tudó, bosszút lihegő és mindenre képes tömeggel volt dolga, mellyel nem volt tanácsos újat húznia.

Maga Pázmány is, láttuk, úgy érezte, hogy ha e gőgös, bosszúálló, fanatikus tömeggel szemben is ragaszkodik földesúri jogaihoz, otthagyják valamennyien és pusztasággá válnak birtokai, mert nem lesz, aki megművelje őket. Ő azonban — talán azért, mert maga is kálvinista ősektől származott — még így is nagyon kötötte az ebet a karóhoz és erősködött, hogy nem bánja, ha így is lesz, de földesúri jogaiból mégsem enged. De sokkal könnyebb volt ám ezt mondani, mint megtenni!

A protestáns tömeg büszke öntudata és fanatikus gyűlölete az ő elszántságánál is nagyobbak bizonyult, mert végül is csak ő engedett, sőt láttuk, hogy a primási birtokokon sok helyen még ma is kálvinisták azok, akik a hajdani telkes jobbágyok utódai. A birtok megművelése és jövedelmezősége tehát mégis csak előbbrevaló volt a hitnél még Pázmánynál is. Nem is csoda, hiszen ez a fanatizált tömeg még arra is képes lett volna, hogy termését, asztagait, kazlait, majorjait is felgyűjtsa, ha sokat okoskodik velük. Meg hát hiszen az a termés, melyet engedékenységgel így megmentett, szintén a hitet szolgálta. Ha elesett volna tőle, a hit látta volna kárát (meg a budapesti egyetemet).

A jobbágyok azért mertek akkor annyira dacolni, mert tudták, hogy nem nekik volt szükségük a földesúrra, hanem annak rájuk. A török pusztítás közepette és után, az elpusztult országban nagyon kapós volt a munkaerő és még elképzelni se lehetett nagyobb csapást, mint ha egy földesúr jobbágyságai felkerekedtek és más gazdához költöztek. Éppen emiatt tiltotta is ezt az elköltözést a törvény, de az egész község egyhangú, dacos, fanatikus, sőt gyűlölettel teli akaratával szemben mit ért a törvény tilalma? Örökké nem őrizhette őket a földesúr, de még ha meg is tudta volna akadályozni az elköltözést, mit nyert volna olyan jobbágyság munkájával, mely gazdájának halálos ellensége volt s külön arra törekedett, hogy nem hasznot hajtson neki, hanem minél több kárt okozzon?

Ezenkívül nagy támaszt talált a jobbágyság a köznemességben is, azaz a megyében, mely a törvényes hatóságot képviselte, s amely többnyire szintén protestáns volt, s melyre a földesúr hatalma nem terjedt ki; melyet védett függetlensége és vagyona, s az, hogy az országgyűlésre követeket küldhetett és küldött és ott felekezeti sérelmeivel olyan zajt csapott és csaphatott, sőt olyan forradalmi módra lépett föl, hogy még a hatalmat kezükben

tartó király, főurak, papság és a köznemesség kisebb, katolikus része is csak engesztelni merte őket, nem pedig bosszantani vagy megsérteni.

Így aztán az a főúr, aki földesúri jogainak a katolicizmus javára való alkalmazását csak megkísérelte — mert következetes és teljes végrehajtásáról szó se lehetett (ezt még a főpapok, sőt a jezsuiták se tudták vagy merték megtenni) —, olyan helyzetben volt ott vidéken a mesterségesen katolikusellenesre kiélezett, robbanásig feszül közszellemenben, mint a védtelen sajka a viharos tenger tomboló hullámai között. A főurat vagyona és sziklavára megvédte ugyan (láttuk, hogy az se mindig, mert Sennyeyt például többedmagával fel is koncolták), de a föllázított nép gyűlölete gonosznak tartotta, ellenségnek tekintette. Emiatt nem volt hazájában hazája, se érvényesülési lehetősége, kivéve talán köztük a legelőkelőbbeket, akik olyan méltóságokat töltöttek be, melyekre a kinevezés a királytól függött s így nem szorultak a választásokon a köznemesség jóakarátára.

Ha azonban nádor akart lenni az illető főúr, már rászorult a protestánsok kegyére (mint Zrínyi Miklós életéből bőven láttuk, de mint a Wesselényi-összeesküvésben részt vett leggazdagabb és legelőkelőbb katolikus főurak példája mutatja). Még a király se engedhette meg magának azt a fényűzést, hogy a főurak közül éppen azt pártolja és nevezze ki a legelőkelőbb állásokra, aki pappártolása miatt a tömegek előtt népszerűtlen volt.

Annyira igaz az, amit itt fejtegetek, hogy még a velem ellenkező álláspontot képviselő történetírók is észreveszik és ezért ennek megfelelő kijelentéseket is tesznek. Például a Szilágyi-történelemben Acsády Báthory Zsófiának a katolikus vallásra való visszatérésével kapcsolatban ezt írja (VII., 140. o.):

„E vidék nagy földesurai, a Homonnayak, Csákyak, Perényiek már azelőtt áttértek ugyan, *de ezzel csupán azt érték el, hogy csaknem teljesen elvesztették politikai és társadalmi befolyásukat a protestáns lakosságra, melynek vallása ellen komolyabb támadást intézni nem mertek.*”

Látjuk tehát, hogy nemcsak azt mondja, hogy nem intézte, hanem hogy nem mertek intézni. Ezzel tehát még Acsády is jelzi, hogy a protestantizmus még e korban is (félszáz évvel Pázmány halála után) olyan hatalom volt, mellyel még a dúsgazdag és hatalmas Homonnayak, Perényiek, Csákyak se mertek kikötni, annál kevésbé merték magukra haragítani. S mindez Lipót állítólagos vallási rémuralma idején volt így. Érthető tehát, miért válaszolta az 1659. évi országgyűlés összehívása előtt a protestáns Szatmár megye a sérelmei után való kérdezősködésre, hogy „gravamenre való megbántásunk nem lett”.

Pedig természetesen akkor már ezen a még ma is tiszta protestáns vidéken is többnyire katolikusok voltak a földesurak. Egyik se merte azonban még csak megkísérelni se, hogy földesúri jogait a katolicizmus javára érvényesítse. Nincs is ezen a vidéken még ma se katolikus törzslakosság. Erdélyben pedig a kálvinista fejedelem és a kálvinista többségű országgyűlés egyenesen lehetetlenné tette a katolikus térítést.

Az anyaországban a már kisebbségbe szorult protestánsok mindenre kész fanatizmusa eredményezett hasonló állapotokat. Egy Báthory Zsófiának törhetetlenül férfias erénye és a Báthory-vérnek megfelelő rettenthetetlensége, no meg a minden mást megelőző Rákóczi fejedelmi tekintély és a minden másét felülmúló mérhetetlen Rákóczi- és Báthory-vagyon kellett hozzá, hogy a katolikus terjeszkedést meg merje kísérelni, de végre is hajtani, meg is valósítani még így se sikerült neki se.

Néhány évi kísérletezés után alig lett más eredmény, mint az, hogy magára és családjára idézte az egész, akkor még erősen protestáns ország elkeseredett, feneketlen gyűlöletét, s egyúttal az egész protestáns Európát is, ahol mindenki azt hitte, hogy itt véres protestánsüldözés folyik. Történetírásunk még mai napig se tudja magát függetleníteni az akkor divatosá vált vádak alól.

Az eszeveszett gyűlölethullámtól és rágalomhadjárattól megrémülve Báthory Zsófia fia, a katolikus I. Rákóczi Ferenc, ipának, a szintén katolikus Zrínyi Péternek a rábeszélésére

már önként visszaadott a protestánsoknak mindent, amit anyja elvett tőlük. Nem is csoda, hiszen addig míg ez még meg nem történt, a Wesselényi-összeesküvők, akiknek alvezérei és közkatonái protestánsokból kerültek ki, a Rákóczi-vagyonból akarták kártalanítani azt a gazdag Thököly Istvánt, akitől az összeesküvés céljaira pénzt akarta szerezni. (Pauler: Wesselényi és társainak összeesküvése, I., 121. o.) Igazi bolsevik eljárás mód.

Protestánsaink annyira érezték erejüket, hogy mikor Zrínyi Péter békíteni kezdte őket Rákóczival, eleinte alig akarta vele szóba állni. Közel se érezték magukat annyira szegény, elnyomott, tehetetlen tárgyalófélnek, mint az üldözésekről szóló nagy hírverés és reklám céljából hangoztatott keserves panaszai alapján gondolnánk. Ők még a Rákóczi-családnál is többnek és hatalmasabbnak érezték magukat, s úgy tudták, hogy az szorul órájuk, nem pedig ők arra. Az nyer az ő szövetségükkel, nem pedig ők azével. És igazuk is volt.

„Rákóczi, bár most már nagykorú és kibékülésre hajló — írja Pauler (I., 169. o.) — még teljesen anyjától függött, annak gyóntatója, P. Kiss pedig ellensége volt az egyezkedésnek. Maguk a protestánsok se igen voltak hajlandók a békülésre s a múlt évek eseményei keserű gyűlöletet hagytak szívükben a Rákócziak, anyja és fiú iránt egyaránt.”

„Azon a vidéken legelőkelőbb emberük, Bocskai István, zempléni főispán, a híres felkelő családjából, mikor maga Rákóczi közeledett hozzá ez ügyben, hogy „jó volna eligazítani a prédikátorok dolgát és hozzátevé, hogy anyja sem idegenkedik a dologtól”, Bocskai „szigorúan csak ennyit felelt neki: Jobb lett volna nem is zavarni a dolgot”. Később tárgyaltak és meg is egyeztek ugyan, de eleinte Bocskai még tárgyalni se volt hajlandó a katolikus Rákóczival.”

Az, hogy protestánsaink űzött vadak voltak ez időben, akiknek templomait és vagyonát szabadon és büntetlenül vehette el akárki, lelkészeiket pedig ártatlan gyermekeikkel és feleségükkel együtt télvíz idején (sajátságos, hogy ilyenkor mindig „télvíz” volt) űzhették ki hajlékukból vagy vethették őket hitükért börtönbe, csak propaganda, ügyes hírverés volt.

Már a leghalványabb katolikus terjeszkedési kísérletek esetén kórusban hangzott fel az üldözés panaszszava és a „mártírok” mellé állította a természetszerűleg mindig a gyöngébbnek gondolt fél mellé húzó közvéleményt és az „igazságtalanságokon” felzúduló, az „ártatlanok” szenvedésén szájalomra buzduló természetes emberi jóérzést.

Pedig ilyenkor semmi más nem történt, mint csak az, hogy néha-néha — olyankor, mikor az alkalom kivételesen kedvezőnek látszott — egy-egy katolikus földesúr megpróbálta, hogy vagyonával a maga meggyőződését szolgálja, nem pedig az ellenfelét. Csak megpróbálta, mondom, mert rögtön utána olyan velőt rázó jajveszékélés és egyúttal vesztes átkozódás is keletkezett ország-világszerte, mint mikor ártatlan csecsemőket nyúznak elevenen.

A tettes, látva az ijesztő közfelháborodást, azonnal ijedten hagyott abba mindent. A közvélemény — kivált külföldön — az „üldözés” abbahagyásáról mit sem tudott azonban, mert ezt természetesen nem reklámozták. Az azt hitte, hogy a protestáns vagyont és jogot nemcsak bántani akarták, hanem valóban bántották is.

Az iszonyú jajveszékélés éppen ezt célozta. Így aztán valójában alig történt valami. A katolikusokra pedig még hátrányosabb volt a helyzet, mint előtte volt, mert vissza ugyan nem szereztek semmit, de viszont meggyűlöltették magukat s Európa, sőt többnyire még a hazai közvélemény is meg volt róla győződve, hogy tényleg elvették azt, ami addig protestáns tulajdonban volt.

Pedig a Homonnayak, Perényiek, Csákyak, mint láttuk, még csak nem is próbálkoztak semmivel. Még Báthory Zsófiáék is hamarosan visszaadtak mindent, amit elvettek, de az üldözöttek arra már meg voltak sértve s még azért is kérlelni kellett őket, hogy amit kínáltak nekik, elfogadják. A közvélemény azonban az éveken át tartó idegrázó jajveszékélések hatása alatt még ma is ideges és felháborodott, s azt hiszi, hogy a valóságban is leírhatatlan borzalmak történtek e korban.

Az a néhány lelkész és felekezeti korifeus, aki tényleg börtönbe került, látni fogjuk, hogy nem eretnokségéért, hanem hazaárulásért, hűtlenségért és összeesküvésért került oda, sőt közel se minden lelkész és összeesküvő, aki odakerült, kapott bűnéért megfelelő büntetést. De még ma is úgy tudja mindenki nálunk, hogy kegyetlen szigorúsággal bántak el velük és hogy egyedül protestáns hitéért szenvedett, akit akkor üldöztek. (A börtönön most már természetesen nem a katolikus földesúr börtönét kell érteni, hanem a királyét. Hiszen hazaárulásról, lázadásról, a törökkel való cimborálásról volt szó.)

Pedig ugyanezek a szegény protestánsok mégpedig ugyanakkor, mikor „hitükért” üldözték őket, olyan urak voltak, hogy kegynek tekintették, hogy a nekik hízelegni kezdő katolikus főurakkal szóbaálltak.

Látni fogjuk, hogy nemcsak Zrínyi Péter hízelgett nekik s vette rá vejét, hogy mindent visszaadjon nekik, hanem még Nádasdy Ferenc is, pedig mindketten, különösen Nádasdy, egyébként igen nagy katolikusok voltak. Ámde Zrínyi kassai főkapitány akart lenni, de a protestánsok nélkül nem lehetett, Nádasdy pedig nádor, s természetesen ő még kevésbé lehetett az nélkülük. Láttuk, hogy Zrínyi Miklós is mennyire hízelgett nekik, mert ő is nádor akart lenni, s az ő támogatásuk nélkül ő se lehetett.

Lipót alatt nem volt protestánsüldözés

A skandináv államokban még az írmagját is kiirtották a katolicizmusnak. Angliában és Németalföldön maradtak maradványai, de a kegyetlen üldözés eredményeként és bizonyítékeként templomtalanul, szegényen, kifosztva. Írországból még Dublinban, Hollandiában még Bredában és Hertogenbochban, tehát még olyan helyeken is, ahol a lakosság szinte száz százalékban katolikus marad, a középkori ősi szép nagy székesegyházak még ma is a csak 4-9%-ot tevő, de a hatalmat kezében tartó és hajdan gonosz üldözést gyakorló kisebbség kezében vannak s az üldözöttek plébániái csak újabban, szabadságuk felvirradtával keletkeztek. (Hertogenbochban az országot megszálló istentelen franciák a forradalom alatt adták vissza a székesegyházat a katolikusoknak.)

Ezekben az országokban ma is kézzel lehet tapintani, hogy területükön hajdan csakugyan kegyetlen üldözés folyt, bár — érdekes — a közvélemény mégse tud róla, mert az itt üldözöttek nem hangos önreklámozás közepette szenvedtek, mert ők szenvedéseik közepette elfelejtettek maguknak hírverést csinálni. (Aki tényleg szenved, az nem is szokott törődni az ilyesmivel.)

Ellenben nálunk Magyarországon, nemcsak Erdélybe (ahol valóban üldözték a katolicizmust) van még ma is majdnem minden ősi, középkori templom protestáns kézen (maguk a protestáns lapok dicsekszenek vele, hogy Erdélyben a templomok után ítélve úgy látszik, mintha ott a középkor lett volna kálvinista és a katolicizmus kezdődne csak a barokk korral), hanem abból a kevés anyaországi középkori templomból is, mely a török világ ellenére is megmaradt, egész szép számmal vannak még ma is protestáns kézen, s ráadásul még olyan falvakban is, ahol a katolikusok száma majdnem annyi (Nyírbátor, Neszmély), sőt több (Tokaj, Miskolc, Ócsa), mint azé, a felekezeté, mely az ősi templomot még ma is birtokolja, sőt még abban az Abaúj megyei Vizsolyban is, ahol az 1200 lakosból még 200 sincs a kálvinista.

Parókiákkal való ellátottság tekintetében pedig annak ellenére, hogy a földesurak már évszázadok óta majdnem kivétel nélkül katolikusok, igen nagy területek pedig egyenesen a

főpapság kezén voltak és maradt egész a jelen korig, olyan bőség és gazdagság jeleit mutatják „üldözött” protestánsaink, hogy részünkről csak irigység tárgya lehet.

Pedig ezek a kálvinista parókiák nem újabb keletkezésűek. Legfeljebb csak az ország egyes részeiben származnak II. József korától kezdődőleg, de ott se maguk a parókiák, hanem csak a tornyos, messze vidékre ellátzó, jól megépített templomok. Maguk a parókiák, tehát az egyházi szervezet e falvakban is több száz éves. Minden a régi protestáns jólét és gazdagság olyan jeleit mutatja a magyar vidéken, melyet a katolicizmus csak újabban kezdett úgy-ahogy megközelíteni. Nyoma se látszik hajdani elnyomásnak vagy szenvedésnek. Protestánsaink ezt csak nagy hangon reklámozták magukról, hogy ezzel a valóságos üldözést, mely fenyegette őket (de ugyanakkor a katolikusokat minden protestáns államban valóban sújtotta), távol tartsák maguktól. Ez a legteljesebben sikerült is nekik.

A történelmi Magyarország területén (Horvátország nélkül számítva) végrehajtott legutolsó (1910-es) népszámlálás szerinti (I. és IV. kötet) volt az országban 3.332 önálló katolikus lelkészség (a görög katolikusokat nem számítva). A hívek számának arányában ennek megfelelően 963 önálló kálvinista lelkészségnek kellett volna lennie. A valóságban volt 2.068. Lutheránusnak kellett volna lennie 491-nek, a valóságban azonban 930 volt, unitárius pedig az arány szerinti 27 helyett 111 volt. Hogy lehetséges mindez, ha kétszáz évvel ezelőtt még nem volt szabad nekik templomokat építeniük, sőt még lelkészeiket is mindenütt elűzték? Ha megszüntették lelkési állomásaikat, templomaikat pedig a katolikusoknak adták?

Vagy ha a protestánsok olyan ügyesek, életrevalók, öntudatosak és áldozatkészek voltak, hogy az „üldözések” megszüntetésével azóta már pótolták az üldözések okozta hiányt, hogy lehet az, hogy annyira pótolták, hogy ma már kétszer annyi lelkési állomással rendelkeznek, mint azok a katolikusok, akiknek nem kellett semmit se pótolniuk? Arról pedig ne is szóljunk, hogy az üldözések alatt a protestáns hívőket állítólag ki is irtották, mert hiszen állítólag erőszakkal a katolikus vallásra kényszerítették őket, már ti. azokat, akiket hiúként meg nem gyilkoltak.

Hogy tudta ezek a kiirtottak — akikről egyébként az is köztudomású, hogy mindig „szegények” voltak — az irtás abbahagyása után aránylag kétszer annyi lelkési állást felállítani és templomot, iskolát, paplakot létesíteni, mint amennyi azoknak a katolikusoknak jelenleg van, akiknek senki se szüntette meg plébániáit, senki se rabolta el templomaikat, sőt erőszakkal a kezükbe adták még a hajdan protestáns kézen levő templomokat és parókiákat is?

Igaz, hogy a felszabadulás után Angliában és Hollandiában is gomba módra szaporodtak a katolikus templomok és plébániák, ámde tessék megnézni, mikor keletkeztek, mikor épültek ezek. Csak a mi korunkban. De tessék megnézni a magyar falvakat. Vagy még most sincs bennük katolikus templom (csak templom nélküli hívek), s ha van, az esetek többségében később épültek, mint ugyanott a protestáns parókia és templom.

Lássuk a részleteket. Például nézzük először az ország nyugati felét a Dunától északra, melynek főurai legnagyobb arányban lettek katolikusok a XVII. században, mely Bécsben egyébként is a legközelebb fekszik s ahol ezért az „üldözések” a legkegyetlenebbek lehetnek. Az ország legfőbb papjának székhelyét körülvevő Esztergom vármegyében, ott tehát, ahol a falvak legjobban az üldözött érsek szeme előtt voltak és ahova „karmai” legjobban elértek, ahol az érsek legjobban láthatott és ellenőrizhetett mindent, van 35 plébánia. A hívek aránya szerint Esztergom megyében kálvinista lelkészségnek négynek kellene lennie. A valóságban tizenegy van.

A szomszédos Bars megyében 85 katolikus plébánia mellett a hívek aránya szerint tizenegy protestáns lelkésznek kellene lennie. A valóságban 22 működik. Hont megyében 56 katolikus plébános mellett 22 protestáns pásztornak kellene lennie. A valóságban 54

van. Nógrádban a 74 katolikus mellett 49 protestáns lelkészség van az arány szerinti 23 helyett.

Ugyanílyen állapotokat találunk (vagy még rosszabbakat) a szintén Ausztriával határos, szinte teljesen katolikus, sőt hajdan tekintélyes részben főpapi földesúri hatalom alatt álló Dunántúlon is. Veszprém megyében a 77 katolikus plébánia mellett (mindig 1910-es adatokat ismertetünk) 80 kálvinista vagy lutheránus lelkészség volt az arány szerinti 36 helyett. Somogyban a katolikus plébániák száma csak 84. Az arány szerint itt a protestánsoknak csak 25 lelkészséggel kellene rendelkezniük. A valóságban 94-gyel rendelkeznek, tehát mint Veszprém megyében, itt is egyenesen többel rendelkeznek, mint a számban majdnem négyszer annyi katolikusok.

Fejér megyében a protestánsoknak 26 lelkészségüknek kellene lennie, mert a katolikusoknak 61 van. A valóságban nekik is van majdnem ugyanannyi (59). Baranyában a meglevő 98 katolikusra 22 protestáns lelkészség esne. A valóságban 79 jut. Zala megyében, ahol a hívek nagy tömege ellenére csak 124 katolikus plébánia van és ahol az alig pár százalékot tevő protestánsoknak a katolikus arány szerint csak hat lelkészségre volna jussuk, a valóságban 33-mal, tehát öt-hatszor annyival rendelkeznek.

Ha pedig az északkeleti Magyarországot nézzük, ahol a „gonosz” Báthory Zsófia és „elvetemült” jezsuitái „irtották” a tiszta evangélium terjesztésére hivatott intézményeket, ugyanezt tapasztalva csodálkozva kell kérdeznünk: Hol van itt csak a legkisebb nyoma a hajdani üldözésnek, kálvinista parókiák hajdani erőszakos elrablásának és a katolikusok kezébe adásának? Zemplén megyében, tehát Sárospatak, Báthory Zsófia székhelyének vidékén, 73 katolikus plébánia van. A hívek arányában ugyanitt 40 protestáns lelkészségnek kellene lennie. A valóságban 90 van, tehát abszolút számban is több, min katolikus. Abaújban a 73 katolikus plébánia mellett 35 protestáns lelkészségnek lenne helye. A valóságban van 86, tehát itt is még abszolút számban is több, mint katolikus.

Borsodban 55 katolikus mellett a hívek aránya 31 protestáns lelkészséget kívánna. A véres üldözés bizonyítéka és eredményeként 91 van belőlük, tehát majdnem kétszer annyi, mint katolikus. Ung megyében 20 katolikus plébános lévén 12 protestánst kellene várnunk, de 35-öt, tehát a katolikusoknak szintén majdnem kétszeresét találjuk belőlük, pedig a megye azoknak a Homonnayaknak a megyéje, akik az ellenreformáció s még inkább Lipót korában Báthory Zsófia után a legnagyobb protestánsüldözőknek számítottak.

Tudvalevő, hogy a jámbor Lipót megfogadta Istennek, hogy azokon a területeken, melyeket ő szabadít fel a török alól, melyekre tehát nem vonatkozott koronázásakor a magyar törvényekre letett esküje, tehát a protestánsoknak való szabad vallásgyakorlat engedélyezése se, az igaz katolikusokon kívül nem enged meg más vallásgyakorlatot. Csanád megye teljes egészében ilyen Lipóttól felszabadított megye volt. Területén 1910-ben csak 16 katolikus plébánia volt. Ha Lipót semmiféle ilyen fogadalmat nem tett volna, s így a protestánsok terjeszkedését nem akadályozta volna, akkor a hívek száma arányában ide 9 protestáns lelkész járna. Mivel azonban Lipót fogadalmat tett, hogy egy se lehet belőlük, 14 van.

Hagyjuk azonban Csanádot, melyet Lipót szabadított fel ugyan, de visszacsatolt az ország közigazgatásába, tehát hamarosan itt is érvénybe léptek a többi megyére kötelező törvények. Nézzük inkább az egyébként is sokkal nagyobb és így sokkal fontosabb Bács-Bodrog megyét, melyet szintén Lipót szabadított fel, de nem csatolt az ország területéhez, hanem utódai utána még majdnem egy évszázadig külön katonai közigazgatás alatt tartottak, tehát azt csinálhattak velük, amit akartak. Még a lakosságot is maga a Habsburg-uralkodó, illetőleg a kamarája telepítette oda, tehát válogatta ki. Elég sok protestáns van mégis itt is, mert Lipót utódai már nem tettek erre vonatkozólag fogadalmat, és Lipót erre vonatkozólag már letett fogadalmával se sokat törődtek. Még itt is több a protestáns parókia (28), mint az arány szerint lenni kellene (22). A különbség se azért kisebb, mint már megszoktuk, mert itt jobban nyomták a protestánsokat, mint másutt, hanem egyedül csak

azért, mert itt nem apró falvak vannak, mint a Felvidéken vagy a Dunántúlon, hanem nagy, tízezres falvak, melyekbe még a katolikusok is tudtak plébániát állítani.

A magyarországi protestánsok, „elnyomását” illetőleg ezek tehát a tények, melyekkel szemben a hírverés bizony édeskeveset számít, sőt egyenesen nevetségessé válik.

A térítő földesurak „kegyetlensége”

Habsburg minden vagy a legtöbb, a katolikus vallásra visszatérítő földesúr élt volna földesúri jogaival és minden birtokában levő faluban visszaadta volna a templomot és a paplakot annak a vallásnak, melynek követője lett, akkor se lehetne vallásüldözésről beszélni. Mindez ugyanis természetes és logikus következménye lett volna a földesurak válásváltoztatásának, mely a protestantizmusra nagy csapás lett volna ugyan, de nem lett volna visszaélés vagy jogtalanság, annál kevésbé üldözés. Világos ugyanis, hogy a földesúr addig, míg protestáns volt, a protestáns vallást pártolta és támogatta, annak emelt birtokain hajlékot és annak hirdetésére tartott birtokán lelkészt és gondoskodott annak eltartásáról. Épp ennyire világos azonban az is, hogy a kár katolikus földesúrtól már nem lehetett azt kívánni, hogy továbbra is a protestantizmust istápolja. Ez részéről egyenesen erkölcsi képtelenség volt. Lelkiismeretének szabadságán vettek volna erőszakot, ha arra kényszerítették volna, hogy meggyőződésével ellenkező tanokat, eszmét támogasson és mozdítson elő anyagilag.

A földesúr egyik legfőbb joga volt a kegyúri jog, mely abban állt, hogy a plébános halála vagy távozása után ő jelölje ki az új plébánost. Lehetett-e azonban azt kívánni, hogy katolikus létére is protestáns lelkészt jelöljön ki? Nem hite és vallási meggyőződésének elárulása lett volna-e ez?

Láttuk, hogy protestánsaink minden sérelmüknél nagyobbnak és magukra nézve megalázóbbnak és elviselhetetlenebbnek éppen azt tartották, hogy Szelephényi érsek tőlük is dézsmát, tehát a katolikus egyház támogatására hozzájárulást kért. Tiltakoztak az ellen, hogy kényszerítve legyenek arra, hogy olyan célra adjanak pénzt, melyet meggyőződésükkel ellenkezőnek tartanak. De ha ezt annyira tűrhetetlennek tartotta magára még az egyszerű protestáns jobbágy is (mert hiszen dézsmát nem a nemesnek kellett fizetnie), hogy lehetett akkor azt kívánni, hogy az akkor még annyira büszke földesúr, aki emberek ezreinek volt ura és parancsolója, vegye magára ezt az annyira megalázó és lelkiismerete rablásba kényszerítését jelentő jármot?

Protestáns főurakkal nem is fordult ilyesmi elő sehol a világon. Ahol protestáns volt a földesúr, ott mindig és mindenütt protestáns volt a jobbágy is. Nemcsak protestáns államokban volt ez így, hanem Magyarországon is. Protestáns földesúr sehol a világon nem fizetett még ebben a korban se katolikus plébánost, nem tataroztatott katolikus plébánialakot, nem szállított erdejéből katolikus pap számára fát, nem adott földjéről katolikus pap számára gabonát. De a Habsburgok országában (nálunk még ezt is meg kellett tenniük a katolikus földesuraknak. S mivel természetesen tettek néha-néha kísérleteket lelkiismeretük felszabadítására is, ebből csinált a protestáns propaganda vallásüldözést.

Lipót korában nálunk már minden mamutbirtok tulajdonosa katolikus volt, de azt a sok protestáns lelkészt, akik számban sokszor négy-ötszörösét tették és teszik ki még ma is annak, ami megokolt lett volna, mind nekik kellett eltartaniuk. Világos, hogy nem teljesen, mert eltartásukhoz híveik is hozzájárultak, de az bizonyos, hogy földjárandóságukat meg-

hagyták, fájukat is az ő erdeikből szállították. Az Alföldön még a török kiűzése után telepített falvakban is éppúgy kapott tőlük javadalmi földeket a protestáns lelkész is, mint a katolikus plébános, mégpedig ugyanannyit (például Szarvason a gróf Bolzáktól).

A katolikus vallásra visszatérő főúr sokszor még a legelemibb vallásgyakorlati jogtól is meg volt fosztva. Misét ugyan mondathatott kastélya házikápolnájában (Erdélyben még azt se tehette meg, hogy azt jobbágysai számára is megnyissa), de például úrnapi és feltámadási körmenetet nem rendezhetett, mert hiszen még uradalmának székhelyén is protestáns kézben volt a templom. Legfeljebb tehát másikat építtethetett melléje, de már nem központi fekvésű helyre, mert hiszen a főhelyen a régi templom állt, azzal pedig ő nem rendelkezhetett. Csak ilyen esetben próbálták meg egyesek, hogy újra az Egyház kezébe juttassák a templomot, s ilyen esetekből csinálták protestánsaink azt a nagy jajveszékeltést és „vallásüldözést”, melytől akkor egész Európa hangos volt s mellyel még ma is tele vannak történelemkönyveink.

A kisebb katolikus földesurak azonban még azt se tehették meg, hogy házipapot tartssanak a maguk részére, mert ez anyagi erejüket túlhaladta. Ők tehát még attól a lehetőségtől is meg voltak fosztva, hogy vasárnaponként misét hallgathassanak. Ugyanakkor hozzá kellett járulniuk egy más vallás lelkésze fenntartásához a saját birtokukon.

Mi sem érthetőbb tehát, hogy nem akartak minden szó nélkül belenyugodni magántulajdonuk és földesúri jogaik megsértésébe, mely sokszor még vallásgyakorlatuk korlátozását is jelentette és vallási meggyőződésükből oly természetesen folyó következménynek, hogy a maguk vallását támogassák birtokukon, lehetetlenné tételébe. Erről és csak erről volt szó ebben a korban, nem pedig erőszakoskodásról, törvények lábbal tiprásáról s vallásüldözésről.

Ha ezzel kapcsolatban elvétve történtek bebörtönzések is, ez se volt törvénytenség. Csak az igazságot, az erőszakos szembeszegülést, a földesúr becsmérlését büntették ezzel és a törvény előírása szerint, mert hiszen a nagyobb földesuraknak joguk volt az úriszék közvetítésével jobbágaik felett ítélni és az ítéletet maguknak végrehajtani. Alkalmazottaiknak ők voltak akkor a bírái, legalábbis első fokon. Vallási viszályok alkalmával ugyanis a földesúr ellenreformációs kísérletét protestáns jobbágysai a katolikus vallás gyalázásával, a földesúr elleni izgatással, az ő becsmérlésével és rágalmazásával viszonyozták.

Világos, hogy propagandájuk volt olyan okos, hogy mindezt elhallgatta és sokkal hatásosabbnak találta, ha úgy állítja be a dolgot, mintha az „üldözötteknek” semmi más bűnük nem lett volna, mint csak az, hogy protestánsok voltak és hitükhöz ragaszkodtak.

Akinek csak ez volt a „bűne”, az sose került börtönbe, sem nem kapott botot. Hitében se zavarta senki, mert maradhat valaki protestáns, sőt jó protestáns akkor is, ha a falujában nincsen templom és lelkész, mint ahogyan meg tudtak maradni az írek és Hollandia déli tartományainak lakói a nyilvános istentisztelet joga nélkül is ősi hitükben, sőt csak annál nagyobb katolikusok lettek.

Pedig ezekben a protestáns országokban nem azért kerültek a templomok protestáns kézre, mert a földesurak áttértek, hanem mert akik nem tért át, azt kiirtották. Ahol önként tértek át, ott is az egyházi vagyon megszerzése miatt lettek hitehagyottak. Azt azonban senki se mondhatja, hogy Pázmány idejében is ilyen önző érdekből tértek vissza főuraink. Senki se mondhatja, hogy ők visszatérésükért jutalmul földet kaptak. Még csak azt se, hogy kitüntetést, mert hiszen előbb protestáns létükre is lehetett belőlük nádor (sőt volt idő, mikor éppen protestáns voltuk miatt választották azzá őket), az utána következő legnagyobb méltóságot, a főispánságot pedig azok is megtartották, akik még Pázmány után is megmaradtak protestánsnak. (Thököly, Zrínyi Péter, Nádasdy, I. Rákóczi Ferenc, mint már összeesküvők, katolikus létükre is protestáns érdeket szolgáltak, mert érvényesülni akartak.)

Annyiban igaza volt a propaganda-hadjáratnak, hogy az „üldözöttek” valóban azért gyalázták a katolikus vallást, azért izgattak a papok, a püspökök és a földesurak ellen,

azért becsmérelték magát a királyt is és azért szövetkeztek nemcsak a külföldi protestánsokkal és királyuk katolikus ellenségeivel, a franciákkal, hanem még a törökkel is, mert protestánsok voltak és mert mindet felekezetük miatt csináltak. Épp olyan kétségtelen azonban az is, hogy ugyanők e bűntette elkövetése nélkül is lehettek volna igen jó protestánsok, mert mindezek éppen nem tartoznak hozzá a protestantizmus fogalmához.

Az a nagy düh, mely protestánsainkat „sérelemeik” miatt elfogta, éppen nem az evangéliumból folyt, sőt merőben ellenkezett annak szellemével. A kereszténység a szeretet vallása, nem pedig a gyűlöleté, a türelemé, nem pedig az erőszaké, a szolgálaté, nem pedig az uralkodásé. Protestánsaink ekkori viselkedésükkel csak forradalmi szellemükről, a kommunizmushoz való hasonlóságukról, a vele való rokonságukról tettek tanúbizonyságot, nem pedig vallásosságukról. A fanatizmus sose volt vallásosság, hanem annak egyik veszedelmes elfajulása, s annak bizonyítéka, hogy itt nem vallásosságról, hanem forradalmárságról van szó.

Ferdítés és rágalmazás nélkül legfeljebb csak azt mondhatjuk, hogy Lipót alatt nálunk a katolikusgyalázó, önbíráskodást folytató, a meglevő államrend ellen fellázadó, összeesküvést szövő, az ország és a kereszténység ellenségeivel szövetkező és fegyvert ragadó protestánsokat üldözték. Ezeknek az üldözésén azonban egy tárgyilagos ember se botránkozhat meg, mert nem üldözés, hanem törvényes büntetés. A lázadókat, összeesküvőket és izgatókat ma is bünteti minden állam és bünteti a rágalmazókat is. Lipót ezekhez még csak szigorúbb se volt, mint ez általában szokás, sőt sokkal enyhébb.

Lipót alatt — sajnos — a legtöbb esetben még izgatni, rágalmazni, gyalázkodni, összeesküdni, fellázadni, fegyvert fogni, a király ellenségeivel szövetkezni is büntetlenül lehetett. Száz izgató, vallásgyalázó, rágalmazó protestáns közül talán még egy se kapott börtönt vagy botot. Még a fegyveres lázadók közül is alig került valaki a vérpadra, s még akik oda kerültek, azok is elsősorban a katolikusok közül kerültek ki és éppen a főurak közül, akik közül az egyik éppen olyan volt, aki protestánsból visszatért a katolikus vallásra (Nádasdy), egy pedig, akinek az apja tette meg ugyanezt a lépést (Zrínyi Péter). Milliós pénzbüntetésre is olyan katolikus főurat ítélték, aki szintén ilyen áttérő volt (II. Rákóczi Ferenc). A vaknak is látnia kell tehát, hogy valóban a lázadást és a hűtlenséget büntették, nem pedig a protestánságot.

Ha valakinek csakugyan nem volt más „bűne”, mint csak az, hogy protestáns volt, azt nem érte más baj, még ha lelkes, tehát a protestantizmus hivatalos képviselője volt is, mint hogy földesura elbocsátotta állásából (alkalmazottját azonban ma is minden munkaadó elbocsáthatja még akkor is, ha az illető büntetlen), s mivel lakása szolgálati lakás volt, kitétte lakásából is (amit szintén ma is megtesznek büntetlen emberekkel is, mert hiszen lehet máshol is állást és lakást kapni, akkor pedig különösen lehetett, mert akkor még nem ingyen laktak az emberek, mint a kommunizmus alatt). Ilyesmik azonban inkább csak az ország nyugati részén fordult elő, s akkor se Lipót korában, hanem már előbb. Ez a lelkeseknek való fölmondás természetes következménye volt a földesúr vallásváltoztatásának, s nem azon kell csodálkoznunk, hogy néha megtörtént, hanem azon, hogy aránylag olyan ritkán történt meg. (Más helyet kifejtettük, hogy miért olyan ritkán.)

Ha aztán ez a plébánialakból való kitevés karhatalommal és viharos jelenetek, sőt sokszor a nép lázadása közepette történt, annak már csak a lelkes volt az oka, nem pedig a katolikus földesúr, mert ez csak akkor fordult elő, ha a lelkes a békés felszólításra daccal és hívei lázításával válaszolt. Azt hitte ugyanis, hogy mögötte olyan nagy hatalom áll, hogy még a földesúrral, sőt a királlyal is szembeállhat. Legtöbbször igaza is volt. Ezért volt aránylag olyan ritka az ilyen erőszakos kilakoltatás, no meg azért is, mert földesúrnak is oka volt arra, hogy protestáns jobbágyságot el ne keserítse.

Gyakoriak az ilyen lelkeszcserék már csak azért se lehettek, mert hiszen olyan kevés volt akkor a katolikus pap, hogy a kiűzött protestáns pásztor helyébe tömegesen nem is

tudtak volna katolikus papot helyezni. Évszázadok kellettek ahhoz, hogy a papi utánpótlást megszervezzék. Elegendő papot csak az a nép termel ki magából, mely már évtizedek, sőt évszázadok óta nemcsak katolikus, hanem kiváló lelkipásztorai is vannak. Erre azonban minden alkalmasabb volt, csak a törökvilág Magyarországa nem.

Ilyen lelkészcserek alkalmával a nép izgalma a földesúrra legalább akkora kellemetlenség volt, mint a lelkészre a kilakoltatás. A lelkész a zenebonát éppen azért rendezte meg, mert így próbálta megfélemlíteni a meggyőződése követésében megakadályozni a földesurat. Arra számított, hogy megijed a nagy ellenhatástól (legtöbbször meg is ijedt) és eláll szándéka végrehajtásától (a legtöbbször el is állt).

Hogy nem mindig ijedt meg (például Nádasdy Ferenc, de ő is csak megtérése utáni években, mikor még igen nagy volt benne a buzgalom), az is többnyire csak azért volt, mert öntudatos, gőgös, erőszakos, azaz — mint nálunk mondják — vastagnyakú protestánsból nem tudott rögtön átalakulni jámbor, alázatos és mindjárt megijedő katolikussá, s azt se tudta még, hogy azok a katolikus tömegek, melyek most állnak mögötte, közel se olyan dühös és fanatikus forradalmárok, mint azok a protestáns tömegek, melyek azelőtt álltak mögötte. Ekkor nem gondolt még arra, hogy azokat a gyűlölet vezette, ezeket pedig „csak” a szeretet s ez utóbbi nem ordít, tipor és gyűjtogat, hanem csak sír és imádkozik, ezzel pedig nem lehet sikert elérni az előbbieik ellenében.

Nádasdy megtéréseivel kapcsolatban protestánsaink jóleső meglepődéssel és elégtétellel beszélnek el eseteket, hogy az lelkészeik milyen kihívóan és alaposan odamondogattak „hitehagyott” földesuruknak. Arra nem gondolnak nagy dicsekvésükben, hogy erőszakos viselkedésük és sértegetéseik csak azt bizonyítják, hogy velük szemben bizony akkor se volt olyan nagy úr egy földesúr, mint gondolnánk, még ha dúsgazdag, elbizakodott és nagy teológiai tudományára is büszke Nádasdy volt is az.

De a lelkészek e kihívó viselkedése arra is éppen elég magyarázatot ad, miért történtek ilyen alkalmakkor néha lelkészbebörtönzések és protestáns megbotozások is, és hogy ha történtek, sose az illető protestáns vallásáért vagy hithűségéért, hanem mindig a kihívó viselkedésért, katolikusgyalázásokért, izgatásért és rágalmozásokért történtek.

Így aztán látjuk azt is, mi lehetett az oka, hogy Szelephényi érsek tisztartója nemcsak börtönbe vetette, hanem közben össze is verette az előbb említett lutheránus lelkészt. Gondolhatjuk, hogy viselkedhetett ez a lelkész, mikor a büszke Nádasdytól például se börtönt, se botozást nem kaptak azok a prédikátorok, akik kihívóan odamondogattak neki. Hiszen erről még a protestáns források se tesznek említést.

Ha a lelkészek úgy viselkedtek, hogy karhatalomra volt szükség kiűzésükhöz és kiűzés közben még becsületsértésekkel is merték tetézni azt a dúsgazdag, büszke földesurat, aki a múlt hónapban még erkölcsi gátlásokat nem ismerő vastagnyakú protestáns volt, akkor egy cseppet se csodálkozhatunk, ha nem hagyta lelkészi lakásában azt a prédikátort, aki nem volt hajlandó önként kimenni és ha nem is vágta szótlán alázatossággal zsebre azokat a durva szidalmakat, melyekkel őt az ártatlanul üldözött „krisztusi alázatossággal” elhalmozták.

Magát a népet, a tömegeket, a jobbagyságot e „vallásüldözésekkel” kapcsolatban más sérelem nem érte, minthogy egyes kivételes esetekben megtörtént, hogy protestáns istentisztelet helyett ezután csak katolikus templomba járhatott és csak katolikus igehirdetést hallgathatott. Ez azonban még bizonyára nem volt számára „vallásüldözés”, sőt még valósággyakorlatának akadályozása is alig, mert hiszen a protestantizmusnak úgyszólván fő tanára ma már az, hogy minden vallás jó (tehát akkor bizonyára a katolikus is az), vagy hogy „templom templom” (tehát akkor bizonyára a katolikus templom is templom), mert hiszen úgyis mindnyájan egy Istent imádunk, meg hogy legjobban az Isten szabad ege alatt lehet imádkozni. Ez tehát protestánsaink templomuk elvétele után is megtehették, ha a szabad ég alá se kellett menniük, mert magánházakban is összejöhettek.

Nem történt tehát semmi borzalmas sérelem a jobbággyal, ha ezután katolikus templomba járt a megszokott református helyett. Hiszen hamarosan ezt az újat is éppúgy megszokta, mint a régi reformátust, amely nemrég még szintén új volt neki. Arról ne is szóljunk, hogy addig, míg a jezsuiták földesurukat meg nem győzték a katolicizmus igazságáról, ugyanabban a faluban a katolikus jobbágyoknak kellett a református istentiszteletre járniuk, mert addig meg azoknak nem volt a faluban templomuk. No meg hát a szomszéd faluban úgylégtöbbször megmaradt a protestáns templom is, s ha valaki annyira ragaszkodott hozzák, ezután eljárhatott oda az istentiszteletre. De ha erre nem is volt lehetőség, akkor is megmaradhatott protestáns hitében az, aki akart (sokkal jobban, mint hasonló esetben a katolikusok, akiknek miséjük, Oltáriszentségük van és az egész vallásuk lényege, központja, de ezt az Oltáriszentséget protestáns templomban nem találhatták meg), mert hiszen a hit és a vallás nem a templombajárásban áll, hanem szívünkben lakik és a meggyőződés dolga. A tiszta evangélium ott lakhatott a protestáns szívekben templomuk elvesztése után is. Imádkozni, zsoltárt énekelni, bibliát olvasni pedig otthon is lehet, közös istentiszteletre, igehallgatásra pedig magánházban is összejöhettek a hívek.

A protestáns vallásban nincs mise, melyet csak felszentelt pap mondhat; nincs gyónás, melyben a feloldozást csak felszentelt pap adhatja meg; az úrvacsorában részesülhetnek a hívek pap nélkül is, a prédikálásra se kell hivatalos püspöki megbízás, mint a katolikus egyházban. Tehát a templom elvesztésével és a lelkesi állás megszűntetésével a katolikus úgyszólván mindent elveszt, a protestáns azonban úgyszólván semmit.

Vallásgyakorlatában a földesúri kényszer senkit se tudott oly kevésbé akadályozni, mint éppen a protestánsokat. Meg is maradtak a Lipót-korszakbeli „borzalmas” üldözés ellenére is mindnyájan protestánsoknak azok, akik meg akartak annak maradni. Meg is maradtak sokan. Hisz láttuk, hogy a hajdani telkes jobbágyoknak még a Dunántúlon is a fele protestáns még ma is.

Aki ezt a történelmi kort jól ismeri, azt is tudja, hogy a földesúr ez időben sokszor még arra is kényszeríthette jobbágyait, hogy templomba mindig rendszeren eljárjanak, és megbüntette azokat, akik ezt elhanyagolták. Eszerint tehát előfordulhatott az is, hogy azt a jobbágyot is megbüntették, aki protestánsága miatt nem ment el a falu most már katolikus templomába. Ámde láttuk, hogy a katolikusokkal szemben ugyanezt a protestáns földesurak és a városi hatóságok is megtették, s így tettek a protestáns Thurzók is (s természetesen nemcsak ők) katolikus jobbágyaikkal.

Ez egyébként abban a korban, melyet most tárgyalunk, már nem volt annyira divat, mint régebben. Hogy a megtért földesúr éppen ezt a leg túlzabb álláspontot foglalta volna el, annál kevésbé valószínű, mert hiszen még annak is örülnie kellett, ha legalább a templomviszavétel sikerült. Éppen nem volt érdekében, hogy túlfeszítse a húrt. No meg jobbágyai megszökése is az ő kára lett volna. De még ha ez is megtörtént volna, akkor se lehetett volna ez olyan nagy csapás a népre, hiszen csak a protestánsok annyit hangoztatott „templom templom” és hogy „hiszen ott is az egy Istent imádjuk” elvének megfelelő eljárás lett volna.

Számos protestáns jár ma is katolikus templomba kényszer nélkül is (sőt vannak, akik még misét is rendszeresen mondatnak, tehát a katolikus papnak még fizetnek is érte), aki pedig hajdan kényszerből volt kénytelen járni (ha ugyan voltak ilyenek), belül akkor is éppúgy megmaradhatott protestánsnak, ah akart, és a jelenkor statisztikai adatai azt bizonyítják, hogy meg is maradt, illetőleg hogy meggyőződésével ellenkező cselekedetre őseit régen se kényszerítették.

Nem vallásüldözésről volt tehát szó, hanem a katolikus hit terjedésének megkönnyítéséről és a protestantizmus megmaradásának megnehezítéséről. Ez azonban, tekintve, hogy azok a főurak, akiktől abban a korban minden függött, katolikusok lettek, a dolog természetéből következik.

Világos, hogy aha a hatalom katolikus kézbe kerül, az a katolicizmusra előnyös még akkor is, ha nem üldöznek senkit és nem szegik meg sem a jogot, sem a méltányosságot. Ez volt az igazi oka, hogy nálunk a katolicizmus a XVII. és XVIII. században nagyon terjedt, a protestantizmus pedig nagyon fogyott. Az igazság az, hogy a jelzett okok miatt a hatalom birtokosai még annyira se éltek jogaikkal a katolicizmus javára, amennyit a törvény megengedett volna. A földesurak még annyira se követhették meggyőződésüket és vonhatták le annak logikus következményeit, mint jobbágyaik.

A protestantizmus nagy jajveszékelése csak propaganda volt, s az volt a célja, hogy a földesurak és városok nem folytassák azokat a rendszabályokat, melyekhez a törvény s addigi szokásjog alapján joguk lett volna. A célt el is érték, mert legtöbbször nem folytatták.

A ma embere érzelésünkre látszólag joggal mondhatja, hogy hiába volt jogilag a földesuraknak igazuk, a valóságban mégse volt igazuk, mert a tömeg, az egész falu érdeke, meggyőződése mégis csak többet számít, mint az egyetlen földesúré. Tehát ebben a vitában mégiscsak a jobbágyoknak, tehát a protestantizmusnak volt igaza. Ezekben az esetekben összeütközött egymással a földesúr és a tömeg vallási meggyőződése és lelkiismereti szabadsága, s mivel mindkettőnek egyszerre nem lehetett eleget tenni, világos, hogy az igazság és a méltányosság azt kívánta, hogy a tömegek igazsága érvényesüljön, ne pedig velük szemben az egyéné, még akkor is, ha az az egyén a földesúr.

A protestantizmus szerepe tehát ekkor is hasonlított a mai kommunizmuséhoz, tehát ebben is annak előfutára volt, de most abban, ami a kommunizmusban helyes, a kisémberek védelmében.

Az ellenvetésre azt feleljük, hogy nem az az irányadó, hogy a meggyőződés, melynek érvényesítéséről van szó, csak az egyéné-e vagy pedig tömegeké, hanem az, hogy a kettő közül melyiknek a meggyőződése a helyes. Ha én tudom, hogy igazam van, s jót akarok, akkor ragaszkodnom kell az igazamhoz akkor is, ha csak magam képviselem, ellenem pedig ezren vannak. S még csak az se mondható, hogy nem lehet eldönteni, kinek van vallásilag igaza, mert hiszen világos, hogy igaza csak annak a vallásnak lehet, amely magát egyedül üdvöztetőnek mondja.

Amely vallás nem igényli a maga számára ezt a tulajdonságot, annak követője nem mondhatja logikusan azt, hogy igazságot képvisel. Az ilyen vallás legfeljebb érzelmeket és családi hagyományokat képviselhet, tehát nem fontos, életbevágó dolgokat. Hogy aztán az ilyen vallások annyira haragszanak arra a vallásra, mely az igazság igényével lép fel; hogy mivel ők nem ilyenek, azt se akarják eltűrni, hogy legyen olyan vallás is, amely ilyen, és ezért a kizárólagosság követelményével lépjen fel; csak újabb meggyőző bizonyítéka annak, hogy ők nem bírják az igazságot. Ha nem így lenne, nem lehetne megmagyarázni vele szemben ezt a vad ellenzékiiséget, dacot és gyűlöletet.

A XVII. századnak az elhagyott Egyházba visszatérő földesurai már csak amiatt is meg lehettek róla győződve, hogy protestáns jobbágyaikkal szemben nekik van igazuk, mert hiszen műveltebbek, tanultabbak voltak náluk. A gazdag, szélesebb látókörű, több iskolát járt, műveltebb egyén átlag gyakrabban van az igazság birtokában, mint a műveletlen tömegek, s a műveltebb, haladottabb egyéneknek egyébként is az a hivatásuk, tehát egyúttal kötelességük is, hogy a tömegeket irányítsák, műveljék, nem pedig az, hogy azon a címen, hogy a vallásilag műveletlenek vannak többen, alávessék magukat az ő irányításuknak.

A katolikussá lett főuraknak a jelen esetben vallási téren lelkiismeretbeli kötelességük volt jobbágyaik közül minél többet megismertessenek azzal az igazsággal, melynek ők már boldog birtokosai lettek, s amely szerencsétől a jobbágyot egyszerűsége, műveletlensége, szegénysége, előképzettségének hiánya és az élet gondjai megfosztják.

Azt az elvet, hogy a tömeg joga előbbrevaló, mint az egyéné, tulajdonképpen azzal az állítással kell azonosítanunk, hogy a műveletlenségnek, a tanulatlanságnak, az elmaradottságnak, az együgyűségnek több joga van, mint a felvilágosodottságnak, műveltségnek, ha-

adásnak, magasabb szellemiségnek. Az ilyen felfogás nyilvánvalóan képtelenség. Aki a katolicizmust jónak és igaznak tartja és ez neki a legszilárdabb meggyőződése, az nem fogadhatja el éppen ilyen jónak és igaznak a katolicizmussal ellentétes tanokat hirdető protestantizmust is. Ezért volt kötelessége a főpapságnak és a katolicizmus helyességéről szintén meggyőződött földesuraknak megkísérelni, hogy a maguk meggyőződését jobbágyaik meggyőződésévé is tegyék.

Mindenki, aki a kort, melyet tárgyalunk, ismeri, jól tudja, hogy ekkor nemcsak a főpapok, hanem a főurak is a legszilárdabban hitték a katolicizmust, tőlük tehát mindaz, amit jobbágyaik katolikussá tévése érdekében tettek, a legtisztább meggyőződésből és felebaráti szeretetből folyt. Amelyik megtért főúr ezt a kötelezettségét elhanyagolta vagy kevésbé buzgón teljesítette, ez benne emberi gyarlóság, hanyagság, kényelemszeretet, anyagiasság, népszerűség-hajhászás, tehát csupa emberi gyarlóság, fogyatékoság volt, nem pedig erény, felvilágosultság vagy hazafiasság.

Azokról a — sajnos — nagy számban található katolikus főurakról, akik nemcsak nem „üldözték” protestáns jobbágyaikat, felekezeti intézményeiket, pedig nemcsak nem akadályozták, hanem egyenesen anyagi előnyökben részesítették, ezt az emberi gyarlóságot kell megállapítanunk.

A dolog tárgyilagos és elfogulatlan megértéséhez az is hozzátartozik, hogy amikor és ahol a földesúri jog gyakorlása nem a katolicizmus, hanem a protestantizmus javára szólt, akkor és ott ezt a jogot korlátlanul gyakorolták is a földesurak. Így és ennek alapján lett a nép minden országban protestáns. Mivel sehol máshol nem történt meg az, hogy később a földesurak ilyen nagy számban ismét katolikusokká lettek, mint nálunk, azért hazánkat kivéve másutt mindenütt teljes egészében érvényben is maradt a földesuraknak az uradalmaikban levő templomokkal és lelkészi állásokkal való teljes rendelkezési joga. A megtért magyar földesurak tehát csak olyan jogokat akartak nálunk a XVII. század folyamán a katolicizmus javára is gyakorolni, melyeket minden más ország földesurai korlátlanul és minden legkisebb ellentmondás nélkül gyakoroltak régebben is és akkor is a protestantizmus javára.

Egyedül Magyarországra volt e tekintetben panasz, sőt egész Európára kiterjedő rágalomhadjárat és egyedül csak azért, mert ez a jog nálunk most kivételesen a katolicizmus javára volt és mert ugyanakkor a protestáns országok protestáns főurainak katolikus alattvalói nem rendelkeztek olyan hatalommal és lehetőségekkel, hogy a vallási erőszak ellen tiltakozni mertek vagy tudtak volna. Ezt csak katolikus főurak protestáns jobbágyai merték és tudták megtenni, illetőleg csak nekik voltak olyan életrevaló pártfogóik, hogy ügyüket egész Európa ügyévé tudták tenni.

A magyarországiaknál rosszabb állapotok e tekintetben csak Erdélyben uralkodtak, ahol szintén nem volt olyan protestáns földesúr, akinek jobbágyai megmaradhattak volna katolikusoknak, s akiknek birtokain akár csak egyetlenegy katolikus kápolna is lett volna (ilyen eset Magyarországon, sőt sehol a világon másutt nem volt). Ellenben Erdélyben is volt több gazdag katolikus földesúr, de az ő birtokain se volt sehol katolikus templom vagy plébánia.

Ezeknek azonban még gondolniuk se lehetett arra, hogy földesúri jogaikat a katolicizmus érdekében érvényesítsék. Ha gondolhattak volna ilyesmire, akkor nem pusztult volna ki birtokaikról teljesen a katolicizmus. Nekik még annak is örülniük kellett, hogy legalább ők maguk megmaradhattak katolikusoknak. Ha nem lett volna itt mellettük a Habsburgok katolikus nagyhatalma, melytől Erdély is mindig függött, akkor még ők maguk se maradhattak volna meg hitükben.

Ezek az erdélyi katolikus földesurak, ha igen gazdagok voltak, tarthattak maguknak papot, aki udvartartásukhoz tartozott és kastélyukban, zárt helyen, misét mondott nekik és a maguk és családtagjaik gyónását meghallgatta, a misén azonban a népnek, például jobbá-

gyaiknak nem volt szabad részt vennie, sem a főúr házi papjának a faluban, tehát a jobbágyok körében egyházi ténykedést végeznie. Láttuk, hogy mikor a dúsgazdag, előkelő földesúr, Kornis, maga is pap volt, még akkor is csak éjjel és álmában mert kastélyából kijárni azokhoz a betegekhez, akik katolikus meggyőződésűek voltak és a szentségek után kíváncsiak voltak, s akik természetesen a legtöbb esetben az ő jobbágysai voltak.

Láttuk, hogy a „közmondásos” erdélyi vallásszabadság dicsőségének megmentésére azt szökták felhozni, hogy az erdélyi felekezetek között megvolt a teljes egyformaság, mert ami a katolikusoknak tilos volt, az a protestáns számára is tilos volt katolikus erdélyi vidékeken, például a Székelyföld katolikus részében, Csíkszéken. Igen, feleljük cáfolatul, de Csík-, Gyergyó- és Kászonszéken protestánsok egyáltalán nem is voltak, sőt nem voltak még jobbágyok se, hanem csak nemesi szabadságokkal bíró szabad székelyek. Erdély csak olyan részeiben voltak tehát vallásilag jogtalanok a protestánsok, ahol protestánsok egyáltalában nem is voltak, ahol tehát nem volt kit megfosztani jogától.

Ezt a néhány székely széket kivéve azonban Erdélyben sehol se volt vallásgyakorlatra joga a katolikusoknak. Nekik egyetlenegy erdélyi városban se volt joguk templomot építeni, de néhány széket kivéve még a falvakon se. Nekik tilos volt terjeszkedniük. A vallási egyenlőség fikcióját ezzel szemben csak az képviselte, hogy néhány eldugott székely székben nagy kegyesen a protestánsok is lemondtak a terjeszkedés jogáról. Erdélyben a vallásszabadság a katolikusok számára nem volt más, mint nesze semmi, fogd meg jól.

De noha maga a törvény is ennyire csalárd volt, még ezt se tartották meg. Abban az Erdélyben ugyanis, hogy a törvény — az állítólagos szabadság alapján állva — a leghatározottabban kimondta, hogy a katolikus, református, evangélikus és unitárius vallás teljesen egyenjogú, ennek ellenére törvényt hoztak, hogy a fejedelemmé választott kis I. Rákóczi Ferenc fejedelmi méltóságát veszítse el, ha valamikor katolikká találna lenni.

Ez pedig akkor történt, amikor Magyarországon Lipót alatt protestáns „vallásüldözés” folyt. Európa közvéleménye azonban csak ez utóbbiról tudott, sőt csak ez utóbbiról tud még ma is, még Magyarország katolikus részének közvéleménye is, mert e téren való ismereteit még ez is a protestáns hírverésből meríti még ma is. Egyébként az erdélyiek a vallások egyenlőségének elvét kimondó törvényüket már akkor is megszegték, mikor Bethlen Gábor özvegyét is csak olyan feltétellel választották meg fejedelemnőnek, ha nem lesz katolikus. Ugyanőt református úrvacsorázásra is kényszerítették, mikor híre kezdett terjedni, hogy katolikus akar lenni, vagy legalábbis a katolikusokhoz húz.

Az erdélyi törvények tehát megfosztották földesúri jogaiktól a katolikus főurakat, noha akkor a világon minden földesúrnak megvoltak a földesúri jogai jobbágysai templomait és papjait illetőleg. Magyarországon azonban a „bigott” Lipót alatt is csorbíthatatlanul élvezte e jogokat minden protestáns földesúr, legalábbis a gyakorlatban igen, mert olyan falu egy se volt, mely protestáns földesúr birtoka volt, de a templom ennek ellenére is katolikus kézen lett volna. Ellenben ugyanitt a katolikus földesurak császáruk és királyuk minden támogatás, sőt egyenesen protestánsüldözéséről hírhedt volta ellenére s noha köztudomású róla, hogy e tekintetben „lábbal tiporta a törvényeket”, se tudták földesúri jogaikat a katolicizmus javára gyakorolni.

Magyarország területén nem találunk olyan „szolgákat”, mint Erdélyben láttunk, akik katolikus földesurakkal (Bercsényi Imrével) szemben olyan nagy urak voltak, hogy vallási fanatizmusukban gúnyból még zsoldáraikat is bedúdták kastélyá ablakán, s mikor dühében leteremtette őket, lerombolták katolikus kápolnáját, mely családi sírboltja is volt egyúttal, de vele együtt még a kastélyát is, neki magának pedig menekülnie kellett, s utána Erdély protestáns fejedelme és protestáns többségű országgyűlése még őt büntette birtokai elkobzásával, mert, minthogy jobbágysai fegyverrel támadtak rá, velük szemben természetesen ő is fegyverhez nyúlt. Magyarországon a földesurak nagy részének uradalmi csupa protestáns templomokkal és paplakokkal voltak tele s nekik is csak annyiban volt több

joguk, mint erdélyi birtokos hittestvéreiknek, hogy ők házipapjukkal nyilvánosan is miséz-tethettek maguknak, a misére tehát jobbágyaik is benézhetek, ha akarta, s papjuk nemcsak a kastélyban, hanem a faluban is végezhetett papi ténykedést, ha akadt olyan jobbágy, aki óhajtotta. De néhány kivételtől eltekintve azt már ők se nagyon tudták kívívni, hogy a birtokaikon levő lelkészi állásokba a maguk vallásának papját tegyék s a templomokat is annak az istentiszteletnek adják vissza, melyet ők hittek és egyedül igaznak tartottak.

A földesúr keze semmi már országban se volt így megkötvé, s mivel ez abban a korban és abban a gazdasági és társadalmi rendszerben hallatlan dolog volt, s ezért a mi katolikus földesuraink is megpróbálták nem túrni, még ma is az egész világon úgy vannak elhíresztelve, mintha a legvérlázítóbb jogtiprást követték volna el, sőt Lipót s a főpapok vezetésével valósággal a protestánsok vérében fürödtek volna, örökre beszennyezve vele emléküket.

„Az urak — olvassuk Szilágy történelmében (VII., 130. o.) — nem elégedtek meg az-zal, hogy maguk vallást cseréltek (Milyen gyűlöletes kifejezés ez a „csere” szó! A történelmi tárgyilagosság hiányának jele azonban, hogy csak akkor halljuk, mikor a „csere” a katolicizmus javára történik. Száz évvel előbb, mikor a „csere” a protestantizmus javára szólt, sose olvastuk ezt a kifejezést.), hanem jobbágyaikat is vissza igyekeztek vinni a régi egyházba.”

Az igazság az, hogy ezek a vallást „cserélt”, tehát ellenszenves főurak egyedül csak azt a „bűnt” követték el, hogy nem voltak hajlandók továbbra is azt a vallást istápolni és anyagilag támogatni, melynek tévességéről ők már meggyőződtek. Történetírásunk azonban nem fejezheti ki magát így, mert akkor ezeket az ősi hitre visszatért főurakat nem lehetne gyűlöletes színben beállítani, mert hiszen akkor azt ismerték el, hogy tulajdonképpen csak legelemibb emberi jogaikkal éltek és csak meggyőződésük iránti kötelességüket teljesítették, ami pedig talán nem is olyan nagy bűn, hanem egyenesen emberi kötelesség.

„Erre eszközül az úgynevezett jus reformandi, a földesúri hatalomból folyó (ezt tehát még a Szilágyi is kénytelen elismerni) azon jog szolgált, mely szerint a földesúr saját vallását rákényszerítheti mindenkire, ami a telkén az ő oltalma alatt él.”

Ez is a képzelhető legkatolikusabbellenes beállítás. Nincs szükség itt semmiféle úgynevezett jus reformandira, s ebből folyó nem tudom minő különleges és furcsa „jogokra”. Teljesen elég annyit tudni, hogy régente földje csak a nemesnek lehetett, tehát az a telek is, melyen a templom állt, az ő földje volt, akik pedig a templomba jártak, mind az ő alkalmazottjai voltak. A templomot is a földesurak építették a telekre, legalábbis az ő erdejük adta hozzá a fát, az ő földjük a téglavetéshez szükséges vályogot. A paplak is az ő telkükön állt, tehát az övék volt, a pap földjei szintén, a pap járandóságait is ők adták. Sőt a papot magát is ők nevezték ki, ehhez a püspök hozzájárulása a gyakorlatban már csak formáság volt, a protestánsoknál pedig még erre a formaságra se volt szükség. Világos tehát, hogy ennyi jog birtokában a gyakorlatban a falu vallásának meghatározása a földesúrtól függött akkor is, ha nem ismerünk semmiféle külön jus reformandit (mint ahogyan a valóságban nem is ismerhetünk).

De a Szilágyi-történelem állítása annyiban is túlzó és rosszakaratú, mert azt állítja, hogy a földesúr „a saját vallását rákényszeríthette mindenkire”. Láttuk, hogy ha egy faluban csak protestáns templom van és a földesúr csak protestáns papot enged működni a faluban, ezzel még a falu katolikus lakói se lennének rákényszerítve arra, hogy ők maguk is protestánsok legyenek, noha az ő vallásuk pap nélkül nem gyakorolható. Ha tehát a faluban csak katolikus templom van, hogy lehetnének rákényszerítve a protestánsok arra, hogy katolikus legyenek, mikor nekik a vallásuk gyakorlásához se templomra, se papra nincs szükségük, sőt vallásuk egyenesen az egyetemes papság elvén épül fel? Láttuk, hogy nem is lett emiatt katolikus az ellenreformáció korában a magyar falvak népe, sőt protestáns ré-

sze jelenleg még templomokkal és lelkészekkel is sokkal jobban el van látva, mint a katolikus nép.

„A XVI. században, mikor a nemesség csaknem egészen protestáns volt, a katolikus egyház szakadatlan harcot folytatott e jog, illetve a benne rejlő elv ellen. De mihelyt a főúri társadalom visszatért kebelébe, főleg 1647 óta, a katolikus egyház lett a jus reformandi legbuzgóbb védője.”

Micsoda felháborító beállítást! Mindenkinél az a következtetést kell levonnia belőle, hogy a papság, sőt nem is a papság, hanem maga az Egyház nem ismer elveket, nem ismer igazságot, csak hasznat és érdeket, s elveit ennek megfelelően változtatja; hogy nem azért hirdeti az evangéliumot és védi a katolikus hitet, mert hisz benne, hanem mert belőle él s mert hatalma rajta alapul. Amíg a földesúri jogból a protestantizmusnak volt haszna, addig a papság nem akarta tudomásul venne a földesurak „jus reformandi”-ját, sőt elkeseredetten küzdött ellene, mint az evangéliummal ellenkező elvvel, mihelyt azonban megfordult a helyzet s neki lett haszna belőle, egyszerre a „legbuzgóbb védője” lett annak, amit addig mint igazságtalant és keresztényellenest, elkeseredetten támadott. Ezzel szemben az egészen egyszerű igazság az, hogy az Egyház „jus reformandi”-ról soha nem beszélt. Erről egyedül csak a protestánsok beszéltek. Világos, hogy az Egyház a XVI. században tiltakozott ellene, de tiltakozik ellene most is, sőt tiltakozott ellene a XVII. században is, mikor a magyar főurak újra katolikusok lettek. Ha a most már katolikus főúr azon címen adta volna vissza a templomot a katolikusoknak, mert neki joga van a vallást megreformálni vagy alkalmazottai vallásával rendelkezni, ez Egyház ekkor is azonnal exkommunikálta volna az illetőt. Az igazsággal szemben senkinek sincs joga, se földesúrnak, se jobbágnak. Az igazság irányában csak kötelességeink vannak. Az tudniillik, hogy kövessük. Követni kell a jobbágnak is, követni kell a földesúrnak is és követni kell magának a császárnak is.

A földesúrnak földesúri jogai vannak, nem pedig a vallást megreformáló és jobbágiai vallását megszabó joga. És a földesúrnak földesúri jogait csak úgy szabad, de kötelessége is úgy gyakorolni, hogy ezzel az igazság ellen ne vétkezzék, hanem azt szolgálja, jobbágiai irányában pedig a felebaráti szeretetet ne sértse meg, hanem gyakorolja. Mivel pedig a XVI. században a földesúri jogokat úgy gyakorolták, hogy a falvak jobbágnépét megfosztották vele az igaz hittől és az igazi tiszta evangéliumtól, világos, hogy az Egyház tiltakozott ellene s még inkább az ellen, hogy a protestáns logikátlanság ebből még azt a „jogot” is lehozta és hirdette, hogy a földesúrnak még joga is van jobbágiai vallását megszabni.

Mikor azonban a magyar földesurak a XVII. századtól kezdődőleg visszatértek az Egyházba és földesúri hatalmukat és jogukat az egyedül üdvözítő vallás támogatására és jobbágynak az Egyházba való visszahozására kezdték felhasználni, világos, hogy az Egyház ez ellen nemcsak nem tiltakozott, hanem helyeselte, sőt a földesurak kötelességévé tette.

Nem az Egyház változott meg, hanem a földesurak. Ezért korholta őket előbb és ezért dicsérte őket most. Nem a jus reformandi elvét fogadta el, mert annak még a gondolata ellen is éppúgy tiltakozott most is, mint azelőtt, hanem a földesúri jogoknak az igazság javára való gyakorlását helyeselte. A földesúri jogokat akkor se tagadta az Egyház, mikor ez a jog protestánssá tette a katolikus népet, csak azt fájlalta, csak az ellen tiltakozott, hogy a földesurak jogukat az igazság és a keresztény erkölcs tönkretevésére használják. Világos, hogy dicsérte, mikor később a lerontott katolikus hit visszaállítására próbálták felhasználni.

Kétségtelen, hogy a XVI. században az Egyház azt is megtehetette volna — ha lett volna hozzá elegendő hatalma —, hogy magát a földesúri jogot is eltörölte volna, hogy az igazságnak és az evangéliumnak ne árthasson. Az Egyház számára a magántulajdon sose volt „szentség”, s világos, hogy az emberi jogok tiszteletben tartását sose tartotta olyan fontosnak, mint Isten akaratának teljesítését, az igazság szolgálatát. Az embernek Istennel szemben nincs joga, csak kötelessége. Ha az emberi jogok ellenkeznek az igazsággal vagy Isten

akaratával, akkor pusztulniuk kell, mert az embernek és jogainak is egyedül Istent kell szolgálniuk.

Érdekes azonban, hogy az Egyház még a XVI. században se a földesúri jog eltörlését szorgalmazta, mint a protestantizmus száz év múlva, hanem csak azt kárhoztatta, hogy az igaz hit kárára alkalmazzák őket. Az azonban csak természetes, hogy a XVII. században, mikor a földesúri jog, legalábbis hazánkban, már előnyösebb volt az egyedül üdvözítő hitre, mind Isten iránti kötelességei, mind felebaráti szeretete azt kívánta tőle, hogy most meg örüljön ugyanezen földesúri jogoknak. Nem az Egyház változott meg, hanem a földesurak. Az emberek ugyanis változnak és változhatnak is (ha előbb rosszak voltak, akkor kötelességük is volt megváltozni), de az Egyház és az igazság, amit hirdet és képvisel, nem változhat. Mindig Isten és az örök üdvösség az első, s mindenkinek, hazának, népnek, vagyonnak, egészségnek, kultúrának, művészeteknek kötelességük őt szolgálni. Természetesen a földesúri jogoknak is ez a kötelességük.

S mit csinált ebből az egyszerű igazságból a Szilágyi-történelem! Nem ezért helyeselte az Egyház a XVII. században, hogy a főurak elvegyék és az Egyháznak visszaadják a protestánsok templomait, mert elismerte, hogy jus reformandival rendelkeznek. Ezt nem ismerhette el még akkor se, ha ezt a jussukat az Egyház javára gyakorolták. Ez elv ellen akkor is tiltakozott volna.

Olyan főúr, aki katolikus lett, ilyen jogról nem is beszélhetett, ha csak meg nem bolondult. Az Egyházat nem a főurak, hanem a püspökök, mint az apostolok utódai kormányozták. De a hitet megreformálni, még a pápának, az egyetemes zsinatnak sincs joga. A hit az Egyházban romolhatatlan, tehát reformálhatatlan. Még a pápa és a főpapok is csak az egyházi szokásokat, intézményeket, szertartásokat, a hívők és a papok erkölceit reformálhatják, mert azok valóban romlandók, s azok is lesznek mindig, de nem a hitet. A földesurak, sőt a királyok még ezeket se reformálhatják, mert nem az ő hatáskörükbe tartozik. Hiszen mindnyájan laikusok, akiknek az Egyházban hallgatás a dolguk.

Az Egyház csak azt helyeselte, hogy a XVII. század magyar főurai — ellentétben az előbbi század magyar főuraival — most földesúri hatalmukat az evangélium és az igazság javára, nem pedig kárára gyakorolták, azaz a földi hatalom most jó irányban működött, nem pedig a rossz javára. Most az anyag, a pénz, a föld, a vagyon a jót szolgálta, nem pedig a rosszat. A vagyonnak is ez a kötelessége ugyanis. Joga pedig az igazsággal szemben vagy az evangéliummal szemben semmi sincs, csak kötelessége, az igaz és a jó szolgálata.

A templomok visszaadását se elsősorban azért helyeselte az Egyház, mert azok a templomok azelőtt katolikusok voltak és mert akik építették őket, a katolikus egyháztól értelmezett evangélium szolgálatára adták vissza, míg azelőtt a tévedést szolgálták. Világos, hogy ez a visszaadás akkor is jogos lett volna, sőt kötelező, ha nem olyan templomról lett volna szó, melyet már protestánsok építettek, tehát sose voltak az Egyház szolgálatában. Minden a jó és az igazság jogán történt s kellett történnie.

Hogy azelőtt hogy volt, az itt mellékkérdés. Nem a jus reformandi alapján történt a dolog, mert ilyen jusson csak nevezhet az, aki ért a dolgokhoz, hanem a magántulajdon, a földesúri jog alapján. De tulajdonképpen ez is mellékes dolog, mert az igazsággal szemben ez is semmi. Istennel szemben nincs emberi jog. Jogról csak addig beszélhetünk, amíg Istent szolgálja vagy legalábbis vele szembe nem helyezkedik. (Természetesen elvekről, elméletekről van itt most szó, nem pedig gyakorlati kivitelről.)

Az a nagy csönd, melynek közepette a XVI. századnak ez a reformációja végbement, bizonyítja, hogy az Egyház még e korban se izgatott a földesúri jog, tehát a magántulajdonnal együtt járó jogok ellen. Ekkor se lázította híveit az ilyen magukat a jus reformandival felruházottaknak gondoló földesurak ellen. Nem uszította őket, hogy raboljátok ki őket, gyilkoljátok le Isten ezen ellenségeit, vegyétek el és osszátok ki magatok között azt a

vagyont, melynek birtoklását ők arra akarják használni, hogy titeket az igaz hittől megfosszanak.

Az Egyház a maga szent célját sose szolgálja bűnös, forradalmi, gyűlöletet szító eszközökkel. Mint mestere, Krisztus, az Egyház is némán szenved, sír, tűr és imádkozik ellenségeiért. Világos azonban, hogy azt a földesúri jogot, melyet még akkor se tagadott, mikor ellene használta fel, nem tagadhatta akkor se, mikor az igazság szolgálatába állt, sőt figyelmeseztette földesúr híveit, hogy azokat az anyagiakat, melyeket Isten adott neki, igyekezniük kell Isten és felebarátaik szolgálatába állítaniuk.

Ezzel semmi újat nem mondott, mert hiszen a földesúr megtéréséből ez önként következik. A józan ész kívánja ugyanis, hogy valaki nem támogassa anyagilag azt a vallási fel fogást, melyet helytelennek talált s vagyonával se segítse azokat, akik az Egyház egységét megbontották és továbbra is megbontva tartani akarják.

Az Egyház tehát nemcsak elveit nem változtatta meg, ami nála egyébként az erkölcsi lehetetlenség, hanem még taktikáját se. A viszonyok változtak meg, nem ő. Ő a földesúri jogok ellen még akkor se lázított vagy csinált forradalmat, mikor ezek gyakorlása az ő tönkrevetésével járt. Ezért történt és történhetett meg a hitújítás olyan észrevétlenül és a katolicizmus minden zajosabb ellenállása nélkül hazánkban is és másutt is.

Ellenben a protestantizmus, mint minden nem erkölcsi alapon álló és érvényesülését egyedüli törvénynek tekintő irányzat, a viszonyok változásával nemcsak taktikáját, hanem még elveit is azonnal megváltoztatta. Mivel a földesúri jogok a néptömegek vallását a földesúr akaratának függvényévé tették, ebből ő a XVI. század folyamán egyenesen jogot formált a földesurak részére és kitalálta a jelszót, koreszmévé, propagandaanyaggá tette a képtelen s még Acsádytól is „ügynevezettnek” mondott jus reformandi és a „cuius regio, eius religio” erkölcstelen elvét. Mihelyt azonban — már alig száz év múlva — megváltoztak a viszonyok és a földesúri jog a katolicizmusnak kezdett előnyére válni, nemcsak az úgynevezett jus reformandiról nem akart többé tudni, hanem még a földesúri jogokat is tagadta. Mikor aztán ez a földesúri jog természetesen mégis kezdett jelentkezni, olyan tömegmozgalmat, olyan propagandát fejtett ki ellene, olyan véres lázadásokba, utcai harcokba, sőt harminc éven át tartó tömeggyilkosságokba, háborúba vitte bele ellene híveit és annyira fanatizálni tudta őket, hogy a földesurak meghátrálni és jogaikról lemondani voltak kénytelenek annak ellenére, hogy nálunk a királyi hatalom is mellettük volt.

Ez a propaganda olyan eleven erejű, hatásos és maradó volt, hogy nem a forradalmárok és felbujtók, hanem az Egyház, király és földesurak, tehát a gyakorlatilag vesztes felek lettek még erkölcsileg is vesztesek a történelem, irodalom és közvélemény előtt és azok még ma is és még a katolikusok szemében is.

„Mínthogy — folytatja a Szilágyi-történelem — a legfőbb tisztségeket vagy főpapok vagy buzgó katolikus viselték, az udvar meg különben is meleg rokonszenvvel kísérte a mozgalmat a földesúri jus reformandi a katolikus egyház terjeszkedésének hatalmas fegyvere lett.”

Nem volt ehhez szükséges — válaszoljuk — se az udvar rokonszenve, se az, hogy a legfőbb tisztségeket főpapok vagy buzgó katolikusok viseljék, mert hiszen a XVI. században, mikor a folyamat a protestantizmus javára zajlott le, nagyszerűen és minden nagyobb zavar nélkül sikerült a dolog udvari rokonszenv és a magasrangú tisztségek viselőinek támogatása nélkül is. Hiszen egyszerűen a tények kényszere hozta a dolgot magával.

Most azonban királyi, nádori, kancellári és országbírói támogatás ellenére se sikerült, mint ahogyan a kommunista propaganda és izgatás, sztrájkok, gyűlölet és fanatizmus is le tudta győzni az állam, a törvény, a kormány és a magasrangú tisztviselők minden ellenállását.

Íme e propagandából egy kis ízelítő, mégpedig a kálvinista Szilágyi szerkesztette történelem zsidó munkatársának tolmácsolásában. Jól láthatja belőle az olvasó, mennyire forra-

dalom volt a hitújítás is és hogy ez a forradalom is mennyire azonos eszközöket használt a mai szociáldemokráciával és a kommunizmussal.

„Véres, kegyetlen üldözés támadt és az összeütközések hosszú sorát a templomfoglalások, papok durva elűzése, a hívek tömeges elfogatása (?), bilincsekben való sanyargatása (?), a lelkiismeret és a legszentebb érzések (például a dac, a gyűlölet és a bosszú) lábbal tapodása kísérte. Mert a vallásváltoztatás csak az uralkodó osztályban ment a térítés békés eszközeivel végbe. Ellenben a szegények, a polgárok és a jobbágyok, kiknek egyebük sem volt hitüknél, s kiknek az áttérés világi előnyt nem hozott, buzgón ragaszkodtak a valláshoz, melyben születtek.”

„Ezt különösen drágává tette nekik az a körülmény, hogy az istentisztelet anyanyelvükön folyt és nyelven küldhették fohászaikat az örökkévaló Istenhez, kihez a közviszonyok romlása közepette most még bensőbb áhítattal fordultak, mint valaha”. (Én a „benső áhítatot” nem tudom összeegyeztetni a verekedésekkel és az utcai harcokkal. Hogy a XVI. század elején, mikor a hitújítás elterjedt, nem voltak utcai harcok, éppen annak tulajdonítom, hogy a katolikusokban valóban benső áhítat volt s ez lehetetlenné tette a véres verekedéseket.)

„Az anyanyelv a protestáns egyház és a hívek közt oly erős kapcsolatokat alkotott, melyeket csak erőhatalommal lehetett szétvágni, mi természetesen fájdalmas rázkódtatásokat okozott.” (Nem az anyanyelvhez való ragaszkodás okozta a zavargásokat, hanem a gőg, a fanatizmus és a féktelen gyűlölet.)

Mindenekelőtt elámulunk azon, hogy a Szilágyi-történelem írói — mintha csak nem is köztünk, hanem egy más, idegen világban élnének — azt hiszik, hogy a XVII. század katolikus jobbágjai latinul „küldötték fohászaikat az örökkévaló Istenhez”, és ha ezt „anyanyelvükön” szerették volna megtenni, akkor legalábbis kálvinistákká kellett volna lenniük szegényeknek. Ezek a mi történetíróink úgy tesznek, mintha ők katolikus embert — itt a katolikus Magyarországon és történelmünket is elsősorban katolikusok részére írva — ők még sohase láttak volna vagy legalábbis mintha katolikus templomban ők még soha, még kíváncsiságból, kivételesen se lettek volna.

Ha ugyanis lettek volna már, akkor tudniuk kellene, hogy a katolikus ember is anyanyelvén „küldi fohászát” az egek Urához (más nyelven nem is küldheti), s ezt nemcsak otthon, a lakásában teszi így, hanem a templomban is, mikor a többiekkel együtt, közösen imádkozik. Hogyan is küldhetné más nyelven, amikor más nyelvet nem is tud?

Igaz, hogy maga a mise latinul van, de azt nem a hívek mondják, hanem a pap, s még a pap is halkan, tehát nem is a híveknek, hanem Istennek szól, s mivel halkan történik, a hívek akkor se értenék, ha magyarul mondaná. Énekes mise csak ritkán van, s a misének akkor is csak egy kis részét (s nem is a lényeges részét) énekli a pap, s az éneket, kivált messziről, akkor se igen szokta megérteni az ember, ha az ének szövege olyan nyelvű, melyet ért. De a mise egyébként is nem imádság, hanem áldozat, tehát cselekmény, melyet éppúgy nem lehet magyarul vagy latinul végezni, mint ahogyan nem lehet magyarul vagy latinul kapálni vagy gyalulni.

Nem a mise, hanem a prédikáció az, amit érteni kell, de reméljük, hogy azt még Szilágyi vagy Acsády se gondolja, hogy a katolikus templomokban még a prédikáció is latinul van s még kevésbé, hogy legalább a középkor vagy XVII. század jámbor magyar jobbágyainak fülébe latinul prédikáltak a papok.

Azok is nagyon tévednek, akik azt hiszik, hogy a mise latin nyelve csak egy csepp kellemetlenséget is okot a katolikus híveknek vagy hogy ezek szeretnék, ha magyarul volna. Én még nem halottam olyan katolikusokról, akik emiatt járt volna katolikus létre inkább református templomba. De még olyat se, aki inkább a görög katolikus misére járt volna emiatt, mely Magyarországon tudvalevőleg magyarul van és a latin katolikus hívó is éppúgy részt vehet rajta, mint a latin misén, mert teljesen mindegy, s legalább a budapesti ka-

tolikusok — mert a fővárosban mindkétféle templom van — szabadon választhatnak a kettő közül.

Harminc éven át voltam budapesti lakos, de még egy olyan katolikussal se találkoztam, sőt még nem is hallottam soha olyanról, aki a latin helyett görög katolikus templomba járt volna azért, mert ott a misét magyarul mondják.

Olyat azonban már találtam, aki egyenesen a Rózsák terén lakott, tehát ott, ahol a pesti görög katolikus templom van, ő maga is görög katolikus volt, mégis nem a görög (tehát a magyar) templomba járt, hanem a latinba. Református embert (különösen nőt) is nem egyet tudok, aki sokkal szívesebben jár a latin misére, mint felekezetének az ő anyanyelvén végzett kálvinista istentiszteletére. Mikor pedig 1963-ban a katolikus egyházban is behozták a magyar temetést, az újítást általános ellenszenv fogadta, éppen a legszínmagyarább egri főegyházmegyében pedig nem is tűrte az újítást a nép.

Azt is írja aztán Acsády, mégpedig úgy, mintha a legtermészetesebb dolog volna, hogy a katolikus restauráció korában a szegény protestánsok azért ragaszkodtak annyira „hitükhöz”, mert nekik „az áttérés világi előnyt nem hozott”. Ebből a megfogalmazásból világosan következik, hogy a főurak azért tértek át, tehát ők ugyanekkor azért nem ragaszkodtak „a hitükhöz”, mert számukra az áttérés világi előnyöket hozott.

Fentebb már egyszer rámutattunk, hogy ezek a tiszteletreméltó „szegények”, mikor a katolicizmussal oly makacsul dacoltak és földesuraik jogait (illetőleg kötelességét) annyira semmibe vették, nem a hitükhöz, hanem a hitetlenségükhöz ragaszkodtak, nem a hitüket szerették, hanem a hitet (a katolicizmust) és a földesurakat gyűlölték. Éppen úgy, mint a mai kommunisták a földbirtokosokat és gyárosokat gyűlölik, akiknek az ő szemükben megbocsáthatatlan bűnük az, hogy hogy mertek földbirtokot, gyárat szerezni vagy örökölni.

Ha azok a „szegény” jobbágyságok a katolikus restauráció korában csak a hitükhöz ragaszkodtak volna, nem pedig csak Rómát, a pápát, a püspököket, a papokat gyűlölték volna, akkor nem rendeztek volna verekedéseket és dühös utcai harcokat, mikor templomukat visszavették. Ha csak a hitükhöz ragaszkodtak volna, nem pedig a hitetlenségükhöz, akkor földesuruk kívánságára egész nyugodtan lehettek volna ismét katolikusokká, mert se a lutheránus, se a kálvinista vallás nem hirdet vagy hisz semmi olyat, amit a katolikus egyház is ne hinne és ne hirdetne. Tehát nemcsak a hitét, hanem hitének még legkisebb porcikáját se kellett volna elhagynia annak a „szegény” magyar jobbágnak, akit „lelketlen” főpapjai vagy földesurai állítólag a katolicizmusba kényszerítettek, illetőleg szerettek volna kényszeríteni, csak nem sikerült nekik.

A hitetlenségét kellett volna abbahagynia a „szegény” jobbágnak, mert mint katolikusnak, most már sok olyat is kellett volna hinnie, amit addig nem hitt (például a papok bűnbocsátó hatalmát, az Oltáriszentséget, az utolsó kenetet, a házasság felbonthatatlanságát, a szentírásban hattal több könyvet mint addig hitt stb.).

Főképpen pedig el kellett volna hagynia azt a gőgöt, dacot, mely eddig éltette, s mely elhítette vele, hogy ő okosabb s igazhitűbb, mint a papok, és abba kellett volna hagynia azt a forradalmi gyűlöletet, haragot és megvetést, mellyel eddig az Egyház, a pápa, a főpapság, a papok és a szerzetesek ellen viseltetett, azt az elbizakodott fölényességet, mellyel a katolikust „bálványimádónak” nézte (szép kis alázatosság és felebaráti szeretet!), s mellyel minden feleség nélkül élő papot fajtalanakodónak gondolt. (Ami szintén igen rossz jel, mert igen rossz ember az, aki mindenkit gazembernek néz s aki nem hisz abban, hogy hősiesség is van a világon. Azt például, hogy ő nem hős, már ezzel is világosan bizonyítja.) Ezt a lelkiületet elhagyni bizonyára nem lesüllyedés, hanem felemelkedés, nem lealjasodás, hanem megnevelés lett volna.

Aztán ha csak a hitük szeretete vezette ezeket a Lipót-korabeli „szegény” protestánsokat, nem pedig a katolikus pap tekintélye és a földesúr jogai és vagyona elleni gyűlölet, akkor templomuk elvételekor és lelkipásztoruk elbocsátásakor nem csináltak volna véres

verekedéseket, mint ahogyan nem rendeztek ilyeneket száz évvel előbb azok az őseik, akiknek protestánsokká kellett lenniük és akik csakugyan a hitükhöz ragaszkodtak, nem pedig a hitetlenségükhöz.

Akkor ők is úgy tettek volna, mint azok, némán viselték volna a csapást, s azt a hitet, melyet Isten kifürkészhetetlen rendelkezése folytán külsőleg tovább már nem gyakorolhatták, szívükben őrizték volna tovább, tűrtek és szenvedtek volna s káromkodások és verekedések helyett imádkozta volna üldözőikért és rágalmazóikért. Akik igazi katolikusok voltak, a hitújítás idején is így tettek, akik pedig nem voltak igazi keresztények, azok protestánsok lettek.

Mivel pedig azokat, akik igazi keresztények, Krisztus urunk is „kisdéd nyájnak” nevezi, s így az evangélium szavaiból következőleg a hitújítás idején se lehetettek sokan, ezért történt meg minden nagyobb ellenállás, verekedések, fegyverhasználat és utcai harcok nélkül Magyarország (és minden más ország) „reformációja”.

Mikor pedig a katolikus restaurációnak kellett volna megtörténnie, azért sikerült ez csak részben, s azért történt meg az a kevés is, ami megtörtént, olyan nagy zajjal, oly nagy ordítózások, gyűlölet, verekedések és véres háborúk közepette, és olyan ellenpropagandától kísérve, mert ekkor az emberek nem a hitüket, hanem a hitetlenségüket védték s azt akkor is éppúgy hangos ordítózások, gyűlölet s ebből folyó verekedések, gyilkolások és harcok közben szokás volt védeni, mint a jelenleg az istentelenné tett forradalmi munkásság védi a maga jogát és védekezik a „kizsákmányolás” ellen.

A hitet sirva, imádkozva és úgy szokás védeni, mint Krisztus követőihöz illik, a hitetlenséget úgy, ahogy a sátán fiai szokták védeni magukat. Azokat a szeretet vezet, ezeket a gyűlölet. Azoknak a béke a jelszavuk, ezeknek a harc (osztályharc), még akkor is, ha a propagandában kisajátítják maguknak a békét (bár még ekkor is elárulják magukat, mert ekkor is „békeharcról” beszélnek). Ők a békéért is csak harcot tudnak folytatni és ezt a harcot is az „imperialisták” elleni gyűlöletből folytatják.

Aki azonban gyűlöl (akár a pápát és a papokat, akár az osztályellenséget, akár az imperialistákat), az nem hozhat békét. A gyűlölet csak háborút, harcot eredményezhet. Békét csak az hozhat, aki leveti a gyűlöletet (még a kizsákmányolók és imperialisták, tehát a gonoszok elleni gyűlöletet is, mert hiszen világos, hogy csak a gonoszokat szoktuk gyűlölni).

Aki gyűlöletet hirdet és éleszt (még ha csak a kizsákmányolók ellen is), az csak harcot, csak háborút hozhat. Mivel pedig ez emberi természet olyan, hogy azt, amit rossznak tart, kénytelen gyűlölni, béke csak akkor lehet a földön, ha megtanuljuk, hogy a rosszat ne másokban, hanem magunkban keressük és vegyük észre, s így ne másokat, hanem magunkat gyűlöljük.

A béke csöndes, a harc nagy zajjal jár. Ezért folyt le a protestantizmusnak a katolicizmus elleni harca aránylag csöndesen, s ezért kísérte a Lipót alatti katolikus restaurációs kísérleteket olyan nagy zaj. Lipót nagyapjának (II. Ferdinándnak) és apjának (III. Ferdinándnak) azért kellett harminc évig háborút viselni s ezért kellett akkor miatta egész Németországnak elpusztulnia.

Teljesen hamis Acsádynak az a beállítása is, hogy csak a főurak megtérítése történt békés eszközökkel, azaz érveléssel, meggyőzéssel, a tömegeké ellenben erőszakkal, vagy mint a kommunizmus mondaná, adminisztratív eszközökkel. Ha ugyanis az a földesúr, aki előbb protestáns volt, de most katolikus lett, s így katolikus papot tart birtokán, nem pedig protestánt, s a tőle épített, tőle fenntartott s az ő telkén álló templomot ezután a katolikus egyház kezébe adja át, ez jelentheti azt, hogy az ott lakókat megfosztja a nyilvános istentisztelet lehetőségétől (még ezt se mindig, mert hiszen a falusiak eljárhatnak s el is járnak, ha helyben nincs templomuk, a szomszéd község templomába is), de semmiképpen se jelenti azt, hogy rá is vannak kényszerítve a katolikus templomba való járásra, annál kevésbé azt, hogy az áttérésre.

Ha ez is megtörténik, ez csak önként történhet. Láttuk a közölt statisztikai adatokból, hogy mennyire nem is történt meg. Rámutattunk már arra is, hogy ebben a korban sokkal jobban rászorult a földesúr a jobbágyokra, mint megfordítva. A földesúr már csak emiatt se nagyon kényszerített.

Ha a most már katolikus főúr nem adja meg már a protestantizmusnak azt az anyagi és erkölcsi támogatást, melyet protestáns korában még megadott neki, az nemcsak nem üldözés, annál kevésbé kényszerítés, hanem a földesúr immár katolikus vallásának természetes következménye.

Vajon ha valaki kuruzslással való gyógyításra tett alapítványt, mert akkor, mikor az alapítványt tette, még azt hitte, hogy ez nem kuruzslás, hanem orvostudomány, talán mikor már az egzakt tudományt s az injekciókat is ismeri, akkor is meghagyja alapítványát a kuruzslás kezében? És ah ezek a kuruzslók — mint általában a kuruzslók szoktak — macakodnak, ki beszél akkor üldözésről vagy szeretetlenségről, ha karhatalommal szórja ki őket a régebben tévedésből, tudatlanságból már neki odaajándékozott épületekből?

Látjuk tehát, hogy minden egyedül azon fordul meg, kinek van igaza. Ha a katolicizmusnak van igaza, akkor a katolikus restauráció eljárása teljesen jogos, ésszerű, sőt logikus volt. Pedig hát biztosíthatok róla mindenkit, és „A katolikus hit igazsága” című háromkötetes művem a bizonyíték rá, hogy a katolikus hit igazságát lehet éppen olyan bizonyosan tudni, mint a modern orvosi gyógymódok helyességét, és aki zsidóból, protestánsból vagy tudatlan, nemtörődöm katolikusból művelt katolikká lett, valóban úgy érzi magát, mint aki kuruzslóból lesz mikroszkóppal dolgozó természettudóssá.

A katolikus restauráció korában ezeket a „protestánsüldöző” főurakat részint a jezsuiták térítették meg, például a különösen nagy műveltségű Nádasdyt, mások közülük már jezsuita iskolában nevelkedtek, mint Esterházy Miklós nádor. Esterházy Pál nádor egyenesen ugyanabban az iskolában szerezte katolikus meggyőződését és műveltségét, amelyikben maga I. Lipót császár, előtte pedig nagyapja, II. Ferdinánd és Miksa, bajor választó, a harmincéves háborúnak a császár után legfontosabb katolikus vezetője. Ezek a magyar főurak csakugyan úgy érezték magukat, mint aki sötétségből világosságra jutott. Így érzi magát megtérésekor nemcsak az a művelt katolikus, ki protestánsból, hanem az is, aki hitetlenségből lesz hívő katolikus.

Hogy mennyire nem kényszerítették áttérésre a „szegényeket”, a tömegeket se, láthatjuk a magyar nép vallási statisztikájából. Vegyes vallású vidékeken a népesség katolikus része többnyire olyan iparosokból és földnélküli földművelőkből (mezőgazdasági munkásokból és gazdasági cselédekből) áll, akik csak az utolsó évszázadokban keletkeztek a túlszaporodás folytán, vagy pedig telepítések eredményei. De a népesség az a része, mely már Lipót korában is megvolt, azaz a régi telkesgazdák, ma is protestáns.

Ez a fő oka annak is, hogy a vidéki katolikus nép plébániákkal és templomokkal való ellátottsága terén még ma is annyira elmarad a protestáns falusi lakosság mögött. Azok a katolikus tömegek, melyek Magyarországot ma már katolikus országgá teszik, elsősorban nem a katolikus restauráció térítéseiből keletkeztek, hanem a túlszaporodásból, a lassú beszívárgásból és a tömeges telepítésekből. „A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására” című művemben ezt éppen elég meggyőzően bebizonyítottam.

Magyarország mai katolikus többségét a városi lakosság, a gyári munkások, iparosok, bányászok és a falusi földnélküliek teszik ki, nem pedig a hajdani telkes jobbágyok utódai. Ezek körében még ma is majdnem eléri a protestánsok száma a katolikusokét.

Kényszer már csak azért se történhetett, mert ez a katolikus egyház törvényeivel ellenkezik. Nemcsak azokat nem szabad felvenni az Egyházba, akik kényszer hatása alatt kéri felvételüket, hanem még azokat se, akik önként ugyan, de nem nemes szándékból, például érdekből teszik ugyanezt. Még azt se lehet felvenni, aki nemes szándékból tér meg ugyan, de a katolikus hitet még nem ismeri eléggé.

Innen van aztán, hogy bár senki se örül annyira egy protestáns, kivált egy magyar kálvinista megtérésének, mint például én, én magam gyakorlatilag mégis úgy vagyok, hogy azokat, akik ilyen ügyben eddig hozzám fordultak, igen sokszor kellemetlen, rossz érzéssel vettem be az Egyházba. Ritkán találtan ugyanis indítóokukat oly tisztának, vallási műveltségüket akkorának, erkölcsi színvonalukat annyira emelkedettnek, hogy lelkiismeretfurdalás nélkül méltónak tarthattam volna őket az Egyházba való felvételre.

Ez a megállapítás természetesen nem a protestánsok, hanem átlag az ember ellen szól, mert mi, katolikusok, éppen annyira nem vagyunk méltók arra, hogy az Egyház tagjai lehessünk, mint az Egyházon kívül állók. Arra a kérdésre pedig, hogy méltatlan létükre miért vettem be őket mégis az Egyházba, azt felelem, hogy azért, mert ők tiszta szándékot emlegettek, s én nem tudtam bizonyosan az ellenkezőt.

Arra sem tudtam magamat egyszer se rászánni, hogy olyanokat, akik már ez ügyben nálam jártak, s bejelentették megtérési szándékukat, de aztán később elmaradtak, megkérdeztem volna, hogy miért maradtak el, miért álltak el szándékuktól. Úgy éreztem, hogy ellenkezik az Egyház tekintélyével, hogy bárkit csalogasson. Nem erőszaka palacsintaevés.

Az is előfordul, hogy az iskolában kálvinista nagydiák üzent, hogy hajlandó megtérni, ha meggyőzőm. Azt üzentem vissza neki, hogy rendkívül örülök neki. Jöjjön el a lakásomra vagy szóljon a folyosón. Mivel sem nem jött el, sem az iskolában nem szól, mert azt várta, hogy én legyek a kezdeményező, sose jött létre a találkozás. (Egyébként romlott fiú volt az illető, s később a kommunizmus alatt egyetemi tanár lett belőle.)

Ne nézze le a mi történetírásunk annyira a katolikus egyházat, hogy azt higgye, hogy abba is úgy fogdossák az embereket, mint a népi demokrácia uralma idején a kommunista pártba a tagokat. Igaz, hogy a kommunista pártfunkcionáriusok, a sajtó és a rádió is azt hirdette, hogy a kitüntetés, de a tettek egész mást mutattak. A katolikus egyház esetében azonban a gyakorlat is olyan, mint az elmélet, ha néha némi engedelményeket teszünk is azon a címen, hogy a kevésbé értékes megtérők gyermekeiből még mintakatólikusok is lehetnek.

Vajon mi más lehet az oka, hogy a Horthy-kor „kikeresztelkedő” zsidóinak úgyszólván fele nem katolikus, hanem protestáns lett? Pedig kétségtelen, hogy a katolikus papságot közel se fertőzte meg Hitler antiszemitizmusa, zsidógyűlölete annyira, mint a protestáns lelkészeket. Mikor azonban felekezeti érdekről, egyházi adóról, a protestánsok számának szaporításáról volt szó, ez még antiszemitizmusukat is legyőzte, s még a népszerűtlenség vállalására is képessé tette protestáns lelkészeinket.

Az Egyház a megtérni óhajtó zsidók részére legalább hatheti hitoktatást tett kötelezővé. A protestáns lelkészek akár aznap is megkeresztelték a megtérésre jelentkező zsidókat.

Egy zsidó származású volt tanítványom zsidó menyasszonyát katolikus részről elutasították, mert nem vállalta a hatheti oktatást, hanem gyorsabban akarta elintézni a dolgot. A protestáns lelkész, akit utána felkeresett, hajlandó volt azonnal megkeresztelni, ha református reverzáissal kelnek egybe. Mikor tanítványom, a vőlegény, mondta, hogy erről szó sem lehet, leszállította igényét s azt mondta, hogy azonnal megkeresztelti akkor is, ha házasságukat legalább reverzális nélkül kötik.

Tagadhatatlan, hogy Lipót korában elsősorban a jezsuiták térítették meg a népet, nem pedig a börtön vagy az erőszak. Komolyan nem is mondhatja senki, hogy egyszerű emberek ezzel kapcsolatban börtönbe kerültek volna. Csak lelkészek és iskolamesterek kerültek oda, de azok a Wesselényi-összeesküvésben való részvétel s a törökkel való szövetekezés miatt. Börtönükben aztán felkeresték őket a jezsuiták.

Látni fogjuk majd, hogy voltak köztük még olyanok is, akik elmentek inkább gályarabnak, s mikor onnan kiszabadultak, akkor tértek csak meg a jezsuitáktól annak idején a börtönben hallott érvek hatása alatt, s nem is itthon, mikor már megjöttek, hanem külföldön,

ahol mint vértanúkat ünnepelték őket. Ez csak őszinte s meggyőződésből történt megtérés volt!

Lehet, hogy nem minden pap olyan szigorú felfogású a megtérők tekintetében, mint e sorok írója; az is lehet, hogy Lipót korában, mikor szinte térítési láz uralkodott a papok és a szerzetesek körében, kevésbé tartották meg az Egyház előírásait, mint egyébként: az azonban semmiképpen se lehetséges, hogy az Egyház szellemével és rendelkezéseivel teljesen ellenkező eljárás szelvében háborítatlanul uralkodott volna éppen a jámbor és vallásilag rendkívül művelt Lipót uralma alatt és az akkori szemléletű jezsuiták részéről. Ezt a feltevést egyébként megcáfolják a történelmi dokumentumok is.

Az e korban megtértek fennmaradt naplói, levelei, megtérésük utáni viselkedésük mind kétségtelenül bizonyítják, mennyire meggyőződésből történt a lépésük, s az illetők megtérésük után mennyire ragaszkodtak új hitükhöz. Hiszen maga Pázmány is ilyen jezsuitáktól megtérített kálvinista volt. Ilyen volt Balásffy Tamás, az egyik legbuzgóbb ilyen térítő (tehát ők mindketten nemcsak katolikusok, hanem még papok is lettek). Ilyen volt Bársony püspök és testvére, akikből utána a legbuzgóbb templomviszafoglalók lettek, maguk is veréseket szenvedtek miatta, sőt a püspök testvére még vértanúja is lett hitbuzgalmának, mert őt egyenesen agyonverték érte a protestánsok.

Azok között, akiket a jezsuiták e korban megtérítettek, igen sok protestáns lelkész is van, pedig ezeknél bizonyára sokkal több volt az anyagi hátrány, mint az előny, melyet vallásváltoztatásuk eredményezett. Láttuk, hogy még olyan prédikátorok is tértek meg, akik protestáns főúr birtokán voltak állásban, s még olyanok is, akiket ezért az illető földesúr börtönbe zárt, aki tehát nem a katolikusok, hanem a protestánsok kényszere alatt állt, s ennek ellenére lett katolikus.

Néhány adat a kálvinista parókiák történetéből

Említettük már, hogy Csepregen 1655-ben két Ferenc-rendi fráter, akik koldulni jártak a városban, vallásgyűlöletből súlyosan megsebesítettek. (Farkas: Csepreg története, 193. o.) A lehető legvalószínűlenebb, hogy erre az erőszakoskodásra a két kolduló barát esetleg kihívó viselkedése adott volna alkalmat. Hogy viselkedhetne kihívóan az, aki „koldulni” megy valahová? A hivatásos koldusnak már természetévé válik az alázatosság vagy legalábbis az alázatoskodás. Egyébként is hogy mertek volna kihívóan viselkedni egy olyan városban, mely akkor még annyira protestáns volt és egyúttal annyira fanatikus, hogy nemcsak kicsúfolja, hanem még össze is veri a szerzeteseket?

Ha meggondoljuk, hogy a felháborító eset 18 évvel Pázmány halála és egy fél évszázaddal az ellenreformáció megindulása, azaz a magyar „protestánsüldözések” megkezdődése után történt, láthatjuk belőle, hogy ez idő alatt is volt Magyarország protestáns helyiségeiben katolikusüldözés is, sőt volt ilyen még a csak félig protestánsokban is. Mert Csepreg, mely ma már tiszta katolikus város, már 1655-ben is rég nem volt már tiszta protestáns. Hiszen protestánsai állítólag már a már tárgyalt II. Ferdinánd alatti „csepregi vérengzésben” kipusztultak.

Hogy a város lakói között ekkor már szép számmal akadtak katolikusok, azt az is bizonyítja, hogy az 1650-es években kelt csepregi végrendeletekben már elég sűrűn találkozunk katolikus egyházi célra tett hagyományokkal. Hogy a csepregi templomok visszaadása se történhetett annyira a lakosság ellenkezésével, mint történelemkönyveinkben

a templomelvételek szokásos leírásaiban olvashatjuk, azt csak sejthetjük például onnan, hogy 1676-ban már maga a város tesz alapítványt (ez mutatja, hogy a dolog nem történt-e egyszerűen csak hivatalos nyomásra), valamely szerzetesrendnek a városban való megtelepítésére Istennek hálából azért, hogy az igaz hitet újra megismertette velük.

Ha a XVII. század ingatlanforgalmát nézzük Csepregen, feltűnik, mily sűrűn találunk a ház- vagy földművelők között protestáns prédikátorokra. Úgy látszik, hogy a sok „üldözöttől” és „télvíz idején” való kilakoltatásoktól (mert Somogy megyében ugyancsak katolikusok és nagykatolikusok voltak ekkor már a földesurak) ezek a prédikátorok egyre jobban gazdagodtak. Azt se higgyük, hogy talán csak elvesztette vagyonuk roncsait fektették bele ezekbe az ingatlanokba, mert a vásárlók nem elűzött, hanem tényleges lelkészek. Azok a lelkészek ugyanis, akik Csepregen a házakat veszik, nem költöztek csepregi házukba, hanem miközben továbbra is háborítatlanul működnek még ott Ausztria közelében is és ebben a nagy katolikus megyében is falujukban, Isten tiszta igéjének hirdetése közben, Lipóttal és a jezsuitákkal dacolva szerzik azokat a fölösleges forintokat, melyeket házba vagy földbe fektetnek.

1647. október 7-én Bujtás István csepregi polgár adja el hosszúgyöpi szőlejét Dann István hídvégi prédikátornak. 1649. május 25-én Berkes István válik meg rámoókhegyi szőlejétől Deák Sámuel, szentgyörgyi prédikátor javára. 1657. április 23-án Olasz Mihály özvegyének, Nagy Orsinnak szőlejét (szintén a Hosszúgyöpon) veszi meg Fábry Gergely szakonyi prédikátor. Látjuk, hogy mégse űzték el a prédikátorokat se Hídvégreől, se Répce-szentgyörgyről, se Szakonyból, sőt ezek az Isten tiszta igéjének hirdetéséből élő „üldözött” prédikátorok egymás után veszik össze a birtokokat.

Az említettek mind lutheránus (de magyar) lelkészek voltak. Most következő adatainkat pedig egy kálvinista felekezeti nyomtatványból vesszük, azért ezek sokkal nagyobb számúak. Hogy ugyanis a „feudális” katolikus püspökök fényes bérmaútjai mögött a kálvinista „püspök” se maradjon szégyenben, annak a korszakalkotó eseménynek megörökítésére, hogy „főtiszteletű és méltóságos Antal Gábor, dunántúli ev. ref. püspök úrnak a belsősomogyi ev. ref. egyházmegyében 1898. év április 17-től május 15-ig tartott egyházlátogatása” lezajlott. Nagy Lajos szerkesztésében egy egész vaskos „Emlékkönyvet” adtak ki, melyben a meglátogatott egyházközségek története is közölve van.

Még az ebben az Emlékkönyvbe tisztán felekezeti szempontból közölt adatok is azt bizonyítják azonban, hogy a Habsburgok rémes protestánsüldözése a valóságban egy cseppet se volt rémesebb, mint amilyennek mi itt feltüntetjük.

Még e kálvinista Emlékkönyv adataiból is láthatjuk, hogy semmi törvénytelenység, semmi „üldözés” nem történt még a buzgó katolikus földesurak legjellegzetesebb hazájában, Somogyban se. Mindössze a földesúri jog érvényesítésére történtek itt-ott — éppen nem mindenütt — kísérletek, de még feltűnőbb — s ezt erősen ki kell emelnünk — még ezek a kísérletek se Lipót, hanem csak jóval később, Mária Terézia korában voltak, annak is csak az első felében, tehát egészen rövid ideig.

Azt az Emlékkönyv is hangsúlyozza, hogy a nemes községekben (Nemesdéd, Nemeske, Nemeskissfalud) mindig háborítatlan volt a protestáns vallásgyakorlat. Az Emlékkönyv ezt azzal okolja meg, hogy a nemesektől féltek, azért nem merték őket háborgatni. Az igazi ok nem ez. Azoknak a hatalmas földesuraknak az ököljog korában még akkor se kellett volna az eldugott helyeken lakó (Nemeske például mocsarak közt feküdt) kis parasztnemesektől félniük, ha az államhatalom nem lett volna nyíltan a katolicizmus mellett. Hiszen láttuk, hogy egyébként minden főnemes büntetlenül erőszakoskodott az uradalmi környékén lakó kisnemesekkel és nem egyet tartott közülük éveken át bilincsekben minden törvényes következmény nélkül. Azt azonban még a kálvinista Emlékkönyv is igazolja, hogy a katolikus restauráció földesurai vallási okokból ezt sose tették. Nem a kisnemesektől féltek tehát, hanem a törvényteleniségtől.

Az igazi ok a kismemesek kíméletére az volt, hogy se vallási üldözés, se e téren törvénysértés ebben a korban nem volt. Király, főpapok, főurak csak annyiban törekedtek a katolikus vallás ügyének előmozdítására, amennyire ezt törvényes keretek közt tenni lehetett, azaz amennyiben a törvények megengedték. A már kifejtett okokból azonban még ez a törekvés se volt általános.

Csak a földesúri jog érvényesítésére történt itt-ott kísérlet, mivel azonban a nemesek lakta községekben nem lehetett szó földesúri jogról, mivel ott a templom nem a földesúr telkén állt, a papot se ő tartotta el, a pap ott nem az ő alkalmazottja volt, azért eszébe se jutott senkinek, hogy ott is elvegye a protestantizmus kezéből a templomot és a katolikusoknak adja vissza. Ezt csak törvénytelenül lehetett volna csinálni, de ilyesmit senki se csinált. Ilyen helyen senki se „űzte el télvíz idején” a protestáns lelkészt.

Pedig ha a törvénnyel nem törődtek volna, akkor ezt is megtehették volna, mert hiszen a király és a földesurak karhatalma és önkénye ellen a hétszilvafások semmit se tehettek volna. Az országgyűlés elé se mehettek volna, mert ott a nagy terror miatt fel se mertek volna szólalni, mint Erdélyben a katolikusok még Bécs pártolása ellenére is alig mertek. De ha mertek volna, ott a nagy katolikus többség ugyanis leszavazta volna őket, ha a magyar katolikus egyház is „a cél szentesíti szeretet eszközt” elve alapján állt volna s egyedüli célja a katolicizmus terjesztése lett volna. A protestantizmus a XVI. század folyamán minden országban így terjedt el, de egy század múlva a katolikus restauráció nem ugyanígy próbálta visszaszerezni az elveszett teret.

Erre az állításunkra ez a szóban forgó felekezeti kiadvány is bizonyíték, mert a tények, melyeket közöl, ennek megerősítései, ha a magyarázat — akár a helyzet nem ismerése, akár a tudatos felekezeti propaganda miatt — téves is, és ha egyszerűen csak „félelemnek” tulajdonítja is azt, ami valójában a törvényesség tisztelete volt.

Ha a király és a rekatolizáló főurak „féltek”, akkor a törvény megsértésétől féltek, a jogtalanságtól, a bűnös eszközöknek a jó cél érdekében való alkalmazásától féltek, aki pedig — kivált mikor olyan emberekről van szó, akinek a kezében fegyveres hatalom van — ilyesmitől fél, az azt jelenti, hogy becsületes, tiszteletreméltó, igazi keresztény ember, akinek elismerés jár és aki példakép lehet.

Hogy a földesúri jogot ott, ahol nem volt földesúri jog, soha meg se próbálták érvényesíteni, noha ha a jog nem is, de az erő, a lehetőség meglett volna hozzá, az annak a bizonyítéka, hogy akkor, mikor a földesúri jogra hivatkoztak, az nemcsak ürügy volt, tehát hogy törvénysértés, jogtalanság, azaz erőszakosság, vallásüldözés nem történt. Ott háborgatták protestánsainkat felekezeti szervezeteik birtoklásában, ahol erre törvényes alap volt, de nem háborgatták ott, ahol erre törvényes alap nem volt található. A protestánsokat háborgatók ugyanis olyan emberek voltak, akik féltek a törvényteleniségtől, féltek a bűntől, akik lelkiismeretesek, keresztények, tisztességes emberek voltak, erkölcsi alapon álltak, akik mindent meggyőződésből, nem pedig gyűlöletből vagy fanatizmusból csináltak.

Igaz azonban, hogy féltek is ezek a földesurak, de nem a köznemesektől, hanem saját jobbágyaiktól és anyagi káruktól. Ez volt az oka annak, hogy még földesúri jogaikat is csak kivételesen, itt-ott gyakorolták, s kísérletüket ellenállás esetén többnyire abbahagyták.

Ki látott azonban olyan üldözött, aki fél? Ezeket az „üldözöket” kifogásolná az Egyház, amiért a kényelmetlenségek elkerülésére, anyagi és népszerűségi okok miatt (a rágalmahadjáratról megijedve) nem követték meggyőződésüket s jobbágyaik örök üdvössége iránti kötelességüket nem teljesítették, azaz gyöngék voltak.

Ezek nem voltak hősök, de nem kifogásolhatják őket a protestánsok. Hiszen nemcsak törvényteleniséget nem követtek el, és a nemesek ellen, akik felett nem volt joguk, sose kíséreltek meg vallási erőszakot, hanem vallási meggyőződésük érdekében még azt is csak kivételképpen tették meg, amit a törvény megengedett, mert féltek vagyoni károsodásuktól,

féltek jobbágyaik jóindulatának elvesztésétől, féltek az országgyűlésen mindig forradalmi zajjal fellépő protestáns kisebbségtől, féltek a protestáns rágalomhadjárattól.

Ismételjük, hogy az idézett Emlékkönyv adataiból az tűnik ki, hogy még a kivételesen rekatolizálni törekvő földesúri kísérletek se Lipót uralma alatt történtek, hanem csak az ő halála után egy fél évszázadra, azaz akkor, mikor már a protestáns lelkésziségek megszűntetésére országos törvények is voltak. A mi állítólag annyira „vallásüldöző” földesuraink csak ekkor mertek cselekedni, de ekkor már nem is annyira ők cselekedtek, hanem a megyék, mint közegei által a helytartótanács.

Kifejtettük már, miért féltek a földesurak a templomvisszavételektől. Az elkeseredett jobbágy bosszúja (például gyújtogatás alakjában) igen nagy károkat okozhatott a földesúrnak, de egyébként is minden munkaadó elsőrangú érdeke, hogy jobbágyai megelégedettek legyenek. Az olyan birtok, ahol a munkások a földbirtokos elkeseredett ellenségei, csak gond és ráfizetés.

Lipót alatt annyira nem volt még vallásüldözés, hogy a legtöbb kálvinista lelkésziség, melyet az Emlékkönyv tárgyal, egyenesen éppen Lipót uralma alatt keletkezett. Láthatjuk belőle, milyen téves felfogásba él a mi közönségünk! Hogyan félrevezette a lelkiismeretlen propaganda!

Lipót még csak a városokban igyekezett elősegíteni a katolicizmust, de a falvakig ő még nem jutott el. Nem a falvakból űzte vagy űztette el a protestáns lelkészeket. Ha pedig csak városokban történtek kísérletek, akkor már nyilvánvaló, hogy az „üldözések” az ország lakosságának csak egy egészen kis részét érintették.

Milyen kis városaink voltak akkor még nekünk! Pedig ha még Somogy falvaiban is, melyek a Dunántúlon vannak, és melyeknek úgyszólván kivétel nélkül katolikus földesurak voltak, se történt Lipót uralma alatt protestáns visszaszorítás, akkor gondolhatjuk, hogy az alföldi és északkeleti nagy protestáns többségű vidékeken még kevésbé történt. Hiszen ott sokszor még a földesurak is protestánsok voltak.

Az Emlékkönyv adataiból mindjárt látjuk, hogy a katolikus, mégpedig nagykatolikus földesurak a protestáns felekezeti szervezetek (lelkészi állomások) és épületek katolikus kézbe való juttatása érdekében nemcsak földesúri jogaikkal nem éltek, hanem hogy jobbágyaik kedvében járjanak, protestáns felekezeti szervezeteik kiépítésében és épületek emelésében e korban is egyenesen támogatták őket.

Nemcsak akkor, mikor ez a kálvinista „püspöki” látogatás lefolyt (1898-ban), kísérte például a szigetvári járás katolikus főbírája, Hegyessy János, hódoló tisztelettel faluról falura a neki idegen vallású „püspököt” (noha maga a protestantizmus se ismer még papot se, nemhogy püspököt ismerne), hanem még a katolikus egyházfejedelmek bérmaútjait is elhomályosító lovasbandériumoktól és hatalmas hintókaravánoktól kísért, díszkapukkal fogadott „főtiszteletű és méltóságos püspök urat” — mint a kiadott emlékkönyv jólesően kiemeli — úgyszólván kivétel nélkül a katolikus gróf fényes négyes fogata szállította faluról falura.

Előfordult, hogy még a katolikus templom összes harangja is zúgott, mikor a „főtiszteletű és méltóságos püspök úr” a faluba megérkezett, Csokonyán pedig az a gróf Széchenyi Géza, aki egész vagyonát érsek rokonától kapta, egész gazdatiszti karát is berendelte és személyesen vezette a kálvini püspök elé tisztelgésre.

Akkor ugyanis olyan szellem volt, hogy a felekezeti gyűlölet az elmaradottság jele volt, s hogy bebizonyítsa, hogy nem szenved ebben az undok betegségben, a katolikus embernek még nagyobb tiszteletet kell mutatnia a kálvini felekezet képviselője iránt, mint a maga papja vagy püspöke iránt.

De nemcsak 1898-ban, a liberalizmus korában volt így ez, hanem a magyar protestantizmus már az „üldözések” korában is nem egy hasonló viselkedésre talált példát a katolikus földesurak részéről. Mivel akkor a kálvinista püspökök nem voltak még egyházfejedelmek,

s így a földesurak négyesfogataikon még a legjobb akarattal se szállíthatták őket faluról falura — ez a jóakarat a protestáns felekezet anyagi támogatásában nyilvánult. Ez lényegében még sokkal többet jelent, mint a négyesfogat, mely egyszerű külső udvariasság, s igen szépen összeférne még a felekezet tényleges üldözésével is.

Hogy egyes prédikátorok még ez időben is börtönbe kerültek, az nem az illető lelkész vallása miatt történt, hanem büntény miatt (bizonyára elsősorban izgatás vagy vallásgyalázás miatt), azt az Emlékkönyv is bizonyítja azzal, hogy egy ilyen esetet éppen egy nemes községgel (Nemesfaluddal) kapcsolatban említ meg. Ez se a földesúr „bűne” volt, hanem a szomszédos tapsonyi plébános feljelentésére történt, tehát nem földesúri önkényből folyt. Kisfaludi hívei panaszára azonban a lelkészt azonnal szabadon bocsátották (noha arról nincs szó, hogy a letartóztatott lelkész nemesember lett volna), s szabadlábbon várhatta meg pere lefolytatását, melynek eredményéről azonban, úgyszintén, hogy a tapsonyi plébános mivel vádolta az illető lelkészt, nem beszél a kálvini Emlékkönyv. Hogy erről hallgat, világos jele annak, hogy bűnös volt az illető lelkész. Ha ugyanis az ellenkezőt állapították volna meg, bezzeg feljegyezték volna az akkori kálvini lelkészek, s e feljegyzések alapján most diadallal közölné az Emlékkönyv.

Egyébként a nemeskisfaludiak — jellemző rájuk — nem várták meg, míg prédikátorukat hivatalosan szabadlábra helyezik, hanem ők maguk, önkényesen szabadították ki a tapsonyi börtönből (ahol akkor a megye székhelye volt). Ők tehát nem „féltek” törvényt megszegni, mint Lipót vagy a katolikus főurak még az Emlékkönyv szerint is féltek. Ők csak olyan megriasztott „üldözöttek” voltak, akik törvényelleneset is mertek és tudtak cselekedni. Lipót annak ellenére se „mert”, hogy az ország állítólag tele volt idegen zsoldosokkal, a főuraknak pedig tudvalevőleg fegyveres hajdúik voltak.

De Acsády szerint az a törvény, mely a protestánsok jogait védte, mégse számított semmit. Hiszen láttuk, hogy még az együgyű falusi plébános is kijelentette, hogy fűtyül a törvényszékre. A dolog vége aztán az lett, hogy Somogy megye, látva a nemeskisfaludiak erőszakosságát, nem azokat büntette meg, akik a lelkészt a börtönéből törvénytelenül kiszabadították, hanem azzal érvelve, hogy az ügy kivizsgálása még csak ezután lesz, a nem nemes prédikátornak is megadta a nemesi jogot, hogy csak elítélése után lehet megbüntetni. Így festett nálunk a protestánsüldözés.

A „kisfaludi curialis helységben lakó hellvéd confession levő nemesek” utána folyamodványt adtak be, melyben tettük (a lelkész önkényes kiszabadítása) jóváhagyását kérték. Beadványukban azt írják, hogy „emberemlékezettől fogva helységünkben religiiónknak szabad cursusa vagyon és folyása”. Tehát ez a nemesközség is bizonyítja, hogy mennyire megtartották a törvényt. Abban azonban hamisan érvelnek, hogy a prédikátornak az ítélet kihirdetése lett való lecsukása nemesi kiváltságaiba ütközik, mert hiszen a nem nemes prédikátort s a prédikátort most már csak azért is vissza kellett volna vinni a börtönébe, hogy erőszakos kiszabadítását megtorolják. Láthatjuk, hogy a megye más véleményen volt, s ez a más vélemény beszédesen mutatja, milyen volt nálunk hajdan a protestánsüldözés. Láthatjuk azt is, hogy nem azt állítják, hogy lelkészünk ártatlan, hanem csak azt, hogy az ítélet előtt nem lett volna szabad letartóztatni. Láttuk, hogy ebben sem volt igazuk.

Görgeteg Délsomogyban nemcsak katolikus földesúri, hanem egyenesen egyházi (veszprémi püspöki) birtok volt. Nagyon tanulságos kálvinista eklézsiájának történetét az Emlékkönyv adatai alapján szemügyre venni, mert kissé jobban megismerhetjük belőle, milyen volt valójában a protestáns vallásüldözés, mint a „hazafia” kortesszólamokból.

Görgeteg kálvinista parókiája múltjából a legrégebb adat az, hogy „már az 1672. esztendőben reformata ecclesia volt”, tehát éppen Lipót „rémes” vallásüldözése idején.

Nem azt tudjuk meg róla e korból, hogy ekkor vették el az eklézsiáját, hanem hogy ekkor volt neki eklézsiája. Míg Lipót élt, nem is bántotta ezt az ekléziát senki. Csak 58 esz-

tendővel ezelőtt írja az 1808-ban készült feljegyzés, tehát 1750-ben, Mária Terézia alatt történt az első háborítás.

Ekkor kijött a faluba a püspök karádi prefektusa (de csak a földesúri jog címén, mert láttuk, hogy Görgeted a veszprémi püspök birtoka volt) és elvette tőlük a templom kulcsait. Tehát még ott is, ahol a földesúr egyenesen a püspök volt, csak 1750-ben, majd 150 évvel az ellenreformáció megkezdése után teszik az első kísérletet a katolikus egyház telkén álló kálvinista templom visszavételére. Azonban ez a kísérlet is olyan gyöngé és jámbor volt, hogy a prefektus azt ígérte nekik, hogy ha a kulcsot odaadják (azaz ha nem karhatalommal kell elvenni, mert a nép izgalmától féltek), akkor maga a prédikátor ottmaradhat a faluban, ha azonban nem, akkor a templomot is visszaveszik és a lelkésznek is távoznia kell. Erre odaadták a kulcsokat.

Pedig kár volt annyira megijedniük, mert később maga a prefektus beszélte, hogy annyira félt, hogy „agyonverik”, hogy ha utána jöttek volna, hogy adja vissza, „bizonyosan vissza is adtam volna nekik a templom kulcsát”. A katolikusok, mint látjuk, csak így mertek „törvénytelenkedni” még akkor is, ha egy nagy uradalomnak a képviselői, s nemcsak annak hajdúi és egész anyagi ereje áll mögöttük, hanem még az államhatalom is, és ha a „törvénytelenkedés” tulajdonképpen törvényesség.

A prefektus a szavát meg is tartotta. A prédikátor a faluban maradhatott. Az eset jól mutatja azon állításom igazságát, hogy ha a földesúr elveszi az ő tulajdonát képező, mert az ő telkén álló, sőt talán tőle épített templomot, az még egyáltalán nem jelenti azt, hogy abban a faluban a protestáns vallásgyakorlat is megszűnik. Mint látjuk, még az se volt ritkaság, hogy még a lelkész is a faluban maradhatott és tovább működhetett. Kibőjtölte azt az időt, míg templomát visszakapja vagy megkapja az engedélyt újabb építésére. Ezt meg is kapták a legrrosszabb esetben II. József alatt, tehát alig néhány évtized múlva, s ennek örömeire bocsátották meg máskor annyira kuruckodó kálvinistáink II. Józsefnek még a koronázási eskü megtagadását és a megyék eltörlését is, és rakták fel templomaikra a kétfejű sást.

Az ekkori görgetegi prédikátornak, Halassy volt a neve, s mikor ő meghalt (vagy talán megválasztották más, jobb helyre), utána még egy másik, egy Balogh nevű is „succedált neki”. Tehát utána még új lelkészt is választottak a templomuktól már rég megfosztott görgetegi kálvinisták. Templomuk elvétele és régi nagy egykékük ellenére is többen vannak a faluban még most is, mint a katolikusok. Pedig ez a Balogh mát „kiveretett az eklézsiából”. Mivel azonban a feljegyzés nem mondja meg, hogy miért, de még azt se hangsúlyozza, hogy ok nélkül, könnyen meglehet, hogy nem is egészen ártatlanul. Ha ugyanis hite miatt „veretett” volna „ki”, a felekezeti feljegyzés aligha tudná megállni, hogy néhány dicsérő vagy legalább sajnáló (gonosz üldözői ellen pedig néhány szitkozódó) szót utána ne tegyen.

Ekkor „némelyek Csokonyába, mások Visontára, mások Lábodba, Szentkirályba jártak istentiszteletre”. Ebből meg jól láthatjuk azt, hogy még a prédikátor „kiverése” se jelentette azt, hogy most már katolikkussá kellett lenniük a „szegény jobbágyoknak, mint a Szilágyi-történelem hiszi.

A görgetegi kálvinisták csak ekkor kerültek abba a helyzetbe, melyben a visontai és szentkirályi katolikusok még ma is vannak, noha már többen vannak, mint ugyanott a lelkésszel ellátott kálvinisták. Cserszegtomajon egyenesen 2000 katolikus van, mégis még ma is Keszthelyre kell nekik templomba járniuk (noha nyolc kilométerre van tőlük), mert még ma sincs külön plébániájuk, sőt még templomuk se, csak kis kápolnájuk.

De a szegény üldözött görgetegi kálvinistáknak még ez a szánandó vallási állapota se tarthatott sokáig, mert hiszen hamarosan jött — „a boldog emlékeztető II. József császár és apostoli kegyelmes király” (Ferenc Józsefet addig, míg meg nem koronáztatta magát, gögösen csak császárnak hívtuk, II. József, mint látjuk, koronázás nélkül is „apostoli kegyel-

mes király” és boldog emlékezetű volt) és a „felséges consiliumtól” (de tisztelik most ezt a „consiliumot”) 1784-ben megjött a „kegyelmes rescriptus”, hogy „locus aptus et commodus efective adsignetur”, azaz hogy görgetegi kálvinisták számára a katolikus egyház birtokából (mert hiszen a veszprémi püspök volt a földesúr) azonnal telket kell kihalásítani a kálvinista templom és parókia számára, természetesen ingyen, s a telek nem lehet akármilyen és akárhol fekvő, hanem erre a célra alkalmasnak kell lennie és könnyen megközelíthetőnek is, tehát a templom a falu közepén és szép helyen álljon. Láthatjuk is minden faluban, hogy valóban ilyen helyen is áll.

A püspök már II. József rendelete előtt önként adott telket a görgetegi kálvinistáknak, csak hogy az a falun kívül volt „napkeletre a Homokon”. (Nem mondhatjuk, hogy a püspököt ebben rosszakarat vezette, s hogy csak II. József előzékenységét akarta megghiúsítani vele. A püspök ugyanis azt igazán nem tudhatta, hogy a császártól még ilyen rendelet is fog jönni, de még ha ez tudta is (nem valószínű, mert a püspököknek bajosan lehettek bizalmas emberei II. József csupa papellenes emberekből álló udvarában), azt még akkor is bajosan gondolhatta, hogy még az is benne lesz a rendeletben, hogy a „megtört” vallás temploma még szép helyen is legyen. (Hány olyan falu van még most is, melynek katolikus temploma, melyet az uraság építtetett, egyenesen a falun kívül van!)

Ámde „amellé (a püspöktől adott napkeletre a Homokon levő telek mellé) nem állott az eklézsia, hanem, instantiával folyamodott a felséghez” (s erre kapta azt a kegyelmes választ, hogy a püspök alkalmas és kényelmes helyen köteles a falu reformátusainak telket adni). A felség tehát nyíltan a kálvinisták mellé állt a püspökkel szemben, jobbágyai előtt szégyenítette meg s adta tudtára, hogy a reformátusok kielégítése, sőt önérzete és kényelme is előbbrevaló a magántulajdonnál vagy a püspöki méltóságnál.

Csoda aztán így, hogy az az átkozott kétféjű sas a kálvinista eklézsia tornyára, sőt nemegyszer egyenesen annak a templomnak a belsejébe is bekerült, melyben még Jézus szobrának, sőt keresztjének sincs helye?

Ez a döntés azonban annyira megalázó volt a püspök tekintélyére, hogy ezt már ő nem nyelhetette le. Ő is előadta tehát sérelmét a császárnak. Erre II. Józsefben is felébredt ősei vére, s hiába küldött utána egymás után három instantiát is, a görgetegi kálvinista önérzet megmaradt a püspök önérzete védelme mellett s a görögkeleti kálvinisták azt a választ kapták, hogy elégedjenek meg a püspöktől kapott telekkel. Valójában sok is lett volna nemcsak azt írni elő a püspöknek, hogy telket adjon, hanem mivel már önként adott, még azt is megparancsolni, hogy ne ezt, hanem azt adjon. Hiszen még a magyar közmondás is azt mondja: ajándék csikónak ne nézd foga híját.

A görgetegi kálvinisták azonban olyan „buzgó” hívei voltak a kálvinizmusnak, hogy még most se nyugodtak bele a homoki telekbe, hanem tovább folytatták a harcot eklézsiajuk „tisztességéért”. Igen jó véleményrel lehettek azonban a tőlük annyira gyűlölt pápista püspök jósága iránt, mert ők jobbnak gondolták, mint akár „a legrokonszenvesebb Habsburgot”, a tőlük akkor szinte agyonbálványozott II. Józsefet.

Előbb sarokba szorítani és megalázni akarták a pápista püspököt, s mikor ez nem sikerült, akkor nem szégyelltek megkérni, hogy önként adjon nekik azt, amire nem tudták erőszakkal rászorítani. Lehet, hogy nem is annyira a püspököt tartották annyira jónak, hanem ők voltak jó pszichológusok, s a püspök emberi gyarlóságára spekuláltak, mégpedig sikerrel. Kaptak tőle templomuk és parókiájuk számára másik, bent a faluban fekvő telket. Sikerüknek azonban mégis inkább a püspök jósága, mint emberi gyarlósága lehetett az oka, mert az, hogy előbb megalázni akarták földesúr püspöküket, s az ő jó szívéhez csak akkor folyamodtak, mikor megalázásával nem tudták elérni céljukat, nemigen lehetett alkalmas a püspök jóakarátának felkeltésére. Nagyon jó embernek kellett tehát lennie annak a püspöknek, aki még ezek után is teljesítette kérésüket, mihelyt nem követeltek, hanem kértek.

Ez is mutatja, hogy azok a vallásuk miatt üldözött szegény kálvinista jobbágyok közel se voltak annyira agyongyötört, szánakozó páriák, mint a Szilágyi-féle magyar történelmek feltűntetik. További bizonyíték erre az is, hogy „irigy szemmel nézték ezt a püspök úr tisztjei (pedig hát ők legjobban ismerhették a helyzetet, s azokat is, akik kérelmezték) és minden módon azon igyekeztek, hogy a püspök indultumát semmivé tehessék és írtak is ez ellen egynéhány argumentumokat”. „Mindazonáltal a püspök úr csakugyan előbbeni engedelmét nem recováta, hanem a kinevezett fundust meghagyta az eklézsiának.”

Előbb a papházat építettek a kapott telekre, azután következett volna a templom (az ember azt hinné, hogy az istenházával kezdték). De az atyafiak a templomot a papház elé akarták, a tiszték azonban azt rendelték, hogy a háta mögött legyen „posványos és lapályos helyen”. Ezt azonban bizonyára csak ráfogták az atyafiak. De ha tényleg lapályos volt a hely, s így a csillagos torony, mely hivalkodni akart, nem látszott el elég messzire, a ezért a kálvini vastag nyakat nem testesítette meg eléggé, akkor is fel lehetett volna a helyet tölteni. Ők azonban nem akartak feltölteni, hanem helyette újra instantiák következtek a püspökhöz, „azután majd két esztendő múlva csakugyan megnyervén a templom helyét, oda építették azt, ahol most vagyon a parokiális ház ellőtt, kitetsző helyen”.

Látjuk tehát, hogy most, mikor már célt értek, maguk is elismerik, hogy ők hivalkodni akartak, nekik „kitetsző hely” kellett. Csak ezt akarták megakadályozni a püspök tisztjei, nem pedig azt kívánták tőlük, hogy templomukat mocsárba építsék. Látjuk azonban, hogy még a „kitetsző helyet” is el tudják érni még akkor is, ha a földesúr katolikus volt, sőt egyenesen püspök. A püspök még a gazdatisztjeinél is megértőbb volt hozzájuk. Lehetett ilyen földesurak, sőt ilyen püspökök mellett nálunk protestánsüldözés, s ráadásul kegyetlen és törvénytelen üldözés? Ez csak protestánsok, Napóleonok, Hitlerok vagy Sztálinok, de nem Habsburgok, nem művelt és vallásos katolikusok, s nem püspökök alatt történhetett volna meg.

Rinyaszentkirály ott van Görgeteg mellett. Földesurai a Hunyady grófok (akkor még csak bárók) voltak. Családjuk mindig nagykatolikus család volt. Hogy ebbe a községbe a reformáció „mikor és hogyan vitetett be — írja az Emlékkönyv —, az teljesen bizonytalan. Valószínűleg a XVII. század vége felé, amikor egyszerre anyaegyházzá lett”.

Mikor volt a XVII. század vége? I. Lipót uralkodása alatt. Rinyaszentkirály kis falu. Ma sincs katolikus plébániája, de ma sincs már református lelkésze se. Látjuk, hogy Lipót alatt, mikor „vérezen” üldözték „a tiszta evangéliumot”, volt, sőt egyenesen ekkor keletkezett külön lelkészsége. Egész 1751-ig, tehát teljes száz évig itt se szenvedtek semmi háborítást Kálvin magyar követői. Ekkor az uraság kitiltotta ugyan a faluból a lelkészt, de csak azon a címen, hogy jobbágyai az ő tudta és megkérdezése nélkül vitték oda. Tehát a földesúr ekkor se a lelkési állás ellen tett kifogást, hanem az akkori lelkész személye ellen. De már kilenc év múlva újra megengedte a vármegye is, meg az uraság is, hogy újra választhatnak lelkész-tanítót. 1760-ban, Mária Terézia idejében, tehát éppen a magyarországi protestáns felekezeti élet mélypontja idején, ez meg is történt.

A rinyaszentkirályiak még II. József alatt se kaptak engedélyt templom építésére, mert olyan kevesen voltak (208 lélek), hogy a törvény szerint nem járt nekik. Láthatjuk azonban, hogy az „üldözések” idején vagy legalábbis I. Lipót uralkodása alatt több volt nekik szabad, mint szabadságuk visszaszerzése után. De hát azért „mégis felépítették a templomot” a kevés hívőszám ellenére is. 1818-ban már maga a katolikus uraság adományoz tanítójuk részére egy fél telket (tehát csekély 16 holdat). Jelenlegi, 1842-ben befejezett templomuk pedig „gróf Hunyady földesuraság nagylelkű adományai mellett” épült.

Rinyaszentkirályban ma 800 katolikus és 300 kálvinista lakik. Katolikus temploma ma sincs, csak kálvinista, de ez utóbbi — mint látjuk — a katolikus uraság nagylelkűségéből van. Hogy ez az uraság miért nem volt katolikus jobbágyaihoz is „nagylelkű”, még annak ellenére se, hogy ők háromszor annyian vannak mint a kálvinisták, azt nem tudom. (Illető-

leg tudom: azért, mert a kálvinisták telkes jobbágyok, a katolikus meg csak zsellérek voltak, s így akkor még nem számítottak. De akkor még kevesebben is voltak, mint ma.) Annyi azonban bizonyos, hogy a délsomogyi Rinyaszentkirály ugyancsak fényesen megcáfolja azt a hiedelmet, hogy nálunk I. Lipót alatt (vagy bármi máskor) vallásüldözés folyt s ugyancsak megerősíti azt az állításunkat, hogy a katolicizmus egy olyan nemes kultúrnövény, mely gyámolításra, ápolásra, karóra szorul, másképp nem tenyészik, a protestantizmus pedig gyomnövény, mely magától is tenyészik, sőt még az üldözésnek is ellenáll, kivált ha ez az üldözés csak olyan, hogy idézőjelbe kellene tenni.

Rinyaszentkirály esete bizonyítja, hogy azok a kálvinista egyházközségek, melyekkel kapcsolatban a nemzeti színbe öltöztetett felekezeti történetírás véres üldözések miatt szörnyülködik, sokszor olyan kevés kálvinista hívővel bírtak, hogy a katolikusok lettek volna, sose lett volna lelkészük, sőt még csak templomuk se, tehát nem is lett volna mit üldözni vagy megszüntetni, sőt még II. József se engedélyezett volna számukra templomot.

Itt jegyezzük meg azt is, hogy ezek a nagy felekezeti jajveszékelések közepette elvett délsomogyi kálvinista templomok majdnem kivétel nélkül egyszerű fatemplomokra épített sártakarmányok voltak, melyeket egyébként is minden 30-50 évben újra kellett építeni, mert ennél hosszabb ideig nem bírták az idők terhét. S történetírásunk mégis milyen botrányos és nagy eseményné fújja fel elvételüket vagy akár csak ideiglenes bezárásukat!

A Rinyaszentkirállyal szomszédos Rinyaújlakon körülbelül egyforma számú a katolikus és a kálvinista (250-250 körül), de természetesen itt is csak kálvinista templom van. Hiszen olyan borzalmas protestánsüldözések után, amilyenek a Habsburgok alatt nálunk folytak le, nem is lehet másképpen. 1839-ben belecsapott a villám (nem is csoda, hiszen láttuk, hogy mindig „kiemelkedő” helyre építették őket), s porig égett. Ezt is gróf Széchenyi Lajos a katolikus főúr segítségével építették újjá. A Széchenyiek minden vagyonukat gróf Széchenyi György érsektől kapták. De azért — úgy látszik — az eszükbe se jutott, hogy nekik is lehessen a faluban templomuk. De azért ebben az országban mégis mindenki úgy tudja, hogy a Széchenyi (és egyéb) grófok az elmúlt századok folyamán mást se tettek, mint csak a „szegény” protestánsokat üldözték.

Inke múltjából a régebbi időkből csak egy adat van az Emlékkönyv szerint. Az, hogy 1664-ben lelkésze volt, Séllyei András. Tehát ismét csak Lipót „protestáns vallásüldözése” idején. 1720 tájáról kezdve, tehát csak akkortól, mikor Lipót már rág nem élt, már csak levitája volt a községnek. De hogy állami vagy földesúri beavatkozás volt-e a visszafejlődés oka, arról mit sem lehet tudni. Sőt maga a tény is csak öreg emberek megbízhatatlan állításaira támaszkodik. Így aztán ez 40 esztendeig, miközben oratóriumuk úgy leégett, hogy még azt se lehet megállapítani, hogy hol állott, mert természetesen ez is csak fából és sárból volt.

1741-ben, tehát Mária Terézia uralkodása elején, a „protestánsüldözések” forróján, építenek helyette újat minden baj vagy hatósági vagy földesúri akadékoskodás nélkül. 1760-ban a vármegye lepecsételtette és a levitát elűzi. A hívek azonban 1760-ban feltörik a pecsétet és templomukat újra használatba veszik. Bűnösök börtönbe kerülnek miatta. Természetesen most se azért, mert erőszakoskodtak, s mint Krisztus jámbor követőihez illik, füttyültek a hatósági pecsétre, sőt ádáz dühbe jötte tőle, hanem csak azért, mert reformátusok voltak.

Nemesdédén ezernél több a katolikus, kálvinista pedig még 300 sincs, mégis csak kálvinista lelkésze volt. Csak Mindszenty gondoskodott róla, hogy katolikus papja is legyen. 1746-ban, tehát olyan időben, mikor a magyar protestánsok állítólag űzött vadak voltak az országban, a tiszta katolikus Nemesvidről „páter Antal úr” ki akart szállni Nemesdédre a Sarlós Boldogasszony után következő vasárnapon, hogy ottlakó nagyszámú papnélküli híveinek misét mondjon. Úgy látszik azonban, hogy ez addig még sose fordult elő, mert a dédi kálvinisták (akiket akkor állítólag agyon sanyargattak), ezt olyan felháborító merény-

letnek találták maguk és vallásuk ellen, hogy útját állták „és kinyilvánították, hogy isteni szolgálat végett nem fogják beereszteni a községbe”. Az említett kálvinista Emlékkönyv mondja ezt így.

Láthatjuk tehát, hogy ami az üldözést, türelmetlenséget és törvénytele túlkapásokat illeti, azokhoz az „üldözött” kálvinisták is értettek legalább úgy, mint a katolikus földesurak vagy a Habsburgok. Hiába voltak Nemesdédén mindig tekintélyes számban katolikusok, mivel addig nem volt mészük, a kálvinisták nem tűrték, hogy ezután már legyen. És a magyar „protestánsüldözések” mélypontján nem tűrték ezt.

Nemcsak az háborította fel tehát őket ebben az időben, ha hatósági emberek mentek községükbe lefoglalni és a katolikusoknak átadni templomukat (bár ezt Déden sose tették, mert Déd nemes falu volt s a katolikusok a törvényeket nem szokták megszegni, noha ez Déden nem is lett volna olyan felháborító igazságtalanság, mert hiszen láttuk, hogy ma már háromszor annyi a faluban a katolikus, mint a kálvinista, annak ellenére, hogy egészen a legújabb időkig csak kálvinista lelkész lakott a faluban, katolikus azonban nem), hanem még azon is felháborodtak ezek az üldözöttek, ha vidékről próbált egyszer katolikus pap bemenni a faluba hívei lelki igényei kielégítésére.

A nemesdédi kálvinisták az ottani katolikusok (noha ők is nemesek voltak) vallásszabadsága ellen még tettelegességre is vetemedtek. Páter Antal urat — aki a tanúvallomások után ítélve szintén nemesember lehetett — nem bántották ugyan tetteleg, de már a szolgáját, aki „hitehagyott” volt, hajon is ragadták és buzogánnyal is hátba verték. Így adtak ők vallásszabadságot azoknak, akikről megkövetelték, hogy ők az ő vallásszabadságukat tiszteletben tartsák.

A kálvinista templom, a parókia és a gazdasági épületek építéséhet az anyagot Vison-tán is gróf Széchenyi, a katolikus földesúr adta. Ugyanő a lelkészségnek egy egész telket (32 hold) is adományozott, a tanítónak szintén külön egy egész telket, mégpedig „közel a községhez egy tagban”, tehát a legértékesebb telket. De az 1930-ban már 364 lelket tevő visontai katolikusoknak még ma sincs se papja, se temploma, se iskolája. Addig, míg az iskolát államivá nem tették a kommunisták, ők is a kálvinista iskolába jártak. Őket gyámolítani azonban, például egy katolikus tanító számára telket ajándékozni nem tartotta szükségesnek a katolikus, sőt egyházi vagyonból meggazdagodott földesúr, aki a reformátusoknak nemcsak lelkészi telket adott, hanem még az iskola és tanítói lakás épületét is „igen olcsó áron” adta a felekezetnek, mint az Emlékkönyvből megtudjuk. Különös üldözés!

A kálvinista Emlékkönyvből tudjuk meg azt is, hogy Somogyban a Dráva mentén, ahol a legelső kálvinista egyházközségek keletkeztek, a hitújítás idején cseh husziták laktak és hogy az ott lakó magyarság körében is e csehek révén gyökerezett meg az új hit. A husziták központja Kálmánca volt, ahol ekkor még lelkészképző főiskolájuk is volt. A község lakóinak cseh eredetét egyébként a falu neve is bizonyítja, mert a végén a „csa” szótag a „csehi” szó maradványa. Pedig magam is micsoda színmagyaroknak gondoltam a délsomogyi, drávamenti kálvinistákat, köztük természetesen a kálmáncaiakat is!

Azt mondja ez Emlékkönyv, hogy mikor a rinyaújnépi uradalmat gróf Széchenyi György kalocsai érsek vette meg, „tűzzel-vassal” iparkodott kiirtani ott a kálvinizmust. Ezért az újnépiek maguk küldték el prédikátorukat, csakhogy „békességük legyen az új földesúrral”.

Nem nagy áldozat lehetett tőlük — feleljük —, hiszen az újnépi kálvinisták még ma is csak 200-an vannak, tehát ugyancsak felesleges fényűzés volt külön lelkészt tartaniuk. Például jelenleg se tartanak külön lelkészt, pedig ma már rég megtehetnék, ha akarnák vagy szükségesnek tartanák, mert ma már senki se irtja őket „tűzzel-vassal”. Az is furcsa, hogy az érsek, aki annyira „tűzzel-vassal” működött, mégis megvárta, míg az újnépiek maguk küldik el papjukat. Aki tűzzel-vassal működik, az nem szokott ennyire türelmesen várni.

A XVIII. század elején gróf Rindmaul (de nagy sváb lehetett!) kezére került e birtok. Ez a lehetetlen nevű ember azonban magyar kálvinista körökben olyan nagy becsületet szerzett a svábságnak, hogy Széchenyi Györggyel, a magyarral, ellentétben „a legjobb indulattal viseltetett jobbagyairól, s kiről úgy emlékeznek az ősök, hogy maga biztatta őket templomépítésre”. (Pedig hát a két földesúr közt csak az volt a különbség, hogy Széchenyinek katolikus meggyőződése volt, gróf Rindmaulnak pedig nem volt, s Széchenyinek a meggyőződése előbbrevaló volt, mint az anyagi kár (a jobbagság elkeseredése), míg a külföldi birtokosnak fontosabb volt jobbagyai jóindulatának megnyerése, mint örök üdvösségük.

Az újnépiek is megépítették templomukat 1750 körül, tehát megint csak akkor, mikor a „legrémesebb” volt nálunk a protestánsüldözés. Igaz, hogy Mária Terézia hamarosan bezáratta az engedély nélkül, tehát a törvény ellenére épült templomot, és csak „három évig tartó folytonos könyörgés” után engedte újra megnyitni. Mi azonban kénytelenek vagyunk megállapítani, hogy mégiscsak megengedte, mégpedig ugyancsak hamar megengedte és hogy az eredmény nem mutat valami kegyetlen üldözésre. Sőt tekintettel arra, hogy törvényszegéssel épült és a bűnt meg kellett volna büntetni. Mi üldözés helyett éppen a királynő kegyességét látjuk benne.

De egyébként is megokolatlan volt „a három évig tartó folytonos könyörgés”, mert természetesen ez a templom is fából és sárból volt s ráadásul olyan rossz állapotban, hogy mire kinyitották, össze is dőlt. (Mivel csak három éve építették, ennek nem lett volna szabad megtörténnie, ha a hívek nemcsak dacoskodtak és önértéskedtek volna — ami egyébként annyira evangéliumellenes —, hanem jó anyagot és jó munkát is adtak volna hozzá.) Mivel azonban a templom megnyitásának engedélyezésével egyidejűleg arra is engedélyt kaptak, hogy tanítót is vihetnek a községbe, mivel a protestánsoknál lelkész vagy tanító körülbelül ugyanazt jelenti, egyúttal azt is elhatározták, hogy összeroskadt templomuk helyett is építenek újat. S mindez a legnagyobb protestánsüldözések idején!

Erre azonban már megint új uraság volt, Végh. Ez éppen akkor kocsmát akart a faluban építeni. Gazdatisztje azt ajánlotta neki, hogy az összedőlt templom helyére építse, mert az a hely a falu középpontja volt. Az uraság azonban „haragra gerjedve megpirongatta s azt mondta: ami az Istené volt, az a hely legyen az Istené, én el nem veszem. Behívatta az elöljárókat s maga ösztönözte, hogy építsenek szép új templomot, ő ad téglát és fát”.

És úgy tett, amiként beszélt. Adott. Az eklézsia pedig megépítette a templomot. Világos, hogy ez a földesúr is katolikus volt, s látjuk, hogy a dolog Mária Terézia alatt történt, amikor a protestánsok üldözése hasonlíthatatlanul nagyobb volt, mint Lipót alatt. Mi azonban mégis úgy tudjuk, hogy még Lipót se tett mást főpapjaival és „hitehagyott” főuraival egyetemben, mint hogy télvíz idején úzték világgá a protestáns lelkészeket és szegény diergő, neveletlen gyerekeiket.

A komlósdiakat se háborgatta senki egész 1730-ig (tehát Lipót egyáltalában nem, sőt évtizedeken át még III. Károly se), csak 1730-ban kellett elbocsátaniuk iskolamesterüket. József császár idejében aztán újra fogadhattak tanítót, egyházi épületeiket is megépíthették a „gróf Széchenyi Ferenc öexcellenciája”, a jóságos katolikus földesúr, egy bizonyos helyet „szintén egészen az árokig a parókiához adta”. Látjuk tehát, hogy az iskolamester tulajdonképpen itt is parókiát jelentett.

Csokonyán 1650-ben Kiss Miklós volt a lelkész. 1724-ben Karai Mihály, 1750-ben Komáromi István. Tehát Lipót uralkodása alatt ezt az ekléziát se bántotta senki. De még III. Károly alatt is, mikor a törvény már rég kimondta, hogy csak az articuláris helyeken lehet nyilvános protestáns vallásgyakorlatos lelkész. Nem zavarta őket senki még Mária Terézia uralkodásának első húsz éve alatt se. Csak 1759-ben csukták be templomukat, tehát nem hosszú időre, mert ettől II. József uralkodása csak húsz év. De ez idő alatt is Visontára járhattak és jártak is a hívek, ahol ekkor is megmaradhatott a templom és lelkész. Az átjá-

rás annál kevésbé lehetett nagy teher számukra, mert maga az Emlékkönyv is kiemeli, hogy „tőszomszédságában” van. A Szilágyi-történelem pedig — láttuk — úgy ír, mintha a templomelvétel a protestantizmus kiirtását és híveinek a katolicizmusba való belekényszerítését, az áttérés kényszerét jelentette volna.

A csokonyai kálvinisták azonban annyira nem voltak hozzászokva az „üldözéshez”, és tűrni annyira nem tudta (noha Szent Pál levelei minduntalan a béketűrést hangoztatják), hogy zendülést csináltak amiatt, hogy harangozhassanak. Erre azokat, akik bujtoogatók voltak, börtönbe vetették s letartóztatásuk alkalmával állítólag össze is verték őket. Lehet, de bizonyára csak azért, mert még akkor is ellenállást fejtettek ki.

Nemcsak a verés, hanem még a letartóztatás se azért történt, mert Kálvin követői voltak, hanem azért, mert zendülést, lázadást robbantottak ki. Mennyivel több és nagyobb harangokat vettek el például az ő őseik 200 évvel előbb a katolikusoktól, s lám, azok mégse merete zendülni miatta. De azért az Emlékkönyv természetesen „megkínzott hitvallóknak” nevezi ezeket a zendülőket és dicskoszorút fon fejük köré.

Darány már nem olyan csip-csup község, mint az eddig említettek, nagy része. Somogyban azon ritkaságok közé tartozik, ahol a kálvinisták száma eléri az ezret. Igaz ugyan, hogy százsámra sorolhatnám azokat a községeket, ahol ennyi s még ennél is több katolikusnak sincs külön lelkészsege, de azért mégis elismerem, hogy Darányba már nem volt felesleges a külön kálvinista templom és lelkész.

A kálvinista Emlékkönyvből is megállapítható azonban, hogy Darányba nem is zárták be soha a kálvinista templomot és innen nem üzték el soha a lelkészt. Nemcsak Lipót uralkodása alatt nem, hanem még III. Károly vagy Mária Terézia alatt sem. Sőt az az igazság, hogy a darányi kálvinista egyházközség még a regálé felét is megkapta, s ez akkora anyagi értéket jelentett, hogy később, mikor az egyházközség e jogát eladta, megváltásáért 19.000 forintot kapott. Olyan összeg volt ez akkoriban, hogy egy egész uradalmat lehetett rajta venni. Mindenesetre ez is jellemző adat a protestánsüldözéshez. Ahol a hívek száma megokolttá tette a külön templomot és lelkészt, ott nemcsak be nem zárták a templomot, s el nem üzték a lelkészt, hanem állítólag egyenesen ilyen fejedelmileg támogatták.

Istvándi, a másik Darányhoz hasonlóan népes kálvinista község a Dráva mentén. Az istvándiakat se háborgatták soha vallásuk gyakorlatában, pedig Eszterházy herceg jobbágysai voltak. Ezért se nekik, se a darányiaknak nem is adhatott semmit II. József türelmi rendelete. Őket mindig „tűrték”. Ami pedig Lipót „rémuralmát” illeti, az istvándiak az ő apja uralkodása alatt szerezték mindazt, amijük volt. A templompadlásuk deszkáján ugyanis is „arab számjegyekkel” ez volt felírva: 1649.

A katolikusoktól rabolt középkori templomukat elhordatta a török, mert anyagát a szigetvári vár építésére használta föl. Bizonyára ehelyett építették 1649-ben az újat. Nekünk itt csak arra kell rámutatnunk, hogy új templomépítésük az ellenreformáció állítólagos tombolása idején volt, és a hétpróbás katolikus Esterházy földesurasága idején. Mégis, a legkisebb nyoma sincs annak, hogy az építést bárki is akadályozta volna, vagy akár csak engedélyt is kellett volna hozzá kérniük.

Az Emlékkönyv azt mondja, hogy „a lelkészek sorrendjét csak 1653-tól fogva lehet megállapítani”, és ettől kezdve el is sorolja a mű mindegyiket név szerint egyenként. Mi csak arra hívjuk fel a figyelmet, hogy azt, hogy Istvándiban voltak protestáns lelkészek, éppen Lipót uralkodásának kezdetétől fogva tudjuk, vagyis éppen attól az időtől kezdve, mikor állítólag megkezdődött a protestáns templomok elvétele, a lelkészek „télvíz idején” való lelketlen kiűzése, azaz a véres, kegyetlen protestánsüldözés, s mikor a község a „hitehagyott”, fanatikus katolikussá lett Esterházyak földesurasága alá került.

Kastélyosdombónak és Drávagárdonynak közös kálvinista lelkészsege van. Dombó „igen régi prédikátortartó hely”, mondja az Emlékkönyv, de 1749-ben Nedeczky Károly, az uraság, kitiltotta a prédikátort. A dolog „rémességét” azonban rögtön elveszi az, amit

hozzátesz, hogy „azután mesterek szolgáltak”, tehát a kitiltással tulajdonképpen semmi nagyobb baj nem történt, mint az, hogy eddig prédikátornak, azután pedig mesternek hívták a lelkészt. A templom is nyitva és a kálvinisták használatában maradt. 1749 azonban már Mária Terézia ideje. Lipót száz évvel előbb kezdte uralkodását, tehát az ő idejében a dombóiak még nyilvános vallásszabadságot élveztek, sőt azt élvezték még III. Károly alatt is. Ez utóbbinak uralma alatt, 1720-30 táján elvették ugyan templomukat, de egy 1744-i megjegyzés viszont egy olyan templomukról tesz említést, melyet 1734-ben, tehát még III. Károly alatt építettek. Ezt tehát a dombóiak még a kálvinista üldözés mélypontján, az árticuláris helyek korában is megtették. „1753-ban Dombón csak lévita volt”, állapítja meg az Emlékkönyv. Ez azt jelenti, hogy az egyházközségnek felekezeti vezetője ekkor is volt. Aki azonban tudja, hogy Dombó milyen kis egyházközség még ma is, még az ellen se tehet semmi kifogást, hogy az a vezető csak levitai rangban volt. Ugyanakkor a dombóinál sokkal nagyobb katolikus egyházközségek százainak még „levitájuk” sincs ma se.

Aztán hátha nem is csak a katolikus elnyomás volt az oka, hogy Dombón nem volt vírágban a felekezeti élet? Nem mi, hanem az Emlékkönyv állapítja meg például, hogy „mióta a vallás szabad gyakorlata biztosítva van, se tekintetben kultámadásoktól félni nem kell, azóta e két társegyház, Dombó és Gárdony, folytonos viszálykodásban van egymással”.

Teljes joggal adhatunk kifejezést annak a véleményünknek, hogy Lipót kora protestánsainak egész Európát betöltő nagy jajveszékelései az ő „hitük” üldözése miatt, a protestáns ellenzéknek színpadias kivonulása az országgyűlésről, előtte pedig ottani nagy hangoskodása tisztán csak a bennük levő összeférhetetlenségi hajlam, pattogás és duhajkodás kedvelésének megnyilvánulása volt. Mihelyt a katolikusok ellenében nem élhette ki magát már ez a hajlam, azóta az eklézsián belül nyilvánul meg s egymás ellen irányul. Valaki ellen ugyanis irányulnia kell.

Az esetek és példák további sorolása, azt hiszem, felesleges. Csak azt jegyzem még meg, hogy azok az esetek, melyeket ismertette, csak találomra kerültek elő, s tetszés szerint sorolhatnám a többieket is, mert hiszen nem kivételeket hoztam fel, hanem az esetek egyhangú sorából ragadtam ki néhányat találomra.

Protestánsüldözés nálunk nem volt, hanem csak katolikuspártolás, de az is sokkal kisebb fokú, mint közvéleményünk gondolja. Ami volt is, elsősorban nem I. Lipót korában volt.

Miért tértek meg a főurak?

Az is tarthatatlan állítás, hogy a főurak egy részére a katolikus vallásra való visszatérés „előnyt” jelentett, s így valótlan, rosszakarató, s teljesen túrhetetlen az az állítás, illetőleg célzás, hogy lépésüket érdekből tették. Pedig ez a meggyőződés protestáns körökben egészen általános, sőt általános még az önálló állásfoglalásra képtelen katolikus körökben is.

Az igaz, hogy az udvar a méltóságok adományozásában nagyon is nézte azt, hogy ki katolikus és ki nem, s mindenképpen rajta volt, hogy a befolyásos állásokba katolikusok kerüljenek. Akkoriban még nemcsak az udvar és a főpapság, hanem a főurak is (és mindenki) így járt el katolikus és protestáns részen egyaránt. Mivel az udvar öntudatos katolicizmusa mellett még az országgyűlés többsége is katolikus volt, az is igaz, hogy például a nádori méltóságra protestáns főúr ekkor már nem is gondolhatott.

Ne feledjük azonban, hogy főispán és örökös főispán protestáns főúr ekkor is éppúgy lehetett, mint katolikus. Láttuk ezt például I. Rákóczi György esetében (mikor ő mégcsak magyar főúr volt), aki fiatal létére is örökös főispán lehetett a vagyona révén, de azért mégis az emlegette panaszosan, hogy ő protestáns vallása miatt Magyarországon semmi se lehet. Elfelejtette, hogy erdélyi fejedelem viszont lehetett belőle, sőt azzá nem is lehetett volna, ha katolikus lett volna. Pedig fejedelemnek lenni bizonyára több, mint nádornak lenni. (Láttuk mennyire senki volt Esterházy nádor Bethlen Gábor mellett, s leveleiben hogyan fölségezte.)

Láttuk ugyanezt Thurzó Imrével és Thököly Istvánnal kapcsolatban is. Ez utóbbit más katolikus igénylőkkel szemben éppen Lipót nevezte ki Árva megye örökös főispánjává. Nádasdy Ferenc is már nyolcéves korába lett a nagy és tekintélyes Vas megye főispánjává, akkor, mikor még protestáns volt, mégpedig katolikusgyűlölő protestáns.

Sőt nemcsak egyszerűen protestánsok, mint amilyen Bánffy Dénes volt, hanem még rebellis, összeesküvő, királyuk ellen fondorkodó, franciákkal, törökkel cimboráló protestánsok is kaptak Lipóttól grófi rangot, mint például Bethlen Miklós és Thököly István vagy a Telekiek.

Igaz, hogy Lipót az árvai főispánságot nemsokára elvette Thököly Istvántól (ezt a Weselényi-összeesküvésben részt vett protestáns köznemesség akkor mint egyik legfőbb sérelmét emlegette), ámde ez csak azért történt, mert Thököly István, mint a Thurzó György-féle hitbizomány kezelője kapta a főispáni kinevezést, s mikor megkapta, a többi Thurzó-örökös tiltakozott ellene, mert kinevezésében saját sérelmét látta.

Az eset tehát nem a protestánsok mellőzését, hanem éppen ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy Lipótnál a kinevezésben mennyire nem volt akadály a kinevezendőnek a protestáns vallása. Thökölyt, a teljesen protestáns felekezeti gondolkodású embert nevezte ki Árva megye örökös főispánjának, noha ez a méltóság a Többi Thurzó-örökösök akármelyikét éppúgy megillette volna, mint őt, s akkor ezek között az örökösök között a legtöbb már katolikus volt.

Azok a dúsgazdag protestáns főurak, kik megtértek, a Zrínyiek, Thurzók, Homonnayak, Széchyek, Batthyányak, Illésházyak egy Nádasdy Ferenc vagy egy Báthory Zsófia, olyan hatalmat jelentettek, hogy sokkal jobban szüksége volt az udvarnak őrájuk, mint nekik az udvarra. Ők nem tértek meg érdekből, mert Bécsből bajosan kaphattak valamit. Ők legfeljebb az erdélyi fejedelemséget ambicionálhatták, annak elérésében pedig csak akadály (mégpedig legyőzhetetlen akadály) volt katolikus vallásuk.

Ezért állt a végén Nádasdy is és Báthory Zsófia fia (I. Rákóczi Ferenc) is protestáns érdekek szolgálatába, mint a törökkel cimboráló összeesküvő. Sokkal büszkébbek is voltak ők, már csak fejedelmi vagyonuk miatt is, semhogy úgy megalázzák magukat, hogy az udvar kegye kedvéért „cseréljenek” hitet.

Mint protestánsok egyébként is jó üzletemberek voltak mindnyájan és nagy skótok is (különösen Nádasdy), s mivel az udvar rászorult a pénzükre (különösen Nádasdynak volt igen sok készpénze), bármit megnyerhettek tőle mint protestánsok is. Láttuk már, hogy a XVI. században is milyen ura volt az udvarnak a pénzes Perényi annak ellenére is, hogy engesztelhetetlen ellensége volt mindannak, aki katolikus volt. Ő is, Dobó Ferenc is valószínűleg bankárai voltak az udvarnak, s mivel annak mindig gyorskölcsönökre volt szüksége, ők diktáltak neki, nem pedig az udvar nekik.

Ami pedig a nádorságot illette, e tekintetben csak a legtekintélyesebb néhány főúr jöhetett szóba, a többi főúr erre nem is gondolhatott. Főispánok pedig ők is lehetek s lettek is akkor is, ha protestánsok, sőt — mint láttuk — az udvar és a katolicizmus ellenségei voltak is. E gyenge kis előnyök mellett azonban teljesen mellőzik történetíróink a hitcsere nagy hátrányait. (Már ti. azért a hitcseréért, mely a protestantizmusról a katolicizmusra történt. De hát a mi történetírásunk úgyis csak ebben az esetben beszél gyűlöletes „hitcseré-

ről”). Pedig ezek a hátrányok annyira megvoltak és annyira nagyok voltak, hogy még az elfogult kutatóknak is észre kell venniük.

Láttuk már fentebb, hogy még Acsády is megemlíti, hogy a Homonnayak, Csákyak vagy Perényiek „hítcseréjükkel” semmi mást nem nyertek, mint csak azt, hogy „csaknem teljesen elvesztették politikai és társadalmi befolyásukat”, azaz magyarul, hogy a senkinél is kevesebbek lettek. Az ország akkor még többségében protestáns volt ugyanis és a becsületüket is elvesztették miatta az ország közvéleménye előtt. Megvetettek, lenézettek és a protestáns propaganda-hadjárat áldozatai lettek. Látjuk, hogy még most, kétszáz év múlva is nem megtérőnek, még csak nem is vallásváltoztatónak, hanem hítcserélőknek nevezi őket a Szilágyi-történelem. Milyen jövő, milyen érvényesülés várhatott az ilyenekre?

Azt tartották róluk, hogy hitükkel együtt hazájukat és fajtájukat is eladták, tehát hogy becsutelt emberek. Nádasdynál például, aki megtérése után Esterházy Miklós nádor gazdag és híresen szép lányát, Júliát vette el, akibe Zrínyi Miklós, a költő hiába volt szerelmes, az egész ország arról volt meggyőződve, hogy a leány szép szemei és vagyona kedvéért „adta el hitét”. Protestáns vallású szerzők még ma is mint magától értetődő és köztudomású dolgot emlegetik ezt műveikben.

Pedig hát Esterházy Júliára, akinek egy egész sereg édes- és mostohatestvére volt, s így hozománya éppen nem ígérkezett valami különösen nagynak, legalább akkora szerencse volt, hogy Magyarország Krózsusa, a mérhetetlen birtokain kívül még készpénzben is igen bővelkedő Nádasdy (aki volt olyan gazdag, mint Zrínyi Miklós) elvette, mint Nádasdyra az, hogy Esterházy Júliát megkapta.

Ez már legfeljebb csak annyiban volt kitüntető, hogy híres hatalmas és gazdag vetélytársa volt, Zrínyi Miklós, s a lány vele szemben őt részesítette előnyben. Zrínyi egyébként is akkor még fiatalember volt, tehát nem is lehetett még olyan híres, mint amilyen később lett. Ezzel szemben Nádasdy is híres volt nagy műveltségéről és eszéről is, roppant gazdagsága mellett.

Nádasdy annyira öntudatos, büszke és azelőtt a katolicizmust annyira gyűlölő, sőt megvető protestáns volt, hogy azok számára, akik csak egy kicsit is ismerik protestánskori viselkedését és tettei, teljesen képtelenség arra gondolni, hogy érdekből „cserélte” volna hitét. Tudva van, hogy Esterházy Miklós és az udvarában tartózkodó jezsuiták győzték meg és térítették meg a nemcsak vagyonára, hanem tudására is büszke főurat, s hogy mennyire meggyőződésből lett katolikus, mutatja az az egész különleges buzgalom, melyet megtérése után új hite érdekében kifejtett, különösen az első években.

Láthatjuk majd, hogy mikor már fiatalos idealizmusa elmúlt és régi hitbuzgalma megcsökkent, éppen azért bocsátkozott bele a Wesselényi-összeesküvésbe, hogy ismét megszerezze magának azt a protestáns magyar közvéleményt, melyet megtéréssel annyira magára haragított és oly elkeseredett ellenségévé tett. Nádor szeretett volna ugyanis lenni, de nagyon is éreznie kellett, hogy minden gazdagsága és tehetsége mellett az, hogy katolikus, ehhez még nem elegendő, sőt a protestánsok támogatása és szavazatai nélkül nem is érheti el célját. Tehát még a nyugati határon élő földesúr is ennyire rászorult a protestánsokra, ha Magyarországon vezető akart lenni még akkor is, ha hatalmas volt is, megtehetséges is. Láttuk, hogy kortársa, Zrínyi, a költő is ezért legyezte annyira a protestánsokat.

Akkor azonban az ország keleti felében lakott, rebelliók idején (pedig ez időben egymást érték a rebelliók) mint jellemtelen hítcserélő és hazaáruló, teljes vagyoni pusztulással, majorjai felégetésével és kirablásával, sőt — mint Sennyey — még életével is lakolt (pedig Sennyey nem is volt „hítcserélő”, mert családjá mindig katolikus volt).

A teljes vagyoni pusztulás és a hazátlanná, menekülővé válás egyébként a nyugaton lakó hítcserélőknek vagy klerikálisoknak is sorsa lett ilyenkor, de ezek legalább a pusztta életüket megmenthették, mert lehetőségük volt a még idejében való Bécsbe menekülésre.

Ilyen nagy „előnyeik” voltak tehát földesuraink „hitcseréjének” e korban! A teljes népszerűtlenség, gyökértelenség, a tömegek rokonszenvének és becsülésének teljes elvesztése.

A rágalmazás és gyűlölet azonban akkor is kísérté a megtérő főurat, sőt még utódait is, ha nem volt felkelés. A meggyőződésen kívül tehát még nagy önzetlenség, bátorság és lelki nagyság is kellett hozzá, hogy a közvélemény terrorjának, a piszkos meggyanúsításoknak és rosszakarató rágalmaknak ki merje magát valaki tenni azzal, hogy az Egyházba visszatér.

Hogy mennyire más volt a helyzet az ilyen előkelő megtérésekben, mint a protestáns elfogultság és gyűlölet beállítja, azt mutatja Anton Ullrich braunschweig-lüneburgi uralkodóherceg megtérése. Ő szuverén volt, s így jobban megvethette volna a közvéleményt és alattvalói ellenszenvét. Továbbá felekezete és alattvalói megtérését annál inkább megbocsahtatták, mert öreg volt már és felnőtt fiai voltak, akik természetesen mind protestánsok voltak. Így azon pár év múlva, amíg az öreg még élhetett, a fejedelemség újra visszakерült protestáns kézbe s meg is maradt ott mindig. Ilyen esetben a fejedelmi személy megtérése inkább csak erkölcsi veszteség volt a protestantizmusra, de nem politikai és hatalmi.

Mégis, noha már régen katolikus volt lélekben, s mikor végre rászánta magát a döntő lépésre, már lélekben annyira katolikus volt, hogy még egy hosszú művet is írt a katolicizmus igazságának bizonyítására, mégis csak 77 éves korában (vezethet-e valakit még ilyen korban is érdek?) tudta magát rászánni, hogy nyilvánosságra hozza meggyőződését, illetőleg, hogy letegye a katolikus hitvallást, de erre még ekkor is csak titokban volt hajlandó, s a pápának valósággal úgy kellett rákényszeríteni, hogy lépését nyilvánosságra is hozza (mert az igazságot kötelessége mindenkinek az emberek előtt is megvallani, és aki erre nem hajlandó, nem méltó arra, hogy Krisztus követője, azaz az Egyház tagja lehessen).

Vajon mitől félt ez az előkelő és szuverén hatalommal bíró aggastyán? Volt hitfelei megvetésétől, gyűlöletétől, rágalmaiktól, terrorjától.

Ami pedig azt az annyit emlegetett előnyt, az esetleges nádorságot illeti, hát igaz, hogy annak idején a megtért Esterházy Miklósból (sőt még fiából, Pálból is) nádor lett s az lett a szintén megtért Wesselényiből is, s az is kétségtelen, hogy ha nem tértek volna meg, nem lehetett volna nádor belőlük. Ne felejtjük el azonban, hogy azok a magyar főurak, akik nem tértek meg, még sokkal többre vitték. Belőlük egyenesen erdélyi fejedelmek lettek.

Ahogy azonban kétségtelen, hogy Esterházy Miklósból, Pálból vagy Wesselényi Ferencből sose lett volna nádor, ha megmaradt volna protestánsnak, mert az akkor már katolikus ország nem választott meg nádorra protestáns embert, éppoly kétségtelen, sőt még kétségtelenebb, hogy se Bocskaiából, se Keményből, se Bethlen Gáborból, se a Rákócziakból, se Thökölyből, se Apafiből, se Barcsayból nem lett volna soha erdélyi fejedelem, ha az ő családjuk is visszatért volna a katolikus hitre.

I. Rákóczi György testvére például visszatért, s bizony mint egyszerű szürke főúr halt meg. Igaz, nem volt annyira tehetséges se, mint kálvinistának megmaradt, fejedelemmé lett testvére, de sokkal becsületesebb is volt nála (a politikai tehetség mindig az erkölcsi gátlástalanságot és a bűnös eszközök felhasználását is jelenti), de kétségtelen, hogy a protestáns Erdély fejedelme akkor se lehetett volna belőle, ha éppoly vagy akár még tehetségesebb lett volna, mint a protestáns Rákóczi, hacsak hitcserére nem vállalkozott volna a fejedelemség kedvéért.

Pedig hát milyen senki egy nádor egy fejedelem mellett! A nádor alattvaló. Igaz, hogy a magyar alattvaló elseje, aki még a király helyettese is lehet, de akkor is csak szolgál, mert a király akarata ellenére semmit se tehet. A fejedelem azonban a maga ura, aki még a császárral és a királlyal is dacolhat. Láttuk, hogy még Esterházy nádor is milyen alázatos hangon, mint szolga szokott az úrral, levelezett Bethlennel, noha Bethlen még nála is sokkal alacsonyabb származású volt, s noha Bethlen jellemének olyan szégyenfoltjai és érvé-

nyesülésének olyan sötét pontjai voltak, melyekért Esterházy megvetette és méltán meg is vethette.

Igaz, hogy Báthory István nagy vagyona és szerencséje révén katolikus létére is lehetett erdélyi fejedelem, sőt e révén aztán még lengyel király is, sőt ez utóbbivá mint protestáns nem is lehetett volna, ámde ez még a hitújítás első évtizedeiben történt, mikor a két tábor közti különülés még nem volt annyira kifejlődve.

Később, az ellenreformáció megindulása után ez márt nem volt lehetséges, hisz láttuk, hogy Erdélyben később még protestánsokat is csak olyan feltétellel választottak meg fejedelemmé, hogy nem lesz pápista a jövőben se. De láttuk, hogy még Báthory István is csak megalkuvás és hite nyilvános gyakorlatáról való lemondás árán lehetett és maradhatott Erdély fejedelme.

Protestáns magyarok még Magyarország fejedelmévé (Bocskai), kormányzójává (Kossuth), köztársasági elnökévé (Tildy, Dobi), sőt koronás királyává (Bethlen és török koronával Thököly) is lehettek. Lehettek azzá katolikusok is (II. Rákóczi Ferenc, gróf Károlyi Mihály), ámde ehhez rebellió, forradalom kellett. Ilyesmi pedig nem illett katolikus főúrhoz, s ha rá is vitte a lelkiismerete, sikerre nem igen számíthatott, mert ereje csak a protestáns tömegekben és olyan magáévá tevésével lehetett, melyek a katolicizmussal ellenkeztek.

Ezért végezték a Wesselényi-összeesküvés katolikus vezetői nagyratörésüket a vérpadon, s ezért végezte életét a katolikus II. Rákóczi Ferenc is Rodostóban, míg kálvinista dédapja az övénél sokkal kisebb tehetséggel nemcsak fejedelem lehetett és maradhatott, hanem dinasztia is alapított. Ezért lett 48-ban is kormányzó (Kossuth) és később a diktátor (Görgey) is protestáns, de a vértanúk ezért kerültek ki ekkor is katolikusokból.

Hamis érvek

Hogy legnagyobb szabású magyar történelmünk (a Szilágyi-féle) mennyire hamis nyomokon indult el, mikor e kor ismertetésével kapcsolatban teljesen protestáns álláspontra helyezkedve erőszakról, jogtiprásról és üldözésről beszél, azt jól láthatjuk abból is, hogy ismételten hivatkozik Zrínyinek, a költőnek „Siralmas panasz”-ára, melyet Kanyaró Ferenc adott ki a Történelmi tárban (1890. évf.). Acsády, a szerző, bizonyára azt gondolta, hogy ha a katolikus, sőt „buzgó katolikus” Zrínyi ennyire elítélte az e korban elkövetett jogtalanságot, mint „Siralmas panasz”-a elítéli, akkor ők, a református szerkesztő és a zsidó munkatárs is joggal és tárgyilagosan ítélik el. Mert csak nem kívánhatja tőlük senki, hogy pápábbak legyenek a pápánál, katolikusabbak a jezsuiták nevelte és a Mária-kép előtt imádkozgató Zrínyinél.

Csak az a baj, hogy a buzgó katolikus Zrínyi éppen nem volt buzgó, mint már alkalmunk volt látni. De azért a Siralmas panaszról azóta még így is már rég megállapította még Széchy Károly egész az együgyűségig menő katolikusellenes egyoldalúsága is, hogy semmiképpen se származhat Zrínyi tollából, azaz helytelenül tulajdonították Zrínyi Miklósnak. Igaz ugyan, hogy legrégebb példánya, mely fennmaradt, Zrínyi Miklóst mondja szerzőjének, ez azonban csak annak a sok hazugságnak egyike, mellyel e kor protestánsai propaganda és rágalomhadjáratukat támogatták.

A nevezett irat olyan nyers, durva hangon és annyira leplezetlen gyűlölettel ír papokról, szerzetesekről és a katolicizmusról, s annyira kiáltóan elfogult és egyoldalú, hogy ma

már még egy értelmesebb protestáns se vállalná el a szerzőségét, nem hogy azt lehetne elhinni, hogy ezt a művet a katolikus Zrínyi Miklós, a Szigetvári veszedelem szerzője írta.

Nem válik becsületére se Szilágyinak, se Acsádynak, se a magyar nemzet legterjedelmesebb történetének, hogy ők ezt mégsem vették észre s minden további nélkül elhitték, hogy Zrínyi írt ilyen hangon a saját egyházáról és papjairól. Szégyenüket még az se nagyon csökkenti, hogy a mű kiadója, Kanyaró Ferenc is elhitte azt. Neki ugyanis nem volt érdeke, hogy a hamisítást észrevegye, mert hiszen ő azt hitte, hogy Zrínyinek egy addig még nem ismert művét fedezte fel, s ez esetben elesett volna a felfedezés dicsőségétől. De ahogy Széchy Károly ezt már az ő elfogult katolikusellenessége ellenére is észrevette, éppúgy észre kellett volna vennie Szilágyinak és Acsádynak is, hogy ennek a műnek a szerzője nem lehet Zrínyi, a költő.

Zrínyi Miklós állítólagos (apokrif) Siralmas panaszának, mint látjuk, hamisított állításain kívül még a következő érvekkel próbálja bizonyítani Acsády, hogy a magyar rekatolizálás kora az erőszak, önzés és jogtalanság, nem pedig az igazi vallásosság kora volt.

„Olyan időszakokban, mikor igaz vallásos szellem hatja át az életet, ez a szellem nemes, fennkölt tettekre lelkesíti a híveket. Olyankor születnek a hatalmas dómok, a gyönyörű szentegyházak és a legtávolabbi falu szegény népe egyszerű templomok és kápolnák építésével ad tiszta, romlatlan hitéről bizonyítékot. De a XVII. század második felében egyetlen egy monumentálisabb egyházi építmény nem készült hazánkban. Ebben az időben a vallásos eszme mögött az uralomvágy lappangott és az erősebb egyszerűen elnyomta a gyöngébbet, elette templomait, elűzte papjait, láncra verette, tömlöcben sanyargatta híveit, kiket az esküvel megerősített, közkötelező törvények nem mentettek meg a hatalmasok nyers erőszakosságától. Mindezt nem sugallhatta az igazi vallásos szellem. Ez az ököljog, a hódítás, a jogtiprás szelleme volt, s a magyarságra olyan végzetes veszteséget hozott, melyeket mind a mai napig se bírt kiheverni.” (VII., 128. o.)

Elég tetszetős érvelés, de minden porcikájában hamis, mivel a tények, melyekre támaszkodik, se igazak, mert láncra veretés, tömlöcben sanyargatás csak lázítás, a rendeletek elleni ellenszegülés és a hatóság elleni erőszak eseteiben, de még ilyenkor is csak egészen kivételes esetekben, s egészen rövid időre történt, akkor is csak azért, hogy a hatóságok tekintélyét úgy-ahogy megmentsék.

Aztán arról is megfélemedezik az érvelő, hogy azok az elrettentő dolgok, melyeket ő elsorol, száz évvel előbb, a reformáció korában, valóban történtek, de akkor az új hit, nem pedig az Egyház javára. Vagy talán nem akkor vette el „az erősebb fél”, a protestantizmus az Egyház templomait, sőt — amit mi nem tettünk a protestánsok intézményeivel az ellenreformáció idején se — nem rombolta-e le Kolozsvárott is, Nagyváradon is a jezsuiták templomát és egyetemét, s nem történtek-e ezzel kapcsolatban akkor még gyilkosságok is? S talán akkor mindez nem a törvény ellenére történt? Hiszen akkor még jogilag javában az a törvény volt érvényben, hogy „lutherani comburnatur”, vagyis hogy nem a katolicizmus, hanem az eretnokség nem tűrendő Magyarországon?

Vagy talán nem ebben az időben volt az is, hogy Báthory István, mint erdélyi fejedelem, csak titkon járhatott misére annak ellenére, hogy még az új erdélyi törvények is teljes vallásszabadságot biztosítottak mindenki, tehát állítólag még a legegyszerűbb jobbágy részére is? (Úgy látszik, csak a fejedelem számára nem). Nem mondták-e ki még az új törvények is, hogy a katolikus vallás a reformátussal egyenrangú (tehát akár fejedelem, akár jobbágy valaki, egyaránt joga van akár misére, akár kálvini igehirdetésre vagy úrvacsorára járni)? S Erdélyből nem ugyanezen törvény ellenére űzték-e el a jezsuitákat (miután templomukat, egyetemüket lerombolták)? Nem e törvény ellenére tiltották-e meg a katolikusoknak, hogy püspökük lehessen?

De később is nem Erdélyben vették-e bele a kis I. Rákóczi Ferenc fejedelemmé választásába azt a záradékot, hogy ha valamikor át találna térni a kálvinizmussal természetesen

egyenrangú katolikus vallásra, akkor fejedelemségét vessze el? Vajon nem ugyanazon el-
lentmondás-e ez az alkotmányba iktatott törvények és a valóság között? Miért nem botrán-
kozik meg hát ezeken is a Szilágyi-történelem, s miért nevezi s magasztalja egyenesen az
élő hit korának? Nem éppúgy törvény volt-e a kommunizmus alatt is, hogy vallásszabad-
ság van és sajtószabadság? S a külföld előtt akkor is nem úgy beszéltünk-e mindig, mintha
ez nálunk a valóságban is megvolna?

De ennek ellenére mutassanak nekem csak egyetlenegy olyan magyar történelmet is,
még akkor is, ha nem protestáns, hanem katolikus írta, mely a reformáció korát is az ököl-
jog, a törvénytelenység és az erőszak korának írja és az igazi vallásosság korával ellenkező
korként bélyegzi meg, melyben az erősebb elnyomta a gyengébbet és az uralomvágy ural-
kodott? Éppen ellenkezőleg! Minden mű, még a katolikusoké is (hacsak nem kifejezetten
katolikus egyháztörténelem), mint a legtisztább vallásosság és a lelki felemelkedés korát
meghatódottsággal ismerteti a reformáció történetét.

Még a katolikus Szerb Antal is azt írja magyar irodalomtörténetében, hogy ha Szent
István kora volt a magyarság számára a keresztség, akkor a hitújítás kora volt számára a
bérmálás, azaz a lelki megújulás kora. De a szintén katolikus Pintér Jenő is azt írja a hit-
újításról, hogy „szabaddá tette a gondolatot”. (Ezért aztán ugyancsak ki is csúfolja Pintért
Szabó Dezső, a kálvinista lelkész-ivadék.)

Népünk protestánssá tételekor tehát senki, még a katolikus írók se vesznek észre sem-
mi visszataszítót, ököljogot, erőszakot, törvénytisértést, a gyengébb elnyomását, templom-
foglalást, uralom- vagy terjeszkedési vágyat, papelűzéseket olyan hajlékokból, melyeket az
ő számukra építettek. De nemcsak ezt nem veszik észre, hanem mindennek egyenesen az
ellenkezőjét látják, megtisztulást, felemelkedést, békét, hitet, áldozatkészséget, megújulást,
a Szentlélek fehér galambját (Szerb Antal „bérmálása”).

Pedig már csak amiatt is észre kellett volna venniük mindennek éppen az ellenkezőjét,
mert hiszen ők állapítják meg, hogy „olyan időszakokban, mikor igazi vallásos szellem
hatja át az életet, ez a szellem nemes, fennkölt tettekre lelkesíti a híveket. Olyankor szület-
nek a hatalmas dómok, melyek ekkor keletkeztek, hol vannak a XVI. században épült gyö-
nyörű szentegyházak? Nem épült ilyen ebben a korban nemcsak nálunk, ahol a szellemi és
anyagi virágzást a török is akadályozta, de nem épült egyetlenegy nyugaton se. Se Angliá-
ban, se Németországban, se Hollandiában, se a skandináv országokban.

S lám, nemcsak az Egyház meglevő templomainak erőszakos elfoglalása, a papok el-
űzése, sőt templomok és iskolák felgyújtása és földig rombolása, művészi képek és szob-
rok megsemmisítése, de a hatalmas dómok és gyönyörű szentegyházak építésének hiánya
se akadály a annak, hogy e korban az irodalom egyhangúan békét, szabadságot, felemelke-
dést, vallásosságot, sőt Szentlelket nem szímatoljon. E korban csak a jót veszik észre még
annak ellenére is, ha a valóságban egyáltalán nem található. Az ellenreformáció korában
pedig csak hatalomvágyat, a gyengébb elnyomását, a törvényteleniséget, ököljogot látnak.

Pedig hát hogy lenne az a gyöngébb elnyomás, erőszak, jogtalanság vagy törvénytelen-
ség, ha a most már katolikus földesúr természetesen a maga katolikus vallását akarja vagy
szeretné támogatni, az ő papjának szeretne lakást, tüzelőt és egyéb járandóságot adni, nem
pedig annak, akinek régebben adott, de természetesen csak azért, mert akkor még az ő
szavára hallgatott, mert akkor még azt gondolta igazságnak.

Hogy a katolikus visszahatás korában nem épültek hatalmas dómok, nem azért történt,
mert e kor emberei nem voltak jók, hanem gonoszok, nem vallásosak voltak, hanem hata-
lomvágyók és a gyöngébbek elnyomói, hanem egyszerűen azért, mert monumentális épít-
mények jólét idején és hosszabb békekorban, nem pedig egy elpusztult országban és
háború közepette szoktak keletkezni.

Aztán hatalmas dómokat akkor szoktak építeni, mikor a nép úgy elszaporodik, hogy
nem fér már a régi kisebb templomba, mert szűk neki. Ámde hogyan és minek építhetett

volna ilyeneket legbuzgóbb vallásossága ellenére is éppen a XVII. század második felének, Lipót korának magyarja, akinek fajtájából ezeréves története folyamán még sose volt olyan kevés mint éppen ekkor (az egész országnak mindössze másfél millió lakosa volt), s területe sose volt olyan kicsi, mint ekkor, s részint az állandó török betöréseket és rablásokat, részint az utána következő felszabadító háború rémes pusztításait és elviselhetetlen anyagi terheit nyögte?

Nyilvánvaló tehát, hogy egész mások voltak a hatalmas dómok nem épülésének okai, mint a Szilágyi-történelem ezt olvasóival el szeretné hitetni. Furcsa, hogy ez a mű éppen akkor akar gyönyörű szentegyházakat és hatalmas dómokat építeni, mikor egész történelme folyamán a legkisebb számú volt a magyar, és így legjobban elfért a már meglévő templomaiban is, viszont még betevő falatja is csak szűkösen volt.

De mégis még szép nagy szentegyházakat és hatalmas dómokat is épített ez a kor. Legnagyobb térítőnk, Pázmány Péter építette ugyanis az érsekújvári „öregtemplomot” és Lipót uralkodása alatt építette Esterházy Miklós nádor, a másik nagy térítő, a kis Rómának, Nagyszombat legnagyobb templomát.

Ez „üldözés” idején épültek Buda és a nagyalföldi katolikus parasztvárosok nagy, messzire látszó tornyú templomai. Láttuk ugyanis, hogy nálunk „protestánsüldözések” nem I. Lipót, hanem III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt, az articularis helyek korában voltak. Márpedig történelmünk egyik kora se annyira gazdag nagy építészeti alkotásokban, mint éppen ez a kor. Mai városaink műtörténeti beccsel bíró épületei, falusi kastélyaink és templomaink, például Eger székesegyháza és impozáns líceuma mind e kor termékei. Akkor keletkeztek ezek, mikor a felekezeti hírverés szerint protestáns lelkészeinket télvíz idején üzték ki parókiájukból.

Ha nálunk valaha üldözték a protestánsokat, akkor a barokk korban üldözték (III. Károly alatt és Mária Terézia uralma első felében) s a mai Magyarországnak mégis úgyszólván minden régi középülete, kastélya vagy temploma, akár egyházi, akár világi építészeti alkotása, a barokk kor műve. A Szilágyi-történelem érvelése tehát nemcsak nem helytálló, hanem állításának éppen az ellenkezője az igaz. Ezek az alkotások éppen a Szilágyi érvei alapján azt bizonyítják, hogy ez a kor lelkileg emelkedett volt, s a katolikus terjeszkedés nem az uralomvágy és a gyűlölet megnyilvánulása volt, hanem a vallásos meggyőződés, áldozatkészség és a legnemesebb értelemben vett felebaráti szeretetét.

Éppen ilyen hamis és valótlan az az állítás is, hogy az ellenreformáció a katolikus restauráció „a magyarságra olyan végzetes veszteséget hozott, melyet mind a mai napig sem bírt kiheverni.”. A katolikus térítés a magyarságra semminemű veszteséggel se járt, nem is járhatott, s így miatta nem is kell nemzetünknek semmit kihevernie, hacsak színvakságunkban a protestáns felekezetek veszteségét össze nem keverjük a magyar nemzet veszteségével.

Úgy látszik, hogy Acsády itt a magyarságnak az ellenreformáció miatti állítólagos eltöresztésére gondol. Erről azonban már kimutattuk, hogy teljesen légből kapott és a történelmi tényekkel ellentétben álló állítás. De statisztikai, illetőleg néprajzi tévedésen is alapul.

Acsády és a protestáns hírverés hatása alatt szinte az egész közvélemény a protestantizmust a magyarsággal azonosítja, legalábbis abban az értelemben, hogy nálunk a protestánsok mindig teljesen magyarokból álltak, mégpedig a magyarság legtisztább részéből.

Még ha így volna, akkor is furcsa lenne abból, hogy a protestánsok katolikusok lesznek, a magyarság pusztulására vagy kárára következtetni, mert hiszen nyilvánvaló, hogy a magyar azzal, hogy katolikus lesz, nem válik egyúttal tóttá, németté vagy horvátta is egyúttal, mert a katolikus hitvallás letevésével még nem változik meg a vére. De az se igaz, hogy nálunk a protestantizmus magyarokból, a katolicizmus pedig nemzetiségekből áll. A Bácskában és a Bánságban, Hont és Nógrád megyében éppen a katolicizmusnak van

magyar s a protestantizmusnak van idegen jellege, Erdélyben pedig a katolicizmus egyenesen kizárólag csak magyarokra szorítkozik.

Ez az érvelés azért hamis, mert tévesen azt hiszi, hogy Magyarországon a protestánsok egyedül csak a tényleg többnyire színmagyar kálvinistákra szorítkozik. Elfelejtí, hogy hazánkban lutheránusok is vannak, ezek azonban majdnem annyira idegen jellegűek (tótok, németek, vendek), mint amennyire a kálvinisták magyarok. Az ellenreformáció és I. Lipót Magyarországán azonban, mely nemcsak Erdélyt, hanem még az Alföldet se foglalta magában, protestáns részében még sokkal inkább állt idegen lutheránusokból, mint magyar kálvinistákból.

Az akkori Magyarország még csak a Dunántúlból és a Felvidékből állt. A Felvidéken azonban főképpen a lutheránusok képviselik a protestantizmust. Így van ez a Dunántúl nyugati felében is. (A keleti felében törökök voltak az urak.) A Lipót uralkodása alatt elvett templomok és elűzött prédikátorok tehát nagyobb részben idegen ajkú protestánsok templomait és prédikátorait jelenti, tehát nem azt nem mondhatjuk, hogy ezek a templomelvételek csak magyaroknak ártottak, hanem egyenesen azt kell mondanunk, hogy magyaroknak kevésbé voltak ártalmára, mint az idegeneknek.

Az északkeleti megyékben (Borsod, Gömör, Abaúj, Zemplén) a tekintélyes számú protestánság nem lutheránus, hanem kálvinista magyar ugyan, ámde e vidéken alig volt katolikus terjeszkedés, sőt ezek a megyék sokszor nem is tartoztak a habsburgi Magyarországhoz, hanem Bethlen, illetőleg I. Rákóczi György fennhatósága alatt voltak, tehát nem protestáns, hanem inkább katolikusüldözéstről lehetett náluk szó.

Abban a Magyarországhban, melyben háttérbe szorították a protestantizmust, ennek a háttérbe szorított protestantizmusnak sokkal több mint a fele idegenekből állt, míg a katolikusok nagyobb arányban álltak magyarokból, mint Ferenc József országában, mert ennek kétmillió magyarországi németje nagyrészen telepítés által került az országban, Lipót idejében tehát még nem lakott itt.

Aki Kőszeget, Sopront, Pozsonyt, Kassát, általában a Felvidék városait katolikussá tette, az nem kárt okozott a magyarságnak, hanem szolgálatot tett neki, mert e városokat ezzel magyarabbá tette, mint azelőtt voltak. Felvidéki német városaink például nemcsak azért vonakodtak letelepedési és házvételi engedélyt adni a környék nemeseinek, mert magyarok voltak, hanem még ennél is jobban azért, mert katolikusok voltak.

Az is köztudomású, hogy mind a pánszlávizmus, mind a pángermanizmus elsősorban e lutheránus németek és tótok között talált később követőkre. Aki tehát ezeket katolikussá tette, még ha megmaradtak is továbbra is tótnak vagy németnek, akkor is szolgálatot tett vele nemcsak a katolicizmusnak, hanem a magyarságnak is, mert a magyarság irányában jobbindulatú tótságot és németiséget kaptunk általa. Az ellenreformáció tehát a magyarság ellenségeinek számát csökkentette.

Később Erdélynek a Habsburgok uralma alá kerülésével és rutének és az oláhok nagy részének görög katolikussá tételével (amit ismét csak az ellenreformáció és a Habsburgok csináltak meg), megint csak a magyarság erősödött, mert a Rómával való egyesülés a ruténeket megóvta a szomszédos orosz kolosszus vonzó hatásától vagy ezt a vonzó hatást legalábbis erősen csökkentette, az oláhokban pedig a Romániához való vonzódást közbősítette. De — bár a Rómával való uniónak nem ez volt a célja — már azzal is, hogy az erdélyi oláhságot két részre szakította, szintén a magyarság ellenségeinek erejét csökkentette.

Ezért volt első dolga a rutének földjére bevonuló bolsevikoknak és a Romániát kezükbe kerítő oroszoknak, hogy mindkét helyen kiirtsák a Rómával való uniót és a görög katolikus papságot megsemmisítsék.

Milyen vérlázítóan torz, elfogult és rosszindulatú, az egész magyar kérdést tisztán protestáns szempontból felfogó s ezért egyenesen nevetségesen ható ezek után a Szilágyi-tör-

ténelem azon megállapítása, hogy a katolikus restauráció, Lipót és a katolikus magyar főurak hitbuzgalma a magyarságnak olyan nagy károkat okozott, hogy még ma se tudta őket kiheverni, sőt talán nem is tudja soha!

A protestantizmusnak okozott ez károkat, nem a magyarságnak. Még a protestánsoknak is szemükbe kell nevetnünk, ha ilyen elfogultan beszélnek maguk között. Mit szóljunk azonban ahhoz, ha egy zsidó, sőt esetleg katolikus beszél így az egész — állítólag felekezetek felett álló — magyar művelt közvéleménynek?

Hogy minő elfogultsággal akarják rábizonyítani a katolicizmusra, hogy Lipót idejében a törvénytíprás és erőszak eszközeivel élt, azt nagyszerűen mutatja, hogy Acsády Sztankovics jezsuitának ezzel a mondásával érvel: „Adná Isten minél hamarabb látnunk azt a napot, azt a dicséretes és örvendetes ünnepnapot, melyben az egész Magyarország egy nyelven szóljon, a régi, igaz hitben egyesüljön.”

Ha csak ilyen mondásokkal lehet bizonyítani azt, hogy a katolikusok minden áron, még törvényteleneségek, önkény és igazságtalanság árán is, ki akarták irtani Magyarországról a protestantizmust, akkor bizony igen veszett az az ügy, melyet bizonyítani akarnak. Csodálkozunk, hogy Acsády nem tudta, hogy minden katolikus így beszél és egyetért ezzel a jezsuitával. Ez a kívánság a legtermészetesebb dolog, ha valaki őszintén katolikus s nemcsak az erőszaknak, jogtalanságnak, törvénytörésnek, gyűlöletnek legkisebb nyomát se tartalmazza, hanem egyenesen a magyar haza és a magyar nép s benne külön a protestánsok szeretetét leheli.

Ha valaki a magyar népet egyhitűnek szeretné látni, az még bizonyára nem ellensége a magyarságnak. Abból még igazán nem következik az se, hogy ezt erőszakkal vagy más bűnös módon akarja elérni. Éppen ellenkezőleg. Ezt a vágyat nem is lehet másképpen elérni, mint csak úgy, hogy a jelenleg tévelygők meggyőződésből térjenek vissza az Egyházba. Hiszen ha nem így jönnének, nem is volna szabad velük az Egyház híveinek számát növelni.

A jezsuiták egyébként is az emberek meggyőzésével foglalkoztak, nem pedig kényszerítésével. A Szilágyi-történelem írója szerint tehát még az is bűnös eltévelyedés és gonoszság jele, ha valaki imádkozik azért, hogy Magyarország egyhitű legyen.

Acsády másik érve az ekkori katolikusok törvényteleneségeinek igazolására, hogy „beszélték, hogy a pozsonyi lutheránus templom ablakából egy kámzsás ördög szokott mindenki szeme láttára kinézni” (Századok, 1888. évf., 802. o.). Ebből bámulatos logikával azt a következtetést vonja le, hogy a „tömegben általában az a felfogás kapott lábra, hogy a protestánsok törvényen kívül állnak, mindenki azt teheti tehát velük, amit akar”.

Hogy ez a következtetés milyen alapon következik a lutheránus templom ablakán kinézetni szokott kámzsás ördögből, az én nem tudom. Mivel kámzsájuk tudvalevőleg nem a lutheránus prédikátoroknak, hanem a katolikus szerzeteseknek van, ezt a rémes ablakon való kinézést inkább a protestánsok, mint az ellenük „fenekedő” katolikusok számlájára volnék hajlandó írni.

Ilyen híresztelésekkel, ilyen érvekkel és ilyen logikával aztán persze hogy be lehet bizonyítani, hogy ebben a korban a katolikusok nem tartották bűnnek a törvényteleneséget, ha a protestánsok ellen követték el és hogy olyan mindenre képes ellenféllel szemben, mint akkor a katolikusok voltak, mi sem természetesebb, mint hogy a szegény agyonhajszolt protestánsok még az ördöggel (például a törökkel) is kénytelenek voltak szövetekezni (tehát még a katolikusokénál is nagyobb törvényteleneséget elkövetni s még inkább „a cél szentesíti az eszközt” elve alapján eljárni), hogy lábbal tiport jogait, meggyőződésüket és „szent hitüket” az erőszak, elnyomás és törvénytíprás ellen megvédjék.

A kor szelleme leggonoszabb megtestesítőjének Sámbar Máttyás jezsuitát tartja a Szilágyi-történelem. Egész nyíltan azt állítja róla, hogy arra a következtetésre jutott, hogy „tűzzel-vassal kell irtani az eretnokséget”. Azt azonban elfelejti, hogy ugyanez a Sámbar

Mátyás éppen Erdélyben működött, ahol — kálvinista uralom és katolikusüldözés lévén — bizonyára nem állt neki rendelkezésére se a tűz, se a vas. Legfeljebb a kálvinizmusnak állt ott ez rendelkezésére a katolikusok, de különösen a jezsuiták kiirtására.

Ennek ellenére Székelyudvarhelyen, ahol Sámbar működött, egy év alatt (1652-ben) 12-ről 236-ra szokott fel a katolikusok száma. Erre aztán II. Rákóczi György ki is tiltotta a jezsuitákat Erdélyből már 1653-ban. Az erőszakot tehát éppen ellenük alkalmazták.

Mindez bizonyára nem nagyon egyezett a vallásszabadság és a katolikus vallás egyenjogúságának erdélyi törvényével, sem Sámbar Mátyásnak a magyar alkotmányban biztosított jogaival, mely semmiképpen se engedte meg hogy egy magyar nemből (ráadásul még egyedül csak azért, mert egy, az erdélyi törvény szerint a kálvinizmussal teljesen egyenrangú vallást terjesztett) minden törvényes ítélet s bűnös volta megállapítása nélkül kitiltassanak saját hazájából. (Sámbar nem erdélyi volt ugyan, de magyar nemes, Erdély pedig bizonyára szintén Magyarország volt.)

Ezen a kettős törvénysértésen azonban, melyet protestánsok követtek el a katolikus vallás szabadsága és törvénybe iktatott jogai ellen sem Szilágyi, sem Acsády, sem semmiféle más magyar történelem vagy történetíró nem botránkozik meg, mert mindnyájuk szívérványhártyája csak olyan erőszak észrevezésére, agyuk csak olyan törvénytelen megállapítására alkalmas, melyet az udvar, a főpapok vagy a jezsuiták követtek el. Ők azt hiszik, hogy Sámbar a katolikusgyűlölő kálvinisták uralma alatt álló Erdélyben nem térített, nem meggyőzött, hanem „tűzzel-vassal” erőszakoskodott és „irtotta” az eretnekséget, nem pedig őt irtotta ki Erdélyből az egész világon elreklámozott híres és korát meghaladó erdélyi „vallásszabadság”.

Ha Sámbar olyan nagy barátja lett volna a tűznek meg a vasnak az eretnekek irtogatása közben, tulajdonképpen örülnie kellett volna ennek az Erdélyből való kitiltásnak. Így ugyanis elhagyhatta, mert el kellett hagynia azt az országot, melyben a hatalom a protestantizmus kezében volt (s ellenes, rendje és Egyháza ellen ugyancsak fel is használta hatalmát, és működési terét helyette áttehette egy olyan országba, ahol a hatalom az Egyház, tehát vele az ő kezében is volt, s így a protestánsoknak visszafizethette volna a kölcsönt.

Sámbar azonban annyira nem vágyott a tűzzel-vassal való operálásra, s azoknak a protestánsoknak Magyarországon való megsanyargatására, akiknek hitfelei vele Erdélyben így elbántak, hogy helyette inkább álruhát öltött, hogy továbbra is abban az Erdélyben és azok között az elnyomott katolikusok körében maradjon, ahol a tűz és a vas nem az ő kezében volt, hanem ellene működött, mégpedig kissé jobban, mint Magyarországon az eretnekek ellen. Arról ugyanis még a Szilágyi-történelemben se olvashatunk, hogy Lipót korában Magyarországon a protestáns prédikátorok álruhában bujkáltak volna az üldözések miatt, mint Erdélyben a jezsuiták abban bujkáltak.

Erdélyből az álruhás Sámbar át-trándult Moldvába is az ott lakó csángók felkeresésére, pedig ott tudtommal sose voltak protestánsok, akiket tűzzel-vassal irtani vagy akár csak téríteni is lehetett volna, helyettük azonban voltak ott szegény elhanyagolt katolikusok, magyarok, akiket a hitben erősíteni és lelki táplálékkal ellátni lehetett. S ebből az emberből csinált a mi történetírásunk tűzzel-vassal működő, erőszakkal protestánsokat irtó embert, e kor törvénytelenségének és jogtiprásának megtestesítőjét!

A vallásszabadságot prédikáló „türelmes” erdélyi protestánsok azonban ezt se tűrték soha. Sámbarnak még az álruha se használt, mert az országgyűlés már 1658-ban újra, s most már név szerint is kitiltja az országból, s így végül is kénytelen volt végleg Magyarországra tenni át működése színhelyét. Jellemző azonban történetírásunkra, hogy aztán Magyarországon nem mint az erdélyi protestáns felekezeti képmutatás, türelmetlenség, tűz és vas áldozata, hanem éppen ellenkezőleg, legjellegzetesebb gyakorlója szerepel, s emiatt lett „hírhedt”. Nálunk Sámbar erdélyi üldözéséről senki se tud, de hogy Magyarországon ő üldözte az eretnekeket, azt mindenki tudja.

Se történetírásunk, se irodalomtörténetünk nem tud róla, hogy Sámhárt a protestáns türelmetlenség, törvénytelenység és erőszakosság kényszerítette Erdélyből Magyarországra.

Pedig hát ebből az is következik, hogy egész más természetű ember volt ő, mint amilyenek a mi irodalomtörténetünk lefesti. Ez csak azt tudja róla, hogy olyan durva hangú volt, hogy egyik hitvitázó művének az a címe, hogy „Egy vén bivaly orrára való karika”. Pedig hát akkor minden hitvitázó ilyen hangot használt. Említettük már, hogy Sámhárt olyan ideális lelkű ember volt, hogy még öreg korában is azon ábrándozott, hogy Júlián barát nyomába lépjen és Szcithiában felkeresse és a keresztény hitre térítse az ottrekedt ősmagyarokat. Pedig hát ott e célból tűz és vas bajosan állt volna rendelkezésére. Ilyen ember volt a kornak, melyet tárgyalunk, legdurvább és legerőszakosabb térítője! Ebből aztán láthatja vagy legalábbis következtetheti az olvasó, mi lehet a tárgyilagos igazság általában ebben a kérdésben.

Ennyire alaptalanok voltak tehát azok a nemzeti és vallási sérelmek, melyek miatt Wesselényi és társai és a mögöttük álló protestáns tömegek összeesküvésre látták magukat kényszerítve, s akiknek történetírásunk — különösen régebben — annyira igazat adott, hogy az iskolában a diáknak még azt se engedték meg, hogy az „összeesküvés” szót használja velük kapcsolatban. Mozgalmukat annyira törvényesnek és megokoltnak találták, hogy az „összeesküvés” szót sértőnek és igazságtalannak találták rá. A Szilágyi-történelem is „nemzeti mozgalomról” beszél, az iskolai tanításban pedig a „szövetkezés” szót használták az „összeesküvés” helyett, hogy a mozgalomban részt vevők „szent” céljait ne profanizálják.

Szelepcsényi, az esztergomi érsek, aki benne élt az akkori viszonyokban, a szereplőket is személyesen ismerte, s még ha érdekeltnek s ennek megfelelően elfogultnak tartjuk is a kérdésben, Szilágyinál és Acsádynál elfogultabbnak azonban mégse tarthatjuk. Ő egészen más véleménye volt. Ő sehogy se tudta megérteni ezeket a magyar összeesküvéket. Azt mondta, hogy tettük sokkal elítélendőbb, mint a portugál lázadás vagy mint a cseheké II. Ferdinánd idejében. Azok ugyanis „az oknak valami árnyékával bírtak a rebellióra. De a magyaroknak még az se volt. S azok legalább keresztény népekhez fordultak segélyért, de ezek a magyarok a pogány törökhöz”. (Pauler: A Wesselényi-összeesküvés, II., 57. o.)

Az összeesküvés

Zrínyi Miklós, Lippay, Wesselényi

Meggyőző érvként szokták felhozni történetkönyveink és iskolai magyarázataink a Wesselényi-összeesküvés jogos volta bizonyítására, hogy buzgó katolikus főurak vettek benne részt, sőt a komoly és okos Zrínyi Miklós is benne lett volna, ha időközben el nem ragadja a halál. Még a „protestánsüldöző”, meg nem alkuvó katolikus Lippay primás is háttározottan rokonszenvezett vele. Ha tehát még ilyen emberek is elégedetlenek voltak Lipót kormányával, akkor azt a rendszert, melyet ő nálunk meghonosított, még a legfurfangosabb fiskális is hiába akarja tisztára mosni. Nem beszélhetünk itt összeférhetetlen emberek egyszerű lázadásáról.

Pedig a Wesselényi-mozgalom egy cseppet se volt jogosabb vagy megokoltabb, mint a korábbi vagy utána következő felkelések bármelyike. Sőt a szereplők emberi gyarlóságai sokkal jobban kiütözköznek, következetlenségük és gyerekes meggondolatlanságuk sokkal feltűnőbb, mint más szabadságharcainkban. Aki a Wesselényi-összeesküvés történetét Pauer alapos és tárgyilagos előadásában elolvassa, annak bizony szégyenkeznie kell, hogy szereplői a mi fajtánk, magyarok, sőt vezetői egyenesen katolikus magyarok voltak.

Ami Zrínyi Miklóst illeti, ne feledjük, hogy ő nem volt az összeesküvés résztvevője. Hiszen nem is élt már akkor. Ő csak hozzájuk hasonló elégedetlenkedő volt. Látni fogjuk majd, milyen együgyűségről tettek tanúságot ezek az összeesküvők. Tekintve Zrínyi Miklós okosságát, komolyságát és megfontoltságát, méltán feltehetjük, hogy ő sose lett volna egyszerű elégedetlenkedőből összeesküvő s lázadó is egyúttal. Ő nem vett volna a mozgalomban részt, s ha igen, még idejében visszalépett volna tőle.

Azonban Nádasdy is nagyon okos és megfontolt ember volt, mégis végig részt vett a mozgalomban. Az is igaz, hogy élete utolsó hónapjaiban már Zrínyi Miklós is egészen úgy gondolkodott, mint az összeesküvők, sőt úgy is kezdett már cselekedni.

Minden valószínűség amellet szól, hogy öccsének, Péternek, a franciákkal elkezdett cimborasága Miklós bűne is volt már, nemcsak Péteré. Azonban még ez sem bizonyítja az összeesküvés jogosságát, mert kétségtelen, hogy Miklós elkeseredettsége nem érényeiből, hanem hibáiból folyt. Láttuk ugyanis, hogy még Acsády szerint is voltak hibái, mégpedig igen nagy hibái. Zrínyi túl büszke, betegesen érzékeny, túlságosan sértődékeny, szenvedélyes és nagyravágyó ember volt, aki érvényesülésére — mint láttuk — meg nem engedhető eszközöket is felhasznált.

Azonban e hibái csak szenvedélyei első hevében uralkodtak el rajta. Bizonyos idő elteltével mindig lehiggadt s mind esze, mind jelleme és erkölcsi érzéke diadalmaskodott büszkeségén és nagyravágyásán. Kevéssel halála előtt érte legnagyobb csalódása. Ekkor tomboltak benne legjobban a szenvedélyek és ragadták bűnös útra. Ha azonban sorsa időt adott volna neki a lehangolásra, esze és erkölcsi érzéke felülkerekedésére (láttuk, milyen büszke volt arra, hogy eddig már nem volt királyához hűtlen Zrínyi), nagyon valószínű, hogy elhagyta volna a sikamlós utat s vele együtt öccse is, aki mindig elismerte bátyja szellemi fölényét s így utána indult.

Valószínű tehát, hogy ha Zrínyi Miklós életben marad, akkor nem is lett volna összeesküvés, s így a Zrínyi-család se ér olyan szomorú véget. Annyi azonban kétségtelen, hogy Zrínyi Miklós nem elismert jelleme és tehetsége miatt került élete végén az összeesküvőkkel hasonló útra, hanem azért, mert eszét és jellemét szenvedélyei egy időre elhomályosították.

Lippay primást még Zrínyinél is kevésbé sorolhatjuk az összeesküvők közé. Ő is az összeesküvés létrejötte előtt meghalt már, de kétségtelen, hogy ő is az elégedetlenkedők közé tartozott, sőt még a franciákkal való szövetkezés eszméjével is foglalkozott. De Lip-

pay se azért került az elégedetlenkedők közé, mert főpap volt, okos és jellemes volt, hanem mert alaptermészeténél fogva ő is rendkívül büszke magyar főúr volt (ha nem lett volna ilyen, Zrínyi Miklóssal való ellentéte se lett volna annyira éles). Benne is volt egy jó adag Zrínyi Miklós hibáiból, ha egészen akkor adag nem is, mint Zrínyiben.

Említettük még, hogy még Pázmányban is mindig jobban kiütközött és elnyomta a jezsuitát és főpapot a magyar nemes; az eget a föld. Ugyanezt kell mondanunk Lippayról, aki csak jezsuita nevelés volt, de nem jezsuita is egyúttal.

Eszményi életet élni, a föld helyett állandóan az éggel foglalkozni, a testet, törvényeit, kívánságait állandóan legyűrve tartani s még inkább a lélek szenvedélyeit, az uralomvágyat, a nagyravágyást, a kevélységet teljesen és minden, még észrevétlen megnyilvánulásában is kiküszöbölni szinte emberfeletti dolog.

Különösen nehéz volt ez a régi főpapok számára, akiknek a nagy egyházi vagyon és az állásukkal járó közjogi hatalom és közéleti befolyás és a vele járó állandó parancsolás nagyon megnehezítette az alázatosság és az engedelmesség gyakorlását, kivált mikor főúrtársaikon is, szüleiken is, rokonaikon is az evangéliumi szellemnek mindig éppen az ellenkezőjét látták, s az úri öntudatot mindig mint erényt látták hangsúlyozni, melyet érvényesíteni kell, nem pedig elnyomni.

Ezenkívül a magyar közéletben az udvar nagy katolicizmus ellenére is a protestantizmus még olyan nagy hatalmat jelentett, hogy az irányában tett engedmények és alkalmazkodás nélkül hazánkban tartósabban még egy főpap se létezhetett, hacsak nem akart teljesen elszigetelődni, közéleti befolyásáról lemondani, sőt a hazafiatlanság vádjába, s így általános megvetésbe kerülni.

Ezért levelezgetett még Pázmány is Rákóczi Györggyel az utóbbi szája íze szerint, s ezért tett mész Szelephényi is nemegyszer kurucos megjegyzéseket. Egyes egyszerűbb tehetséggű és gyengébb akaratú püspökök, mint például Szegedy váci püspök, valósággal cimboráltak már az eretnekekkel, s ezért finoman bár (az előkelőbb egri püspökségre helyezték át kárpótlásul) el is kellett távolítani a kancellárságból. (Szalay: Magyarország története, V., 146. o., a latin jegyzet s Pauler: A Wesselényi-összeesküvés, I., 293. o.)

Pázmány, Lippay vagy Szelephényi eszesebb emberek és nagyobb egyéniségek voltak, ezért nem hatott rájuk annyira az itthoni légkör s a békesség és a népszerűség kedvéért se úsztak együtt az árral. Azonban annyira tökéletesek azért ők se voltak, hogy az elszigetelődést, népszerűtlenséget, sőt megvetettséget teljesen a minden további nélkül vállalták volna. (Krisztus urunk azonban még a kereszthalált is vállalta s ezzel jelezte, hogy az igazaknak a földön ez a sorsa. Tehát nemcsak Magyarországra áll az, amit mondtunk.)

Ezért látunk a főpapokban is bizonyos megalkuvást, mely annál jobban növekedett, minél idősebbek lettek, s így minél messzebb volt már tőlük szemináriumi nevelésük és ifjúkori idealizmusuk. (Élete végén még Bangha páter is nagy barátkozást csapott már a protestánsokkal.) Láttuk, hogy Lippay érsek is már kancellár korában oda jutott, hogy nem örült az udvarban levő nagy vallásosságnak, és erősen katolikus szellemnek, ha nem kifogásolta, fitymálta.

Ő is úgy volt, mint hasonló esetben mindenki, a jót kifogásolta azon közmondás alapján, hogy belőle is megárt a sok. Jobb szerette volna, ha az udvarban egy kicsit kisebb lett volna a vallásosság és a hitbuzgalom és kissé nagyobb az életrevalóság és az alkalmazkodás a valósághoz. Igazság is van ebben (hiszen ha tévedésben nem volna mindig valami igazság is, akkor sose esnénk tévedésbe), de mégis kétségtelen, hogy ilyesmit nem éppen egy papnak kellene kifogásolnia egy királyi udvarban, s ha mégis megtörténik, az az illető pap hitének erejére és erkölcsi magaslatára nem éppen előnyös fényt vet.

A legfőbb oka azonban Lippay elégedetlenségének és a kuruckodókhoz s velük a protestánsokhoz való közeledésnek az volt, hogy Érsekújvár török kézre jutásával senki se vesztett annyit Magyarországon, mint ő. Ránézve a vaskvári béke, mely belenyugodott Új-

vár elvesztésébe, az anyagi tönkremenést s vele egyenesen a lehetetlenülést jelentette. Ez időben még vagyon nélkül nem lehetett közéleti szerepet játszani. A magyar püspököknek elsősorban nem egyházi méltóságuk, hanem javadalmuk, uradalmaik, főúri jövedelmük adta a tekintélyt. Az, aki a barokk korban nem tudott fényűzést kifejezni, nem tudott fényes és nagy kísérettel megjelenni, elvesztette tekintélyét, lenéztek, lekicsinyelték, nem törődtek vele. Az olyan esztergomi érsek, aki csak olyan kísérettel és csak annyi fegyverrel tudott megjelenni az országgyűlésen, mint egy tized- vagy huszadrangú főnemes, az jobb, ha ott egyáltalán meg se jelent.

Tudvalevő, hogy Érsekújvár a primás vára volt. Láttuk, hogy meg is tette benne kötelességét Lippay, mert jó karban volt akkor is, mikor elesett. Az esztergomi érsekség birtokai nagyrészt ott terültek el (ott terülnek el ma is, ezért vesztek el a cseh megszállással). Érsekújvár környékén, a termékeny Kisalföldön, melyet ez az erős vár védett meg a török portyázások és rablások ellen. Ezek a birtokok most mind egy csapásra török uralom alá kerültek, s ha nem, akkor is ki voltak téve a török szabad zsarolásainak. Azokon tehát eredményes gazdálkodást űzni, beruházásokat eszközölni nem lehetett, legalábbis nem volt érdemes, mert a hasznát nem az látta, aki beruházott.

Ezek után Magyarország hercegprímásának (mely akkor egyébként még nem volt herceg, mert a hercegi rangot csak III. Károlytól, Lipót fiától kapta) már nem sok keresnivalója volt Magyarországon. Maga Esztergom már régen nem volt az övé, most pedig már újabb, ideiglenes székhelye, Nagyszombat se volt biztonságban a töröktől, hiszen nincs messze a török kezébe került Érsekújvártól. Lipótvár, melyet Lipót Érsekújvár pótlására épített, akkor még nem készült el s építésére Lipót ígéretét akkor még nem sokra vették. Lippay tehát arra számíthatott, hogy hamarosan a Felvidék hegyei közé kell vonulni, mert lent a Kisalföldön lassacskán már a Pozsonyba és a Bécsbe vivő út se volt biztonságos.

Ne mondjuk, hogy szégyenletes dolog, hogy egy főpap és ráadásul még egy aránylag olyan tiszteletreméltó főpap, mint amilyen Lippay volt, a birtok, tehát anyagiak miatt hidegül el királyától, és alkuszik meg az eretnekekkel, mert Lippay még nem alkudott meg. Ez nála inkább még csak kísértés volt. Csak emberi gyarlóság volt ez benne, mely csak elszomorító, de nem felháborító hiba. Lippay nemcsak érsek, hanem főúr is volt, és akkor még az esztergomi érsekség olyan közjogi állást, olyan anyagi és reprezentálási kötelezettséget is jelentett, hogy anyagi támaszték, birtok nélkül teljes lehetetlenség volt állását betölteni. Lippay tehát kénytelen volt elkeseredni, ha nem akart „nyugdíjba” vonulni.

Az adott helyzetben Magyarország primása a török beütések és portyák miatt előbb-utóbb Bécsbe szorult volna, de anyagiak nélkül bizony Bécsben nem a magyar egyházat nem vezethette, védhette, istápolhatta volna, sem a magyar függetlenséget nem képviselhette volna. Kegyelemkenyéren élő magyar primás csak azok eszköze lehetett volna, akik neki a kegyelemkenyeret adták.

Hogy a vasvári békével Lippay milyen lehetetlen helyzetbe került, azt jól láthatjuk onnan, hogy ez időben még azt is emlegette, hogy Rómába vonul és ott csendben Istennek szolgálva fejezi be életét. Valóban ez lett volna az egyedüli paphoz illő megoldás. Bécs helyett Róma, kegyelemkenyér vagy megalkuvás helyett a földről és az anyagi javairól való teljes lemondás. Istennek arra a rendelkezésére, hogy megfosztotta állása hatalmától, tekintélyétől, fénytől, úgy lett volna szép válaszolni, hogy önként visszaadta volna teremtményének a föld javaiból még azt is, amit még meghagyott neki.

Lippay erkölcsileg volt is olyan emelkedett, hogy erre is gondolt. Sokkal könnyebb azonban ilyesmire gondolni, mint végre is hajtani, s ha tényleg végrehajt is valaki egy ilyen nagy lépést, hosszú lelki küzdelem, vívódás szokta megelőzni. Ez dúlt Lippay lelkében is élete utolsó éveiben.

Hogy a lemondás nem volt küzdelem nélkül, annak az is oka volt, hogy Lippay kolostorba vonulásával csak a maga lelki üdvössége lett volna megmentve, de nem a magyar

egyház és a magyarok lelki üdvössége is egyúttal. Nem csoda hát, ha e lelki harc közepette a sátán megmutatta neki azt a lehetőséget is, hogyan lenne lehetséges, hogy megmaradhasson továbbra is magyar főúrnak, azaz hogy állása fényét is megmenthesse. Ez az elveiből való engedés, a megalkuvás, az összeesküvésben való részvétel, az uralkodóházzal való szakítás, sőt a török iga magára vétele volt. Lippay nem sülyedt ilyen mélyre, nem fogadta el a sátán ajánlatát, mint azok a katolikus magyar főurak, akik nem voltak főpapok is egyúttal. Neki csak az a bűne volt, hogy elkeseredésében még ez az út is felmerült lelkében, még ezt a lehetőséget is latolgatta.

Reméljük, hogy a kísértésből sose lett volna bűn, s ha nem ragadja is el vívódásai közben a halál, akkor is az ég győzött volna Lippayban, nem a föld s inkább a Rómába s klostorba vonulást vagy sorsába, a szegénységbe való belenyugvást választotta volna, mint az elvfeladást és a lázadást. Annyi azonban bizonyos, hogy Lippay megtántorodása, illetőleg habozása, kísérletei nem az összeesküvés vagy a lázadás helyességét vagy megokolt voltát bizonyítják. Lippay még csak elégedetlen, csak elkeseredett volt, de nem összeesküvő vagy lázadó. Csak megkísértett, de még nem bűnös.

Hasonlót kell mondanunk arról a Wesselényiről is, akiről az egész lázadás a nevét kapta. Nála már nemcsak kísértésről, nem is csak megtántorodásról, hanem már megtévelyedésről, már bűnről van szó. De teljesen azért ő se adta át magát a rossznak. Ő továbbment a bűnben, mint Lippay, mert tovább is élt, mint az, de nemcsak ezért ment tovább a bűn útján, hanem mert jelleme is gyöngébb volt, mint az érseké.

Azonban Wesselényi is tudatában volt annak, hogy rosszat tesz. Serdülő korában lett katolikus protestánsból a jezsuiták hatására. Meggyőződéséből tért meg, buzgólkodott is hite mellett. A papok szerették. Láttuk, hogy jobb katolikusnak tartották Zrínyi Miklósnál. Tisztán nekik köszönhet, hogy vele szemben ő lett a nádor. Tehetséges ember is volt jó, színes stílussal és kiváló szóbeli képességgel. Érvényesülésének fő oka alkalmazkodása és megnyerő modora volt. Melegszívű volt, udvarias mindenkihez és külseje is megnyerő.

Ezért a nőknél is nagy sikerei voltak. Széchy Máriával való regényes története közismert. Mi itt csak azt tesszük hozzá, hogy a regényes történet jellemét egyáltalában nem homályosította el. Éppen ellenkezőleg, becsületére válik még ez is. Férfi módra viselkedett ebben is. Sem hitéből, sem politikai meggyőződéséből nem engedett miatta. Nem ő lett rebellissé dúsgazdag ideálja kedvéért, hanem megfordítva. Nemcsak szerelmese szívét tudta meghódítani, hanem az eszét és meggyőződését is. Nem ő „cserélt” hitet a kedvéért, hanem szerelmesét nyerte meg nemcsak magának, hanem vallásának és királyhű elveinek is.

Annál inkább becsületére válik ez Wesselényinek, mert csak tehetségével, csak fellépésével, csak modorával még nem lehetett volna nádorra. Azt a nagy vagyont, mely oly nagy tekintélyt adott neki, hogy nádorjelölt lehetett, Széchy Mária hozta neki. Elvi állásfoglalása terén mégis ő volt a döntő, nem pedig szerelme vagy szerelmese vagyona.

Az is becsületére válik Wesselényinek, mint embernek s mint kereszténynek, hogy azt is bebizonyította, hogy Széchy Máriát nemcsak a vagyonáért vette le, hogy nem hozományvadász volt, nem érdekháasságot kötött. Feleségét szerette, s holtáig megbecsülte. Igaz, hogy Széchy Mária is odaadó volt iránta mindvégig, úgy kiszolgálta, mintha cselédje lett volna. (Ez nem csökkenti Wesselényi hűségének és hitvesi szeretetének érdemét, mert tudvalevő, hogy éppen az ilyen nők nem tudják megőrizni hitvesük szeretetét s hűségét, mert elkényeztetetteké válnak s feleségük éppen nagy odaadása miatt kelt bennük türelmetlenséget, majd ellenszenvet.)

Azonban ha még a Pázmányokon és Lippayakon is meglátszott a magyarországi jólét, éltetfelfogás és közszellem erkölcsileg káros hatása, világos, hogy a nádorokon és köztük Wesselényin még jobban meglátszott. Ők még jobban rá voltak szorulva arra, hogy a magyar közfelfogáshoz alkalmazkodjanak, mint a főpapok. Hiszen a nádorok voltak az össze-

kötők király és nemzet között. Ezt a szerepüket azonban nem tölthették be, ha gyűlölteket voltak.

A nemzet egyenesen azt kívánta tőlük, hogy még a királlyal szemben is képviseljék a nemzetet. Világos tehát, hogy az olyan nádor, akit csak a király szeretett és aki csak Bécsben volt népszerű, itthon teljesen lehetetlenné vált volna. Emiatt azonban még a király előtt is elvesztette volna becsét, mert a király viszont csak olyan nádornak vehette hasznát, akit az ország is szeretett, aki a magyar közvéleményre hatással tud lenni.

A nádornak kellett szeretet országgyűléseken az ellenzéket leszerelnie. Neki kellett gondoskodnia róla, hogy ott minél kisebb ellenállás, minél kevesebb zajos jelenet, minél kevesebb elégedetlenség legyen, ha már azt megszokta az udvar, hogy legalább valamennyinek mindig kell lennie belőle. Emiatt a nádornak az ellenzékkel, a protestánsokkal is jóban kellett lennie, mert hiszen másképp hogy tudott volna rájuk befolyással lenni?

A nádor tehát teljesen az udvar álláspontján sose lehetett. Meg nem alkuvó katolikus álláspontot se képviselhetett, mert az gyakorlatilag egyet jelentett volna teljes ellehetetlenülésével s így végeredményben haszontalanságával. A nádor meg nem alkuvása tehát — akár politika, akár vallási téren — az udvar számára se volt előnyös.

De meg nem alkuvók, egyedül csak az elveket nézők, idealisták, egyébként is csak fiatalok szoktak lenni. Nádorra pedig negyven éves korán alul bajosan lehetett valaki. Ebben a magas állásba csak olyan korban kerültek az emberek, mikor már túl vannak a fiatalkori rajongáson, s már rég a realitások útjára léptek. Ha élteesebben még Pázmányban, Lippayban (sőt Bangha páterben) is tapasztaljuk ezt, éppen nem lepődhetünk meg, ha Wesselényiben is megtaláljuk, mégpedig benne náluk nagyobb fokban találjuk meg.

Láttuk, hogy a protestánsból szintén fiatal korában megtért, szintén dúsgazdagon, de szintén férfias jellemmel házasodott, de Wesselényinél sokkal nagyobb képességű és vallásilag is sokkal buzgóbb Esterházy Miklós nádor is mind jobban engedett vallási meg nem alkuvásából és buzgóságából, amint az évek haladtak felette. Láttuk, hogy annyira érezte, hogy panaszkodott is miatta, hogy milyen nehéz helyzete van a magyar közéletben olyan közszereplőnek, aki katolikus s különösen aki meggyőződéses katolikus, s ezzel már eleve mennyire adva van népszerűtlensége s ezzel törekvéseinek sikertelensége.

Esterházy is a népszerűtlenség ellen küzdött, mikor ő is mindig jobban távolodott az udvartól, s ő is mindig erőteljesebben képviselte a nemzeti kívánalmakat, noha neki kellett a legjobban tudnia, hogy lehetetlent kíván. Mindaz ugyanis, amit a nemzet az udvarban kifogásolt, nem az udvar rosszakaratában, hanem a már sokszor kifejtett, az udvartól nem függő viszonyokban bírta okát, abban, hogy a nemzet nem volt képes arra, hogy maga tartsa fenn önmagát és szükségletei fedezéséről önmaga gondoskodjék. Az idegen segítség szükségképpen együtt járt az idegen befolyással.

Esterházy mindezt jól tudta. Mivel azonban mint nádor, itt élt a magyar közéletben, sorsa, boldogulása is ettől függött. Ezért aztán minél öregebb lett, annál jobban nőtt elégedetlensége, ingerlékenysége. Végül már oda jutott, hogy újra meg újra a nádorságról való lemondás gondolatával foglalkozott.

Keserűen kellett látnia azt is, mennyire többre vitte nála kortársa, Bethlen Gábor, aki nem a törvény tisztelete és a hűség, hanem a dac és engedetlenség, nem a katolicizmus és a keresztény Európa, hanem a protestantizmus és a mohamedán kelet híve volt. Mennyi megalázást kellett Bethlentől eltűrnie s végül még legkedvesebb várát, Regécet is neki kellett átengednie.

Wesselényi Ferencben ugyanezt a lelki folyamatot figyelhetjük meg. Buzgó katolikus. Különösen az volt nádorsága előtt. De az maradt egyelőre még utána is, hiszen tisztán ennek köszönhetette, hogy nádor lett s elveit nem változtathatta meg mindjárt, mihelyt megkapta értük a jutalmat. De mint nádor, már sokkal kevésbé próbálja földesúri jogait a katolicizmus javára érvényesíteni, mint olyan más katolikus földesurak, akiket a nádori ál-

lás nem feszélyezett. Ő nem volt ugyanis annyira független a protestáns közvéleménytől, mint azok. (Pedig hát láttuk, hogy még azok is mennyire nem voltak függetlenek tőle.) Neki jobban a protestánsok kedvében kellett járnia, jobban alkalmazkodni kellett hozzájuk, kevésbé engedhette meg magának, hogy ellenszenvüket magára vonja, mint azok.

A nagy alkalmazkodást néha már túlzásba is vitte. Egyenesen elképesztő például, hogy az 1662. évi országgyűlésen a kivonulással fenyegetőző, erőszakos protestáns ellenzéket azzal csitította, hogy „királyunk a dajkája mellén függ” (a király tehát neki szópós csecsemő volt, dajkái perig természetesen a papok voltak). Várjunk tehát addig, „valamíg a király a maga elméjére nem jut” (Szilágyi, VII., 151. o.), tehát míg csecsemőből felnőtté vagy legalább serdülővé nem válik. (Gyönyörű tekintélyvédelem, mondhatom.)

Tehát a katolikus nádor, az a nádor, akit a királyt „dajkáló” papok tettek nádorrá, mégpedig csak azért, mert ő katolikusabb volt a másik katolikushnál, Zrínyinél, úgy beszél, mintha a papokhoz neki semmi köze se volna, sőt mintha ő is a papokkal ellenkező táborban volna. Ő ugyanis nemcsak nem szópja a papok emlőit, mint Lipót, a király, de le is nézi — királyát is beleértve — mindazokat, akik papok dajkáitjai.

Olyan fölényes ez a lenézés, hogy nem is éretleneknek vagy gyerekeknek, hanem egyenesen szópós babáknak nevezi azokat, akik a papok után indulnak. Arra nem gondolt, hogy effajta — mondjuk meg magyarul — pimasz beszédekkel hogyan rontja a királyi tekintélyt, hogy így ő maga veti el a jövőendő lázadások csíráját. De a maga tekintélyét is tönkreteszi vele, sőt éppen ezért lett belőle nádor.

Wesselényi tehát ezzel tulajdonképpen azt jelentette ki, hogy az ő katolicizmusa se meggyőződésből, hanem érdekből származik, tehát csak képmutatás. A dolog természetesen nem így volt. Wesselényi meggyőződésből volt a papok barátja. Élete, az egykorú kútfők és saját bizalmas írásai egyaránt bizonyítják, hogy őszintén és meggyőződésből volt katolikus.

Alkalmazkodó ember volt azonban, s effajta kijelentéseivel semmi más célja nem volt, mint csak az, hogy kedveskedjen velük a zavargó protestánsoknak és így királyának, hazájának és az Egyház szolgálatot tegyen leszerelésükkel. Aki azonban így „szereli le” királyt, hazát és vallását ellenségeit, az a lázadás csíráját is önmaga veti el s egy cseppet se csodálkozhat rajta, ha hamarosan lázadás és törökkel szövetség lesz belőle, mi pedig azon a különös tényen sem, ha ebben a lázadásban még maga Wesselényi is benne lesz.

Az volt ekkor a baj, hogy főuraink olyan nagy urak, maguk annyira fölényben levőknek tartók voltak, hogy nem a császár-király nézte le őket, hanem ők azt. Magukat uraknak tartották, jóságos királyukat — csak azért, mert Krisztus törvényére hallgatott — szópós babának, csecsemőnek, sőt nemcsak annak gondolták, hanem — mint láthatjuk — még nevezték is, s így nevezte még az is, akinek a törvényt, az alkotmányt, a tekintélyt kellett volna képviselnie előttük.

Hogyne kellett volna hát itt hamarosan fejeknek repülnie, mert hogyne kellett volna a dolognak szégyenletes török szövetséggé fajulnia, ha még az a nádor is, akit a papok tettek azzá, így beszélt? Ha még ő is királyt dajkájának tartotta magát, nem pedig alattvalójának, mert az alattvalói szerep ellenkezett magyar főúri önérzetével? De milyen képmutatónak is kellett lennie egyúttal az ilyen magyar főúrnak, mikor az udvarban király előtt hajlongott, féltérde ereszkedett, kezét csókolt s mindazokat a külső önmegalázásokat teljesítette, melyeket a spanyol etikett évszázadok óta előírt!

Ez a képmutatás — úgy látszik — nem ellenkezett a magyar főúri büszkeséggel. Az se, hogy még a náluk is nagyobb úr, az erdélyi fejedelem, akit nem tartottak a papok dajkájának, a szultánnak egyenesen „rabszolgája” volt. Ezt nem szégyellték, mert a szultánnak nem lehetett kukoricázni, mert az selyemzsinórral kormányzott, Lipót ellenben császár létére is megvalósította életében az evangéliumi figyelmeztetést. Ha nem leszte olyanok, mint a kisdedek, nem mentek be a mennyek országába (hogy Lipót ezt mennyire szóról

szóra megvalósította, Wesselényi gúnyos megjegyzése bizonyítja a legvilágosabban), és hogy: Aki nagyobb közöttetek, legye a ti szolgátok.

Viselkedésünk annál csúnyább volt, mert éppen akkor fölényeskedtünk így a római császárral, mikor ország-világ szegényei voltunk, mikor ezer éves híres hazánkból már csak egy sáv volt birtokunkban, s még ezt se mi tartottuk fenn, hanem idegenek mihelyetünk, akik hangsúlyozták, hogy keresztény irgalmasságból adják azt, amit nekünk adnak.

Mivel minden ország hatalmának alapja, sőt fennmaradásának feltétele a tekintélytiszteltetés és a vele együtt járó és tőle elválaszthatatlan rend, nem csoda, hogy mélyponton álltunk, mikor királyunkról ilyen hangon beszéltünk. (Láttuk, hogy ezzel szemben milyen nagy tekintélye volt ugyanennek a királynak a fia előtt, aki nálunk jobban ismerte.)

De hogy történetírásunk és rajta alapuló hazafias nevelésünk mégis nem a féktelen szabadosságban, tekintélyt nem ismerésben, a király személyének és hatalmának lekicsinylésében látja a hibát, bajaink és lesüllyedésünk aztán már igazán kétségbeejtő eltévelyedés s még a baj orvoslását is lehetetlenné teszi.

Ha Lipótnak csak az a baja volt, hogy szopós baba volt, akkor miért lázadtak fel ellene? Szopós baba nem lehet zsarnok, ellene tehát nem is kell fellázadni. Ha pedig e lázadás a császár „dajkáinak”, a papoknak szólt, akkor viszont azt kell megállapítanunk, hogy ezek a főurak tulajdonképpen kommunisták voltak. A „klerikális reakciót” csak a bolsevikok tekintették a nemzetre csapásnak. A papok se lehettek valami nagy zsarnokok, ha dajkaságukat ilyen nyilvánosan és ilyen megvetően lehetett kifogásolni, s ha azt, aki a papoknak hatalmukat adta s akinek tekintélyén uralmuk alapult, éppen a nádor, tehát a király helyettese nevezhette minden következmény nélkül szopós babának.

Azt lehetne itt mondani, hogy minden akkori bajunknak mégiscsak Lipót és a bécsi udvar voltak az oka, mert hogy van-e tekintélye és mekkora, az elsősorban mégiscsak magától a királytól függ. Trónra termett uralkodóval nem fordulhat elő ilyesmi. Az igazi uralkodó, ha alattvalói nem akarnak tekintélyt ismerni, meg tudja őket rá tanítani. Lipót nem tudta, tehát nem volt királynak való.

Nem helytálló az okoskodás. Illetőleg helytálló, csak Lipótra és a Habsburgokra nem áll. Ember alig lehet abszolút rossz vagy abszolút jó, mert itt a földön minden fénynek van árnyéka, s hozzátehetjük, hogy a természetben koromsötétség sincs kisebb-nagyobb világossági árnyalatok nélkül. Világos tehát, hogy a zsarnokságnak, az uralkodó kegyetlenségének, erkölcsi gátlástalanságának is vannak előnyei is.

Előny az, hogy az ilyen uralkodó országában van rend és van tekintély, legalábbis külsőleg van. Hitlerről például, noha csak mázolósegéd volt, nem pedig már századok óta minden őse császár, mint Lipótnak, de Rákosi Mátyásról is, noha csak zsidó volt és hazánk ura közvetlenül Hitler antiszemitizmusa után lett, és alakja is minden volt, csak tekintélyt parancsoló nem, sose beszéltek nyíltan oly lekicsinylő módon, mint Wesselényi a protestáns ellenzéknek Lipótról.

Rákosiról nem mertek nyíltan így beszélni, mert hatalom állt mögötte és ennek a hatalomnak gestapója, illetőleg G.P.U.-ja, átvője volt, melyről mindenki tudta, hogy nem tréfál s mikor büntet, nem sokat törődik azzal, hogy joga van-e hozzá és úgy jár-e el, mint a törvény előírja. Ez az előnye a szigornak s erkölcsi gátlástalanságnak és egyúttal ez a hátránya a szigorúan erkölcsi alapokon álló és azon mindig megmaradó jóságnak. Ezért vannak előnyei a zsarnokságnak is.

Meg kell azonban nézni az érem másik oldalát is, az erkölcsileg gátlástalan zsarnok okozta bajokat és borzalmakat, viszont a Lipót-féle igazi jóság előnyeit és áldásait. A Lipót elleni vád (annak megállapítása, hogy nem való volt uralkodónak) akkor lenne helytálló, ha ő gyenge, önállótlan báb lett volna, a tehetetlenség és gyöngeség megtestesülése, olyanforma jellem, mint amilyent Apafiban vázoltunk (akiről azonban egy történetköny-

vünk se emeli ki, hogy nem való volt fejedelemnek, legalábbis nem oly ingerülten és kárörvendve emeli ki, mint Lipót esetében.)

Lipót azonban nem tehetetlen báb volt, hanem — mint szintén éppen elég bőven bebizonyítottuk — a keresztény tökéletesség, nemcsak a veleszületett, hanem az öntudatosan, az ésszel és akarattal, a keresztény elvek irányítása alapján állandó önmegtagadással elsjátított és tökéletesített jóság, mely mindenkit, aki látta, szeretetre és tiszteletre hangolt.

Lipótnak valójában sokkal nagyobb tekintélye volt, mint akár Hitlernek, akár Sztálinnak, akár Nagy Frigyesnek, akár Napóleonnak, mert nem az erőszakon és a félelmen alapult, hanem önkéntes volt és az őszinte tisztelet és szeretet volt a forrása.

Láttuk ezt Stampforné naplójából, a halálos ágyúktól hozzá gyóntató papjukat bocsánatot kérni küldött udvari főméltóságok eljárásából (mennyire másképpen éreztek az ő irányában ezek az udvari emberek, mint Nagy Frigyes, Nagy Katalin, Nagy Napoleon, Hitler vagy Sztálin tisztviselői uruk irányában!), sőt magának az ellene összeesküdt Wesselényinek, később pedig az ellene fegyveresen fellázadt II. Rákóczi Ferencnek nyilatkozataiból is.

Pedig hát ez az igazi, ez az ideális, maradandó és építő hatású uralkodói tekintély, nem pedig az erőszakkal, sőt kegyetlenséggel kicsikart. Ennek a jóságon alapuló tekintélynek is vannak kétségtelenül hátrányai is (nincs földi dolog, melynek árnyoldalai ne volnának), mert az ilyen tekintély előtt nem látjuk azt a feszes, külsőleg is imponáló tiszteletadás, melyet a fegyver ereje és a vele járó rémület vált ki az emberekből, s mely némává teszi őket, mint a sír.

A bűn és az emberi gyarlóság, bármennyire tiszteli is a jóságot belsőleg, gyakran megenged magának vele szemben bizonyos lekicsinylő, fölényeskedő magatartást ártatlansága láttára. Ezt, mint Wesselényi esetében láthatjuk, még akkor is megteszi, ha az az ártatlanság császári és királyi trónon ül, Európa legnagyobb fegyveres hatalma, magának Wesselényinek pedig parancsolója, aki akkor üttetheti le a fejét, amikor akarja (s láttuk, hogy Wesselényi hatalmas társainak most egyszer, kivételesen le is üttette).

De hogy ez az évődés valójában nem lekicsinylést jelentett, mutatják Wesselényi egyéb, sokkal komolyabb nyilatkozatai Lipótról s az, hogy Lipót „dajkái”, a papságot, alapjában véve Wesselényi is épp úgy tisztelte, sőt „emlőjüket” is épp úgy szopta ő is, akár Lipót, mert hiszen katolikus meggyőződése neki is haláláig megmaradt.

Akik Lipótot ismerték (Wesselényi pedig ismerte), azok nagyon jól tudták, hogy benne nem egy szimplex, Apafi-féle tehetségtelen, akaratlan s ezért tehetetlen bábbal van dolguk, aki önmagának épp oly kevésbé ura, mint országának, hanem egy nagy akaraterejű, azt a vizet, melyet prédikál, elsősorban maga ivó, példás életű kereszténnyel és erkölcsi nagysággal, aki nem azért jó, alázatos és szerény, mert ilyennek született, s mert még az árnyékától is fél, hanem azért, mert állandó lelki tevékenységgel, önmegtagadással, önellenőrzéssel, önzetlenséggel megvalósította életében az evangéliumot.

Pedig Lipót e lelki kiválóságait nemcsak miniszterei és környezete és az udvarral összekötetésben levő előkelőségek ismerték, hanem a legszélesebb néptömegek is, mert — mint jó keresztényhez illik — nem különítette el magát tőlük, nem trónolt a felhők felett. Hozzátehetjük mindehhez még azt is, hogy Lipót „dajkái” is nemcsak egyszerű papok, hanem válogatott papok, birodalma papságának legtisztetelméltóbbjai voltak, s miniszterei és tanácsadói is hasonló lelkiületű és vallásosságú emberekből álltak, mert jó emberismerő volt és gonosz embert nem tűrt közelében. Hitközönyösebb és gyengébb jellemű miniszterei csak azért voltak, mert igyekezett azok tanácsát is megszívlelni, akik azt hangsúlyozták neki, hogy miniszternek elsősorban nem a jó, hanem a tehetséges emberek valók. A politikai tehetség pedig többnyire az erkölcsi gátlástalanságot is jelenti egyúttal. Hisz láttuk, hogy Lipót éppen ennek hiánya miatt volt „tehetségtelen”.

Wesselényi se azért lett tehát összeesküvő, mert nagyon derék ember és igen nagy magyar volt, hanem emberi gyarlóságai miatt. Pauler, miután elsorolta (I., 26. o.) Wesselényi

jótulajdonságait, ezt írja róla: „Mélyebbre tekintő szem azonban a külső siker dacára csakhamar észrevette, hogy Wesselényi nem tartozott a legkitűnőbb emberek közé... Indulatos és hirtelen haragú ember lévén, nem is maradt mindig következetes tetteiben, könnyen hajlott mások szavára és elhatározásaira, nemritkán nagy befolyást gyakorolt nem kis mértékű hiúsága.”

II. Rákóczi György is 1655. szeptember 11-én ezt írta róla Lippaynak: „Kinek mivel természete is változó, jóakarata, barátsága se lehet állandó. Wesselényinek tehát természetéhez tartozott, hogy nem kitartó, nem állhatatos, tartósan nem lehet rá számítani s úgy látszik, ez annyira kirívó tulajdonsága volt, hogy mindenki tudta róla.

Csodálkozhatunk-e tehát s Lipótban kell-e keresnünk miatta a hibát, ha azt látjuk, hogy néhány évtizedes hű szolgálat után királyát is cserbenhagyta. Ezt Wesselényi állhatatlan természete akkor is megmagyarázza, ha Lipótban nem volt semmi hiba. Hogy Wesselényi bizonyos idő múlva az udvar ellensége legyen vagy hogy legalább egy időre az eddigivel ellenkező utat is megpróbálja, ahhoz nem kellett idegen elnyomás. Ez Wesselényi állhatatlan természetének velejárója volt.

Az is jellemző, hogy Apafi régebben azt írta róla protestáns hittestvérének, a brandenburgi fejedelemnek, hogy a „császárhoz egész a magyarok csömörletéig hű” (Franciscus Wesselényi et Georgius Lippay alias imperatori usque ad Hungarorum nauseam fidi). Erdélybe és általában a magyar protestánsok körében tehát csömört okozott a királyhűség és becstelen, megvetésre méltó dolognak tekintették.

Milyen szégyen, hogy nemsokára éppen ez az eddig „egész a csömörletig hű” Wesselényi kezd el cimborálni Apafival és a törökkel ugyanezen császár ellenében! A mi történetírásunk azonban — mint már Bocskai hasonló esetében is csinálta — még ezt is nem Wesselényi, hanem a császár bűnül rója fel. Íme — mondja — még ilyen emberek se tudták sokáig szóltanul nézni azt, amit Bécs csinált velük! Pedig hát Bécs egy cseppet se volt rosszabb hozzánk akkor, mikor Wesselényi már a törökkel cimborált ellene, mint akkor, mikor még „a csömörletig” ragaszkodott hozzá és csak jót látott benne.

Még csak azt se mondhatjuk, hogy Wesselényi régebbi nagy aulikusságának oka az volt, mert eleinte még nem tudta eléggé kiismerni Bécs álnokságát, hanem évek kellettek hozzá, mire igazán kiismerte. Nem. Az igazi ok az volt, hogy Wesselényi „hirtelen haragú és indulatos ember” volt, hogy „nem maradt mindig következetes tetteiben”, hogy „könnyen hajlott mások szavára”, hogy „elhatározására nem ritkán nagy befolyást gyakorolt nem kis mérvű hiúsága”, hogy „természete is változó” és „jóakarata, barátsága nem volt állandó”. Pedig hát mind e nem éppen épületes tulajdonságokat nem mi állapítottuk meg Wesselényiben. Ha ilyen emberrel van dolgunk, nem benne kell-e keresnünk a hibát?

Wesselényi állhatatlan volt és befolyásolható. Megunta már az egyhangúságot, nem bírta tovább az erdélyiek és a 13 északkeleti megye „csömörletét” vele szemben és gyanúsításait. Megelégedte már, hogy eddig csak Bécsben és a papok előtt volt jó híre. Meg akarta mutatni az ellentábor előtt is, hogy ő is van olyan jó magyar, mint ők, ő is sütkérezni akart végre a népszerűség annyira jól eső s eddig oly fájdalmasan nélkülözött sugaraiban. Ezért lett összeesküvő, illetőleg — bocsánat a „hazaáruló” kifejezésért! — szövetkező.

Hogy nem a becsület, nem is a hazafiság, hanem csak az állhatatlanság és az akarathány tette Wesselényit összeesküvővé, hogy a lelkiismeret bántotta is érte, sőt hogy frontváltogatását maga is erkölcsi eltévelyedésnek, bűnös lesüllyedésnek, de mellette még oktalanságnak is tartotta, arra nem egy bizonyítékunk van.

Említettük már, hogy mikor a fanatikus protestáns Vittnyédy azzal a tervvel foglalkozott, hogy a magányosan gyakran cserkészgető Lipótot meglepi, elfogja és hittestvérének, Petrőczynek vágmenti várába viszi fogságba és hogy mikor ő és Petrőczy tervükhöz Wesselényi beleegyezését kérték, ő ezt nemcsak meg nem adta, hanem valósággal elszörnyülködött rajta. Pauler szerint (I., 109. o.) „majdnem szentségtörésnek tartá a merényletet”.

„Figyelmeztette az ügyvédet (Vittnyédyt), hogy a királyt nem szabad bántani, mert ő jó, rosszak csak tanácsosai.” (Láttuk már, hogy tanácsosai se voltak rosszak, sőt a Vittnyédyekhez, Petrőczyekhez hasonlítva nagyon is jók voltak, de különbek voltak a Wesselényieknél is.

Pauler a kútfők alapján világosan ki is mondja (I., 80. o.), hogy Wesselényi minden állhatatlansága, hiúsága és meggondolatlansága ellenére is nagyon nehezen tudta csak rászánni magát arra, hogy az összeesküvésben részt vegyen. „Sokáig habozott — írja — és csak környezetének befolyása alatt határozta el magát, hogy élére áll az eléggé letleneknek.”

A franciákkal kapcsolatban pedig ezt olvashatjuk róla (120. o.): „Azonban Wesselényi nem tudta magát elhatározni, hogy Gremonville-nek a kívánt szövetséglevelet megküldje. Hallgatott, s hallgatása a legnagyobb zavarban hozta Nádasdyt.” Stb. Mindez egyedül azért volt, mert érezte, hogy igazságtalanságot követ el királyával szemben. Tudta, hogy Lipót ezt tőlük egyáltalán nem érdemelte meg.

Mikor az összeesküvők Lubomirsky, Habsburg-párti lengyel főurat, el akarták tenni láb alól, akkor megint csak azt látjuk, hogy „de Wesselényi a tettet végrehajtani nem engedé”. (122. o.)

Annyira nyugtalanította a dolog, annyira nem érezte magát jól ebben az összeesküvő társaságban, hogy egyenesen az jutott eszébe még neki is, ami Lippaynak. „Kedve lett volna kolostorba vonulni” (129. o.), „de környezete elűzte e komor, csüggeteg gondolatokat”.

De Wesselényi egyébként is csak élete legvégén, már beteg testtel-lélekkel került bele az összeesküvésbe, mely egész addigi élete meghazudtolása volt. Akkor történt meg nála ez a lelki törés, mikor már még Wesselényinél is állhatatosabb ember sem bír már akkora akaraterővel, hogy tudjon más álláspontot képviselni, mint környezete.

„Szegény uram sokáig ellent tartott — vallotta később felesége, Széchy Mária is —, mindazáltal a vármegyék Bory Mihály uramat vévén szegény uramtól eszközül, ő mindaddig sürgette, míg végre reá beszéllette” (81. o.).

Murány, ahol laktak, Gömör megyében van és Gömör megye lakosságának abszolút többsége még ma is protestáns. A környezet tehát, melyben Wesselényi élt, egészen más politikai felfogású volt, mint ő. Csodálkozhatunk-e hát, hogy az az ember, aki arról volt közismert, hogy igen könnyű volt befolyásolni, végül maga is olyanná lett, mint amilyen a környezete volt?

Mikor Apafi közvetítésével Wesselényi a törökkel való kiegyezésre és a szultán „oltalmának” elfogadására szánta rá magát, Apafi követének, Bethlen Miklósnak „fájdalmasan” ezt mondá: „Az egész keresztény világ csodálkozni fog, hogy koronás királyunktól elpártolunk és legádázabb ellenségünket tesszük urunkká, de nincs más mód benne. De kell hódolnunk. Jöjjön, aminek jönnie kell.” (Pauler, I., 104. o.)

Csak így, azaz tudomásul véve, hogy vele becsstelen lett, lett Wesselényi összeesküvő. Az összeesküvő Wesselényi még végrendeletében is annak a Lipótnak gondoskodásába ajánlotta özvegyét, akit feleségével egyetértésben árult el, tehát lényegében úgy is halt meg, ahogyan élt: a Lipót iránti „csömörletes” hűségben.

Nádasdy akkor, mikor már végleg abbahagyta a hazudozást, egyenesen azt vallotta az összeesküvők perében, hogy Wesselényi az összeesküvést fel akarta fedni a királynak s csak Nagy Ferenc akadályozta meg benne. A „Palatini regni Hungariae” című mű ugyanazt írja, csak szerinte nem Nagy Ferenc, hanem Széchy Mária volt az, aki megakadályozta benne. Wesselényinek az összeesküvésben hazafias részvétele tehát semmit se bizonyít amellet, hogy az összeesküvés hazafias dolog volt s a nemzetnek jogos oka volt rá. Wesselényi viselkedése éppen az ellenkezőjét bizonyítja.

Hogy kívánhattuk azonban, hogy a Habsburgok ne féljenek tőlünk, hogy ne bizmatlantkodjanak irántunk, hogy bízzák a várak védelmét magyar végvárainkra (amiket azonban természetesen ne a nemzet, hanem a Habsburgok fizessenek), hogy a magyar lázadókat és

hűtleneket magyar, ne pedig idegen törvényszék elé állítsák, és a nádori méltóságot mindig azonnal betöltsék, mikor állandóan ezt kellett látniuk, hogy nemcsak szűk látókörű, felelőtlen, protestáns vallási fanatizmustól elvakított, vidéki köznemesek, hanem az ország felelős vezetői úgyszólván kivétel nélkül azok, akik a király bizalmát élvezték, kitüntetésekert kaptak tőle (Wesselényi még az aranygyapjas rendet is megkapta), mikor nádor, országbíró (Nádasdy volt az), horvát bán (Zrínyi Péter), a kassai főkapitány (Csáky Ferenc), aki a király fegyveres ereje egy tekintélyes részének parancsolt, sőt talán még az ország első főpapja is hűtlen lett királyához, noha nekik kellett a legjobban tudniuk, s látni fogjuk, hogy ezt tudták is, hogy azon bajnak, melyek őket elkeserítették, nem a király, nem is az udvar vagy Ausztria volt az oka?

Az összeesküvés megghiúsulása után a vizsgálatot vezető Volkra véleménye az volt, hogy „még a papok sem értek semmit Magyarországon”. (Pauler, II., 132. o.) Érthető, hogy mindez a legkeserűbb meglepetést és kiábrándulást okozta Bécsben. Azt a következtetést kellett ugyanis levonniuk belőle, hogy sokkal jobban bíznak a magyarokban, mint szabad lett volna, sokkal jobban bíztak bennük, mint megérdemelték, s mint az államférfiúi óvatosság megkövetelte volna.

Hanula Jakab, trencsényi jezsuita rektor például még idejében jelentette Bécsben Wesselényi hűtlenségét. Jelentése olyan feltűnést keltett, hogy még Rómában is foglalkoztak vele, mert Oliva, a jezsuiták generálisa elé került. De Bécsben is, Rómában is napirendre tértek a dolog felett, mert úgy látták, hogy a vád nem lehet komoly.

Oliva például sehogy se tudta elhinni, hogy olyan jó katolikus ember és a jezsuitáknak olyan nagy pártfogója, mint Wesselényi, ilyen mélyre sülyedhetett volna. Helyette inkább Hanula rektort tartották naívnak s hiszékenynek, aki mendemondáknak tulajdonít jelentőséget. Később meg kellett tudniuk, hogy minden igaz volt s Hanula sokkal okosabb ember volt, mint ők gondolták.

I. Rákóczi Ferenc

I. Rákóczi Ferenc esete is igen tanulságos. Láthatjuk belőle, hogyan és miért kerültek a mozgalom élére katolikus főurak. Az ő esete azt bizonyítja, hogy ha a mozgalomban részt venni kockázatot jelentett, részt nem venni benne még nagyobb jelentett még katolikus főurak számára is. Tovább, hogy nem a résztvételhez kellett önzetlenség és hazaszeretet, hanem a távolmaradáshoz kellett volna.

Rákóczi Ferencet az erdélyiek azzal az alkotmánytipró feltétellel választották meg fejedelmé, hogy ha nem lesz katolikus. Mivel mégis már gyerekkorában áttért, a Rákóczi család akkor is elvesztette volna erdélyi fejedelmi székét, ha a török haragja miatt nem vesztette volna el ezt már anélkül is. Ő és családja tehát a maga bőrén tapasztalhatta, milyen hazugok a magyar protestáns ellenzék jelszavai a vallásszabadságról és a felekezeteknek a törvény előtti egyenlőségéről.

Neki, mint olyan katolikusnak, akinek meggyőződése most már nem engedte meg, hogy újra protestáns legyen, egyéni és családi érdekei is azt követelték, hogy a katolicizmust védő királyi hatalom tántoríthatatlan hívévé váljon. A Habsburgok hatalmának gyöngülése az ő érvényesülésének gyöngülését is jelentette, az ő hatalmuk megszűnése, az ő és családja fejedelmi reményeinek megszűnésével is egyenlő volt.

Földesúri jogaiknak a katolicizmus javára való felhasználásának megkísérlése miatt ő, illetőleg anyja volt északkelet Magyarország, ahol laktak (a lázadás fő fészkeiben) a protestáns ellenzék gyűlöletének fő tárgya, rekatolizálásuk tehát, az egész összeesküvés keletkezésének fő oka. Említettük, hogy az összeesküvők legelső dolga volt annak elhatározása, hogy Thököly István azért a kölcsönpénzért, melyet az összeesküvés költségeire folyósít, majd Rákóczi jószágait kapja meg kárpótlásul és jutalmul, ha Rákóczi nem csatlakozik a mozgalomhoz. (Pauler, I., 121. o.) Ha azonban Rákóczi is csatlakozik, majd más forrásból elégitik ki Thökölyt.

Láthatjuk tehát, hogy nem volt éppen tanácsos csatlakoznia annak a Rákóczinak, akinek jószágai Erdélyben és a Részekben, és általában Béctől olyan messze, éppen a mozgalom központjában, keleten feküdtek. Még ha bizonyosra is vehette volna, hogy a végén mégis csak a Habsburgok győznek, akkor is mérhetetlen veszített volna a mozgalomtól való távolmaradásával addig, míg ez a végső győzelem bekövetkezik. A mozgalommal szembeszegülnie pedig egyenesen lehetetlen volt számára, hacsak mindjárt a legelején Bécsbe nem menekül előre.

Tudjuk, hogy a lázadás hosszú éveken át tartott, sőt közvetlenül utána következett Thököly Imre még hosszabban tartó mozgalma, utána pedig Rákóczi felkelése. Ha a Rákócziak távoltartották volna tőle magukat, a mozgalom még protestánsabb, tehát még ádázabb lett volna, a Rákóczi és Báthory jószágok fél évszázadon át szabad rablás, sőt tudatos pusztítás tárgya lettek volna. De el is kobozták volna őket hazaárulásért, gazdájukat pedig elfogták volna és vérpadra küldték volna, ha ugyan még elfogatásuk alkalmával nem aprították volna össze őket is, anyját is a fanatikus s őket a megtestesült sátánnak tartó protestáns gyűlölet.

A mozgalom bukása utáni kihallgatásakor maga Rákóczi is úgy nyilatkozott, hogy „sok ellensége volt, úgyszólván még életére is törtek”. (Pauler, II., 91. o.) Még így is, hogy egyenesen az elégtelennek élére állt, s mikor birtokain már rég megszüntetett minden katolikus restaurációs törekvést, sőt amit anyja elvett tőlük, azt is mind visszaadta már a protestánsoknak, sőt az okozott kárért még kártérítést is fizetett nekik, mégse bíztak benne, mégis elégedetlenek voltak vele, még se nézték benne jó szemmel a pápistát.

Neki át is kellett volna térnie, hogy ne gyanakodjanak rá, sőt hogy ne gyűlöljék. Hát még mi lett volna akkor, ha Bocskai István, a legtekintélyesebb és legvagyonosabb kálvinista interesszátus (az összeesküvésben résztvevő) nem lett volna olyan tehetségtelen, szimplex ember, mint amilyen volt!

Nem azért keveredett bele Rákóczi Ferenc a mozgalomba, mert igen lángolt benne a hazaszeretet, nem azért, mert bátor, vízeit, tettere kész, kezdeményező hajlamú ember volt, hanem éppen az ellenkező miatt. Mert ő is akaratlan, befolyásolható, környezetének és ipának (Zrínyi Péter) befolyása alatt álló ember volt.

Mint Pauler adataiból kivehetjük, jó emberei, bizalmasai is nemcsak neki, hanem még nála sokkal katolikusabb anyjának is csupa protestánsok voltak. Hogy is lehettek volna mások azon az akkor még teljesen protestáns vidéken? Akkor azon az egész környéken nem volt más katolikus, mint csak néhány újonnan megtért főúr. Hiszen még maga Rákóczi, sőt az anyja is újonnan megtért volt.

Önállóság, akaraterő, tetterekészség, bátorság, kockázatvállalás a mozgalomtól való távolmaradáshoz kellett, nem pedig a hozzá való csatlakozáshoz. Ez megvolt férfias anyjában, de éppen nem volt meg az anyjánál sokkal férfiatlanabb fiúban. Kerülte is ez időben anyját a fiú. Akkor már ezt könnyen megtehetette, mert már külön laktak.

Anyja egyébként is igen unta akkor már a földet, lelke az égi haza után sóvárgott már, s az imádságban való elmerülés volt legkedvesebb foglalkozása. Jellemző azonban, hogy mihelyt látta, hogy kudarcba fulladt az összeesküvés, bezzeg nem kerülte már az anyját Rákóczi. Akkor mindjárt hozzá menekült Munkácsra, s valósággal a szoknyája mögé bújott.

„Te rossz fiú — mondá neki ekkor egy egykorú feljegyzés szerint anyja —, szövetséget kötöttél az eretnekekkel, fegyvert fogtál oktalan ipad tanácsára királyod ellen és búval, bánattal töltöd el napjaimat. De ipad megkapta jutalmát. Ellened és bolond híveid ellen is már jó a császár serege. Örvénybe rohantál, de még bízom a császár kegyelmében. Csak-hogy most már vége a háborúnak és ne gondold további folytatására. Váramban vagy, ahol én parancsolok, és neked, ha akarsz, ha nem, engedelmeskedned kell.” (Pauler, II., 47. o.)

És ott tartotta a fiát a szoknyája mellett, hogy a rosszban cimboráival ne érintkezhesék. De persze még ennél is jobban azért, hogy a császáriak kezébe ne kerülhessen.

Báthory Zsófia az okos és erősllelkű asszony, elítélte, sőt megvetette az összeesküvőket, mert megbocsáthatatlan bűnnek tartott minden eretnokséget, hűtlenséget vagy lázadást. Munkácson 1670. május 6-án kelt, Kollonichnak írt és a bécsi hadilevélárban ma is megtalálható levele szerint Zrínyi halált, Széchy Mária, a nádorné, korbácsot érdemelne. Szükségesnek tartotta Báthory Zsófia azt is, hogy német sereg jöjjön az országba, mert a rebellisek egyáltalán nem tértek meg még most se és csak félelemből öltenek jámbor arcot. (De okos és de jó emberismerő volt ez a Báthory Zsófia!)

De persze hazaáruló azért nem volt. Báthory Zsófiát nem érdek vezette, mikor így írt. Sokkal jobban bizonyította ő ezt, mint hazafiasnak tartott hőseink. Ha érdek vezette volna, akkor ez időben is református lett volna még, mert hiszen a katolikus vallásra való visszatérésével s fiának is magával hozásával tulajdonképpen a fejedelemségről mondott le egyszer s mindenkorra. Isten szolgálata, meggyőződése és becsülete követésében egy percig se habozott, hogy lemondjon-e róla. Dacolt, illetőleg egyszerűen nem törődött az egész környék népének gyűlöletével s olyan volt ott köztük, mint Dániel és társai az oroszlánok barlangjában.

Elszigetelt helyzete még csak attól se tartotta vissza, hogy meggyőződésének logikus következményeit is le ne vonja és földesúri jogainak a katolicizmus terjesztésére való felhasználását is meg ne kísérelje. Megtagadta azon járandóságok további fizetését, melyekkel anyósa, Lórántffy Zsuzsanna, felekezetét támogatta. Tulajdonképpen magától értetődő, amit tett (mert hiszen aki románból magyarrá válik, ekkor már bizonyára nem a románokat, hanem a magyarokat támogatja), mégis micsoda gyűlölet és rágalomhadjáratot zúdított vele magára!

De nemcsak önzetlen és rettenthetetlen volt Báthory Zsófia, hanem okos és logikus is. Teljesen tisztában volt vele, hogy az ellenzékiesség és a rebellió nem hazafiság, hanem protestáns részről a katolikus Habsburg uralommal való elégedetlenség és önzés, katolikus részről pedig a kényelemszeretet fedőszava, hogy a mozgalmat általánossá tehesse és erkölcsi alappal ellássa. Tisztában volt vele, hogy ha valóban katolikus, akkor az uralkodóház oldalán a helye. De ott a helye akkor is, ha nem katolikus, hanem egyszerűen csak magyar, mert „minden önmagában meghasonlott ország elvész” és mert az alattvalói hűségeskü megtartása az emberi becsületességhez tartozik, akár katolikus valaki, akár protestáns.

De világos eszével azt is látta, hogy ebben a harcban a végső győzelem csak a Habsburgoké lehet. Világ hatalom volt az ekkor, s világos, hogy a magyar elégedetlenek nem bírhattak vele, legfeljebb a török, de ha az győz, akkor nem a magyar győz, hanem a magyar pusztul el. De a keresztény is vele pusztul, legalábbis Magyarországon. Nekünk pedig, ha magyarok és keresztények vagyunk, elsősorban ezt kell néznünk s így nem szabad kívánnunk a hűtlenek győzelmét.

Báthory Zsófia azonban olyan asszony volt, hogy azt, amit az esze helyesel, erkölcsi érzéke jónak mondott, Báthory módra, azaz tétozás nélkül s akadályt nem ismerve követte. Okos volt, bátor és katolikus, s ezzel adva volt minden, amit tett. Őt (és az ilyen magyarokat) meg is becsülték Bécsben. Még akkor is, mikor azt kellett ott látniuk, hogy minden magyar bűnös s még a papok és főpapok se megbízhatóak, neki akkor is hittek.

De azért Báthory Zsófia fiát se kell ám annyira anyámasszony katonájának tartanunk, mint amilyennek a mondottak után első pillanatra látszik, s mint amilyennek kortársai is gondolták!

Széchenyi György például, akkor még kalocsai érsek, úgy mentegeti Rákóczit Montecuccolinál s próbál neki kegyelmet szerezni, hogy ez a két szegény ember (Zrínyi Péter és I. Rákóczi Ferenc) az eretnekek áldozata: az egyik harangozó, a másik mester szerepet vállalt átkozott zsinagógájukban, mert rászédtek őket. Az egyik azonban harangozni nem tudott, a másik kántorkodni, mert egyik se való volt soha a rebellióra!

Azokat kell megbüntetni, folytatja, akik őket elcsábították, például a kőszegi lutheránusokat, akik még a végén már Bécsbe tartó Zrínyi Pétert is rá akarták beszélni, hogy ne Bécsbe, hanem Rákóczihoz menjen. (Jellemző, hogy Báthory Zsófia is magyar volt és Széchenyi is, aki így ír, ellenben ezek a „hazafias” kőszegi lutheránusok németek voltak. És mi mégis még mindig azt hisszük, hogy az összeesküvőket a magyar haza szeretete vezette.)

Annál inkább meg lehet neki kegyelmezni, mert vagyona magvaszakadás miatt úgys hamarosan a kincstárra száll — folytatja az érsek —, mert neki még az a képessége sincs meg, hogy apa lehessen. Tettéért pedig menti fiatalága és együgyűsége.

Ilyen véleménye volt Széchenyi érseknek I. Rákóczi Ferencről. Tudjuk, hogy Bécsben nem hallgattak rá, mert mégis a katolikus főurak fejét szelte le a hóhér bárdja, míg a főbűnös, a felbújtó protestánsok feje a nyakukon maradt, sőt még vagyonukat is visszakapták. Igazuk is volt abban, hogy a katolikus, ha rebellesek lettek, sokkal nagyobb bűnösök voltak, mint a protestánsok, mert az ő felelősségük és hálátlanságuk sokkal nagyobb volt, mint ezeké. Csak azt nem értem, miért tartják ezeket a bécsieket mégis annyira magyargyűlölőknek. (Azért, mert a mi hazafiságunk „magyaron” mindig protestánt ért).

De I. Rákóczi Ferenc közel se volt annyira együgyű, sem annyira gyagya, mint Széchenyi érsek gondolta. Először is hamarosan utána kisült, hogy megvolt az a képessége, hogy apa lehessen, mégpedig egy hatalmas, kétméteres, hódító külsejű fiának (II. Rákóczi Ferencnek) lett az apja.

Másodszor közel se olyan hamar és olyan könnyen tette le az összeesküvő fegyvert, mint gondoljuk. Tovább akarta folytatni a harcot még akkor is, mikor már tudta, hogy a török nem jön segítségére, ipa pedig már Bécsben fogságban van. Sőt látni fogjuk, hogy mikor már meg is adta magát, akkor is olyan magyar öntudattal, sőt büszkeséggel viselkedett, hogy örökre becsületére válik s még maga a magyar önértet is büszke lehet rá.

Hogy anyjának olyan nagy szava és tekintélye volt előtte, s még nő és 30 éves korában is úgy engedelmeskedett neki, mint gyermekkorában, annak nem annyira a fiú kicsisége, hanem az anya nagysága volt az oka, főként pedig az a nagy erkölcsi tekintély, melynek Báthory Zsófia örvendett mindenki, de főként a fia előtt, aki legjobban ismerte. Az igazi nagyoknak ugyanis azok előtt van legnagyobb becsületük, akik legjobban ismerik őket, ellentétben azokkal, akiknek csak a hatalom ad tekintélyt, s ezért közletről nem lehet és nem is tanácsos őket látnunk. (Például Nagy Frigyes, Katalin cárnőt, Erzsébet angol királynőt, hogy Hitlerről és Sztálinról ne is szóljunk.)

Az okos, büszke és szintén férfias Zrínyi Ilona, a menyje, se mert még mukkanni se Báthory Zsófia előtt, pedig anyósa többek közt még azt is megírta neki özvegységre jutása után Thököly Imrének való viselkedésével kapcsolatban, hogy ha szegény fiam még élne, ezt „megpökné” s Zrínyi Ilona alázatos bocsánatkérésekkel és mentegetőzésekkel felelt neki. Ő is érezte ugyanis gyarlóságát anyósa mellett s meghajolt erkölcsi nagysága előtt, bár az ő megalázkodása nincs akkora érv Báthory Zsófia erkölcsi nagysága mellett, mint a fiáé, mert nála az alkalmazkodás lehetett egyszerű anyagi érdek is, hiszen a vagyon Báthory Zsófia kezében volt.

De Zrínyi Ilonának, különösen pedig az akkor már a nála majdhogynem 20 évvel fiatalabb Thököly Imrének szerelmeskedő Zrínyi Ilonának nemcsak anyósa anyagi, hanem er-

kölcsi fölényét is el kellett ismernie. Báthory Zsófia is éppoly fiatalon lett özvegy, mint Zrínyi Ilona, éppoly szép is volt, mint ő (de nála jóval gazdagabb), ő mégse dobta el soha az özvegyi fátylat.

Báthory Zsófia is — természetesen nem olyan abszolút értelemben, mint Krisztus urunk — elmondhatta volna azoknak, akik bírálgatni merészelték volna, hogy „kicsoda fedd meg engem közületek a bűnről?” Unokája, II. Rákóczi Ferenc, természetesen anyját se bírálta vallomásaiban, de ezt a nőt, aki másodszor is férjhez megy, de olyan férfihez, akinek majdnem anyja lehetett volna (Zrínyi Ilona már első férjnél, I. Rákóczi Ferencnél is idősebb volt két évvel), mikor pedig Thökölyhez ment, ő 40, Thököly Imre csak 26 éves volt), s akit Thököly egyedül a vagyonáért, illetőleg árvái vagyonáért (akinek Thököly ezáltal a gyámjuk lett) vett el, aki beleegyezett abba, hogy férje a mostohafiát, a későbbi II. Rákóczi Ferencet már kisgyermekkorában is kitegye a háború életveszélyeinek, s a kilencéves gyereket betegen is (Rákóczi Vallomásai, akadémiai kiadás, 10. o.) éhségnek, szomjúságnak teszi ki, s a pusztta földön hálátja, úgyhogy befödte a hó (9. o.), állítólag azért, hogy megedzódjék, valójában azonban azért, hogy elpusztuljon s így vagyona végleg Thököly kezébe kerüljön, ezt a nőt Rákóczi, a fia is egyedül csak a hitvesi (Thököly iránti) szeretettel tudja menteni.

Rákóczi sem tagadhatja azonban, hogy anyja, Zrínyi Ilona, „consentiebat omnibus voluntatibus mariti” (9. o.), férje minden kívánságába beleegyezett (Azokba is, melyek gyermeke életét veszélyeztették). Meg kell állapítanunk, hogy bár „zokogás és panaszok közepette” (inter plactus et querelas), de még abba is beleegyezett (mater consenserat), hogy férje az ő egyetlen fiát kezdeknek adja maga helyett a törökök kezébe és Konstantinápolyba küldje akkor, mikor Thököly a törököknél már kegyvesztett lett, s így náluk a gyermek élete komolyan veszélyben forgott. (A dolog mégis elmaradt, de csak azért, mert Thököly mégis úgy határozott, hogy személyesen megy a török táborba, mert így a törököt jobban kiengesztelheti. Mivel Thökölyt ekkor el is fogta a török és bilincseket rakatott rá, jól látható, milyen sorsnak akarta kitenni a fiát a lelketlen mostoha akkor, mikor túsznak akarta küldeni a törökhöz.)

S a mi történetírásunknak még Thököly effajta lelketlenségeire is mentsége van. Ennyire hajlítható a történetírás jobbra vagy balra. Minden attól függ, hogy állítja be és milyen körítésben adja elő a dolgot a történetíró. Képzeltetjük azonban, mit írnának akkor, ha egy főpap lett volna ilyen lelketlen és ennyire pénzvágó, s ha az bánt volna így a gyámfiával.

Zrínyi Ilona, az anya, még arra is képes volt, hogy mikor Munkács vára feladása után gyermekeivel együtt Bécsbe vitték, s gyermekeinek ott az idegenben különösen szükségük lett volna anyjuk közelségére, volt szíve őket végleg és örökre elhagyni, hogy Nikodémiába fiatal férjhez mehessen.

Rákóczi, mint jó fiú, ebben csak a megható nagy hitvesi szeretetet látja (vagy legalábbis úgy is, mintha csak ezt látná), de azt már gyermeki szeretettel elhallgatja, hogy mennyivel kisebb volt Zrínyi Ilonában az anyának a gyermekei iránti szeretete, mint a szerelmes nőé a férfi iránt. Zrínyi Ilonának ezt a nagy női gyöngesége a férfi irányában annál visszaszítóbbr, mert egyébként egyáltalán nem volt akaratlan, gyöngé nő. Munkács várát például olyan bátran védte, hogy bármely férfiúnak is becsületére vált volna. Kétségtelen azonban, hogy ezt is a férfi kedvéért csinálta, nem pedig a gyermekeiért, annál kevésbé a hazájáért. Férfije kegyeit akarta vele negyven éve ellenére megszerezni.

Ugyanennek a Rákóczinak ugyanazon Vallomásaiban már egyáltalán nincs szüksége a fiúi szeretet elfogultságára, hogy nem vétsen a kegyelet ellen akkor, mikor nem anyjáról, hanem nagyanyjáról, Báthory Zsófiáról ír. Anyjáról nem sok jót, illetőleg dicséretet hallgatott felőle. Hiszen lehetetlen volt, hogy őt Zrínyi Ilona őszintén szeresse, mikor nyíltan tudtára adta, hogy nem sokra becsüli. Végrendeletében például még csak arról se vesz tudomást, hogy a világon van. Egy szóval sem említi.

Rákócziak politikai okokból se volt semmi oka, hogy nagyanyját szeresse, hiszen ő is követte apját abban a politikában, melyet nagyanyja annyira elítélt, sőt az unoka még jóval túl is tett a fiún, mert neki még Rodostóban is, egész a sírig eszménye volt az, amit nagyanyja a legundokabb bűnnek tartott.

Igen nagy lehetett tehát Báthory Zsófia lelki nagysága, ha unokája mindezek ellenére is olyan tisztelettel emlékezett rá vissza, amilyennel csak hősökre vagy szentekre szokás. Ezzel egyúttal csattanós cáfolatot ad arra a kuruc-protestáns és — sajnos — általánosan elterjedt állításra is, hogy főuraink érdekből tértek vissza a katolikus vallásra. „Principatui abesse maluit, quam fidei sanctae renunciare”: inkább fejedelemségtől vált meg, mint hitétől (5. o.) Így adta tudtunkra Rákóczi nagyanyjának a katolikus vallásra való visszatérését.

Majd (5. o.): „Teneri diligebar al avia mea, ancilla tua tibi devota et in opinione hominum sancta”: nagyanyám, a Te (Istennek írt Rákóczi Vallomásaiban) ájtatos és környezetétől szentnek tartott szolgálóleányod, szeretett engem ölében tartani.

Így írt legnagyobb szabadsághősünk még aulikusnak is aulikus, német- és jezsuita-párti, tehát „hazaáruló” nagyanyjáról. Nem is csoda, hiszen látnia kellett, hogy erkölcsileg mennyire felette állt anyjának, a „honleánynak”. Pedig Báthory Zsófia csak 14 évvel volt idősebb menyénél, Zrínyi Ilonánál. Mégis úgy viselkedett özvegy korában, hogy még kérője se volt (pedig hát ha másnak nem, a vagyonának feltétlenül lett volna kérője). De ő gyermekének és férje emlékének élt, elsősorban pedig Istennek.

Nem férfiatlanság vagy akaratlanság volt tehát fiától, I. Rákóczi Ferencről, hogy úgy engedelmeskedett neki felnőtt korában is, mint mikor még gyermek volt, hanem nagyanyjának volt előtte (és mindenki előtt) olyan nagy tekintélye, amely előtt nem lehetett választani mást, mint a tisztelettel való megalázkodást, nemcsak az anya, hanem az okosság, az életszentség, akarat, tehetség, azaz a megtestesült tekintély előtt is. Hol van az a fiú, aki még ennyi értéket magában egyesítő anya előtt se alázódik meg?

Ilyenformán érezte magát Ferenc József is anyja, Zsófia előtt. Érdekes, hogy mindkét kiváló anya neve Zsófia volt és az se kevésbé érdekes, hogy ezt a második Zsófiát is nálunk épp úgy megrágalmazták és éppúgy szörnyetegnek festették le, mint az első. A kettő közt a különbség csak az, hogy a második Zsófiát még női becsületében is megrágalmazták, míg az elsővel legalább ezt nem tették meg.

I. Rákóczi Ferenc tudta, hogy anyja nemcsak azért teteti le vele a fegyvert, hogy életét és vagyonát megmentse, s mert mást most már úgysem tehetnek, hanem meggyőződésből, vallásosságából, az evangélium iránti engedelmességéből de okosságából és hazafiasságból is. („Szolgák, legyetek engedelmesek uratoknak, mégpedig nemcsak akkor, ha jók ezek az urak, hanem akkor is, ha rosszak”, mondja az írás. De kifoghatja rá Lipótra, Báthory Zsófiára és Rákóczi Ferenc urára, hogy rossz úr volt?) De Bécs, mely ugyanezen elv alapján állt, különösen meg tudta becsülni a feddhetetlenséget és az erkölcsi alapon állást, az olyan embert (még ha asszony volt is), akit még a villámok se tudnak megingatni, nem le-dönteni.

A Wesselényi-összeesküvés leverése után nem gyakoroltak nyomást Bécsre a vele szövetséges protestáns hatalmak, mint a szatmári béke megkötésekor. Bécs most teljesen szabadon cselekedhetett. A török nem mozdult, itthon pedig a király teljesen ura volt a helyzetnek. A vezetők már börtönben voltak, az alvezérek is megalázkodtak, sőt jellemtelesen letagadtak mindent. Bent volt már az országban Spork, a kiváló katona, vezetése alatt 10.000 főnyi elsőrangú felszerelésű hadsereg. A hűtlenséggel járó vagyonelkobzások is igen jól estek az üres kincstárnak, s hol volt annyi el kobozni való, mint éppen Rákócziéknál? Magát a családot is már évtizedek óta a Habsburg-ház keleti fő ellenségének tekintették, melyet mérhetetlen vagyonán kívül még a magyarok közti nagy népszerűsége is rendkívül veszélyessé tett a Habsburgok magyar koronájára.

Emlékszünk, hogy míg protestánsok voltak, „próféták” akadtak, akik a Habsburg-ház vesztét a Rákóczi-ház által jövendölték. Milyen pompás alkalom volt tehát most, hogy ezt a régi veszélyes ellenséget végleg eltíporják, hogy egyetlen felnőtt férfitagjának lefejezésével (ki mondhatná, hogy ez a lefejezés nem lett volna jogos és törvényes?) végleg leszámoljanak vele!

Amit Rákóczi Ferenc tette, az bőven kimerítette a felségsértés, lázadás és hűtlenség minden ismervét. Apafihoz és a törökhöz küldött követeket, illetőleg részes volt apósának és protestáns szövetségestársainak effajta üzelmeiben, eladta Magyarországot a töröknek, a magyar nemzet és az egész keresztény ősi ellenségének, elárulta Magyarország függetlenségét, mert adót ajánlott a töröknek. Ez tisztán magyar szempontból is a képzelhető legnagyobb bűn. Hogy gyűlölte például a magyarság Pétert, Szent István utódát, s mennyire nem tudta neki soha megbocsátani, hogy adót kínált a német császárnak. Pedig az keresztény császár volt, nem „pogány”!

Péter is az első, megfizetné drágán.
Szeme tündér fényén és élete világán,
Salamon is, aki áruba vetette
Maga szép országát, lakola érette.

Nem szolgált a magyar soha még hűbért is,
Ha csak egy kopját is, de csak egy fillért is,
Királyait önnön hatalomból kente,
Mióta király lőn amaz első szente.

(Arany: Toldi szerelme)

Ezért vetette meg fia cimboráit is annyira Báthory Zsófia! de a tervezetés és előkészület után Báthory Zsófia fiánál már a nyílt lázadás, a tettek mezejére való lépés is megtörtént, sőt e téren az összes összeesküvők között éppen Rákóczi ment a legmesszebbre.

Stahrenberg, a Bécs hősi védelmével nemsokára világhírűvé vált német vezért és társait (s ráadásul akkor, mikor barátságos vendégségben voltak nála) elfogatta és bilincsekbe verette, utána várában fogva tartotta. Már fegyveres seregek élére állt és felségjobbort birtokolva felkelést hirdetett s fegyverfogásra kényszerítette a népet, sőt fegyveresei már ütközeteket is vívtak törvényes királyuk csapataival. Várat foglaltak el s Szatmárban Gombásnál már többszáz németet át is küldtek a másvilágra. Mit lehet halállal büntetni, ha még ezt se? Senki se mondhatja, hogy ezek után túlkapás vagy akár csak a szokottnál nagyobb szigor lett volna Rákóczi lefejeztetése s vagyonának elkobzása. Azok a francia nagyurak, akiket Richelieu a történetírás szerint jogosan végeztetett ki, egytized részét se tehették meg annak, amit I. Rákóczi Ferenc.

Az Apafi alatt Erdélyben lefejezett Bánffy Dénes bűne csak abban állt, hogy barátságos összeköttetésben állt Béccsel, de ezt is csak azért tette, mert Magyarországon is voltak birtokai, nemcsak Erdélyben. Bánffy Dénes bűne tehát csak olyan volt Rákóczi bűnéhez képest, mint a szúnyog az elefánthoz képest. Bánffy Dénesnek mégis halállal kellett lakolnia, vagyonát pedig elkobozták s ezt a magyar közvélemény úgy megbocsátotta Apafinak, hogy még csak nem is tudja, hogy Apafi lelkéhez ilyen bűn is tapad. Bánffy Dénesnek csak egy „bűne” volt, hogy gazdag volt. A francia kivégzetteknek se volt más bűnük, mint csak az, hogy nagyon hatalmasok voltak.

I. Rákóczi Györgyöt is egyenesen mint szabadsághőst magasztaljuk, annyira nem vetjük tőle zokon, hogy Erdély egyik leggazdagabb főurát, Zólyomi Dávidot (pedig ráadásul még kálvinista is volt ő is, Bánffy is) halálra kereste csak azért, mert fiatalos meggondolatlanságában és lebizakodottságában néha Rákóczira sértő módon szokott beszélni. Ő nem lakolt bár halállal, de vagyonát elkobozták, őt magát pedig élete végéig börtönben tartották.

Ő is így (sőt még rosszabbul) járt volna, mert hiszen bűne is sokkal nagyobb volt, ha királya, aki ellen oly nagyot vétkezett, nem a papok emlőjét szopó kisded lett volna, ha neve nem Habsburg Lipót, hanem például egy kálvinista Rákóczi lett volna. Akkor anyjának érdemei se segíthettek volna rajta, mert az anya érényei nem teszik meg nem történtté a fiú bűnét és mert az a mérhetetlen vagyon, melyet most törvényesen meg lehetett szerezni, olyan csábító hatással lett volna nemcsak a Lipót-féle mindig pénzzavarban levő kormányra, hanem még a mindig tele kincseskamrákkal bíró Rákócziakra is (éppen őrájuk a legjobban!), hogy annak csak Lipót mély hite és nagy aszkézise tudott ellenállni, de nem a Rákócziak (vagy Hohenzollernek) kálvinizmusa.

Jellemző azonban a mi történetírásunkra és hazafias nevelésünkre, hogy még Rákóczi megkegyelmezését is Lipót ellen használja fel. Minket nem arra tanítottak s még ma se arra tanítják a magyar ifjúságot, hogy milyen irgalmas volt Lipót Rákóczihoz, hanem hogy milyen pénzvágyó, milyen kapzsi volt. Nem azt látják, mait meghagyott neki, az életet, hanem csak azt, amit elvett tőle, a vagyont. De még ami a vagyont illeti, se azt nézik, amit nem vett el tőle, hanem csak azt, amit fizetnie kellett neki s csak az összeg nagyságán szörnyülködnek. Gúnyosan jegyzik föl és emelik ki, hogy megkopasztotta Bécs ez alkalommal a Rákóczi családot, hogy milyen iszonyúan nagy váltságösszeget vágta ki belőle.

Az egész dologban nem is látnak mást, mint csak a bécsi udvar mérhetetlen pénzvágyát és gyűlöletes korrupcióját, amelynél pénzért minden eladó, s azzal még az életet is meg lehet vásárolni, még a felségsértést is ellensúlyozni. Az eszükbe se jut, hogy ha Bécs a vérpadra küldi Rákóczit a vagyon, akkor is az övé lett volna, sőt csak akkor lett volna igazán az övé.

Még csak a magyar alkotmányt se kellett volna megsértenie, koronázási esküjét se megszegnie, mert hiszen a lázadásért és a hűtlenségért a magyar alkotmány szerint nemcsak fejvesztés, hanem a vagyon teljes elkobzása is járt. Bécs meghagyja az életet (mégpedig ősi ellenségének, sőt vetélytársának életét hagyja meg) és vagyona egy részét (mégpedig a nagyobb részét) is meghagyja, mi pedig se az életet, se a meghagyott vagyont nem nézzük, nem látjuk, hanem csak azt, amit váltságdíjúl kellett fizetni és felháborodunk a nagy kapzsiságon, sőt erkölcstelenségen, melynek előbbrevaló a pénz, mint az igazság-szolgáltatás.

Rákóczi megmenekült — mondják —, mert gazdag volt. Társai bűnhődtek, mert ők nem tudtak annyit fizetni. De kicsinyes alkuval azért Rákóczival is elkövettek mindent, hogy egy csepp zsírja se maradjon. Így aztán az olvasónak, akinek a történelem tanulságain kellene nevelődnie, eszébe se jut, hogy Bécs Rákóczival kegyet gyakorolt, mégpedig önzetlenül. Mert hiszen nemcsak életét hagyta meg, hanem még vagyona egy részét is, mely pedig teljesen a kincstárat illette volna. Azt is elfelejtik, hogy Zrínyi, Nádasdy és Frangepán vagyonával nem volt szükség erre a „gyűlöletes” alkura, mert velük nem gyakoroltak kegyelmet. Ha Rákóczival se gyakoroltak volna, vele se kellett volna alkudni.

Most arra se gondol senkik, hogy a történelmi tárgyilagosság legelemibb feltétele, hogy mindenkit kora szemüvegén át kell nézni, s ennek tekintetbe vételével kell róla ítékezni. Hajdan nemcsak a Wesselényi-összeesküvésben, hanem minden más bűnperben is (még olyanokban is, melyek nem voltak politikaiak) pénzzel úgyszólván mindent el lehetett intézni, mégpedig törvényesen, nem pedig visszaélés képpen (ha például valaki gyilkolt, ha fizetett áldozata rokonainak, ezzel sokszor rendbe tette még ezt is, s már büntetést nem is kapott). Egyenesen történelmi analfabétizmus tehát, ha azt gondoljuk, hogy Bécs korrupciója volt, hogy a felségsértő Rákóczival, illetőleg anyjával (mert magával a felségsértővel nem álltak mindjárt szóba, bár nem is állhatták, mert anyja várában volt) s törvényes eljárás helyett pénzben kezdtek alkudozni.

Azt is elfeledjük, hogy az a 10.000-nyi jól felszerelt katonaság, melyet az udvarnak Rákóczi és társai miatt ide kellett hoznia, egy kissé többbe került, mint amennyit a Rákócziaktól ki tudott „zsarolni”, s hogy milyen felháborító igazságtalanság lett volna, ha még a magyar főurak ostoba izgágáskodását is utolsó fillérig az adókkal amúgy is agyonterhelt szegény osztrák és cseh népen vasalták volna be csak azért, hogy a Rákócziak pataki kincseskamrái érintetlenek maradjanak.

A legelemibb igazságérzék kívánta, hogy ha Rákóczi nem bűnhődik fejével, sőt még börtönbe se kerül, legalább fizessen s legalább egy részét fedezze annak a kárnak, melyet okozott.

Se Izabella királynéra, Zápolya János özvegyére, se I. Rákóczi Györgyre, se Apafira nem haragszunk (pedig Izabella és udvara legalább olyan idegen volt nekünk, mint Lipót és udvara). Úgy látszik, rájuk azért nem haragszunk, mert ők nem alkudoztak azoknak a katolikus erdélyi főurak vagyonával, akiket Izabella azért aprítatott össze, mert elégedetlenkedtek a lengyel uralommal s tűrhetetlennek találták Izabella lengyel szeretőit.

Rákóczi György se alkudozott Zólyomi Dávid, Apafi se Bánffy Dénes vagyonával, mert ők az egészet vitték el, s emeltették még a bűnökért járó büntetést se engedték el neki. Pedig nekik is voltak előkelő, befolyásos, a fejedelem iránt hű, megbízható, magyar, jó kálvinista rokonaik, könyörgő és síró anyjuk és feleségük, gyermekeik. Mégsem használt semmit, mert ők nem olyan királynénak vagy fejedelemnek könyörögtek, akiknek jezsuiták voltak a dajkáik.

Nem vérlázító igazságtalanság-e, hogy ezek a fejedelmek mégis jó emléket hagytak a magyar közvéleményben, nekünk egyedül csak Lipót, Bécs, meg a Habsburgok és „dajkáik”, a papok gyűlöletesek, csak azok kapzsik, igazságtalanok és vérszopók, s mellette még álnokok is annak ellenére, hogy csak dajkáik emlőin csüngő csecsemők voltak.

Bécs egyedül a hű Báthory Zsófia szavára nemcsak életét, vagyonát és szabadságát hagyta meg a királya ellen már fegyvert fogott, hűtlen és lázadó magyarnak, hanem még csak eljárást se indított ellene. (Hiszen csak így lehetett megmenteni, mert a bírói eljárás csakis halált eredményezett volna.) Ezt tették akkor, mikor már kezükben volt minden bizonyíték a hűtlenségről és felségsértésről, s mikor már a bécsi miniszterek kézzel a kézre adva olvashatták ez ellene szóló legkétségtelenebb adatokat.

Rákóczit még csak őrizetbe se vették egy pillanatra se, mert attól kezdve, hogy anyjához ment Munkácsra, már el is volt intézve minden. Tudták, hogy ezzel az ő szempontjukból is biztos helyen van már. Még a fegyverét se kellett átadnia. Így tisztelte Bécs a magyar főurat még akkor is, ha a törökkel cimborált és fegyvert fogott ellene, de legalább az anyja egy Báthory Zsófia volt.

Igaz, hogy Munkács vára szinte bevehetetlen volt, s így Rákóczit nem lett volna könnyű elfogni, de hát ne feledjük, hogy Zrínyi, Nádasdy és Frangepán se voltak sokkal szegényebbek Rákóczinál, nekik is voltak sziklaváraik, s lám, őket mégis milyen könnyen el tudták fogni s közülük egyiknek se jutott eszébe, hogy valamelyik várába zárkozzék és ott próbáljon ellenállni. Rákóczit tehát legfeljebb csak nehezebb lett volna kézre keríteni, de semmiképpen se lehetetlen.

Báthory Zsófiát fia árulása ellenére annyira megbecsülte az udvar, hogy Spork a haditanácstól arra kapott parancsot (Pauler, II., 88. o.), hogy serege két legelőkelőbb tisztjét, két herceget, a lotaringiai és a holsteinit küldje ez ügyben követül Munkácsra Báthory Zsófiához fia ügyének elintézésére. Spork azonban ezt a követséget olyan előkelő dolognak tartotta, hogy unokaöccsének, az ifj. Sporknak tartotta fenn ezt a dicsőséget s a herceg helyett őt küldte Munkácsra.

Mikor aztán az ifj. Spork az asztalnál (tehát a császár képviselője asztalhoz ül a keresztény árulójával, nem pedig bilincsekbe veri) „minden hű magyar egészségére” üritette

poharát, a ház úrnőjének fia, az állítólag annyira gyagya I. Rákóczi Ferenc válaszul dacosan kijelentette, hogy ő minden magyar egészségére iszik (tehát a hűtlenekére is).

Világos, hogy az ifj. Spork egy lázadótól nem tehette szórtanul zsebre ezt a sértő kihívást, mely elsősorban nem is ellene, hanem a császár őfelsége ellen irányult, és a büntett egyenes dicsérését jelentette, mégpedig egyenesen akkor, mikor a felség 10.000 főnyi serege képviselőjében jelent meg a várban az, aki előtt a sértés történt. Egymásnak ment volna a két büszke férfi, ah Báthory Zsófia tekintélye véget nem vet a jelenetnek.

Szinte lehetetlen, hogy Spork ezt a kihívást az udvarban ne jelentette volna (kivált ha a bécsieknek nálunk szinte közmondásosnak tartott magyargyűlöletét is tekintetbe vesszük, s azt is, hogy Sporkot nálunk még az osztrákok közt is a legmagyargyűlölőbbek közé számítják). Szinte hihetetlen, de tény, hogy még ennek se volt Rákóczira semmi következménye. Úgy vették, mintha meg se történt volna a dolog.

Kettőt állapíthatunk meg az esetből. Először, milyen nagy magyar és milyen önérzetes és bátor volt még ez az I. Rákóczi Ferenc is, akit mi éppen az ellenkező tulajdonságokról ismerünk.

A másik, ennél sokkal fontosabb, hogy a Habsburgok alatt milyen szabad és milyen független, sőt milyen nagy úr volt egy magyar főúr. Ne feledjük, hogy Rákóczi közvetlenül az után viselkedett az osztrák megszálló sereg képviselője előtt ennyire kihívóan, mikor az összeesküvést már leverték és a sereg bevonulásának célja a büntetés, sőt a megfélemlítés volt.

Rákóczi akkor viselkedett így Sporkkal, mikor ő hűtlenségéért tulajdonképpen a halál fia volt már, s csak az anyja kedvéért kapott kegyelmet, s természetesen azon a címen, hogy megbánta tettét. Most a megszálló sereg képviselőjének nyíltan tudtára adta, hogy ő nem bánt meg semmit, ő nemcsak a hű, hanem a hűtlen magyarok egészségére is éppúgy iszik most is, mint azelőtt.

Rákóczi viselkedésével tulajdonképpen visszautasította a császár kegyelmét, mert hiszen annak, akinek a bűn megtorlása volt a hivatása, büszkén a szemébe vágta, hogy most is azonosítja magát a lázadókkal. Spork fia ezért akart magának elégtételt venni. Ebben a ház úrnője megakadályozta, a hivatalos elégtételt pedig maga az udvar akadályozta meg, mert az se vett Rákóczin elégtételt. Nemcsak a hűtlenségéért nem, hanem utána a hűtlenségével való hetvenkedésért sem. S mi mégis azt hisszük, hogy mi a Habsburgok alatt szolgaságban, elnyomásban, megalázásban éltünk!

Ilyen volt Rákóczi kegyelemért való „esedezése”! S mégis megkapta a kegyelmet! Így aztán nem csodálkozhatunk, ha hamarosan utána Rákóczi fiának, II. Rákóczi Ferencnek is kedve szottyant a lázadásra, sőt előtte már annak is, aki I. Rákóczi Ferenc özvegyét elvette, Thökölynek. Nálunk ugyanis „büszke Bécsnek rettenetes császára”, Lipót alatt elnyomás helyett, melyet mi emlegetünk és szentül hisszük még ma is, olyan féktelen szabadosság és olyan nagy függetlenség volt, mely már teljesen kóros állapotot jelentett.

Bécs annyira félt tőlünk, s ezért annyira lenyelt tőlünk mindent, hogy ezzel szinte maga csábította mindig elégedetlen, mindig újat akaró, hiú és kielégíthetetlen nagyravágású főurainkat arra, hogy hol a törökkel, hogy a franciával szövetkezzenek azonnal. Mihelyt királyunk külpolitikai bonyodalmakban háborúba került s így reményük volt arra, hogy lázadásuk eredménnyel jár.

Lehet, hogy csak Báthory Zsófia hűségét akarták megbecsülni vele (érthető, mert a magyarok részéről ritkán volt benne részük), de az is lehet (sőt talán ez a valószínűbb), hogy mi csak akkor is olyan nagy urak voltuk, ha Báthory Zsófia erényeivel nem dicsekedhettünk. De bármennyire hihetetlen, de tény, hogy még ennek a dicső nagyasszonynak állt feljebb s még a történetek után is volt bátorsága kijelenteni, hogy kész tovább tárgyalni őfelsége követivel, de mást küldjenek e célból hozzá, ne az ifjú Sporkot. Vele nem hajlandó tovább tárgyalni. Tehát még ő érezte magát megsértve.

Újra láthatjuk belőle, milyen urak voltunk mi, ha nem voltunk lázadók s hűtlenek, sőt még akkor is, ha azok voltunk, mert hiszen Báthory Zsófia fia az volt. Mikor fegyvert fogtunk királyunk ellen és a törökkel szöveteztünk, de már levertek bennünket, s már benn van az országban a büntető hadsereg, még akkor is szabadon sértegethetjük e sereg képviselőjét, közösséget vállalhatunk a lázadókkal s ihatunk az egészségükre baj nélkül, sőt még akkor is nekünk állhat feljebb.

Láthatjuk azonban azt is, hogy ha valaki nálunk Habsburg-párti és aulikus, sőt „egész a csömörletig” a Habsburgok talpát nyalja (mert hiszen ebben Báthory Zsófia túltett minden addigi és utána következő magyaron), abból még egyáltalán nem következik, hogy nem jó magyar az illető, sőt még az se, hogy nem önérzetes még Béccsel szemben is. Pedig a mi közvéleményünk Habsburg-párti magyart el se tud képzelni másnak, mint önérzetlennek, megalkuvónak, hazájával és a magyar önérzettel nem törődőnek.

Most láthatjuk, hogy nemcsak a rebellis Rákóczi volt bátor és önérzetes, hanem aulikus anyja is, aki merte magát fiával azonosítani még akkor is, mikor fia nemcsak főbenjáró bűnt követett el, hanem ég büntársait se tagadta meg, sőt a bosszuló sereg képviselője előtt büszkélkedett a bűnével.

Rákóczinak még a történetek után se kellett megaláznia magát. Anyja magyar önérzete gondoskodott róla, hogy ettől is megkímélje. Báthory Zsófia nemcsak az udvarral és a katolicizmussal azonosította magát, hanem még a magyarok önérzetével is, sőt a rebellesek önérzetével is, noha a rebellesek bűnét megvetette... És ezt a Habsburgok alatt mind lehetett.

Az udvar még Báthory Zsófia legújabb feltételét is elfogadta, az öreg, kemény Spork pedig kénytelen volt a rebellis magyarok előtt megalázkodni, és fia helyett mást küldeni Munkácsra. Pedig hát még a vak is láthatja, hogy nem az ő fia volt a hibás, hanem Báthory Zsófia rebellis fia.

A fiatal Spork tiltakozik a büntett feldicsérése ellen és síkraszáll az alattvalói hűségért, mégis neki kell bűnhődnie, mert ura a császár ennyire vigyázott, hogy kedvében járjon a magyaroknak még a történetek után is. Így voltunk mi elnyomva a Habsburgok alatt!

Most, e második követségben is a legelőkelőbbeket küldte seregéből Spork Munkácsra., a holsteini herceget és Heistert, akikkel azonban már csak Báthory Zsófia tárgyal, a fia nem. S még ezt is eltűrte Spork is, Bécs is! A halált már bőségesen megérdemelt Rákóczi tehát nemcsak büntetést nem kap a felköszöntővel kapcsolatos fennhíjázó és magát a lázadókkal azonosító viselkedéséért, hanem még utána azt a fényűzést is megengedheti magának, hogy nemcsak megalázhathatja, elcsapathatja tisztségéből azt, aki vele szemben az alattvalói hűséget képviselte, sőt Rákóczival öltre akart menni a katonai becsületéért és az uralkodóházért, hanem még azt is büntetlenül megteheti, hogy még neki álljon feljebb, s a történetek után már egyáltalán egy némettel se álljon szóba.

Báthory Zsófia aztán még az eleinte nagyra tervezett kártérítési összeget is alaposan lealkudta. Amit mégis fizetett, annak tekintélyes részét is beszámították a seregnek már adott és még adandó élelembe és takarmányba. Amit pénzben fizetett, azt is csak utólag és részletekben fizette (mikor a hadseregnek annyira rögtön kellett volna a pénz) s ezeket a részleteket is hol a jezsuitáktól, hogy más egyházi alapoktól vette kölcsön, tehát a Báthory vagy Rákóczi vagyont egyáltalában nem csonkította meg, sőt még a pataki kincseskamrát sem, ha ugyan volt benne még valami (mert hiszen férjének, II. Rákóczi Györgynek, a törökkel való dacolása s a fejedelemséghez való mindenáron való ragaszkodása már igen sok pénzt megemésztett).

Még várai közül is többet megmentett, még azokba se kellett német katonaságot befogadnia. Ő, a nagy aulikus és állítólag nagy protestánsgyűlölő (most láthatjuk csak, mennyire hazug propaganda volt ez is és hogy ő csak igazságot (a katolicizmus) szerette (nem pedig a protestánsokat gyűlölte), még a protestáns köznemesi, katolikusgyűlölő összeesküvők közül is nem egyet pártul fogadott és várában menedéket adott nekik a német katonaság

ugyancsak megérdemelt „üldözése” elől. Mindenkiel megtette ezt, akit csak ismert közülük és aki nála keresett menedéket, mert máshol nem is kereshetett volna, mert hiszen a többi várat megszállta a német katonaság.

Munkácson azonban ugyancsak biztonságban volt mindenki, aki oda menekült. A vár erőssége miatt is, de úrnője ereje és bátorsága és Bécsben való tekintélye miatt is. A legveszedelmesebb királygyűlölők, az ő politikai elveinek és vallásának bebizonyította, mennyire nem fanatizmus a katolikus hitbuzgóság és mennyire nem gyűlölet, hanem szereteten alapszik.

Az igazi keresztény akkor is befogadja a hajléktalanokat, istápolja az üldözötteket, ha ellenségei, sőt még akkor is, ha elveinek is ellenségei. Ezek az elvakult emberek most már nem árhattak e szent elveknek, most már csakugyan csak szánandók voltak, akiket felkarolni, s felebaráti szeretet követelménye volt.

Báthory Zsófia a hozzá menekülteket nem adta ki semmiféle hatóságnak, és a császárnak minden ilyen irányú megkeresésére fittyet hányt. Sőt még ennél is többet tett a kurucok ez elődjének s akik emellett fanatikus protestánsok is voltak, valóságos védőügyvédjükké vált, s nem nyugodott addig, míg védettjei kegyelmet nem kaptak. Sokszor még a legnagyobb bűnös pártoltjainak is sikerült megszereznie a kegyelmet, mert asszonyi makacssággal addig nem tudott megnyugodni, míg azt, amit akart, el nem érte.

Kazinczy Péter például, Zemplén megyének a mozgalomban ugyancsak erőtelesen részt vett, természetesen kálvinista főjegyzője a büntetés elől szintén hozzá menekült Munkácsra, s mivel ott még katolikussá is lett, rendkívül megnyerte Báthory Zsófia jóindulatát. De rá is szorult pártolója jóindulatára, mert a lázadók egyik legszélsőségebbje lévén nem volt könnyű kegyelmet szerezni részére. Másrészt pedig volt hitfelei is bosszút lihegtek ellene megtéréséért, s ki akarták buktatni a megyei főjegyzőségből. A kálvinisták Zemplén megyében ekkor még korlátlan urak voltak ugyanis.

Aligha lehetett valami rémes a „német uralom”, ha még most, a megtorlás idején, mikor a „kegyetlen” és „magyargyűlölő” Spork „dühöngött” ellenük, mikor mindegyiküknek rettegnie kellett volna „a német” bosszújától (mert hiszen mindegyiküknek volt a füle mögött) s ezért csak arra kellett volna gondolniuk, hogy szabadságukat és vagyonukat mentse és a figyelmet alkalmazkodásukkal magukról eltereljék, még mindig volt kedvük és módjuk a felekezeti bosszúra, és még most se tűrték, hogy Zemplén megye főjegyzője katolikus, főként pedig „hitehagyott” kálvinista legyen. (Volt hitfelei haragja azonban arra mutat, hogy Kazinczy nemcsak érdekből lett katolikus, hanem megtérése után katolikus módra is viselkedett.)

Az eset annyit feltétlenül bizonyít, hogy Lipót uralma alatt még „a rémuralom” se volt rémuralom, s a mi kálvinista köznemeseink szabadok voltak és teljesen urak a maguk portáján még közvetlenül hűtlenségük, lázadásuk és a törökkel való szövetkezésük leleplezése után és megtorlása közben is.

Mivel a szepesi kamara a közben szerzett, erősen ellene szóló tanúvallomások alapján a Munkács várába menekült Kazinczy és neje javait elfoglalta, Báthory Zsófia 1670. november 10-i levelében Szelepcényi érseket, „kedves apámuramat” becsülettel kérte, hogy „tekintván mindenekfelett Isten dicsőségére, hogy mások is ezen szolgákon való könyörületességét látván őfelségének, a tévelygésből jó útra térjenek, méltóztassék őfelsége előtt promoteálni”, hogy Kazinczy jószágait visszakapja.

Protestánsaink Báthory Zsófiát annyira gyűlölik, hogy benne mást, mint rosszat, képtelenek felfedezni. Kazinczy pártolásában se látnak mást, mint Kazinczy „aljas hitcseréjének” júdáspénzét. Ők nem is tudnak ugyanis elképzelni más megtérést, mint csak aljasat, mint csak érdekből történőt, de Báthory Zsófiában se hajlandók másfajta szeretetet felfedezni, mint csak legalábbis vallásilag önzőt, a hitehagyás ellenében történőt.

Pedig Báthory Zsófia nemcsak azon bűnös „szolgáit” pártolta, akik katolikusok lettek. Például Usz István és Melczer Lajos is protestánsok voltak, s noha a felkelésben vezető szerepet játszottak, a legtúlzóbbak közé tartoztak, „az eperjesi németek szilaj felverői” voltak, utána a bajban vallást se „cseréltek”, mégis már november 7-én védlevelet kaptak a kamarától Báthory Zsófia közbenjárására. (Pauler, II., 202. o.)

Láthatjuk belőle, mennyire nem korlátozódott Báthory Zsófia pártfogása csak katolikusokra, sőt ez a nagyszony felekezeti tekintetben annyira szabadelvű és elfogultságtól mentes volt, amilyen abban a korban protestánsaink között aligha volt található. (Báthory Zsófia e tekintetben való tevékenységét később majd bővebben tárgyaljuk.)

A legfőbb tanulság azonban a dologban az, hogy az olyan magyarnak, aki megérde-meltek, még a nemzeti „elnyomás” idején is volt Bécsben becsülete, hitele, tekintélye, be-folyása. Ugyancsak bizonyítja, hogy Bécs nem a magyart gyűlölte, hanem csak a hűtlenséget és a lázadást. A Wesselényi-összeesküvés után következő megtorlás története bizonyítja, hogy még a lázadó magyarokat se gyűlölték közel se annyira, mint megérde-melték s mint a közérdek megkívánta volna.

Az összeesküvés története

A főszereplő, Zrínyi Péter, Miklósnak, a költőnek, csak egy évvel fiatalabb öccse. Bátyjával együtt tanultak a grazi, majd a nagyszombati jezsuita egyetemen. Fennmaradt diákkori leveleiből látható, hogy már akkor is megvolt a különbség a két testvér között. Miklós már ekkor komoly, magába mélyedő, Péter könnyűvérű, csupa derű és móka. Tes-tileg Péter volt a kiválóbb. Valóságos óriás volt és olyan erős, mint Herkules. Egy vadá-szatlan III. Ferdinánd jelenlétében egy előretörő vadkan fejét egyetlen csapással szelte le. De tehetségtelen se volt ő se, sőt irodalmi hajlamai is voltak. Bátyja művét, a Zrínyiáaszt, lefordította horvátra. Mint ebből is látható, nagyobb horvát volt, mint bátyja.

Nemcsak lángelme nem volt azonban, hanem még logikus vagy megfontolt se. Olyan egyéniség volt, aki vezetőre szorult. Ezt bátyjában megtalálta, s bátyját, akit magá-nál sokkal okosabbnak tartott, követte is. Nemcsak észbeli, hanem erkölcsi fölényét is elis-merte. Mint katona (természetesen nem mint vezér) egyenrangú volt bátyjával vagy talán még vitézebb is nála. Életeleme volt a harc, a küzdelem s benne iszonyú testi erejéhez még a szilaj bátorság és a kezdeményezőkedv is járult.

Pár ezer főből álló seregek küzdelmében nem egy diadalt aratott a törökön, köztük olyanokat is, melyek egyenesen legendások voltak. Állandó harcaival és a török irányában tett kihívásaival azonban igen sok gondot és kellemetlenséget okozott a legfőbb hadita-nácsnak, talán még többet, mint bátyja. Hiszen épp olyan vitéz volt, mint az, s ráadásul meggondolatlanabb.

Állandóan veszélyeztette a békét olyan időben, mikor, mint láttuk, Bécsben rettegetek a török háború kitörésétől, mert más ellenségeikkel voltak elfoglalva s éppen emiatt ellensé-geik mindent elkövettek, hogy a törököt harcra csábítsák. Zrínyi azonban fegyelmet, enge-delmességet nem ismert, harci vágyán nem tudott, de nem is akart uralkodni. Egy magyar főúr volt Lipót alatt olyan úr, hogy ezt is megengedhette magának. Bizonyára nem kell magyaráznunk, hogy az akkori külpolitikai viszonyok között ilyen fegyelmetlen, mindig a maga feje után induló, ítélőképességgel nem bíró emberrel nem lehetett megelégedve feljebbvalói és hogy ő se volt megelégedve övelük.

Az összeesküvésbe való belebonyolódásának s így élete szomorú végének is ez az elégedetlenség volt az oka. A Zrínyi Péter természetű emberek minden korban sok bajt okoznak a kormányoknak. Erényeik vannak ugyanis, mégpedig olyanok, melyek népszerűvé teszik őket, és hírnevet szereznek nekik a tömeg előtt. Mindez elbizakodottá és elkényeztetetté teszi őket, de se kellő megfontoltságuk, se ítélőképességük, se önmérsékletük nincs és önfegyelmezésük is hiányzik hozzá, hogy meggondolatlan és veszélye kalandokba ne bocsátkozzanak, s vele a közösségnek nagy bajokat nem okozzanak.

Zrínyi Péter nem ellenszenves ember. Hiszen olyan volt, mint egy nagy gyerek még szenvedélyeiben és féltelenségében is. Kinek ellenszenves azonban a gyerek? Mint a gyermekben, benne se volt kapzsiság, pénzvágy vagy anyagi önzés. Pénze épp ezért sose volt, de annál több adóssága.

De Zrínyi Péter nemcsak a török elleni harcaiban volt fékezhetetlen. Nemcsak a haditanácsnak volt vele sok baja. „A magyar kancellária is egyre küldte rá a csillapító, dorgáló, tiltó, parancsoló mandátumokat, mert majd egy nemest, majd egy polgárt, majd özvegyeket és árvákat, főpapokat vagy barátokat — a segniai püspököt, a zvetici pálosokat — nyomorgatott, zaklatott, fosztott meg birtokaiktól, javadalmaiktól, melyekről tartá, hogy őt illetik.” (Pauler, I., 15. o.)

Nem annyira pénzvágyból csinálta mindezt, mint inkább duhajságból, gyerekes féltelenségből, nyugtalanságból. Láthatjuk azonban belőle, hogy ha volt abban a korban magyar, akinek kevesebb joga volt Lipót ellen felkelni, akkor az Zrínyi Péter volt.

Senki se vétett annyit a törvények ellen, mint ő. Nem a jog tisztelete, a törvénytelenység megvetése, nem a hazafiság tette tehát őt összeesküvővé, majd lázadóvá, hanem a bűnei, gyarlóságai, lelki fogyatékosága, kis ítélőképessége és a felelősségérzet hiánya.

Mivel testileg erősebb volt, mint bárki, gazdag is, mint kevesen még az országban, népszerű is, mint alig más, azt hitte, hogy őt a törvények nem kötelezik, legalábbis annyira nem, mint a közönséges embert, s ezért protestáns még a királlyal is dacolhat. E hitében csak megerősítette Lipót türelme, szelídsége és elnézése. Ha megharagították, ami pedig délszláv temperamentumával ugyancsak könnyen megtörtént, nem nézett senkit, még a királyt se.

Pauler nyíltan kimondja, hogy „a polgári élet rendes keretében megférti nem tudó ember volt”. De ez más szavakkal nem azt jelenti-e, hogy az ilyen emberből akkor is lázadó lesz, ha a kormány semmi törvényes okot nem ad rá, azaz hogy olyan országba, melyben egy Zrínyi Péter élt — kivált ha olyan jó ember volt a királya, mint I. Lipót —, akkor is kellett összeesküvésnek s lázadásnak lennie, ha komoly ok nem volt ár. A fő ok rá nem Zrínyi Péter hazaszeretete volt, hanem nyugtalan természete. Ezt az összeesküvés története és benne Zrínyi szerepe, melyet — látni fogjuk —, még ha enyhén szólunk, akkor se mondhatunk másnak, mint szálnalmasnak, éppen eléggé bizonyítja.

Hogy az olvasó félre ne ismerje a helyzetet, kiemeljük, hogy az a Pauler Gyula, kinek „Wesselényi Ferenc nádor és társainak összeesküvése” című alapvető műve alapján a kérdést ismertetjük, bár katolikus volt, közel se Habsburg-párti vagy katolikus felfogású. Az igaz, hogy ahhoz viszonyítva, hogy műve már régen, 1876-ban jelent meg, feltűnően elfogulatlan és tárgyilagos, de azért kora értelmiségének katolikusellenessége rajta is nagyon meglátszik. Például ő is Lippay érsek „vallásos előítéleteiről” (I., 21. o.) beszél, akár egy korabeli protestáns (mert ma már protestáns se beszélhet s nem is beszél így. Ma már ezt még egy protestáns történetíró is Lippay meg nem alkuvó katolikus meggyőződésének nevezné).

Bethlen Miklósnak, a történetírónak, egészen egyoldalú, elfogult protestáns felfogását Pauler egyszerűen „a magyarok” felfogásának tartja (II., 236. o.), sőt ő is „büszke és haszonleső jezsuitákat” emleget (II., 235. o.) stb. Látjuk tehát, hogy Paulerban katolikus elfogultságról szó se lehet.

Pauler műve értéke abban áll, hogy eredeti kútfők alapján dolgozik, s ezekből nemcsak azt közli, ami a Habsburgok ellen szól és az összeesküvőket igazolja, hanem azt is, ami a Habsburgok és a bécsi kormány javára szól. Így azonban még a vaknak is látnia kell, ki-nek van igaza. Így aztán, mivel műve már majdnem száz évvel ezelőtt jelent meg, még a magyar közéletben és történetírásban is megvan már a hatása.

A Wesselényi-összeesküvőket ma már a közvéleményünk se tartja olyan hazafias hősöknek, mint száz évvel ezelőtt még tartotta. Bocskai, Bethlen, Thököly, a Rákócziak, Kossuth és Zrínyi Miklós hazafias uralma még rendületlenül tart a magyar közvéleményben. Wesselényi és társai és Zrínyi Péteré ma már rég megingott.

A Habsburgok elleni nemzeti ellenszenv csak azért uralkodhat még ma is megingathatatlanul, mert tankönyveink és a nagyközönség számára írt s általánosan olvasott magyar történelmeink csak azokat az érveket közlik, melyet az összeesküvők és lázadók (tehát „hazafias hőseink”) hoztak fel maguk mellett. Ezért az olvasó szentül meg van győződve, hogy ezek az érvek és állítások valóban igazak is, s így vérlázító igazságtalanság adott okot fellépésükre, s ha — ami egyébként igen ritkán történhet meg — büntették lázadásukat (mint a Wesselényi-összeesküvőket büntették), az még vérlázítóbb igazságtalanság s így a Habsburgok magyargyűlöletének és törvénytelenségének bizonyítéka.

Természetesen Pauler is közli ezeket a „hazafias” érveket is, sőt mivel egyetlen cáfoló megjegyzést se fűz soha hozzájuk, az ő művéből is úgy látszik, mintha a felkelőknek lenne igazuk. Azonban ha nem is ekkor, hanem más helyen, mikor például a titkos tanács ülésén elhangzott felszólalásokat az eredeti jegyzőkönyv alapján közli vagy mikor a bécsi kormány rendeleteit az eredeti szöveg alapján ismerteti, akkor az olvasó megismeri az ellenfél, az államhatalom és a felkelőkön ítélkező bíróság érveit is. Így aztán az, aki nem gyerek még felnőtt korában is, aki nem elfogult és akar és tud is összevetni és a dolgok mélyére hatolni, világosan látja, hol az igazság.

A gyerek és az elfogult azonban még így is megmarad korábbi elfogultságában és egyoldalúságában, mert csak azt veszi észre, amit kihangsúlyoznak előtte, nem pedig csak a kútfők ismertetése közben mintegy véletlenül elejtenek s ezért azt gondolja, hogy Pauler is az összeesküvőknek ad igazat, s ő is hazafias hősöknek tartja őket. Valóban úgy is látszik, mintha ő is efelé hajolna, mert elítélő szava például sosincs rájuk. Ezt ezelőtt száz évvel még nem is lehetett volna megcsinálni megkövezés illetőleg erkölcsi lehetetlenülés nélkül.

Nekem azonban — s ebben követnie kell engem minden komoly, tárgyilagos embernek — nem az a fontos, hogy Pauler milyen véleményt nyilvánít, hanem egyedül csak azok az adatok, melyeket a tőle áttanulmányozott történelmi kútfőkből közöl. Ezen alapszik a való történelem; ezek azok, melyeket nem lehet meghamisítani (néha még ez is előfordul, de ezt többnyire le lehet leplezni) s melyekbe a történetíró irányzatossága, „pártossága” nem hatolhat be.

Ezekről legfeljebb csak hallgathat a történetíró, sőt újabban már még ezt se teheti meg, mert ma már mindenki tudománytalannak tartja az ilyesmit. Ezt szakkönyvekben ma már nem lehet megtenni, csak népszerű vagy a „hazafias” nevelést szolgáló írásokban. Sajnos, a tömegek kezébe még mindig csak ezek kerülnek.

A kútfők mindig ugyanazok maradnak, a szerző velük kapcsolatos véleményét azonban befolyásolja a nevelés, a korszellem, az állás, melyet betölt, illetőleg a jövőben be szeretne tölteni, a nemzeti vagy felekezeti elfogultság, a közvélemény terrorja stb. Ezek ellenében bizony az igazságnak igen keserves sorsa van.

Mivel Bécs külpolitikája s ennek következtében a legfőbb haditanács nem úgy és nem akkor akarta a törököt megtámadni s esetleg Magyarországot felszabadítani, ahogyan és amikor Zrínyi Péter akarta, hanem úgy és akkor, amikor és ahogyan az összbirodalom érdekei és viszonyai megengedték.

Ez álláspont egyúttal a magyar hazafias álláspont is kellett legyen, mert hiszen Magyarország és különösen Magyarország felszabadításának sorsa is elsősorban az összbirodalom sorsától függött. A sereg is az összbirodalom serege volt, tehát világos, hogy háborút kezdjen-e vagy ne és hogy mikor kezdjen, azt az egész birodalom érdekei döntötték el. Zrínyi Péter idejében azonban a külpolitikai helyzet a török béke fenntartását kívánta. Semmi se volt akkor a Habsburgok birodalmára előnytelenebb, mint egy török háború megindítása. Ennek eredménye akkor nemcsak Magyarország felszabadulása nem lehetett, hanem könnyen lehetett a következménye a török hatalom még nagyobb megerősödése, sőt az egész Habsburg hatalom s vele Magyarország teljes bukása is.

A nyugtalan s egyéni ambíciójában akkor Bécsből nem támogatott Zrínyi Péter már bátyja életében s már a vaskvári béke megkötése előtt is tárgyalásokat kezdett a Habsburgokkal ellenséges külfölddel, mégpedig talán még nála is nyugtalanabb felesége, Frangepán Katalin révén először Franciaország velencei követével, Bonzival, aztán a bécsi francia követtel, Gremonville-lel, mert a franciáknak természetesen kíváncsi volt a Habsburg-török háború, a magyarországi lázadás pedig egyenesen kapóra jött volna.

Világos, hogy Zrínyi Péter e lépése tilos és bűnös dolog volt. Bűnös lett volna még akkor is, ha Franciaország nem lett volna a Habsburgok fő ellensége. Egy magánember ugyanis — kivált a kormány háta mögött és ellenében — nem bocsátkozhat diplomácia tevékenységbe. Hova jutna egy állam, ha ez megengedett volna és illetékesek és illetéktelenek egyaránt intéznék az államügyeket, természetesen mindegyikük másképp és ha éppen olyan ítélőképesség-hiányban szenvedő, logikátlan, meggondolatlan és pillanatnyi hangulatuktól vezetett egyének csinálják ezt, mint amilyen Zrínyi Péter volt?

Ekkor, mint már említettük, már Európa-szerre számítottak a spanyol trón közeli megüresedésére, s Franciaország e dús örökséget, illetőleg legalább egy részét, elsősorban a gazdag Németalföldet el akarta ragadni a Habsburgoktól. Emiatt érdekében állt, hogy Bécs ereje a spanyol trón megürülése idején másutt legyen lekötve, tehát hogy török háború induljon meg vagy legalább Magyarországon legyenek zavarok.

A szentgotthárdi ütközetben részt vett s így nálunk járó franciák, különösen Guitry márkai, már Zrínyi Miklóst is csábította, mert tudta, hogy el van keseredve. Legyen XVI. Lajos a magyar király — érvelt neki —, s mivel ő a magyarok kedvéért természetesen nem fogja otthagyni Párizst, Zrínyi lehet majd itt a helytartója. Világos, hogy ez az ajánlat nemcsak felségsértő, hanem hazafiatlan is volt, mert hazánknak így is éppúgy idegen uralkodója lett volna, mint eddig, így is éppúgy idegenből kormányozták volna s még jobban idegen szempontok szerint, mint eddig, sőt mint Rákóczi szabadságharcában bebizonyult, az egész ajánlat is komolytalan, rosszhiszemű volt s nem az ígéretek komolyan vétele, hanem egyedül csak a magyarok fellázításával Lipót ereje egy részének lekötése volt a célja. Zrínyinek (természetesen Miklósnak) volt is annyi esze, hogy nem hagyta magát ettől a kalandorpolitikától megteveszteni elkeseredettsége ellenére se.

Mikor utolsó útjára ment a vadkanvadászatra, útközben ezt az adomát beszélte vadásztársainak. A székekylek meglátták, hogy egy székelylet a hátán visz az ördög a pokolba. Szegény, rosszabb dolgod már nem lehetne, kiáltották oda neki. Dehogyan nem! — felelte vissza a megsajnált. Ha úgy mennék a pokolba, hogy ördögök ülnének rajtam s nekem kellene még őket is vinnem, még rosszabb dolgom volna.

Arra célzott ezzel Zrínyi, hogy a magyar nemzetnek még a vaskvári béke után is volt még veszténivalója. Nagyon helytelen okoskodás volt tehát — állapítjuk meg most már mi —, mikor öccse és társai hamarosan utána szövetkeztek az ördöggel (a nemzet ősi ellenségével, a törökkel) azon a címen, hogy annál többet, mint már eddig elvesztettünk, úgyse veszthetünk már. Zrínyi Miklós jól tudta, hogy még mindig veszíthetünk.

Valóban, nálunk jobb dolga egy szolgának se volt. Nem voltunk urak a portánkon, tehát valóban szolgálai voltunk, de nem is mi viseltük ennek a portának a költségeit. Így —

józan ésszel — nem is kívánhattuk, hogy viszont az urak mi legyünk benne. Lehetünk volna azonban olyan szolgák is — és a nemzetek életében minden szolgaság ilyen —, hogy parancsolni nem parancsoltunk volna, mégis minden költséget nekünk kellett volna fizetni.

Aki nem parancsol ugyan, de nem is fizet, az még nem szolgál. Annak életében csak az igazságosság érvényesül s csak az történik vele, aminél mi sem természetesebb. Hát még ha azt is hozzátesszük, hogy a mi „lenyomónk”, a mi „rabszolgatartónk” leginkább elméletben újra meg újra elismerte (annak ellenére, hogy Magyarország fenntartásának költségeit ő fizette s ezért a tényleges úr ő volt), hogy jogilag az urak mi vagyunk.

Hát még ha Zrínyi azt is tudta volna, hogy az, akinek a hátán mi ültünk, nem az ördög volt, hanem angyal, s nem a pokolba vitt bennünket, hanem a mennyországba tartott velünk, s hogy ezt még az is elhihetette, akinek a másvilági mennyország nem is kellett. Hiszen egészen hamarosan meghozta nekünk a bécsi udvar azt a felszabadulást, melyet minden magyar a mennyországnak tartott, s ráadásul olyan hamar, hogy még Zrínyi is megérte volna, ha az a vadkan nem lett volna. Mi az annyit átkozott „ördögünktől” tehát hamarosan mennyországot kaptunk.

Zrínyi Miklós öccse, Péter, nem volt olyan okos és nem rendelkezett olyan önuralommal, hogy mindezt látta volna vagy ha látta, lett volna türelme megvárni ezt a mennyországot. Őt még csábítani se kellett, hanem ő csábította Gremonville-t, aki a szentgotthárdi csata egyik francia résztvevője volt, de utána nem ment haza, hanem itt maradt Bécsben sátánoskodni. Ez nyilvánvalóvá teszi, hogy a török elleni harc a franciák részére csak ürügy volt. Valójában a magyar csábítása volt az idejövetel igazi célja.

Gremonville örült Zrínyi Péter felajánlkozásának, de még korainak tartotta a dolgot s ezért csitította. Ha a nyugtalanság és a minden áron való szerepelni akarás el nem oltotta volna benne a józanságnak még a szikráját is, Zrínyinek is látnia kellett volna, hogy korai még a dolog s egyelőre még semmit se lehet kezdeni.

De a rendkívül okos Gremonville a magyar vezető emberek nagy fogyatékoságait is azonnal észrevette. „Már ismerte a nemzeti szalma tüzét, a magyar urak közt való acsarkodást, irigységet és árulkodást, mely mindig kész volt, csakhogy ellenfele nyakát szegje, minden titkos dolgot felfedezni” — írja Pauler (I., 50. o.). De ezzel Pauler tulajdonképpen nem azt írja-e, hogy az összeesküvés oka nem a haza szeretete, tehát nem az osztrák elnyomás volt, hanem a magyar szereplők hiúsága, szereplési viselkedése, érvényesülési vágya.

De Gremonville-t Lippay is figyelmeztette, hogy „ne bízzék senkiben sem a magyarok közül”. (Pauler, ugyanott) Tehát Lippaynak is — pedig maga is elégedetlen volt — csak ilyen „hízeltgő” véleménye volt ezekről a „hazafiakról”.

S míg mindezek folytak, amíg Zrínyi Péter szinte erőszakkal akarta áruba bocsátani hazáját, koronáját pedig idegen főre rakni, az a Bécs, melyet mindenáron el akart veszteni, mint hazája legnagyobb ellenségét s amelytől mi azt tanultuk, hogy még a hozzá hűséges magyarokban se bízott soha, még ebben a bizalmára annyira méltatlan Zrínyi Péterben is annyira megbízott, hogy már 1665. január 24-én, de mikor már rég királya ellenségeivel cimborált, őt nevezte ki Horvátország bánjává, szerencsétlenül járt bátyja helyett, tehát őt helyezte az udvar a nádor és országbíró után a legbefolyásosabb és legelőkelőbb magyar méltóságra. Éppen őrá bízta az ország délnyugati részének közigazgatását, igazgatszolgáltatását és hadseregét.

Bécsnek tehát — a magyar közfelfogással ellentétben — éppen az volt a legnagyobb fogyatékosága, hogy még azokban a magyarokban is bízott, akik neki halálos ellenségei voltak. Ő maga ugyanis nem lévén a magyarok ellensége, nem is gondolhatott arra, hogy ők viszont neki mégis halálos ellenségei.

A kinevező okirat égisz magasztalja Zrínyi őseinek, bátyjának és neki magának elévülhetetlen érdemeit és a királyhoz való tántoríthatatlan hűségét.

Lehet, hogy ez a nagy magasztalás elsősorban éppen azért volt, mert Bécsben észrevették, hogy ahhoz a régi tántoríthatatlan hűséghez ma már néminemű kétség fér, s a rosszért jóval fizetéssel és a hiúságának való hízelgéssel akarták újra életre kelteni. Annyi azonban kétségtelen, hogy Bécsben sokkal jobbnak gondolták Zrínyit, mint amilyen volt, mert ha olyan gonoszságra képesnek tartották volna, mint amilyenben már benne volt, akkor semmiképpen se bíztak volna rá ilyen fontos és ha megbízhatatlan kezekbe kerül az uralkodóházra annyira veszedelmes tisztséget. Annyi azonban bizonyos, hogy mint számtalan más eddig között hasonló esetben Bécsnek — a magyar közfelfogással oly éles ellentétben — most is az volt a baja, hogy sokkal jobban bízott a magyarokban, sokkal jobbnak gondolta őket, mint szabad lett volna.

Nagyon ellenszenves Zrínyi Péterben, hogy ez a meg nem érdemelt bizalom az, hogy Bécs a rosszért jóval fizetett neki, ami minden alapjában véve becsületes embert a magába szállásra és így ismét jó útra térített volna, Zrínyit éppen nem hatotta meg, hanem utána is megállás nélkül ment tovább azon a végzetes és becstelen úton, melyen már elindult.

Már bánná történt kinevezése után egy fél év múlva újra felküldte feleségét Bécsbe (nem akart maga menni, hogy túlságosan fel ne tűnjék) Gremonville-hez, hogy várja a francia király parancsait (!). Ez a horvát bán üzeni ezt egy idegen királynak, a magyar király ellenségének, aki csak egy fél éve tette le a báni esküt, és fogadott benne újabb hűséget királyának. Azt üzenve, hogy azért kéri parancsait, hogy „vakon végrehajthassa” őket (igaza volt, ezeket csak vakon lehetett végrehajtani), sőt tanulás ürügye alatt kezesül hajlandó azonnal Párizsba küldeni 13 éves, szép fiát, Jánost is.

Gremonville-nek most se kellett a felkínálkozás (tehát még ős se volt olyan gyűlölője Lipótnak, mint a nemrég tőle bánná kinevezett Zrínyi). De hogy arra, mire csakugyan szükség lesz rá, el ne menjen Zrínyi kedve (amely hamar ugyanis Zrínyi Bécsét megunta és más felé keresett magának érvényesülést, éppoly hamar megunta volna a franciákat is, ha nem járnak kellőképpen a kedvében) 4.000 tallér évdíjat (júdáspénzt) utaltatott ki neki a párizsi királlyal. (Látjuk tehát, mennyire nem ingyen adta a „hazafiságot” Zrínyi, de láthatjuk azt is, hogy nem nagyon erőltette meg magát az új király se, s közel se volt hozzá olyan nagylelkű, mint a bécsi).

Világos, hogy a kiutalt összeg nem a magyar hazának, még csak nem is az összeesküvés céljaira szolgált, hanem egyedül Zrínyi személyének. Zrínyi nagy örömmel fogadta ezt a kis pénzt is, s bizony nem hozott vele valami nagy becsületet sem magára, sem nemzetére. Magyarország legnagyobb harmadik közjogi méltósága tehát egy idegen, királyával a legellenségesebb viszonyban levő uralkodótól fogadott el rendszeresen judáspénzt, annak megfizetett kémje volt már egy éve báni kinevezése után. Mi pedig nemzeti hősnak tartjuk az illetőt és szidjuk Bécsét, hogy sose bízott a magyarban, még akkor se, ha „csömörletesen” hűséges volt hozzá mindig. Mert Zrínyi természetesen „csömörletesen” az volt mindig. Hálából mégis lefejezték.

Zrínyi Péter ezután nemsokára férjhez adta a lányát, Ilona Katalint, I. Rákóczi Ferenchez. Ezt a rá nézve elképzelhetően legjobb „partit” Wesselényiné Széchy Mária, Zrínyiék közeli rokona (a két Zrínyi fiú anyja Széchy lány, Mária testvére volt) és Vittnyédy szerezte Zrínyi Ilonának, s mikor most az apa az esküvőre, mely 1666. március elején volt Makovica várában, a Felvidékre utazott, Széchy Mária elébe ment, összehozta akkor már betegeskedő férjével s megbeszélték, hogy az esküvő után Stubnyafürdőn, hová utána Wesselényi a köszvényét gyógyíttatni ment, újra találkoznak.

Zrínyi az esküvőn — féktelen természetének megfelelően — olyan nagy táncolást csapott, hogy majdnem a falat rúgta ki széles jókedvében. Utána elment Wesselényihez Stubnyára, ahol a nádor mellé összejöttek a felvidéki elégedetlenség vezetői is, köztük Bory

Mihály és Leszenyei Nagy Ferenc, Nagyidai Székely András és Iványi Fekete László, kik mindhárman a nádor bizalmi emberei voltak. Egyikük már murányvári szerelmi kalandjában is beavatottja volt. Másikuk, Nagyidai Székely, az 1662. évi országgyűlésről színészi külsőségek közt kivonuló protestáns forradalmi ellenzéknek volt a vezérszónoka. Furcsa, hogy a papok segítségével nádorrá lett Wesselényinek ilyen bizalmasai voltak!

Stubnyán Wesselényi és Zrínyi „esküvel és kézádással” szövetséget kötöttek, hogy egymást „utolsó csepp vérük kiontásával is segítik. Isten őket úgy segélje. Úgy legyen irgalmas lelküknek”. Ezután Zrínyi, mint felbújtó tanácsára magyar létükre és koronás királyuk elárulásával, a neki sokszorosan letett eskü megszegésével XVI. Lajos francia király oltalmába adták magukat s Zrínyit, aki eddig egyedül hiába kísérletezett Gremonville-lel, most már Wesselényi a maga részéről is írásban hatalmazta fel, hogy az összeesküvés céljaira 100.000 forintot kérjen tőle. Egyúttal, hogy a titkot jobban megőrizhessék, elhatározták, hogy leveleikben Wesselényit Oswald, Zrínyit Ferdinánd álnéven fogják nevezni.

Zrínyi „szokása szerint nagy zajjal” (Pauler, I., 87. o.) újra megjelent tehát Bécsben Gremonville-nél, most már az ország nádorának nevében is, de eredményt most se tudott elérni, s pénzt — ami nekik a legfontosabb volt — most se adott a ravasz francia. De Wesselényinek egyébként se tetszett a francia szövetség. Ő inkább a régi utat akarta járni s Erdély közvetítésével a török révén akarta „a magyar szabadságot” (?) visszaszerezni.

A rosszhoz természetesen Apafinak is volt esze, ha a jóhoz nem is, és fejedelemsége féltése után egyébként is felekezete érdekeinek előmozdítása játszotta életében a legnagyobb szerepet. Sajnálta az „üldözött” magyar protestánsokat (pedig mennyivel jobban üldözte ő az erdélyi katolikusokat, akik még Kolozsvárott se tudtak templomépítési engedélyhez jutni) és a fejedelemsége kockáztatásán kívül felekezetéért minden áldozatra hajlandó volt. (Szomorú, hogy nem ugyan a katolicizmusért, hanem Apafi felekezetéért most már a katolikus Zrínyi és a katolikus Wesselényi is mindenre kapható volt.)

Mihelyt Apafi a magyarok mozgalmáról értesült, azonnal elküldte hozzájuk az akkor még csak 24 éves, de hasonló rosszban már eddig is szerepelt Bethlen Miklóst és a tőlük már szintén ismert (csak nem valami előnyösen), akkor szintén még csak 32 éves sógorát, Teleki Mihályt.

Ezek Késmárkon felkeresték Thököly Istvánt, majd Murányban Wesselényit, aki tanácskozára hívta meg magához a Felvidék azon köznemeseit, akik az elégedetlenség vezetői voltak. Keczer Menyhértet, Ambrusnak, Thököly István jószágkormányzójának és az ivásban és bujkálásban társának öccsét, aki a Sáros megyei nemesség vezető embere volt, s mint a másik kettő is, fanatikus lutheránus. Ott volt Vitnyédy is, a még náluk is fanatikusabb lutheránus felekezeti vezér. Ő nem felvidéki volt, hanem dunántúli (soproni), de katolikusgyűlölete és féktelen nagyravágása állandóan az ország egyik végéből a másikba utaztatni izgatni.

Ott volt aztán Keresztury László alnádor és Nyitra megyei alispán, akit Bécsben már nem is tartottak magyarnak, hanem töröknek (tehát kereszténynek még kevésbé tarthatták). 1663-ban ugyanis, mikor a török előzönlötte az országot, a nagyvezér biztosító levelével jelent meg Apafinál a török táborban (akkor volt ez, mikor a török Érsekújvárt is elfoglalta), és ő vette át tőle kiosztás és terjesztés végett azokat a kiáltványokat, amelyekben Apafi a nagyvezér parancsára a törökhöz való csatlakozásra szólította fel az országot s melyeknek még a királygyűlölő protestáns nemesség körében se lett semmi foganatjuk.

A becstelenséget egész mivoltában csak akkor látjuk tisztán, ha nem feledkezünk meg róla, hogy az egész Wesselényi-összeesküvés fő oka az volt, hogy Lipót megkötötte a vasvári békét s így bizonyosult, hogy az országot egyelőre nem akarja felszabadítani a török alól.

Ott volt Nagyidai Székely András, az 1662. évi protestáns forradalmi ellenzék fő harcosa, a vakbuzgó kálvinista Fáy László; a Szatmár vármegyében vezető kölcsi Kende Gá-

bor, az Abaúj megyében tekintély Ispán Ferenc, aztán Fígedi Nagy András, Wesselényi másik bizalmas embere, Négyessy Szepessy Pál, Borsod megye alispánja és a szuhafői Szuhay Mátyás, Abaúj megye, sőt az egész Felvidék egy másik protestáns tekintélye. Ott volt természetesen Bory Mihály, Iványi Fekete László és Leszenyei Nagy Ferenc, Wesselényi már említett bizalmi emberei is.

Ekkor vették fel a résztvevők az „interessatus” nevet és határozták el a törökhöz való folyamodást, bár ebbe óvatosságból még nem avattak be minden résztvevőt. Wesselényi értesítette a tervéről Zrínyit, aki nem emelt ellene kifogást, noha ő, a nagy törökverő, a törökökkel eddig még nem keresett kapcsolatot.

Apafiék az ügyben Baló Lászlót küldték a portára, de úgy, hogy az erdélyi katolikus főurak meg ne tudják (ezzel is megszegve az alkotmányt). Ennyire felekezeti jellegű volt a dolog és ennyire nem a magyarok, hanem csak a protestánsok voltak elégedetlenek Lipót uralmával. A protestánsok azonban akkor is elégedetlenek voltak, ha nem voltak magyarok, mint például a teljesen német felvidéki városok (Igló, Lőcse, Eperjes, s mint láttuk, Kőszegen is) vagy például Thököly István Árva megyei tót jobbágysai, akik később Thököly Imrének is fő erősségei voltak.

Útiköltségre valamint megvesztegetésre és ajándékokra, melyek nélkül a portán moccani se lehetett, Baló 40.000 tallért tartott szükségesnek, de az állítólag mindent a hazájukért csináló dúsgazdag katolikus főurak és szintén jómódú (ezer holdas) protestáns köznemesek még azt az 500-600 tallért sem küldték meg, ami szorosan az útiköltségre szükséges volt. Tehát nemcsak a hazájukat, de a protestánsok még imádott felekezetüket se szerették annyira, hogy a kedvéért még pénzt is hajlandók lettek volna áldozni. (Mit szőlünk azonban a katolikus főurak katolicizmusáról?)

Világos, hogy az erdélyieknek se volt kedvük helyettük fizetni. Hangsúlyozták, hogy nem kívánhatja tőlük senki, hogy „más kosarába szedjék az epret”. Kölcsönt talán még adtak volna, de azt se mertek, mert féltek, hogy a nagy magyar hazafiak közben majd mégis mást gondolnak s akkor aztán hiába keresik rajtuk a pénzüket.

Közben Kende is Erdélybe járt az ügyben, s értesítette Wesselényit, hogy Baló 3.000 forint nélkül el se indulhat. A nádornak sose volt pénze még másra se, hogy lett volna hát erre? Üzent hát Zrínyinek, hogy kérjen Gremonville-től. Világos, hogy az sem adott. Végül Thököly István, aki ismert volt arról, hogy pénze mindig annyi volt, mint a szemét, előadta a 3.000 aranyat, de természetesen ő is csak kölcsön. (Jellemző, hogy még kölcsön is csak akkor, mikor már más lehetőség sehogy se volt.) Ilyen nagy hazafiak voltak ekkori nemzeti hőseink, mikor már a hazáért nemcsak lelkesedni, beszélni s inni kellett, hanem valamit áldozni is.

Közben Nádasdy Ferenc, a ravasz, nagytehetségű és nagyravágó országbíró még messze dunántúli hazájában is megtudta, mi készül a Felvidéken, s mivel félt, hogy a mozgalom sikerrel jár, ő hoppon marad, ő is csatlakozott a szövetséghez, s megküldte Wesselényinek szövetséglevelét. Ezt bizalmasával, Szenthe Bálinttal küldte el. Nemsokára utána tartotta esküvőjét Lipót császár (első nejével) és az ünnepélyes alkalomra megjelenők között ott volt Bécsben Wesselényi is, Zrínyi is, Nádasdy is, mint az ország három legnagyobb méltóságának viselői. Hogy a történetek ellenére minden baj vagy nehézség nélkül tudtak ott képmutatóskodni, nem igen vált becsületére a nemzetnek, melyet képviseltek s melynek éppen ők voltak a legkiválóbbjai.

Annyira nem viselte meg őket az álnok szerep, melyet ott játszottak, hogy még ahhoz is kedvük volt, hogy ezt az alkalmat a Gremonville-lal való érintkezésre is felhasználják. Megírárták vele a francia királynak, hogy tovább már nem várhatnak. Küldjön sürgősen 100.000 vagy legalább 70.000 tallért. Wesselényi még külön is írt és segítséget kérte a francia királynak, hogy a magyarságnak ne kelljen helyette a törökhöz folyamodnia. (Mi-

kor már régen odafordult ép éppen Wesselényi indítványára fordult oda!) Ők — írta — készek a francia királynak esküt tenni, katonáit váraikba befogadni.

Mi hazaárulás, ha még ez se? Ne feledjük el továbbá azt se, hogy egész országgyűlési határozat volt akkor már, hogy idegen csapatokat az országba hozni még a királynak is tilos. Ha azonban az ország nádora és más vezetői felkínálják egy teljesen idegen királynak — s mert Lipót legalább magyar király volt, ezt nem vonhatja kétségbe senki se —, hogy szegje meg ezeket a törvényeket, mi címen tartották ők azt annyira törvénytelennek, ha tartott itt idegen csapatokat az ország törvényes királya is? Hiszen idegen pénzen volt kénytelen védeni az országot a török ellen s a bajban a „hazafiak”, mint az imént láttuk, még a török ellen is megtagadták neki a hadbaszállást. Hiszen éppen emiatt még Zrínyi Miklós is idegen csapatokat volt kénytelen kérni a magyar királytól. Hát még ha azt is tekintetbe vesszük, hogy ennek a magyar királynak olyan magyar alattvalói voltak, hogy a háta mögött az ellenségeivel cimborált nádor, országbíró, horvát bán ugyanakkor, mikor esküvője alkalmával adták a hűséges alattvalót és „tisztá szívből” kívántak neki sok szerencsét?

Mint igazi, önzetlen hazafiak annyira nem akartak semmit se tenni ingyen, sőt még csak kockáztatni is valamit „hőn szeretett” hazájukért, hogy már most a legelején arra is megkérték a francia királyt, hogy ha tervük kudarcra végződnék, adjon vagy legalább ígérjen nekik már most 40-50.000 tallér értékű birtokot a Rajna mentén. Ha azonban sikerül minden, már most állapítsa meg, mit ad nekik akkor jutalmul. (Pauler, I., 113. o.)

Ezt a levelet Wesselényin kívül Zrínyi is aláírta, lepecsételték s esküt tettek, hogy már mostantól kezdve XVI. Lajos híveinek tekintik magukat. (Mit kellene mondanunk arról a magyar királyról, aki még ezeket az embereket se büntette volna halállal? S mi mégis hogy elítéljük érte Lipótot, s hogy elítélte érte egész Európa közvéleménye!)

Utána megint rögtön pénzt kértek Gremonville-től, állítólag a budai basa lekenyerezésére, hogy terveiket ne zavarja. De természetesen Gremonville is volt annyira okos, mint ők, s azzal ütötte el a dolgot, hogy a törököt ne keverjük bele a dologba. Azt hiszem, nem is kellett éppen nagy okosság ahhoz, hogy valaki ilyen embereket ne vegyen komolyan, s különösen, hogy pénzt ne áldozzon rájuk.

Királyának például azt írta haza, hogy Wesselényiben még most se bízik, Zrínyit pedig nem tartja érdemesnek arra, hogy évdíjjal, adományokkal lekenyerezzék. A ravasz francia tehát néhány hét alatt jobban tisztába jött Zrínyivel, mint a magyar közvélemény 300 év alatt. Igaz, hogy ő személyesen ismerte Zrínyit, mi pedig csak a mesterséges „hazafias” hírverésből és ma már 300 év mind jobban elhomályosuló távlatából.

Ugyanakkor ott Bécsben Nádasdyval is összejött a másik két hazaáruló és 1666. december 19-én új szövetséget kötöttek, új hitleveleket adtak egymásnak, melyet újra kölcsönösen aláírtak, lepecsételték s melynek megtartására egymásnak újra megesküdtek. Vajon mi szükség volt minderre, ha becsületesek voltak? Becsületes embernek nem elég-e egy aláírás, egy hitlevél és egy eskü?

Mindez csak annak bebizonyítására volt jó, hogy náluk egy eskü még nem elég, ezért egy eskü után még nem is bíztak egymásban. No meg arra is, hogy annál jobban megérmeljék majd a halált. Mivel pedig látni fogjuk majd, hogy még így is elárulták egymást nem is egyszer, hogy csak annál becstelenebbnek bizonyuljanak.

Pedig hát nekik még ez se volt elég. Mihelyt Bécsből hazaérkeztek Pozsonyba, Zrínyi és Nádasdy megint újabb hitlevelet adtak egymásnak és újra megesküdtek, hogy ebben most már holtig megmaradnak, egymást el nem árulják, egymás érdekeit előmozdítják.

Nagy „hazafias” lelkesedésükben nem gondoltak arra, hogy aki egy esküt megszeg, az megszeg kettőt vagy hármat is, és hogy sorozatos eskületeleikkel maguk adták egymás tudtára, hogy ők csak olyan jellemek és olyan hazafiak, akikben akkor, mikor még csak egyszer esküdtek meg, még nem nagyon lehet bízni.

Zrínyi egy bécsi kültelki kocsmában nemsokára Nádasdyval is összehozta a francia követet, aki — hogy az udvar gyanút ne fogjon — kereskedőnek öltözve jelent meg ott. Ez a találkozás csak Nádasdy felkérésére történhetett, s oka csak az lehetett, hogy abból a pénzből, melyet a franciáktól majd kapnak, Nádasdy is részesedni akart. Az összeesküvés-re (akarom mondani, a házára) egyikük se áldozni akart, hanem nyerni belőle.

Mint említettem, a török követség költségeire 40.000 tallérra volt szükség, de az Nádasdynak, akit sok pénze miatt Magyarország Krózusának neveztek, se jutott eszébe, hogy ezt az összeget vagy legalább egy részét esetleg ő is adhatná vagy legalább kölcsönözhetné. A pénz még mindig nem volt együtt, emiatt a portai követség késett s Zrínyi és Nádasdy Gremonville-től kérték az összeget.

Lengyelországban ez időben a nagy Habsburg-párti Lubomirszky marsall volt a francia politika legnagyobb kerékkötője. Gremonville tehát csak azzal a feltétellel volt hajlandó a kért pénzt megadni, ha a magyar összeesküvők vállalkoznak Lubomirszky láb alól való eltételére.

Ilyen mélyre, ilyen közönséges gyilkosságra s ráadásul olyan ember meggyilkolására, kinek halála Magyarország ügyével nem is volt összefüggésben, mert tisztán francia érdek volt, természetesen mégse sülyedtek még Magyarország legmagasabb tisztségeinek viselői. De a lejtőn megindultak már, mert a nádor udvarában már ki is jelölték Ruby Jánost a tett végrehajtására. Végül azonban Wesselényi — aki még a legkülönb volt a három között — mégse engedte meg a dolgot.

Végül is a véletlen mentette fel őket a kellemetlen feladattól, mert szegény Lubomirszky 1667. január 31-én gutaütésben magától is hirtelen meghalt. (Ha a Habsburgok ellensége lett volna, egész bizonyosra venné minden magyar „hazafi”, hogy a gutaütés csak ráfogás, a halál igazi oka Bécs mérge volt.)

A rendkívül buzgó lutheránus, de ennek ellenére erkölcsileg egészen gátlástalan, a mi történetírásunktól azonban „lángoló hazafiságúnak” mondott Vittnyédy azonban még Lubomirszky meggyilkolására is vállalkozott, sőt az eszmét is ő adta hozzá Gremonville-nek. (Mint ebből láthatjuk, Vittnyédy Zrínyitől függetlenül is járt cimborálni a franciákhoz.)

Abból a 12.000 tallérból, melyet erre a célra a francia király szánt, 2.000 előleget már fel is vett rá, mert az csak természetes, hogy még ha Krózusok se csinálnak semmit ingyen, akkor ezt a „szegény” ügyvédőtől se lehetett kívánni, noha természetesen ő se szegény volt, hanem nagyon is gazdag.

Hogy még több előleget kapjon, már akkor azt jelentette a követnek, hogy már minden rendben van, mikor még egy lépést se tett az ügyben. Úgy látszik, ő se gyilkolni vagy gyilkoltatni akart, hanem csak pénzt szerezni. Mikor aztán a szerencsés véletlen elvégezte azt, amit ő nem tudott elvégezni, azt jelentette Gremonville-nek, hogy a marsallt ők mérgezték meg, s hazug zsarolásban — minő szégyen! — még Magyarország nádora is bűntársává szegődött. (Pauler, I., 122. o.)

Nem csodálkozhatunk rajta, mert olyan nádorból, aki még olyan jó király ellen is, amilyen — Wesselényi saját kijelentése szerint is — Lipót (s ráadásul még fiatalon, pályája elején) volt, lázadást képes szőni, minden kitelik. Gremonville is jól tudta azonban mindezt, cimboráit ő se becsülte többre, mint megérdemelték, náluk pedig sokkal okosabb volt. Esze ágában se volt tehát elhinni, amit mondtak neki, pénzt pedig — természetesen — még kevésbé adott.

Egyébként az egész összeesküvés annyira halva született és értelmetlen volt, hogy Wesselényi még Lengyelország segítségét is eredmény nélkül próbálta megszerezni a mozgalom számára. Még a töröknél is hiába járt Baló. Lehet, hogy azért is, mert annyi pénzt nem tudott vinni, mint kellett volna, de valószínűbb, hogy azért, mert a nyugtalankodó, megbízhatatlan magyarok kedvéért a porta se tartotta tanácsosnak a békeállapotot háborússa változtatni.

Panajotti azonban, a császári porta tolmácsa, az összeesküvők kísérletezéseit elárulta Casanova császári török követnek, ő pedig természetesen azonnal jelentette Bécsbe a dolgot. A titkos tanács azon ülésén, melyen jelentését felolvasták, Nádasdy is jelen volt, mert ő is a császár titkos tanácsosa volt (szegény császár!). És mi mégis azt kifogásoljuk benne, hogy sose bízott a magyarokban!). Ő aztán természetesen közölte az interesszátussal, hogy Bécsben már mindent tudnak.

Azzal vádoljuk a Habsburgokat, hogy nem bíztak a magyarokban, akármilyen kipróbált híveik voltak is. Az igazság az, hogy előbb azt a Zrínyit tették horvát bánná, aki akkor már régen eladta magát a franciáknak és királya ellen dolgozott, s láttuk, hogy Zrínyit még ez a meg nem érdemelt bizalom sem emelte fel erkölcsileg annyira, hogy legalább ekkor abbahagyta volna a hűtlenséget és képmutatást, a júdáscsókokat. Most meg azt látjuk, hogy Nádasdyt hívják meg erre a titkos tanácsi ülésre, melyen a saját árulását tárgyalják, hogy aztán, mint az összeesküvők kémje, értesítesse őket a dologról.

Nem kivételek tehát ezek az esetek, hanem szinte szabály, hogy Bécsben még azokban a magyarokban is bíztak, akikben semmiképpen se lett volna szabad. De azt se mondhatjuk, hogy viszont azokban meg, akikben lehetett volna, nem bíztak, mert láttuk, mennyire bíztak Báthory Zsófiában, s látni fogjuk majd, hogy megbecsülték Koháry Istvánt is, a „semper fidelis”-t. Milyen mérhetetlen vagyont tudtak szerezni a Habsburgokhoz hű Zrínyiek, Eszterházyak, Koháryak, Széchenyiek! Vajon lehetséges lett volna-e ez, ha Bécsben nem bíztak volna bennük?

Azok az elégedetlenek, akik nem hitték el, hogy az udvar nem azért kötötte meg a törökkel a vasvári békét, mert gyűlölte a magyarokat, hanem egyedül a nyugalom és a béke kedvéért, most meggyőződhetnek volna az igazságról. A béke szeretete ugyanis még Weselényiek üzelmeinek leleplezése után is nagyobb volt az udvarban, mint a gyűlölet. Pedig hát most nem egyszerűen a magyarok, hanem csak a lázadó és törökkel szövetséző magyarok elleni fellépésről lett volna szó.

Ha gyűlölet lett volna ellenünk Lipót udvarában, milyen nagyszerű alkalom lett volna most eltiporni bennünket és mennyi magyar jószágot lehetett volna a kincstár számára lefoglalni s utána idegen kézbe juttatni. A koronázó esküt se kellett volna megszegni, csak az alkotmány előírását végrehajtani.

Lipót és miniszterei azonban most se tettek az összeesküvők ellen semmit. (Természetesen „hazafiaink” szerint most se azért, mert a magyarokat nem gyűlölték, hanem egyedül azért, mert lusták voltak cselekedni. Pedig hát még így is tagadhatatlan, hogy legalábbis annyira sose gyűlölték a magyarokat, mint amennyire lusták voltak. Szokott-e azonban lusta lenni az, aki gyűlöl akkor, mikor azt, akit gyűlöl, kell és lehet tönkretennie?)

Mivel Casanova jelentéséből Bécsben egyúttal azt is megtudták, hogy a magyar összeesküvők lépései a portán eredménytelenek voltak, a török s lázadók lépései ellenére se szándékozik a békét felbontani, tehát a dolog egyelőre nem veszélyes, nem léptek fel a lázadók ellen. Mint veszélytelen, hagyták a dolgot, s úgy tettek, mintha semmit se tudnának róla. Nemcsak le nem tartóztattak senkit, hanem ég csak vizsgálatot se indítottak.

Nemcsak akkor voltak tehát ők békeszeretők, mikor Magyarország felszabadításáért kellett volna háborút indítaniuk, hanem akkor is, mikor a velük ellenséges magyarok eltiprásáról és vagyonuknak a kincstár részére való ellenséges magyarok eltiprásáról és vagyonuknak a kincstár részére való megszerzéséről lehetett volna szó. Pedig milyen üres volt akkor a kincstár, s milyen valószínű volt, hogy a spanyol örökség miatt hamarosan sok pénzre lesz szükség!

Különben érthető az udvarnak ez a viselkedése. A büntetés, kivégzések, vagyonekborzások kellemetlen dolgok, s az alattvalókban ellenszenvet keltenek. Ilyesmire csak a bosszú, a harag, a gyűlölet ad energiát az uralkodóknak. Lipót se a haragot, se a gyűlöletet

nem ismerte, világos tehát, hogy azokat az összeesküvőket, akik egyelőre még nem voltak veszélyesek, nem büntette.

De az összeesküvőknek, akik legalább most már csak észretérhettek volna, az udvar e békeszeretete és türelme se használt, hanem csak ártott. Először megijedtek, de mikor látták, hogy várakozásuk ellenére sem történik semmi, folytatták a dolgot ott, ahol abbahagyták és újabb török követséggel kísérleteztek, hogy a porta végül elfogadja ajánlkozásukat. Az újabb követséghez újabb pénzre volt szükség, pénzt azonban természetesen most se akartak áldozni.

A nádor halála után özvegye, Széchy Mária, illetőleg az összeesküvésben benne levő bizalmi emberei, különösen Leszenyei Nagy Ferenc tovább is folytatták ugyan mesterkedéseiket, de Széchy Mária annyira tele volt adóssággal, hogy jószágait volt kénytelen eladogatni. Zrínyi is mindig pénztelen volt. Csak Nádasdynak lett volna pénze, de a „hazára” természetesen neki se volt. Végül aztán Zrínyi is, Nádasdy is adott 5-5.000 tallért, de csak kölcsönképpen, de ezt is csak előlegül és éppen Nádasdy, a leggazdagabb, még ezt is csak úgy, hogy a tőle Széchy Máriától megvásárolni szándékozott németlipcsei uradalom vételárába legyen majd beszámítva az összeg.

Mennyire nem akart „hazájáért” kockáztatni még véletlenül se. Úgy látszik, ő sokkal jobban tudta, mint a magyar történelmet olvasgatni szokott naivak, hogy ahhoz, amit ezek az összeesküvők tettek, édeskevés köze volt a hazának, hacsak az nem, hogy minden a szegény haza bőrére ment.

Tanulságos az is, hogy Zrínyi Péter otthon, a hazájában, Horvátországban, nem tudott az összeesküvésnek híveket szerezni, pedig hát ott még a hivatalos hatalom is a kezében volt. Horvátországban nem voltak interesszátusok. Ezekért a messze Felvidékre, a protestánsokhoz kellett fordulnia. Horvátországi mágánástársai közül se tudott magának egyet se megszerezni. Ezt még csak meg se kísérelte. Lehet, hogy azért, mert ő mindenkiel haragban volt, nemcsak Béccsel. De annak bizonyítéka is ez, hogy csak protestáns vidékeken volt elégedetlenség (ott se az üldözés, hanem az uralomvágy és a katolikusok elleni irigység és féltékenység miatt). Lehet, hogy az is oka volt, hogy akik őt ismerték (pedig Horvátországban ismerhették), azok mindenkiel akartak szövetkezni, csak vele nem.

Hiszen egy időben még Miklós bátyjával is viszálykodott, az ő halála után pedig özvegyével. Nádasdyval is csak most, az összeesküvés kedvéért békült ki, de hamarosan utána megint összevesztek. Olyan ember volt ő, akiben volt sok érték is, de állhatatlanság az, a nyugtalanság, az örökös fészkelődés mind hazája okos és tartós szolgálatára, mind a kitarító barátságra alkalmatlanná tette.

De elszigetelődése még azt is bizonyítja, amit Pauler is kiemel (I., 147. o.), hogy Horvátországban nem volt elégedetlenség. Ott — mivel nem voltak protestánsok — nem érezte magát senki se elnyomva, se kisémmizve, se becsapva, mint ahogyan nem is voltak.

E jelenség megmagyarázására azt se lehet felhozni, hogy azért voltak elégedettek, mert horvátok voltak, nem pedig magyarok. Mert hiszen a felvidékiek, ahol pedig még legjobban talált talajra a mozgalom, szintén nem voltak magyarok, hanem németek vagy tótok. Olyan magyarok pedig a horvátországiak is voltak, mint Zrínyi Péter, aki a Zrínyi-ásznak horváttra fordítója volt, akinek a felesége még magyarul se tudott, sőt magyaryűlölő volt, akinek a fiát Vittnyédy emiatt attól féltette, hogy szégyenszemre még talán magyarul se tanul meg.

Egyébként főurakról vagy legalábbis előkelőbb, vagyonosabb nemesekről van itt szó, nem pedig a köznépről. Ezek pedig akkor még Horvátországba se voltak horvátok, hanem magyarok. Sámbar Mátyás is horvát nemes volt, mégis láttuk, hogy az ősmagyarok Ázsiában való felkutatása volt élete álma. De nemcsak az Erdődyek és Draskovicsok voltak Horvátországban magyarok, hanem olyan magyarok, mint a Zrínyiek, voltak Horvátországban köznemesek is. Ezek horvát nevük és anyanyelvük ellenére még 48-ban is, mikor a

horvátok külön nemzeti érzése is rég felébredt már (hol voltak ettől még a horvátok Zrínyi idejében?) magyar nemzeti érzésűek voltak, azonban Zrínyi Péter idejében még az udvar odaadó hívei és Zrínyi lázadásának legnagyobb ellenségei. Leverésében egyenesen fegyverrel segítettek a császári katonaságot.

Hűségük oka az, hogy a horvátországi nép és nemesség katolikus volt, a felvidéki pedig protestáns. Nem a magyarságnak volt oka ekkor elégedetlenségre, hanem a protestáns felekezetű önérzetnek, ennek azonban akkor is, ha nem volt magyar. A protestánsok se az elnyomás miatt voltak elégedetlenek, hanem azért, mert a főurak visszatérésével uralmuk veszélyeztetve volt az országban.

A felvidéki protestáns városokban például ekkor már kezdte tűrhetetlennek találni a katolikusság, hogy falaik közt katolikus nyilvános istentisztelet ne lehessen. Báthory Zsófiát pedig erőszakkal akarták rákényszeríteni a protestánsok, hogy felekezetüknek ős is adja meg továbbra is azt az anyagi támogatást, melyet, mint földesuruk, a kálvinista Lórántffy Zsuzsanna adott nekik. Úgy fogták fel a dolgot, hogy ez nekik jár. Érezték ugyanis magukat még mindig olyan erősnek, hogy a földesurat ere rákényszeríthessék és készen voltak akár az ördöggel is szövetkezni (a törökkel például nagyon szívesen), hogy akaratukat a katolikusokra ráerőszakolhassák.

Ez volt az oka, hogy Horvátországban nem volt elégedetlenség s Zrínyi nem talált követőkre. Még az északnyugati megyékben, melyeket akkor Dunán inneni megyéknek hívtak, s ahol a protestantizmus már nem volt olyan többségben, mint az akkor még majdnem teljesen protestáns 13 északkeleti és minden rebellióban előljáró megyében se nagyon lelkesedtek a mozgalomért. Mikor őket is „interesszátusokká” akarták tenni s evégből Trenčsénbe gyűlésre hívták őket, e megyék követői ott még azt is megtagadták, hogy a tanácskozás tárgyának titokban tartására esküt tegyenek. Ezért aztán nem is avatták be őket titkukba. (Szilágyi, VII., 239. o.) De Pauler is ugyanezt mondja, hiszen mindenki Paulertől veszi azt, amit a Wesselényi-összeesküvésről tud.

Tehát a nyugati Felvidéken se látták semmi szükségét annak, hogy „nemzeti” mozgalmat indítsanak, mert itt sok volt még ugyan a protestáns, de már nem annyi, hogy a felekezeti önérzet akkora lett volna bennük, hogy erőszakos fellépésre és egyeduralomra törekedhettek volna.

Zrínyi ott lent délnyugaton csak egy szövetségesre talált, de — jellemző! — még ezt az egyet se Magyarország, hanem Ausztria területén találta meg. Az összeesküvéshez ugyanis nem magyarság kellett, hanem csak nyughatatlanság és nagyravágyás, az pedig nemcsak a magyar emberben van; nem hazaszeretet, hanem éretlenség s lelkiismeretlenség, ez pedig bizonyára szintén nemcsak magyar bűn, hanem akad belőle Ausztriában is, nemcsak nálunk és — sajnos — nemcsak protestánsok, hanem katolikusok között is.

Gróf Tattenbach Erasmus, stájer főúr volt az a szerencsétlen, aki Zrínyi után indult. Rendkívül gazdag volt. A német birodalomban, Sziléziában és a horvát határon egyaránt nagy birtokai voltak, s mint dúsgazdag, elkényeztetett és Zrínyinél jóval fiatalabb ember, éppoly éretlen és kalandvágyó volt, mint Zrínyi, csak persze nem annyira vitéz. Ezért tartotta magára hízelgőnek a hadi hírnévvel bíró s éltesebb Zrínyi barátságát.

Rögtön kötélnek állt tehát, szövetkezett Zrínyivel és hitlevelet is adott neki a „haza szabadságára”. De hogy azon a szegény, annyit emlegetett „hazán” mit értettek, azt talán ő még úgy se tudta, mint Zrínyi. Csak akkor lehetne őket megsérteni, ha „összmonarchiát” akartak volna. Tattenbachnak is más volt ugyanis a hazája és Zrínyinek is, s így az, ami „szabadságot” jelentett az egyiknek, a szolgálatot hozhatta a másiknak. De hát se ő, se Zrínyi nem bíbelődtek ilyen „szőrszálhasogatásokkal”, s csak azért is szövetséget kötöttek egymással „a haza szabadságára”.

De nemcsak az a jellemző, hogy az egész környéken csak egy német, csak egy idegen állampolgár lett tagja a magyarok fölötti német uralom lerázására irányuló szövetségnek,

hanem még inkább az, hogy még a németek közül is éppen az a Tattenbach, aki az egész környéken ismert volt feslett, ledér, kicsapongó életéről. Még arról is vannak hírek, hogy még Zrínyi Péter feleségének is szeretője volt. Annyi azonban bizonyos, hogy akkor, mikor már tagja volt a magyar „hazafia” szövetségnek, egy farsangi álarcosbálon, ahol borbély jelmezben jelent meg, olyan trágár tartalmú verseket osztogatott a közönség között, hogy még ebben a feslett társaságban is közbotrányt okozott vele. Bécsbe is eljutott az eset híre, s ettől kezdve ott becstelennek tartották.

Ő volt tehát az, akit „a magyarok” külföldi létére is meg tudtak hódítani. Bizonyára nem sok jót jelent a magyar „hazafias” szövetkezésre s kétségtelenül annak bizonyítéka, hogy az a szövetkezés nem a magyarság, hanem a rosszaság szövetkezése volt.

Zrínyinek Tattenbachhal való bizalmas összeköttetése egyébként úgy kezdődött, hogy akkoriban ez az álhír terjedt el, hogy meghalt a spanyol király. Ebből a hírből aztán az a másik álhír keletkezett, hogy Lipót elmegy Bécsből Spanyolországba lakni. Itt pedig egyelőre Mantuai Eleonóra, az özvegy anyacsászárné, Lipót mostohaanyja fog kormányozni. Zrínyi hevesen kikelt Tattenbach előtt, hogy neki ugyan Eleonóra sose fog parancsolni, mert neki asszonyuralom nem kell.

Jellemző Zrínyi és sajnos általában a magyar nagyurak (sőt köznemesek) fölényességére, felelőttségére, elbizakodottságára, de egyúttal értetlenségére is. Mert először is nem halt meg a spanyol király, másodszor, ha valóban meghalt volna, Lipótnak akkor se lett volna esze ágában se Spanyolországba költözni, harmadszor, ha valóban oda akart volna költözni, abból se következne az, hogy a magyar alkotmány megsértésével akart volna oda költözni, tehát hogy Eleonóra a magyarok megkérdezése nélkül lett volna helyettesítővé, negyedszer, ha az udvarban valóban akarták volna megoldani a dolgot, akkori fogatékos erőviszonyaink tudatában józan ésszel igazán nem gondolhattunk arra akkor se, hogy ezt a „nőuralmat” az egész Habsburg birodalomban minden nép és ország tudomásul vegye, éppen csak az a Magyarország ne, melyet akkor a Habsburgok többi országai tartottak el, azaz hogy a birodalomban mindenki szolga és engedelmes legyen, éppen csak mi járunk csak azért is külön utakon; csak mi ítéljünk királyok és császárok és anyacsászárnék, elevenek és holtak felett és hirdethessük ezt felelőtlenül és büntetlenül országnak, világnak. Pedig mégis olyan urak voltunk, hogy büntetlenül hirdethettük s hirdettük is, mert csak ezért és csak ilyesmiért (pedig nálunk ugyancsak ritkán fordultak elő ilyesmik), nálunk még soha senkinek se görbült meg még a haja szála se.

Ezután Zrínyi és Nádasdy még sokszor találkoztak Gremonville-lel, de biztatáson kívül mást nem tudtak elérni nála. A furfangos francia nem tartotta őket érdemesnek arra, hogy pénzben egyébként bővelkedő királya pénzt áldozzon árjuk. De mégis. A már említett évdíjon kívül Zrínyinek újabb 6.000 forintot sikerült Gremonville-ből kivágnia, melyet Nádasdy emberei vittek el neki zsákokban. (Pauler, I., 167. o.)

Közben Zrínyi ismételten járt a Felvidéken is. Sülve-főve volt ott a legtúlzóbb kálvinista felekezeti korifeussal, Szuhay Mátyással és Szepeßsyvel. Megnyerte ott az összeesküvésnek vejét, I. Rákóczi Ferencet s hogy az összeesküvés fő erejét, a felsőtiszamenti kálvinista köznemességet kiengesztelje, rávette Rákóczit, hogy anyja háta mögött minden sérelmüket orvosolja.

Ugyanekkor Nádasdy is nagyban barátkozni kezdett a protestánsokkal, hogy a nádorválasztáson (mert láttuk már, hogy Wesselényi közben meghalt) körükben pártot szerezzen magának. Célját el is érte — mert ami egyébként azóta, hogy nem protestánsokból lettek a nádorok, már eszükbe se jutott —, sérelmeik között egyszerre csak a nádori szék be nem töltését is kezdték hangoztatni éppúgy, mint hajdan. A nemzeti sérelmek ugyanis most is, mint mindig, kortesfogások voltak, melyeket aszerint toltak előtérbe vagy mellőztek, amint ezt az alkotmányvédelemmel leplezett felekezeti vagy magánérdekeik kívánatosá tették.

Közben, mint láttuk már, Széchy Mária, mert nagyon kellett neki a pénz, árulta német-lipcsei uradalmát, melyet Nádasdy nagyon szeretett volna megszerezni. E törekvésében Zrínyi is támogatta (mert erre külön felkérte), Széchy Mária és bizalmi emberei azonban Nádasdyt szövetségselevele ellenére is ellenségnek tekintették, nem bíztak benne és a sokaktól áhított uradalmat inkább a másik komoly vevőnek, Zichy Istvánnak szánták (aki sokkal okosabb és becsületesebb ember is volt annál, semhogy az összeesküvésbe is megpróbálták volna bevonni). Ezenkívül mindent elkövettek, hogy Zrínyit elidegenítsék Nádasdytól. Ez sikerült is, mert hiszen mi sem volt könnyebb, mint Zrínyit valakivel összeveszíteni.

Lipót azonban ezalatt ideiglenesen kiegyezett a franciákkal. Gremonville-nek tehát egyelőre nem sok szüksége volt a magyar elégedetlenekre, s így tartózkodóbban kezdett velük viselkedni. Apafi útján a törökhöz küldött második követük, Inczedy is megint hiába járt a portán, s így az interesszátusoknak meg kellett volna győződnieük, hogy külföldről segítséget nem remélhetnek, akár nyugatra gondolnak, akár keletre.

Ha az összeesküvők csak egy cseppet is érett, komoly emberek lettek volna, legalább erre egyelőre abbahagyták volna mesterkedéseiket. De ők kis látókörű és lelkiismeretlenségük miatt már annyira beleélték magukat szerepükbe, s olyan fontos személyiségeknek képzeltek magukat, hogy külső segítség nélkül magukra hagyva is elég erősnek gondolták magukat céljaik végrehajtására.

Széchy Mária embereivel, Bory Mihállyal és Leszenyei Nagy Ferencel újra meghívta Stubnyára tanácskozásra Zrínyit és Nádasdyt (tehát megint jó volt nekik még Nádasdy is), s ott azt határozták, hogy betörnek Morvába (!), hogy a császárt a magyar szabadság helyreállítására kényszerítsék. Azt remélték, hogy e vakmerő és természetesen sikeres és így nagy zsákmánnyal járó cselekedettel majd kedvet kap a harcra az ország még alvó, közönyös része is.

Közben megtudták, hogy Joanelli bányagróf, akit királyához való feltétlen hűsége és erős katolicizmusa miatt rendkívül gyűöltek a felvidéki protestánsok, nemsokára 200.000 forint értékű nemesérc-szállítmányt fog Körmöcből Bécsbe irányítani. Erre Bory Mihály indítványára elhatározták, hogy fegyvereseikkel megrohanják a szállítmányt kísérő katonai osztagot, a pénzt elrabolják és ebből fedezik majd a morva betöréshez szükséges fegyverkezés költségeit. Mivel természetesen senkinek se kellett volna elszámolniuk róla, mennyit költöttek a pénzből a fegyverkezés és mennyit a maguk céljaira, ezzel egyúttal önző pénzhésségüket is kielégíthették volna.

Elhatározták azonban, hogy mielőtt tervüket végrehajtják, az özvegy nádorné Szendrőbe gyűlésre hívja össze a köznemes szövetségeseiket is, hogy a dolgot velük is megtárgyalják. Mind Zrínyi, mind Nádasdy hozzájárultak a rablási tervhez és a gyűléshez egyaránt.

A szendrői gyűlésen, mely 1668. augusztus 18-án nyílt meg, Leszenyei Nagy Ferenc, mint Zrínyi és Nádasdy megbízottja, azt indítványozta, hogy keljenek fel, foglalják el a bányavárosokat, Nyitrát stb. és törjenek be a szomszédos Morvaországba és Ausztriába. A szükséges anyagi fedezet megszerzésére előhozta a körmöci pénzszállítmány elrablását.

Farkas Fábián és Baloghly azonnal helyeselték a dolgot, de hogy a felekezeti és papgyűület mennyire nagy volt bennük, és hogy a mai kommunistákhoz való nagy hasonlóságukban lelkiismeretlenségükben mennyire nem tudtak különbséget tenni az állami javak, a közpénz kézrekerítése és a magántulajdon elrablása között, mutatja, hogy Farkas Fábiának a körmöci pénz megszerzése helyett inkább Szelepcshényi érsek kirablásához és elfogásához lett volna kedve. Ezt indítványozta a körmöci tervvel szemben. Lesz ott pénz is elég — mondta. Papszak feneketlen.

Jellemző azonban — ugyancsak szégyellhették volna magukat miatta a mélyresüllyedt katolikus főurak —, hogy ami a katolikus Zrínyi, Nádasdy és Széchy Mária eszével és erkölcsi érzékével nem ellenkezett, azon a szendrői gyűlés többsége fennakadt. Ezeknek a köznemeseeknek volt annyi eszük, hogy török segítség nélkül örültség felkelésre vállalkoz-

ni. Erkölcsi érzékük pedig a morvák megrohanása ellen kelt ki. Mit vétettek nekünk a szegény morva vagy osztrák parasztok, hogy országukra rohanjunk? — kérdezték.

Így aztán azt határozták, hogy előbb Apafihoz kell fordulni. Ketten is megemlégtették ugyanis, akiknek erdélyi kapcsolataik voltak (Gyulaffy és Kende), hogy Apafi már kezdi zokon venni, hogy hiába üzenget nekik. Elhatározták tehát, hogy mielőtt további lépéseket tesznek, előbb Apafival lépnek érintkezésbe.

Erre aztán Zrínyi is, Nádasdy is Apafinak írta szövetséglevelet, melyben Apafival is hűséget esküsznek egymásnak, s természetesen most is egyedül csak a haza javára. A szövetséglevelet Nádasdy szerkesztette meg, szeptember elsején aláírta, elküldte Zrínyinek, az is aláírta. Apafihoz azonban már nem jutott el, mert a bizalmatlan Nádasdy addig nem akarta a maga kötelezvényét elküldeni Apafinak, míg tőle meg nem kapta aláírva az övét. Apafi azonban ezzel nem sietett, mert ő sem bízott jobban Nádasdyban, mint az őbenne.

A szendrői gyűlés egyébként nagyon harcias colt, s mivel az a hír járta, hogy ezer német jön ellenünk (a rémhírek terjesztése is mennyire bolsevik hasonlóság), nagy hévvel készültek a harcra addig is, míg Apafi segítsége meg nem érkezik. Hogy azonban mennyire nem törődtek joggal vagy szabadsággal, ha ez a más javára szólt, de szótartással és a közérdekkel se, mutatja, hogy Bory, Farkas Fábián és társaik, mit sem törődve a szendrői határozattal, elhatározták, hogy ők mégiscsak megszerzik a körmöci pénzt, sőt a bányavárosokat is elfoglalják.

Még előtte össze akartak hozni azonban ezer fegyverest és velük Szelephényi érseket akarták élve vagy halva kézrekeríteni, mikor Bánra vagy Szentkeresztre megy (Pauler, I., 204. o.). Természetesen nem az érsekre volt szükségük, hanem feltételezett sok pénzére, de mint láthatjuk, megölni is minden további nélkül hajlandók voltak. Felekezeti emberek is voltak meg rablók és gyilkosok is. Egyesítették a hasznost a kellemessel, a haza ügyét, felekezetüket, antiklerikalizmusukat és pénzvágyukat egyszerre szolgálták.

Tervükben az is benne volt, hogy a bányavárosokkal együtt természetesen a „németes érzelmű” urak jószágait is elfoglalják. „Németes érzelműek” természetesen azok voltak, akik nem szövetkeztek Tattenbachokkal, „a haza” megmentésére és kik nem olyan eszközökkel szolgálták hazájukat, mint ők és akikben kissé több volt az ész, az ítélőképesség, a felelősségérzet és a lelkiismeretesség, mint bennük.

De még Szelephényi primásnál is előbb és jobban el akart bánni Bory gróf Balassa Bálint (természetesen itt nem a több mint száz éve már halott költőről van szó) Hont megyei főispánnal, akit Bory halálosan gyűlölt, mert a korponai kapitányságban, ahonnan őt kitétték, Balassa lett az utódja. „Akasztasson fel Balassa, ha még két hónapig korponai kapitány lesz” — mondogatta dühöngve. „Megérdemelné a fattyú, hogy karóba húzzák” — írja levelében. Elhihetjük-e arról, aki ennyire tudott gyűlölni, hogy csak azért esküdött össze, mert hazáját nagyon szerette?

Pedig hogy az effajta nemtelen indulatok nem éppen kivételek voltak az összeesküvők között, s még a Borynál rangosabb vezérekből se hiányoztak, mutatja, hogy mikor a Felvidéken a körmöci pénzzel kapcsolatban a primást meg a honti főispánt akarták kifosztani, esetleg meggyilkolni, Zrínyi Péter ugyanezt Horvátországban gróf Erdődy Imrével akarta megcsinálni, mert ő meg őt gyűlölte feneketlenül, mert neki ő volt a szomszédja. (Pauler, I., 198. o.)

Jellemző, hogy ehhez a szendrői gyűlés határozata ellenére való, tehát még összeesküvő szempontból is „alkotmányellenes” körmöci pénzrabláshoz Széchy Mária is hozzájárult, sőt Leszenyei Naggyal együtt Nádasdyt is értesítette róla és beleegyezését kérte hozzá. Zrínyihez — írták neki — azért nem fordulnak külön, mert tudják, hogy amit Nádasdy helyesel, azt Zrínyi is helyesli. Ebben nem is bizonyultak rossz pszichológusoknak.

Az a Nádasdy pedig, aki állítólag azért esküdött össze, mert Bécs állítólag nem tartotta meg a magyar törvényt, s mert Lipót akkor már két éve (hallatlan!) nem választott nádort

(elmebeteg lett volna, ha választott volna, hiszen láttuk már, hogy Panajottitól, illetőleg Casanovától ekkor már rég tudta, hogy Wesselényi, a nádor, összeesküvő volt és összeesküvő az a Nádasdy is, aki utána lesz nádor), s már hat éve nem tartott akkor már országgyűlést (pedig csak azért nem tartott, mert akkor, mikor tartott, éppen az „alkotmányvédők” voltak azok, akik otthagyták, azóta pedig állandóan azt hirdették, hogy el se mennek, ha megint tart), ez a Nádasdy most beleegyezését adta Boryék ezen örült és az érdekszátusok határozatával is ellenkező rablóvállalkozáshoz, sőt még szerencsét is kívánt hozzá. Ezt a rablást ő, szeretet országbiró, tehát a törvényes igazság legfőbb őre — úgy látszik — törvényesnek tartotta.

Az állami pénzzszállítmánynak szeptember 11-én kellett Körmöcről indulnia. El is indult, de a terv mégsem sikerült, Széchy Mária és Bory a kivített Szobonya Istvánra bízta. Ő száz lovassal készenlében is volt, sőt hogy gyanút ne keltsen, még arról is gondoskodott, hogy a lovasok ottlétüknek egész más okát híreszteljék. Joaneli azonban olyan ügyes ember volt, hogy még így is gyanút fogott, s kerülő utat téve, egész más irányban indította el a szállítmányt, mint a rablók várták. (Ilyen „tökkelütöttek” voltak Lipót bizalmi emberei.) Így aztán a pénz szerencsésen megérkezett Bécsbe, Szobonya pedig Széchy Máriához Murány várába menekült. Ő azonban Nádasdy tanácsára onnan még biztosabb helyre, a Tiszántúlra küldte.

Akik elképednek azon a meggondolatlanságon, lelkiismeretlenségen és erkölcsi romlottságon, amit már eddig is tapasztaltunk e hazafias „hősökben” (Lubomirszky meggyilkolása, Szelepcshényi érsek kirablása, a kincstári pénz elrablása, Balassa láb alól való eltétele stb.), akikről pedig az iskolában hasonlóan „hazafias” tanárunk még azt se tűrte el, hogy velük kapcsolatban az „összeesküvő” szót használjuk, azoknak azt kell mondanunk, hogy „his majora videbis”: ez még semmi, mert ennél nemsokára még elképesztőbbeket is tapasztalsz.

Nádasdy, aki nem volt olyan éretlen gyerek, mint Zrínyi, hanem rendkívül eszes és nagyműveltségű férfiú volt, de viszont agyafúrta és gonoszabb is volt nála, csak azért vegyült bele az összeesküvésbe, hogy már egész veszedelmes méreteket öltő népszerűtlenségét eloszlassa általa, a protestánsoknak a katolikus egyházba történő visszatérésével magára vont gyűlöletét leszerelje, „hazafias” érdemeket szerezzen előttük s így erős pártot biztosítson magának a nádorválasztásra. Egyúttal a nádorválasztást is siettetni akarta azért, hogy az összeesküvők az országgyűlés összehívását is bedobták jelszól a közvéleménybe.

Mivel azonban nádorsága épp oly mértékben függött az udvartól is, mint a nemzettől, az is érdekében állt, hogy közben az udvar rokonszenvét se veszítse el. Pedig érthető, hogy már kezdte elveszíteni. Hogy visszaszerezze, újra a jó fiú szerepét kezdte hát ott játszani. Az udvarban Panajotti, illetőleg Casanova révén tudtak már a mozgalomról, csak azt nem tudták még pontosan, kik részesek benne. Nádasdy ezek nevének közlésével akart érdemeket szerezni.

Hogy megesküdött nekik, mégpedig nem is egyszer, hogy nem árulja el őket, nem számított. Célozgatni kezdett tehát Lipót előtt is, miniszterei előtt is, sőt P. Müller, az udvari gyóntatóval külön is üzent a császárnak, hogy igen fontos mondanivalója van számára. Célozgatásai és üzenetei nem érték el céljukat. Lipót nem volt Nádasdy bejelentett fontos közléseire kíváncsi. Ennyire más ember volt, mint a kommunisták, akik mindenkiből kémet akartak csinálni.

De a főnemes Nádasdy eljárásának jellemtelenségénél még elképesztőbb a köznemes Bory. Ő még ennek a lelkiismeretlenségével megdöbbentő társaságnak is egyik legtúlzóbb és leglelkiismeretlenebb tagja, még nyíltabban elárulta az összeesküvést, mint Nádasdy, mégpedig ő — a jellemtelenség utolérhetetlen példaképeként — éppen akkor, mikor leg-

vakmerőbb és legerkölcstelenebb tetteire, a körmöci aranyak elrablására és a primás és Balassa megrohanására készült.

Ugyanekkor levelet írt gróf Rottalnak, aki az udvarban ez időben nagybefolyású ember volt, honfiúsított idegen, anyja (Thurzó-lány) révén magyar vér is volt benne és magyarul is tökéletesen beszélt. Közölte vele levélben, hogy igen fontos mondanivalója van s megkérdezte, mikor és hol beszélhet vele. Bory annyira jellemtelen volt, hogy előbb írta meg Rottalnak ezt a levelet és utána kísérelte meg a körmöci pénz lerablását.

Bizonyára úgy okoskodott, hogy ha ne sikerül a rablás, akkor mint aki idejében elszakadt a mozgalomtól, sőt azt fel is jelentette és leleplezte, olyan érdemeket szerez, melyekre támaszkodva továbbra is felszínen maradhat. Ha pedig sikerül a pénz megszerzése, akkor fűtül majd Rottalra és a kormányra. Akkor továbbra is az interesszátusokkal tart. Náluk is voltak ugyanis olyan érdemei, hogy köztük is mindig az elsők között lehetett.

De Nádasdyn és Bory Mihályon kívül még harmadik áruló is akadt ebben a „hazaszerető”, hősi társaságban. Ez is köznemes volt. Iványi Fekete László. (És mi azt gondoljuk, hogy csak mágánasaink voltak elfajultak.) Ő Szelepchényit kereste fel és neki fedte fel az ellene készülő merényletet és minden más titkot, amit csak tudott. Pedig hát ugyancsak sokat tudott. Szelepchényi valósággal megrémült attól, amit hallott, és mint életbevágó fontosságú dolgot, azonnal jelentett mindent az udvarnak.

Itt most már végre törődni kezdtek a kérdéssel, de most se állították még nagyon élére a dolgot, hanem még mindig várakozó álláspontra helyezkedtek. Pedig most már — nagy megrökönyödésükre — a főbb szereplők nevét is ismerték. Mivel konstantinápolyi követük jelentései alapján tudták, hogy a török nem jön és egyelőre még a francia se veszélyes még, most se tartották sürgősnek a büntetést, sőt még a nyomozást se.

Pedig a titoktartást ígérő és égre-földre esküdöző eddigi három főúri honmentő mellé hamarosan még egy negyedik is akadt. Báró Barkóczy István, aki igen kiváló törökverő vitéz volt ugyan („a törökök majdnem nagyobbnak tartották, mint Zrínyi Pétert”, írja Pauler (II., 435. o.), de nagyravágyása és hiúsága még vitézségénél is nagyobb volt.

Ezért mikor Szelepchényi értesítette, hogy Szabolcs megye főispánjává nevezték ki (újabb bizonyíték, mennyire nem bíztak a Habsburgok még a hozzájuk hű magyarokban sem, hogy megint egy árulót tüntettek ki és neveztek ki bizalmi emberükké), az udvar iránti hálából ő is feljelentette az összeesküvést Szelepchényinek.

A többenél ő mégis sokkal különb volt, mert ő legalább becsületből s hálából csinálta. Egyébként bünt feljelenteni nem is bűn, hanem kötelesség s ő a résztvevő és társainak ismerője, a legjobban tudhatta, hogy nem a hazát, hanem bűntársait árulta el vele és a bűnt leplezte le. Nem ekkor vétkezett tehát, hanem mikor közibük állt s esküt tett nekik a titoktartásra.

Bory egy darabig még a körmöci pénz elrablásának kísérlete után is halasztotta a Rottalval való tanácskozást, de mivel mind világosabban látta, hogy az összeesküvésből semmi jót se várhat, először öccsét, Györgyöt küldte maga helyett. Az száz aranyat kapott jutalmul. Azután maga ment, de előbb megtárgyalta a dolgot Leszenyei Naggyal, aki tulajdonképpen Széchy Máriát jelentette, sőt bejelentése még Zrínyi nevében is történt. Csak a gyűlölt Nádasdy előtt titkoltak el mindent.

Ugyanekkor, mivel a franciák egyelőre megegyeztek Lipóttal, a francia kormány és Gremonville is nyíltan elejtette az összeesküvőket, sőt — hogy Lipótnak kedvében járjon — Gremonville-t kormánya még azzal is megbízta, hogy — ha előnyösnek találja a dolgot — a bécsi kormánynak is árulja el őket. Ez meg is történt. Csak ennyire becsülték a magyar „hazafiakat” még azok a franciák is, akik beugratták őket! (Igaz, hogy nem kellett őket ugratni, mert hiszen ők ugratták be a francia követet.) Haza- és felségárulók nem is érdemelnek mást. Egyedül csak a magyar történetírás tartotta őket nemzeti hősöknek, de ma már még az se.

Mivel ezek a jellemtelen emberek, Nádasdy is, Széchy Mária is, sőt még Bory Mihály is mind olyan hajdani protestánsok voltak, akik visszatértek a katolikus vallásra, a felületes olvasó bizonyára hajlamos arra, hogy igazat adjon protestánsainknak abban a felvetésükben, hogy a hitcserélők mind jellemtelen, legalábbis Lipót korának katolikus megtérői ilyenek voltak. Vallásváltoztatásuk mindig haszonért, érdekből történt.

Nem így van. Egészen kétségtelen, hogy még Széchy Mária is, akinek pedig még női múltja is meglehetősen viharos és aki közvetlenül kétségkívül Wesselényi iránti szerelemből, tehát önző okból lett katolikus, később már s kivált öregségében, szívből és őszinte meggyőződésből volt katolikus. Hogy nemcsak egyedül Wesselényi iránti szerelme volt az oka, hogy protestánsból katolikus, lázadóbból a király hű alattvalója lett (élete legvégén újra az lett), bizonyítja, hogy — mint éppen Acsády Ignácnak róla írt életrajzából megtudhatjuk — mikor Murány ostroma alatt már arról volt szó, hogy Wesselényi vállalkozása kudarcba fullad, ő akkor is és Wesselényi nélkül is el volt már szánva arra, hogy Murány várát a király kezébe juttatja.

Borynak, mint kevésbé jelentékeny embernek, a katolikus vallásra való visszatérésében való okait nem lehet olyan tisztán látni, mert az ő életéről természetesen nem maradt fenn oly sok részletes adat, mint Wesselényiéről vagy Széchy Máriaéről. De megtérése után Korponán ő is oly buzgalmat fejtett ki új katolikus vallása érdekében, hogy ennek alapján nála is inkább kell meggyőződést, mint érdeket tekintenünk tette okául.

Nádasdy visszatérésében egészen bizonyos, hogy az ok a meggyőződés volt. Hiszen megtérése előtt a leglelkesebb, sőt legerőszakosabb protestánsok egyike volt az országban. Esze is igen nagy volt, megtérése után a katolikus egyház érdekében való buzgalma is nagyobb volt majdnem mindenkinél. De különösen bizonyítja őszinte katolikus hitét igazi keresztény, jámbor halála, mint ezt majd látni fogjuk.

Ő rendkívül ellenszenves, gonosz alaptermészetű ember volt, s ezért ha megtérésében is elsősorban az önzés vezette volna, akkor a siralomházban, mikor már látta, hogy mindent elvesztett, sőt a katolikus egyházba való visszatérésének se lett semmi haszna, mert ennek ellenére is a vérpádon kell befejeznie életét. Hogy bosszút álljon az Egyházon is, császáron is, kijelentette volna, hogy csak érdekből tért át (mint ahogyan Thököly kijelentette ezt végrendeletében ugyanezen okból) és káromkodva és átkozódva vagy legalábbis magát újra protestánsnak vallva halt volna meg.

A gonoszok ilyenkor így szoktak tenni.

Molnár-Tóth például, az egész sereg nőit meggyilkoló és holttestüket bádoghordókba forrasztó rendkívül intelligens református rákosszentmihályi kereskedősegéd a börtönben az ott kapott vallásos olvasmányok hatása alatt lett katolikus, s levélben külön köszönetet mondott Bangha Bélának könyveiert, melyek az igazság számára felnyitották a szemét.

Letartóztatott egyén a törvény szerint nem változtathat vallást, de magas egyházi körök befolyására vele kivételt tettek, s ezt is megengedték neki. Mikor aztán a végén a siralomházba került, elkergette maga mellől a papot és gonoszul, istentelenül halt meg.

Kétségtelen, hogy az ő megtérése is meggyőződésből történt. Olyan gonosz ember azonban, mint amilyen ő volt, semmit se tud tenni legalább bizonyos önzés nélkül. Úgy látszik, ítélőkéessége nem volt olyan nagy (ha ítélőkéessége is lett volna, akkor nem követett volna el tömeggyilkosságokat), s ezért titkon azt remélte, hogy „a papok” a megtérése miatt még az akasztófától is megmentik majd (mintha az, hogy megtérhet, az Egyházza lenne kitüntetés, nem pedig a rablógyilkosra). Mikor aztán látta, hogy mégiscsak felakasztják, kitört belőle énje, az önzés, a gonoszság, s rablógyilkos módra halt meg.

Nádasdy nem így tett. Ő mikor megtudta, hogy meg kell halnia, csak annál vallásosabb lett. Hite és alázatossága megnövekedett tőle. Pedig — amire Molnár-Tóth nem hivatkozhatott — őt éppen a katolicizmus védője, Lipót ítélte halálra. Ezzel nemcsak azt bizo-

nyitotta be, hogy nem Molnár-Tóth volt, nem rablógyilkos lelkületű, hanem azt is, hogy vallásváltoztatása még sokkal jobban meggyőződésből történt, mint ezé a Molnár-Tóthé.

Azt, hogy azok az emberek, akiknek elméjét a Szentlélek megvilágosította, s azt a kegyelmet is megadta nekik, hogy előítéleteiket és az emberi tekinteteket (hogy az emberek megvetik majd őket „hitcserejükért”) legyőzve merték követni lelkiismeretük szavát, később azonban mégis annyira gyarlónak és bűnösnek mutatkoztak, mint Nádasdy, Wesselényi, Széchy Mária és Bory Mihály, azzal kell magyaráznunk (és ezt különösen a naiv és tapasztalatlan ifjúság számára kell hangsúlyoznunk, mert az ifjú, ha katolikus, el se tudja képzelni, hogy olyan protestánsnak, aki őszintén tér meg, még rossz tulajdonságai, sőt bűnei is lehetnek), hogy az emberi lélek sokkal összetettebb, sokkal bonyolultabb, mint a tapasztalatlan ember gondolná s egészen feddhetetlen ember nem terem minden bokorban, sőt majdnem azt kell mondanunk, hogy nincs is.

Ha valaki megismeri az igazságot, sőt lelkesedik és áldozni is kész érte, abból még éppen nem következik, hogy ezzel együtt már veleszületett rossz hajlamai, szenvedélyei is egyszerre maguktól megszűnnek. Ha ez az igazság hatása alatt és nagy lelki élmények következtében ideiglenesen megtörténik is, ezek a rossz alaptulajdonságok később akkor is újra visszatérnek, mert végleg nem irtódtak ki lelkéből.

Hiába, örökre igaz marad a közmondás, hogy „naturam expellas furca, tanem usque recurret”. A természetünket is meg lehet változtatni, sőt ez kötelességünk is, mert a földi élet tulajdonképpen célja nem is más, mint csak ez, ámde ehhez olyan fokú vallásosság kell, amilyent száz ember közül csak egyben és még a papok közt is csak tíz közül egyben találunk meg. Csoda-e hát, hogy azt tapasztaljuk, hogy se Wesselényi, de Nádasdy, se Széchy Mária, se Bory Mihály sem tartoztak ezek közé a ritka emberek közé. Inkább az a csoda, hogy a siralomházban már Zrínyi is, Frangepán is, Nádasdy is egyaránt ilyen erkölcsi magaslatra emelkedett.

Láttam már Libanon cédrusait is kidőlni, mondta egy híres szent és egyházi író. Azt értette rajta, hogy olyan embereket is látott már elromlani, akiket erkölcsileg olyan nagyoknak gondolt, hogy azt hitte róluk, hogy hozzájuk az emberi gyarlóságnak még a szele se jut fel. De ha így áll a dolog, hogy lehet akkor a Nádasdy Ferencek, Széchy Máriaék és Bory Mihályok lelkének erkölcsi foltjain csodálkozni, és szükségképpen arra következtetni belőlük, hogy az Egyházba való visszatérésük is már rosszasságuk következménye és annak megnyilvánulása volt?

Az emberek többsége azt hiszi, hogy az, aki jó, minden porcikájában jó, azaz hogy hiába nem is lehet benne, aki pedig rossz, az viszont a rosszban ilyen, azaz teljesen rossz. Az igazság ezzel szemben az, hogy minden ember jó és rossz hajlamok, s ezeknek megfelelően jó és rossz cselekedetek vegyüléke, s a jó ember nem abban különbözik a rossztól, hogy egyik a másiknak merő ellentéte, hanem csak abban, hogy benne a jó tulajdonságok mellett szinte elenyésznek a rosszak, míg a rossz emberben a jó tulajdonságok a jelentéktelenek. De természetesen az is gyakori, hogy ugyanannak az embernek egyik életszakaszában a jó, másiban a rossz tulajdonságai burjánzanak.

Tudok egy olyan falusi lányt (kántortanító lánya volt az illető), aki minden áron apáca akart lenni és legmélyebb és legrokonszenvesebb vallásosságával épülésére volt mindenkinek. Apja azonban erőszakkal megakadályozta szándékában és parancsra férjhez kellett mennie. S a hajdani szentéletű lány már esküvőjére olyannyira az érzékiség rabja lett, hogy már a lakodalomban, a nyilvánosság előtt úgy viselkedett újdonsült férjével, hogy a jelenlévők előtt közbotránkozást keltett.

Olyan lányt is tudok, aki betegápoló apáca lett, s a zárdából csak azért jött ki, mert gyöngye fizikuma nem bírta a szigorú életmódot és a megerőltető munkát. Jelenleg azonban egy református lelkész felesége az illető, s hogy az lehessen, hitét is elcserélte, noha elein-

te még arról volt szó, hogy vőlegénye fogja otthagyni kedvéért az állását. Ezt a nőt ma már e lépéséért a lelkiismeret se bántja.

Ha tehát azt látjuk, hogy a sok évvel előbb megtért Nádasdy vagy Bory megszegi esküjét és jellemtelenül elárulja társait, mindent önzésből tesz stb., ez még akkor se bizonyítaná, hogy akkor is csupán önzésből cselekedtek, mikor megtértek, ha még a siralomházban se javultak volna meg. Ha ők akkor, mikor összeesküvők voltak, jellemtelenek voltak, abból még egyáltalán nem következik, hogy katolikussá is csak azért lettek, mert már akkor is ilyen jellemtelenek voltak. A haluk ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítja.

Érdekes, hogy Bory, miután mindent feltárt Rottalnak (Rottal egyébként elsősorban Nádasdy ellenében akart bizonyítékokat, mert Nádasdynak az nádorságban vetélytársa volt és egyébként is nagy ellenségek voltak), már útközben hazatértében meghalt s így az összeesküvés egyik legelvetemültebb résztvevője anélkül, hogy mindkét oldal felé elkövetett árulásaiért itt a földön bármi büntetést kapott volna, eltűnt a szereplés színteréről (de megmaradt az öccse, György).

Fenti érvelésünkkel természetesen nem azt akartuk bizonyítani, hogy az, aki a Bory-féle emberek jellemtelenségét látva vallásváltoztatásuk okát is a nemtelenségben látja, szükségképpen vagy akár csak valószínűleg is téved. Világos ugyanis, hogy ez is lehetséges. Boryban például könnyen lehetséges ez a feltevés. Nádasdy szép, keresztény halála azonban ezt a gyanút teljesen megcáfolja.

Nem sokkal ezután neki nélkülözhetetlen és teljesen Bory-szabású emberével, Leszenyei Naggyal (aki megmaradt protestánsnak) Széchy Mária is megindult Bécsbe egy egész sereg, az összeesküvőket vádló és bűnüket bizonyító eredeti okirattal, tehát szintén árulkodás céljából és az interesszátusoknak adott esküjük megszegésével. (Tehát úgyszólván minden összeesküvő, akár férfi volt, akár nő, akár főnemes, akár köznemes, akár katolikus megtérő, akár meg nem térő protestáns, egyformán jellemtelen volt. Nem is csoda.)

Vitték magukkal Bécsbe azt a szövetséglevelet, melyet Nádasdy Ferenc 1666-ban Wesselényinek, ugyanezen év december 28-án pedig Pozsonyban Zrínyinek adott. Velük volt a bécsi hármass szövetség egy példánya és Nádasdynak 1666. március 9-én az interesszátusok számára kiállított hitlevele. Vitték magukkal Zrínyi levelét, melyben a nádort felhatalmazza, hogy Apafival is tárgyalhasson. Velük volt Zrínyi és Nádasdy levele, melyet Wesselényinek írtak Gremonville-lel való találkozásukról. Velük volt Nádasdynak több levele, melyek kétségtelenné tették, hogy Nádasdy mind a francia, mind a török szövetségi, mind a Lubomirszky láb alól való eltevesére vonatkozó tervekbe be volt avatva s az a levele is, melyben Leszenyei Nagyot értesítette Panajottinak és Casanovának tőle a titkos tanács ülésén megtudott jelentéséről. Magukkal vitték azonkívül Baló törökországi követségéből Bethlen Miklós értesítését, a Balónak adott két utasítást és Baló jelentését a nagyvezérrel való találkozásáról. Velük volt azonkívül Nádasdynak rendkívül kompromittáló tartalmú úgynevezett Oratioja, melyről később lesz majd szó.

Mire Pozsonyba értek, Széchy Mária is megbetegedett s többé nem is lett soha egészen egészséges. Ezért az iratokat Leszenyei Nagy vitte tovább Bécsbe és szolgáltatotta ott be. Ott másolatokat vettek róluk s aztán az eredetiket visszaadták, hogy ha bűntársaik a feljelentésről gyanút fognának, az árulás megtörténtét az eredeti iratok felmutatásával megcáfolhassák.

Az udvar kísérletei a sérelmek orvoslására

Az udvar ugyancsak megcáfolta „magyargyűlöletét” és „bosszúszomját”, mert még ilyen bizonyítékokkal a kezében se tett a lázongó és ellene fondorkodó magyarok ellen semmit. A titkos tanácsban megtárgyalták a dolgot, de azt határozták, hogy egyelőre most se csinálnak még semmit. A helyzet ugyanis egyelőre még nem volt veszélyes. Tudták, hogy most még se a franciák, de a törökök részéről sem kell semmitől se tartaniuk.

Igaz, hogy éppen ez az ideiglenes biztonság igen jó alkalom lehetett volna arra, hogy a tőlük állítólag annyira gyűlölt magyarsággal végre alaposan elbánjanak, elkobzott vagyonukkal a mindig üres kincstárát megtölthessék s így némi tőkével nézhessenek a későbbi török háború vagy a spanyol örökösödési háború elé, a magyaroknak pedig egyszer s mindenkorra elvegyék a kedvét attól, hogy számukra veszélyt jelenthessenek, de ők nem akarták felhasználni „a jó alkalmat”, mert a békét is szerették, meg a magyarokat is. Igaz, hogy a közmondás azt mondja: si vis pacem, para bellum, azaz a háborút akkor tudod a legjobban elkerülni, ha felkészülve várod, de ez a közmondás nem az igazi keresztények közmondása. A Habsburgok pedig igazi keresztények voltak.

Bezzeg Bocskaiék, Bethlenék, Rákóczi Györgyék sokkal okosabbak, illetőleg sokkal kevésbé keresztények voltak. Őket nem zavarta az, hogy támadó háborút sose szabad indítani. Ők felkelésükre mindig olyan időt választottak, mikor az udvar ereje máshol volt lekötve, s így ellenük csak fél karral tudott védekezni s ők ráadásul arról is gondoskodtak, hogy a török is velük legyen. Ezért voltak kénytelenek királyaink minden lázadónak mindig kegyelmet adni, s ezért volt Magyarországon úgyszólván mindig magától értetődő a felkelés akkor, mikor az udvar külföldön háborút viselt. Így a felkelők részére szinte mindig eleve biztosítva volt a büntetlenség.

Most nem így történt a dolog. A rebellesek most — nemhiába vezetőik katolikusok voltak — pórul járta, magukra maradtak, s így a büntető igazságszolgáltatás ebben az egy esetben szabadon működhetett volna ellenük. Meglakoltatásukból azt a hasznót is teljes joggal lehetett volna remélni, hogy a jövőben rendezendő újabb felkelésektől is elmegy majd miatta a hűtlen magyarok kedve. Lipót azonban tettekkal bizonyította be, mennyire igazi keresztény, a magyarokban mennyire alattvalóit, nem pedig ellenségeit látja; mennyire irtózik a vérontástól, mennyire a béke embere, s mennyire nem kell neki a megelőző háború.

Ő magyar alattvalói ellen csak akkor harcolt, ha azok ezt már rákényszerítették, ha ők már megindították seregeiket, azaz csak akkor, mikor neki már, ha akart, ha nem, védekeznie kellett. Most, mikor megint ezt tervezték, sőt seregeiket már meg is indították, de vissza kellett őket rendelniük, s így a lázadók minden „jó” akarata ellenére háború mégse lett, Lipót még most se akarta, hogy háború legyen. Eleinte még büntetést se akart.

Őt nem a bosszú szelleme vezette. Az igazi evangéliumi ember ugyanis állandóan lelkiismeretvizsgálatot tart, s ilyenkor a maga bűneit szokta kutatni, nem pedig a másokét. Aki oly gyakran szokott gyónni, mint Lipót, az különösen. Ő nem akarta egyszerűen azzal elintézni a dolgot, hogy ezek a magyar főurak nyughatatlan, fészkelődő emberek, akik csöndben, békében élni nem tudnak, hanem ha nincs bajuk, akkor keresnek maguknak, hogy hiúk, nagyravágyók, akik minden áron közéleti tényezők akarnak lenni, s hogy ezt az örökös nyughatatlansági hajlamot, mely előbb-utóbb még a legerősebb országot is képes lenne tönkre tenni, csak határozott, szigorú fellépéssel lehetne kiirtani.

Lipót a maga hibáit, mulasztásait kereste, nem a magyarokét, s hogy ezeket észrevesse, arról a magyar főpapok is gondoskodtak. Már évek óta nincs országgyűlés, mondták; a nádori szék Wesselényi halála óta nincs betöltve, idegen csapatok vannak az országban,

a protestánsok bizonyos károkat szenvednek a földesúri jogok miatt. Aki éppen akarja, ráfoghatja, hogy e legutóbbiak a linzi békével, az előbbiek részint országgyűlési végzésekkel, részint a koronázó esküvel ellenkeznek.

Lipót tudta, hogy ő se esküjét meg nem szegte, se országgyűlési határozatokat nem sértett meg. Igaz, hogy a törvények szerint országgyűlést már rég kellett volna tartania, de ő elsősorban az ország javának előmozdítására esküdött meg, nem pedig országgyűlések tartására, s akkori viszonyaink szerint ez utóbbiak ellenkeztek az előbbivel. Ha ugyanis az összehívott országgyűlésen szólásszabadság lesz, az egész anarchiába fullad.

A nagy és hangos ellenzék vagy meg se jelenik ott, vagy tüntetőleg kivonul onnan, ha nem minden úgy történik ott, ahogy ő akarja. Mindkét esetben, mint legutóbb már meg is tették, az országgyűlés berekesztése után törvénytelen zugszerűségeket tartanak s azokon kihívó forradalmisággal, országgyűlés és törvény tekintélyét lábbal tapodva, sértő hangon kijelentik, hogy az országgyűlést érvénytelennek tekintik, határozatait nem hajtják végre, az ott megszavazott adót nem fizetik, mert ők nem vettek részt megszavazásukban. Ez rosszabb és az országra károsabb helyzet lenne, mint ha egyelőre nincs országgyűlés.

Viszont ha megfélemlíti őket és úgy tart országgyűlést, hogy az ellenzék ne merjen ilyen forradalmi módon fellépni, azaz ha gondoskodik róla, hogy a többség határozatait tiszteletben tartsák, akkor meg, ha nem is nyíltan, de suttogó propagandával azt híresztelik, hogy az országgyűlés határozatai azért érvénytelenek, mert a rendeket megfélemlítették s így a határozatok nem voltak szabadok.

Az ország érdekei tehát, amelyek szolgálatára elsősorban tett esküt, azt követelik, hogy az országgyűlést egyelőre ne hívja össze. Mivel azonban országgyűlés nélkül nem lehet nádort választani, egyelőre a törvénynek ezt a részét se teljesítheti. Egyébként is hogy lehet tőle azt kívánni, hogy olyan nádort (Nádasdyt) állítson az ország élére, aki őt trónjától megfosztani igyekszik és ellenségeivel szövetkezik ellene? A legutóbbi nádor (Wesselényi) ugyanis erre törekedett s egyelőre csak azért eredmény nélkül, mert neki, a koronás királynak még az ellenségei se voltak olyan rosszakaratók és lelkiismeretlenek, mint az a nádor, aki alattvalója volt és hűséget esküdött neki.

Ha csak ő tartja meg az esküjét, de alattvalói sose, mi lesz akkor belőle, de mi lesz abból az országból is, melynek sorsáért ő felelős? Pedig hát hogy számíthatna jobb nádorra, mint az eddigi volt, mikor a magyar főurak között megválasztása előtt éppen Wesselényi volt leghűbb a koronához és éppen ezért lett nádor inkább belőle, mint Zrínyiből és még ebből a nádorból is összeesküvő lett? Mi lett volna hát akkor, ha a választáson nem a király és a főpapság jelöltje győz, hanem a protestánsoké? Zrínyi Miklós már akkor is elégedetlen volt és a király külföldi ellenségeivel tartott fenn összeköttetést, mikor nádor akart lenni, az pedig, aki most akar nádor lenni (Nádasdy), már megválasztása előtt is egyenesen összeesküvő. Az ország törvényei, melyekre megesküdött, bizonyára nem ilyen nádor választását írják elő a királynak.

Aztán hogy vigyen ki idegen csapatokat az országból, mikor most is, mikor bent vannak ezek a csapatok, magyar hívei a franciákat bíztatják, sőt lovalják az ellene indítandó háborúba, egyik követet a másik után küldik a törökhöz, s egyenesen kínálják neki azt az adót, melyet neki, a törvényes királyuknak nem fizetnek? Ha Ausztriának kellene adót fizetniük, azt mondanák, hogy inkább a halált, a töröknek azonban egyenesen kínálják az adót.

De a magyarok elégedetlenek, nem maradva meg saját hazájuk keretei között, még Lengyelországban is meg akarták gyilkolni azt, aki ott királyuk politikájának híve volt. Mi lenne hát Magyarországon, ha még azt a kis ottlevő s hozzá hű katonaságot is kivinné innen? Ez egyenesen örültség vagy öngyilkosság lenne részéről. Csak nem örültségre esküdött meg koronázási esküjében?

De egyébként is az országot nemcsak magyar, hanem idegen pénzen, sőt elsősorban azon védik. Az az ország pedig, mely erre rászorul, s ezt elfogadja, sőt kéri és elvárja, és ezt már évszázadok óta megszokta, nem követelhet magának önrendelkezési jogot. Önrendelkezési joggal csak önmagát fenntartó nemzet rendelkezhet. Hiszen a vasvári béke miatt éppen azért sértődtek meg annyira magyarjai, mert békét kötött, azaz mert azt az idegen sereget, melyben nem a magyarok harcoltak s így nem is ők győztek, de amelyet természetesen nem is ők fizette, tovább már nem akarta az országban hagyni, hanem kivitte innen. Tehát a magyarok nemcsak azt akarták megszabni, mikor vigyen innen ki, hanem azt is, mikor hozzon be és mikor nem vigyen ki az országból sereget.

Olyan országnak, mely maga akar rendelkezni sorsáról, olyan sérelme, mint a vasvári béke megkötése volt, nem is lehet, mert az ilyen ország a maga fiaiból és a maga pénzén állít ki sereget, s így természetesen maga dönti el azt is, hogy kössön-e békét vagy nem, s milyen feltételekkel kössön. Az a Magyarország, melynek tudta nélkül lehetett megkötni a vasvári békét, nem kívánhat önrendelkezési jogot.

Idegen seregekkel Magyarország bizonyára nem rendelkezhet, az idegen seregeket azonban egyedül csak azért kellett idehozni, mert a magyarok maguk nem tudják vagy talán nem is akarják magukat megvédeni, mert vagy nincs ehhez se elegendő vérük, se elegendő pénzük, vagy ha volna, se a vér-, se a pénzáldozatot meghozni nem akarják. De hát ki az oka akkor Magyarország függetlensége elveszésének?

Aztán a király koronázásakor nemcsak a linzi békére esküdött meg, hanem ő is és minden más magyar király, mégpedig az alkotmányra letett esküje előtt, megesküdött arra is, hogy a katolikus egyházat megvédi itt minden ellensége ellen és jogaiban megtartja. Hogy tilthatná meg hát akkor éppen ő a főpapoknak és a katolikus főuraknak, hogy törvényes földesúri jogaikkal az Egyház javára éljenek? A koronázási eskü megszegése akkor történt meg, mikor apja a linzi békét aláírta. De a linzi békének a főpapi rend egyébként is ellentmondott, tehát az alkotmány értelmében becikkelyezése ellenére se érvényes törvény.

Hogy mennyire nem a vallásszabadság, sőt még a méltányosság és békeszeretet alapján se álltak az akkor a katolikus „elnyomás” miatt olyan zajosan panaszkodó magyar protestánsok, azt világosan láthatjuk abból, hogy még a Wesselényi-összeesküvés idejében is minden felvidéki városban csak protestáns templom, csak protestáns nyilvános istentisztelet, csak protestáns iskola volt, s katolikust egyikben sem tűrtek.

Így volt Kassán, melynek dómja (de valamennyi többi temploma is) mióta Rudolf Belgiojosovval visszavette, de Bocskai fegyvereivel a protestánsok (mégpedig nem a magyar, hanem a magyarországi német protestánsok) visszaszerezték, állandóan lutheránus kézen volt. Korponán se volt s nem is lehetett semmiféle katolikus istentisztelet (abban a Magyarországon, melyben állítólag a protestáns vallást nyomták el!).

Mikor a most említett Bory Mihály megtért s ő (mint nemes ember) a saját házában rendezett be katolikus kápolnát, már ezzel a csekélységgel is milyen zavarokat és személye ellen mekkora gyűlöletet keltett fel a kizárólagos uralmukból engedni nem hajlandó korponai protestánsok között (akik ismét csak nem magyarok voltak). Vajon protestánsüldözés volt-e ez vagy pedig csak protestáns irigység, katolikusgyűlölet és protestáns uralomvágy?

Nem a jog, a törvény, annál kevésbé a szeretet, sőt nem is az egyenjogúság alapján álltak tehát protestánsaink, mikor felekezetük érdekeinek előmozdításáról volt szó, mert a maguk számára felekezetük uralmát tekintették legfőbb jognak, törvénynek és szeretetnek.

Akkor a gyakorlatban nincsen vallás ezen az alapon állt, a katolikus pedig elméletben ma is azon áll, mert világos, hogy a tévedés nem lehet egyenjogú az igazsággal. De ha így áll a dolog, akkor protestánsaink miért tévesztik meg propagandájukkal a közvéleményt, mintha a protestantizmus már akkor is a felekezetközi jogegyenlőség, türelem, szeretet és méltányosság alapján állt volna, s mintha akkor is csak a katolikus egyház állt volna a türelmetlenség alapján? Lipót idejében még a protestánsok is igaz vallásban hittek, ennek

pedig logikus következménye a türelmetlenség. Amely igazság eltűri a tévelyt, az nem igazság.

A kassai dómot és más felvidéki városok templomait csak a Wesselényi-összeesküvés végleges felszámolása után büntetésül és megtorlásul vette vissza Lipót, s ha akár itt, akár a többi városban a protestánsok jó képet vágtak volna a dologhoz, vagy legalább hallgattak volna s belátták volna, hogy eddigi erőszakosságukkal és a katolikus istentisztelet teljes kizárásával hibáztak, ha belátták volna, hogy a megtérés és a vallásszabadság elve (melyet ők elméletben mindig hirdettek) azt kívánja, hogy az övék mellett katolikus istentiszteletet is lehessen minden városban s egyébként is ez az ő kizárólagosságukhoz való makacs ragaszkodásuk egy katolikus vallású király alatt álló országban ebben az időben kihívó és egyébként is egész Európában egyedülálló dolog volt. Akkor városonként egy-egy templom visszavételével valószínűleg egyelőre Lipót is megelégedett volna.

A mi protestánsainkban azonban nem volt önmérséklés, nem volt belátás. Ők a katolikusok részéről még ezt a szerény kívánságot is tűrhetetlennek tartották, még a Wesselényi-összeesküvés kudarca után is, ők makacsul ragaszkodtak mindenhez, amit addig bírtak, tehát egyeduralmukhoz és kizárólagosságukhoz is, így az intézkedésnek ellenszegültek és csak az erőszaknak engedtek.

Ennek következménye volt, hogy az ellenük eljáró hatóságok is ugyanarra az álláspont-ra helyezkedtek, melyet ők képviseltek, s mivel a protestáns uralom a városokban a protestáns istentisztelet kizárólagosságával és a katolikusnak a magán-vallásgyakorlatra szorításával járt, most, hogy a protestáns hatalmat a lázadás megtorlásául megtörték, épp úgy jártak el ők is, mint ahogyan a protestáns uralom alatt volt, csak természetesen a katolicizmus javára. Annyiban azonban ők mégsem mentek, hogy a protestantizmust csak magán-vallásgyakorlatra szorították volna. Ők megelégedtek azzal, hogy a város főtemploma katolikus legyen.

Hogy ennél több nem történt, mindenki tudja, aki a kort nem párttörténelemből ismeri. Pauler (II., 423. o.) már majdnem egy évszázaddal ezelőtt így fejezi ki magát: „Most tehát, mint azelőtt a katolikusoknak, a protestánsoknak nem volt templomuk Kassán, hol istentiszteletüket végezheték volna.” Tehát tulajdonképpen csak a kölcsönt kapták vissza, csak a szerepet cserélték fel. (Természetesen az az állapot, hogy egy protestáns templom se volt, csak egészen rövid ideig maradt.)

Az azonban mindenképpen felháborító, hogy addig, míg az elnyomó szerepét a protestánsok gyakorolták (pedig egész a Wesselényi-összeesküvésig így volt ez minden protestáns többségű városunkban), se közvéleményünk, se történetírásunk nem talál semmi megbotránkozni valót rajta s nem tudott „elnyomásról”. A botránkozás csak akkor kezdődött és üldözés, törvénytelenység, jogtalanság hangoztatásával csak akkor lett tele az irodalom és a közélet, mikor a kizárólagosságra való törekvést már a katolikusokra lehetett ráfogni.

Még érdekesebb, hogy mikor az anyaországban e katolikus sikerek hallatára „az erdélyi katolikusok merészebben már, mint azelőtt annyiszor, Kolozsváron maguknak templomot követeltek”, Pauler szerint az erdélyi reformátusok „meghökkentek”. Megdöbbenésük azonban — írja — mégsem volt olyan nagy, hogy e kívánságnak, melyet az ország törvényei tiltanak, eleget tettek volna.”

Erdélyben tehát még ekkor se tűrték meg még a fővárosban se katolikus templomot, tehát itt a protestánsok ugyanabban a jogtalan állapotban tartották a katolikusokat továbbra is, amilyenben Magyarországon csak most kezdték a protestánsokat egyes helyeken szorítani. Ezt az eljárást azonban ők ott, mivel most őket sújtotta, egyenesen vérlázító vallásüldözésnek nevezték, Erdélyben ugyanők ugyanezt „vallásszabadságnak” hívták, melyre minden magyar (még a katolikus is) büszke lehet, mint nemzeti dicsőségre.

Felháborítónak találjuk, hogy ezt az erdélyi eljárást még a katolikus Pauler is a legtermészetesebbnek tartja, sőt külön megjegyzi, hogy Erdélyben ez volt a törvényes. Igen, törvény volt Erdélyben, hogy ahol eddig nem volt katolikus templom, ott ezután se lehet, mivel azonban „eddig” (a Székelyföld egy részét kivéve) sehol se volt, még Kolozsvárott se, tehát „az ország törvényei tiltják”, hogy a katolikusoknak akár az ország fővárosában is lehessen templomuk.

A katolikus Paulernak azonban eszébe sem jut, hogy a katolikus, mikor azt követelték, hogy Kolozsvárott templomot építhessenek, tulajdonképpen legelemibb emberi jogukat követelték, s ha az ország törvényei még ezt is tiltották, azért volt országgyűlés, hogy az embertelen törvényt megváltoztassa és gondoskodjék róla, hogy azután ne tiltsák a törvények azt, amit nem szabad tiltaniuk.

Erdély katolikusai éppen ezért fordultak kérelmükkel az országgyűléshez, mert tudták, hogy az megváltoztathatja ezt az embertelen törvényt. A katolikus Pauler azonban olyan komikusan elfogult az erdélyi protestánsok javára, hogy mint a legtermészetesebb dolgot jelenti ki, hogy az országgyűlés csak nem tehetett olyant, amit az ország törvényei tiltanak?

Hát a középkori magyar törvények nem tiltottak minden eretnekséget, minden olyan vallást, mely a rómaiótól eltér? S lám, a protestánsok mégis ki tudták vívni a maguk vallási szabadságát s nem akadt még történetíró, aki azzal az érveléssel állt volna elő a katolicizmus javára, hogy az országgyűlés kénytelen volt útjába állni a protestánsok ezen törekvéseinek, mert csak nem teljesíthetett olyan kérelmet, mely az ország törvényeivel ellenkezett?

Hát még mennyire lehetetlen az, hogy ezt a furcsa dolgot is éppen egy protestáns történetíró állapítsa meg a saját felekezetével szemben. S lám, a katolikus Pauler még ezt is megtette. A komikumot még növeli, hogy korának mégis ő volt még a legkatolikusabb, illetőleg a legtárgyilagossabb történetírója.

Az országgyűlés nem engedheti meg azt, amit az ország törvényei tiltanak! Hát talán mikor 1606-ban a magyar országgyűlés törvénybe iktatta a bécsi békét és vele a kálvinista és lutheránus vallásgyakorlat jogát, nem tiltották ezt az ország törvényei? Vajon akkor nem volt még érvényben a törvény, hogy Magyarországon csak a katolikus vallásnak van joga nyilvános vallásgyakorlatra, sőt hogy „lutherani comburantur”? A rendek azonban ettől magukat zavartatni nem hagyva „bevették” a kálvini és a lutheri vallást, s ezzel rögtön nem tiltotta már a törvény azt, amit addig tiltott.

Csak ezt kívánták Apafi alatt az erdélyi katolikusok is. Erdélyben azonban még most se jutott eszébe egy protestánsnak se, hogy ilyesmit is lehetne tenni és hogy ez jogában áll az országgyűlésnek. Hogy is jutott volna eszükbe, mikor köztudomású, hogy Erdély a vallásszabadság „klasszikus” hazája? Sőt nem jutott eszébe ez még a katolikus történetírónak se, mikor a kérdést tárgyalja, hanem egyszerűen megállapítja, hogy azok az ostoba erdélyi katolikusok olyasmit kértek, amit a törvény tiltott, s így csak természetes, hogy a náluk okosabb és a törvényt jobban ismerő és tisztelő protestánsok kioktatták és elutasították őket törvénytelen kérelmükkel.

Ó sancta simplicitas! Pedig Pauler nemcsak katolikus, hanem feltűnően tárgyilagoss történetíró. Csak egy baja van, hogy már régen élt. Még nagyobb baj, hogy minden nagy történetírónk régen élt már s ezért ők is írtak, sőt még amolyanabbul, mert még olyan tárgyilagosság sem voltak, mint Pauler. De ha így írt a katolikus és ritka tárgyilagoss Pauler, vajon hogyan írhattak akkor a többiek, kivált azok, akik kálvinista kollégiumokban szívták magukba a maguk módján értelmzett „vallásszabadságot” (melyért egyébként rajongtak) és „hazafiságot” (mely egyedüli életesményük volt)?

De az erdélyi országgyűlés eljárása és eljárásának megokolása még akkor is képmutató lett volna, ha csakugyan nem lett volna meg az a joga, hogy törvényeket hozzon, s így a régieket megváltoztathassa. Ha ugyanis törvény volt, hogy most, mikor már egész Erdély

protestánsok a katolicizmust sikerült az országból majdnem teljesen kiirtani, ne legyen szabad többet katolikus templomot építeni ott, ahol jelenleg nincs és ezt a törvényt annyira fontosnak és szentnek tartották az erdélyi protestánsok, hogy azt gondolták, hogy még az országgyűlésnek sincs joga megváltoztatni, akkor ne feledjük, hogy az is törvény volt, mégpedig annyira sarkalatos törvény, hogy Erdély éppen erre a törvényre volt a legbüszkébb, hogy Erdélyben vallásszabadság van.

Ezzel az alaptörvénnyel azonban ellenkezett a másik törvény, a templomépítések tilalma ott, ahol eddig nem volt. Ez utóbbi törvény hozatalára tehát nem volt joga az erdélyi országgyűlés mindaddig, míg a vallásszabadság alaptörvénye érvényben volt. Ha tehát az országgyűlés a katolikusok kérelmét teljesítette volna, tulajdonképpen nem tett volna mást, mint hogy az alaptörvény ellen becsúszott visszaéléseket szüntette volna meg, és vele ellenkező jogszokást törölte volna el. Nem törvényszegés lett volna tehát ez, hanem törvényápolás, törvényvédelem, az elméletben meglévő törvénynek gyakorlati megvalósítása. Az ugyanis bizonyára nem vallásszabadság, ha egy, az országban törvényesen bevett és minden más bevett vallással egyenrangúnak nyilvánított vallásnak még az ország fővárosában se szabad a saját pénzén épületet emelnie istentisztelet céljaira.

Micsoda felháborító képmutatás volt protestánsaink szájában „a törvénynek” ez a babonásan nagy tisztelete! Hiszen a vaknak is látnia kell, hogy csak propaganda, csak ürügy, csak megtévesztés volt az egész nagy törvénytisztelet. Hisz a legutóbbi (1662. évi) országgyűlésekről hozott törvényekről az anyaország protestánsai nyíltan kijelentették, hogy nem ismerik el őket törvényesnek, pedig azokat törvényes országgyűlés hozta és ezek az anyaországi protestánsok egyébként mindenben erdélyi hittestvéreikkel tartottak, sőt mindenben az ő irányításuk alatt álltak. Igaz, hogy erről az országgyűlésről a protestáns kisebbség kivonult, de a törvényt mindig a többség hozza, nem pedig a kisebbség, s hogy a törvény törvény legyen, ahhoz sose szükséges az, hogy a kisebbség is elfogadjja.

Jogos panaszkodni csak akkor lehetett volna, ha a kisebbséget meg se hívták volna az országgyűlésre vagy onnan törvényes ok nélkül kizárták volna. Ez valóban törvénytelenesség lett volna, mely magát az országgyűlést is törvénytelené tette volna. Ámde az 1662. évi országgyűlésre a protestáns kisebbséget is meghívták, meg is jelent s onnan önkéntes elhatározással vonult ki. Világos tehát, hogy a távollétükben hozott törvények épp oly érvényesek és kötelezők voltak, mintha ők is részt vettek volna megtárgyalásukban és törvényerőre emelésükben.

Erdélyben tehát azok hivatkoztak az egyébként alapelvükkel, a vallásszabadsággal is ellenkező törvény megmászhatatlanságára, akik Magyarországon ugyanakkor semmibe vették az országgyűlés határozatait, dicsekedve hirdették és virtusnak tekintették, hogy nekik a törvény nem törvény.

Lipót lelkiismerete tehát egészen nyugodtan lehetett volna magyar protestáns alattvalóinak az ő törvényszegéseit hangoztató panaszai miatt. Azonban ő mégis magában kereste a hibát, nem pedig az összeesküvőkben, s komolyan gondolt arra, hogy a magyarországi elégedetlenség levezetésére az országgyűlést összehívja. Hamarosan meg kellett azonban győződnie, hogy a törvény megszegése miatti magyar protestáns panaszok csak ürügyek, csak a nyugtalankodók kortesjelszavai voltak.

„Leopold maga — írja Pauler (I., 220. o.) — most több hajlamot mutatott országgyűlésre, midőn a török becsapásaival egy kissé alábbhagyott (látjuk tehát, hogy az országgyűlés össze nem hívása miatt Lipótot a török állandó becsapásai is mentik) és a kedélyek — amint leginkább a bécsieknek látszott — kissé megnyugodtak. Azonban Nádasdy, ki még kevéssel azelőtt az országgyűlés mellett buzgott, most ellene volt.”

De nemcsak Nádasdynak, az egyik főösszeesküvőnek nem kellett az országgyűlés (tehát az annyit hangoztatott alkotmány, törvény és királyi eskü megtartása), hanem még a lázongó protestáns tömegeknek sem. „A felvidékiekről bizonyosan tudták — folytatja Pau-

ler —, hogy nem jelennek meg az országgyűlésen, ha sérelmeik, különösen pedig a vallási kérdés, előbb nem orvosoltatnak.” (Pedig hát sérelmeket az alkotmány szerint csakis országgyűlés orvosolhat.)

Sajátságos, hogy protestánsaink előbb mindig azért követelték az országgyűlést, hogy sérelmeiket ott előadhassák és orvosoltassák, most pedig egyszerre azt követelték, hogy előbb orvosolják sérelmeiket, s ők majd csak aztán mennek el az országgyűlésre. Tulajdonképpen azt követelték tehát, hogy sérelmeiket alkotmányellenesen, törvénytelenül, az ország megkérdése nélkül orvosolják. Most már a maguk részéről kegynek tekintették, ha az országgyűlésen részt vesznek, s ezt a kegyet attól tették függővé, hogy a király az ő sérelmeiket az ország kikapcsolásával, azaz alkotmányellenesen orvosolja.

Vajon mi annak a feltűnő változásnak az oka, hogy míg eddig mindig ők voltak az alkotmány megtartásának szószólói s ők követelték, hogy az ország semmit ne tegyen az ország megkérdése és beleegyezése nélkül, most egyszerre országgyűlésen kívüli, tehát törvénytelen „önkéntes” királyi intézkedést akartak?

Mert megváltoztak a viszonyok. Azelőtt az országgyűlésben ők voltak a többség, tehát az országgyűlés azt határozta, amit ők akartak, most azonban már a katolikusoké volt ott a többség, az országgyűlés tehát azt határozta, amit a katolikus akartak. Ezért nem kellett nekik most már az országgyűlés.

Most megmutatták, hogy addig se a törvény, az alkotmány fájt nekik, hanem mindig a maguk érdekei vezették őket. A törvényt, az alkotmányt emlegették, de mindig magukat értették. Addig, míg az országgyűlés az ő akarataikat jelentette, országgyűlést követeltek s fölényesen mutattak rá, hogy a király esküt tett a törvényre, tehát tartsa meg a törvényt éppúgy, mint ahogyan ők megtartják.

Most, mikor már az országgyűlés a katolikus akaratának érvényesülését jelentette, már nem kellett nekik országgyűlés. Most már nem nemzeti kiváltságnak tekintették az országgyűlést, hanem tehernek, melyen való megjelenésüket feltételhez kötötték. Csak akkor voltak hajlandók rajta részt venni, ha a király már orvosolta sérelmeiket.

Előbb a királynak volt kellemetlen az országgyűlés, most nekik volt az. Előbb a király húzódozott tőle, most ők. (Hogy most is húzódozott tőle a király is, annak az volt az oka, hogy nemcsak felekezeti sérelmek voltak s követelni, sérelmeket hangoztatni a katolikus magyarok, sőt a főpapok is tudtak és szerettek, mert hiszen láttuk, hogy enélkül nem lehetett népszerű senki.)

Az azonban most világosan bebizonyosodott, hogy csak fortély, csak taktika, csak politikai sakkhúzás volt protestáns ellenzékünkétől, hogy protestáns érvényesülés helyett országgyűlést követeltek, mert csak addig követelték ezt, amíg a kettő egyet jelentett.

Nekik a maguk érvényesülése kellett. Mikor ez az alkotmány, a törvény érvényesülésének követelésével lehetett leplezni, miért ne leplezték volna azzal? Mikor azonban ez már nem volt számukra lehetséges, mert a viszonyok megváltoztak, már nyíltan a törvényteleniséget képviselték, a jogot, a törvényességet pedig szájukkal, nagy hangjukkal és erőszakosságukkal pótolták éppúgy, mint a marxizmus munkásmozgalmak. S a legtöbb magyar mennyire komolyan veszi még ma is hazafias szólamaikat!

Ha protestánsaink Erdélyben az az anyaországban egyaránt oly nagy hatással hivatkoztak a törvényre, amint az azt írta elő, amit ők kívántak és azt tiltotta, amit ők ellenezte, vajon az ekkor már katolikus (sőt akkor még egyúttal csupa öntudatos katolikusból álló) országgyűlési többség nem tehetett volna-e meg, hogy egyszerűen törvényt hoz a katolikus vallás kizárólagosságára, mint akkor minden, akár katolikus, akár protestáns állam hozott is a maga vallásának kizárólagosságára, ha a hatalom kezében volt? Vajon ha „e törvény” itt most már az ő megsemmisülésüket jelentette volna, ekkor is oly tisztelettel hivatkoztak volna-e protestánsaink „a törvényre”, mint Erdélyben akkor, mikor a katolikusok kolozsvári templomépítési kérvényét elutasították?

Mivel azonban a magyar katolicizmus annyira önmérséklő volt, hogy többsége ellenére továbbra is meghagyta a protestánsok jogait megállapító törvényeket és így a katolikus terjeszkedés Magyarországon nem hivatkozhatott oly világos „törvényekre”, mint a katolikusok legegyszerűbb jogait is megtagadó erdélyi protestáns többségű országgyűlés, vajon ez nem inkább a katolikusok szerénységét, békeszeretét és megértését bizonyítja-e, mint azt (amit történetírásunk szemünkre hány), hogy ők jogtipró módon jártak el az erdélyiek „törvényességével” ellentétben?

Lipótnak tehát hamarosan be kellett látnia, hogy országgyűlés tartásának nem sok értelme van. Legalábbis az országban levő bajokat és zavarokat ezzel nemcsak nem orvosolja, hanem talán még növeli vele. De azért a magyar panaszokat mégis megpróbálta orvosolni és az elégedetlenséget megszüntetni.

Mivel a protestánsok sérelmeik orvoslását az országgyűlés összehívását megelőzőleg követelték, ezért Lipót Eperjesre egy bizottságot küldött, hogy a megyék a sérelmeiket előbe terjeszthessék és a lehetőséghez képest orvoslást kaphassanak rájuk. Ezzel se ért el semmit.

Pedig Rottal elnöklete alatt a bizottság egyik tagja Zrínyi Péter lett. Azok után, amiket az udvar Zrínyiről már tudott, meglepő intézkedés volt ez a letartóztatás helyetti kitüntetés. De hát az udvar még mindig kedvükben akart járni az elégedetlenkedőknek, s talán éppen ez a túl engedékenységgé vált a fő oka az eredménytelenségnek.

Hogy Zrínyi hatása alatt Rákóczi Ferenc is orvosolta a kálvinisták sérelmeit, az is ekkor történt. De ez is többet ártott, mint használt, mert csak lovat adott az elégedetlenkedők alá. Nem azt a következtetést vonták le belőle, hogy most már csendben lehetünk, mert nincs már panaszunk, hanem azt, hogy az udvar és a katolicizmus megijedt, mert érzi gyöngeségét. Tehát csak a elbizakodottságot fokozta bennük és erejük tudatát növelte. Nem szabadság kellett ugyanis nekik, mert az eddig is volt, hanem egyeduralom.

Láttuk már, hogy még „üldözésük” idején (mert hiszen azért esküdtek össze, mert „üldözték” őket) annyira nem érezték magukat védteleneknek, hogy Rákóczinak hozzájuk való közeledését és sérelmeik orvoslására való készségét duzzogva fogadták, s még szóba állni is alig akartak vele. Mikor pedig Rákóczitól mindent visszakaptak, elbizakodva mondták neki, hogy az ő kielégítésükkel húszezer kardot kötött oldalára (természetesen a király ellen). (Pauler, I., 238. o.) Tehát azt adták tudtára Rákóczinak, hogy a velük való kiegyezéssel csak ő nyert, nem pedig ők.

Az elégedetlenség központja és forrása a tizenhárom északkeleti vármegye volt, ott pedig állítólag minden bajt Báthory Zsófia idézett elő „erőszakosságaival”. Most pedig, mikor mindezt megszüntetik, sőt Báthory Zsófia fia még kártérítést is fizet, az eredmény nem az, hogy hüvelybe dugják a 20.000 kardot, mert feleslegessé vált, hanem az, hogy csak most kötik fel igazán.

A különbség csak az lett, hogy eddig Rákóczi és javai ellen akarták kardjukat felhasználni, most pedig vele egyetértésben, s így a még ezenkívül magának Rákóczinak rendelkezésére álló újabb kardokkal is megtoldva és az egésztest még francia és török kardokkal is megnövelve fordítják koronás királyuk és a kereszténység ellen.

Zrínyi, aki ekkor már rég tudta, hogy se a franciákra, se a törökökre nem számíthatnak, tehát az egész mozgalom értelem nélküli és biztos bukásra van kárhozthatva, sőt tudott a sokszoros árulásról is, sőt ebben ő maga is benne volt, mert hiszen láttuk, hogy Széchy Mária és Leszenyei Nagy az ő előzetes hozzájárulásával indult el Bécsbe az a Zrínyi, akit Lipót a békítőbizottság tagjává nevezett ki, olyan ostoba és lelkiismeretlen volt, hogy vejét csak most vonta bele igazán a már bukott s már tőle is elárult ügybe.

Most vette rá Rákóczit, hogy írjon ő is a francia királynak — akkor, mikor már az felhatalmazta bécsi követét, hogy ő is beárulja őket az udvarnál — s Gicha Kázmér, fiatal lengyel nemes személyében most már kettejük nevében Lengyelországon át újabb követet

küldtek Párizsba. Gicha ezer talléros útiköltségéhez Zrínyi 282 arannyal járult hozzá. Erre az újabb követküldésre, melyre a végleges francia elutasítás, sőt az összeesküvésnek Lipót-nál már a franciák részéről is megtörtént feljelentése után került sor, és amely örült és veszedelmes játékba Zrínyi éppen most vonta bele még a saját vejét is, Acsády is azt írja (Szilágyi, VII., 249. o.), hogy „e lépés Zrínyi Péter azon hóbortjainak egyike, melyek csakhamar sűrűn követték egymást”.

Ilyen körülmények közt csak természetes, hogy az eperjesi bizottság teljes sikertelenséggel fejezte be működését. A megyék és városok megjelent küldöttjei — mint rosszhiszemű tanácskozók szokták — mindjárt az elején formaságokba kapaszkodtak bele, s már ezzel is kimutatták, hogy nem akarnak megegyezést, hanem az elutasításra keresnek ürügyet.

Rögtön a tanácskozások megkezdésekor mint rettenetes sérelmet kifogásolták, hogy a királyi meghívó megszólításából hiányzott a „prudentes et circumspecti” (bölcs és körültekintő) kifejezés. Ebből ők nem kevesebbet állapítottak meg, mint hogy „meg akarják fosztani a városokat alkotmányos jogaiktól” (Nagyidai Székely Andrásnak, az ellenzék fő szóvivőjének kijelentése).

Hogy mindez csak ürügykeresés volt, bizonyítja az, hogy a megjelentek már küldöiktől is azt az utasítást kapták, hogy semmiféle megoldást ne fogadjanak el, mert az ő sérelmeik orvoslását nem a biztosoktól, hanem magától a királytól várják. (Úgy látszik, hogy szerintük magának a királynak kellett volna helyükbe menni Eperjesre.)

Egyébként már ott a gyűlésen egymás közt is összevesztek (tudniillik a kálvinista elégedetlenek a lutheránus elégedetlenekkel), de abban már egyetértett mindkét felekezet, hogy „ők csak kérdéseket intéznek a biztosokhoz, de a sérelmeikben elsorolt dolgok felett törvénytelen comissióval tárgyalásokba nem bocsátkoznak. (Pauler, I., 249. o.)

A bizottság kiküldése tehát szerintük „törvénytelen” volt. Ezzel bizonyára arra céloztak, hogy csak az országgyűlési tárgyalások törvényesek. De akkor viszont miért követelték sérelmeik orvoslását még az országgyűlés összehívása előtt?

Úgy látszik, mintha az a kijelentésük, hogy a comissió törvénytelen és hogy magától a királytól várják panaszuk orvoslását, azt jelentené, hogy országgyűlést akarnak s egyedül csak ott akarnak tárgyalni. Mert hiszen egyedül csak az országgyűlési tárgyalások a törvényesek. De viszont a király meg azért küldött hozzájuk országgyűlés helyett királyi biztosokat, azaz comissiót, mert előbb meg azt jelentették ki, hogy addig, míg sérelmeiket nem orvosolják, nem hajlandók az országgyűlésen megjelenni. Ott ugyanis a katolikusok azt határozzák, amit akarnak.

Ez igaz is volt. Ámde a katolikusok az országgyűlésen többséget tettek, tehát amit ők határoznak, azt az ország többsége határozza. Az országgyűlés pedig bizonyára jogosan határozza azt, amit akar, mert hiszen ez a legtisztább alkotmányosság.

Hogy ezek az elégedetlen magyarok mennyire ugyanolyanok voltak, mint később a mi kommunistáink, hogy mennyire ugyanúgy hazudtak, mint ezek, ugyanúgy duzzadtak az önértéktől és ugyanúgy letagadták még a napot is az égről, mutatja a tanácskozások közben a következő kitérésük.

„Hallomás, sőt bizonyos tudásunk szerint (ezt ők csakugyan „biztosan” tudhatták), hogy némely magyarok és németek, kik az ország nyugalma zavarni óhajtják, őket a császár és udvar előtt gyanúsítják, rágalmaznak (a Szovjetuniót is hányszor „rágalmazták meg az „imperialisták”!). Mondják, hogy Erdéllyel, a törökkel és más nemzetekkel cimborálva a fölség és az ország vesztére törekednek, tudja Isten, miféle tanácskozásokat, levelezéseket folytatnak. Ők mint eddig voltak, ezután is hívei maradnak a felségnek (ebben nem hazudtak, mert olyan hívei, mint régebben voltak, valóban ekkor is voltak a felségnek), de kérik, hogy büntesse meg szigorúan az efféle hamis árulkodókat.”

Vajon nem nemzetgyalázás volna-e azokat, akik ilyen szemtelenül mernek hazudni, a nemzet képviselőinek tekinteni? Hiszen mikor ezt mondták, a belső zsebükben talán akkor

is ott voltak a szövetséglevelek, melyek azt, amit ők oly nagy hangon tagadtak, írásban is bizonyították, de amelyek másolatai már régen ott voltak a titkos tanács kezében is!

S minderre az a Rottal, aki akkor már ezeket az okmányokat mind elolvasta és másolataikat íróasztalában őrizte, nagy türelemmel és jóakarattal azt felelte, hogy „meg van győződve hűségükről s megmondja kérelmüket őfelségének”. Továbbá „vigasztalta (!) őket, hogy a szóbeszéd elhangzik, kegyelmes királyunk ilyféle vádakra nem sokat ad”.

A fonák helyzet drámai betetőzéseként a bizottság egyik tagja, a jelenlévő Zrínyi Péter, magyarázatul hozzátette: „Nem lehet minden embernek befogni a száját.” Nem bizony! — feleljük neki. Az övét különösen nem lehetett.

Az összegyűlt rendek írásba fektették sérelmeiket, melyet azonban magának a királynak szántak, nem pedig „törvénytelen” biztosainak. A sérelmek főszerkesztői Nagyidai Székely András, Baksa István, Kazinczy Péter és Sárossy Sebestyén voltak. Sok időbe telt a megszerkesztés, mert „bár éjjel-nappal dolgoztak, a tengernyi panasz és izgatott kedély-állapotuk miatt előbb nem lehetett készen”.

Rottal azt mondta e sérelmekről, hogy „nyers, durva hangon (pedig láttuk, hogy magának a királynak szánták, nem pedig a biztosoknak), tele hazugsággal, semmit orvosszert nem ajánlottak, hanem csak azt keresték, mi izgató lehetett”.

Vallási panaszaik között Báthory Zsófia „üldözéseiről” ezt írták: „Könnyek nélkül e dolgokról emlékezni se lehet.” Pedig vajon tudott-e Szuhay Mátyás, Szepessy Pál meg Bónis Ferenc egyáltalában könnyezni? Ők és a könnyezés annyira ellentétes dolgok voltak, hogy a kettőt együtt még elképzelni is mosolyt keltő. Káromkodni és szitkozódni szoktak ők, nem könnyezni.

Továbbá: „Minden bajnak az 1662. évi országgyűlés (melyről ők kivonultak) az oka, melyen a katolikus „töredék” (!), mintha csak ő volna az ország (az is volt, mert többség volt ez a „töredék”) törvényt alkott.”

Ha nem vonultak volna ki onnan, nem alkothatott volna törvényeket a „töredék”. De vajon kivonultak volna-e onnan, ha nem tudták volna, hogy ha bennmaradnak, akkor is többséget kap a törvény, mert ők voltak a „töredék”, nem pedig a katolikusok.

Kivonulni lehet, csak nem illik, sőt törvénytelen dolog. De a kivonulás után azt állítani, hogy amit az országgyűlés távollétükben végzett, az őket nem kötelezi, sőt jogilag is érvénytelen, az már az igazság és az alkotmány lábbal tiprása, lázadás, forradalom, sőt anarchia.

Vallási sérelmeik között, mint „szörnyűt” említették meg, hogy Korponán csak hat katolikus van és mégis templomot követelnek maguknak. (Nem valószínű, hogy csak hat katolikus lett volna akkor Korponán, mert a legutolsó magyar népszámlálás 2563-mat talált belőlük.)

Figyeljük meg azt is, hogy nem azt sérelmezik, hogy az az állítólagos hat katolikus valóban meg is kapta a követelt templomot, hanem azt, hogy kérni merték. Nem kaptak tehát a katolikus akkor még templomépítésre engedélyt, de azért mégis protestáns sérelem lett még a kérdésből is.

Pedig Korpona katolikusai bizonyára azért kérte maguknak legalább egy templomot, mert több templom volt a városban, s mégis mind a protestánsok kezében volt, s ezért sokszor valószínűleg üresen álltak, mert hiszen Korponán még ma is csak 1316 lutheránus (és 26 kálvinista) van.

Hogy mennyire nem vehetjük komolyan azt az állítólag mindössze csak hat korponai katolikust, sejthetjük onnan, hogy a vezsenyi bíró is (Jász-Nagykun-Szolnok megyében a Tiszazugban), mikor az első világháborúban sebesült fia betegágya mellett beszélgettem vele, még ennél is tovább ment. Ő Vezsenyben még hat katolikust sem vett észre, hanem azt jelentette ki, és makacsul ki is tartott állítása mellett, hogy Vezsenyben egyetlen katolikus sincsen.

Az 1920. évi, tehát ugyanakkori népszámlálás azonban éppen 304-et talált belőlük. Ma meg már talán a falu fele is katolikus (mert az 1941. évi népszámlálás már 628-at talált belőlük), de katolikus templom még ma sincs. Pedig hát maga a vezsenyi bíró csak jobban ismerte Vezsenyt, mint az eperjesi comissióval tanácskozó követek Korpona városát? Valószínű tehát, hogy csak így voltak hatan azok a katolikusok is, akik — hallatlan szemtelenséggel — templomot mertek kérni maguknak Korponán.

Aztán azt is sérelmüknek tekintették protestánsaink, hogy Pálffy Tamás egri püspök és kancellár rá írt Kassa városára, hogy a város előtt álló és készakarva elhanyagolt, rozszant voltával valóságos vallásgyalázásszámba menő keresztfát hozassa helyre.

Az eperjesi comissió idejében, mikor „könnyek nélkül e dolgokról még emlékezni se lehetett”, ez a rozszant keresztfa volt egész Kassa városában, illetőleg nem is ott, hanem Kassa határában (mert még ez a kereszt se volt bent a városban) az egyetlen katolikus vallási célra szolgáló „épület”. De itt se az volt a sérelem, hogy a püspök követelésére a városnak valóban rendbe kellett hozatnia ezt a feszületet, melyet annál inkább kötelessége lett volna megtenni (hiszen ezért írt rá a kancellár), mert az az alapítvány, mely a kereszt karbantartását szolgálta, a város birtokában volt, s annak kamatait a város minden évben felvette.

A protestáns városi tanácsnak ugyanis esze ágában se volt megijedni a parancstól, annál kevésbé végrehajtani. A sérelem tisztán csak abban állt, hogy püspök-kancellár ez ügyben át mert írni a városhoz és az átiratával való vakmerő dacolást kénytelen volt a protestánsoktól eltűnni.

A kancellár nem is hozta elő a kormány sérelmeként a protestáns városi tanácsnak a kancellár felszólításával való kihívó dacolást, de előhozták a kassaiak, mégpedig — úgy látszik — „könnyhullatás között” (mert hát a kormány e hallatlan merényletéről csak nem lehet könnyhullatás nélkül beszélni?), és követelték „sérelmük” azonnali orvoslását, azaz a bűnös kancellár megbüntetését és a jövőben az effajta „törvénytelen túlkapások” meg nem ismétlődését.

A jámbor olvasó pedig jól láthatja belőle, milyen lehetett az az „elnyomás”, mely protestánsainkat Lipót „átkos” uralma alatt érte, belekényszerítette a Wesselényi-összeesküvésbe és a franciák és törökök karjaiba. Mert az aranybullában biztosított ellenállási jog ilyen felháborító esetek láttára természetesen feltétlenül életbelépett, tehát feloldotta a magyar protestánsokat a király kezébe letett hűségesküjük alól. Ezért nem volt a mozgalom összeesküvés, hanem csak törvényes szövetkezés az alkotmány megvédéséért, melyet a „hitszegő” király állandó törvénsértései rákényszerítettek a nemzetre.

Az eperjesi tanácskozáson Apafi követei is megjelentek, s magyar hittestvéreik, akik, mint az imént láttuk, nagyhangon tiltakoztak az ő „megrágalmazásuk” ellen, mintha a törökkel, meg nem tudom, kikkel cimborálnának, s a „hamis árulkodók” „szigorú” megbüntetését követelték öfelségétől. Ott a gyűlés tartama alatt pedig „elkeseredve, könnyes szemekkel (úgy látszik, mégis csak tudtak könnyezni ezek a kuruc Szuhayak és Szepessyek) jöttek az erdélyi követekhez kérve, könyörögve (ezt természetesen már titokban): kezdje el Apafi ügyüket újra a portánál, mert sem követelésüknek igazságos volta, sem az ország törvényei nem segítenek többé rajtuk. (Pauler, I., 252. o.)

De hogy a képtelenség, következetlenség, álnokság, hazugság, képmutatás s vele a komikum is teljes legyen, miközben a magyarországi elégedetlenek kétségbe esve panaszolják, hogy „az ország törvényei sem segítenek többé rajtunk”, mert azokat az udvar nem tartja meg, addig az ugyanezen az értekezleten az erdélyi részekből megjelent követek sérelmei abban állnak, hogy „magyar végbeliek, magyar urak — köztük Farkas Fábián, Barakonyi Ferenc, Szuhay és Szepessy (mesterségesen se lehetett volna jobban összeválogatni éppen a legnagyobb protestánsokat és a lehangosabb Habsburg-gyűlölőket) — „határvillongásokat”, „erőszakoskodásokat” követnek el, mert „a debrecenieiktől (tehát

saját hittestvéreiktől) szabadalmaik dacára vámot zsaroltak”. (Pauler, I., 252. o.) Ők maguk tehát csak így tartották meg a törvényt még saját kálvinista hittestvéreikkel szemben is.

Láthatjuk tehát, miféle magyarok, miféle „becsületes” emberek, milyen törvénytisztelők és milyen önzetlenek voltak ezek az elégedetlenkedő protestánsok, akarom mondani: magyarok! Lángoló protestantizmusuk se volt akadálya annak, hogy ne törvénytelenkedjenek, ne zsaroljanak, sőt hogy éppen debreceni hittestvéreiket ne zsarolják.

Pedig hát Szuhay és Szepessy ma is mint a magyar hazafiság példaképei szerepelnek. Az éppen nem fanatikus protestáns Tompa Mihály Szuhayt, mint nemzeti hőst, ugyanazon a pályázaton örökítette meg versben, melyen Arany János Toldy Miklóst. Pedig hát a Wesselényi-összeesküvés majdnem minden szereplője ilyen szegénylegény volt, katolikusok és protestánsok egyaránt. Nem egy példát már láttunk is rá, és fogunk majd rá látni még többet.

Hogy mennyire szabállyal, nem pedig kivételekkel van itt dolgunk, és azok, akik az udvar törvénytelségeit ostorozzák, csak kortescélból tették, de nekik maguknak mennyire eszük ágában se volt tisztelni a törvényt, azt a szemfüles velencei követek — noha a bécsi udvar iránt ellenséges hatalom képviselői voltak s így a magyar elégedetlennel egyébként rokonszenvezniük kellett volna — még ott távol Bécsben is észrevették.

„A magyarok — írja Molin még 1661-ben, pedig azóta már sokkal jobban elfajultak a viszonyok — nagy buzgalommal hozzák törvényeiket, de meg nem tartják őket. Mind-egyik főúr egy kiskirálynak nevezhetné magát, mert alattvalóit rabszolgákként kezeli” (bizonyára olyasmit ért rajta, mint a debrecenieknek csak az imént említett vámmal való megzsarolása).

„Amily kevésbé tartják azonban meg ők a törvényeiket, oly határozottan megkövetelik, hogy a királyuk megtartsa őket pontosan. A királyuknak az ő védőjüknek kell lennie, nem uruknak, s egész nyíltan kimondják, hogy az ő szabadságuk az alattvalósággal nem fér össze. Örökölt ellenszenvvel viseltetnek a németek ellen, és ha nem volnának a török torkában és ezért nem szorulnának segítségre, megfosztanák koronájuktól a Habsburg-házat. Inkább a szükségszerűség, mint az ő akaratok tartja őket birtokában.” (Fontes Rerum Austriacarum, t. XXVII., 78. o.)

Ez a kortárs és a Habsburgok javára elfogultnak semmiképpen se nevezhető velencei követ nem ugyanazon a véleményen van-e a kérdésben, melyen én? Nem ugyanúgy látja-e és nem ugyanúgy ítéli-e meg a dolgokat, mint én?

Ezek után nem csoda, hogy 1669. május 20-án végül kijelentették az Eperjesen a királyi comissióval tárgyalásra összegyűlt rendek, hogy már egy hónapot eltöltöttek, mert azt hitték, hogy a felség orvosolja bajaikat (láttuk már, hogy a valóságban már utasításaikban benne volt, hogy ne fogadjanak el semmi orvoslást, mert maga a comissio kinevezése is „törvénytelen”), de látván, hogy a biztosoknak erre meghatalmazásuk nincs (pedig ha nem lett volna, akkor bizonyára nem küldte volna őket tárgyalásra a király), nem akarják őket tovább hiába haszontalan munkával terhelni, s ezért hazamennek. És úgy tettek, amiként beszéltek.

A jóakarató Rottal a legrosszabb benyomásokkal távozott Eperjesről. Az lett a véleménye, hogy „az ország e része a legnagyobb zűrzavarban van. A törvény s erkölcs minden köteléke meglazult, mindenki azt tesz, ami neki tetszik, s így Barakonyi Ferenc, Rákóczi embere, aki ellen az erdélyi rendek panaszkodtak, hogy erdélyi diákok kirablásában, megsebesítésében részt vett (tehát a debreceniek megzsarolásánál még cifrább dolgokat is elkövetett), aki el is ítéltetett (tehát sokszor egyenesen büntetett előéletű emberek voltak ezek a nagy magyar hazafiak), de az ítélet ellene végre nem hajtatott, Eperjesen nyilvánosan (!) mondhatta: „Akármit határoznak a biztosok, mihelyt elmentek, megint csak azt fogom tenni, ami nekem tetszik.” És igen sokan, habár nem szóval, de tettel (ez még nagyobb baj,

de hát Barakonyi is nemcsak szóval, hanem tette is működött) utánozzák példáját”. (Pau-ler, I., 254. o.)

Látjuk tehát, hogy tulajdonképpen csak egy baj volt és ez volt aztán az oka minden-nek. Túlságosan is nagy volt Lipót idején a magyar szabadság. A vád az volt, hogy a ki-rály és kormánya (illetőleg csak a kormány zsarnok volt és „rémuralmat” gyakorolt. Az igazság pedig az, hogy éppen ellenkezőleg: túl jó, túl elnéző, túl megbocsátó volt a király is, a kormánya is. Túlságosan is vigyáztak, nehogy valakit megbántsanak és a gonoszok-nak a maguk bűnei védelmére villámháritóként alkalmazott hazafias propagandáját, hogy ti. a kormány nem tartja meg a törvényt, túlságosan is komolyan vegyék.

Csak egy baj volt tulajdonképpen: hiányzott az a vaskéz, mely az ilyen romlott embe-eket egyedül tudja fékentartani. De hát akkor miért tanítja történetírástunk és iskolai neve-lésünk még 300 év múlva is ennek éppen az ellenkezőjét? Miért állítja, hogy Lipót abszolutizmusa és törvényszegései miatti elkeseredés volt az oka a Wesselényi-összeeskü-vésnek?

Folytatódik az összeesküvés

Zrínyi még Eperjesen működött Rottallal a comissióban, mikor megtudta, hogy a délvi-déki kapitányság (generalatus) viselője, gróf Auersperg Farkas, halálán van. E hírrel lelke egész hevét, minden idejét és tetterejét arra fordította, hogy e nagy hatalommal és szép jö-vedelemmel járó katonai méltóságot, mely az ott-tartózkodó idegen csapatok feletti pa-rancsnokságot is jelentette, ő kapja meg. Hogy ő már rég áruló, hogy ezt az udvar is már rég tudja, s így örülség volna, ha még ezek után is éppen őrá bízna egyik legveszélyesebb helyen fekvő országrészének egész fegyveres erejét, az a Zrínyi Péter-féle hiú és logikátlan embereknek eszükbe se jutott.

Azonnal szenvedélyes hangú folyamodványt küldött Bécsbe, még nála is nagyratörőbb felesége pedig azonnal odautazott, hogy férje szíve-vágya megvalósulását személyes után-járásával is előmozdítsa. Bécsben nagyon jól ismerték már Zrínyi Pétert. Tudták, hogy ha elutasítják, soha többé be nem gyógyuló sebet ejtenek lelkén. Mivel azonban már minden viselt dolgát ismerték, titkos mesterkedéseit, hűtlenségeit, árulásait tudták, egyenesen lehe-tetlenség volt részükről, hogy éppen a kecskére bízzák a káposztát, az áruló kezére adják fegyveres csapataikat. Nem elég, sőt nem megbocsáthatatlan hanyagság volt-e tőlük már az is, hogy még mindig szabaddábon hagyták, sőt bánná tették s még mindig meghagyták báni méltóságában?

Arra a legjobb akarattal se gondolhattak, hogy nagylelkűségükkel talán hálássá teszik s lekenyerezik, mert Zrínyi Péter nem az az ember volt, aki hosszabb időn át hű tudott len-ni. Így aztán eredménytelen volt Zrínyi minden erőfeszítése s a tőle áhított méltóságot mással, gróf Herberstein Józseffel töltötték be, aki később ugyan bebizonyította, hogy ki-váló és tehetséges férfiú, s így helyes volt a választás, de kinevezésekor még nem hivat-kozható semmi különösebb érdemre s ezért kinevezése Zrínyit annál jobban bosszantotta.

Pedig Bécs nagyon szívesen választotta volna helyette Zrínyit, ha ez az udvar részére nem lett volna egyenesen lehetetlen, örült cselekedet. Most is annyira félték, hogy megsér-tik, hogy a kinevezést a lehető leggyorsabban, még Zrínyi eperjesi elfoglaltsága alatt már megejtették, hogy arra hivatkozhassanak, hogy folyamodványa már elkészt.

Lipót „tökkelütött” tanácsosai tehát olyan okos, talpraesett emberek voltak, hogy még azt is előre tudták, hogy Zrínyi pályázni fog, mégpedig lelke egész hevével, de egyúttal

olyan jó, sőt Zrínyitől annyira féltő emberek is voltak, hogy egyenesen rettegtek haragjától, s már előre elkészítették a flastromot, melyet sebtében tehet.

Hogy legalább a hiúsága ki legyen elégtve, azt mondták neki, hogy mire megtudták, hogy ő is pályázik a megürült méltóságra, a már megtörtént kinevezést nem lehetett már visszavonni. Lipót véres uralma tehát csak olyan volt, hogy ő félt a magyar uraktól, nem pedig azok tőle. Mindenesetre furcsa zsarnokság.

Említettük, hogy Rottal a nádorságban Nádasdy vetélytársa volt, de egyébként is kölcsönösen ellenségei voltak egymásnak. Amint tehát Rottal Zrínyi társaságában hazafelé tartott Eperjesről (Zrínyi akkor még nem tudta, hogy helyette Herberstein lett a károlyvárosi kapitány), a szót az összeesküvésre terelte, melyet, mint láttuk, jól ismert.

Mivel úgy beszélt, mintha csak Nádasdy bűnéről tudna, könnyű volt Zrínyit rávennie arra, hogy Nádasdyt bemártsa. Hosszabb ideig jóban lenni úgyse tudott ő senkivel, s mivel mint láttuk, ekkor már Széchy Máriaék is Nádasdy ellen lovalták, már annyira ellensége lett Nádasdynak, hogy — ismét csak a törvénytisztelet dicsőségére — egyenesen fegyveres erővel akart már Nádasdy jószágaira rontani. (Szilágyi, VII., 249. o.)

Rottal tehát Zrínyiben készséges eszközére talált. Zrínyi ekkor előtte a maga bűnösségéről is részletes vallomást tett neki. Utána Rottal — megbízásának megfelelően — tudtára adta Zrínyinek a császár üzenetét, hogy minden bűne feledve van, ha hűségében többé meg nem inog.

Lipót Rottal minden igyekezete ellenére még most se tett semmit még Nádasdy ellen se. Rottal „igyekezetét” se tarthatjuk Rottal különösebb bűnének, mert hiszen neki, mint a császár tanácsadójának, ez egyenesen kötelessége volt. Láttuk, hogy Lipót „egyetlen bűne” a túlságos jóság és megbocsátás volt, mely mindig erény az egyénben, de éppen nem mindig erény egy milliók sorsáért felelős uralkodóban.

A mi hazafiságban túlzó történetíróink, illetőleg a történetíró nevét meg nem érdemlő történelem-népszerűsítőink, úgy szokták ezt a dolgot előadni, hogy az udvar nem jóságból vagy türelemből, hanem éppen ellenkezőleg, a magyarok iránti féktelen gyűlöletből várt még ekkor is a büntetéssel. A célja egyedül az volt vele, hogy még jobban beugrassa az elégedetlenkedőket, s így árulásukra egész kétségtelen bizonyítékokat szerezve halálbüntetést szabhasson ki rájuk.

Érdekes látni, hogy küzd itt az igazság követelése a „hazafias” (értsd Habsburg-ellenes) buzgalommal a Szilágyi-történelemben.

„Nem tehető fel — írja — (hogy a kormány) ezt abból a pokoli szándékból tette volna, hogy a magyarok minél jobban belejussanak az összeesküvés ingoványába, s az alkalmas pillanatban teljes kíméletlenséggel léphessen föl ellenük. De egy-két ember fogságra vetése a különben is reménytelen mozgalomnak mindenesetre véget vetett volna.”

Lipót és udvarának csak egy csepp ismerete, a fennmaradt kútfők és Lipót magánlevelei a legkétségtelenebbül bizonyítják, hogy ennél a „pokoli” feltevésnél valótlanabb és igazágtalanabb el se képzelhető. A legkisebb bizonyíték sincs még arra vonatkozólag se, hogy nem maga Lipót, hanem akár csak a miniszterei lettek volna ilyen rosszakaratúak. Számtalan bizonyíték van azonban az ellenkezőre.

Egyébként is láttuk már, hogy Lipót miniszterei és tanácsadói többnyire Lipóthoz hasonló, jólelkű, lelkiismeretes emberek voltak. Rottal is csak gyarló volt, de nem gonosz. Láttuk, hogy még a Szilágyi-történelem is azt kénytelen írni, hogy „nem tehető fel” az udvarról ez a „pokoli szándék”. Így kell írnia, mert a „pokoli szándékra” nemcsak bizonyíték nincs, hanem még csak valószínűség se.

Pokoli szándékot csak ördögi emberek táplálhatnak, Lipót pedig ennek annyira éppen az ellenkezője volt, hogy látni fogjuk, hogy ezt még ellenségei is mind hangsúlyozták (Wesselényi maga is és II. Rákóczi Ferenc is). De a bécsi udvar más esetben is majdnem

mindig ilyen kényelmes, halogató flegmatikus módon szokott eljárni. A dolog Lipót jellemből, gyűlölni nem tudó, büntetni nem szerető természetéből folyt.

Láttuk, hogy még panamista minisztere elcsapását is sokáig halogatta. Láttuk, hogy nagyapja, II. Ferdinánd, ugyanígy tett a cseh lázadókkal, s mivel később mégis büntetett, rá is ilyen „pokoli” szándékat fogtak rá elfogult bírálói. Ők ugyanis — noha a „tisza” evangélium követői voltak — keresztény ellenségszeretetet csak a Biblia betűjében tudtak elképzelni, de nem az emberek lelkében, mint valóságot, s különösen nem császár lelkében, tehát olyan emberében, aki a bosszúálláshoz szükséges eszközökkel is rendelkezett.

Pokoli rosszakarat szimatolására Lipóttal kapcsolatban még a leghalványabb valószínűség sincs tehát. De ha a Szilágyi-történelem állítani nem meri, határozottan megcáfolni pedig nem akarja, miért kellett akkor egyáltalán megemlíteni ezt a dolgot? Talán csak nem azért, mert jól tudta, hogy olvasóinak majdnem mindegyike úgy van hangolva és olyan „hazafias” nevelésben részesült, hogy ezt a vádat nemcsak elhiszi, hanem egyenesen készpénznek, történelmileg bebizonyítottak veszi?

Lipótot még a fanatikus protestánsnak és handabandázó magyarnak éppen nem nevezhető Arany is „büszke Bécsnek rettenetes császárának” nevezi, illetőleg nevezeti Rákóczi feleségével. Csak természetes tehát, hogy a hazafias olvasó másra nem gondolhat, mint csak arra, hogy a Szilágyi-történelem csak azért beszél erről a „pokoli” szándékról olyan tartózkodóan, mert a mű Ferenc József uralma alatt jelent meg, s így csak természetes, hogy ősről, Lipótról, nem mondhatta meg az igazságot, kivált mikor az igazság ennyire szégyenletes. (Az olvasó nem is sejti, hogy Ferenc József uralma annyira s törvény uralma volt, s így az ő idejében olyan tökéletes szólás- és sajtószabadság volt, hogy ennél még cifrább dolgokat is meg lehetett írni büntetlenül. Eötvös Károlytól majd idézünk is ilyen cifra dolgokat.)

Pedig ez a „pokoli” feltevés lélektanilag is lehetetlen. Ha Bécsnek ez volt minden titkos vágya, nem üttethette volna-e le a Wesselényi-összeesküvés vezetőinek fejét már azon bizonyítékok alapján is, melyek eddig kezébe kerültek? Hiszen láttuk, hogy tudott már mindent. Nála voltak már a szövetséglevelek, tudta a Gremonville-lel való találkozásokat, tudta a XIV. Lajosnak írt leveleket, a tőle kapott évjáradékot, tudta az Apafival való cimborálást, tudta a törökhöz küldött követségeket, az adó felajánlását, tudta az állami pénz elrablásának kísérletét, tudta a Szelephényi elleni merénylet tervét, azaz tudott mindent. Azért tehát, hogy magyar fejeket leüttethessen és vagyon elkobozhasson, nem kellett volna tovább várnia.

Azt azonban az udvar egyáltalán nem gondolhatta, sőt az egyenesen ellenkezett minden józan számítással, hogy az összeesküvők, ezek a nagy magyar hazafiak, annyira ostobák, annyira gyerekesek és beszámíthatatlanok lesznek, hogy még akkor is folytatni fogják kisdéd játékaikat, mikor már tudják, hogy az udvar is tud mindent, sőt többek közt éppen Zrínyitől és Széchy Máriától tudja, s bocsánatot csak azzal a feltétellel ígért nekik, ha azonnal abbahagyják átkos terveiket és hűtlenségüket.

Gondolhattak-e az udvarban józan ésszel arra, hogy ezek az elégedetlen magyarok olyan összeesküvők, hogy annak ellenére, hogy maguk szolgáltatják be hűtlenségükről és hazaárulásukról az okmányokat és annak ellenére is, hogy már tudják, hogy figyelik őket, még arra is képesek lesznek, hogy megszegik még azt az ígéretüket is, melynek büntetlenségüket köszönik, s nemcsak a maguk leleplezte árulásukat folytatják továbbra is éppúgy, mintha semmi se történt volna, hanem még az eddiginél is tovább mennek az elkezdett úton?

Ostoba politikus az, aki számításait arra alapítja, hogy ellenfele egész az elmebajig mérően ostobán fog cselekedni. Márpedig az összeesküvőknek a további viselkedése ilyen volt. A bécsi udvar erre előre semmiképpen se számíthatott. Ilyen tört az összeesküvőknek nem vethetett, tehát nem is vetett. Ha tehát ezek a „hazafiak” józan emberek lettek volna,

akkor semmi büntetést nem kaptak volna, mert akkor a megbocsátás után mindenképpen megálltak volna a megkezdett bűnös úton. Az udvarnak tehát semmiképpen se lehettek „pokoli” tervei azzal, hogy várt a büntetéssel.

Zrínyi tehát Rottalnak elismerte az összeesküvést, megvallott magáról mindent, de — mint értéktelen emberek szokták — még jobban társairól, megszegte a sokszorosan is letett esküt, melyet nekik a titoktartásra vonatkozólag tett. Bocsánatot kért és bocsánatot kapott Lipóttól, ha abbahagyja üzelmeit és megjavul.

A baj azonban az volt, hogy utána rögtön megtudta, hogy a károlyvárosi kapitányságot nem ő kapta meg. Ha csak egy csepp tárgyilagosság vagy önkritika lett volna benne, be kellett volna látnia, hogy ez a történetek után természetes, mert hiszen ha a lázadónak, hűtlennek, felségsértőnek és hazaárulónak megbocsátanak is (pedig ő a bocsánatot is csak feltételesen kapta meg), ez semmiképpen se jelentheti azt, sőt egyenesen lehetetlenné teszi, hogy a lázadásért jutalmul mindjárt nagy kitüntetésben is részesítsék és az ő parancsnoksága alá helyezték azokat a csapatokat, melyeket éppen az előbb akart az ellenségnek elárulni. Ekkora megbocsátás lehetséges lett volna tíz-húsz év múlva, mikor már Zrínyinek alkalma lett volna annak bizonyítására, hogy más ember lett belőle, de semmiképpen se azonnal, a megbocsátás után.

Zrínyinek nem volt olyan ítélőképesége, hogy ezt belátta volna. Ezért Herberstein ki-nevezésének hírére egyszerre elfelejt bűnbánatot, bocsánatkérést, bocsánatelnyerést, ígéretet, mindent, és szenvedélyei végtelen viharában bosszút liheg. Ezzel aztán be is bizonyította azt is, hogy ha nem vétkezett volna semmit, akkor se lett volna igazságtalanság a mellőzése.

Olyan embert, akinek még ennyi ítélőképesége, ennyi önkritikája és ennyi önuralma sincs, nem lehet nagy felelősségű állásba helyezni, arra nem lehet egy egész országgrész biztonságát, kivált olyan veszélyes időkben, mint Lipót korában voltak, rábízni. Ilyen állás betöltéséhez nemcsak becsületesség, hanem tehetség is szükséges, Zrínyiben pedig se az egyik nem volt meg, se a másik.

Éppen ekkor választották Lengyelországban királlyá Wisniovieszkyt. Zrínyi, amint Rottal társaságában Bécsbe megérkezik, meghallja, hogy az új választott király Lipót testvérét, Eleonórát akarja feleségül venni. Buta dühében elhatározza, hogy bosszúból ezt is megakadályozza. Kibékül tehát éppen Bécsben tartózkodó sógorával, Frangepán Ferencsel (mert természetesen eddig vele is haragban volt), s őt is beavatja a csak az imént „megbánt”, megvallott és megtagadott összeesküvésbe.

Frangepán „inkább volt olasz, mint horvát, inkább horvát, mint magyar” (Pauler, I., 262. o.), tehát nagy magyar hazafi bajosan lehetett. De a mondtak után már éppen nem lehet meglepő, hogy ennek ellenére is készséggel lesz ő is azonnal összeesküvővé. Se magyar hazafiság, se magyar származás nem kellett ugyanis ehhez, csak éretlenség, nagyravágás és felelőtlenység. Ezek a tulajdonságok megvoltak az olasz Frangepánban is, hiszen még csak 26 éves fiatalember volt, s ráadásul költő. Készségéhez bizonyára nagyban hozzájárult az is, hogy a vele kibékülő s nála idősebb és vitézségével katonai hírnevet szerzett Zrínyinek kedvében járjon.

Sógora azt mondta neki, hogy a lengyel királyból Magyarország királya is lesz (a törvények és az alkotmány szerint ezzel a törekvésével már meg is érdemelte újra a halált). Nem szabad tehát megengedni, hogy a felesége Lipót húga legyen. Házasodjon a lengyel király Dániából s e célból követet kellene küldeni Lengyelországba. Tehát Zrínyi akarja megszabni még azt is, ki legyen a lengyel király felesége, s ráadásul még protestáns feleséget akar neki. Mi azonban mégis úgy tudjuk, hogy az összeesküvők nagy katolikusok voltak, s ezzel bizonyítjuk, milyen nagy lehetett Lipót alatt a törvénytelenység, hogy még a nagy katolikus magyarok is torkig voltak már vele.

Olyan lázas tevékenység vezette a megsértett, de természetesen mégis egyedül csak hazafiságból cselekvő Zrínyit, hogy rögtön meg is írta az utasítást a lengyelországba küldendő követ részére. El is kezdte olvasni Frangepánnak. Persze az is nagyzolás volt Zrínyitől, hogy annyira szeretett követeket küldeni. A követküldés ugyanis szuverén joga.

„Mi hasznót vagy könnyebbséget várhat a lengyel nemzet — érvel benne — olyan fejedelmektől, mint a gyenge eszű Lipót (és ezt a teljesen ítélőképesség nélküli Zrínyi Péter állapítja meg a bölcс Lipótól, s ezzel egyúttal az akkor szintén a magyar alkotmány alapján is halállal járó felségsejtést is újra elköveti), aki csak színházakkal, mulatságokkal foglalkozik (Lipót udvarában azért volt néha ilyesmi is, mert állandóan azt hangsúlyozták neki, hogy a császári udvar nem lehet kolostor), egy percet se tölt fontos vagy vitézi tettekkel.”

Vitézi tettekkel tényleg nem töltött időt, mert békeszerető, tehát nem a kard embere volt. Egyébként azonban úgyszólván minden perce az államügyeké volt, vadászni is csak egészségi okokból járt. De ma, a XX. században, már senki se tölti az idejét „vitézi tettekkel”. Lipót tehát modern ember volt a tekintetben, s ez bizonyára nem válik szégyenére.

„Mindenben minisztereinek szenvedélyei és magánérdekei által vezéreltetik anélkül, hogy maga valaha valamit határozott volna.”

De jó lett volna, ha legalább ebben az egyben Zrínyi is Lipótot követte volna, azaz ha nem tartotta volna magát túl okosnak, akinek nincs szüksége tanácsadóra. Egyébként míg okos bátyja élt, Zrínyi Péter is mindenben őutána indult.

Lipótnak az volt a hibája, hogy noha okosabb volt, mint miniszterei, mégis rájuk hallgatott, mert olyan alázatos volt, hogy mégis azt hitte, ők az okosabbak, és annyira lelkiismeretes, hogy a döntésekért a felelősséget nem merte egymaga vállalni. Zrínyi azonban, aki még negyvenéves korában is csak egy gyerek ítélőképességével bírt, a maga feje után ment, tanácsot nem kért senkitől, ha kapott, akkor se követte, mert kevésységében és túlzott önértetében okosabbnak tartotta magát bárkinél, sőt egyenesen Magyarország sorsának intézésére érezte magát hivatva.

Lipót olyan uralkodó — folytatja Zrínyi —, „akinek pénztára ki van merítve (ez igaz volt, de nem pazarlása merítette ki a pénztárát, hanem nemeslelkűsége), barátai csekélybe vesznek, alattvalói gyűlölnék”.

„Nincs a világon kormány, mely annyira meg volna romolva, annyira el volna telve ádáz érzelmekkel Isten (?) és a nemzet jogai ellen, mint Lipóté, és ami a legszomorúbb, a legkisebb remény sincs arra, hogy megváltozzék vagy megjavuljon.”

Erre Frangepán kölcsönadta egyik ügyes szerzetesét, Bargigli Ferencet, követül Lengyelországba, aki ott álnéven és mint főpap szerepelt (ezeknek az összeesküvőknek tehát még a papjaik is ilyen hiúk voltak), de célt természetesen nem ért el, mert Eleonóra főhercegnő így is a lengyel király felesége lett. Jellemző, hogy effajta ostoba és haszontalan követküldésre a mindig pénztelen (de azért mégis Lipót pénztelenségét kifogásoló) Zrínyinek volt pénze.

Lipót végtelen jóságát a Wesselényi-összeesküvéssel kapcsolatban is tapasztalhatjuk. Ő, akire egyesek azt szeretnék ráfogni, hogy csak azért várt a büntetéssel, hogy a tettesek mégjobban kompromittálják magukat, ekkor is az a jó keresztény volt, akinek akkor jellemeztük, mikor személyét bővebben tárgyaltuk.

Szelepchényi primás impulzív vérmérséklete nem tudott hallgatni a büntényről, melynek részletei és szereplői tudva voltak előtte, „de — mondja Pauler (I., 266. o.) — a császár békés kedélye röstellé a személyeskedést”. Majd: „A felek elkeseredve osztottak szét, bár a császár kívánságára a primás és Nádasdy színleg kibékültek.” (Világos, hogy Lipót kívánsága nem az volt, hogy csak színleg béküljenek meg.)

„Azonban senki sem ment el Bécsből haragosabban, bőszerűbben, mint Zrínyi Péter. Megtudta ugyanis Bécsben, hogy a kassai főkapitányt, Csáky Ferencet nem tartják fontos

állítására alkalmasnak (nem is volt az), s ki akarják cserélni mással (fontos is volt, hogy ezekben a veszedelmes időkben jó kezekben legyen éppen ez a felvidéki kapitányság). Zrínyi azonnal kapott az alkalmon, s a károlyvárosi helyett most már kassai főkapitány akart lenni. Csodálatos, hogy magát alkalmasnak tartotta erre az állásra is. Ezért a maga számára „kérte, követelte”.

Világos azonban, hogy ha még a károlyvárosit se lehetett rábízni, melynek területén nem volt lázadás vagy elégedetlenség, hogy lehetett volna őrá bízni éppen a protestáns s éppen akkor forrongó felvidékét?

Ha Zrínyiben csak egy csepp ítélőképesség lett volna, akkor a történetek után még csak gondolni se mert volna arra, hogy ezt az állást kérje. Ki bízta egy ostromlott várban a maga fegyveres erejét éppen az ellenség egyik vezérére? Zrínyi azonban annyira gyerek volt, hogy ha megbocsátották főbenjáró bűnét és elengedték neki a megérdemelt vérpadot, másnap már nem is emlékezett arra, hogy neki van egy és más a füle mögött, s teljesen olyan bánásmódot várt, sőt „követelt”, mintha mindig kifogástalan és hű lett volna.

Bécsben tökéletesen ismerték ítélőképességének hiányát is, meg heveességét is, s hogy ne fájjon neki annyira a csalódás, inkább meghagyták állásában továbbra is Csáky Ferencet. Zrínyi azonban sértett önérzetében még így is valósággal dühöngött: „A terhes, a költséggel járó feladatokat rám akasztják — mondta —, de a jó és hasznot hajtó állásokra más, érdemtelen és ügyetlen embereket neveznek ki”, s dühében követelni kezdte azt a 3000 forintot, melyet költségei megtérítésére a császár már megígért neki.

A pénzt meg is kapta, de hátralékos fizetése fejében, nem pedig ajándékképpen. Ez aztán megint úgy felbőszítette, hogy káromkodva és fenyegetőzve kiabálta: „Nem tudom, gyerekek tartanak-e engem itt vagy bolondnak?”

Még a császár előszobájában is ordítozott s azt kiabálta oda az udvari szolgálattevőnek: „Megálljatok, féltek ti majd tőlem!” S ezzel elrohant. Pedig hát az igazság az volt, hogy akkor már régen még azt is, hogy a feje még a nyakán volt, csak azok jóságának köszönhette, akiket szidott és fenyegetett.

Viselkedése oly megbotránkozást keltett, hogy Bécsben tartózkodó felesége úgy igyekezett elsimítani a dolgot, hogy elment az anyacsászárméhoz és elkérte tőle leányának, a szóban forgó Eleonórának az arcképét, mert — mondta — propagandát akar mellette csinálni. Az igazság pedig az volt, hogy Zrínyi Péterné épen azért volt akkor Bécsben, mert átutazóban volt ott a Felvidékre és Lengyelországba, és ez útjának célja éppen a főhercegnő elleni és a dán hercegnő melletti korteskedés volt. Ilyen becsületes, egyenes, őszinte, magyaros emberek voltak ezek az összeesküvők, sőt még a feleségük is!

Láttuk, hogy Széchy Mária is veszedelmesebb összeesküvő volt, mint férje. I. Rákóczi Ferenc is felesége, Zrínyi Ilona révén került bele a dologba, s protestáns összeesküvők fejének, Bochkaynak a felesége is engesztelhetetlenebb rebellis volt, mint a férje. Ő még felekezete kielégítése után se bízott Rákócziiban, csak azért, mert pápista volt. (Szilágyi, VII., 262. o.)

Egyébként a kommunizmus alatt is veszedelmesebbek voltak a nők, mint a férfiak, és sokkal jobban tudtak náluk gyűlölni. Érdekes azonban az is, hogy a Habsburgok a nőket mégsem büntették sose; se Széchy Máriát, de Frangepán Katalint, Zrínyi Péter nejét, se Bochkaynéét, se Zrínyi Ilonát, noha második férje még rebelligebb volt, mint az első, s ő a szerelmes nő szenvedélyével ragaszkodott hozzá. Nem bántották II. Rákóczi Ferenc feleségét se, s Bercsényi Miklós nejét se, pedig mindegyik kezükben volt. Ennyire lovagiasak voltak!

Eközben a Felvidéken azok a protestáns vezető emberek, akik az eperjesi gyűlésen felháborodva tiltakoztak azon aljas „rágalom” ellen, mintha ők a felség ellen a törökkel vagy bárkivel cimborálnának és rágalmazóik megbüntetését követelték „őfelségétől”, szintén to-

vább folytatták az összeesküvést és újra Apafihoz küldöttek, hogy a török szövetségét a maguk számára megszerezzék.

Most Czeglédy István, kálvinista lelkész, „akit a fejedelem mint tudós és buzgó teológust nagyrabecsült”, volt a követük. Ő azon ürügy alatt ment Erdélybe, hogy ott a kassai egyház részére megy gyűjteni. Ezt a Czeglédyt a reformátusok „Isten hasznos edényének” nevezték és tartották. De ez nem volt akadály annak, hogy mikor az összeesküvés megtorlása idején kihallgatták, az egész dolgot le ne tagadja. A követségben társa egy másik kálvinista lelkész, Bagossy Márton volt Mándokról. (Erre a szerepre a felvidéki lutheránus lelkészek nem voltak alkalmasak, mert akkor még nem volt mindegy, hogy milyen felekezetű protestáns valaki. Apafi se csak egyszerűen csak protestáns, hanem szigorúan kálvinista volt.)

Azonban Szepessy révén a töröktől az a hír jött, hogy ne Apafi útján kísérletezzenek, mert őt a törökök lenézik, hanem próbálják meg a dolgot Zrínyi Péter, a nagynevű, vitéz katona által, akinek a portán nagy neve és becsülete van.

Az éppen lányánál a Felvidéken tartózkodó és ott a legtúlzóbb kálvinista korifeusokkal Sárospatakon állandó érintkezést tartó (de mellesleg nagy magyargyűlölő és magyarul se tudó) Zrínyi Péterné nagyravágyásának megtetszett az eszme és sűrűn üzengetett haza urának, hogy ragadja meg az alkalmat, mert így minden vetélytársa fölé kerülhet.

Zrínyi ez ideig nem tudott megbarátkozni ezzel a törökbarát eszmével, hiszen egész múltjával ellenkezett, s ezért még neki is látnia kellett, hogy a törökkel szövetkezni semmi más nem lenne, mint gyalázatos hazaárulás. Ő, akinek egész élete a török elleni harcban telt el, a vele való szövetkezést semmiképpen se tűntethette fel maga előtt hazafiságnak. De természetét ismerve eleve tudhatjuk, hogy azért ennek a kísértésnek se tudott ellenállni.

Már eddig is kísértették a törökök, de eddig mindig becsülettel jelentette a dolgot az udvarnak, s annak engedélyével folytatta velük az összeköttetést csak azzal a szándékkal, hogy terveiket kiismerje. Azonban közben megtudta, hogy Gichának a francia udvarnál való újabb kísérletezése is eredménytelen maradt. A francia király azt üzenete nekik, hogy „várják szenvedésük végét önmegtagadással és inkább uruk igazgatásától, mintsem hogy az ég haragját vonják magukra felkeléssel, melynek csak a kereszténység közös ellensége venné hasznát.” (Pauler, I., 278-279. o.)

Ez az ájtatos intés Zrínyiiben éppen az ellenkező hatást eredményezte. Több horvát embere ugyanis, akiknek mint délszlávoknak szemében a törökkel cimborálás nem volt oly elintézendő dolog, különösen Bukováczy Ferenc és az az állítólagos sérelem, mely Bécs részéről érte, végül a hazaárulás eme módjára is rávette. Elküldte hát Bukováczyt a portára szövetségi ajánlattal. 12.000 tallér évi adót ígért a töröknek, Magyarország urának magát, erdélyi fejedelemnek pedig vejét, I. Rákóczi Ferencet kívánta.

Miközben Zrínyi így gondolkodott és esztelenkedett, Nádasdy megérezte és bizalmas embereitől hallotta is, hogy baj van. Ő sokkal okosabb volt annál, ítélőképessége is nagyobb volt, semhogy ne lett volna tisztában helyzete veszélyességével mindazok után, amit az udvar róla megtudott. Kihallgatást kért tehát Lipóttól, s csatlakozva az összeesküvés már annyi árulójához és esküszegőjéhez, ő is felfedett neki mindent, de természetesen csak a többiek bűnét, nem a magáét. Egy álló órán át fejtegette és bizonygatta, hogy ő maga mennyire ártatlan, s szegény Lipót pedig, aki már rég mindent tudott róla, önmegtagadással hallgatta.

Lipót, akinek Nádasdy hazaárulásaiból látnia kellett, mennyire nem őszinte a bűnbánata, a bűnvallomás helyett az önigazolást hidegen fogadta és semmitmondóan válaszolt. Ő ugyanis színészkedni nem tudott, de nem is akart.

Emiatt Nádasdy utána még jobban nyugtalankodni kezdett, mint azelőtt, és az udvarnál levő jó emberének, Donellan Miklós Ágost-rendi szerzetesnek szintén felvetette az ügyet. Átadott neki az összeesküvésre vonatkozó sok okmányt és ezek alapján egy emlékiratot

szerkesztetett és adatott be vele a kormánynál. Ezzel se nyert semmit, mert nem tudta a szerencsétlen, hogy az ő felháborító bűnösségének bizonyítékai és állításainak, melyekkel magát most tisztázni igyekezett, legkétségtelenebb cáfolatai már rég ott vannak az udvar kezében, s hazug mentegetőzéseivel csak maga alatt vágja a fát.

Nádasdy ez emlékiratában azt mondja, hogy ő inkább meghal, semhogy rajta maradjon az a nagy gyalázat, hogy ura és királya ellen összeesküdött. A török követségben semmi része nem volt, hiszen Balló 1666 augusztusában indult el a portára, ő pedig 1667 februárjában hallott először a mozgalomról. Zrínyivel csak azért szövetkezett, hogy meggondolatlanságát és hevesességét mérsékelje, s ha ez nem sikerül neki, a dolgot az udvarnál majd jelentse. Ő a legnagyobb könnyűséggel odaadhatta volna az összeesküvőknek a 40.000 tallért, melyre Balló követségéhez szükségük volt, csak azért nem adta, hogy az ügyet akadályozza.

Ami a franciákat illeti — folytatja az emlékirat —, azokkal már Zrínyi Miklós cimborált, aztán Péter felesége folytatta Velencében, majd maga Péter is újra meg újra felvette a tárgyalások fonalát, illetőleg megkísérelte felvenni. Ő (Nádasdy) pénzt se fogadott el a franciáktól, mint a többiek. Az összeesküvők maguk is látták és érezték, hogy ő nem az ő emberük, s ezért nem is bíztak benne.

Amit mégis tett, csak kénytelenségből tette, hiszen ha nem szövetkezik velük, még élete se lett volna köztük biztonságban. (Milyen megtisztelő véleménye volt „a hazáért” szövetkező társairól!) Ez esetben azonban kártékony céljait nem akadályozhatta volna.

„Leteszi a fejét és egész vagyonát, ha törvényesen képesek rábizonyítani, hogy ő a törökkel vagy a franciával valami szövetséget kötött és aláírt volna.” (Pauler, I., 285. o.) Azok a szövetségek azonban, melyeket ilyen erősködéssel tagadott, akkor már rég az udvar kezében voltak. S mi mégis mennyire felháborodunk rajta, hogy a végén aztán valóban levették a fejét és elvették a vagyonát.

Mivel emlékiratára választ nem kapott, nyugtalanságában újra elment Lipóthoz. Lábaihoz vetette magát és a meggyőződés hevével bizonyította neki, hogy lelkiismerete tiszta (noha Lipót tudta, hogy mennyire nem tiszta). Állítsák bíróság elé, hogy tisztázhassa magát. (Megkapta, de látni fogjuk, hogy ott már nem is védte magát, mert maga ismerte el, hogy nem tudta magát védeni.)

1669. november 24-én és 27-én a titkos tanács is tárgyalta az ügyet. Pauler azt írja, hogy „Nádasdy nehezen állhatott volna meg kevésbé szigorú bírák előtt is, mint azok voltak, akik elé most ügye került”.

Láthatjuk tehát, hogy Pauler, az ügy alaposabb ismerője, a legnagyobb fokban bűnösnek találja Nádasdyt, tehát — mert ez vele egyértelmű — halálra ítéletét a legigazságsabbnak tartja. „Azt állítá — mondja szintén Pauler —, hogy tetteiben a legteljesebb jóakarat vezette, de ki adhatott hitelt szavainak, midőn magában a bűnbánó vallomásaiban is hazudott? Felolvasták a titkos tanácsnak 1668. szeptember 30-i, 1669. január 28-i, 1669. június 21-i jegyzőkönyveit, Fekete László, Zrínyi Péter vallomásait, a Nagy Ferenc által bemutatott okmányokat és azonnal több durva valótlanúsága kitűnt Donellan emlékiratának.” (Pauler, I., 288. o.)

Ott volt a kezükben Balló jelentése követségéről, mely 1667. június 17-i dátumot viselt, s így rögtön látták, mennyire valótlan Nádasdynak az a fő mentsége, hogy mikor Balló a törökhöz követnek ment, ő erről még nem is tudhatott. Írásbeli okmányok voltak a kezük között, hogy a körmöci állami pénz megkísérlett elrablásában is részes volt Nádasdy is. Nemcsak megakadályozni nem törekedett, hanem szerencsét kívánt hozzá. Még azt is tudták, hogy 1667. október elején még postarablást is követett el, s ez már nem is csak kísérlet volt, hanem sikerrel végre is hajtotta.

Megtudta ugyanis Nádasdy, hogy Apafi Bécsből hazatérő követével Rottal titkára is Erdélybe indult, hogy Apafit az összeesküvőktől elvonja (Panajotti jelentéséből ugyanis

akkor már tudták, hogy Apafi közvetít az összeesküvők és a porta között). A két férfi október 6-án Nádasdy vára, Csejte alá érkezett. (Régebben e várban üzte rémségeit Nádasdy nagyanyja, Báthory Erzsébet.)

A nagyobb társaság közepette éppen a várban tartózkodó Nádasdy agyában felmerült a vágy, hogy régi ellenségének, Rottalnak, titkárától a levelet elvegye s tartalmát megtudja. Félte ugyanis Rottaltól, hiszen a titkos tanácsban ő is ott volt, mikor Panajotti jelentését ott felolvasták, s ezért nagyon akarta tudni, nincs-e róla is szó a most Apafinak küldött levélben.

Eleinte azt tervezte, hogy lakoma közben leitatja a titkár, és így lopják el majd tőle a levelet, de hamarosan tapasztalnia kellett, hogy a titkár bornemissza. De egyébként se volt tanácsos, hogy a levelet így szerezze meg, mert ha a titkár Csejten vesztí el a rábízott levelet, Rottal csakis Nádasdyra gyanakodhat. Azt határozták tehát, hogy hagyják békében továbbmenni a két utast, hanem után Nádasdy fegyveresei, mintha útonállóknak volnának, meg fogják őket támadni az erdőből és erőszakkal mindenükből kifosztják őket. A zsákmányolt „minden” között aztán ott lesz természetesen a Nádasdytól áhított levél is.

A tervet végrehajtották. Tehát Nádasdy, az országbíró, a magyar igazságszolgáltatás legfőbb őre, még ilyesmire is vetemedett „olthatatlanul nagy hazaszeretetében” és s bécsi „elnyomás” miatti nagy hazafias elkeseredésében. De ilyen erkölcsi alacsonyága ellenére is — bizonyára az aranybulla alapján — éppen ő tartotta magát hívatva arra, hogy a királyt, aki természetesen nem tartotta meg az ország törvényeit, erre őt még idegen hatalmakkal való szövetekezés árán is rászorítsa.

Világos, hogy ilyen körülmények között a titkos tanács tagjaira Nádasdy emlékirata és abban képmutató önmentegőzése, még inkább tiszta lelkiismeretére való szenvedélyes hivatkozása a lehető legrosszabb benyomást tette. Ez az emlékirat az ő ügyének nem használt, hanem csak ártott. Azt kellett ugyanis belőle következtetni, hogy bűneit most se bánta meg. Nem bűnbánat, nem magábaszállás, hanem közönséges önzés az, ami vezeti, melynek érdekében királyának és tanácsosainak a legszemtelenebb félrevezetésére is képes, s hűséget most is csak azért mutat, mert fél. Csodálatos, hogy mindezek ellenére a többség még most is amellett döntött, hogy egyelőre még nem tesznek semmit, s Nádasdynak kegyes hangú, de alapján semmitmondó választ adnak.

Nádasdy pedig félelmében és elkeseredésében most már nem az udvarra haragudott, s már nem azt szidta, mint eddig, hanem honfitársait. „Édes öcsémuram — írja ez időben Csáky Ferencnek, a már többször említett méltatlan kassai kapitánynak —, való dolog, nincs nemzet, aki ennél gyalázatosabb legyen, ki úgy fújja a gőzölgő szenet utolsó romlására, mint ez átkozott magyarság.” (Pauler, I., 282. o.) Mikor a saját fajtáját ily elkeseredve szidja s róla ilyen rossz véleménnyel van, bizonyára minden magyar megállapítja róla, hogy igazságtalan, mert önző szempontból ítél. De akkor mi címen vesszük olyan bizonyosra, hogy mikor minden baj okát az udvarban keresi önmaga helyett, akkor viszont tárgyilagos, akkor igaza van?

Most, mikor már Béctől kellett félnie, mert az látszott az erősebbnek, a magyarság lett „átkozott”, előbb, mikor még nyeregben érezte magát, Bécs volt a gonosz, és Lipót meg a primás az átkozott. Majd látjuk, milyen gyalázatosan írt Nádasdy még nemrég is Lipótról és Szelepcshényi primásról. És ha ennyire a szeszély, a hangulat és a viszonyok szerint változott még az egyébként okos, komoly és óvatos Nádasdy véleménye is, mennyit adhatunk akkor a meggondolatlan és szenvedélyes hangulatembernek, Zrínyi Péternek Bécs elleni panaszaira! Pedig történetírásunk mennyire reálisoknak tartja és milyen halálosan komolyan veszi ezeket a panaszokat!

Eközben Zrínyi Bukováczkyja is megérkezett a portára, mely hosszúra nyúló kandiai háborúját Velencével végre befejezván egyéb háborús tevékenységre megint lehetőséget kapott. Mivel Bukováczky szélhámoshoz illően nagy hangon lépett fel, nem úgy, mint a

szolgáshoz már hozzászokott erdélyi követek, s Zrínyinek neve is és tekintélye is volt a törökök előtt, ajánlata nagy hatást tett a szultánra és környezetére.

Ámde ekkor a török birodalomban nem a szultán uralkodott, hanem a nagyvezér, s a szultán nélküle nem tudott dönteni. Bukováczkynak tehát el kellett mennie az éppen akkor másutt tartózkodó nagyvezérhez is, aki sokkal megfontoltabb ember lévén mint a szultán, úgy döntött, hogy a magyarokat nem szabad segíteni, kedvükért a császárral való békét nem szabad feláldozni.

Hogy azonban a szultán óhajának se szegüljenek ellen, az eredmény az lett, hogy Zrínyi ajánlatát elutasították ugyan, de finoman. Azt üzenték neki Bukováczyval, hogy a választ majd a boszniai basától fogja megkapni. Mivel Zrínyi azt kérte, hogy őt és utódait nevezze ki a szultán azon területek örökös uraivá, melyeket a törökkel szövetségben majd közösen elfoglalnak a császártól (mert Zrínyi természetesen a töröknek se ingyen akarta eladni hazáját), azt ajánlotta a nagyvezér, hogy a szultán írjon levelet Zrínyinek, levelében szólítsa össze keresztény hadai fővezérének, s „adja meg neki azokat a katonai címeket, melyekre olyan nagyon sóvárog”. (Pauler, I., 318. o.) Tehát még a törökök is úgy ismerték Zrínyit, mint rendkívül hiú embert.

Egyébként azonban Bukováczyt még csak nem is fogadta a nagyvezér, a szultán se küldött levelet Zrínyinek. A boszniai és kanizsai basákat azonban utasították, hogy Zrínyit ígérekkel tartsák. Eltaszítani ugyanis nem akarták maguktól, mert nem tudták, mikor tehet nekik hasznos szolgálatokat. Casanova, a császár porta követe pedig — most is éppúgy Panajotti, a tolmács jóvoltából, mint Balló követsége idején — ezt az újabb eseményt is rögtön jelentette Bécsbe (de azért Lipót emberei mégis mind tökkelütöttek voltak).

A hetvenkedő, de naiv és diplomáciai ügyekben teljesen járatlan Bukováczy a törökök biztatását és udvariasságát, noha csak fájdalomcsillapítónak szánták a teljes elutasítás keserű pirulájához, a törökök beleegyezésének, tehát teljes sikernek vette.

Ilyen értelemben értesítette a hasonlóan naiv Zrínyit is, aki, mikor a boszniai basától csakugyan kapott olyan hízegő levelet, melyben Magyarország urának és a szultán összes magyarországi hadai fővezérének nevezi, majdnem a bőréből ugrott ki örömben, s azt hitte, hogy a sokat jelentő cím már valóság is egyúttal.

Azonnal üzent vejének a Felvidékre, hogy csekély 12.000 tallér évi „tiszteletdíjjal” s Magyarország függetlensége (!) megóvásával sikerült szövetséget kötnie a törökkel, tehát fegyverkezzenek azonnal ők is. Mint ez már ilyenkor szokásos, a hír nagyítva terjedt, s a török segítségről hamarosan még a naiv Zrínyi Péter elképzeléseinél is öröndetesebb dolgokat híreszteltek és hittek is országszerte.

A felvidéki protestánsok már enélkül is úgyis igen türelmetlenkedtek, egymás után tartották törvénytelen gyűléseiket hol itt, hol ott, hiába tiltotta a zuggyúléseket a törvény. Az udvar újra és még mindig egyezkedni akart velük és a királyi bortokosok egyike még most is Zrínyi Péter volt (de az udvar állítólag mégse bízott sose még a leghűbb magyarokban se).

Az egész egyezkedési politikának azonban semmi értelme se volt, mert az öröndetes hírek hatására a zavargók annál elbizonytalanodottabbak lettek, minél engedékenyebbnek mutatkozott az udvar. Meg hát hogy is lehetett volna sikere a tárgyalásoknak, mikor kecskére volt bízva a káposzta, s a király egyik megbízottja éppen a lázadás feje volt?

A zuggyúlések már katonaállítással is foglalkoztak, s céljaikra lefoglalták már az állami bevételeket, a harmincadokat. Rákóczi, mint fővezér, vörös zászlókat küldött a megyéknek, s várába látogatába érkező Stahren berget és német tisztársait — igazi magyar és úri módon — vásra verve (!) fogságra vetette.

Mivel Zrínyi a töröktől veje részére kérte az erdélyi fejedelemséget, ezzel a trónját féltő s ahhoz természetesen még hazájánál, sőt egyébként ugyancsak imádtott felekezeténél is jobban ragaszkodó Apafit is a mozgalom ellenségévé tette. De Rákóczi Ferencnek azzal,

hogy megesküdött Apafinak, hogy neki egyáltalán nincsenek ilyen szándékai, sőt nem is tud semmit a dologról, ezt a nehézséget sikerült elhárítania.

A délvídeken a túlfűtött Zrínyi szintén már fegyverhez nyúlt, sógora, Frangepán pedig hasonló hévvel támogatta. Ő ugyanis most legújabbán szintén nagyon megharagudott Bécsre. Az említett Auersperg, a károlyvárosi generális, a 10.000 forintot jövedelmező segniai kapitányságnak is birtokosa volt ugyanis, s ahogy halálával a károlyvárosi generálust Zrínyi, az egyik összeesküvő, úgy a segniai kapitányságot meg Frangepán, a másik összeesküvő kérte a maga számára. Ezt Frangepánnak Lipót már oda is ígérte. Mindkettőnek volt ugyanis kellően vastag bőre, hogy állást és kitüntetést kérjen attól, akit gyűlölt és aki ellen fondorkodott.

Képzeltethetjük, milyen képmutatóan viselkedhettek ezek a „hősök” azon a császári kihallgatáson, melyen kérelmüket előtte előadták! Mert bizonyára csak nem azon a címen kértek tőle állást, fizetést és kitüntetést, mert lázadók, hazaárulók voltak és fondorkodtak ellene, hanem mert hűségesek.

Egy valamirevaló magyar ember, ha már lázadásra adja a fejét, akkor bizonyára nem megy ugyanakkor egyúttal kérni és hízelegni is ahhoz, aki ellen lázadozik és akit állítólag nemzete zsarnokának tart. Ha Lipótnak ilyen magyarokkal volt dolga, tehetnének-e neki jogosan szemrehányást még akkor is, ha csakugyan megszegte volna a neki kellemetlen magyar törvényeket? Ha a partnerem nem ismer se törvényt, se becsületet, mi lenne belőle, ha vele való tárgyalásaimban én mégis szigorúan a törvényhez és becsülethez tartom magamat? Nem olyan-e a „Fogadj Isten!”, mint amilyen a „Jó nap”? Nem olyan-e a mosdó, amilyen a törülköző, Igazán olyan szentéletű ember kellett hozzá, mint amilyen Lipót volt, hogy ő mégis mindig megmaradt a törvényes állásponton, sőt még magánlevele sincs egy se, melyben a magyar elleni ellenszenv legkisebb nyomára akadnánk.

A Frangepánok hajdan szuverén urai voltak Segniának, s mivel jelenleg is az ő birtokaik vették körül, sejteni lehetett, hogy Frangepán családjának ezeket az akkor már rég megszűnt jogait Segnia fölött újra fel akarja eleveníteni. Miniszterei figyelmeztették tehát Lipótot, hogy addig ne adja ki a már aláírt kinevezéseket, míg Frangepán kötelezvényt nem ad, hogy Segniában szuverén módra viselkedni nincs szándékában.

Hogy mennyire helyes volt (ez egyébként természetesen tökéletlenség) miniszterek okoskodása, mutatja, hogy Frangepán e kötelezvény kiadására nem volt hajlandó. Így azonban késett a kinevezés, s mivel az ogulini kapitányságot, melyet Frangepán eddig bírt, s melyet most a segniaival akar elcserélni, közben már be is töltöttek mással, a segniait meg — az említett okokból — még nem kapta meg, az olasz-délszláv vérű Frangepán idegzete épp olyan tótágast kezdett állni, mint ahogyan Zrínyié ilyen esetekben szokott.

Hogy az udvar kívánsága jogos, sőt fontos államérdek követelménye volt, hogy Frangepánnal semmi jogtalanság nem történt, mert hiszen tisztán tőle függött, mikor kapja meg Segniára a kinevezését, abba pedig csak nem egyezhet bele az uralkodó, hogy kívülre még tőle független kiskirályok is lehessenek országában, sőt hogy Ogulin már mással való betöltése is csak azt bizonyítja, hogy az udvar Segniát valóban neki szánja, a feltétel pedig, melyet állítottak eléje, számára semmi újat nem jelentett, mert hiszen a Frangepánok akkor már rég nem voltak Segnia szuverén urai, s így Frangepánnak most csak a tényleges állapotot kellett volna elismernie és csak egy olyan „jogról” kellett volna formailag is lemondania, mely a valóságban már rég megszűnt, azt Frangepán nem volt hajlandó belátni.

Ő az egész ügyben csak azt látta, hogy őt Lipót miniszterei gyűlölik, amiye van, irigylük tőle, kitüntetését jogtalan eszközökkel meg akarják hiúsítani stb. (Többnyire ilyen természetűek voltak és csak ennyi alappal bírtak a magyar főurak a bécsi magyargyűlöletről szóló állandó panaszai is.)

Világos, hogy ilyen lelkiállapotban Frangepán hűséges, sőt szenvedélyes társa lett Zrínyinek a lázadásban, és a bécsiek orra alá való borstörésbe, s ezért természetesen ő is a

legrózsásabb színekben látta a biztos török segítséget, sógorának, Zrínyinek, magyar királyságát és vejének erdélyi fejedelemségét. Hát mikor a boszniai basa levele is megérkezett Zrínyihez és sógora büszkén mutogatta neki benne a neki oly jóleső megszólítást: „Magyar-, Horvát- és Erdélyországok fejedelme és az egész ottomán sereg fővezére!”

Nem csoda, hogy nemcsak Zrínyi, hanem még Frangepán is magán kívül volt örömben. 1670. március 9-én így ír Csolnics kapitánynak: „A vezér írt, siessen hozzá és legyünk mindnyájan talpon. En tehát éjjel-nappal utazom, hogy minél előbb elkezdhessük. En embereimmel készen vagyok és alig várom a percet, hogy süvegeink a turbánokkal egyesüljenek. (Kell-e ennél nyíltabb hazaárulás?!) A német kalapok, Istenemre, repülni fognak!”

„Ha szükséges lesz, magam is elmegyek a boszniai basához értekezni vele megkezdett dolgunk biztosítására. Bízom Istenben (az ördögben kellett volna bíznia, nem Istenben), hogy sikerülni fog, csak mindjárt a fejére üssünk az ellenségnek és ne hagyjunk időt a bugyogós népnek (a németeknek), hogy összeszedje magát. Csak a vezér rám hallgasson, bizony Isten, minden jól fog menni. Ezt a dolgot én egészen magamra vállalom, mert tudom, miképp kell elbánni a németekkel.”

Látjuk tehát, hogy van e levélben németgyűlölet is, bátorság is, hév is annyi, hogy egy tiszaháti kálvinistának is becsületére válhatott volna. Nálunk az ilyen levelet tartják az igazi magyarság ismertetőjének, pedig hát ez az annyira kuruc levél nem magyarul, hanem horvátul íródott. Se az nem tudott ugyanis magyarul, aki írta, se az nem, akinek írva volt és még csak protestáns se volt egyikük sem. De hát akkor miért olyan nagy dicsőség egy magyarra a kuruckodás?

Természetesen ez a levél is Lipót kezébe került (csak így kerülhetett a bécsi levéltárba, s így Pauler kezébe is), s természetesen az, hogy odakerült, megint csak egy újabb bizonyítéka Lipót közgei „tökkelütöttségének”.

E tőlünk oly tiszteletreméltónak gondolt hazafiak jellemének megismerésére nem lesz felesleges még azt is megemlíteni, hogy Bukováczy török föltre küldése után, de még a „jó” hírrel való megérkezése előtt, Zrínyi, aki tudta már, hogy Bécsben nem bíznak benne, sőt figyeltetik, hogy megnyugtassa és félrevezesse őket, újabb jellemtelenséget követett el.

1670. február 10-én azt írta Lobkowitz, hogy a háború elkerülhetetlen. A pogány őt meg akarja rontani, s neki semmi védelmi eszköze nincs. Viszont a töröknek meghódolni és adót fizetni, habár csekélyet is (láttuk, hogy már fel is kínálta neki az adót, az igaz, hogy valóban „csekélyet”!) és életét rabszolgasággal megváltani nehezebb neki, mint meghalni. Nem marad tehát más részére, és ő erre kész is, hogy lakhelyet cseréljen és a Muraközt és horvátországi jószágait felajánlja öfelségének, hogy adjon helyettük másokat az örökös tartományokban. (Ajánlatával tehát megelőzte unokaöccse, II. Rákóczi Ferenc későbbi hasonló ajánlatát. Önkéntelenül is az jut eszünkbe, hogy ez a második ajánlat is nem épp oly rosszhiszemű volt-e, mint az első.)

Írt Kollonitsnak is, aki Zorzi velencei jövet szerint legbensőbb bizalmasa (strettissimo suo confidente) volt, hogy eszközölje ki részére, hogy az udvarnál újra megjelenhessen és a gyanúsításoktól tisztázhassa magát. (Megint láthatjuk, mennyire magasán álltak főpapjaink „hazafias hőseink” felett! Ezek — mint látható —, egyszerűen álnok hazaáruló fondorlataik naiv végrehajtóiként használták fel őket.)

Írt Zichy Istvánnak is, hogy eszközölje ki, hogy a zavargó magyarok lecsillapítását bízák rá (!). A nemzet ugyanis szereti őt és hallgat a szavára. A nemzet a török ellen is követni fogja, pedig jelenleg a törökhöz hajlik (már ti. nem ő, hanem a nemzet). Neki nem kell a fővezérség — írta. Nem is való az neki. Szívesen engedelmeskedik valami németnek, kivált Montecuccolinak. Neki elég, ha Istenért, a hazáért, a királyért (!) az életét feláldozhatja. (Pauler, I., 325. o.)

Lehet-e ennél nagyobb szélhámost vagy hivatásosabb hazudozót még csak elképzelni is? S mi még azt nehezményezzük, hogy ezek után nem bíztak bennünk Bécsben?!

Hogy milyen őszinték voltak ezek a szavak és mennyit lehetett adni rájuk, megmutatta a változás, mely Bukováczy hazajövetelével és a török egyáltalában semmit sem mondó, de Zrínyitől kétségbeejtő naivsággal teljes sikerre magyarázott válaszána kézhöz vétele után lelkében egyszerre ment végbe. Már március elején megparancsolta tisztjeinek, hogy a papok hirdessék ki a szószerken (így parancsolt az egyházban az a földesúr, aki e jognak az Egyház érdekében való gyakorlását, katolikus létére, a protestánsokkal egy követ fűjva üldözésnek és jogtalan túlkapásnak minősítette), hogy az összes jobbágy, ki gyalog, ki lóháton fegyverre keljen.

De mint királyát már annyiszor, most jobbágyságait is már eleve becsapta, mert jutalmul a robot, sőt magának a jobbágyságnak az eltörlését is ígérte nekik, ami pedig abban a korban jóhiszemű ígélet semmiképpen se lehetett. Egy Zrínyi részéről pedig különösen nem. Világos, hogy jobbágyfelszabadításról ezelőtt 300 évvel komolyan még szó se lehetett volna még akkor se, ha minden sikerült volna, s Zrínyi Péter valóban Magyar-Horvát-Erdélyország és Moldvaország fejedelmévé vált volna, s csakugyan a jobbágyok barátja lett volna.

De mint vejének, Rákóczinak, vörös zászlói, Zrínyi e hazug és lázító ígérétei is bizonyítják mozgalmának a mai kommunizmussal való nagy szellemi rokonságát, s azt, hogy éppúgy hazugsággal dolgozott és a tisztátalan emberi szenvedélyekre épített, mint ez. Nem éppen ok nélküli tehát, hogy a kommunista ötven forintos bankjegyen Rákóczi képe volt, s katonaiskolájuk is az ő és Zrínyi nevét viselte.

Hogy a mozgalom bizonyos tekintetben még nemzetközi is volt (a rossznak nemzetközisége), bizonyítja, hogy akkor a szomszédos Stájerben és Krajnában is komolyan számoltak a beavatottak azzal, hogy az ottani jobbágyság is Zrínyi mozgalmához fog csatlakozni. A stájer és a krajnai jobbágyok nem voltak ugyan magyarok, és így a magyarországi „elnyomás” nekik nem fájhatott, sőt szerintünk ők éppen a mi zsírunkon híztak, de a robot, sőt az egész jobbágyrendszer megszüntetése természetesen nekik is tetszett, s az ilyen ígértéseket ők is szívesen hallgatták. De hát ebben a tekintetben (és a hiszékenységekben is) ma is rokon a magyar paraszt nemcsak a stájjal, hanem még az oroszsal is.

De nemcsak a jobbágyoknak tetszett a dolog. Most már fegyverkezni kezdtek a muraközi nemesek is. Ezek is „mindnyájan készek voltak Zrínyivel Stúriára rohanni. Főképp, mert ott gazdag prédát reméltek. Balogh Gáspár kapitány, aki testvérét megölvén több mint tíz évvel ezelőtt szökött a Felvidékről Zrínyi Miklóshoz és azóta a család szolgálatában maradt, már előre külön kocsi készítettett magának, melyen majd a zsákmányt hazahozza”. (Pauler, I., 328. o.)

Látjuk tehát a kommunizmussal a harmadik rokonságot is, a zsákmányszerzést (zabrárlást) és a büntetett előéletű, illetőleg a rovott múltjuk ellenére is büntetlen egzisztenciák vezető szerepét.

Zrínyi másik nagy segítője volt a rosszban Franculini Ferenc, ki régi szolgája volt ugyan, de hogy erkölcsileg mennyit ért, mutatja, hogy később Zrínyi nevére leveleket hamisított, sőt a segniai püspök megmérgezésével is vádolták. (Pauler, I., 333. o.) Zrínyi, az állítólagos nagy katolikus, még a délvidéken lakó, de a császár szolgálatában álló görögkeleti valachok fellázítását is megkísérelte.

Hogy azonban mennyire kiszámíthatatlan volt, illetőleg hogy mennyire ott élt lelkében még akkor is a jezsuitáktól hajdan beléje oltott jónak a szikrája, mutatja, hogy mikor egyik bizalmasa, Lahn Rudolf mondta neki, hogy a török minden tartományt, amit elfoglalnak, Zrínyinek ad, azt felelte: „Vigye el az ördög a törököt! Ha a császár csak egy kis kegyelmet mutatna irántam, otthagynám!” (De hiszen éppen az volt a baj, hogy a császár nem is csak

egy „kis”, hanem túl nagy kegyelmet mutatott iránta.) Ki tudta azonban azt előre kiszámítani, hogy ha Zrínyi Péter így beszél is, már a következő napon, sőt órában mit gondol?

Ilyen egymással ellenkező gondolatok, sőt kijelentések ellenére ugyanis Zrínyi teljes hévvel készült a harcra, már amennyire olyan ember készülhetett, aminek mindössze 5-600 embere volt. (Pauler, I., 328. o.) Hogy ennyi emberrel akart a római császárral szembe szállni, az is mutatja, mennyire nem volt vezetésre termett egyén és mennyire nem volt alkalmas országos mozgalom megszervezésére és irányítására! Mennyire igaza volt, amikor csak az imént írta maga is, hogy ő fővezérnek nem való! A vezető szerepre csak a féktelen nagyravágás volt meg benne, semmi más.

Írt azonban régi pártfogójának, a mainzi érseknek, hogy két rossz közül a kisebbiket választotta és elfogadta a török fényes ajánlatát. (Nem a török tett neki ajánlatot, hanem ő a töröknek.) Kérte, hogy szerezzen neki valami pénzt a francia királytól. (Ekkor már ugyan késő volt pénzt kérni!)

Írt a felvidéki kálvinistáknak és a fő rebelleseknek is. Szepessynek, Szuhaynak és társaiknak, hogy ne hallgassanak a császári biztosokra (tudjuk, hogy ő volt az egyikük). Ne higgyenek az udvar mézes szavainak. Küldjenek azonban neki 100.000 tallért, hogy katonáit legalább eleinte fizethesse. Később erre már úgyse lesz szüksége, mert megkeresi a zsoldjukat idegen országokban.

Írt Rákóczinak is. „Lelkem, Fiam-uram! Az Istenért kérem kegyelmeteket, segítsétek most még pénzzel!” Ha 100.000 tallérotok nincs, küldjete 50.000-et. „Én immár tűzben vagyok, csak az órája nem tölt, hogy kezdjünk a dologhoz. Kezdjetek hozzá, amint Isten bátorságot és erőt adott!” „Itt mindnyájan talpon állunk, csak az óráját várjuk, hogy fellobban a tűz” — írja neki egy újabb levelében.

„Ha még nem jött meg, néhány nap múlva meg fog jönni a szultán parancsa a török bégekhez, hogy a magyarokat segítsék. Rákóczi ne kételkedjék benne. Nem fogja őt elhagyni, de őt se hagyják el. Mindenét ráköltötte a haza érdekében (ha ugyan lett volna neki mit költenie), hát most küldjék ők is az 50.000 tallért. (világos, hogy ők se küldtek semmit. Hiszen mint Zrínyi, más is csak nyerni akart a hazán, nem pedig áldozni érte.)

Pedig ilyen biztató levelek hatása alatt már a Felvidék is a Zrínyiékéhez hasonló hangulatban volt. „Már Pozsony is elégtelen volt. Katolikusok és protestánsok szélteben egyaránt mondták, hogy ha a császár eleget nem tesz kívánataiknak, fegyverrel fognak rámenni... Most már bizonyosnak látszott, hogy a magyar tisztaiba jött a törökkel, támogatására számíthat és csak egy ellenséggel áll szemben, a némettel.” (Pauler, I., 339. o.)

Hogy az az állítólagos „német” tulajdonképpen nem is a német volt, mert hiszen a protestáns német városok voltak a felkelők leglelkesebb támaszai, hanem az ő koronás királyuk, aki tulajdonképpen nem is vétkezett semmit ellenük, mert annyira, mint ők, ő is megtartotta a törvényt, sőt náluk még sokkal jobban is, és hogy mindennek oka az ő nagyravágásuk és izgágaságuk volt, arra senki se gondolt. Hogy a királynak tett hűségesküjükkal se gondoltak semmit, azon már nem is csodálkozhatunk, hiszen láttuk már, hogy még ez egymásnak tett hűségesküjükkal is mennyire nem gondoltak, hanem hogy elárulták már egymást a „németek”.

Újabb egyezkedési kísérlet

Az udvar újra engesztelni akart. Besztercebányára újra gyűlést hívott össze, s „egy se-reg biztost” (Pauler kifejezése), csupa magyar embert nevezett ki oda, s mint láttuk, még Zrínyit is köztük akarta, „mert személyes megjelenése nélkül valami jó eredményt nem várhatni”. (Lipót kedveskedő levele ez ügyben Zrínyihez 1670. február 5-i dátummal a bécsi titkos levéltárban.)

A besztercebányai gyűlés 1670. március 19-én kezdődött. Annak jellemzésére, kik voltak azok, akik szerint már csak egy ellenség volt, a „német”, közlöm a megyék kálvinista nemességével egyforma mértékben kuruckodó városi lutheránus követek nevét. Kassa: Schirmer János és Mikovinyi Dániel. Eperjes: Guth Dániel és Schönleben Mihály. Lőcse: Kulmann Mihály és Zellner Gáspár. Bártfa: Henrici János és Merlich Fülöp. Késmárk: Dévay Pál és Trombutzein Gáspár. Körmöc: Zollmann András és Stefáni Samu. Selmec: Rittmiller Mátyás, Schneider Tóbiás és Colostomus Illés. Besztercebánya: Grebner Frigyes, Karoda Márton, Hintoschkircher Mihály és Fischer Mihály. Újbánya: Grossker János. Korpona: Drexler Mátyás. Breznóbánya: Schmelius Dániel és Taskó András.

Ezek fenekedtek hát annyira az egyedüli ellenség, „a német” ellen. Zrínyi nem volt ott, de Nádasdy igen. Természetesen nem mint elégedetlen, hanem mint császári biztos, akinek Zrínyit is szánták.

„Talán sohasem kezdődött gyűlés — írja Pauler — kedvezőtlenebb auspiciumok alatt a kibékülésre nézve, mint ez.” Túlságosan is látszott, hogy az egybegyűltek igen nyeregben levőnek érzik magukat.

Mikor a felség levelét a primás kezéből átvették, már a meghívó megszólítására „nagy zaj támadt”. A címzésből ugyanis (egregiis nobilibus, prudentibus et circumspectis Neisoli congregatis) azt értették ki az egybegyűltek, hogy őket a felség csak magánembereknek tekintí, nem pedig hivatalos megyei és városi követeknek.

Pedig ha nem a kákán is csomót keresés lett volna a céljuk, tulajdonképpen éppen azért kellett volna a legjobb jelnek tekintetniük, amit kifogásoltak. Azt láthatták ugyanis belőle, hogy Lipót nem akarja országgyűlés-pótléknak tekinteni ezt a gyűlést. Régebben ugyanis mindig legjobban ez ellen tiltakoztak a „hazafiak”.

A biztosok azonban, amint látták, hogy a megjelentek éppen azt tekintik sérelemnek, ami az udvar részéről engedmény akart lenni, úgy igyekeztek az elkényeztetett követeket kiengesztelni, hogy a kifogásolt megszólítást a királyi leveleket kiállító hivatal sajnálatos tévedésének minősítették, melyről a felség természetesen nem is tud.

Utána azt kifogásolták a követek, hogy a primás, mint a királyi biztosok és a gyűlés elnöke, nem fogadta őket „illőképpen”. „Künn kellett várakozniuk — panaszolták —, mindenféle nép között”, s „szószéket nem kaptak”.

Bár a biztosok bizonkodtak, hogy sem az egyik, sem a másik „sértés” többet nem fog előfordulni, az elbizakodott követek kijelentették, hogy „ők nem is kérnek kijavítást, hanem felbontatlanul a locumtenenseknél (biztosoknál) hagyják a felség levelét”. Bár Szelepcshényi figyelmeztette őket: „Uraim, nem kell megvetni a császár mandátumát! Nagyon súlyos a német sarka”, nem voltak hajlandók felbontani és átvenni a felség levelét.

Így el voltak nyomva a mi őseink Lipót abszolutizmusának „legsötétebb” éveiben!

Az is rendkívül tanulságos és érdekes, hogy még Szelepcshényi se a koronás király, hanem még ő is egyszerűen csak a „német” sarkának súlyosságáról beszél nekik, tehát gyáván vagy népszerűséghajhászásból vagy hogy hízelegjen nekik, még ő is egyszerűen csak amint a németet emlegeti nekik koronás királyukat.

Pedig hát jól látta, mert látnia kellett a szittyák közt a Schirmerek, Guthok, Schönlebenek, Kulmannok, Zellnerek, Merlichek, Henriciek, Trombutzeinek, Solmannok, Stefániak, Rittmillerek, Schneiderek, Grebnerek, Fischerek, Groszkerek, Drexlerék, Schméliusok és Hintoschkircherek előtt levő, bizonyára nem túlságosan turáni arcvonásait.

De mindezt még Szelepchényi se volt hajlandó észrevenni. Még ő is egyszerűen „a némettel” azonosította a királyt és „a magyarral” vette egyenlőnek az elégedetlenséget. Mikor velük beszélt, természetesen magát is az utóbbiak, a magyarok, az elégedetlenek közé számította. Pedig hát belül nem gondolkodhatott így, mert hiszen jól tudta, hogy ezek a talán kivétel nélkül protestáns elégedetlenek egy kanál vízbe fojtották volna meg s végtelen gyűlöletükben a megtestesült sátán képében festették a falra őt, a pápás főpapot. Mégis — illetőleg ezért — jó fiúnak akart látszani előttük s úgy viselkedni, mintha maga is közbük tartoznék.

Ha valaki eddig még nem értette meg eléggé, hogy kerülhetett még a „jó” katolikus két Zrínyi, Wesselényi, Nádasdy, sőt félig-meddig még Lippay, később Rákóczi idejében még Telekessy egri püspök is „a német” ellen elégedetlenkedők közé, e kis epizódból megértheti. Azért, mert így viselkedni kényelmesebb volt, népszerűbb volt, nem járt kockázattal. Tehát emberi gyöngeségből, de semmiképpen se magyar szívük őszinte sugallatára.

Az elégedetlenkedők közhangulatot tudtak teremteni, amely alól senki se vonhatta ki magát, ha a közéletben számítani akart valaminek. Ha azonban jobb magyarok lettek volna, mint amilyenek voltak, akkor népükért és helyes irányításáért még a népszerűtlenséget és a hazátlanná válást is vállalták volna, amint a főpapok legtöbbje vállalta is mindig, hiszen mesterük, Krisztus, még a keresztet is vállalta népéért és az emberiségért. Szakasztottan ez volt a helyzet a kommunizmus alatti elvhűséget és hazaszeretetet illetően is.

Azonban — úgy látszik — a követek is észrevették Szelepchényi fenyegetésnek szánt szavaiban a tényleges elvfeledést és a kedvükre keletkezett rést tágítani akarván hajlandók voltak folytatni a tárgyalást „ismervén a biztosok hazaszeretetét”. (Ez volt a viszonthízelt Szelepchényi elvfeledására.) De aztán utána mindjárt egészen kihívó szemtelenséggel kérdezgetni kezdtek. Kik legyenek tulajdonképpen a biztosok. „Nincsenek-e köztük talán olyan emberek, akik ellen panasz van, akik naponként sértegetik a nemesi szabadságot? Mert az ilyenek nem alkalmasak a kibékítés művére.”

A biztosok nem merték önérzetesen visszautasítani, kikérni maguknak az ilyen, rájuk annyira sértők kérdést. Igaz, hogy ha önérzetesebbek lettek volna, akkor kár is lett volna vállalniuk a békítő szerepét. De viszont így meg, megalázkodva, szintén kár volt vállalniuk, mert tekintély nélkül se lehet elérni eredményt, mint ahogyan ők nem is értek el. Ha pedig eredmény nem volt se így, se úgy, legalább önérzetüket kellett volna megőrizniük és a törvényességet, a legitimizmust méltóan képviselniük. Ezt feláldozni még haszonért se szabad, hát haszon nélkül!

Látni fogjuk majd, hogy a mindig hű Koháry István a II. Rákóczi Ferencsel való béketanácskozásokban, mint szintén királyi biztos, így képviselte katolikus és magyar meggyőződését és Rákóczi követeléseivel szemben fölényesebb és hajthatatlanabb volt, mint a német biztosok. De ő tehette is, mert nagy jellem volt és folt soha sem tapadt lelkéhez.

A király biztosai tehát a béke érdekében vállalták a megalázó szerepet és az elégedetleneknek hazafiságukat firtató kérdéseire azt felelték, hogy ők mindnyájan igaz hazafiak. Méltatlan önmegalázásukért jutalmul azt a csípős feleletet kapták, hogy tudják, de a tetteik mást bizonyítanak. Túl sokat egyébként se adnak rájuk, mondták nekik, hisz nem tartoznak az országnak éppen leggazdagabb főurai közé, sőt vannak köztük még olyanok is, akik csak címzetes püspökök, tehát javadalommal nem is bírnak. Végül kereken felszólították őket: „Mondják meg, miféle megbízásuk van, mit van joguk orvosolni, mit nem”, mert nincs szándékukban vesztegetni az időt, mint Eperjesen tették.

A biztosok ezt az újabb sértést is lenyelve azt felelték, hogy adják elő sérelmeiket, s akkor majd meglátják, van-e hatalmuk orvosolni őket vagy nem. A követek erre a régi elbizakodottsággal azt felelték, hogy az ő sérelmeiket nem szükséges előadni, mert országvilág ismeri őket, de ha a biztosok, noha magyarok és véreik, mégse ismerik ezeket a sérelmeket, hát majd előterjesztik őket írásban.

„Mindenki érezte — írja Pauler —, hogy a horvátországi dolog és a török segély kérésétől függ a gyűlés menete.” Csakugyan, a vaknak is látnia kellett, hogy itt nem a jog, a törvény vagy a megértés fog dönteni, hanem egyedül az erő. Az elégedetlenkedők ekkor még azt hitték, hogy ők az erősebbek, mert a török segítségben bizonyosak voltak. Ezért viselkedtek olyan kihívóan. Ha csakugyan ők maradtak volna az erősebbek és számításukban nem csalódtak volna annyira kétségbeejtően, még akkor is fegyverhez nyúltak volna, ha királyuk még trónját is önként átengedte volna nekik.

Sérelmeik, noha egyenesen a király részére írták őket össze, mert a biztosoknak újra kereken kijelentették, hogy velük „sem idejük, sem kedvük nincs tárgyalni”, „éles nyelven” íródtak. Emlékeztetik bennük a királyt, hogy hányszor voltak már nála könyörögni, de hasztalan. Mintha csak azt akarták volna mondani neki, hogy de most aztán már jaj lesz neked! Nádor nincs — panaszolják benne — mint a törvény rendeli, de van törvényellenesen egyszerre két királyi helytartó is, pedig ez a tiszt egyedül csak az országbírói lehetné. (Ezt a „törvényt” csak azért hangsúlyozták, mert Nádasdy volt az országbíró, az kedvüket kereste s vele éppen akkor jóban voltak. Ezért hangsúlyozták az ő javára szóló törvényt, de csak ezt az egy törvényt.)

„Küldőik kételkednek, vajon országgyűléstől várhatnak-e valami jót és kell-e arra menniük, mielőtt sérelmeik orvosoltatnak. Mert 1662-ben az országgyűlés a sérelmek elintézésé előtt oszlott el.” (Pauler, I., 350. o.) (Tudjuk, hogy azért, mert ők hagyták ott.)

Mivel a törvény országgyűlés tartását is éppúgy (vagy talán még jobban) előírta, mint a nádorválasztást, jól láthatjuk, hogy csak az a törvény kellett nekik, s csak annak meg nem tartása fájt, amely egyéni céljait szolgálta. Lipót állt a törvény alapján, nem ők. Hiszen biztosait is elsősorban azért küldte hozzájuk, hogy az országgyűlés összehívásának módjáról és idejéről tanácskozzanak az elégedetlenekkel. (Pauler, I., 341. o.) Ez egyúttal a királynak a nádorválasztásra való készségét is jelentette, mert hiszen nádort csak országgyűlésen lehet választani. Ők azonban az országgyűlést feleslegesnek tartották, sőt előre megmondták, hogy arra valószínűleg el se mennének.

Panaszolják, miért nincs nádor, de azt elfelejtik, hogy azt csak az országgyűlésen lehetne megválasztani, amelyre ők el se mennének, mely nekik nem is kell, mert katolikus többségű. Azt követelik, hogy sérelmeiket még az országgyűlés megnyitása előtt orvosolják, s ennek ellenszolgáltatásaként talán még az országgyűlésre is hajlandók lennének elmenni, de azt elfelejtették, hogy eddig mindig ők hangsúlyozták legjobban, hogy sérelmeket csak országgyűlésen lehet és szabad orvosolni, hiszen az országgyűlésen kívüli orvoslás abszolutizmus, az alkotmány megsértése.

Sérelmeiknek a király részére való megszerkesztése után mindjárt el is búcsúztak a biztosoktól, s ezeknek könyörögniük kellett, hogy velük is kegyeskedjenek közölni a sérelmeket s várjanak hazamenetelükkel addig, míg ők is megtárgyalják maguk közt ezeket a sérelmeket. Erre a követek még maradtak néhány óráig. A biztosok erre egy külön könyörgő küldöttséget indítottak hozzájuk, hogy álljanak velük szóba, hogy tárgyaljanak velük. Ha mást nem, nézzék a haza érdekét (szegény haza!).

Erre a küldöttség tagjait (köztük Széchenyi érseket) átküldték a másik szobába addig, míg ők tanácskoznak, de hamarosan behívták őket, hogy már döntöttek is. Nem hajlandók tanácskozni addig, míg sérelmeiket nem orvosolták. Megüzenték ezt a biztosoknak búcsúzásuk alkalmával is. Kijelentették, hogy ahhoz, amit ők kérnek, nem szükséges or-

szágyúlás, mert nem kívánnak semmi mást, mint csak azt, amit a törvény úgyis előír. Ezzel aztán el is mentek haza (március 28.).

A gyűlés alatt mindnyájan tele voltak örvendezéssel a Zrínyi és a török már létrejött szövetsége felől érkező „örvendetes” hírek miatt és csak ezt tárgyalták maguk közt. Innen a nagy elbizakodottság.

Még az ekkor már mindent elárult, megvallott, bocsánatot és kegyelmet kért és a császár lába elő borulásában csak útközben ért betegsége miatt megakadályozott Széchy Mária is majdnem a bőréből bújt ki örömeiben a „jó” hírek hallatára és ugyancsak fényesen bebizonyította, mennyire álnok volt bűnbánata és kegyelemért való esedezése.

De Nádasdy, akinek ekkor már fizikailag is sikerült Lipót lábai elé borulnia, se volt külön nála. Ő, mint királyi biztos, ott volt a gyűlésen, de biztostársai háta mögött ekkor is az elégedetlenekkel cimborált, sőt egyes biztostársai még arra is gyanakodtak, hogy tulajdonképpen ő az, aki őket a megbékélés ellen lovalja.

Lovalni talán nem kellett őket, mert eléggé lóháton ültek ők enélkül is, de annyi bizonyos, hogy addig Nádasdy se döntött, ki mellé álljon, míg az erőviszonyok el nem dőltek, s a tanácskozások idején bizony úgy látszott, mintha nem a császár javára dőlnének el. Ezért a szövetség ügyének már megtörtént árulása és Bécs kegyéért való könyörgése ellenére még akkor is tartotta a kapcsolatot a protestáns elégedetlenekkel, hogy ezek győzelme esetére is biztosítsa magát.

Az azonban, hogy Zrínyinek olyan nagy szerencséje lett a törökkel, Nádasdyt egészen elkeserítette. Hogyne irigyelte volna tőle ezt a szerencsét, mikor ők ketten már úgy összevesztek egymással, hogy Zrínyi fegyveresei már Nádasdy alsólendvai jószágára törtek (bizonyára amiatti elkeseredésükben, hogy Lipót nem tartja meg az ország törvényeit). Leszenyei Nagy, aki, mint tudjuk, éppúgy elárulta akkor már az ügyet, mint Nádasdy (nehogy még valaki azt higgye tehát, hogy csak a főurak és csak a katolikusok voltak jellemtelenek), azt ajánlotta neki, hogy újítsa fel a barátságot Zrínyivel, de Nádasdy erre megvetőleg jelentette ki, hogy Zrínyi barátságában nem lehet bízni és hogy Zrínyi „az ő ura bizony sohase lesz”. (Pauler, I., 348. o.) Azt is mondta — igen okosan —, hogy „a török, ha nyer, magának nyer”.

Ezt — mondom — okosan mondta, de hát akkor miért küldött mégis ő is követet a törökhöz? Igaz, hogy pénzt csak keveset és azt is csak kölcsönben adott hozzá, de ez édeskevés mentség. Mivel azonban a hír, hogy a török Zrínyit Magyarország királyává teszi, egyre jobban terjedt, Nádasdy egészen elvesztette maga felett az uralmat (de potestate mentis abivisse visus est) és Kendét nagy titkon magához hívatva arra kérte, menjen Erdélybe és mondja meg Apafinak, hogy legyen inkább ő (Apafi) a magyar király. Neki hajlandó lenne meghódolni, de Zrínyinek soha. (Ebből is láthatjuk, milyen nagy katolikus volt.) Kende azonban figyelmeztette, hogy egymaga nem rendelkezhet Magyarország koronájáról (kivált mikor állítólag csak a törvények uralmát akarta helyreállítani, melyeket természetesen nem ő, hanem Bécs nem tartott meg), sőt Apafit, „ezt a kegyes, jóindulatú ebet” (Láttuk, milyen „kegyes” és milyen „jóindulatú” volt Apafi. De úgy látszik, tudta ezt Kende is, mert másképp nem nevezte volna ő is „ebnek”). De hát miért akarták akkor az ország sorsát egy „ebre” bízni? „Ilyen ingatag alapon nem csalszhatja lépre.”

A vég

Ezalatt az irigyelt Zrínyinek ott lent a délvidéken, ha okosabb lett volna, mint volt, nem sok oka lehetett volna az önbizalomra. A remélt külföldi szövetségesektől teljesen magára hagyva, sem nyugatról, sem keletről semmit nem remélhetve és maga is teljesen készületlenül, vajon számíthatott-e józan ésszel sikerre? Említettük, hogy fegyveres ereje mindössze 5-600 főnyi volt — a császári vezérek még később is csak 2000 főnyire tették azt az egész fegyveres erőt, mellyel rendelkezett — és teljesen pénz nélkül állt ott.

Azonban ő naivságában nem lévén tisztában a helyzettel, a török segínyt bizonyosra vette. Ha csakugyan így lett volna, s ha mint Bocskai, ő is csak a célt nézte volna, de az eszközöket nem, valóban érdemes lett volna felkelnie. Zrínyi azonban mégis egész az utolsó pillanatig habozott, megtegye-e a döntő lépést vagy ne. Ő katolikus volt, alapos vallásos nevelésben részesült, s ha mint tettei mutatják, akkor már hite nem sok szerepet játszott is életében, kétségtelenül élt még benne, érezte vele, hogy rosszat tesz s hogy nem abban a táborban van, ahol lennie kellene.

Kivált a török szövetség furcsaságának és szégyenletes voltának volt tudatában. Emiatt már akkor tett lépéseket Bécs fel is, mikor még senki se mondhatja, hogy kényszerítve volt rá. Ő nem Bocskai volt. Ő nemcsak a célt, az érvényesülést, hanem a használandó eszközöket, a hazát, a kereszténységet, a becsületet is nézte, de ezzel aztán el is rontott mindent. Ezek az ellenkező lépések és tévovázások nem tisztán lelkiismereti okokból történtek, hanem pénztelensége és a kockázat veszélyessége miatt is. A fő indító oka azonban, ha talán csak tudat alatt is, mégis csak erkölcsi volt. Mindenképpen érvényesülni akart, de mégis szívesebben érvényesült volna királya oldalán, mint esküje megszegésével, lázadásban, hűtlenségben és különösen szívesebben a keresztények táborában, mint török zsoldban. Ezért újra meg újra megpróbálta, hátha ez utóbbi, e becsületes módon is érvényesülhet.

Bátyja özvegyét, a bécsi Lőbl Zsófiát kizavarta Csáktornyról, mert nem bízott benne. Ugyanakkor azonban egyúttal azzal is megbízta, hogy szóljon Bécsben. Hátha el lehet még békésen intézni a dolgot. Ha a császár megjutalmazza valamivel szolgálatait, ő hajlandó lenne még most is visszalépni. (Az annyit emlegetett haza ügye, úgy látszik, eszébe se jutott. Annak sérelmei vagy egyáltalában nem voltak, mert csak egyéni érdekeiből reklámozta őket, vagy padig voltak ugyan, de előtte nem számítottak. Ő azokat csak egyéni érdekből emlegette.)

Aztán a zágrábi püspököt, Borkovich Mártont, ezt a szentéletű aggastyánt is megkérte, hogy beszéljen ügyében Bécsben. Azt semmiképpen se említse meg ott, hogy ő küldte, mert akkor azt hiszik, hogy ügye már rosszul áll, s akkor vagy keveset vagy egyáltalán semmit se adnak. Úgy beszéljen ott, mintha a maga kezdeményezéséből, Zrínyi fényes kilátásait látva utazott volna oda a császári ház érdekében. Emberei, sőt még sógora, Frangepán előtt is titokban tartotta a püspök megbízását, tehát irányukban is álnokul viselkedett, sőt újabb esküszegést követett el vele, mert hiszen társaival esküvel kötötték le magukat egymásnak, hogy titkukat megőrzik.

Borkovich, az őskeresztény korba illő szent aggastyán, valósággal elképedt Zrínyi szörnyű bűnén, s mindent elkövetett, hogy lázadását megakadályozza. „Zrínyi haragszik a császárra és az udvarra, mondta Bécsben, mert kellően nem becsülik, előre nem léptetik, mellőzik, az ország alkotmányán és törvényein sok sérelmet ejtenek (hogy ez az utóbbi mennyire mellékes volt az okok között, az is mutatja, hogy utolsó helyen említi, szinte egyedül csak azért, hogy azért ez se maradjon ki, ha egyszer az elégedetlenkedők a közvélemény előtt ezt hangsúlyozzák). Egyébiránt azonban bánja tettét. Ha a felségnek van elég

ereje Zrínyi megzabolázására, a püspök nem akar benne akadály lenni, de ha nincs, akkor jó lesz Zrínyit kielégíteni, de gyorsan.

Bécsben mindent tudtak már, hiszen említettük, hogy a portai bécsi követ Bukováczy ottjártát is azonnal jelentette. De, jellemzően állítólagos magyargyűlöletükre és a magyarok iránti állítólagos igazságtalan bizalmatlanságukra, mégis elképedtek a hallottakon, mert Zrínyit még a történetek után is sokkal jobbnak tartották, mint amilyen volt. Olyan aljasságra, hogy a törökkel kössön szövetséget, mégse tartották képesnek azt a Zrínyit, akinek egész élete a török ellen folytatott harcokban telt el és a török gyűlöletét már szinte az anyatejjel szívta magába.

Hiszen eddig egész életében mindig amiatt volt vele baj, hogy minden békeállapot ellenére se tudott vagy akart velük békében élni. Csak most, e megdöbbentő kiábrándulás hatása alatt határozta el végre, hogy most már csakugyan elbánnak vele.

Zrínyi, mikor egy éve társát, Nádasdyt elárulta, a maga bűnére bocsánatot kért és kapott. Azonban utána rögtön már fenyegetőzött a császári előszobában s így már akkor méltatlannak mutatta magát a bocsánatra. Ő egyébként is olyan ember volt, aki akár való, akár vélt bántalmakért azonnal megsértődik és a legkisebb sértés újra feléleszti benne minden régebbi vélt bántalma emlékét és a velük járó szenvedélyes bosszúvágyat; úgyse nyugszik meg addig, míg vejének Erdélyt, magának legalább is Horvátországot meg nem szerzi. Rosszabb, mint Nádasdy, mert ő kegyelmet is kapott már (Nádasdy nem kapott), s mégse javult meg, s Nádasdy legalább a törökkel, külön a maga nevében is, nem szövetekezett.

Bécsben jól tudták, amit Zrínyi maga — sajnos — nem tudott, hogy a török egyáltalában nem készül semmiféle háborúra. Azt is tudták azonban, hogy a török mindig kiszámíthatatlan s így nem várt meglepetések elé állíthatja őket. De várai birtokában az elkeseredett és bosszút lihegő Zrínyi egymagában, a török támogatása nélkül is sok bajt okozhat. Ennek elkerülésére — vélték Lipót tanácsosai — nem szabad nyíltan elutasítani s így elkeseríteni, hanem biztatni kell, e biztatásokkal Bécsbe felcsalni s ott aztán ártalmatlanná tenni.

Lipót tanácsosai azzal érveltek uruknak, hogy a ravaszokkal hasonló ravaszsággal kell bánni. De egyébként is bűn lenne a köz ellen, ha egy kis ravaszsággal, egy kis színészkedéssel egy polgárháborút tudunk megakadályozni, és így százezreket éveken át tartó szenvedésektől megmenteni, és mégse színészkedünk, hanem helyette inkább az államot tesszük ki válságosnak és a tömegeket szenvedésnek?

Erkölcsei szempontból természetesen nem volt teljesen kifogástalan ez az érvelés, s Lipót nem is tudta volna követni, ha neki magának kellett volna eljárnia. De hát mások csinálták, nem ő, bár az ő nevében és tekintélyével. Annyi bizonyos, hogy szebb lett volna nem csinálni, de az is kétségtelen, hogy ha nem csinálták volna és emiatt a bajok tényleg bekövetkeztek volna, éppen azok ítélték volna el érte Lipótot és minisztereit legjobban, akik most a legjobban megbotránkoznak azon, hogy Zrínyit többé-kevésbé becsapták akkor, mikor elfogták.

Ahogy mindennapos dolog, hogy éppen a legzüllöttebb és legerkölcstelenebb emberek botránkoznak legjobban egyes papok olyan erkölcsi gyarlóságain, melyeknek tízszeresét ők naponta elkövetik, éppúgy tesz a hazai és külföldi történetírás egyaránt Lipót s általában a Habsburgok kormányainak gyarlóságaival.

Tulajdonképpen rendben lenne ez a megbotránkozás, mert teljesen érthető, ha azok esetében, akik az erkölcsiség magasabb fokán állnak, szigorúbb mértéket alkalmazunk, mint az átlagemberek, illetőleg átlagos uralkodók eseteiben, csak az a baj, hogy a történetírás nem a Habsburgok magasabb erkölcsiségének címén és hangsúlyozásával alkalmazza velük szemben ezt a szigorúbb erkölcsi mértéket, hanem (éppen úgy, mint a közvélemény a papokkal szemben) olyan felháborodott hangot használ megbélyegzésükre, mintha egyene-

sen erkölcsi szörnyetegekkel lenne dolga, azaz mintha a Habsburgok lettek volna sokkal rosszabbak másoknál.

A történetírás más kormányok eljárásának megítélésében, ahol az ítélőképességet nem befolyásolja se a gyűlölet, se az elfogultság, a Zrínyi ellenében elkövetett álnokságnak még a tiszseresét se jut eszébe erkölcsi szempontból bírálat alá venni, kedvenceiben pedig (Bocskai, Bethlen, Rákóczi György, Gusztáv Adolf, II. Rákóczi Ferenc, Nagy Frigyes, Napóleon, Mátyás király stb.) még „a cél szentesíti az eszközt” elvének legfelháborítóbb példáit is nem erkölcsi botlásnak, hanem az uralkodói lángelme és arakaterő bámulandó megnyilvánulásának tartja.

A történelem e nagyjairól adott általános jellemzésükben íróink legfeljebb azt említik meg, de még ezt is csak az újabkori történetírásban, hogy az eszközökben nem válogatva, erkölcsi gátlások nélkül (ezt azonban inkább dicsérőleg, mint kárhozzátva), bátran törtek céljuk felé. Az olvasó szinte azt a benyomást szerzi, hogy a történelem ezen irányítói éppen ezért voltak nagy emberek és hogy az effajta eljárás az illető uralkodó vagy politikus lángelméjéhez tartozik, az aggályoskodás pedig csak a szellemi törpék sajátja. Richelieu-ban például pap létére is csak bámulják a lelkiismeretlenséget és kíméletlenséget, nem pedig bírálják. (Vele is kíméletlenül megteszik azonban akkor, mikor a papok bűneit ostorozzák.) Lipótot azonban elsősorban éppen erkölcsi aggályoskodásért és belőle folyó határozatlanságáért tartják tehetségtelen uralkodónak, aki iránti ellenszenvüket alig tudják leplezni.

Ha nem papokról és nem Habsburgokról van szó, akkor a tudomány és a közvélemény egyaránt egyenesen megköveteli az államférfiaktól, hogy „bigottságból” ne tegyék ki milliók életét a halálnak, vagyonát a pusztulásnak, ha egy-egy kis diplomáciai becsapással vagy félrevezetéssel vagy egy-két ember láb alól való eltevésével a közt fenyegető bajt el tudják kerülni (mint ahogyan a kereszténységtől már elszakadt orvosi etika is nemcsak megengedi, hanem meg is követeli minden orvostól, hogy a magzatot megölje, ha ezzel az anya életét, mely becsesebb a csecsemőénél, meg tudja menteni). Ha azonban egy Habsburg uralkodótól vagy egy papi politikustól látnak hasonló eljárást, majdnem felrobbannak a felháborodástól és fölénnyel kérdik: Hol itt a katolikus erkölcs, hol itt a becsület, hol itt az Egyház tanítása?

Például a Szilágyi-történelem — tehát nem holmi Barátosi Balogh Benedektől írt zug-történelem — így közli azt az esetet, melyről most beszélünk: „Jó cél érdekében — mondták — a felség élhet csalárdsággal olyan emberrel szemben, aki rossz célból olyan galádul megcsalta. E banditamorál éppen abban a pillanatban tette a minisztereket vérszomja tigrisekké, midőn a mozgalom vezére felajánlotta hódolatát (de hányszor ajánlotta már fel s vajon nem csak akkor ajánlotta-e fel, mikor már kénytelen volt?), s a kímélet és kegyelem inkább lett volna helyén” (VII., 256. o.)

Legnagyobb tekintélyű történelmünk tehát a bécsi kormány részéről „banditamorált” emleget azért, mert Zrínyit kétértelmű ígéretekkal csalogatják fel Bécsbe, hogy ártalmatlanná tehessek, s így Horvátország népét megkímélik a polgárháború szenvedéseitől.

Olyan magyar történelmet azonban én még láttam, amely például Mátyás király eljárására merte volna használni ezt a megvető kifejezést például akkor, mikor a társaival ellene fellázadni készülő Vitéz Jánost, mert éppen akkor a lázadók sokkal erősebbek voltak, mint ő, hízélgéssel kenyeret le, és olyan reverzálist ad neki, amilyen megalázót magyar király alattvalójának még nem adott, és egyúttal borzalmas esküvel is kötelezi magát arra, hogy ezt a reverzálist megtartja s aztán néhány év múlva, mikor a király reverzálisa meg nem tartása miatt ugyanez a Vitéz János újra lázadni készül, de most már a király van nyeregben, egyszerűen lecsukítja, s ki se ereszti börtönéből addig, míg él (ti. míg Mátyás él).

Sokkal nagyobb galádság volt ez (a „banditamorál” kifejezést azonban Mátyás király ellen én még most se merem használni), mint Zrínyi csalárd Bécsbe csalogatása akkor, mikor már annyiszor megbocsátottak neki, de hiába. Hogy Vitéz János Mátyásnak még nevelője is volt és Mátyás királlyá választásában is tekintélyes része volt, az csak növeli Mátyás királynak vele szemben elkövetett erkölcstelenségét.

Aztán melyik magyar történelem nevezte már „banditamorálnak” Báthory Zsigmondnak azt az eljárását, hogy az erdélyi országgyűlés ellenzékét, mely pedig a valóságban többség volt, úgy hallgattatta el, hogy az ellenzék vezetőit egyszerűen lemészároltatta? Illetőleg magával Báthory Zsigmonddal szemben nagyon is használták ezt a kifejezést, mert hiszen ő is jezsuita tanítvány és Habsburg-párti volt. Ki használta azonban ezt a kifejezést Bocskaival szemben, aki e gyalázatos gyilkosság és törvénytelenység igazi szerzője és végrehajtója volt? Pedig ezek az erdélyi ellenzéki főurak nem voltak bűnösök, hanem csak alkotmányos jogukat gyakorolták, ellenben ki meri azt mondani, hogy az a Zrínyi Péter, akit csalárdul csalogattak Bécsbe s utána kivégeztették, nem volt bűnös?

Zrínyi Péterről még ugyanez a Szilágyi-történelem is ezt kénytelen írni (VII., 240. o.): „Valósággal a meggondolatlan gyermek benyomását teszi. Könnyelmű, állhatatlan volt. Egyik végletből a másikba esett és ha nem életével fizette volna meg a szerepet, melyet a Wesselényi halála után következő három esztendőben játszott, történelmünk leggyűlöletesebb alakjai közé tartoznék. Maga sem tudta soha, mit cselekszik s noha öntudatlanul, tényleg az ő könnyelműsége idézte világhírű nemzetségére és hazájára a romlást. Vezérnek nem volt való, s mihelyt reá szállott a vezéri tisztt, buknia kellett vele az ügynek is menthetetlenül.”

Lehet-e e soroknál nagyobb elégtételt elképzelni Lipótra és tanácsadóira, akik Zrínyit Bécsbe csalták s aztán kivégeztették? Pedig ugyanaz a mű és ugyanaz a szerző írta ezeket a sorokat is, aki a Zrínyivel követett eljárással kapcsolatban „banditamorált” emleget!

Bethlen Gábor nem is használt céljai elérésére úgyszólván mást, mint csak bűnös eszközöket, csalárdságot, hazugságot, becsapást és éppen nem csak olyan kétségtelenül bűnös emberekkel szemben, mint Zrínyi volt és éppen nem csak a közügy érdekében, mint a jelen esetben Lipót tanácsadói. Bethlennek a színészkedés, álnokság, hazugság, sőt hamis eskü szinte olyan lételeme volt, mint a levegő. Nélküle még létezni se tudott. Annyira természetévé vált, hogy — tisztán csak megszokásból — még akkor is alkalmazta, mikor nem is volt rá szükség. Melyik magyar történetíró használta mégis Bethlennel kapcsolatban a „banditamorál” kifejezést?

Nemsokára látjuk majd azt is, milyen minden képzeletet felülmúló teljesítményt végzett ugyanezen a téren Thököly Imre. Őt még a mi történetírásunk is kénytelen is némileg megróni, de a banditamorál kifejezést mégse alkalmazta még rá senki. Aztán Zrínyi Miklós, a szigetvári hős, milyen szegyenletes körülmények közt gyilkoltatta meg Katzianert! Izabella királyné milyen álnok ravaszsággal kerítette kézre és mészároltatta le azokat a becsületes erdélyi főurakat, akik rossz szemmel nézték lengyel szeretőit! S lám, mégis milyen tisztelt nőalakja lett történelmünknek!

Aztán I. Rákóczi György is nem hazugsággal, nem álnok módon kerítette-e kézre Zólyomi Dávidot és vetette örökös fogságra, noha sem esküszegő, sem lázadó nem volt, mint Zrínyi Péter, hanem csak az volt a bűne, hogy gazdag volt s így sok birtokot lehetett tőle elkobozni? Hát Apafi Mihály milyen álnokul kerítette kézre a szintén ártatlan Bánffy Dénest és Bélydy Pált, s őt érte nemcsak banditamorállal nem vádolta senki a magyar történelemben, hanem éppen most láttuk, hogy még azt is, aki egyébként „ebnek” tartotta és nevezte, az is „kegyes” és jóindulatú” ebnek mondta.

De nemcsak a banditamorál, hanem a „vérszomjas tigris” kifejezés is éppily tanulságos. Ha a Wesselényi-összeesküvéssel kapcsolatban volt bűne Lipótnak vagy minisztereinek, akkor az az volt, hogy túlságosan is bárányok voltak. Türelmük és engedékenységük —

láttuk — már annyira a józanság határain túl ment, hogy Habsburg-gyűlölőink el se tudják képzelni másképp, mint hogy csak azért vártak olyan sokáig a büntetéssel, hogy a bűnösök minél jobban kompromittálhassák magukat (bár ez annyira nem igaz, hogy mint bizonyosat, még azok a történetírók se merik állítani, akik szeretnék). Látni fogjuk azonban, hogy még ilyen példátlan békétűrés után is olyan kicsiny és enyhe volt a megtorlás, hogy kisebb és enyhébb már nem is lehetett volna. De azért mi mégis „vérszomjas tigrisekről” beszélünk.

Az is furcsa állítás, hogy Bécs épp akkor vált vérszomja tigrissé, mikor „a kímélet és kegyelem inkább lett volna helyén”. Minden képzeletet felülmúló elfogultságra volt szükség ez állítás megkockáztatására. Hányszor kapott Zrínyi kegyelmet, mire kivégezték? Hiszen már bátyja életében, sőt már a szentgotthárdi ütközet előtt megkezdte a sátánkodást. Viszont még akkor se kegyelmet kért, mikor végre elfogták, hanem még mindig ellenszolgáltatást önzése kielégítésére. Még ekkor se büntetést, hanem jutalmat kért bűnéért.

Égész addig, míg a siralomházban nem ült, s így még az ő gyerekes logikátlanságának is látnia kellett, hogy már vége mindennek, végig úgy fogta fel meghódolását, hogy az udvar neki ezért hálával tartozik, tehát ezért tőle neki jutalom járt. Ha pedig ezt a várt jutalmat nem kapta meg vagy ha megkapta is, de nem olyan mértékben, mint remélte, egész természetesnek tartotta, hogy újra előlről kezdje a hűtlenséget, felségsértést és lázadást.

Zrínyi olyan természet volt, aki nem tudott veszteg maradni, míg bilincsből nem volt, sőt látni fogjuk, hogy még akkor se, mert még akkor is feltételekhez kötötte hűségét. Még börtönében is azt hitte, hogy csak azért tartják bilincsekben, mert félnek tőle, s mint nagy kegyet, ígérgette, hogy nem fog bosszút állni, ha kieresztik.

Hogy álnokul csalták föl Bécsbe, az igaz, s ezt erkölcsileg kifogásolni is kell. De ezt csak a keresztény erkölcs képviselői kifogásolhatják, de nem azok, akik Mátyás királyt, Bethlent, Bocskait, Nagy Frigyes csak bámulni tudják, de nem bírálni, annál kevésbé elítélni, de nem vetik meg még Izabella királynét és I. Rákóczi Györgyöt se. Pedig ez utóbbiakról még azt se mondhatjuk, hogy lángelméjük feledtetni el a szégyenletes eszközöket, melyeket céljuk elérésére felhasználtak, mert egyikük se volt nagy tehetség.

Politikailag Zrínyi álnok Bécsbe csalása is kötelesség volt. Igaz ugyan, hogy Zrínyi akkor „felajánlotta már hódolatát”, nem győzünk azonban csodálkozni azon, hogy ezt érvnek tartják azok, akik jól tudják, hányszor ajánlotta fel már addig Zrínyi az ő hódolatát, s ezért mennyire nem lehetett e felajánlásra adni semmit.

Igen, felajánlotta Zrínyi a hódolatát, de nem egyszerűen mint bűnbánó bűnös és nem is feltétel nélkül. Az ilyen „hódoló” Zrínyi még mindig igen nagy veszély és igen sok baj csíráját hordta magában a közre és a békére, és egyébként is szabad-e egy „meggondolatlan gyermeket”, akinek Zrínyit még az is nevezi, aki minden áron védi, szabadjárá engedni, mikor ez a gyermek egész addig mást se tett, mint mindig és újra csak a fegyverével játszott, pedig a papája (Lipót) már ismételtlen megfedette érte, ő pedig ugyanannyiszor ígérte meg neki, hogy többet nem teszi.

Ha az udvar Zrínyivel vagy társaival szemben vétkezett vagy helytelenül járt el, akkor egyedül csak az volt a hibája, ami egyébként minden más tekintetben is egyetlen hibája volt, hogy a Zrínyi-féle embereket túlságosan is elkényeztette és példátlanul nagy türelmével túlságosan is a nyakára nőni engedte. Ezért volt kénytelen végre még ő is azt mondani, eddig és nem tovább!

A magyarok iránt állítólag bizalmatlan udvar a valóságban túlságosan is bízott az országos főtisztviségeket viselő és a királlyal személyes összeköttetésben álló magyar főurakban és ezért volt irántuk annyira engedelkeny. Tudott róluk már régen mindent, s mégse tudott, mert amit megtudott róluk, olyan sok volt, hogy nem akart hinni a fülének, sőt később még a szemeinek se.

Mikor Zrínyi már fegyvert fogott, mikor bátyja özvegye már kénytelen volt miatta elhagyni Csáktornyát, sógorának a törökkel való cimborálását bizonyító levelét pedig

P. Müller már megmutatta a császárnak, azt a császár elképedve és felháborodva olvasta („la lesse con alteratione et stupore”) — írja 1670. március 29-én Zorzi, a velencei követ.

Azért volt ez a levél olyan nagy meglepetés Lipót számára, mert tudott ugyan már mindent, de ilyen mélyre sülyyedést azért mégse tudott feltenni arról a Zrínyiről, akivel rendszeresen szokott beszélgetni. Nádasdy viselkedése is hihetetlen volt előtte, hiszen úgyszólván bizalmasa volt, s úgy kitüntette, hogy nemrég még vidéki kastélyában is meglátogatta felesége kíséretében s az anyacsászárné külön is felkereste leányaival s ez akkor történt, mikor Nádasdy már rég összeesküdött és a császár ellenségeivel cimborált.

Nemcsak alattvalói hűtlensége volt ez, hanem a barát aljas árulása a barát iránt, s ráadásul a legrútabb álnokság és színészkedés közepette. Képzeltetjük aztán Lipót érzelmeit, mikor hamarosan utána eredetiben olvashatta, hogyan írt róla és férjhez menni szándékozó testvéréről Zrínyi Lengyelországba és Nádasdy is milyen féktelen, szinte sátáni gyűlölete Oratóriájában.

Jól láthatjuk Lipót ekkori érzelmeit bizalmasához, a Madridban levő Pötting grófhhoz írt leveléből. „Álomnak látszik, de nagyon is igaz. Nem is hinném, ha saját veszedelmemmel nem látnám. Azonban hiszen, hogy Isten megsegít. Majd megtanítom őket és olyat ütök ujjaikra, hogy a fejük is lehull tőle.”

Egy másik levélben: „Bár egyébként nem vagyok nagyon gonosz, most az egyszer szigorúnak kell lennem.”

Tizennégy nappal később pedig: „Végre az igazságszolgáltatásnak szabad folyást kell engednem.”

Jól láthatjuk tehát, milyen nehezen szánta rá magát a büntető szerepre a „vérszomjas tigris”. Szinte erőszakkal kellett magát belelovalnia a hozzá annyira nem illő és természetével annyira ellenkező szerepbe, míg végre az esze le tudta győzni túlságosan is jó szívet. Látni fogjuk azonban azt is, hogy csak milyen rövid időre sikerült Lipótnak ez a természetével ellenkező szigorú szerep.

Milyen igazságtalanság, hogy a mi közvéleményünkben Lipót mégis e magára kényszerített s csak egész rövid időre sikerült szerepében maradt fenn, s legtekintélyesebb nemzeti történelmünk „vérszopó tigrisnek”, legnagyobb költőnk pedig (Arany János) „rettenetesnek” nevezi (Rákócziné).

Paulernek az eredeti okmányok alapján írt előadásából világosan látható, hogy az udvar se Zrínyinek, se Nádasdynak nyíltan és kifejezetten nem hazudott, mert azt, hogy nem fogják bíróság elé állítani vagy hogy büntetést nem fog kapni, egyiknek se ígérték. Hogy hiteltették és általános kifejezésekben kegyes, elnéző eljárással bíztatták őket, noha ugyanakkor már el voltak határozva, hogy az igazságszolgáltatásnak most már szabad folyást engednek velük szemben, az erkölcsileg kifogásolható eljárás, még ha tagadhatatlan is, hogy szükség volt rá, s vele a köz érdekét szolgálták. Ha nem hitegetik őket, egészen bizonyos, hogy nem mentek volna fel Bécsbe. Viszont olyan embernek ártalmatlanná tétel a köz szempontjából rendkívül fontos, akinek már veszteni valója nincs s így mindenre el van szánva, másrésztől azonban óriási hatalom, birtokok vannak a kezében, erős várai és nagy anyagi erőforrásai vannak és elkeseredettségét a birodalom mind nyugati, mind keleti ellenségei utána még évtizedeken át felhasználhatják céljaikra.

Az elkeseredett és mindenre elszánt vitéz Zrínyi Péter, akit kéz alatt a törökök is támogattak volna (hiszen az őket szolgáló erdélyi fejedelmek ellenében is minden lázadót pártul fogtak arra gondolva, hogy hátha még igen hasznos szolgáltatásokat tehet, mert mindig sakokban lehet vele tartani a fejedelmet), ott a sziklás horvátországi hegyek közt esetleg még évekig is tarthatta volna magát, s ha sikerült volna is végre ártalmatlanná tenni, az a birodalomnak igen sok pénzébe került volna, de addig is zavarta volna a közbiztonságot és a kereskedelmet.

Lipót tanácsadói ennek akarták elejét venni félhazugságokkal, mert meg voltak róla győződve, hogy ez nekik, kik a birodalom jólétéért felelősek, kötelességük. Viszont arról is meg voltak győződve, hogy Zrínyinek a történetek után már kegyelmet adni nem lehet, mert akkor újra kezdődik, helyesebben tovább folytatódik a már úgyis hosszú évek óta folyó lehetetlen játék, melyre eddig is csak az udvar elnézése és gyengesége adott lehetőséget.

Ezért kellett Zrínyit hitegetni, irányában olyan kifejezéseket használni, melyekből kegyelemre következtethetett, bár nyíltan és határozottan nem ígértek neki kegyelmet. Erkölcsileg kifogásolható eljárás, de politikai szempontból nem. Ha a köz szempontjából való hasznát, azaz a célszerűséget nézzük, akkor azt kell megállapítanunk, hogy nem a legerkölcsebb, de kétségtelenül a legokosabb eljárásmódot választották, a köz legkisebb kárával oldották meg a kérdést.

Ha nem a Habsburgok udvaráról lett volna szó, még csak kétely se merült volna fel az intézőkörök lelkében, hogy szabad-e így eljárni. A detektívek, a mai államrendőrség emberei, a legtermészetesebbnek tartanak ennél százszorta nyílabb becsapásokat is, ha egy szélhámós vagy rablógyilkos elfogásáról vagy vallomásra bírásáról van szó. Pedig ez csak annyiban függ össze a közérdekkel, hogy kevesebb szélhámosság vagy rablógyilkosság történik akkor, ha a bűnözők azt látják, hogy mindegyiket elfogják és megbüntetik. Zrínyi és társainak elfogása ennél sokkal szorosabban összefüggött a közérdekkel, mert egy polgárháború, sőt esetleg európai háború kitörésének megakadályozása függött tőle.

Zrínyi meg se várta Borkovich püspök útjának eredményét, már újabb kísérletet tett Bécsben Forstall Márk felküldésével, aki — mint már láttuk — már bátyjának is bizalmi embere volt. Művelt, de gyalgó, hiú és elég világiasan gondolkodó szerzetes volt ez a Forstall. Olyan, mint amilyenek a mi „szabadsághőseinket” kiszolgáló papok szoktak lenni. Forstall által Zrínyi újra felajánlotta hódolatát Bécsnek, de még most se mint bűnbánó bűnös, tehát még most se ingyen. Azt kívánta, hogy „a hazafiak” is lehessenek generálisok, ezredek, kapitányok.

Lehettek is, feleljük neki, csak persze nem olyan „hazafiak”, mint Zrínyi. Sőt még ők is lehettek, mert hiszen Zrínyi egyenesen horvát bán is lehetett, s éppen ez volt a baj. Láttuk, hogy bátyját is az egész magyarországi sereg élére állította az udvar, pedig hát ő is „hazafi” volt még Zrínyi Péter-i értelemben véve is. Ha Zrínyi Péter rendet és igazságot akart volna az országba, akkor éppen azt kellett volna kívánnia, hogy ezután olyan hazafiak, mint ő, ne lehessenek generálisok, ezredek, kapitányok.

Nevezek ki a király — folytatta fejtegetését Forstall Zrínyi nevében — őt és majd a fiát is, ha arra való lesz (csak hát a Zrínyiek és társaik nem tartották-e magukat még akkor is „arra valóknak”, ha mindenki, aki a dologban nem volt érdekelve, azt látta, hogy semmiképpen se „arra való”?), varasdi generálisnak, adja neki örökös grófságul Pisinót, Göttscheet, Fiumét és Tersattót, ne kelljen neki tovább fizetnie azt az évi 4500 forintot, mely Zrínyi Miklós özvegyének, sógornőjének tőle járt (azaz ezt fizesse helyette a császár). Adjanak neki egy lovas és egy gyalogos ezredet (természetesen ezredek fizetést is hozzá) és ezeket sohase oszlassák fel, végül pedig fizesse ki az udvar Zrínyi 40.000 forintra rugó adósságát.

Zrínyi tehát csak ennyit kívánt jutalmul azért, mert összeesküvést szőtt az udvar ellen, mert franciákkal, törökökkel szövetekezett, illetőleg akart minden áron szövetekezni ellene, de semmi se sikerült neki.

Zrínyi e kívánságai mutatják, milyen kevés szerepet játszott a szegény haza e nagy „hazafi” mozgalmában! De láthatjuk belőle azt is, hogy Zrínyinek megbocsátani nem is lehetett volna, mert se az észretérésnek, se a bűnbánatnak, se jövőbeni megváltozásának még csak a nyoma se volt észrevehető ajánlatában. Egészséges erkölcsi érzékű és józan ítélőképességgel bíró ember ilyen üzenet hallatára nem tehetett mást, mint hogy felháborodik rajta. Bécsben is felháborodtak s bár, hogy Bécsbe felcsalják, jókat üzentek neki vissza, csak

megerősödtek abban a meggyőződésükben, hogy ennek az embernek kegyelmet adni való-ságos örültség lenne, nem pedig uralkodói kegyesség.

A helyzet komikumba csapó fonákságát még növelte, hogy a teljesen ítélőképesség nélküli, gyerekeszű Zrínyi ajánlataihoz saját kezűleg még azt is hozzáírta, hogy a majd neki adandó lovasezredben hatvan ember az ő személyes testőrségét képezze (természetesen császári fizetéssel) és itt egy-egy legény havi zsoldja nyolc forint legyen (természetesen a császár számlájára, mert hiszen másképp nem kellett volna ezt a császártól kérni), s aztán az ezredben neki, az ezredtulajdonosnak legyen egy helyettese is, hogy mikor ő a táborból távol van, legyen kire bíznia a legénységet és ennek a helyettesnek legyen ezer tallér fizetése, azaz hogy ne csak őt magát, hanem még a helyettesét is (azt, aki helyette a munkát végzi) a császár fizesse.

De ezenkívül engedje meg neki a császár azt is, hogy azért a pápától és másoktól is kérhessen segínyt és ez ügyben majd beadandó kérvényeit támogassa majd a császár is ajánlatával. Végül kifejezte Zrínyi még azt a kívánságát is, hogy követte, Forstall is kapjon jutalmat, valami püspökségfélét szülőhazájában, Írországbán.

Ez volt az írásban. Élőszóval Forstall azt adta elő az udvarban, hogy Zrínyi a fejedelemség és a korona után felesége befolyására kezdett törekedni (s ezt a feleséget Bécs mégse büntette meg), de hibáját most már belátta s azért küldte őt — még most is felesége tudta nélkül —, hogy az udvarnak tudtul adja, hogy kész ismét vérét ontani a királyért, sőt kezesül még egyetlen fiát is Bécsbe küldeni, csak „támogassák romló gazdaságát” (ez volt egyik fő oka a bajkeverésnek, az anyagi lehetetlenülés. II. Rákóczi Ferenc, Zrínyi unokaöccse is „romló gazdasággal” és adósságokkal tele bontottak ki zászlait „pro patria et libertate!”) és adjanak neki valami címet (!), ami megfelel állásának, vitézségének, érdemeinek. (Zászlóbontás előtt II. Rákóczi Ferenc is éveken át azért kilincselte, hogy hercegi címe ne csak személyének szójjon, hanem utódait is megillessen.)

Érthető, hogy Zrínyi Péter eme ajánlata épp az ellenkező hatással járt mint amit írója várt tőle. Lipót tanácsosainak az volt a mindenképpen helyes véleménye, hogy a történetek után nem egyeztethető össze a király tekintélyével, hogy Zrínyi tárgyalásokba bocsátkoz-zék. Ha megkapná, amit kér, akkor is csak egy-két évig lenne utána nyugton vagy még addig se, s aztán újabb követelésekkel állna elő.

„Minden elégtelen ember az örökös tartományokból — folytatták — nála menhelyre találna és a felségnek, csak hogy rá vigyázzon, egy külön sereget kellene tartania. Valami csekélységgel nem lehet kielégíteni, nagy dolgot pedig nem lehet neki adni” — volt a véleményük.

Véleményük olvastára megint csak az jut eszembe, hogy Lipót miniszterei nem is voltak egészen olyan „hülyék”, mint a magyar „hazafiak” gondolják. A Zrínyi-ügyben például bámulatosan tisztában voltak a helyzettel és ugyancsak ismerték a „pasast”, akivel dolguk volt.

Forstallt is úgy kezelték a titkos tanácsban, mint „afféle rossz papot és szemtelen barátot”, s ebben is teljesen igazuk volt. Azt is láthatjuk belőle, hogy Lipót „botrányosan” klerikális udvarában éppen nem volt becsülete minden papnak és minden szerzetesnek, hanem csak azoknak, akik megérdemelték. Amelyik püspökséget kérni ment oda, azt lekicsinyelték.

Ha itt valaki esetleg nem tudja megérteni, hogy lehet még egy szerzetes is rossz, azt nemcsak arra figyelmeztetjük, hogy Júdás apostol volt, mégis rossz volt, sőt egy időben még Szent Péter is az volt, hanem arra is, hogy az „afféle rossz papok és szemtelen barátok” sokszor minden emberi gyarlóságuk ellenére is megütik az átlagos, tisztességesnek tartott emberi színvonalat.

Ez a Forstall is csak gyarló volt, de nem gonosz, mivel látta, hogy Zrínyi Béctől most már sokat nem várhat (hogy Forstall bécsi tartózkodása alatt mindenről meg tudott győ-ződni, az azt is bizonyítja, hogy az udvar alakoskodásai a Zrínyinek adandó kegyelemről

csak félhazugságok lehettek, s vagy ha alakoskodtak is, ehhez a mesterséghez nem nagyon értettek. Aki józan eszű volt, mint Forstall is, annak látnia kellett, hogy nem komoly ígéretekről van szó.) Ezért Forstall most már csak azon volt, hogy legalább tanítványán, Zrínyi Péter fián, Jánoson segítsen. (Milyen szép vonás a „szemtelen” barátban!)

Hogy a fiú bajba ne kerüljön, írt Zrínyinek, küldje Bécsbe vagy külföldre. Így ha apja nyer, a fiú is nyer, de ha Zrínyi veszt, a fiú legalább biztonságban lesz. Ez a rossz pap Forstall is jó ember volt tehát. A Zrínyi-családhoz önzetlenül is ragaszkodott, tanítványát pedig őszintén szerette. Mindenesetre hűségesebb szolgája volt a Zrínyieknek, mint Zrínyi Péter a királynak, pedig ő bizonyára nem tett annyiszor esküt a Zrínyiek iránti hűségre, mint Zrínyi a Habsburgok iránti hűségre.

A protestáns elfogultság és papgyűlölet azonban — amiatti örömében, hogy talált végre egy gyarló papot is, és feledve azt is, hogy az ő ügyüket szolgálta ez a gyarló pap — valóságos sátánként festi le ezt a Forstallt, aki Zrínyit Bécsben aljasul elárulta. Tehát egyenesen ezt fogták rá.

„Hogy Forstall nem volt áruló, aki rosszlelkűleg törbe ejté Zrínyit, a titkos levéltár irataiból kétségtelen” — állapítja meg azonban Pauler (I., 369. o.). Bizonyítja ezt az is, hogy apja halála után Zrínyi Ilona is bizalmával tüntette ki ezt a nem ugyan mintaszerű, de nem is rossz lelkű papot. Zrínyi Péternek és Zrínyi Ilonának Forstallnál jobb papok nem is voltak.

Bécs tehát úgy határozott, hogy színleg tovább is kedveskedik Zrínyinek és továbbra is hívogatja Bécsbe. Tattenbachot azonban már elfogatta és a környéken állomásozó csapatok parancsnokai már megkapták a parancsot, hogy Zrínyi és Frangepán ellen vonuljanak, őket leverjék és élve vagy halva kézre kerítsék. Horvátország ugyanis már a nyílt lázadás állapotában volt.

Hitvány magyarok és ócska horvátok ott már a török császár egészségére ittak (Pauler, I., 376. o.), sőt Bukováczy 30 lovasa már a haját is lenyírta és tar fővel járt, hogy a töröknek ezzel is kedvében járjon. Elrettentő példáját adta vele a legundokabb alkalmazkodásnak, árulásnak és az ősi erkölcsökből való könnyed kivetkőzésnek. Csak az vigasztaló ránk benne, hogy horvátok voltak az illetők, nem magyarok.

Mint ilyenkor mindig tapasztalható, a legutúlóbb és legostobább hírek terjednek el a töröknek Zrínyi melletti felüléséről. Az emberek már bizonyosra vették, hogy vége a keresztény uralomnak s a jövő embere Zrínyi. Állítólag Borkovich, a szentéletű ősz zágrábi püspök, mint apa a fiát szokta, intette is Zrínyit, álljon el ördögi tervétől. Zrínyi leült és némán hallgatta, végül pedig így szólt: „Már megtörtént, folyjon, ami folyik, az ördög nevében!” Aztán felszólította a püspököt, hívja föl kanonokjait, hogy álljanak melléje. De a derék püspök, mint illett hozzá, ehelyett azt írta nekik, tartsanak ki királyuk és a keresztény ügy mellett.

Frangepán még Zrínyinél is hevesebben képviselte a gonosz ügyet. Katonái már császári élelmiszerraktárt vertek fel, maga pedig Zágráb ellen vonult. Jellemző, hogy csak harminc lovasa volt, de a városi tanács mégis meghódolt neki. Gyávaságát azzal okolta meg, hogy ő is azon az oldalon fog állni, melyen az ország. Elvei tehát nem voltak, tettei egyedüli irányítója az volt, hogy magát a víz fölé tartsa.

Mennyivel különbek voltak most is a papok! Pedig tőlük nem lehetett volna zokon venni, ha nem akartak volna harcolni, hiszen ők nem a kard emberei. A zágrábi káptalan, az öreg kanonokok nem voltak ennyire kényelmesek vagy gyávák, pedig fej nélkül voltak, mert püspökük ekkor még nem is jött haza Bécsből, ahová Zrínyi küldte.

Ők ki várukban védekezésre készültek. Frangepán mindent elkövetett, hogy megnyerje őket. (De sajnálhatta később, hogy a papok magatartásából nem azt értette meg, hogy neki is azon a párton kellene lennie, melyen a papok vannak, és neki is úgy kellene viselked-

nie, ahogy azok viselkednek! Miért nem vette természetesnek, hogy a papok jobbak is és okosabbak is, mint ő?)

Az még szép volt tőle, hogy nem ment oda hozzájuk és nem pufogtatott neki frázisokat a hazáról, tehát nem tartotta őket annyira ostobának, hogy ezt is érdemesnek tartsa náluk megkísérelni, hanem realisan beszélt. Csak ezt mondta nekik: Legyetek okosak, nem tanácsos az ár ellen úszni! Ne tegyétek ki javaitokat veszedelemnek!

Valóban minden felkeléskor e szempontok szerint igazodtak azok, akik a felkelők mellé álltak, s mivel ezek a hasznossági érvek minden átlagemberre döntők, mindig majdnem mindenki melléjük állt, akinek javai, melyeket a veszedelemtől féltett, a felkelés területére estek. A kanonokokra azonban ezek az érvek nem voltak hatással, mert nem voltak átlagemberek, hanem annál többek, nekik elveik voltak, nekik meggyőződésük volt.

Frangepán Brezovicán még rögtönzött országgyűlés-félét is tartott. Érvei, melyekkel a maga pártjára igyekezett vonni a megjelenteket, a kalandor, nem pedig a szabadsághős hazug érvei voltak. Mindenütt mellőzik a hazafiakat — mondta —, sőt — de ezt már igazán hazudta — legutóbb már azt is megfogadták, hogy a véghelyekre hazafiakat egyáltalán nem fognak kinevezni. A nemesekre adót fognak róni éppúgy, mint a stájerekre és krajnaiakra.

Ebből az, aki készakarva nem fogja be a szemét, láthatja, hogy nekünk, kik az „elnyomás” ellen lázadtunk fel, mennyivel jobb dolgunk volt a Habsburgok alatt, mint az örökös tartományok lakóinak, akik pedig állítólag „kizsákmányolta” bennünket. Ott, hogy kellően tudjanak bennünket támogatni a török ellen, már ekkor is adót fizettek a nemesek, míg nálunk még 1848-ban se.

A Horvátországban lakó oláhokat (valachokat) egészen hazugul azzal izgatta Frangepán, hogy elveszik tőlük szabadalmaikat (pedig hát minden magyar „hazafi” éppen azt kifogásolta, hogy miért adott nekik Bécs szabadalmakat, tehát tulajdonképpen a felkelők akarták ezeket tőlük elvenni) és püspököket, papjaikat el fogják úzni.

A megjelentek nagy része oda is állt a lázadás mellé, de hogy ez csak érdekből és az ijedtség miatt történt, nem pedig mert elégedetlenek voltak vagy mert elnyomottnak érezték magukat, azt jól láthatjuk abból, hogy a rendkívül ügyesen és gyorsan eljáró Herbersteint és Spankaut „útjában mindenütt hűséggel és lelkesedéssel fogadta a nép”. (Pauler, I., 377. o.)

Csak ott állt a lázadás mellé, illetőleg csak ott nem állt egyenesen a császári tisztek mellé, ahol félt, mert élete és vagyona még a lázadók kezében volt.

A híres túrmezei nemesség azonban, mely 48-ban is mellettünk volt, nem pedig horvát vérei mellett, még akkor sem hódolt meg a lázadás előtt, mikor már Frangepán csak 8 napi gondolkodási időt adott nekik ahhoz, hogy „porrá ne égesse” őket. Ők inkább puskát, golyót, lőport kértek Krajnából, mintsem meghódoltak volna. Még attól a hírtől se ijedtek meg, hogy Brezován már 800 török is van Frangepán táborában, pedig akkor még nem tudhatták, hogy a hírből egy szó sem volt igaz.

A két horvátországi nagybirtokos család, a Draskovicsok és az Erdődyek is teljesen a mozgalom ellen voltak, hiszen jószágaikat Zrínyi már előre annak a három emberének ígérte, akik a török szövetség ügyében fáradoztak. A túrmezeieknek azért nem kellett Zrínyi, mert zsarnokoskodott felettük, mint nála gyöngébbek felett (így tartotta meg Zrínyi az alkotmányt, a törvényt és a nemesi jogokat). A Draskovicsoknak és az Erdődyeknek pedig azért nem, mert döllyfös, hányaveti volt hozzájuk és irigykedett rájuk.

Említettük, hogy Herberstein Józsefet csak nemrég nevezték ki károlyvárosi kapitánynak és hogy helyette Zrínyi szerette volna elnyerni ezt a jól jövedelmezőnek tartott katonai állást. Kérdem: Mi lett volna itt, ha még a császári katonai erő is Zrínyi parancsnoksága alatt állt volna? Ellenben láttuk, hogy Herberstein nagyon bevált. Nemcsak hű volt urához, hanem tehetséges is volt. Egészen kisszámú csapattal rendelkezett, lőpora se volt elég még Károlyváros védelmére se, határozott parancsot se kapott még Zrínyi ellen, mégis bátran,

ügyesen és gyorsan ellene indult, bevonult Zágrábba, felégette Bukováczy házát és elfoglalta Brezovicát is. Ezzel aztán Frangepánt dél felől már el is vágta és már menekülni is csak északra, Magyarország felé tudott volna.

Erre a híek és az addig félénkek őszinte lelkesedéssel fogadták a kis császári csapatot, de a lázadók is azonnal meghunyászkodtak és keresték a kegyelmet. Frangepán teljesen elvesztette a fejét, s mivel délre, a tenger felé, amerre birtokai voltak, már nem vonulhatott, kénytelenségből Zrínyihez ment.

Csak a konok Bukováczy nem alkudott. De ő is hátrálni volt kénytelen. Mivel — emlékszünk — azt az üzenetet hozta a portáról, hogy a választ a boszniai basától fogják megkapni s mivel ez a válasz csak nem jött, követet küldött a basához. Ez hossza késedelem után végre megérkezett az üzenettel, hogy a választ a kanizsai basa fogja megadni. (Úgy kell annak, aki azt hiszi, hogy a török jobb, mint még a keresztény császárok közt is a legjobb, s annak szavában jobban bízunk, mint ezében!)

Mit tehettek mást, küldtek a kanizsai basához. Egyúttal figyelmeztették, hogy most már nem üres szavakat várnak tőle, mert Zrínyit már a végveszély fenyegeti. Musztafa basa azt felelte, hogy sajnálja Zrínyit, de ne búsuljon, mert a török császár bőven kárpótolja majd. Ő a segítségre az előkészületeket megteszi, de addig, míg parancs nem érkezik (s eddig még nem érkezett), még akkor se adhat segítséget, ha a németek a szeme előtt vágnának le a törököket. Legfeljebb az esetben tehetne valamit, ha Zrínyi a fiát kezesül hozzáküldi.

Zrínyi a törököt természetesen annál sokkal jobban ismerte, semhogy fiát hozzá kezesül küldhette volna. Helyette ez a kemény katona szinte sírt dühében, s nem lévén már veszteni valója, megkezdte az előkészületeket a végső ellenállásra.

„Előbb, mint ránteszik kezüket — mondta —, megkísérlem a végső eszközöket. Jóságaimat, tisztességemet, becsületemet elvesztettem, még csak a fejem van meg, de azt drágán akarom adni, hogy megemlegessék!” Majd dühében átsapott a másik végletbe. „Beküldöm a fiamat a töröknek kezesül, ha kell, magam is török leszek!”

Aztán biztatta Frangepánt, hogy törjön be Stájerbe bátran, vakmerően. A nép ott is hozzá csatlakozik. (Láttuk, hogy ott a népnek valóban több oka lehetett volna az elégedetlenségre, mint nálunk.) De mihelyt gondolkozni kezdtek, mindjárt látták, hogy nincs kivel betörjenek, mert senki se áll mögöttük, katonáik nincsenek.

Elhatározták tehát, hogy a budai basához küldenek (most már a budaihoz), hogy utasítsa a kanizsait. A törökök azonban még követüket se akarták területükön átengedni. Ekkor üzentek követüknek, hogy jöjjön vissza, erre azonban mégis átengedték (a követ aztán ott is maradt örökre). Ekkor, de csak ekkor és a Bécsből közben visszaérkezett Forstall hatása alatt Zrínyiék újra Bécsbe vetették reményüket és megint írtak a császárnak.

Zrínyi: „Ámbár belső meggyőződéseim szerint sohasem tettem semmit, ami a felség iránt való köteles hűséggel ellenkeznék, mégis nagy szívfájdalommal kellett Forstaltól hallanom, hogy őfelsége nagyon neheztel rám.”

Hát ezek bizony olyan hűségnyilatkozatok voltak, melyek gyerekessége az adott helyzetben kétségbeejtő. Láthatjuk azonban, hogy bűnvallomásnak, tehát bűnbánatnak még a nyoma sincs bennük még most se. Nem javulást ígérnek, hanem fegyverrel kezükben és miközben az egyik basa után a másiknak könyörögnek segítségért, nagy önérzettel hangsúlyozzák, hogy ők sose voltak lázadók s nincs bűn, melyet ők jobban megvetnének, s egész életükben jobban megvetettek volna, mint éppen a lázadás és a hűtlenség.

Bécsben ekkor Frangepánt még bűnösebbnek tartották, mint Zrínyit. Csolnics ugyanis ekkor már meghódolt és beszolgáltatta azt a már idézett felháborító levelet, melyet neki Frangepán írt. Ennek a levélnek a tartalma olyan volt, hogy írójára Bécsben jobban haragudtak, mint Zrínyire. De éppen most láttuk, hogy Frangepán tettei is e levél szellemének megfelelőek voltak. Mikor már fegyverre került a dolog, Frangepán még hevesebb és kérlelhetetlenebb volt, mint Zrínyi.

De tudvalevő, hogy Zrínyi rossz lelke is a felesége volt, az pedig Frangepán testvére volt. Emiatt Bécsben — tévesen — azt hitték, hogy Frangepán a forrása minden rossznak, és hogy az asszonyt is Frangepán bujtotta fel. Láttuk már, hogy ebben tévedtek, mert Frangepán felbujtója is Zrínyi volt. Ezt a per folyamán természetesen az udvar és a kormány is megtudta.

1670. április 13-án (nekik valóban szerencsétlen nap volt ez) éjjel 11 órakor Zrínyi és Frangepán együtt megindultak Bécsbe, Zrínyi fiával, Jánossal. Forstall már előbb elindult ugyanoda. Meghódolásuk, mint láttuk, nem nagy érdem volt, sőt tulajdonképpen semmit se jelentett, hiszen nem ők hagyták el a rosszat, hanem a rossz hagyta el őket.

Mit is csinálhattak volna már otthon, hiszen Herberstein ügyessége és gyorsasága miatt már menekülni is csak északra, Magyarország felé lehetett, s ha el is tudtak volna jutni szerencsésen a Felvidékre, idegen segítség nélkül ott se lehetett már több reményük, mint szűkebb hazájukban. De mivel a Felvidéken ők erőt nem képviseltek, mert ott volt a birtokuk, vezető szerepet ott már nem is játszhattak volna.

Zrínyi nagyratörő felesége, romlásuk oka, ott volt útrakészülődésüknél is. „Isten veled” — mondta neki férje és lóra vetve magát, megindult sógorával a sötét éjszakába. Az asszony szemében egy könnycsepp se rezgett, de arra gondja volt, hogy távozásuk után gondosan elégessen mindent, ami árulója lehetne.

Április 16-án mentek keresztül Kőszegen, s ott Somogyi András, a legtekintélyesebb és leggazdagabb ottani protestáns városi szenátor, aki a neve után ítélve kivételesen a német városban is magyar lehetett (tudvalevő, hogy Vas megyében elég nagyszámú lutheránus magyarság is lakik s ezekből való beszármazott lehetett), mint kísértő, még most is felkereste Zrínyit (milyen jó kémszervezetük lehetett, hogy még azt is tudták, hogy Zrínyi utaznak és hogy mikor utaznak), s rá akarta venni, hogy ne adja meg magát, hanem menjen a Felvidékre Rákóczihoz. Zrínyi és sógora azonban most már végleg elszánta magát és folytatta útját, bár a jóban most már nem Zrínyi, hanem Frangepán volt a vezető. Zrínyi még ekkor is habozott, hogy ne forduljon-e mégis vissza.

De elégedetlenségről, elnyomásról, nemzeti ellenállásról is mit mesélnek nekünk, mikor az egész környéken annyira eszébe se jutott senkinek állítólagos „szabadságát” védeni, hogy mire Zrínyi és társa megérkezett Bécsbe, akkor már Horvátországban, melynek bánja volt, egy talpalatnyi hely se volt, mely törvényes királyának meg ne hódolt volna. (Pauler, I., 401. o.)

Bécsben nagy szerencsének tartották, hogy Zrínyiék előbb lázadtak fel, mint a Felvidék, mert ha a baj mindkét helyen egyszerre tört volna ki, nem lett volna erejük mind a két helyen egyszerre fellépni ellene. Zrínyi Bécsben most már készséggel vállalkozott arra, hogy Rákóczinak megírja, hagyjon abba mindent. A török nem jön, nincs értelme már semminek, s egyébként is a legjobb az egyenes úton járni. Kövesse az ő példáját.

Érthető, hogy a protestáns felekezeti okokból a katolikus délvidékeknél sokkal engesztelhetetlenebb felvidéki protestánsok megbotránkoztak Zrínyinek részükre oly keserves csatlódást jelentő üzenetén. „Nem olvasta, sem láttam — írja egyikük — olyan embert, aki ily rövid idő alatt ily rettenetes dolgot cselekedjék; először megcsalja nemzetét, aztán királyát, aztán a törököt.” (Pauler, II, 43. o.)

Igaza van a felháborodónak. Zrínyit nem lehet megmenteni. Még Acsády is kénytelen követ vetni rá. Azon azonban a jó protestáns elfelejtett megbotránkozni, hogy a török is becsapta Zrínyit, nem pedig csak ő a törököt.

A büntetés

Zrínyi és Frangepán pere

Bécsben nem csaptak le rögtön az oda megérkezett Zrínyiékre. Nem vetették őket azonnal börtönbe. Eleinte még kardjukat se vették el. A két felkelő csak lassan kezdte érezni mind kellemetlenebbül, hogy tulajdonképpen fogoly. Eleinte látogatókat is fogadhattak. Őröket is csak attól kezdve állítottak ajtajaik elé, hogy az a kósza hír terjedt el, hogy Frangepán szökni akar. Frangepán akkor még olyan úrnak képzelte magát, hogy felháborította az ajtaja elé állított őr. Ő nem jött volna Bécsbe — önértzeteskedett —, ha bűnösnek érezte volna magát. Zrínyivel egyetemben a gáncstalan lovag felháborodásával adták át őröknek megsértődöttségükben akkor még oldalukon levő kardjukat, s meglepődtek, hogy az őrök el is fogadták tőlük ezt a felajánlott kardot.

Aztán egymást után írtak a császárnak, a minisztereknek önigazoló leveleket, melyek azonban — sajnos — csak azt bizonyították, hogy még mindig olyan messze vannak az őszinte bűnbánattól, mint Makó Jeruzsálemtől.

Zrínyi azt írta, hogy sohasem volt komoly szándéka, hogy a törökkel szövetezzék, s erre a hamis állítására mindjárt meg is esküdött. „Sic me Deus adjuvet in ultima hora mortis meae.” Isten úgy segítjen meg halálos órámon.

Ő nem komolyan, hanem csak kémkedés céljából küldte Bukováczyt a törökhöz — állította —, mikor pedig azt kellett látnia, hogy az tényleg a törökkel tart, éppen fegyverrel akart ellene menni, mikor már ott volt Herberstein és Spankau és azok nemcsak Bukováczyra, hanem őrá is rátámadtak. Csak ekkor, tehát kénytelenségből és kétségbeesésében állította fel ágyúit a csáktornyai bástyákra és küldött segítségért a basához, de ennek se lett semmi eredménye, mert maga se akarta, hogy legyen, hanem elodázta a dolgot.

Ő Herbersteinnel is könnyen el tudott volna bántani, ha akart volna, de a felség iránti tiszteletből nem akart. Most aztán lakol azért is, amit nem tett. „De legyen ezért is és mindenért áldott az Úr neve.” A késő kor gyermekének pedig mindezek láttára az jut eszébe, hogy ez a Zrínyi Péter sokkal jobban értett a hazudozáshoz és a hamis eskükhöz, mint amennyire az ilyesmihez hazafiak és hősök szoktak érteni.

Frangepán se volt egy cseppet se különb nála. Sőt. Ő — írta — csak azért tartott fenn érintkezést a rosszban Zrínyivel (láthatjuk, hogy Zrínyit nem menti, csak magát, és hogy ő maga mennyire gonosznak tartja Zrínyit, s hogy megcáfolja, amit Zrínyi a maga mentségére mond), hogy bizalmát megnyerje, terveit kipuhatolja s kivitelüket megakadályozza.

Azt a borzasztó levelet is csak ebből a célból írta Csolnicsnak. „Csak politikából és szükségből” írta benne azokat a gyalázatos dolgokat a német nemzetre és a császár személyére, de elismeri, hogy még ilyen célból se lett volna szabad s ezért térden állva kér bocsánatot. (Ez tényleg banditamorál.) Csak most, mikor Zrínyihez Csáktornyára ment, tudta meg Zrínyi terveit, hogy a törökkel akarja megijeszteni az udvart, hogy kedvezményeket csikarjon ki tőle.

Ő más módszert ajánlott, melyet aztán Zrínyi is elfogadott. Híreszteljük el, hogy a török mellé álltak, hogy a hír az udvar fülébe is eljusson, hogy alkalmat adhassanak neki, hogy nyilatkozatra szólítva fel őket, hűségüket tanúsíthassák.

A császári élelmiszerszállítmányt csak azért foglalta el, hogy rossz kezekbe, a Bukováczyéba ne kerüljön, s így a felségnek ezzel is szolgálatot tegyen. Hűségét mutatja az is, hogy Herberstein elől kardcsapás nélkül vonult Csáktornyára. Itt tudta csak meg Zrínyitől, hogy ő a magyarokat felkelésre izgatta, hogy Tattenbachhal is cimborál, a mainzi érsekkel és a francia követtel összeköttetésben áll s Velencével is. A maga mentsége közben tehát megcáfol mindent, amit Zrínyi hozott fel önmaga mentségére. Zrínyi üzemeit — mondta

— szívesen jelentette volna őfelségének, de akkor már Csáktornyan Zrínyi hatalmában lévén ez nem volt módjában.

Érthető, hogy ilyen levelek olyan hatóságok előtt, akiknek minden, ez állításokkal ellenkező eredeti bizonyíték már a kezükben volt, csak ártotta íróiknak. Hiszen csak a vádlottak rosszlelkűségét és azt bizonyították, hogy nem a bűnbánat beszél belőlük, hanem csak a bőrüket mentik még pedig nem hősök, hanem közönséges bűnözők módjára, sőt még a legelemibb betyárbecsületet is lábbal tapodva.

Még Zorzi, a velencei követ is azt jelentette 1670. május 3-án, hogy Zrínyiék „jól megfontolt mesterkedéseket akarnak hiábavaló mentségekkel elűtni”. Így aztán nem csoda, hogy Barberino bíboros, aki sógora volt Frangepánnak és levelet írt érdekében a császárnak is és az anyacsászárnénak is, sőt külön levelet is küldött ez ügyben Bécsbe, semmit se tudott elérni közbenjárásával. Épp így hasztalan fáradt Zrínyiék érdekében a pápai nuncius is, akit pedig Szelepcshényi prímás és Pálffy Tamás püspök-kancellár is támogatott.

Bécsben egyenesen furcsállották, hogy főpapok buzgólkodnak a török cimborái mellett, mint ahogyan Szálasiék is kifogásolták a főpapoknak a zsidók melletti, a kommunisták pedig utána a nyilasok melletti buzgólkodását. Egyik se akarta megérteni, hogy ez egyszerűen felebaráti szeretet, irgalom volt, sőt ellenségszeretet, melyet részint a velünk született emberiség, mely megsajnálja a már pórul járt bűnöst, részint a keresztény tökéletesség ír elő (mint ellenségszeretetet).

Az 1670. június 26-i kihallgatáson, melyet Hoher végzett, mely reggel héttől délig tartott, s melynek megkezdése előtt figyelmeztette a kihallgatottat, hogy úgy mondjon igazat, hogy Isten előtt az örökkévalóságban is számot adhasson róla, noha Zrínyi azt válaszolta, hogy sose volt kenyerre a hazugság, természetesen mégis sok valótlan mondott.

Többek közt, hogy Bargiglit nem a főhercegnő és a lengyel király közti házasság megakadályozása céljából, hanem csak azért küldte Lengyelországba, hogy számára a lengyel mentességet megszerezze, ami egy nyilvánvaló tény legszemtelenebb letagadása volt. Ez nem volt akadálya annak, hogy mikor a kihallgatás befejeződött, nemesi szavát ne adja, hogy minden igaz, amit mondott. (A kihallgatáson melleleg néhány hordó bort is kért Csáktornyáról. Ezt csak azért említettem meg, mert sejteni lehet belőle, milyen dolguk volt a foglyoknak a börtönükben.)

Mikor Hoher felolvasta neki március 21-i, Frangepánnak írt levelét, mely nagyon terhelő volt rá, mert Frangepánt gyors cselekvésre sürgeti benne, Zrínyi szenvedélyes lelkét nagy harag fogta el Frangepán ellen, mert azt hitte, hogy ezt a levelet csak Frangepán adhatta bírái kezébe. Pedig a valóság az volt, hogy e levelet Frangepán soha meg se kapta, hanem elkallódott. Egy katona találta meg, fojtást csinált belőle a puskájába s így összegyűrve került aztán véletlenül a bécsi hatóságok kezébe (tökkelütöttségük újabb bizonyítékeként).

E levél ellensúlyozására Zrínyi már június 27-én újabb felterjesztést írt, hogy veszélyessé vált helyzetében tisztázza magát. E felterjesztésében — példátlan jellemtelenséggel — minden szegény Frangepánra igyekezett hárítani, akire pedig — mint látható — teljesen alaptalanul haragudott meg.

Azt írja e felterjesztésében, hogy ő Frangepán zágrábi dolgairól nem is tudott. A Felvidékre is csak azért írta, hogy fogjanak fegyvert, mert a török segítsége biztos, mert erre Frangepán felhívta. Neki eszébe se jutott volna, ha Frangepán nem ír neki, hogy izgassa a magyarokat. (Látjuk, hogy előbb Frangepán, most meg Zrínyi, tehát ez a két nemzeti hősünk beszél úgy, mintha a „magyarok” egy tőlük teljesen különböző nemzet volna.)

„Frangepán ismét sürgetett — írja benne újra. — A budai vezérnek se írtam volna — hangsúlyozza —, ha a markéz (Frangepán) nincs. Katonákat se toborzott volna, ha a markéz szegény nőmet rá nem veszi. Szóval a markéz volt mindennek az oka, kit ifjúsága, tűz

és nagyravágyása ragadott el, de idővel — hiszem — észre fog térni és fogja tudni szolgálni a felséget és a hazát.” (Milyen szélhámos stílusú védekezés!)

Frangepán június 26-án délután öt órakor kezdődő kihallgatásán kereken tagadta Zrínyi azon állítását, hogy ő lett volna az izgató s Zrínyi állításának cáfolatául fel is mutatta Zrínyinek egy március 24-i, hozzá írt levelét. Éppen ellenkezőleg, ő, Frangepán, csillapította állandóan Zrínyit. Zrínyi még akkor is fogadkozott, hogy Herbersteinen bosszút áll, mikor fiát már felküldte Bécsbe. Sőt még azt is mondta még ekkor is, hogy törökké lesz, hogy a török bízhasson benne.

Mikor tehát Zrínyi látta, hogy a török nem segíti, mivel azt gondolta, hogy a segítség azért késik, mert a török nem bízik és nem is bízhat a gyaúrban, még az a gondolat is felmerült benne, hogy mohamedánná lesz. Ha nem lett volna már késő, kétségbeesésében, illetőleg — mint látjuk — dühében és bosszújában bizonyára meg is tette volna még ezt a lépést is. Láthatjuk belőle, mennyire nem meggyőződésből történt Zrínyi meghódolása s mennyire nem érte volna el célját igazságszolgáltatás helyett a kegyelmezés.

Ő — folytatja Frangepán — hozta fel Zrínyit Bécsbe is (láttuk, hogy ez is igaz), mert másképp Zrínyi nem Bécsbe, hanem a Felvidékre ment volna. Frangepán azt is elismerte, hogy Bargiglit valóban a főhercegnő házasságának megakadályozására küldték Lengyelországba, és hogy Zrínyi írta a felségsértő utasítást. Ő csak lefordította. Eközben, mivel igen durvának találta, itt-ott még enyhíteni is akart kifejezésein, de Zrínyi nem engedte.

Zrínyi nagyon nyugtalankodott is e levél miatt börtönében. Nem bűnbánat volt ez még most se, hanem csak félelem a büntetéstől. Érezte, hogy nagy baj van, hogy igen sok a bizonyíték ellene, hogy tagadása nem használ neki, hanem inkább árt, mert csak bűnös voltát súlyosbítja. Oligarchadölyfe azonban párosulva még logikátlanságával, mégse tudta megérteni, hogy lehet őt ilyen hosszú időn át börtönben tartani. Még mindig olyan nagy úrnak tartotta magát, hogy nem tudta a dolgot mással magyarázni, mint csak azzal, hogy azért nem merik szabadlábra helyezni, mert félne, hogy bosszút áll megalázásáért.

Ezért már júliusban újabb emlékiratot szerkesztett Hoher és a császár számára. Ebben felajánlotta, hogy hajlandó az Oltáriszentség előtt megesküdni, hogy bosszúra soha nem fog gondolni, ha szabadon bocsátják. Ez az ajánlat világosan mutatja, mennyire hiányzott az ítélőképesség abból az emberből, aki túlzott önbizalmában országos szerepre, hazája felszabadítására érezte magát hívatva. De eme ajánlatával azt is világosan bebizonyította, hogy alapján véve még mindig az, aki volt.

Azt is elfelejtette szegény, hogy az eddig történetek után ki adott valamit az ő akár az Oltáriszentség előtt leteendő esküjére? Hiszen 1666. december 10-én Zrínyi is, Nádasdy is (és Wesselényi is), „mi, kik az ország első oszlopai vagyunk” (valóban az ország három legnagyobb méltóságát töltötték be, a nádorit, az országbíróit és a horvát bánit), okmányt állítottak ki, írtak alá és pecsétjükkel megerősítették, melyet így fejeztek be:

„Mi hárman hittel kötelezzük arra magunkat, hogy mint az ilyen derekas dolognak, titokban kell maradnia, s úgy folyhatna jobban a feltett jó (?) szándékok. Assecuráljuk azért egymást mi parolánkra, annak és hitünknek, sőt lelkünk üdvösségének elvesztése alatt, hogy ezen munkálkodásunkat és kötelességünket és amellet föltett szándékunkat és igyekezteinket senkinek semminemű okból ki nem jelentjük semmi móddal, sőt azokat is, kik ezen dolgokban tudósak, titokban tartjuk hasonlóképpen...”

„Sőt mivel minden dolognak az ő kimenetele bizonytalan, ha ezen okokból vagy mindnyájunknak vagy akármelyikünknek, sőt azoknak is, akik a mi akaratunkból tudósak ezen dologban, akárkitől, senkit ki nem véve, persecutiója (üldözése) lenne, tartozunk azt perpetuo obligamine (örök érvényű kötelezettséggel) minden úton és módon, minden tehetségünkkel pártul fogni és a galibából kisegíteni. Adtuk azért egymásnak kezünk írása és pecsétünk alatt kelt levelünket, hogy gyakran szemünk előtt viselvén ezen dolognak és kö-

telességünknek violálásával (megsértésével) lelkünket az örök kárhozatra ne vessük és e világi mód szerint becsületünket meg ne sértsük és el ne veszítsük.”

De ez még nem volt elég. Már egy jó héttel utána, december 28-án, Nádasdy és Zrínyi, tovább Nádasdy és Széchy Mária megint újabb hitlevelet adtak egymásnak. „Nádasdy és Zrínyi megesküdtek egymásnak, hogy szövetségükben holtig (!) megmaradnak, egymás előmenetelét és érdekeit mindenben előmozdítják, egymás titkait egymás akarata nélkül senkinek fel nem fedik, ha pedig különben cselekednének, büntesse meg Isten őket, mint hitszegőket, a világnak rettenetes példájára.” (Pauler, I., 116. o.)

„Ezt — írják —, ha kíváncsi, nagyobb biztonság okáért véremmel is subscribálnom, sőt arra is felelek, hogy mindenben pártját fogva neki élek, halok, mind szerencsékben, mind szerencsétlenségekben, ha valamit hallok ártására valót, róla, mint igaz esküdt öccse, megintem. Úgy segítsen Isten, valamint ezeket szívből kívánom.”

Nádasdy viszont és Széchy Mária december 29-én kölcsönösen keresztény hitükre fogadták, hogy egymás jóakarátában megnyugodván, titkaikat híven megőrzik, előmenetelükre tehetségükhöz képest mindent híven és igazán elkövetnek, „úgy mint egy tökéletes szívű emberhez kíváncsi”.

Végül 1667. szeptember elsején Keresztúron Nádasdy és Zrínyi Apafinak adott hitlevelükben így írnak: „mivel a nádor által kötött szövetséghez ők magukat nem csatolhatták, fogadják most keresztény hitük lelkiismerete és lelkük üdvösségére, hogy szövetségüket a fejedelemmel szentül és igazán megtartják, Erdély és fejedelmének romlására és veszedelmére nem igyekeznek, a dolgokat titokban tartják és akikkel nem illendő, nem közlik, a Magyarország ügyeire elköltött és elköltendő kiadásokat megtérítik és az interesszátus atyafiakkal tehetségük szerint Erdélynek és fejedelmének dolgait segítik”. Az Atya, a Fiú és a Szentlélek, teljes Szentháromság, egy bizony örök Isten, a boldogságos Szűz és Istennek minden szentjei úgy segéljék őket”.

Mikor Zrínyi bécsi börtönében az Oltáriszentségre leteendő esküjét ajánlotta fel bizonyítékul, hogy nem fog bosszút állni, ha visszaadják szabadságát, hányszor szegte meg már addig azokat a borzalmas esküket, melyeket most idéztünk? Hányszor játszott már el „paroláját”, „evilági mód szerinti becsületét”, sőt „örök üdvösségét” is! Hányszor lett már arra „hitszegő”, hiába „subscribálta még vérével is” azt, amit aláírt! Hányszor bizonyította be arra már, hogy nem „tökéletes szívű ember!”

Azt ígérte „az Atya, a Fiú és a Szentlélek, teljes Szentháromság, egy bizony örök Isten, a boldogságos Szűz és Istennek minden szentjei nevében”, hogy „titkait megőrzi”. Hányszor adta már paroláját, hitét, becsületét, örök üdvösségét nemcsak arra, hogy társait el nem árulja, hanem még arra is, hogy minden bajból kimentí őket. És ennek ellenére hányszor jelentette ő maga személyesen Bécsben a titkot és árulta be társait (csak magát nem)! Szerencsétlen sógorát, akit egyedül ő rántott be a bajba, akinek ugyanilyen, szinte a vérével írt esküdözésekkel kötötte le magát, csak az imént árulta el, sőt hazugul és gyaláztatosan, egyedül azért, hogy magán segítsen, még meg is rágalmazta s olyanokat fogott rá, melyeket sose tett.

Igaz, felhozhatnánk Zrínyi mentségére, hogy valamennyi társa (azonban csak ez az igazi nagy „hazafias” szégyen!). Nádasdy is, Széchy Mária is, sőt még Frangepán és Rákóczi is, sőt az alvezérek: Bory Mihály, Leszenyei Nagy Ferenc, Iványi Fekete László stb.) is ugyanilyen jellemtelenek, becstelének és esküszegők voltak. Ők is mindnyájan megtették azt, amit Zrínyi, sőt akkor, mikor már nem vehette hasznukat, feljelentette őket még maga a francia király és a szultán is, de ez sem Zrínyi becsületét nem adja vissza, se esküjének megszegését nem teszi meg nem történtté.

Mindez egyedül csak azt bizonyítja, hogy nemcsak ő volt méltatlan arra a szerepre, melyre vállalkozott, s melyet történetírásunk még ma is hazafias szerepnek tart, hanem valamennyien, akik a mozgalomban részt vettek. De viszont ez meg annak bizonyítéka, hogy

maga a mozgalom is mint ilyen, hitvány volt, legalábbis jó vagy nemes semmiképpen se lehetett. Hogy nem a haza ügyének munkálkodásáról volt ott szó, hanem értéktelen, de annál nagyravágóbb alattvalók bűnös lázadása volt a törvényes hatalom ellen, melyet pedig „az Atya, a Fiú és a Szentlélek, teljes Szentháromság, egy bizony örök Isten” akarata rendelt főlénk és szabta meg, hogy tiszteljük és engedelmeskedjünk neki és amely törvényes államhatalmat akkor éppen az uralkodók emberileg egyik legfeddhetetlenebbje képviselte.

De nemcsak maga Lipót volt ennyire feddhetetlen, hanem Pauler tanúsága szerint hatóságai is. Portia „jólelkű, becsületes” (Pauler, I., 41. o.), Schwarzenberg „scrupulosus” (Pauler, II., 298. o.), amely szó tudvalevőleg annyit tesz, mint túl lelkiismeretes, olyan ember, akinek még akkor is lelkiismereti aggályai vannak, mikor erre semmi ok sincs (de jó lett volna, ha Zrínyi és társai is ilyenek lettek volna!), Lamberg „kegyességre hajló” (Pauler, II., 298. o.). Montecuccoli (Zrínyi Miklóssal együtt — mondja ugyancsak Pauler — „egyaránt vitéz katonák, jeles írók, eszes államférfiak voltak”. (Szilágyi, VII., 155. o.) Hocher „önzetlen becsületessége csak a közjót hordta szívéen”, aztán „majdnem antik erényű férfiúnak tűnik fel, ki azonban oly kérlelhetetlen és szigorú is volt, mint a régi Róma férfiai” (Pauler, I., 287. o.), Abele „Hocherrel hasonfajta”. (Pauler, II., 107. o.)

Láttuk, milyenek voltak a „szabadsághősök”, most láttuk azt is, milyenek voltak bíráik, illetőleg a nemzet „elnyomói”, a miniszterek és a titkos tanács tagjai. Lehet-e hát még vita is arról, hogy melyik oldalon állt az igazság, a becsület és az erkölcs? De azért — mert a „hazafias” közszellemet kötelességének érezte kiszolgálni — még Szekfű is milyen gúnynyal, gyűlölettel, sőt megvetéssel ír Hocherről vagy Abeléről!

Zrínyi, miután az Oltáriszentség előtt leteendő esküt ajánlotta annak bizonyítására, hogy nem fog bosszút állni a császáron vagy tanácsadói, arról a magyarságról, melynek állítólag szabadsághőse, sőt később vártanúja lett, ilyen véleményt adott beadványában: „A magyarok mindig lázadásra hajlottak. Ő nem tudja, azért-e, mert szabadságukat sértegetik vagy mert az már a vérükben van. Azt hiszi azonban, hogy mindkét okból.” (Pauler, II., 114. o.) Neki sikerült megnyerni szeretetüket (megint olyanformán ír tehát, mintha maga nem is tartozna közbük) és csillapította őket.

E beadványában azonban szegény Frangepán ellen már egész gyűlölettel rohan ki, pedig előbb még — mint láttuk — rágalmi mellett néhány szerető szava is volt róla.

„Frangepán ellensége — írja. — Mindig gyűlölte őt. Mikor először jött haza Olaszországból, az egész Zrínyi-családot ki akarta irtani. Később méreggel tört ellenük, de a cselédjeik figyelmeztették őket a veszélyre. Mikor harmadszor érkezett haza Olaszországból, itt Bécsben minden ok nélkül párbajra hívta ki. Lehetséges-e hát az, hogy ő mégis rábízta volna titkait?”

Közben a bécsi kormány Rákóczitól megszerezte azokat a leveleket is, melyeket neki írt. Zrínyi elismerte, hogy mikor vejének, Rákóczinak azt írta, hogy megvan már a török segély, az mind csak hazugság volt, mellyel azért élt, hogy a magyarokat végleg rá tudja bírni, hogy pénzt küldjenek neki. Szép kis hazafias hős!

Eközben Frangepán iratai között megtalálták a Bargiglinek írt végzetes utasítást is, sőt követsége eredményéről még Bargigli jelentését is. Hocher ezt egyelőre nem mutatta Zrínyinek, hanem előbb újra megkérdezte tőle, hogy még mindig megmarad-e azon állítása mellett, hogy csak a lengyel nemesség megszerzése céljából küldte ki Bargiglit. Zrínyi újra hangsúlyozta ezen állítása igazságát. Ekkor Hocher elővette és megmutatta neki a tényleges utasítást. Zrínyi most azzal állt elő, hogy azt Frangepán írta, nem pedig ő, sőt ő még külön is kérte Bargiglit, hogy ezt az utasítást ne használják fel. Ekkor közölték vele, hogy Frangepán azt vallotta, hogy az utasítást Zrínyi írta.

Ekkor lekezdett jajgatni és esküdni, hogy ez nem igaz, hiszen neki nincs is annyi esze, hogy egy ilyen levelet meg tudott volna írni. Felajánlotta, hogy kész az Oltáriszentségre megesküdni, hogy nem igaz! Ez az állítás — mondta — csak Frangepánnak afféle

talján furfangossága. Azt is tagadta, hogy Tattenbachot ő beszélte rá az összeesküvésben való részvételre. Mikor közölték vele, hogy Tattenbach ezt vallotta, ezt válaszolta: „Az Isten verje meg!”

De a sok megszegyenülés hatása alatt azt is mondta, hogy sose gondolta volna, hogy valaha minden szaváról számot kelljen adnia, s hogy nem hiszi, hogy akár az utolsó ítéleten is ilyen keményen fogják felelősségre vonni, mint most. (Batthyány Lajos 1849-ben szintén ilyen túl keménynek találta kihallgatását, pedig olyan ember hallgatta ki, aki felcsúszásától meg volt vesztegetve. Nem annak bizonyítéka-e ez, hogy mind Zrínyi, mind Batthyány nagyon is bűnösök voltak, s „az osztráknak” velük szemben egészen feltűnően igaza volt?)

Abelér egyébként Zrínyi e megátalkodása, hazudozása, hamis esküdözése és szenvedélyessége olyan rossz hatással volt, hogy mikor utána Zrínyi őt börtönébe kérte, nem mert hozzá odamenni. Ő a bánt — mondta — csak kétszer látta életében, ezen a két kihallgatáson. Ezen kívül vele soha egy szót nem szólt. De nem is tudja, hogy miért, de önkéntelenül irtózik ettől az embertől. Egyébként Zrínyi ekkor azért hívatta, mert azt akarta vele közölni, hogy a Bargigli-utasítást Frangepán írta, s neki csak elolvasásra adták át. Frangepán bízta, sarkallta a dologra, tehát ő a főbűnös. Hoher és Abele azonban e makacs kijelentésre személyes tapasztalataik és a tárgyi bizonyítékok alapján azon a véleményen voltak, hogy Zrínyit már egészen elhagyta az Isten.

Egy újabb vallomásában (augusztus 13.) már Frangepán is egyenesen befektetni igyekezett Zrínyit, önmagát azonban még mindig azzal igyekezett védeni, hogy csak színleg és hogy a felségnek használhasson, vett részt Zrínyi gonoszságaiban. Minden — mondta, de ezzel egyúttal meg is cáfolta előbbi állítását — csak azért történt, mert a grazi kormányzó nem iktatta be segniai kapitányságába. E mellőzés, e megvetés miatt protestáns már nem is maradhatott a végvidéken. (Milyen beteges hiúság és túlfűtöttség! Hiszen csak azért nem iktatták be, mert szuverén úr, tehát még a császártól is független akart ott lenni. Az csak nem sértő, ha ebbe nem egyeznek bele? Hiszen nem is érdemli meg az uralkodó nevet az, aki még ilyesmibe is beleegyezik!)

Csak azért állt Zrínyi mellé — folytatta Frangepán —, hogy bosszút álljon a stájeréken és megmutassa nekik, ki ő. Pedig hát csak azt mutatta meg vele nekik, milyen gyerekes, fegyelmezetlen, elbizakodott és a bőrébe nem férő alattvaló. Ennek megmutatásával pedig ugyancsak keveset használt nemcsak a tekintélyének, hanem még a becsületének is.) Ha Segniában beiktatják — mondotta — az egész baj elmaradt volna. (De meddig? Kivált mikor ezzel csak lovat adtak volna alá, mert hiszen azzal lett volna egyértelmű, hogy ő Segniában még a császártól is független, tehát az ország törvényei felett álló úr.)

Egyébként Frangepán a börtönben költeményei rendezésével foglalkozott, mert mint említettük már, költő volt.

Zrínyi újabb emlékiratot adott be. Úgy látszik, az esze kezdett már kinyílni, mert most már nem büntelen voltát bizonygatta, hanem fő célja már csak az volt, hogy azt a kegyelmet, melynek megcsillogtatásával Bécsbe fölcsalták, meg is kapja. Nem igazságot kívánt tehát most már, hanem irgalmat. „A császári sas — írta benne — nem fogdos legyeket és a nagylelkű király szavait nagylelkűen kell magyarázni, nem pedig szörszálhasogatva kibebítni.”

„Szenvedünk, mégpedig — úgy vélem — a haza törvényei és jogai ellen, melyeket felséged esküvel megerősített és amelyek szerint senkit elfogni, javaitól megfosztani, senki ellen végrehajtást intézni, senkit megbüntetni nem szabad, mielőtt törvényesen meg nem idéztetett és védelmének meghallgatása után törvényes bírása által el nem marasztaltatott... Méltóztassék Felséged kegyelmesen megfontolni, hogy ránk nézve a császári vagy más tartománybeli törvények nem alkalmazhatók és Felséged a magyar törvényekre kötelezte magát.”

De hogy esze csak milyen lassan kezdett visszatérni, azt a Lipót esküjére való hivatkozáson kívül még az is bizonyítja, hogy még mindig azzal fejezi be, hogy újra ígérgeti, hogy ha kegyelmet kap és kiszabadul, soha bosszúra vagy megtorlásra gondolni sem fog.

Amire itt Zrínyi hivatkozik, hogy ti. sem őt, sem más magyar nemest a magyar törvények szerint addig elfogni nem szabad, míg törvényes eljárás a bűnt rá nem bizonyította és törvényesen ki nem mondták felette az ítéletet, számtalanszor hallottuk már hangoztatni a Habsburgok ellenében. Azt azonban mindig elfelejtik az ezzel érvelők, hogy ezt az annyit emlegetett magyar törvényt sose tartotta meg senki, a legkevésbé azonban azok, akiket legnagyobb hazafias büszkeségeink közé számítunk (például Mátyás király, Bocskai, Bethlen, a Rákócziak stb.). A magyar főurak még kevésbé tartották meg, mint királyaink.

Senkit megbüntetni, javaitól megfosztani, börtönbe vetni nem szabad törvényes eljárás nélkül, mondja a királynak Zrínyi Péter. Arra azonban nem gondolt, hogy hány nemes embert büntetett már meg, vetett börtönbe és fosztott meg már javaitól — világos, hogy törvényes eljárás nélkül — nemcsak ő maga, hanem még bátyja, a költő, a Péter felett toronymagasan álló Miklós is, aki még apósa várára is fegyverrel támadt, hogy őt önhatalmúlag megfenyítse.

Alig volt olyan főúr akár Magyarországon, akár a szabadság állítólagos hazájában, Erdélyben, akinek váraiban egy-egy köznemes, akire a főúr valamiért megharagudott, börtönben ne sínylődött volna. Világos, hogy ez is mindig törvényes ítélet nélkül volt, hiszen a nemes nem tartozott a földesúr úriszékének illetékessége alá.

A kálvinista gróf Bethlen Lajos Erdélyben, ahol pedig — azt hinnénk — jobban hozzá voltak szokva az emberek a magyar törvények becsületes megtartásához, mert nem voltak Bécs „igája” alatt, anélkül, hogy bármi büntetést kapott volna érte, még azt is megtehetette és még csak nem is Zrínyi Péter körében, hanem csak néhány évvel a nemesség megszületése előtt, az 1840-es években, hogy birtokán, Kerlésen, egy köznemes, akire megharagudott, hátrafelé egy szamar hátára kötötzetett, úgyhogy kezével a szamar farkát kellett fognia és úgy vezettette végig a falun., felváltva egyszer őt korbácsolgatva, egyszer a szamarat. (Pálffy János: Magyarországi és erdélyi urak, 92. o.) Vajon szégyenített-e meg valaha így Habsburg király magyar nemest?

Az ilyesmik csakugyan törvénysértések voltak, melyek olyan magánemberek részéről értek magyar nemeseket, akiknek önkényesen büntetniük akkor se lett volna szabad magyar nemeseket, ha csakugyan bűnösök lettek volna azok, akikkel önkényeskedtek. Mindez egyszerűen a nyers erő, az ököljog uralma volt a jog felett s mint láthatjuk, előfordultak nálunk még a nemesi kiváltságok utolsó éveiben is és a „szabad” Erdélyben is. Ellenben Zrínyi és társai esetében, akiket a Habsburg király törvényes bírák elé állított és akikről még az édesanyjuk se tagadhatta, hogy bűnösök voltak és megérdemelték a halált, törvénysértésről beszélni csak kortesfogás céljából való szőrszálhasogatás.

Ezt a nemesi kiváltságot védő magyar törvényt csak azért hozták, hogy a túlkapásokat és az önkényeskedést megakadályozzák, de nem azért, hogy az igazságszolgáltatást lehetetlenné tegyék, a bűnt pedig büntetlenné. Pedig hát ez lett volna az eredmény, ha a Zrínyi Péter-féle hűtlenségi és hazaárulási esetekben is csak akkor hajtották volna végre a letartóztatást, mikor a halálos ítéletet a bíróság már kimondta. Az ilyen eljárás egyenesen nevetséges lett volna.

Ilyen „törvénytartás” mellett a gonosztevő köznemesek egytől egyig nyugodtan megszökhettek volna, a Zrínyi-féle nagy halak pedig arra, mire letartóztatásukra kerülhetett volna a sor, nagyszerűen felkészültek volna váraikban az ellenállásra s csak éveken át tartó polgárháború és olyan összegű állampénzek elköltése után lehetett volna őket megfékezni, melyet hasznosabb dologra is el lehetett volna költeni.

Vajon törvényes eljárás és csak az ítélet kimondása után záratta-e le az „igazságos” Mátyás nagybátyját, az ellene elégedetlenkedő Szilágyi Mihályt, akinek ráadásul még a

koronáját is köszönhetette? Vagy indított-e Mátyás Szilágyi Mihály ellen eljárást akár csak letartóztatása után is, mint ahogyan Lipót Zrínyi ellen ezt azonnal megindította? S lám, Mátyásnak egy hazafi se hány törvénysértést szemére, sőt még annak se lett semmi akadály, hogy minden magyar egyenesen az „igazságos” jelzővel kitüntesse, azaz személyét egyenesen az igazságossággal azonosítsa.

Nem is arra nehéz példát találni a magyar történelemből, hogy melyik király és mikor szegte meg ezt a nemesi kiváltságot, hanem arra, hogy melyik király és mikor tartotta meg. Lázadás esetén ennek a törvénynek a megtartása egyenesen lehetetlen, hacsak valaki természetesnek nem tartja azt, hogy egy király hűtlen alattvalói előtt együgyűen és nevetésgesen viselkedjék. Ha a nemesi kiváltságokat védő magyar törvényt ilyenkor még a jámbor Lipót se tartotta meg, akkor ez igazán annak bizonyítéka, hogy egyáltalában nem is lehetett megtartani.

Ez a „törvény” egyszerűen visszaélés volt, melyet az ideiglenesen a gyöngye király fölé kerekedő nemesség juttatott be a törvénykönyvbe, illetőleg nem is abba, hanem csak Verbőczy Hármaskönyvébe, és igazságtalan is volt, mert nem a gyöngét védte, mint a törvénynek kellene, hanem a már természeténél fogva is erőseknek adott jogokat, mégpedig olyanokat, melyek a túlkapások megőrzését vagy megtorlását akadályozták.

Ennél már komolyabb az alkotmánysértés vádja. Hazafiaink ugyanis azt is kérdezik: Mi címen állította Lipót Zrínyi és társait idegen, külföldi bíróság elé? Azonban erre a kérdésre is jól megadta a választ már ennek az idegen bíróságnak az elnöke, Hocher. De a magyar történelemben, különösen pedig az iskolakönyvekben csak a megcáfолhatatlannak látszó vád van leírva, de a válasz rá már nincs. Népi demokráciánk sajtója és rádiója is csak a Mindszenty elleni rágalmakkal és gyalázkodásokkal volt tele (már akkor is, mikor még vádat se emeltek ellene), de az ő körleveleiből és a kormányhoz intézett számtalan felterjesztéséből sose mertek egyetlen egyet se megismertetni a közönséggel, mert maguk is jól tudták, hogy rágalmaikat ez egymagában azonnal hatástalanná tenné-

Zrínyi és Frangepán — érvelt Lipót előtt Hocher — nemcsak magyar nemesek voltak, hanem megszerezték mindketten az osztrák nemességet is, s így maguk kívánták és érték el, hogy ne csak a magyar, hanem az osztrák törvény is illetékes legyen felettük, hogy mind a kettőnek egyaránt hatáskörébe tartozzanak. (Láttuk, hogy Zrínyi még a lengyel nemesség megszerzésének gondolatával is foglalkozott.) Mivel Zrínyi is, Frangepán is katonának is voltak egyúttal (hiszen láttuk, hogy kapitányságokra pályáztak mind a ketten), egyébként se tartoztak a polgári bíraskodás hatáskörébe, s így a király e címen is törvényesen kivonhatta volna őket az illetékes magyar polgári bíróság hatásköre alól.

Ez tehát már a második törvényes jogcím. Pedig volt még egy harmadik is. Zrínyi és Frangepán bűnüket nemcsak Magyarország, hanem Ausztria területén is elkövették. A császár esküvője alkalmával Bécsben kötöttek egymással szövetséget, a francia követel mindig itt tárgyaltak, Zrínyi Tattenbachot, az osztrák, illetőleg német birodalmi alattvalót is bevonta az összeesküvésbe. Ezt a bűnét is többnyire osztrák területen követte el. De Bécsben, az osztrák hatóságok is fogták el őket, világos tehát, hogy joguk is volt nekik ott ítélkezni felettük. Amelyik bűnös több ország területén követi el bűnét, mindig annak az országnak a törvényszéke ítélkezik először felette, amely elfogta. Zrínyi és Frangepán elfogása Bécs és az osztrák hatóságok által történt (maguk a vádlottak mentek e célból oda), világos tehát, hogy ők vonták őket eljárás alá.

Ha azonban Zrínyiék nem lettek volna egyúttal osztrák nemesek is, ha bűnüket továbbá csak Magyarországon követték volna el, és itt is fogták volna el őket, s mégis Bécsben ítéltek volna felettük, az ez elleni tiltakozásnak akkor is inkább a rosszakarata, mint a tényleges törvénytisztlet vagy a magyar önérték lett volna az oka.

A Wesselényi-összeesküvésben ugyanis úgyszólván az egész hivatalos Magyarország, az ország törvényes képviselői vétkeztek, ők lázadtak fel és cimboráltak az ország ellensé-

geivel. A nádor (a király után minden magyar alkotmányos hatalom képviselője és birtokosa), az országbíró (a magyar igazságszolgáltatás feje), a horvát bán (A társországban az államhatalom képviselője), egész sereg alispán, főispán, táblabírák, a nádori ítélmester (Leszenyei Nagy Ferenc az volt) stb. Ugyanazok voltak tehát a bűnösök, akiknek ítélni kellett volna felettük.

Vajon kik lehettek volna az összeesküvők bírái, ha Lipót Magyarországon állítja őket bírának elé? Önmaga ügyében senki se ítéltet, de bűntársa ügyében. Maga a helyzet lett volna tehát az, ami lehetetlenné tette volna a törvény megtartását.

Az országgyűlés se lehetett volna ebben az ügyben igazságos és tárgyilagos bíró, mert tekintélyes részben az országgyűlés tagjai is részesek voltak az összeesküvésben, de akik nem voltak benne részesek, a tárgyilagos ítélethozatalban azokat is akadályozta volna az atyafiság, sógorság és barátság, no meg az a „hazafias” terror, mely alól — mint láttuk már — még Szelepcshényi érsek se tudta magát kivonni. Hogy mertek volna egyszerű magyar köznemesek tárgyilagosan ítélni olyan nagy urakon, mint a Zrínyiek, Frangepánok, Nádasdyak, Rákócziak, Széchyek, Bochkayak, Csákyak, Barkóczyak stb. volta, akiknek a családja az ítélet után is Magyarország ura maradt, az ország az övék volt, bíráik sorsa és boldogulása tőlük függött.

Hogy maguk a vádlottak is mennyire tudatában voltak ennek, mutatja, hogy Zrínyi azt hitte, hogy még maga a császár is csak azért nem meri őt szabadlábra helyezni, mert attól fél, hogy bosszút áll majd rajta. Hogyne félt volna hát ugyanettől az a magyar köznemes, aki itt volt kénytelen élni e nagyurak várai és birtokai közelében, s akinek érdekei ezer szállal fűződtek e hatalmas szomszédjai uradalmaihoz? Még hatalmas főuraknak se volt nagyon tanácsos ezeket a Zrínyi-féle, szenvedélyektől vezetett, féktelen oligarchiákat magára haragítaniuk, kivált mikor a közfelfogás és a közhangulat ráadásul még azt tartotta, hogy az ország jogait és függetlenségét ők védték.

Akkor az országgyűlésen is a főurak döntöttek s az országban alig volt olyan főúr, aki az összeesküvők legalább valamelyikével rokonságban ne lett volna, s mint bírójuk, ne azt tartotta volna első kötelességének, hogy amennyiben módjában áll, védje őket, nem pedig igazságot szolgáltatson felettük. Az a bíráskodás azonban, melyben a bíró védőnek érzi magát, nem tárgyilagos bíráskodás.

Emlékezzünk csak vissza Báthory Erzsébet ügyére. Noha a bűne akkora volt, hogy szörnyűségével párját ritkítja a világtörténelemben, az elítéléstől mégis még őt is meg tudta védeni a rokonai pártfogás. Külön érdekes, hogy azok a befolyásos rokonok, akik még az ő büntetlenül maradását is el tudták érni, mégpedig egyedül az előkelő származás címén, szintén éppen a Zrínyiek, Nádasdyak, Széchyek és Báthoryak köréből kerültek ki. Báthory Erzsébet Báthory-lány volt, egy Nádasdy felesége és Zrínyi, Széchy és Rákóczi rokona.

Ha tehát Lipót igazságosan akart büntetni, csakis külföldön és csak külföldiek által büntethetett. Viszont azok után, amit az összeesküvőkről már eddig is megtudtunk, azt kívánni, hogy ne büntessen, egyenesen az anarchia szentesítésének kívánása lenne. De nem szabad elfelednünk azt se, hogy akkor magát az országot is idege, külföldi pénz és katonai erő védte, tehát maga az ország is csak elméletben volt független, de nem a gyakorlatban.

Meg lehetünk elégedve, hogy a bécsi igazságszolgáltató hatóság mégse ezzel bizonyította illetékességét, tehát Magyarország függetlenségét elismerte. A német-római császárt egyébként is az egész kereszténység világi fejének tartották, tehát legalábbis valami tiszteletbeli felelősséggel mindenképpen bírt az egyes keresztény országok felett. A jelen esetben tehát, mikor a bűnösök magyar törvényszék elé állítása lehetetlenné tette volna az igazságszolgáltatást, nem jelentette Magyarország függetlenségének vagy tekintélyének sérelmét, ha egy császári bíróság ítélt olyan bűnösök felett, akik Magyarország hatóságaival voltak azonosak, s így ezek nem ítélezhettek rajtuk. De — ismétlem — Bécs ere nem hivatkozott. Ennyire távolt állt attól az elnyomó törekvéstől, mellyel mi vádoljuk.

1670. augusztus 6-án reggel Zrínyit és Frangepánt kocsin Bécsből Bécsújhelyre szállították és az ottani várban zárták el őket. Most már mindegyikük „csak” egy szolgát kapott (ebből láthatjuk, milyen elkényeztető bánásmódban volt részük eddig), eltartásukra pedig „csak” napi hat forint rendelkezett, tehát szintén még mindig annyi, ami egész lucullusi lakomákat tett lehetségessé számukra, mert 6 forintból akkor nem egy napig, hanem egy hónapig lehetett élni. Jellemző az is, hogy ezt az osztrák harmincadok jövedelméből (tehát nem magyar forrásból) fedezték addig, míg elkobzott vagyonuk jövedelméből majd fedezni tudják. Az is jellemző, hogy ellátásukra a tényleges kiadás a napi hat forintnak kétszerese volt s a többletet a várórség parancsnoka, gróf Masfeld Henrik a sajátjából pótolta. (Pauer, II., 147. o.)

Ami magát a bírói eljárást illeti, el kell ismernünk, hogy rendkívül alapos, tárgyilagos és igazságos volt. Igazi nyugati színvonalon állt. Nem a rendes osztrák bíróság elé állították őket, hanem Lipót külön erre a célra nevezett ki egy rendkívüli bíróságot. Ezzel is kisebbre tette a magyar függetlenség sérelmét. Egész jól látható, hogy nem osztrák bíróság elé állítottak magyar embereket, hanem egy nemzetek felett álló külön bíróság elé állították azokat, akik felett magyar bíróságnak lehetetlen volt ítékeznie.

A különbíróság 11 tagból állt s különféle rangú tagokból válogatták össze, legmagasabb rangúakból és egyszerűekből, katonákból és polgáriakból egyaránt. Magyarat nem vettek be közbükk, de ez se magyarellenességből történt.

Először magyar tagot is akartak. Még személyében is megállapodtak már. Forgách Ádámra gondoltak. Azonban célszerűbbnek tartották mellőzését, mert attól féltek, hogy neki első dolga lesz megállapítani, hogy a kinevezett bíróság illetéktelen és magyar bíróságot fog követelni, ennek az indítványnak az elfogadása pedig az imént kifejtett okokból lehetetlen volt. Forgách kinevezése tehát csak az ügy bonyolódását és elhúzódását jelentette volna.

Az ügyész dr. Frey György volt. Ennek a bíróságnak az ítéletét egy újabb, felülvizsgáló bíróság elé terjesztették, ennek ítéletét aztán újra felülvizsgálta a titkos tanács. Mindegyik hosszan és a legalaposabban foglalkozott a kérdéssel, mint majd látni fogjuk. Ha volt valaha lelkiismeretes igazságszolgáltatás, akkor ez az volt. Láttára senki se gondolhatja együgyűségnek Lipót azon szokását, hogy a titkos tanács véleményét majdnem mindig magáévá tette. Olyan lelkiismeretes döntés után, mint amilyen Zrínyiék ügyében történt, ostobaság vagy lelkiismeretlenség lett volna ellenkező döntést hozni.

Dr. Frey ügyész 1670. november 7-én adta be vádlevelét. Ezt kikézbcsítették a két vádlottnak és nekik védelmük előkészítésére 45 napot adta. Védőügyvédet tetszés szerint választhattak. Aki maga nem választott ügyvédet, az hivatalból kapott.

Zrínyiből a vádlevél egy újabb, hosszú és elkeseredettségében durva emlékiratot pattantott ki. „Rühös birkának” nevezi magát, aki „ocsmány, undok börtönében” mint „ádáz szörnyeteg” szenved, de azért — érdekes, hogy ezt még most is hangsúlyozza — szenvedése miatt ennek ellenére sincs szándékában bosszút állni. Még mindig azt hitte tehát, hogy csak azért tartják börtönben, mert bosszújától félnek.

Felháborodik, hogy annak ellenére, hogy ilyen kemény fogságban tartják (láttuk, hogy börtönében is napi 12 forintot költöttek rá, ami megfelel legalább napi mai 2000 forintnak), s emellé még pert is akasztanak a nyakába. (Mutatja, mennyire nem tartotta magát ártatlanul üldözöttnek. Az ártatlank ugyanis mit se kívánnak annyira, mint azt, hogy bíróság elé állítsák őket, hogy megtudják, mi a vád ellenük és igazukat kimutathassák. Zrínyi észjárása igazságszolgáltatást nem ismert, csak kegyelmezést vagy bosszút.)

Azt is mondja, hogy a per azért kellemetlen számára, mert ő német írást nem tud olvasni, a joghoz pedig nem ért. „Úgynevezett vétkemnek köszöni felséged — írja felterjesztésében — legfőbb dicsőségét, országa nyugalmát és erősségét. Bármint dicsekedjék is más, én joggal mondhatom, hogy Magyarország nekem köszönheti megmaradását.”

Pedig hát láttuk, hogy Magyarország soha nem volt még olyan nyomorult állapotban, mint ekkor, Zrínyi Péter állítólagos érdemeinek teljében. Még Érsekújvár és Várad se volt már a miénk, sose volt a török hódítás olyan nagy, Magyarország területe annyira kicsi, mint ekkor.

Zrínyi azonban arra alapította öntelt, együgyű véleményét, hogy szerinte Szentgotthárdnál (ahol Zrínyi természetesen nem volt jelen) a nagyvezér csak azért nem küldött segítséget a Rába túlsó partjára ott megvert seregeinek, mert az volt a hír, hogy a Zrínyiek a hátukban vannak (de sajnos nem voltak a hátukban, noha ott lehettek volna, sőt illett is volna, hogy ott legyenek, mert akkor a szentgotthárdi diadal valóban teljes lett volna és akkor nem követte volna a vaskvári béke, s ha igen, nem ilyen feltételekkel). Ezért most az a jutalma, hogy pokoli cselszövésével vesztére törnek és börtönben tartják, mert azt hiszik, meg van sértve s ezért nem tanácsos szabadon bocsátani.

Zrínyi Péter tehát még mindig ilyen nagy hatalomnak tartotta magát. Azt azonban elfelejtette, hogy ha csakugyan az ő érdeme lett volna a szentgotthárdi diadal, ez csak azért lett volna, mert a törökök azt hitték, hogy jó keresztény és királyához is hűséges, mint kellett volna is lennie. De nem volt az, hanem helyette duzzogott bátyjával együtt és ezért nem volt ott egyikük se a török hátában, mint illett volna, hogy ott legyenek.

„Vesztetre nem tudnak mást felhozni — folytatja — mint hogy sokkal büszkébb és határozottabb érzelmű ember vagyok, semhogy bosszúmtól tartani ne lehetne.” Látjuk tehát, hogy ez a bosszúállás Zrínyinek szinte rögeszméje volt, s így ha a bosszúállásra lehetősége lett volna, ez a feltevés semmiképpen se lett volna alaptalan.

Zrínyi azonban csak akkor tarthatta volna ezt fogságban tartásának okául, ha semmi más rábizonyított bűne nem lett volna. Őt azonban akkor se lehetett volna szabadon bocsátani, ha bosszújától nem kellett volna félni. Ezért a hallatlan és sorozatos felségsértéseit, esküszegéseit, hűtlenségeit, hazaárulásait, fegyveres lázadását, az ország és a kereszténység ellenségeivel való cimborálását bizonyító okmányokat olvasó bécsi hatóságoknak még csak eszükbe se juthatott, hogy ez az ember valaha még olyan helyzetbe is kerülhessen, hogy ő állhasson bosszút másokon.

Zrínyi irata még azt is kifogásolja, hogy természetlen végbeli vidékeken fekvő „csekély javait ragadozó vadállatok pusztítják”.

Nem valószínű, hogy ezt a durva hangú és a tényállást egyébként is tökéletesen félreértő iratot valaha is Lipót kezébe adták.

Zrínyi azonban ezenkívül egy, a vádiratra tényleg válaszoló és annak érveit cáfolni igyekvő védőiratot is szerkesztett és adott be. Még ebben is részint tagad, részint kimagyaráz, de most már azt is elismeri, hogy „mindketten bűnösök vagyunk”, és hogy „én egészen tisztára nem moshatom magamat”. „Azért jöttem — folytatja — Felséged kegyelemtrónjához, hogy hibámat — ha hibát elkövettem — megbocsássa.”

Tehát még mindig nem bizonyos benne, hogy követett-e el hibát (hogy bűnről ne is beszéljünk), de ha igen, akkor is szinte követeli, hogy megbocsássák.

„Én Felségednek úgynevezett vétkem által nemcsak hasznót hajtottam, hanem még dicsőséget is szereztem.” „Nem szolgálhatok-e törökül sokaknak?” — kérdi nagy önérzettel.

Azt most is tagadja, hogy Gichát a főhercegnő házasságának megakadályozására küldte, és most is azt állítja, hogy Bargigli erre vonatkozó, rendkívül felségsértő utasítását nem ő, hanem Frangepán írta. „Mi közöm nekem a királyok házasságához?” — kérdi meggyőzően, de elfelejti, hogy ezzel csak magára vet követ, mert hiszen a Bargigli-levél, mely azt bizonyítja, hogy bizony a legdurvábban beleavatkozott olyan ügybe, melyhez semmi köze se volt, ott volt bírái kezében.

Szövetségi esküje és a rokoni szeretet durva megsértésével e védőiratában is szegény Frangepán ellen vádaskodik és az ő befeketítésével próbál magának előnyöket szerezni.

„Frangepán — írja benne — neki köztudomásúlag ellensége vagy irigységből vagy némi családi igények miatt vagy mindkét okból. Furfangos eszével, igazat hamissal vegyítve az ő vállán szeretne kijutni a veremből. Azzal dicsekszik, hogy ő hozta fel Bécsbe és olyasmiket „okád ki” ellene, hogy még csak rágondolni is rettenetes. Frangepán Ferencnek nincs más célja, mint az ő romlásával magát ismét összeszedni.”

Volt Zrínyinek egy német birodalmi származású nemes alkalmazottja, Lahn Rudolf, akit Tattenbachhal való összeköttetésben használt, s aki miatta szintén börtönbe került.

Rokonszenves vonás Zrínyiben, hogy ezt a derék fiatalember, akit ő döntött bajba, nagyon sajnálta. Lelkiismeretfurdalásait mutatja, hogy börtönében papírdarabokra sűrűn írogatta fel a Rudolf nevet és Lahn Rudolf mentségére többek között azt hozta fel, hogy csak azért küldte éppen őt Tattenbachhoz, mert akkor Csáktornyan egyedül csak ő volt Zrínyi társaságában józan, a többi akkor mind részeg volt.

Ez a ki megjegyzés is mutatja, kik és milyen feddhetetlenek voltak azok a férfiak, akik azt gondolták, hogy éppen nekik kell „megmenteni” Magyarországot a „hitszegő” király és a többi bécsi „gonosztevő” ellen.

Frangepán helyett ügyvédje, dr. Eylers írta meg a védőiratot. Azt kérte benne, hogy szabadságát, vagyonát, méltóságait pere lefolytatása nélkül adják vissza. Hivatkozik rá, hogy családjá egyidős a Habsburgokkal, s ha őfelsége, amit nem remél, talán mégis bűnösnek tartaná. bűnéért már eléggé megbűnhődött. Azt állítja, hogy Zrínyi üzelmeit csak azért nem jelentette, mert félt, hogy ha bár csak rövid időre is, elválík tőle, valami kétségbeesett lépésre vetemedik. Attól, hogy a végén nem ment a Felvidékre, tisztán ő tartotta vissza.

Ez a védőirat nyugodtabb, szerényebb, realisabb védelem volt, mint Zrínyié, de ez se becsületes, sem bűnbánatot mutató. A tényeket, különösen a Csolnicsnak írt felségsértő és dühtől tajtékozó levelet s azt, hogy a végén már ténylegesen is fellázadt, s akkor már ebben még Zrínyin is túltett, nem tudta megcáfolni, sőt tagadásával és Zrínyi vádolásával csak még ellenszenvenessé tette magát.

Zrínyi Hochernak azt írta, hogy a karácsonyi ünnepek a börtönben „remény nélküli bűnbánatban” teltek el. Pedig hát eddig igazán jó dolguk volt a börtönben. A parancsnok, gróf Mansfeld, rendkívül jóakarátú, sőt udvarias volt hozzájuk. De nemcsak ő volt jó, hanem az egész „átkozott” bécsi kormány. Börtönükben látogatók kereshették fel őket, akikkel elbeszélgethette, ettek-ittak, (ezért nem volt nekik elég személyenként még a napi 6 forint sem), játszottak, szolgaszemélyzetük pedig egymással és a külvilággal is érintkezett. (Pauer, II., 226. o.)

Világos azonban, hogy ez, mivel eddig is hallatlan volt és csak Lipót szívjóságával és emberségességével volt lehetséges, az ügy komolyabbra fordultával már nem mehetett így tovább. Még jó, hogy annyira azért eddig is vigyáztak rájuk, hogy legalább megszökni mégse tudtak, mint később Rákóczi.

Zrínyi azonban még aznap, hogy a szigorító rendelet megérkezett, mint az elkényeztetett gyerek, levelet írt Hochernak, melyben „mindenben elhagyatott, búban, bánatban, undok gyalázatokban úszó és fetrengő rabnak” írja magát. Teljesen elfelejtette, hogy már előbb is, mikor még jó dolga volt börtönében, ugyanilyen felháborodott hangon és kifejezésekkel írt börtönéről.

Dr. Frey György ügyész február 14-én adta be válaszát Zrínyi és Frangepán védelmére. Zrínyi védőiratát, melyet nem ügyvéd szerkesztett, hanem ő maga, „ilyen-amolyannak” (taliter qualiterque getan) nevezi. Azt állapítja meg róla, hogy ő maga is úgyszólván mindent beismert, őseinek érdemei pedig csak súlyosbító körülmények az ő egyéni bűneire. Ha olyan dicső család sarja, annál kevésbé lett volna szabad híres törökverő családját a törökkel való cimborálással és a mindig hú Zrínyieket hűtlenséggel, felségsértéssel és lázadással megalázní.

Még Frangepánnak jogásztól készített védelmét is nemcsak Frey, az ügyész, nem találta meggyőzőnek, hanem még a mi Paulerünknek is az a véleménye mentegetőzéseiről, hogy „nem volt nehéz valódi értékre leszállítani őket”. (II., 275. o.) A Csolnicshoz írt levelnek és Zrínyi március 21-én Frangepánhoz írt lázító utasításának birtokában még Pauler is „színelte lojalitásról”, „keresett és erőltetett magyarázatokról” beszél Frangepán részéről.

Frangepán azt állította, hogy Zrínyi március 21-i utasítása nem jutott el hozzá, azonban ez az utasítás a bíróság kezébe Frangepán iratai közt került, s így még ebben is hazugságot kellett megállapítani a vádlottról. Az ügyész szerint egész védelme alaptalan. Ősei érdemei nem az ő érdemei, de az alattvalói hűség egyébként se külön érdem, hanem természetes kötelesség.

Dr. Freynek a védőlevelekre adott írásbeli cáfolata már másnap a foglyok kezében volt. Mivel Zrínyi védőiratában azzal mentegette magát, hogy ő nem ért a római joghoz és Frey erre azt válaszolta, hogy ez nem mentség, mert választhatott volna ügyvédet, joga volt hozzá, Zrínyi február 18-án szintén ügyvédet kért és ezt dr. Strelle Ignác bécsi ügyvéd személyben meg is kapta. Mindkettőjük védőügyvédje február végén börtönében is meglátogatta a két foglyot, de „reménytelenül távoztak”, mert semmi olyant nem sikerült tőlük megtudniuk, melynek a védelemben hasznát vehették volna.

A kényelmesebb természetű Strelle emiatt nem is tartotta érdemesnek a védelemmel való vesződséget, Frangepán védője, Eylers, azonban a megszabott 30 nap alatt újabb védőiratot adott be a bírósághoz védettje érdekében. De erről is nemcsak az ügyész, hanem a magyar történetíró is azt kénytelen megállapítani, hogy „a vádat megcáfolni nem tudta”. (Pauler, II., 276. o.)

Ez újabb védőiratban Frangepán védőügyvédje osztrák létére is megemlíti, hogy az a bíróság, mely előtt Frangepán ügyes volt, tulajdonképpen nem illetékes, mert ő magyar állampolgár (láthatjuk belőle, mennyire szabadon beszélhetett és beszélt is az ügyvéd, s mennyire megkísérelt mindent védettje érdekében). A Frangepánok — mondta — régen egyenesen azzal a kiváltsággal bírtak, hogy ügyükben egyedül csak a király dönthetett.

Azonban a bíróság, mely az ügyet április 9-én és 10-én tárgyalta (mint láthatjuk, annyira alaposan, hogy egy napi tárgyalás nem is volt hozzá elég), igen könnyen elintézte ezt a kifogást is. Megállapította, hogy Frangepán a belső-ausztriai haditanács tagja, kamarás, segniai főkapitány, osztrák törvények hatálya alá is tartozik.

Hajdani családi kiváltsága azóta már régen elévült, de hogy családjának csak valaha is megvolt ez a kiváltsága, azt is egyszerűen csak állította, de be nem bizonyította. De ha bizonyítani tudta volna és ha családjá kiváltsága nem is évült volna el azóta, a bíróság, mely előtt ügye áll, akkor se lenne illetéktelen, mert hiszen ez a bíróság különbíróság, melyet maga a király állított fel Frangepán bűne megállapítására s az ítélet kimondására. Családjá állítólagos kiváltságával tehát nemcsak ellentétben nincs, hanem éppen annak megfelelő. A jelen bíróság képében maga a király ítél felette.

A védőlevél azt is felhozta Frangepán mellett, hogy a felség azoknak, akik leteszik a fegyvert, március 21-én bocsánatot adott. A bíróság azonban itt is megállapította, hogy Frangepán nem e császári kiáltvány hatására tette le a fegyvert, mert mikor Csáktornyról megszökött, még nem is tudott róla. De ez a kiáltvány egyébként se a lázadás vezéreinek szól, hanem a kisembereknek.

Utána április 8-án Zrínyi perét tárgyalta a bíróság. Keményen megdorgálta Zrínyi ügyvédjét, dr. Strellét, mert védőiratot nem adott be. Megparancsolta neki, hogy április 13-ra egy meglegyen még akkor is, hogy miatta éjjel-nappal kell dolgoznia. Hogy a fenyegetés mennyire komoly volt, abból láthatjuk, hogy Strelle április 14-re olyan hosszú védőiratot szerkesztett Zrínyi mellett, amilyen terjedelmes egy sincs a perben.

Hogy a védőügyvédek egészen szabadon beszéltek, már az eddigiekből is láttuk. De láthatjuk dr. Strelle ezen védőiratából is, amelyben többek közt így ír: „Zrínyi magyar, kit

csak a magyar törvények kötnek, ki felett csak a magyar király ítélhet tanácsosaival az ország törvény értelmében. Magyar nemest, mielőtt kellőleg meg nem idézték és annak rendje szerint el nem marasztalták, még a királynak se szabad letartóztatni.” Stb.

Látjuk tehát, hogy mindkét vádlott német ügyvédje hangsúlyozza a bíróság illetéktenségét, tehát ezek a „botrányos” bécsi perek egészen másképp folytak le, mint a magyar közvélemény gondolja. Alaposság, igazság és tökéletes szólásszabadság volt ott, de egyúttal méltányosság is. Nem látszatperek voltak azok. Nem volt ott senki szája befogva, lehetett szabadon beszélni, lehetett még a magyar törvényeket és a magyar nemesi kiváltságokat is emlegetni. Idézték a Hármaskönyvet és az Aranybullát is.

Ha Zrínyi és társai felett magyar bíróság ítelt volna, nem hiszem, hogy ennyire gondos, alapos és igazságos lett volna az eljárás, mint így. A mi akkori rendi bíránk sokkal kényelmesebbek voltak. De láttuk azt is, hogy a vádlottakat nem azért állították idegen bíróság elé, mert Bécs utálta a magyar alkotmányt vagy mert nem tekintett bennünket független országnak (ezzel nem állt elő sem a titkos tanács, sem a bíróság tisztán idegekből álló tagjai közül senki), vagy mert a magyar törvényeket tüntetőleg lenézte, hanem azért, mert kimutatták, hogy a vádlottak ügyében nemcsak a magyar, hanem az a bíróság is illetékes, amely előtt állnak, de viszont ez a különbíróság nagyobb kezességet adott az igazságos ítéletre, mint a magyar bíróság.

Nem azzal érveltek, hogy független Magyarország nincs, nem arra hivatkoztak, hogy Magyarország csak a Habsburg-birodalomnak egy része, hanem kifejezetten elismerték, hogy független Magyarország van és annak törvényei kötelezőek.

Nem azt mondták, hogy ők fütyülnek a magyar törvényekre, hanem mint magától értetődőt ismerték el érvényüket a magyar állampolgárok felett s ezzel ellenkező értelemben még kisebbségi vélemény se hangzott el a bíróság részéről. Zrínyi és társainak pere a magyar „hazafias” feltevessel ellentétben egyenesen azt bizonyítja, hogy nemcsak mi tartottuk hazánkat független országnak, hanem annak tartották a bécsi illetékesek is, ha csak maguk közt voltak, még akkor is.

A bírósági tárgyaláson — írja Pauler — Zrínyi ellen Abele lépett fel „eszének, tudományának (újabb cáfolat Lipót tanácsosai tehetségtelenségére) és a bán iránt táplált ellenszenvének egész erejével”. (Ezen az ellenszenvén se botránkozzunk meg, mert hiszen láttuk már, hogy Zrínyi e perben játszott szerepében még a Szilágyi-történelem írójának is ellenszenves. Nem is tisztességes bíró az, akinek a felségsértés, lázadás, hűtlenség, esküszegés, a végén pedig az egészen szemtelen hazudozás nem ellenszenves.)

Ugyancsak Pauler állapítja meg azt is, hogy Abele „könnyen kimutatta, hogy Zrínyi párttűt és felségsértő” (Pauler, II., 292. o.). Ezt tehát Pauler szerint könnyű volt kimutatni. De hát akkor miért állítja közvéleményünk mégis azt, hogy az ítélet igazságtalan vagy kegyetlen volt?

Abele azt mondta, hogy a három párttűt között Zrínyi a legfőbb, a legveszélyesebb, a legártalmasabb. Az se mentsége, hogy nincs elég esze. Van, csak a rosszra. Nem volt rebellio, melyben részt ne vett volna. (Valóban nem volt.) Cimborált Wesselényivel, Wesselényi halála után Apafival és a felvidékiekkel. Bukováczyt Frangepán és Nádasdy tudta nélkül küldte a törökhöz. Mikor Apafi nem támogatta terveiben, veje, Rákóczi Ferenc által akarta célját elérni.

Nádasdy is cimborált Gremonville-lel, de ő legalább pénzt nem fogadott el tőle, Zrínyi azonban ezt is elfogadta, sőt kért. 12.000 forintot kapott tőle. Nádasdy és Frangepán nem izgatta magát Rákóczi felkérésére, mint Zrínyi. Nem ők küldték Gichát Franciaországba, Bargiglit Lengyelországba. Kihallgatásakor se tagadott egyik se annyira szemtelenül, egyik se írt még börtönéből is annyira fennhéjázóan, mint Zrínyi.

Ők nem kaptak már kegyelmet, mint ő kapott 1669-ben, s így nem is eshettek annyira gyorsan vissza a bűnbe, mint ő. Egyik sem szedte rá annyira a császárt, mint ő a zágrábi

püspök és Forstall által. Nádasdy és Frangepán királyok se akartak lenni, de ő igen. Azt indítványozta tehát, hogy „halálra ítéltessék, feje és jobb keze levágassék, minden jószága elkoboztassék, levágott feje a Muraközben kitűzessék”. A bíróság elfogadta indítványát, de a feje karóra tűzését mellőzte.

Az ítélet megállapítja, hogy Zrínyi többekkel öfelsége, felkent ura és király ellen összeesküdött, veszélye terveit még azután is, hogy kegyelmet nyert, folytatta, evégből idegen országokba bizonyos embereket küldött és mindent megtett, amit tehetett, terveinek kivitelére. Csáktornyán a császári hadak ellen ellenállásra készült, ágyúkat állíttatott a bástyákra, öröket rendelt a keresztény részek felé. A magyar felvidékiekhez küldött, azokat izgatta, sokakat magához vont. Bűnös terveibe Frangepánt is beavatta, s őt a császári örökös tartományok megtámadására utasította.

Bűnös céljaira Törökországban és másutt pénzt és katonát keresett, a császár egyik hadtisztjétől, kit pártjára csábított (Tattenbach) segílyt kért. Kaproncát álnoksággal hatalmába ejteni igyekezett, 1670. március havában néhány jó emberének Besztercebányára írt, nekik istentelen terveit felfedezte és őket izgatta, ne béküljenek ki a felséggel, hanem ragadjanak fegyvert, mit azok meg is tette, fellázadtak, ártatlan vért ontottak. A valachokat és úgynevezett püspöküket is magához akarta csábítani. Egy bizonyos egyént bizonyos helyre oly utasítással küldött, hogy ő császári felségének legmagasabb személye, felséges családja és kormánya a leggyalázatosabb módon rágalmaztatott.

Az ítéletet április 18-án hozták. Egy évre rá, hogy Zrínyi Frangepánnal Bécsbe megérkezett. Nem siettek hát elítélésükkel, Tudvalevő — mert történetírásunk megbotránkozása ezt nagyon kihangsúlyozza —, hogy Abele még ott a bírósági tárgyalás alatt hexametereseket is írt Zrínyiről, melyekben többek közt az is előfordul, hogy ezután a jelmondata nem lesz már „sors bona, nihil aliud”, hanem „mors bona, nihil aliud” (jó Istennel kibékülő halál, semmi más). Emiatt Pauler és utána Szegfű is, mint gonosz, rosszlelkű, kárörvendő embert festik le.

Pedig hát láttuk, hogy még a Szilágyi-történelem se állapítja meg, hogy Zrínyi szerepét e perben a lehető legellenszenvesebbnek ne mondja, s vajon rosszlelkűség kell-e ahhoz, ha valaki jóleső érzéssel veszi tudomásul, hogy a lázadó, a felségsértő, a kereszténység ellenében a törökkel cimboráló hazaáruló és a sokszoros esküszegő végre elveszi megérdemelt büntetését?

Még Pauler is megállapítja, hogy Abele nemcsak szorgalmas, kötelességtudó s emellett okos, tehetséges ember volt, hanem hogy rendkívül lelkiismeretes, becsületes és vallásos is. Pauler szerint a jezsuiták kegyeltje volt. Ha gonosz ember lett volna, nem lehetett volna az. Az a megállapítás, hogy a jezsuiták kegyeltje volt, egymaga mutatja, hogy vallásos, hívő és vallásilag is művelt ember volt, ez pedig minden jót jelent. Látjuk, hogy még „gúnyversében” is jó halált kívánt Zrínyinek, tehát a pokol helyett üdvösséget.

Ha egy bíró nemcsak elítéli és büntetéssel sújtja a bűnt, hanem érzelmileg is elítéli, az még nem jelenti azt, hogy rosszlelkű, sőt még azt se, hogy az elítéltet gyűlöli. Éppen ellenkezőleg. A jó bírónak egyenesen kötelessége utálni és gyűlölni a bűnt. A vallásos ember azonban csak a bűnt utálja, nem pedig a bűnöst. A bűnöst egyenesen szereti és részvétellel van iránta.

Hogy ez is megvolt Abelében, és hogy maguk a főrangú vádlottak is észrevették benne a tiszteletreméltó jellemet és azt iránta való viselkedésükkel is kimutatták, majd látni fogjuk. Azt pedig már láttuk is, hogy Abele félt Zrínyitől. Természetesen nem fizikailag, mert fizikailag nem árthatott volna neki még akkor se, ha nem lettek volna kezén-lábán bilincsek, hanem erkölcsi értelemben, azaz iszonyodott tőle. Ez szintén Abele mellett szól.

Látni fogjuk azonban, hogy később, mikor jobban megismerte s mikor már Zrínyi ellenszenves tulajdonságai jobban háttérbe szorultak, jótulajdonságai pedig mind jobban előtérbe léptek, már nem iszonyodott tőle, hanem részvétellel viseltetett iránta. Egyébként is a

Zrínyiek jelszava: „Csak jószerencse legyen, a többit már én elintézem”, valóban meglehetősen pogány elbizakodott, sőt kihívó jelmondat. Nem csoda hát, ha Abelének nem tetszett.

Az a paródia, melyet Abele Zrínyi e jelmondatából csinált, kétségtelenül szellemes, nem csoda tehát, ha a tehetséges Abele élénk szelleme nem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy verset ne faragjon belőle. De egy hívő keresztény — pedig láthattuk, hogy Abele az volt — nem kárörvendő és nem rosszat kíván, ha egy halálraítélt embernek jó halált kíván. Látni fogjuk majd, mennyire jó halált halt Zrínyi s így mennyire valóság is lett a jókívánságból.

Mivel Zrínyi Frangepánnal együtt önként hódolt meg, sőt még előbb már fiát is Bécsbe küldte szintén önként, továbbá mert álnoksággal, csalárd ígéretekkel csalták fel Bécsbe, Abele e tekintetben is igyekezett igazolni az udvar eljárását.

A felség — mondta — nem szeghette meg ígétét, mert nem is ígért semmit. Hiszen ugyanakkor, mikor Zrínyit a zágrábi püspök által kegyelméről biztosította, már kiadta a rendeletet Spankaunak, hogy vonuljon ellene s őt élve vagy halva kézrekerítse. A felség azért járt el így, mert a közbiztonság fontosabb volt neki, mint a bosszú. Hogy lehetett volna kegyelmet adni annak a Zrínyinek, aki még akkor is álnokul cselekedett, mikor az udvarhoz közeledett?

„Zrínyi habozása, kapkodása a múlt év március és április hónapjaiban — jegyzi meg Pauler is (II., 295. o.) — nagyon könnyűvé tevék — legalább a külső színre nézve — e vádjának bizonyítását, mert csak a tényeket kellett kronológiailag egymás mellé állítania.” (De arra már nem tudna megfelelni Pauler, miért írta akkor mégis azt, hogy „legalább a külső színre”. Bizonyára csak azért, mert ő is félt a magyar közvélemény ingerlésétől.)

„Március 10-én 1670-ben — folytatja Abele — írt először Rákóczinak, hogy keljen fel, 12-én elküldte Zrínyi Miklósnét Csáktornyról, 16-án felküldte Borkovichot (a püspököt) Bécsbe, de nem mint a maga követét s ez az első csalás. Nem is adott neki megbízást, nem is volt e küldetéssel más célja, mint megijeszteni a császárt, hogy ővele minden áron kibéküljön és ez a második csalás.”

Abele továbbmenve Zrínyinek tizenkét ilyen csalását sorolta fel. „Míg Borkovich Bécsben járt, március 20-án újra lázító levelet írt Rákóczinak és segélyért a mainzi választóhoz is fordult, ugyanekkor ír átkozott levelét Frangepánnak március 21-én. Március 23-án küldte Forstallt a leggyalázatosabb feltételekkel és másnap már ellentétes megbízást írt alá Frangepán számára, hogy a horvát rendekkel egyezkedjék, őfelségét a megbízásban egy szóval sem említvén.”

„A visszatérő zágrábi püspöknek kitérőleg felelt, de egy nappal később, hogy vele beszélt, öt napra, hogy Forstall elutazott, március 27-én Szeverivichot Boszniába, április 2-án Ivanovich Ferencet Kanizsára, április 5-én Tomasit Budára küldte török segélyért és a legutóbbi küldés éppen akkor történt, mikor Forstall Bécsből Csáktornyára visszatért.”

„Április 6-án írt Forstall Herberstein Miksának, állítsa meg a császári sereget a Mura-köz ellen való menetében, ijesztvén őt a törökkel és midőn Forstall április 13-án Bécsbe érkezett Zrínyi fiával, hozott ugyan magával levelet Zrínyitől, hogy feltétlenül meghódol, de mégse, akarta az eléje szabott feltételeket elfogadni, amiből világos, hogy a meghódolás is csak színlelt volt, nem feltétlen, hanem még Zrínyi akart mintegy feltételeket és törvényt szabni őfelségének. Hogy fiát Bécsbe küldte, az se olyan jóakarati jele, mint látszik. Hova küldhette volna ugyanis máshová? A törökhöz? Tőle akkor is jobban félt, mint Bécstől. A fiú se ment volna oda, s egyébként is elzárta már az utat a császári sereg.”

A bíróság ítéletét április 21-én vizsgálta felül egy külön bizottság, mely reggel héttől délután fél kettőig és délután fél négytől este kilencig tárgyalta az ügyet. Itt volt három olyan szavazat is, mely vagyon elkobzás és örökös fogság ellenében kegyelmet akart adni Zrínyinek. Ősei érdemei miatt, tovább, mert a felség kegyelmet ígért neki, aztán mert fiát

Bécsbe küldte és végül mert a vádlottak közül legalább egynek célszerű volna megkegyelmezni.

A többség azonban elvetette ezt a véleményt és érveit megcáfolta. Nemcsak Zrínyinek voltak dicső ősei — állapították meg —, hanem a másik két vádlottnak is. Ez egyébként is csak a vádlott bűnét súlyosbítja, mert csak azt mutatja, mennyire elfajult őseitől. Aztán az alsóbbrendűeknek is jó példát kell adni a főrangúak súlyos megbüntetésével.

Hogy fiának felküldése nem volt Zrínyi érdeme, azt Abele már kimutatta. A fogság, még ha holtig tart is, túl kicsi büntetés olyan borzalmas bűnök egész halmazára, melyeket Zrínyi elkövetett. De egyébként is lehetetlen éppen neki megkegyelmezni, mikor hármasuk közt éppen ő a legnagyobb bűnös. (ez annyira igaz volt, hogy azt hiszem, Zrínyi megkegyelmezésének elutasítására ez volt a fő ok.) Egyébként — folytatták az érvelést — egy főbűnös már úgymint kapott kegyelmet. Zrínyi veje, Rákóczi, aki mint tékozló fiú, derék anyjának mintegy visszaajándékozottatott.

Ha Rákóczin kívül a lázadásnak még e másik feje, Zrínyi is kegyelemben részesülne, a magyar elégedetlenség vérszemet kapnának s nem lehetne többé velük bírní. Zrínyi még a börtönben is veszélyt jelent, mert hiszen ott is ő viselkedett a legkihívóbban és ő tagadott a legjobban. Ha börtönben maradna, a magyarok nem szünnének meg szabadon bocsátását kérni a felségtől, s nem nyugodnának addig, míg ez meg nem történne. (Ebből is láthatjuk, mennyire nem tartották Bécsben az illetékesek hazánkat egy elnyomott, szenvedései miatt hallgataggyá vált országnak.) Ha pedig közben még háború törne ki, akkor egyenesen követelnék Zrínyi kibocsátását. A felség úgymint kegyelmet gyakorolt már irányukban, mert olyan felségsértők és lázadók, mint ők, sokkal kegyetlenebb halált érdemeltek volna, mint amilyent kaptak.

Frangepán halálos ítéletét, mely szintén előzetes kézlevágást tartalmazott, így okolta meg a bíróság: „Zrínyi szövetségét a törökkel nemcsak fel nem fedte, hanem még maga is hozzáállott. Csolnics kapitánynak levelet írt, melyben a császári fegyvereket és az egész német nemzetet legyalázta, s lázadó terveit neki kifejtette. Zágráb városát, Horvátország rendjeit és népét pártjára állítani törekedett, bizonyos, a Száván Petriniába szállítandó élelmet elfogott, több ízben Törökországba küldött, a valachokat és úgynevezett püspöküket a császártól elvonni igyekezett és bizonyos utasításban, melyet ő másokkal koholt, aztán ő olaszra fordított és bizonyos helyre küldött, a császár fenséges személyét hallatlan ocsmányságokkal illette.”

A perben olyan tanúvallomás is elhangzott, hogy Magyarországon a felség életére még 30-40 ember tör, akik még ismeretlenek és letartóztatva még nincsenek. Ezt az állítást a bírák komolyan vették és mindent elkövettek, hogy a vádlottakból erre vonatkozólag is megtudjanak valamit, de sikertelenül. Mivel az akkori igazságszolgáltatás a már halálra ítélt embereket úgy tekintette, mint a hullákat, akikkel már akármit lehet tenni, mert már semmi emberi joguk nincs, felmerült a gondolat, hogy a három halálra ítéltet nem lenne-e jó kőpadra vonni és így venni ki belőlük azok nevét és tartózkodási helyét, akik Magyarországon még a császár életére törnek, de letartóztatva még nincsenek. A titkos tanács azonban ezt az eszmét — abban a korban még egyáltalán nem magától értetődő felvilágosultsággal és emberszeretettel — elutasította és úgy döntött, hogy a három elítélt kivégzésük előtt erre vonatkozólag még egyszer ki kell hallgatni. Ha ekkor se vallanak, a kőpaddal is meg kell őket fenyegetni, de a kőpadot tényleg alkalmazni nem szabad. Mivel a kőpadot akkor még ugyancsak divat volt alkalmazni, a bírák részéről a határozat egyaránt vall nagyfokú értelmiségre és jóindulatra, s ugyancsak ellentétben áll a nekik tulajdonított magyargyűlölettel.

A két bírói testület egyforma ítélete után az ügy április 25-én harmadik megtárgyalásra még a titkos tanács teljes ülése elé is került, melyen a császár maga elnökölt. Az elítéltek

tehát ugyancsak nagy megtiszteltetésben részesültek. A titkos tanácsosok között ott találjuk Frangepán jó ismerősét, Zinzendorf Albert grófot és Suchest, a hugenottát is.

Ez e legfőbb tanács a császárral az élén szintén annyira lelkiismeretes volt, hogy az ügyet reggel héttől egész déli tizenkét órán túl tárgyalták. (Melyik Apafi vagy akár Bethlen vagy Rákóczi (vagy Nagy Frigyes) tette volna ezt meg?) Az egyik referáló Abele volt. A kivonatokat, melyek alapján a pert tárgyalták, szintén ő készítette. Pauler, akinek bőséges alkalmra nyílt arra, hogy a per egész anyagát alaposan megismerje, megállapítja, hogy az Abele készítette kivonatokat „pontosan, kimerítően” ismertetik a per anyagát. (Pauler, II., 306. o.) A fontosabb okmányokat nem is kivonatban, hanem szóról szóra olvasták fel. Pauler azt is megállapítja, hogy amit a vádlottak hoztak fel védelmükre, azt e kivonatokat éppoly alaposan ismertették, mint a bíróság ellenérveit.

Szó se lehet tehát magyargyűlöletről. Szerencséseknek kell mondanunk azokat a magyarokat, akik történelmünk folyamán esetleg idegen bíróság elé fognak majd kerülni, ha nekik is annyira tárgyilagos, lelkiismeretes és annyira nem magyargyűlölő bíróság elé kell majd állniuk, mint a Wesselényi-összeesküvőknek.

Hogy Lipót udvarában milyen kifogástalan tárgyilagosság uralkodott és milyen messze állt onnan a hízélgés vagy s szolgalelkűség (olyan erkölcsi magasságban álló ember alatt, mint amilyen Lipót volt, ilyesmire nem is volt semmi szükség. Hízelegni s alakoskodni csak ott kell, ahol a valóság nem viselhető el, mert szégyent jelent), azt jellemzően mutatja, hogy az ügy legkényesebb részét, a vádlottak hitegetését (hogy a kegyelem burkolt ígéretével csalták fel őket Bécsbe) se hallgatták el a császár elnökletével tartott tárgyalás folyamán se, sőt Lipótnak ez ügyben Lobkowitzhoz intézett „Handbillet”-jét úgyszintén a zágrábi püspökkel és Forstall-lal Zrínyinek küldött üzenetét egyenesen szóról szóra olvasták fel, nemhogy leplezni akarták volna.

Nem hallatszott az egész nagytanácsban egyetlen hang sem, mely az ítéletet túl szigorúnak tartotta volna. Mindent helyben hagytak és a két elítélt kivégzését ugyanazon napra, április 30-ra tűzték ki. Világos, hogy ezek után Lipót is egy véleményen volt velük és az ítéletet jóváhagyta.

Pauler külön megemlíti, hogy a császár nem haragudott az elítéltekre. Annyira nem, hogy ő maga talán nem is tudta volna magát rászánni az ítélet aláírására, ha tanácsosai, kivált Hoher, hónapokon át nem gyűrták volna, hogy most nem jóságra van szükség, hanem igazságosságra, mert ez alattvalói iránti kötelessége, akiket szigorával a jövőre nézve meg kell menteni a nyugtalanságoktól és zavargásoktól. Unos-untalan közbenjáró befolyásos rokonaira ne hallgasson. A kegyelmet, ha megkapnák, úgyse neki tulajdonítanák, hanem a közbenjárók érdemének.

Hoher effajta érvelésének hatása alatt írta a császár aztán Pöttingnek: „Erőszakkal haragudnom kell.” De természetesen nem azért „haragudott”, mert bár volt tanácsosai kezében, hanem mert a szíve mellett mindig hallgatott az eszére is és az esze ebben az esetben azt mondta, hogy a köz iránti kötelessége, hogy ebben az esetben haragot mutasson.

Hogy az igazság ez volt, azt Lipót udvarában mindenki tudta. „L’amoni di Cesare — írja haza Zorzi 1670. április 28-án, tehát az ítélet kihirdetése idején — é altretanto pieno de bonta, quanto impareggiabile clemenza. (Ne feledjük, hogy Lipótról ezt nem egy vele barátságban levő hatalom követe írta.) Tuttavia la gravità de delitto e l’obbligo di non lasciar impuniti di delinquenti per le conseguenze, lo transporterà forse a confermare qualche sentenza di sangue e di morte. A császár lelke éppúgy tele van jósággal, mint példátlan kegyességgel, Mégis lehetséges, hogy a büntett nagysága és a kötelességérzet, hogy nem hagyhatja büntetés nélkül a bűnösöket, mégis ráveszi majd néhány halálos ítéletre.”

Határozott rosszakarat jele, hogy ezt még Pauler Gyula idejében is így közli olvasóival: „Jóváhagyta ő is a halálos ítéleteket rendes, hideg közönyösségével, mely a távolabb állók szemében azonban az önmehtagadó igazságosság és kötelességtudás színét vette magára.”

Úgy látszik, hogy magyar történetírónak Pauler Gyula idejében még csak így volt szabad Lipótról írnia, ha jól volt kénytelen róla írni. Az igazság az, hogy Lipót modora közönyösnek s így hidegnek látszott ugyan, de nem „a távol állók”, hanem éppen ellenkezőleg a közelállók, tehát azok, akik legjobban ismerték, tudták a legjobban, hogy ez a közöny csak magára erőltetett látszat, melyet csak azért erőszakol magára, hogy uralkodói tekintélyét megőrizze. A valóságban ugyanis egész lelke csupa jóság és szeretet volt.

Sajátságos, sőt megbotránkoztató, hogy az a Pauler emleget Lipótban „rendes, hideg közönyt” a kivégzendőkkel szemben, aki később maga állapítja meg, hogy Lipótnak anynyira nem voltak közönyösek az áldozatok, hogy apró részletességgel beszéltette el magának haláluk körülményeit, s ezt anynyira nem „hidegen” hallgatta, hogy könnyek csillogtak szemében, mikor hallgatta.

Lipót anynyira nem volt se közönyös, se hideg, hogy ugyanekkor, mikor Zrínyiék ügyében megengedte, úgy meg is utálta az erőszakos halált, hogy utána már senki többet nem engedett kivégeztetni ebben az ügyben s tanácsadói még arra is hiába hivatkoztak előtte, hogy emiatt éppen a személyének és birodalmának még a már kivégezetteknel is sokkal nagyobb, makacsabb és megátalkodottabb kálvinista ellenségei úgyszólván büntetlenül ússzák meg a dolgot. Teljesen igaza volt ugyanis a bíróságnak abban, amit az esetleg kegyelmet kapó Zrínyivel kapcsolatban megsejtett. Lipót a halál helyett életfogytiglanra kegyelmezett bűnösöket már egy-két év múlva egymás után bocsátotta szabadon s legtöbbjüknek még a vagyonát is visszaadta.

Zrínyi és Frangepán a vérpadon

Zrínyinek és Frangepánnak magyar, illetőleg magyarországi német hóhér, a soproni Mohr Miklós ütötte le a fejét. Bécsújhelyen ugyanis nem volt hóhér (ez is bizonyítja Lipót jóságát, mert abban az időben egyébként ugyancsak olcsó volt még az emberi élet, s a bakkó igen könnyen és ezért igen sűrűn működött. Ezért aztán Magyarországról kellett hóhért kölcsönkérni, mert nálunk a magyar törvények szerint szolgáltattak igazságot, nem pedig Lipót kegyessége szerint. Ezért Sopronban volt hóhér, de Bécsújhelyen nem.

Zrínyi utolsó vallatása alatt, melyet Abele végzett, s mikor, mint láttuk, a kínpaddal is meg kellett fenyegetni, nagyon meg volt indulva. Szemébe sokszor könny tolt, s ilyenkor elfordította az arcát. Hogy azonban komolyan még ekkor se gondolt arra, hogy esetleg még közeli haláláról is szó lehet, mutatja, hogy minden kérdést és azt is, amit ő a kérdésre felelt, szorgalmasan lejegyzett. (Tehát Abele ezt mind még ekkor is türelmesen megvárta. Láthatjuk, milyen jóakarátú és milyen türelmes lehetett ez a kihallgatás. Mikor a vádlottat akár a rendőrség, akár a vizsgálóbíró kihallgatja, még ma, a XX. században se készíthet ilyen jegyzeteket, sőt a kihallgatás alatt írószerek se állnak a vádlott rendelkezésére. A Wesselényi-per vádlottainak, mint láthatjuk, még ezt is megengedték, s kihallgatásukkal megbízott magasrangú egyének még ennek a türelmi próbának is alávetették magukat a vádlottak iránti szeretetükben.) Ma ilyen magasrangú egyének szóba se állnak a vádlottakkal, nemhogy még börtönükben is ők keressék fel őket, mint ez ügyben akkor tették.)

Frangepán is azt kérte még ekkor is, hogy eszközöljék ki neki szabadon bocsátását, mert egy évi fogságával már eléggé megbűnhődte, amit vétkezett. Látszik, mennyire nem volt egyikük se tudatában annak, hogy a lázadásra, hűtlenségre, felségsértésre, esküszegésre halált szab a törvény, illetőleg hogy ez a törvény rájuk épp úgy vonatkozik, mint a községes halandókra.

Ez is mutatja, hogy Lipót uralma mennyire éppen ellenkezője volt a zsarnokságnak. A zsarnok túl szigorú, rémuralmat fejt ki s ennek eredménye az, hogy uralmuk alatt az emberekben az a mentalizmus fejlődik ki, hogy még csekélységért is halál jár. Például a kommunizmus alatt az emberek még azt a szót se merték kiejteni, hogy „zsidó” vagy hangosan azt megállapítani, hogy Rákosi, Gerő, Apró Antal, Révai, Farkas Mihály, Ságvári, Zalka Máté, Kállai Éva és Mező (ez utóbbiak a kommunizmus „vértanúi”) a kiválasztottakhoz tartoznak. A tilos határátlépést is, mely egy kultúrállamban pénzbüntetéssel vagy legfeljebb pár heti fogházzal járt, ekkor már a nagyközönség is egyenesen főbenjáró bűnnek tekintette.

Lipót „rémuralma” ellenben, mint láthatjuk, csak olyan volt, hogy még Zrínyinek és Frangepánnak se jutott eszébe, hogy őket esetleg ki is végezhetik. Ez azonban egyúttal azt is bizonyítja, hogy megkegyelmezésük éppen semmi építő eredménnyel nem járt volna. A megkegyelmezettek magától értetődőnek tartották volna, halát nem érezték volna érte, tehát az ügy semmi különös érzelmi hatással nem lett volna rájuk. Utána is éppoly mellékes dolognak tekinthették volna a lázadást, a hűtlenséget és a törökkel cimborálást, mint addig tették.

A halálos ítéleteket nem ezen az ítélet kimondása utáni kihallgatáson, hanem külön közölték az elítéltekkel. Abele így adta ezt tudtára Zrínyinek: „Öfelsége parancsára ezennel tudtul adom, hogy halálra ítéltetett és az ítélet április 30-án, reggeli kilenc órakor, itt Bécsújhelyen, okvetlenül végre fog hajtani. Készüljön tehát addig a halálra és az örökkévalóságra. Isten legyen irgalmas árva lelkének!” (a közlés e módja se gyűlöletre, hanem szeretetre vall.)

Zrínyi a halálos ítélet hallatára, mely mint eddigi viselkedése mutatja, teljesen váratlanul érte, elsápadt, de egyébként nem mutatta megrendülését. Szólni nem szólt semmit, csak vállat vont. Frangepán még sápadtabb lett. Ő közel se viselkedett olyan nyugodtan, mint Zrínyi. „Én ártatlan vagyok! Ez igazságtalanság!” — kiabálta. Elhallgattatták, de még a kocsiban is panaszkodott, hogy ő csütörtökig (a kihirdetés kedden, 28-án volt) nem tud elkészülni a halálra s így a császár lesz az oka, ha elkárhozik.

Tehát még mindig elkényeztetett gyerek módjára viselkedik, akinek akaratát teljesíteni kel. Vagy talán mivel tudta, hogy Lipót számára az ő örök üdvössége mindennél fontosabb, ezzel akarta kiterroizálni belőle az ítélet végrehajtásának elhalasztását. Ezzel is kimutatta azonban, mennyire tisztában volt Lipót jóságával. De hát akkor miért akarta mégis trónjától megfosztani még a törökkel való szövetség árán is?

Azt is mondta aztán, hogy nekivégrendelkeznie is kell, s emiatt is kevés az idő. Erre figyelmeztették, hogy a hűtlenség vagyonekobzással is jár, s így felesleges a végrendelet, mert nincs miről végrendekeznie. A halálra való előkészületre pedig két nap teljesen elegendő. Használja fel tehát az időt, mert kegyelem nincs számára. Mivel azonban Frangepán csak nem tudott megnyugodni az idő rövidsége miatt, az oly gonosznak kikiáltott Abele és társa annyira jólelkű volt, hogy még este tíz órakor is újra felkeresték börtönében, hogy vigasztalására legyenek. S erre az emberre fogja rá még Szekfű is a gonoszlelkűséget!

Ekkor Frangepán rimázkodott nekik, hogy ő még fiatal és nemzetsége utolsó sarja. Ő írni akar a császárnak. Ezért legalább addig, míg a válasz megjön, függesszék fel az ítélet végrehajtását. Közölték azonban vele, hogy ez nem áll hatalmukban. Ő most már nem írhat a császárnak. Ők maguk is csak szolgák, akik parancsot hajtanak végre.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Frangepánnak mindjárt ismertetendő halála bizonyítja, mennyire őszintén beszélt akkor, mikor az ítélet végrehajtásának elhalasztására a halálra való előkészületet hozta fel okul. Valóban, a kivégzettek közül egyik se készült elő a halálra olyan alaposan és szépen, mint ő. Azonban az is bebizonyosult, hogy erre teljesen elég volt az adott idő.

Mikor Frangepán látta, hogy elszakadt már az utolsó szál is, mely őt még a földhöz köti, egyszerre tökéletesen megváltozott. Szakított a földdel és teljesen átadta magát az örökkévalóságnak. A komoly hit és a vallási műveltség megvolt benne hozzá, az akadályokat, az emberi gyarlóságokat pedig, melyek egész eddig annyira a földhöz kötötték lelkét, eltávolította útjából a sors, mely földi szemmel nézve annyira kegyetlen volt hozzá, valójában azonban nagy szerencse volt számára, mert megkönnyítette neki az üdvözülést.

Boldog halálát Lipótnak köszönhette, aki iránt olyan hálátlan volt. Ha nem a Habsburgok uralma alatt élt volna, aligha lett volna akkora hite, mint amilyen volt, sőt valószínűleg protestáns lett volna. Hiszen Zrínyi apja is annak született, noha ősei Habsburg-alattvalók voltak. Ők se tértek volna meg jezsuiták nélkül, azok pedig sose teheték volna be a lábukat Magyarország területére Habsburgok nélkül, hiszen a még protestáns Zrínyiek mit se tartottak az országra nagyobb veszedelemnek, mint éppen a jezsuitákat.

A jámbor, vallásos Lipót kormánya azonban, melynek már itt a földi országban is az volt a fő célja, hogy az embereket üdvözítse, a siralomházban is nagyon megkönnyítette Frangepán lelki felemelkedését. Nem egy, hanem egyszerre hat szerzetes (azokból a kapucinusokból, akik Manzoni „A jegyesek” című remekművében is, mely szintén ugyanebben a korban játszódik le, annyira rokonszenvesek tündöklő erényeikkel és bámulatos keresztény szeretetükkel) állt rendelkezésére abban a két napban, mely a haláltól még elválasztotta, hogy a halálra kellőképpen elkészülhessen, eddigi életén bűnbánatot tarthasson s a földi örömeitől ne csak kénytelenségből, hanem lélekben és önként is elszakadhasson.

Ottó atyának, a zárda főnökének meggyónt s 29-én délben meg is áldozott. A „gonosz” és „magyargyűlölő” Abele és társa is újra meglátogatta délután, pedig kétségtelen, hogy ebben egyedül csak a szeretet vezethette őket. Eljárásukból láthatjuk, mennyire a keresztény szeretet uralkodott Lipót birodalmában még az állami funkcionáriusok körében is s mennyire kitört ez belőlük még a hivatalosság mögül is. Nemcsak azt teljesítették, ami kötelességük volt és amiért fizették őket, hanem az irgalmasság testi és lelki cselekedeteit is gyakorolták.

Micsoda más szellem uralkodott az államban akkor, mint ma! Mennyire mások voltak az akkori bírák és hivatalnokok! Akkor a hivatalom állam is úgy viselkedett, mint aki szereti az embereket nemcsak általánosságban, hanem egyénileg is és még azokat az embereket is, akik az állam tönkretételére törtek s ezért halálra kellett őket ítélni. De ahogyan Isten nem gyűlöl, éppúgy Lipót állama és hivatalnokai se gyűlöltek. Akkor még az állam is nemcsak megbocsátott ellenségeinek, hanem szeretetét is kimutatta irántuk.

Abelék Frangepánt ez utolsó látogatásukkor már teljesen megváltozva, nagy lelki nyugalomban találták. Szó se volt most már nála a Zrínyi elleni gyűlöletről és vádaskodásról, de a haláltól való rettegéstől és kegyelemért való könyörgésről se. Most már bűnét se tagadta, sőt még csak nem is szépítette egy cseppet se. A biztosok előtt hosszú beszédben kért bocsánatot a felségtől és kegyelmébe ajánlotta most már nem magát, hanem cselédeit.

Kérte, hogy a császár fizesse ki hitelezőit (tehát nemcsak Zrínyi Péter volt tele adóssággal, hanem Frangepán is). Lázadni nem is rendezett anyagi viszonyok közt élő emberek szoktak, bár nagyravágásból ezek közt is előfordul (Nádasdy, Rákóczi György, Bethlen, Bocskai), s ezért a felség vagyonuk elkobzásával legtöbbször nem is nyert sokat. És jutalmazza meg — kérte — ezeket a kapucinusokat is, akik vele ily szeretettel és önzetlenül foglalkoznak. Arra is kérte Lipótot, hogy mondasson majd érte miséket.

Aztán kérdezősködött felesége után és engedélyt kért, hogy búcsúlevelet írthasson neki. Végül a biztosoknak is megköszönte iránta való jószágukat. Abele is meghatódott, megdicsérte vallásosságáért s nemcsak azt engedte meg neki, hogy feleségének írthasson, hanem barátiilag még azt is közölte vele, hogy feleségének sikerült szerencsésen elmenekülnie.

(Láttuk, hogy tulajdonképpen felesleges volt a menekülés, mert még ha bűnös volt, akkor is csak egy kis internálást kapott volna.)

Abele azt is tudtára adta Frangepánnak, hogy Lipót megbocsát neki s nem haragszik rá. Frangepán ekkor már annyira tökéletes keresztény volt, hogy ennek örült a legjobban. A levél is, melyet feleségének írt, lelki nyugalmat tükröz.

Utoljára még azt is kérte, hogy Zrínyivel még egyszer találkozassák. Mivel előbb ártani akart neki, bizonyára ezt akarta ezzel utoljára jóvátenni. Mivel tudta, hogy Zrínyi is ártani próbált neki, a találkozásra vonatkozó óhajával egyúttal azt is tudtára akarta neki adni, hogy ezért ő is megbocsát neki. Így illik ugyanis a keresztényhez és egy lelkileg már megtisztult emberhez.

Zrínyi az utolsó órákban hasonlóan nagy léleknek mutatta magát. Most már nem szégyellünk kell nekünk, magyaroknak, hogy Zrínyi magyar volt vagy a katolikusoknak, hogy katolikus volt, hanem egyenesen büszkéek lehetnek rá a magyarok és a katolikusok egyaránt. Ő nem beszélt, mint Frangepán, hanem csak tett.

Ő, aki eddig annyira nem akart semmiféle bűnről tudni és annyira gőgös volt még bilincseiben is, most egyszerre elhatározta, hogy elégtételül bűneiért nem eszik többet az életben. Bőjtöl egész haláláig. Micsoda nagyság jele ez, s mennyire bizonyítja, hogy nemcsak kényszerből, hanem bűneiért elégtételül önként és szívesen hagyta itt a földet!

Az élet legfőbb örömeitől, az evésről-ivásról már előre lemond. Mások utoljára még legalább jól enni-inni akarnak a siralomházban. Akkor még az állam is elismerte ezt a jogukat, illetőleg megértette effajta kívánságaikat, s ezért a siralomházban nemcsak a Zrínyiek, hanem még a jobbágyok is megkaptak mindent, akit kívántak.

Zrínyi pedig, ez a jellegzetesen test-ember, ez a Herkules és két méteres óriás, akinek sokkal jobban lehettek testi szükségletei, mint bárki másnak, aki számára a bőjt mindenki másnál nagyobb önmegtagadás lehetett, bőjttel készül a halálra. Mivel az életről magáról le kellett mondani, azzal mutatta meg, hogy elégtételül bűneiért önként mond le róla, hogy az élet élvezeteiről már előre lemondott. Ő még aznap, hogy az ítéletet kihirdették előtte, tehát még előbb, mint Frangepán, meggyönt, „hisz gyónását már rég a zsebében tartá”.

A katolikus Pauler fejezi ki így magát, s bizonyára azt akarja vele mondani, hogy már rég elkészült rá s bűnei leírva (bár ez nem feltétlenül szükséges a gyónáshoz, sőt felnőttek nem is nagyon szokták már csinálni) már rég a zsebében voltak. A büszke Zrínyi tehát ennyire alaposan s ennyire ártatlan gyerek módjára készült a gyónásra.

Hogy azonban Pauler katolikus létére is a leírt bűnöket nevezi „gyónásnak”, elárulja, milyen régen lehetett már az, mikor ő (a katolikus történetíró) utoljára gyönt. Mivel pedig ő régebbi íróink között még talán a legkatolikusabb, láthatjuk belőle, mennyire más embereket nevelt az 1867-ben Ausztriától függetlenné váló Magyarországnak a XIX. században, mint Lipót „átkos abszolutizmusa” a XVIII. században.

Pedig nagyon téved az olvasó, ha a különbséget egyszerűen csak annak tulajdonítja, hogy Lipót idejében még közelebb voltunk a középkorhoz, mert Bocskai vagy akár Dózsa György korának főurai, az akkori Perényiek, Dobó Ferencek, Balassák, Homonnayak, Basó Mátyások, Bodó Ferencek még vallástalanabbak és még jobban ösztönemberek voltak, mint a XIX. század magyar főurai. De mai, XX. századi katolikus történetíróink is sokkal egyházasabbak, mint amilyenek a Paulerek, s még inkább még a nála is régebben élő s ráadásul pap Horváth Mihály volt a XIX. században.

„Én kész vagyok akár holnap is meghalni” — mondá Zrínyi lelkiatyjának és kijelentette, hogy megbocsát Frangepánnak, bár ő sodorta e szerencsétlenségbe. (E legutóbbi megjegyzés még egy kis lelki tisztátalanság, a tárgyilagosság hiányának a jele, mert ha nem akarta volna, sem Frangepán, sem senki más nem sodorhatta volna még ennél sokkal kisebb szerencsétlenségbe se. Sokkal nagyobb bűnös volt ő, mint Frangepán, és éppen ellenkezőleg mint ő állította; ő sodorta Frangepánt a szerencsétlenségbe, hiszen ő vonta be az

összeesküvésbe. De hát ilyen az emberi gyarlóság, melyből azonban Zrínyi már itt a földön hamarosan még jobban megtisztult s mikor nemsokára találkoztak, már esze ágában se volt azt gondolni, hogy Frangepán sodorta őt a bajba.

Éjszaka Zrínyi hívatta a császári biztosokat, azok pedig elmentek hozzá még ezen éjszakai órában is. (Próbáljon meg ilyen kéressel előállni egy mai halálraítéltnél!)

Másnap reggel megáldozott. Utána a biztosok újra meglátogatták, most már hívás nélkül. Tehát most már szinte lelki barátság fejlődött ki a bírák és a halálra ítélték között. Zrínyi azt kérdezte tőlük: Remélhet-e kegyelmet. Ha a felség életben hagyná, sok szolgálatot tehetne még neki. S mikor Abele azt válaszolta neki, hogy arra már nincs idő, most már meg kell halnia, Zrínyi ezt felelte: Isten neki! Örömmel halok meg, de így veszni el, mégis szomorú.

Erre Zrínyi szerintünk ádázul gyűlölő Abele vigasztalni kezdte, hogy ez bizony igaz, de hát még nagyurakkal is megtörtént már ilyesmi, és ha a bűnhődést alázattal fogadja, Isten előtt csak lelke üdvösségére lesz majd.

Abele arra is figyelmeztette, hogy arra a bűnre, melyet ő elkövetett, a törvény sokkal kínosabb halált ír elő, s csak a császár nagy jósága tette lehetővé, hogy mégis csak a kezét fogják levágni lefejezése előtt. Zrínyi erre azt kérte, hogy legalább a kézcsonkítás elengedését járják ki neki a biztosok. Abeléék ezt meg is ígérték, bár tudtára adták, hogy sikerre igen kevés a remény.

Zrínyi két kis cédulán — mely a titkos levéltárba eredetiben Pauler kezébe került s melyet bizonyára meghatva érintett a késői történetíró — még végrendelkezett is különféle egyházi célokra. Szép vonás benne, hogy még ezeken a kis cédulákon is megemlékezett a már említett Lahn Rudolfról, sőt a két cédula egyikén egyedül csak érte könyörgött. Fájjalja, hogy milyen nagy bajba döntötte, pedig Lahn semmiben sem bűnös, hiszen egyedül csak azt tette, amit parancsolt neki. (A bűnös parancsot azonban nem lett volna szabad teljesíteni.)

Ez a gyöngédség becsületére válik az egyébként nyersnek látszó, rettenthetetlen Zrínyi-nek, de az a Lahn is rendkívül derék gyereke lehetett, hogy még nyers gazdája is ennyire tudta szeretni.

A biztosok nem igen akarták elfogadni Zrínyi e két céduláját, s figyelmeztették, hogy vagyonát hűtlensége miatt már elkobozták, s így nem lévén már semmije, semmiről se rendelkezhet.

Nem is rendelkezem, felelte a hajdan oly gőgös és féktelen, de immár lelkileg megtisztult Zrínyi szerényen, csak azt akartam vele kifejezni, hogy miként tennék akkor, ha rendelkezném. (Milyen szép alázatosság a hajdan gőgös, féktelen Zrínyitől!)

A legnagyobb tökéletesség azonban mind Zrínyiiben, mind Frangepánban az, hogy már egyáltalában nem gondoltak arra, hogy igazságtalanság, sőt még csak arra se, hogy szigorúság nyilvánul meg abban, hogy meg kell halniuk. A császár iránt most már a legkisebb haragot, bosszúszomjat vagy ellenszenvet se mutatják.

Igaz, hogy olyan igazságos és olyan kegyes uralkodó iránt, mint amilyen Lipót volt, nem is lehetett ez nehéz, ámde a halál olyan nagy dolog egy ember életében, hogy aki miatt odajut, az iránt nem tud tárgyilagos és igazságos lenni még akkor se, ha a büntetés megérdemelt volta nyilvánvaló. Ilyenkor az ösztönös ember (s ki nem ösztönös még akkor se, mikor már a halál előtt áll?) nem gondolkodik, hanem csak érez s könnyen elképzelhető, hogy azok iránt, akiket halála okainak gondol, elkeseredést érez.

Láttuk, hogy Zrínyi és Frangepán is mit és hogyan beszéltek börtönükben még néhány nappal előbb is. Pedig akkor még az eszük azt kívánta volna tőlük, hogy alázatoskodjanak vagy legalább is hangfogót használjanak, mert még gondolhattak kegyelemre. Most azonban, mikor már nem volt mit veszteniük, szabadon kifejezést adhattak volna dühüknek és

bosszújuknak. Ezzel szemben láttuk, hogy Frangepán talán annak örült a legjobban, hogy a császár nem haragszik rá és hogy megbocsátott neki.

Zrínyi is milyen alázattal fogadta a megalázó figyelmeztetést, hogy nincs semmije, sőt éppen e magalázás után ajánlotta nejét, fiát és leányát Lipót kegyelmébe. Mindketten már nem természetes, hanem természetfeletti emberek voltak. Milyen nagyra képes a katolikus hit!

Aznap, 29-én, tehát kivégzésük előestéjén történt meg Zrínyi és Frangepán utolsó találkozása. Frangepán ment át Zrínyihez. Egy éve nem láttál már egymást, s ezalatt mindketten ártani akartak egymásnak és szabadon hagyták magukban tombolni azt a gyűlöletet, mellyel már régebben is ismételten elkeserítették egymás életét. Most két, a földi gyarlóságoktól már teljesen megtisztult, igazi keresztény találkozott egymással.

Tudjuk, mit beszéltek, mert németül kellett beszélniük (láttuk, hogy Frangepán magyarul nem is tudott) és hat személy, köztük két kapucinus jelenlétében. Frangepán kezdte. Eljött — mondta —, hogy még egyszer láthassa és bocsánatot kérhessen sógorától, Zrínyitől azért, amit ellene vétkezett, eljött megköszönni neki azt is, hogy az ő vezérlete alatt ismer-te meg és szokta meg a halálközelségét. Reméli, most is jó példát mutat majd neki, bár ő igen szívesen halna meg, ha vele Zrínyi életét megmenthetné.

Zrínyi megköszönte neki, hogy eljött hozzá. Ő — mondta — nem fél a haláltól, hiszen nem egyszer nézett már szeme közé. Régi ismerőse neki már a halál, csak az fáj neki, hogy nemcsak neki, hanem Frangepánnak is meg kell halnia. Megbocsát neki mindent, azt is, ami elválásuk óta történt, de Frangepán is bocsásson meg neki. Ezzel megölelték, megcsókolták egymást. Frangepán távoztában még ezt mondta: „Tehát bátran! Isten veled! Holnap ilyenkor, a másvilágon, már boldogabban fogunk ölelkezni!”

Madarásznak a két nemzeti hős utolsó találkozását ábrázoló ismert festménye, éppúgy a Habsburg-ellenes propaganda szolgálatában áll, mint az eddigi magyar történetírás. A festményen megbilincselve beszélget egymással a két elítélt. A valóságban börtönükben megbilincselve voltak, de tudjuk, hogy mikor találkoztak, mindkettőjükről eltávolították a bilincseket. (Pauler, II., 343. o.)

Bizonyára nem készakarva hazudott Madarász ecsetje, hanem azért, mert Habsburg-ellenes nevelése miatt ő így képzelte el a dolgot. Nem is lehetett elképzelnie másképp, mikor még akkor is ez lett volna a természetes, ha nem annak a foglyai lettek volna, akit Arany „büszke Bécsnek rettenetes császáranak” nevez.

A volt nyilas minisztereket például még a XX. század közepén is megszíjazva hozták haza a repülőgépekben Németországból és ügyük tárgyalására is így vezették őket elő. Így vitték a tárgyalásra a kommunisták a tőlük elítélt papokat még 1962-ben is. De láttuk, hogy Zrínyi veje, I. Rákóczi Ferenc is, azonnal megbilincselte előkelő német vendégét, Stahrenberget, mikor apósa levelétől félrevezetve kitűzte a lázadás zászlaját. S lám, őt a „magyargyűlölő” Bécs még csak börtönnel, sőt kardja elvételével se büntette meg érte csak azért, mert ha ő maga nem is, de az anyja legalább hűséges volt.

Igen, Zrínyinek és Frangepánnak bilincsekben kellett volna találkozniuk, mert a „hazafias” propaganda abban is hazug, hogy Lipótot „rettenetes” császárnak gondolja, de abban is, hogy a két találkozót viszont hazafias hősnek. Láttuk, hogy e hősök egyike magyarul nem is tudott, a másiknak pedig a felesége nem. Egyikük se lehetett tehát valami nagyon hazafias. A jellemről pedig mindketten olyan messze álltak, mint Makó Jeruzsálemről. Nemcsak a császár ellen vétkeztek, hanem egymás ellen is igen nagy volt a bűnük.

Zrínyi a Frangepánnal való találkozás után levelet írt feleségének, Frangepán testvérének. Mivel mondtuk, hogy felesége nem tudott magyarul, ez a levél is természetesen horvát volt. (Nem tudott magyarul egyébként a költő Zrínyi felesége se, mert az meg német volt.)

Zrínyi eme levele is írója keresztény tökéletességének bizonyítéka. Ez is csupa bűnbánatot, keresztény megnyugvást, hitet és reményt lehel. „Holnap tíz órakor — írja benne — vele együtt lefejeznek, azért tőled is e világon örökre búcsút veszek. Ha megbántottalak, ami megtörtént, bocsáss meg, (Hogyne történt volna ez meg olyan férj részéről, aki maga volt a megtestesült indulat! Mégis rokonszenves, hogy Zrínyi ezt így nyíltan elismeri.) Hála Istennek, én kész vagyok a halálra, nem félek tőle. Remélem, hogy a mindenható Isten, ki e világra hozott, nekem is irgalmas lesz. Remélem hogy holnap nála leszek és kérni fogom, hogy szent trónusa előtt, az örök boldogságban, ismét találkozassunk.”

Zrínyit és Frangepánt Bécsújhelyen nyilvánosan végezték ki. Először Zrínyi lépett a vérpadra. Mivel a hatalmas, sok táplálékot igénylő test már harmadnapja böjtölt, a kivégzés napjának kora reggelére úgy elgyöngült már a hajdan bikaerős férfi, hogy közben el is ájult.

Reggel nyolc óráig imádkozott és misét hallgatott. Ekkor megérkeztek hozzá a császári biztosok. Zrínyi tőlük is bocsánatot kért és elbúcsúzott. Mielőtt elindultak a vesztőhelyre, megjelent Zrínyi börtönében egy osztrák neme és az alsó-ausztriai nemesség képviselőjében közölte vele, hogy őt és utódait, mert méltatlanná vélt, osztrák nemesi jogaitól megfosztották és körükből örökre kizárták.

Az ekkor már egészen alázatos Zrínyi azt felelte, nem baj, de a fiát ne büntessék, mert az nem vétkezett. Abele azonban felvilágosította, hogy a kizárás éppen a fiát érinti. Őt magát már úgyis kizárta minden kiváltságából maga a halálos ítélet, és idézte neki a Szentírást, hogy a savanyú szőlőt az apák ették meg, mégis a fiaik foga vásott el tőle.

Azonban Zrínyit a mi történetírásunk szerint annyira gyűlölő Abele azonnal azt is hoztatta, hogy bántsa ez a dolog, mert mindez csak formaság, s a fia, ha érdemeket szerez rá, még osztrák nemességét is visszaszerezheti. Ezzel a két biztos végleg el is búcsúzott a foglyoktól.

A kivégzés helyére Zrínyi két szerzetes kíséretében haladt. Feszületet tartott a kezében és imádkozott. Büszkén, szilárd léptekkel ment, mintha katona lenne és rohamra indulna. (Vienne col Cristo in mani in modo piu fiero e piu bravo e quasi da soldato, che vada al assalto di qualche fortezza.)

Mikor menet közben valamiben megakadt a mentéje, Zrínyi akkorát rántott rajta, hogy elszakadt. Mikor mellette valaki megjegyezte, hogy nem kell félni a haláltól, válaszul ezt mondta: Biztos vagyok benne, hogy azok közül, akik itt vannak, sokan jobban meg lesznek hatva attól, ami itt készül, mint magam, akinek át kell rajta esnem.

Mikor a halálos ítéletet felolvasták, csendesen imádkozott, de hogy még mindig remélt s hogy az életösztön még ekkor se halt ki belőle, azt abból láthatjuk, hogy mikor a városbíró eltörte a pálcát, azt kérdezte: Nincsen semmi kegyelem?! (mivel személyesen ismerték a „rettenetes” császárt s tudták, hogy csak mennyire rettenetes, azért bíztak a kegyelemben egész az utolsó percig.) Aztán felolvasták a legutóbb érkezett rendeletet, hogy a császár az előzetes kézcsónkítást elengedte. Zrínyi erre nem szólt semmit, csak hálája és tisztelete jelekül mélyen meghajolt.

Csak ezután nyitották ki a másik udvar kapuját, ahol a vérpad volt felállítva. Hat öl hosszú volt és négy öl széles és fekete posztóval volt bevonva. Zrínyi imádkozva ment fel az emelvényre, apródja, Tarródy, bekötözte a szemét, Zrínyi imádkozva letérdelt és éppen kilencet ütött az óra, mikor azt mondta: „Uram, kezeidbe ajánlom lelkemet!”

A hóhérnak háromszor kellett ütnie, mire hatalmas vastag nyakát el tudta választani a törzstől. A szolgák azonnal elemelték a törzset és a fejet a vérpad egyik szögletébe vitték s ott fekete posztóval letakarták. Épp így letakarták a kiömlött vért is. A kapucinus atya buzgó imát mondott a kiszenvedett lelkéért. Az imát a kivégzésen megjelent közönség is hangosan vele együtt mondta.

Lipót uralma ugyanis keresztény uralom volt, mely igazságot szolgáltatott, de nem gyűlölt, sem meg nem vetett senki. A felségsértőt és törökkel cimboráló hazaárulót is keresztény testvérének tekintette, akit szintén megilletnek az irgalmasság testi és lelki cselekedetei, sőt Krisztus szent vére érdeméből az örök világosság is fényeskedhet neki, sőt emberileg bizonyosra mondhatjuk, hogy Zrínyinek fényeskedett is.

Egész természetes volt tehát, hogy a jelenlévő osztrák nép nem abcúgolt, nem az áldozatok ellen tüntetett, hanem imádkozott értük. Az átkos Lipót és kormány ugyanis nem ismerte a faji gyűlöletet. Zrínyiék kivégzésén nemcsak anyakönyvileg keresztény nép volt jelen. Nem úgy, mint Szálasi kivégzésén, hogy a jelenlévők még anyakönyvileg se voltak keresztények.

Frangepánnak nem kellett végignéznie Zrínyi halálát. A biztosok csak Zrínyi kivégzése és holtteste és kiontott vére letakarása után mentek fel érte börtönébe és kísérték le őt is a vesztőhelyre. Frangepán az egész éjjelt imádságban és vallásos elmélkedésben virrasztotta át. Csak a kézcsonkítás nyugtalanította, másképp teljesen belenyugodott sorsába. Mikor a biztosok a kivégzés reggelén az utolsó miséje után őt is meglátogatták, újra meg újra mondogatta nekik, milyen boldog volna és milyen nyugodtan halna meg, ha legalább a kézcsonkítást elengednék neki. A jó Abele meg is ígérte neki, hogy addig nem végzik ki, míg ez ügyben beadott kérvényükre a császár válasza meg nem érkezik.

Mikor a biztosok elbúcsúztak tőle, Frangepán megölelte Abelét és utána megcsókolta a kezét. Ennyire bűnbánattal és már ennyire alázatosan fogadta a halált. De az is bizonyos, hogy az az Abele se lehetett sem gonosz, sem bosszúálló, de még csak rideg vagy hideg se, akit az utolsó útjára menő büszke főúr így megtisztelt.

Mivel Frangepán nem volt olyan hallgató, mint Zrínyi, hanem állandóan beszélt, a bécsiújhelyi polgármester félt, hogy a vérpadon majd izgató beszédet mond a császár vagy miniszterei ellen, s ezért szükségesnek tartotta arra figyelmeztetni, hogy ez tilos. „Mindennek csak magam vagyok az oka — felelte neki Frangepán. Senkit sem vádolhatok. A császár jó és igazságos. Alig várom, hogy Isten előtt érette imádkozhassam.” (Tanulságos lecke ez azoknak, akik Frangepánból és társaiból vértanúkat csináltak és akik előtt Lipót személye annyira ellenszenves.)

Miközben a vérpadra vezették és mialatt az ítéletet felolvasták, behunyt szemmel és halk hangon folyvást imádkozott és a feszületet csókolgatta. Mint Zrínyi, ő is megkérdezte még a vérpadon is: „Nincs semmi kegyelem?” (Látszik, hogy ők mint Lipót személyes ismerői, szinte lehetetlennek gondolták, hogy Lipót valakit tényleg kivégeztethessen. Úgy látszik, ezért lázadoztak olyan könnyen!) De mikor megtudta, hogy a kézcsonkítást elengedték, hangosan megköszönte a császárnak „e meg nem érdemelt kegyelmet”.

A feketével bevont vérpadra lépve kezében tartotta a feszületet és élénk tüzes szemekkel elkezdett imádkozni latinul, de „oly tiszta, csengő hangon, oly nyugalommal, hogy a nézők szinte hajlandók voltak azt hinni, hogy ez a férfi, aki így tudja a zsoltárokat és a szentírás szövegét, valaki másért imádkozik, nem magáért”. Imádságának mind tartalma, mind formája egyaránt megható volt és a legmélyebb bánatot fejezte ki elkövetett bűnein. Mikor imádság közben könnyek tódultak szemébe, megjegyezte, hogy ezek nem ám a fél-elem, hanem a bánat könnyei, és meghatóan kérte a jelenlevőket, hogy ők is támogassák imáikkal, hogy Isten irgalmas legyen iránta.

„Majd egy negyedóráig imádkozott így a nézősereg mély részvéte és meghatódása között és sokan kívántak maguknak is olyan istenes véget, mint amilyet Frangepánnál láttak.” És ezt a hosszú imát nem szakították félbe sem a biztosok, sem a katonaság, sem a hóhér, hanem türelmesen, áhítatosan, sőt részvétellel megvárták, nem úgy, mint ma tennék. Akkor ugyanis kereszténység volt, igazi kereszténység, és a halálraítélten is felebarátot, testvért láttak.

De akkor még az osztrák is testvére volt a magyarnak vagy a horvátnak, nem pedig ellensége. De testvérnek tekintették a kivégzett rablógyilkost vagy a hazaárulót is, mert az emberek alázatosak voltak. Lipót maga is ilyen alázatos volt s azt tekintette uralkodása fő céljának, hogy alattvalóit is ilyen alázatos keresztényekké tegye. Ennek köszönhette Frangepán is, hogy ilyen nagy hite volt és hogy ilyen keresztény módra tudott meghalni, de azt is, hogy a közönség — mely kivégzésének tanúja volt és amely ilyenkor egyébként csócselék szokott lenni — ennyire úri, illetőleg keresztény módon viselkedett.

Nem úgy, mint „népi demokráciánkban”, mikor az Andrássy úti Köröndön először felakasztott „háborús” és „népellenes” (zsidóellenes) bűnösöknek még az akasztófáról már lelógó hulláit is hozzájuk a magasba felugrálva pofozták a sem fajilag, sem anyakönyvileg, sem lélekben nem keresztény nézők, és akik Szálasi akasztása közben egyenesen azt kiabálták a hóhérnak, hogy lassan akassza, hogy többet szenvedjen.

Az azonban vigasztaló, hogy ami magukat a kivégzett nyilasokat illeti, ezek most is olyanformán viselkedtek, mint Zrínyiék és Frangepánék (ha nem is éppen maga Szálasi, hanem a kivégzett protestáns miniszterek, akik többnyire katolikusként haltak már meg.) A megtérésnek ugyanis úgyszólván egyetlen akadály a alázatosság hiánya. A siralomházban pedig már elég könnyű alázatosnak lenni.

Apródja már bekötötte Frangepán szemét, azonban ő levette róla a kendőt és kezében a feszülettel a nép felé fordulva latinul így szólt: „Ő ti, kik most itt vagytok és látjátok szomorú végemet, vegyetek példát sorsomról. Szeressétek Istent és urakat, császárokat, legyetek hívek hozzá és kerüljétek az átkozott nagyravágyást, mely engemet örvénybe sodort. Isten veletek! Imádkozzatok érettem! Én meghalok és szószólótok leszek Isten színe előtt. Isten veletek! Isten veletek!” (Pauler, II., 349. o.)

Tehát maga Frangepán is, noha a három áldozat közül a legkevésbé volt bűnös, mert ő nem szegte meg szövetségi esküjét, nem árulta el, nem jelentette fel társait, hogy magának előnyöket szerezzen vele, mint a többiek még ezt is megtették. Maga elismerte a vérpadon, hogy ő nem hős, ő nem a hazáért cselekedett. Nem a hazaszeretet, nem is a király állítólagos törvénytelenégei, hanem egyedül nagyravágyása, az „átkozott nagyravágyás”, mint mondta, volt az oka annak, hogy „hazafi” lett belőle.

Miért akarják hát azt, amit maga a „hős” is piszkos nagyravágyásnak nyilvánított, mások erővel érényre, hősiességre, hazaszeretetre magyarázni és ünnepelve mint követendő példát állítani oda? Talán csak nem azért, hogy a magyar mindig nagyravágyó, mindig szöszgő, mindig állhatatlan maradjon?

Frangepán ezután újra bekötötte szemét és letérdelt, várva a halálos csapást. A hóhért azonban Pauler szerint Zrínyi lefejezésének nehézségei (szerintem azonban talán inkább Frangepán halálának mindenkit mélyen megható körülményei) megzavarták. Összeszedte ugyan minden erejét és irtózatot csapást mért a Jézus és Mária nevét rebegő térdeplőre, de a csapás közben Frangepán meghajtotta a fejét és így a bárd a nyaka helyett a vállát érte. Ettől a földre bukott. Ott felemelte a fejét és fel akart kelni, de visszaesett. A közönség felháborodva kiabált a hóhérnak, hogy teljesítse kötelességét és ne hagyja kínlódni a szerencsétlen s így másodszor is rávágott. Frangepán azonban még most is kiabálni tudta: Jézus! Mária! Végül a harmadik csapás elválasztotta törzsét a fejétől.

Láttuk, hogy Acsády a Szilágyi-történelemben megvetőleg írta Lipótról, hogy nem volt benne „nemzeti érzés”, s ezért nem is lehet nagy ember, mert nemzeti érzés nélkül nincs nagy ember. Ha nem a gyűlölet vagy olvasóközönsége igényeinek és ízlésének szolgálata és haszonleső kiszolgálása lett volna a célja, hanem a tárgyilagos igazság szolgálata, és ha olvasóközönségét nemcsak kiszolgálni, hanem irányítani, nevelni és erkölcsileg feljebb emelni is törekedett volna, azt kellett volna mondania Lipótról, hogy nemzetiségi gyűlölet nem volt benne, mert a nemzeti különbséget teljesen elsodorta benne az igazi keresztény lélekből fakadó evangéliumi emberszeretet, melynek mellékes, melyik nemzethez vagy

néphez tartozik az az ember, akivel dolga van. Acsády megállapításával éles ellentétben ki kell jelentenünk, hogy igazi nagy ember csak ilyen ember lehet.

A mi „háborús” és „népi” bűnöseinket itthon, a saját hazájuk fővárosában végezték ki, saját honfitársaik jelenlétében, s ráadásul nemzetközileg gondolkodó, a nemzetköziség eszméitől átitatott, a nemzeti érzéssel szemben ellenségesen viselkedő, marxista tömeg előtt. Ez a tömeg mégis mily ádázul tudta gyűlölni a szerencsétlen áldozatokat még haláluk keserves pillanataiban is! Itt a mérhetetlen gyűlölet volt az, ami megnyilvánult, s ezt a gyűlöletet egy cseppet se tudta csökkenteni az, hogy az áldozatok a nézők honfitársai voltak.

Zrínyit és Frangepánt — „hazafiainknak” ez a legnagyobb sérelme — idegen földön és idegen nép előtt végezték ki s éppen azért, mert ezt a keresztény népet el akarták árulni a töröknek. A kivégzésüket végignéző közönséget mégis olyan részvét és szeretet öntötte el az áldozatok iránt, hogy imádkoztak értük, sőt irigyelték őket szép halálukért. Ekkor nem azt követelték a hóhértól, hogy minél lassabban és minél kínosabban végezze ki őket, hanem mivel a hóhér ügyetlen volt és ezzel az egyik áldozatnak felesleges kínokat okozott, úgy felbőszültek, hogy az ügyetlen hóhér azonnal szét akarták szagatni. (Ráfogták, hogy azért ügyetlen, mert részeg.) Ebben csak a legnagyobb erőfeszítéssel lehetett a nézőközönséget megakadályozni. Csak úgy sikerült a tömeget úgy-ahogy lecsillapítani, hogy a hóhér azonnal letartóztatták és börtönbe vitték azzal az ígérettel, hogy ha tényleg bűnösnek találják (azaz ha csakugyan részeg volt) elveszi méltó büntetését.

Látjuk tehát, hogy nemcsak magában Lipótban „nem volt nemzeti érzés”, de nem volt osztrák alattvalóiban se. Ők se tettek különbséget a szeretetben magyar vagy német között, ők se ismerték a nemzetiségi gyűlöletet. Nekik se jutott eszükbe a kivégzés folyamán, hogy ezek az áldozatok itt magyarok, akik őket gyűlölték, ellenük fondorkodtak, sőt összeesküdtek, hanem csak az embert, a keresztényt látták bennük s még mint bűnösöket se vetették meg őket, mert hiszen a keresztény még a bűnös embert, sőt még ellenségét is szereti és elsősorban önmagát tartja bűnösnek.

Hogy a halállal bűnhődő magyar urak kivégzésének még idegenben is ilyen résztvevő, együttérző közönsége volt, azt is Lipótnak köszönhatték és hogy ma már hasonló esetben éppen nem ilyen közönséget találnak a politikai bűnösök, annak is az az oka, hogy nem követendőnek, hanem megvetésre méltónak állítottuk oda Lipót elveit és igazi evangéliumi kereszténységét, ahelyett hogy elismertük volna, hogy szép és jó volt, csak nekünk magas.

Frangepán hóhéra csak ügyetlennek találtatott, nem részegnek vagy bűnösnek, s ezért büntetésül csak félévi kényszermunkára ítélték. Csak azért támadt tehát ellene olyan nagy ellenszenv a tömegben, mert az áldozatok voltak előtte rendkívül rokonszenvesek, mégpedig azért, mert szépen és keresztényen haltak meg. A német hóhérra haragudtak tehát (a soproni hóhér is német volt), nem pedig a magyar áldozatokra, noha a nézők maguk is németek voltak.

Épp ily keresztény megbecsülés jutott az áldozatok holttestének is. A kommunistáktól kivégzett „népi bűnöseink” holtteste nem részesült emberi, annál kevésbé keresztény temetésben. Sírjuk sincs, mert gondoskodtak róla, hogy ismeretlen maradjon. Ellenben a bécsújhelyi áldozatok holttestét már készen várta a temetőben a papság (nem is egy pap, hanem a papság), beszentelték őket és megadták nekik a végső tisztességet. Nemcsak sírjuk lett, hanem még márvány síremléket is kaptak, sőt mikor később a temető megszűnt, mely magába fogadta őket, sírlapjukat még akkor is úgy megbecsülték, ott kint az idegenek, hogy utána a templom falába illesztették. A kivégzés helyére is márvány emléktáblát állítottak az ottani osztrákok, a pallos pedig, mely nyakukra lesújtott, véres rozsdájával még ma is látható a bécsújhelyi városházán.

Nádasdy egyénisége

Nádasdy Zrínyi Pétertől merőben különböző egyéniség volt. Ő nem volt heves és megfontolatlan, mint egy gyermek, s nem volt csupa tűz és szenvedély, mint Zrínyi vagy Frangepán. Éppen ellenkezőleg, maga a megtestesült megfontoltság és ész. Rendkívül okos, tehetséges, furfangos ember volt, akiben nyoma sem volt az idealizmusnak. Minden érdekből tett, kivéve megtérését, de akkor még csak húszas évei elején járt. Az ország leggazdagabb emberének tartották. Évi jövedelmét 200.000 forintra becsülték. Nemcsak birtoka volt rengeteg, hanem — ami főuraink között akkor is ritkaság volt és ma is az — pénze is. Mint okos, önző ember, meg tudta a pénzt szerezni, jól tudott vele bánni és igen nehezen adta ki.

A pénzen kívül a méltóságoknak, hatalomnak, hírnek, dicsőségnek, tehát a nagyravágyásnak élt. Fiatal korában még a hitéért is élt-halt. A lutheránusért is, melyben született, de utána a katolikusért is, melyet megismert, meggyőződésből vett fel s amelyért — ami nála nagy szó — áldozott is. Amint azonban az ideális ifjúkorból közeledett a férfikor realizmusa felé, mind jobban háttérbe szorultak lelkében az ideális, az eszmei indítók. Nem a hit csökkent meg benne ekkor se — ezt épületes, keresztény halála éppen eléggé bizonyítja —, hanem az emberi gyarlóságok és az önzés burjánzott el lelkében és szorította hátra a hitet. Mint afféle önző észembert, aki mindent józanul és a maga érdeke alapján mérlegelt, akit irigyelni lehetett, mert gazdag, tehetséges, rangos és hatalmas volt, de akitől várni vagy kapni okossága és önzése miatt semmit se lehetett, senki se szerette, sőt majdnem mindenki gyűlölte. Barátja nem volt.

A hírhedt Báthory Erzsébetnek az unokája volt. Az ő vére folyt tehát ereiben s valószínűleg tőle örökölte azt a nagy hibáját is, hogy a sértés, a mellőzés mondhatatlan indulatokat korbácsolt fel lelkében s ilyenkor, hogy bosszút állhasson, mindenre kész volt. Hamarosan ilyenkor is felülkerekedett ugyan benne a józan ész, de ekkor már rendszerint késő volt, mert előtte már olyasmire ragadtatta magát, mait nem lehetett már visszacsinálni.

Mivel az országban a második legtekintélyesebb állást, az országbíróságot már egészen fiatalon elnyerte, nagyravágyása előtt csak egy cél lehetett még: a nádorság. Ehhez azonban nemcsak a király kegye kellett, akitől a jelölés függött és akinél már kegyben állott, hanem a nemzet szeretete és bizalma is, mert a nádort az országgyűlés választotta.

A nádorválasztásban főúrtársai támogatására nem számíthatott, mert azok közt senki se szerette. A köznemességre még kevésbé, mert ez akkor még többnyire protestáns volt (fele részében még ma is az), a protestánsok pedig „renegátsága” és birtokain a katolicizmus pártolása miatt feneketlenül gyűlölték. „Dühöngőnek”, az „Antikrisztus követének” nevezték elkeseredésükben.

Felekezeti iskoláikban egész mostanáig azt tanították róla, hogy mikor Pilarik prédikátor elégettette, s a tűzben, mely az iratokat megemésztette, gyönyörködött (ehhez a feltevéshez is micsoda gyűlölet kell!) egy égő papírdarab rászállott. Pilarik ekkor állítólag azt mondta neki: Mondd meg gróf, ha majd az ördögök a pokolban sütögetnek, mit fogsz akkor mondani? (Fabó. Mon. Evang. III., 96. o.)

Protestáns hittankönyveink, sőt még nem felekezeti történelemkönyveink is azt állítják, hogy azok az átkozott főpapok és a tisztán csak önzésből áttérő főurak mindig éppen „télvíz idején” szokták kiűzni a paplakokból a protestáns prédikátorokat és természetesen mindig feleségükkel és apró gyermekeikkel egyetemben és ezek a feleségek ilyenkor véletlenül mindig betegek, a gyerekek pedig mindig didergők szoktak lenni. Hogy lehet hát, kérdezzük, hogy ez a Pilarik mégis jelen lehetett könyvei elégetésén (tehát még mindig nem volt kiűzve), sőt a büszke és dúsgazdag főurat, ott a saját birtokán, a prédikátor ilyenkor

még le is tegezhetette, meg is szégyeníthette, meg is fenyegethette s még csak arról sincs szó még a protestáns mesében se, hogy Pilarik e vakmerőségéért Nádasdytól bármi büntetést kapott volna.

Mivel pedig ezek a mesék, sőt nemcsak a mesék, hanem még történelemkönyveink is ezt állítják, hogy ezek az ellenreformációs urak még börtönben is sanyargatták a protestáns lelkészeket, vajon mekkora bűnük lehetett azoknak, akik közülük valóban börtönbe kerültek, mikor látjuk, hogy még ez a Pilarik se került oda, hanem fölényeskedését, sőt fenyegetőzését még a tőlünk is rendkívül lobbanékonyak és bosszúállónak mondott Nádasdy még szerintük is szó nélkül tűrte?

Nádasdy és Pilarik esete valószínűleg csak otromba mese. Ha azonban a protestánsok ilyen meséket találnak ki, elárulják vele, hogy a szegény, halálra üldözött magyar protestantizmus vagy még üldözöttségében is olyan erőt képviselt, hogy lelkészei még egy Nádasdyval szemben is és magának Nádasdynak a birtokán is ilyesmiket engedhettek meg maguknak büntetlenül vagy pedig Lipót uralkodása alatt nálunk olyan igazi demokrácia volt, amihez képest a mai semmi.

Nádasdy élete, különösen pedig a Wesselényi-összeesküvésbe való bekapcsolódása mellett szól, hogy a protestantizmus Lipót idejében is nemcsak Erdélyben volt hatalom, hanem a Habsburg Magyarországon is olyan jelentős tényező volt, melynek ellenére nem lehetett itt érvényesülni.

Nádasdy fiatalos hevében, idealizmusában eleinte próbált nagy katolikus lenni, s meggyőződése kedvéért a protestantizmus hatalmával és bosszúszomjával nem törődni, de évtizedek múlva, érettebb korában be kellett látni, hogy ezt a fényűzést csak akkor engedheti meg magának, ha elvei kedvéért lemond a közéleti szereplésről s mindazon előnyökről, melyekkel a népszerűség jár, azaz, ha egyszer s mindenkorra belenyugszik abba, hogy honfitársai szemében örökre gyűlölt és agyonragalmazott ember maradjon s így csak a másvilágon várjon üdvöt és érvényesülést úgy, mint ahogyan csak onnan várta ezt már akkor, mikor már a vérpadra készült.

Nádasdy azonban ekkor már nem volt ennyire ideális és önzetlen. Ő itt a földi hazában is érvényesülni akart. Mivel, mint mondtuk már, okos volt, belátta, hogy ehhez az országhoz, tehát a protestánsok megnyerése is szükséges. Mivel „a haza javára” egymással szövetséget kötve már a szintén katolikus Wesselényi, Zrínyi Péter s Rákóczi is erre az útra lépett, ha velük szemben háttérbe szorulni nem akart, már egyenesen rá volt kényszerítve, hogy ő is csatlakozzék hozzájuk. Másképp teljesen elszigetelte volna magát a közvéleménytől. Akkor már csak ő lett volna az egyedüli a magyar közélet tényezői közül, aki még mindig Bécshez ragaszkodik. Így azonban felkopott volna az álla s országbíróból nádor sose lehetett volna. Még Bécsben is csak az olyan magyarnak volt s lehetett becsülete, aki feltétlenül hű volt ugyan az udvarhoz, de nemcsak magát tudta adni a királynak, hanem magával együtt az országot is vinni tudta. Elszigetelten álló, az országra hatni nem tudó, sőt előtte talán egyenesen gyűlöletes ember hűsége csak elméleti, de nem gyakorlati nyereség volt az udvar számára. A politika tehát bizonyára nem elméleti, hanem nagyon is gyakorlati tudomány. Az a csak elméleti értékét semmire se becsüli.

Így és egyedül csak ezért lett Nádasdy is összeesküvő és ezt minden történetíró tudja és elismeri. Ezért lett Zrínyi és a többiek is, de Wesselényinek közel se volt annyira nyílt és kiáltó az önzése, mint Nádasdynak. Pauler, aki „Magyarországnak Zrínyi Miklós után ez időben legeszebbébb férfiának” nevezi Nádasdyt (I., 29. o.), azt mondja róla, hogy „keblében mérhetetlen dicsvágy lakozott” (31. o.), aztán, hogy „lépteit a legridegebb önzés vezérlé” (35. o.), hogy „fő célja mindig saját nagysága marad, melyet a nemzet kárával is kész volt megvásárolni”, hogy „épp oly kevés, sőt még kevesebb odaadással viseltetett a bécsi kormány, mint nemzete iránt”.

Wesselényi is gyarlóságból lett összeesküvő, de mivel sok jó tulajdonság is volt benne, csak félig lett belőle összeesküvő s azt is megbánta. Frangepán, mint láttuk, szenvedélyes ember volt s maga is elismerte, hogy az összeesküvésbe egyedül csak a nagyravágyás vitte, nem pedig a hazaszeretet. Hogy Zrínyi Péter is mennyire tele volt a legcsúnyább emberi bűnökkel, hogy összeesküvésében neki is mennyire kevés szerepet játszott a hazaszeretet és hogy bűnös voltát és egyénisége ellenszenvenességét még a Szilágyi-történelem is kiemeli, azt is láttuk már.

A Wesselényi-összeesküvés főúri szereplői tehát nem nagyon váltak becsületére sem az összeesküvésnek, sem a magyarságnak, sem a katolicizmusnak. Gyökeresen megcáfolják azok elméletét, akik elsősorban a Habsburgok elleni lázadásban látják a magyar hazafiság megnyilvánulását s ezt megbecsülendő, tiszteletreméltó dolognak tartják.

Magyar embernek, ha a Wesselényi-összeesküvés történetét olvassa (de természetesen nem hazafias szólamok, hanem az egykorú okmányok alapján, mint ahogyan ezt a komoly történetírás kívánja), egyenesen szégyenpír futja el az arcát, hogy ezek az itt szereplő, szánandó, gyarló emberek magyarok voltak. Örömmel látja, hogy nem is voltak mint azok.

Az okos, józan Nádasdy egyedül csak azért kapcsolódott bele ebbe az összeesküvésbe, mert ha sikerrel járt volna, akkor ő, mint a mozgalomtól teljesen távol álló ember, egyszerre talajnélküli senkivé vált volna az országban. Biztosítani akarta tehát magát arra az esetre is, ha a hatalom az elégedetlenek kezébe találna kerülni. Mivel azonban, mint okos ember, meglehetősen tisztában volt vele, hogy győzelmük nem valószínű, kivált olyan vezetőkkal élükön, mint Zrínyi, Frangepán és Rákóczi voltak, inkább csak megtérése és fenntartás nélküli katolicizmusa miatt még ideális fiatalkorában elveszett népszerűségét akarta vele visszaszerezni az országban s a legközelebbi nádorválasztáson győzelmet aratni.

Történetíróink nemcsak azt szokták hangsúlyozni, hogy a Wesselényi-összeesküvés főúri résztvevői katolikus voltak, hanem egyúttal azt is, hogy a legbuzgóbb katolikusok. Csak ez bizonyítja ugyanis igazán, mennyire tűrhetetlen volt magyar szempontból Lipót uralma. Történetírásunk e legutóbbi állítása azonban csak annyiban igaz, hogy ezek a főurak csak régebbi életükben voltak buzgó katolikusok (például mindegyikük jezsuita tanítvány volt), de nem annyiban, hogy az összeesküvés idején is azok voltak még.

Láttuk annak idején, hogy még a szintén jezsuita nevelésű Zrínyi Miklós, a költő, se volt olyan buzgó katolikus, mint történetíróink hangsúlyozzák, pedig mi az ő nagy katolicizmusát sokkal szívesebben állapítanánk meg, mint ennek az ellenkezőjét, mert büszkesége lenne a katolicizmusnak, ha ezt a nagy magyar lángelmét nemcsak anyakönyvileg s külsőségekben, hanem meggyőződésben is a magáénak mondhatná.

AZ igaz, hogy annak a XIX. századnak a főuraihoz mérten, melyben legnagyobb történetíróink éltek és írta, s mely a művelt elemek elvallástalanodásának kora volt, valóban jó katolikus volt Zrínyi Miklós, Péter vagy Nádasdy, a maga korában azonban (kortársaihoz mérve) Zrínyi Miklós a legközönyösebb katolikusok közé tartozott. Láttuk, hogy Wesselényi sokkal buzgóbb volt nála (ezért pártolta a nádorságban Zrínyivel szemben az udvar és a papság inkább bőt), de viszont éppen ezért volt Wesselényi az összeesküvők közt a legkevésbé buzgó. De mire Wesselényi akár csak így félig is összeesküvő lett, már protestáns se volt közel se olyan nagy katolikus, mint akkor volt még, mikor nádorrá választották.

Nádasdy se az az ideális, elvein kívül mással nem törődő katolikus ifjú volt már akkor, mikor összeesküvő lett. Ekkor javakorabeli férfi volt s már a maga érvényesülése, legalábbis gyakorlatban, előbbrevaló volt neki, mint az Egyház érdekei. A Felvidék elégedetlen és összeesküvő köznemeseivel ekkor már vallási téren is összeszűrte a levét s úgy beszélt velük s természetesen úgy is cselekedett, mintha a vallásszabadságot hirdető jelszavaikkal ő is teljesen egyetértene és mintha ezt a szót ő is egyedül csak a protestantizmus szabadságára vonatkoztatná, a katolikus Egyház, a saját vallása sérelmei és érdekei pedig nem is érdekelnék.

De ennél még jellemtelenebb és még önzőbb szándékai is voltak Nádasdynak az összeesküvésben való részvétellel. Már eleve azzal a szándékkal kapcsolódott bele, hogy ha látni fogja, hogy a mozgalomnak sikerre nincs kilátása, még idejében be fogja árulni az udvarnak, hogy ezzel a maga büntetlenségét biztosítsa, sőt azt állítva, hogy tisztán csak a leleplezés céljából vett benne részt, Bécsben külön érdemeket is szerezzen vele.

Nádasdy akkor, mikor összeesküvő lett, már rég nem volt Bécs feltétlen híve. Jellemének megfelelően ő már régebben rálépett a kétszínű, önző s a sem királya, sem vallása érdekeivel össze nem egyeztethető útra. Még II. Rákóczi György életében, mikor a Rákóczi-ház hatalma és gazdagsága tetőpontján sokak szemében már mint a katolikus Habsburg-ház protestáns ellenfele kezdett szerepelni, mikor szélteben a Drabik-féle jóvendöléseket olvasták és hitték az emberek, és mikor az ifjú IV. Ferdinánd halálával sokan a Habsburg-ház közeli kihalásával is számoltak, Nádasdy már ekkor biztosítani akarta magát erre a lehetőségre is. Azzal, hogy ez az ő elveire, a katolicizmusra, egyenesen megsemmisítő hatású változás lenne s Magyarország újra protestánssá válását jelentené, mit sem törődve — tehát már ekkor is bebizonyítva, hogy mennyire nem volt jó katolikus — titokban II. Rákóczi Györggyel lépett összeköttetésbe és igyekezett vele jó viszonyban lenni. Éppen úgy, mint Zrínyi Miklós.

A Rákóczi-ház fényes jövőjének reménye II. Rákóczi György bukásával szétfoszolván, most már csak természetes, hogy II. Rákóczi György ekkor már katolikus fiának és Wesselényi több társának és az ország egész protestáns lakosságának összeesküvéséből se maradhatott ki. Már járt úton indult el tehát, mikor ehhez a mozgalomhoz is csatlakozott. Most se akart hoppon maradni.

Láttuk, hogy a szövetezők a legborzalmasabb eszközökkel kötelezték le magukat egymásnak, melybe „a teljes Szentháromság bizony egy igaz Isten, Szűz Mária és Istennek minden szentjeit”, sőt még örök üdvösségüket is belekeverték. Így esküdöztek, hogy soha el nem fogják árulni egymást, sőt a bajból egymást még ki is fogják segíteni. Mégis alig volt köztük egy is, aki a másikat el ne árulta volna, s ráadásul nem is csak a végső szükségben és rémületből, hanem már jóelőre, nyugodt megfontolás után s hogy maguknak vele a többi rovására nagyobb hasznot szerezzenek, tehát a legaljasabb érdekből. Már előre kérték becselenségüket a jutalmat is. Zrínyi, Nádasdy és Széchy Mária egyformán ilyenek voltak. (Rákóczi, a legfiatalabb köztük, nem.)

Elsősorban erre gondoltam, mikor azt írtam, hogy szégyenkezniük kell, hogy ezek az emberek magyarok voltak. Nádasdy jellemtelensége azonban talán még a többiekénél is nagyobb volt (pedig őket jellemtelenségben ugyancsak nehéz volt túlszárnyalni!), mert ő már eleve arra gondolt, hogy el fogja a többit árulni, tehát ő már akkor is tudta, hogy ezeket a borzalmas esküket, melyekben még örök üdvössége is bele volt keverve, még fogja szegni.

Valóban ő is volt az első az árulók között. Ő Lipótnak és minisztereinek tett célzásokkal már a dolog elején kísérletezett, s hogy nem lett belőle teljes árulás és nyílt esküszegés már akkor, az egyedül Lipót és miniszterei érdeme, nem pedig Nádasdyé. A nemeslelkű és tökéletes Lipót ugyanis olyan ellenszenvesnek találta Nádasdy célzásait, hogy nem volt kíváncsi a dologra, noha az ő és családja koronájáról volt szó. Lipót erkölcsileg olyan magasan állt, hogy intrikával még akkor se foglalkozott, mikor leleplezni kellett s mikor a bőrre ment.

Mire Nádasdy az egész nyílt esküszegésre elérkezett (de ekkor aztán már egymás után háromszor is megcsinálta), arra már csak félig volt esküszegés a dolog, mert hiszen arra már Zrínyi Péter és Széchy Mária is gyalázatosan megszegte esküjét és a többnyire protestáns alvezérek közül is egész sereg. Bory Mihály, Iványi Fekete László, Leszenyei Nagy Ferenc. Csak ilyen hősök voltak ugyanis azok a nagy magyar hazafiak, akik iránt történetírásunk és iskolai hazafias nevelésünk olyan tisztelettel viseltetik, hogy még az „össze-

esküvő” szó használatát is sértőnek tartja rájuk. Ők nem összeesküvők voltak, hanem csak elnyomott, szegény hazájuk szabadságáért szövetkező hazafiak.

Nádasdyt sokkal később tartóztatták le, mint Zrínyit és Frangepánt. Ezért ő előre tudhatta s tudta is, mi vár rá. Ez volt az oka, hogy egymás után adta be az írásbeli nyilatkozatokat, illetőleg feljelentéseket, mert ezek bizony akkor még inkább feljelentések voltak, mint a saját tetteiről vallomások. Csak társait vádolta bennük. Társai vádolásával próbálta a maga tetteit menteni, illetőleg megbocsátásukra érdemeket szerezni.

Úgy állította be a dolgot, ahogyan Frangepán próbált segíteni magán, ti. ő csak a felség érdekében lépett az összeesküvők közé, hogy be legyen avatva titkukba, hogy fékezni tudja őket s majd ha eljön az ideje, leleplezze az egészet. Eszerint tehát a többiek mind igazi lázadók voltak, csak ő nem. Otthon pedig ez időben mást se tett, mint iratokat égetett, hogy megsemmisítse mindazt, ami árulója lehetne.

Nem tudta — szegény —, hogy már késő a dolog, mert mindaz, amit ő oly szorgalmasan eléget, már rég Lipót és „lusta” és „hülye” miniszterei kezében van, akik véletlenül éppen ebben olyan fürgék és olyan okosak voltak, hogy a rá legkompromittáltabb okmányokról már rég másolatokat készítettek, sőt már a titkos tanácsban is ismertették őket.

Nádasdy beadványai nemcsak újságot nem tartalmaztak már számukra, hanem azt is tudták már, mi az igazság és mi a hazugság belőlük. Éppen emiatt, sajnos, azt is tudták, hogy ő még most se bánta meg bűnét, hogy nem töredelmes vallomást tesz, hanem csak ravasz és hazug önigazoló kísérletet.

Maga Nádasdy is kénytelen volt mindinkább tisztában lenni a való helyzettel. Rettegett, várta, mikor sújt le rá az igazságszolgáltatás, de el nem menekült. Nem lett volna értelme. Hazátlan és vagyonatlan földönfutóvá vált volna általa, s mivel tíz élő gyermeke volt s a magyar törvények szerint a feleség hozományát és a gyermekek részét nem lehetett elkobozni, kiszámította, hogy még teljes vagyonelkobzás esetén is majdnem mindene megmarad. Hogy tette következménye halál is lehet, arra — úgy látszik — nem is gondolt.

Nem is csoda, hiszen a jóságos Habsburgok, noha egész addigi, akkor már kétszáz éves magyar életüket, úgyszólván csupa lázadás és rebellió töltötte ki, lázadásáért addig még egy magyar főurat se küldtek a vérpadra. (Bizonyára meglepetés ez az állítás az olvasóra, de tessék csak utána számítani. V. László uralkodása természetesen nem esik erre a 200 évre.)

Azt is elfelejtette Nádasdy, hogy az Anjouk alatt viszont Zách Feliciánt nemcsak felkoncolták, hanem gyermekeinek, sőt egész nemzetségének nemcsak minden vagyonát, hanem az életét is elvették. A vagyon teljes elvétele nem ellenkezett a magyar törvényekkel se, mert ha felségsértés volt a bűn, az egész családi vagyon, a feleség és a gyermekek részével együtt szokták elkobozni hazánkban is.

Azt is elfelejtette, pedig csak nemrég történt, hogy I. Rákóczi György (egyébként a magyar szabadság dicső védelmezője) Erdélyben (egyébként a magyar szabadság hazájában) egyenesen külön törvényt hozatott (az ő szolga országgyűlései még ilyesmit is megszavaztak neki. Mert volna csak ilyen törvényjavaslatot egy Habsburg terjeszteni a magyar országgyűlés elé!), hogy az ellene fondorkodóknak a teljes vagyonát kell elkobozni (tehát a gyermekek részét is) és ő ezt szorgalmasan gyakorolta is egész uralma alatt, hiszen éppen ettől gazdagodott meg annyira.

Ámde se Zách Felicián nemzetségének kiirtója, sem I. Rákóczi György nem volt Habsburg, s így nem csoda, hogy az ő bűnük nem jutott el Nádasdy Ferenc tudatáig. Hiszen nem botránkozhatunk rajta mi se, még most se. Az ő meggyűlölésükre ugyanis nem folyt százados propaganda-hadjárat.

Mivel Zách Felicián megbosszulója, ha Habsburg nem is volt, de legalább katolikus volt, ha rögtön nem jut is eszünkbe a bűne, ha figyelmeztetnek rá bennünket, mégis tudunk róla. Mivel azonban Rákóczi György nemcsak Habsburg nem volt, hanem még kato-

likus se, az ő vagyonekobzásairól mit se tudunk, sőt ő egyenesen magyar szabadsághős, a vallásszabadság ügyének védelmezője és a Habsburgok „bűneinek” megbosszulója. Hogy neki is voltak effajta fogyatékságai, azt még akkor se tudjuk, ha valaki hivatkozik rájuk. Nekünk ez tökéletes újdonság. Mi róla ennek éppen az ellenkezőjét tudjuk.

Nádasdy pere

Nádasdyt 1670. szeptember elsején fogták el Pottendorfbán, ahol a fő tartózkodási helye volt. Korán reggel történt, mikor még az ágyban volt. Elfogatásakor a katonaság az ő kastélyát is kifosztotta éppúgy, mint a Zrínyieket. Itt a dolog mentségére joggal hozhatta fel a parancsnok, hogy ő a foglyával volt elfoglalva, arra irányult minden figyelme, hogy ő meg ne szökjék, s ezért tudott legénysége ezalatt garázdálkodni.

Egyébként nem minden magyar rebellis elfogatásakor volt így. Például nem történt meg a kastély kifosztása néhány évvel később Thököly István várának elfoglalásakor, pedig nála, a protestánsnál, több kincset találtak volna, mint a katolikus Zrínyieknél, Frangepánoknál és Nádasdynál együttvéve. Ekkor semmi se tűnt el, sőt a katonai parancsnok a legpontosabb leltárral szolgált mindarról, ami a várban volt. Elszámolt pontosan mindenről és beszolgáltatott minden fillért.

Még később, II. Rákóczi Ferenc elfogatásakor se rabolta ki várait és kastélyait a német katonaság. Igaz, hogy mint katolikusként, nála is alig volt rabolnivaló. Természetesen nem ezért nem raboltak (mert hogy nincs mit, azt a katonaság nem tudhatta), hanem azért nem, mert fegyelem volt közöttük.

Eleinte Nádasdy még börtönében is egyedül csak arra törekedett, hogy tisztára mossa magát, nem pedig hogy bűnbánattal őszinte bűnvallomást tegyen. Pedig hát óriási bűnök terhelték és rosszakarójának és vetélytársának (mert neki egyébként mindenki rosszakarója volt), Rottalnak „jóvoltából” senki ellen se volt annyi bizonyíték összegyűjtve, mint ellene.

Leszenyei Nagy Ferenc azt vallotta, hogy Nádasdy Vittnyédynek azt a szentségtörő tervét, hogy Lipótot elfogja, nemcsak nem ellenezte, hanem könnyen kivihetőnek is tartotta, mert „igen könnyű őfelségét, midőn vadászni van vagy a Práterben vagy más félreeső helyen elfogni”. Mikor kérdezték tőle, mutatott-e Nádasdy valami rosszallást e terv miatt, azt felelte: csak nevetett!

Mint említettük, Lipótnak ez esett a legrosszabbul. Hiszen Nádasdyt szinte barátjának tekintette és kegyének számtalan jelével halmozta el. Bizalmasa volt, sőt Pottendorfbán is meglátogatta császári családjával együtt. És most azt kellett megtudnia, hogy nemcsak ez a magyar is összeesküdött ellene, hanem csak nevetett azon, mikor a protestánsok kézre akarták keríteni, sőt talán még láb alól is eltenni.

Sajnos, ha tárgyilagosak akarunk lenni, el kell ismernünk, hogy ha Lipót nem lett volna olyan tárgyilagos és megbocsátó lelkű ember, mint amilyen volt, akkor ezek után meg kellett volna gyűlölnie a magyarokat. De Lipót még a terv kieszelőit se gyűlölte, nemhogy egész nemzetünket gyűlölte volna meg miatta.

Megszégyenítő Nádasdyra, hogy a körmöci aranyak elrablási tervébe is be volt avatva, helyeselte a tervet, sőt Leszenyei Nagy azt vallotta, hogy azt írta neki, hogy majd ha a pénzt egymás közt elosztják, „rá is legyen tekintettel”.

Ne feledjük, hogy ez Magyarország országbírája, tehát a magyar igazságszolgáltatás legfőbb őre mondta. Nádasdy annak ellenére, hogy az ország leggazdagabb embere volt, nem szégyellt ilyen piszkos ügyben egy köznemes jóindulatára apellálni. Szégyenletes bűnei közt még az is ott volt, hogy közönséges postarablást is elkövetett, tovább, hogy mint

a titkos tanács tagja, az ott tárgyaltakat (Panajotti jelentését) társainak elárulta, tehát a titoktartásra letett esküjét is megszegte.

De igen kellemetlen vádpont volt Nádasdy Oratiója is, mely szintén vádlói és Lipót kezébe került. „Hol protektorodnak hite?” — kérdi ebben nemzetétől Nádasdy és a nemzet protektorán természetesen a császárt érti. — „Hol diplomái? Hol a jogok? Hol szám nélkül tett ígéretei? Önkeny van jog helyett, család a diplomák helyett. Minden alkalommal ott a hitszegés. Álnok saját hite, tökéletlen az evangélikusok iránt és inkább barátja a töröknek, mint a kereszténynek.” Nádasdy tehát odáig megy gyűlöletében és elvakultságába, hogy ő, az esküszegő, a postarabló, a rablott körmöci aranyakban részesedni akaró, találja Lipót vallásosságát álnoknak; ő, a hajdani nagy katolikus, most egyszerre az „evangélikusok” barátja és védője lett, s ő, aki a törökhöz követet küldött és neki adót ajánlott fel, azt a Lipótot meri azzal vádolni, hogy jobban szereti a törököket mint a keresztényeket, aki hazánkat a török uralma alól felszabadította.

Ez az Oratio egyébként is nagyszerűen mutatja Nádasdynak, a véres Báthory Erzsébet unokájának féktelen gyűlöletét és tomboló bosszúvágyát. Állítólag akkor és azért írta ezt az Oratiót, mikor Bécsben az a hír terjedt el róla, hogy meg akarta mérgezni a császárt, mikor Pottendorfbán vendég volt. Azt beszélték róla, hogy ekkor a felesége a lábához borult és úgy könyörgött neki, hogy ne tegye, de hasztalan, s így végül felesége maga parancsolta meg a szakácsnak, hogy egy más, hasonló tortát szolgáltatson fel a császárnak.

De Nádasdy a császár távozása után, látva, hogy terve meghiúsult, dühében megölte a szakácsot. Utána pedig Bécsben egy döglött kutyát, két macskát és egy kakast dobott abba a kútba, melynek vizét a császár ivásra használta. Nádasdy aztán amiatti dühében, hogy Bécsben ilyen bolondokat beszéltek róla, írta a németek és a császár ellen ezt a borzalmas Oratiót. Tehát még a bécsiek pletykája és az ő ottani nagy népszerűtlensége miatt is Lipótra haragudott.

Úgy látszik, hogy az, hogy a császári kútban e döglött állatokat találták, igaz volt. Szomorúan mutatja, hogy aki Krisztus igazi követője, azzal az emberek úgy bánnak, mint magával Krisztussal bántak még akkor is, ha maga a szentséges római császár az illető. Hogy aztán a bécsiek éppen Nádasdyra gyanakodtak, s a dolgot még egy gyilkosság és egy gyilkossági kísérlet vádjával is megtoldották, az bizony nem lehetett valami hízelgő Nádasdyra. Azt azonban mutatja, mennyire nem szerették és hogy milyen sötétlelkűnek gondolták.

Ő aztán egyébként érthető féktelen dühében ez Oratio megírásával állt bosszút — a császáron és az Egyházon, illetőleg az Egyház magyarországi képviselőjén, Szelepcshényi György prímáson, akinek ha emberi gyarlóságai lehettek is, akkora bűnei, mint Nádasdynak, aki őt itt ostorozza, semmiképpen se lehettek. De hát papokkal ez már így szokott lenni.

Bámulatos az a gyűlölet, ami a császáron kívül a prímás ellen is megnyilvánul ennek az állítólag buzgó katolikus ember „Oratiójában”. „A papságra ráillik a közmondás — írja —, hogy fejénél kezd bűdösödni a hal s a romlás eleven képét látni a prímáson, kinek esze mint a világ négy széléről fúvó forgószél, irigysége, mint az eb, nemzete cseh, de inkább tót, mert valóban tót ember. (Szelepcshényi felvidéki születésű volt.) A hamis mammonnak híve, ha nagyon hazudik, mézet nyal ajakáról.”

„Ocsmány fősvénységét, rendetlen magaviseletét, undok erkölcsseit, oktalan, disznó részeskedését ismeri az egész világ. Soha életében az Isten dicsőségére, a hazának, felebarátjának javára semmit sem adott zsebéből. Van elég szegény gulyása, csikósa, kanásza és mégse ad nekik semmit, hanem tartogatja az Antikrisztus számára és csalja királyát, titkos tanácsát, fejedelmeket és papokat, barátait biztatással, hogy majd örökölnék utána, hogy csak élvezhesse az igazságtalanul szerzett vagyont, mit azonban Isten nem fog megengedni.”

„És mégis csak neki van a protektornál (Lipótnál) hite, java, becsülete és mindene, amit csak akar (láthatjuk tehát, hogy Nádasdy dühének forrása mennyire az irigység), ám-

bár sohasem gondolt arra, hogy papi hivatását rendesen teljesítse vagy mint a hazának első feje, annak védelmére valami derekasat véghez vigyen.”

„Mióta az igazságszolgáltatásra befolyása van, ki bírná elmondani azon pereket, melyeket ő fősvénységével megrontott? Igazágtalanul kiadott dekrétumai folytán négy család jószágait bírják mások rabló módon. A kincstári javak, melyeket a koronának haszna nélkül elnyelt, milliókra rúgnak. Sok egyházi javadalmat és hivatalt bár nagy titokban, pénzért adományozott el, és nincs oly igazágtalan dolog, mit tőle pénzen megkapni ne lehetne. S jóllehet az ilyen dolgok általánosan tudottak, protektorunk mégis elnézi, mert tudja, hogy ilyen eljárás mellett nemzetünk romlása elkerülhetetlen lesz.” (Tehát Lipótot azzal vádolja, hogy mesterségesen törekszik hazánk tönkretételére.)

A gyűlölet és az igazágtalanság szinte ordítva jelentkezik Szelephényi gonosz megrágalmazásában. Nádasdy féktelen gyűlöletének oka, mint az Oratióból is tisztán kivehető, az, hogy Szelephényinek Lipót előtt nagyobb volt a becsülete, mint neki, az ő szavára jobban hallgatott, mint az övére.

Nádasdy később, a börtönben, mikor már elszakadt a földtől és a föld minden dicsőségétől és bűnétől, egyszerűen csak mint a maga bűnét jelölte meg mindazt, amit az Oratióban az ország primásáról írt és bocsánatot is kért tőle. Pauler is „torz jellemzésnek” nevezi Szelephényinek az Oratióban megrajzolt gyűlöletes képét, „melyben a személyes gyűlölet a valódi hibákat a legrikítóbb színekkel túlozta”.

Acsády azonban a Szilágyi-történelemben talán még nagyobb megvetéssel és gyűlölettel ír Szelephényiről, mint akár Nádasdy ebben az Oratióban, s úgy látszik, hogy forrásul valóban az Oratió állításait használta föl. Ez történelmileg is a legkiáltóbb igazágtalanság és bűn, mert hiszen a történetíró számára a legelemibb kötelesség, hogy forrásait kritika alá vegye.

Hogy Szelephényi nem volt mintapap, sem aszkéta, az bizonyos. Egy szentéletű papról még ellensége sem írhat olyanokat, mint Nádasdy Oratiója. De hogy is lehetett volna Szelephényi aszkéta, mikor alacsony származása ellenére nem az Egyháztól, hanem a királytól kapta a főpapi méltóságot, s nem egyházi, hanem diplomáciai szolgálatokért. Az Egyház ugyanis, sajnos sehol, de nálunk különösen nem volt olyan független, hogy ő szabhatta volna meg, melyik papból legyen és lehet püspök.

Szelephényi fiatalabb korában a portán, Erdélybe meg Lengyelországban járt követ-ségben. Ilyen hónapokon át tartó utaknak részben lakatlan, részben elvadult, kereszténytelen vidékeken át való megtevése bizony mindenre alkalmas volt, csak szolid, papi élet kifejlődésére nem. Ezért lehet benne valami, hogy hozzászokott az italhoz, bár azt bajosan hihetjük el, még akkor se, ha Pauler is elhiszi, hogy minden ebédnél megrészegeedett. Az olyan papot, aki mindennap részeg, semmiképpen se tette volna meg az egész magyar egyház fejévé még egy hitközönyös uralkodó se, nem a jámbor Habsburgok.

Abban a korban nem volt az ivás se szégyen, se ritkaság. Hisz láttuk, hogy Zrínyi Péter asztalánál is így volt, meg Rottalnál is, meg Thököly Istvánnál is, meg szinte mindenütt. De egy főpapnál akkor se lehetett így. Tőle akkor is többet vártak az emberek, mint egy főúrtól. Rajta, ha a kancsót hajtogatta, akkor is megbotránkoztak, ha nem is ártott meg neki és részeg sose volt.

Valószínűleg ez lehetett az igazság Szelephényivel is. Minden nap lerészegező ember nem fejthet ki olyan élénk szellemi tevékenységet, mint amelyet Szelephényi nemcsak egyházi téren, hanem az ország közéletében is kifejtett. Hisz aki a kor történetében ismerős, tudja, hogy úgyszólván semmi sem történt nélküle.

És Szelephényi emellett még rézmetszéssel is foglalkozott és művészi tökélyre vitte e téren is. Igen ügyes disztichonokat is írt. Megmaradt tőle például Pázmány rézbe metszett művészi arcképe, mely prédikációinak az esztergomi Bibliotékában levő példányában található egy olyanforma tartalmú ügyes disztichonnal, hogy a könyv tartalmából láthatjuk, mi-

lyen volt Pázmány belül, a lelkében, ez a kép pedig megmutatja, milyen volt e nagy ember külseje.

Szelepcshényi „ex libris”-e is a saját művészi metszésű arcképe volt ezzel a latin felírással: „Amely könyvbe az én saját magam véste ércképemet meglátod, tudd meg, hogy az a könyv az enyém.”

El lehet-e képzelni egy olyan emberről, aki a papi pályán ilyen nagyra vitte és akinek a szelleme minden téren ennyire tevékeny volt, hogy minden délben berúgott? Az évtizedeken át tartó állandó ivás éltesebb korban már teljesen képtelenné teszi az embert még egy egyszerűbb hivatal ellátására is, Szelepcshényi pedig idősebb korában is a magyar közélet irányítója volt, s emellett még művész is volt és költő is.

Az igazság tehát az lehetett, hogy még fiatal korában, hosszú keleti utazásai közben, a társtalanság, az út keservei, az állandó utazások lélekölő unalma közepette, télen pedig a hidegtől meggémberedett tagjai megmelegítésére hozzászokván a szeszeshozáshoz, később már minden nap elfogyasztott egy-két liter bort, melyhez követségei alatt a hosszú utazások unalma, nélkülözései, rendetlen étkezései, kezdetleges szállásai és fázásai és a kocsi rázásai közepette éppúgy hozzászokott, mint a mai gépkocsivezetők, de ami akkoriban közel se számított annyira szégyenletes dolognak, mint jelenleg számítana. De az italt Szelepcshényi — úgy látszik — annyira bírta, hogy részeg sose lett tőle.

Másik nagy hibája, a nagy pénzvággyal, szintén nem lehetett egyszerű ráfogás, ha egyszer Nádasdy szintén mint köztudomású dolgot említi, de semmiképpen se lehetett olyan nagyfokú, mint Nádasdy ádáz gyűlölete beállítja, s mint Acsády is elhiszi. Abban a korban az is általános dolog volt, és éppen nem tartották becsületbevágónak, hogy a nagyuraknak befolyásuk megszerzésére vagy közbenjárásukért ajándékot adtak. Akkor ennek elfogadása megszokott dolog volt. Ezt a jövedelmet a nagy méltóság természetes velejárójának tekintették. Nádasdy csak irigyelte ezt Szelepcshénytől. Aki az ország leggazdagabb embere és a magyar igazságszolgáltatás legfőbb őre létére még a rabolt körmöci aranyból is részesedni akar, az legkevesbé volt feljogosítva arra, hogy másnak pénzvágjáról beszéljen s azon botránkozzék. Hol volt Szelepcshényi pénzvágya a Nádasdyétól?

Mindenkit kora tekintetbevételével kell megítélni. Ez a történelmi tárgyilagosság legelengedhetetlenebb feltétele. Hogy e tekintetben milyen volt ez a kor, láthatjuk abból, hogy a protestáns Thurzó Szaniszló nádort is anyagi haszon ígéretével vette rá Pázmány arra, hogy egy politikai ügyben ne a protestáns, hanem a katolikus álláspontot képviselje. Forgách nádor pedig egyenesen pénzt fogadott el ilyen célból. Mindezeket annyira nem botránkozt meg történelmünk, hogy a dolgot már csak megjegyezni se tartotta érdemesnek.

Csak Szelepcshényi érsek „kapzsiságát” ostromozzák, csak ezen botránkoznak meg annyira. Pedig hát ez közel se nyilvánult meg annyira nyíltan és olyan szégyenletes módon, mint például az említett nádorok esetében. Láttuk, hogy még Esterházy Miklós nádor ellen is hangzottak el hasonló panaszok, pedig ő egész ezer éves történelmünk egyik legjellemesebb szereplője.

Hízelgő dolog a papokra, hogy velük szemben ennyire erős erkölcsi kíváncsaink vannak és úgyszólván csak velük szemben vannak ilyen kíváncsaink. Szelepcshényi s általában az egyházi személyek ellen azonban nagy igazságtalanságot követünk el, ha ilyenkor nem mutatunk rá arra, hogy az illető csak mint pápa, csak mint prímás vagy csak mint püspök ítélendő el. Ha csak uralkodó vagy főúr lett volna, egész rendes emberszámba ment volna. Csak az tehát a bűne, hogy főpap létére se volt sokkal különb (mert valamivel még ezek a kifogásolt egyének is különbek voltak), mint világi kortársai.

Hogy az Egyháznak legtöbbször még a szégyene is tulajdonképpen dicsőség, mutatja, hogy Szelepcshényinek még legkiválóbb kortársa, Zrínyi, a költő, se érte el még ennek az annyira gyalónak tartott Szelepcshényi erkölcsi színvonalát. Zrínyi, a költő, nem ivott ugyan (de testvére, Péter, már még jobban ivott, mint Szelepcshényi), de viszont a pénz-

vágy egy cseppet se volt benne kisebb, mint Szelepcshényiben, a hiúság és a nagyravágyás pedig sokkal nagyobb. Láttuk, mennyire szégyenletes volt Zrínyi viselkedése, mikor nádor akart lenni.

Szelepcshényi állítólag kapzsi volt, de annyi bizonyos, hogy fegyveres erőszakot nem követett el senki vagyona ellen. Zrínyi azonban nem egyszer ezt is elkövetett. Pedig a primásnak éppúgy rendelkezésére álltak volna fegyveres erők, mint Zrínyinek. Szelepcshényiről azt állapítja meg történetírásunk, hogy pénzvágó volt. Zrínyiről, a költőről ezt nem állapítja meg. Annyi azonban bizonyos, hogy Szelepcshényi (sem senki más régi magyar főpap) nem volt annyira pénzvágó, hogy még rabszolgákkal is kereskedett volna, mint Zrínyi kereskedett, tehát adta-vette őket, sőt láttuk, hogy a bécsi okmány kérdésére ezt kihívó gőggel el is ismerte. Főpapok kínoztatni se szokták foglyaikat. Nem tették ezt soha még a legutolsó főpapok se. Zrínyi (s Balassa Bálint és még számtalan akkori nemes) ezt is rendszeresen csinálta, mégpedig aljas pénzvágókból. Hogy elmenjen a híre hozzátartozóikhoz és így minél nagyobb váltságdíjat fizessenek értük és minél hamarabb.

Ilyen összehasonlítások alkalmával látjuk csak igazán, milyen dicső az a katolikus Anyaszentegyház és hogy milyen erkölcsi magasságban állnak társadalmunk felett, melyben élnek, a főpapok. Az emberek és köztük a történetírók is egész más erkölcsi mértéket alkalmaznak a főpapságra, mint más földi halandóra, még akkor is, ha egy nádor vagy egy Zrínyi Miklós ez a más földi halandó.

Még ilyenkor is természetesnek tartják, sőt keményen megkövetelik, hogy a főpap toronymagasan álljon felettük. Egy főpapban még a tizedrésze miatt is felháborodnak annak, amit még egy egyébként bálványozott Zrínyi Miklósban természetesnek vesznek. De ha így áll a dolog, akkor hazafias, közéleti vagy politikai állásfoglalásunkban miért nem követjük is azt az Egyházat és azt a főpapságot, melyet még akkor is, mikor tulajdonképpen meggyűlölteni akarjuk, olyan magas erkölcsi piederstálra állítunk? Miért nem követjük is ezt a szerintünk olyan magas erkölcsi régiókban tanyázni köteles testületet?

De az emberek a következetlenségben még ennél is továbbmennek. A történetírás és általában minden nép irodalma egyenesen úgy beszél, úgy tesz és viselkedik, mintha főpapjaink és papjaink egyenesen rosszabbak lennének, mint kortársaik, mert hiszen csak rajtuk botránkoznak, csak az ő bűneiket emlegetik. Zrínyiről például csak jót tudunk és csak jót mondunk. Szelepcshényiről csak rosszat. Róla csak azt tudjuk, amin botránkozni lehet, Zrínyiről viszont csak a magasztosat ismerjük és semmi olyat nem tudunk, ami megszégyenítő vagy akár csak ami a dicsőséggel ellenkezik.

A magyar történetírás sokszor egyenesen úgy beszél, mintha a főpapság (tehát nem is egy-egy főpap kivételesen, hanem az egész testület általában) mindig a nemzetietlen, mindig az ellenség előtt gyáván megalkuvó (tehát a rossz) irányt követte volna a magyar történelem folyamán (s természetesen önző érdekből), mintha tehát a főpapságot nem követni kellene, hanem példájától óvakodni.

Ha pedig erre azt a feleletet kapom, hogy ez így is volt, akkor válaszul ezt kérdem: Mi az oka, hogy immár 450 év óta még mindig nem szoktuk meg, még mindig nem tartjuk természetesnek, még mindig nem vettük tudomásul, hogy a főpapság nem az erényt, hanem a bűnt, nem a jót, hanem a rosszat, nem az erkölcsöt, hanem a rosszlelkűséget vagy legalábbis az emberi gyarlóságot képviseli az emberi társadalomban s Szelepcshényin miért elsősorban mint főpapon botránkozunk meg annyira azért, mert a pénz iránt is volt érzéke, noha olyan gyalázatos dolgokat azért mégse csinált érte, mint Zrínyi, a költő, vagy például Balassa Bálint, irodalmunk e másik csillaga?

Miért botránkozunk annyira, hogy Szelepcshényi is megitta a bort, noha majdnem minden kortársa éppúgy megitta, mint ő, de igen sokan közülük még nála sokkal jobban is és mikor bujasággal őt nem vádolhatták, ellenben Thököly Istvánt, Tattenbachot és sok kortársát még azzal is joggal vádolják megbízható kútfők?

Furcsa, hogy nálunk még a legnagyobb hazafiakban is a legtermészetesebb dolog vagy legalább is csak természetes emberi gyarlóság a részegség, pénzvágy, kegyetlenség, összeférhetetlenség, irigység, hiúság, nagyravágás, bosszúállás, bujaság és más jellemtelenségek, melyeket a Wesselényi-összeesküvés „hazafiaiban” is csak az imént láttunk, míg a „hazaárulókban” (például Szelephényiben) még a jóízú evés-ivást is megbotránkoztatónak találjuk. Ezt mással nem lehet megmagyarázni, mint csak azzal, hogy e papság átlaga ma is úgy él és régente is úgy élt, hogy a papi méltóságnak becsületet szerzett, illetőleg ezt a tiszteletet, mely neki Krisztus evangéliuma révén jár, még ma se rontotta le. Az emberek még nem szokták meg a papi bűnöket. Ennek az oka pedig csak az lehet, hogy nem elég gyakoriak.

Szelephényiről még azt is írja Pauler, hogy „minél nagyobb volt befolyása Bécsben, annál kevesebb rokonszenvvel találkozott az országban. Meg kell vallani azonban — teszi hozzá —, hogy nem is igen igyekezett népszerűsége szert tenni”.

Mi Szelephényinek ezt a Paulertől csak mellesleg megjegyzett tulajdonságát igen fontosnak és rendkívül sokat jelentőnek tartjuk. Ez mutatja ugyanis legjobban, milyen toronymagasan állt erkölcsileg azok felett, akik elítélték.

Azok, akiknek vaj van a fején, kénytelenek a népszerűséget hajhászni és a közvéleménynek hízelegni. A nép ugyanis annak, akit kedvel, csak a jó tulajdonságait látja, annak hibáit nem veszi észre, nem emlegeti. Akik iránt azonban ellenszenvvel viseltetik, azokkal éppen ellenkezőleg jár el. A közvéleménnyel való nemtörődést, sőt a vele való egyenes ellenszegülést tehát csak olyan ember engedheti meg magának, aki feddhetetlen. Még ez se nagyon, mert sok feddhetetlen emberben is megvan az a gyarlóság, hogy hiú, hogy nem szenvedheti a kifogásokat, a tetszésnyilvánítás azonban végtelenül jól esik neki.

Szelephényi s Pauler említette tulajdonsága tehát nemcsak annak bizonyítéka, hogy becsületes ember volt, akinek fő elve nem az érvényesülés, hanem elvek szolgálata volt, hanem még annak is, hogy még csak a hiúság gyarlósága se volt meg benne. Neki nem az volt a fontos, hogy az emberek mit mondanak, hanem az, hogy mi az igaz és mi a jó, illetőleg, hogy mi a meggyőződése.

Amelyik ember primás, főpap léte minden nap részeg volt, az ezt a fényűzést semmiképpen se engedhette meg magának. Az — ha a szereplés teréről végleg eltűnni nem akart — kénytelen volt a közvéleménynek hízelegni s legalább azokkal, akik érintkeztek vele, előzékeny bánásmódjával feledtetni ezt a kirívó fogyatékoságát. Szelephényiben ezt nem találjuk meg, mert inkább érdekes modorú és nyers, mint nyájas ember volt (ezért nem kedvelték).

Szelephényi népszerűtlenségének oka tehát nem tényleges fogyatékoságai, melyek sokkal kisebbek voltak, mint ellenfeleié, hanem politikai ellenfeleinek gyűlölete és belőle folyó rágalmai, melyeknek még Pauler is sokkal jobban áldozatukká vált, mint szabad lett volna.

Már maga az az egy érdekes és ritka tulajdonság, hogy a hiúságtól mentes volt, elismerést kell biztosítson Szelephényi számára. Láttuk, hogy a Wesselényi-összeesküvés résztvevőinek éppen a hiúság volt a legkirívóbb fogyatékoságuk, de minden belső zavarnak, lázadásnak, forradalomnak és a nép minden ezekkel együttjáró szenvedésének hiú, hatalomra és szereplésre vágyó, akár tehetséges, akár tehetségtelen emberek törtétele volt az oka egész történelmünk folyamán.

Szelephényi meg nem alkuvó, katolikus meggyőződéséhez mindig hű és abból sohasem engedő katolikus volt, akinek egyik legnagyobb érdeme van abban, hogy hazánk ma oly arányban katolikus, mint amennyire az. Bűnös papok ritkán buzgólkodnak az Egyházért. Olyan papoknak, akik minden nap részegek, nem erre van gondjuk, hanem arra, hogy az emberek iránti kedveskedéseikkel ezt feledtessék.

A két Zrínyi testvér, I. Rákóczi Ferenc, Nádasdy és Széchy Mária is ideális katolikusnak indult, csak ők igen hamar megtorpantak, mert a meggyőződésükben való kitartáshoz nagy akaraterő, főképpen pedig nagy áldozathozatal, a meg nem értés, a gyűlölet, a nép-

szerütlenség és a rágalmak önzetlen vállalása kellett volna, melyre ők kicsinynek találtattak. Szelepcshényi azonban, mint láttuk, még az életét is kockáztatta katolikus meggyőződése miatt, mert láttuk, hogy a protestánsok emiatt még megtámadását, kirablását, sőt esetleg meggyilkolását is tervezték.

Melyik a valószínűbb tehát? Az-e, hogy Szelepcshényi tényleg minden délben berúgott, s az italon kívül még csak a pénznek élt és pénzért mindenre kapható volt, de azért mégis ennyire az elvek embere maradt élete végéig, vagy pedig az, hogy ezt csak a felekezeti és politikai gyűlölet találta ki róla vagy csinált nála egy jelentéktelen emberi gyarlóságból felháborító bűnt?

Én még nem láttam olyan papot, aki olyan erkölcsű volt, mint amilyennek Nádasdy Oratója Szelepcshényit lefesti, de azért hit dolgában mégis annyira buzgó és annyira meg nem alkuvó maradt, mint amilyen Szelepcshényi volt. Én éppen ellenkezőleg mindig azt tapasztaltam, hogy az ilyen gyarló vagy bűnös papokat elsősorban nem a híveik, hanem a falu vagy a város protestánsai szokták ünnepelni, mint a felekezeti béke nagy barátait. Az egyik ilyen rosszhiszemű plébánosnak állásából való távozásakor magam olvastam még egy országos felekezeti lapban is az illetőre vonatkozó effajta dicséretet.

Nádasdy Szelepcshényi talán legundokabb tulajdonságának azt mondja, hogy csak gyűjti, gyűjti a sok pénzt és azzal „csap be” királyt, Egyházat, hazát, mindenki, hogy halála után majd ők öröklik. Mi azóta már tudjuk, hogy valóban ők örökölték.

Óriási, milliós hagyatéka (akkori értékben) volt Szelepcshényinek és éppen a nem sokkal halála után következő másfél évtizedes felszabadító török háborúban, mikor annyira kellett a sok pénz, a király, a haza és a kereszténység járt vele a legjobban. Bécs védelmének költségeit Kollonits Szelepcshényi nagy hagyatékából fedezte, márpedig a bécsi siker az egész felszabadító háború kulcsa, oka és indítéka. Enélkül a török került volna az európai kereszténység fölé, nem pedig megfordítva.

Hogy lehet hát itt tárgyilagos embernek „becsapásról” beszélni: Hiszen erről legfeljebb csak akkor lehetett volna szó, ha Szelepcshényi azt a nagy vagyont, melyet gyűjtött, szava és ígérete ellenére magával vitte volna a másvilágra. Ez azonban — tudtommal — nem történt meg, s még csak attól se kellett félni, hogy esetleg megtörténik. A „becsapás” másik, már jobban lehetséges módja az lehetett volna, ha Szelepcshényi — a sok ellenkező ígéret után — a vagyonát a szeretőjére, vagy ha az nem volt neki, a szegény rokonaira hagyta volna. Tudjuk, hogy ez se történt meg. Miért emleget tehát Acsády Szelepcshényi hagyatékával kapcsolatban mégis „becsapást”?

Milyen elszomorító dolog, hogy a történetíró azt, hogy Európát és az egész kereszténységet egy magyar főpaprak egy egész életén át tartó takarékosággal gyűjtött vagyona menti meg a megsemmisüléstől, s utána ez teszi lehetővé Magyarországnak, a mi hazánknak, a kétszáz éves török járom alól való felszabadulását, úgy fejezi ki, hogy az illető főpap a hagyatékával „becsapta” a királyt, az egyházat és az országot! Ha azt állapítjuk meg, hogy Szelepcshényi még így is „becsapott” mindenkit, mit mondanánk róla akkor, ha nem is ígérte volna, hogy vagyonát jótékony célra hagyja?

Pedig ha ezt nem ígérte volna, akkor is állt volna olyan erkölcsi színvonalon, mint akármelyik nős kálvinista „püspök”, aki a vagyonát természetesen a családjának és a gyerekeinek gyűjti, s nem is ígéri, hogy majd halála után a hazáé lesz, vagy mint Nádasdy, Frangepán, Zrínyi Péter vagy I. Rákóczi Ferenc, akinek vagyona szintén nem a hazáé lett, hanem az utódaiké, s természetesen nemcsak a gyarlóbb Zrínyi Péter, hanem a lángeszű Miklós utódaiké is, mert még ő se hagyott belőle semmit a hazának. Mégis Szelepcshényi „csapta be” a hazát, nem pedig a Zrínyiek vagy a Rákócziak.

Thököly István, az Imre apja után csak pénzben és kincsekben kétfélmillió forint maradt (Szelepcshényi hagyatéka csak 6-700.000 forint volt). Ebből nem lett volna egy fillér se a hazáé, ha lázadása miatt el nem kobozzák. Thököly István (aki emellett még a bornak is

sokkal mértéktelenebb fogyasztója volt, mint Szelepcshényi, s emellett még bujálkodott is, amit Szelepcshényi nem csinált), ennek ellenére is olyan hazafias hős, akit Madarász festményén, ahol fia búcsúzik tőle, a legnagyobb részvétellel néz minden magyar. Szelepcshényi ugyanezen „hazafiak” szemében gyűlölt, ellenszenves vénember, aki mindig részeg és a pénz rabja volt.

Az igaz, hogy Szelepcshényiben gyarlóság volt, hogy addig míg élt, nem tudott a pénztől megválni. Míg élt, nem volt ereje a jóra ideadni. Az lett volna az igazi, ha még életében megvált volna tőle, nem pedig csak a halál vette volna el tőle. Ez azonban csak egy főpapban gyarlóság. Így is kétségtelen azonban, hogy Szelepcshényi ezt a vagyonát jótékony célra gyűjtötte és arra is jutott. Ez a nemes cél adott neki erőt, hogy szerényen s takarékosan éljen.

Ebben is sokkal tökéletesebb volt, mint a Rákócziak, Thökölyek, Zrínyiek, Nádasdyak vagy bárkik, akik nem voltak főpapok s akik nemcsak már életükben nem adták oda azt, ami az övék volt, hanem még azt a szándékot se táplálták soha, hogy később vagy akár csak a haláluk után majd odaadják.

Szelepcshényiben azonban nemcsak a jószándék volt meg, mikor gyűjtötte a vagyont, hanem csakugyan azé is lett a gyűjtött vagyon, amire gyűjtötte, sőt olyan szerencséje lett ezzel a vagyonnal, hogy olyan gyümölcsözően lehetett felhasználni és annyira éppen a legjobbkor, hogy nemcsak Magyarország évszázadok óta hiába áhított felszabadulása lett általa valóság, hanem az egész kereszténység megmentése is.

A magyar történetíró pedig az egészből nem lát mást, mint csak azt, hogy Szelepcshényi a hagyatékkal hogy „becsapta” az országot. A magyar történetíró nem azt nézi tehát, hogy Szelepcshényi annyi pénzt adott az országnak, hogy felszabadulása és területi integritása lett belőle és annyit adott a kereszténységnek és Európának, hogy létét mentette meg vele, hanem csak azt, hogy ezt a pénzt nem adta oda még életében, hanem csak halála után lett az országé és a kereszténységé. Igaz, hogy ma már azt is tudjuk, hogy éppen ez volt a legnagyobb szerencse, mert történelmi, sőt világtörténelmi jelentőségű csak így válhatott ez a hagyatéka. Ha Szelepcshényi még életében osztotta volna ki a vagyonát jótékony célra, akkor ma már semmi hasznát se látnánk. Ezer szerencse volt a nemzetre és a kereszténységre, hogy nem így történt.

De hát bennünk akkora a pap és az Egyház iránti ellenszenv, még akkor is, mikor eszünkbe se jut, hogy az egészből csak azt látjuk, hogy nagyobb érdem lett volna (teljesen igaz) a pénzt még életében odaadni, mint megvárni, hogy a halál vegye el tőle. Mindjárt meg is állapítjuk tehát, hogy ilyen botrányosan bűnösök azok a főpapok, akiknek elől kellett volna járniuk a tökéletességben. Így aztán érthető, hogy a papoknak annyira rossz híruk van s a legtöbb ember csak annyit tud róluk, hogy méltatlanok Krisztus képviselőitőre a földön. Arról, hogy az evangélium nemcsak a főpapoktól kívánja, hogy tökéletesek legyenek, hanem minden embertől, arról a papok bűneinek megállapítása és a miattuk való felháborodás közben egészen megfeledkezünk.

Nagy részben Szelepcshényi takarékoságának és pénzgyűjtésének köszönjük hazánk területi integritása visszaszerzését, míg jó magyaroknak tartott kortársai, Zrínyi Péter, Frangepán, később pedig II. Rákóczi Ferenc jóra nem is adhattak semmit, mert egész életükben egyenesen tele voltak adóssággal. Legtekintélyesebb történelmi művünk pedig „hálából” olyan féktelen gyűlölettel ír erről a főpapunkról, mintha legalábbis rablógyilkos bandita lett volna. Ez már csak kinyithatja azok szemét, akik még mindig görcsösen ragaszkodnak régi értelemben vett hazafiságukhoz, s azt hiszik, hogy főpapjaink voltak nemzetietlenek, a lázadók pedig a jó magyarok! Ezt az elméletet csak az Acsády-féle kiáltó elfogultsággal lehet továbbra is fenntartani.

* * *

E kitérés után, melyre Nádasdy Oratója adott alkalmat, s melyben Lippaynak a primási széken utódát akartuk röviden jellemezni, illetőleg a rászórt rágalmak ellenében megvédeni, visszatérünk a börtönben levő Nádasdyhoz.

Míg Bécsben olyan gonosznak tartották, hogy az említett rémségek terjedtek el róla, sőt azt is beszélték, hogy a császárt ő akarta elfogni és a töröknek kiszolgáltatni (!), sőt hogy még a feleségét is megmérgezte itthon, ahol Nádasdy nagy és valóságos bűneiről mit sem tudta, elfogatásában rettenetes önkényt láttak, mint ahogyan ez már nálunk hasonló esetekben mindig szokás. Elfogatásának hírére olyan rémület kapott lábra még az összeesküvésben nem részes főurak között is, hogy alig mertek váraikból kimozdulni. Protestánsaink és elégedetleneinknek már ekkor meg sikerült mérgezni a magyar közvéleményt s annyira elterjedt már a vélemény, hogy Bécs nekünk ádáz ellenségünk és hogy ott nem tisztelik a törvényt, hogy még a mindig aulikus Zichy István is azt írta Szelepcshényinek (éppen Szelepcshényinek!), hogy ne igen mutassa magát Pozsonyban. Azt hitte tehát, hogy Nádasdy elfogása is olyan törvénytelen, mert ok nélkül volt, mint amilyen Szelepcshényi lett volna.

Valóban, Bécsben akadtak még olyanok is, akik még Szelepcshényit is a lázadásban való részvétellel vádolták. Nem csodálkozhatunk rajta, mikor még az a Nádasdy is összeesküvő volt, akik vidéki kastélyában látogatásával tüntetett ki a császár, sőt okmányok voltak a kormány birtokában, hogy éppen ekkor nevetett rajta és élvezte azt, hogy a magyar elégedetlenek ezt az látogatásával kitüntető császárt el akarják fogni, hogy épp ez időben akarta a körömcői aranyat elraboltatni, hogy tényleg ki is raboltatta a postát és cimborált királya ellenségeivel. Ha még a nádorról is kisül, hogy lázadó, annak ellenére, hogy a jezsuiták tanítványa volt, sőt még Lippayról, a megholt primásról is furcsa dolgok sülnek ki, nem lett volna csoda, ha mindenki gyanús lett volna, aki él és aki magyar.

Szelepcshényi azonban nem olyan fából volt faragva, aki megijedt volna a maga árnyékától (ez is rokonszenves vonás benne). De ő ismerte is a császárt és a tanácsadóit és tudta, hogy náluk az előfordulhat, hogy a lázadót nem büntetik, de az soha, hogy még azt is büntessék, aki nem lázadó. Tehát Zichy István figyelmeztetése ellenére csak azért is fölment Pozsonyba, sőt nem is csak Pozsonyba, hanem egyenesen Bécsbe. Ott felelősségre vonta azokat, akik a rágalmakat róla terjesztették s az illetők azonnal visszakoztak is és bocsánatot kértek tőle. Így aztán a hatalma, befolyása és tekintélye még nagyobb lett, mint azelőtt volt.

Ilyen fölényesen viselkedett Bécsben az a magyar, akinek nem volt a füle mögött. Hiszen olyan „rémmuralom” volt Lipót alatt, hogy a nádor nádor maradhatott még azután is, mikor a királyt nyilvánosan szopós babának nevezte. (Kár, hogy akkor mindjárt nem csapták el.)

Nádasdy ezalatt börtönében az élet és halál, a föld és az ég, a remény és a kétségbeesés, az önzés és a bűnbánat, az erény és a bűn, az igazmondás és a további hazugság között hanyódott. Ő nem volt nagy gyerek, mint Zrínyi Péter, aki eleinte még börtönében is álomvilágban élt s azt hitte, hogy csak azért tartják börtönben, mert félnek tőle. Nádasdy éppen ellenkezőleg, nagyon is okos volt s ezért hamarosan belátta, hogy az ő helyzetében a tagadás már nem segíthet, hanem csak árt, sőt hogy rajta már semmi se segíthet.

Belátta, hogy a föld és minden, ami vele jár, számára már elveszett. Már csak az van hátra, hogy legalább az eget megtartsa, illetőleg megszerezze. Nem tudott azonnal erre a magaslatra felemelkedni. Sokkal jobban a föld rabja volt, nemhogy azonnal el tudott volna tőle szakadni.

Először megpróbálta tehát, hogy egyszerre szolgáljon a földnek is meg az égnek is. Bűnbánat és lelki vigasz címén lelkiatyját kért börtönébe. De természetesen nem akárkít, mert még nem csak a bűnbánat volt a célja. Ezért megmondta azt is, hogy kit: Péter Imrét,

azt a magyar kapucinust, akit akkor Bécsben Lipótnál a legbefolyásosabb papnak tartottak. (Újabb bizonyíték arra, hogy Lipót mennyire nem volt magyarellenes!)

Mivel Nádasdynak is éppen ez a Páter Imre kellett, jól láthatjuk, hogy „vallásosságában” ekkor még jóval több volt az önzés, mint a vallásosság. Pártfogót keresett inkább, mint lelkiatyt. Nem csoda, hogy Hocher, akire Nádasdynak kihallgatás alatti álnok és hazug viselkedése is igen rossz hatást tett, nem nagyon sietett effajta kérései teljesítésével.

Jellemző azonban, hogy most még az egyébként feltűnően tárgyilagos Pauler is annyira nem tárgyilagos, hogy sérelmet csinál a dologból s Hocher eljárását így adja tudtunkra: „Még a vallási vigasztalásokkal is fukarkodtak és esdő leveleire Hochertől azon durva válszt vette, hogy ne alkalmatlankodjék, mert nem segíthet rajta.”

Pedig hát Hocher válasza csak azt mutatta, milyen okos, tisztánlátó, jó pszichológus, azaz mennyire tehetséges is volt ez a természetesen „tökkelütött” Hocher és hogy emellett az alakoskodás és az önzést vallásosságba rejtő képmutatást mennyire nem szenvedő, tehát milyen becsületes ember is volt. A mi hazafias elkényeztetettségünk azonban olyan nagyfokú, hogy még az is magyargyűlölet a szemükben, ha a hazaáruló és esküszegő börtöntöltelék nem kapja meg azonnal lelkiatyjával éppen magának a császárnak a lelkiatyját.

Az okos Nádasdy azonban hamar belátta, hogy az ő helyzetében már csak az őszinte bűnbánat segíthet talán. Abbahagyta hát eddigi viselkedésmódját és kijelentette, hogy mindent meg akar vallani. Neki még bírósági tárgyalás se kell, ő beismeri minden bűnét és egyedül csak a császár kegyelmére hagyatkozik. Most már még azt is nyíltan kijelentette — s ezzel ugyancsak zavarba hozza azokat, akik minden áron hazafias hőst akarnak belőle csinálni —, hogy ő az egész összeesküvéssel semmi mást nem keresett, mint csak azt az átkozott nádorságot. A nagyravágyása volt tehát az oka mindennek. E célból igyekezett magának megnyerni a köznemességet és a protestánsokat s a kálvinisták felé Leszenyei Nagy, a lutheránusok felé Hídvéghy volt az eszköze. Szerinte legbűnösebb volt a két asszony: Széchy Mária és Zrínyi Péterné Frangepán Katalin. Azt mondta, hogy már Wes-selényi fel akart mindent fedni a császárnak, de Leszenyei Nagy megakadályozta benne.

Vallomása után olyan nagy bűnbánat fogta el, hogy könnyek tódultak szemébe, térdre borult Hocher előtt s rémületében így esdekelt: Kegyelem! Kegyelem!

Elszomorító, hogy a leggazdagabb és Zrínyi Miklós után a legtehetségesebb akkori magyar főurat egy idegen előtt térdelve látunk könnyörögni (a másik, Zrínyi Péter, pedig kezét csókol neki). De hát miért tértek le a becsület útjáról? Miért nem hallgattak az Egyháza, a főpapságra? Miért tartották magukat okosabbnak nála? Miért érezte magát éppen Nádasdy hívatra arra, hogy a prímást ne kövesse, hanem „bűnei” felett ítéletet tartson, mégpedig mint elfogult, gyűlölettel teli bíró? Lám, Szelephényinek nemcsak senki előtt letérdelnie vagy senkinek kezét csókolnia nem kellett, hanem még csak megalázkodnia se. Pedig a végén őt is vádolni kezdték, de neki akkor se kellett megrémülnie, hanem ő sújtott le miatta vádlóira és kényszerítette őket bocsánatkérésre.

Ennyire toronymagasan állt Nádasdy felett észben is, feddhetetlenségben is még az a főpap is, akit ő a papság egyik legméltatlanabbjának tartott. Ha elismerte volna, hogy ha Szelephényi maga nem is, de legalább az Egyház, melynek Szelephényi a szolgája, okosabb nála, akkor most ő is fölényeskedhetett volna Hocherrel. De hát szegény Nádasdy, mint ma is oly sokan mások, azt gondolta, hogy ő okosabb is, jobb is, mint az Egyház képviselői. Pedig azok gyalorlók voltakban is jobbak voltak Lipót idejében is, ma is, mint vádlóik, mivel pedig Krisztus evangéliuma az irányítójuk, ez olyan okosakká is teszi őket, hogy aki őket követi, sose jut téves útra.

Nádasdy perében is ugyanaz a iudicium delegatum ítélt és ugyanaz a dr. Frey képviselte a vádat, mint Zrínyi és Frangepán perébe, csak Nádasdy Bécsben volt fogva s itt is végezték ki, nem pedig Bécsújhelyen, mint a másik kettőt. Nádasdy is megkapta írásban a

vádlevelet, nyolc nap alatt ő is választhatott ügyvédet s ő is 45 napot kapott a vádlevél vádjainak írásbeli megcáfolására.

Nádasdy nem választott ügyvédet. Kijelentette, hogy nemcsak ügyvéd nem kell neki, hanem ő maga se készít védőiratot. Szóban se védekezik. Erre felkeresték börtönében és tudtára adták, hogy a császár nagyon lelkiismeretes s ezért nagyon vigyáz arra, hogy nem mondjon ki bűnösnek s ne büntessen olyan embert, aki nem bűnös. A császár óhaja az, hogy Nádasdy is védje magát, ahogyan tudja, s védelme elmulasztásával ne ártsen magának. A védelem elmaradásába a császár csak úgy egyezik bele, ha Nádasdy maga kijelenti, hogy csak azért nem védte magát, mert nem tudja. Nádasdy ez utóbbit választotta és jegyzőkönyvben ismerte el, hogy vétkezett s bűneit csak azért nem védi, mert nem tudja védeni. Az okos és művelt Nádasdy, sajnos, nem használt ezzel magának, de nem is ártott, mert annyi bizonyíték ellenében, amennyi ellene volt, nem is volt sok értelme a védekezésnek.

Egy titkos magasrangú egyházi jóakarója, akinek kilétét nem lehet megállapítani, írt érdekében a pápának. Felhívta őszentsége figyelmét, hogy ne hagyja elveszni azt az embert, aki Magyarországon annyi jót tett az Egyházzal és a szegényekkel. (Ez azt mutatja, hogy Nádasdy jótékony ember is volt, tehát nem volt annyira fukar, mint amilyen a híre volt. Szerette a pénzt, de a jóra azért nem sajnálta.)

A pápára olyan hatással volt ez a felterjesztés, hogy Nádasdy érdekében külön brévént intézett Lipóthoz. Lipót, aki úgy látta, hogy a közérdek Nádasdy feltétlen bűnhődését követeli meg, mert másképp Magyarországon sose lesz vége a lázadásoknak, nagyon zokon vette ezt a brévént.

Azt válaszolta rá, hogy a kereszténység feje nem pártolhat olyan embert, aki hazáját még a kereszténység ellenségének, a töröknek is hajlandó volt eladni. Ezért Nádasdy kivégzése után egy tiszteletteljes, de erélyes hangú levélben igazolta a pápa előtt eljárását s megmagyarázta a pápának, miért nem teljesíthette kérését és miért nem lehetett Nádasdy-nak megkegyelmezní. Annyira bántotta azonban a dolog, hogy utána nyomozást indítottott annak kikutatására, ki volt az a magyar egyházi férfiú, aki Rómában ezt a lépést megtette. De nem tudta megállapítani, mert Róma hallgatott, itthon pedig senki se vállalta a dolgot.

Nádasdy perét 1671. április 6-án kezdte tárgyalni a különbírótság, másnap folytatta és 8-án hozta meg ítéletét. Nádasdy nem adott be választ a vádlevélre, ügyvédje se volt. A bíróság azonban itt is rendkívül lelkiismeretes munkát végzett és „mégis tekintetbe vette mindazon körülményeket, melyek mellette szólottak”. (Pauler, II., 284. o.) Azonban „Nádasdy vallomásaiból és tetteiből nem volt nehéz a felségsértésnek és a pártütésnek majdnem minden egyes esetét kiböngészni” — állapítja meg még Pauler is. (II., 285. o.)

A bíróság először is azt a kérdést tárgyalta meg, le lehet-e folytatni olyan pert, melyben a vádlott lemond védelméről. Megállapította, hogy igen, hiszen senkit se lehet arra kötelezni, hogy magát védje. De Nádasdy egyébként is elismerte, hogy bűnös, s csak azért nem védi magát, mert nem tudja.

Noha Nádasdy perében védő nem lévén, e tekintetben senki se jelentett be kifogást, még azt is megtárgyalta a különbírótság, van-e joga a magyar állampolgár Nádasdy felett ítéletet mondania. Igen, mondták ki a bírák, mert Nádasdy, mint Pottendorf ura, egyúttal osztrák alattvaló is. Ezenkívül, mivel kamarás és titkos tanácsos is egyúttal, Lipótnak nemcsak mint magyar királynak, hanem mint Ausztria főhercegének és német-római császárnak is alattvalója. Bűne se irányult csupán Magyarország ellen, hanem az osztrák örökös tartományok és a német-római birodalom ellen is. (Látjuk tehát, hogy Magyarország függetlenségét egyáltalában nem vonták kétségbe.)

Mivel véső nem volt, arra sem hivatkozott senki, hogy az Aranybullában a magyar nemesség számára biztosított jog tekintetbe vételével vétkezett-e Nádasdy azzal, hogy király ellen felkelést tervezett. A bíróság azonban ezt a kifogást is maga tette fel magának s cáfolatul megállapította, hogy a magyar nemességnek ezt a jogot II. Endre csak abban az

esetben adta meg, ha a király törvényteleniséget követ el. Lipót azonban el nem ismeri, hogy ő valaha törvényteleniséget követett el.

De ezt feltéve, de meg nem engedve is bűnösnek kell mondani Nádasdyt, mert az Aranybulla még ez esetben is csak a magyarok fegyveres ellenállását engedi meg, de nem a nemzet ellenségeivel való cimborálást. Nádasdy pedig a nemzet, sőt az egész kereszténység ősi ellenségével, a törökkel is szövetezett királya ellen. (Ezek után nem csoda, ha Nádasdy nem is akart védekezni. Erre például bajosan lehetett volna valami okosat mondani.)

A bíróság mint Zrínyit és Frangepánt, Nádasdyt is úgy ítélte egyhangúlag fejevesztésre, hogy ezt kézcsonkítás előzze meg. (A kézcsonkítás megszavazása már nem egyhangúlag történt.) Mivel felfedte tettét és meghódolt, Nádasdy is olyan általános kifejezésekbe burkolt biztosítékot kapott, hogy kegyelemben részesül. A felületes Zrínyi Péter a használt kifejezésekből nem vette észre, hogy ez az ígélet még nem jelenti a kegyelmet. Az okos Nádasdy tisztában volt vele.

Hocher a tárgyaláson egyébként azt is kifejtette, miért nem kapott Nádasdy a burkolt ígélet ellenére se kegyelmet. A teljes igazságot — mondta — nem lehetett tudtára adni Nádasdynak, mert a hatalmas főúr, látva, hogy már nincs veszténivalója, elkeseredésében a köznek még igen nagy kárt okozhatott volna, melyet azok, akik az állam jólétéért felelősek, kötelesek voltak színleléssel megakadályozni. De akkor még Nádasdy meghódolása és bűnvallomása se volt se teljes, se őszinte. A maga érdekében tett akkor még mindent, nem pedig az állam érdekében; inkább másokat vádolt akkor meg, mint magát. Az azóta szerzett iratok és tanúvallomások szerint bűne sokkal nagyobbak is bizonyult, mint akkor még látszott. A kegyelem megtagadására azonban a fő ok mégis az, hogy meghódolása és bűnvallomása után is folytatta még az összeesküvésben való részvételét és a társaival való cimborálást, az ő bűnükkel való egyetértést.

Ez a Pauler felhozta adatokból is kétségtelen. Eleinte bűnvallomásában is éppúgy az önzés vezette, mint a meghódolásban. Az összeesküvést azért fedte fel és azért hódolt meg, hogy magát az udvar részéről biztosítsa, a felkelőkkel való további összeköttetést pedig azért tartotta fenn, mert akkor még nem volt bizonyos, hogy nem ők kerekednek-e felül. Ha tehát ő álnok volt a meghódolásban, az udvar is joggal lehetett hozzá álnok a kegyelem ígéletében. A kegyelem az őszinte bűnbánó és őszintén meghódoló Nádasdynak szólt, nem pedig a még mindig álnok Nádasdynak.

A bíróság ítéletének megindoklása szerint Nádasdy a halált azért kapta, mert „ura és királya kárára ligákat kötött, Magyarországot idegen hatalom alá akarta hajtani, egy veszélyes követküldésben (a törökhöz) közreműködött, nemcsak maga összeesküdött, hanem másokat is arra csábított, titkos gyülekezetekben vagy személyesen vagy megbízottja által részt vett, tanácsokat tartott, miképp lehessen a vármegyéket s a nemességet nyílt lázadásnak megnyerni, tudott a felség személye ellen készülő merényletről s azt csak nagy későn és akkor fedte fel, midőn a felség már másfelől értesült. A portát a felség titkos correspondentiájával megrabolta, a leveleket elolvasta és megsemmisítette. A bányavárosokból jövő császári pénzt az országúton cinkosai által el akarta fogatni; a császári tanácsban hallott bizonyos nagy titkot elárult; egy ártatlan személynek (Panajottinak) meggyilkolását tanácsolta; Magyarország rendeihez egy lázító, irtóztató beszédet készített és más gyalázatos, büntetésre méltó tetteket követett el, melyeket maga beismert, melyeket saját írásai tanúsítanak és melyeket — saját szavai szerint — maga sem tudott menteni”.

S nálunk ezek után még azt hiszik, hogy Nádasdyt csupán magyargyűlöletből, ártatlanul végezték ki! De ezt természetesen nem Pauler hiszi, aki a per iratait látta.

Az ítéletnek már a legelején látható, hogy az idegen bíróság Nádasdyt magyarnak tekinteti és a magyar törvényeket a legteljesebb tiszteletben tartja, Magyarországot, mint független országot kezeli. Nádasdy „urát és királyát” emlegeti, nem pedig a császárt. Láttuk azt is, hogy nem azon a címen állította osztrákokból álló bíróság elé, mintha tagadásba

venné azt, hogy magyar embert csak Magyarországon és csak a magyar törvények alapján lehet felelősségre vonni, hanem csak azon az alapon, hogy Nádasdy az osztrák nemességnek is a tagja, tehát osztrák alattvaló is volt, tehát az osztrák törvények szerint, osztrák bíróság előtt és Ausztria területén épp úgy lehetett felette ítélni, mint Magyarországon és magyar törvények szerint. De mint olyan méltóságok birtokosa, melyeket csak a császár adományozhat, a német-római birodalom illetékessége alá is tartozott.

A két, illetőleg három egyformán illetékes bíróság közül nem azért állították Nádasdyt egy külön erre a célra kinevezett császári bíróság elé, mert Magyarország önállóságát és függetlenségét tagadták, hanem azért, mert — a már kifejtett okok miatt — magyar bíróság nem lehetett volna ügyében független, tehát tárgyilagossá se, mert a magyar bíróság tagjai a vádlottól és érdekkörétől függték és mert a felizgatott magyar közvélemény megfélemlítése alatt is állt volna ez a magyar bíróság.

Ha az ítélet elmarasztaló lett volna, a bírák itthon a megalkuvók, sőt hazaárulók megbélyegző nevét viselték volna egész életükön át, sőt még haláluk után is, mint még most, századok múlva is tapasztalhatjuk. Ha pedig addig, míg éltek, uralomváltozás történt volna az országban (amint hogy történt is, mert hamarosan jött Thököly, ki éveken át az ország tekintélyes részének feltétlen ura volt), el lehetettek volna készülve a kegyetlen bosszúra.

Ilyen körülmények közt a bírák nem lehetnek tárgyilagosak. Az olyan igazságszolgáltatás pedig, melyet nem tárgyilagossá bírák gyakorolnak, nem igazságszolgáltatás, hanem annak megcsúfolása. Mivel továbbá a Wesselényi-összeesküvők esetében az ítélet ezen okok miatt a bűnösök felmentését vagy csak tessék-lássék büntetésre ítéletét jelentette volna, szabad utat nyitott volna a mindig büntetlenül ismétlődő lázadásoknak és így a közre rendkívül káros lett volna.

Emlékeztetünk rá, hogy Bocskai felkelése idején Illésházy felakasztatta azt a királyi ügyészt, aki kevéssel előtte lefolyt perében a vádat képviselte ellene. Tehát már néhány év alatt halállal bűnhődött az, aki hazánkban vádolni merte a felségsértő főurat. Pedig hát akkor Illésházy mindössze csak annyiban bűnhődött az ügyész vádjá miatt, hogy egészen rövid időre külföldre kellett menekülnie. Visszatérve és végül a bécsi béke megkötése után aztán Illésházy jutalmul az ügyész felakasztatásáért nádorrá választották s a király is kénytelen volt jó arcot vágni a dologhoz. Kifogásolhatjuk-e tehát, hogy Lipót meg akarta kíneálni magyar híveit az effajta akasztófáktól, melyek után még az akasztókat megbüntetnie se állt hatalmában, mert ezt nem engedte az a magyar „szabadság”, mely pedig a Habsburgok alatt állítólag nem is volt?

Mint Zrínyiét és Frangepánét, természetesen Nádasdy halálos ítéletét is felülvizsgálta az a második különbíróság is, mely az övéké. Természetesen az ő ítéletét is éppúgy jóváhagyták, sőt Nádasdyval kapcsolatban külön rámutattak arra is, hogy a császár Nádasdyt már 1668 szeptemberében fejvesztésre ítélhette volna, mert bűnét Fekete László feljelentéséből már akkor megtudta. A felség azonban időt hagyott neki a javulásra és ekkor még nem járt el ellene. Ő a kegyelmet arra használta fel, hogy tovább folytatta üzelmeit. Ennek ellenére is és újra megbocsátani neki most már egyenesen esztelenség volna.

Egyébként Nádasdyval a pápa említett közbenjárására és előkelő rokonságára való tekintettel annyiban kivételt tettek, hogy őt nem a nyilvánosság előtt való kivégzésre ítélték, mint Zrínyiéket, hanem az ítéletet a nyilvánosság kizárásával a bécsi városháza egyik termében hajtották végre. Azt nemcsak neki, hanem mint láttuk, Zrínyiéknek is megengedték, hogy saját apródjuk még a vérpadon is szolgálatukra lehessen s a hóhér becsstelen keze ne nyúljon hozzájuk.

Végül természetesen a titkos tanács teljes ülése elé jóváhagyásra Nádasdy halálos ítélete is éppúgy odakerült, mint Zrínyiéké. Nádasdy kivégzését ugyanarra a napra tűzték ki, melyen Zrínyiéké történt (csak egy évvel később).

Legutolsó kihallgatásakor Nádasdyt éppúgy megfenyegették a kínpaddal, mint egy évvel előbb Zrínyit és Frangepánt, hogy állítólagos, még lappangó bűntársait megnevezze, de a kínpadot tényleg nála is éppúgy nem alkalmazták, mint előbb kivégzett két társánál sem. Mint jellemzőt, csak azt jegyzem meg, hogy ez alkalommal Nádasdy azt mondta, hogy úgy próbáltak minél több magyart bevonni az összeesküvésbe, hogy lakomákat, dorbézolókat rendeztek s ilyenkor hozták elő a dolgot. Jellemzően sokatmondó módja a „hazafias” szellem terjesztésének!

Nádasdy a vérpadon

Mivel az okos Nádasdy teljesen tisztában volt vele, mi vár rá és mert az élettel való leszámolásával ismét régi tisztaságában kezdett feléledni benne az Eszterházy Miklós asztalánál megismert katolikus hit, melyet ifjúkorában semmiféle hátrányra és emberi tekintetre nem nézve oly hévvel szolgált, a halálát megelőző napokban olyan igazi keresztény lett, hogy ekkor már nem a halál, hanem az bántotta legjobban börtönében, hogy fizetési kötelezettségeinek nem tehet már eleget, mert vagyonát bűnével eljátszotta.

Ezért szinte kényszerítette a lelki vigasz céljából mellette levő szerzetest (Isten úgy jutalmazza vagy büntesse meg, mondta neki, amint megbízását híven vagy hanyagul fogja teljesíteni), tegyen meg mindent, hogy a császár vagy miniszterei az elkobzott vagyonból ezeket az adósságokat kifizessék. „Mert nem bocsáttatik meg a vétek, ha az elvett tárgyak vissza nem adatnak. Legyenek gyerekei inkább koldusok, mint igazságtalan vagyonban örökösök.”

Nádasdy börtönében is megjelent az alsó-ausztriai nemesség ügyésze közölni vele, hogy mint felségsértőt kizárták testületükből (a Landtafelből). Nádasdy nem szólt semmit a szomorú jelenetre, de a szeme könnybe lábadt.

Mikor a városházára szállították, már csak azt kérdezte, kap-e majd gyóntatót. Mivel személye gyűlölt volt, hiszen említettük, kicsoda rémmeséket hittek el és terjesztettek róla Bécsben, útközben a Lipótot éltető, őt pedig gyalázó tömeg torkaszakadtából kiabálta rá a halált és ízekre szaggatta volna, ha kocsiját nagy (250 főnyi) fegyveres csapat nem kísérte volna. Ez az iránta megnyilatkozó nagy gyűlölet is megkönnyítette Nádasdy számára, hogy utána már csak Istenével és lelkével törődjék. De ebből is láthatjuk, milyen nagy kegy volt számára, hogy kivégzése nem a nyilvánosság előtt történt.

A városházára megérkezve tollat és papírt kért, de mikor megkapta, mégsem írt, hanem helyette ágyára dőlt. Mikor másnap megjelent nála a lelkiatya, ezt mondta neki: Úgy látszik, meg kell halnom. Ezt azonban nyugodtan mondta. Utána egész nap a gyónásra készült. Gyermekait nem is akarta látni, hogy bűnbánatában és a halálra való előkészületében a búcsúzás és általában a földi érzelmek ne zavarják. Helyette a lelkiatyját kérte meg, hogy hívja majd őket magához, adja át nekik helyette az atyai áldást és hívja fel a figyelmüket arra, hogy a császár iránt mindig hűséggel viseltessenek. (A császáron természetesen a magyar királyt értette, csak azért nevezte császárnak, mert Bécsben mondta, amit mondott és egyébként is mindenkit legmagasabb rangján szokás szólítani vagy emlegetni.)

Nagy tökéletesség volt ez Nádasdytól, mert az bizonyítja, hogy szívében már egy szikrája se volt a gyűlöletnek az iránt, aki a vérpadra küldte s már nem másban kereste a hibát, hanem magában. Világosan mutatja azonban ez az üzenete azt is, hogy esze ágában se volt azt gondolni, hogy ő vértanú és hogy igaz ügyért, hazájáért, nemzetéért hal meg.

Tudta és elismerte, hogy bűnös, s volt már annyira tökéletes, hogy ennek nemcsak maga volt most már minden fenntartás nélkül tudatában, hanem ezt másoknak, gyermekeinek is volt ereje tudtul adni. Arra se gondolhatunk, hogy érdekből csinálta a dolgot, hiszen a siralomházban volt már, ahol rajta már semmi se segíthetett. Az önző emberből épp ilyenkor szokott kitörni a most már leplezetlen gyűlölet, mert ekkor már nincs semmi oka, hogy uralkodjék magán s elrejtse azt, ami szívében lakozik.

De Nádasdy ezenkívül még levelet is írt a császárnak. Kettőt is. Az egyikben kegyelmet kért életének, de csak azért, hogy zárdába vonulhasson és ott haláláig vezeklés közt munkálhassa örök üdvösségét. A másikban azt kérte, hogy utaljon ki 10.000 forintot mellette levő lelkiatyjának, hogy az ezt az összeget a mellékelt jegyzékben feltüntetett vallásos célokra fordítsa (többnyire különféle szerzetesházak voltak ezek a vallásos célok.)

Mikor délután 3-4 óra között megjelent nála két császári biztos és tudtára adta, hogy április 30-án kivégzik, vallásos önmegadással fogadta a hírt. Viselkedése bizonyítja, milyen erkölcsi magaslatra emelkedett már, mennyire kiveszett már lelkéből az önzés s mennyire őszintén beszélt, mikor azt állította, hogy csak azért kéri a kegyelmet, hogy vezekelhessen bűneiért.

Most, hogy megtudta, hogy ezt megtagadták tőle, nem ébredt gyűlöletre az ellen, aki ezt megtagadta és akit most már büntetés nélkül gyalázhatott volna. Régebben féktelen volt haragja s dühe sokkal kisebb károk és megbánások miatt is, most azonban csak ezt mondta latinul: Minden hatalom Istentől való és aki a hatalomnak ellenáll, Isten rendelésének áll ellen. Szentírási (a rómaiakhoz írt levélből vett) idézet ez, melynek hangoztatásával Nádasdy újra azt akarta elismerni, hogy vétkezett és azt is megmondta, miben állt a bűne. Azt is elismerte, hogy bűnéért és megérdemelten végzik ki, nem pedig hazaszeretete miatt, még kevésbé azért, mert a király törvénysértéseivel és igazságtalanságaival szemben a magyar szabadságot és alkotmányt akarta megvédeni.

Még azt is hozzátette, hogy köszönettel tartozik a császárnak, hogy nagy bűneiért ennyire enyhe ítélettel sújtotta. (Az akkori törvények ugyanis a kínhalál különböző neveit is ismerték még.) Pedig most már a rosszmájú ember se gondolhat arra, hogy talán ezt is csak hízélgésből mondta. Hízelegni haszonért szokás, ő pedig most már nem gondolhatott arra, hogy hízélgésből haszna lesz. Még arra se, hogy a császár egyáltalában megtudja, hogy mit mondott. Legalábbis kivégzése előtt ezt a császár nem tudhatta meg. Utána ugyanis megtudta, mert részvétellel kérdezősködött halála minden legkisebb mozzanata után. De bűnbánatáért a rokonszenv már csak a császár érte ontott könnyeiben és érte végzett imádságaiban jelentkezett, no meg abban, hogy teljesítette a 10.000 forintos jótékonyásra való kérést.

Nádasdy ugyanekkor azt is megemlítette, hogy art két levelet a császárnak, de a császár, mint lelkiismeretes ember, csak azt fogja tenni, amit az igazság kíván. Egyébiránt áldassék Isten szent neve és legyen meg az ő szent akarata. Ezzel aztán mindjárt folytatta is ájtatosságait, de oly buzgalommal és áhítattal, hogy mindenki mélyen megindult, aki látta. Az egész április 29-ét, a halála előtti napot, gyónással és ájtatoskodással töltötte. Róla igazán emberi bizonyossággal tudhatjuk, hogy érvényesen gyónt, azaz tényleg bűnbocsánatban részesült.

A régi keresztény világ sokkal szigorúbb volt a bűnösök iránt, mert jobban tisztelte a jogot, az erkölcsöt és a törvényt, mint korunk, mert az akkori emberek és idegzetük sokkal durvább is volt, mint a mai embereké, s ezért a rájuk mért büntetésnek is keményebbnek és durvábbnak kellett lennie a mainál, ha el akarta érni célját. De a régiek nagy szigoruk ellenére is sokkal jobban szerették és megbecsülték a bűnösben a Krisztustól megváltott embert, mint a maiak.

Nádasdy is az ilyenkor szokásos pompás ebédet kapta a siralomházban. A régiek még a halálraítélt hazaárulót is szerették (látszik, hogy szemükben egyesül Isten volt a bíró,

nem ők) és neki is igyekeztek örömet szerezni abban, amiben lehetett. Nádasdy azonban alig nyúlt az ételekhez, helyette a vele levő két szerzetest kínálta meg velük.

Másnap már reggel öt órakor talpon volt. Misét hallgatott, megáldozott és lelkiatyja, miközben Nádasdy baljában a feszületet, jobbában pedig égő gyertyát tartott, abban a teljes búcsúban és pápai áldásban is részesítette, melyet Nádasdy a pápától halála órájára már évekkal előbb megkapott.

Nagyon lehangolt és annyira gyöngye volt, hogy valóban csak a vallás tartotta benne a lelket. Bocsánatot kért mindenkitől, elbúcsúzott a papoktól és a császártól is. Induláskor egy kis bort és piskótát kellett magához vennie erősítőül. Két szerzetes között, kezében feszülettel és olvasóval, ajkán buzgó imával vonult a kivégzés helyére. Említettük, hogy ez zárt terem volt, de külön engedéllyel itt is volt néhány néző, köztük a protestáns Souches tábornok és az akkor éppen Bécsben időző török csausz is.

A padló fekete posztóval volt bevonva, középen fekete karszék állt, oldalt pedig még egy kis oltár is volt. A hatósági személyek vörös emelvényen foglaltak helyet. Nádasdyt leültették a karszékbe és ott ülve hallgatta meg az ítélet felolvasását. Itt tudta meg, hogy tegnap neki is elengedte a császár a fejvesztést megelőző karcsonkítást. Nádasdy utoljára még térdre rogyott az oltár előtt s ott is imádkozott még egy kissé, aztán újra a fekete székbe ült.

Apródja, Győrffi Ferenc, elvégezte rajta a szükséges előkészületeket, nyakán felnyitotta a ruháját, haját rendbeszedte, szemét bekötötte, s miközben újra hétszer egymás után elrebegette: „Jézus, Mária, József”, a halotti csendben a bécsi hóhér, Langmann Mihály, aki nem esett soproni kartársa hibájába, olyat vágott hozzá bárdjával, hogy a feje azonnal lerepült és a fejetlen test a székben ülve maradt. Négy, e célra külön egyenruhába öltözött férfi aztán elvitte onnan a testet és koporsóba helyezve egy fekete állványon két órára a városház udvarán közszemlére tették.

Nádasdy gyermekei kérvényt adta be, hogy „der todte Körper dem passionierten Pöbel zu keinen Spektakel möge vorgelegt werden” (hogy a holttestet ne tegyék ki a dühös csőcselék látványosságául), de Lipót kérelmüket nem teljesítette. Nem volt hajlandó különbséget tenni az ország leggazdagabb főura és a „csőcselék” között. Ha a szegény ember holttestét hasonló esetben kiteszik a csőcselék látványosságára, akkor illő, hogy kitegyék a főúré is, ha felségsértő és hazaáruló lett.

Nádasdy holttestét azonban még aznap az Ágoston-rendűek templomába vitték és ott helyezték örök nyugalomra. Ezt például ma már nem engedné meg a hatóság egy halálraítelt holttestével. Egy év múlva a család onnan is elszállíttatta a lékai családi sírboltba, ahol még most is látható külön a koponya és külön a fejétől elválasztott holttest.

Széchy Mária, Frangepán Katalin, Tattenbach

Láttuk, milyen vezető szerepe volt az összeesküvésben a két előkelő nőnek, Wesselényi és Zrínyi Péter nejének, Széchy Máriának és Frangepán Katalinnak. Ez utóbbi tekinthető az egész összeesküvésben a felbujtónak. Pedig hát nála szó se lehetett magyar hazafiságról, hiszen láttuk, hogy magyargyűlölő volt, magyarul pedig nem is tudott. Zrínyi Pétert ő tette összeesküvővé.

De Wesselényit is a felesége vitte bele a dologba. Jellemző, hogy van olyan forrás is, mely Zrínyi Péternét Tattenbach szeretőjének mondja. A történetíró azonban nem fogadhat el minden pletykát ténynek (bár — sajnos — ha főpapokról volt szó, régente többnyire így csinált a történetírás).

Lehet tehát, hogy Frangepán Katalinnak a féktele nagyravágyáson, a vele járó intrikákon és erőszakos természetén kívül nem volt más nagyobb bűne. Széchy Mária viharos el-őélete azonban köztudomású s az ő túlságosan is bizalmas viszonya Leszenyei Nagy Ferencsel, az egész mozgalom egyik fő bajkeverőjével is már több, mint gyanús. Természetesen őt se vádoljuk meg nyíltan a női becsület elleni bűnnel, de annyi bizonyos, hogy különösen Wesselényi halála után teljesen Leszenyei Nagy Ferenc hatalma alatt állott s levelezésük inkább a férj és feleség, mint az úrnő és alkalmazott viszonyára vall, de ezen nem feltétlenül a nemi érintkezést értem.

Mindkét nő, de különösen Frangepán Katalin, az összeesküvésben nagyobb tényező volt és jobban megérdemelte volna a halált, mint akármelyik férfi résztvevő. Ha Széchy Mária nem is volt bűnösebb, mint Zrínyi vagy Nádasdy, de náluk kevésbé sem.

Frangepán Katalin mégis mindössze csak annyiban kapott büntetést, hogy zárdába internálták, leányát, Aurórikát pedig, hogy anyja mételyező hatása alól kivonják, egy másik zárdába adták nevelésbe.

Széchy Mária még ennyire se bűnhődött, mert élete végéig majdnem szabadon élt rangjához méltó megélhetést is kapott. Pedig hát felkelő szempontból nézve a dolgot, ha Bécs a „hozzá hasonlóan” magyargyűlölő Frangepán Katalinnal enyhén bánt is el, legalább a magyar és a kálvinista ivadék, életét rebellisséggel kezdő és rebellisen befejező Széchy Máriával kegyetlenül el kellett volna bánnia. Széchy Máriát még vagyona elkobzása is alig sújtotta, mert hiszen akkor már több volt az adóssága, mint a vagyona.

Történetíróink, különösen Acsády, alig találunk elég elítélő szót arra a „minősíthetetlen” bánásmódra, melyben a bécsi hatóságok ezt a két főúri nőt részesítették. Én pedig velük ellentétben nem találok megfelelő kifejezést annak a bámulatos megbocsátásnak és jóindulatnak a jellemzésére, mely e két bűnös nőnek Bécs részéről osztályrészül jutott. Ugyancsak bizonyítja, milyen lovagiasok voltak ezek a bécsi hatóságok, mennyire kímélték a gyengébb nemet s mennyire nem szerettek fellépni a gyöngék, a gyenge nem ellen.

Ugyanaznap, mikor a sokkal bűnösebb Széchy Mária visszakapta szabadságát (1671. december 1.) vették fejét a grazi városházán a szerencsétlen Tattenbachnak, a fiatal, dúsgazdag német főúrnak. Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy megérdemelte a halált, mert olyan irgalmas császár és olyan alapos és lelkiismeretes bírói eljárás mellett, mint amilyent a Wesselényi-összeesküvők ügyében láthattunk, nem kerülhetett vérpadra ártatlan ember. Annyi azonban bizonyos, hogy Frangepán Katalinnál, Széchy Máriánál, sőt még Rákóczi Ferencnél is sokkal kisebb bűnös volt.

Tattenbachnak Zrínyi Péter volt a sátánja, Zrínyi ismertette meg az összeesküvéssel, ő vonta bele, s Tattenbach talán csak azért hallgatott szavára, ahelyett, hogy a dolgot a császárnak jelentette volna, mert hízelgett neki a nála jóval idősebb híres törökverőnek a bizalmas barátsága. Ezért ő is felesküdt Zrínyinek, s ha a már kitört felkelés nem bukik el oly hamar, ő is fegyvert ragadott volna császára ellen. Kétségtelenül ő is elkövette a fel ségsértés és hűtlenség bűnét, de az is kétségtelen, hogy az ő hűtlensége semmi se volt a kivégzett magyar főurak és azoknak a felvidéki protestáns magyar köznemeseknek a hűtlensége mellett, akik közül, mint majd látni fogjuk, csak egy bűnhődött halállal.

Tattenbachot az illetékes stájer bíróság elé állították. Őt ez a bíróság, mely 1670. október 9-én hozta meg ítéletét, nem is sújtotta halállal. (A három kivégzett nála sokkal bűnösebb magyar főurat minden fórum egyformán halálra ítélte, mégpedig mindegyik egyhangúlag. Tattenbachot csak a második fórum, a stájer titkos tanács ítélte halálra. Ennek ítéletét harmadikul egy külön bécsi bíróság, Hoher elnöklete alatt 1671. november 23-án hagyta helyben.

A Tattenbach ellen hozott ítéletek újabb bizonyítékot szolgáltatnak arra, mennyire nem tárgyilagos a magyar történetírók, köztük Szekfű Gyula vádja, hogy a halálos ítéletek meghozatalában Hoher, aki a bíróság tagjai között a legszigorúbb álláspontot képviselte, ma-

gyargyűlölet, különösen pedig a Zrínyiek ellen megnyilvánuló ellenszenvet vezette. Látjuk ugyanis, hogy Hoher Tattenbachkal szemben még szigorúbb volt, mint Zrínyi Péterrel, noha Tattenbach a maga nemzetéhez tartozott. Tattenbach kisebb bűnös volt a magyaroknál, mégis ugyanazt a büntetést kapta. Láthatjuk tehát, hogy Hoher a bűn gyűlölete vezette, nem pedig a magyaroké. A felségsértést és a hazaárulást gyűlölte, nem pedig a magyarokat és ezt a maga fajtájában még jobban gyűlölte, mint a magyarokban.

Hogy Tattenbach kivégzése ennyire elhúzódott, annak azonkívül, hogy nála annak eldöntése, hogy méltó-e a halálra, közel se volt olyan könnyű, mint a bűnök egész halmazát elkövető és annyi súlyosbító körülménnyel terhelt magyar főuraké, még az is volt az oka, hogy nemcsak Ausztriában, hanem a német birodalomban is voltak birtokai s ezek közül a Harz-hegységben fekvő Rheinstein grófságra a brandenburgi választónak is fájt a foga s azt kezdte hangoztatni, hogy elkobzás esetén ez őt illeti. Várni kellett tehát addig, míg a császár és a választó ezt egymás között eldönti.

Ez az eset azért is tanulságos, mert a mi történettanításunk tele van a Habsburgoknak a magyar főurak birtokaira való nagy éhségének legfelháborodottabb elítélésével. A jámbor olvasó e tárgyalásmódból azt kénytelen következtetni, hogy ez a pénzvágy a Habsburgoknak egy egészen különleges, egyéni visszatartó tulajdonságuk volt. Most láthatjuk, hogy a lázadó magyar főurak vagyona egy cseppet se volt jobban e kapzsiság áldozata, mint például az örökös tartományok főurainak a vagyona. Sose volt nálunk olyan tömeges birtokelkobzás, mint például II. Ferdinánd idejében a fehérhegyi vesztes csata következtében, Csehországban pedig akkor nem magyarok birtokainak elkobzásáról volt szó (de hát ez a magyar történetíróknak éppúgy fáj, mert az elkobzott vagyon ott is protestáns vagyon volt s nekik valójában a protestáns vagyon elkobzása fáj, ha „magyart” mondanak is helyette).

De nemcsak azt mondhatjuk, hogy a Habsburgok egy cseppet se voltak kapzsisabbak más uralkodóházak tagjainál, hanem egyenesen azt kell megállapítanunk, hogy a történelem folyamán alig volt még uralkodóház, mely kevésbé volt kapzsi, mint ők. Láttuk már, mit csináltak e téren a kálvinista Rákóczi Györgyök, sőt még a nyomorult Apafi is. pedig az erdélyi fejedelmeket effajta kapzsiságukban még az is fékezhette volna, hogy ezek a tőlük igazságtalanul vagyonukból kifosztott főurak hol a Habsburg Magyarországra, hogy (még inkább) a törökhöz menekültek s ott nekik nemegyszer igen sok bajt tudtak okozni.

Most meg azt látjuk, hogy a szintén kálvinista brandenburgi választó se Tattenbach vagyonának elkobzása ellen tiltakozott Lipótnál, hanem helyette az osztozkodásra való igényét jelentette be nála s legalább azokat a birtokokat, melyek az ő országában feküdtek, magának követelte.

Pedig hát mi jogcíme volt hozzá? Hiszen a császár neki is császára volt és országa, Brandenburg, a német császárság része volt. Azonkívül Tattenbach bűne a törökkel való cimborálás volt, a török ellen azonban a császár védte a német birodalmat, nem pedig a brandenburgi választót, s mikor e védelemhez ő is hozzájárult, sose tette külön megfizetés nélkül. Miből fedezze hát akkor a császár a török elleni védekezés költségeit? De Tattenbach egyébként is nem a brandenburgi választó, hanem a császár ellen szőtt összeesküvést, az ő birodalmát kockáztatta, nem a brandenburgi választót.

De hát a dolog vége természetesen mégis az lett, hogy a rheinsteini grófság mégiscsak a brandenburgi választóé lett, nem a császáré. Ha ugyanis egy katolikus meg egyház protestáns a vagyon miatt összeveszik, akkor az utóbbi lesz a győztes. A Habsburgok csak elvekben szoktak győztesek lenni, s elveik a győzelméért nemegyszer áldozták fel anyagi érdekeiket, az e világ fiainak pedig mindig az anyag az első.

Ők is adnak az elvekre is büszkeségből, hiúságból, no meg hitfeleik és lelkeszeik nyelve miatt, ez azonban természetesen sose lehet olyan erős indítók, hogy még az anyagi érdeknek is felülkerekedjék. Nem találunk például protestáns fejedelmi házat a világtörténelemben, mely anyagi érdekekért (például előnyös házasság alkalmával) fel ne áldozta

volna a tiszta evangéliumot, de katolikus uralkodóházat alig találunk (régebben egyáltalán nem), mely a trónért vagy hatalma gyarapításáért a hitét eladta volna. Máshelyt ezt a kérdést bővebben is megtárgyalom és bizonyítására példákat is hozok fel.

Hogy Lipót a brandenburgi választó anyagi igényei ellenében engedett, annak az is volt az oka, mert mikor a magyar végvárok őrsegeinek zsoldját kellett fizetnie s aztán mikor nemsokára a Magyarország felszabadításához szükséges rengeteg pénzt kellett előteremteni, akkor a császárnak igen nagy szüksége volt a brandenburgi és egyéb (protestáns és nem protestáns) német fejedelmek hozzájárulására s ők, különösen a protestánsok, a segítségüket természetesen ekkor se ingyen adták, mert a politika nem is ismer ingyent. Lipót-nak tehát a jövőre is gondolnia kellett. Lekenyerezní kellett neki a német fejedelmeket, nem pedig elkeseírtetni. Mikor legközelebb szüksége volt a brandenburgi választóra, hivatkozhatott erre az átengedett rheinsteini grófságra.

Láttuk már, hogy az elkényeztetett, dúsgazdag Tattenbach mennyire elpuhult, fajtalan életet élt. Könnyen elképzelhető tehát, milyen hatással lehetett erre a könnyelmű, meggon-dolatlan, élvezetvágyó fiatalemberre, mikor megtudta, hogy meg kell halnia. A nyavalya törte ki — mint a magyar nép mondaná —, mikor közölték vele a halálos ítéletet. Újra meg újra elájult és csak azért könyörgött, hogy ha már életét elveszik, ne pallossal vegyék el, hanem fojtsák meg vagy vágják el ereit.

Azonban Lipót korának vallásossága, az ő megható példaadása a jóban és az a mélyen hívő, vallásos légkör, melynek megteremtésére és előmozdítására olyan nagy gondja volt, a buja Tattenbach számára is meghozta a maga áldásait. Benne is megvolt a nagy hit és a vallási műveltség, mert hiszen ő is Lipót jezsuitáinak szellemében nevelkedett. Ha ezt ide-iglenesen elhomályosította is fiatal kora, a vele járó könnyelműség és az élet örömei, ér-tető, hogy a halál árnyékában, mikor ezek elvesztették már rá vonzóerejüket, igen könnyű volt újra felébreszteni benne azoknak, akik mint hajdan ifjúkorában, most is újra oldala mellett álltak s most a börtönben is felkeresték.

Frangepán és Zrínyi férfias bátorságát vagy Nádasdy erőslenkűségét természetesen nem tudták beléje önteni, de ha bátran nem is, legalább nyugodtan ment a halálba ő is. Az ő remegő testére is háromszor kellett vágnia a hóhérnak, mire feje elvált a törzstől. (Úgy lát-szik, ezt érezte meg előre, mikor annyira nem pallos alatt akart meghalni.)

De ott Grazban, a bécsiekkel ellentétben nem tudtak olyan jól szervezni. Ott elfelejtet-tek emberről gondoskodni, akik a holttestet elvigyék és akik, mint láttuk, Bécsben Ná-dasdy halálakor külön fekete egyenruhába bújtatva előre várták feladatukat. Így aztán a kivégzés után senki se akart hozzányúlni a holttesthez, mely borzalmasságán kívül az ak-kori felfogás szerint a hóhér érintése folytán még tisztátalanná is vált. De a zavar csak pár pillanatig tartott, mert a jelenlévő jezsuiták közül négy azonnal sorbaállt, felvette a véres holttestet, koporsóba tette, egyikük pedig, P. Sagl, az, aki az áldozat gyóntatója volt, a fe-jét vette fel és személyesen helyezte a test mellé a koporsóba és fogta le a szemét.

Meg kell hagyni, hogy nemcsak tudósok, hanem igazi keresztnények is voltak ezek a Lipót-korabeli jezsuiták (nem csoda, hogy maga Lipót is velük „dajkáltatta” magát). Ők nemcsak beszéltek, hanem tettek is, nemcsak hirdették az evangéliumot, melynek a szere-tet a lényege, hanem élték is. (De hát miért gyűlölték akkor őket mégis annyira?) Azért, mert „az emberek jobb szerették a sötétséget, mint a világosságot, mert az ő cselekedeteik gonoszak valának.”) Ezek a jezsuiták nem volta babonások, nem féltek se a hóhértől, se a vértől, se a holttesttől, se az állítólagos tisztátalanságtól, mert jól tudták, hogy a felebaráti szeretet az, ami az embert tisztává teszi.

Kényesek és finnyások se voltak ezek a jezsuiták, pedig majdnem mind nemesi család-ból származtak, sőt még a főnemes se volt ritka köztük. (Nálunk is alig volt főnemesi csa-lád, melynek jezsuita tagja ne lett volna.) A vértől és a haláltól való iszonyatot legyőzte

bennük az eleven hit, az igazi kereszténység és a belőle folyó mesterkéletlen, önfeláldozó felebaráti szeretet.

Hősiességük láttára talán felnyílik magyar (és nem magyar) protestánsaink szeme is, akik őseik ellenük irányuló ördögi gyűlöletének és ebből folyó rosszlelkű rágalmozgásainak eredményeként sokszor még most is a gonosztevőkkel azonosítják őket, mint ahogy a Krisztust keresztre feszítő zsidók is annak tartották Megváltójukat, s akik ma se tudják elképzelni, hogy egy jezsuita még jó és nemes is lehet és hogy rendje önző „hatalomvágyán” kívül még másra is törekedhessék.

Látjuk, hogy míg Tattenbachon a rendes stájer bíróság ítélkezett, a magyar főurakon nem az illetékes osztrák, hanem egy külön erre a célra kinevezett császári bíróság. Ez is bizonyítja a magyar függetlenség tiszteletben tartását. A magyarokat nem állították egyszerűen osztrák bíróság elé.

Abból, amit eddig már Lipótról tudunk, természetesnek kell tartanunk, hogy nehezen tudott beleegyezni abba, hogy a Zrínyinél, Nádasdynál és Frangepánnál sokkal kevésbé bűnös Tattenbach éppúgy vérpadra kerüljön, mint ők. Hogy végül mégis nem kegyelmezett meg neki se, noha mellette sok mentő körülmény volt, melyet a magyarok mellett nem lehetett felhozni, annak oka Tattenbach fajtalan életén kívül (amely súlyosbító körülmény a magyar elítélteket nem terhelte) megint csak a magyarokra való tekintet volt.

Belénk azt nevelték, hogy ha maga Lipót nem is, de miniszterei egy kanál vízben megfojtottak volna minden magyart. Az igazság pedig az, hogy Tattenbach elsősorban azért nem kapott kegyelmet, mert a magyarok se kaptak. „Szükséges volt — írja Lipót 1671. december 2-án már említett bizalmasának, Pötting grófnak Madridba —, hogy az örökös tartományoknak is példa adassék és hogy a magyarok ne higgyék, hogy csak őket büntetik, másnak pedig minden szabad. Isten legyen irgalmas lelkének!”

A mozgalom bírálata

Történelmünk folyamán (a Mohács utáni időt értve) eddig csak protestánsok rendeztek felkelést. Protestáns volt Bocskai is, Bethlen is, Rákóczi György is. E mozgalmakban annyira vezető szerepet játszott mindig a protestáns felekezetiiség, hogy fonák furcsa, logikátlan, sőt szinte lehetetlen dolog volt, hogy katolikus magyarok rendezzenek felkelést Habsburgok ellen. Abban a vallásos korban még mindenki számára fontosabb volt a valóság, mint a haza.

Hogy most mégis ellenkezőleg történt, nem lehet azzal se menteni, annál kevésbé természetesnek nyilvánítani, hogy az elnyomás ellen küzdeni, még ha az a protestánsok elnyomása is, nem ellenkezik s nem is ellenkezhetsz a katolicizmussal. A lelkiismeret erőszakos kényszerítése ugyanis mindenképpen helytele és a vallásszabadságnak jó katolikus ember is lehet híve, sőt hívének is kell lennie.

Nem helyes ez az érvelés. A XX. század modern állama még gyakrabban és kíméletlenebbül alkalmaz kényszert alattvalóival szemben mint a régi állam s ezt a modern közszellem helyeslésével teszi. A modern állam is rákényszeríti polgárait arra, amit jónak és helyesnek tart, például a közlekedési vagy a közegészségügyi szabályok megtartására vagy a szülőket gyermekeik iskoláztatására. A mai állam ezen erőszakosságát mégse jut eszébe senkinek se helyteleníteni.

A különbség tehát nem abban változott meg, mintha ma már nem kényszerítene az állam senkit arra, amit fontosnak és jónak tart, hanem mindenkinek tetszésére bízta, hogy gondoskodik-e és hogyan a boldogulásáról, hanem csak abban, hogy régente a közélet

emberei és az állam az emberek örök üdvösségét tartotta a legfontosabb dolognak, a mai állam pedig már csak a földdel törődik és csak az állampolgárok földi boldogulására van gondja.

Maga az elv tehát, hogy az államnak alattvalóit kényszeríteni kell arra, hogy mindent, ami akár az egyénekre, akár a közre káros, elkerüljenek, ma is sértetlenül, sőt talán még nagyobb fokban megvan, mint a régmúlt századok államaiban. A különbség csak az, hogy régente úgyszólván csak a hitet kényszerítették, másban meghagyták az emberek szabadságát, ma pedig már nem a hit az, amit kényszerítenek, mert ma már az emberek nem hisznek vagy hisznek is meg nem is. Ma már nem az örök üdvösség a fontos, hanem az élet meghosszabbítása meg a közműveltség terjesztése.

Ez a felfogás azonban csak a gyakorlati hitetlenség alapján lehetséges. Az örök üdvösségnek ugyanis már a természetével jár, hogy ha van, akkor kétségtelenül minden másnál fontosabb. A protestantizmus hirdette vallásszabadságért tehát csak az a katolikus lelkesülhet, aki nem hisz komolyan a maga vallásában.

Mivel a Wesselényi-összeesküvés katolikusai még komolyan hittek benne, részükről a protestáns vallásszabadság felkarolása meggyőződésük elárulása volt, mely érdekből történt, tehát lelki eltévelyedés, erkölcsi lesüllyedés volt. A közölt történelmi tények bizonyítják is, mennyire bűnös, gyarló emberek voltak ezek a Habsburgok ellen katolikus létükre is összeesküvő katolikusok.

Abban a korban, melyben a Wesselényi-összeesküvés volt, a protestánsok is hittek még a vallásukban, ha nem is annyira komolyan, mint a katolikusok. (Természetesen ma is vannak még ilyen protestáns és lesznek is mindig, de ezek ma már ritkák.) Ezért veszekedtek ez időben annyit a kálvinisták és a lutheránusok még egymás közt is, s ezért nem veszekednek ma már egymással. (A katolikusokkal azért veszekednek még ma is, mert ez a veszekedés lényegében véve komoly hit és a hitetlenség veszekedése, az pedig meglesz mindig, „melynek ellene mondatik”.) Régente azonban a protestánsok a kálvinisták és a lutheránusok (s még inkább az unitáriusok) közti különbségeket se tartották mellékesnek s addig, míg komolyan hittek a vallásukban, nem is tarthatták annak.

Ez az oka, hogy az igazi vallásszabadság, azaz a más vallásának tiszteletben tartása csak a „felvilágosultság”, azaz a hitetlenség korával kezdődik. Előtte ez csak a protestánsok kortesjelszava volt a katolicizmus ellen, a gyakorlatban azonban vele ellentétesen cselekedtek ők is. Addig ugyanis, míg a magam vallását hiszem, nem tarthatom tiszteletben a másnak a magaméval sok tekintetben ellenkező vallását, mert világos, hogy ha az én vallásom igaz, akkor másnak az enyémtől eltérő vallása már nem lehet igaz. A nem igazat, a téveset, a helytelent tisztelni pedig nevetséges, sőt szégyenletes dolog. Nem egyeztethető össze ez a jellemmel, akár azért történik, mert nem merek szembeszállni a meggyőződésemet helytelenítőkkal, akár azért, mert kedveskedni akarok nekik meggyőződésem elárulásával. Az igazság nem olyan dolog, melyen alkudozni lehet, de olyan se, mely az erőszaknak enged.

Annak, akinek fő elve, szinte a vallása a vallásszabadság, azaz másoknak az övével ellenkező vallási meggyőződésének tisztelete és az úgynevezett vallási béke ápolása, annak nincs hite, nincs vallási meggyőződése. Hogy lehetett volna hát jó katolikus az, aki katolikus létére már Lipót korában szervezett mozgalmakat abból a célból, hogy amely templom jelenleg protestáns kézen van, az maradjon továbbra is ott és hogy a katolikus Báthory Zsófia is köteles legyen fizetni a protestantizmus javára mindazokat a járandóságokat, melyeket kálvinista anyósa protestáns buzgalmában fizetett. Világos tehát, hogy Wesselényi nádor, Nádasdy Ferenc országbíró és Zrínyi Péter, horvát bán, Rákóczi Ferenc és Széchy Mária mozgalmuk megindításával szembekerültek katolikus meggyőződésükkel és annak adták tanújelét, hogy rossz katolikusok.

Aki tudja, hogy a kuruzslás ostoba és az egészségre is káros dolog, mert ismeri a modern egészségügyi elveket és szabályokat, az nem képviselheti jóhiszeműen a kuruzslás

szabadságát. Aki azonban vallásilag művelt katolikus, ugyanígy van a protestantizmussal vagy bármely más vallással, sőt így van a hitközönyösökkel is. Ha nem, nem igazi katolikus és híjával van a vallási műveltségnek. A Wesselényi-összeesküvés katolikusai azonban nem voltak vallásilag műveletlenek. Részükről tehát az önzés, érdekhajhászás, tehát rosszasság volt.

De szembekerültek volna a katolicizmussal, azaz az igazi evangéliumi szellemmel akkor is, ha a mozgalom nem lett volna protestáns felekezeti mozgalom, sőt ha a dolognak felekezeti oldala egyáltalában nem is lett volna. A keresztény erkölcsstan lényege ugyanis a törvényes felelősség tisztelete, az engedelmesség és az alázatosság gyakorlása, ellentétben a forradalmakkal, melyek mindig „szabadságot” hirdetnek, lázítanak s ezért mindig keresztényellenesek. Igazi keresztény ember az állami felsőbbbség ellen legfeljebb akkor kelhet fel, ha ez az államhatalom napnál világosabban törvénytelen vagy kimondottan az istentelenséget képviseli (a francia forradalomban a vendéiek vallásos szabadságharca, Hofer András szabadságharca Tirolban, O'Conel Dánielé Írországbán).

Ha a törvényes hatalom lép az eretnkség vagy egyházüldöző hitetlenség útjára, az Egyház és méltó követői még akkor is csak az eretnkség vagy a hitetlenség ellen küzdenek, de semmiképpen se maga a világi hatalom ellen, csak az Egyház szabadságát védik. Az Egyház hasonló esetben sose küzdött az ilyen hitehagyott uralkodóházának egyúttal a trónról való megfosztása ellen is. Hollandia óriási katolikus kisebbsége például nagy hitbuzgalma és nagy politikai hatalma ellenére egy cseppet se dinasztiaellenes csak azért, mert dinasztíája kálvinista. A tiszta katolikus Luxemburg is tűrte nagyhercegi családjának protestantizmusát s a belgiumi katolikusok forradalmát a római szentszék még akkor se helyeselte, mikor ez II. József egyházellenes intézkedései miatt tört ki.

Hogy lehetnek volna hát jó katolikusok és hogy nem kerültek volna szembe az Egyház szellemével és tanításával azok a magyar katolikusok, akik éppen a jámbor, hitvédő és minden gondolatával alattvalói örök üdvösségét szolgáló Lipót ellen kezdtek el mozgalmat s éppen azért, mert a katolicizmus ügyét Magyarországon előmozdítani igyekezett?

Talán feljogosította rá őket II. Endre Aranybullája? Szó sincs róla. Ha az Aranybulla megengedné azt, mint az evangélium bűnnek tart, akkor világos, hogy az Aranybulla ezen engedménye is semmis lenne, mert amit az evangélium tilt, azt semmiféle állami törvény nem engedheti meg. Nem is a törökkel való cimborálást vagy a magyar koronának a francia király részére való felajánlását engedi meg az Aranybulla, ha a király nem tartja meg a törvényt, hanem csak azt, hogy a király ezen törvénytelen rendelkezésének a nemesség akár fegyverrel is ellenállhat.

Ha Lipót törvénytelenséget tett, csak a viszonyok kényszerítő hatása alatt tette. Például idegen csapatokat egyenesen kénytelen volt az országban tartani, mikor magát az országot is idegen pénzzel védte és szabadította fel, mikor a magyarok egyik lázadást a másik után rendezték ellene, s még a törökkel is szemrebbenés nélkül hajlandók voltak ellene szövetkezni.

De azt se lehetett kívánni Lipóttól, hogy lázadókkal tartson országgyűlést, kivált mikor ez a lázadó ellenzék maga jelentette ki nem is egyszer, hogy neki nem országgyűlés kell, s oda el se megy és amely lázadó ellenzék a legutóbbi országgyűlést tüntetőleg el is hagyta, utána pedig nagy hangerővel jelentette ki, hogy őt az országgyűlés rendelkezései nem kötik, s így azt az adót se fizeti be, melyet az országgyűlés a török elleni védelemre megszavazott, s amely határozat hatása alatt aztán nem fizettek adót még azok a katolikusok se, akik az országgyűlésről nem vonultak ki s ezt az adót megszavazták.

Végeredményként tehát kimondhatjuk, hogy elfogult ugyan, hogy Lipót megszegte a magyar törvényeket és a magyar alkotmányt, de csak olyankor, mikor erre rá volt kényszerítve s így helyében minden más király megszegte volna. Egyáltalában nem is lehet ta-

lálni olyan uralkodót, köztársasági elnököt vagy miniszterelnököt, aki soha életében egyetlenegy törvényt se szegett volna meg. Ez ugyanis egyenesen lehetetlenség.

Summun jus, summa injuria. Aki legjobban ragaszkodik a törvényhez, az szegi meg legjobban, mondja a közmondás. Elsősorban tehát nem a törvény betűje fontos, hanem az ország java. Ez ad jogalapot a törvénynek, ez a célja és ezen alapul minden hatálya. Ezért elsősorban nem a törvény betűjének megtartása a fontos, hanem szellemének, ez pedig az ország java. A király elsősorban ennek munkálására tesz esküt, s vannak esetek — kivált olyan rendkívüli és háborús viszonyok között, melyek idején Lipót uralkodott —, mikor az ország java a törvény betűjének mellőzését követeli.

A görögök nagy emberekben annyira gazdag történetének is egyik legnagyobb alakja Epaminondas. Olyan kiváló ember volt, hogy addig, míg élt, városa, Thébai, első volt a görög városok között, tehát még Athénnek és Spártának is elébe került. De nemcsak nagy tehetség, hanem olyan nagy jellem is volt, hogy csak egy alsóruhája volt, úgyhogy míg azt mosták, addig kénytelen volt otthon maradni, s noha tizenkét éven át állt szülővárosa élén s rendelkezett annak egész anyagi erejével, mikor meghalt, még annyi se maradt utána, hogy temetési költségeire elég lett volna.

De még ez az Epaminondas is megtette azt, hogy mivel éppen akkor a viszonyok igen válságosak voltak, a törvény szerint már lejárt hivatalát önkényesen négy hónappal meghosszabbította, hogy a rendszerváltozás okozta izgalmaktól és ennek következtében esetleges válságoktól a várost abban a veszélyes időben megkímélje.

Ámde Epaminondas e tette a törvény, sőt az alkotmány durva megsértése volt és a törvény halállal sújtotta az ilyen alkotmány sértést. Epaminondas ellenségei — mert természetesen még olyan hazafiaknak is vannak ellenségei, mint amilyen Epaminondas volt — vád alá helyezték miatta, mihelyt a harcterről hazaért. Ő bírái előtt el is ismerte az alkotmány sértést s azt is, hogy megérdemli érte a halált. Csak azt kívánta bírától, hogy a sírjára majd ezt írják: „Itt nyugszik az a férfiú, aki Leuctre mellett fényes győzelmet aratott, Spártában felkereste az ellenséget, Messéniát visszaállította, de meg kellett halnia, mert a közjó érdekében megsértett egy törvényt.”

Lipót is ráirathatta volna a sírjára: Itt nyugszik az a magyar király, aki Magyarországon megszüntette a török jármot, s magyar alattvalóit felszabadította a kétszáz éves török rab-ság alól akkor, mikor annak lehetőségében már senki se bízott, akit azonban magyar alattvalói nem erről ismernek, hanem csak azt tudják róla, s aszerint is bánnak vele, hogy megszegte a magyar alkotmányt, noha ebbe is csak azon magyar alattvalói kényszerítették bele, akik ezt a magyar alkotmányt nála százszor jobban megszegték.

Epaminondast természetesen nem ítélték Thébaiban halálra, hanem nagy éljenzések közepette felmentették. Esete mutatja, hogy ha valaki megsérti a törvényt és megszegi az alkotmányt, még nem feltétlenül elítélendő ember. Az ilyesmi még az Epaminondasokkal is megesik. Lehetnek esetek, hogy egyenesen köszönet illet érte őket, mert az lett volna csak igazi véték a köz ellen, ha az adott esetben nem szegték volna meg az alkotmányt, hanem — igazi észbeli és lelki kicsinység jeleként — előbbrevaló lett volna nekik a törvény betűje, mint a polgárok java, melyért a törvényt is hozták.

Lipótot a magyar közvélemény még ma sem mentette fel. Pedig ne mondjuk, hogy nekünk a Habsburgok nem voltak Epaminondasaink, mert ők éppen nem arattak nekünk fényes győzelmeket. (Dehogy nem arattak! Hát a szentgotthárdi, a bécsi, a zentai, a szalánkeméni nem volt az? Buda visszavétele nem volt az?) Ne mondjuk, hogy ők éppen nem voltak világraszóló tehetségek és ők a törvényt nem a nemzet érdekében szegték meg. Mert először is el kell ismernünk, hogy a Habsburgok — II. Józsefet kivéve, aki azonban (ne feledjük!) nekünk még a legrokonszenvesebb Habsburg — nem is szegték meg olyan alapvető és halálbüntetéssel járó törvényeket, mint Epaminondas. (A görögök ugyanis

rendkívül kényesek voltak a szabadságukra és semmit se tartottak nagyobb bűnnek, mint ha valamely vezető a nép megkérdezése nélkül döntött a nép sorsáról.)

A Habsburgoknak csak olyan apró-cseprő törvénysértő bűnei voltak, hogy az országgyűlés összehívását néha (és éppen nem ok nélkül) halasztották, a nemesi kiváltságokat nem tartották mindig tiszteletben, egyes lázadó magyar főurakat nem magyar börtönökben őriztetek s effélék. De viszont a törvénysértéseiket ők is mindig a közjó érdekében követték el, szinte lehetetlenné tette a büntetést, s azt se szabad felednünk, hogy az elfogott lázadó magyar főurak sokszor még idegenben levő börtönükből is meg tudtak szökni.

Például a nyolc éven át tartó Rákóczi-szabadságharc minden vérontásával, anyagi pusztításával, dögvészével és eredménytelenségével elmaradt volna, ha Rákóczi bécsújhelyi börtönéből nem tudott volna megszökni, azaz ha a Habsburgok jobban megszegették volna a magyar törvényt, mint a valóságban megtették.

A szájhősök vezetése alatt álló, csak sérelmekkel foglalkozó, terméketlen országgyűlések is kárára voltak az országnak. Céljuk és eredményük se volt. Nem is lehetett már csak amiatt se, mert hiszen az országot nem az ország anyagi ereje tartotta fenn, nem az az adó szabadította fel, melyet a mi országgyűléseink szavaztak meg. Ezek az országgyűlések akkor csak kárára voltak az országnak, mert csak akadékoskodtak és csak az országot osztották meg.

Ha a Habsburgok — mint más „nagy” uralkodók szokták tenni — nem az alkotmány betűjét, hanem a lényegét szegték volna meg s gondoskodtak volna róla, hogy az országgyűlés nem merjen tiltakozni (mint Bocskaiéi és Thökölyéi nem mertek, de Rákócziéi se, mert a merészelőket — például Ónodon — lekaszabolták), akkor ők is nyugodtan megtarthatták volna a törvény betűjét (de csak azt) és tarthattak volna minden évben országgyűlést. Akkor őket is nem állandóan arra kértük volna, hogy tartsanak több országgyűlést, hanem mint Mátyást, inkább arra, hogy ne tartson már olyan sok országgyűlést.

Aztán nem szabad ám azt se elfelejtenünk, hogy Epaminondas legalább Thébai pénzén vezette hadjáratait és aratta győzelmeit, a Habsburgok azonban nem a mi pénzünkön s még nem is a mi vérünkkel. A Habsburgok tehát ha akartak volna, akkor se helyezhették volna hadjárataikat a magyar országgyűlések ellenőrzése alá. Mivel azonban a mi beleszólási jogunkat se akarták tagadni, mert elméletben és a törvény betűje szerint ez is megvolt, ezért tartották a magyar függetlenség ügye érdekében is megfelelőbbnek, ha amennyiben módjukban áll, elkerülik az országgyűlés összehívását.

Mint az imént már röviden rámutattunk, győzelmeket is arattak nekünk a Habsburgok, mégpedig kissé nagyobbakat és országunk sorsára sokkal nagyobb jelentőségűeket, mint Epaminondas Thébainak. Senki se tagadhatja, hogy abból a csonkaországból, melyet ők itt Mohács után találtak, mikor koronánkat fejükre tettük, ők csináltak újra egész Magyarországot és ezt a visszaszerzett egészet meg is tartották egészen addig, míg csak ez a magyar korona az ő fejükön maradt. (Mi pedig ezt az egész Magyarországot újra elvesztettük azonnal, mihelyt trónjuktól megfosztottuk őket.) Ezért mi is ráírhatnánk éppen a legmegragalmazottabb Habsburgunk, I. Lipót sírjára: „Itt nyugszik az a férfiú, aki Magyarországot az ősi hitben megtartotta, illetőleg oda visszavezette, aki az országból a törököt kiűzte és belőle újra Nagymagyarországot csinált, de aki nemzetétől hála helyett mégiscsak gáncsot s gyűlöletet kapott, mert nagy célja elérése érdekében kénytelen volt a törvény betűjét néha megszegni.” Vajon mikor jön el az ő számára is a felmentés, sőt a megdicsőülés, melyet Epaminondas egy pogány néptől már életében megkapott?

Az emberiség történelmében egyáltalában nem ritka dolog, hogy kalandorok, szélhámosok vagy egészen sötét gazemberek nemzetük legnagyobbjai tönkretételére azt a módot használták fel, hogy rájuk bizonyították a „törvény” megszegését. Nem is kellett emiatt hazudniuk vagy álürügyet kitalálniuk, mert a közélet embere — ha még oly nemes és még oly feddhetetlen erkölcsű is — nem egyszer kerül abba a kényszerhelyzetbe, hogy népe

vagy hazája megmentése érdekében időnként meg kell szegnie valamely törvény betűjét s ezért nincs az a nemeslelkű közéletű férfiú, akire hasonló „büntényt” rá lehetne bizonyítani, ha ellenségei akarják.

Ciceró a legnagyobb bajtól, sőt talán a dicstelen elbukástól mentette meg dicső és hatalmas hazáját, mikor Catilina összeesküvését még idejében leleplezte. Akkor — 63-ban Krisztus előtt — a szenátus hálából „a haza atyja” dísznevet adta neki. Ellenfele, Clodius, azonban már rá öt évre (58-ban) egy népgyűlésen határozatot fogathatott el, hogy Cicerót Rómától 400 mérföldnyire száműzessék, házáat rabolják ki és rombolják le, jószágait pedig pusztítsák el, mert megszegte a törvényt és lábbal tapodta a római polgárok jogait. S ráadásul még igaz is volt a vád, mert Ciceró annak idején — lehet, hogy a nagy izgalmak hatása alatt, melyekben akkor (érthetően) volt, lehet, hogy azért, mert az összeesküvők bűnösségét annyira nyilvánvalónak látta, hogy emiatt felesleges formaságnak tekintette a dolgot — valóban anélkül hajtatta végre Catilinán és társain a halálbüntetést, hogy az elítélteknek a szenátushoz intézendő, részükre a törvényben biztosított fellebbezését megvárta volna.

Ciceró esetéből is jól látható tehát, hogy még azokból is, akik „a haza atyja” díszjelzőt kapták és még a nagy emberben is annyira bővelkedő rómaiak dicső történelmében is a legnagyobbak közé tartoztak, milyen könnyen meg lehet állapítani, hogy megszegték az alkotmányt és lábbal tiporták a törvényt. Az maga tehát, hogy a Habsburgoktól is meg lehet állapítani, hogy néha nem tartották meg a törvényt, még egyáltalában nem bizonyítja, hogy egyébként nem lehettek a legjobb királyok.

Csak azt kell megnézni, kik voltak azok, akik a törvénysértést nekik szemükre hányták, hogy ki volt Bocskai, ki Bethlen, ki Rákóczi György, kik voltak a Wesselényi-összeesküvők, ki volt II. Rákóczi Ferenc (nemsokára látjuk), ki volt Kossuth Lajos (azt is látjuk majd) s mindjárt nem háborítanak fel bennünket a Habsburgok „törvénysértései”.

Mivel ezek az összeesküvő katolikus főurak vallásos nevelésben részesültek s nemcsak afféle anyakönyvi katolikusok, hanem vallásilag is műveltek voltak, ők maguk is érezték erkölcsileg és lelkiismeretileg fonák helyzetüket. Mozgalmuk teljes kudarcának is tulajdonképpen ez volt a fő oka. Emiatt ugyanis állandóan gátlásaik voltak, lelkiismeretük állandóan akadályozta őket a határozott fellépésben, állandóan haboztak, tévováztak; akartak is összeesküvők lenni, nem is, és emiatt hol abbahagyták, hol újra kezdték. Csak félig akarták, de azért mégis elkezdték. Nem csoda hát, hogy végig nem tudták vinni s végül is póruljártak. Azoknak a következetlenségeknek, sőt esküszegéseknek, melyeket megbélyegeztünk bennük, ebben kell keresnünk a fő okát.

Nemcsak önzésből és jellemtelenségből szegték ők meg esküjüket és árulták el egymást majdnem valamennyien, hanem lelkiismeretfurdalásból is. Úgy érezték időnként, hogy mikor a feljelentést teszik, akkor járják a jellem, a kötelesség és a hazaszeretet útját, nem pedig az összeesküvéssel, a törökkel való cimborálással. Ilyenkor arra gondoltak, hogy még az esküt is meg lehet szegni, ha rosszra tettük le, sőt ilyenkor kötelesség is megszegni. Ebben igazuk is volt. De hogy ennek ellenére a rosszra az esküt mégis letették, a törökhöz is ismételten követet küldtek és időnkénti megtérésük után is újra folytatták az összeesküvést, az az ő szégyenletes emberi gyaroltságuk, melyet azonban szintén enyhít az akkori protestáns Magyarország közszelleme, mely ezt hazafiságnak tette meg. Az ő mozgalmukat megelőzőleg mindig protestánsok csinálták azt, amit ők most megkíséreltek s azok mind-egyikének sikerrel járt a vállalkozása. Vagyonuk gyarapodását, hatalmuk megnövekedését és hazafias dicsőséget hozott rájuk. Ezt a sikert és dicsőséget irigyelték meg tőlük, illetőleg kívánták meg most ezek a katolikus főurak. Már ekkor is úgy szerepelt ugyanis a magyar közvélemény előtt az ilyen fajta vállalkozás, mint a haza szeretete. Ők is szeretni akarták hazájukat. Nem is csodálkozhatunk törekvésükön, hiszen ez a hazafiság hírnévvel

és vagyon gyarapodással járt, sőt erdélyi fejedelmek, sőt esetleg még magyar királyok is lehettek általa.

Mivel akkor még az ország többsége (de nem az országgyűlésnek, az ország akkori törvényes képviselőjének többsége) volt protestáns, a ez a többség egyébként is sokkal tevékenyebb, elevenebb, hangosabb, erőszakosabb volt mint a katolikus kisebbség, ebben az országban hírt, dicsőséget szerezni, népszerűsége s az ezzel együttjáró hatalomra szert tenni csak a protestánsokkal való szövetekezéssel lehetett. Ezért szövetekeztek hát velük.

Azt azonban elfelejtették, hogy az a szerep, melyet ők vállaltak, nem katolikus embernek való volt, vagy ha ezt tudták is, nem tudtak a csábításnak ellenállni, ők is akartak hírt, hatalmat, dicsőséget. De viszont az ügyet mégse tudták egész lelkükkel szolgálni. Gátlásai voltak, mint összeesküvők, ők csak félemberek voltak. Érezték, hogy nem jó helyen vannak és hogy nem igaz ügyet szolgálnak. Így aztán sikerük nem is lehetett.

De azt is elfelejtették, hogy sikert kivívó addigi elődeik mindnyájan Erdélyből jöttek a Habsburgok ellen s Erdély erejére támaszkodtak. Nekik, a katolikus anyaországi főuraknak azonban ez a nagyon fontos kezdeti előny nem állt rendelkezésükre. Aztán azok mind külföldi segítyezésben is részesültek. Addig, míg ezt nem biztosították a maguk részére, ők meg se indították támadásukat.

Bocskai az akkor már rég folyamatban levő török háborúba kapcsolódott bele s az elmebetegség mind nyilvánvalóbb jeleit mutató császár népszerűtlensége, tehetetlensége és az akkor még Ausztriában és Csehországban is többnyire protestáns alattvalóitól gyűlölt volta is igen alkalmassá és reményekre jogosítóvá tett akkor egy császárellenes magyar mozgalmat.

Bethlen és Rákóczi György pedig már évek óta pénzes és hatalmas erdélyi fejedelem volt, mikor a magyar szabadsághős szerepére vállalkoztak. Már évek óta gyűjtötték rá a pénzt s tették rá diplomáciailag alkalmassá a helyzetet. Továbbá mindkettejük olyan időt választott ki fellépésére, mikor a császár ereje külföldön teljesen le volt kötve, de ezenkívül mindkettőjüknek voltak még nyugati protestáns szövetségeseik is, sőt Bethlent ezenkívül még a török is támogatta. Mindkettő hideg, reális számítással ment bele vállalkozásába és támadására kiszemelte a legalkalmasabb pillanatot. Mikor pedig már megkezdte háborúját, egyik se nézett mást, csak a célt, az eszközökben nem válogatott; lelkiismeretfurdalás, kétség, habozás, erkölcsi gátlás teljesen ismeretlen fogalmak voltak előttük.

Mindezzel szemben a mi katolikus főuraink rosszkor, éppen nem az alkalmas időben akartak a szabadsághős szerepében hatalomhoz s dicsőséghez jutni. Akkor a francia háború csak készült, készült, de nem tört ki, s ezért nyugatról segítséget még pénz alakjában se kaptak. A török ez időben szintén békében élt a kereszténységgel, s ezt néhány magyar főúr kedvéért nem volt hajlandó felbontani. Így aztán egyenesen örültség lett volna valamit kezdeni még egy hatalmas és pénzes erdélyi fejedelemnek is, nem pedig egyszerű főuraknak, akik ráadásul többnyire még pénztelenek is voltak.

Ők maguk is jól tudták ezt, s ez volt egyik fő oka, hogy felfedték terveiket Bécsben, ott előre meghódoltak s egymást beárulták. Ezzel aztán vége is lett volna a dolognak, ha nem egyszerűen csak Habsburg-gyűlölők lettek volna, de egyúttal hideg, józan számítók is.

A Wesselényi-összeesküvők azonban nem ilyen emberek voltak. Ők csak hiúk, nagyra-vágyók és rendkívül gyalrók voltak, de nem igazi Habsburg-gyűlölők. Ők lelkük mélyén maguk se hitték azokat az eszméket, melyek hangoztatásával érvényesülni akartak. Ők lelkük mélyén nagyon jól tudták, hogy nem volt nálunk se magyarelnyomás, se szolgaság. Legalábbis olyan nem, melyet Bécs gonoszsága, nem pedig a neki is parancsoló kényszerhelyzet okozott. Tudták azt is, hogy az a „zsarnok”, aki ellen ők beszélnek, nem zsarnok, hanem sokkal jobb, mint ők.

Ez volt az oka, hogy tetteiknek nem a meggyőződés, a hazaszeretet, az elvek, hanem az önuralomhiány, az emberi gyalróságok voltak az okai. Az, hogy a lélek, az akarat el-

vesztette uralmát igazi énjük és szenvedélyeik felett. Ezért folytatták tovább üzemeiket akkor is, mikor az eszük már jól látta, hogy nincs a dolognak semmi értelme, s mikor már maguk is rég megtagadták és bűnösnek ismerték el tetteiket, társaik pedig már rég el is árulták.

Még így se kellett volna azonban a dolognak olyan dicstelenül és szomorúan végződnie, mint ahogyan végződött, mert Bécsnek nem állt rögtön akkora hadsereg rendelkezésére, amekkora ilyen, szinte az egész országot behálózó mozgalom leverésére szükséges volt, s az udvar — érthetően — nem könnyen szánta rá magát azokra a nagy kiadásokra, melyekkel ekkora sereg kiállítása járt. Zrínyi és Frangepán ezért még nagyon soká tarthatta volna magát Horvátország és a magyar tengerpart hegyei között és várai birtokában, ha elszánt, elkeseredett és életre-halálra szóló lett volna a védelem. A Felvidéken pedig Rákóczi és mögötte a protestánsok a 13 északkeleti vármegyében, mint működési alappal, még inkább. Hangoztatták is, hogy a Kárpátokban vannak olyan hágók, ahol egy-kétezer ember tízszer annyi ellenséget fel tud tartani. Erővel, akaratlan, elszántsággal annyit mindenképpen ki tudtak volna vívni, hogy legalább amnesztiát kaptak volna.

Azonban Zrínyi és Frangepán csak rosszkodott, gyerekeskedett. Akart is lázadni meg nem is, mert nagyon tudatában volt mindkettő, hogy mozgalmuknak nincs erkölcsi alapja s tömegek nem állnak mögöttük, mert nincs komoly okuk arra, hogy lázadjanak. Láttuk, hogy Zrínyi még akkor is, mikor azt hitte, hogy sikerült megszereznie a török segítséget, inkább szomorkodott miatta, mint örült neki. Láttuk, hogy Wesselényi is úgy kezdett hozzá a dologhoz, mint becsstelenséghez, ami szégyent hoz rá és gyalázatot. De hát miért kezdett akkor hozzá mégis? Így aztán nem csoda, hogy mikor eljött a tettek ideje és a legalázatosabban kellett volna működni, tevékenykedni, Zrínyi még mindig azon gondolkodott, szövetkezzék-e a törökkel vagy ne. Már előre azt választotta, hogy nem, de azért mégis csak tovább készülődött.

Akkor, mikor Zrínyi beugrató levelére fegyvert fogott, már Rákóczi egy kissé elszántabb volt nála. Mikor azonban megkapta apósa második, visszakozó levelét s megtudta, hogy félrevezették a török segítséggel, akkor már ő is rögtön meghátrált. A protestáns alvezérek között, akik a Habsburg uralmat felekezeti okokból rossznak gondolták, s akiket ezért eszmék vezettek, ha tévesek is, már voltak olyanok is, akik még ezek után is folytatni akarták a harcot, a többség azonban még a protestánsok közt se volt ilyen.

Ne is sajnáljuk, hogy nem így volt. Ne sajnáljuk, hogy a Wesselényi-összeesküvésben nem protestánsok, nem mindenre elszánt, erkölcsileg gátlástalan emberek készültek felkelésre, akik nem álltak valláserkölcsi alapokon (aki elolvasta, amit róluk és mozgalmukról írtunk, az nem állapíthatja se Bocskairól, se Bethlenről, se Rákóczi Györgyről azt, hogy erkölcsi alapon állt), hanem jezsuita nevelésű katolikusok, akik megrettentek attól, amit elkezdték, s ezért már előre meghátráltak.

Ha ugyanis rettenthetetlenül kitartanak a már megkezdett úton, ha nem adják meg magukat, hanem küzdenek az utolsó reménységükig: győzelemről ugyan akkor se lehetett volna szó, de az lehet, hogy a végén egy kiegyezéssel legalább életüket és vagyonukat meg tudták volna menteni. Láttuk, hogy még Bocskai, Bethlen és Rákóczi György is csak olyan értelemben győztek, hogy személyi sikereket értek el s híveik életét és vagyonát tudták megkímélni a megtorlástól, no meg felekezetüknek tudtak előnyöket szerezni: magán az ország politikai helyzetén és függőségén lényegileg ők se tudtak változtatni.

Elméletben a Habsburgok sose tagadták az ország függetlenségét az alkotmány, a nemzeti szabadságok pedig gyakorlatilag is mindig érvényben voltak uralmuk alatt. Nemzeti függetlenségünk tekintetében csak a valóság nem felelt meg az elméletnek és a betűvel kifejezett jogoknak. Ez a valóságos függőség azonban éppúgy megmaradt Bocskai, Bethlen, Rákóczi György „sikeres” szabadságharca után is, mint előtte. Nem a király rosszakarata, hanem az ország gyöngesége, kényszerhelyzete okozta ugyanis, ezt pedig a felkelések meg

nem változtathatták, sőt igazi okát az ország gyöngeségét, elvérzését, elszegényedését csak fokozták.

De gyöngítették azt a császári hatalmat is, mely a törökkel szemben a nemzet gyengeségét volt hivatva pótolni s mely az országot végül is felszabadította. Ha a felkelések elmaradtak volna, ez a felszabadulás könnyebben és hamarabb megtörténhetett volna. Hiszen minden felkelésnek az volt az oka, hogy a nemzet nem látta tisztán, hol a helye s újra meg újra a kelet oldalán próbálkozott, mikor ma már nyilvánvaló, hogy a nyugaté volt a jövő. Ezt a jövőt akadályoztuk és odáztuk el későbbi időre felkeléseinkkel.

Ha még Bethlen se tudta, hogy tudták volna az ország függetlenségét visszaszerezni a Wesselényi-összeesküvők, tehát magánemberek, a török, a francia, sőt Erdély tényleges segítsége nélkül? Mindenképpen el kellett volna tehát bukniuk. De ők még a büntetlenséget se tudták biztosítani a maguk részére, amit a felkelő erdélyi fejedelmek török vagy nyugati protestáns segítséggel mindig tudtak. Ha a Wesselényi-összeesküvők elszántabbak és kitaróbbak lettek volna, csak legfeljebb az a haszna lehetett volna, hogy legalább vérpadra nem kerültek volna, mert akkor el tudtak volna menekülni akkor, mikor már minden elveszett vagy sikeresen védekező várukat az amnesztia biztosításával adhatták volna fel.

Magának az országnak azonban kétségtelenül többet ártottak volna a makacs kitartással, mint így, az összeesküvés elárulásával, mert az éveken át tartó polgárháború, harc, pusztulás, a vele járó ínség és járványok megtizedelték volna a magyarságot s így még jobban pusztult volna, mint nélküli. Igaz, valami haszna még ennek is lett volna, mert akkor Bécsben még jobban féltek volna tőlünk (ez a bécsi félelem volt az egyetlen tényleges haszna minden felkelésünknek).

De akkor a felkelések kára is (melyet történetírásunk és iskolai nevelésünk mindig elhallgat) sokkal nagyobb lett volna. Minél nagyobb erőfeszítésbe kerül egy felkelés leverése, emberéletben és anyagiakban annál jobban megérzi az ország, és a megtorlás is annál véresebb. De még a győzelmes felkelésnek is megvolt mindig az a kára, hogy ellenszenvet keltett ellenünk a hatalom uraiban. Akitől félnek az emberek, azt nem szeretik (félni ugyanis senki sem szeret). Akit nem szeretnek, abban nem bíznak.

Az, hogy nem bízott bennünk, történetírásunk fő panasza Bécs ellen, azt azonban sose merte tárgyilagos bírálat alá venni történetírásunk, hogy jogos volt-e Bécs bizalmatlansága ellenünk és hogy várhattunk-e jogosan bizalmat attól a Bécsből, aki ellen mi csak akkor nem lázadtunk fel, mikor nem volt érdemes és aki ellen lázadásunkat csak akkor hagytuk abba, mikor láttuk, hogy tovább folytatni már nem érdemes, de ekkor is csak felfüggesztettük, jobb időkre halasztottuk a harcot, de sose hagytuk abba végleges szándékkal annak belátásával, hogy Bécsben a mi koronás királyunk lakik, akinek mi hűséget esküdtünk akkor, mikor megkoronáztuk és hogy „az Isten se segít fölként királyok ellen”. (Bánk bán)

Bécs miattunk sose lehetett biztonságban, sőt mindig előre tudhatta, hogy ereje egy részét mindig Magyarország ellenében kell készenlétben tartania, mert ha háborúba keveredik valamely ellenségével, itt mindig hátba támadják hűségre felesküdtött magyar alattvalói.

A felkeléseknek ezt a nagy hátrányát, az uralkodóház jogos bizalmatlanságát irányunkban, csak akkor tudtuk volna elkerülni, ha felkeléseink Bécs hatalmának végleges és teljes megdöntését tudták volna elérni. De egy olyan nagyhatalom jóakarátának és bizalmának elutasítása, mely továbbra is sorsunk irányítója maradt (a Habsburg-ház pedig az maradt egész 1918-ig), olyan nagy hátrány volt a nemzetre, melyet nem ellensúlyozhattunk a felkelésekkel elért apróbb előnyök.

A legnagyobb kárral azonban az járt volna nemzetünkre, ha Wesselényi és társainak mozgalma alkalmas időben történt volna, ha török vagy nyugati segítségben részesült volna, ha vezetői tehetségesebbek lettek volna és meg nem alkuvóan, erkölcsi gátlások nélkül törtek volna céljuk felé s ezért a mozgalom sikerrel járt volna, ha az országot Bécsből füg-

getlenné tette volna, a Habsburg-hatalmat pedig végleg tönkretette volna. Még elképzelni is rossz, mi történt volna felünk ez esetben.

Nem tagadható ugyan, hogy ez esetben a felkelés győzelmes vezetői igyekeztek volna gondoskodni az ország javáról s függetlenségéről, Vittnyédy például a franciákkal, Wesselényi a törökkel szemben. De eltekintve attól, hogy egyikük se élt volna már akkor, hiszen még a mozgalom kitörését se érték meg, mit ért volna hát minden igyekezetük, mit ért volna a franciáknak és a törököknek az ország függetlenségét biztosító ígérete, ha a tényleges erőviszonyok lehetetlenné tették volna ezt a függetlenséget!

Hiszen elméletben a Habsburgok alatt is teljesen függetlenek voltunk. Nem a papiros volt tehát az, amire nekünk szükségünk volt, mert a papírossal már addig is rendelkezünk eléggel, hanem a számbeli és anyagi erő volt a lényeg, melytől egyedül függ egy ország vagy nép függetlensége. Ebből azonban a török pusztította, kétmillió s mégis két külön országból álló magyarságnak nem lett volna elegendő se a törökkel, se a franciával, se egy, a Habsburgok helyett protestáns uralom alá került Németországgal szemben.

Ha Magyarország függetlenségét Béccsel szemben török, francia, protestáns német vagy svéd pénz és erő szerezte volna vissza, akkor utána nálunk Bécs helyett ezek az országok parancsoltak volna s ez az új uralom a bécsinél csak nyomasztóbb lehetett volna, mert nem fékezte volna úgy a lelkiismeret és az azt irányító papok befolyása, mint a Habsburgokban befolyásolta és mérsékelte.

Vittnyédy például úgy tervezte a franciákkal való szövetséget, hogy addig, míg a francia nem üzen háborút a császárnak, nincs szükség arra, hogy katonailag is támogassa mozgalmunkat. Ki tudtunk mi állítani — mondta — 15.000 lovas és ugyanannyi gyalogost magunk is, csak a zsoldjukat fizesse a francia király (és természetesen ágyúkat, fegyvert és puskaport is ő adjon). Aztán e magyar sereg élére állítson „ügyes” francia tiszteket (és természetesen ezeket is fizesse „a saját költségén”), aztán hadimérnököket és tüzéreket is ő küldjön és természetesen ezeket is ő fizesse. De ezenkívül még az előzetes költségekre is küldjön még előre 100.000 tallért.

Már most kérdem: Ha létrejött volna, kinek a serege lett volna ez a „magyar” sereg? A francia királyé-e vagy a mienk? És ha a francia királyé, akkor független ország lett volna-e Magyarország? Hiszen a zsoldfizetést, tisztjeit, hadimérnökeit, ágyúit akkor vontak volna vissza tőlünk ez a francia király, mikor akarta. Ő szabta volna meg tehát, mikor, hol, meddig és kivel harcoljanak, mikor és milyen feltételekkel kössenek békét, tehát a magyarok elmehettek volna zabot hegyezni. Az a „vasvári béke”, melyet a francia király kötött volna, még cifrább lett volna, mint az, melyet Lipót kötött meg a törökkel és ami miatt a Wesselényi-összeesküvők elkeseredtek és amelyről egész bizonyosan ekkor se a magyar országgyűlés döntött volna. Még papíron se, nem a gyakorlatban.

Ha pedig — folytatódik Vittnyédy „hazafias” ajánlata — a francia király maga is háborúban keveredik a császárral, akkor kötelezze magát, hogy a mi beleegyezésünk nélkül békét nem köt és ezenfelül még „egyáltalán legyen gondja rá a francia királynak, hogy az ország elszakasztott részei visszaszereztesse és a jövőben többé semmi szín alatt el ne idegeníttessenek, valamint hogy az ország kellő számú vár által (ami szintén milliókat jelentett akkori forintokban) teljesen biztosíttassék”.

De hátha a francia király minderre azt mondja, hogy „majd ha fagy”, vagy pedig írást ad ugyan róla, csak nem tartja meg (XIV. Lajos, az akkori francia király, maga írja utóda számára írt utasításaiban, hogy a politikában az ígéret nem számít, sőt még a szerződés se, mert egyedüli cél az állam üdve, de természetesen nem a magyar, hanem a francia államé), akkor mit szándékozott csinálni az az annyira hazafias Vittnyédy? Mát nem tehetett volna, mint csak azt, hogy akkor a kardjára üt. De hogy üthetett volna oda, mikor az a kard a francia királyé volt, vagy ha maga a kard nem is volt azé (az ágyú például azé volt), akkor is ő fizette azokat, akik azt a kardot forgatták. Világos tehát, hogy az ellen

forgatták volna, aki ellen az kívánta, aki fizette őket? A magyarok pedig, akik ekkor nem engedelmeskedtek volna neki, mert hazafiasak voltak, legfeljebb csak azt teheték volna meg (pénz nélkül), hogy hazamennek a birtokukra gazdálkodni. Az a sereg, melyre a francia királynak kellett „gondjának lenni”, semmiképpen se biztosíthatta Magyarország függetlenségét s különösen nem a francia király ellenében.

Annyi esze Vittnyédynek is volt (hiszen furfangos ügyvéd volt), hogy annyi mindent, mint ő, elsorol, teljesen ingyen mégse lehet kívánni még a francia királytól sem, s ezért ellenértékül a következőket ígérte: Felajánlotta volna a magyar koronát a francia király egyik fiának vagy vérbeli valamelyik hercegnek, kit ő fog kijelölni (az „ő” természetesen nem Vittnyédy, hanem a francia király). Ez a herceg azonban csakis szabad választással léphet a trónra. Ezenkívül kész a magyar nemzet a francia királyt a császári trón elérésében minden eszközzel, tehát fegyverrel is támogatni. (De az ágyúkat ekkor is a francia király adja, a tiszteket is, sőt a legénység zsoldját ekkor is a francia király fizeti?) A feltételek biztosítására adja XIV. Lajos királyi szavát, melynek szentnek és sérthetetlennek kell maradnia, „ha a hűség az egész világból is számúzetnék”.

Látjuk tehát, hogy a furfangos Vittnyédy még arra is gondolt, hogy maga a királyi szó — kivált ilyen lehetetlen feltételek miatt adva — még nagyon gyenge kezesség. De milyen naivság kell annak elhívéséhez, hogy ez a királyi szó csak azért, mert éppen nekünk, azaz a dicső magyaroknak adták, még akkor is mindig szent és sérthetetlen lesz, mikor már a becsület egyébként az egész földön megszűnt! S mi, Akiiknek még az erkölcsi alapon álló, jámbor és csupa jóakarat Lipóttal szemben is úgyszólván minden második szavunk az a szemrehányás volt, hogy nem tartja meg esküjét, mit várhattunk volna majd annak a XIV. Lajosnak a szavától, akinek egyenesen kormányzati elve volt, hogy a politikában nincs sem szó, sem szerződés, sem becsület, hanem egyedül csak érdek és hasznosság?

Arra se gondolt a jó Vittnyédy István, hogy az ő tervének megvalósulása sokkal nagyobb függésben hozott volna bennünket a franciákkal, mint amilyenben a Habsburgokkal voltunk (még akkor is, ha a király a szavát még akkor is tartotta volna, mikor már az egész világon senki se tartotta meg), tehát hogy az új állapot függetlenségünket nem visszaszerezte, hanem még jobban megsemmisítette volna. Arra kötelezett volna ugyanis bennünket, hogy a francia királynak a császári korona elnyerésére irányuló törekvéseit „minden eszközzel” támogassuk, tehát hogy a magyar nemzet egész erejével, külföldön és teljesen idegen célokért harcoljon, áldozzon, vérezzen.

Ilyesmit mi addig a Habsburgok érdekében sose tettünk. Mi a Habsburgok nyugati háborúiban (a Habsburgok keleti, török háborúi mindig egyedül a mi érdekünkben folytak) vagy egyáltalán nem vettünk részt vagy csak egészen elenyésző erővel, önként, egy-egy magyar főúr önkéntes vállalkozásaként, de akkor is mindig teljes egészében a császár költségén (Vittnyédy ajánlata egyáltalában nem beszél arról, hogy ezt az ő érdekében vívandó külföldi háborúkat a francia király fogja finanszírozni).

Pedig ugyanakkor, mikor a Habsburgok császári trónja védelméről ennyire meg voltunk kímélve, ez a Habsburg császár viselte mindazokat a terheket, melyeket Vittnyédy a francia királytól kért, a végvárak fenntartását a maga költségén, a törökkel való háború esetén pedig a háború összes költségeinek fedezését és a törökkel való külpolitikai érintkezés összes költségeit is.

Bécs konstantinápolyi követsége fenntartásának költségeihez például mi soha egy fillérrel se járultunk, noha elsősorban miattunk volt szükség erre a rendkívül költséges követségre. Azt is előre bizonyosra vehetjük, hogy a franciák — ha ugyan egyáltalán vállalták volna — a Habsburgoknál sokkal lelkiismeretlenebbül fizették volna ezt a török segélyt. Hiszen sokkal messzebb, tehát nagyobb biztonságban voltak a töröktől, mint a bécsi Habsburgok, akiket nemegyszer ostromolt is a török, míg a francia nép törököt még csak messziről se látott soha.

Azt se vette észre Vittnyédy, hogy egész ajánlata tulajdonképpen merő hazugság. Meg akarta szerezni a francia nemzet segítségét, de Magyarország függetlenségét is meg akarta őrizni. Franciáktól fizetett magyar hadsereget akart francia tisztekkel, de azért mégis olyant, mellyel Magyarország rendelkezik. Nem vette észre, hogy terve képtelenség, mert hiszen akkor a francia segítséget ingyen kapta volna az ország, ilyesmi pedig a politikában nincs.

A segítség fejében ellenszolgáltatásul megadta volna ugyan a francia királynak azt a jogot, hogy az új magyar király személyét ő jelölje ki, de viszonyt azt nem veszi észre, hogy ez a magyar nemzetre milyen megalázó s ezzel az engedménnyel már le is mondott Magyarország függetlenségéről.

Független-e az a Magyarország, melynek a franciák királya ad királyt s ahol nem a magyarok szabják meg, hogy ki legyen a királyuk, hanem egy idegen nép feje?

Vittnyédy is látja ezt, ezért a francia királynak tett ezen engedmény után mindjárt azt is kiköti, hogy ennek a királyjelöltnek mégis „szabad választás útján” kell a magyar trónra lépnie. Azzal nem törődik, hogy ezzel fából vaskarikát csinált, mert a kettő egyszerre lehetetlen. Ha a magyar nemzet köteles azt választani meg királyául, akit a francia király kijelölt számára, akkor felesleges, sőt álnok népámítás a választás s különösen a „szabad választás”. Akkor megszűnt a magyar nemesség szabadi királyválasztó joga, melyhez pedig mindig oly görcsösen ragaszkodott; amely miatt a Habsburgokkal is elsősorban dacolt és amelyeket a magyar szabadság mindig elengedhetetlen tartozékának tartott.

A magyarság mindig ragaszkodott ahhoz, hogy a Habsburg királynak még a fiát is mindig ő válassza meg, ne pedig apja után örökölje a koronát, most pedig nemcsak öröklődő királyságot ismer el, hanem még az új királyi ház kijelölésének jogát is egy idegen hatalom kezébe adja.

Ha pedig Vittnyédy az új királyt, illetőleg az új dinasztíát csakugyan szabadon akarta megválasztatni a magyar országgyűléssel, akkor hogy mert a francia királynak az új magyar király személyének kijelölése terén bármiféle jogot adni? Ez esetben ugyanis az a „jog” nem a magyar nemzet, hanem a francia király becsapását jelentené.

Ilyen naivak voltak a mi szabadsághőseink! Azt gondolták, hogy a francia király is elhiszi nekik, hogy az új magyar királyt ő jelöli ki (tehát a sok francia pénzt a mi szabadságunk kivívásához nem ingyen adja) és a magyar nemzet is elhiszi, hogy mégis minden francia segítséget ingyen kapott, mert a francia király magyar királyjelölési joga csak olyan, hogy a magyar királyt mégis csak a magyar nemesség választja, mégpedig szabadon.

De már az is vérig sértő volt a magyar nemzetre, a magyar szabadság és alkotmány ellen pedig főbenjáró bűn volt, hogy Vittnyédy és Vittnyédyék előre oda merik ígérni a magyar koronát valakinek. Mi címen tették ezt? És ha megtették, nem követtek-e el a nemzet és alkotmánya ellen sokkal nagyobb bűnt, mint a Habsburgok, noha még a Habsburgok bűnét is olyan nagy bűnnek tartották, hogy miatta feljogosítva érezték magukat a királyuk elleni fegyverfogásra?

Az alkotmányt — igaz — még a királynak se volt joga megsérteni, de Vittnyédynek és Vittnyédyéknek, a magyar köznemeseknek, még százszorta jobban nem. Vittnyédy ezt az ajánlatot a francia királynak csak a magyar országgyűlés előzetes felhatalmazása után tehette volna, de még akkor se törvényesen, mert hiszen volt az országnak törvényes, megkoronázott királya, s ilyenkor nem lehet királyt választani. Királyválasztás még szabad királyválasztó államban is törvényesen csak akkor van, ha a király lemondott vagy meghalt.

De az a magyar országgyűlés is, mely ilyen királyjelölési jogot megadott volna a francia királynak, lemondott volna a legegységesebb nemzeti önérzetről, melyet pedig a Habsburgok felé oly kényesen őrzött.

Igazán naivak voltak ezek a Vittnyédyék. Még nagyobb naivság azonban bennük az, hogy azt hitték, hogy a francia király és a francia államférfiak is annyira naivak, mint ők.

Vittnyédy a francia király számtalan kötelezettsége és megszámlálhatatlan pénze fejében úgyszólván csak egy ellenszolgáltatást kínált, azt is törvénytelenül, tehát a magyar nemzetre kötelező erővel nem bíró módon, de ezt is csak úgy, hogy majd csak az utána következő és csakugyan szabad királyválasztáson dől majd el, tehát egyáltalában nem bizonyos, hogy a francia király jelöltjét a magyarok megválasztják-e.

De ha így áll a dolog, akkor mit kap a francia király azért a 100.000 tallérért, amit előre kell adnia, mit kap a 15.000 lovasnak és 15.000 gyalogosnak a zsoldjáért és az őket vezető „ügyes tisztek” fizetéséért, melyet neki kell folyósítania, mit kap azért a tüzéséért és hadifelszerelésért, melyet szintén csak neki kell adnia? Mit kap azért, hogy az ország elszakított részeit nekünk visszaszerzi s végül még az ország megvédéséhez szükséges kellő számú vár felépítéséről, ágyúkkal és védőszerekkel való ellátásáról és őrsége zsoldjáról is gondoskodik, mint a Habsburgok másfél századon át gondoskodtak?

Aztán a francia király, ha a császári koronát akarja magának megszerezni, nyerne-e valamit annak a magyarságnak „minden eszközzel” való támogatásától, mely a maga erejéből sereget még akkor se tud vagy nem hajlandó kiállítani és fizetni, mikor a maga megvédéséről van szó, hanem még ennek költségeit is a franciákkal kell fedezniük? Hiszen látjuk, hogy Vittnyédy szerint még a meginduláshoz szükséges 100.000 tallér se telik ki a magyarok erejéből vagy áldozatkészségéből, s ezért „előlegként” még ezt is a francia királytól kell kérniük.

Világos tehát, hogy ha a francia király Vittnyédy ajánlatát elfogadta volna, azt csak rosszhiszeműen azzal az előre való elhatározással tehette volna, hogy a „szövetség” feltételeit úgyse kell sohasem megtartania, mert hiszen neki magának is rosszhiszemű szövetséggel van dolga, s egyébként is olyan gyengével, akivel azt tesz, amit akar.

Nem is gondolhatott másra, mint csak arra, hogy az a sereg, melynek létrejöttéhez a 100.000 forintos előleges ő adja, legénységét ő fizeti és fegyverrel ő látja el, melynek tüzésége és hadimérnökei is az övé, tisztjeit is nemcsak ő fizeti, hanem ő is jelöli ki, mégpedig — mint a magyarok maguk is kérik — a saját alattvalói közül, az a sereg az ő serege is lesz, nem pedig a magyaroké, tehát addig, úgy és az ellen harcol, aki ellen, ameddig és ahogyan ő akarja.

Mindebből világosan az következik, hogy amit meghódít, azt is neki hódítja meg. A szerződés tehát egész világosan azt jelentette volna, hogy Magyarország lemondott függetlenségéről s Franciaország alá vetette magát. Így aztán világos, hogy azon a „szabad” királyválasztáson, amit a magyarok majd rendeznek, az lesz a magyar király, akik a francia király akar, azokat a magyar területeket, melyeket a töröktől majd visszafoglal, magának foglalja vissza, az ország védelmére építendő és fenntartandó magyar várakat magának építi és magának tartja fenn. Ha ő építi és ő tartja fenn, kinek másnak építené és tartaná is fenn? Hol van az a francia vagy bármely más nemzet, mely nem magának épít és tart fenn, azaz azt, amit fizet, nem magának fizeti?

De ha így áll a dolog, akkor miért kellett összeesküdni, miért kellett „szabadságharcot” kezdeni, folytatni és diadalmasan befejezni? Hát nem ugyanilyen — dehogy, ennél százszor jobb helyzetben — voltunk a bécsi „elnyomás” alatt is? Nem azért esküdtünk-e össze és folytattunk szabadságharcot, hogy az ilyen állapotoktól megszabaduljunk? Hát nem amiatt voltunk-e elkeseredve, hogy a vasvári békét rólunk nélkülünk kötötték? (De azt a hadsereget is, melynek vezére ezt a békét megkötötte, nem tisztán a császár állította-e ki és nem tisztán idegen pénzből-e?)

Hát nem mutattunk-e már rá számtalanszor, hogy függetlenségünk megcsorbulása nem királyaink rosszakaratának, annál kevésbé esküszegésének következménye volt, hanem az erőviszonyok, gyöngeségünk szükségszerű következménye volt, s addig, míg az erőviszonyok meg nem változtak (pedig a török pusztítást miatt még évszázadokig a régiak maradtak) függetlenségünket se szereztük vissza, tehát „szabadságharcaink” addig legfeljebb

csak úrcserét, a Habsburgok és Ausztria helyett valamely más „elnyomót” eredményezhetek, de nem magyar függetlenséget.

De még az úrcsere is nagyon rossz lett volna, mert még egy olyan uralkodóházat, mint a Habsburgok, akik annak ellenére, hogy mögöttünk nem állt anyagi erő, annyit adtak volna az adott szóra és a mi már rég csak elméletivé zsugorodott függetlenségünket annyira tiszteletben tartották volna, széles e világon még egyet nem találtunk volna.

Emlékszünk, hogy az Erdély ellenőrzése alatt álló Nagyvárad, a magyar nép mérhetetlen kárára, azért került török kézre, mert ágyúja volt ugyan elég, de a több ezer főnyi őrség körében és az egész városban nem volt senki, aki a kezelésükhöz is értett volna. Pedig ezt a várat a dúsgazdag II. Rákóczi György szerelte fel és tartotta birtokában. A Wesselényi-összeesküvés felgöngyölítésekor is a nádor feleségének, Széchy Máriának vára, Murány, szintén bevehetetlen volta ellenére azért került az ellenállás minden megkísérlése nélkül a császáriak kezére, mert a várban volt ugyan éppen elég ágyú (42!), de tűzér egyetlen egy volt, de az is német. (Pauler, II., 127. o.)

Úgy látszik, Vittnyédy is teljesen tudatában volt ennek a helyzetnek s azért köti ki annyira a franciáknak felajánlott szerződésben, hogy francia tiszték, hadimérnökök és tüzérek jöjjenek. De viszont ha Vittnyédy a francia műszaki személyzetet annyira szükségesnek tartotta, hogy képzelhette akkor józan ésszel, hogy ez a sereg — amelynek ráadásul még a legénységét is a francia király fizeti, sőt még a megalakulásához is neki kell a pénzt „előlegeznie” — mégis magyar sereg lesz, mellyel a magyarok rendelkeznek? Hogy nem köt majd olyan békét, mint a vaskvári és a magyar függetlenséget visszaszerezte, meg is tartja a magyaroknak minden francia illetéktelen beleszólás nélkül mindörökre?

Azonban a francia király még ilyen nagyszerű kilátásokkal sem volt hajlandó Vittnyédyékkel komolyan tárgyalni. Világos, hogy ha adta volna, nem ingyen adta volna a pénzt s a tőle fizetett és az ő tiszteji vezérlete alatt álló hadsereg nem nekünk, hanem neki hódított volna. Azonban az olyan korona, melyet a rá pályázónak a maga pénzén kell majd megszereznie, nagyon drága korona és ezért egyáltalán nem kapós. (Ezért házalt olyan sokat a magyar koronával Rákóczi Ferenc és később Kossuth is és azért nem tudták sehol ők se elhelyezni). De Franciaország Magyarországtól egyébként is olyan távolt volt, hogy a franciák királya a felesleges francia pénz számára közelebb is talált megfelelő befektetési alkalmat.

Ha Franciaország olyan közel lett volna hozzánk, mint a Habsburgok örökös tartományai, akkor lehet, hogy érdemesnek tartotta volna velünk politikai üzleteket kötni, de világos, hogy nem azért, hogy nekünk legyen hasznunk ezekből az üzletekből. Tehát ennek ismét csak függetlenségünkben is sokkal jobban kiforgattak volna bennünket, mint ők. A német Hohenzollernekről ugyanezt kell mondanunk. Hát még kíméletlenségükről és erőszakosságukról!

A francia királynak esze ágában se volt szövetséget kötni a magyar összeesküvőkkel. Nem érte meg neki. Mivel a császárral való háború egyelőre elmaradt, még pénzelni se volt hajlandó őket. Ha kitört volna a háború (de természetesen az ő háborúja, nem a miénk), adott volna pénzt, mint ahogyan II. Rákóczi Ferencnek is adott a spanyol örökösödési háború folyamán, de neki is csak addig és csak annyit, hogy a magyar polgárháborút, mely neki használt, de nem az ő alattvalói életét és vagyonát pusztította, addig míg neki kívánatos lesz, életben tartsa, ellenfele, a császár, erejét lekösse s így a maga háborúját a siker nagyobb reményében vezethesse.

Mivel azonban az ő háborúja a császárral a Wesselényi-összeesküvés idején még nem tört ki, sőt egyelőre a császárral való jobb viszonyra változott, egyszerre annyira nem kellett neki többé a magyarok, hogy mint láttuk, Gremontville-t még arra is felhatalmazta, hogy a vele cimboráló magyarokat egyenesen beárulja a császárnál.

Ezen nem is kell valami nagyon megbotránkozunk. Hiszen ha ugyanezeknek a magyaroknak volt szívük még egymást is beárulni ugyanezen császárnál s ezt még előbb megtették, mint a francia király bécsi követe, s ezt tisztán a maguk egyéni haszna reményében tették, miért ne tehetne volna meg ugyanezt velük a francia király is, mikor ő ezt nem is csak a maga, hanem országa s népe érdekében is tette, mikor ő nem a maga fajtáját árulta el, hanem idegeneket, mégpedig tőle is hitványaknak tartott idegeneket s mikor ő nem tett le borzalma esküket a titoktartásra, mint az összeesküvők, mert hiszen éppen most mondtuk, hogy még csak szerződést se kötött velük?

Wesselényi nádor idején igen sok baj volt a magyar Felvidéken Balassa Imrével, aki szinte üzletszerűleg űzte a rablásokat, gyilkosságokat, fajtalanságokat, s mivel gazdag főúr volt és erős várai voltak, nem könnyű volt vele elbánni, így a Felvidéken rendet csinálni és a kereskedelem és a közlekedés biztonságát visszaállítani.

A francia király bécsi követe először azzal akarta Lipót hatalmát Magyarországon gyöngíteni, hogy mindent elkövetett, hogy egy a Balassa Imre tovább is zavartalanul garázdálkodhassék. Ezért először az ő megrendszabályozásától akarta visszatartani Wesselényi nádort, mikor vele, mint összeesküvővel tárgyalni kezdett. Szép kis nádor és szép kis hazafi!

Hogy vele erről tárgyalni lehetett, neki bizonyára sokkal nagyobb szűgyene, mint az, hogy az ellenség, a francia király követe tárgyalt vele erről, pedig még arra és királyára is nagy szűgyen. Jól láthatjuk belőle, hogy a franciák fő gondja mennyire nem a magyarokon való segítség volt, hanem egyedül csak a maguk érdeke nemcsak a császár, hanem akár a magyarok kárával is. Ugyanis elsősorban a magyar közbiztonságnak és gazdasági életnek ártott volna Balassa Imre szabad garázdálkodása.

Milyen naiv volt hát Zrínyi Péter, Vittnyédy és társai, akik gyermetegségükben azt hitték, hogy a francia király gondjainak tárgya nem Franciaország, hanem Magyarország. Még az is naivság lett volna elhinniük, hogy legalább Magyarország is. Nekik tudniuk kellett volna, hogy a francia király egyedül csak Franciaországgal törődik. Magyarországgal csak annyiban, amennyiben Franciaország szempontjából hasznát lehet neki venni. De hogy vehette volna hasznát, mikor Magyarország mindent egyedül tőle várt, maga áldozatot semmit se vállalt, s mikor Magyarországnak akkor annyira kevés volt az ereje, de még ennél is kevesebb volt az áldozatkészsége.

Épp így ostoba naivság volt Vittnyédytől és a mai elvbarátaik nagy seregétől (amely naivságot a vele együttjáró feneketlen gyűlölet még ellenszenvesebbé tesz), hogy ők a Habsburgokban és alattvalóikban se tudták megérteni, sőt bennük egyenesen megbocsáthatatlan bűnnek tartották és tartják, hogy elsősorban nekik is nem ránk volt gondjuk, elsősorban nem értünk áldozták pénzüket, hanem önmagukért. Pedig hát ez annyira természetes, mint az egyszerűség. A magyar közmondás azt mondja, hogy még a szenteknek is maguk felé hajlik a kezük.

Még ha maguk a Habsburgok személyesen jobban szerettek volna bennünket, mint a többi alattvalójukat, még ez esetben is csupán amiatt, hogy nem magyar alattvalóik nálunk sokkal többen voltak, a józan ész, de az igazságosság is azt követelte tőlük, hogy politikájukat elsősorban egyéb alattvalóik érdekei irányítsák. Őket az irántunk való nagyobb szeretet akkor se hatalmazhatta volna fel arra, hogy azzal a pénzzel és erővel, melyet nem tőlünk kaptak, minket szolgáljanak. Ez nemcsak az igazságossággal ellenkezik, hanem a népek se tűrik, mert becsapásukat, kiszípolozásukat jelenti. Ezt a népek még az abszolutizmus korában se sokáig tűrték.

Ezért tárgyilagos és józan ember a Habsburg-magyar viszonylatban nem önrendelkezésünk és függetlenségünk ideiglenes megcsorbulásán csodálkozik vagy pláne botránkozik, hanem inkább azon örül, hogy az adott viszonyok közt ez csak ennyire kis mértékben történt meg és hogy nem maradt végleges. Hiszen azon kell csodálkoznia, hogy a Habsbur-

gok a birodalmuk erőforrásai között olyan keveset számító, sőt egyenesen tehetőt jelentő, mégis állandó sérelmeit hangoztató, sőt ellenük állandóan fegyvert ragadó kis elvérzett nemzetet annyira megbecsülték, sérelmeit olyan fontosnak tartották, legalább elméletben függetlenségét is annyira elismerték és neki az egyéb alattvalóiktól adott segítséget, ha nem is teljesen ellenszolgáltatás nélkül, de végeredményben mégis csak ingyen adták és függetlenségét sokkal kisebb mértékben csorbították meg, mint más hatalmak tették, ha náluk gyengébb népek rájuk szorultak.

Ugyanolyan naivság, mint Vittnyédyé volt, kellett ahhoz a szövetséghez is, melyet Wesselényi a töröknek ajánlott akkor, mikor az összeesküvők Apafi közvetítésével követüket, Ballót, a törökhöz küldték. Ebben is igazán mindent elkövetett a jó nádor, hogy Magyarország szabadságát és függetlenségét minél jobban biztosítsa.

De mindennek ellenére még a vaknak is látnia kellett és természetesen Wesselényi is nagyon jól látta, hogy ő nem szövetséget szándékozott kötni a szultánnal, hanem oltalma alá akarta adni hazáját. Pedig hát tekintheti-e magát függetlennek, még ha a „szövetség” szövege függetlenséget emleget is, az az ország, mely egy idegen hatalom, sőt ősi ellenség személyében kénytelen fegyveres „oltalmazót” választani magának?

Hogy Wesselényi erre a lépésre mégis elszánta magát, arra bizony más mentséget nem lehet felhozni, mint csak azt, hogy hát hiszen addig se voltunk függetlenek. Igen ám, csak-hogy Wesselényi és társai éppen azért „szövetkeztek”, hogy az országnak ezt a már elvesztett függetlenségét visszaszerezzék. Ha azonban e célból mást nem tudtak még megpróbálni se, mint csak az úrcserét — mégpedig ránk nézve kétségtelenül igen hátrányos úrcserét — akkor mi szükség volt az egész összeesküvésre vagy szövetkezésre, és akkor szövetségseleveleikben miért emlegetik annyit, hogy a haza szabadságáért, hogy annak visszaszerzésére szövetkeznek?

De még abban a mesterséges önvigasztalásukban se volt igazuk, hogy eddig se voltunk függetlenek. A Habsburgokkal való viszonylatunkban ugyanis önrendelkezésünk amiatt, mert országunkat nem tudtuk önerőnkől megvédeni, gyakorlatilag egyelőre megszűnt ugyan, de csak gyakorlatban, elméletben nem, s ezt az elméletet a jobb jövő zálogául koronázásakor minden királyunk elismerte, sőt megesküdött arra, hogy ez a gyakorlati félfüggetlenség csak ideiglenes lesz és csak addig fog tartani, míg az azt előidéző kényszerítő okok fennállnak.

Magyarország vagy a magyar király azonban ekkor se fizetett adót a német császárnak vagy Ausztriának (éppen ellenkezőleg, ő fizette nekünk a török elleni segínyt s éppen e fizetés miatt csorbult meg önrendelkezési jogunk). Most azonban Wesselényiék évi adót kínáltak a szultánnak, tehát egy idegen uralkodónak, a nemzet nevében s ezzel még elméletben is elismerték, hogy Magyarország nem független állam. (Ez egyébként nem volt újság, mert az erdélyi magyarság ezt már rég elismerte, mert kezdettől fogva adót fizetett a töröknek.) Hogy ezt az adót Wesselényi inkább „ajándéknak” szerette volna nevezni, édeskeveset jelent s még elméletben se menti meg Magyarország függetlenségét. Hogy valaki adót fizet-e vagy csak ajándékot ad, az nem attól függ, hogy milyen nevet ad neki, hanem attól, hogy valóban önként fizeti-e, mint az ajándékot szokás, hanem azért, mert kénytelen vele.

Az adó abban különbözik az ajándéktól, hogy az ajándékot önként adjuk, az adós pedig akár akarjuk, akár nem, kötelességünk fizetni.

Túlságosan naiv ember lenne, aki Wesselényiék „ajándékára” ráfogná, hogy nem adó volt, hanem önként fizettük. Eltekintve ugyanis attól, hogy önként senki se fizet (különösen a magyar nem, aki adóját még a saját királyának se szokta fizetni) és különösen egyik állam a másik államnak nem. De ez a mi tervezett ajándékunk rendszeres évenkénti „ajándék” lett volna. Előre szerződésbe akartuk foglalni azt is, hogy fizetni fogjuk és azt is, hogy mennyit. Világos tehát, hogy nem önkéntes lett volna.

Aztán ha az egyik nemzet szeretete és kölcsönös jó viszonya jeléül megajándékozza a másikat, akkor ha egyenrangúak vagy legalább egymástól függetlenek, akkor a másik is hasonló ajándékkal válaszol. Itt azonban kölcsönösségről szó se lett volna. Hiszen mi az „ajándékot” azért az „oltalomért” adtuk volna, melyet a török császártól kaptunk, tehát tulajdonképpen függetlenségünkön való lemondásunkat ismertük volna el vele. Mivel az „ajándék” nem kölcsönös volt és a szegény fizette a gazdagnak a gyenge a hatalmasnak, bizony mindenféleképpen adónak kell tekintenünk.

A Habsburgok alatt soha semmiféle magyar törvény el nem ismerte, hogy a német császár a magyar nemzetnek hivatalos és törvényesen elismert oltalmazója, mint ezt a török császárról ezek az összeesküvő „hazafiak” el akarták ismerni. Magyarországot a Habsburg császár nem mint osztrák uralkodó vagy mint német császár, hanem mint magyar király védte. Az a Zápolya János azonban, akit mi „nemzeti” királynak nevezünk, már közvetlenül a mohácsi vész után is elismerte a szultánt Magyarország oltalmazójának s ezért már ő felajánlott neki évi „tiszteletdíjat”. (Ő is azt hitte, hogy ha nem adódnak, hanem tisztelteletdíjnak nevezi, akkor már a nemzet függetlenségét is megmentette.)

A Habsburgok alatt a magyar királyválasztáshoz sose kellett a német császár engedélye (azonnal lekaszabolták volna azt, aki ilyen kívánsággal előállt volna). Mi sose koronáztunk a német birodalmi gyűlés engedélyével. De Erdélyben, melyet mi oly büszkén tartunk a magyar szabadság megőrzőjének, a fejedelemválasztáshoz mindig szükség volt a szultán előzetes formájára. Ha Wesselényi terve valóra vált volna, Magyarországon is úgy lett volna, mint Erdélyben.

Az a „szolgaság”, melyben mi a Habsburgok alatt éltünk, a legúrabb és legfényesebb függetlenség volt ahhoz képest, amit Wesselényi és társai s már előbb Zápolya János, Bocskai és Bethlen a szultánnal kötött, illetőleg Wesselényiek a szándékolt szövetségben magukra vállaltak.

A legszomorúbb az, hogy nem azért nem lett belőle semmi, mert „szabadsághőseink” magyar önérzete riadt tőle vissza, hanem mert ők nem kellettek a szultánnak még így se. (Azért nem kellett neki az ajánlat, mert a magyar királytól ezt a „tiszteletdíjat” csak háborúval szerezhette volna meg. Hogy ugyanis Magyarország fizessen-e adót a szultánnak van ne, azt Lipót döntötte el, nem pedig naiv lázadó alattvalói s neki nagyobb volt magyar királyi önérzete, mint állítólag hazájukért lángoló hitvány alattvalóié.)

Wesselényi 50 vagy 100.000 tallér évi adót ajánlott aszerint, hogy a szultán mekkora területet hajlandó a „független” Magyarország tartozékaiként elismerni. Láttuk már, hogy Wesselényi az a „hazafias” kikötése, hogy ez a pénz „semmi szín alatt se viselje az adó nevet”, egy cseppet se segít a tényleg már eljátszott függetlenségen.

Egyébként is nagy kérdés, hogy a szultán ezt a kikötést elfogadta volna-e. Zápolyától elfogadta, de az még a régi és erősnek tartott egész Magyarország nevében szerződött vele és mint az ország koronás királya. Most azonban a király háta mögött és ellenében lázadók tették az ajánlatot egy kis elvérzett országcsontjában, illetőleg még annak nevében se tehették, mert erre senki se hatalmazta fel őket. Világos tehát, hogy Wesselényiek semmiképpen se várhattak olyan kedvező feltételeket, melyeket Zápolya még megkapott.

A jó Wesselényi még azt is ki akarta kötni a szerződésben, hogy a török ezután „ne zaklassa az országot, ne csipdesse el várait”. Továbbá, hogy „a spáhik, a török hűbérurak ne növeljék évenként a kivetett adót, mint eddig tévék”. Stb. De hát az interesszátusoknak minő kezességük volt arra, hogy ezek a kikötések, melyek megtartásának kieroszakolására neki a törökkel szemben semmi erejük sem volt, meg is valósulnak? Hiszen látjuk, hogy ők maguk hangsúlyozzák, hogy a törökök eddig se tették meg azt, ami elő volt neki írva s melyre szerződésben kötelezték magukat, noha eddig velük egyenrangú hatalommal, a német császárral kötötték a szerződéseket. Hogy remélhették ezt ezután, mikor ők most már

a keresztény császár oltalmától is elszakadtak s azt választották urukká, aki eddig saját megállapításuk szerint is másként tett, mint amire szerződésben kötelezte magát?

Éppen ezért Vitzthum eleinte nem is akart szóba állni a törökkel. Tudta, hogy tőle semmit se várhatunk, mert nála jog nincs, csak erő, az erő pedig, ha „oltalma” alá adjuk magunkat, csak nála lesz. De a török „szövetségre” hajlandó Wesselényin is egészen jól látszik, hogy ő is teljesen tisztában van a helyzettel s ezektől a kikötésektől ő se vár semmit.

A követi utasításban például azt is írja, hogy a szultán ne éljen Magyarország ura nevével, hanem csak az ország védőjének nevezze magát. Mit ér azonban ez a szörszálhasogatás, mikor egy független nemzetnek nemcsak ura, hanem védője se lehet és mikor független nemzetnek védőre nem is lehet szüksége, mert az maga szokta magát megvédeni. Hiszen éppen ezért független. Nem a szó számít, hanem az, amit jelent és ami mögötte van.

De e kívánságát Wesselényi a követ utasításában nyíltan még kimondani se meri, hanem csak feltételes módon adja elő, csak mint jámbor szándékot, sőt csak mint megvalósíthatatlan óhajtaást meri megkockáztatni. Azt mondja, hogy a szultánnak a magyar nemzet ura címmel nem is volna szabad élnie. Tehát előre tudja, hogy mégis élni fog vele, tehát nemcsak a gyakorlatban lesz az ország ura, hanem még elméletben is, ami a német császár sose volt. Ha tehát Wesselényiek „hazafias” szövetkezése sikerült volna, még látszatfüggetlenség se maradt volna meg számunkra, nemhogy ezt a valóságban szereztük volna vissza.

Hiszen Wesselényi ugyanakkor, mikor ezeket a követi utasításokat (melyekben az is benne volt, hogy királyt választhassunk, alkotmányunkat magunk módosíthassuk, várakat a törökök engedélye nélkül építhessünk, szerződést önállóan kövessünk és háborút ugyanígy viselhessünk, a török háborúiban pedig ne kelljen részt vennünk), átadta a portára induló követnek, keserűen ezt mondta Bethlen Miklósnak: „Legádázabb ellenségünket tesszük urunkká!” Ezzel éppen eléggé tudtukra adta, mit és mennyit vár a törökkel kötendő szövetségben előírt, függetlenségünket biztosító szép feltételektől. De hát akkor miért küldte el mégis a követet?

A legszomorúbb azonban az, hogy a török még így sem állt vele szóba. Mi még így se kellettünk a töröknek! Amit kínáltunk, nem érte meg neki, hogy miatta felbontsa a békét a császárral. Erő és a valóság szempontjából ennyire semmik voltunk, ennyire keveset számítottunk. Ha azok, akiknek felkínáltuk ezt az erőt, annyira kevésre becsülték, hogy még csak szóba se álltak velünk s ha ebben a felfogásában, ebben a lekicsinylésben keresztény és pogány, nyugati vagy keleti, európai vagy ázsiai hatalom, francia vagy török annyira egyforma volt, várhattuk-e józan ésszel, hogy királyunk, a német császár és Bécs ilyen Wesselényi-féle összeesküvések után erősebbnek tartson bennünket s jobban féljen tőlünk, mint eddig?

A kérelhetetlen valóság és az erőviszonyok ezen ismeretében fontoljuk meg most még azt is, hogy magának az összeesküvésnek se volt vezére, aki kimagaslott volna a többi közül, akinek tekintélye lett volna a többi előtt és irányítani tudta volna az eseményeket. Zrínyi Péter király akart lenni, de Nádasdy kijelentette, hogy neki ugyan nem lesz soha királya. Láttuk, hogy a horvátországi Erdődyeknek és a túrmezei nemességnek éppígy nem kellett Zrínyi királysága.

Erdélyi fejedelemnek vejét, I. Rákóczi Ferencet akart Zrínyi, de viszont ezt meg Apafi, a tényleges fejedelem nem tűrte. De maguknak az erdélyieknek se kellett Rákóczi, mert katolikus volt s ezért már gyerekkori megválasztásakor kikötötték, hogy ha katolikussá talál lenni, nem érvényes a választás. De viszont ez a kikötés meg az erdélyi alkotmánnyal ellenkezett, s ezért semmis volt. Ebben tehát viszont Rákóczinak és Zrínyinek volt igaza.

A Felvidéken szintén Rákóczi lett volna a hatalom birtokosa, de viszont ebbe meg a felvidéki protestánsok nem voltak hajlandók beleegyezni. Ők is kijelentették, hogy nekik

pápista úr nem kell. Az ő vezérük, Bochkay azonban, aki nem volt pápista, vezető szerepe teljesen alkalmatlan volt.

Képzeltethjük, mi lett volna hát az eredmény, ha akár a francia király, akár a szultán elfogadja a felkínált szövetséget és sikerül Magyarországon megbuktatni az uralkodóházat. Valószínűleg az, hogy Magyarországnak a trianoni békében megtörtént feldarabolása és nemzetiségek szerinti részekre bomlása már ekkor, tehát 250 évvel előbb megtörtént volna, mint később (de csak ekkor, mikor a Habsburgok megbuktak) valóban megtörtént. Talán az ország délnyugati részét, mint török vagy francia hűbért, a Zrínyi család szerezte volna meg, a keleti részt a török, az északkeletit talán a lengyel s később az orosz.

De ez a végleges, elszomorító állapot valószínűleg csak évtizedekig tartó belső és külső háborúk után alakult volna ki, melyben a nemzet vére még jobban elfolyt, anyagi ereje még jobban kimerült, területe még jobban összezsugorodott volna.

Nemcsak Magyarország török és a szláv uralom alá került része vesztette volna el teljesen függetlenségét, sőt magyar jellegét is, mert a török kényuralmat tűrni nem tudó, mert ahhoz még nem szokott magyar nép kiveszett volna és helyét elfoglalták volna a Balkánról beszivárgó szláv, oláh és valach törzsek, hanem a protestáns-német vagy francia uralom alá kerülő rész is. Talán nem is annyira azért, mert a Bourbonok is és a Hohenzollernek is sokkal machiavellistábbak voltak, mint a Habsburgok s így megígért szabadságainkat sokkal kevésbé tartották volna meg, mint ők, hanem elsősorban azért, hogy szabadságvágyához a megfelelő erőt is társítani tudta volna, hogy lett volna akkor ehhez ereje az esetleg protestáns-német vagy francia uralom alá kerülő, nála sokkal kisebb országcsónoknak?

Nem várhattunk volna sokkal többet akkor se, ha a nemzeti mozgalomnak lett volna hivatott, a többiek felett tekintéllyel bíró és tehetséges vezére, például élt volna még Zrínyi Miklós. Megfelelő nemzeti erő támogatása nélkül ugyanis ő se lehetett volna egyenrangú szövetségese se a töröknek, akivel szövetségben múltja s ekkor szerzett tapasztalatai miatt egyébként is bajosan lehetett volna őt elképzelni, sem valamely nyugati nagyhatalomnak, hogy arról nem is szójunk, hogy olyan emberek, mint amilyenek a Wesselényi-összeesküvők voltak, sose ismerték volna el maguk felett úrnak egyik volt főúrtársukat se, Zrínyi Miklóst pedig sose kedvelték.

A francia vagy a török tehát Zrínyi Miklósnak is csak „védője”, nem pedig szövetségese lehetett volna, de természetesen olyan védő, aki a védelmét nem adta volna ingyen, azaz a nemzet függetlenségének sérelme nélkül.

A két nagyhatalom, a német és török közt őrlődve, a függetlenségünket egyébként is inkább hintapolitikával, azaz diplomáciai ügyességgel tarthattuk volna meg, mint katonai erővel. Nagyon kérdéses azonban, hogy a szenvedélyes, mindjárt megsértődő, túl érzékeny és színelni nem tudó Zrínyi ehhez értett-e annyira, mint a kard mesterségéhez. De ha még ehhez is értett volna, s még a szerencse is melléje szegődött volna (pedig akkor Zrínyi ennek éppen az ellenkezőjéről volt ismert), függetlenségünk akkor is csak addig tartott volna, amíg Zrínyi élt volna. Pedig Zrínyi akkor már öreg lett volna még akkor is, ha a vadkan életben hagyta volna.

Az a függetlenség, melyet csak egy nagy emberünk szerencsésének vagy lángelméjének köszönünk, nem pedig tényleges nemzeti erőnknek, nem lehet tartós, nem tarthat évszázadokon át.

Azon török nagyhatalommal szemben, amellyel való sikeres megmérkőzésre még Corvin Mátyás is kevésnek találta még az akkori Nagymagyarország hatalmát is, noha ehhez akkor még az ő lángelméje is hozzá volt adva és amelyet a Habsburgok még az egész kereszténység és a pápa hathatós segítségével és Savoyai Jenő lángelméjével is csak másfél évtizedes állandó harc után tudtak legyűzni, de még ekkor is csak annyira, hogy a Délvidék egyletőre még kezük közt maradt, az akkori Kismagyarország erejével még Zrínyi lángelméje se tudta volna az országot függetlenségében megőrizni. (Hiszen láttuk, hogy

mikor Lipót az egész magyar haderő vezérévé tette, akkor is német csapatokat kért.) Még kevésbé tudott volna egyik kardjával a török felé lekötve magyhatalmú nyugati szomszédjával szemben olyan erőt felmutatni, hogy az ország függetlenségét nemcsak a török, hanem nyugattal szemben is meg tudta volna őrizni.

Jobb sorsot tehát, mint amilyen nekünk a Habsburgok alatt volt, a Wesselényi-összeesküvés győzelme esetén még Zrínyi Miklóssal az élen is bajosan tudunk elképzelni. A meglevő állapotokon való változtatás tehát az akkori viszonyok között a meglevőnél csak rosszabbat hozhatott volna. Az igazi baj és szerencsétlenség tehát csak akkor ért volna bennünket, ha a nemzet függetlensége érdekében szőtt összeesküvés egyelőre sikerrel járt volna.

Az összeesküvés alvezérei

Vittnyédy Istvánról már Zrínyi Miklóssal kapcsolatban is beszéltünk. Korának híres, felkapott, furfangos ügyvédje volt, s emellett olyan nagy lutheránus, hogy mindent felekezete szemszögéből ítélt meg. Neki a hazája csak felekezete után következett.

Életrajzírója, Hörk József (Századok, 1907. évi IV-VI. szám), aki szintén lutheránus felekezeti ember, ezzel a kijelentésével bizonyítja Vittnyédy „rendkívül erős” hazaszeretetét: „Úgy adjon Isten jót, hogy ha egy rühös disznót látnék, aki hazámmal és nemzetemmel jót tenne, imádnám és megbecsülném.” (Zichy Istvánnak írta ezt Sopronból 1664. április 23-án)

Még ha ez a kijelentés ügyesebb és szerencsésebb fogalmazású lenne is, mint amilyen, és ha Vittnyédy nem éppen „egy rühös disznót” választott volna ki arra, hogy hazája kedvéért „imádjá” (pedig hej, de haragudott a katolikusokra még azért is, mert Szűz Máriát „imádták”!), ez a kijelentés akkor se bizonyítana semmit Vittnyédy nagy hazafisága mellett.

Mert hiszen ha alaki maga mondja magáról, hogy mennyire szereti hazáját, az még egyáltalán semmit se jelent, sőt éppen az ellenkezőre gyanús. „Szeresd hazádat és ne mondd!” — mondta 200 évvel később a költő s bizonyára nem azért, mintha azokkal, akik ezt mondogatni szokták, valami jó tapasztalatokat szerzett volna. Tettekben nyilvánul meg az igazi hazaszeretet, nem pedig nagyhangú erősködésekben.

De azért még Pauler is azt írja, hogy Vittnyédy „lángolóan szerette hazáját, vallásában buzgó, azt mégsem keverte mindig a politikába”. Azt tehát még Pauler is elismeri, hogy azért legtöbbször belekeverte. (Kivétel nélkül mindig meg nem is lehet belekeverni.) Jellemző a katolikus Paulernek a lutheránus Vittnyédy javára való elfogultságára (ez is csak katolikusokban lehetséges), hogy nem ellene hozza fel, hogy hazája és magyarsága hátrányára is felekezeti ember volt, hanem dicséretére említi meg azt, hogy „nem mindig” tette ezt. Egy protestánsban tehát ő még ezzel is megelégszik. Pedig hát láttuk már, hogy az 1662. évi országgyűlés előtt végig korteskedte az egész országot, mindenütt amellezt izgatva, hogy katolikust ne válasszanak meg követnek, s láttuk, hogy meglehetősen nagy sikerrel.

Azt is említi Pauler is (I. 239. o.), Hörk is (Századok, 1907. évf., 512. o.), hogy Vittnyédy a katolikusokat „pápista kutyáknak”, „koncleső kutyáknak” gyalázta. (Például Bethlen Miklóshoz írt 1669. május 10-i keltezésű levelében. Az akkori protestánsok tehát csak így szoktak egymás közt levelezni. Ne feledjük ugyanis, hogy Bethlen Miklós is és Vittnyédy is történelmünkben csak mint kiváló magyarok ismeretesek, nem pedig mint katolikusgyűlölők.)

Vittnyédy annyira kompromittáló levelére a mi, protestantizmus iránt annyira jóakarátú, történelemírásunk azelőtt erőszakkal ráfogta, hogy hamisított levél (jellemző!). Ma, amikor már el kell ismernie még Hörknek is, hogy a levél valódi, ő úgy próbálja a dolgot elintéz-

ni (mert abból természetesen nem lehet engedni, hogy Vittnyédy csak lángoló magyar volt, nem pedig fanatikus, gyűlölködő lutheránus), hogy Vittnyédy ezeken a „koncleső kutyákon” csak az udvar előtt kedves római katolikus főpapokat értette.

Úgy látszik, hogy a lutheránus teológiai tanár, sőt 1907-ben még a Századok is azt hitte, hogy ha a katolikusokat átlagban nem is, de a főpapokat mindenkinek szabad „koncleső kutyáknak” nevezni. Ő ugyanis azt hiszi, hogy valóban azok voltak. Csak az a baj, hogy Vittnyédy „a pápistákra” mondta ezt, ez pedig a katolikusokat jelenti, nem pedig a papokat, annál kevésbé csak a főpapokat s még kevésbé azok közül is csak azokat, akik Bécsben kedvese (bár szerintem mind ilyenek).

Nem gondolja Hörk és nem gondolja a Századok, mely Hörk e magyarázatát szó nélkül közli, hogy lehetetlen dolog azt állítani, hogy csak a főpapok, sőt még azoknak is csak az udvar előtt kedves része pápista? Nem látja, hogy így még gyerekek előtt se lehet valamit kimagyarázni, nem a Századokban?

Hiszen csak nemrég láttuk, hogy az udvar azt állapította meg, hogy Magyarországon még a papok se megbízhatóak. Eszerint tehát még a papok se voltak pápisták? De ha igaz van Hörknek, s nálunk valóban csak a főpapok voltak pápisták, szabad-e akkor is azt, aki az udvarhoz hű, tehát aki megtartja az alkotmány szerint a királyra letett esküjét, „kutyának”, „koncleső kutyának” mondani és tartani, s összefér-e ez a „lángoló hazaszeretettel”? De még inkább összefér-e vele egyszerűen minden katolikust (mert hiszen minden katolikus pápista) ilyen kutyának tartani és mondani?

Az igazság az, hogy Vittnyédy (és a protestáns kortársai) szemében egész eredeti fogalom volt az a magyarság, melynek kedvéért ők — kik a pápista bálványimádók ellenében egyébként szigorú egyistenhívők voltak — még a rühös disznót is szívesen „imádták”. Az ő szemükben a haza egyszerűen a protestantizmussal volt azonos, ennek kedvéért imádták őket, ha kellett még a rühös disznót is, s legfeljebb azt a katolikust számították esetleg magyarnak, aki a katolicizmussal való közösséget az ő terrorjukra már megtagadta és az ő kortesszólamaikra esküdött. Ezért csináltak a Wesselényi-összeesküvők is így.

Még érdekesebb és feltűnőbb, hogy Vittnyédy lelkivilágában az, aki protestáns — s természetesen, mint ilyen, Habsburg-gyűlölő — volt, még akkor is a magyarság fogalmába tartozott, ha egyébként magyarul se tudott. Így aztán érthető, hogy ez a Vittnyédy olyan lángolóan szerette a magyarságot. Látni fogjuk majd, hogy Carafa eperjesi „vértörvényszéke” többségükben nem magyarokat (de protestánsokat) sújtott s nálunk mégis mindenki csak arról tud, hogy ez a törvényszék „magyar hazafiakat” mészárol le, s természetesen gyalázatosan és ártatlanul.

Vittnyédy is lutheránus volt, nem pedig református. Mikor tehát minden szava és gondolata a felekezetéé volt, nem mondhatjuk, hogy a magyarságé is volt egyúttal. Inkább ennek az ellenkezőjét kell mondanunk, mert hazánkban a lutheránus felekezet elsősorban nem magyarokból áll s nem állt magyarokból Vittnyédy korában se. Vittnyédy tehát nem a magyarságot támogatta, mikor az eperjesi lutheránus kollégiumra 6000 forintot adott, hanem a szepesi szászságot és a felvidéki tótságnak éppen azt a részét, mely a XX. században már a magyarság egyenesen ádáz gyűlölete és a magyar állameszme esküdt ellensége és pánszláv volt.

Mikor felekezete ifjait segítette, hogy prédikátorok lehessenek belőlük vagy felekezeti irataikat kiadhassák, akkor se a magyarságért vagy a magyar kultúráért buzgott Vittnyédy. Meg kell csak néznünk, kik voltak, akiket e célból segített s mindjárt látjuk megállapításunk igazságát: Ensél János, Stürzer Mátyás, Fabrinczi János, Zaban Izsák, Francisci János, Lehman Gáspár, Chalupa Sámuel és egy Biner nevű prédikátor. E legutóbbinak Vittnyédy még nemességet is szerzett. Olyan befolyása volt tehát a protestáns „elnyomás” alatt ennek a katolikusgyűlölő prédikátornak, hogy még ezt is meg tudta tenni.

Vittnyédy jóakarátú felekezeti életrajzírója (aki, mint neve és lakóhelye mutatja, szintén nem magyar fal, sőt talán nem is magyar anyanyelvű ember) azt is kiemeli, hogy hőse „bort nem ivott”. Ezt minden történetíró hangsúlyozza róla, mert Vittnyédyre előny. Azt azonban már nem híresztelik, amit Hörk is csak jegyzetben említ, hogy bornemissza csak azért és akkor lett, mert és mikor már a részeges Thököly Istvánnál (aki természetesen szintén hittestvére volt, mert másokkal nem is barátkozott, még reformátusokkal se) egyszer úgy lerészegedett, hogy „Keczer András (természetesen szintén „hittestvér”) hurcolta őt a szekérre, aki hozzá még el is ejtette őt”. (Hörknek ez „ékes” magyar stílusa — az egymás utáni két felesleges „őt” és a „hozzá” (dazu) — is bizonyítja, hogy aligha lehetett magyar anyanyelvű ember.)

Láttuk, hogy Pauler „vallásában buzgónak” mondja Vittnyédyt, Hörk pedig kiemeli róla, hogy „szorgalmas templomlátogató volt”. „Keresztyén felebaráti szeretetét, keresztyén lelkületét, gondolkodásmódját” azonban ismét csak magának Vittnyédynek a dicsekvésével bizonyítja: „Akárki mit ítéljen felőlem, de az kinek jóval lehetek, vagy magam szerint vagy jóakaróim által, azt tartom életben való nyereségnek.”

Ismételjük, hogy ilyesmit nem mondani kell, hanem tettekkel bizonyítani. Vittnyédy tettei azonban mind e szép dolgoknak éppen az ellenkezőjét mutatják. Ezért aztán Pauler az említett, nagyon jóakaratra valló dicséret mellett azt is kénytelen írni, hogy „nem volt szeretetreméltó ember” (I., 69. o.), sőt hogy „versengéseiben nem ismert kíméletet” (jó „keresztyének” még versengeni se szoktak, nemhogy versengéseikben egyenesen kíméletlenek lennének), sőt „álutakat, fogásokat sem vetett meg”. Egyik sem éppen „keresztyén lelkület”, s nem is „felebaráti szeretet” jele.

De az se, amit Széchy Károly Zrínyi Miklósról írt életrajzában olvashatunk róla (IV., 35. o.), pedig kiemeltük már, mennyire felekezeti ember ez a Széchy Károly is. Eszerint ugyanis Vittnyédy egy török rabját e sorok kíséretében küldi tartás végett Fodor Andrásnak, gróf Kéry János porkolábjának: „A pálcával gyakorta jól kínáltassa a beste kurafiát, hadd szolgálja meg kenyerét és sarcolja meg annál hamarébb.” Utóiratként pedig még külön hozzászól: „A bevitale alkalmatosságával jól veresse meg kegyelmed. Legalább üsse-nek százat rajta és tartsa keményen kegyelmed.”

Hát csak ilyen volt a „vallásában buzgó” és „szorgalmas templomlátogató” Vittnyédy „keresztyén lelkülete” és „felebaráti szeretete” „büszke Bécs császáranak” „rettenetességével” szemben! Hej, ha egy főpap, e „koncleső kutyák” valamelyike írt volna ilyen leveleket! Milyen botrány lenne akkor?

A mi önállótlan közönségünknek pedig, mely ha egy főpap leveleiben találna ilyesmit, egyenesen a katolikus hitét hagyta el miatta végtelen megbotránkozásában, eszébe se jut, hogy tulajdonképpen az Egyház és a papság iránti tiszteletre kellene buzdulnia miatta, mert csak azt bizonyítja, milyen szigorú erkölcsi mértéket alkalmaz katolikus, protestáns, zsidó és hitetlen ember egyaránt, ha katolikus papról kell ítéletet mondania, s milyen végtelenül enyhét, ha egy vallásában buzgó és szorgalmas templomlátogató protestánsról és „lánglelkű” magyarról van szó! Milyen lenézése ez a kétféle mérték a protestantizmusnak és a divatos értelemben vett magyar hazafiságnak és milyen megbecsülése az Egyháznak és szolgálóinak, noha éppen ez utóbbiak elleni gyűlölet kifejezése akar lenni!

Hogy Vittnyédy koronás királyát is, aki iránt élete első felében még nagy tisztelettel viseltetett, később, mikor már egyenesen rögeszméjévé vált a korlátoltság elfogult felekezetség, egyenesen rabul akarta ejteni, sőt talán még láb alól is eltenni, azt hagyjuk. Mondjuk, hogy ez nem ellenkezik sem a „jámbor keresztyén lelkülettel”, sem az alkotmányos érzülettel, sem a lánglelkű magyar hazafisággal. Összeegyeztethető-e azonban mindez azal, hogy Vittnyédy még a lengyel Lubomirszky láb alól való eltételére is vállalkozik, sőt egyenesen ő veti fel az eszmét? Pedig hát ennek a jobb sorsra érdemes lengyelnek igazán

édeskevés köze volt a magyar függetlenséghez, hiszen még Lengyelországban is csak a franciáknak volt kellemetlen.

Hát az meg milyen keresztyén gondolkodás jele, hogy Vittnyédy még a ravasz Gremonville-t is meg tudta csalni 8-10.000 forinttal, amit Lubomirszky láb alól való eltevésére kapott tőle. Vittnyédy ugyanis csak a pénzt vette fel, de „semmit sem tett”, s ezt a francia is tudta, de akkor már „szégyellte tőle a pénzt visszakérni”. (Pauler, II., 336. o.)

Sőt, mikor utána Lubomirszky gutaütésben meghalt, Vittnyédy akkor is azt hazudta Gremonville-nek, hogy ő mérgezte meg, hogy újabb vérdíjat vágjon ki belőle. Hogy pénzt most már nem kapott, mert Gremonville már rég tisztában volt azzal, hogy nem hőssel és magyar hazafival van dolga, hanem egész mással, az Vittnyédy jellemén nem változtat, csak még jobban befeketíti.

Történetíróink azonban a mi „hazafias” hőseink esetében olyan alacsony erkölcsi mértéket alkalmaznak, hogy — úgy látszik — még azt is Vittnyédy javára írják, hogy Lubomirszky meggyilkolására csak a pénzt vette fel, de viszont — mint magyarhoz és hazafihoz illik — annyira becsületes ember volt, hogy mégse csinált semmit, azaz mégsem gyilkolt.

Vittnyédyt szülővárosa, Sopron is gyűlölte, mert gyűlölni volt kénytelen ezt a keresztyén felebaráti szeretettől duzzadó nagy hazafit, pedig akkor még e város lakossága szinte teljesen Vittnyédy hittestvéreiből állt. A felebaráti szeretet és az igazságosság erénye ugyanis annyira dühöngött benne, hogy mivel egyik lengyel adósa nem fizetett neki, kárpótlásul egy másik Sopronban járó lengyelnek vette el a lovait.

Világos, hogy Lengyelország e jogállamhoz nem illő, kiáltó igazságtalanság miatt megtorlásokkal élt (Vittnyédy ugyanis az elvett lovakat nem is volt hajlandó visszaadni), s így nemcsak a magyarság becsületét rontotta e nagy hazafi az egyébként magyarkedvelő lengyelek között (hát még ha azt is tudták volna, hogy egy lengyel meggyilkolására is pénzt vett fel), hanem Sopron kereskedelmének is nagy kárt okozott, mert ettől kezdve a lengyel kereskedők a várost elkerülték.

De nemcsak emiatt volt perben haláláig szülővárosával, hanem többek közt azért is, mert háza építéskor tudatosan és figyelmeztetés ellenére is megszegte a városi szabályrendeleteket. Így tisztelte a törvényeket az az ember, aki feljogosítva érezte magát arra, hogy még erőszakos eszközökkel is fellépjen koronás királya ellen, mert az nem tartja meg a törvényeket. Mert természetesen nem a király van azért, hogy közegeivel ellenőriztesse, ki tartja meg a törvényeket és ki nem, s aki nem, azokat arra rákényszerítse, hanem a magyar köznemes van azért, hogy ellenőrizze, hogy a király megtartja-e az ország törvényeit, s ha nem, azonnal a kardjához kaphasson és rákényszerítse.

S annak a Vittnyédynek, aki olyan elnyomottnak érezte magát e hazában, hogy egyenesen a királyt tartotta szükségesnek miatta elfogni és egész addig fogva tartani, míg csak nem kötelezi magát arra, hogy többet nem vétkezik, olyan jó dolga volt e hazában, hogy „keresztény lelkülete” ellenére is óriási vagyont tudott összeharácsolni. Láttuk, hogy még a lengyel kereskedők is tartoztak neki, Sopronban négy háza volt és mind a négy mentes volt a közterhek viselése alól (de a városi szabályrendeleteket mégsem tartotta meg). Tulajdonosa volt Tiszafürednek, pedig akkora uradalom volt az, hogy értékét 60.000 forintra, akkori időben óriási összegre becsülték.

Sopron város perben állt vele szabályrendeletei kihívó megsértéséért és kereskedelme megkárosításáért, de hiába volt igaza, nem tudta megnyerni a pert. Ennek okát még Hörk se Vittnyédy igazában keresi, hanem mert „Sopron gyenge volt Vittnyédyval szemben, mert ennek már akkora hatalmas pártfogói akadtak az ő főúri klientélája köréből”. Hiszen úgyszólván minden katolikus főúrnak ő volt az ügyvédje. (Hogy lehet ezt összeegyeztetni az akkori katolikus főurak állítólagos túlzott „felekezetiiségével”, sőt protestánsüldözésével?)

Még Hörk is csak azt tudja Vittnyédy mentségére felhozni, hogy „valljuk meg, egyik-másik kérdésben, a dolog érdemét tekintve, igaza is volt”. Kell-e Vittnyédyre ennél meg-

szégyenítőbb szegénységi bizonyítván? Tehát még Hörk szerint is csak „egyik-másik kérdésben” volt Vittnyédnek igaza, sőt ezekben is csak akkor, ha „a dolog értelmét” tekintjük, ami magyarul körülbelül azt jelenti, hogy ha mi is lutheránusok vagyunk.

Hogy milyen ember lehetett ez a „keresztény lelkiületű” (Hörk), „vallásában buzgó” (Pauler) és „hazáját lángolóan szerető” (Pauler) Vittnyédy, azt a mondottakon kívül még abból is következtethetjük, hogy még saját fia is ellenséges viszonyban volt vele s még az is beárulta Bécsben. (Századok, 1907. évf., 293. o.)

Ez természetesen egymagában még nem lenne érv, mert nem minden apa hitvány, aki vel a fia ellenséges viszonyban él. De Vittnyédy most elsorolt egyéb dolgai mellé állítva már valóban érv. Olyan apa mellett, mint Vittnyédy volt, az ellenségeskedés okát nem kereshetjük a fiúban.

Igazán részvétünket kell kifejeznünk szegény Lipót császár iránt, akinek „törvénysértéseivel” szemben ilyen hazafiak képviselték a magyar becsületet, törvényt és igazságot, s akinek egész életén át ilyen emberekkel kellett bajlódnia. Mert hogy Lipót katolikus főúr ellenségei is ilyenek voltak, azt már láttuk (s mindjárt fogjuk látni azt is, milyenek voltak protestáns és köznemes ellenségei.)

Mindjárt látjuk, hogy Vittnyédy a magyar köznemességben nem állt egyedül az elégedetlenségben és a lázadásban, hanem csak úgy nyüzögtek körülötte társai, s ráadásul olyan társai, akik vele egyenrangúan nagy bűneik mellett még azt a mentséget se hozhatták fel maguk mellett, hogy legalább bornemisszák voltak, s akikről még az a Pauler se tud semmi vigasztalót mondani, aki Vittnyédyról nagy jóakarattal azt állapította meg, hogy „lángolóan szerette hazáját”.

Ott van mindjárt Bory Mihály, királyi táblabíró, Wesselényi jószágkormányzója és bizalmasa, aki, mint láttuk, egyik fő tényezője volt a mozgalom megindításának. Őt Pauler még Vittnyédnél is sokkal alacsonyabb erkölcsiségű embernek festi. „Boryban — írja — éppen nem volt meg az ügyvédnek (Vittnyédy) lángoló honszerelme. Hideg, szkeptikus ember volt. Szeme előtt csak saját érdeke és előmenetele lebegett. (Hát nem láttuk, hogy Vittnyédy szeme előtt is elsősorban ez lebegett?) Dühbe csak saját sérelmei hozták, de akkor ki is fakadt s csak úgy dült belőle az éktelen szitok és káromkodás. Önzésében Nádasdyhoz hasonlított némileg, de veszélyesebb volt az országbírónál”.

„Nádasdy Bory helyzetében valószínűleg nem hagyott volna nyomot a történelemben, míg Bory, ha Nádasdynak születik, felforgatta volna az egész országot. Beteges testében vaserély és merészség lakozott, értett a fegyverviseléshez és a múlt háborúban mint a korpónaiak vezére, szép csatát nyert a dúló tatáron, de szintúgy otthon volt a cselszövésben. Szint oly képes volt merész terveket kohlolni, mint kivinni, és vezér is, katona is egyaránt tudott lenni, nem úgy, mint Vittnyédy, ki páratlan közvitéz volt egy Zrínyi Miklós kezében, de önmagára hagyva könnyen kalandot űző barulistává fajult. Befolyása a gyöngye nádorra határtalan volt (Borynak). Mindenese volt és pórázon vezette anélkül, hogy Wesselényi észrevette volna.”

Vittnyédnél Bory még annyiban is sokkal hitványabb volt, mert Vittnyédy legalább árulója nem volt az ügynek, melyet szolgált, de Bory — mint láttuk már — igen, de csak azért és csak akkor, mikor már az ügy vesztettnek látszott és tisztán csak abból a célból, hogy magát a baj ellen biztosítsa, sőt árulásával a maga számára a büntetlenség mellett még előnyöket is szerezzen. Azt is láttuk már, hogy a körmöci pénz felverője is ő volt (hogy csak szándék maradt a dolog, de valóság sose lett belőle, az Joanelli érdeme, nem az övé).

Láttuk azt is, hogy a körmöci pénz mellett, noha ekkor már a hajdani reformátusból rég katolikus lett, még Szelepcshényi érseket is ki akarta rabolni s mindezt akkor, mikor már a másik oldal felé is biztosította magát s Rottalnak már rég bejelentette, hogy fontos titkokat fog közölni vele. Közölte is aztán ezeket a titkokat, de mielőtt az interesszátusok-

nak tett esküjét megszegte, előbb még újra megesküdünt nekik, hogy „semmit, ami a házara vagy az interesszátusokra vagy titkaikra sérelmes, meg nem mond”. (Pauler, I., 218. o.) Utána természetesen éppen ezt mondta meg Rottalnak.

Ilyen ember és ilyen jellem volt tehát a Wesselényi-összeesküvés második köznemes alvezére. Ahogyan Vittnyédy, aki a hűtlenségben százszorta bűnösebb volt, mint a lefejezett katolikus főurak, sose bűnhődött a földön, mert még az összeesküvés felfedezése előtt gutaütésben hirtelen meghalt, éppúgy nem bűnhődött soha Bory Mihály se, mert ő is rögtön árulása után, még Rottaltól hazamenet meghalt.

Hogy mennyire nem kivételek voltak a gazemberek ebben a „hazafias” mozgalomban, melyet szerzetes történelemtanárait a világ minden kincséért se engedtek még csak összeesküvésnek nevezni, nagyszerűen láthatjuk onnan, hogy Bory Mihálynak egy öccse is volt, György, aki nem követte bátyját a katolikussá levésben, hanem megmaradt protestánsnak, de ugyancsak követte az összeesküvésben. A jelleme azonban neki is ugyanolyan volt, mint a bátyjéé. „Az ő fajtája volt” — mondja róla Pauler. (I., 215-216. o.)

Jellemtelen bátyja őt küldte Rottalhoz az árulás ügyében tárgyalni s ő természetesen vállalkozott is rá és természetesen szívesen elfogadta azt a száz aranyat is, melyet Rottaltól kapott érte. Pedig nem szorult rá, mert gazdag ember volt.

Ez a másik Bory a felelősségrevonás idejét is megérte és a pozsonyi bíróság elé került. Ez mint egyik fő rebellist, aki Hont megyében (ott van Bor) izgatott, forradalmi gyűléseken vett részt, a körmöci, breznóbányai és besztecerbányai zugszűléseken követ volt (a magyar törvény már magán a zugszűléseken való résztvevést is halállal sújtotta), Murányváralján Szepessyvel, Szuhayval, Farkas Fábiánnal cimborált, Zrínyi Péterrel és Rákócziival is társult a rosszban, levelezésben állt a fő összeesküvőkkel, Zrínyivel, Bory Mihállyal, Balogh Gáspárral, sőt a törökkel is, mikor bátyja a töröknek gyémántos násfát küldött, abban is részes volt, sőt mikor az összeesküvés megtorlása idején rémülten bujkált, még akkor is azt mondta, hogy ha nem lehet meg Korponán, majd meglesz Budán. (Ez azt jelenti, hogy a töröknél, mert hiszen Buda ekkor török kézben volt.) Ezt mind a törvénszék állapította meg róla és büntetésül természetesen halálra ítélte.

Az a király azonban, aki ellen Bory György mindezeket művelte, annyira jó volt, hogy miután esze hatása alatt nagy nehezen rákényszerítette magát arra, hogy a három katolikus főurat és a protestáns alvezérek közül egyet, a legbűnösebbet (Bónist) lefejeztette, több kivégzés aláírására már semmiképpen se volt rábírható. Akiket a pozsonyi bíróság halálra ítelt (mert hiszen ilyen emberekkel és ilyen bűnhalmazsal szemben nem lehetett a halálnál kisebb büntetést alkalmazni), azok kivégzésének aláírását húzta-halasztotta, míg aztán végül megkegyelmezett valamennyinek.

Aztán a pozsonyi bíróság után kinevezett Lipót egy újabb bácsi bíróságot is, hogy a pozsonyi ítéleteket felülvizsgálja. Azt azonban előre meghagyta ennek a bécsi bíróságnak, hogy több halálos ítéletet már ne hozzon, mert elég volt már a vérből. Így aztán éppen a legnagyobb gazemberek, köztük Bory György is, egész szépen megúszták a dolgot. Végül aztán a börtönben ez a másik Bory is katolikus lett és már másfél év múlva (1673. április) még szabadságát is visszakapta, sőt elkobzott birtoka felét is.

Így törekedett az a magyargyűlölő, gonosz bécsi udvar „ártatlan” magyar emberek elvesztésére vagy legalább vagyoni tönkretételére és a magyar földnek idegenek kezére juttatására! (Bár az is igaz, hogy ha az az „ártatlan” magyar ember protestánsból katolikussá lesz, akkor „hazafiaink” azok, akik legjobban kívánják neki a „megérdemelt” akasztófát, s ha nem kapja meg, dühükben ráfogják, hogy „hitezeréje miatt nem akasztották fel”).

Lipótnak erről az egészen az igazságtalanságba átmenő nagy kegyességéről nálunk úgyszólván nem tud senki, mert erre nem tanították a magyar diákokat a történelemórán. Ők még ma is csak azt tudják, hogy a Wesselényi-összeesküvést példátlan kegyetlenség-

gel, vér- és bosszúszomjjal, ártatlan emberek vérpadra hurcolásával „fojtotta vérbe” a bécsi udvar.

Pedig hát még csak azt se mondhatjuk, hogy Bory György és társai „hithagyásuk” miatt menekedtek meg a haláltól s kapták vissza szabadságukat és vagyonukat. Drabik, a fel-ségsértő álprófeta ugyanis szintén megtért a börtönben s őt kivételesen mégis kivégezték, sőt egész komoly adatok vannak rá, hogy még a másik nem főrangú és protestáns kivég-zett, Bónis, is megtért. Drabikról azonban ez egészen bizonyos. Ezzel szemben például a már halálra ítélt Fulló Miklós szintén már 1673 júniusában kiszabadult börtönéből, pedig ő nem tért meg ott se. De azért még vagyona felét is visszakapta ő is.

Egy másik halálra ítélt, Káthay Ferenc, aki szintén nem tért meg a börtönben, még előbb, már 1672 augusztusában engedélyt kapott a császártól, hogy Kassára mehessen. A vagyonát ő ugyan nem kapta vissza, de helyette kapott egész haláláig 800 forint évjáradé-kot a kincstártól. Ez is bizonyára csak azért történt, mert elkobzott vagyonát arra már más-valaki kapta meg s az ragaszkodott hozzá. Évi 800 forint ugyanis akkor olyan nagy pénz volt, hogy kevés köznemes jövedelme volt ennyi évente. Ugyancsak irgalmas bosszút állt tehát ezen a lázadón és törökkel cimborálón a császár. (Széchy Mária évi 1500 forintot ka-pott haláláig, Zrínyi Péterné pedig havonta száz forintot, tehát körülbelül ugyanennyit.)

Nagyidai Székely András, Chernel György, Nikházy István és Bánchy Márton szintén halálos ítéletet kapott a pozsonyi törvényszéktől, mert nemcsak meg nem tértek, hanem felségsértésük, hűtlenségük, lázadásuk, hazaárulásuk (a törökkel való szövetekezés) ellenére a börtönben még csak bűnbánatot se mutattak. A halált mégis elengedte Lipót még nekik is. A szabadságukat azonban ők nem kapták vissza oly hamar. De még közülük is csak az egyikről, Nagyidai Székely Andrásról tudjuk, hogy a börtönben halt meg. De még őt is csak azért érte ez a sors, mert nagyon hamar, már 1672. május 28-án meghalt. Chernel és Nikházy sorsa ismeretlen a történetírás előtt, mert se halálukról, se a kiszabadulásukról nem maradt fenn adat. Bánchyról azonban tudjuk, hogy bár csak tíz év múlva, 1681-ben, de visszakapta a szabadságát ő is.

Még Bory Mihálynál is fontosabb szerepet játszó köznemesi tagja volt az összeeskü-vésnek a már eddig is sokat emlegetett Leszenyei Nagy Ferenc Wesselényi nádornak s még inkább Széchy Máriának házi kálvinistája, egyébként pedig nádori ítélőmester. A sza-bály alól, hogy a résztvevők többnyire önző és jellemtelen emberek voltak, ő se kivétel. Sőt. Hogy Széchy Mária az összeesküvésbe egyáltalán belekerült s ura halála után még sokkal veszedelmesebb összeesküvő lett, mint férje volt, míg élt, annak egyedül Leszenyei Nagy Ferenc volt az oka, mint ezt az összeesküvés történetéből már láttuk, de maga Széchy Mária is hangsúlyozta vallomásában. Wesselényinek magának Bory, feleségének Leszenyei Nagy volt az esze és irányítója. Leszenyei Nagy Ferencről Paulernek ez az ítélete.

„Nagy semmi tekintetben se volt Boryhoz fogható. Birtoka csekély volt, pályáját vár-megyei szolgálattal kezdé — Barsban — mint jegyző és alispánból lett 1660-ban nádori ítélőmesterré. Jellemtelenségben hasonlított ugyan Boryhoz (ezek után nem joggal mond-hatjuk-e azt, hogy az összeesküvők körében a jellemtelenség szabály volt?), de míg Bory önzésében volt valami megdöbbentő, démoni vonás, Nagy Ferencben egy mindennapi, ha-szonleső gazemberrel (!) találkozunk. Boryban legalább megvillant az eszme, hogy más irányt ad az ország sorsának. Nagy Ferenc sosem gondolt másra, mint hogy a legrosszabb esetben is a felszínen maradjon.”

„E célra a természet több adománnyal látta el, melyek jobb használatra lettek volna ér-demeseek. Sima, megnyerő modorral, mely néha a csúszás-mászásig aljasult (bizonyára iga-zi ősmagyar vonás!), tudott alkalmazkodni mindenkihez és ezáltal igen sokszor magához alkalmazta az embereket. Veszélyes, bonyolódott helyzetekben tele volt leleményességgel. Lélekébersége, bátorsága sosem hagyta el, tevékenysége sosem lankadt. Nem hiányoztak belőle nemesebb vonások sem. Jószívú, háládatos, szolgálatra kész volt, amennyiben ön-

magának veszélyeztetése nélkül lehetett s e tulajdonságai nemcsak megyéjében, de az egész országban is számos barátot szereztek neki és ami rá nézve még fontosabb volt, egyengették útját a további előmenetelre.”

Leszenyei Nagy mindenben benne volt, mindennek egyik fő intézője volt az összeesküvésben. Hiszen láttuk, milyen nagy szerepet játszott a mozgalomban Széchy Mária, Széchy Mária pedig tulajdonképpen Nagy Ferencel volt azonos. Leszenyei fő tényező volt Zrínyi és Nádasdy összevesztésében is, se Széchy Mária árulása, esküszegése, sőt az összes szövetséglevél és az összeesküvésre vonatkozó minden iratnak Bécsnek való kiszolgáltatása is az ő műve. Hiszen ő adta át őket, nem Széchy Mária. Láttuk, hogy úrnője akkor, mikor ez ügyben Leszenyeivel Bécs felé haladtak, már Pozsonyban megbetegedett s így nem mehetett vele tovább.

Tehát Nagy Ferenc is épp oly áruló és esküszegő volt, mint a többi, sőt még náluk is jobban. És az árulás és feljelentés után ő is éppúgy folytatta tovább az esküszegést, mint a többi, tehát nemcsak összeesküvő társait, hanem egyúttal Bécset is elárulta azután is, mikor már látszólag Bécs hűségére tért. Ez utóbbiban még túl is tett a többiekén, mert hiszen ettől kezdve mindenben ő lett az események fő irányítója Bécs ellen.

Mikor Zrínyi már bécsi fogságából írt vejének, hogy hagyjanak abba mindent, mert a török nem jön, Rákóczi még akkor is Nagy Ferencről kért tanácsot, hogy mitévő legyen, s Nagy Ferenc — aki arra már személyesen árult el Bécsnek mindent — természetesen nem mint bűnbánó s mint most már Bécs embere, adott neki tanácsot, hanem csak mint okos ember, sőt mint lélekben még mindig összeesküvő. Nemcsak társait árulta el tehát, hanem még Bécset is még most is. Mikor Béccsel beszélt, Bécs emberének, mikor az interesszátusokkal, összeesküvőnek mutatta magát. De hiszen láttuk, hogy Zrínyi és Nádasdy ugyanígy tett.

Igen, mondja erre esetleg valamely „hazafias” jóakarója — mert mégis inkább társaihoz és a hazájához húzott, mint Bécshez. Igen ám, feleljük, de akkor miért árulta el hazáját és társait Bécsnek? Azért, hogy önmagát biztosítsa. A valóság tehát az, hogy Leszenyei Nagy, mint kálvinista, sokkal jobban gyűlölte a Habsburgokat, semhogy a kedvükért elárulta volna társait vagy azt, amit ő a haza ügye és érdekeként fogott fel, de azért se honfitársait, se hazáját, se felekezetét vagy hitsorsosait nem tudta annyira szeretni, hogy a maga érdekeiért őket is el ne árulta volna még annak ellenére is, hogy az eskük egész sorozatával kötötte le már magát mellettük.

Egyszerre kétféle kártyával játszott, a bécsivel is és a kálvinistával is (amely szerinte természetesen a magyart jelentette), hogy mindenképpen csak győzhessen vagy legalábbis bajba sose kerülhessen. Ha azonban tudta volna, hogy nem lesz belőle kára, akkor feltétlenül inkább a felekezetét, illetőleg szerinte a hazáját szolgálta volna, mégpedig ez esetben egészen őszintén, mert hiszen azt hitte, hogy hazája érdeke azonos a felekezetéjével. Szerette tehát hazáját, illetőleg felekezetét, de csak ennyire szerette. Kockáztatni semmit se volt hajlandó érte.

Az a Nagy Ferenc, aki személyesen mutatta be Bécsben a szövetséglevelek eredetijét és más, társait tönkretévő iratokat, tehát elárulta azon társait, akiknek hűséget és titoktartást esküdött, még ezt is olyan ravaszul csinálta, hogy miután Bécsben másolatot készítettek róluk, az eredetiket ismét visszavitte Murányba.

Mikor aztán az interesszátusok már gyanakodni kezdtek rá és úrnőjére, mert mindenki suttogni kezdett az árulásról, akkor egyszerre visszanyerte előttük megingott becsületét azzal, hogy megmutatta nekik a még mindig Murányban, tehát biztos helyen meglevő eredetiket, s ezzel kézzelfoghatóan megcáfolta az árulás vádját.

Katolikus királyának azonban még társainak elárulása után is oly ádáz ellensége maradt, hogy társainak még akkor is azt tanácsolta, hogy fegyverkezzenek és szerezzenek pénzt, mikor már Zrínyi a börtönből írt nekik, hogy nem érdemes folytatni a dolgot.

Mikor aztán Leszenyei Nagy őrizetbe került és vallatni kezdték, senki se tett olyan ki-merítő és őszinte vallomást, min tő, s ezzel ismét csak példátlan jellemtelenségéről tett tanúságot. Nádasdynak például ő volt a legterhelőbb tanúja. De érdekes, hogy ekkor már a maga bűnét se kímélte (s ezzel súlyt adott annak is, amit Nádasdyról mondott). Elismerte, hogy komolyan és teljes akarattal részt vett az összeesküvésben, de „nem megátalkodott gonoszszágból”, hanem csak azért, hogy a nádornak, nádornénak, Zrínyinek és a szövetségeseeknek kedvükben járjon.

„Akartam nekik tetszeni — mondta —, híremet, nevemet, becsületemet náluk öregbíteni.” Később pedig azért tartott ki mellettük, hogy ki ne tudódjék, hogy már elárulta őket. Azt mondta, hogy csak a nádori ítélőmesteri tiszt elérése végett avatta magát a dologba. Még azt is bevallotta, hogy a postarabláskor ő tanácsolta, hogy azok, akik végrehajtják, öltözzenek át rablóknak, hogy az igazi tettesek ki ne tudódjanak.

Mentsége azonban éppen nem helytálló, mert hiszen nem a nádorné irányította őt, hanem ő a nádornét. Mikor már megtört és abbahagyta a hazudozást, még Nádasdy is azt vallotta, hogy Leszenyei Nagy volt az, aki őt az összeesküvésbe belevitte. De még ha az okos és önálló Nádasdyt is protestáns „vitte”, nem pedig az őt, mennyivel inkább ő vitte szegény gyámoltalan Széchy Máriát!

„Valamiben köz voltam, valamit cselekedtem — vallotta Széchy Mária —, azt mind Bory Mihály és Nagy Ferenc úr javallásából és rábeszéléséből cselekedtem. Valamit valahová írtam, őkegyelmék írtatták velem, készen hozták a leveleket előmbé, úgy kellett subscribálnom. Ha pedig magam kezével kellett valahová írnom, azt is vagy maga diktálta Nagy Ferenc úr vagy írva adta előmbé.”

„Az én nevem alatt folytatták ugyan e dolgokat, de azokban is nagyobb részről nem tudtam semmit. Sok okoskodásokkal meggyőzvéen elmémet, úgy vezérlettek, amint akartak, meg is cselekedetek már sok dolgokat, amikor előmbé hozták. Sok betegeskedésem és búsulásim között magammal is jól tehetetlen voltam, nemhogy ezekbe avattam volna magamat, ha őkegyelme mellett nem lett volna és azokra reá nem beszéllett volna. Minek okáért, megvallom, vétettem abban, hogy ezeknek tudtam némely részét és azokat az én váram mellől és nevem alatt folytatták, mindazáltal meg nem jelentetten annak idején őfelségének.”

Ebből aztán láthatjuk azt is, mennyire nem volt igaz, amit Nagy Ferenc jellemtelenségében a maga védelmére felhozott.

A jó (Arany szerint azonban „rettenetes”) császár jóvoltából a dolog vége aztán az lett, hogy nemcsak Széchy Mária maga úszta meg az egész ügyet úgyszólván büntetlenül, hanem mindössze 15 havi fogság után még Leszenyei Nagy Ferenc, a fősátán is. Sőt ilyen előélet után később még Bars megye alispánja is lehetett belőle, s mint ilyen halt meg 1679-ben. A megye köznemessége választotta ugyan meg, de Bécs túrte. Így „irtotta” nálunk a „hazafiakat” az osztrák „magyargyűlölet” a „rettenetes” Lipót alatt!

Amint a Bory családot Mihályon kívül még György is képviselte a felségsértésben, hűtlenségben és hazaárulásban, éppúgy a Leszenyei (vagy lessenyei) Nagy családot is Ferencen kívül még testvérbátyja, Mihály is követte a rosszban, mégpedig oly derekasan, hogy a pozsonyi törvényszék, mely pedig, mint látni fogjuk, ugyancsak nehezen osztogatta a halált, őt is egyenesen halálra tartotta érdemesnek.

Azonban mint a „derék” Ferenc, Mihály is sikerrel megúszta a dolgot s a „rettenetes” császár-király jóvoltából nemcsak a feje maradt a nyakán bántatlanul, hanem hamarosan ő is visszanyerte szabadságát, sőt még vagyonát is. (Pauler, II., 405. o.) Meg kell hagyni, hogy nálunk az osztrák „elnyomás” alatt ugyancsak nem volt veszélyes hűtlenkedni, felséget sérteni és lázadozni!

Így aztán nem csoda, hogy őkseink gyakorolták is ezt a mesterséget derekasan, kivált a kegyes „Leopold” idejében. Wesselényiék után ugyanis rögtön jött Thököly Imre, aztán

pedig (szintén rögtön) az ő mostohafia, II. Rákóczi Ferenc. (Látni fogjuk majd azonban, hogy ez utóbbiak hozzá hasonlóan felségsértő mostohaapja már valóban „rettenetes” volt.)

Mint láttuk, Leszenyei Nagy Ferenc nemcsak Széchy Máriának volt a sátánja, hanem Nádasdynak is. Ő a kálvinisták felé volt Nádasdy összekötője, a lutheránusok felé ugyanezt a szerepet Hídvéghy Mihály töltötte be nála. A szabály, melyet eddig a szereplőkről megállapítottunk, ez utóbbiban is érvényesül. Hídvéghy se volt becsületes ember, csak nagy „hazafi”. A Nemzeti Múzeum egy kézírata, melyet Pauler Illésházy Györgytől származónak gondol, „ördögös, hihetetlen embernek” nevezi, a modenai követjelentések „uomo de pennának”, a toll emberének, tehát képzett embernek mondják, de szintén nem dicsérik. A köznép természettudományos kísérletei miatt ördögösnek és bűbajosnak tartotta.

Egy, a bécsi titkos levéltárban található, Szelepchényinek címzett levelében Majthényi „ein loser Mensch und Schwarzkünstler”-nek mondja, „valójában azonban — jegyzi meg Pauler — csak egy furfangos, ravasz, haszonleső, kevés lelkiismeretű, de merész és ügyes prédikátor volt, ki üzérkedés és pénzkölcsönök által már meglehetősen vagyonra tett szert, Nyitrában és a szomszéd vármegyékben nagy befolyással bírt”.

Pauler adatai alapján azt teszem még hozzá, hogy minden gondolata Hídvéghynek is a felekezete körül forgott és minden csepp vére a katolicizmus elleni gyűlöletből lüktetett. Jellemző, hogy a katolikus Nyitra megyében és éppen ebben az állítólag protestánsgyűlölő világban mégis „nagy befolyással bírt”.

Noha ő is egyik főszereplője volt az összeesküvésnek és egyik fő gyűlölője királyának, már 1672. február 3-án kiszabadult börtönéből, ahol katolikus lett. Lehet, hogy jellemtelenségből, de nem kell szükségképpen ezt gondolni. Az ilyen fanatikus, gyűlölő nagyon tudó emberek többnyire hiszik is, amiért annyira fanatikusak, de a börtön levegője rendkívül alkalmas arra, hogy kiábránduljanak és az övékével ellenkező eszme érveire tárgyilagosan tudjanak hallgatni.

„Nemzetének” és magának jóakarató bécsi „elnyomói”, mikor börtönéből hazabocsátották, még pénzt is adtak neki, hogy felruházkodhassék és adósságait (melyet bizonyára ott Bécsben csinált) kifizethesse. Még vagyona egyharmadát is vissza akarták neki adni. Összeharácsolt vagyona nem kevesebb mint 120.000 forintot ért és a körmönfont ember kivitte, hogy nem a harmadát, hanem a felét kapta vissza.

Hogy eme hős „hazafiak” börtöne is mennyire nem lehetett keserves, azt következtethetjük onnan, hogy Hídvéghyt orvosa öt hónap alatt „csekély” 310-szer látogatta meg börtönében, többek közt olyan „veszedelmes” betegségek miatt is, mint a „fejfájás és búskomorság”, pedig akkor, mikor ezt a bőségesen bő orvosi kezelést megengedték, még bizonyosra lehetett venni, hogy hazaárulás miatt ha fejét talán nem is veszik el, egész vagyonát feltétlenül elkobozzák s így a sok orvosi látogatás a kincstár számlájára lesz.

Hogy mennyire nem volt komoly betegség, mutatja, hogy minden összeesküvő társát túlélte, s csak 1690-ben halt meg, de akkor is evés közben. Gazdag, pénzes ember maradt egész életében.

További tevékeny résztvevője és egyik legfontosabb tényezője volt az összeesküvésnek és Nádasdy egy további összekötője az interesszátusokkal Szenthe Bálint, Nádasdy titkára és kedves embere, később ítélőmester. A szabálynak ő is megerősítője. Szintén gyenge jellemű, értéktelen ember. Pauler azt írja róla (I., 96. o.), hogy „tevékeny, ügyes eszköz, kivált vakondok utakon, de másként jellemtelen, árulkodó, később, mint bíró, hanyag és megvesztegethető”. Tehát ő is ugyancsak szűgyene a hazafiasnak feltüntetett mozgalomnak.

Ha azonban a Habsburg-ellenesség csakugyan hazafiság, hogy lehet akkor, hogy Lipót idejében csak jellemtelen emberek voltak hazafiasok, s különösen, hogy éppen a legjellemtelenebbek voltak a leghazafiasabbak?

Vitnyédy például egyik levelében azt írja, hogy Szenthe felnyitatta az ő egyik levelét, tehát annak ellenére, hogy az igazságszolgáltatás egyik képviselője volt, levéltitkot sértett

meg. Pauler pedig azt mondja, hogy kezébe került Szenthe egyik levele, melyben mint ítélmester bort kér valakitől, mert „különben nem szolgál”.

Ez a Szenthe Bálint is, mint „hazafi”, olyan könnyen megúsza a felségsértést, összeesküvést, hűtlenséget és lázadást, noha mindegyik külön-külön főbenjáró bűn, hogy nemcsak a feje maradt a nyakán, hanem még börtönéből is már hónapok alatt kiszabadult, sőt még ítélmesteri tisztét is újra elfoglalhatta. Úgy ítél továbbra a bűnös magyarok felett, mintha ő maga nem is ismerné az emberi fogyatékossgot, sőt mintha maga is nem lett volna egy ideig börtönlakó, de mindig hitvány és jellemtelen. (Az ő esete igazán szemléltetően bizonyítja, mennyire találó volt a titkos tanácsban Zrínyi ügyének tárgyalásakor elhangzott megjegyzés, hogy Zrínyinek azért nem lehet megkegyelmezni, mert akit Lipót császár csak börtönre ítél, annak a szabadságát és a vagyonát is hamar vissza szokta adni.)

Pedig Szenthe még az összeesküvés elárulásában is hasonszőrű volt „honmentő” társaival, mert Nádasdy — esküje ellenére — nemcsak maga árulta el az összeesküvést Gonzágának, a haditanács elnökének és magának Lipótnak is, hanem Szenthe Bálintot is megbízta ugyanezzel és ő ura megbízásából maga is készséggel tett előszóval „tüzetes jelentést” arról, hogy a felvidéki megyék a törökkel leveleznek. Pedig hát ő is, Nádasdy is örök üdvösségükre esküdöztek ezeknek a gonosz, törökkel levelező megyéknek, hogy titukat soha el nem árulják és ebben a tilos levelezésben ők maguk legalább úgy részt vesznek, mint azok, akiket elárultak és feljelentettek.

De a Felvidéken talán mindenkinél nagyobb „hazafi”, fanatikus katolikusgyűlölő, mindenkinél nagyobb lutheránus és tüzesebb interesszátus volt Baloghy Gáspár, a korponai jegyző s Korpona városában a katolikus terjeszkedési kísérleteknek a legnagyobb akadályozója.

Nagy helyeslője volt a körmöci aranyak elablási tervének is, csak ezeket az aranyakat féltette a pápistáktól, mert náluk szerinte nem jó kezekbe került volna. Ezért amellet volt, hogy ne Rákóczi kezébe kerüljenek, de Barkóczyéba se, akire Rákóczi akarta bízni a dolgot (Barkóczy is katolikus volt ugyanis), hanem az interesszátusok (tehát a protestánsok) megbízottjainak a kezébe.

Mikor jött a megtorlás, a lipótmezei erdőkben bujkált, annyira bűnösnek érezte magát. De a zord idő elől nemsokára behúzódot a városba, ahol egy pincében bújt meg. A korponai protestáns városatyák, hitfelei, még ebbe a pincébe is utána mentek tanácsait kikérni, tehát még innen is tulajdonképpen ő kormányozta a várost. Nagyszerűen láthatjuk belőle, mennyire nem bízhatott Lipót protestáns alattvalóiban s hogy mennyire nem lehetett ezt az összeesküvést, mint a mi történetírásunk kívánja, egyszerűen büntetlenül hagyni, mert hiszen se a francia, se a török nem támogatván, szerinte nem volt veszélyes.

Így aztán Baloghy úgy felháborodott, hogy mivel közben úgyis megbetegedett és nyugodtabb otthonra volt miatta szüksége, a rejtett pincéből egyszerűen hazament a házába. Így aztán 1671. február 8-án elfogták. Sokan még mint már foglyot is pártul fogták, többek közt a pálosok főnöke is (bizonyára azért, hogy a protestánsoknak kedvükben járjon, annyira félt ugyanis tőlük a kolostor). Sokkal több volt azonban a vádlója, mint az egész vidék pestisének.

A bíróság előtt a vádak valóságos árja ellen makacsa tagadással védekezett. Védője azt hozta fel, hogy az ellene emelt vádak töbnyire csak egy-egy tanú bizonyítja, az pedig nem megnyugtató bizonyíték. Arra pedig, amit a tanúk egész serege bizonyított, például, hogy összeesküvő voltával dicsekedett, hogy örömmel emlegette, hogy bizonyos a francia segély stb., azt válaszolta, hogy éppen ez bizonyítja, hogy ártatlan volt, mert ha bűnös lett volna, akkor ilyesmivel nem mert volna nyilvánosan dicsekedni (!).

Világos, hogy az ilyen együgyű védekezés nem használt és halálra ítélték. Azonban ő is, a megtestesült protestáns meggyőződés és öntudat, katolikus lett börtönében s a végén nemcsak a halálos ítéletet nem hajtották végre rajta (láttuk, hogy ezt azokon se hajtották

vége, akik nem lettek katolikussá, hanem a jó Lipót annak örömére, hogy egy tévelygő lélek újra megtalálta az igazságot és az elveszett utat Krisztus egyházába, még szabadságát, sőt jószágait is visszaadta neki már két nap múlva (1671. november 27.).

Mivel a katolikusgyűlölő, fanatikus korponai protestánsok megtérése miatt feltétlenül elcsapták volna a jegyzőségből, Lipót még azt is megparancsolta nekik, hogy csak azért, mert megtért, ne merjék elbocsátani. 1671. november 25-én tette le Bécsben a katolikus hitvallást a jezsuiták templomában s mivel a hajdani büszke, tevékeny ember öreg, tőpörödött, köszvényes volt már arra (ha nem érdek vezette megtérésében, akkor — úgy látszik — a szenvedés és az öregség okozta alázat tette számára lehetővé, hogy rebellis fejét Krisztus igájába hajtsa), a szertartást végző pap megkérdezte tőle, le tud-e térdelni. Hogyne térdelnék le Istenem előtt — felelte, mikor a vérpádon a hóhér előtt mindenképpen le kellett volna térdelnem.

Azok előtt, akik jóakarattal kezelik ügyét, e kijelentése lépése őszinteségét, sőt annak alázatos elismerését jelenti, hogy megérdemelte a halált. Azok számára azonban, akik rosszakarattal nézik a dolgot, cinizmusát bizonyítja.

Érdekből — sajnos — nem érdemes katolikussá lenni, mert az emberek — sajátságos — rosszakarattal szokták nézni az egyedül üdvözítő egyházba való visszatérést. A magyar történetírás különösen. Még a katolikus és tárgyilagos Pauler is eléggé.

Baloghy megtérésében még ő is csak cinizmust lát. Pedig a katolikus papnak csak az őszinte megtérőt szabad bevennie az egyházba, s hogy a protestáns foglyokkal foglalkozó jezsuitáknak is megvolt a józan eszük, élettapasztalatuk, emberismeretük és helyes ítélőképességük, annak megállapítására, ki a színlelő és ki az őszinte, annak feltételezéséhez nincs szükség különös jóakaratra, hanem csak tárgyilagosságra.

Ezekről a jezsuitákról csak akkor tételezhetjük fel, hogy még a legnagyobb katolikusüldözőknek és egyébként is gazembereknek életük megmentése és vagyonuk visszaszerzése érdekében tett „valláscseréjét” is nagy örömmel fogadták, ha bizonyosra vesszük róluk, hogy ők maguk se hittek jobban, mint ezek az álmeztérők, s ők maguk is épp oly önzésből s csak a külső siker és a vele járó dicsőség kedvéért dolgoztak, mint ahogyan ezeket a hitcserélőket is csak az önzés vezette.

Aki a katolikus papságot s különösen a jezsuitákat ismeri, nagyon jól tudja, hogy ez mennyire nem igaz. De megcáfolja ezt az a nagy tekintély is, mellyel — éppen protestánsok, zsidók és hitközönyösök elismerése szerint — a katolikus papság a hívők előtt mindig bírt és ma is bír. Ha ez a papság olyan lenne, mint most feltettük róla, akkor a hívők előtt, akik a legtöbbet érintkeztek velük és így legjobban kiismerhetik őket, már rég elvesztették volna tekintélyüket vagy ez a tekintély ebben az esetben legalábbis egy cseppet se volna nagyobb ma már, mint a protestáns lelkészek presztízse a protestáns hívők előtt. Pedig hogy a katolikus papok, különösen pedig a jezsuiták tekintélye és tisztelete legalábbis azok előtt, akik náluk gyónnak és prédikációikat és konferenciabeszédeiket hallgatják, sokkal nagyobb, mint a protestáns lelkészeké a protestáns templombajárók előtt, azt még a protestánsok is elismerik.

Iványi Fekete László és báró Barkóczy István és Ferenc, szintén elárulták társaikat és megszegték interesszátusi esküjüket. Ezzel tehát már azt is megmondtuk, hogy ők is gyenge jellemű emberek voltak. Igaz, hogy ha az összeesküvés rossz volt (már pedig az volt), akkor nemcsak szabad volt elárulni, illetőleg feljelenteni, hanem kötelesség is s ebben az esetben a feljelentésnek a letett eskü se lehetett akadály, mert hiszen ha rosszra teszünk esküt, az nem eskü, hanem káromkodás. Ekkor nem a megszegés a bűn, hanem az volt a bűn, hogy esküt tettünk s ezt éppen megszegésével tesszük úgy-ahogy jóvá.

A feljelentők jellemét azonban e megállapítással még nem tettük tisztává, mert ez esetben e „hazafiakban” azt kell bűnnek és jellemtelenségnek találnunk, hogy az összeesküvésbe, a bűnbe beleelegyedtek, sőt esküt is tettek rá és kötelezték magukat eltitkolására.

De erkölcsi szempontból egyébként se ennyire egyszerű a dolog, mert a feljelentés a bajtársak elárulását, cserben hagyását, sőt hátulról való ledőlését jelentette, ami mindenképpen jellemtelenség még akkor is, ha nem kötelezzük magunkat esküvel az egymás melletti kitartásra és a kölcsönös támogatásra. Jellemes, becsületes ember, ha belátja, hogy rossz, bűnös dologba keveredett, s lelkiismerete szavára hallgat, mikor abbahagyja, sőt feljelenti, akkor ezt jellemesen, nyíltan, bajtársainak lehető kímélésével és előzetes tudturaladásával teszi, mert érzi — még ha esküt külön nem tett is rá —, hogy a történetek után nemcsak a közjó, hanem irántuk is vannak kötelességei.

A Wesselényi-összeesküvés résztvevői azonban, ahogyan szinte mindnyájan árulók voltak, éppúgy azok, akik árulók voltak, mindnyájan titkos, sunyi, képmutató, önző árulók voltak, e fajtának a leghitványabbjai, akik az árulást is titkon, álnokul, társaikat becsapva és haszonlesésből, nem lelkiismereti kényszerből, hanem egyedül rút számításból, azért tették, hogy lábbal tiporva minden bajtársiasságot, barátságot, szeretetet, sőt a legelemibb kíméletet (gondoljunk csak Zrínyi és Frangepán egymást rágalmazására fogságuk elején), önmagukat biztosítsák, mégpedig eleinte nem is az életüket akarták vele menteni, mert hiszen életükért akkor még nem aggódtak, hanem hogy földi előnyöket, hivatalokat, rangot, anyagi előnyöket (Bory száz aranyat kapott) szerezzenek vele maguknak.

Pálfordulásuk alkalmával társaik elől mindent eltitkoltak, hogy a megtérés, a feljelentés előnyeiben egyedül csak ők részesüljenek, de azok nem, sőt — ami a jellemtelenség legnagyobb foka — előttük továbbra is az összeesküvőt játszották, az összeköttetést velük továbbra is fenntartották, sőt félrevezetésükre még a szövetséglevelek eredetijét is maguknál tartották s mindezt nem is csak azért, hogy árulásukat előttük leplezzék, hanem — s ez a legrútabb bennük — azért, hogy ha mégis lenne a mozgalomnak sikere, ők ennek előnyeiből se maradjanak ki, s a húsosfazék tartalmából ők is még így is részesedjenek. Kettős játékot űztek tehát, hogy érdekeik mindkét részről biztosítva legyenek. Ez bizony a legrútabb jellemtelenség jele, s bebizonyították vele, hogy se hazájuk, se hitük, se elveik nincsenek. Egyetlen elvük az önérdék.

Báró Barkóczy István, mint láttuk már, legendás vitézségű katona volt, ő tehát nem volt átlagember. De az a hibája neki is megvolt, hogy rendkívül önző és hiú volt. Az is jellemző, hogy Baloghy Gáspár azért nem akarta a megszerezni remélt körmöci pénz kézrekerítését rábízni, „mert nagy zshiválynak tartotta”. (Pauler, II., 30. o.)

Pauler róla adott jellemzésében azt írja, hogy a „Felvidéknek, sőt az egész országnak egyik legnagyobb vitéze volt, kinek bátorsága és bizonyos nyers, katonás nyíltsága elfelejteté az emberrel, hogy hiúsága nagy, de esze kevés és éppen semmi jelleme sincs”. (I., 197. o.) Ő is katolikus létére volt összeesküvő, de — mint láthatjuk — a szabályt, hogy az összeesküvésbe csak hitvány magyarok léptek be, ő is megerősíti.

Összeesküvő lett, de mihelyt kinevezik főispánnak, ami hiúságának jól esik, azonnal elárulja az egészet. Nádasdy őt is mind szóban, mind írásban megesküdttette ugyan a titoktartásra, de — mint láthatjuk — árulásának ez se volt akadály. Lehet, hogy elszégyellte magát, mikor főispánná tették. (Ez még szép lenne.) Meghatotta, hogy a jó király még akkor is bízik benne, mikor ő ellene fondorkodik és halálos ellensége.

Ő se azt a tapasztalatot szerezte, hogy Bécsben nem bíznak bennünk, hanem éppen ellenkezőleg, azt, hogy még azokat is főispánokká nevezik ki, akiknek börtönben, sőt a verpadon volna a megérdemelt helyük. Lehet, hogy ettől meghatódva, tehát becsületből, tehát nem rút önzésből szánta rá magát a feljelentésre. Akármilyen vezető azonban, annyi bizonyos, hogy Barkóczy Ferenchez, a legendás magyar vitézhez nem illett ez a viselkedés. Egyik se illett, de az bizonyos, hogy az összeesküvésben való részt vevés még jobban nem illett, mint a feljelentés. Mind a kettőért szégyellhette magát, de a királya elárulásáért, akinek kenyerét egész életébe ette, még sokkal jobban, mint összeesküvő társai elárulásáért.

Világos azonban, hogy a végén ő is kegyelmet kapott, hiszen azt kaptak még azok is, akik egészen királyellenesek voltak, nem pedig csak félig, mint ő, és akik nem katolikusok voltak, hanem protestáns, s annak meg is maradtak.

Jellemző, hogy a katolikus Barkóczy családnak is szintén egyszerre két tagja is szerepelt a rebellióban. Istvánon kívül még Ferenc is. Világos, hogy ő is büntetlenül úszta meg a dolgot.

Nagy szerepet játszottak aztán az összeesküvésben a vakbuzgó lutheránus Keczerék. Hogy Ambrus, Thököly István jószágigazgatója és jobbkeze milyen volt, hogy urának, aki egyúttal barátja és hittestvére is volt, a részegeskedésben és a fajtalanságokban is hű társa volt, tehát az összeesküvők hitványságára vonatkozó már annyit emlegetett szabályt ő se rontja meg, már láttuk. Öccse, Menyhért, Pauler szerint „egy bigott, szenvedélyes lutheránus (milyen lehetett, ha még Pauler is kénytelen magát így kifejezni!), a Felvidéknek leglármásabb, legmocskosabb szájú szónoka, Szamos megyének úgyszólván ura” volt (I., 99. o.).

Ennek a különösen katolikusgyűlölő, forradalmi családnak harmadik tagjáról, Andrásról, azt írja Pauler, hogy a pozsonyi bíróság előtt „alig volt egy a vádlottak között, aki ellen a fiskus annyit felhozott volna, mint Keczer András ellen” (II., 362. o.). „Azt is beszélték róla, hogy amit Vittnyédy tud, azt a Keczer is tudja, de ő mindent határozottan tagadott.” (Tudjuk, hogy a pozsonyi törvényszék működése idején Vittnyédy már nem élt.)

Ő — mondta bíráinak — Wesselényivel szövetségben nem is lehetett, mert hiszen már 1660 óta halálos ellenségek voltak (igen, de arról hallgatott, hogy azért voltak oly ellenségesek, mert az ő összeesküvése százszor túlzóbb volt, mint Wesselényié.) Amit ráfognak — mondta — az nem számít. „Mutassák aláírását, pecsétjét.” Az számít, de azt nem tudják megmutatni. Egyébként is annyi a Keczer, hogy ha valamelyiket terheli is valami, abból még nem következik, hogy ő az a Keczer.

Jó dolga lehetett börtönében, ha ilyen hetvenkedő kedve volt. Bezzeg nem volt ilyen hetvenkedő kedvük a tárgyaláson a kommunizmus „ellenforradalmár” vádlottjainak!

András bátyjának megvolt a magához való esze és ott, ahol a szerénységet osztogatták, ő igen hátul állott. De megvolt a maga esze — láttuk — a többi vádlottnak is. Róluk igazán nem mondhatjuk, hogy ártatlan vagy együgyű bárányok álltak képükben a törvényszék előtt. A ravasz rókák és a vérengző farkasok ők voltak, nem pedig a törvényszék tagjai. Lipót nem is tűrt volna szolgálatában ravasz rókákat vagy vérszomjas farkasokat.

Most is használt Keczer András nagy hangja és fölénye, mert ha bírait, akik lelkiismeretesek voltak, nem sikerült is ártatlanságáról meggyőznie, az akkor is igazság maradt számukra, hogy aki ellen nincs bizonyíték, azt elítélni nem szabad. Kisebb baj, ha a bűnös büntetlen marad, mint ha ártatlan ember bűnhődik.

Így aztán András bátyánk is megúszta a dolgot. Igaz, hogy a többitől eltérőleg a végén ő mégis csak a vérpadon fejezte be életét, de nem ekkor, nem a Wesselényi-összeesküvés miatt, hanem később, Carafa eperjesi „vértörvényszéke” idejében, melyről pedig — mellesleg szólva — a nagy hazafias reklámok közepette mindenki meg van győződve, hogy csak „ártatlan” áldozatai voltak. No hát ha a többi is csak ilyen „ártatlan” volt, mint Keczer András, akkor ugyancsak bűnös „vértanúk” lehettek.

Láthatjuk, hogy Keczer András, akinek elítélésére a pozsonyi „véstörvényszék” még nem talált elég bizonyítékot, már ekkor mennyire megérdemelte volna a halált. Carafával való esete mutatja, hogy pozsonyi felmentése után még Keczer András évtizedek múlva is folytatta a törökkel való cimborálást. Így hálálta meg bírái lelkiismeretességét.

Ami a második Keczert, Menyhértet illeti, ő, mint afféle ügyes, tehetséges Keczerhez illik, még idejében meglógott, de ha elfogták volna, bizonyára ő se lett volna kevésbé ügyes és kevésbé szerénytelen, mint testvére.

A harmadik, Ambrus, szintén a pozsonyi törvényszék elé került. Őt azonban éppúgy, mint urát, Thököly Imrét, úgy tönkretette már a sok ital és fajtalanság, hogy betegen érkezett Pozsonyba s mielőtt bírái elé állhatott volna, meg is halt.

A Keczerék egy késő ivadékát, mint már katolikust és olyan szegénycsületet, hogy anyja mint a budapesti villamos vállalat takarítónője kereste kenyerét, mint tanítványomat fedeztem fel a Horthy-korban. Családja történelmi szerepéről azonban tudomása volt és büszke is volt őseire.

Hogy milyen irányú és mennyire dicstelen volt az a szerep, melyet ősei játszottak, arról természetesen nem volt tudomása. Azt is csak tőlem tudta meg, hogy az ő ősei hajdan lutheránusok voltak. Pedig hát mennyire azok voltak! Szerepük dicstelenségéről azonban kíméletből én se szóltam neki.

A Wesselényi-összeesküvőkkel is úgy volt, mint az életben átlag szokott lenni. Nem annyira a gonoszok bűnhődnek miatta, mint a félgonoszok. Ez az általános jelenség az egyik legfőbb bizonyítéka a másvilági életnek, mert hiszen ha nem lenne másvilág, földi életünk a legkiáltóbb igazságtalanságokkal volna tele. Az igazi gonoszok hidegvérűekkel (á la Keczer András), gátlástalanságukkal és szerencsésükkel többnyire kivágják magukat a bajból (sőt bűnük igen sokszor egyáltalában ki se tudódik), míg a félbűnösök, illetőleg a jobbakaratú megtévedtek, akiket lelkiismeretük és felébredt becsületérzésük nem hagy tagadni, s akiket erkölcsi gátlásaik is zavarnak a hazudozásban, s ezért nem tudnak a rosszban következtetések maradni, áldozatául esnek a földi igazságszolgáltatásnak.

Ezért aztán a Wesselényi-összeesküvésben is úgyszólván csak a katolikus nagyurak bűnhődtek, a protestánsok és a köznemesek tömegei, akik sokkal engesztelhetlenebb ellenségei voltak a fennálló rendnek és az uralkodóháznak, akik minden lelkiismeretfurdalás nélkül készek voltak bármikor a törökhöz állni és ezt nyíltan hirdették is, akik következtetések voltak eljárásukban s ezért az ellenállást még akkor se akarták abbahagyni, mikor már Zrínyi a börtönben volt és a katolikus vezetők már régen bűnbánatot tartottak, nem vagy alig bűnhődtek.

A túlzóbbak, akik tudták, hogy a vérpadot semmiképpen el nem kerülhetik, a felelősségrevonás alól mind áthúzódtak Erdélybe, tehát biztos helyre (Bochkay, Szuhay, Szepessy), s bár annyiban ők is bűnhődtek, hogy halálukig hazátlan földönfutók maradtak, de a többiek sokkal kisebb bűnéhez arányítva ez nem volt bűnhődés. De akik az igazságszolgáltatás kezébe kerültek is közülük, ügyes és szemtelen tagadásukkal és a pozsonyi bíróság szinte túlzó, aggályoskodó lelkiismeretessége miatt nemcsak a halálos ítéletet kerülték el, hanem később (többnyire nagyon hamar) még szabadságukat és legalább részben még vagyoniukat is visszanyerték.

Még az a néhány ember, aki még így is halálos ítéletet kapott, se jutott sose a vérpadra, mert mire végre kellett volna rajtuk hajtani a halálos ítéletet, a jószágos Lipót már megunt a vért s bár hatóságai eleinte szégyellték ezt az egészen az ostobaságig menő nagy kegyességet, s ezért csak húzták-halasztották a kivégzést, de kegyelmet hivatalosan nem adtak, végül mégis csak megjött a nyílt és hivatalos kegyelem is.

Az egyetlen közülük, akiről bizonyosan tudjuk, hogy életét ugyan visszakapta, de mégis börtönben halt meg, tehát haza sose mehetett, Nagyidai Székely András, még a legbecsületesebb és legmérsékeltebb összeesküvők közé tartozott. Bűnös volt ugyan ő is, sőt ugyancsak derekasán részt vett a mozgalomban, de róla mégis fel lehet tenni, hogy inkább elvből csinálta a dolgot mint érdekből, sőt protestáns létére a végén még ő mérsékelte társait, többek közt a katolikus Rákóczi Ferencet is. De — mint átlag az értékeesebb emberek szokták — szerencsétlen volt, igen sok terhelő vallomás hangzott el ellene, ő maga pedig nem tagadott a bíróság előtt, de — mint szintén a becsületesebb emberek szoktak — nem is alázkodott meg.

Bűneihez képest ő is nagyon enyhe büntetést kapott, hiszen nemcsak a már meghozott halálos ítéletet nem hajtották rajta végre, hanem a börtönben is rövid ideig volt. Hogy mégis ott halt meg idegenben özvegyet és öt gyermeket hagyva hátra, míg az igazi gazok és jellemtelenek serege részint buta szerencséje, részint szemtelen hazudozása miatt szinte büntetlenül úszta meg a dolgot, annak nála is csak a korai halál volt az oka.

* * *

A protestáns és köznemesi felkelők között csak egy volt, akin — ugyanazon a napon, mint Zrínyin és Frangepánon, csak hogy nem külföldön, hanem itthon, Pozsonyban — végrehajtották a halálos ítéletet, Bónis Ferenc. Ha az összeesküvők közül valaki, akkor ő ezt meg is érdemeltek, mert a legtúlzóbb, legmakacsabb és legerőszakosabb lázadó volt. Egyébként azonban Bónis is azok közé a lázadók közé tartozik, akiknek rokonszenves, szeretetreméltó vonásaik is voltak. Az összes összeesküvő között azon kevesek közé tartozott, akik nem voltak éredekemberek, nem voltak haszonlesők, hanem elvből cselekedtek és így még bűneikben is lehet őket becsülni.

Érdekes, hogy még az se jutott osztályrészéül, hogy legalább elvbarátai megbecsülték volna úgy, amint megérdemelte. Sajátságos, hogy az a protestantizmus, mely olyan jól ért emberei reklámozásához és nagyjai és „vértanúi” felmagasztalásához, vele alig foglalkozott s ezért a szélesebb magyar közvélemény alig tud róla. Pedig ha a kuruckodó, elvből Habsburg-ellenes és katolikusellenes magyarkodás dicsőség, akkor az ilyen értelemben vett hazafiak sokkal több következetességgel és történelmi igazsággal emelhetnék zászlójukra Bónis Ferenc nevét, mint akár Bocskaiért, akár Bethlenét, akár Rákóczi Györgyét, akár Thökölyét, akár Kossuth Lajosét. Jellem és becsület, következetesség és önzetlenség, igazi hazaszeretet (ha tévesen felfogott is) sokkal több volt őbenne, mint bennük. Igaz, hogy szerencse és tehetség már nem, pedig a történelmi szerephez ez is szükséges.

Bónis jellegzetes magyar ember volt, fajtánk minden jó és minden rossz tulajdonságával. Haszonlesés, éredek, sőt még az óvatosság vagy a hátrafelé kacsingatás is mindig távol állt tőle. Nála ugyancsak nem kellett attól félni, hogy elárulja társait. Szerette a vagyont, enni-inni is igen szeretett, vigadni is, de hogy ezek miatt vagy más érdekért elveit, társait, hazáját vagy felekezetét elárulta volna, arról nála szó se lehetett.

Rosszul szolgálta hazáját és a kereszténységet (keresztény egyébként nem is volt, csak katolikusgyűlölő, mert úgy nevelték, s mert azt hitte, hogy a rosszat gyűlöl, mikor a katolicizmust gyűlöl), de akit és amit szolgált, azt hátsó gondolat és haszonlesés nélkül szolgálta.

Esze nem sok volt, hiszen Pauler egyszerűen csak „a hóbortos Bónis”-nak nevezi (II., 27. o.), bár a „hóbortos” szót már ő is idézőjelben használja annak jelzésére, hogy már kortársai is annak találták és annak nevezték. Ész, ítélőképesség, logika tehát nem sok szorult beléje (hiszen ha e képességekkel rendelkezett volna, akkor nem került volna önzetlen ember létére ilyen társaságba), de igazi magyar ember volt, bátor és becsületes.

A mondottak után csak természetes, hogy azok között, akik a körmöci pénzt akarták felverni, „a hóbortos Bónis” is ott volt. A mondottakból az is következik, hogy azok között volt, akik akkor se ijedtek meg a maguk árnyékától, mikor már Zrínyi a börtönből írt nekik, hogy vége mindennek. Ő még ezután is tábort járt talpasaival és pénzzel, borral, ígéretekkkel jól tartotta őket. Ilyenformán lelkesítette a népet a felkelésre. „Nem mi vétettünk a király ellen, hanem ő vétett ellenünk, megszegvén esküjét.” Máskor meg: „Kurva fia, aki nem jön a német ellen!” A közönségnek természetesen annyira tetszett az ilyen beszéd, hogy azt mondogatták: „Ez az igazi magyar ember! Sok ilyen kellene!”

Igaz, hogy egy Balla Péter nevű katolikus embernek mégis volt bátorsága visszafelelni neki: „Kurva fia az, aki felkel!” Világos azonban, hogy Bónis bátyánkkal se szóban se hangban, se durvaságban nem versenyezhetett, mert erre olyan választ kapott tőle, hogy trágársága miatt még mi se írhatjuk le, noha a most idézett két kiszólását még nem talál-

tuk annyira trágárnak, hogy le ne írjuk. Aztán így folytatta: „Isten engem úgy segéljen, amint kijön a fejedelem (Apafi), mind egy lábíg levágjuk a pápistákat, mert míg azok lesznek, semmi jó sem lesz!”

Látjuk tehát, hogy ha „a hóbortos Bónis” nem is volt jellemtelen, mint a többi összeesküvő, de azért a magyar díszpéldányai közé ő se nagyon tartozott, az bizonyos (mert hiszen aki állami pénzt akar felverni, azt bajosan mondhatjuk becsületesnek). A becsületességen, illetőleg az egyenességen kívül még jó tulajdonságot vagy értéket benne is alig találunk. Mint láthatjuk, a „hazafias” körökben olyan fontosnak tartott úgynevezett felekezeti békére se valami sokat adott. Az észnek, logikának és ítélőképességnek pedig különösen híjával volt.

Pedig siratni való az a nemzet, akit becsületes, de esztelen emberek vezetnek. Jobb lenne, ha az ilyen emberek nem volnának becsületesek, mert akkor nem tudnák megtéveszteni a tömegeket. Szerencsére nem is volt sok becsületes ember azok között, akik Lipót ellen összeesküdtek. A Wesselényi-összeesküvők között még a Bónis Ferencek képviselték az erkölcsi arisztokráciát s bizony még olyan erkölcsi arisztokratájuk is kevés volt, mint Bónis.

Mint a fentiek is mutatják, Bónis bátyánk igazi forradalmár volt, aki — mint a vérbeli forradalmárok szokták — nem tűrt ellentmondást és elveit egyedül üdvöztetőnek tartotta. Aki nem vele tartott, az szemében egyszerűen hazaáruló volt. Terrort fejtett ki környezetében, mint a bolsevisták és mint minden felforgató. A tömegek ugyanis Bónis idejében is épp úgy nem érezték a „felszabadulás” szükségességét, mint a bolsevizmus idejében nem. Ez csak az összeesküvők propagandája volt, melynek azonban az emberek akkor se nagyon dőltek be.

Bónis is találkozott elég olyan felkelő csapattal, mely a terror hatására fegyvert fogott ugyan, de mihelyt tehette, hazaszéledt. Bónis megállítja őket és kérdi tőlük, mitől futnak, mitől félnek. „Ügyünk igaz, megsegít az Isten!” — mondta nekik, talpasai pedig elállták útjukat és a hazavágyó nemesekre ráfogták puskájukat, mert Bónis érvei bizony magukban még éppen nem voltak nekik elegendők.

Pedig hát mindez Zemplén-Abauj vidékén történt, ahol akkor még alig volt más, mint protestáns. Mihelyt azonban a mindig részeg talpasok éjjel álomba merültek, az erőszakkal a sátorlajújhelyi pajtákba terelt, „hazafiságra” kényszerített protestáns nemesek rögtön ott hagyták őket. Nem is lehetett rájuk valami lelkesítő hatással a talpasok erkölcsi színvonala.

Mikor ezt Bónis másnap meglátta, elment vezéréhez, Bochkayhoz, de arra már annak is hűlt helyét találta. Még a felesége se tudta (vagy legalább nem akarta) megmondani, hova, merre ment. A németek gúnyosan azt a hírt terjesztették róla, hogy hordóban menekült és olyan kocsin, melyet vénasszony hajtott, hogy a németek gyanúját fel ne keltse.

„Ah, hová lett! — kiáltott fel Bónis. — Hiszen 1500 talpas volna kéznél!” De aztán így vezér nélkül, még ő se tehetett mást, mint hogy Sztropkóra igyekezett, hogy napá, özv. Pethő Jánosné volt az úr. Útközben azonban a környékbeli nemesek, honfitársai, sőt hitestvérei elfogták, kirabolták és megkötözve átadták a németeknek. Ennyire „lelkesedtek” a „hazafia” célért s ennyire meg voltak elégedve Lipót, a „rettenetes császár” „elnyomásával” még a Felső-Tisza vidékének kálvínistái is.

Így került Bónis bátyánk a pozsonyi bíróság elé, mely természetesen halálra ítélte, mert kit ítéltetett volna arra, ha még őt sem? Pedig hát bírái előtt még ő is nagy hangon jelentette ki, hogy „már eddig is ártatlanul raboskodott s a felség megaléghetnék eddigi fogóságával” (!). Annyira büszke magyar azonban ő se volt és annyira „hóbortos se”, hogy a bíróság előtt ne védte volna magát, sőt még annyira se, hogy védelmére egészen kezdetleges együgyűségeket is fel ne hozott volna.

Azon kevesek közé tartozott. sőt a köznemesek közt ő volt az egyetlen, akin a halálos ítéletet végre is hajtották. Őt is úri módon végezték ki. Bécs annyira különbséget tett a hűtlen, sőt hazaáruló urak és a rablógyilkosok között, hogy a vesztőhelyre Bónist is a szol-

gája kísérte, sőt őt — mint katolikus főurakat — nem is a szolgája, hanem a szolgálói, mert egyszerre kettő is. Ebből arra kell következtetnünk, hogy börtönében is hasonló úri élete és bánásmódja lehetett, no meg arra is, hogy nagy vagyonú ember lehetett.

„A jezsuiták megkísérlették volt — írja Pauler — őt a katolikus hitre áttéríteni, de hasztalan. Ő mint református akart meghalni, bár e hitével sem gondolt sokat végperceiben. Halála nem is volt oly épületes a jámborok szemében, mint bécsi és újhelyi társaié (milyen világosan kimutatja Pauler, hogy ő maga nem tartozik ezen „jámborok” közé, akiknek annyira fontos az istenes vég), sőt voltak, akik azt hívék, hogy mint afféle hitetlen embernek nemcsak élete, de lelke is veszendőbe megy. Ami a bátorságot illette azonban, méltó társa volt Zrínyi Péternek. Negyvenhárom éves volt, mikor kivégezték. Levágott feje még hármát-négyet ugrott a vérpadon.” Tehát még akkor is megmutatta, hogy ő, Bónis Ferenc, akarom mondani, vastagnyakú, kálvinista magyar nemes volt.

Ilyen lett volna Bónis halála Pauler szerint. Egy büszke, dacos, bátor magyar kálvinistáé, akinek a kálvinizmusa — mint ez egyébként nálunk szabály is — nem hitet és kereszténységet jelentett, hanem csak az ellenzékiséget, a katolicizmus elleni dacot, a nemkereszténységet. Ennek a kemény, dacos lelkületnek nagyszerű kifejezője volt levágott feje, mely még leszelve is hármát-négyet ugrott a vérpadon. (Ha ugyan igaz volt, nem pedig csak anekdota a dolog.)

Sokan vannak köztünk, akiknek ez a Bónis tetszik. Éppen nem bizonyos azonban, hogy a történelmi, a valóságos Bónis is ilyen volt. Megbízható adatok vannak ugyanis arra, hogy a jezsuiták megtérítési kísérletei Bónis börtönében se voltak haszontalanok, s a jellemes kuruc a halál árnyékában megtért és Krisztus igazi követője lett.

Lélektanilag éppen nem valószínűtlen a dolog. Kétségtelen, hogy Bónis jellegzetesen magyar kálvinizmusa inkább csak a földhöz, a testi erőhöz, sőt a jóléthez illik. Tulajdonképpen csak az „extra Hungariam non est vita” kifejezője. A halál árnyékában, a siralomházban azonban az effajta lelkület talajtalanná válik. Aki már a halál leheletét érzi és látnia kell, hogy végleg itthagya vagyon, önérzet, büszkeség, erő, egészség, élet, minden, amiben eddig bízott és ami önérzetét és idegei erősségét adta, a nyakát vastaggá tette és egész életének értelmet adott, az az ember már egészen másképpen gondolkodik és sokkal hajlandóbb a keresztnek, az erőtlenségnek, a gyengeségnek, a börtnek, az alázatosságnak, sőt a gyalázatnak az evangéliumát megérteni s életében is megvalósítani.

Megkönnyítette ezt Bónis számára az is, hogy ő alapjában becsületes, igaz ember volt, s bűnei nem aljas érdekből, nem érvényesülési vágyból, nem hitvány haszonlesésből fakadtak, nem csak logikátlanságából, gyerekes lelkületéből és virtuskodásából. Aztán neki életében először most nyílt alkalma eleven jezsuitákat látni, őket közelről megismerni s meggyőződni róla, mennyire más a valóság, mint amit ő addig csak felekezete rágalmaiból ismert.

Bizonyára meghatotta azok jósága, önzetlen szeretete és igazi kereszténysége, akik — mint láttuk — Tattenbach véres holttestétől se féltek s nem restellték a hóhérszolgá tiszteét betölteni körülötte szeretetből azért, mert nem volt más, aki ezt a megalázó és rémes szolgálatot betöltse. (Ha ugyanis ilyenek voltak a jezsuiták Ausztriában, miért lettek volna mások Pozsonyban, azok, akik Bónis előkészítői voltak a halálra, kivált mikor akkor még közös rendtartományt képeztek a magyar jezsuiták az osztrákokkal. Aki tehát közülük tegnap még az örökös tartományokban működött, ma már hozzánk helyezhették.) Fiatalabb korában Pázmány is Grácban tanított.

Bónist is a felebaráti szeretet ilyen hősei látogatták meg tehát börtönében, s magyarázták ott neki azt az igazi tiszta evangéliumot, mely nem dacban, büszkeségben és vastag nyakban áll, hanem ennek éppen az ellenkezőjében, Krisztus bajosan lehetett ugyanis vastagnyakú. Az ő feje aligha ugrott volna még leszélése után is kettőt-hármát.

A jezsuiták eme hősie szeretete annál nagyobb hatással lehetett rá, mert hiszen meglepetés volt számára. Ő ennek a merő ellenkezőjét várta. Lehet, sőt valószínű, hogy ellen-szenve nem olvadt el már az első találkozáskor, de hát Bónis börtöne hónapokig tartott, s az alatt újabb meg újabb látogatásokra és találkozásokra volt alkalom a szeretet e hőseivel.

Azonban nemcsak lélektani érveink vannak Bónis megtérése mellett, mert hiszen amit eddig mondtunk, az nem tényleges megtérését, hanem annak csak a lehetőségét bizonyítja. Hogy Bónis halála előtt katolikus lett, azt három egykorú forrásban is megtaláljuk, többek közt a jezsuita Korneli munkájában. Pauler azért nem fogadja el mégse történelmi ténynek a dolgot, mert van olyan forrás is, mely ennek az ellenkezőjét állítja.

Ilyen Caprarának 1671. május 3-i levele, melyben azt írja, hogy Bónis kálvinista volt és mint kálvinista akart meghalni. De nem említi Bónis megtérését a pozsonyi városi tanács jegyzőkönyvei se. Ezek nem mondják ugyan a megtérés ellenkezőjét, nem is szólnak róla. A velencei követ 1671. május 9-i jelentése is hallgat róla. E hallgatás azonban nem lehet cáfolata annak, amit más megbízható forrás egész határozottan állít. A pozsonyi jegyzőkönyvek hallgatása annál kevésbé, mert Pozsony vezetősége akkor még erősen protestáns volt, érthető tehát, hogy egy protestáns megtérését nem hangsúlyozta.

Az egyedüli nyomósabb érv tehát csak Caprara levele, de még ennek állítását is meggyöngíti az, hogy Bónis meg nem térését Caprara a névével kapcsolja össze. Bónis nevét „de bonis”-nak nevezi, ami jót jelent, s ezért azt írja, hogy inkább „de malis”-nak kellett volna nevezni emiatt. Könnyen lehetséges, hogy Caprara Bónis megtéréséről nem tudott. Ő csak azt tudta róla, hogy ő volt a legvadabb magyar rebellis s ezért még csak eszébe se jutott, hogy még ő is megtérhessen s ezért csinálta a nevéből az említett szójátékot.

Kornelinek, a jezsuitának, állítása azonban döntő érv. Neki alkalmá volt azt, ami történt, rendtársaitól megtudni. Az pedig egyenesen képtelenség, hogy ezt ő hazugul állítaná, de az is képtelenség, hogy rendtársai hazudtak volna neki, mikor ezt állították előtte. Még hiszékenységre se gondolhatunk, mert éppen Bónis nagy kurucsága miatt e tekintetben nem lehetett senki hiszékeny s mint kósza hírt nem fogadhatta el könnyen, hanem utána kellett érdeklődni a dolognak.

Pauler számára azért nem elegendő érv Korneli állítása, mert ő még nagyon a XIX. század egyház-, különösen pedig jezsuitaellenes szellemének hatása alatt állt (láttuk, maga is — minden tiszteletre méltó tárgyilagossága ellenére — milyen jezsuitákat lenéző kijelentéseket tesz). Ezért gondolta azt, hogy egy jezsuita állítása Bónis megtéréséről nem sokat számít.

Pedig hát ma már protestánsok és mindenki tudja, hogy egy jezsuitáról még kevésbé lehet feltenni rosszhiszeműséget vagy valótlan, könnyelmű állítást, mint egy más papról. Egy pap és minden művelt katolikus nem az Egyházra tartja dicsőségnek, ha Bónis vagy bárki más tagjai közé lép, hanem a megtérőre még akkor is, ha a világ leghíresebb embere az illető.

Nekem egy Petőfi, egy Beethoven vagy egy Napóleon semmi az Egyház vagy például Szent Ferenc vagy Szent Teréz mellett. Ha Bónis vagy bárki más megtérésének mégis örülünk, legfeljebb felebaráti szeretetből örülünk, mint az illető, nem pedig az Egyház szerencséjének. De viszont mivel a kényszermegtérés s még inkább az érdekből történt megtérés nem érdem s így örülnivaló sincs rajta, sőt az ilyen megtérőt egyenesen tilos az Egyházba felvenni, szigorúan akkor egyenesen lehetetlen feltennünk, hogy a jezsuiták megtérésről beszéljenek, nemcsak akkor, ha a megtérés nem történt meg, hanem még akkor is, ha megtörtént ugyan, de nem önként és nem őszintén.

De a megtérés hírének illetőleg tévedésre se lehet gondolni, mert ki tudhatta biztosabban, hogy Bónis megtért-e vagy nem, vagy hogy érdekből tért-e meg vagy meggyőződésből, ha nem azok, akik vele börtönében foglalkoztak? Meglehet, hogy Caprara azt tudta, hogy Bó-

nis kálvinista volt, de azt már nem, hogy börtönében megtért. Ezért csinálta nevéből az előbb említett szójátékot.

Világos, hogy az egész életében szitkozódó, káromkodó, duhajkodó, virtuskodó Bónis, aki a katolikus vallást alig ismerte, s talán harminc évvel előbb imádkozott utoljára, pár óra alatt nem lehetett börtönében hívő katolikussá, és nem változhatott meg annyira, hogy a feszületet csókolgatva és a szent olvasót imádkozva menjen a vérpadra, tehát ott még a külsőségekben is (a nézők csak ezt láthatták) úgy viselkedjék, mint például Zrínyi, Frangepán vagy Nádasdy.

Az ilyesmihez szokott katolikus olasz Caprara vagy megbízottja talán abból, hogy mindezt Bónisnál nem látta, következtette azt, hogy nem „de bonis”, hanem „de malis” halt meg, kálvinista módra. A jezsuiták azonban ezt sokkal jobban tudták, mert neki nem a külsőségekből kellett ítélniük.

Ha Bónis nem csavart is olvasót a kezére a vérpaddon (sok katolikusnak született jó katolikus se csavar) s ott nem csókolgatta a feszületet, amiatt a legőszintébben megtérhetett és üdvözülhetett a jezsuiták szerint is. Ezek ugyanis mind csak külsőségek, nem is fontosak, s Bónis egyéniségével egyébként is merőben ellenkeztek. Ha tehát ezeket a külsőségeket nem látjuk nála a vérpaddon, amiatt belül, a lelkében még a legőszintébben megtérhetett, márpedig egyedül ez a fontos. Hogy Bónis mindezzel a vérpaddon nem tüntetett, inkább megtérése őszinte, értékes voltát mutatja.

„Lélek szeretet Isten, és azoknak, akik imádják, lélekben és igazságban kell imádniuk”, nem pedig külsőségekben. Ha Bónis a vérpaddon, a nyilvánosság előtt, melynek többsége egyszerű kíváncsiskodó volt, nem akarta, mert nem tartotta megfelelőnek vásárra vinni azt, ami a lelkében lakozott, az még egyáltalán nem bizonyítja, hogy börtönében nem is ment végbe semmi változás lelkében. Éppen ellenkezőleg azt bizonyítja, hogy ez a belső változás mennyire őszinte és igaz volt.

Arra pedig, hogy ez a belső változás valóban megtörtént, megbízhatóbb, hitere méltóbb, beavatottabb és illetékesebb tanúkat, mint a lelkében történt változást létrehozó jezsuiták, még elképzelni se lehet.

Biztosíthatok róla minden kételkedőt, hogy a jezsuiták, a különösen olyan igaz és derék jezsuiták, akik keresztény szeretetből óraszám képesek foglalkozni egy elesett ember lelkével, olyan emberével, akitől már semmit se várhat, még szóban sem állítja, annál kevésbé írásban azt, hogy megtért az a szegény elesett, ha valóban nem történt meg ez a megtérés.

Igaz, hogy az effajta sikerek dicsőséget jelentenek arra a papra, aki elérte őket és megszégyenülést a protestantizmusra, s ez utóbbira hitbéli meggyőződése, az előbbire emberi gyöngesége és gyarlósága miatt esetleg még egy aránylag értékesebb pap is hajlamos lehet, de ezt az általános emberi gyarlóság még nem hatalmaz fel senkit arra, hogy emiatt nyílt hazugságot is ráfogjon a papra, sőt még arra se, hogy olyan naivságot tétellezen fel róla, hogy a megtérőben haszonlesés és meggyőződés között nem tud különbséget tenni.

Tehát még azt is bajos feltennünk, hogy a jezsuiták az érdekből való megtérést meggyőződésből történőnek látták, nem pedig azt, hogy az egész megtérést egyenesen kitalálják, azaz hazudják. Bónis esetében pedig csak erről lehetne szó, ha Kornelinek nem hiszünk. Ha a jezsuiták rosszabbnak gondolták a protestánsokat, mint amilyenek a valóságban voltak, akkor érveink csak még erősebbé válik.

Bónis meg nem térését illetőleg tehát nem értünk egyet Paulerrel és sokkal valószínűbbnek tartjuk, hogy az az állítólag még a vérpaddon is hármát-négyet ugró dacos kuruc fej, mielőtt lehullott, már magára vette Krisztus igáját. Azonban bár jobb szeretnénk, ha ez az előttünk annyira rokonszenves, jellegzetes magyar nem még halálában is azt a dacot és virtust képviselte volna, mely neki is fő hibája volt, és fajtájának is, sőt az még máig is, úgyszólván minden nemzeti szerencsétlenségének okozója, hanem a felvilágosulást és az erkölcsi felemelkedést, melyet becsületességéért méltán meg is érdemelt, mégis, mivel,

mint láttuk, vannak az ellenkező mellett szóló adatok is és mi elsősorban az igazságot keressük, mégse állítjuk bizonyosra, hogy ez így is történt, hanem a kérdés eldöntését az olvasóra bízuk. Bónis megtérése szerintünk több mint valószínű. Hiszen megbízható kútfő bizonyítja s egy se cáfolja, csak hallgat róla. Talán ez az oka annak is, hogy a protestáns „hazafias” propaganda Bónis mellett olyan feltűnően elmulasztott reklámat csinálni.

Annyi bizonyos, hogy Bónis Ferenc így is, úgy is történelmünknek hibái ellenére is rokonszenves szereplője s fajtánk jellegzetes s ezért nekünk kedves példánya marad. Ha halálában is megmaradt annak, aki volt életében, emberileg akkor is rokonszenves előttünk, ha halála előtt kinyílt a szeme a világosságra és Istentől becsületességéért bocsánatot kapott bűneire. Isten végtelen irgalmát és szeretetét látjuk benne s örvendezünk neki.

A pozsonyi különbíróság Bónison kívül csak egy embert végeztetett ki még, Drabik Miklóst, Morvaországból hazánkba került szláv falusi protestáns prédikátort, azt, akinek már említett, a Rákóczi-ház felmagasztalását és a Habsburg-ház bukását „megjövendőelő” látomásait a híres és korunk kommunistáitól is ünnepelt Comenius ismételtlen kiadta. Ez a mű rendkívül elterjedt volt abban a korban. Még Bercsényi Miklós könyvei között is megvolt. A mű tele van felségsértésekkel és katolikusgyalázásokkal. Drabik ezekért kapta a halálos ítéletet, nem pedig mintha az összeesküvésben vett volna részt.

Ez a protestáns prédikátor egyébként nem is tudott magyarul és még csak magyar állampolgár se volt. (De mint morva is Lipót alattvalója volt.) Idegbeteg, félőrült, hallucináló ember volt, az ő idejében azonban a vádlott elmeállapotának megvizsgálása még nem volt szokásos.

Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy ha Drabikot ma állítanák törvényszék elé, beszámíthatatlanságát akár csak ma is elfogadná a bíróság. Hiszen tényleges lelkész volt akkor is, mikor felelősségre vonták, meg tudta tehát keresni a kenyerét s ha nem látomásairól volt szó, akkor okosan is beszélt, sőt még látomásai valódiságát is bizonyos logikával, tehát értelmesen bizonyította.

Egyébként 83 éves aggyatán volt már, mikor a pozsonyi bíróság elé került, s igazán Isten nagy kegyelme és a jezsuiták nagy sikere volt, hogy börtönében őt is meg tudták téríteni, mégpedig úgy, hogy ezt még Pauler is elismeri, mert valószínű vitathatatlan. De ha a rablátogató jezsuiták még Drabikot is meg tudták téríteni, vajon nem könnyű-e elhinni, hogy Bónist is meg tudták?

A halálbüntetést azonban még így se engedték el neki (amint Bónisnak se engedték el). Láthatjuk belőle, hogy annak az egész sereg protestáns köznemesnek, akiknek elengedték, nemcsak azért engedték el, mert katolikusok lettek. Szinte hihetetlen, hogy ez a félőrült, fanatikus, egész hosszú életében a katolikus „bálványimádás” ellen mennydörgő ember börtönében nemcsak arra lett hajlandó, hogy megtérjen, meggyónjon, hogy katolikusnak vallja magát, hanem még arra is, hogy egész addigi életét, látomásait is megtagadja.

Kivégzésekor külön erre a célra a nagy nyilvánosság előtt odarendeltek két katolikus és két protestáns városi tanácsost, Securius József, szakolcai református orvosdoktort és Kalinka Joachimot, az illavai lutheránus superintendenst, s előttük, mint tanúk előtt nyilvánította ki, hogy kinyilatkoztatásai hamisak és minden, amit a római egyház ellen mondott, valótlan. Drabik a börtönben meg is áldozott, mégpedig természetesen egy szín alatt és Szűz Máriát is segítségül hívta. A vérpardon pedig, a nagy nyilvánosság szeme láttára megcsókolta mindkét mellette álló jezsuita kezét, noha ez természetesen nem volt benne az előre megrendezett szertartásban. A papnak adni szokott kézcsók a hívők részéről éppen azért annyira megtisztelő, mert önként, teljesen az illető kezdeményezésére, sőt sokszor — bizonyára Drabiké is — egyenesen a pap legnagyobb meglepetésére történik. (Nekem is éppen a Rákosi-uralom sötét bolsevista terrorja idején csókolta meg egymás után mindkét kezemet egy nekem meggyónt ávos százados. Se azelőtt, se azután nem tapasztaltam ilyen kettős kézcsókot.)

Igen nagy szegény volt ez a megtérés az akkori protestantizmusra. Úgy próbálták megértőltetni, hogy Drabikról mint köztudomású dolgot, megállapították, hogy teljes életében részeges, eszelős és hazug ember volt. (Igen ám, de míg részeges volt, addig a protestantizmust hirdette. Börtönében és a vérpádon azonban bizonyára nem volt már részeges.)

Tény, hogy Drabikot felekezete hatóságai már régebben felfüggesztették lelkészi állásából, mert posztókereskedéssel és más, lelkészhez nem illő üzletekkel is foglalkozott. (Ehhez volt neki esze.) Hiúságát és tökéletlenségét azt is bizonyítja, hogy a pozsonyi bíróság előtt is hosszú, violaszín ruhában jelent meg, felette fekete palásttal és derekán selyem övvel (hogy ilyen cirkuszokat csinálhatott, egyúttal azt is bizonyítja, hogy börtönében milyen szabadsága volt.)

Mégis joggal kérdezhetjük azonban: Miért csak akkor állapították meg róla ezeket a bűnöket, mikor már katolikus lett? Míg a katolikus hitre térés borzalma szégyene nem érte a protestantizmust, miért csináltak belőle egyenesen európai hírvé embert és felekezetük büszkeségét, akinek látomásait közreadni egy Comenius se tartotta a méltóságán alulinak és amelyek példányait valósággal elkapkodta a protestáns közönség? Miért hitt jövődöléseiben addig minden protestáns annyira, hogy a mű egyik kiadását a másik után érte, s még II. Rákóczi György is főképpen ennek hatására szánta el magát lengyelországi, szerencsétlen hadjáratára?

Drabik nem akkor lett üzér és részeges, mikor a katolikus hitre tért, hanem akkor, mikor még protestáns híresség volt és a Habsburgok és a katolicizmus ellen jövődölt, s bizonyára akkor nyílt meg az esze és akkor emelkedett fel erkölcsileg, mikor katolikus lett. Hisz ezzel egyidőben még azt is belátta, sőt olyan alázatos lett, hogy még nyíltan is elismerte, hogy látomásai, tehát egész élete dicsősége és hírnevének oka gonoszság és ostobaság volt. Ehhez valóban hiúsága legyőzése és szellemi és erkölcsi felemelkedése kellett.

Ami pedig a dolog magyar vonatkozását illeti, érdekes, hogy a magyartipró Bécs a Wesselényi-összeesküvés számtalan protestáns lelkész résztvevője és szítója közül egyetlen magyart se végeztetett ki. Vérpádra közülük kivételesen és „véletlenül” csak az az egy került, aki nem volt magyar, nem is született nálunk és nem is vett részt a magyar összeesküvésben. (De aki nem volt magyar (Tattenbach), akkor is a vérpádra került, ha nem volt lelkész és nem volt protestáns.)

Igaz, hogy protestáns felekezeti művek még Száky János, ekeli lelkészt, aki Drabik követője volt és Suri Lőrinc prédikátor özvegyét, akiket Komáromban 1671. szeptember elsején állítólag szintén kivégeztek, szintén a protestantizmus, sőt a magyarság vértanúinak tekintik, sőt annak tartják még Eötvös Jánost és Szuhay Gáspárt is, akiket Szendrőn húztak karóba. Ámde ezek egyikének se volt semmi köze nemcsak a hazához agy a protestantizmushoz, hanem még a Wesselényi-összeesküvéshez se.

Drabiknak se volt, de őt legalább ugyanaz a pozsonyi különbíróság ítélte halálra, amely az összeesküvőkön ítélkezett. Szákyt és társait azonban nem ez a bíróság ítélte el. Nekik tehát még ezen a címen sincs semmi közük ehhez a „hazafias” mozgalomhoz. Ha igaz, hogy ők is halállal lakoltak, feltétlenül meg volt rá az ok, de ez az ok semmiképpen se volt politikai, annál kevésbé hazafias vagy vallási.

Pozsonyban se vallási okok miatt kerültek törvényes eljárás alá a vádlottak, hiszen éppen az a két ember, akit kivételesen kivégeztek (Bónis és Drabik), már katolikusok voltak, mire kivégezték őket. Eötvös Jánoséknak vagy Szákyéknak nyomuk sincs a Wesselényi-összeesküvés történelmében, illetőleg annak kútfoiben. Róluk Pauler semmit se tud. Látuk, hogy nőket ebben az az ügyben egyáltalán nem is végeztek ki, még a főbűnös Zrínyi Péternét és Széchy Máriát se, sőt még csak börtönbe se zárták őket. Hogy végezték volna ki tehát emiatt Suri Lőrinc prédikátor özvegyét?

Ha ők vagy Szuhay Gáspár politikai bűnösök lettek volna, akkor nem Komáromban vagy Szendrőn, hanem Pozsonyban kerültek volna ítélet alá. Pozsonyban egyébként is lefejeztek, nem pedig karóba húztak, de még így is csak mindössze két embert, noha a bíróság sokat ítélt közülük halálra.

Még az is lehetséges, hogy Száky, Suri, Eötvös és Szuhay esete teljesen légből kapott, de ha kivégzésük valóban megtörtént s ráadásul még kerékbetöréssel, akkor mind a kivégzés helyéből, mint módjából nyilvánvaló, hogy a bűnük nem politikai bűn, tehát nem „hazafiság”, hanem közönséges bűntény lehetett, ők maguk pedig közönséges gonosztevők. Protestáns lelkész és lelkészné is lehet ugyanis közönséges gonosztevő, s lehet az természetesen katolikus pap is, sőt még jezsuita is. Ádám ivadékaik ugyanis már csak olyanok, hogy minden lehetséges róluk. (Csak az nem, hogy a saját fejüket leharapják.)

* * *

Szepessy Pál és Szuhay Mátyás, két felsőtiszamelléki tekintélyes kálvinista köznemest jelenti e két név, akik a Bóniséhez hasonlóan nagy és túlzó szerepet játszottak az összeesküvésben és az azt követő lázadásban. Ők is azok közé tartoztak, akik nem ijedtek meg mindjárt, nem juhászkodtak meg, hanem a végsőig kitartottak s bár sikertelenül, de viselkedésükkel a többi résztvevőbe is bátorságot akartak önteni. Nemcsak szerepük, de a jellemük is hasonló volt Bóniséhez. Ők se voltak ravasz számítók, sem haszonlesők vagy álnokok, mint a többiek. Ők ketten okosabbak és ügyesebbek is voltak Bónisnál, a szomorú véget ért kurucnál. Ők még idejében Erdélybe menekültek és a bujdosók vezetői lettek. Mint bujdosók haltak is meg részint kénytelenségből, részint mert kemény nyakukat később se akarták meghajtani.

Azonban, hogy erkölcsileg mennyire gyöngye lábon állt ez a „hazafias” mozgalom és mennyire semmi oka sincs arra a magyarság javának, hogy vele magát azonosítsa vagy bukását fájlalja, azt csak az mutatja igazán, hogy még ezek a köztük legtöbbit érők is, akik legalább nem pénzért magyarkodtak és bizonyos következetesség és önzetlen eszménység is volt bennük, szintén csak olyan jellemek voltak, hogy még ők sem állíthatók követésre sem az ifjúság, sem átlag a magyarság elé.

Láttuk ezen állítás igazságát már Bónison is, mert láttuk, hogy hitetlen, vallástalan, hóbortos volt, szerette az evés-ivást, káromkodott veszettül, mosdatlan szájú volt, vallásilag türelmetlen és végtelenül tudott gyűlölni. Csak azért látszik tehát még ő is annyira meggyőzőnek, mert társai egészen alantasak voltak s belőlük még a meggyőződés és az önzetlenség is hiányzott.

Míg Bónis maga a megtestesült emberi gyarlótság, s mentsége, hogy esze helyett csak szíve volt (de nem a pápisták és nem az uralkodóház számára!), a többiekben az önzéstől vezetett ész nyomott el minden nemes érzelmet, köztük még az adott szó szentségét, a barátságot, a hazaszeretetet és a vallási meggyőződést is.

Négyesi Szepessy Pál és szuhafői Szuhay Mátyás se volt külön, mint Bónis. Az utóbbit Pauler így jellemzi: „Szuhay Mátyás egyiket volt a Felvidék legtekintélyesebb embereinek és tekintélyét nem családjá fényének, bár az egyike volt a legrégebbieeknek Abaújban, nem is birtokai nagyságának, mert amiye volt, azt már régen jóformán elköltötte, hanem tehetségeinek és szilaj erélyének köszöné. Az utolsó pozsonyi országgyűlésen, mint megyéjének egyik követe, vezére volt a protestáns ellenzéknek és a közpályán minden fellépésében mindig a legtúlzóbb pártnak volt nyers erélyű szónoka.”

„Senki se volt alkalmasabb ellenvéleményt letorkolni, mint ő, de mert e prepotens magaviseletét még az udvarral, a leghatalmasabbal szemben is megtartá, még azok is, akiket sértett, bizonyos tisztelettel viseltettek irányában. Szuhay azonban nemcsak a nyelv embere volt. Egyike volt ő a keveseknek a Felvidéken, akik sereget láttak, rendes háborúban részt vettek és a tábori életéről fogalommal bírtak.”

„Már I. Rákóczi György magyarországi hadjáratában becsülettel szolgált (tehát már akkor is rebellis volt). II. Rákóczi György idejében pedig egy ideig kállai várnagy volt és a lippai csatában, melyben a fejedelem 1658-ban a törököt megverte, a balszárnnyat vezette. Szuhay érezte és azt nem is titkolta, hogy különb ember környezetének legnagyobb részénél, mi nem növelte barátainak számát.”

„Maga Wesselényi egyszer, a régi időben, 1651-ben, ezt írta róla: ”Nem hiszen, Hektor vitézebbnek, Salamon bölcsőbbnek, Nagy Sándor qualitativusnak tartották magukat ökegyelménél” és gyanúsítá, hogy azért nyughatatlan, mert „mindenét elfenekelvén, gondolja, ha háború lehetne, talán kapdoshatna valamit”. (Tehát még ő se annyira önzetlenül volt a lázadás híve, mint gondolnánk.)

„Lorántffy Zsuzsanna se bízott benne (pedig ez már igen sokat jelent, mert ő bizonyára nem kálvinistaságát és Habsburg-ellenességét kifogásolta), fiának végső küzdelmeiben írván felőle: „Én félek ezen embertől!” „De a következtetés megmutatta, hogy a gőgös, hányaveti embert nem önző célok, hanem szigorú protestáns vallásosság és a szabadság rendületlen szeretete vezérlé.”

Tehát Szuhay, a mozgalom talán egyik legérdekesebb és legtiszteltemértőbb alakja se volt annyira fenéig tejfel, mint (kivált most már az idő távlatából) első pillanatra látszik. Nem önző és nem számító, elszánt, bátor és tehetséges, de elbizakodott, hányaveti, könnyelmű (másképp nem lett volna torkig adósságban), erőszakos, nagyszájú és uralomra vágyó, aki vetélytársat nem tűrt a hazaszeretetben és a haza szolgálatában. Tehát ő is csak anyagiak tekintetében volt önzetlen, de a hiúságban és a dicsőségvágyban már nem. De a hatalom szeretetében sem. Sokat — de ugyancsak nem jót — jelent, hogy ő, a legnagyobb kálvinista, még Lorántffy Zsuzsannának, a másik legnagyobb kálvinistának is ellenszenves volt, sőt egyenesen félt tőle.

Most, hogy azt is megtudtuk már, hogy mire a mozgalomban részt vett, arra már egész vagyonát „elfenekelte”, más a hazafiságát se láthatjuk annyira tündöklő fényben, mint ennek ismerete nélkül gondoltuk. Könnyű volt a hazáját elhagynia annak, akinek nem volt itthon már semmije, amit elhagyjon. Nemcsak honszerелеmből választotta tehát a bujdosás keserű kenyerét. Hiszen ha itthon maradt volna, öregségére így is csak ínségre jutott volna. Még a bujdosásánál is kevesebb lett volna ez egy olyan embernek, akit senki se szeretett, mert önteltségével és fölényeskedésével mindenkit magára haragított már és aki megalázkodni, más segítségét elfogadni, sőt kérni, sose tudott, mert mindig lovon járt.

A rosszmájú ember ennek láttára arra gondol, hogy nem azért bujdosott el, mert nem tudott, nem akart rabházában élni, hanem azért, mert a bujdosásban továbbra is vezér maradhatott, s ebből meg is élhetett, míg ha marad, börtön, sőt bitó várt volna rá.

Talán magába a mozgalomba is elsősorban azért kapcsolódott bele s különösen olyan túlzó szerepet azért vitt benne, azért képviselte benne annyira a meg nem alkuvást, mert vagyoni viszonyai miatt neki minden inkább kívánatos volt, mint a béke. Ez szégyent és reménytelenséget jelentett számára, míg a változás és a hadiállapot szerephez juttatta s még hozhatott is neki valamit. Egyébként a természete is olyan volt, hogy nem tudott nyugton maradni. Tevékeny volt, szerep kellett neki, mégpedig vezető szerep és ezt csak így érthette el.

Szuhayék olyan időben éltek, mikor a magyarság mindenhova kívánczozott, csak a török uralom alá nem. Hiszen sose sanyargatta a török a magyarságot annyira, mint éppen ebben az időben, Nagyvárad és Érsekújvár elfoglalása után s mikor Erdélyben is az ő teremtménye volt a fejedelem s annyira ügyefogyott, hogy úgy bánhatott vele, mint a kutyájával. Tudták a nyugtalankodók ezt nagyon jól.

Szepessy a németet „a nemzet kebelén táplált kígyónak” mondta. A harmadik bujdosó vezér, Petróczy is azt szokta mondogatni, hogy „inkább bármiféle ördög alatt, mint a német alatt”.

Petrőczy „németjein” természetesen katolikusokat kell érteni, mert hiszen ő nem is kálvinista, hanem lutheránus volt, tehát hitfelei németekből álltak, csak persze nem pápista németekből. Szuhay és Szepessy meg azt felejtette el, hogy Bécsből sokkal több pénz jött hozzánk, mint ment tőlünk Bécsbe, tehát — legalábbis ami a „táplálást” illeti — éppen nem lehetett a németre panaszkodni.

Ugyanaz a Szepessy azonban, akinek szemében a német „a nemzet kebelén táplált kígyó” volt, a törököt „a nemzet vérét szopó telhetetlen medvének” nevezte. Hogy tehát ő és társai ráadásul még adót is kínáltak az amúgy is vérüket szopó medvének (pedig egy medve ugyancsak sok vért tud kiszopni, kivált mikor nemcsak hatalmas medve, hanem ráadásul még „telhetetlen” is), s hogy egyenesen őt akarták uruknak vagy legalábbis „védőjüknek” (?), az olyan ellentmondás vagy talány, melyet csak akkor érthetünk meg, ha Szuhay és társai „elfenekelt” vagyonát is számításba vesszük. Csak így érthető, miért kellett őnekik feltétlenül változás még akkor is, ha ezzel akár „bármiféle ördög” uralma alá kerülnek is.

Így aztán halála keserves órájában is inkább sajnáljuk, mint tiszteljük azt az öreg Szuhayt, akiről az vagyon megírva, hogy mikor Barkóczy István hajdú, mint bujdosót, 1677-ben meglepték és körülvették, közük rohant és azt mondta nekik: „Én Szuhay Mátyás vagyok!” (Látjátok, még most is a nagy önértetet és önteltséget, mellyel mindenkit ellenségévé tett?) „Hadd menjen ősz fejem veszendőbe az ügyért. És habár egy pipa dohánnyal vásárolhatnám meg életemet, nem kell!”

Inkább az elhibázott élet még ekkor is büszke szava volt ez, mint a meggyőződés és a hazaszereteté. Aki eltékozolta őseitől öröklött vagyonát, hazájából is el kell bujdosnia s végül nincs, ahol fejét lehajtsa, az így kénytelen már a végén beszélni. De hát még ilyenkor is jól esik az embernek, ha a szürke valóságot azzal leplezheti, hogy a hazája és az elvei miatt jutott ide, nem pedig emberi gyarlóságai miatt. Pedig hát láttuk, hogy Szuhay Mátyás uramnak ezt a sorsot már egy negyed századdal előbb megjövendölte Wesselényi Ferenc nádor.

A negyedik nevezetesebb bujdosó, Kende Gábor is hazáját emlegette hontalansága öregségében, de aztán mégis kitört belőle az igazság és megtörtén így fejezte be hazafias szólamait: „Talán Isten nem nézi bűneinket és még az egyszer könnyörölni fog rajtunk”. Igen, „bűneink” okozták ezeket a lázadásokat és összeesküvéseket, nem pedig erényeink vagy hazafiságunk.

Szuhay mellett a másik leghíresebb, legtehetségesebb és nem jellemtelen mozgalmi alvezér a szintén bujdosóvá vált Szepessy Pál. Őt még jobban dicséri Pauler, mint Szuhayt. Szerényebb, csenedesebb ember volt nála s talán még nála is nagyobb református. „Midőn a felvidéki megyék 1662-ben az országgyűlés cikkelyeit goromba üzenettel a császárnak visszaküldték, Szepessyt választák követül” — írja Pauler. Mert ha felekezetéről volt szó, akkor ő mindenre kapható volt. (Érdekes, hogy a négyesi Szepessy család, melynek neve nem a szász Szepességre, hanem a Debrecen határában levő, ma már csak pusztá „Szepes”-re utal, ma már rég katolikus, egyik ága bárói rangra is emelkedett s belőle való a híres pécsi püspök, akinek szobra ott van a székesegyház előtt.)

Nem válik becsületére Szuhaynak, hogy amint Lorántffy Zsuzsanna félt tőle, Szepessy se szerette. (Pauler, I., 101. o.) Az viszont meg Szepessynek s vele a kálvinizmusnak és a kuruckodó hazafiságnak nem válik valami nagy becsületére, hogy még ez a köztük legfeddhetetlenebb és felekezetét annyira imádó Szepessy is azok között szerepel, akik ellen, mint láttuk már, az erdélyiek követei az eperjesi gyűlésen amiatt emeltek panaszt, hogy Debrecen lakóitól szabadalmaik ellenére „vámot zsaroltak”. (Pauler, I., 152. o.)

Akik tehát Bécs ellen törvénysértései miatt feljogosítván érezték magukat a fegyveres lázadásra, azok közül még ez a legfeddhetetlenebb is nemegyszer százszorta jobban megszegte azokat a törvényeket, melyek megsértését csak Bécs részéről vette észre. Mégpedig

Bécsnél kissé becsületbeavágóbb törvényeket szegett meg. Emiatt kénytelen vagyunk egyenesen azt hinni, hogy szerintük a törvényeket csak a királynak kellett megtartania, de Szepessy Pálnak és társainak nem.

Szepessy Pál is megbűnhődött, amiért — elsősorban felekezeti előítéletből — nem kellett neki törvényes ura és koronás királya, hanem azt hitte, hogy még Lipótnál is jobb, kegyesebb és igazságosabb urat talál majd magának. Ő maga ment újra meg újra követségbe a törökhöz és adott el ott minden magyar becsületet. Még azt is megígérte, hogy a „magyar fegyver ezentúl nem fog többé gátat szabni a töröknek”.

Azonban hiába alázták meg magukat ennyire a lázadók, hiába hangsúlyozták, hogy a „nagyvezér köntösét, melyet már egyszer megfogták, nem akarják ismét elbocsátani, hiszen aki a fényes portához folyamodik, siralmas orcával el nem bocsáttatik”, hiába képviselte Szepessy a bujdosók ügyét oly tekintéllyel és annyi ésszel, hogy a császár portai követe azt írta róla haza, hogy „alig ismertem még vakmerőbb embert, kinek meglehetősen ékesszólás mellett annyira helyén volna az esze és annyira tudná tenni azt, amit tenni szükséges” (Beris jelentése 1671. július 20.), hiába csókolta meg Petróczyval együtt (ők a Béccsel szemben annyira büszke, nyakas magyarok!) még a lábát is a nagyvezérnek (de szégyellném őket, ha kuruc volnék!) (Pauler, II., 429. o.) nem volt irgalom számukra, se segítség, mert a török portán még azt is a császár követe szabta meg, hogy a nagyvezér mit válaszoljon kérelmükre.

A császári követtől való félelmében a nagyvezér még fogadni is csak éjszaka merte volna őket, padig bizonyára nehezebb esett emiatt éjszakai nyugalomát megzavarni. Máskor meg ugyanezen okból örmény szerzetesruhába kellett öltözniük, mikor a nagyvezér előtt megjelentek. A hajdan annyira büszke magyarok még erre is kaphatók voltak, de — sajnos — mégis hiába!

Ahogy a büszke napkirály, XIV. Lajos, 1671. június 24-én (Zrínyi és társainak feje ugyanez év április 30-án hullott le) azt írta Lipótnak, hogy „a magyarok nagyon igazságosan bűnhődtek undok bűneikért (qui ont été si justement punis de leurs detestables crimes)”, sőt még azt is felajánlotta neki, hogy még Gremonville-t is „példásan megbünteti”, ha a császár bizonyítékokkal szolgál neki, hogy bűnös volt a magyarok bízgatásában (Oeuvres de Louis XIV., V., 479. o.), éppoly vesszőfútnak voltak kitéve rebellis véreink keleti szövetségesünk részéről is.

A nagyvezér azt üzenté az egi és váradi basának, hogy ne tartsák maguknál a magyarokat, hanem küldjék vissza az „átkozott fajt” oda, ahonnan jöttek. (Pauler, II., 425. o.) Apafinak meg azt íratta, hogy „ama zsványokat, akik a két császár között békét (a török tehát épp oly „lelkes” híve volt a békének, akár a mi kommunistáink) rablásukkal megzavarják és akik, mint mondják, hozz menekültek, nála oltalomra találtak, azonnal kergesse el”.

Igaz, hogy ugyanakkor titokban épp az ellenkező parancsot is kiadta, de ez itt most nem fontos. Most idézett levele megírása után XIV. Lajos is még jobban szította és támogatja a magyarok „utálatos bűneit”, mint azelőtt, és ha a török szívből, de titokban jobban húzott a magyar bujdosókhoz, mint a kereszténység érdekeit védő császárhoz, az természetes és bizonyára nem a bujdosóknak válik becsületükre vagy Apafinak, hanem a keresztény császárnak.

A lényeg az, hogy hivatalosan a törökök is, a franciák is szégyellték a magyar lázadók támogatását és hivatalosan a „zsványok” és az „átkozott faj”, illetőleg az „undok bűnösök” címet adták a mi dicső vértanúinknak és hazafias hőseinknek még azok is, akik szövetkeztek, illetőleg titkon cimboráltak velük. Ezt a megállapításunkat stílszerűen egészíti ki az, hogy harmadik bűntársuk, Apafi, meg mint „futott magyarocskákat” fitymálta őket a porta előtt, tehát még csak nem is Bécsben. (Angyal Dávid: Thököly Imre, I., 67-68. o.)

Nagyon tanulságos, hogy éppen Szepessy Pál volt az, akinek kortársai a „nagypipájú, de kevés dohányú Pál” nevet adták s róla terjesztették aztán ki ezt a magyar sorsot és ma-

gyar jellemet oly jellegzetesen, de egyúttal oly lehangolóan kifejező mondást átlag minden magyar nemesre. Pedig láttuk, hogy Szepessy Pál nemcsak becsületes ember volt, hanem ügyes, okos, tehát tehetséges és bátor is. De — sajnos — nyugtalan, dacos és elégedetlen is volt, aki jobb sorsot akart a nemzetnek és magának annál, ami volt és természetesen sokkal rosszabbat kapott. Hogy nagy pipájához mindig kevesebb lett a dohánya, annak egyedül ő volt az oka. Semmiképpen se háríthatjuk a felelősséget ezért a „németre”.

Az ember hajlandó lenne csodálkozni, hogy olyan büszke, kemény, vastagnyakú és dacos magyar nemesek, mint Szuhay, Szepessy, Petrőczy és Kende, képesek voltak a hazátlanságot vállalni és bujdosóvá válni, batárcsuhába bújni, megalázóan éjszaka lopózni a nagyvezér elő kihallgatásra, ott a földre borulva a tőlük szívből megvetett török „medve” lábát csókolgatni, mintsem egy katolikus Lipótnak, az egész kereszténység fejének, hosszú évszázadok óta császárok ivadékanak engedelmeskedni. Ezt nem bírta elviselni kemény nyakuk, azt bírta.

Ennek a sajátságos jelenségnek is ugyanaz az oka, ami annak, hogy II. Józsefnek, noha nyíltan eltörölte a magyar alkotmányt, amit egy más Habsburg se tett meg, a megyéket is eltörölte, amit szintén nem tett se előtte, se utána egy más Habsburg se, németesített (ezt is egyedül csak ő csinálta, noha a magyar közvélemény ezt másként tudja), igazi és nyílt „Gesemmtmonarchie”-t csinált stb., kora magyar hazafiainak ellenszenvét mégse sikerült magára vonnia, legalábbis annyira semmiképpen se, mint amennyire Lipótnak sikerült, sőt éppen ezek a hazafiak hangsúlyozzák legjobban, hogy ő a „legrokonszenvesebb Habsburg” előttük.

A magyar függetlenségen, alkotmányon és nyelven kívül ugyanis ő még a pápának és a papoknak is ellenségük volt, s e nagy és Habsburgban különösen ritka érdeméért nemcsak megbocsátják neki nemzetünk ellen elkövetett összes bűnét, hanem kora kurucai a kétfejű sást még templomuk tornyára is feltették tiszteletére.

Aztán Hitlerért is mennyire lelkesedtek ugyanezek a kuruc magyarok! Pedig hát Hitler is német volt, mégpedig egy kissé jobban, mint a Habsburgok, akikről éppen Hitler állapította meg, hogy a német faj legnagyobb ellenségei voltak. Hitler a magyar függetlenséget is sokkal jobban elnyomta, mint bármely Habsburg, pedig hát nem volt se koronás, se koronázatlan királyunk, s így a legkisebb törvényes joga se volt hozzá. Az ország határaitól is sokkal messzebb vitte harcolni fiainkat, mint bármely Habsburg, és sokkal nyíltabban nem magyar célokért, mint ők.

De a magyar közvélemény, irodalom és sajtó teljes támogatását és — a zsidókat kivéve — rokonszenvét bírta mindaddig, amíg hatalma volt, sőt most is, mikor már nem hatalom, legfeljebb közönyös előttünk minden bolsevista propaganda ellenére is, de gyűlölni szívből és igazán most se tudjuk (csak a zsidók és a kommunisták), mert hát ő se hagyta magát a papoktól dajkálni és ez minden magyarelles bűnét feledtetni.

De Sztálin és Rákosi Mátyás se tudta (és ha tudta, akkor nem a magyar függetlenség elnyomása miatt tudta) maga iránt a magyar népben annak a gyűlöletnek még egy századrészét se felkelteni, melyet a Habsburgok elleni protestáns hírverés fel tudott kelteni, de különösen fel tudta kelteni abban a magyar kálvinista lelkészi karban, mely addig, míg a hatalom nálunk Habsburg kézben volt, mindig elől járt nálunk az ellenzékiességben, lázadásban, rebellióban, s „szabadságért” való küzdelemben.

Most ők egyeztek ki, ők békéltek meg a leghamarabb a kommunista rendszerrel, tehát az orosz uralommal. Iskoláikat, szabad sajtójukat addig, míg Habsburgok álltak az ország élén, a világ minden kincséért se adták volna oda az államnak, annál kevésbé a katolikusoknak. Most önként odaadták az orosz uralom alatt álló kommunista államnak. Püspökeik a legszorgalmasabb kiszolgálói lettek akár rádiószereplésben propagandacélból, akár békegyűléseken való megjelenésben, akár külföldi kongresszusokra való utazgatásban, s ott an-

nak bizonygatásában, hogy nálunk nincs vallásüldözés, sőt a rendszer „az egyházakat” a legnagyobb megbecsülésben és támogatásban részesíti.

Még azt se győzték eléggé hangsúlyozni, hogy tulajdonképpen az az igazi kereszténység, amit a kommunisták csinálnak, nem pedig az, amit eddig „az egyházak” csináltak, mert a felebaráti szeretetet és az evangélium előírta, igazi egyenlőséget az emberek között csak ők valósították meg. Buzgón gyakorolták azt az „önkritikát” is, hogy mindezt eddig azért nem akartuk tisztán látni, mert önzők, bűnösök és az urak szolgálói voltunk és az volt maga az egyház is és örülnünk kell neki, hogy ez ma már nincs így. Mindazt, amit a kommunizmus megcsinált és csinál, az egyházaknak kellett volna már régen megcsinálniuk.

S tették mindezt ugyanakkor, mikor a sok protestáns kulák, jómódú kereskedő, iparos és értelmiségi állásától, keresetétől és vagyonától megfosztva, nincstelenül még lakásából is kiteve és még lakóhelyéről is elhurcolva nyomorgott és azoknak még rosszabb sorsától rettegett, akik a börtönökben őreik brutális bánásmódjától és megaláztatásaitól kínlódtak.

A Habsburgok sose vettek el tőlünk még egy hold földet se. Se ez egyénektől, se a protestáns közösségektől. Ha azonban néha egy-egy templomot vagy iskolát visszavettek, akkor küldötteik évtizedeken át járták a külföldi protestáns udvarokat üldözésük miatti panaszokkal (ők kaptak hozzá útlevelet, illetőleg akkor nem is kellett az ilyesmihez útlevél, olyan nagy volt az „elnyomás”), itthon pedig botrányba fulladtak országgyűléseink „sérelemeik” „szerény” előadása miatt. Igazságtalan elnyomásuk emléke epeömlést okoz, engesztelhetetlen gyűlöletet és bosszúlihegést kelt bennük a Habsburgok ellen még ma is, ma katolikus testvéreink részéről pedig nemcsak őszinte részvételt kelt, hanem egyenesen hasonló epeömlést okoz és gyűlöletet korbácsol fel.

Mindezen tanulságok után most már bizonyára azon se csodálkozunk, hanem egészen természetesnek tartjuk, hogy miért tartotta a nagypipájú, de kevés dohányú Szepessy Pál is összeegyeztethetetlennek a magyar önérzettel, hogy neki olyan királya legyen, aki Bécsben lakik (és onnan küldi neki a pénzt), szerzetesek a tanácsadói és naponta három misét is hallgat, ellenben semmi megalázót nem látott abban, hogy ő maga is szerzetescsuhába búj-jék vagy hogy éjnek évadján lopózzék a nagyvezér elé, mert az nappal szégyelli fogadni. Sőt még abban se, hogy nem is maga a szultán, hanem nagyvezére előtt a földre boruljon és a lábát csókolgassa, már amikor az megengedte neki ezt a kitüntetést.

Sajátságos, de annyira igaz, hogy még maguknak Szepessyéknek a panaszaiból is kitűnik, hogy akkori protestánsainknak az elégedetlenségre tulajdonképpeni okuk egyedül csak királyuk nagy pápistasága volt. Mikor 1671. július 3-án éjjel titokban fogadta a nagyvezér Szepessyt és Petrőczyt és ők a magyar nemzet nevében (szégyen, gyalázat!) felkínálták a töröknek (ugyanannak a töröknek, akit Szepessy „a nemzet vérét szopó tehetetlen medvének” szokott nevezgetni) az évi 50.000 tallér adót és a nagyvezér megkérdezte tőlük, mi vezette őket a lépésre és mi az, ami a „német uralom” ellen annyira elkeserítette őket, „felkelésük okának a jezsuitákat mondták, akik mindenkit a katolikus hitre akarnak kényszeríteni”. (Pauler, II., 428. o.) Tehát nemzeti elnyomásról még csak említést se tettek. AZ nem számított, mert nem is volt.

Pedig hát annyi bizonyos, hogy legalább is Szepessyt és Petrőczyt semmiképpen se akarták a jezsuiták nemcsak „kényszeríteni”, hanem még csak felvilágosítani se. Hiszen nem is látott még egyikük se eleven jezsuitát. Valóban annyira kicsi volt ez az ok arra a nagy lépésre, melyre Szepessyék elszánták magukat, hogy nemcsak mi furcsálljuk, hanem még a „törökök” is „nevettek a feleleten”, mint Paulernél olvashatjuk.

Világos azonban, hogy a törökök nevetése ellenére is jól megértették egymást, mint ahogyan napjainkban ezzel a mostani nagy keleti világhatalommal is nagyszerűen megértik egymást kálvinistáink, mert hiszen ez is éppoly nagy ellensége a jezsuitáknak, s épp úgy retteg tőlük, mint ők. Mikor — a lábcsókolás után — ezek az önérzettől duzzadó, vastagnyakú, kálvinista magyarok eltávoztak, a nagyvezér a jezsuitákra vonatkozó kijelentésükre

azt mondá környezetének, hogy „ő eddig okos embereknek tartotta a németeket, de most már megváltozott a véleménye, ha igaz, hogy szerzetesek által hagyják magukat kormányoztatni”. Pedig hogy ezek a lekicsinyelt, jezsuitákra hallgató németek mennyire okosak voltak és hogy éppen ekkor voltak a legokosabbak, mutatja, hogy hamarosan utána kiverték Magyarországról, sőt örökre tönkretették a török világhatalmát.

Sajnos, azt is igen hamar meg kellett tanulniuk a bujdosóknak a „szabad” Erdélyben, hogy az otthoni német iga nem is volt olyan tűrhetetlen, mint ők gondolták, a magyar szabadság pedig sokkal nagyobb a német alatt, mint amilyent Erdélyben találtak. A büszke Petrőczy, Thököly Imre nagybátyja, aki a bujdosók vezérének tartotta magát, és már azt kezdte gondolni, sőt még emlegetni is, hogy Magyarország királya lesz majd belőle, „reszketett a dühtől” (Angyal Dávid: Thököly Imre, I., 661. o.), mikor nagy kísérettel megjelen-vén Apafi udvarában, az nem fogadta azonnal, hanem megvárakoztatta.

A döllyfős protestáns magyar főúr a turbulens magyarokat mindig szelíden csillapító és nekik alázattal mindig „javulást” ígérő Habsburg királyokhoz lévén szokva, ekkor dühében kardját csörtetve rohant ki a fejedelmi palotából és kijelentette, hogy ettől kezdve semmi köze neki többé Apafihoz. Az igazi meglepetés azonban csak ezután érte.

Láttuk, hogy akkor, mikor még a „német szolgaság” alatt élt, kijelentette, hogy „inkább szolgál bármiféle ördög alatt, mint a német alatt”. Most megkapta azt az ördögöt, akit választott magának. Mikor Zrínyi Péter Lipót előszobájában ordította s fenyegetőzött, annak — láttuk — semmi következménye se lett. Petrőczy protestáns hittestvére, Apafi, azonban e viselkedéséért azonnal lezáratta a büszke magyar királyjelöltet, aki azt hitte, hogy Erdélyben is úgy lehet viselkedni, mint Bécsben.

Később Apafi szabadon bocsátotta ugyan Petrőczyt, de mivel olyan alázatos, mint Apafi kívánta volna tőle, még mindig nem tudott lenni, később újra lezáratta és most már a bujdosók minden közbenjárása ellenére is csak nagy sokára adta vissza szabadságát.

De hogy lehetséges ez, kérjük joggal. Hiszen a német „elnyomás” alatt nem egy főurat és a bujdosók vezérét, hanem még egy egyszerű köznembest se volt szabad letartóztatni bűne bírói megállapítása és az ítélet kimondása előtt, törvényes bírása pedig alkotmányunk szerint csak az országgyűlés lehetett. Hogy mindez hogy lehetett, azt mi se tudjuk. Csak azt tudjuk, hogy mégis így volt. De Petrőczyn az erdélyi országgyűlés se segített volna. Hiszen az Apafinak eszköze volt, nem pedig olyan szabad és független testület, mint a Habsburgok magyar országgyűlései.

A Lipót előszobájában hangoskodó, sőt dühöngő Zrínyit nem várakoztatta meg a császár. Ő csak azért volt felháborodva, mert nem kapta meg tőle azt a kinevezést, amelyre pályázott. És Lipót mégse vettette érte börtönbe, pedig mikor ez történt, már azt is tudta róla, hogy a törökkel cimborál és áruló. Azonkívül Zrínyi neki alattvalója is volt, míg Petrőczy nem volt alattvalója, annál kevésbé árulója Apafinak, hiszen most is cimborálni ment hozzá. Apafi mégis vasra verette. A Habsburgokat állandó „alkotmánysegégeikért” és „esküszegéseikért” mégis minduntalan el akarták kergetni a „jó” hazafiak, valahányszor a viszonyok (a Habsburgok külföldi háborúi) erre alkalmat adni látszottak.

Sajátságos, hogy ha ugyanezt a magyar alkotmányt, nemesi szabadságot és a rá letett esküt egy tizedrendű, a török kegyéből lett, tőle dróton rángatott s tőle állandóan büntetlenül sértegetett protestáns erdélyi fejedelmecske szegi meg, emiatt nem zúdul fel a magyar történetírás, sajtó és közvélemény. Ki tud ugyanis nálunk Petrőczy törvényellenes letartóztatásáról és egyáltalán arról, hogy alkotmány- és eszközgő magyar kálvinista fejedelem is volt valaha Erdélyben vagy a magyar történelemben?

Látod, látod, szegény Petrőczy! Miért nem fértél a börtönbe? Miért kellett neked otthon nyugtalanodnod, s még egy Lipót igáját is tűrhetetlennek tartanod! Az ördögöt is kár volt a falra festened, mert lám, hamarosan megjelent és téged vitt el, mégpedig protestáns hittestvéred személyében! Kár volt olyan király helyett, aki még veled és veletek is össze tu-

dott férni, pedig ez ugyancsak nagy teljesítmény volt tőle, egy kálvinista erdélyi fejedelmet választanod. Kár volt olyan császár helyett, akit szerzetesek irányítottak, olyan fejedelmek karjaiba vetned magadat, akit a szerzetesek ellenségei kormányoztak.

Csak egyetlen vigasztalásod lehet, hogy ha Apafi helyébe te lettél volna, te is ugyanúgy viselkedtél volna, mint Apafi. Mert mindenki így tesz, akit nem tanítottak meg arra, hogy nem önérzetes legyen, hanem alázatos, szenvedélyeink uralkodni tudjon és esze és a törvény uralma alá vesse a fejét. Ezt azonban egyedül csak a római egyháztól és szerzeteseitől lehet megtanulni. Azoktól, akikre te sose hallgattál. Neked inkább „akármiféle ördög” kellett. Most megkaptad, pedig csak egy „jámbor” kálvinistát kaptál ördögül.

A pozsonyi különtörvénytörvény

Csak a három kivégzett katolikus főurat állították külföldi bíróság elé a Wesselényi-összeesküvés megtorlása folyamán. (Azt is láttuk már, miért.) A többi bűnösön Magyarország területén, a magyar törvények alapján és magyar emberek ítélték. Lipót erre a célra is külön bíróságot nevezett ki. Ez Pozsonyban működött, Rottal Lipót volt az elnöke. (Láttuk már, hogy Rottal is magyar állampolgár volt, az anyja törzsökös magyar is volt s Rottal maga is éppoly jól tudott magyarul, mint bármely más magyar ember.)

A bíróság tagjai ugyanazok voltak, akik a lőcsi komisszióé. Szelepcényi primás, Forgách Ádám, aki országbíróhelyettes volt (maga az országbíró — mint láttuk — az összeesküvő hazaárulók között volt), Zichy, aki személynök volt, Gubasóczky püspök, Majthényi, aztán a királyi tábla bírái. Mórocz István alországbíró és pozsonyi alispán, Pesthy András országbírói ítélmester, Mednyánszky János, királyi helytartói ítélmester, Bársony János és Orbán Pál, személynöki ítélmestere, Korompay Péter prépost és Kerekes Menyhért, mosoni alispán, mindketten primási ítélmesterek.

Magyarország szempontjából tehát — látjuk — ugyancsak meg lehettünk elégedve ennek a bíróságnak az összetételével. Még csak katolikusok se voltak mindnyájan. Ami a vizsgálat lefolytatását és a vád képviselését illeti, a koronaügyész Majláth Miklós volt, aki katolikus vallása miatt erdélyi hazájában nem tudván érvényesülni, jött át magyar szolgálatba onnan. Helyettese Cseróczy Gáspár volt s kívülük még Kvassay István és Buljovszky Mihály szerepelt az ügyben. Mindketten az ország legkeresettebb ügyvédjei voltak.

A tárgyalásokon száz tanút hallgattak ki. A koronaügyész megbízottjai Liphart György és Gyulay György voltak. Minden vádlott vihetett ügyvédet, akinek nem volt, az hivatalból kapott. Védőügyvédeként nagyszájú, országosan ismert protestáns vezető férfiak is szerepeltek, mint például a dunántúli Sándor György, szintén nagy hírű ügyvéd.

A különbíróság részére kiadott utasítás hangsúlyozza, hogy mivel a bíróságot maga a király nevezte ki, illetékessége ellen semmiféle kifogást el ne fogadjon, s erről vitába nem bocsátkozzék. Gyorsan működjön, mert a bűnösök száma több száz lévén, másképp munkájának sose lesz vége. A magyar törvények szerint hozza meg ítéleteit, a főemberekkel kezdje s csak utánuk térjen át az alacsonyabb rangú bűnösökre. Az Erdélybe és török földre menekülteket is idézze meg és hangsúlyozza, hogy aki meg nem jelenik, mint makacs fog elítélni. Az idézéseket, ha lehet, hírnökkel kézbesítsék vagy ha a bujdosók itt levő háza falára vagy a templomra függeszték ki, különösen Nagybányán, honnan az Erdélyben lévőknak legjobban tudomásukra juthat.

A bíróság 1671. február elejétől március közepéig harmadfélszáznál több tanút hallgatott ki a már a vizsgálat folyamán kihallgatott szintén több száz tanún kívül. Annak ellené-

re, hogy egy-egy ügynek tárgyalása néha napokon át tartott, mert mind az ügyész, mint a védelem 3-5-ször is felszólalt, „míg végre a per befejeztetvén az ügy ítélet alá bocsátott”. (Pauler, II., 263. o.)

Már ez egymaga is mutatja, hogy a vádlottaknak védelmükre a legteljesebb szabadságuk volt, terrornak, erőszaknak, megfélemlítésnek nyoma se volt. Az ügyvédek fel is merték hozni például azt is, hogy a vádlottaknak az Aranybulla ellenállási pontja értelmében joguk volt fegyvert fogni (e kifogás fölényes cáfolatát már láttuk Zrínyiék perében).

Bory Györgynek két védőügyvédje is volt. Raymannus Mihály és Rázghy Márton (mindkettő protestáns). Raymannus a bíróságnak adott királyi utasítás ellenére, hogy illetékessége elleni kifogásokat ne engedjen előadni, még az illetékességi kifogást is megtette s arra hivatkozott, hogy az ország törvényei szerint hűtlenség bűnébe csak az országgyűlés tárgyalhat.

Ezt a törvényt azonban annyira nem tartották meg, hogy már rég elévültnek mondhatjuk. Egyébként is szinte lehetetlen volt a megtartása, mert minden nemes ügyében nem hívhattak össze országgyűlést — ez időben ugyanis mindennapos volt a magyar nemesek részéről a hűtlenség —, addig pedig nem várhattak, míg a törvény szerint esedékes országgyűlés összehívásának ideje elérkezik, kivált mikor addig még letartóztatni se lett volna szabad a nemes.

Ilyen kifogásokkal előállni már nem is szabadság, hanem a szabadosság uralma volt. Raymannus ügyvéd kifogását a bíróság mégis nemcsak eltúrte és meghallgatta, hanem az ügyész válaszában olyan hosszan foglalkozott vele, hogy aznap (március 10.) be se tudta fejezni beszédét, s még a következő tárgyaláson is (március 12.) ezzel foglalkozott.

Ennyire magyar, ennyire igazságos, ennyire szabad volt és ennyire a magyar törvények alapján tárgyalt az a pozsonyi törvényszék, melyet a mi történetkönyveink csak úgy hívnak, hogy „pozsonyi véstörvényszék”, sőt „vértörvényszék”. A legkiáltóbb történethamisítás ez, mert ilyen elnevezés alapján a jámbor olvasó nem is gondolhat másra, mint terrorra, néma rémületre, sírásra, jajgatásra, elfojtott zokogásra és tömegmészárlásra.

Az ügyész Raymannus ügyvéd kifogására egyébként azt felelte, hogy lázadókkal, hűtlennel, felségsértőkkel és hazaárulókkal nem lehet országgyűlést tartani. Előbb le kell folytatni a vizsgálatot, hogy megállapítsuk, kik ilyenek, azaz kiknek nincs joguk az országgyűlésen megjelenni, s mikor a bíróság ezt már megállapította, csak akkor lehet összehívni az országgyűlést. A törvény ugyanis azt mondja, hogy a lázadónak, hűtlennelnek s felségsértőknek a börtönben, sőt a verpadon van a helyük, nem pedig az országgyűlésen. Az ilyen emberek elvesztették nemesi jogaikat.

Aztán az ügyész a múltból is hozott fel több esetet, mikor szintén országgyűlés nélkül, csupán a királyi tábla ítélkezett hasonló ügyekben. Olyan eset azonban, mint a mostani, mondotta az ügyész, még nem is fordult elő, mert ilyen tömeges hűtlenségre még nem is volt példa a magyar nemzet történelmében. Világos tehát, hogy már csak emiatt se alkalmazhatók a rendes esetekre hozott törvények.

De a király egyébként is fegyverrel volt kénytelen leverni a lázadókat és így a hadijog alapján rögtön tetszése szerint el is bánhatott volna velük, mint ahogyan — de ezt már mi tesszük hozzá — Báthory István a kerelőszentpáli csata után szintén a hadijog alapján rögtön elbánt (még pedig „kissé” véresebben, mint a pozsonyi különtörvényszék) az ellenpárttal (Bekes Gáspár híveivel). Hogy a jelenlegi király annyira jó, hogy még ilyen körülmények között is polgári bíróság elé állítja a bűnösöket, olyan kegyesség tőle, melyre a törvények alapján semmiképpen se volna kötelezve.

A vádlottak, mint például Bónis esetében már láttuk is — sokszor olyan cinikusan viselkedtek s olyan szemtelenül tagadták le még a napot is az égről, hogy ez csak a túlságos szabadság és a törvényes előírásoknak, például a vádlottak szabad védekezési jogának, legelkiismeretesebb szem előtt tartásával volt lehetséges.

Egy másik vádlott, Sembery, mikor az ellene szóló világos bizonyítékok ellenében mást már nem tehetett, azt válaszolta: Nem emlékszem. Részeg lettem. Megkötötte magát és mást nem volt hajlandó mondani. Mikor pedig mégis nyilatkozatra akarták kényszeríteni, még azt is visszavonta, amit addig mondott s cinikusan kijelentette, hogy most már tényleg emlékszik. Nem tett semmit, arra emlékszik. A bíróságot végtelenül bosszantotta a dolog (méltán), mert a hazugság, a rosszakarat, sőt a kihívás egész nyilvánvaló volt.

A vádlott hasonló viselkedése megtorlására még ma, a XX. században is megvannak az eszközei a bíróság elnökének. A pozsonyi „vértörvényszék” tárgyalásainak vezetője azonban még most se büntette a vádlottat, hanem bosszúságában csak kiküldte, az ügy tárgyalását nem folytatta, hanem a pert egy ideig pihentette és egyelőre áttért a következő ügy tárgyalására. Ez azonban a vádlottra nem büntetés volt, hanem jutalom, mert időt nyert.

Az is jellemző a „rettenetes” terrorra és a bíróság „véres” jellegére, hogy „azoknak száma, kik a börtönből — ex vinculis — idézhetek meg, aránylag csekély volt”. „Az első düh (tárgyilagosságra való kifejezés ez itt?) lecsillapultával a foglyok legnagyobb része szabadon bocsátott (!), a jelentéktelenebbek feltétlenül, a nevezetesebbek kezességgel”. (Pauler, II., 270. o.) Tehát majdnem minden fogoly — még a „nevezetesebbek” is — szabadlábon volt. Szép kis terror!

Arra, mire a tárgyalás elérkezett, már többnyire azokat is szabadon bocsátották, akiket először letartóztattak. Pedig hát mindegyiknek bűne „főbenjáró” ügy volt, azaz halálbüntetéssel járt. Van-e ma olyan törvényszék, mely még ilyen vádlottaknak is szabadlábon való védekezést enged meg? S mégis „dühöt” emleget velük szemben még Pauler is azért, mert először (rövid időre) letartóztatták őket.

Magát bezzeg nem kímélte annyira a bíróság, mint a drága vádlottakat. Fennmaradt például K. Horváth Györgynek Andrássy Miklóshoz írt 1671. április 28-i Pozsonyban kelt levele, melyben amiatt panaszkodik, hogy majdnem leroskad a sok munka terhe alatt és átkoz minden rebellist, akik miatt így kell tönkretennie az életét.

Érdekes és a helyzetre jellemző az is, ahogyan a bíróság azt a kérdést tárgyalta meg, milyen fokú legyen a hűtlenségben és a lázadásban bűnösöknek találtak vagyoneklobzása. A magyar törvények és a jogszokás szerint a feleség és a gyermekek részét nem lehetett elkobozni. A római jog szerint azonban igen. Az osztrák jog szerint is és a császári, tehát a német birodalmi jog szerint is. Sőt az erdélyi jog szerint is. I. Rákóczi György ugyanis, hogy a nótaperekkel („notának” hívták a vagyoneklobzást) — mint láttuk is már — minél több vagyont harácsolhasson össze, a régi magyar szokást megváltoztatva, külön törvényt hozatott, melyet szolgálalkú országgyűlése természetesen azonnal meg is szavazott (mert önmaga ellen önként csak nem hoz törvényt egy országgyűlés se?!), kimondván, hogy ez után az egész vagyont kell elkobozni.

Hogy tehát nálunk — minden környező országgal ellentétben — még mindig ez az enyhe joggyakorlat volt érvényben, ugyancsak nevetségessé teszi azt az állítást, hogy minket Bécsből „elnyomtak”. Az igazság az, hogy Bécs elnyomta a bécsieket, a német birodalom is elnyomta a németeket, az erdélyi fejedelem is elnyomta az erdélyieket (a magyar nemeseket, mert hiszen birtoka csak a nemeseknek volt s így megnótázní is csak őket lehetett), éppen csak Bécs nem nyomta el a magyarokat. Csak Bécs hagyta Magyarországon még mindig érvényben a régi, nagyobb szabadságot biztosító törvényt. Ugyancsak becsületükre válik a Habsburgoknak vagy ugyancsak bizonyítja a mi tőlük való túlságosan is nagy függetlenségünket, hogy 400 éves magyarországi uralmuk alatt soha meg se kísérelték nálunk e törvény megszigorítását. Még akkor se, mikor a magyar és „szabad” Erdély már megadta nekik erre a „jó” példát.

Nálunk tehát elméletben megvolt ez a nemesi vagyont részben még a családfő hűtlensége esetén is védő törvény, de akkor, mikor még nem Habsburgok voltak a királyaink, inkább csak elméletben volt meg, mert „nemzeti” királyaink egész rendszeresen megszegték.

Nem egy esetben elkobozta az egész vagyont, tehát a feleséget és a gyerekeket illető részt is Károly Róbert is, Zsigmond is, sőt még a tehetetlen II. Ulászló, a „dobzse” király is, akinek pedig köztudomásúlag minden jó volt.

Mikor a pozsonyi bíróság ezt a kérdést tárgyalta, törvényes szokás szerint legelőször a rangban legutolszó, Korompay prépost fejtette ki véleményét és ő szavazott legelőször. (Ez is bírók függetlenségének és szabadságának jele és bizonyítéka volt.) Az ő véleménye az volt, hogy a Hármaskönyv alapján a már életben levő gyermekek vagyonát nem lehet lefoglalni, s ő ilyen értelemben is szavazott. Kerekes, Orbán, Pesthy és Mednyánszky, akik a felszólalásban utána következtek, ugyanezt a véleményt fejtették ki (bizonyára azért, mert ők se akarta kevésbé kurucok lenni, mint Korompay prépost). Azé mindenestre jól láthatjuk belőle, mennyire szabadok voltak a bíróság tagjai.

Bársony János, a nagy katolikus és így nagy királypárti (a Korompay prépost után indulók többnyire protestánsok voltak) Zsigmond király dekrétumának elejére hivatkozott és a végére és ezért kétségesnek tartotta a dolgot. Mórocz aloroszágbíró már megint a meg nem alkuvó nemesi álláspontot képviselte, de hozzátette, hogy csak az ősvagyont illeti meg ez a kímélet (a többiek tehát még ezt a korlátozást se tették).

Gubasóczky püspök szintén, sőt ő még cáfolta is Bársony véleményét azzal, hogy Zsigmond dekrétumának érvényét azóta már megszüntette a Hármaskönyv. (Azt azonban nem vette tekintetbe, hogy a Hármaskönyvet nem király adta ki, de az említett dekrétumot igen, sőt hogy a Hármaskönyv sose kapott nemcsak királyi, hanem még országgyűlési elismerést sem.)

Zichy is a magyar nemesi álláspontot képviselte, de hozzátette, hogy ha a bűn nagyságát nézzük, akkor azt kellene mondanunk, hogy ebben az esetben az egész vagyont is el lehet kobozni.

Azonban a bíróság az országos politika irányításában is szerepet játszó, a bécsi és európai viszonyokat is ismerő tekintélyesebb tagjai tudatában voltak annak, hogy a kérdésnek ez az enyhe elbírálása valóságos botrányt okozna Ausztriában (hogy nálunk az uralkodónak minden szabad, a dédelgetett magyaroknál pedig semmi) és a külföldön, ahol már eddig se tudták megérteni, miért kell a magyarokkal mindig kesztyűsebb kézzel bánni, mint a császár más alattvalóival.

Különösen most, mikor szinte az egész ország a hűtlenség, felségsértés és hazaárulás bűnébe esett, miért kell őket még most is különleges bánásmódban részesíteni s így szinte megjutalmazni a törökkel való szövetkezésükért? Milyen logika az, hogy éppen abban az országban büntessük más országoknál enyhébben a felségsértést és a lázadást, ahol sokkal tömegesebben burjánzik, mint másutt, s ahol már szinte nemzeti bűnné vált? Ha még Erdély is belátta már ennek az enyhéségnak a helytelenségét, ahol pedig senki se tekinti hazafias erénynek s szinte nemzeti kötelességnek a lázadást és a hűtlenséget, miért nem akarjuk végre már mi is belátni?

De Magyarországon se törvény írja elő ezt a kesztyűs kezét, hanem csak a szokás és csak olyan szokás, amely alól igen sokszor tettek már eddig is kivételt. Például Zách Felicián vagyona elkobzásakor meghagyták-e a gyerekek részét? Hiszen azokat is kiirtották.

Vajon volt-e már a nemzet életében olyan tömeges lázadás, mint a mostani, s így megokoltabb volt-e valaha, hogy eltérjünk az enyhe szokástól, mint éppen most?

Ezért a személynök úgy nyilatkozott, hogy olyan esetekben, mikor a merénylet egyenesen a király személye ellen irányulnak, minden vagyont el lehet kobozni. Forgách is azzal érvelt, hogy minden nemes a királytól kapta vagyonát, mégpedig hűsége jutalmául. Aki tehát a király iránti hűség ellen vétkezik, az egész vagyonát veszti el, nem pedig annak csak egy részét. Hozzátette azonban, hogy ha a többség mégis kitart véleménye mellett, akkor ő is hajlandó hozzájuk csatlakozni. (Ebből is láthatjuk, hogy ha a bíróság tagjai terror alatt

álltak, akkor ez a megfélemlítés inkább jött a nemesség, mint a király vagy kormánya részéről.)

Rottal és Szelephényi már a leghatározottabban a szigorúbb felfogást képviselték. A magyar király császár is — mondta Szelephényi —, a császárnak pedig mindenütt a lázadó egész vagyonát van joga elkobozni. A magyar lázadók azonban, mivel királyuk egyúttal császár is, a császárt is megsértették s így ennek megfélemlően egész vagyonuk elvesztésével kell bünhődniük. Hiszen mikor felségsértéseiket és lázadásukat elkövették, mindig a császár, nem pedig a király személyét emlegették. Magam hallottam — mondta — Wesselényi szájából, hogy a császár egyetlen bottal fog kimenni Magyarországról.

Mit fog mondani a külföld — volt Rottal véleménye —, ha megtudja, hogy azok az emberek, akik az országot fel akarták forgatni, hazájukat a töröknek kínálták és a felség életére törtek, ennyire kíméletes bánásmódban részesülnek: Vajon ha ők győztek volna, ők a hűek vagyonának csak egy részét kobozták volna-e el? S miért legyen a felség őhozzájuk kegyesebb, mint ők lettek volna azokhoz, akik a király hűségében kitartottak? (Éppen most hallottuk, hogy Wesselényi szerint koldusbottal a kezében ment volna ki Lipót az országból, ha az összeesküvés győzött volna. Ők tehát még Lipót feleségének és gyermekeinek részét se hagyták volna meg.) Ezért az egész világot megbotránkozthatná a felség, ha hozzájuk kegyesebb volna, mint ők lettek volna őhozzá (mert világos, hogy az ellenség-szeretet nem a politikára vonatkozik).

Erre előbbi véleményét megváltoztatva Zichy is újra felszólalt, hogy bizony úgy van. Mikor az ő apját, mert királya hűségében kitartott, összekötözve adták át a lázadók vezérüknek, Bethlennek, ha a végső győzelem Bethlené lett volna, bizony neki, a gyermekének nem hagyták volna meg a lázadók apja vagyonának azt a részét se, mely, mint törvényes gyermekének járt volna. (De láttuk, hogy Bercsényi Imrének is egész vagyonát foglalták le Erdélyben, mikor onnan menekülnie kellett. Pedig ez Bethlen idejében volt, tehát akkor, mikor I. Rákóczi György még nem változtatta meg e tekintetben az erdélyi törvényt. Tehát Bethlen se tartotta meg a törvényt, de ezt nálunk természetesen senki se emlegeti.)

Erre aztán egymás után változtatták meg addigi enyhe véleményüket a többiek is, és kijelentették, hogy a régi törvényhozók csak azért voltak tekintettel a gyermekek részére, mert akkor még nem is sejtették, hogy ilyen tömeges és ilyen szörnyű bűnök is történhetnek, mint a mostaniak. Végül tehát kimondta a bíróság, hogy a vagyonelkobzás büntetése az egész vagyonra vonatkozik, tehát a gyermekek része se kivétel alóla. Az igazság és a lelkiismeret szava így kívánja, ha a magyar törvény nem mondja is ki ennyire világosan.

Aki megbotránkozik e határozaton, azt figyelmeztetjük, hogy miért lenne megbotránkoztható nálunk az, ami majdnem minden országban törvény volt (talán csak a lengyeleket véve ki, de Lengyelország el is törlődött a föld színéről). S ha erre azt a feleletet kapjuk, hogy Magyarországra a magyar törvény kötelező, azt válaszoljuk, hogy a Hármaskönyv törvénye nem volt törvény. A hozzá való igazodás csak szokásjog volt, de mint láttuk, éppen nem olyan jogszokás, amely alól nem volt kivétel.

Figyelmeztetjük a kuruckodókat arra is, hogy ugyanezen „törvénytelenység” miatt ugyanők Erdélyben elfelejtettek megbotránkozni például Bethlen alatt Bercsényi Imre esetében és még számtalan más esetben, melyek közül nem egyet már említettünk is. De azon se ütközött meg senki, mikor Rákóczi György — szabadsághős léte! — egyenesen törvényt hozott a lázadók teljes vagyonának elkobzására, pedig neki csak mesterségesen, tisztán csak a vagyonszerzés kedvéért kitalált „lázadásokkal” volt dolga, se semmiképpen se olyan tömeges esetekkel, mint Lipótnak a Wesselényi-összeesküvés idején. Rákóczi György és Apafi idejében mindössze egy-egy elejtett szó jelentette az állítólagos „hűtlenséget” és „lázadást”. Lipót bíróságának a példaadás és az újabb hasonló tömegmozgalmaktól való elrettentés miatt is kötelessége volt szigorral fellépni. Rákóczi Györgyről ezt semmiképpen se mondhatjuk.

De Rákóczi György — mondják — legalább nem szegte meg a törvényt, hanem előbb szándékainak megfelelő törvényt hozatott. Igen — feleljük —, de a még nála is többet magasztalt és szintén szabadsághősnek tartott Bethlen nem a törvényt változtatta meg, hanem a meglevő és meghagyott törvényt szegte meg. Rákóczi Györgynek pedig könnyű dolga volt, mert neki nem igazi országgyűléssel, hanem egy szolgalelkű testülettel volt dolga, melyben szó sem lehetett a fejedelmével ellenkező véleményről, annál kevésbé a vele való dacolásról.

Rákóczi György eljárása sokkal ellenszenvesebb, mert képmutatóbb. Nála ugyanis csak a látszat volt törvényes, mert kétségtelen, hogy önként egy testület (az erdélyi nemesség) nem fogad el olyan törvényt, mellyel saját magát teszi anyagilag tönkre. Hogy Erdélyben mégis minden ellenállás nélkül lehetett ilyen törvényt hozni, csak azt bizonyítja, hogy az országgyűlés nem volt szabad, mert a fejedellel szemben ellenkező véleménye nem lehetett, annál kevésbé lehetett ilyen döntése.

Az viszont, hogy a Habsburgok 400 éven át nem mertek ilyen törvényjavaslattal az országgyűlés elé állni (de úgy látszik, nem is igen akartak, mert nyoma sincs annak, hogy valaha ilyenfajta törvényjavaslatot terveztek volna), csak azt bizonyítja, hogy a mi országgyűléseink alattuk szabadok voltak, merték meggyőződésüket követni, sőt a királlyal szemben érdekeiket meg is tudták védelmezni.

Ha vétekről lehet szó, sokkal kisebb vétek megszegni egy jogszokást (mert csak erről van szó, nem törvényről), melyet addig is egész rendszeresen szegtek már meg, mint megfélemlítéssel rákényszeríteni az országgyűlést arra, hogy olyan törvényt szavazzon meg, mely ellen lelke tiltakozik. Az előbbi esetben a nemzet kiváltsága megmaradt, csak most, ebben az egy esetben, a dolog különleges voltára hivatkozva, felfüggesztették, míg az erdélyi esetben hivatalosan és végleg megszűnt a nemzeti kiváltság, mégpedig maga a szolgalelkű, illetőleg gúzsba kötött, megfélemlített nemzet maga szüntette meg, mert ennyire nagy úr volt a zsarnok és ennyire senki a nemzet.

Egyébként egy másik, ennél sokkal fontosabb nemesi kiváltságot, hogy ti. törvényes ítélet nélkül és előtt nem szabad senkit letartóztatni, mely nem is csak többé-kevésbé megtartott szokásjogon alapult, hanem kifejezett törvény biztosította, Rákóczi György is ismételtelen anélkül szegte meg állandóan, hogy előbb a törvényt eltörölte volna. Ő is enélkül tartóztatta le Zólyomit és másokat, s e törvényt éppúgy megszegte Izabella királyné is, Báthory István is, Báthory Zsigmond is (hogy Gáborról ne is beszéljünk, mert hiszen ő úgyszólván mást se tett), Bocskai is, Bethlen is, Apafi is (Petrőczyvel kapcsolatban csak az imént láttuk), sőt nemsokára látni fogjuk, hogy botrányosan megszegte Thököly is, II. Rákóczi Ferenc is, a dicső szabadsághős is, de megszegte majdnem minden magyar főúr is.

Legcsattanósabb érvünk azonban a megbotránkozás képmutató volta az, hogy a pozsonyi bíróság kimondta ugyan a teljes vagyonekbezárt, de csak kimondta, de végre nem hajtotta, illetőleg a jóságos Lipót a már elkobzott vagyont vagy egészen vagy felében vagy legalább egyharmad részében majdnem mindig visszaadta. Még akik nem kapták is vissza, mert a legnagyobb bűnösök közé tartoztak, elkobzott vagyonuk fejében — láttuk — még azok is egész életük végéig szép fizetést (évjáradékot) kaptak. Széchy Mária 1500, Zrínyi Péterné 1200, Káthay pedig (noha halálos ítéletet kapott) 800 forintot. Nádasdynak — annak ellenére, hogy Pozsonyban a magyar bíróság teljes vagyonekbezárt mondt ki — mind a tizenegy gyermeke egyenként 15.000 forintértékű vagyont kapott vissza. Akkor pénz volt ez akkoriban, hogy csak a kamatából úri módon meg lehetett élni. Pedig a dolgban járatosak azt is tudták, hogy ilyenkor sose annyit (tehát 15.000 forintot) ért az a vagyon, amit kaptak, hanem 20-30.000-et is. Minden Nádasdy gyereknek meghagytak tehát egy legalább 5000 holdas uradalmat. Csak elméletben volt tehát teljes vagyonekbezárt.

Meg kell állapítanunk, hogy a pozsonyi „vérbíróságnál” kegyelmesebb, engedékenyebb s szelídebb bíróság még alig volt a világon. Illetőleg csak a közvetlenül utána következő

bécsi bíróság, mely szintén I. Lipót bírósága volt, volt még nála is kegyesebb, mint rögtön láthatjuk. „Vérbíróságnak” a pozsonyit legfeljebb csak azon a címen lehet nevezni, hogy úgy iszonyodott a vértől, mint a macska a víztől.

233 vádlottja volt és noha mindegyik főbenjáró bűnben volt vádlott és a Pauler felhozta adatokból jól látható, hogy mindegyikük bőségesen el is követte azt, amivel vádolták, mégis csak 11 halálos ítéletet hozott, tehát a vádlottaknak csak 5%-át ítélte halálra. De még ez a 11, tehát 5%-os halálos ítélet is csak elméleti volt, mert ez is csak ijesztésül szolgált. (Bár a kutya se ijedt meg tőle, hiszen rögtön utána jött a Thököly-lázadás, s annak megint részese volt úgyszólván minden protestáns.)

A valóságban ez a „vérbíróság” a tizenegy halálra ítéltből csak két embert végeztetett ki (Bónist és Drabikot), azaz egy százalékot. De még e kettő közül is csak egyik bűnhődött halállal a Wesselényi-összeesküvés és a magyar lázadás miatt.

Drabik nemcsak az összeesküvésnek nem volt részese, hanem nem is volt magyar állampolgár (magyarul se tudott). Az osztrákok (a morvák) azonban az ő esetében elfelejtettek a magyar túlkapás ellen tiltakozni. Ők nem kérték számon, hogy mertek egy morva embert magyar bíróság elé állítani.

Láttuk, hogy az összeesküvők legnagyobb része még a vagyonát is visszakapta, aki pedig véletlenül nem, az helyette évjáradékot kapott. Úgy látszik, jutalmul a lázadásért. Csekély két évvel a bírósági tárgyalások után már börtönben se volt az összeesküvés miatt senki, kivéve Chernelt, Nikházyt és Bánchytt, de ők is csak azért vannak härman, mert a két elsőről nem tudjuk, hogy mi lett velük, tehát nem tudjuk biztosan, hogy kiszabadultak. Bizonyosan tehát egyedül csak Bánchyról tudjuk, hogy két év múlva még börtönben volt, mert róla tudjuk, hogy csak tíz év múlva szabadult ki és mehetett ő is haza. (Pauler, II., 411. o.)

Sok nagy bűnöst egyáltalán nem is állítottak bíróság elé, például a fősátán Leszenyi Nagy Ferencet, Szenthétt és Hídvéglyt, sőt a Stahrenberget vakmerően vasra verető és fegyverrel tényleg is fellázadt I. Rákóczi Ferencet se. Őt például csak azért, mert ha ő maga nem is, de legalább az anyja derék volt. De nem állították bíróság elé még Széchy Máriát se, noha nála volt a lázadás központja. Nem állították oda Zrínyi Péternét se, noha még kivégzett férjénél is bűnösebb volt, hiszen ő volt a felbujtó. Őt és Széchy Máriát csak azért nem, mert nők voltak. Ennyire lovagias volt az az aljas Bécs!

Így fest a magyar történelemben egy „véstörvényszék”, mely egyúttal „vértörvényszék” is, s mely ráadásul a Habsburgok alatti történelmünknek egyik állítólag legvéresebb korszakában működött. Bár csak történelmünk más véres és gyászos korszakaiban is csak ilyen „vértörvényszékekkel” büntetne bennünket a Gondviselés és bár szegény megtévedt nyilasainknak is csak ilyen vész- és vértörvényszékek, ilyen börtönök jutottak volna osztályrészül! Bár csak mágnásainknak és kapitalistáinknak, akiknek pedig még a kommunis-ták szerint se volt más bűnük, mint csak az, hogy „osztályellenségnek” születtek, csak ilyen vagyonekobbások jutottak volna!

A pozsonyi törvényszék a vádlottak egész seregét egyenesen felmentette. Például Dobai Székely Andrást és Lakatos Györgyöt azért, mert mindössze csak az volt a bűnük, illetőleg mert a bíróságtól kihallgatott tanúk más terhelőt nem vallottak rájuk, mint csak hogy azt hangoztatták társaik előtt, hogy a király nem tartja meg a diplomákat.

Vajon másutt s akár Apafi Erdélyében is, felmentést kapott volna-e az, aki csak annyit vétkezett a fejedelem ellen, hogy esküszegőnek mondotta? Vajon az Erdélyben kivégeztett Bánffy-nak vagy a hontalan földönfutóvá tett Zólyominak volt-e ennél nagyobb bűne vagy akár csak ekkora is?

Kétségtelen például, hogy ez a két felmentett nemes is a lázadók közt volt, eljárt gyűléseikre, s tudjuk azt is, hogy nem is egy olyan magyar törvény volt, mely tisztán csak a zuggyűléseken való megjelenést is főbenjáró bűnnek nyilvánította, tehát halállal büntette.

De Bánffy Dénes vagy Zólyomi már csak azért se foroghatott az Apafi ellen összeesküvők között, mert ilyen esküvők nem is voltak, s zuggyúléseken már csak azért se vehettek részt, mert ilyen gyűléseket Erdélyben akkor nem is tartottak.

Tállyay Jánost azért mentették fel, mert csak annyi bizonyult rá, hogy az Oltáriszentség imáadását bálványozásnak nevezte. A katolikus egyház véres önkényuralmának és a magyar protestantizmus véres üldözésének korában tehát nemcsak protestánsnak és nagy protestánsnak lenni volt szabad, hanem még a katolikus vallást gyalázókat és az ellene izgatókat se büntették. Pedig nálunk minden protestáns, sőt még a katolikusok egész seregei is azt hiszik, hogy Lipót alatt a protestánsokat tisztán csak a vallásukért üldözték.

Telkibányai István, Torna megyei prédikátor mindössze „csak” arra uszított, hogy a katolikusokat ki kell irtani. A bíróság nála már nem mondhatta, hogy nem bűn az, amit tett, mégis elbocsátotta s nem foglalkozott ügyével azon a címen, hogy bűne olyan természetű, hogy nem tartozik a mostani különbíróság hatáskörébe, melynek a felség elleni lázadásban a bűnösök megbüntetése a célja.

Hogy aztán az ilyen Telkibányai-féle prédikátorok utána a rendes bíróság elé kerültek volna s ott bűnhődtek volna felekezet elleni, sőt gyilkosságra való izgatásért, annak semmi nyoma. Úgy látszik, az akkori bíróságok úgy okoskodtak, hogy ha minden prédikátort megbüntetnek, aki a katolikusok kiirtására izgat, akkor minden prédikátort el kellene záratniuk, azt pedig mégsem lehet.

Báró Melith Zsigmondot, Szirmay Istvánt, Szentiványi Mihályt, Bálintffy Jánost (mind protestánsok) olyan reverzális kiállítás után, hogy ha szüksége merül fel, „újra megjelennek”, szintén elbocsátották. Pedig hát Bálintffy Nádasdy bizalmi embere volt, Szirmay pedig egy tanú állítása szerint részt vett egy Vित्तन्यédy rendezte titkos gyűlésen (őt úgy látszik, azért bocsátották el egyelőre, mert ezt csak egy tanú bizonyította).

Báró Melith, a Tiszamellék immár csak egyetlen protestánsnak megmaradt főura (érdekes, hogy éppen az a család maradt meg közülük ily makacsul protestánsnak, mely idegen származású volt) valakit azzal fenyegetett meg, hogy megnyúzzák, ha a felség portáján marad. (Milyen „elnyomás” lehetett az, melyben az embereket megnyúzással lehetett fenyegetni azért, ha fel nem lázad? Másrészt pedig lehetett-e Lipót alatt rossz dolga annak a magyarnak, akit megnyúzással való fenyegetéssel kellett s talán még azzal se lehetett rávenni arra, hogy elégedetlenkedjék?)

Látjuk, hogy még ez is csak apró-cseprő dolognak számított a bíróság előtt, ami miatt még eljárást indítani is feleslegesnek tartottak. Gondolhatjuk, milyen bűnei lehettek annak a 200-nak, aki ellen vádat emeltek s különösen annak a 11-nek, akit halálra ítélték és annak az egyetlen Bónisnak, akit a 200 közül még ki is végeztek.

De ha a pozsonyi törvényszék még így is „vész-” és „vértörvényszék”, még így is bosszúszomjival telt, vérszopó, kegyetlen és protestánsüldöző bíróból állt, csak arra vagyok kíváncsi, minek nevezné történetírásunk ezt a törvényszéket akkor, ha csakugyan halállal is sújtott volna minden törökkel cimborálót, hűtlent, felségsértőt és lázadót, úgy, ahogyan a törvény előírta és ahogyan megérdemelték.

Gönczy István inkább a „fejét akarta veszteni, mintsem hogy Kassán német katonaságot lásson” (tehát mintsem a királya katonaságát lássa ott). Ezt se tartották elég oknak, még csak arra se, hogy pert indítsanak ellene.

Petrőczy Ferenc (ez már második bűnös tagja a családnak, mert a másik, a nagyobb bűnös, mint láttuk már, kibujdosott a törvényszék elől) és Pathay István azt mondták, hogy inkább az „allah”-ot akarják hallani, mint a „wer da”-t. Tehát inkább akarták a török császár seregét látni hazájukban, mint királyukét.

Sajátságos, hogy a törvényszék ebben se látott akkora bűnt, hogy érdemesnek tartsa foglalkozni vele. Mivel pedig köztudomású, hogy Bécsben minden magyart, még az olyant is, aki a „csömörletig” hű volt, egy kanál vízben megfojtottak volna, nem értem, hogy

mertek ilyen hanyagok lenni a törvényszéknek őket állítólag oly szolgailag kiszolgáló pap tagjai és aulikus nemesei? Hogyan hogy nem félték, hogy Bécs elcsapja őket vagy legalábbis megharagszik érte rájuk?

Barkóczy Ferenc maga se tagadhatta, hogy Stahrenberg elfogásakor ő volt az, aki elvette tőle a kardját, de ezért a „csekélységért” azért őt se fogták perbe, nemhogy elítélték volna.

Gönczy, Petrőczy, Pathay és Barkóczy esetében már voltak olyan bírók is, akik az ő bűnüket már érdemesnek tartották az ellenük való vádemelésre, de mivel más bírák az ellenkező véleményen voltak, a törvényszék az ő esetükben is az enyhébb megoldást választotta s egyelőre az ő perbefogásukat is elhalasztotta. Világos, hogy a vége aztán az lett, hogy az egész ügyet baj nélkül megúszták. Hiszen még azok legnagyobb része is megúsztatta, akit érdemesnek tartottak perbe fogni. Látjuk tehát, hogy olyan kegyetlen és véres volt a megtorlás, hogy az egyik Petrőczy elmenekült, a másikat meg a „vészbíróság” bocsátotta szélnek, illetőleg még csak szaladnia se kellett, mert maga a bíróság küldte haza s így aztán nem volt köteles sietni.

Pár havi működés, tizenegy halálos ítélet, de mindössze csak két kivégzés után egyszer csak megérkezett Lipót rendelete, hogy megelégtelte már a bíróság munkáját, a törvényszéket megszünteti. Azok ügyét, akikkel még nem végeztek, akik ügyében pedig már ítéletet mondtak, annak felülvizsgálását egy másik különbíróság elé utalja, mely Bécsben fog ülésezni. Mindjárt látjuk majd, hogy nem azért csinálta ezt, mert nagyobb szigorúságot akart, hanem éppen ellenkezőleg, már megelégtelte a „szigorúságot”.

Ennek az újabb különbíróságnak tagjai voltak a pozsonyi bíróság tekintélyesebb tagjai (Szelephényi, Rottal, Pálffy Tamás püspök, Forgách Ádám és Majthényi személynök) és körülbelül ugyanennyi német. Mivel Rottal, kinek itt is elnöknek kellett volna lennie, megbetegedett, Hoher foglalta el helyét.

Az új bíróság augusztus 3-án kezdte meg a munkáját. Először felolvasták a különbíróságot felállító császári rendeletet. Ebben Lipót az okot az újabb különbíróság felállítására abban adja meg, hogy Pozsonyban az idő rövideje és az ügyek halmaza miatt mindent nem lehetett elintézni. Meghagyja az új bíróság tagjainak, hogy „tisztá lelkiismeretük szerint úgy ítéljenek, hogy ítéleteikről Isten és emberek előtt és majd az ítélet nagy napján is számot adhassanak”. Minden ítéletet indoklásával együtt a felség elé kell terjesztetni, aki a végső döntést magának tartotta fenn.

Tehát Lipót — amit eddig nem tett — most már maga akart ítélni. A bíróság munkájára csak azért volt szüksége, hogy tájékozódni tudjon és a vádlottak ügyét, bűnét és mentő körülményeit megismerhesse.

Ez a bécsi félnémet különbíróság még lázasabban dolgozott, mint a pozsonyi, s még Szent István napján is egész nap munkában volt. De a császár kívánságának megfelelően még enyhébb volt, amint az. A pozsonyi bíróság felmentő ítéleteit mind helybenhagyta, sőt azokkal egyáltalában nem is foglalkozott. Nem az volt ugyanis a célja, hogy szigorítson, hanem hogy még azokon is segítsen, akiken még Pozsonyban se tudtak segíteni.

A makacsokon, azokon, akik a pozsonyi idézésre meg se jelentek, s így a rendelet szerint ezt a viselkedésüket arra kellett magyarázni, hogy elismerik bűnös voltukat, úgy segítettek, hogy három csoportra osztották őket. Akik tudtak az idézésről s mégsem jelentek meg, akikben tehát a megátalkodottság és a törvény megvetése nyilvánvaló volt, azokat sorolták az első csoportba. Ezek elítélését helyben is hagyták. A második csoportba azokat osztották be, akik tájékozatlanságból nem jelentek meg, most azonban készek megjelenni és vallomást tenni. Ezeknek makacssága nyilvánítását visszavonták s ügyüket újra tárgyalás alá vették.

A harmadik csoportba azokat tették, akik Ecsed várában (Báthory Erzsébet pártfogása alatt) adták meg magukat, azzal a feltétellel, hogy kegyelmet kapnak. Ezeket se tekintették

makacsoknak, s noha kegyelmet csak alantasabb rangú vezért és a császár tudta nélkül ígért neki, a kegyelmet mégis megkapták a császártól is.

Így történt meg aztán az a kiáltó igazságtalanság, amire már rámutattunk, hogy a Wesselényi-összeesküvésben úgyszólván csak a katolikusok és a nagyurak bűnhődtek, a közrendűek és a protestánsok, akik a legnagyobb lázadók voltak, alig. Ezek voltak ugyanis Ecsed várában.

A bécsi bíróság tárgyalásait Hocher elnök, az állítólagos magyargyűlölő, annak hangsúlyozásával nyitotta meg, hogy „a császár kegyelmes és vért többé nem kíván”. Öten már — mondta — a fő bűnösök (pedig nem főbűnösök voltak azok, hanem csak a főrangú bűnösök) kimúltak már a vérpadon és ennyi elég volt. Ha tehát lehetséges, azt a többi hát embert, akik előtt már kihirdették a halálos ítéletet, de végre még nem hajtották rajtuk, ki-méljék meg a bírák.

„Amint az ítéletek felülvizsgálásába fogtak, meghökkentek a pozsonyi bíróság felületességén és hanyagságán, mert a tanukat a vádlottakkal nem szembesítették, sőt még nevüket sem közölték velük.”

Történetkönyveink ezt a megállapítást természetesen mint a pozsonyi bíróság önkényét és mint a magyarság elleni felháborító bűnt közlik. Pedig hát nyilvánvaló, hogy ennek oka nem rosszakarat, annál kevésbé gyűlölet volt, hanem felületesség, hanyagság, a táblabírói szellem megnyilvánulása, az állandó megfeszített munka megunása volt. Nem feledjük, hogy magyarok voltak a felületesek, hanyagok és lelkiismeretlenek és ezt bécsi bíróság alapította meg róluk. Az idegen bíróság elé állítás tehát azt is célozta, hogy az ítélet gondosabb, alaposabb, az előírásoknak jobban megfelelő, tehát igazságosabb legyen.

Lipót éppen azért állította a magyar lázadókat egy második és olyan bíróság elé is, mely Bécsben, az ő szene előtt és nagyobb ellenőrzése alatt s legalább fele részben az ő embereiből állott, hogy a magyar táblabírói hanyagságot ellenőrizze. De a táblabírák mentességére is felhozhatjuk, hogy a vádlottak százaival volt dolguk és az ügyek tömkelege idegessé, nyugtalanokká tette, zavarba hozta őket. Az imént láttuk egyikük panaszát az embertelenül nagy munka miatt. A mi kényelmes táblabíráink ilyesmihez nem voltak szokva, s azért el se tudták képzelni, hogy még így is meg kell és lehet, sőt meg is kell tartani minden aprólékos előírást.

A statáriális bíráskodásban maga a törvény írja elő, hogy nem kell megtartani a törvényes formaságokat. Részint, mert erre ilyenkor nincs is idő, részint pedig, mert a rémületkeltés is a bíróság céljai között van. Ha valamikor, akkor most megokolt lett volna a rögtönítélő eljárás. Legalábbis Lipót részéről tehát nem a lelkiismeretlenségen kell botránkozni, hanem a lelkiismeretességet kell megállapítani. Lipót még a bíróságok túlterhelése árán is, s arról is teljesen megfélemedkezve, hogy a magyaroknak, ha valamikor, akkor most a megrémítésükre is szükség lett volna, rendes bírósági eljárást követelt. Nem akasztott azonnal, hanem fellebbezést is megengedett, sőt ő maga követelte ezt, hogy a felületességet és az elhamarkodást lehetetlenné tegye és az esetleges igazságtalanságokat kiküszöbölje.

Egyébként pedig a pozsonyi bíróság fennmaradt jegyzőkönyveiből nyilvánvaló, hogy az előbb ismertetett vád nem a pozsonyi bíróság munkájára általában, hanem csak egyes esetekre vonatkozik. A jegyzőkönyvekből világosan látható például, hogy a nagyobb bűnösök esetében a tanúk nevét is közölték a vádlottakkal. Ezt csak a jelentéktlenebb bűnösök esetében hanyagolták el, s ebben is mentségükre szolgál az idő rövidsége és a nagy bűnhalmaz. Igazságtalanság azonban emiatt nem történhetett, hiszen még a legtúlzóbban Habsburg-ellenes ismertetések se merik azt állítani, hogy nem is a halálraítéltek, hanem akár csak a kisebb büntetésben részesítettek között is akár csak egy is lett volna, aki ártatlanul kapta büntetését, azaz nem vett részt a lázadásban.

A bíróság a jelentéktlenebb esetek vizsgálatában volt felületes, felületessége pedig nem abban állt, hogy szigorúbban büntette őket, mint kellett volna, hanem abban, hogy

enyhébben. Ezzel a felületességgel csak a vádlottak nyertek. Nagyobb alaposság esetén nem úszhatták volna meg a dolgot még olyan nagy bűnösök is, mint akik eseteit említettük.

Ártatlanok elítéléséről nem is lehet szó, mert nemcsak azok nem voltak ártatlanok, akik idézést kaptak, hanem a protestánsok közül úgyszólván senki. Hiszen még a katolikusok, például mint láttuk, a Barkóczyak és még Csáky, a kassai főkapitány, tehát a király felvidéki katonai erőinek katolikus parancsnoka, akinek a lázadás megakadályozása lett volna hivatali kötelessége, ő is bűnös volt.

Hiszen még az a gróf Czobor Ádám, Holics ura is, aki régebben kitűnt nagy ellenességgel, protestáns: „bestye lélek, disznó kurva fiának” szidta koronás királyát (szegény Lipót, neked ugyan voltak „szerető” alattvalóid), akinek „nem szánná ajakát levágni és a vizslájának dobni” (ez a Habsburgok egyik testi jellegzetessége, a vastag ajakra való célzás akar lenni, mely Lipótban különösen feltűnő volt).

Akkoriban ilyesmiért még kerékbe törték az embereket. Czobor Ádámot pedig nemcsak ki nem végezték érte, hanem még csak meg se idézték, még csak perbe se vonták. Pedig ezt a kijelentését a vizsgálati jegyzőkönyvekből tudjuk, tehát a bíróság, melynek felelőssége kellett volna vonnia, még jobban tudott róla, mint a mai történetírás.

A pozsonyi törvényszék felületessége és gyors munkája tehát nem a felkelők iránti gyűlölet miatt volt (mint a mi történetírásunk beállítja a dolgot). A perrendtartás szabályainak elhanyagolása miatt nem ártatlanokat ítélt el vagy kisebb bűnösöket sújtott nagy büntetésekkel, hanem éppen ellenkezőleg. Ne feledjük azt se, hogy Hocher az, aki megállapítja és ostromozza ezt a felületességet és „lelkiismeretlenséget”.

Nem a könnyelmű halálos ítéletekben, hanem az elhamarkodott felmentésekben nyilvánult meg ez a könnyelműség. Azért eshetett kifogás alá a pozsonyi magyar bíróság munkája, mert nem lévén idő mindenegyus ügy kellő alapos kivizsgálására, még a bűnösöket se büntették. A vádlottak szemtelen tagadása, ügyvédek körmönfontósága s emiatt a bizonyítékok elégtelensége miatt a bíróság sok esetben nem mert ítélni (bizonyára nem a lelkiismeretlenségnek, hanem éppen az ellenkezőnek a jele), hanem egymás után napolta el a tárgyalásokat és vett elő helyettük új ügyeket.

Ennek a magyar bíróságnak tehetetlensége, határozatlansága, a helyzettel megbirkózni nem tudása csak amellet érv, hogy Lipót joggal láthatta magyar kézben nem jó helyen a rendcsinálást és az igazságszolgáltatást. A magyar alkotmány szép volt, nemzeti függetlenségünk szempontjából szükséges és hasznos is volt, de mivel a benne előírt hatóságok még mindig rendi intézmények voltak, már abban az időben is messze meghaladta őket a kor. Idejüket múltak, elavultak voltak már Lipót korában is s ezért alig lehetett valami hasznukat venni.

Képzelnék el azonban, mi lett volna és az ítéletek milyen alaposak és igazságosak lettek volna, ha még jobban megtartották volna az alkotmányt és a lázadók ügyét az országgyűlés „turbulens” köznemesei elé terjesztették volna, tehát ha tulajdonképpen maguk a lázadók ítéleztek volna a lázadók felett.

Ezeket mind tekintetbe kellene venni, mikor királyaink „törvényszegései” miatt panaszkodunk, de — igazi nagy következtetlenséggel — ugyanezt sose emlegettük akkor, amikor Mátyás király vagy erdélyi fejedelmek követik el az ezeknél sokkal nagyobb törvénytelen-ségeket.

A pozsonyi „véstörvényszéknél” kissé nagyobb szabálytalanságokat követett el a mi imádott Damjanitsunk, aki két ártatlan katolikus papot — mint majd látni fogjuk — úgy végeztetett ki, hogy nemcsak tanúkat egyáltalán nem hallgattatott ki, hanem még maguktól a vádlottaktól se kértett egy szót se. Még azt se mondta meg nekik, hogy mivel vádolják őket és még azt se kérdezte meg tőlük, hogy bűnösnek érzik-e magukat.

Ezen azonban nemcsak fel nem háborodik „hazafias” nevelésünk, hanem egyáltalán még arról se tud a magyar közvélemény, hogy Damjanits vagy bármely más honvédtiszt katolikus papokat akár csak törvényesen is kivégeztetett volna.

Negyvennyolc rögtönítélő bíróságai sokkal könnyebben osztogatták a halált, mint a pozsonyi „vérszótörvényszék” (hiszen ez éppen arról nevezetes, hogy túlságosan is nehezen osztogatta s nem is volt statáriális törvényszék).

Hát még Görgei milyen könnyen és lelkiismeretlenül adta a halált! Majd ezt is látjuk. A „hazafias” magyar közvélemény azonban ezen se botránkozik.

A pozsonyi bíróság szabálytalanságainak ártatlan jellegét egyébként a bécsi különbíróság is megállapította. Konstatálta például, hogy azok, akiket elítélt, maguk is elismerték bűnüket. Tehát a tanúk tekintetében elkövetett szabálytalanságok csak elméletiek, de gyakorlati jelentőséggel nem bírnak.

Egyébként a bécsi felülvizsgáló bíróság is — most már a császár egyenes parancsára — annyira az összeesküvők javára volt felületes, hogy azoknak az ügyével, akiket a pozsonyi bíróság felmentett, egyáltalán nem is foglalkozott. (Pedig hát ha az elítélések szabálytalanok voltak, akkor azok voltak a felmentések is, tehát azokat is felül kellett volna vizsgálni.)

Akiket azonban a pozsonyi bíróság bűnösnek talált és elítélt, azoknak az ügyét felülvizsgálta. Végül aztán még azoknak is megkegyelmezett, akiket maga is halált érdemlőnek talált. A bécsi bíróság egyetlen halálos ítéletet se hajtatott végre, tehát még enyhébb volt, mint a pozsonyi magyar bíróság. Természetesen nem azért, mert a pozsonyi szigorú volt (mert hiszen a bécsi különbíróság is sok vádlottat volt kénytelen halálra ítélni), hanem azért, mert a végén mindenkinek megkegyelmezett, mert tudta, hogy a császár ezt kívánja tőle.

Arra a két emberre, akiken a pozsonyi bíróság már végrehajtatta a halálos ítéletet (Bónis és Drabik), még a legvakabb elfogultság se mondhatja, hogy ártatlanul bűnhődtek. Kivált ha az akkori törvénykezési viszonyokat tartjuk szem előtt, ami pedig a történelmi tárgyilagosság legelemibb feltétele. A pozsonyi bíróság is annyira igazságos volt és annyira haladó szellemű, hogy még Drabik elmeállapotát is megvizsgáltatta. Pozsony minden orvosa azt mondta, hogy épelméjű, pedig az orvosok — egy kivételével — mindnyájan protestánsok voltak. (Szalay: Magyar történelem, V., 144. o.) Hogy pedig Bónis valamennyi összeesküvő között a legvadabb rebellis volt, az egészen kétségtelen.

Hogy a már előbb kivégzett három (illetőleg Tattenbachkal együtt) négy katolikus főúr mennyire hitvány jellem volt, az a már közöltekből eléggé kitűnt. Hogy a négy között leg-szigorúbbak éppen ahhoz a Tattenbachhoz voltak, aki német volt, azt is láttuk már. Láttuk, hogy nyilatkozik Zrínyiről még Acsády is, Nádasdyról pedig még Pauler is azt írja, hogy még kevésbé szigorú bírák előtt se állhatott volna meg.

Mikor azonban mindezt kimondom, el lehetek készülvé arra, hogy valamelyik „hazafias” kortes szemembe vágja, hogy kegyetlenebb vagyok, mint e hősök „vérszópó” idegen bírái voltak, s úgy látszik, azt szeretném, ha sokkal többet végeztek volna ki. Azt felellem neki, hogy ez az a terror, mely minden lázadás, minden forradalom jellegzetes vonása, mikor megfélemlítéssel fojtják bele az emberekbe az igazságot, melyet elveik és tetteik nem bírnak meg.

E forradalmi elvek kortesei azt hirdetik, hogy Lipót törvényszékei nem igazságot szolgáltatnak, hanem bosszúszomjukat elégitették ki véresen. Erre én történelmi kútfők alapján megállapítom, hogy valóban nem igazságot gyakoroltak, hanem egyedül csak kegyelme, nemcsak vérszomjasak nem voltak és igazságtalan bosszút nem álltak, hanem még a törvény előírta büntetést sem szabták ki a bűnösökre. Ha azonban én ezt megállapítom, ez még nem jelenti azt, hogy egyúttal sajnálom is azt, hogy ilyen megértők és engedékenyek

voltak. Hogy hibáztathatnám én ezt, mikor Lipót csinálta, Lipótot pedig tudvalevőleg a papok „dajkálták”, tehát csak azért volt ilyen kegyes és megbocsátó, mert papokra hallgatott.

Hogy az én egyéni érzelmeim milyenek, az nem tartozik a kérdéshez. De ha valakit még ez is érdekel, abból, ahogyan a három katolikus főúr halálát leírtam, ahogyan Bónisról nyilatkoztam és még dacos rebelliségében is rokonszenvesnek találtam és ahogyan Nagydai Székely András egyéniségéről is írtam, akikről az összeesküvők közül egyedül tudjuk, hogy a börtönben halt meg: elég világosan bizonyítja, hogy nemcsak igazságot, de részvétet és magyar szeretetet se kell tanulnom a „hazafias” kortesektől.

A bécsi bíróság a hét, még függőben lévő halálos ítéletet felülvizsgálva mindenekelőtt megállapította, hogy köztük Leszenyei Nagy Mihály és Fáy László az, aki mellett a legtöbb mentő körülmény felhozható, illetőleg akinek bűne köztük a legkisebb fokú. Leszenyei mentségére felhozták, hogy testvérének, Leszenyei Nagy Ferencnek hatása alatt állt és mindent az ő csábítására tett. (Az eszükbe se jutott — pedig ha gyűlölet vagy bosszúállás vezette volna őket, eszükbe juthatott volna —, hogy mivel őt, a főbűnöst, a halál úgy is kiragadta a földi igazságszolgáltatás kezéből, bánjunk el helyette legalább az öccsével, hogy ebből az átkozott fajzataból legalább egy mégis bűnhődjék. Nem. Ezek a „magyargyűlölő” bírák nem súlyosbító, hanem mentő körülményt láttak abban, hogy a halálra ítélt vádlott a főbűnös testvére volt.)

Ami pedig Fáy Lászlót illeti (mind Fáy, mind Leszenyei protestánsok voltak s egy másik Fáy már Pozsonyban felmentettek), igaz — mondták —, hogy a nádorral összeesküdött, de hát gyermek atyja s az utóbbi időben már szakított a lázadókkal. De egyébként is már Rottal, a pozsonyi bíróság elnöke is, kegyelemre ajánlotta, sőt még azt is kérte, hogy még jószágait is adják neki vissza, ha egészét nem, legalább fele részben.

Ezek a bécsi bírák meg is egyeztek aztán mindkettejük halálbüntetésének elengedésében, sőt még vagyonuk visszaadásában is. (Ne feledjük, hogy protestáns vagyonról van szó, melynek katolikus kézbe kerülése a katolicizmust erősítette volna ezen a protestáns vidéken s vele a felség híveit is, tehát a jövőbeni lázadásokat (melyek Thökölyvel azonnal utána újra elkezdődtek) akadályozta volna. Az irgalom és a megbocsátás tehát még ennél is előbbrevaló volt.) Csak annak eldöntését halasztották későbbre, hogy a vagyonvisszaadás teljes legyen-e vagy csak részleges.

Így most már csak öt halálraítélt sorsáról kellett még dönteni. Ezek azonban mind olyan nagy bűnösök voltak, hogy nekik még ezek a jó s még a katolicizmus érdekei kárára is kegyelmező bírák se tudtak kegyelmet adni még most se, hogy a császár erre irányuló szándékát ismerték. De ha nem tudtak kegyelmezni ők, tudott a mi Aranyunktól „rettentesnek” talált császár, úgyszólván végeredményben kivétel nélkül mindenki kegyelmet kapott, sőt láttuk, hogy még börtönben is alig maradt valaki.

Azokat a katolikus papokat, akik részt vettek az összeesküvésben, Szelepcshényi primás vette védelmébe. Nem is lett baja egyiküknek se. Még csak eljárás se indult ellenük.

Báthory Zsófia is nemcsak a fiát tudta megmenteni, hanem még köznemes jó embereit is. Kazinczy Pétert is, Melczer Lajost is, Baranyai Györgyöt is, Baranyai Gáspárt is, Petrikovich Mihályt is, Korda Istvánt is, Befogadta őket munkácsi várába még az összeesküvők összefogása idején. Ott aztán senki emberfia nem bántotta őket.

Pedig majdnem mindnyájan nemcsak Habsburg-gyűlölő és törökkel cimboráló lázadók, hanem még protestánsok is voltak. Láthatjuk belőle, mennyire nem volt még Báthory Zsófia se fanatikus, se politikai tekintetben, se vallási téren. Pedig jezsuita volt a lelkiatyja s minden tekintetben rá hallgatott.

Egész bizonyos, ha jezsuita lelkiatyja azt tartotta volna helyesnek, kiadta volna őket a császárnak. Katolikus ember azonban nem is tud fanatikus lenni, mert tudja, hogy a kereszténység főparancsa a szeretet.

Báthory Zsófia e pártoltjai természetesen egyelőre nem mertek Munkács várából ki-mozdulni s bűnük tudatában természetesen a pozsonyi törvényszék idézésére se jelentek meg. Ez csak növelte bűnüket, s a pozsonyi törvényszék kénytelen volt őket makacsokká nyilvánítani, távollétükben hozott felettük ítéletet, mely természetesen fej- és jószágvesztésre szól. Rajtuk még a pozsonyi felülvizsgáló bécsi bíróság említett megkülönböztetése se segíthetett, mert nyilvánvaló volt, hogy tudtak az idézésről, tehát nem tudatlanságból nem jelentek meg Pozsonyban a törvény előtt.

A végeredmény azonban az lett, hogy még ez se volt baj, mert mégis csak kegyelmet kaptak még ők is. Védelmezőjük, Báthory Zsófia is makacs volt ugyanis, de ő jobban, a felebaráti, sőt az ellenszerezetben volt makacs. (Személyileg nem voltak ugyan ellenségei az illetők, de eszményeinek, a katolicizmusnak és a Habsburg uralomnak annál inkább.)

Makacs női fejébe vette, hogy nem engedi őket bántani s mivel neki magának nagy érdemei voltak, mert mindig hű volt, Lipót emberei kedvében jártak. Igaz, hogy a hűség egyébként nem volna érdem, mert magától értetődő kötelesség, de mert az ilyen magyar annyira ritka volt, Bécsben nagyon megbecsülték. Mivel pedig mindkét törvényszék ügyse csinált mást, mint csak kegyelmezett, s amit még ezek se tettek meg, azt úgyis megcsinálta a császár, világos, hogy a dolog vége nem lehetett más, mint itt is a kegyelem.

Hogy az igazságszolgáltatásnak legalább a látszatát megőrizték, valami kis pénzbüntetést fizettettek velük. A mi történetírásunk aztán belekapaszkodik ebbe a pénzbüntetésbe s úgy hivatkozik rá, mint a bécsi féktelen bosszú és magyargyűlölet oktan dühöngésének bizonyítékába, azaz úgy tünteti fel a dolgot, mintha még ez is igazságtalanság lett volna, mintha még ezt is a méltányosság ellenére szabták volna ki rájuk.

Nem idézek most Tolnai Világtörténelméből, Baráthosi Balogh Benedektől vagy a Gel-sei Bíró Zoltán-féle emberek írásaiból, mert éppen eléggé felháborító csupán az is, amit erre vonatkozólag komoly történelmi művekben, például Szilágyi nagy magyar történelmében olvashatunk.

Ez például az „Elfogatások és üldözések. A megtorlás” című fejezetében azt írja, hogy „az udvar elhatározta, hogy az összes protestáns főurat, Thököly Istvánt, Petrőczy Istvánt, Ostrosich Mátyást is (Melith mellett a kevés között ez már a második főnemesi család, mely idegen eredetű, no meg hát láttuk, hogy a Thökölyek is idegen eredetűek) elfogatja és javaikat elkobozza”.

E „rémes üldözés” láttára hogy gondolhatna arra a jámbor olvasó, hogy e háromnál több protestáns főúr akkor már nem is volt. Mivel mind a hárman protestánsok voltak, természetesen mind a hárman derekasan részt vettek az összeesküvésben. Pedig minden olvasónak azt kell gondolnia, hogy csak azért hurcolták el őket, mert protestánsok voltak.

De eltekintve attól, hogy nemcsak protestánsok voltak, hanem ugyancsak összeesküvők is, láttuk, hogy a főbűnös Petrőczy elmenekült, tehát nem fogták el. Azt is láttuk, hogy a nála valamivel kisebb bűnös öccse ellen pedig még csak eljárást se indítottak, tehát elfogatása után mindjárt haza is mehetett. Thököly Istvánt pedig el se foghatták, mert mire arra került volna a sor, már nem élt. Azt is tudjuk, hogy nem a hazafias gondok és a honfiúi bánatában megtört szív, hanem az állandó részegeskedés és bujálkodás tette tönkre s rövidítette meg életét. Láttuk azt is, hogy ezt protestáns és rebellis hittestvérei állapították meg róla.

Ostrosich, akit el tudtak fogni, olyan nagy bűnös volt, hogy a pozsonyi törvényszék egyenesen halálbüntetést szabott ki rá. De ez is csak elméleti volt, mert a valóságban nemcsak ki nem végezték, hanem ég a szabadságát is visszaadták. Ki gondolná mindezt a Szilágyi-történelem előadása és felháborodása után? Ki gondolná, hogy a három említett protestáns főúr elfogatását is a kormány csak elhatározta, de végre nem tudta hajtani, köztük az egyiken például azért nem, mert előbb megölte a saját bűne, mint a bécsi kormány?

Annak az egynek pedig, akit el tudtak fogni, maguk adták vissza nemcsak az életét, hanem még a szabadságát is, noha olyan bűnös volt, hogy halálra kellett ítélni.

„Mikor az 1670. évi gyászév lejárt, több mint 2000 nemes és más tehetősebb ember ült fogságban.” Ki gondolná azonban e rémségek olvastára, hogy utána — ha ugyan ez a nagy szám valaha egyáltalán igaz volt — már hetek múlva a kétezerből százan se voltak börtönben, másfél évre rá pedig már tízen se, mégpedig nem azért, mert a másvilágra küldték, hanem mert szabadon bocsátották őket? Vajon miért nem közli ezt is a Szilágyi-történelem? Pedig hát kétségtelen, hogy ezek elhallgatásával félrevezeti olvasóit, mert annak alapján, amit ő közöl velük, egész más elképzelésük van a dologról, mint ami a valóságnak megfelel.

Közli azt is, hogy Apafi azt írta a portára, hogy „Lipót császár hitlevelet adott a hazafiaknak, s azután elfogatta azokat, akik szavaiban bíztak”.

Tudjuk, hogy ebből mindössze csak annyi igaz, amennyit Zrínyi és Nádasdy Bécsbe csalásával kapcsolatban már bőven megtárgyaltunk, tehát ilyesféle dolog egyedül csak a két katolikus és osztrák nemességgel is bíró főúrral történt meg. Pedig „a hazafiakon” senki se értheti csupán ezt a két főurat (Apafi legkevésbé), hanem mindenki tömeges családságra, azaz arra kénytelen gondolni, hogy a protestáns köznemesek százait is hitszegéssel, családsággal fogták el.

Hitlevélről és a hitlevelek megsértéséről pedig szó se volt még Zrínyiéknél se. Zsigmond császár volt az, aki hitlevelet adott Husz Jánosnak, nem pedig Lipót a magyar protestánsoknak. De még Zsigmond se arra, hogy nem lesz bántódása, mert azt a császár nem tudhatta, hogy a zsinat eretneknek mondja-e ki vagy nem, hanem csak arra, hogy Konsztanza utazásában és onnan való esetleges visszautazásában nem lesz bántódása senkitől.

Úgy, ahogyan a töröknek beállította tehát a dolgot, Apafi állítása szemenszedett hazugság és Lipót aljas megrágalmazása. Maga a Szilágyi-történelem nem is meri Apafi állítását magáévá tenni, hanem csak mint Apafi jelentését közli. Mivel azonban egyáltalán nem cáfolja s még csak magyarázó szavakat se fűz hozzá, az olvasót e tekintetben is félrevezeti teljesen és így ő is részt vesz Lipót megrágalmazásában.

Hocherről azt írja, hogy „kegyetlen vérszomja minden féken, korláton túltette magát és bőszt indulatai az őrzöngésig menő vadsággal (!) tükröződnek vissza egyik véleményében”. A valóság az, hogy azok után, amit komoly történetírók megállapítása alapján Hocherről közöltünk, a Szilágyi-történelem ezt az állítást kell „őrzöngésnek” minősítenünk.

Az igaz, hogy Hoher mindent elkövetett, hogy Lipótot a teljes kegyelmezéstől visszattartsa, s így ő volt a fő oka, hogy a császár legalább a három magyar főúr halálos ítéletét végrehajtatta, ámde láttuk, hogy ez a legelemibb igazságosság és a birodalom érdekeinek szem előtt tartásának a követelménye volt.

A pozsonyit követő bécsi bíróságban azonban, mely az összeesküvés protestáns közneemes résztvevőin ítélezett, már nyoma sincs Hoher e „vérszomjának” se. Itt már ő is a császár kegyességének képviselője. Nem az ő kegyessége volt ugyan, hanem a császáré, de Hoher ezt is végrehajtotta. Neki egyébként joga se volt hozzá, hogy olyan kegyes legyen, mint császára, mert neki, mint bírónak, az igazságosságot kellett képviselnie. Lipót kegyességéről pedig még ma is azt kell mondanunk, hogy nem volt okos kegyesség.

Nem is lett vége ilyen „megtorlás” után a magyarországi lázadásoknak, sőt maga Lipót is kettőt is megért még belőlük, s mindkettő sokkal nagyobb szabású volt és sokkal tovább tartott, s a magyarságnak is sokkal nagyobb anyagi és vérveszteséget okozott, mint a Wesselényi-összeesküvés.

A pozsonyi bíróságot a Szilágyi-történelem is „vértörvényszéknek”, „vérbíróságnak” hívja, noha rámutattunk, hogy hasonló helyzetben alig működött még ilyen jóindulatú és a vértől annyira távol álló bíróság a történelemben, mint ez. Hogy a Wesselényi-összeesküvés vádlottjait nem vitték Bécsbe, hanem magyar bíróság elé állították őket, arra sincs

egyetlen elismerő szava se ennek a műnek. Ez szerint csak azért történt, mert a vádlottakat „már roppant tömegüknél fogva sem szállíthatták Ausztriába”. (Mindössze 233 embert idéztek meg s több, mint fele ezeknek se jelent meg, mert akkor már bujdosók voltak. De akik megjelentek, azok is nagyrészt szabadlábon voltak. Így aztán láthatjuk azt is, mennyit adhatunk arra, hogy „2000 nemes és más tehetősebb ember ült fogságban”. Csak annyi igaz belőle, hogy ennyinek kellett volna ott ülni, ha valóban letartóztatták volna azokat, akiket le kellett volna tartóztatni.)

Hogy a pozsonyi bírák magyarok voltak, Szilágyinak az se számít. Az ő szemében mindent tönkretesz az, hogy két német jogtudós is működött mellettük „és a két német szava volt a döntő, mert az udvartól vett utasítás szerint nélkülük a közvádlo semmit sem tehetett”. Nem veszi észre az író, hogy ez éppen az ellenkezőjét jelenti annak, mint amit ő kihozott belőle. Az a két német nem a vádlottak védelmét bénította meg, hanem a közvádlo működésében irányította. Bécs éppen azt akarta megakadályozni ezzel a két német jogtudóssal (s láttuk, hogy ugyancsak derekasan meg is akadályozta), hogy ártatlanok is bűnhődhessenek vagy hogy a bűnösökhöz a kelleténél szigorúbbak legyenek.

Egyébként pedig fentebb részletesen ismertettük a per lefolyását és a tanácskozásokat, s ennek folyamán mindenki szavával és véleményével találkozunk, csak e két németével nem. Ez is világos bizonyítéka annak, hogy valóban csak jogi tanácsadók voltak az illetők, de a tárgyalás menetébe, a bűnösség megállapításába és minősítésébe, tehát az ítéletbe nem avatkoztak bele. Csakugyan csak a közvádlokat támogatták tanácsaikkal.

Ami azonban most következik a Szilágyiban, annak valótlan-sága, irányzatossága minden képzeletet felülmúl, s nem egy komoly történelmi műben, de még egy alantas gúnyiratban is tűrhetetlen lenne. „Utasításai máskülönben is korlátlan hatalommal látták el s egyetlen zsinórmértékül a császár parancsát tűzték ki”.

De hát láttuk, hogy a „császár parancsa” az igazság szolgálata volt, sőt hamarosan tisztán kegyelmezés lett belőle. Aztán ilyen „korlátlan hatalom” az, hogy a törvényszék meghozott halálos ítéletéből csak kettőt hajtathatott végre, de ezeket is csak azért, mert a császár nem tudott róla. Mihelyt ugyanis megtudta, azonnal leállította a kivégzéseket.

„Másféle, akár emberi, akár isteni joggal vagy törvénnyel törődni tiltva volt. (S ezt a Szilágyi az istenfélő Lipótról állítja!) Hogy igazságról, jogról, méltányosságról ilyen körülmények közt szó sem lehetett, az természetes. A perek, melyek Pozsonyban vagy külföldön folytak, merő torzképei minden igazságszolgáltatásnak. A bosszú, a gyűlölet bizonyos alakiságok mögé rejtőzködött ugyan, melyek azonban nem avatták perré az eljárást.”

Az igazság ezzel szemben az — és erről minden olvasónk meggyőződhetett, mert sokkal bővebben ismertettük a per lefolyását (Pauler adatai nyomán) mint a Szilágyi-történelem —, hogy azoknál a bécsi bíróságoknál, melyek a három magyar főurat a vépadra küldték, nem sok alaposabb és igazságosabb törvényszék működött még a világtörténelemben.

A pozsonyi és az utána következő másik bécsi bíróságnál pedig kegyelmesebb bíróság alig volt még valaha a történelemben, hiszen végeredményben úgyszólván mindenkit felmentett, még azokat is, akiket bűnösöknek, sőt halálra méltónak talált s így — de egész ellenkező értelemben, mint Acsády állítja — csakugyan elmondható róla, hogy eljárását alig lehet pernek nevezni, tekinteni.

Aki pedig Lipót császárt ismeri vagy ha makacsságában megismerni nem hajlandó, aki a per végeredményét nézi, mindenképpen kénytelen tudomásul venni, hogy „a császár parancsa” (melyet a bíróságnak követnie kellett) nem a kegyetlenséget, annál kevésbé az isteni vagy emberi törvény lábbal tiprását, hanem még a törvény betűje és az igazság ellenére is a mindenáron való irgalmat jelentette.

„Különösen a jószágelkobzásoknál tűnt ki — folytatja Szilágyi —, hogy a legteljesebb önkény vezeti.” Azért mondja ezt, mert még a gyermekek részét is elkobozta. Arra persze ügyet se vet, hogy az ítélet szerint a gyermekek részét is el kellett volna ugyan kobozni,

de Lipót kegyessége azt mégis meghagyta. Pedig hát nem az a fontos, hogy a bíróság mit határozott, hanem az, hogy mit hajtottak végre. Egyébként pedig láttuk, hogy maga a vagyon egészének elkobzását kimondó határozat is megokolt és törvényes volt. De láttuk, hogy még maga a bíróság is csak azt mondta ki, hogy felségsértés esetében mindent el lehet venni, a valóságban azonban ő maga se vett el mindent, hanem nemcsak a gyermekek részét, hanem az egész vagyonnak harmadát, felét, sőt kétharmadát is visszaadta.

Nem azon kellene tehát botránkozni, hogy a bíróság milyen kegyetlen jogi álláspontra helyezkedett, hanem azon csodálkozni és örvendezni, hogy szigorú elméletet állapított ugyan meg, de olyan feltűnően enyhe gyakorlatot követett, hogy a valóságban még a Hármaskönyvön is túltett. Akikről pedig még ez a példátlanul jóindulatú bíróság is azt vélte, hogy nem érdemelnek kegyelmet, azokon gyakorolta a kegyelmet maga Lipót.

Ma is megvan a kamarai levéltárban a császár 1672. szeptember 20-i határozata, mellyel a következő szép magyar nyelvű feleségek kérvényére adja vissza a maguk és gyermekeik vagyonrészét. Özv. Bónis Ferencné Máriássy Anna, Káthay Ferencné Pribék Sára, Fáy Lászlóné Monaky Katalin (csupa protestánsok), Figedi Nagy Andrásné Keresztes Dorottya, Bory Györgyné Duló Judit, Szobonya Istvánné Kun Mária, Bánchy Mártonné Gombos Borbála, Keczer Menyhértné Máriássy Erzsébet. Tehát a valóságban úgyszólván még akkor is mindenki visszakapta a feleség és a gyermekek részét, mikor magától a bíróságtól nem kapta vissza.

A mi Szilágyi-történelmünk azonban mindebből semmit se lát, semmit se tud. Mint ahogyan a ló szemellenzője megakadályozza, hogy másfelé nézhessen, mint csak előre, ez a „hazafias” szellemben írt magyar történelem (és melyik magyar történelem nincs ilyen „hazafias” szellemben írva? Hiszen a közvéleménytől való rettegésben még Szekfű is kénytelen elítélni ezt a pozsonyi bíróságot) egyedül csak azt látja, hogy a bíróság azt állapította meg, hogy az egész vagyont kell elkobozni. Hogy megállapítását aztán maga se követte, a végén pedig Lipót jó szíve miatt úgyszólván egyetlenegy elítélt se volt, akinek teljes vagyona a kincstár kezében maradt volna, abból a mi történetírásunk nem hajlandó semmit észrevenni.

A Szilágyi-történelem az elméleti határozat alapján csak vérlázító, isteni és emberi törvényt lábbal tipró, őrvongó gyűlöletről, bosszúról, felháborító igazságtalanságról és magyarirtásról tud. Pedig hát láttuk, hogy ha Pozsonyban valóban megtörtént volna, amit a bíróság kimondott, akkor se történt volna más, mint ami Rákóczi György óta Erdélyben határozatban is megvolt, meg a valóságban is.

„Ha tehát — folytatja tovább Szilágyi — már utasításai miatt se lehetett a bíróságot igazságszolgáltató közegnek tekinteni, következtetlensége, kapkodása végképpen az önkény és erőszak bélyegét süti tevékenységére. Nem igazságot szolgáltatott, hanem bosszút állt, lesújtott vétkest és ártatlant (!) egyaránt.” Az igazság az, hogy még a vétkesre se sújtott le.

Ebben a vádban csak annyi az igaz, hogy a pozsonyi „vérbíróság” csakugyan kapkodott és csakugyan következtelen volt, de nem a kegyetlenségben, hanem túlságos jóakarata miatt, s mert a tőle felállított szigorú alapelvet ő maga szegte meg legjobban, nem bosszúszomja és kegyetlensége, hanem túlságos lelkiismeretessége miatt volt következtelen. Például még attól is meg hagyta magát zavartatni, ha valamely vádlott a napot próbálta letagadni az égről. De egyébként is hogy lehetett volna ez a bíróság tudatos magyarirtó, mikor láttuk, hogy csupa magyarokból állt?

Aki azt állítja, hogy a pozsonyi különbíróság vétkesre és ártatlanra egyaránt lesújtott, annak azt válaszoljuk, hogy nevezze meg, kik voltak azok az „ártatlanok”, akikre ártatlanságuk ellenére is lesújtott? Nevezzen meg csak egyetlen ilyent! Hiszen még ha akartak, se ítéltettek volna el ártatlant, mert nem az elítéltek, de még a megidézettek között se volt ártatlan. Elsoroltunk már jónéhányat, akik ellen még vádat se emeltek, s láttuk, hogy még

ezek is mind izgattak, sőt nem egy ellen még arra is bolt bizonyíték, hogy a felséget gyalázta, rágalmazta, s csak azért nem fogták perbe, mert ezt csak egy tanú bizonyította.

Mi azonban határozottan kellemetlen helyzetbe kerülénk, ha minket meg arra szólítanának fel: Mondjuk meg, kik voltak azok, akiket bűnös létükre se büntettek meg, mert mivel majdnem mindenkivel így tettek, akkor a fától nem látnánk az erdőt és nem tudnánk, kivel kezdjük a hosszú névsort. De említettük már, hogy még Rákóczi maga is ezek közé tartozott. Vele ugyancsak joggal kezdhetnénk a névsort. Nincs ugyanis az a „hazafias” író, aki őrá ráfoghatná, hogy nem volt lázadó, nem volt törökkel cimboráló (hiszen ő lett volna erdélyi fejedelem, ha létrejön a török szövetség). Sőt Rákóczi nemcsak összeesküvő volt, hanem tényleg fel is lázadt már, sőt ütközetet is vívott már a császár csapataival. S lám, nemcsak el nem ítélték, hanem ég csak perbe se vonták. (Ha abba vonták volna, nem is lehetett volna másra ítélni, mint halálra. De persze akkor is megkegyelmezték volna neki.)

Aztán ki mondhatja, hogy Széchy Mária ártatlan volt? S lám, őt se fogták perbe. Nem indítottak eljárást Zrínyi Péterné ellen se, pedig ő eszelte ki az egészet és férjét is ő vitte bele a hűtlenségbe. Aztán láttuk, hogy még Szenthét, Hídvéghyt, sőt Leszenyei Nagy Ferencet is megkímélték még attól is, hogy bíróság elé kelljen állniuk, nemhogy vérüket vették volna. A pozsonyi bíróság tíz halálraítélte közül (mert Drabik nem tartozott az összeesküvők közé, s nem is volt magyar állampolgár) csak az egyetlen Bónist végezték ki, a többi mind kegyelmet kapott, még köztük a két legcégéresebb és egész az utolsó pilanatig lázító és ellenszegülő Baloghy György és Fígedi Nagy András is.

Igen, a bíróság kapkodott és következtelen volt, mert kapkodás és következtelenség nélkül mindez nem lett volna lehetséges. Nevezhetjük-e következtetesnek azt a bíróságot, mely például még azt a Fígedi Nagyt is, akit Bónissal együtt ítélték halálra és ugyanakkor kellett volna kivégezni, mikor őt, mivel a bíróság lába elé borult és úgy könyörgött életéért, úgy megsajnálta, hogy ítéletének végrehajtását elhalasztották. Mivel pedig Lipót később már senkit sem engedett kivégezni, életben is maradt végleg.

Nem a kegyetlenség és a bosszú, hanem éppen ellenkezőleg, az emberiség, irgalom és sajnálat tette ezt a bíróságot következtelenné. Mivel aztán ez a Fígedi börtönében még katolikussá is lett, a jó Lipót, aki a halált enélkül is elengedte volna neki (mert hiszen akkor már mindenkinek elengedte), most még szabadságát, sőt részben még vagyonát is visszaadta neki. Mindez csakugyan következtelenség, csak az a baj, hogy a magyarok, a protestánsok és a lázadók javára és az ellenük való gyűlölet helyett az irántuk való mindent megbocsátó szeretetből elkövetett következtelenség.

Hogy az elítéltek megtérésük miatt kapnak kegyelmet, azon szintén nagyon megbotránkoznak történelemlétkönyveink. Ez a fő érvük amellet, hogy a bíraskodás sem komoly, sem igazságos, sem törvényszerű nem volt. Pedig ezek az esetek is éppen az ellenkezőjét bizonyítják annak, amit a mi történetíróink kihoznak belőlük. Ez is csak azt mutatja ugyanis, hogy irgalom volt ott, nem pedig igazságszolgáltatás. Csak azt keresték ugyanis, milyen ürüggyel lehetne kegyelmezni.

Mivel a lázadás fő oka a protestáns felekezetiesség volt, a katolikus vallásra való visszatérést joggal vették olyan bűnbánat jelének, melyet enyhítő körülménynek lehet beszámítani. Hogy ez a megtérés lehetett egyszerűen a megijedés következménye is, sőt egyszerű önzésből folyó képmutatás is, azt nem vették tekintetbe, mert akkor nem kegyelmezhetek volna. De az, hogy az illető jezsuita atya ezeket az elítélteket a katolikus egyházba felvételre érdemesnek tartotta, már úgyszólván bizonyíték volt arra, hogy megtérésük nemcsak látszat volt.

Egyébként pedig nem igaz, hogy Fígedi Nagy azért kapott kegyelmet, mert katolikus lett. Ő életét kivégzése elhalasztásának köszönhetette, ezt a halasztást pedig egyedül bírái jó szíve adta meg neki. Ez az elhalasztás döntötte el a sorsát, de ekkor még szó se volt megtérésről. Egyébként pedig rámutattam már, hogy azok a protestánsok is kaptak kegyelmet,

akik nem tértek meg, ellenben csak két protestánst végeztek ki mindössze, de ez a kettő éppen két olyan protestáns volt, aki megtért (Bónis és Drabik).

Itt említem meg, hogy Figedi Nagy András szintén protestáns védőjének, Sándor Györgynek, híres protestáns vezető férfiúnak, védőügyvédi szerepéről még Pauler is azt kénytelen megállapítani, hogy „nem volt szerencsés”.

Hogy erkölcsileg milyen alacsony fokon állt ez a „hazafias” magyar összeesküvő társaság, láthatjuk onnan, hogy ez a Sándor György, mivel a Figedi Nagy ellen szóló minden ellenérvet elsópró nagy bizonyítékokat mással cáfolni már nem tudta, védettje nevében azzal a szokatlan és érvként semmiképpen el nem fogadható indítvánnyal állt elő, hogy Figedi hajlandó ünnepélyesen megesküdni, hogy az ellene szóló vádak nem igaza. A bíróság természetesen nem fogadta el indítványát. Szerencse, mert Figedi másképp letette volna ezt a nyilvánvalóan hamis esküt, melynek már felajánlásához is ugyancsak tág lelkiismeret és gonosz lélek kellett ügyvédje részéről.

* * *

Egészen bolondul elnézően bántak el Zrínyi horvátországi cinkosaival is. A főbűnös, Bukováczky azért nem bűnhődött, mert a törökhöz menekült. (Valószínű ott hamarosan elérte megérdemelt sorsa, mert azóta semmi hír róla.) Akik itthon maradtak, azok azért nem kaptak büntetést, mert részint igen nagy szerencsájük volt, részint mert igen jók voltak azok, akiknek büntetni kellett volna őket.

Ivanovich Ferencnek igen nagy volt a bűne. A kaproncai haditörvényszék fejvesztésre is ítélte, s utána teste felnégyeltetésére. Bűne nagysága miatt az ítéletet még Lipót is jóváhagyta, de végrehajtatni aztán mégsem volt szíve. Igen megviselte akkor már ezt a jó szívet Zrínyiék kiontott vére. Így aztán nemcsak Ivanovich holttestének felnégyelése, hanem a fejvesztés is elmaradt.

Bukováczky két gonosz társát, Pogledicset és Berisztlavicsot, akik egy ideig bujkáltak, Herberstein fogta el, akinek szavára önként megadták magukat. Ők azért kaptak kegyelmet, mert Herberstein ezt megígérte neki és „az adott szót meg kell tartani”. (De látjuk, hogy enélkül is kegyelmet kaptak volna, mert hiszen Ivanovichnak nem ígértek semmit, nagyobb bűnös is volt, mint két nála jelentéktelenebb szerepet játszó társa s mégis kegyelmet kapott.)

Még engem is meglep azonban, hogy nemcsak kegyelemben részesültek, hanem még a „rebellió minden szennye alól is feloldattak”. Talán csak nem arra gondoltak, hogy ha a kegyelmet még Ivanovich is megkapta, akkor „az igazság” azt kívánja, hogy ők ketten a kegyelemnél még kissé többet is kapjanak?

Sárkány János egerszegi várparancsnok volt, és mivel feleségét, Törös Katalint, miután 14 éven át túrte házasságtöréseit, végül megölte, utána Zrínyihez menekült, mint láttuk már. Zrínyi révén aztán ő is részese lett a lázadásnak (egyébként Sárkány előélete is egy újabb adat arra, milyen emberekből álltak ezek a „szabadsághősök” és Habsburg-gyűlölők). Az is tanulságos (mert mutatja, milyen volt Lipót „alkotmánytiprása”), hogy még Sárkány János felelősségrevonásakor is, mikor Lipót már teljesen ura volt a helyzetnek, tehát azt tehette volna már, amit akart, s talán egy kis káröröm, bosszú is ébredhetett volna szívében a nemesi kiváltságok ellen, ha csak egy századrésze is meglelt volna benne annak a gőgnek és dacnak, ami magyarországi gyűlölőiben megvolt: annyira megtartották a magyar nemesi kiváltságokat, hogy őt még le se tartóztatták addig, míg a bíróság ítéletet nem mondott felette. Pedig a bűne akkora volt, és annyi bizonyíték volt ellene, hogy az ítélet halálra szól. Természetesen ő is kegyelmet kapott.

Nála azt állapították meg, hogy „haditudománya” miatt érdemli meg a kegyelmet. Valóban furcsa és ugyancsak következetlen megokolás. Hol van ugyanis megírva az, hogy akinek nagy a haditudománya, annak szabad fegyvert fognia koronás királya ellen?

A logika inkább azt kívánná, hogy az ilyen embert effajta bűnéért szigorúbban büntessék, mint mást, mert éppen haditudománya miatt sokkal több bajt is okozhat, mint a közönséges halandó. Látjuk azonban, hogy most is nem a bosszúvágy, nem is a magyargyűlölet, hanem a jóakarát és a megbocsátás szelleme tette következetlenné az igazságszolgáltatást.

* * *

„A titkos tanácsban — írja Acsády — emelkedtek hangok a vádlottak, főleg Zrínyi jávára, de a többség abból indult ki, hogy ha akár csak egyik is kegyelmet nyer, a magyarok újra vérszemet kapnak.”

Természetesen a titkos tanácsban nem „a magyarokat” emlegették, hanem a lázadókat, mert ezeket a magyarokkal nem a titkos tanács, hanem csak a „hazafias” magyar történetírás azonosítja. De a bécsi udvar — s annál kevésbé a titkos tanács — sose beszélt „a magyarokról” úgy, mint ellenségről, melytől óvakodni kell, s melyet féken kell tartani.

„Ezzel is elismerték tehát a miniszterek — folytatja hajmeresztő logikával a Szilágyi — hogy a vádlottak nem követtek el ugyan halálos bűnt, de meg kell őket ölni, hogy a magyarok megrémíttessenek.” Igazán nyakatekert egy okoskodás. Ha egy bíróság a halálos ítélet kimondása után a kegyelmezés lehetőségéről tárgyal s valóban kegyelemre ajánlja is az elítéltet, mindenki tudja, hogy ebből nem az következik, hogy igazságtalanul ítél, sőt még az se, hogy a kelleténél szigorúbban.

A mi legtekintélyesebb magyar történelmi művünk azonban — úgy látszik — ezt mégis magától értetődőnek veszi. Mikor a bíróság a kegyelemre ajánlást azzal utasítja el, hogy a kegyelem azért nem tanácsos, mert a túlságos irgalmasság újabb rebelliókra adna alkalmat, a mi Szilágyink ebből már azt is bebizonyítottnak veszi, hogy magát a halálos ítéletet se azért hozták, mert az elítélt megérdemelte, hanem csupán azért, mert (nem is a lázadókat, hanem) „a magyarokat” meg kell félemlíteni.

Ehhez az érveléshez olyan rosszakarat, olyan elfogultság, olyan gyűlölet kell, hogy még egy, a fanatizmustól már egészen megkergült forradalmi rajongótól is sok lenne.

Az igazság az, hogy Zrínyi és társai felett egymás után két bíróság is ítél, s mind a kettő egyhangúlag hozta meg a halálos ítéleteket. Egyetlenegy olyan vélemény sem hangzott el, mely ezt a kelleténél szigorúbbnak találta, annál kevésbé olyan, mely a vádlottak büntetlensége mellett érvelt. (Láttuk a bizonyítékokat, melyek a bíróság kezében voltak; láttuk, hogy ekkor már maguk a vádlottak is régen elismertek mindent. Ezek után a büntetlenségük melletti vélemény egyenesen lehetetlenség volt.)

A két bíróság ítéletét felülbíráló titkos tanácsban — láttuk — már akadt néhány hang amellett, hogy legalább Zrínyi kegyelmet kapjon, de az illetők nem azzal érveltek, hogy azért van erre szükség, mert Zrínyi nem volt bűnös vagy nem volt olyan nagy bűnös (mert hiszen láttuk, hogy éppen Zrínyi volt valamennyi közt a legbűnösebb), hanem a múltja, vitéz hírneve miatt. A többség a kegyelmet — mint láttuk — nem is azért utasította el, mert akkor a magyarok vérszemet kapnak, hanem azzal a megokolással, hogy mivel éppen a vitéz Zrínyi volt valamennyi közt a legbűnösebb, ha ő kegyelmet kap, akkor a kegyelmet mindegyiknek meg kellene adni.

Milyen példátlan elfogultság és rosszakarat kell tehát ahhoz, hogy a történetíró ebből azt hozza ki, hogy elismerték ugyan, hogy az ítélet jogtalan és igazságtalan, de mégis működtetni kell a bakót, mert „a magyarok” „megrémitése” céljából feltétlen szükség van rá. A titkos tanács a kegyelem elutasításával nem rémíteni akarta „a magyarokat”, hanem a lázadás, felségsértés, törökkel való cimborálás, tehát a hűtlenség és hazaárulás bűnének nagyságára akarta figyelmeztetni azokat a magyarokat (de ezek — sajnos — akkor valóban a magyarság zömét tették), akik ebben semmi bűnt se láttak, sőt egyenesen hazafias erénynek tekintették.

Acsády — reméljük — éppúgy elolvasta Paulert, mint mi. Láttuk, hogy Pauler adatainak hatása alatt ő is éppoly lesújtóan volt kénytelen nyilatkozni Zrínyiről, mint mi. Láttuk, hogy Pauler Nádasdyról is azt mondja, hogy nem tudta volna védeni magát még enyhébb bíróság előbb se, mint amilyen elé kellett állnia. Hogy lehet ezek után azt állítani, hogy bennük a bíróság ártatlanokat ítél el, s azért, mert meg akarta rémíteni a magyarokat? Ugyanaz az Acsády, aki most magyargyűlöletről beszél, állapítja meg Lipótról és tanácsadóiról, hogy nem is volt bennük nemzeti érzés. Hogy lehetett hát akkor bennük magyargyűlölet?

De a nemzeti érzésnek ezt a hiányát Lipótban és udvarában természetesen nem itt állapítja meg, mert hiszen ez most dicséret volna részükre, hanem akkor, mikor emiatt is szidhatja őket és azt állapíthatja meg róluk, hogy nem lehettek nemeslelkű emberek már csak emiatt se. Akiben ugyanis nincs nemzeti érzés, az elfajult, másodrendű ember.

Ilyen következetlen az az Acsády, aki a pozsonyi bíróságot találja következetlennek. De a bécsi udvar irányában ezzel olyan rosszakarató elfogultságról tesz tanúságot, mely már szégyen a történetíróra s még csak a „hazafiság” se menti. Nem hazafiság ez ugyanis, hanem a hamis és téves magyar közvéleménynek szolgálalkú és nem érdek nélküli kiszolgálása helyreigazítás helyett, ami a tudomány feladata lenne.

Nádasdyról és Frangepánról Acsády természetesen elhallgatja, hogy mindketten ők maguk is hangsúlyozták, hogy őket a nagyravágás, tehát az önzés vitte bűnbe, nem pedig az önzetlen hazaszeretet. Még kevésbé említi meg azt, hogy Frangepán ezt még a vérpadon s ünnepélyesen hangsúlyozta, sőt a kivégzésen jelen levő osztrák közönséget egyenesen buzdította arra, hogy legyen mindig hű császárához. Furcsa egy feltevés, hogy ezzel szemben a bírái azok, akik halálra ítélték, ártatlannak voltak kénytelenek tartani s csupán azért végeztették ki, hogy a magyarok rettegjenek.

Acsády Frangepán e nyilvános bűnvallomásából, melyben nemcsak azt ismerte el, hogy ő lázadó, hűtlen és felségsértő volt, hanem még azt is, hogy nem is nemes indítóokból volt az, hanem egyedül nagyravágásból, önzésből csak ennyire emlékszik: „Frangepán elkesezve tiltakozott az igazságtalan ítélet ellen.”

Ez is igaz és mi is közöltük ezt is, de ez fogsága elején volt, mikor „az ítélet ellen” még nem is tiltakozhatott, mert hiszen akkor még nem volt ítélet. Akkor még nem az ítélet, hanem a letartóztatása ellen tiltakozott ő is, úgy mint a többiek, de csak akkor, mikor még szemtelenül hazudott és Zrínyit (Zrínyi meg őt) árulta be. Később azonban, a végén, már azt történt, amit mi megírtunk, a Szilágyi-történelem azonban nem, ti. hogy az ítéletet alázattal és tisztelettel fogadta s nemcsak nem tiltakozott ellene, hanem nyíltan hangsúlyozta, hogy igazságos.

Lipót, ez a csupa irgalom- és kegyelem-ember, rá engedte ugyan vetetni magát Zrínyiek halálos ítéletének jóváhagyására, mert kénytelen volt belátni, hogy a józan ész, a politikai bölcsesség és az uralkodói kötelesség ezt kívánja tőle, de annyira iszonyodott a dologtól, hogy két nappal az ítéletek végrehajtása előtt, április 28-án sietve otthagya Bécsét és Laxenburgba költözött. (A „hazafiaknak” azonban ez mit sem használ, mert ráfogják, hogy ez is csak lelkiismeretfurdalását, tehát az ítéletek igazságtalanságát bizonyítja.)

Olyan lelki kínokat okozott neki az, hogy nem szabad irgalmasnak lennie, hogy attól félt, hogy az utolsó pillanatban mégis csak meghagyja magát lágyítani szívéből s ezért Laxenburgból ezt írta Lobkowitznak: „Azt hiszen ugyan, hogy mondtam már Önnek eziránt valamit. Minthogy azonban immár közeleg a kivégzés, teljesen, abszolút Önre bízom, mi történjek ez esetben, különösen ha az elítéltek kegyelmet kérnek.” (Tehát még a kegyelmezési felségjogot is átadta Lobkowitznak, mert félt, hogy ha az elítéltek ez irányú kérényeit kézbesítik neki, nem lesz ereje ellenállni a kegyelmezésnek.) Másnap, 29-én, féltizenkettőkor újra írt Lobkowitznak s megint ezt írta neki.

Látjuk, hogy nemcsak a legkisebb bosszúvágy vagy harag nem vezette a lázadók ellen „büszke Bécs” e „rettenetes császárat” (s azt hiszem, hogy e mű olvasóinak ezt egészen felesleges is már hangsúlyozni, mert az, aki Lipótot ismeri, semmin se csodálkozna jobban, mint ha haragjáról vagy bosszúszomjáról hallana), hanem még csak közöny, hidegség se volt benne irányukban. Pedig a kegyetlenségnek legalább ezt a faját minden ellensége Lipót jellemvonásának gondolja. Nem. Látjuk, hogy a valóságban annyira nem hideg, nem közönyös, hogy minden gondolata a kivégzettekénél van. Látjuk, hogy két nap kétszer ír Lobkowitznak ez ügyben, pedig ugyanazt írja. Nem hideg emberek szoktak így csinálni.

De nemcsak ő, hanem „gonosz”, „magyargyűlölő” környezet is ilyenforma lehetett. Noha ugyanis láttuk, hogy egymás után kétszer is megírta Lobkowitznak, hogy az elítéltek ügyében minden hatalmat reá ruház s még Bécsből is elutazott, hogy hozzá ez ügyben ne fordulhassanak, mégis utána küldték és a kezébe adták az elítéltek valóban beérkezett kegyelmi kérvényeit. Hogy lehet ezt összeegyeztetni a miniszterek állítólagos magyargyűlöletével, sőt véres bosszúszomjával, „dühöngéseivel”?

Nem volt ez ugyanis tőlük egyszerűen csak formáság, mert Lipótot ismerve komolyan kellett attól „félniük”, hogy egy gyenge pillanatában minden fogadkozása ellenére mégis csak megkegyelmez nekik. Látjuk, hogy a miniszterek, sőt maga Lobkowitz is annyira nem félt ettől, hogy a császár rendelkezése ellenére is eljuttatta hozzá az elítéltek kegyelmi kérvényeit.

Lipót azonban ez esetben nem volt gyenge. Minden akár elutasítás, akár jóváhagyás nélkül egyszerűen visszaküldte Lobkowitznak a kegyelmi kérvényeket s harmadszor is azt írta neki, amit előtte már kétszer megírt. „In summa, ezt az egész dolgot Önre bízom.” Tehát még most is megengedte volna, hogy kegyelmet kapjanak, ha Lobkowitz úgy látja, hogy megérdemlik vagy a dolog a közjával nem ellenkezik.

A Szilágyi-történelem Lipót e Lobkowitzcal való levelezését is közli, de nem úgy, mint egy tiszteletreméltó jó, szinte az aggályoskodásig lelkiismeretes, az esze és a szíve között harcban az esze és a közjó kárára a szíve győzelmétől félő, kötelességtudó és a vérontástól ösztönszerűleg iszonyodó lelkiismereti finomság megnyilvánulását, melynek minden tárgyi-lagos embert tiszteletre kell íranta hangolnia, hanem mint egy tehetetlen, ellenszenves báb vergődését miniszterei kezében, aki nem mer semmi önállóan csinálni, sőt egyenesen úgy, mintha mindennek a császár szívtelen ridegsége lett volna az oka.

Ezt írja: „Elzárkózott a kegyelem elől és sorsuknak engedte át a szerencsétleneket. Azt mondta, hogy csak vigye Isten a mennyországba őket.” Lipót király egykedvűen (hát akkor miért utazott el még Bécsből is emiatt és miért írt egy ügyben két nap alatt három levelet?) nézte a vérengzést és „üldözést” folytat.

Pedig hát az utána következő s már vázolt események azt mutatják, hogy még erőszakkal is csak egész rövid időre tudta megkeményíteni a szívét s hamarosan utána már kivétel nélkül mindenkinek megkegyelmezett s még azzal se törődött, hogy emiatt még a Zrínyi-éknél is sokkal veszedelmesebb felforgatók és családjának, személyének és a katolicizmusnak legveszedelmesebb ellenségei is büntetlenek maradtak és kiáltó következetlenségek történtek.

Zrínyi Katáról, Frangepán Péter feleségéről azt írja Acsády, hogy férje kivégzése után „borzasztó nyomorban tengődött”.

Láttuk, hogy havi száz forintot kapott, s ennyi fizetése akkor papoknak és közhivatalnokoknak nem egy hónapra, hanem egy évre szokott lenni.

Azt is majdnem minden történelmünk mint borzasztó kegyetlenséget említi, hogy leányát is elszakították tőle és csak „kétségbeesett rimáncodásaira” hagyták még egy darabig nála. Mintha bizony nem lenne egész természetes dolog, hogy egy olyan anya nevelésére, aki az összeesküvés minden már résztvevőjénél jobban megérdemelte volna a vérpadot, nem lehet ráhagyni a lányát, s mintha egyébként is nem lenne a legtermészetesebb dolog,

még kifogástalan anya esetén is, hogy nagyobb gyermekeitől, akiknek iskoláik elvégzésére vidéki otthonukban nincsen alkalom, időnként el kell válnia az anyának.

Az eddigiek után már csak természetes, hogy Acsády Bónis meg nem térését illetően is Pauler véleményét fogadja el és kijelenti, hogy Bónis megtérése „határozottan alaptalan”. Szerinte Bónis „vértanúságot” szenvedett, mégpedig „abban a vallásban”, melyben született, politikai érzelmeihez híven, emelt fővel”, pedig „talán megmenekül, ha vallást változtat, de hasztalan próbálták a jezsuiták áttérésre bírni”.

Ilyen nyílt és határozottan protestáns színvallás láttára nem is sejtené az ember, hogy Acsády nem is kálvinista volt, hanem zsidó. De azt se, hogy a jezsuiták egész határozottan azt állítják, hogy térítő munkájuk Bónis esetében se volt hasztalan. Acsády még csak nem is sejteti olvasóival, hogy erre is vannak néminemű bizonyítékok is, sőt ezeket nagyobb bizonyító erejűeknek kell tartanunk, mint azokat a kútfőket, melyek Bónis megtéréséről nem tudnak.

Hogy Bónis „vértanúságát” annál tündöklőbbnek, a jezsuiták felsülését pedig annál csúfosabbnak tüntethesse fel, Acsády azt is megemlíti — igaz, hogy még ők is csak „talán” szó kíséretében —, hogy ha Bónis megtért volna, kegyelmet kapott volna. Erre az állításra azonban tagadólag kell válaszolnunk. Hisz Drabik, a másik „vértanú”, megtért, sőt még a nyilvánosság előtt is ünnepélyesen megtagadta elveit, mégse kapott kegyelmet. Sőt neki még az előzetes kézcsonkítást se engedték el, amit Zrínyiék effajta érdemek szerzése nélkül is megkaptak.

Hogy kapott volna hát kegyelmet Bónis? Hiszen őt Zrínyiékkel egy napon végezték ki, vagyis abban az időben, mikor Lipót még kemény volt és kegyelmezési jogát még nem gyakorolta, illetőleg még nem maga gyakorolta, hanem Lobkowitzra bízta. Ha pedig akkor Lobkowitz még a pápától védett Nádasdynak se adott kegyelmet, hogy adott volna a jezsuiták kérésére Bónisnak? Meg kell itt említenünk, hogy Lobkowitz Lipót udvarától elűtött annyiban, hogy ő nem volt vallásos s különösen nem volt jezsuitabarát.

A mozgalom gonosz, felforgató jellege

Rágalomhadjárat

Szilágyi így fejezi be a Wesselényi-összeesküvés tárgyalását: „Nádasdy kivégzésekor a vesztőhelyen a következő latin verset találták: „A gyáva Lipót helybenhagyta az ítéletet, melyet tudatlan gonoszság hozott. Menj, vándor! Ím, láttad az osztrák zsarnokság művét!” Csakhamar töméntelen gúnyvers, röpirat, rajz, torzkép jelent meg, melyek kíméletlenül pálcát törtek az igazságtalan bírák, sőt Lipót felett is.”

„A magyar közvéleményben még mélyebb gyökeret vert az a hit, hogy a király adott szava ellenére ölték meg a három főurat. Ezzel a tömegek végképp elvesztették bizalmukat a királyi szó, a királyi eskü szentsége iránt. A közvélemény minden megnyilatkozásában élesen, néha nyersen kifejezésre jut az a tudat, hogy a királynak többé hinni nem lehet, mert környezete, elsősorban magyar és német papjai, „királyi szent hitét véle megszegették”. „A német ebhitű és fogadásában nem bízhatni többet, mint az ebnek ugatásában”.

Láttuk, hogy ha volt uralkodó a világtörténelemben, aki becsületes volt és aki szinte aggályosan tartotta meg minden szavát és ígéretét, akkor az Lipót volt. Ha volt a világtörténelem folyamán megérdemelt halál, akkor az a kérdéses három magyar főúré volt. Hol volt e rágalmak kitalálóinak lelkiismerete és becsületessége Lipóttól?

A sors ironiája, de rendkívül tanulságos is, hogy e vádakkal éppen Lipótot illették s olyan emberek, akiknek a szava és becsületessége annyira alatta állt a Lipóténak, hogy a

jóban nemcsak utánozni nem tudták, hanem még elhinni se voltak képesek, hogy olyan erkölcsi feddhetetlenség, mint az övé volt, emberben s kivált egy császársban lehetséges.

De különösen hol volt éppen a kivégzett három magyar főúrnak és a ki nem végzett protestáns magyar köznemeseknek a hite és a becsülete, s az ő adott szavuknak, sőt írásban adott szövetségleveleiknek szentsége a Lipótétól! Hogyan szegték meg ők egymásnak adott esküjüket! Hogyan árulták el egymást! Hogyan vállalkoztak „hazafias” rablásra, sőt még gyilkosságra is!

Sátáni működés nélkül szinte megmagyarázhatatlan ez a rágalomhadjárat és Lipót ellenében ennek a vérlázítóan igazságtalan magyar közvéleménynek a kialakulása. Itt igazán a bagoly mondja verébnek, hogy nagyfejű.

Pedig még maguknak a rágalmozóknak a kijelentéseiből is látható, hogy Lipót jóságával még ők is tisztában voltak. Még szerintük is nem ő követte el a „gonosztságot”, hanem tanácsadói, sőt még ezek gonosztságát is „tudattalan” gonosztságnak mondják, tehát elsősorban még ők se a rosszelkűségnek, hanem az együgyűségnek tulajdonítják „bűnüket”. Jellemző azonban, hogy még Lipót környezetéből is „elsősorban a magyar és a német papokat” találják bűnösöknek. Ezek tehát még a Lobkowitzokon, Hochereken és Abeléken is túltettek az elvetemültségben. A papok „szegették” meg Lipóttal „királyi szent hitét”.

Nyilvánvaló tehát, hogy az elvetemültséget Lipót ellenségei vallásosságának, a katolicizmusnak tulajdonították. Ez volt szerintük Lipót rossz szelleme. Aztán — példátlan logikátlansággal — annak ellenére, hogy Lipót papjait illetőleg hangsúlyozzák, hogy akár magyar az a pap, akár német, mindegy, mégis mindent a németek „ebhitűségének” tulajdonítanak. Pedig hát láttuk, hogy ennek a faji és vallási gyűlöletnek megtestesítője, Vittenyedy, úgyszólván csupa németet támogatott ösztöndíjakkal, de persze nem katolikus németet. Egyház- és papgyűlölet volt tehát ez, nem pedig németgyűlölet. Szinte ijesztően hasonlít a XX. század kommunistáinak gyűlöletéhez.

„Hittel csalattattunk, nem kell ezért hinni” — hangzott szerteszét az országban és Lipót iránt a bizalom soha több vissza nem tért. Évtizedekre megmérgeztetett a viszony korona és nemzet közt és lehetetlenné vált minden őszinte kibékülés. A késig menő küzdelem lett a jelszó, mert Lipót engedményeiben, szerződéseiben, ígéreteiben soha többé nem bízott senki. Azt mondták, „mindent ígér, de csak szorultában; semmit be nem vált”. „Inkább bármiféle ördög alatt, mint a német alatt” akartak tehát élni.

„A bizalmatlanság és az elkeseredés napjaiban írták és énekelték a nótát: „Úgy igyál bort, hogy ha hallod a trombitákat, vért ihassál és német testből rakj garmadákat”. Ez a hangulat csaknem negyven esztendeig uralkodott a közvéleményen. Amíg az az emberöltő élt, mely szemtanúja volt az 1671. év vérengzéseinek, addig nem lehetett béke Lipót és a magyarok között. Örökre elfordultak egymástól és csak ez a hangulat teszi érthetővé mindazt, ami Lipót uralkodásának további folyamán Magyarországon történt.”

Láthatjuk tehát, hogy Acsády (de természetesen nemcsak ő, mert ő ebben a tekintetben nem kivétel, hanem típus) egy árva szót se szól arról, hogy ezek a vádak, ezek a szemrehányások, ez a lenézés és elkeseredés Lipót és kormánya ellen teljesen hamis alapokon áll, aljas rágalmak, igazságtalanok és gonoszok, az ördögi gyűlölet és a belőle folyó piszkolódás termékei. Nem Lipótra, hanem azokra, akik kitalálták és közfelfogássá tették őket, tehát a magyar protestantizmusra vetnek sötét árnyékot. Hiszen egyedül a Wesselényi-összeesküvés megtorlásának becsstelenségén, igazságtalanságán s túlságosan kegyetlen voltán alapulnak, ennek pedig éppen az ellenkezője az igaz. A megtorlás ugyanis a legigazságosabb, legtörvényesebb volt. Nem ártatlanokat, annál kevésbé hősöket, hanem jellemtelen, önző, esküszegő embereket ért, sőt még azokat se érte, mert nem kegyetlen volt, hanem túlságosan is irgalmas és megbocsátó.

Annyira igaz ez, hogy még Acsády is, akinek katolikusellenes és Lipót-ellenes felfogásáról eddig már ugyancsak alkalmunk volt meggyőződni, de meri azt állítani, hogy a ma-

gyar közvéleménynek ez a bizalmatlansága, sőt elkeseredése jogos alappal bírt. Ő is csak a tényt állapítja meg, hogy Lipótot gyűlölték és minden rosszra képesnek tartották, de arról nem nyilatkozik, hogy Lipót ezt a nagy bizalmatlanságot, sőt gyűlöletet valóban megérdemelte-e.

Éppen ellenkezőleg. Még protestáns maga is nyíltan elismeri, hogy „Lipót kegyes, tisztességes életű, jó ember” volt. (Szilágyi, VII., 293. o.) Hogy „életmódja nagyon egyszerű” volt, hogy „spanyol divat szerinti öltönyben járt veres harisnyával és cipővel, de minden ruhadarabja viseltes, kopott volt”. Még azt is elismeri, hogy ruhája nem azért volt kopott, „mintha fukar lett volna”,

Első feleségéről (aki szintén Habsburg volt), ő is megállapítja, hogy „imával, varrással, hímzéssel töltötte napjait és igen visszavonultan élt”, a harmadikról pedig (a második igen hamar meghalt), hogy „igen jó feleség, szerető anya és hitbuzgó lélek volt, aki idejét családi és egyházi kötelességei között osztotta meg” és „sem fényűző, sem pazarló nem volt”.

Azt is hangsúlyozza, hogy Lipót még mostohaanyjához is „a legmelegebb szeretettel ragaszkodott egész életén át”. Kiemeli róla azt is, hogy „sokat dolgozott”. (VII., 296. o.) Még azt is kijelenti, hogy sajátos, különösen kiváló ellenszenvet Lipót király a magyar iránt ez időben se táplált”, tehát abban az időben se, mikor ezeket az állítólagos kegyetlenségeket és undok hitszegéseket elkövette velük szemben.

Mindebből csakis az következhetnék, hogy Lipótot félreértette, illetőleg csúnyán meg-rágalmazta a magyar és a külföldi protestáns, illetőleg egyházellenes közvélemény. A Szilágyi-történelem azonban ezt a világ minden kincséért se mondja ki, sőt abból, ahogyan ír, az olvasó kénytelen azt érteni, hogy ez a példátlan ellenszenv jogos volt ellene. Ez azonban már egyenesen becstelenség a történetírótól.

Az, hogy olyan jó, szerény, igénytelen, egyszerű, példás családi életű, feleségeihez, gyermekeihez, mostohaanyjához egyaránt rendkívül jó, vallásos ember, mint Lipót, s ráadásul olyan emberek ellenében, akikre viszont még ellenségei állítása szerint se viseltetett ellenszenvvel, ilyen gonosz, ilyen hitszegő és ennyire kegyetlen, ilyen becstelen és jellem-telen tudjon lenni, mindenképpen lehetetlenség.

De a történelmi események előadásából világosan láttuk, hogy magukból a vádakból se igaz egy szó se. Nem Lipót, hanem a „hazafias” mozgalom résztvevői voltak esküszegők, gyarlók, bűnösök és jellemtelenek. Láttuk, hogy Zrínyi Péter viselkedésén még a Szilágyi-történelem is kénytelen megbotráncozni. Láttuk, hogy a protestáns köznemesi résztvevők közül (azok közül, akik utána úgy beszéltek Lipótról, ahogyan Acsády leírta) még a legérdemesebbek is (még Bónis, Szuhay, Szepessy is) tele voltak kirívó emberi gyarlóságokkal (erőszakoskodás, elbizakodottság, piszkos száj, nagy hang, iszákosság, nagyravágás, a családi vagyon könnyelmű elpazarlása, a debreceniek megzsarolása és kifosztása stb.), melyek mind olyan tulajdonságok, melyeknek Lipót éppen puritán ellentéte volt.

Láttuk azt is, hogy Lipót — a közhittel ellentétben éppen azzal hibázott, hogy a veszedelmes mozgalmat hosszú időn át egészen közönyösen nézte, nem lépett fel ellene, nem büntette, s a résztvevők ezen elbizakodva vetettek el maguktól minden óvatosságot és Lipótot végül valósággal úgy kényszerítették rá a megtorlásra.

Ez a megtorlás azonban még így is annyira kíméletes, enyhe és megbocsátó volt, hogy amíg a kivégzett három magyar úr elleni eljárást joggal nevezhetjük a világ egyik legalaposabb, leglelkiesmeretesebb és így legigazságosabb bírói eljárásának, addig a pozsonyi és az utána következő bécsi különbíróság (mely a legkisebb rangú bűnösökön ítélt) a világ legelnézőbb és legmegbocsátóbb igazságszolgáltatása volt, ha természetesen nemcsak azt nézzük, hogy szólt az ítélet, hanem azt is, mit hajtottak belőle végre. Hiszen Lipót nemcsak mindenkinek elengedte a halált, hanem előbb-utóbb még a vagyonát is úgyszólván mindenkinek visszaadta. A pozsonyi bíróságot „vérbíróságnak” nevezni olyan elfogultság, amilyenél fonákabbat és nevetségesebbet még nem látott a világ.

Az a szépséghiba megtörtént ugyan (s ebbe kapaszkodott bele és csinált a szűnyogból elefántot a rosszakarat), hogy Zrínyit és Frangepánt álnokul csalták fel Bécsbe (olyasmiket ígértek nekik, amiket nem tartottak meg s már akkor se szándékoztak megtartani, amikor megígérték), ámde ez a csalárdság nem az igazságszolgáltatásban, nem a bírói eljárásban, hanem az azt megelőző nyomozásban, a tettesek kézrekerítésének módjában történt. Ezen azonban ma annál kevésbé botránkozhatunk meg, mert a XX. század rendőri nyomozása úgyszólván tisztán ilyen csalárdságokon alapul és a modern rendőri nyomozás ennél százezerszer nagyobb hazugságokat és csalárdságokat naponta használ anélkül, hogy ezen bárki felháborodna.

Ha a mai detektívek effajta fogásait a körözött egyén elhiszi, s így az igazságszolgáltatás kezére kerül, mindenki az ő ügytelenségének és naivitásának tulajdonítja, nem pedig a detektívek becstelenségének vagy szőszegésének. A mai közzelfogás szerint egy detektív a bűnügyek kinyomozása közben csak ügyes vagy ügyetlen, tehetséges vagy tehetségtelen lehet, de nem becsületes vagy becstelen.

Az összeesküvők perének irataiból egész jól látható, hogy Zrínyiék se csak azért és elsősorban nem azért mentek fel Bécsbe, mert büntetlenséget ígértek nekik és ők ezt elhitték (mert az ígélet nem is volt határozott, hanem csak burkolt ígélet s a vádlottaknak volt annyi eszük, hogy ezt észre is vették), hanem azért, mert más választásuk már nem volt, mert útjuk a menekülésre már el volt zárva.

Furcsa, hogy Lipót rendőri közegeinek a vádlottak elfogása céljából használt csalárdságán annyira megbotránkozunk, mikor a per irataiból látjuk, hogy azok a hazugságok, melyeket e célból használtak, közel se voltak annyira szemtelen hazugságok, mint amelyeket a per akár főúri, akár köznemesi, akár katolikus, akár protestáns vádlottai a maguk védelmére használtak. Láttuk, hogy ők e célból még egymás vádolásától, sőt egymás megrágalmazásától se tartózkodtak.

A detektívek a köz érdekében hazudtak (ezzel természetesen nem akarjuk azt mondani, hogy ezt helyesen is teszik). A Wesselényi-összeesküvés résztvevőinek ártalmatlanná tétele azonban sokkal fontosabb közérdek volt, mint azoknak a gonosztevőknek a letartóztatása, akikkel a mai detektíveknek dolguk van. A Zrínyiek, ha el nem fogják őket, éveken át dacolhattak volna váraikból a hatalom képviselőivel s az államnak milliókba (akkori értékben) és több száz ember életébe is kerülhetett volna, mire meghódolásra kényszeríteni tudták volna őket.

A történelmi kútfők azt mutatják, hogy Lipót maga volt az, aki ebből a hosszas érvelés és rábeszélés hatására tőle is megengedett csalárdságból lelkiismereti kérdést csinált és olyan sokat foglalkozott vele, nem pedig maga a dolog volt olyan, amely akár jelentős lett volna, akár az uralkodás művészetében másoktól állandóan használt és a legtermészetesebbnek tartott ne lett volna.

Hogy a magyar protestáns közvélemény, sőt úgyszólván az egész protestáns Európa közvéleménye olyan nagy dolgot csinált ebből az erkölcsileg ugyan valóban helytelen, de egészen jelentéktelen dologból, s miatta a lázadás egész megtorlását annyira igazságtalannak, becstelennek és kegyetlennek bélyegezte meg annak ellenére, hogy a több ezernyi résztvevő ellenére is csak mindössze négy kivégzés történt megtorlásul, két év múlva pedig még börtönben is alig volt már miatta valaki, azt egyedül csak azzal lehet magyarázni, hogy a protestantizmus ez esetben is teljesen úgy viselkedett, ahogyan a mai bolsevizmus. Ugyanaz a forradalmi szellem, ugyanaz a gonoszság, ugyanaz az ügyes propaganda, ugyanaz a mesterséges rágalomhadjárat, hazugság, lelkiismeretlenség, gyűlölet, mindenre elszántság és minden eszköz felhasználása látható ebben is, mint a kommunista hírverésben.

Meg kell állapítanunk, hogy Lipótot és tanácsadóit éppen azért érte a sikeres és hatásos évszázadokon át tartó megrágalmazottság szomorú sorsa, mert nagyon is jók, vallásosak voltak s mindenben a katolikus erkölccs tan elveit követték. Emberekről lévén szó, ezt a

„minden’ szót természetesen nem lehet százszázalékosan venni. Az ember mindent gyarlón csinál. Bűnössége miatt is, mert hiszen nem hiába mondja a közmondás, hogy a jó is hétszer botlik napjában, de ha olyan tökéletes lenne, hogy még kivételesen se botlik, akkor is. Ez esetben a tisztánlátás hiánya, a feledékenység, a tévedés, a helyes út időnkénti önkéntelen eltévesztése, azaz értelmi gyarlóság miatt.

Ha Lipót szabadelvűbb, vígabb, kedélyesebb ember lett volna, ha néha-néha ő is kirúgott volna a hámból, ha neki is lettek volna még szeretői is a három felesége mellett, szóval, ha egy kissé jobban hasonlított volna azokhoz, akik bírálgatták, sőt fellázadtak ellene, közel se lett volna ellene akkora az ellenszenv. A mi Mátyás királyunk százszor akkora törvénytelenégeket követett el, százszor olyan bosszúálló és kegyetlen volt, mint Lipót, de róla mégis csak azt tudjuk, hogy „igazságos” (!) volt. Ő például mikor Erdélyben lázadás tört ki ellene, a résztvevőket — de csak a közrangúakat, akikről nem kellett félnie — egyenesen elevenen nyúzzatta meg. A magyar közvéleménynek azonban ez meg se kotytyant. Annyira nem, hogy nem is tud róla senki. Mátyásnak ugyanis a két feleségén kívül is voltak még szerelmei, sőt gyermeke is csak törvénytelen volt.

Nagy Frigyet környezetében senki se szerette, mert olyan fukar, olyan kíméletlen, olyan túlkövetelő, olyan bosszúálló, olyan rosszkedvű és cinikus, olyan hálátlan volt mindenkihez, úgy agyondolgoztatott mindenkit és annyira nem fizette meg az elvégzett munkát, hogy csak gyűlölni lehetett. A történelem azonban nem ezekről a tulajdonságairól ismeri, hanem csak azokról, melyek nagygyá tették és teszik.

De neki legalább tehetsége volt és sikerei voltak. De a mi Apafi Mihályunknak még az se. Neki egyedül csak az az „érdeme” volt, hogy erkölcsileg nem állt toronymagasan a tömeg felett, mint Lipót, hanem ő is éppoly szorgalmasan hajtogatta a boroskancsót, akár alattvalói, ő is kikapós volt, akár az erdélyi köznemesek, és néha-néha, mikor igen megmérgezt, még a feleségét is éppúgy eldöngötte, akár az erdélyi jobbágy és éppúgy papucs-kormány alatt állt, mint sok más férfi. De éppen azért, mert ő is olyan volt, mint a többiek, szerették az emberek, mint magukhoz hasonló embert, vagy ha nem szerették is, legalább nem gyűlölték, nem rágalmazták, sőt ma már régen még azt a rosszat is elfelejtették, amit életében tudtak és minden túlzás vagy rágalom nélkül mondhattak róla.

Az emberek azonban nem szeretik, ha valaki különb náluk, kivált hogyha ezt még érzetik is velük, például ha pap agy uralkodó az a náluk különb ember, aki felelős híveiért, illetőleg alattvalóiért, s így kénytelen tőlük is megkívánni az erkölcsi feddhetetlenséget.

A középkori eretnekek a papok gazdagsága és vele járó bűnei ellen izgattak és mennydörögtek. Igazuk volt, de izgatniuk, gyűlölniük és gyűlöletet szítaniuk így se lett volna szabad, mert az evangélium csak szeretetet és engedelmisséget ismer, a papok és világi előljárók iránt pedig tiszteletet ír elő. Még a rossz előljárók iránt is. „Mózes székén ülnek a farizeusok és az írástudók — mondja. — Ezért amit mondanak nektek, tegyétek meg, de tetteik szerint ne cselekedjete, mert ők maguk csak hirdetik, de nem teszik.”

Aztán ne felejtjük el azt a fontos dolgot se, hogy még a XVI. század gazdag, bűnös papjai is és minden bűnük ellenére is sokkal jobbak voltak, mint azok az eretnekek, akik bűneiket ostromozták és a népet ellenük izgatták. Ha nem úgy lett volna s nem úgy lenne ma is, akkor az emberek már rég megszokták volna ezeket a „nyilvánvaló” papi bűnöket, s ma már éppúgy nem botránkoznának rajtuk és nem emlegetnék őket, mint ahogyan senki se botránkozik azon, hogy a disznó tőr (és piszkos), a görény pedig kiszívja a baromfi vérét (és büdös). Minél szenvedélyesebben szidják tehát az emberek a papok bűneit, annál jobban azt bizonyítják, hogy ezek a papi bűnök kétezer éven át mindig sokkal ritkábbak és sokkal kisebbek voltak, mint az átlagembereké. Hát még mint azoké az embereké, akik izgatni szoktak ellenük!

A középkor végeztével, a XVI. században a hitújítás idején, „pilises, kámzsás, borotvált fejű papok és barátok” ellen izgattak a hitújítók. Állítólag szintén a bűneik miatt. De

hát akkor miért a külsejük ellen izgattak? Miért a fejük és a ruhájuk volt nekik annyira gyűlölete? (mert valóban a gyűlölet vezette őket.)

Különösen pénzségüket és nőügyeiket hánytorgatták. Csak arról feledkeznek meg, hogy ezek közül a kifogásolt, gyűlölt papok és barátok közül éppen azok csatlakoztak a bírálókhoz, akiknek nőügyeik voltak (Zwingli, sőt maga Luther is, akinek ha addig nem voltak nőügyei, lettek akkor, mikor már hitújító lett, hiszen köztudomású, hogy jelenleg több ezer olyan ember van Németországban, aki Luther leszármazottja), vagy akik vagyona-
ra áhítoztak (például a német lovagrend nagymestere, aki a Hohenzollern család magánva-
gyonává tette a lovagrend vagyonát s így alapította meg a család fejedelmi hatalmát, vagy
az a kölni érsek (Gebhard), aki ugyanígy akart tenni az érsekség vagyonával és akinek e
lépése volt egyik oka a harmincéves háború kitörésének.)

De az a féktelen gyűlölet és az a lázító hang is, mely a hitújítókban ezt a papok, barátok és pápa elleni ellenszenvet kísérte, világos bizonyítéka annak, hogy a tiszta evangélium ürügye alatt ott maga a sátán működött. A sátán ismertetőjele ugyanis a gyűlölet, az izzó, a féktelen gyűlölet, no meg a hazugság („hazug és a hazugság atyja”). Ez utóbbit az a számtalan protestáns történelmi hazugság bizonyítja, mellyel még ma is tele van közvéleményünk, s melyre egyik legszemléltetőbb példát éppen most láttunk Lipóttal és papi és nem papi tanácsadóival kapcsolatban.

Ezzel szemben hol vannak azok a történelmi hazugságok, melyekkel a katolicizmus rágalmazta meg a protestáns szereplőket? Világos, hogy ilyen is lehet, sőt van is, mert hiszen az igazságot ismerő, sőt az érte élő-haló ember is gyarló, tehát állításunkat nem lehet úgy érteni, hogy minden protestánsnak minden szava hazugság, rágalom és gyűlölet és minden katolikusnak minden tette csak szeretet, csak igazmondás, csak szelídség, csak türelem.

De a Johanna papissa kitalálása és elterjesztése, a VI. Sándor pápa orgyilkosságairól, mérgezéseiről, saját lányával való fajtalankodásairól, az inkvizíció intézményéről, Stuart Máriáról, II. Fülöpről (Don Carlos) és például a mi Lipótunkról való rágalomtömeg s mindezeknek oly hihetetlenül elterjedt és még ma is hitt volta ugyancsak bőségesen bizonyítja az egyik oldal bűneit e téren, míg a másik oldalról más rágalmazás hamarjában nem is jut eszembe, mint csak az, hogy Luther felakasztotta magát. Ez a katolikus rágalom azonban annyira nincsen elterjedve még „bigott” katolikusok között se, hogy magam is csak akkor hallottam róla először, mikor a hittanórán a katolikus egyháztörténelemben megcáfoltuk. Addig sose hallottam, hogy valaki állította volna.

A protestánsok szerzetesgyűlöletének megnyilvánulása világosan mutatja, mennyire ördögi eredetű, mennyire tisztán az ellenszenv, tehát mennyire nem az igazságért és a jóért való rajongás a forrása. Nekik ugyanis a szerzetes ruhája, nekik nem tetsző külseje kelti fel gyűlöletüket. Ez az ellenszenv mindenképpen jogtalan és igazságtalan s csak nemtelen forrásból származhat, mert az evangélium állandóan arra figyelmeztet bennünket, hogy ne a külsőt, hanem a belsőt, a lelket nézzük. A külseje vagy ruhája miatt nemcsak a nemeslelkű ember nem gyűlöl, hanem még az se, aki csak felvilágosult s okos. Az, hogy a pap külön ruhában jár, a barátoknak pedig még a hajuk is nyírott, mellékes dolog, s ha számítana is valamit, akkor is kevés, mert semmiképpen se ez a lényeg. Pedig a protestáns vita-
iratok mind ezen nyargalásznak, de még a mai protestánsok is, legalábbis azok, akiknek fontos a protestantizmus.

A katolicizmus és a protestantizmus közötti különbségben bizonyára nem az a lényeg, hogy az egyiknek papjai borotváltak és reverendában járnak, míg a másiké nem. Annak azonban, aki nemes belső tartalom és meggyőződés nélkül csak gyűlöli, akit elsősorban ez a gyűlölet választ el az egyháztól és csak a megmagyarázhatatlan, illetőleg csak az igaztá-
ságból származó ellenszenv vezet, annak ez nagyon fontos, illetőleg csak ez fontos. Az ezt a ruhát, ezt a borotvált képet, ezt a barátcsuklyát hihetetlenül tudja gyűlölni. Neki ez a legfontosabb a katolicizmusban.

Egy protestantizmus asszonynak katolikus nevelt fia bencésnek készült. Anyja se bánta, sőt örült neki, mert nevelt fia iránti szeretete nagyobb volt, mint protestáns felekezeti sége.

De azért én, mint nála lakó kosztos diák, nem is egyszer hallottam tőle, hogy egy cselemlány másállapotban jött haza abból a zárdából, ahol szolgált (mintha bizony az, aki a zárdában szolgált, nem találkozhatna kimenői alkalmával férfiakkal).

Azt is kedvteliséssel beszélte, hogy egy papgazdasszony nyáron a templom szentségházában (!) tartotta a tejfelt (mert ott jó hűvös van), a kántor megtudta, megette s a dolgot a szentekre fogta, s hogy elhiggye, a szentek szobrainak bekente tejfellel a száját.

A vicc természetesen abban áll, hogy a „bigott” szakácsnő el is hitte neki, hogy a tejfelt a szentek fogyasztották el. A mi protestánsainkat tehát csak így nevelték a mások valólásának megbecsülésére!

Ez az asszony egyszer csak igen szomorú lett, sőt igen sokszor kisírt szemekkel is találtuk. Végül aztán előrukkolt bánatával. Valakitől azt hallotta, hogy a Laci nem bencés lesz, hanem cisztercita, neki pedig ezek a fekete-fehér ruhás papok mindig igen ellenszenvesek voltak. Mikor aztán megtudta, hogy mégiscsak bencés lesz, azaz fekete ruhás, nem cisztercita, azaz tarka, megnyugodott. Ilyen fontos a protestáns pszichének, hogy a pap fiának fekete lesz-e a ruhája vagy pedig fekete-fehér!

Nem hitbéli meggyőződés vezeti őket, mert akkor a bencésisége miatt is kétségbe kellene esniük, nemcsak a cisztercitaság miatt, hanem az érzelem, a megmagyarázhatatlan ellenszenv, a külső, a ruha. Ez meg világos, hogy azért ellenszenves nekik, mert beléjük nevelték, mert ennek alapján izgatták őket és keltették fel bennük a gyűlöletet.

Mint láttuk, Lipót leletytenő Habsburg-ajkának gyűlölete a protestánsok irányította magyar közszellem miatt még a katolikus gróf Czoborban is olyan erős volt, hogy utálkozó dühében szerette volna levágni és a vizslája elé dobni.

Furcsa. Jól láthatjuk azonban belőle, mennyire nem az észből folyt, mennyire nem az elveken alapult, mennyire nem a jogos nemzeti panasz volt a gyűlölet oka, hanem a tisztátalan szenvedélyeké, az esztelen gyűlöleté. Hol itt a józanság, hol itt a nyugodt mérlegelés, s hol itt a tárgyilagosság, hol a lélek uralma?

Nem a legnagyobb dicséret-e Lipótra, ha benne csak a nagy ajkat lehetett gyűlölni, ha ellene ez volt a legnagyobb kifogás, ha ennél jelentősebb fogyatékoságot, például lelki hibát nem tudtak benne találni?

Egy egészen szent életű, de nagyorrú falusi plébánosra is (természetesen a háta mögött), mikor egyszer nagyon az elevenére tapintott, azt kiabálta torkaszakadtából és szinte sátáni dühvel egy nem is annyira gonosz, mint inkább gyaló napszámos asszony híve, hogy szeretné neki a nagy orrát leharapni.

Hogy mennyire rokon szellem vezette ezeket Lipót-korabeli bolsevistákat a maiakkal azonkívül, hogy hozzájuk hasonló mértékben tudtak gyűlölni, mutatja még az is, hogy hozzájuk hasonló művészettel tudtak rágalmazni is.

Amint ezek napjainkban el tudták hitetni a tömegekkel, hogy náluk szabadság van, nyugaton ellenben rabszolgaság, nálunk jólét van, nyugaton pedig nyomor, nálunk békeszeretet van (náluk, akik az osztályharc — tehát az osztályháború — alapján állnak, sőt az osztályharc a fő dogmájuk és akiknek minden második szavuk az, hogy gyűlölöd az osztályellenséget, mikor a békeszerető embernek egyáltalán nincs ellensége), ellenben a nyugatiak elvetemült háborús uszítók, éppúgy tudták a protestáns lázítók Lipót korában is elterjeszteni Magyarországon, sőt egész Európában azt a hitet, hogy ők képviselik a becsületet és a szótartást, a felebaráti szeretetet és a hazát (pedig alkalmunk volt már látni, hogy a valóságban kik voltak ők). Lipót és szerzetesei pedig (mégpedig láttuk, külön hangsúlyozták, hogy mindegy, akár magyarok, akár németek ezek a szerzetesek) a gonosztságot, esküszegést, csalárdságot, kegyetlenséget és magyarírtást, és hogy éppen annak az uralko-

dónak tudják e tekintetben a lehető legrosszabb híret sikerrel költeni, akinél jobb lelkű, tisztább és finomabb lelkiismeretű ember még aligha ült trónon.

A gonoszágnak, a gyűlöletnek és a tudatos rágalmazásnak ez a propagandája éppoly jellegzetes tulajdonsága volt a Lipót alatti lázadóknak, mint a mai bolsevizmusnak. Éppoly tudatoson, éppoly kitartással, éppoly okosan és furfangosan, éppoly lelkiismeretlenül üzték, mint most, csak még a kommunistákénál is nagyobb eredménnyel. Akkor még ugyanis sokkal jobban hittek az emberek mint ma, s természetesen nemcsak a jót, hanem a rosszat is könnyen elhitték. Csak így volt lehetséges, hogy minden uralkodók egyik legjobbját és legfeddhetetlenebbjét sikerült gonosznak, zsarnoknak és szószegőnek kikiáltaniuk és ezt milliókkal és évszázadokon át elhíttetniük.

Mint láttuk, akkor is tömegestől jelentek meg a gúnyversek, röpiratok, torzképek és pamfletek, mégpedig nemcsak nálunk és a protestáns külföldön, hanem katolikus, sőt osztrák területen is, pedig akkor még a nyomtatott szó nem játszott akkora szerepet a közéletben, mint most. De természetesen a történelemtudományt és a tárgyilagos igazságot képviselő jelmezben tetszelgő művek is jelentek meg és álltak a propaganda szolgálatába már akkor is. A történelem népszerűsítői pedig — sajnos — évszázadokon át e propagandaműveket használták forrásul (Petőfi, Arany, Mikszáth, Jókai, sőt még Hitler is csak ezeket ismerte), s ez az oka annak, hogy Lipót uralkodását illetően még ma is annyira torz fogalmaink vannak.

„Ha valaki csak eme (a Wesselényi) összeesküvés történetét tudja és semmi mást, jóformán érti és el tudja képzelni az egész küzdelmet Ausztria és Magyarország között 1527-től az 1867. évi kiegyezésig” — írja Pauler Gyula kiváló műve előszavában. Pedig hát a Wesselényi-összeesküvésben a Habsburgok igaza és az ellenük felkelt magyarok erkölcsi alacsonyága kétségtelen. Azok alapján, amit Pauler művéből a Wesselényi-összeesküvésről megtudtunk, azt kell mondanunk, hogy Habsburg-kori utolsó 400 éves történelmünk tulajdonképpen semmi más, mint a bolsevista romboló forradalmi szellem küzdelme az egyház képviselte és a Habsburgok támogatta erkölccsel, melynek ellenében a lázadás szelleme a gyűlölet, a rágalom és a lelkiismeretlen propaganda minden eszközét sikerrel felhasználta.

„De az összeesküvést — folytatja Pauler — alig ismerte valaki napjainkig, s amit róla legjelesebb történetíróinknál olvashattunk, az némely külső részleteket kivéve csak a kortársak utcai pletykája.” Tehát egész újabbkori történelmünket a Wesselényi-összeesküvés eszményítése alapján és szellemében fogtuk fel és ítéltük meg. Ámde ezt csak mendemondák után ismertük, tehát a Habsburg ház irányában egész történeti felfogásunkat a történelmi igazsággal mereven ellenkező tisztán ostoba Habsburg-ellenes pletykák irányították.

„Az első nagyobb mű — mondja Pauler —, mely ez összeesküvéssel foglalkozott, s kevéssel a katasztrófa után jelent meg Angellini vagyis Bontempi: „*Historia della ribellione d’Ungheria*” című könyve (noha olasz, tehát katolikus ember műve), alig tartalmaz egyebet utcai mendemondáknál és a vékonyan közölt hivatalos adatoknál, pedig e munka képezi alapját minden későbbi dolgozatnak és maga a *L’Istoire des Revolutions de Hongrie* is, II. Rákóczi Ferenc műve, majdnem tekintélyképpen idézi.”

Tehát még olyan mű is, mely majdnem egykorú az eseménnyel és nem is protestáns eredetű, szintén tisztán a propaganda és a rágalom szolgálatában állt (az egyházat és támogatóit ugyanis nem a protestánsok, hanem a gonoszok gyűlölik s azok természetesen a katolikusok között is akadnak, sőt azok sokszor még jobban tudják gyűlölni, mert ők jobban érzik a Krisztus rájuk nehezedő erkölcsi igáját, mint a protestánsok, akik sokszor csak hírből, illetőleg rágalomból ismerik). Láttuk, hogy mennyiben bűneik vagy gyarlóságaik uralma alá jutottak, katolikus magyarok is részt vettek még a Wesselényi-összeesküvésben is, hisz maga Wesselényi is katolikus volt.

Ilyen, a hírverés szolgálatában álló irányzatos mű a L'Histoire des troubles de Hongrie, a Theatrum Europaeum és Hormayer Anemonenjei, csupa irányzatos, gyűlöletet terjesztő, rágalmazó propagandaművek, melyek légből kapott hazug állításaira az udvarias Pauler csak azt a véleményét tudja felhozni, hogy nem lehet eldönteni, hogy jóhiszemű tévedések-e csupán vagy tudatos rágalmazások.

Forradalom a vallásvédelem örve alatt

Lipót idejében a forradalmi lázadás és a vele midig együtt járó gonoszság, rágalmazás és tekintélyrombolás még nem a bolsevizmus vagy nyílt istentelenség, hanem a protestantizmus neve alatt jelentkezett. Ez állításunkon protestánsainknak nem kell megbotránkozniuk vagy megsértődniük, s a dolgot ellenük való támadásnak, sértésnek minősíteniük. Tudvalevő ugyanis, hogy a rossz az emberi életben, tehát a történelemben is, sose nyíltan mint a rossz, tehát sose leplezetlenül jelentkezik, hanem mindig álarcban. Jelenleg az emberszeretet a szocializmus álarcában szerepel, mint a munkásság, mint a kizsákmányoltak védelmezője, mely egyedül képviseli ügyüket és megvédi érdekeiket a kedvező helyzetükkel visszaélő hatalmasok ellenében.

A múlt század folyamán ugyanez a rossz, ugyanez az istentelenség, a fanatikus hazafiság, a sovinizmus leple alatt jelentkezett, a XVI. és a XVII. században azonban, mikor még mindenki vallásos volt és a közéletben még a vallás játszotta a legjelentősebb szerepet, s mikor még emiatt az, aki a vallással nyíltan szembe helyezkedett, nem tarthatott számot tisztességesebb emberek rokonszenvére, annál kevésbé közéleti szereplésre. Ugyanez a rossz a vallásosság, a tévedésektől és szennytől megtisztított igazi evangéliumi tan képviselőjeként és álarcában jelentkezett. Aki csodálkozik ennek lehetőségén, azt figyelmeztetem arra, hogy egyes protestáns papok még a bolsevizmusra is ráfogták, hogy ez az igazi krisztusi tan, nem pedig az, melyet az Egyház (természetesen a protestáns „egyházak” is) eddig képviseltek.

Hiszen még maga az evangélium is figyelmeztet bennünket, hogy a sátán a világosság angyalának képében jön majd s ezért meg fogja tévesztetni, „ha lehet, még az igazakat is”. Azt is mondja a szentírás a sátánról, hogy „hazug” és „a hazugság apja”. Nincs és nem is lehet tehát semmi meglepő abban, ha volt idő, mikor egy vallás képviselte a vallástalanságot. Lipót példátlan, sátáni megrágalmazása) világosan meg is lehet állapítani.

A protestantizmus kétségtelenül vallás is, mert az evangélium tanainak egy részét megtartotta és ma is hirdeti. Ezt látják és ezt tisztelik benne értékesebb, vallásos hívei. Hogy a protestantizmusnak ilyen hívei is voltak, vannak és lesznek mindig, természetes, hiszen anima naturaliter christiana s egy közösség sose áll kizárólag csak rossz emberekből. Még a kommunizmus se, nem egy vallásos közösség.

A „protestáns” szó azonban nemcsak, sőt elsősorban nem ezt a tényleges hitet jelenti, hanem a tagadást, az ellenzékiiséget, a katolicizmus elleni protestálást, harcot, sőt ellen irányuló forradalmi gyűlöletet is és mindenki tudja, hogy ez a negatívum a lényege és jellegzetessége a protestantizmusnak és a protestánsoknak, nem pedig a vallásosság, azaz az előbb említett pozitívum.

Ha voltak, vannak és lesznek is mindig protestánsok, akik részére nem a katolicizmus-al való ellenkezést, az iránta tanúsított gyűlöletet jelenti a vallásuk, hanem a Krisztus követésére való őszinte törekvést, kétségtelen, hogy csak egyének vannak ilyenek. A tömeg, amennyiben egyáltalán törődik a „vallásával”, ezt úgyszólván egyedül a katolicizmussal való dacolásban és az ellene való védekezésben éli ki.

Míg a katolikus hittankönyvek az Egyház hit- és erkölcstanának előadásával, megmagyarázásával foglalkoznak, s az, hogy Luther is volt és protestantizmus is van a világon, úgyszólván elő se fordul bennük, addig a protestantizmus vallástani könyvei úgyszólván csak a katolicizmus ellen hadakoznak, csak a protestantizmus igazát bizonygatják vele szemben és csak a protestáns öntudat ébrentartására és növelésére törekszenek. (Ma talán már nincs annyira ez így, de egész mostanáig kétségtelenül így volt.) Ezt teljes sikerrel tesszük is, mert ezt könnyebb elérni, mint az önmegszentesülést, mely az igazi kereszténység, a katolicizmus célja.

Lipót idejében még nem csak ebből állt a protestantizmus, hanem akkor még vallásuk pozitív oldalát is komolyan vették a protestánsok, tehát például nemcsak az örök életben, hanem Krisztus istenségében és a Szentháromságban is komolyan hittek. De az ellenzéki-ség, a katolicizmusnak mint valami veszedelmes emberi eltévelyedésnek, sőt visszataszító bálványozásnak a megvetése és ellene, mint a bűn elleni védekezés akkor is aránytalanab-bul nagyobb szerepet játszott a protestáns ember életében és lelkivilágát sokkal mélyebben felkavarta, mint az igének a katolicizmus elleni tiltakozástól elvonatkoztatott pozitív szol-gálata.

A protestáns pásztor mindig a katolicizmus ellenében hirdette az igét. Lipót idejében még sokkal jobban, mint ma. Minél nagyobb, erősebb, fanatikusabb volt a szerintük értel-mezett evangéliumban való hitük, annál féktelenebb, vadabb és az Isten igaz szolgálatával természetszerűleg vele járó kötelesség volt szerintük a romlott, a Krisztus evangéliumát meghamisító pápás egyház és képviselőinek gyűlölete és a földről való kiirtása. Ez akkor szerintük hozzátartozott Krisztus igaz szolgálatához és a vallásossághoz.

Azok az erkölcstelen eszközök azonban, az a vad gyűlölet, az a vak fanatizmus, az a ferdítés és lelkiismeretlen rágalmazás, melyet e céljuk elérésére használtak s amelyet pél-dául részükről Lipóttal szemben is tapasztaltunk, világosan bizonyítja, hogy tulajdon-képpen nem hívőkkel, hanem a hit ellenségeivel van dolgunk. A rossz, nem pedig a jó képviselőivel, még ha ők maguk ennek az ellenkezőjéről még úgy meg is voltak győződve.

Hogy a kommunisták egyúttal a kommunizmusból is éltek, az se cáfolja azt, hogy kommunista meggyőződés is volt bennük, mert hiszen azt senki se ismeri el (még önmaga előtt se), hogy ő közönséges érdekember. De aki például Bethlen Gábor életét, működését, lelkivilágát ismeri (pedig leveleiből igen jól meg lehet ismerni), annak látnia kell, hogy ez az ember nemcsak azért szolgált a protestantizmust, mert egyszerű köznemesből fejede-lem lehetett általa, hanem őszinte protestáns meggyőződésből is. De azért mégis reverzálíst ajánlott II. Ferdinándnak, sőt megtérését is kilátásba helyezte, ha lánya kezét megkapja. Ezt se lehet letagadni.

Hogy lehet már most ezt a két ellentétet összeegyeztetni? Azzal a megállapítással, hogy az ember gyarló és az emberi lélek olyan összetett dolog, hogy ember számára szinte kiismerhetetlen. Tisztán eszmék szolgálatában következetesen csak hősök szolgálnak, de nem hazafias vagy szociális hősök, hanem a hit hősei, a szentek s Bethlen, a Rákócziak vagy akár a Zrínyiek természetesen nem a hit hősei, nem szentek. S természetesen Wesse-lényi vagy Nádasdy se szent volt.

A protestánsok az Antikrisztust szolgálták akkor, mikor Krisztust vélték szolgálni. Mi-vel ők maguk nem tudták elhinni Krisztus szavát. „Ez az én testem”, mert ekkora hitük nem volt, azokra, akik el tudták még ezt is hinni, ráfogták, hogy bálványimádók. S hogy önmaguk előtt bebizonyítsák, hogy ezt ők csak ugyan vallásosságból teszik, valóban úgy meg is vetették őket és úgy harcoltak ellenük, mint ahogyan csak egy meggyőződéses hívő a rossz ellen harcolhat. Úgy belelovalták magukat ebbe a nagy meggyőződésben és úgy tomboltak a gyűlöletben, mint ahogy csak Góg és Magóg fiai vagy a sátán tudnak.

Mivel ők nem hittek komolyan abban, hogy van mennyország (ha ugyanis van menny-ország, akkor azok, akik ott vannak, a szentek, kétségtelenül imádkozhatnak értünk, tehát

segíthetnek rajtunk, mert ha ezt, míg itt a földön élünk, megtehetjük egymással, az örök üdvösségben azonban már nem tehetnénk, akkor szerető szívű emberek számára nem jutalom volna az üdvösség, hanem büntetés, nem tökéletesülés, hanem elfajulás), ezért azokra, akik komolyan hittek benne s ezért az ég lakóihoz, a szentekhez imádkoztak, tehát segítségüket kérték, ismét csak ráfogták, hogy bálványimádók, mert embereket imádnak, tehát ezen a címen is megvetették és gyűlölték őket.

Pedig az, aki magát jobbnak tartja, mint a felebarátját, az már nem igazi keresztény, mert elbizakodott. A jó hitnek pedig nem lehet rossz gyümölcse, nem eredményezhet tehát se elbizakodottságot, se gyűlöletet.

Azt se vették észre, hogy mikor a gyónás ellen beszélnek, akkor is a jót rombolják az emberekben, mert a bűnbánat, az önmegismerés, az alázatosság ellen beszélnek. Ez pedig az evangélium talán legfontosabb és legjellegzetesebb tanítása. Nem lehet Krisztus igaz követője az, aki az embereket arra izgatja, ne legyenek alázatosak, ne ismerjék el bűneiket, ne alázzatok meg magatokat a pap előtt annyira, hogy feltárjátok előtte a lelketeket.

Bizonyára nem az a jó keresztény, aki bírái előtt szemtelenül tagad, hanem az, aki bűnbánóan viselkedik s vall. Hát még mennyire jó ember az, akit nem is vádolhat hivatalosan senki, ezért bírái sincsenek, hanem istenszeretében és alázatosságában maga keres magának bírót és bűnbánó vallomást és javulási ígéretet tesz még olyan bűnökre vonatkozólag is, melyeket az emberek nem is tartanak becsületbe vágóknak, vagy ha igen, nem tud rólkuk senki!

Lehet az Isten embere az, aki erre nem buzdítja az embereket, hanem kigúnyolja őket érte? Vajon Krisztus evangéliumának hirdetője-e az ilyen ember, vagy pedig kísértő, csábító, azaz maga a sátán?

Protestánsaink arra se gondoltak, hogy mikor lehetetlennek mondták az örökös szüzességet, lekicsinyelték, gúnyolódtak rajta, propagandát folytatta ellene, tulajdonképpen az erkölcstelenségnek és a házasságtörésnek tettek szolgálatot. Mert hiszen ha a nemi önmegtartóztatás lehetetlen, akkor a bűnös szerelem legyőzése is lehetetlen akkor is, ha már valaki házasságot kötött, akkor lehetetlen a férj és otthonhagyott feleség háború alatti önmegtartóztatása is, de (még inkább) lehetetlen a természetellenes nemi hajlam legyőzése is, mert az ilyen emberekben a nemi ösztön még erősebb szokott lenni, mint a normálisakban. Aki tehát a szüzesség ellen beszél, az az erkölcs ellen beszél.

Azt se vették észre, hogy mikor az emberek előtt a pápát, a püspököket, a papokat a szerzeteseket szidták, gyalázták, rágalmazták, gúnyolták, s még azt se hitték el róluk, hogy akár csak kivételképpen is akadnak köztük feddhetetlenek is, akkor tulajdonképpen az emberi becsületben, sőt a Krisztus evangéliumában való hitet rendítették meg a tömegekben.

Hiszen ha éppen azok az emberek a legrosszabbak, legbűnösebbek, legromlottabbak, legcinikusabbak, akik külsőleg Krisztust képviselik a földön, s az ő fennkölt tanait hirdetik, akkor a legegyszerűbb logika követeli tőlünk azt a megállapítást, hogy maguk ezek a tanok se lehetnek jók és igazak. Aki a jót és az igazat jobban ismeri a többi embernél, sőt akinek egyenesen élethivatása ezzel a jóval és igazsággal való foglalkozás, az — ha maguk a keresztény tanok jók — semmiképpen se lehet rosszabb azoknál, akik a föld művelésével, iparral vagy kereskedelemmel, tehát az anyaggal foglalkoznak.

Ha egy pápa, egy püspök, egy pap azért rosszabb a többi embernél, mert pápa, püspök vagy pap, tehát mert Krisztust képviseli, Krisztus tanítását hirdeti, akkor maga ez a Krisztus és a tanítása se lehet jó. De tekintélyrombolást, az engedelmesség és az alázatosság szellemének kiirtását, tehát forradalmárságot is jelent az, ha a tömegek előtt a pápát, a püspököket hivatásszerűen mocskolják, tekintélyüket rombolják.

Ezzel ezek a protestáns prédikátorok már ezelőtt 400 évvel megkezdték az utat jómódú híveik későbbi utódainak földjükből, házukból, üzemből, lakásukból való kiűzésére. A püspökök tekintélyének lerombolása, vagyonának elkobzása és az elkobzás büntetlennek,

sőt a társadalom irányában való jótettnek nyilvánítása csak az első lépés volt az új úton s olyan első lépés, amely után — mert hiszen a tömegek számára kellemes lépés volt — következnek az olyan ezer holdak elkobzása is, melyek nem püspökei, hanem grófokéi.

Aztán jönnek a száz holdak, aztán a gyárak és a bankok, aztán a kulákok 20 holdja, aztán a kisiparosok műhelyei, a kiskereskedők boltjai és raktárai, aztán a szépen berendezett és többszobás lakások, végül — azon a címen, hogy a gépeket csak így lehet kihasználni és hogy a haladás így kívánja — még az egyholdak elvétele is.

A XIV. század protestánsai még csak azt nem tudták elképzelni, hogy egy pápa, egy püspök, egy pap, egy szerzetes is jó és dolgos ember lehessen. XX. századi utódaik, a kommunisták, már azt se tudták elképzelni, hogy egy gróf, egy gyáros, egy bankár, sőt egy vagyonos paraszt, egy segédekkel dolgozó kisiparos vagy kiskereskedő, egy úri bíró vagy egy csendőr is lehessen jó.

Ezek éppen olyan meggyőződéssel s ebből kifolyólag éppoly hévvel, éppoly fanatikus gyűlölettel viseltetett e társadalmi osztályok tagjai iránt, mint a XVI. század vallási forradalmárai a pápa, a püspökök és a papok iránt. Azok még csak a püspököket és az „ingenyelő” szerzeteseket tartották veszedelmeseknek a társadalomra, s tartották ezért kötelezőnek kiirtásukat, ezek már mindenkit, aki munkást foglalkoztat, sőt azt is, aki megszerzett vagy eleitől örökölt vagyonához ragaszkodik, még akkor is, ha ez a vagyon csak három hold. Van-e hát valami lényeges különbség a kettő között? A különbség nem lényegi, hanem fokozati. A különbség egyedül csak az, hogy 400 évnyi idő választja el egymástól a kettőt. Mindkettő a maga korának gyermeke. 400 év óta az emberiség s vele a rossz, az irigység, a gyűlölet, az uralomvágy is haladt.

Abban, amelyik 400 évvel ezelőtt képviselte a lázadás szellemét és izgatott a felette levők ellen, még volt hit, mert a középkori Egyház és azok a papok és szerzetesek, akiket (talán csak nem éppen ezért?) annyira gyűlölt, belenevelték a tízparancsolatot és a másénak a tiszteletét. Ezért az akkori ember csak a papokét vette el, azokat is csak azon a címen, hogy az evangélium nem a gazdagságot hirdeti.

Az azonban, aki a XX. század gyermeke, már régen elfelejtette a középkori nevelést, s nyíltan meri már magát istentelennek nevezni (csak annyi maradt még meg benne a középkori hit tiszteletéből, hogy magyarul még nem meri kimondani s ezért nem istentelennek — melyen még ma is mindenki rosszat ért — hanem ateistának mondja magát). Az ilyen ember előtt már nemcsak a püspök nem tekintély, hanem a gróf se, s ma már nemcsak a gróft, hanem még a gazdag parasztot is gyűlöli, annak a birtokát is elkobozza.

De ha az emberek ezt mind ezelőtt négyszáz évvel még nem látták, legalább a módból, mellyel a lázítók a római egyház ellen eljártak és az eszközökből, melyeket ellene felhasználtak, már akkor is megállapíthatták volna, hogy rosszúton járnak, s valójában nem Krisztusnak, hanem a sátánnak a szolgálói.

A jó ember, az evangéliumi ember ugyanis a rossz ellen se gyűlölettel harcol, hanem szeretettel és szeretetből. A jó ember az evangéliumi embere, a rossz visszaszorítását se bűnös eszközökkel éri el, hanem csak megengedettekkel. Jókkal vagy legfeljebb erkölcsileg közönyösökkel.

Az evangélium embere Krisztus szolgálatában nem gyűlöli az embereket, még az igazi bálványimádókat se, sőt még csak azt se teszi fel róluk, hogy tudatosan, rossz lelkiismerettel, tehát gonoszságból, nem pedig tévedésből, tudatlanságból bálványimádók. Az ilyen ember nem rágalmazza még őket se, nem küzd ellenük hazugságokkal, ferdítésekkel, hamis hírek terjesztésével és nem használ ellenük olyan jelszavakat, melyeket protestáns maga hisz vagy tart meg legkevésbé.

Micsoda merő ellentéte volt ennek a protestantizmus eljárása! Ő mindent ádáz gyűlölettel, utcai harcokban csinált, minden püspök, pap, szerzetes ellen izgatott, mindegyiket gonosznak tartotta és annak hirdette; mindegyiket úgy gyűlölte, mint a bánét, illetőleg

mint a bűnét kellett volna gyűlölnie, ha lett volna önismerete, illetőleg olyan lelki emelkedettsége, hogy képes lett volna olyan bűnök észrebevésére is, melyek nem a papokban voltak meg, hanem őbenne.

Látni fogjuk, hogy Lipót Magyarországnak fanatikus protestánsai minden papot ki akartak herélni. Nem szűznek, hanem erkölcstelennek tartották tehát mindegyiket, s önhatalmúlag és szemérmetlen kegyetlenséggel mindjárt bíraskodni is akartak felettük, de közel se olyan megértő szeretettel, mint Lipót bíraskodott felettük.

Láttuk, ki volt Lipót s láttuk azt is, kik voltak az ellene összeesküvők. Vajon tarthatjuk-e a kor protestantizmusát a kereszténység képviselőjének, nem pedig a kereszténységgel ellentétes, romboló erőnek, forradalomnak, ha visszagondolunk arra, amit a Szilágyi-történelem az akkori protestáns magyar lelkületről, annak Lipótról való „megtisztelő” véleményéről s arról a „tárgyilagosságról”, melyről vele kapcsolatban tanúságot tett, ír? Vajon tarthatjuk-e a kommunisták rágalomhadjáratait sötétebb lelkűnek, mint amilyen igazságtalan, hazug rágalmazás, mint amilyen sátáni uszítás volt az, melyet a protestantizmus az összeesküvés megtorlásával kapcsolatban Lipót ellen megindított és oly sikerrel űz egész napjainkig még katolikusok között is?

Vajon miben különbözik ez a protestantizmus attól a kommunizmustól, mely „a vallás magánügy” jelszavát hirdette, de a szülőt állása elvesztésének állandó fenyegetésével terrorizálta, hogy gyermekét a „szabad” hittanra be ne írassa, sőt még a haldoklónak is csak a főorvos és a kórház pártfunkcionáriusainak írásbeli engedélyétől tette függővé azt, hogy meggyónhasson?

Mely minden „béke-” és „tervkölcsön” kibocsátásakor hangsúlyozta, hogy a jegyzés önkéntes, később pedig maga ismerte el, hogy kötelező volt, s mikor az 1956-os szabadságharc után e kényszerkölcsönöket abbahagyta, ezt úgy reklámozta, mint a tisztviselők és a munkások fizetésemelését?

Mely azt hirdette, hogy a termelőszövetkezetekbe való belépés önkéntes, eme állítása mellett mindvégig kitartott, s az egész magyar sajtóban még a leghalványabb célzást se tűrt meg arra, hogy nem így volt, mikor még a verebek is csiripelték és az országban mindenki tudta, hogy egyenesen ellenállhatatlan volt a terror, s miatta még azok is beléptek — sőt azok kezdték el a belépést —, akik e tekintetben az ellenállás képviselői voltak? (Az „ellenálláson” természetesen nem nyílt ellenállást értek, mert ilyesmi a kommunista országokban még képzeletben is lehetetlen volt.)

Miben különbözik azonban ettől az a protestantizmus, mely a lelkiismereti vagy vallásszabadságot írta ugyan zászlajára, de a katolicizmusnak még írmagját is kiirtotta mindeütt, ahol a hatalom a kezébe került? Hiszen Angliában és Németország azon részeiben, ahol protestáns lett a fejedelem, ma sincs több 2-5% katolikusnál, de még ez is csak újabb bevándorlások és megtérések eredménye. Finnországban és a Skandináv államokban ma sincs több katolikus az ország egy ezrelékénél. Itt még azt a törvényt is csak most próbálják eltörölni, hogy katolikus ember nem lehet még elemi iskolai tanító se.

A jezsuitákat azonban még a majdnem felerészben katolikus Svájcban és Erdélyből is sikerült kitiltaniuk, és Svájcban ez a tilalom érvényben van még ma is. Magyarországon is minden „szabadságharcnak” az egyik fő programja volt a jezsuiták kitiltása s még a katolikus és jámborkodásával sokakat megtévesztő II. Rákóczi Ferenc szabadságharcának is ez volt a következménye, pedig maga Rákóczi, akit jezsuiták neveltek, próbált ellenállni. De hát még őt is terrorizálni tudták.

Amit pedig a jezsuiták befekettítése és megrágalmazása terén teljesített a protestantizmus, annál alaposabbat és hajmeresztőbbet még a bolsevizmus se teljesített a rágalomhadjárat és a gyűlöletszítás terén. S mint ahogyan a kommunisták szólaimait még nyugaton is sokan komolyan vették, éppúgy elhitte a jezsuiták elleni rágalmakat és szörnymeséket még sok katolikus is.

A forradalmat, a rosszat tehát nemcsak arról lehet megismerni, hogy az, amit hirdet, az, amiért küzd, rossz, hanem még ennél is bizonyosabban arról, hogy elveit, programját hogyan, milyen eszközökkel, milyen módon terjeszti, hogy a gyűlölet alapján és rágalmak, hazugságok felhasználásával, tehát bűnös eszközökkel akarja megvalósítani. E tekintetben a Wesselényi-összeesküvést, illetőleg a benne részt vevő protestáns tömegeket nagyon tanulmányos egy kissé megvizsgálni.

Az 1848-49. évit kivéve ugyanis, mely szabadságharcunk már nem is volt protestáns jellegű, mert akkor már a vallási szempont a társadalomban elvesztette régi jelentős szerepét, minden szabadságharcunkat büntetlenség, amnesztia követte, s ezért vizsgálat sose következett utánuk.

Egyedül a Wesselényi nevét viselő mozgalom volt az, mely nem megegyezéssel végződött, hanem úgy verték le s így résztvevői ellen eljárást, vizsgálatot indítottak, tanúkat hallgattak ki ügyükben, mégpedig nagy számmal (600-700-at), a vallomásaikból felvett jegyzőkönyvek ma is megvannak, és így a felkelésről sok olyat megtudhatunk, melyekről más felkeléseket illetően nincsenek adataink.

Pauler ismerteti ezeket a tanúvallomásokat. Láthatjuk belőlük, hogy a mozgalomnak erősen protestáns jellege volt, a protestáns felekezetiség volt a fő jellegzetessége és fő oka, de viszont láthatjuk belőle azt is, hogy azok, akik a protestantizmus jogaiért vagy védelme céljából indultak meg a lázadás útján és fogtak végül még fegyvert is, annyira nem az evangélium szellemében, sőt annyira ennek éppen az ellenére viselkedtek; annyira igazi kommunista módra gondolkodtak, beszéltek és cselekedtek, annyira a vad szenvedélyek, a gyűlölet vezette őket, s ennek megfelelően annyira piszkos szájuak is voltak, hogy az ő és a kommunisták viselkedésének azonosságát mindenkinek észre kell vennie, ha csak valaki előre el nem határozza, hogy ezt nem hajlandó észrevenni.

Több, ez állításunkat bizonyító jelenséget már láttunk. Láttuk e kor protestánsainak forradalmi viselkedését már az 1662. évi országgyűlésen, ahol ők akkor, mikor a török miatt egyenesen az ország létéről vagy nemlétéről volt szó, megkötötték magukat, hogy addig nem hajlandók semmiről tárgyalni, míg az ő vallási sérelmeiket nem orvosolják. Pedig akkor tartották ők annyira tűrhetetlennek a protestantizmus magyarországi helyzetét, mikor még se Kassán, sem a többi felvidéki városban (természetesen Nagyszombatot, a prímás székhelyét és Pozsonyt, az országgyűlések székhelyét kivéve) nem volt egyetlenegy templom se katolikus kézben s a vidékről feljövő katolikus pap legfeljebb zárt helyen tarthatott magán istentiszteletet, s a halottat csak a temetőben szentelhette be, de temetési menet katolikus pap kíséretével nem vonulhatott végig a városon. 1662-ben ugyanis még így volt. Ennek ellenére mégis ők volta tele „tűrhetetlen” vallási sérelmekkel.

Mikor aztán az országgyűlési többség más véleményen volt és a protestánsok sérelmeinél mégis előbb tárgyalt országos ügyekről (például a törökök elleni védelemről, és hogy ez mennyire sürgős és fontos dolog lett volna akkor, mutatja, hogy a törökök nemsokkal utána el is foglalták Váradot és Érsekújvárt), akkor az erőszakos, forradalmi, a többségnek parancsolni akaró kisebbség tüntetően kivonult az országgyűlésről, mint akit tűrhetetlen törvénytelenység ért, noha addig míg az országgyűlésen ő lévén többségben, ő parancsolt, mindig az volt a legnagyobb sérelme, hogy országgyűlést nem tartottak.

Utána aztán ez a protestáns kisebbség otthon zuggyűléseket tartott (melyeket a törvény szigorúan tiltott), az országgyűlés megküldött határozatait sértő daccal utasította vissza, visszaküldte a királynak és megüzente neki, hogy mivel ő nem vett részt meghozatalukban, neki azok nem törvények, a távollétében megszavazott adót sem fizeti, a török ellen nem fegyverkezik. Mikor aztán ennek következtében elveszik Várad után még Újvár is, az udvar pedig békét köt a törökkel, akkor — összeesküszik azon a címen, hogy az udvar elárulta Magyarországot s nem is akar bennünket megvédeni a töröktől.

Nem ugyanaz a törvénytelen eljárás-e ez, mint korunk marxista munkásságáé, mikor politikai okokból folytat sztrájkot? Hiszen a politikát a törvények értelmében az országgyűlés irányítja, az országgyűlést pedig az ország választja (mégpedig ma már rég titkos szavazással, de természetesen csak a „kapitalista” államokban, melyben a munkásság is részt vett). Ha az ország többsége mást akar, mint a kormány, akkor a kormány úgyis megbukik. A kormány tehát úgy se akarhat mást, mint az ország.

Ámde ez a forradalmi alapon álló munkásság akkor is azt akarja, hogy az ő akarata teljesedjék, ha az ország többsége mást akar. Ilyenkor általános sztrájkkal akarja akaratát az ország többségére rákényszeríteni, s többnyire rá is kényszeríti. Ez magyarul azt jelenti, hogy csak azért is megmutatom, hogy nem az lesz, amit a többség akar, nem az lesz törvény, amit az országgyűlés kimond, hanem az, amit én, a szervezett munkás akarok, mert nekem olyan eszközök vannak a kezemben, mellyel akaratomat rá tudom kényszeríteni a nálam sokkal kevésbé szervezett és sokkal kevésbé öntudatos (és sokkal műveltebb, törvénytisztelőbb) többségé.

Látjuk, hogy Lipót magyar országgyűlésének ekkor már kisebbségben lévő protestáns része ugyanígy, épp ily forradalmian, épp így az erőszak alapján állva, épp így erejében, szervezettségében, nagy szájának és erőszakos fellépésének eredményességében bízva, tehát épp ily törvénytelenül viselkedett. Több éven át sikerrel is s még a Wesselényi-összeesküvés nagyon is kíméletes és megbocsátó megtorlása is oly keveset használt neki, hogy rögtön utána Thököly, majd pedig II. Rákóczi Ferenc fegyveres lázadásában vett részt, hogy a maga akaratát az országra rákényszerítse.

Láttuk, hogy a mozgalom legfőbb oka az volt, hogy a megtért II. Rákóczi Györgyné, Báthory Zsófia, nem volt hajlandó tovább folyósítani azokat a juttatásokat, melyet a kálvinista Lorántffy Zsuzsanna szokott adni a birtokain lévő kálvinista lelkészeknek, tanítóknak és tanároknak (Sárospatakon). Igaz, ez nagy csapás volt a kálvinista felekezetre, ámde olyan csapás, mely nem a katolicizmus, annál kevésbé Lipót bűne volt, de még Báthory Zsófiáé sem.

Ha valaki otthagy egy felekezetet, az szégyen is, kellemetlen is arra a felekezetre, és aha az illető egymillió hold föld tulajdonosa, akitől nagy vagyona miatt a templomok, iskolák, vallási intézmények százai függtek ebben a korban, az még nagyobb csapás. A protestánsok arra hivatkoztak, hogy ezeket a juttatásokat nekik Lorántffy Zsuzsanna végrendelete biztosította.

A katolikus egyház azonban jó száz évvel ennek előtte nemcsak az őt elhagyó földesurak hatáskörébe tartozó templomokat és iskolákat vesztette el, hanem ég azokat a templomokat és iskolákat is, melyek kolostorok és püspökök birtokain voltak. Mégis kénytelen volt belenyugodni s dologba. Pedig akkor is éppúgy végrendeletek szóltak az egyház jogai mellett, melyek levéltárakban meg is voltak, s részben még ma is megvannak. Hiába volt azonban a jog, mikor az erő a másik oldalon volt és az erő nem sokat törődött a joggal.

Annyi bizonyos, hogy Báthory Zsófia esetében nemcsak az erő és a hatalom volt most már a katolikusok kezében, hanem még a jog és az igazság se volt annyira a protestánsok oldalán, mint száz évvel előbb a katolikus egyház oldalán. Hiszen a XVI. században az Egyházat egy olyan felekezet érdekében fosztották meg jogaitól, melyet a magyar törvény akkor még el se ismert, sőt követői megégetését rendelte el.

Báthory Zsófia viszont azt az igen nagy megdönthetetlen érvet tudta felhozni maga mellett, melyet ráadásul még egy magyar országgyűlési határozat is (1647. 11. törvény-cikk) támogatott, hogy ti. egy katolikus hívőtől képtelenség azt kívánni, hogy református iskolákat és templomokat tartson fenn, ne pedig a maga vallásának intézményeit támogassa. Ilyen kívánság a vallásszabadságba, sőt a legelemibb emberi szabadságokba, mint ma mondanák: az emberi jogokba ütközik.

Ma már mindenki természetesnek tartja, hogy aha egy dúsgazdag ember vallást változtat, akkor ez veszteség az elhagyott vallásra és nyereség az újra és az illető a magáéból annyi pénzt juttat új vallásának, amennyit akar.

Annyiban a protestánsoknak is igazuk volt, hogy II. Rákóczi György fia (akinek Báthory Zsófia anyja s így gyámja volt) azzal a teherrel örökölte birtokait, hogy a rajtuk levő kálvinista lelkészségek és iskolák járandóságait kiadja. De a most már katolikus fiú anyjának is igaza volt, mikor ezeket a járandóságokat most már a katolikus templomoknak és iskoláknak adta (melyeket azonban — sajnos — még csak ezután kellett felépíteni, nem annyira azért, mintha katolikus hívők, akiknek építsék őket, nem lettek volna, mert ezeken a volt Rákóczi-birtokokon is ma már régen sokkal többen vannak, mint a kálvinisták, hanem azért, mert a kálvinista Rákócziak türelmetlensége addig nem engedte őket felépülni).

A kálvinisták Zemplén megye közgyűléséhez fordultak panaszukkal s az nekik, nem pedig Báthory Zsófiának adott igazat. Báthory Zsófia azonban azt felelte, hogy az országgyűlés határozatának aláveti magát, de nem Zemplén megyének. A protestánsoknak azonban az országgyűlés határozata nem kellett, mert az katolikus többségű volt, s így előre tudták, hogy nem mellettük fog dönteni. Báthory Zsófia is felhozhatta azonban maga mellett, hogy viszonyt Zemplén megye meg erősen kálvinista többségű (ma már nem az, de akkor még az volt) s ezért döntött a protestánsok mellett. Zemplén megye képében úgyszólván ugyanazok döntöttek az ügyben, aki a panaszt emelték.

Láthatjuk tehát, hogy ha igen engedékenyek akarunk lenni, akkor legfeljebb azt mondhatjuk, hogy nem lehet eldönteni, a kettő közül melyik félnek volt igaza. Mégis micsoda zavarokat csináltak ebből az ügyből a protestánsok! Láttuk, hogy az egész Wesselényi-összeesküvés egyik fő oka ez volt. A mi történetírásunk is határozottan a protestánsok igazságát hirdeti ez ügyben.

„A protestánsok — írja még a hírvös Pauler is — betöltötték lármájukkal az országot, hogy a törvényeket nem tartják tiszteletben.” (I., 671. o.) „E kérdés háttérbe szorított a Tiszántúlon minden mást.” (Sárospatak nincs is a Tiszántúlon, de akkor még a Tiszáninneri és kálvinista volt, legalábbis a nemesség, melynek egyedül voltak jogai.)

Kevés ember részesült valaha a világtörténelemben olyan féktelen gyűlöletben, mint amilyenben szegény Báthory Zsófia ekkor annak ellenére részesült, hogy legalább annyira igaza volt, mint a kálvinistáknak és annak ellenére, hogy egymillió hold föld ura volt (illetőleg éppen emiatt részesült ekkora gyűlöletben). Őt átkozták, őt gyalázták, őt becsmérelték, őellene izgattak templomi szószéken és megyegyűléseken mindenütt, ahol csak protestánsok összejöttek.

A sátnak, az eleven Antikrisztusnak tartották, nemcsak lelkiismeretét nem tartották tiszteletben, hanem a meggyőződését, a becsületes ellenfelet se tisztelték benne. Ráfogták, sőt a képzelhető legtermészetesebb dolognak tartották, hogy mindent gonoszságból, mindent az udvarnak való hízelgésből és a nemzet elárulásával tesz. Így akarja fiának ez erdélyi trónt újra visszaszerezni.

A féktelen düh és gyűlölet úgy elvakította ellenfeleit, hogy eszébe se jutott senkinek, hogy ahogyan nekik van, másnak is lehet meggyőződése. Mindenki meg volt róla győződve, hogy ő azt, amit tesz, a sátn sugalmazására teszi, sőt maga az eleven ördög lakik benne. Nem kímélték, nem tisztelték benne még a nőt se.

Még a legnagyobb megértés az volt iránta, hogy dühöngő őrülnék tartották s ilyen hangnemben beszéltek és szónokoltak róla. A leggyakoribb neve azonban ez volt: „förtelmes Jezabel”. Tehát még bibliaismeretük is a gyűlölet szolgálatában állt. Őket még a bibliaolvasás is gyűlöletre inspirálta. Még ha Isten igéjét, a Bibliát olvasták, az is Báthory Zsófia bűnét, az ő sátniságát, az ellene kötelező gyűlöletet juttatta eszükbe.

Láttuk, hogy mikor fia, I. Rákóczi Ferenc felajánlotta, hogy mindent visszaad nekik, ami azelőtt az övék volt, illetőleg amit azelőtt a Rákóczi-uradalmaktól kaptak, sőt még ed-

digi kárukat is megtéríti, tehát még az eddig elmaradt fizetéseket is utólag pótolja, még akkor is csak nagy duzzogás után álltak vele szóba. Kegynek tekintették, hogy elfogadják tőle, amit kínál.

Rámutattam már, hogy viselkedésük annak is világos bizonyítéka, mennyire nem voltak ők szánandó elnyomottak, mikor nyugtalankodtak és lázadoztak. Éppen ellenkezőleg, az egész lázadásnak az volt az oka, hogy nagyon is tudatában voltak annak, hogy ők az erősebb fél; hogy nem a Rákócziaktól kegy, ha engednek, hanem tőlük, ha kártérítésüket elfogadják s így a történeteket elfelejtik.

De mikor már visszakaptak mindent, akkor is csak az anyagiakat tették zsebre, de gyűlöletüket éppen nem gyűrték le vele, az továbbra is csorbíthatatlanul megmaradt és élt szívükben. Láttuk, mennyire bizalmatlanok voltak Rákóczihoz továbbra is. Pedig a kárt nem is ő okozta nekik, hanem anyja. Ő csak jóvátette a kárt.

A lutheránusok Nádasdyhoz húztak, de — írja Pauler (II., 28. o.) — „nagyobb és közvetlenebb galibát okoztak neki a reformátusok, kikben a vallási torzsalkodás most sem némult el. Midőn Barkóczy István a Tisztántúlon járt, hallania kellett Debrecenben, hogy az egész felkelés csak pápista praktika, melyet nem a haza javára, hanem a protestánsok megrontására kezdett Rákóczi, kezdett Zrínyi Péter, ki szintén csak pápista (micsoda bizalmatlanság, micsoda orgiája a felekezeti elfogultságnak!) és e bizalmatlanságot nemcsak a köznép, hanem még Barkóczy sógora, a református Forgách Miklós is vallá, mondván, hogy sem Barkóczyban, sem Rákócziiban nem bízhat”. (Mi lett volna hát még akkor, ha ezek a „pápisták” csakugyan igazi katolikusok lettek volna!)

„Még Rákóczi közvetlen környezetében sem hiányzott e szellem és Kubinyi László nyíltan „kurva vallásnak” mondá a katolikus vallást, állítván, hogy a pápa a barátoknak száz meg száz szabad személyt tart, különben vele élnének.” (!)

Nemcsak történetíróink, hanem átlag az egész magyar irodalom jellegzetessége, hogy ha protestáns részről valamely hibát megállapít vagy kifogást emel, akkor — az „igazságosságon” csorba ne essék — azt is rögtön hozzáteszi, hogy ez természetesen a katolikusok körében is megvan. Másképp ugyanis megsértené a felekezeti békét, az pedig vétek a magyarság ellen. Most azonban a hiba annyira csak a protestáns oldalon volt, hogy Pauler még csak a legkisebb célzást se teszi arra, hogy ezek a protestáns elégedetlenkedők élére álló katolikus nagyurak is kifogásolták volna vagy akár csak maguk közt is dohogtak volna protestáns lázadó társaik felekezeti egyoldalúságára, sőt féktelen katolikusgyűlölete miatt.

Egész jól láthatjuk, hogy az urak protestánsok voltak, sőt ők egyenesen nebáncsvirágok voltak. Ők még ha Rákóczi környezetéhez tartoztak, még akkor is „kurva vallást” mertek emlegetni, s nem féltek attól, hogy Rákóczi kikéri magának és rendre utasítja őket. A katolikus résztvevőknek érezniük kellett, hogy a lázadásban ők csak másodrangúak, csak fél-ig megbízhatóak. A Habsburg király elleni lázadáshoz ők közel se értenek olyan jól, mint a protestánsok.

Az események meg is mutatták, hogy igazuk volt, mert a katolikusok valóban mind még ekkor is az udvar felé is kacsingattak, attól is mindig féltek, a lelkiismeretük se hagyta őket nyugton, sőt valamennyien (Zrínyi is, Nádasdy is, Széchy Mária is, a katolikus Bory is, hogy magáról Wesselényiről ne is beszéljünk) idő előtt bűnvallomást tettek, sőt feljelentették társaikat. Megtették ugyan ezt a protestáns résztvevők is, de ezek csak jellemtelenségből, nem pedig lelkiismeretfurdalásból és köztük ezek kivételek voltak, nem pedig szabály, mint a katolikusok közt.

Az az állítás, hogy a szerzetesei számára maga a pápa tart „száz meg száz szabad személyt”, megriasztó módon tárja fel előttünk a protestánsok lelkivilágát. Azt bajosan tehetjük fel róluk, hogy azzal ők maguk is teljesen tisztában voltak, hogy amit állítanak, nem igaz, mert ennyire sátáni rágalmozóknak, ennyire gonosztevőknek azért mégse tarthatjuk őket. Ha azonban ők ezt komolyan hitték a pápáról, az azt jelenti, hogy ők meg voltak ró-

la győződve, hogy se a papoknak, se a szerzeteseknek, se a pápának eszük ágában sincs hinni azt, amit hirdetnek és tenni azt, amire vállalkoztak és amit hirdetnek. Az egész csak szemfényvesztés és világcsalás.

A papok közötti bűnök szerintük nem emberi gyarlóságból fordulnak elő, mikor előfordulnak, melyeket a szenvedélyek lecsillapultával maguk is szívből bánnak s utána újra kezdik a szenvedélyeik elleni küzdelmet, ha e küzdelemben időnként alul is maradnak, hanem náluk tudatos bünszövetkezettel van dolgunk, mely elvből csinálja a rosszat, s amit a népek mond, annak egyedüli célja, hogy a népet becsapja. Így aztán nem csoda, hogy „kurva vallást” emlegettek és képviselőit oly ádázuk tudták gyűlölni.

Még tanulságosabb s elképesztőbb az a megokolás, mellyel ez a protestáns Kubinyi (a katolikus Rákóczi környezetének tagja) ezt a szerzeteseknek magától a pápától adott száz meg száz szabad nőszemélyt megokolja. Ez ugyanis már nemcsak a katolikusgyűlöletet, hanem maguknak a protestánsoknak a romlottságát és hitetlenségét is bizonyítja. Jól láthatjuk belőle, hogy ők is ugyanazon okból voltak a katolicizmus és a katolikus papok oly ádáz ellenségei és gyűlölői, mint ami miatt ma a kommunisták azok.

Jól látható, hogy mint a kommunisták, akik ezt ma már nyíltan hirdetik, valójában a protestánsok is tulajdonképpen magával az erkölccsel szakítottak akkor, mikor a katolicizmustól elszakadtak. Látjuk, hogy ők nem is hisznek már abba, hogy a keresztény erkölcs a gyakorlatba is létezik. Azért tartják nemcsak a papokat és a szerzeteseket, hanem még magát a pápát is szélhámosnak, akik erkölcsi tisztaságra vállalkozva becsapják a világot, mert ezek a protestánsok nem is hiszik, hogy nemi élvezetek nélküli élet emberek között lehetséges legyen. Egy ember vagy legalábbis egy férfi legfeljebb a házasságban, feleség mellett tud bűn, fajtalanság nélkül meglenni, de enélkül ez képtelenség. Ezért okos, sőt józan eszű ember jóhiszeműen nem is vállalkozhat rá. Ezért csaló minden katolikus pap, pápájukkal együtt.

De ez a felfogás nemcsak a protestáns hitetlenséget bizonyítja, hanem a bűnös gyakorlatot is abban, aki e felfogásnak hódol. Átlag ugyanis mindenki mást is olyannak tart, amilyen maga. Aki sose lop, sőt erre a szégyenletes bűnre még csak kísértései sincsenek, az a szolgáljára, a cselédjére se gyanakszik ebben a tekintetben, míg csak esetleges tapasztalatok a gyanakvásra rá nem kényszerítik. Aki azonban maga is hajlamos effajta bűnökre (természetesen nem lopás alakjában, mert az nem a művelt, a jómódú emberek bűne szokott lenni, hanem általában a pénz tekintetében való lelkiismeretlenség alakjában), az a cselédje becsületeségében se hisz s már szolgálata elején is, mikor még az illető semmi gyanúra nem adott és nem is adhatott alkalmat, gyanakszik már rá és vele való viselkedésében számításba veszi ezt a lehetőséget.

Éppígy az a protestáns, aki maga a gyakorlatban keresztény, tehát nem ismert nőt a feleségét megelőzően (vagy ha igen, legalább bűnnek tartja, s nem intézi el a dolgot lelkiismerete előtt azzal, hogy ezt már az ember vére kívánja meg s így enélkül nem lehet ellenni), aki sose követett el, mint már házasember, házasságtörést, s ha mégis megtetszik neki más valaki, uralkodik magán, küzd a szenvedélye ellen s még azt is tudatosan kerüli, hogy az illetőt láthassa, azaz ha gyakorlatban is követi a keresztény erkölcs elméletét (mert hiszen — legalább elméletben — s protestáns erkölcs is azonos a keresztény erkölccsel), az bizonyára nem tartja természetesnek azt, hogy a papok örökös szüzessége csak abban áll, hogy maga a pápa tart nekik „száz meg száz szabad nőszemélyt”, de különösen nem tartja természetesnek azt, hogy a pápa ezt azért csinálja, mert ezek a papok s szerzetesek másképp magának a pápának esnének neki és rajta elégítenék ki az emberi test utáni vágyukat.

Ilyesmit csak olyan ember gondolhat (s még inkább csak olyan ember lehet olyan vagtagbőrű és erkölcsileg már elfajult, hogy ezt még nyíltan hirdeti is), aki az érzékiségnek ezt a „megfékezhetetlen” erejét állandóan önmagán tapasztalja s mind ifjúkora, mind há-

zasélete, mind már megnyilvánult perverzításai alapján jutott arra a meggyőződésre, hogy felnőtt férfi számára a nemi megtartóztatás lehetetlen, de házasemberre nézve is el ne kövessen, ha pedig hajlamai természetellenesek vagy időnként kivételesen ilyen vágyak is felbrennek benne, akkor perverzításokat is el ne kövessen.

Kubinyi és társai tehát csak ezért, csak egyéni tapasztalatból és az ezekből leszűrűt életfilozófia alapján juthatott arra a meggyőződésre, hogy nemcsak minden pap és szerzetes bűnös, hanem tudatosan és előre elhatározva, tervszerűen, sőt pápai engedéllyel követi el bűneit, tehát a fajtalanyságon kívül még a világ becsapásában is bűnös.

A papok tehát Kubinyi és társainál sokkal elfajultabbak, mert protestáns legalább nem képmutató és nem csalja a világot, mint azok. Így aztán már érthető a feneketlen gyűlölet minden pap és szerzetes, sőt maguk a pápisták ellen is protestánsokban és kommunistákban egyaránt, a gyűlölet féktelensége és a vele kapcsolatban használt trágár kifejezések pedig már adva vannak ezzel az erkölcsileg nihilista és felforgató, forradalmár lelkülete, mely világnézetükkel együtt jár.

Az ilyen ember azért tud olyan sátánilag gyűlölni, mert lelkülete valóban a sátán, a megtestesült rossz lelkülete, mert nemcsak gyakorlati erkölcsöt nem ismer, hanem még elméletit se. Mivel ő maga nem erkölcsös és romlottságában nem is akar az lenni, mert sokkal gőgösebb, semhogy elismerhetné azt, hogy ő bűnös, neki javítani, változtatni kellene életén és életfelfogásán; gyűlölni azt az intézményt (a Krisztus egyházát), mely az erkölcsöt képviseli és hirdeti a földön s amely éppen ezért a legmagasabb erkölcsi színvonalat, a szenvedélyek elleni legtokéletesebb küzdelmet írja elő képviselői számára.

Gyűlöli, mert ő — hogy lelkiismereti kínjai ne legyenek és alsóbbrendűségi érzése se legyen — már rég kialakította magában a meggyőződést, hogy erkölcs a gyakorlatban nincs, hogy mindenki olyan, mint ő, hogy mindenki bűnös, mindenki szenvedélyeinek a rabja, de legjobban a papok, akik emellett még csalják is a világot és becsapják azokat a buta embereket, akik hisznek nekik, mert nem olyan józanok, műveltek és felvilágosultak, mint ő.

Okoskodásuk ellen legfeljebb csak azt a kifogást lehetne tenni, hogy Kubinyi László lelkületét és beszédét nem lehet a protestantizmussal azonosítani. Nem minden protestáns olyan, mint Kubinyi László volt. Ő csak egy ember, s olyan emberek, mint ő, a katolikusok körében is voltak és vannak. Igen, feleljük, ott is vannak, de ezek ne a katolicizmus nevében beszélnek, mint ahogyan a Kubinyi Lászlók felekezetük nevében. Azok nem katolikus vezérférfiak, mint Kubinyi László protestáns vezérférfi, felekezeti ember volt.

Az ilyen katolikusok nem nagy katolikusok, hanem mindig az Egyház és a papok legnagyobb ellenségei. Kubinyi László ellenben nagy protestáns volt. Az ilyen Kubinyi László-féle katolikusok még jobban gyűlölik papjaikat, mint a Kubinyi Lászlók, csak a Kubinyi Lászlók természetesen nem a saját papjaikat gyűlölik, hanem éppúgy csak a katolikus papokat, mint a sátáni katolikusok.

A Kubinyi László-féle protestánsok össze tudják egyeztetni ezt a felfogásukat és annak megfelelő életüket a buzgó protestáns egyháztagsággal, sőt kereszténytelen életfelfogásuk éppen ebből folyik; ők a protestantizmus nevében gyűlölik a pápát és a papokat és fogják rájuk a tudatos világcsalást.

A hasonló felfogású és beszédű katolikusok azonban nemcsak nem azonosítják magukat a katolikus egyházzal, hanem éppoly, sőt talán még ádázabb ellenségei neki. (Jellemző a feltűnő az is, hogy az ilyen katolikus — a katolikus élehetlenséggel és passzivitással szemben — éppoly aktív, éppoly tevékeny, éppoly életrevaló és éppoly erőszakos és nagyszájú is, mint az Egyház ellen hadakozó hasonló protestáns, zsidó vagy kommunista vagy bármely más forradalmár.)

Eszerint tehát mi a protestánst, a zsidót vagy a kommunistát egynek tartjuk a gonoszsal? Igen, de azzal a „kis” különbséggel, hogy nem a protestánst, nem a zsidót, még csak

nem is a kommunistát, hanem a protestantizmust, a zsidóságot, a kommunizmust, a forradalmat azonosítjuk a gonoszsággal, illetve tartjuk gonoszságból, gonosz alapelvekből származónak. Világos, hogy ebből nem az következik, hogy minden protestáns, minden zsidó, minden kommunista gonosz.

Az embereket átlagban többnyire meg lehet tévesztetni, de a feketéről azért mégse tudjuk elhitetni velük, hogy fehér. Ezért nincs az a veszedelmes tan, melyben jó is ne lenne és nincs az a szent emberi intézmény, melyben — az emberi mivolttal szükségképpen együttjáró gyarlóság, sőt bűnösség miatt — ne találhatnánk olyasmit is, amit joggal lehet gáncsolni.

Volt, van és lesz tehát kifogásolni való a Krisztus földi egyházában is. A jóhiszemű, a becsületes protestánsokat, zsidókat, kommunistákat, forradalmárokat is ez téveszti meg s ezért lehetséges, hogy becsületes, jó emberek is lehetnek meggyőződésből katolikusellenesek s így vannak olyan emberek is, akik az Egyházban, illetőleg az egyháziakban valóban azt gyűlölik, ami rossz. Elkerüli azonban a figyelmüket, hogy a rossz pap csak a legritkábban egyházas.

Kivételesen előfordulhat még ez is. Például erkölcstelen pap is szolgálhatja őszintén és meggyőződésből az Egyházat, például az is korteskedhet a katolikus párt jelöltje érdekében a választáson s az is küzdhet a protestantizmus, a zsidó sajtó vagy a kommunisták uralomra jutása ellen.

Ez annak a jele, hogy az ilyen pap hite még csorbitatlan, csak hite szerint élni gyenge. Az ilyen papnak van is lelkiismeretfurdalása, ha elveszti az uralmat a teste fölött, de ezt persze csak ő és a gyóntatója tudja, de nem a kritikusi. Ezek csak gyűlölni tudnak, csak rosszat tudnak feltételezni, sőt az olyan erkölcsi botlást, melyet magukban fel se vesznek, sőt azt hirdetik róla, hogy szükségképpen velejárója az emberi „vérnek”, a papban úgy bélyegzik meg, mintha legalábbis apagyilkosságot követett volna el. Milyen képmutató farizeusság ez is!

Az ilyen gyarló pap azonban vagy leküzdi emberi gyöngeségeit s megjavul, vagy pedig egészen elromlik s így elméletben se marad már az egyház szolgálja. Ilyenkor már éppúgy nincs kedve a „klerikális” párt mellett korteskedni, mint a protestánsoknak vagy a kommunistáknak. Ne feledjük, hogy az ilyen papokból lettek Luther idejében a protestánsok, a francia forradalom idejében az „alkotmányos”, Rákóczi idejében nálunk a kuruc, 48-ban nálunk a „hazafias”, a XX. században a „szociális érzésű és haladó”, Hitler idejében a „nyilas”, a kommunista uralom alatt pedig a „békepapok”, azaz az ilyen kifogásolható erkölcsű papok minden időben az egyháztól helytelenített elvek és társadalmi vagy politikai irányzatok mellett voltak.

Maga az Egyház ellen tehát ezek a papok nem hozhatók fel érvül, sőt rosszaságukkal egyenesen ők is az Egyház igaza és szentsége mellett tanúskodnak még akkor is, ha nem akarnak. Az emberek azonban e tekintetben logikátlanok. Azzá teszi őket a bennük levő rossz hajlamok és a belőlük folyó bűnök.

Egyszer egyik tanítványom például azért vallástalanodott el, mert egy homoszexuális festőművész bűntársa lett, aki mindig a papokat szidta neki. Ehhez a festőművészhez egész sereg diák járt fajtalankodás céljából és pénz is kaptak tőle érte.

Ha ez a tanítványom logikus lett volna, így okoskodott volna: Hogy ez a ember annyira gyűlöli a papokat, az a legnagyobb kitüntetés a papokra, mert azt bizonyítja, hogy valóban a jót, az erényt képviselik a földön.

Ha tisztességes, jellemes és feddhetetlen ember lett volna ez a papgyűlölő festőművész, akkor rossz hatással lehetett volna rád és megzavarhatott volna a hitedben — mondtam ennek a diáknak —, de így csak meg kellett volna erősítenie benne. „De énrám mégis igen rossz hatással volt” — fejezte be rezignáltan az illető, aki ekkor már belátta tévedését.

De a rossz papok egyháziatlan viselkedése se lehet érv az Egyház ellen, hanem éppen ellenkezőleg ez is az Egyház igaza mellett szól, mert azt mutatja, hogy az Egyház valóban az igazság és a jó képviselője a földön, amellyel a rossz ember akkor se ért egyet, ha pap az illető, s így az Egyház szolgájának látszik.

Éppen ellenkező az eset a Kubinyiak esetében. Ők protestánsok és katolikusgyűlöletük s ennek megfelelő erkölcsi felfogásuk és szavaik nem protestantizmusuk ellenére, hanem éppen miatta, éppen belőle folytak. Kubinyi kora protestantizmusának képviselője volt, aki felekezetéért élt-halt, és azt tűzön-vízen át védte. Ő nem azért volt olyan nagy ellensége a katolikus papságnak, s nem azért tartott minden papot világcsalónak, mert ő maga jó, erkölcsi elvei pedig fennkölték voltak, hanem azért, mert protestáns volt.

Ezt a Kubinyit Pauler se mint kivételt említi meg a protestánsok között, hanem mint típust, akinek viselkedéséből és szavaiból lehet legjobban megismerni, milyenek voltak Magyarország akkori protestánsai. De hogy a mai protestánsok többsége is ilyen, hogy a papokról és a szerzetesekről, sőt még a pápáról is nekik is hasonló a felfogásuk, azt mindenki bizonyítani tudja ma is, aki ismeri őket és forgolódni szokott köztük.

Hogy az emberek mennyire nem változtak I. Lipót kora óta, és hogy a Kubinyi Lászlók lelkülete mennyire nemcsak protestánsokban él még ma is, arra egyszerre három példa is eszembe jut.

Papi körökben köztudomású dolog volt, hogy gróf Zichy Gyula pécsi püspök, majd kalocsai érsek, akit minden pap példás életű főpaprak tartott, mukkanni se tudott Mosonyi kanonok nélkül. Pécsről magával vitte Kalocsára is. Mikor aztán gazdaságainak vezetőjét — bizonyára nem ok nélkül — elbocsátotta, az bosszújában levélben az érsek orra alá dörgölte, hogy Mosonyival homoszexuális viszonyba van. Mivel az érsek rágalmazásért nem állította bíróság elé, az illető ezt bizonyára annak bizonyítékául tekintette, hogy vádjja igaz.

Pedig azt hiszem, hogy Zichy érseknek nem volt egyetlen papja se, akinek ez akár csak eszébe is jutott volna vagy ha hallotta, annyira képtelen és igazságtalan vádnak ne tartotta volna, amelyre komoly és a helyzettel ismerős ember akár csak gondolhatna is. Pedig Kalocsán Mosonyi kanonokot érthető okból a papok nem nagyon szerették. Minden pap tudja azonban azt, hogy papi és főpapi körökben nem ilyen erkölcsök uralkodnak, Zichyről pedig minden pap tudta, hogy erkölcsileg még e magas főpapi erkölcsöknek is fellettte állnak.

Az érsek hallgatása a vád ellenében csak annak feltűnő, aki nem gondolkodik. Más-képp ugyanis figyelmeztetés nélkül is tudná, hogy ilyen esetben a vádlót még akkor is nyugodtan be lehetne perelni, ha a vád igaz volna. A vádlónak ugyanis bizonyítania is kell, ezt pedig a dolog természete szinte lehetetlenné teszi. Egy érsek erkölcsileg annyira magasan áll, hogy méltóságán aluli dolog ilyen vádak ellen védekezni. Rá nem dicsőség az, ha bebizonyítja, hogy a szodomaikkal nem áll egyenlő színvonalon. Papok általában nem is szoktak becsületükért a bírósághoz folyamodni. Krisztus képviselői ők ugyanis a földön, s mivel maga Krisztus „jel volt, melynek ellene mondanak”, élete végén pedig szégyenfára is került, a gyűlöletet és a rágalmazást papjai is megszokták már. Egyébként se az a fő gondjuk, hogy az emberek előtt legyen becsületük. Pap és párbajhős típus két el-lentét.

A közvélemény általában egyébként is annyira papellenes s annyira éhes holmi érseki szenzációkra, hogy már maga az ilyen per is — ha mégoly fényes elégtétellel is végződött volna, mellyel egyébként nem is végződhetett volna, mert az csak nem fényes elégtétel, ha a vádló nem tud bizonyítani —, akkor is a papság erkölcsi presztízisének kárára lett volna.

Mindenki azt állapította volna meg, hogy a vádlott azért nem tudott bizonyítani, mert ilyesmit a dolog természete miatt nem is lehet, s bizony a legtöbb újságolvasó, akik érsekeket természetesen sose ismertek közlőről, a rágalmazó szigorú megbüntetése ellenére is

azt hitte volna, hogy az érsek volt a bűnös vagy legalább valami azért mégis csak lehetett a dologban. A legtöbben még arról is meg lettek volna győződve, hogy még az ítélet is csak a nagy főpapi befolyás miatt volt elmarasztaló.

A második eset. Mikor Dr. Mattyasovszky Kassziánt, a budapesti bencés gimnázium igazgatóját inasa meggyilkolta, s a gyilkos a maga mentségére szintén homoszexuális viszsonnyal vádolta meg urát, ezt is az országban úgyszólván mindenki elhitte. Még paptól is hallottam, hogy magát a holttestet is olyan állapotban találták meg, amely a vád igazságának bizonyítéka volt.

Hogy a bíróság a vádlott ezen mentségét nem fogadta el valónak, az a közönség (és az említett pap) szemében nem számított, mert azt hitték, hogy ez csak a papság becsülete érdekében felsőbb nyomásra történt. Mivel a bíróság ítéletének megokolása is azt a kifejezést használta, hogy a bíróság a vádlott ezen állítása igazságának vizsgálatában nem bocsátkozik, még rám is azt a benyomást tette a dolog, mintha a dolog kényes volta és erőlköszileg romboló hatása lett volna oka a büntény ezen oldala mellőzésének.

Tudtam ugyan, hogy Mattyasovszky jóhírű pap volt, ismerősei és tanítványai is mind tisztelték, egyik tanítványa tanártársam volt, mikor a büntény történt, s az is hangsúlyozta, hogy soha nem tapasztalt, sem nem halott effajta hajlamára még csak halvány célzást se, mégis mikor utána Esztergomba kerültem (Mattyasovszky ugyanis esztergomi fiú volt és hosszabb időn át ott is volt tanár a bencés gimnáziumban) és az állomásról a városba vonulóban a gimnázium falán láttam Mattyasovszky emléktábláját, ellenszenvesnek találtam a dolgot.

Az tetszett a dologban, hogy Mattyasovszky esztergomi tisztelőit ennyire nem zavarja az ellenkező közvélemény, de túl hiszékenységgnek találtan részükről a dolgot. Nemsokára a kommunista hatóságok el is távolították az emléktáblát annak ellenére, hogy az ugyanott levő Szent Imre emléktáblát meghagyták. Látszik tehát, hogy Mattyasovszky tisztelőivel ellentétben ők hittek a rablógyilkos állításának.

Később azonban összekerültem Mattyasovszky sógorával, aki ügyvéd és a perben a sértett család képviselője volt. Részt vett a nyomozásban is, a helyszínen is megjelent már a gyilkosság napján. Ő maga nem volt ugyan akkor még jelen, de beszélt azokkal is, aki a holttestet megtalálták és először látták. Jelen volt — hivatalos minőségben — a tárgyaláson is, személyesen hallgatta a vádlott védekezését, látta viselkedését stb.

Az ő állítása szerint a gyilkos e vádja illetőleg mentsége annyira komolytalan, pszichológiai is annyira lehetetlen, s a tényekkel annyira ellentétben állt (azt állította többek közt, hogy az igazgatóval nemcsak fajtalankodtak, hanem likőröztek is, annak pedig semmi nyoma se volt a szobában), hogy a bíróság azért használta azt a kifejezést, hogy a vádlott vallomásának e részével nem foglalkozik, mert józan ésszel nem is foglalkozhatott. Megrendültem mindezek hallatára s megállapítottam, hogy Mattyasovszkyt szomorúbb földi sors nem is érhetne volna, mint az érte. Gyilkosa nemcsak az életét vette el, hanem még a becsületét is. (Ha nincs örök élet és vele örök becsületehelyrehozás, milyen megrendítő emberi sors!)

Befejezésül és jellemzésül még csak azt említem meg, hogy természetesen az a pap, aki Mattyasovszkyról ezt a megbecstelenítő mendemondát elhitte, az áldozatot személyesen nem ismerte, sőt sose látta. Ennek a papnak az erkölceiről azonban én olyanokat hallottam, hogy miatta kénytelen voltam a legrosszabb papnak tartani, akivel valaha dolgom volt. (Érdekes, hogy ő is protestánsnak született, s csak érettségijekor tért meg.) Így aztán már értjük azt is, miért hitt el szegény meggyilkolt paptársáról is minden rosszat.

A harmadik eset. Egyik volt tanítványom a második világháború s vele a Horthy-, illetőleg a nyilas kor s vele az „úri világ” végén súlyos sebesüléssel az orosz hámezőkről a szombathelyi tiszti sebesültkórházba került. Mikor visszanyerte eszméletét és jobban lett, nagy meglepetéssel hallja, hogy tiszt- és sebesülttársai mint köztudomású dolgot beszélik

körülötte, hogy XI. Pius pápa, aki Serédi Jusztiniánt esztergomi érsekké és bíborossá tette, szintén homoszexuális és bűntársát tette Serédi személyében a magyar katolikus egyház fejévé. Pedig hát nincs szó arról, hogy ezek a tisztek mind protestánsok lettek volna, de arról se, hogy ezek között a beteg tisztek között, akik úgyszólván a másvilág küszöbéről jöttek vissza újra az életbe, akár csak egy is (akár katolikus, akár protestáns volt az illető) akadt volna, aki ott abban a kórházi teremben pártul fogta volna a pápát vagy az érseket vagy az illetőket legalább arra figyelmeztette volna, hogy ilyesmit azért mégse volna szabad olyan könnyen elhinni.

Látható, hogy társadalmunk már csakugyan megérett a kommunizmusra és a vele járó szenvedésekre. Milyen társadalom, milyen értelmiség ugyanis az, mely — mert hiszen arról szó se lehet, hogy hiszékenysége mellett bizonyítékokat is tudott volna felhozni — mint a legtermészetesebb dolgot veszi tudomásul, hogy az Anyaszentegyház feje, Krisztus földi helytartója undok, még az átlagembertől is megvetett szenvedélyeknek hódol, s ráadásul annyira nem bántja érte a lelkiismeret, hogy bűntársa prostitúciójának vére egy érsekség és bíborosság, tehát azzal bízta meg, hogy éppen ő vezesse Magyarország népét az erények útján s ezért a világ szemében úgy szerepeljen, mint aki cölebsz, szűzi életet él s hogy híveinek példát adjon, még a házasság örömeiről is lemond. Az erkölcsi elfajulás, népcsalás és cinizmus valósággal feneketlen örvénye! S ezt azok a sebesült tisztek egészen természetesnek tartották, mert hiszen más bizonyítékuk nem is volt rá, mint csak ez a fel fogásuk.

Hát ilyen mélyre süllyedt már a magyar társadalom, illetőleg a társadalom? (Mert az a vigasztalásunk meglehet, hogy nemcsak a magyar társadalom ilyen.) Bűneiben már oda jutott hát, hogy minden további nélkül felteszi, sőt természetesnek tartja a bűnt és a vele járó képmutatást és cinizmust még az egyházban is, még a papságban is, még a főpapságban is, még az Egyház fejében is? Van-e, lehet-e ebben a társadalomban hit vagy erkölcs, ha még a pápáról és a magyar egyház fejről is minden bizonyíték nélkül elhiszi, hogy becsapja az embereket, s maga se hisz semmit abból, amit hirdet, sőt legaljasabb szenvedélyei kielégítésére használja?

Milyen lehet az az értelmiség, az a tisztikar, mely egyházi előjáróiról — egyébként minden bizonyíték vagy ok nélkül — ilyesmiket elhisz, sőt természetesnek tart? Vajon milyenek lehetnek ennek az értelmiségnek az erkölcsai? Vajon gyakorolhat-e szenvedélyeivel szemben csak valami önuralmat is maga fölött az, aki elhiszi, hogy még a pápa és a magyarországi primás se gyakorol semmit s még ők se ismernek se tisztességet, se féket?

Az olyan Egyháznak, melynek ilyen feje és ilyen főpapjai vannak, lehetnek-e tisztességes hívei vagy legalábbis lehetnek-e legalább azok tisztességesek, akik minden alap, minden bizonyíték nélkül tisztán ördögi mendemondák alapján ilyesmiket elhisznek, ilyesmiket lehetségesnek tartanak az evangélium képviselőiben, Krisztus azon követéiben, akiknek az a hivatásuk, hogy őket a jóra és az igazra tanítsák.

Vajon van-e ezeknek valami fogalmuk arról, ki volt XI. Pius és ki volt Serédi Jusztinián? Úgy látszik, igen. Nemegyszer tapasztaltam ugyanis, hogy ugyanazok, akik máskor sáttán módjára viselkednek, sokszor a papi kezeket is alázattal csókolgatják. Az az ávós százados, aki egymás után mindkét kezemet megcsókolta, előtte alázattal vallotta be előtttem, mint Krisztus képviselője előtt, elsikkasztotta a közpénzt. (Nem is gyónásban vallotta meg.)

Hol sáttán, hol angyal ugyanaz az ember. Csak — sajnos — sokkal többször sáttán, mint angyal, s valahányszor sáttán, mindig nyíltan és nagyhangon az, mikor pedig angyal, csöndes, halk, sőt tiltakozó, mert ezt még az anyja vagy felesége előtt is szégyelli s ezért eltitkolja. Láttuk, hogy a Wesselényi-összeesküvés idején is a sáttáni oldalát mutatta ez az ember-angyal.

A protestánsok között is vannak, akik csöndes, visszavonuló, szerény, alázatos természetűek és tényleg Istennek szolgálók, ezek nem a katolikusellenességben, hanem valóban a bibliaolvasásban látják keresztény voltukat s bibliájukat valóban keresztény, azaz alázatos, engedelmes lelkülettel is olvassák és életükben valóban megvalósítani is törekszenek azt, amit ott olvastak.

Hányan vannak azonban az ilyen protestánsok? Egész bizonyosan kevesebben mint az egyedül csak Istennek és a mennyországnak élő katolikusok, pedig azok is ugyancsak kevesen vannak. A tömeg, az átlag itt is, ott is a földnek él és gyarló (de azért túl gonosz is kevés van köztük mindkét részen). A különbség, mégpedig a rendkívül fontos és jelentős különbség a kettő között az, hogy a gyarló tömeg, mely Isten dolgai iránt egyformán közömbös, a katolikus egyházban egyáltalán nem egyházas érzületű, sőt katolikus létére is papellenes. Nemcsak a protestánsok, ez sincs a papokkal megelégedve, ez is bírálja, kifogásolja őket, sőt botrányozik rajtuk s száz esetben talán egyszer fordul elő köztük, hogy ilyenkor valamelyikük a pap pártjára kel. A papok kifogásolásában, az irántuk való ellenszenvben, az ő elítélésükben egyáltalán nincs különbség katolikus meg protestáns között.

Ellenben az ilyen közönyös protestánsok s még inkább a harcos protestánsok, mint Kubinyi László esete bizonyítja, a saját lelkészeikkel meg vannak elégedve, éppen nem mondható, hogy a maguk lelkészeinek kifogásolása is rendes beszédtemájuk volna, mint átlag a katolikusoknak.

Kisdiák koromból Keszthelyről emlékszem, hogy ha „nénik” jöttek látogatóba ahhoz a nénihez, akinél én kosztkvártélyban voltam és aki protestáns volt (a látogatók a tiszta katolikus Keszthelyen természetesen katolikusok voltak) szinte kizárólag a papok, ez vagy az a káplán, az apát úr vagy a „fehér papok” valamelyikének botrányait tárgyalták vagy azon méltatlankodtak, hogy a temetést végző káplán a legrövidebb úton akart eljutni a temetőbe, s nem volt hajlandó kerülő utakon, a főútvonalakon vonulni oda stb.

A protestáns is éppúgy szeret a papokról beszélni, mint a katolikus, de ő is mindig csak a katolikus papokról, ő is csak a katolikus papok erkölcein botrányozik, sőt esetleges modorbéli vagy testi gyarlóságain gúnyolódik, nem a maga lelkészein. Azokról vagy nem beszél, vagy pedig büszke is rájuk és dicséri őket. Pedig hát bajosan lehetnek jobbak a katolikus papoknál, mert hiszen az általánosan tudott dolog, hogy a katolikus pap hívei részéről sokkal nagyobb tiszteletben részesül, mint a maga hívei részéről a protestáns lelkész.

Még egy olyan tanítványomnak is, aki a kálvinista lelkésznel a katolikus vallásra való áttérését jelenteni ment, azt hozta elő a lelkész, hogy az ő gyermekkorában az ottani katolikus papnak beszédhibája volt s gúnyosan mindjárt utánozta is a prédikációját; meg aztán hogy Haynald érsek a körúton bérházat vett a szeretőjének stb. Ellenben egy somogyi faluban, ahol a kálvinista lelkésznek törvénytelen gyermekei is voltak a törvényesek mellett. (Jellemző, hogy a szomszéd faluban meg a lutheránus lelkésznek volt törvénytelen fia. Mikor a tanító (aki nekem elbeszélte a dolgot) kérdezte tőle: Ki fia vagy? Azt válaszolta: „A berényi papé!”) De ezenkívül még túlságosan anyagias is volt, minden árverésen ő volt a fő vevő és olyan összeférhetetlen is, hogy szinte az egész faluval perben volt. De azért az ottani kálvinisták is csak a katolikus papok bűneiről szoktak beszélni (pedig az ottani plébános köztisztviselőben állt és olyan aszkéta volt, hogy a szél elfújta a lábáról). Mikor pedig egyszer egy katolikus az ő papjuk bűneire is rámutatott, a kálvinisták — noha maguk közt természetesen haragudtak rá — még így is pártul fogták, s mivel más jót nem tudtak mellette felhozni, azzal torkolták le a katolikus, hogy „annak legalább szép gyerekei vannak”!

Ez tehát a lényeg. A többség a katolikusok és a protestánsok közt egyaránt gyarló, sőt sokszor nagyon bűnös. De míg a katolikus, ha bűnös, vallásának és papjának is ellensége és éppen azért ellensége, mert bűnös (mikor például a 2000 lakosú Zala megyei Komárvárosban, ahol annak ellenére, hogy tiszta katolikus volt, se volt templom, végre gyűjteni

kezdték a templomépítésre, a szomszédos, szintén tiszta katolikus Kiskomáromban ezt mondták nekik? Ti templomra gyűjtőtök? Itt van a miénk, vigyék el, nekünk úgy sincs rá szükségünk! Ugyanez a Kiskomárom a XVI. században protestáns lett), addig az ugyanilyen vagy még vallástalanabb protestáns a katolikussal szemben egyenesen él-hal a felekezetiért, áldoz érte és — legalábbis a katolicizmussal szemben — védi tűzön-vízen át.

Az egykés katolikus gyűlöli a papját, mert nem oldozta fel, mikor gyónt, ezért templomba se jár, az egykés kálvinista ellenben sokszor jobbkeze a lelkészének és felekezete érdekében minden áldozatra hajlandó (természetesen csak azért, mert lelkészétől bűne ellenére is a kellő megbecsülésben részesül, sőt időnként esetleg dicsérőleg ki is prédikálja).

Aki elválása után újra házasodik, ha katolikus, papja és vallása ellensége lesz, mert nem áldozhat és visszautasítják, ha keresztszülő akar lenni, a protestánsoknál ellenben még lelkész is megtehet ilyesmit vagy legalábbis nemrég még megtehetett. Magam is ismerek olyan elvált katolikus asszonyt, aki áttért és protestáns lelkész felesége lett.

Túlzott felekezetiességük miatt Lipót korának protestánsai se tudták elképzelni, hogy ha pápisták szervezkednek a hazáért, az önzetlenül és csakugyan a hazáért történjék. Nem tudták elhinni, hogy ez nemcsak ürügy és szemfényvesztés s igazi oka nem a protestánsok és a protestantizmus léprecsalásában és tönkretelésében rejtiőzik.

Láttuk, hogy még azt se tudták elképzelni, hogy a papok és a szerzetesek nem követnének el szemérmetlen merényletet még maga a vén pápa ellen is, ha az nem tartana részükre „száz meg száz” fiatal prostituáltat, akik között válogathatnak. Egyébként is ezeknek a prostituáltaknak triviális nevét a protestánsok olyan kedvteléssel használták Wesselényi nádor idejében, hogy úgyszólván minden második szavuk ez volt. Emiatt még a vallomásukról felvett jegyzőkönyvek is tele vannak vele. (Megint a feltűnő hasonlóság a kommunizmussal. A börtöneikben szenvedő papoktól hallottam, hogy őket ott egész rendszeresen csak így szólították: te kurva.)

Még Báthory Zsófia is, akit unokája, II. Rákóczi Ferenc csak mint szentet emleget, hiába zárkózott el szép, fiatal és dúsgazdag özvegy léteére minden férfi elől, és hiába élt egyenesen apácaéletet, hiába töltötte minden idejét imádsággal és törődött csak Istennel és a másvilággal, s környék protestánsai szemében, sőt beszédében ő is csak „kurva” volt. De lehetett-e ilyen cinikus lelkivilággal és ilyen mocskos szájjal tiszta eszménykép a haza?

„Bochkayban — folytatja Pauler — a vallásos előítéletekhez a sértett nagyravágás keسرúsége is vegyült, látván, hogy Rákóczi játsza a főszerepet, bár a frakció, mely Ispánt Erdélybe küldte, még nem enyészett el, sőt éber figyelemmel kísérte Rákóczi lépteit. Mikor Rákóczi Barkóczy Istvánt vevé maga mellé (aki, mint tudjuk, szintén katolikus volt), a protestánsok Bochkayhoz Szuhay Mátyást adták, nehogy a katolikus túlsúlyra vergődjenek s az általános zavarban se mulaszták el követelni Rákóczitól, hogy kergesse ki a jezsuitákat az országból és kezdje mindjárt a patakiakon.”

Hiába volt tehát a vezér katolikus, s ráadásul egymillió holdas és a már gyerekkorában megválasztott fejedelem; hiába volt Zrínyi és Nádasdy is katolikus s ez utóbbi az ország legpénzesebb embere, a protestánsok voltak offenzívában, s a katolikus Rákóczi csak védekezhetett az ő támadásaik ellen, sőt az ő részéről még a védekezésnek se látjuk semmi nyomát.

Az, hogy azt merték tőle követelni, hogy még anyja mellől is kergesse el a jezsuitákat, mindent megmond. De az is, hogy Kubinyi László az ő környezetéhez tartozott s ott merte hirdetni, hogy maga a pápa tartja a fiatal prostituáltak százait papjai részére, mégpedig a maga védelmére. De azt is jól láthatjuk, milyen vallásszabadság volt az, melyet a protestánsok hirdettek. Az, hogy nekik minden szabad, még a katolikusok legjobb papjainak és szónokainak (a jezsuitáknak) az elnémitása, sőt száműzetése is, a katolikusoknak pedig semmi.

Az állapotok jellemzésére azért idézem Paulert szóról szóra, nehogy azt gondolhassa valaki, hogy csak én éleztem ki annyira, sőt talán elferdítettem a dolgot. Én magam a közölt Pauler-idézetekhez csak azt jegyzem meg, hogy tessék elképzelni, mi lett volna a magyar katolicizmusból, ha ezeknek az embereknek a kezébe került volna! Mégis minden magyar katolikus lelkesedik a Wesselényi-összeesküvésért és a vallásszabadságért való küzdelemnek tartja.

Apafi, láttuk, a jámbor, pietista kálvinisták közé tartozott, hiszen kálvinista hitbuzgalmi könyvet is fordított magyarra. Lássuk hát, hogy az állandóan kurvázó protestáns nemesekkel szemben milyenek voltak a jámborok. Bár máris sejthetjük, mert tudjuk már, hogy ezek a „jámborak” is mindig részek voltak, időnként még a bakónak is dolgot adta és birtokokat is elkoboztak, az asszonyoknak is okot adtak a féltékenységre s ilyenkor el is döntették feleségüket.

„Midőn Apafi hallá — olvashatjuk Paulernél (II., 26. o.) —, hogy Zrínyi a töröknél vesztét keresi, hogy Rákóczi akarja Erdély fejedelmi székébe ültetni, minden kedve elment Rákóczi híveinek támogatásától. Barátságot fogadott Leopoldnak és Ispánnak, magába fojtván haragját, a követ és küldői ellen mondá: „Én szelíd ember vagyok, különben tudnám, mit kelljen cselekednem. Nem kívánok dicsőséget és meg vagyok elégedve sorommal, melyet szinte nem érdemeltem meg, hanem Isten kíváló jóságának köszönök.”

Első pillanatra azt hinné az ember, hogy a pogány és faragatlan Forgáchokkal, Bónisokkal és Szuhayakkal szemben, íme, végre egy igazi hívő kálvinista, egy igazi „evangélikus”. Pedig hát dehogy! Apafi itt még undokabb, mint Szuhay vagy Bónis. A kereszténységtől ők is oly messze álltak ugyan, mint Makó Jeruzsálemtől, de ők legalább egyenesek és természetesek, azaz igazi ma emberek, akiknek az van a szájukon, ami a szívükben, s akik ha durvák, káromkodók, fajtalan beszédűek és pogányok is, legalább nem is akarnak kereszténynek látszani, csak katolikusgyűlölőknek.

Apafi azonban a farizeus, a kegyes képmutató, aki önzését a keresztény kegyesség álarca mögé rejt. Úgy félti trónját, melyre teljesen alkalmatlan, mint az eszelős, sőt szűklátókörűsége s még a középszerűnél is kisebb képességei ellenére mégis még nagyobbítani is akarja országát, de persze csak a keresztény Magyarország, nem pedig a török rovására. Még Zápolya János vagy legalább Bethlen Gábor babérjaira is pályázik, mégis azt mondja, sőt talán még el is hiszi még ő maga is, hogy őt egyedül csak a haza és a tiszta evangélium ügye érdekli.

Mikor azonban úgy látja, hogy az effajta műveletekből nem neki, hanem másnak (Rákóczinak) lesz haszna, azonnal barátságot fogad „Leopoldnak” s hűvösen megtagad minden közösséget azzal a mozgalommal, melytől eddig szerinte a tiszta evangélium és a haza ügye függött, sőt úgy beszél, hogy még a felkelők hozzá küldött követét is csak azért nem ölette meg vagy nem vettette legalább tömlőcbe s nem adta ki talán még „Leopoldnak” is, mert ebben őt keresztény szelídsége, melyet a biblia állandó olvasásából merít, akadályozta.

Akik azonban ismerik — mi már eléggé ismerjük, mert nem egy „épületes” dolgot mondtunk el már róla — jól tudják, hogy ahogyan a keresztény szelídség éppen nem gátolta meg abban, hogy vetélytársának, Hallernak, aki a portára menekült, ott megfojtatását ne követelje és ahogyan a sok bibliaolvasás nem akadályozta meg abban se, hogy Bánffy Dénest egyenesen ő maga ne küldje ártatlanul a másvilágra, Béldit, feleségét és Bethlen Miklóst, kálvinista hittestvéreit pedig a börtönbe, éppen úgy Ispán és társai kímélésében se a szelídség, hanem egyedül csak a politikai érdek vezette.

Hiszen hamarosan kisült, hogy csak rémképeket látott, mikor azt hitte, hogy Rákóczi őt ki akarja túrni fejedelemségéből. Így aztán magánérdekei megengedték neki, hogy még évtizedekig fáradozhasson a tiszta evangélium és a magyar haza felszabadítása érdekében és reménykedhessen az ő, mindezzel együtt járó jövődő magyar királyságában. Ispánnal

szemben rögtön keményen fellépni tehát nem lett volna okos dolog. Ezért állapította meg tehát magáról, hogy ő „szelíd ember” és mintakeresztyén, s ezért nem bántja Ispánt.

A tömegek ne voltak elégedetlenek. De a felkelők viselkedése egyéb tekintetben is jellegzetesen forradalmi, sőt sok tekintetben bolsevik jellegű. Itt is megállapítható, hogy nem a népakarat végrehajtásáról volt szó, hanem csak a szerepelni vágyó akarnokok műve volt az egész mozgalom. A tömegek teljesen távol álltak tőle.

„Wesselényi mindenütt akadályokkal találkozván kezdé kedvét, bizalmát veszteni — írja Pauler (I., 122. o.). — Törökországból nem jött se hír, se hang. Erdélyből is csak gyér hírek érkeztek. Thököly postásai oly lassan végzik dolgukat, hogy Bethlen Miklós szerint híreik időközben Párizst is megjárhatták volna.”

Mikor Nagy Ferenczel gyűlésre hívatják össze a 11 dunáninneni megyét (az északnyugati felföldet), s ott azzal kezdik, hogy „őszintén és bizalmasan szólhassanak, jó volna mindenekelőtt egymás iránt magukat esküvel lekötelezni”, az indítvány annyira nem tetszett, hogy még a nagy lutheránus Mednyánszky Jónás is azt mondta: „Veszélyes egy dolog ez, csak növelhetné bajainkat”. Egy másik pedig (Gosztonyi) attól félt, hogy ők is majd azoknak a cseheknek és morváknak a sorsára jutnak, akik az ausztriai ház ellen feláldoztak és ugyancsak porul jártak.

Nagy csak azzal a biztatással tudta a megjelenteket (pedig bizonyára nem az udvar hívei jelentek meg) az esküre rávenni, hogy esze ágában sincs valamit az ország vagy törvényei ellen cselekedni (de akkor mi szükség volt a titoktartásra?). Még a tiszáninneni hírhedt nagyszájú 13 vármegyében és olyan nagy kálvinista emberek is, mint amilyen Baksa István volt, csak félelemből csatlakoztak a mozgalomhoz, de még így is csak nagynehezen. Pedig például hogy Baksa nem volt gyáva ember, se elvtelen, mutatja, hogy később, a börtönben, ahol jobban bűnhődött ő, mint a nála hétszerre gonoszabb, nem lett olyan könnyen katolikus, mint a fő uszítók: Figedi Nagy András vagy Balogh György, sőt ő egyáltalán nem is lett katolikussá.

Annyira nem kellett a nemességnek és a népnek ez a mozgalom, annyira nem érezték magukat elnyomva s így annyira nem tartottak szükségesnek semmiféle „felszabadítást”, hogy később Bónist és társait ugyanazok a felkelt protestáns nemesek adták át megkötözve a császáriaknak, akiket ők kényszerítettek arra, hogy fegyvert ragadjanak a császár ellen.

E nagy hidegségnek és tartózkodásnak nagy jelentőségét csak akkor tudjuk igazán méltányolni, ha tekintetbe vesszük, hogy annak ellenére voltak a fellázítandók az ügy iránt annyira hidegek vagy a cselekvésben annyira félénkek, hogy az izgatók bolsevista módra olyan híreket terjesztettek (s ezeket akkor még el is hitte mindenki), hogy Zrínyit támogatja, sőt már magyar királlyá tette a török és hogy Apafi és a moldvai vajda is 60.000 emberrel jön segítségükre.

Akik csatlakoztak is, csak az oroszok hatása alatt és a felkelőktől való félelem miatt csatlakoztak. A mozgalom vezetői ugyanis a terror kifejtése terén is igazi bolsevisták voltak. Aki nem csatlakozik, azt aljas, gyáva hazaárulónak bélyegezték meg, aki hamarosan megkapja majd, amit érdemel. Aki jó hazafi, az szívvel-lélekkel velük van.

A várak, akár magyarokból, akár németekből álló őrségeire, melyek évek óta alig kaptak zsoldot, az se volt hatás nélkül, hogy a részint természeténél fogva elbizakodott, részint gyerekesen derűlátó Szuhayak azt kiabálták nekik, hogy vége nélkülözéseiknek, mert Rákóczi megnyitja kincseskamráit és egyszerre két havi zsoldot kapnak. A valóság azonban az volt, hogy a mozgalom pénzügyileg még úgy se volt megalapozva, mint eszmeileg. Pedig hát eszmeileg ugyancsak nem volt. A Rákócziak pataki kincseskamrái pedig már II. Rákóczi György élete végén, a lengyel hadjárat és utána a fejedelemség visszaszerzésére fordított erőfeszítései miatt rég üresek voltak már.

Mielőtt Stahrenberget elfogták, előbb követet küldöttek hozzák, hogy adja át nekik Tokaj várát. (Csak mikor ezt megtagadta, akkor rakták bilincsekbe.) A követségbe két refor-

mátust (Baksát és Kazinczyt), egy lutheránust (Újfalussy Zsigmondot) és — hogy azért katolikus is legyen köztük — Barkóczy Ferencet választották. Baksa kálvinista létére nem akarta vállalni a dolgot, de figyelmeztették, hogy „a fejével játszik”, ha nem megy. (Pauler, II., 7. o.) A lutheránus Újfalussy se akart menni, de Szuhay kitört ellene: „Mondjátok meg annak a szecskahitűnek, mit mentegeti magát! Mert majd másképp lesz!”

Ettől a „másképtől” aztán Újfalussy is úgy megijedt, hogy felekezete becsémrlését is szó nélkül zsebre vágva ment. Ilyen „lekesen” fogták tehát el az összeesküvők Stahrenberget!

Az is jellemző, hogy Bochkay „fej- és jószágvesztés terhe alatt” (Pauler, II., 10. o.) volt kénytelen fegyverbe parancsolni a Hegyalját. Pedig hát akkor még ott mindenki protestáns volt. Ennyire tisztában voltak a vezetők azzal, hogy lelkesedésből senki se menne, sőt még fenyegetés nélkül se. Még azt is híresztelték s az emberek hitték is, hogy Zrínyi is jön már 10.000 törökkel, de „Ausztriával végezni” egyébként is elegendő magának a felvidéki 22 megyének az ereje is. (Már ti. azok szerint, akik a felkelésre ösztökéltek.)

Zemplén megye gyűlésén Bochkay, Kazinczy, Bánky, Bornemissza, Bónis olyan nagy zajt csaptak, hogy „a német az ellenség”, hogy ellenhang nem emelkedett. Jellemző, hogy egy süket követ, egy Rákóczi Ferenc nevű ordított a legjobban. El is határozták rögtön, hogy követeket küldenek Rákóczi Ferenchez (de persze nem a sükethez) megköszönni „igaz nagy magyarságát” (de megtanulták már a képmutató beszédet!).

A követségbe a leleszi prépostot is bele akarták erőszakolni, hogy fedjék magukat, ha nem sikerül majd minden úgy, mint szeretnék, s hogy a félénkebbekbe nagyobb bátorságot öntsenek. Mivel azonban annak a papnak volt bátorsága ellenállni (ebből is látjuk, hogy a papok, ha mégoly gyarlók is, mégis csak különbek a nem papoknál, még bátorság tekintetében is, pedig tudvalevő, hogy nem ez a fő erényük), a kellemetlen helyzetet úgy intézték el, hogy 100 forint (akkor igen nagy pénz) bírságra ítélték „hazafiatlanságáért”.

A magyar közvélemény előtt még mindig „hazafiatlan” ez a bátor prépost, tehát igazán önzetlenül, minden földi előny nélkül volt bátor. De látjuk, hogy olyan bátor a nagy „hazafias” terror közepette még ő se mert lenni, hogy az összjövetelen — pedig fővesztés terhe mellett tiltotta a törvény az ilyen zuggyűléseket — meg ne jelent volna.

Felszólították a többi megyét is, hogy ők is fogjanak fegyvert és küldjenek követeket Rákóczihoz. Jellemző, hogy például a közvetlenül szomszédos Ung (akkor még szintén protestánsokból álló) megyegyűlésén sokan még azt se értették, „mit akar Zemplén a sorozással, csatlakozással”. (Pauler, II., 11. o.) De a nagyszájúak (Chernel, Dobay, Baranyay) lehurrogták őket.

De hogy a „hazafiak” annak ellenére, hogy a szót ők vitték, mennyire nem lehettek többségben Ung megyében sem, azt onnan láthatjuk, hogy Ruszkay István azt indítványozta, hogy a szavazást nem kell elrendelni, mert a „pars potior” (a többség) már megegyezett és egyetért Zemplén vármegyével. Nem merték tehát megkockáztatni annak megvizsgálását, hogy „a többség” csakugyan többség-e, de viszont azt is jól tudták, hogy a tényleg többségben levő „hazafiatlanok” nem merik majd követelni ezt a megállapítást, mert nem lesznek hajlandók vállalni a hazafiatlanság bélyegét.

Hogy a felkelők körében mennyire nem volt szabadság, sőt mekkora volt a hazafias terror, annak bizonyítására nem kell mást felhoznunk, mint csak azt, hogy még Ungvár akkori ura, özv. Homonnay Györgyné, aki a még hazafiatlannak is hazafiatlan Esterházy Pál, a későbbi nádor testvére volt, se merte megkockáztatni, hogy a felhívásra ki ne állítsa fegyvereseit s el ne küldje őket a megyei sereghez.

Nem csoda, ha ilyesmi láttára Bécsben elálmélkodtak és elkeseredésükben azt mondták, hogy egy magyar hűségében se lehet bízni. Ennek a Homonnaynénak is olyan bátorinak kellett volna lennie, mint a leleszi prépostnak. Igaz, hogy mivel nő volt, ezt nem kívánhatjuk tőle, de viszont őt megvédte Ungvár vára, s ez adhatott volna neki bátorságot.

De az ilyen összeesküvőfélék a papot is csak „szoknyásnak” mondták, s így nem vártak tőle férfiúi bátorságot. Pedig hogy ez a papi bátorság és gerinc nem kivétel volt, láttuk már Szelephényi primás viselkedéséből s abból, hogy lent Horvátországban, a zágrábi káptalan tagjai ugyanekkor Zrínyivel és Frangepánnal szemben épp ily bátran viselkedtek.

Borsod megye gyűlésén is többen fel próbáltak szólalni, hogy nem értik, hogy tulajdonképpen miről van szó (jellemző!), de Szepessy (a nagy pipájú, de kevés dohányú Pál) azonnal letorkolta őket, hogy „ki-ki úgy szóljon és cselekedjék, hogy meg ne bánja!” S a megye — mert természetesen megbánni nem akarta ezt, amit nem tesz — azonnal elhatározta, hogy felkel Bochkay mellett. (Pauler, II., 15. o.)

Hogy rosszaságuk és nagy hangjuk mellett mennyire gyerekek is voltak (mint a benünket „felszabadító” orosz vörös katonák is) ezek a terrorral fellépő „hazafiak”, mutatja Báncsy esete, aki kocsijára sárkányt festetett (bizonyára azért, hogy megijedjenek tőle) és 30-40 fegyveressel vette körül magát. De annyiban is hasonlított mai „felszabadítóinkhoz”, hogy sárkányos kocsijával aztán a postákat is kirabolta, sőt még a harmincadokat is azzal a megnyugtatóssal, hogy majd ha az ország gubernátort választ, zsákmányát majd kiszolgáltatja neki az ország javára.

Világos, hogy sokan még ennél is sokkal nyíltabban üzték a rablást és a szent szabadság nevében és önmagukat hazafiaknak tartva még az utasokat is kirabolták. „Megyünk a beste plundrás németre — hallatszott a csatakiáltás mindenütt. Nem kell nekünk többé német király! Maradjon ott a beste lélek, német kurva fia! Magyar királyra van szükségünk!” (Pauler, II., 15. o.)

Olyan anarchia tört ki a Felvidéken, hogy gróf Wesselényi László, a szendrei kapitány, már attól félt, hogy őt is „megölik vagy megkötözve Rákóczihoz küldik” és ezért a várat és az őrségét cserben hagyva Lengyelországba menekült. (Kapitány létére tanulhatott volna egy kis bátorságot a leleszi „szoknyás” préposttól.)

Még szegyenletesebb, hogy Wesselényi kapitány „példája” nem is volt egyedülálló, mert Csáky Ferenc ugyanígy tett Szepesváraljával. De viszont a „szoknyás” bátrak példája se szorítkozott csak Szelephényi primásra, a leleszi prépostra és a zágrábi öreg kanonokokra, mert egy másik prépost, Bársony, Szepesváralján is annyira nem ijedt meg, hogy nemcsak nem szaladt Csáky, a katona után, hanem levelet küldött utána s abban figyelmeztette: „Adja Isten, hogy utolsó romlására ne legyen ezen cselekedet.” (Pauler, II., 17. o.)

Szatmár megye gyűlésén a katolikus főispán, Károlyi László, könnyes szemmel mondá, hogy ő ilyesmibe nem egyezhet bele. De rátámadtak, hogy „amit ma mondott, életébe, vagyónába kerülhet, ha velük nem tart”. „meghalok, ha kell, válaszolta nekik Károlyi, de királyomhoz hűtlen nem leszek.” Ezzel lemondott főispáni méltóságáról és eltávozott.

Szomorú, hogy mindezt könnyezve kellett elintéznie, de jellemző, hogy mégis szabadon eltávozhatott, mert kezét emelni rá nagy hangjuk ellenére se mertek a lázadók.

Ugyanitt nagy örömmel kiabálták, hogy „télén Bécsben lesznek”, Zrínyi már fejedelem és már Stájer, Karinthiát, Krajnát is bírja (tehát már nemcsak Magyarországot akarták „felszabadítani”, hanem már az örökös tartományokat is el akarták foglalni. Evés közben jön meg ugyanis az étvágy.

Verjük ki már mi is innen — mondták — ezt a „béka nemzetet” (a németet). Mikor aztán megtudták, hogy a szép álomból semmi sem igaz, hogy se a török nem jön, se Apafi, se a moldvai, se a havasalföldi vajda, sőt Zrínyi már börtönében bánja bűneit és ostobaságát, Rákócziék pedig Tállyára gyűlést hívtak össze, hogy mitévők legyenek az elfogott Stahrenberggel és társaival, Sáros megye követei már útközben visszafordultak, hogy ügyüket minél jobban elválasszák a már veszett ügytől. „E sörön hízott nem magyar lelkű” gazok! — küldte utánuk a szitkokat Kubinyi. Pedig hát ezek a sárosi nemesek is többnyire protestánsok voltak.

Ezen a tállyai gyűlésen már a kálvinista Nagyidai Székely is a mozgalom ellen beszélt. „Két-három ember főzte ki ezeket és mindnyájan megromlunk bele” — mondta nagyon találóan és annyiban nagyon igazul is, hogy a fő gazemberek ugyan nem, de ő maga, szegény, ugyancsak megromlott bele, mint már láttuk. „Miért kellett — mondta — Tokajt lőni? Miért kellett Stahrenberget elfogni?” „A németek adtak rá okot” — felelték neki. „A végházak, a harmincadok — folytatta — és a posták nem voltak németek. Miért kellett azokat is elfoglalni?”

A gyűlés végül elfogadta Baksa indítványát, hogy leteszik a fegyvert, felírnak a felségnek és „könyörögnek”, tartsa meg őket régi jogaikban, ők élni-halni készek őfelségével (!). Tehát most már egyszerre elismerik, hogy eddig nem elnyomottak voltak, hanem az elnyomás ellenére is megvoltak „régii jogaik”, s csak azt kérik, hogy ezek továbbra is megmaradjanak. Ők is elismerték ugyanis, hogy viselkedésükkel eljátszották már őket.

A katolikus Barkóczy István kálvinista szomszédja is helyeselt a szintén kálvinista Baksának, de a törökverő katolikus vitéz kissé dacosabb magyar volt náluk s azt dörmögte oda neki: „Nem szánnálak levágni!”

De ilyen kuruc maradt a kálvinista Szuhay Mátyás is, aki meg Baksának szól oda: „Jó neked, Baksa István, hogy dolgunk nem sikerült, mert különben nem vitted volna egészen haza a fejedet!”

A végeredmény azonban — sajnos — az volt, hogy még így is nem Baksának, hanem Szuhaynak volt jobb, mert igaz, hogy Szuhay hazátlan bujdosó lett, de mégis szabad maradt és a bujdosók közt is főember lett, míg a becsületes Baksa, csak azért, mert a Szuhayaktól terrorizálni hagyta magát (ami szintén bűn volt, mert láttuk, hogy például a prépostok nem hagyták és Károlyi, szatmári főispán se hagyta magát megrémíteni), sokáig börtönben sínylődött, anyagilag tönkrement és kevés magyarnak sírt akkor — az ura miatt — annyit az élete párja, mint Kerekes Kata, Baksa hűségese felesége.

De a földön ez már így van. Nem a nagy gazemberek bűnhődnek, hanem a tragikus hősök, a megbotló tisztességes emberek. S ha az isteni igazságosság azt kívánja, hogy még ezek is ilyen keservesen bűnhődjenek, gondolhatjuk, mi vár a másvilágon a nagy gazemberekre!

Azok az imént még annyira német- és katolikusellenes, nagyszájú felvidéki megyék is a viszonyok megváltozásával olyan hamar talpra ugrottak, mint a macska s nemcsak azonnal felírtak a felséghez Bécsbe, erősítve soha meg nem ingó hűségüket, hanem ezzel meg nem elégedve még külön követekkel is szükségesnek tartották ezt Bécs tudtára adni, noha ezek a követések — természetesen — pénzbe kerültek. Követeik aztán mindent Rákóczi-ra és néhány társára toltak és meggyőződéssel bizonygatták, hogy Rákóczi lázadását „nem lehet mindnyájunknak vétkül felróni.” (Pauler, II., 59. o.) Pedig hát százszor jobban lázadók voltak ők, mint Rákóczi, bár tagadhatatlan, hogy Rákóczi is az volt.

A felekezeti gyűlölet

Az igazi mérgét, a legtisztátalanabb oldalát a felekezeti színezet adta a mozgalomnak. Ez adta hozzá a feneketlen, soha ki nem alvó gyűlöletet. Pedig az igazságért, kivált a szelíd és alázatos szívű Jézus igaz evangéliumáért nem így, nem a gyűlölet alapján kellett volna küzdeni. Nem is így küzdöttek volna a protestánsaink se, ha csakugyan érte küzdöttek volna, nem pedig felekezetük uralmáért, mint egyének pedig szenvedélyeik, haragjuk, kevélységük, érzékiségük, engedetlenségük, gyűlöletük, szabadságuk kényük-kedvük szerint való kiéléséért.

„A hangulat katolikusok és protestánsok között — hogy Pauler helyett mos már Szilágyit idézzük (VII., 132. o.) — mindinkább elkeseredett, olthatatlan gyűlöletté fajult, mely megmérgezte a közéletet, behatolt a családi szentélybe és közeli vérrokonokat halálos elenségekké változtatott.”

A Szilágyi-történelem közös, kétoldalú gyűlöletről beszél (Mert szerintük világos, hogy aki az egész nemzetnek beszél, az nem állhat csak az egyik fél mellett. Hogy egyedül csak az igazság mellett kell állni, az a mi „hazafias” íróinknak eszükbe se jut), sőt sokkal inkább a katolikusokban látja a hibát (mert a Szilágyi-történelem idejében a katolikusok még olyan öntudatlan, önérzet nélküli tömeg volt, mellyel mindent büntetlenül lehetett tenni).

Szerinte csak a katolikusok lehettek a hibásabbak, hiszen ez időben ők voltak az „üldözők”, tehát a gyűlölködők is. A protestánsok gyűlölete tehát csak ennek reakciója volt. Ha a megtámadott védekezik, az csak természetes, s ha a gyűlöletre gyűlölettel felel, azt se vehetjük tőle zokon, mert hiszen mindnyájan emberek vagyunk.

De mi az oka annak, hogy a XVI. század elején, mikor a protestantizmus támadta meg a katolicizmust, nem keletkezett reakció, nem származott belőle viszontgyűlölet? Lipót idejében csak száz éves volt nálunk a protestantizmus, míg az a katolicizmus, melyet a XVI. században a protestantizmus támadott meg és irtott ki, akkor már 500 éves volt. És a hitújítás a katolicizmusnak mindenét elvette, teljesen kiirtotta, míg Lipót „klerikalizmusa” inkább csak tervezte a visszafoglalást és a Wesselényi-összeesküvés idején a protestantizmusnak még úgyszólván egész birtokállománya megvolt, kivéve a főurakat, de rájuk senki se mondhatta, hogy terrorral kényszerítették őket vissza az egyházba, azaz hogy megtérésükkal sérelem érte a protestantizmust, az igazságot vagy a magyar törvényeket.

A Szilágyi-történelem azonban mégis a protestánsok gyűlöletének jogos voltát bizonyítja ilyenénképpen: „Lorántffy Zsuzsanna 1659-ben kitagadta a katolikus Rákócziakat (férje testvérét és annak gyermekeit), kik mint mondja, annyira elhidegedtek tőle és fiától, hogy idegenben is alig tapasztalunk hozzánk ennyi vadságot.” Mikor pedig Osztróichné Révay Kata, anyja holtestét temetni akarta, sokáig töprengett, meghívja-e az előkelő, udvarnál bejáró, katolikus atyfiakat, mert „azok — írja férjének — bennünket, akik lutheránusok vagyunk, nem úgy, mint embereket, hanem mint legalábbvaló állatokat tartanak”.

A protestáns, illetőleg zsidó író e panaszokat természetesen készpénznek veszi, s ezekben látja bizonyítékát azon meggyőződésének, hogy katolikus részről nemcsak hasonló volt a gyűlölet azzal, ami a protestánsokból áradt, hanem annál még nagyobb, s ennek székszerű reakciója volt a protestáns elkeseredés.

Pedig hát még ezek az idézetek is nem a katolikusok, hanem a protestánsok gyűlöletét bizonyítják. Ezen idézetekben protestáns panaszoknak ugyan a katolikusok gyűlölete miatt, de ha valaki panaszodik, abból még egyáltalán nem következik, hogy panasza jogos és igaz is. A tárgyilagosság azt kívánná, hogy előbb hallgassuk meg a másik felet is.

Ha azonban valaki olyan hangon, olyan elkeseredett, olyan fanatikus gyűlölettel panaszodik katolikus rokonaira, mint itt Lorántffy Zsuzsanna és Osztróichné teszi, ott egészen nyilvánvaló, hogy a panaszkodó van tele gyanakvással, gyűlölettel, megvetéssel vagy legalábbis megdöbbenő idegenséggel a bepanaszolt ellen. Ez a két idézet éppen a protestáns rokonok gyűlöletét mutatja katolikus véreink iránt, nem megfordítva.

Azoknak a katolikus Rákócziaknak utolsó férfi sarja, akikre itt Lorántffy Zsuzsanna oly elkeseredve panaszodik, a legtisztább és legönzetlenebb hazafiság vértanúja lett. Ez az utolsó katolikus Rákóczi éppolyan áldozata lett nemes honszeretetének, mint Zrínyi Miklós, a szigetvári hős. Nem szájjal, nem átokkal, nem is sárkányos kocsiban harmincadok kirablásával, amit mag sohanapján beszolgáltatunk a valaha talán majd törvényesen megválasztandó kormányzónak, és amelyről senki se tudja, hogy mennyi volt, s így egyedül majd mi döntjük el, hogy mennyit kell beszolgáltatnunk belőle, hanem tettekkel, sőt vére

hullásával és fiatal élete feláldozásával. Emiatt haltak ki hamarabb a katolikus Rákócziak, mint a kálvinista Rákócziak.

Míg Lorántffy Zsuzsanna kálvinista fia a lengyel trón, tehát a nagyravágyása miatt — és hozzá hasonlóan nagyravágyó anyja helyeslésével! — áldozta fel életét, de népét, hazáját, Erdélyt is, addig állítólag annyira vad katolikus unokatestvére azért pusztult el fiatalon, mert Váradból akarta a törököt kivenni egy hirtelen, meglepetésszerű megrohanással, de a meglepetés — sajnos — árulás miatt nem sikerült. Így és ezért halt ki a Rákóczi család Lorántffy Zsuzsannától így megrágalmazott katolikus ága.

Melyik magyar tud azonban erről? Úgy látszik, nekünk olyan sok az igazi, önzetlen hazafias hősünk, hogy mindegyiket nem tarthatjuk számon és olyan „jelentékteleneket”, mint ez a katolikus Rákóczi volt, különösen nem. Nekünk a jelentős „hősök” tetszenek, olyanok, mint Szepessy Pál, akit nagy pipájú és kevés dohányú volta miatt örökített meg a magyar szójárást, és mint Szuhay Mátvás, akit Tompa Mihály énekelt meg. Az utolsó katolikus Rákóczi megéneklésére azonban eddig még nem akard magyar költő.

Már most kérdem: Lehetett-e olyan ember, mint ez a katolikus Rákóczi volt, kálvinista és nála sokkal gazdagabb és előkelőbb, sőt fejedelmi székre jutott rokonához (aki azonban lázadás által lett fejedelem és törvénytelen vagyonekbozásokkal, fejedelemsége előtt pedig erőszakoskodásokkal — láttuk már rá a bizonyítékokat — lett gazdag) annyira gonosz idegen, hideg és vad, mint Lorántffy Zsuzsanna állítja?

Ennek a katolikus Rákóczinak csak az elveit kellett volna megtagadnia, hitét és királyhűségét elhagynia és fejedelmi rokonához Erdélybe költöznie, s mindjárt a legelőkelőbb állásokat tölthette volna be fejedelmi unokatestvére mellett, sőt ha annak fiú utódai nem lettek volna (ilyesmi is hamarosan bekövetkezhett volna, hiszen Miksának 17 gyermeke volt, köztük hat fiú, s fiúunokája már egy se volt mégse), még maga is könnyen fejedelemmé válhatott volna. A katolikus Rákócziak döllye tehát nem valószínű. Igazán nem volt okuk arra, hogy lenézzék kálvinista rokonaikat.

Senki se tagadhatja azonban, aki Lorántffy Zsuzsannát és férjét, I. Rákóczi Györgyöt vagy fiát, II. Rákóczi Györgyöt ismeri, hogy ezek a katolikus Rákócziak, ha megmaradnak katolikusnak, sőt a jezsuiták barátainak, akkor ha akartak volna, se mehettek volna fejedelmi rokonuk mellé Erdélybe. De ha így áll a dolog, akkor a Szilágyi-történelem miért beszél csak a katolikus Rákóczinak Lorántffy Zsuzsannához való vadságáról?

Ellenben a katolikus Rákócziak, akik nemcsak önzetlenül az életüket tudták feláldozni a hazájukért, hanem már életükben is fel tudták áldozni érvényesülésüket katolikus hitükért és királyhűségükért, semmiképpen se sérthették meg a rokoni szeretetet se. Csak fanatikus ember sérti ugyanis meg a szeretetet és gyűlöl embereket, sőt még rokonokat is azért, mert más a meggyőződésük, de nem az igazi keresztény, nem az, aki lemondani is tud, sőt életét feláldozni is képes elveiért, mint az utolsó katolikus Rákóczi volt. Ugyanezen elvek írják neki elő ugyanis a felebaráti és rokoni szeretetet is.

De a katolikus rak e rokoni szeretetére nemcsak okoskodással következtethetünk, hanem ezt történelmi kútfők is bizonyítják, melyeket éppen Szilágyinak I. Rákóczi Györgyről írt életrajzából tudunk meg. Szilágyi írja itt, hogy ennek a most említett dicsó vértanúnak az apja, aki testvére volt I. Rákóczi Györgynek, Lorántffy Zsuzsanna szeretett férjének, annak ellenére, hogy igen nagy katolikus volt, sőt a jezsuiták nagy barátja, rendkívül jó testvér is volt egyúttal annak ellenére, hogy testvére a katolicizmus legnagyobb magyar ellensége volt, s annak ellenére, hogy az erőszakos, túlságosan anyagi I. Rákóczi Györgyöt ugyancsak nehéz volt szeretni. Alattvalói nem is szerették, még hittestvérei, a kálvinisták se.

Hol van hát Lorántffy Zsuzsannák szinte hisztérikus panaszának az alapja? Nem lehet másutt, mint csak abban, hogy ő maga szenvedett abban a hibában, melyről katolikus rokonait vádolja. Hiszen még fiával, II. Rákóczi Györggyel is állandóan veszekedett, s lát-

tuk, hogy akkor is csak a fiában találta a hibát, mikor mindketten hibásak voltak, sőt ő sokkal inkább hibás volt, mint fia. Lorántffy Zsuzsanna nem az az egyéniség volt, akivel katolikusok baráti kapcsolatot tarthattak volna fenn. Még akkor se, ha mindenben alkalmazkodtak volna hozzá.

Hiszen még abban a nyilatkozatban is, melyet most idéztünk, maga a Szilágyi-történelem is elismeri, hogy ő „tagadta ki” férje katolikus rokonait, nem pedig azok tagadták ki kálvinista rokonaikat. Ezt ők már csak azért se tehették volna, mert hiszen a kálvinista rokonok sokkal gazdagabbak és előkelőbbek voltak, s így már csak ezért se léphettek volna fel velük szemben éppen ők agresszíven.

Bizonyára sokan meg is botránkoztak Lorántffy Zsuzsanna e gőgjén és szeretetlenségén, ez a rosszallás bizonyára neki is fülébe jutott s a katolikus rokonok elleni támadás tulajdonképpen védekezés akar lenni részéről. Azért emlegeti hidegségüket, sőt vadságukat, hogy ezzel mentse a maga szeretetlenségét. Pedig hát még ha igaz lenne, egy olyan bibliás keresztyénre, mint amilyennek Lorántffy Zsuzsanna tartotta magát, akkor se lenne mentség a szakításra. Az evangélium szelleme még ilyenkor is szeretetet kíván, hisz még az ellenségszeretetet is megköveteli. A „vad” és „idegen” rokont szeretettel lehet legjobban megnyerni, nem pedig „kitagadással”. Lorántffy Zsuzsanna azonban még a Szilágyi szerint is ez utóbbit csinálta.

De láttuk már, hogy Lorántffy Zsuzsanna még a saját menyét, egyetlen unokájának az anyját is „kitagadta”, annak ellenére, hogy még kálvinistává is lett a kedvéért, illetőleg vad terrorjának hatása alatt. Ő menyéhet még így is annyira hideg volt, hogy végrendeletében még csak arról se volt hajlandó tudomást szerezni, hogy egyáltalán létezik. S mindezt azért, mert hitehagyott lett ugyan, de pénteken a húst mint kálvinista se volt hajlandó megenni, s így katolikusgyanús volt.

Ha a katolikusok és csak a katolikusok gyűlölik és vetik meg annyira protestáns rokonaikat, akkor miért volt mégis ő az, aki nem tűrte meg házában katolikus menyét, hiába vitt annyi pénzt a házhoz és hiába származott szintén fejedelmi családból? És akkor miért nem tudta szenvedni még akkor se, mikor már kálvinista volt? Azért nem, mert menyé a kényszerátérés miatt mindig szomorú volt s ez bántotta, idegesítette, dühítette a „szerető” kálvinista anyóst.

Az alázatos és engedelmes menyé tehát még áttéréssel se tudta megnyerni, s azon nagy bűne miatt, hogy katolikusnak született, kiengesztelni szigorú és igazán „vad” anyósát. Annak szíve volt iránta, mint volt katolikus iránt annyira hideg, hogy sose tudott iránta felmelegedni. A kálvinista gőgöt most már az bántotta, miért nem szívből tért át, miért csak kényszerből és miért szomorú mindig miatta.

Lorántffy Zsuzsanna ez engesztelhetetlen hidegsége, ellenszenve, sőt vadsága fejedelem fiának felesége iránt annál megbocsáthatatlanabb, mert erkölcsi — anyósánál nagyobb szépsége ellenére — éppoly puritánok voltak, mint magának az erről híres Lorántffy Zsuzsannának, s azt is látnia kellett, hogy fanatikus kálvinista férjét (és az is őt) mennyire szereti.

Hogy a katolikusok e korban se nézték le a protestánsokat és hogy ekkor se voltak nemcsak vadak, hanem még csak hidegek se protestáns rokonaikhoz, ismerőseikhez vagy alkalmazottaikhoz, azt éppen a Wesselényi-összeesküvés történetéből láthatjuk legjobban. Láttuk, hogy a katolikus Zrínyi Miklósnak ügyvédje, jogtanácsosa, legbizalmasabb embere, később pedig már testi-lelki jóbarátja, Vittnyédy, nemcsak protestáns volt, hanem egész Magyarországon a legnagyobb protestáns, aki végigjárta az országot, hogy katolikus követre sehol se szavazzanak protestánsok. Láttuk, hogy Vittnyédy e nagy „hitbuzgalma” nemcsak Zrínyinél nem volt akadálya annak, hogy Vittnyédy legyen az ügyvédje, hanem más katolikusoknál se, mert akkoriban majdnem minden katolikus főúrnak Vittnyédy volt a jogtanácsosa.

Láttuk, hogy nemcsak Széchy Máriának, hanem magának Wesselényinek, a nádornak is, aki azért lett nádor, mert nagyobb katolikus volt, mint Zrínyi, úgyszólván minden bizalmi embere protestáns volt (mindkettőjük vesztét is okozták). Láttuk, hogy Nádasdy barátságát és szövetségét se a protestánsok keresték, hanem éppen ellenkezőleg, a gazdag és büszke Nádasdy az övékét annak ellenére, hogy évtizedekkel előbb, megtérésekor agyonrágalmazták s szinte tajtékoztak ellene dühükben.

Láttuk, mint barátkozik, szövetezik velük Zrínyi Péter is és mint jár, utazgat hozzájuk felesége is, aki pedig azelőtt talán nem is látott eleven protestánst. Mily jól érzi magát a protestánsok közt Zrínyi Péter leánya, Zrínyi Ilona is. Hogyan kerül a kedvükért még anyja közelségét is I. Rákóczi Ferenc!

De láttuk, hogy a protestánsok még akkor is duzzogtak, mikor Rákóczi vállalt mindent, amit Lorántffy Zsuzsanna adott nekik a Rákóczi uradalmak részéről, sőt még kártérítést is fizetett nekik az addig elmaradt juttatásokért. Láttuk, hogy a protestánsok még így se bíztak benne, ellenőriztették, sőt Rákóczi még az életét is féltette tőlük.

Rákóczi Európa egyik leggazdagabb embere, fejedelem fia, sőt ő maga is Erdély már megválasztott fejedelme volt, s királyok (Báthory István) rokona, mégis a Wesselényi-összeesküvés utáni tanúkihallgatások egyikében nagy meglepetésemre azt találom, hogy Szuhay Mátyás, ez a vagyonát elfecsérelt kálvinista köznemes, tegezi a katolikus fejedelmet s Rákóczit úgy emlegeti, mint „Ferkót”.

Ebből sok mindent következtethetünk, csak annak megerősítését nem, melyről Osztróichné panaszkodik, hogy előkelő katolikus atyjafiaik őket, protestáns rokonaikat, egyenesen „a legalávalóbb állapotoknak” tekintik, tehát még csak embernek se. Vittnyédy, aki a büszke Zrínyi barátja lehetett, noha éppúgy lutheránus volt, mint Osztróichné, s annak ellenére, hogy nem is született még csak nemes embernek se, mert nemességét ő maga szerzte, a „katolikus kutyákat” szokta emlegetni. Bizonyára ezt nem Zrínyi Miklós előtt csinálta, de lehetetlen, hogy erről Zrínyi is ne tudott volna (hiszen mindenkinek vannak ellenségei, Vittnyédynek pedig nagyon is sok volt belőle, mert erőszakos és szabadszájú ember volt), de látjuk, hogy ez se volt akadály a nagy barátságuknak.

De nemcsak a felvilágosultságával és szabadelvű felfogásával kortársaitól elütő Zrínyi volt ilyen megértő a protestáns, sőt fanatikus katolikusgyűlölő Vittnyédyhez, mert Hörk is említi a Századokban, Pauler is (I., 69. o.), hogy ez a Vittnyédy ügyvédje és bizalmi embere volt az Esterházyknak is, Zichyeknek is, Nádasdyknak is, Pálffyknak is, Batthyányoknak is, Kéryeknek is, Listiusoknak is. Előbb említett, 60.000 forintot érő tiszafüredi jószágát például a Pálffyaktól kapta.

Legelőkelőbb és legkatolikusabb főuraik tehát nemcsak le nem nézték se az egyszerű embert, se a protestánst még akkor se, ha valaki egyszerre volt egyszerű ember is meg protestáns is, hanem hogy bizalmi emberük lehessen és az ő pénzükből gazdagodhassék, annak még az se volt akadály, ha egész élete a katolicizmus elleni ádáz gyűlöletben telt el és „pápista kutyákat” szokott emlegetni. Mit szóljunk tehát ahhoz, hogy legtekintélyesebb magyar történelmünk az egész kor katolicizmusát akarja megbélyegezni azért, mert Osztróichné szerint az ő katolikus rokonai őt és övét a „legalávalóbb állapotoknak” tekintik csak azért, mert ők nem katolikusok?

De még tovább megyek. Még az annyira engesztelhetetlennek tartott, vallási téren megalkuvást annyira nem ismerő és a protestánsokat állítólag oly kegyetlenül „üldöző” Báthory Zsófiáról, erről a „förtelmes Jezabelről” is írva vagyon (Pauler, I., 66. o.), hogy uradalmi protestáns jobbágiaihoz és iparosaihoz szívesen eljárt komának. Ez természetesen akkor történt, mikor a gyerek katolikus lett, hisz a katolikus hitben való nevelés jár együtt a keresztkomasággal, de azt feltétlenül bizonyítja, hogy ez a magyar „Jezabel” se lehetett egészen annyira „förtelmes” és hogy nem gyűlölte, annál kevésbé utálta se az egyszerű embert, se a protestánst.

A Wesselényi-összeesküvés aktáiból nagy meglepetéssel — azért meglepetéssel, mert még magam is a protestáns hírverés hatása alatt vagyok vagy legalábbis teljesen még én se tudtam hatása alól szabadulni — olvashatjuk, hogy a Rákóczi-háznak, melynek ez időben a feje Báthory Zsófia volt, még ez időben is úgyszólván minden bizalmi embere protestáns volt. Többet közülük már név szerint is elsoroltunk, s láttuk, hogy ráadásul még ezek is éppoly vas és katolikusgyűlölő protestánsok voltak, mint a többiek.

Ez a jelenség tulajdonképpen nem sokat bizonyítana e nagy katolikus főúri családnak a protestánsok iránti szeretetét vagy megértését illetően, mert hiszen azon a vidéken, ahol ők laktak, nem is igen választhatták bizalmi embereiket másból, mint protestánsokból. Többször hangsúlyoztuk már, hogy azon a vidéken akkor tulajdonképpen nem is igen volt más, mint csak protestáns.

Ha azonban csak egy tizedrésze is lett volna bennük annak az ádáz protestánsgyűlöletnek, lenézésnek és megvetésnek, melyet Lorántffy Zsuzsanna és Ostrosichné a katolikusok szemére hány s mint közismert dolgot emleget, akkor bizonyára még így se választották volna bizalmi embereiket éppen a „legalábbvaló állatok” közül. Akkor meg sem tudtak volna maradni abban a protestáns környezetben, illetőleg belső embereiket azóta már vagy rég megtérésre bírták (könnyű ezt elérni, mikor az ember kenyérérl van szó) vagy pedig elbocsátották volna. De a kettő közül egyik se történt meg, mert egyedül csak Kazinczy Péterről tudjuk, hogy megtért közülük, ez is csak az összeesküvés leleplezése után és büntetése idején, de — úgy látszik — vagy ez se volt végleges vagy a katolicizmus nem nyert vele, mert azóta se tudok egy katolikus Kazinczyról se.

Kazinczy Péter esete csak még jobban bizonyítja, amit állítunk. Ha ugyanis ő hajlandó volt megtérni, mikor érdekei úgy kívánták, kétségtelenül megtért volna már sokkal előbb is, ha érdekei kívánták, azaz ha Báthory Zsófia nagyon szorgalmazta volna. Hogy ez mégsem történt meg egész addig, míg csak a német sereg meg nem szállta a vidéket, de akkor is csak egyedük Kazinczy Péterrel történt meg Báthory Zsófia sok protestáns bizalmi embere közül, sőt még azon protestánsok közül is, akik Kazinczy Péterrel együtt Munkács várában Báthory Zsófiánál kerestek menedéket, annak bizonyítéka, hogy ezeket a protestáns bizalmi embereket a megtérésre Báthory Zsófia se kényszerítette, hanem igen szépen megvolt velük mint protestánsokkal is. Nem látták az illetők hátrányát protestantizmusuknak, hanem erős kálvinisták voltak, sőt még katolikusgyűlölők is, ami egyébként mindig benne van az erős kálvinistaságban, különösen akkor még benne volt.

Báthory Zsófia bizalmi emberei nemcsak megmaradhattak protestánsnak, hanem még felekezetük érdekében is tevékenykedtek. Annyira erős protestánsok voltak, hogy még az összeesküvésben is vezető szerepet játszottak, sőt azok között voltak, akik legtovább kitarítottak s még akkor is ellenállásra izgattak, mikor már nyakukon volt a német. Kazinczy Péter például egyenesen Bochkay meg Szepessy módjára túlzó volt. (Pauler, II., 7. o.) Ilyen volt továbbá Apagyi Mihály, Komjáthy Zsigmond, Bornemissza Mihály, Bessenyei Mihály, Melczer Lajos, Hedry Boldizsár, Csathó Albert, Halápy László, Borsoló András.

A legbámulatosabb azonban az, hogy az a Báthory Zsófia, aki utált és megvetett minden rebelist és a megtorlás idején a legkíméletlenebbül fogdostatta össze és szolgáltatatta át őket szeretet igazságszolgáltatásnak, ezeknek az ő most elsorolt „házi” protestánsainak, noha eretnekségükön kívül most már még az a bűnük is volt, hogy árulást követtek el királyuk ellen és a törökkel cimboráltak hazájuk és a kereszténység ellen, sőt még az ő saját fiát is rosszra vitték s ez neki a nagy izgalmakon kívül még többszázezer forintjába is került, nemcsak nem ártott, hanem ezeket az eretnekeket még most is pártul fogta, várában menedéket adott nekik és a német sereggel szemben oltalmába vette őket.

Ő volt az, aki nem engedte el őket a pozsonyi tárgyalásra, nehogy ott bajuk essék, s aki nem nyugodott addig, míg kegyelmet nem szerzett nekik. Pedig ez a kegyelemszerzés

ugyancsak nehéz dolog volt, mert hiszen éppen az ő emberei tartoztak a legtúlzóbb lázadók közé, kivált Kazinczy Péter.

Csodálkozásunk még nagyobb lesz, ha azt is tekintetbe vesszük, hogy Kazinczy Péteren kívül Báthory Zsófia egy védettjéről se tudjuk, hogy protestantizmusukat megtagadták volna. Tekintettel arra, hogy akkori főnemeseink közt egy se volt, aki olyan nagy katolikus lett volna, mint Báthory Zsófia, s így a protestánsok vádja, hogy a katolikusok őket még a legutolsó állatoknál is kevesebbre becsülik, ha igaz lett volna, senkire se vonatkozhatott volna jobban, mint éppen őrá, e rosszakaratú rágalomra csattanósabb cáfolat el se képzelhető, mint Báthory Zsófiának ez a viselkedése a környezetéhez tartozó kálvinista köznemesek irányában.

Az olyanfajta kijelentése tehát, mint Lorántffy Zsuzsannáé vagy Ostrosichnéé (jellemző, hogy mindkét nyilatkozat nőtől származik) csak arra az elkeseredett gyűlöletre, elfogultságra és igazságtalanságra vallanak, melyet ők a katolikusokkal szembe tanúsítottak, no meg arra a kétségbeejtően gyarló történelmi kritikára, mellyel történétíróink az effajta nyilatkozatokat fogadják.

Báthory Zsófia türelmével, sőt feltűnő megértésével szemben íme még egy további bizonyíték a protestánsok gyűlöletére (Pauler, I., 299. o.): „A mozgalom vezérévé a protestánsok Bochkay Istvánt szemelték ki (a minden tekintetben velük tartó, minden panaszkodást orvosló, de — sajnos — katolikus Rákóczival szemben), aki mindjárt hozzá is látott tisztéhez, kapitányokat, ezredeseket nevezett ki a csapatok számára.” (Meg kell hagyni, hogy Rákóczi, bár nem volt nagyszabású ember, de hiú vagy érzékeny se volt. Más ember ugyanis (nézzük csak például Apafit) ennek láttára azonnal hátat fordított volna az egész mozgalomnak, sőt legélesebb ellenségévé vált volna.)

„Voltak, akik Rákóczihoz hajlottak, de a nagy többség nem tudott megbarátkozni az „apostataival”, sőt gyűlöletében legjobban szerette volna őt anyjával együtt megölni (!), kincseit pedig a közjó számára prédára bocsátani.” (Újabb bolsevik vonás.) Mindezeket a protestáns Serédy Benedek vallotta s Pauler a kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvből veszi.

„Rákóczi eme idegenkedés ellenére sem szűnt meg nejének, napának (Pauler azt írja róla, hogy „napójának”) befolyása alatt működni a mozgalom érdekében. Ő is fegyverkezett és súlyt kölcsönzött neki a körülmény, hogy a hajdúság és a felvidéki végváraknak majdnem minden magyar őrsége s legszükségesebben nélkülözve feléje hajlott, szavára hallgatott, úgyhogy ő az elégedetlenek hadát egyszerre számossá és félelmetessé tehetette.”

A felkelők tehát nem Rákóczit, hanem Bochkayt tették a mozgalom vezérévé, annak ellenére, hogy az ügy érdeke az ellenkezőt kívánta volna. Pápista s ráadásul „apostata” nem kellett nekik vezérnek. Nem is engedte volna azzá lenni a protestáns türelmetlenség és pápista gyűlölet még akkor se, ha emiatt akár magát az egész mozgalmat is megbuktatta volna, ha Rákóczi neve, vagyona, vele járó hatalma és befolyása ezt nem tette volna valóssá minden ellenkező határozat és választás ellenére is. De azért mégis minden protestáns arról volt meggyőződve, hogy a katolikusok azok, akik őket nem szeretik, sőt még a legutolsó állatnál is kevesebbre becsülik.

Ezt a féktelen felekezeti gyűlöletet már évekkel előbb is csak egy hajszál tartotta vissza az egyszerűen „németnek” nevezett pápistasággal való fegyveres összetűzéstől. Azok a protestánsok, akik annyira tudatában voltak erejüknek, hogy Rákóczinak, mikor sérelmeiket orvosolta, mint láttuk már, azt mondták, hogy ezzel 20.000 kardot kötött oldalára, nagyon könnyen hajlandóknak mutatkoztak ezt a 20.000 kardot kihúzni és legyőzhetetlen erejét a pápistáknak megmutatni.

Pálffy Tamás volt ekkor az egri püspök és egyúttal kancellár. „A protestánsok — írja Pauler (I., 292. o.) — ellenségei voltak a férfiúnak, ki mindig azt állítja, hogy a katolikusok üldöztetnek a Felvidéken.” Az effajta állításokat ugyanis a protestánsok éppúgy nem tűrték, mint ahogyan a bolsevizmus nem tűrte, hogy valaki azt merje állítani, hogy a régi

urak se voltak azért valamennyien gazemberek és népnyzók, vagy hogy a kommunizmus alatt a munkásságnak vagy akár a parasztságnak nem a legjobb dolga van, vagy hogy például a kommunista uralom alatt nincs vallásszabadság. A propaganda ugyanis az ellenkezőjét hirdette és amit az hirdetett, azt köteles volt hinni mindenki, sőt — legalábbis ha az állam kényerét ette, s ki nem azt ette akkor, mikor minden „társadalmi tulajdon” volt? — még hirtetni is azt, amiről mindenki tudta, hogy nem igaz.

E kor protestánsainak egyik legnagyobb sérelme, hogy egyszer — 1667-ben — Pálffy püspök jászóvári fegyveresei összetűztek néhány mezenéfi lutheránus emberrel (persze megint német, nem pedig magyar protestánsokról van szó), s egyet megöltek közülük, többet pedig elfogtak. Hogy az összetűzésnek mi volt az oka, nem lehet megállapítani. De az az egy bizonyos, hogy nemcsak az, hogy a mezenéfi lutheránusok voltak. Lehet, hogy csak virtusból történt az összetűzés, mert kölcsönösen sértegették egymást.

Mivel ezek a mezenéfi lutheránusok akkor éppen Abaúj megye tisztújító gyűlésére mentek s ott ma protestáns testvéreiknek természetesen elpanaszolták a rajtuk útközben esett sérelmet, s azt természetesen úgy adták elő, hogy a püspök emberei támadták meg őket s természetesen egyedül csak azért, mert protestánsok voltak, gyűlöletében az egész megyegyűlés felkerekedett és megindult a püspök, illetőleg birtokai ellen.

Szuhay Mátyás, Keczer András, Nagyidai Székely András és Fáy László voltak a vezetőik. A püspök birtokai csak úgy menekültek meg az elpusztítás alól, hogy a prefektus elibük ment, elégtételt adott nekik s megígérte, hogy a bűnösöket meg fogja fenyeíteni. Azt ugyanis az abaúji megyegyűlés résztvevői el se tudták képzelni, hogy esetleg „evangélikus emberek” is lehetnek hibásak, például, hogy kihívóan viselkedtek a püspök fegyvereseivel. (Mert hát természetesen a mezenéfi lutheránusok is fegyveresen mentek a megyegyűlésre, mert akkor olyan nagy volt az „elnyomás”, hogy a városi polgárok (sőt még a falusi jobbágyok) is viselhettek fegyvert minden fegyverviselési engedély nélkül is).

Ha tehát katolikusok és protestánsok összetűztek, akkor ennek oka az akkori protestáns észjárás szerint csakis a katolikusok lehetnek. Ugyanez a meggyőződése a magyar történetírásnak is. Hiszen a protestáns üldözés korában vagyunk. Ha pedig katolikus ember evangélikust támad meg, a támadás oka egyedül csak vallási lehet, hiszen a katolikusok a protestánsokat még az állatnál is kevesebbre becsülik.

Ha azonban ezek a katolikusok még egy püspök szolgálatában is állnak, s kivált egy olyan püspökében, aki „szemtelen” pofával” még azt is állítani meri, hogy a Felvidéken nem a katolikusok üldözik a protestánsokat, hanem megfordítva van a dolog, akkor világos, hogy nem is a fegyveresei, hanem maga a püspök volt a támadó, még ha nem is volt jelen! Azok a fegyveresek csakis a püspök egyenes parancsára cselekedhettek, sőt az is egész bizonyos, hogy egész útjuk célja is egyedül ez a protestánsverés volt.

Igaz ugyan, hogy ha mindez így lett volna, törvénytisztelő embernek (kivélt egy szegény védtelen üldözöttnek) akkor is a törvény útján kellett volna keresnie igazát (különbösen olyan embereknek, akik annyira felháborodtak azon, hogy Báthory Zsófia nem engedelmeskedett a kálvinista Zemplén megye határozatának) s ezt egy békés, törvénytisztelő protestáns annál inkább nyugodtan megtehetette volna, mert hiszen az egész környéken minden hatóság, minden megye protestánsokból állt, s így nemcsak protestánspárti volt, hanem minden katolikusban magát a megtestesült Antikrisztust látta. Nekik mégse jutott eszükbe, hogy ott keressék igazukat, hanem rögtön személyesen és fegyveresen a püspök birtokai ellen mentek, mert a felekezeti hírverés már rég elhitette velük, hogy a Habsburgok alatt Magyarországon számukra igazság nincs, ott mindig a pápistáknak van igazuk, azoknak minden szabad, tehát igazságot csak fegyverrel szerezhetnek maguknak.

Azon se győznek botránkozni történelemlönyveink, hogy ez időben a főpapok karhatalom élén, erőszakkal foglalták el a protestánsok templomait és üzték ki lakásukból lelkesüket. A közöltek alapján sejthetjük, hogy az erőszak ilyen alkalmakkor se lehetett ilyen

felháborítóan egyoldalú. Olyan feneketlen gyűlölet és fanatizmus s melléje olyan erő birtokában, mely a Felvidék protestánsainak akkor birtokában volt és olyan felekezeti önértzet mellett, mely meg volt róla győződve, hogy az ő csatlakozásuk 20.000 fegyverest jelent (ekkor seregnek akkor a felével országokat lehetett elfoglalni), el se lehet képzelni a templomfoglalásokat csupán egyoldali erőszak alkalmazásával. (Mutatja az abaúji megyegyűlés kivonulása Pálffy püspök fegyveresei ellen a mezenzéfiek megbosszulására.)

A templom elvételére karhatalmat csak olyan városokban alkalmaztak, ahol addig a protestánsok békés úton egyetlenegy templomot se voltak hajlandók visszaadni a katolikusoknak (de azt se engedték meg nekik, hogy újat építsenek), ahol effajta békés kísérletekre olyan dühpropagandával feleltek és olyan féktelen izgatással egyház, papok és hatóságok ellen, hogy ha a hatóságok meg akarták őrizni tekintélyüket, nem lehetett teljesen és mindig büntetlenül hagyni. Legtöbbször ugyanis büntetlenül hagyták ezt a nagy izgatást is.

Ma elképzelhetetlen, hogy egy hatósági rendelet ellen engedelmesség helyett izgatni kezdjenek a polgárok (illetőleg ma is elképzelhető, sőt meg is történik, de forradalmak idején, tehát nem jogállapotok között). De az is elképzelhetetlen, hogy a nem engedelmeskedők és még inkább az izgatók, ne bűnhődjenek.

Hogy ilyen esetekben a hatóságok karhatalommal léptek föl az ellenálló protestáns egyházközség ellen, a hatóságok tekintélye megőrzésének szükségességén kívül a katolicizmus vallásszabadságának e városokban való elnyomása és a protestánsok erőszakoskodása is kényszerítő okul szolgált. Már a lőcsei comissio (1670. augusztus) előtt szerepelt az a katolikus sérelem, hogy Bártfán megölték az Oltáriszentséget vivő papot, Szatmárott egy jezsuitát, Nagybányán egy katolikus menyasszonyt. (Pauler, II., 121. o.)

Hogy katolikusok mentek volna el egész a gyilkosságig protestánsok ellenében, arról senki se tud. Pedig ha ilyen esetek is történtek volna, az közel se lenne olyan ismeretlen, mint a protestáns fanatizmus e kitörései (melyek közül jónéhányat már eddig is megemlégtünk és ezután is fogunk még megemléteni s nem is csak néhányat).

Pedig hát az a pap, aki az Oltáriszentséget vitte magával, e közben semmiképpen se gúnyolhatta a protestánsokat, s így semmiképpen se lehet arra gondolni, hogy ő is hibás lehetett abban, hogy megtámadták. Hiszen ez a pap feltétlenül minden részéről történt kihívás nélkül lett a protestáns gyűlölet és fanatizmus áldozata.

Mikor Gubasóczky János, a török megszállás alatt álló Pécs püspöke, kiről Pauler (II., 120. o.) azt írja, hogy „jólelkű, becsületes magyar ember” volt, 1670 októberében Eperjesre ment (mert természetesen nem Pécsen lakott akkor a pécsi püspök) és ott, ahol akkor minden templom kivétel nélkül protestáns kézben volt, és a város katolikus nyilvános istentiszteletet egyáltalán nem tűrt, misét mondott (természetesen magánházban), mint Szelepchényinek írt, 1670. október 19-én, Eperjesen kelt leveléből megtudhatjuk, miséjén olyan tömeg jelent meg és olyan áhítattal vett részt az áldozaton, hogy a püspök alig tudta könnyeit visszafojtani amiatti örömeiben, hogy a tőle protestánsoknak hitt városban ennyi katolikus van és a fájdalom miatt, hogy ezek mind erőszakkal meg vannak fosztva vallásgyakorlatuktól. (S a mi történetírásunk egyszerűen cinikus viccnek veszi, ha Pálffy Tamás azt állítja, hogy a Felvidéken a protestánsok üldözik a katolikusokat, nem pedig megfordítva! S ugyanakkor micsoda propagandát csinál ugyanez a magyar történetírás ennek az „üldözött” magyar protestantizmusnak!)

Lipót már a lőcsei comissio idején elrendelte, hogy Eperjesen is, Bártfán is és Lőcsén is egy-egy kolostort és vele összeépült templomot, mely jelenleg protestáns kézen van, de világi célokra használják, adják vissza a katolikusoknak. (E városokban annyi volt ugyanis a templom, hogy a protestánsok azt se tudták, mint csináljanak velük. Csak annyit tudtak, hogy nekik semmiképpen se szabad megengedniük, hogy a pápisták használjanak közülük akár csak egyet is bálványimádó céljaikra.)

Ha aztán effajta királyi rendeleteknek az illető városok protestánsai ellenszegültek, sőt minden szószékük megannyi korteshordóvá vált a katolikusok és az „idege” király ellen és követelte a „vallásszabadságot” (a világ legnagyobb képmutatása!) és a törvények tiszteletét (melyet természetesen a „német” király nem tisztel) s ezt természetesen a még nála is németebb eperjesiek, lőcseiek és bártfaiak hangoztatták, illetőleg nem ők — mert ez kissé túlságosan neveltséges lett volna —, hanem az őket akár fegyverrel is megvédő Szuhayak, Szepeessyék és Kazinczyak. Kinek a pártján kell akkor lennie az igazságszerető embernek — még akkor is, ha protestáns az illető? Azon a királyén-e, aki karhatalmat rendel ki rendelete végrehajtására vagy azon német protestáns egyházközségén-e, amely szembeszegül a karhatalommal vagy legalábbis tele óbégatja miatta egész Európát s óbégatása még utána évszázadokkal is hallatszik a történelemben?

A királyt legfeljebb azért kárhoztathatjuk, hogy megelégedett csak a templom elvételével (legtöbbször még azt se hajtatta végre), de az izgatók, a lázítók és a hatóságok elleni erőszakkal szembeszegülőket megbüntetéséről ugyanakkor nem gondoskodott. Így aztán az izgatóknak lehetőséget adott arra, hogy még ők beszéljenek visszaélésekről és üldözésről.

Most is addig, míg Bécs kénytelen nem volt a Wesselényi-összeesküvés elfojtására csapatokat küldeni Magyarországra (és a vele járó nagy költségekre elszánni magát), Rottal, a lőcsei comissio elnöke, nem merte végrehajtani Lipót parancsát, bármennyire igazságos és a vallásszabadság elvén állt is az, s bármennyire szerény kielégítése volt is a katolikus jogoknak. Rottal „nem tartá tanácsosnak az általános izgatottságot vallásos kérdésekkel még inkább elmérgesíteni”. Nem is volt tanácsos. Mit is csinálhattak volna akkor még annak a 20.000 protestáns karnak ellenében, melyet „üldözött” protestánsaink ez időben oldalukra kötöttek volna?

Nem merte Rottal megsérteni a protestantizmust, mert tudta, hogy erőszakosabb, harciasabb, különösen pedig elszántabb, öntudatosabb, erőszakosabb, harciasabb, fanatikussabb. De a protestánsok mégis „sérrelmeiket” hangoztatták. Mikor aztán végül elbizakodottságukkal rákényszerítették Lipót arra, hogy vállalja az országba vezénylendő sereg költségeit (a király azért lépett fel oly nehezen az összeesküvők ellen még akkor is, mikor már mindent tudott, hogy ettől a nagy költségtől megkímélje magát, mert mint jólelkű és bőkezű embernek, pénze sose volt), érthető, hogy már ő se elégedett meg Eperjesen, Lőcsén, Bártfán csak egy-egy templom visszavételével. Látjuk, hogy ennek is a protestánsok elbizakodottsága volt az oka. Tovább feszítették a húrt, mint saját érdekükben is szabad lett volna.

A második, a pozsonyi comissio idején, 1671 januárjában, újra előhozták Lipót e tervét, de most meg Lobkowitz, aki mint láttuk, nem volt vallásos katolikus, a felesége pedig egyenesen protestáns volt, próbálta meggyőztetni. Bár Pálffy Tamás a legkeményebben szembeszállt vele, de egyelőre Lobkowitz győzött és a kérdés megoldását megint elhalasztották. (Látjuk, hogy most is magyar ember volt a protestantizmus ellen, viszont bécsi német képviselte a türelmet. Pedig nemzeti szempontból Lobkowitzot még a mi történetírásunk is Lipót rossz, nem pedig jó szellemének mondja.)

Mikor mégis eljött végre az idő a terv kivitelére, a három város megtagadta Lipót felszólításának végrehajtását, mégpedig azzal a megokolással, hogy „lelkiismeretük tiltja a katolikusoknak templomot átengedni”. (Pauler, II., 237. o.) Még egyet átengedni is tiltotta. Foglalták el erővel, de ők önként nem adják, (De hol van akkor a katolikusok vallásszabadsága, melyet a protestánsok állandóan hirdettek. A katolikus egyház is így viselkedett volna ugyan, de ő legalább nem is hirdette a vallásszabadságot, hanem mindig azt hangsúlyozta, hogy az igazsággal szemben szabadság nincs és nem is lehet. Aki szabadságot hirdet, annak nincs igazsága.)

A kívánságra még azt is felelték a protestánsok, hogy egy comissio egyébként se országgyűlés, tehát annak semmit elrendelni nincs joga. Egyúttal figyelmeztették Lipótot koronázási esküjére is. (Mintha a király ugyanebben az esküjében nem tett volna esküt a

katolikus vallás jogai védelmére is.) Azt tehát egy szóval se mondták, hogy a templomot azért nem adják, mert nekik szükségük van rá vagy hogy városukban katolikusok úgyszin- csenek.

Arról is megfeledeztek, hogy ha a király esküt tett a vallásszabadság megőrzésére, akkor a Felvidék városaiban is köteles ennek a vallásszabadságnak a saját vallása számára is érvényt szerezni, kivált mikor az érintett három város még királyi város is volt.

Így okolták meg a protestánsok, miért nem adnak vissza önként egy templomot se.

A kolostorok visszaadását pedig azzal a nevetséges ürüggyel tagadták meg, hogy „ők szegények. Ha még barátokat is kellene tartaniuk, nem tudnák megfizetni adójukat”. (Pauler, II., 237. o.) Hisz annyit költöttek már — mondták — a német seregre (ők maguk is németek voltak), hogy nem egy, hanem három kolostor ára is kitelt volna már belőle. Mi- nek követelik hát tőlük vissza azt a kolostort, mely már rég az ő tulajdonukká vált?

Így aztán valóban karhatalommal kellett tőlük visszavenni ezeket a templomokat és ko- lostorokat, amibe aztán a lakosság bele is nyugodott, de természetesen csak azért, mert ak- kor már az egész Felvidék meg volt szállva Lipót katonáival. Látjuk tehát, hogy még ennek ellenére is megvárták az erőszakot.

Láthatjuk belőle, hogy az „idege” katonaság még akkor se gyakorolt valami rémural- mat még a csak az imént fellázadt protestánsok fölött se, mert akkor nem lett volna ked- vük még mindig ellenállni s ráadásul olyan érvek alapján, hogy ők szegények ahhoz, hogy barátokat tudnának eltartani. Mintha bizony a visszaadott kolostor jövődő lakóit nekik kellett volna eltartaniuk.

A kolduló szerzetek alamizsnából élnek ugyan, de még a katolikusok közül is csak az ad nekik, aki akar és akkor, mikor akar. A karmelitáknak pedig egyenesen az a szabályuk, hogy még alamizsnát se szabad kérniük, hanem abból kell élniük, amit az emberek kérés nélkül adnak nekik. Csak akkor verhetik félre harangjaikat a környék népének figyelmezte- tésére, ha már a szó szoros értelmében napok óta éheznek, mert nincs betevő falatjuk.

Ugyanezen alkalommal vették vissza a katolikusok mezenzéfi templomukat is. Ide is erőszak kellett, pedig ez a templom csak 25 éve volt a protestánsok birtokában, tehát még a törvényes elévülés ideje se telt el. (Ebből egyúttal azt is látjuk, hogy protestánsaink még „üldözésük” ideje alatt is foglaltak el a katolikusoktól új templomokat. Ez a foglalás ugyanis csak Pázmány és II. Ferdinánd ideje után lehetett, sőt egyenesen Lipót uralma alatt kellett történnie.

De Lipót hatóságai még ezt a templomot is csak azon a címen merték visszavenni, mert a benne működő prédikátor annyit lázított, „ugatott” benne őfelsége ellen, hogy to- vább tűrni már nem lehetett. Bűnének maga is annyira tudatában volt, hogy meg se várta az erőszakot, hanem már előre elmenekült onnan.

Mezenzéfén mindig volt és ma is van lutheránus prédikátor, ma mégis a község nagy többsége katolikus. Láthatjuk belőle, hogy a város protestánsai nem azért vették el a kato- likus templomot, éppen Lipót uralma alatt, mert nem voltak már a városban katolikus hí- vők, hanem csak azért, mert erőszakosak, a törvénnyel mit sem törődtek és a szájjal hirdetett vallásszabadságnak valójában türelmetlen ellenségei voltak. Pálffy püspök fegyve- reseibe is bizonyára ezért kötöttek bele.

Igen tanulságos Kőszeg esete is, mert itt is olyanformán volt, mint Pozsonyban már ré- gen előadtuk. Mikor Drakovics győri püspök II. Ferdinánd idejében jezsuita gimnáziumot akar felállítani a városban, 1636. május 18-tól 1637. december 31-ig tartott a protestáns várossal folytatott küzdelme s magának a királynak két, Esterházy Miklós nádornak pedig hat levelet kellett írnia hozzájuk, mire végül el tudták érni, hogy a városi tanács eltúrte, hogy a jezsuiták meglepedhessenek, de akkor is kikötötték, hogy a várfalakon kívül, te- hát akkor se építkezhetnek bent a városban.

Azt is kikötötték, hogy a jezsuiták a városban ingatlant később se vehetnek, s ha valaki ajándékoz nekik vagy végrendeletileg hogy rájuk, az ingatlannak akkor is csak a pénzbeli ellenértékét vehetik át. Ki gondol rá, hogy még ebben a protestantizmusra ennyire „gyászos” korban is évekig tárgyal püspök, földesúr, király és nádor az „üldözött” protestánsokkal, hogy városukban megengedjék katolikus gimnázium megalapítását és ennek feltételeit akkor is a protestánsok szabják meg? Hol az a diák vagy felnőtt magyar, akár katolikus az illető, akár protestáns, aki így képzelel el a Lipót uralma alatti magyarországi protestánsüldözést?

Mikor aztán az ifjúság olyan tömegekben tolongott az új jezsuita gimnáziumban, hogy az intézet kibővítésére elengedhetetlenné vált, a jezsuitáknak még erre is a város protestáns tanácsából kellett engedélyt kérniük, melyet az — már Lipót „véres”, sőt „rettenetes” uralma alatt — 1658. december 7-én és — mikor újabb kérvény ment — 1659. február 14-én is ismételten megtagadott.

A jezsuiták, püspök, nádor és király tiszteletben tartották a protestánsok tilalmát és ezért a kőszegi jezsuiták csak 1674-ben tudták elérni, hogy iskolájukkal bemehettek a város falai közé, de ekkor is csak azért, mert közben Wesselényi-összeesküvés volt, azt fegyverrel kellett levérni (s Kőszegen, mint láttuk, még a már meghódolásra Bécsbe lovagló Zrínyit is le akarták beszélni a meghódolásról), s ezért Lipót már erélyesebben mert fellépni ellenük. De látjuk, hogy még eme erélyes fellépés is csak olyan tárgyú és olyan irányú volt, amit most, a XX. században, minden erőszak, sőt minden kérvényezés nélkül is meg lehet tenni, mert ma már tanszabadság van, Lipót idejében nem volt s Kőszegen a katolikusok számára nem volt.

Utána, 1683-ban, mikor Thököly lett az országban az úr, természetesen nemcsak a város belsejéből, hanem még a várfalakon kívülről is menekülniük kellett a jezsuitáknak (de Thököly természetesen a vallásszabadságért küzdött, melyet Lipót kegyetlenül elnyomott, s ezt iskoláinkban még ma is egész komoly képpel tanítja a magyar történelem tanára). A meglepett szemlélő azonban meglepve kénytelen kérdezni: Melyik vallást üldözték hát akkoriban? A katolikus-e vagy a protestáns?

Az meg megint külön érdekesség, hogy Kőszegen se magyar, hanem német protestánsok üldözték a katolikus vallást. Meg nem alkuvo, lankadatlan, „hősi” küzdelmüket azonban még ma is nemcsak minden protestáns, hanem minden magyar rokonszenve kíséri. Még a katolikus magyaré is, mert őt is így nevelték és nevelik.

De láttuk már, hogy történtek Kőszegen ennél még sokkal cifrább dolgok is a katolikusok ellen és szintén Lipót uralma alatt. De történtek természetesen másutt is, nemcsak Kőszegen. Mikor 1672. július 14-én Bársony György, a kálvinistából megtért váradi püspök és hasonlóan megtért testvére, Bársony János ítélmester, a Nyitra megyei tót Turalukára érkeztek „a térítés művét folytatandók.” (Szalay: Magyarország története, V., 153. o.), az „az összesereglett lutheránus parasztok Jánost baltákkal, szekercékkel agyonverték, Györgyöt óranegyednél tovább furkosokkal, cséplőkkel, vasvillákkal ütötték, verték, szúrták, végül félholtan az út közepén hagyták”. (Egy fiatal somogyi kálvinista lelkész rólam is azt beszélt hozzátartozóimnak, hogy mikor a budapesti kálvinista teológián a teológusok cikkeimet olvasták, gyakran mondogatták (ő is): de jó volna egyszer valami elhagyottabb helyen megtámadni és jól összeverni.)

Ezek a derék Bársony-testvérek csakugyan hitük vértanúi. Esetük mutatja, hogy nem ők voltak türelmetlenek, gyűlölködők, erőszakosak, hanem azok, akiket „üldöztek”. Ha egy püspököt véresre vernek, egy magyar királyi ítélmestert pedig ugyanakkor meg is gyilkolnak s ráadásul vallási fanatizmusból, az bizonyára nem mindennapi esemény.

Érdekes, hogy a magyar közvéleményt mégis annyira nem kavarta fel a dolog, hogy úgyszólván senki se tud közülnk róla. Nemcsak protestánsaink nem hallottak soha róla, hanem nem hiszem, hogy akár tíz katolikus magyar pap közt is lenne akár csak egy is, aki

hallott volna valaha róla. Még ezek is csak a protestáns gályarabokról tudnak. Ennyire nem reklámozza a katolicizmus a maga vértanúit!

Külön érdekes azonban, hogy mindkét vértanú testvér akkor szenvedett katolikus hitért vértanúhalált vagy legalább vérontást, mikor Magyarországon állítólag „a legkegyetlenebb protestánsüldözés” folyt. Még érdekesebb, hogy mindkét vértanú protestánsnak született s talán éppen ezért volt olyan nagy ellenük a protestánsgyűlölet. Ezért kellett meghalniuk, illetve az út közepén félholtan maradniuk.

Hogy ugyanebben az „üldöző” időben a katolikus nép vert volna agyon vagy vert volna félholtra az utcán protestáns prédikátorokat, csak azért, mert katolikus faluban mertek mutatkozni vagy ott téríteni próbálni, arra egy esetet se tudok (aki tud, álljon vele elő). De az ellenkezőre a Bársony-testvéreken kívül már eddig is nem egy esettel szolgáltam, s fogok is még szolgálni most rögtön is később is.

Kétségtelen, hogy a Bársony-testvérek térítéséért protestánsainknak nem lett volna szabad ennyire megharagudniuk. A Bársony-testvérek ugyanis nem erőszakkal térítettek. Nem is térítettek így. Ők nem templomelvétel céljából és nem fegyveres karhatalommal jártak Turalukán (ha karhatalom lett volna mellettük, akkor nem tudtak volna velük ilyen csúnyán elbánni).

De még a karhatalommal való templomvisszavételekért se lett volna szabad annyira haragudni, mert hiszen láttuk, hogy Lőcsén például azt válaszolták az ott teljesen templomtalan katolikusoknak, mikor még csak kértek, nem pedig követeltek, hogy lelkiismeretük nem engedi, hogy a sok elfoglalt templom közül akár csak egyet is visszaadjanak a katolikusoknak vagy megengedjék egy új építését.

Csodálkozhattak hát ilyen körülmények között, hogy azt meg a katolikusok lelkiismerete nem engedte, hogy minden templomot a kezükben hagyjanak, mikor eredetileg mind az övék volt és mikor van hozzá erejük, hogy visszaszerezzék. (Hogy pedig a templom visszavétele — még akkor is, ha a falu egyetlen temploma az a templom — még nem jelent egyúttal a hívőknek a visszatérítését is, arra már hoztunk fel elég példát és ezután is hozunk fel még.)

Ez időben Lőcsén és környékén egy ott működő jezsuita atya 199 személyt térített meg egy év alatt, köztük hét lutheránus lelkészt is. Talán csak nem gondolja senki, hogy mindez szuronyok kíséretében és hatására történt? Azon a Teplicén pedig, ahol addig a protestánsok nem tűrtek meg maguk között katolikusokat, két jezsuita atya igehirdetésének eredményeként a község 99 tekintélyes polgára tagadta meg Luther eretnokségét, aztán követték őket az anyák, majd a fiúk és a leányok, sőt magának a lelkésznek a fia is (maga a lelkész — úgy látszik — itt nem), végül pedig azt is kimondták, hogy nem is tűrnek meg maguk között mást, mint csak katolikusokat.

Minderre protestánsaink azzal válaszolta — ezzel is bizonyítva, hogy sokkal inkább a későbbi kommunisták elvbarátai voltak, mint Krisztus bárányai —, hogy Gyöngyösön, ahol már közel volt az akkori keleti nagyhatalom, a török, aki nekik éppúgy pártfogójuk volt, mint a kommunistáknak a mai keleti nagyhatalom, megfenyegették a jezsuitákat, hogy elevenen fogják őket megnyúzni. Ugyanitt a ferencesek, látva a veszedelmes hangulatot, szükségesnek látták, hogy oltalomlevelet szerezzenek a szultántól (pedig az — természetesen — nem ment ingyen). A pálosok közül egyet Boldogkő, egyet Eger táján meg is öltek. (Szalay — szintén protestáns szerző —, Magyarország története, V., 169. o.) Szalaytól valók a jezsuiták térítéseinek nagy eredményeiről szóló adataink is.

Turalukán, ott, ahol a két Bársony testvérrel úgy elbántak, Simonides János volt a plébános. Olyan kiváló lelképásztor volt, hogy előbbi állomásán (Verbovecben) 590 lelket térített meg, Turalukán azonban olyanok voltak az emberek, hogy még ő se tudott velük boldogulni. Itt mindössze csak három híve volt. De nem csüggedt el mindjárt s még maradt. Nem verte le — mint Krisztus urunk az evangéliumban tanácsolja — még a port is a

lábáról tanúságot ellenük, s nem ment helyettük másokhoz hirdetni az evangéliumot, akik jobban megérdemlik.

Azonban „egy éjszaka a hely zordon lakosai házára törtek. Gondolá, hogy zsványok, akik élelmet keresnek nála, mint már gyakrabban történt. Nyájasan látta őket, amije volt, eléjükbe adta. Nem vagonodat jöttünk elvenni, hanem életedet. Két plébánost már a pokolba küldtünk, te utánuk mégy. Mondák és irlgalmatlanul megölték. (Szalay, V., 169. o.)

Ezek, mint említettük, nem voltak magyarok. De hogy a mi véreink se voltak sokkal különben náluk és hogy nem német vagy tót, hanem protestáns tulajdonság volt ez, azt látuk már a Wesselényi-összeesküvés kálvinista magyar „hazafiain”. Látuk, hogy ezek között is még a legjellemesebbek közé tartozott Szuhay Mátyás. Hogy is ne lett volna jellemes, mikor ugyanazon a költői pályázaton, melyet nemzeti hőseinket kellett megénekelni, és amelyen Arany János Toldijával nyert aranyakat, Tompa Mihály a maga Szuhay Mátyásával kapott dicséretet.

Szuhay Mátyás tehát a mi egyik legendás nemzeti hősünk, akár Toldi Miklós. No hát erről a magyar irodalomba is bekerült legendás nemzeti hősünkről Paulernél (II., 30. o.), ahol nem költészetre, hanem kútfőkön alapuló, történeti igazságokra tanítják az olvasót, azt találjuk, hogy Rákóczi „Szuhaynak vad beszédei, hogy fogja majd ő ölni a papokat, kiherélni a jezsuitákat, nagyon elkedvetleníték”.

Egy lappal előbb meg azt írja, hogy a protestánsok „Szuhay Mátyással azt tartják, hogy páter Mülleren kívül minden jezsuitát ki kellene herélni”. Aztán a jegyzetben még hozzáteszi Pauler, hogy ez az annyira finom kifejezés és annyira szelíd és szemérmes fenyegetés Rákóczinak, Barkóczynak és Csathó Albertnek a vallomásában egyaránt szerepel (kamarai levéltár) és hogy „a jezsuiták kiherélése akkor egyáltalán igen kedvelt frázis volt”. „Chernel és Dobay Gábor — folytatja — valami Jeleni nevű katolikusnak mondták. Jesuitas castrabimus et tibi, Jeleni ova aliquorum ad collum ligabimus. Kiheréljük majd a jezsuitákat és a heréjüket (ondójukat) majd a te nyakadba kötözzük, Jeleni” (kamarai levéltár). De Nagy Ferenc levelében is szerepel ez az épülete óhaj, illetőleg fenyegetés. (Századok, IV., 78. o.)

Igazi evangéliumi szellemű emberek voltak tehát ezek az „evangélikusok” (akár ágostaiak voltak, akár helvétek), ezek a mi szabadsághőseink és a tiszta evangélium védelmezői a bálványozás és a papi romlottság ellenében. Miknek kell őket tartanunk? Valóban „elnyomott” hitük, szeretett hazájuk és népük nemeslelkű védelmezőinek-e vagy inkább egészen alantas lelkű átlagembereknek, szenvedélyeik tehetetlen rabjainak, a felekezeti gyűlölet tehetetlen martalékainak, az Antikrisztusnak a jó elleni dühét rablásba, gyilkosságokban és nemi perverzításokban egyaránt kiélő sátánoknak, népünk salakjának?

Aztán vajon miért éppen a jezsuitákat szemelték ki legjobban még a papok közül is perverz sakterolások áldozatául? Hiszen kedvelt operációjuk oka bizonyára az volt, hogy magától értetődőnek tartották — mert a papokat is a maguk lelkiülete és cselekedetei után ítélték meg —, hogy a papok nem tartják meg tisztasági fogadalmukat, vagyis hogy azok a kioperált herék annak ellenére is működnek, hogy ez tilos nekik.

Ámde ma is tudja mindenki, akkor pedig még jobban tudta, mert akkor még a papság nem jezsuita része erkölcsileg sokkal alantasabban állt, mint ma, hogy a szent tisztaság ellen minden más papnál kevésbé éppen a jezsuiták vétkeztek.

Mikor ők a papokat állandóan herélni akarták, azt hitték, hogy a bujaság bűnét büntetik bennük. Látjuk azonban, hogy valójában mégis éppen a papi tisztaságot és a jó példát gyűlölték és akarták büntetni. Sajátságos ugyanis, hogy mégis nem a rossz papokat akarták kiherélni, hanem elsősorban a jezsuitákat, tehát éppen a legjobbakat. Azok a papok ugyanis, akik ezt jobban megérdemelték volna, őket jobban megértették, sőt a nagy „hazafiságban” talán egyenesen velük tartottak.

Feltűnő és rendkívül érdekes, hogy páter Müllerrel még ők is kivételt akartak tenni, Minden jezsuitát ki kell herélni, csak páter Müllert nem. Ő tehát még szerintük se érdemelt büntetést neki téren. Tudvalevő, hogy ez a páter Müller a császár gyóntatója volt. Lipót gyóntatójának tehát, annak ellenére, hogy a távoli Bécsben élt, ezek a kálvinista magyar köznemesek pedig aligha szoktak Bécsbe járni, még a protestáns északkeleti Felvidéken és még a Szuhay Mátyások körében is ilyen jó volt a híre és ilyen nagy a becsülete.

Nemcsak páter Müllernek válik azonban ez becsületére, hanem Lipótnak is, aki ilyen jól tudta kiválasztani azt az embert, akinek lelki vezetésére bízta magát. Nemcsak okosságát, jellemességét és erkölcsi érzékét bizonyítja ez, hanem jó ítélőképességét és kiváló emberismeretét is.

Pedig az olyan király, aki e tulajdonságok birtokában van, már nem is lehet rossz uralkodó. Miért gyűlölték hát a Szuhay Mátyások annyira azt a Lipótot, aki a maga számára oly ügyesen ki tudta választani a legjobb papot, s aki előtt éppen annak a papnak volt a legnagyobb szava, akinek még a Szuhay Mátyások is békét hagytak volna még akkor is, mikor herélő kedvükben voltak, mert róla még ők is tudták és elhitték (pedig ez náluk igen nagy szó!), hogy nem rabja annak a szenvedélynek, melynek mindenki más rabja, de a Szuhay Mátyások a legjobban?

Mindez azt mutatja, hogy maga Lipót is olyanfajta ember volt, mint páter Müller. De lehet-e az az ember, aki császár létére is ennyire önzetlen s ennyire le tud mondani azokról a földi örömökről, melyekről még a jobbágyok se mondanak le, olyan rossz uralkodó, hogy fel kell lázadni s még a törökkel is szövetkezni kell ellene még akkor is, ha hűséget esküdtünk neki?

Sajátságos, hogy a mi történetírásunk még ebben is nem Lipót erényét, hanem hibáját látja. Acsády kifogás, sőt lenézősképpen írja Lipótról, hogy még a papok közül is nem a nagy embereket (püspökökre, érsekekre gondol), hanem egészen egyszerű, alantas szerzeteseket tüntetett ki bizalmával. Ezek voltak nála „mindenhatók”, nem pedig a püspökök.

A valóság az, hogy Lipót a püspököket is megbecsülte s tisztelte, mint az Egyház Krisztustól rendelt vezetőit, de egyéni tiszteletével és bizalmával nem a rangot tisztelte meg, hanem a papi életszentséget és feddhetetlenséget. Társalogni inkább ez utóbbiakkal szeretett.

Azok az „alantas” szerzetesek, akik Lipót udvarában „mindenhatók” voltak, csak külsőleg, a ruhájukban és a világ szemében voltak olyan „alantasak”. Akik közelebbről ismerték őket és vallási műveltséggel is bírtak és ezért a becsület és az erkölcs volt szemükben a fő érték, azok előtt igen nagy emberek voltak ezek az egyszerű ruhájú és megjelenésű szerzetesek. Nagyonbár, mint a püspökök. Lipót szemében is nagyonbár voltak. Meglepve tapasztaljuk, hogy még a felsőtiszavidéki kálvinista köznemesek is ezen a nézetben voltak.

De azt mondhatná valaki, hogy ezekből a jezsuiták kiheréléséről szóló hetvenkedésekből nem tárgyilagos dolog ilyen messzemenő és ilyen kemény következtetéseket levonni. Tárgyilagos szakembernek nem szabad elfelejtenie, hogy ezelőtt háromszáz évvel még sokkal szabadabb szájúak voltak az emberek, sőt katonák, fiatal férfiak és különösen falusiak körében még ma is gyakoriak az effajta kifejezések legtöbbször anélkül, hogy valami nagyobb erkölcsi romlottság jelei volnának.

Igen ám, feleljük, csak az a baj, hogy Lipót korának protestánsai nemcsak beszélt, hanem cselekedtek is. Láttuk már Bethlen Gábor felkelése alatt, hogy Rákóczi György hajdúi Kassán meg is gyilkolták mind a három papot, akik akkor a városban tartózkodtak, de nyilvános istentiszteletet már Bethlen felkelése előtt se tarthattak a városban, mert ez nekik tilos volt. Jellemző, hogy Bethlen mégis nem a katolikus, hanem a protestáns vallás szabadságáért tartotta szükségesnek fegyvert fogni és Kassára bevonulni.

De nemcsak meggyilkolták őket, hanem meg is kínozták mindegyiket, mint ahogyan ez fanatikus, állatiasan gyűlölő gonosztevőkel szokás és a herélésnek nevezett szemérmetlen

megcsonkítást is végrehajtották mindhárom, nemcsak a két jezsuitán, hanem az esztergomi kanonokon is. A legmegdöbbentőbb azonban az, hogy Bethlen, Rákóczi György és általában a protestáns „szabadsághősök” mindezt annyira természetesnek tartották, hogy se Rákóczi György, se Bethlen Gábor nem büntette meg a tetteseket, sőt még csak nem is nyomoztak utánuk.

Pedig hasonló esetekben ilyesmit már csak a látszat és az utókor előtti igazolás miatt is meg szokták tenni az illetékesek még akkor is, ha titkon örülnek neki. Minden szakasztottan úgy történt tehát akkor is, mint ahogyan később a kommunisták uralma alatt. Mivel Bethlen felkelése sikerrel járt vagy legalábbis minden felkelő amnesztiát kapott, mikor végre újra visszaszerezték Magyarország feletti uralmukat, még a Habsburgok se büntették meg a tetteseket s ezért ők se nyomoztak utánuk.

De nemcsak Bethlen, illetőleg Rákóczi György hajdúi, hanem a már bujdosóvá vált Szuhay kurucai is megtették a valóságban is azt, amit gondolatban és szóval naponta elkövettek. Szalaynál, aki — mint említettük már — kálvinista volt, olvashatjuk (V., 150. o.), ő meg viszont Bethlen Miklóstól (II., 244. o.) veszi értesülését (s tudvalevőleg Bethlen is kálvinista), hogy 1672-ben, tehát Szuhay és társai bujdosói működésének mindjárt az elején, Nagyszőlősen két ferences atyán hajtották végre a kurucok ezt az „evangéliumi” műveletet („virilibus adeptis”). „Quibus quidquid ammi potuit, ablatum est”, kiktől — természetesen — el is raboltak ezenkívül mindent, amit csak lehetett. Tehát nemcsak kasztráltak, hanem raboltak is ezek a szegény üldözött hazafiak.

Pedig hát ennek a két ferences atyának a kirablása és kiherélése körülbelül azt jelenti, hogy minden szerzetes, sőt papot kiraboltak. Azokon az északkelet-magyarországi részekén ugyanis, ahol a Szuhay-féle bujdosók garázdálkodni tudtak, talán nem is volt már szerzetes, sőt még más pap se, mint ez a két ferences. Hiszen még most is alig vannak ott katolikusok. Maga Bethlen Miklós is kiemeli, hogy még ezek a nagyszőlősi ferencesek is csak nemrég telepedtek meg ott. (Természetesen csak azért, mert a földesúr katolikus volt. Másképp ez teljesen lehetetlenség lett volna.)

Bethlen Miklós is ezt a katolikus terjeszkedést hozza fel a rabló és kasztráló bujdosók mentségére, mert a földesúr természetesen a kálvinistáktól vette vissza azt a templomot vagy templomromot és romos kolostort, melyet most a ferenceseknek visszaadott. Eszerint tehát a bujdosók emiatti felháborodásukban, a felekezetüket ért sérelem megtorlásaiképpen voltak — bizonyára méltán — annyira dühösek.

Kissé furcsa az ok és okozat közötti összefüggés. Még ha a foglalás erőszakkal is történt volna (aminek egyébként semmi nyoma), az erőszakot akkor se a ferences atyák alkalmazhatták, sőt majdnem bizonyosra mondhatjuk, hogy ők akkor még ott se voltak a városban. De miért kellett az előzésen és kirabláson kívül még kasztrálni is őket? Aztán miért éppen a fegyvertelen szerzeteseket bántották azok a híres bátor kurucok? Miért nem azoknak a német katonáknak ellenében álltak felekezetük pártjára fegyveresen, akik a templomot és a kolostort tőlük fegyverrel visszavették? (Ha ugyan egyáltalán így történt a dolog.) Hiszen bosszút állni ezeken kellett volna. De hát — sajnos — ezeken nem volt olyan könnyű bosszút állni, mint a szegény védtelen szerzeteseken.

A katonák elől olyan gyáván megszaladtak ezek a vitéz kurucok, hogy még saját lelkészüket, Tholnai Mihály is szemükre hányja akkor közismertnek tartott gyávaságukat. „Régen a magyarok nem voltak ily gyalázatos futók, szaladók” — írja (Angyal Dávid: Thököly Imre, 61. o.). Egyébként a későbbi kurucok botrányos szaladásairól később is lesz majd szó, de gyáva és perverz papheréléseikről is.

A Nagyszőlősen a katolikus egyház kezébe visszakérült templomról pedig csak annyit jegyzünk meg, hogy messze-messze vidéken egyedül csak itt volt katolikus templom. Éppen nem mondhatjuk tehát, hogy azok a katolikus templomfoglalók túlzásba vitték a buzgalmat. Láthatjuk, hogy legalábbis ezen a vidéken ugyancsak csínján bántak a kálvinista

tulajdonnal. Bezzeg száz évvel ezelőtt ők ugyancsak édeskeveset törődtek a mi jogainkkal és ők nem egy templomot vettek el akkor tőlünk, hanem egyetlenegy sem hagytak meg.

Hogy mennyire nem volt „tisztá” hazánk ekkori protestánsainak evangéliuma és hogy milyen talmi, sőt sátáni jellegű volt a vallásosságuk, azt láthatjuk Strassoldo tábornok 1676. február 20-i kiáltványából is, melyben azt panaszolja, hogy a magyar protestánsok ezrével térnek át a mohamedánságra (Szilágyi, VII., 328. o.). A Szilágyi-történelem — bámulatos jóakarátú megértéssel — azt mondja, hogy ez „a vallásüldözés miatt történt”, márti. Lipót protestánsüldözése miatt. Kérдем azonban: nem ez is azt bizonyítja-e, hogy nem a kereszténység, nem a Krisztus tiszta evangéliumához való ragaszkodás tette az Egyház, a Habsburgok és a jezsuiták oly elkeseredett ellenségeivé a magyar protestánsokat, hanem hitetlenségük, elbizakodottságuk, dacuk, bosszúállásuk, az Egyháznak, mint egyedüli komoly hitnek, féktelen gyűlölete. Másképp nem kellett volna nekik jobban az iszlám, mint a katolicizmus, s akkor nem úgy álltak volna bosszút Lipóton, hogy nemcsak Rómát, hanem magát Krisztust is megtagadták. De láttuk, hogy maga Lipót „vallásüldözése” is olyan volt, hogy legfeljebb a protestáns gőgöt, vagy mondjuk mérsékeltebb szóval: a protestáns önértetet bántotta, de nem magát a vallást.

Ismét csak a kommunizmust juttatja eszünkbe protestánsaink ezen viselkedése is. Csak az istentelenné tett munkás papgyűlöletével hasonlíthatjuk össze ugyanis azt a kálvinista magyar mentalitást, mely inkább lesz mohamedán, mint katolikus; inkább megtagadja magát Krisztust is, mintsem arra szánja rá magát, hogy Krisztus mellett még az anyját is tisztelje; inkább a dervisek szavára hallgat, mintsem egy katolikus papnak meggyónjék; inkább az eleven ördögöt szolgálja — ezt, láttuk, maguk az összeesküvők nyíltan hangsúlyozták is — mint a németet, azaz a katolikus Habsburgokat.

Pedig hát protestánsainknál arról még szó se volt, hogy a papoknak való meggyónásra kényszerítsék őket, mert még ha elvették is templomaikat (s azokat is mily kevés helyen vették el, s ott se el, hanem csak visszavették), ezzel még egyáltalán nem vették el a „hitüket” is. Rámutattunk, hogy még egy katolikus is imádkozhat templom nélkül az Istent, hát akkor egy protestáns, akinek se miséje, se Oltáriszentsége, se gyónása nincs, aki papi hatalmat se ismer, s aki máskor maga dicsekszik, hogy neki nem kellenek „a cifra templomok”. Világos tehát, hogy nemcsak cifrára, hanem egyszerűre sincs szüksége, mert legjobban Isten szabad ege alatt tud imádkozni.

Miért fáj hát neki mégis annyira a templomelvétel, még ha csakugyan elvétel is lett volna, nem pedig visszavétel? (De abban a 13 kuruc vármegyében még templomvisszavétel se volt soha.) Világos, hogy egyedül csak daczból, elbizakodottságból, s mert érezte erejét. Hol van az megírva, hogy a bibliát templomban kell olvasni? De a protestánsnak még bibliamagyarázóra sincs szüksége, mert ő már lelkileg felszabadult, nem pedig kiskorú gyermek, mint a katolikusok. Ő maga magyarázza a szentírást, s nem ismeri el lelkészének azt a jogát, hogy bibliáját úgy értsé, ahogyan a lelkésze mondja neki. Semmi ok se volt tehát arra, hogy a magyar protestáns — elkeseredésében azért, mert templomát elvették — török hitre térjen.

Pozsonyból bajosan lehetett a törökhöz menni és mohamedánná lenni bosszúból. Oda a török egy kissé messze volt. Ezért itt azok a protestánsok, akik muzulmánként levéllel nem tudtak a jezsuitákon bosszút állni, helyette más módon élték ki protestantizmusukat, más módon mutatták ki a tiszta evangéliumhoz való, megható ragaszkodásukat és a pápista bálványimádás iránti utálatukat!

„Mikor 1672-ben Pozsonyban az evangélikusoktól elvették a templomot (milyen rosszindulatú megfogalmazás! A pozsonyi „evangélikusoknak” nem egy templomuk volt, s ők sose részesültek olyan „üldözésben”, hogy egy templom se maradt volna a kezükben. Pedig még ez se lett volna különös sérelem, mert ők egy templomot se hagytak a katolikusok kezében ott, ahol ők voltak az urak (például egész Erdélyben egyet se, kivéve a

Székelyföld tiszta katolikus részét)), egy ember negyedmagával felakasztotta magát búsultában (ez is milyen jóakarató kifejezés. Dühében, nem búsultában.) Előbb két gyermekét, azután hitvesét, végül önmagát ölte meg” — írja a Szilágyi a legutóbb közölt lapon.

Ehhez nem kell kommentár. Ilyen sátáni tetteknek nem lehet forrása a hit vagy a vallássosság. Ilyesmi csak a katolicizmus sátáni gyűlöletéből és a legvisszataszítóbb, észbontó és az erkölcsi érzékből megfosztó undok fanatizmusból fakadhat.

Még ha ez a család falun is lakott volna, ahol csak egy templom van és ha nem protestáns, hanem katolikus lett volna, aki számára valóban alig pótolható a templom, mert csak a paptól és a püspöktől erre felhatalmazott pap szájából hallgathatja az evangéliumot, csak ilyen paptól kaphat bűneire feloldozást, csak ilyen pap szentmiseáldozatán vehet részt; Ol-táriszentsége van, mely csak templomban található stb., még akkor se lett volna szabad úgy elkeserednie, hogy az életét megunja. Az emberek ugyanis csak a testet vehetik el, de a lelket nem, mondja a biblia. A keresztyény, míg piheg, bízik (Prohászka püspök jelmondata), de a reményét még akkor se veszti el, ha meg kell halnia, mert hiszen a másvilágnak él s az csak ekkor következik. Ha pedig a vallást üldözik, csak akkor van igazán szükség arra, hogy az igazán keresztyények életben maradjanak és embertársaikban élesszék és fenntartsák a hitet és a reményt.

Ennek a pozsonyi protestánsnak még inkább így kellett volna gondolkodnia, mert hiszen ő a templom elvesztésével tulajdonképpen semmit se veszített. Az ő hite tisztán belső dolog, melynek nincs szüksége egyházi épületekre. Életet eldobni azonban semmiképpen se lett volna szabad, mert az élet és a halál ura az Isten. Hát még másnak az életét elvenni és ártatlan gyerekeit is elvenni és tömeggyilkosságot elkövetni csak azért, mert a dühe vagy a benne lakó sátán azt kívánta, hogy a pápistákon mindenképpen bosszút álljon!

Csak ilyenek voltak tehát Lipót idejében azon a protestánsok, akik oly „meghatóan” ragaszkodtak „hitükhöz”. S ők mégis elhitték maguknak, hogy csakugyan a hitüket védték, nem pedig a kevélységüket (ilyen ördögi tettek csak kevélységből származhatnak, nem pedig a hitből) és látjuk, hogy még a magyar történetírók is elhiszik, sőt reklámot is csinálnak nekik.

De hogy nem is kivétel volt ez a pozsonyi „evangélikus” család Lipót idejében, azt onnan látom, mert hiszen ha a többség ennyire a paroxizmusig menően nem is mutatta ki, hogy egyedül csak a fanatizmus, a düh és a gyűlölet vezeti, káromkodásaik, papgyűlöletük, piszkos szájuk, fegyvert ragadásuk és vérontásuk, törökké levéseik, papkínzásaik és papheréléseik világosan mutatják, hogy őket is ugyanezen érzelmek fűtötték, az ő „hitbuzgóságuk” is ugyanezen tisztátalan forrásokból fakadt.

Sőt hogy nemcsak Lipót idejében, tehát háromszáz évvel ezelőtt volt ilyen természetű a protestáns „hitbuzgóság”, azt onnan következtetem, hogy már magam is két hasonló esetre is bukkantam. Az egyik egy kálvinista vasúti tiszt volt, akit öregedő falusi szülei a katolikus reverzálístól, melyet adni akart, azzal a fenyegetéssel próbálták visszatartani, hogy kijelentették neki, hogy ha a dolog megtörténik, akkor ők mindketten öngyilkosok lesznek.

A másik egy ismert kálvinista író testvére, rendőrfőtiszt, aki két reverzális révén katolikusnak született, felnőtt fiát azzal akarta a kálvinizmusra való visszatérésre ráerőszakolni, hogy kijelentette neki, hogy életbenmaradásához feltétlenül szükséges orvosi műtétnek csak abban az esetben veti alá magát, ha fiai előbb kálvinisták lesznek. Ha nem teszik meg, ők lesznek az okai apjuk halálának. (Később pedig — mivel hitehagyásukat még így se tudták kierőszakolni és mert természetesen mégis alávetette magát a műtétnek — örült fanatizmusában rendőrtiszt létére odáig ment, hogy saját kezűleg hamisított kijelentkezési bizonylat alapján fia tudta nélkül bejelentette nagyobbik fiának áttérését a kálvinista vallásra. (Fia csak onnan tudta meg a dolgot, hogy adófizetési felszólítást kapott a Kálvin térről.)

Bűncselekményének közvetlen oka az volt, hogy fia megházasodott, felesége gyermeket várt, a jövőendő nagyapa attól félt, hogy fiú lesz s nem tudta volna elviselni, hogy egy

katolikus Z. szülessék. Pedig ezt a „hitéhez” oly „meghatóan” ragaszkodó kálvinista rendőrtisztet katolikus fiai imádkozni sose látták, de azt mondták, hogy kálvinista istentiszteletre se járt soha. (Még két hasonló esetről tudok tanítványaim révén, melyek nem öngyilkosságra vonatkoznak, hanem hasonló más visszataszító és az emberi érzelmekkel ellenkező cselekedetre, szintén a protestáns „hithez” való ragaszkodás miatt. „A katolikus vallás igazsága” című művemben ezt a másik két esetet is elmondom.)

Azt meg mint újsághírt olvastam, hogy az evangélikus vallású X. Y. börtönbüntetése letöltése után hazatérve megölte két gyermekét, mert míg ő büntetését töltötte, azok anyjuk révén katolikussá lettek.

Az se érdekesség nélküli — s egyúttal azt is bizonyítja, hogy ehhez a nagy katolikus-gyűlölethez még csak az se szükséges, hogy valaki a katolicizmuson kívül szülessék —, hogy viszont volt olyan tanítványom is, aki megtérítette református anyját, de az hivatalosan azért nem követhette meggyőződését, mert katolikus, de szociáldemokrata férje (akkor ugyanis még nem volt kommunizmus, illetőleg ez utóbbi akkor még tilos volt) ezt nem volt neki hajlandó megengedni. (Vajon volt-e már vagy lesz-e valaha olyan református kommunista, aki katolikus felesége részéről ne tűrje meg, hogy kálvinistává lehessen, ha akar?)

Mikor a fiúnak mondtam, hogy az áttérés, titokban, apja tudta nélkül is megtörténhet, azt a választ kaptam tőle: Nem tetszik ismerni az apámat, hogy az milyen ember. Ha megtudná, azonnal kidobna mindkettőnket. (Érdekes, hogy kommunista uralom alá kerülésünkre volt szükség, hogy felesége megtérését az a katolikus munkásférj eltűrje. Ekkor se lett vallásos az illető, legalábbis, mikor e sorokat írom, még nem, de most már maga mondta, hogy neki mindegy, nem törődik vele. Felesége templombajárásai és gyónásai ellen sincs most már kifogása.)

Ugyanaz tehát ez is, az is. Mindegyik a jó, a hit, az igazság gyűlölete, csak egyik hitetlen alapon, a másik protestáns alapon. Világos, hogy az, amelyik hitetlen alapon teszi, logikusabban teszi. No meg egyenesebben is, mert az ilyen ember legalább úgy is beszél, ahogyan tesz, s nem hiteti el magával, hogy ő református, tehát neki vallása van. A protestáns azonban még azt is elhiszi, hogy jót tesz és a vallását védi vagy gyakorolja, mikor a papokat gyűlöli, Lipót korában pedig még herélte is.

A gályarabok Az újabb pozsonyi törvényszék

Ezt is „vérbíróságnak” nevezi történetírásunk, még a Szilágyi-történelem is. Sőt úgy látszik, hogy tulajdonképpen csak ez a második volt az igazi „pozsonyi vértörvényszék”, nem pedig az első, melyet már tárgyaltunk. Hogy miért, most már nem meglepő. Azért, mert ennek a második pozsonyi „vérbíróságnak” még az elsőnél is kevesebb köze volt a vérhez, mert ez még annál is irgalmasabb volt, mert ez vérpadra egyetlen embert se küldött.

Igaz ugyan, hogy ez nemcsak tizenegy embert ítél halálra, mint az első, hanem úgyszólván mindenkit, de míg az első a tizenegy közül legalább kettőt ki is végeztetett (tehát ha keveset is, de valóban ontott vért), ez a második egyetlen egyet se. Pedig azt hiszem, nem az a törvényszék kegyetlen, szigorú s különösen nem az a „véres”, mely elméletben mindenkit halállal sújt ugyan, de a valóságban senkit se, sőt amely — mint ezt a második pozsonyi „vértörvényszék” tette — azoknak, akik írást adtak, hogy többet nem vétkeznek, még a szabadságukat is azonnal visszaadta, hanem az, amely valóban vért ont.

Ez a második pozsonyi „vértörvényszék” azonban még azoknak is, akik dacosan megtagadták a tőlük kért írást, elengedte a halált s csak gályát adott nekik helyette, de a 730-ból (sőt állítólag 2600-ból) még erre a sorsra is csak vagy 30-an jutottak, de még ezek se voltak gályán még egy évig se. Csak 1675. május 7-től 1676. február 11-ig. Még az se igaz, hogy csak azért nem tartott tovább rabságuk, mert Ruyter, a „hős” holland tenger-nagy kiszabadította őket, mert mikor ő a hajójára vette őket, már Lipót jóvoltából szabadok voltak. Hiszen másképp nem vehette volna őket fel a hajójára.

Nemcsak protestáns hittankönyveink és a protestáns felekezeti írárok, hanem még az állítólag felekezetek feletti magyar történetírás is úgy tünteti fel a felvidéki protestáns lelkészek és iskolamesterek e tömegperét, mint közönséges vallásüldözést. Úgy adja elő a dolgot, mintha e második pozsonyi „vértörvényszék” elé áldozatok, nem pedig bűnösök kerültek volna, és mintha ezek az áldozatok csak azért szenvedtek volna, mert protestáns lelkészek és iskolamesterek voltak és mert a magyar főpapság és vele persze Bécs a Magyarországon a Wesselényi-összeesküvés „véres” megtorlásával beállt rémületet ki akarta használni arra, hogy protestáns ellenfeleitől megszabaduljon és a magyar protestantizmust lehetőleg megsemmisítse.

Gyalázatosan valótlan beállítás ez s ezért ugyancsak nagy szégyen történetírásunkra, hogy eddig úgyszólván egy historikusunk se akadt, aki e valótlan, a magyar főpapságot megrágalmazó, de protestáns propagandára nagyon alkalmas és a magyar közvéleményben már egészen meggyökerezett felfogással szembe mert volna szállni.

Hogy ezt ez igazságtalan tévhitet a magyar közvéleményben úgy el lehetett terjeszteni és hogy komoly és tárgyilagosságnak látszó történetíróink, mint Fraknói és Szekfű se mertek vele nyíltan szembeszállni, s ha láthatóan kedvetlenül is, de mégis csak továbbhirdetői köz-zé állnak, annak e közvélemény megbántásától való félelmen kívül az is oka, hogy tényleg van olyan látszat, amit e vélemény mellett fel lehet hozni.

Sajátságos, de éppen a kérdéses törvényszéknek a vádlottak iránti túlságos jóakarata és elnézése okozza ezt a téves látszatot. Ugyanis részint Lipót különleges jósága és irgalma, részint a papi lelkiülettel (mert ezt az ügyet elsősorban papok intézték) természetszerűleg együttjáró enyhesség és megbocsátásra való hajlam miatt, részint a magyar protestantizmus nagy erejétől és külföldi pártfogóitól való félelem okából már eleve se az igazságszolgáltatás megkívánta jogszolgáltatás, hanem szinte elvből már előre a kegyelem álláspontjára helyezkedtek. Érthető, ha ezen enyhesség, illetőleg bírói bátortalanság okát sokan a vádlottak ártatlanságában, illetőleg bűnös voltuk bizonytalanságában vélik megtalálni.

Pedig az egész jogi eljárással valójában nem az volt a cél, hogy a törvény alapján megbüntessék a bűnt, a felségsértést, a lázadást, a törökkel és a franciával való cimborálást és a hazaárulást, hanem csak az, hogy megmondják a bűnösöknek és megmutassák a világnak, mit érdemeltek volna ezek a vádlottak, ha a felség és az Egyház az igazság, nem pedig a szeretet álláspontjára helyezkedett volna.

Így aztán a tárgyaláson megelégedtek a bűnös egyszerű bűnvallomásával s azzal az ünnepeles ígéretével, hogy ezentúl hasonló bűnöktől tartózkodni fog. Talán a kényelem szempontjai is vezették a bíróságot, mert annyi volt a vádlott (láttuk, hogy sok száz, sőt lehet, hogy több ezer), hogy mindegyiknek a perét alaposan és szabály szerint lefolytatni, mindegyiknek az esetét kinyomozni, mindnek a bűnösségét tanúkkal bebizonyítani mérhetetlen munkát kívánt volna a bíraktól és évekig is eltartott volna.

A vádlottak alapos, egyenkénti kivizsgálásától való eltekintés bűnös könnyelműség lett volna akkor, ha ennek ellenére is büntették volna őket, de mivel ezt nem tették (s már előre elhatározták, hogy nem fogják tenni), hanem megelégedtek azzal, hogy a vádlottak kivándorolnak az országból, sőt még azzal is, hogy csak állásukról mondanak le, már nem igazságtalanság, hanem jóakarata jele volt, hogy bírái nem töltötték túl sok időt egyenként minden vádlott bűnének kivizsgálásával.

Arra, hogy állásukról lemondassák vagy önkéntesen vállalt kivándorlásra késztessek őket, az akkori felfogás szerint elég ok lett volna maga az eretnokség is, kivált mikor ez az eretnokség akkor nálunk majdnem az egész országra kiterjedő lázadást, sőt a törökkel való szövetséget eredményezett. Akkor minden protestáns európai állam kizsuppoltatta területéről a katolikusokat, ha ugyan halállal nem sújtotta őket. Miért lett volna tehát ugyanez a protestánsok ellenében éppen Lipótnak olyan nagy bűne, kivált mikor ő ezt csak fellázadásuk, hűtlenségük és a törökkel való szövetkezésük után tette meg protestáns alattvalói egyes vezetőivel?

Ha pedig valaki ezzel szemben a protestánsok vallásszabadságát biztosító magyar törvényekre hivatkozik, melyek megtartására koronázásakor Lipót megesküdött, csak arra mutatunk rá, hogy ezeket a protestáns prédikátorokat is kötelezte a magyar alkotmánynak az a törvénye, hogy a király iránt minden magyar hűséggel tartozik, hogy királyával szemben az ellenséggel magyar ember nem cimborálhat, sőt még csak zuggyűléseket se tarthat.

Lipót protestáns alattvalói azonban mást se tettek, mint az alkotmányt szegték sorozatosan (Wesselényiek, aztán Thökölyék, aztán II. Rákóczi Ferencék). Lehetetlen kívánság tehát, hogy a király mégis tartsa meg az országnak a protestánsok javára hozott törvényeit. Ezek a törvények azon protestánsok javára szóltak, akik a vallásszabadság ellenében hűek lesznek ahhoz a királyhoz, aki minden akkori, különösen pedig protestáns uralkodóval ellentétben legalábbis Magyarországon az övétől különböző vallású alattvalóinak is szabadságot adott.

Azonban — sajnos — az események azt mutatják, hogy a király, a főpapság és a törvényszék végig megnyilvánuló félelme és bátortalansága teljesen megokolt volt, mert a protestánsok — hazaiak és külföldiek egyaránt — olyan féktelen rágalomhadjáratot indítottak a pozsonyi törvényszéknek büntetést mellőző „büntetése” ellen, olyan igazságtalannak és emellett túlzottan kegyetlennek festették el a törvényszék eljárását, hogy majdnem azt kell mondanunk, hogy Lipót azt a néhány egészen rövid időre gályarabságra vitt lelkeszt és tanítót néhány havi rabságuk után egész Európa közvéleményének felháborodásvihara hatása alatt egyenesen kénytelen volt szabadlábra helyezni.

Égész Európa protestánsai ugyanis e magyar „vértanúikat” ünnepelték, nagyhangú hírverés közepette mindenütt az ő megsegítésükre rendeztek gyűjtést, minden szószékről az ő mérhetetlen szenvedéseikről szónokoltak. Ezek hatása alatt minden protestáns akár százszor is egész jóhiszeműen megesküdött volna, hogy ezeknek a gályaraboknak semmi más bűnük nem volt, mint csak az, hogy a protestáns vallás szolgái voltak. Erről a szinte hisztérikus propaganda hatása alatt mindenki meg volt győződve.

Egymás után jelentek meg a protestáns „vértanúk” sorsáról a lázító röpiratok, sőt illusztrált művek, melyekből még képekben is láthatta az olvasó, hogyan szenvedtek Lipótvár földalatti börtöneiben Krisztus e dicső vértanúi.

Ezen a fametszeteken az látható, hogy mindegyik egy-egy kőoszlophoz van kegyetlenül odaláncolva. Még a mai magyar történelmi műveink is — s nemcsak a felekezetiek — ilyen Amszterdamban megjelent akkori művek illusztrációival szemléltetik a „vértanú lelkeszek” szenvedéseit s a világért se jeleznék az olvasónak, hogy ez csak érdekesség, de semmi köze a történelemhez vagy a valósághoz, mert aki azokat a képeket rajzolta, fába vagy rézbe metszette, soha életében nemcsak Lipótvár börtöneit nem látta, hanem még Magyarország közelében sem járt, annál kevésbé tudhatta azt, hogy ezek a lelkeszek bűnösök-e vagy ártatlanok a lázadásban és milyen körülmények közt és milyen bánásmód közepette töltötték rabságukat.

Ezek a metszetek csak azt bizonyítják, hogyan szenvedtek ezek az ártatlannak képzelt rabok a fanatizált holland kálvinisták túlfűtött képzeletében, de nem azt, hogy ez csakugyan így is volt.

E protestáns lelkészekkel szemben kegyetlenségről már csak azért se lehetett szó, mert hiszen látni fogjuk, hogy a jezsuiták rendszeresen látogatták őket börtönükben megtérítésük céljából, tehát neki látniuk kellett volna a tűrhetetlen állapotokat. Ha azonban látták volna, feltétlenül felszólaltak volna ellene. Mivel pedig tudvalevő, hogy a jezsuiták Lipót udvarában „mindenhatók” voltak, felszólalásuknak feltétlenül foganatja is lett volna.

Hogy a jezsuiták kínzások közepette „térítettek”, azt csak az hiheti el, aki minden jezsuitát tudatos gazembernek gondol, ezen pedig — azt hiszem — még a legelfogultabb protestánsok is rég túlvannak már. Hiszen ma már bátran köztudott dolognak mondhatjuk, hogy a jezsuiták még a papok és a szerzetesek közt is a legjobbak.

Ez a féktelen, de el kell ismerni, hogy sikerült propaganda a mi szemünkben nem bizonyít semmi mást, mint csak azon állításunk igazságát, hogy az a szellem, mely a protestantizmus szülőanyja volt, tulajdonképpen azonos a későbbi forradalmak és a mai forradalmaknak, a bolsevizmusnak a szellemével, mert ennyire céltudatos, ennyire minden kételyt elsöprő, ilyen fanatizmust és ekkora gyűlöletet lehelő, az igazsággal és a tényekkel ennyire nem törődő s épp ezért ennyire győzelmes hírveréshez és hangulatcsináláshoz csak ők értenek.

Előre tudta ezt Lipót és a magyar főpapság is. Ezért nem is gondoltak arra, hogy a lázadó, lázadásra izgató s törökkel cimboráló lelkészek ereit kivégezzék, de erről a bűnösök óriási száma miatt egyébként se lehetett szó. Emiatt még csak arra se gondolhattak, hogy legalább életfogytig tartó börtönre ítéljék őket, amit bűnük megkívánt volna.

Ennek előzetes tudata volt az oka, hogy nem is folytatták le azt az egyenkénti, tárgyi bizonyítékokon és tanúvallomásokon alapuló bírói bizonyító eljárást, ami egyébként az igazságos ítélkezéshez szükséges lett volna. Ez egyetlen bírói testület részére egyébként is lehetetlen lett volna. De felesleges is volt, ha a bíróság már eleve elhatározta, hogy nem fog büntetni, hanem megelégszik a bűnösök részéről a reverzáissal, melyben a vádlott elismeri bűnös voltát s kötelezi magát, hogy elhagyja az ország területét vagy legalábbis lemond lelkészi vagy tanítói állásáról.

Természetesen az effajta kötelezvények aláírásának megkövetelése se volt túlkapás, annál kevésbé vallásüldözés, mert arról csakugyan nem lehet vitatkozni, hogy haza- és kereszténységáruló, felségsértő, lázadásra és a törökkel való szövetkezésre izgató emberek nem maradhattak továbbra is népnevelők, a falvak népének vezetői. A lelkész azért van, hogy híveit az evangélium szellemében az államfő iránti hűsége és a törvények tiszteletére buzdítsa. Aki ennek éppen az ellenkezőjét teszi, annak számára a képzelhető legnagyobb büntetés, sőt vele szemben a legelemibb követelés, hogy legalább azt a lelkészi állást elhagyja, mellyel visszaélt. Az ilyen embereket nem lehet meghagyni olyan állásban, mely ezekre az államellenes visszaélésekre továbbra is alkalmat ad nekik.

A protestáns propaganda képtelen volt elhinni, hogy ha az a nagy bűn, mellyel ezeket a lelkészeket vádolták, való volt, akkor Lipót és főpapjai ilyen csekély büntetéssel megeléghettek volna. Pedig hát aki Lipótot ismeri, tudja, hogy ez nála nemcsak lehetséges, hanem egyenesen jelleméből következik. De tekintettel a bűnösök nagy számára, még Lipótnál sokkal keményebb uralkodó se tehette volna meg, hogy tömeges kivégzést rendezzen közöttük.

Hogy mennyire egyedül csak a protestantizmusnak Magyarországon való elnyomása volt az egész bírói eljárás célja — érvelnek Lipót ellenfelei —, mutatja, hogy a büntett egyéni és alapos kivizsgálásáról ezen törvényszék előtt szó sem volt. A cél csak az volt, hogy a protestáns népet megfosszák pásztoraitól s az így vezetőik nélkül maradt nyáját a jezsuiták könnyebben megszerezhessék az Egyháznak.

Ha bűnösök voltak azok a szerencsétlen lelkész — mondják —, miért nem büntették meg közülük azt is, aki reverzálist adott, hogy kivándorol vagy hogy lelkészi, illetőleg tanítói állásáról lemond? Ha a vádlottak tényleg lázítottak volna vagy a törökkel cimboráltak

volna, akkor el lehetett volna-e intézni ilyen nagy bűnöket egy egyszerű reverzáissal? Aztán miért küldték oda a foglyok nyakára a jezsuiták egész seregét s miért gyötörték őket az áttérésre való nógatással, ha való az, hogy a bíróság elé nem csak azért idézték őket, mert a protestáns nép vezetői voltak, hanem mert hűtlenséget és felségsértést követtek el és lázítottak?

Ezekre a kérdésekre megadjuk a választ az ügy most következő tárgyalagos ismertetésével. Arra azonban már most is figyelmeztetünk, hogy vádlottak vagy 90 százaléka ellen már az első pozsonyi törvényszék se alkalmazott büntetést, pedig annak vádlottjairól csak meg lehetett állapítani, hogy valóban felségsértők, lázadók és hazaárulók voltak. Hiszen még maga Wesselényi is beleegyezett a törökkel való szövetkezésbe, hát akkor a Bécs- és papgyűlölő protestáns köznemeselek!

Annyi letagadhatatlan tény, hogy a második pozsonyi törvényszék elé csak protestáns lelkészeket és iskolamestereket idéztek meg és perbefogásuk, sőt az egész törvényszék felállítása is elsősorban, sőt úgyszólván kizárólag vallási okokból történt. A magyar főpapság, elsősorban Szelepcsényi és Kollonits akarta vele a Wesselényi-összeesküvés adta nagyszerű törvényes alkalmat felhasználni arra, hogy lesújtson vele az egész protestantizmusra és azt a nagyszerű alkalmat, hogy úgyszólván az egész protestáns lelkészi és tanítói kar részt vett abban az összeesküvésben, melyet sikerült leleplezni, s melynek politikai vezetői felett a pozsonyi első törvényszék már ítelt, a magyar katolicizmus javára hasznosítsa.

Tagadhatatlan, hogy az egész lázadás, melyet Wesselényi nevével nevezünk, protestáns felekezeti eredetű volt. A katolikus főurak is csak azért álltak az élére, hogy vele a protestánsok körében népszerűséget szerezzenek.

Lipót (látászik, mennyire még a protestánsokhoz is jó ember volt) eleinte ellenkezett a főpapság tervével s először nem adta meg az engedélyt a prédikátorok megidézésére. (Szi-lágyi, VII., 326. o.) Az engedélyt a magyar főpapok csak páter Müllernek az ügybe való bevonásával s általa a császár lelkiismeretének felvilágosítása után tudták megszerezni.

Ez, mondom, tény. Csak az a baj, hogy történetíróink csakugyan, mint a felekezeti alappon álló protestáns írók, ezzel már azt a Lipótra és a főpapokra legsértőbb lehetőséget is bizonyítottak veszik, hogy ártatlan lelkészekkel szemben akartak ezen a módon a katolicizmus megerősítése céljából eljárni. Ők ezzel már azt is bebizonyítottak látják, hogy a lázadás és a törökkel való cimborálás vádja csak ürügy volt arra, hogy a „felekezeti” vélt elérjék. Hogy eleinte még Lipót se akart a dologba beleegyezni, szerintük ezt bizonyítja. Teljesen számításán kívül hagyják azonban — s ebben áll a történetírói tárgyilagosság hiánya és az iskolamesterek, akiket megidéztek és akiknek bűnösségét a törvényszék ki is mondta, valóban bűnösök is lehettek abban, amivel vádolták és amiért elítélték őket. Pedig hát ez a második, a mi történetírásunktól mellőzött lehetőség volt a valóság.

De hát ha azok a bíróság elé állított lelkészek és tanítók csakugyan politikai bűnösök, lázadók, törökkel cimborálók voltak, akkor miért haboztak eleinte, hogy bíróság elé állítsák-e őket s akkor miért nem egyezett bele a tervbe először még Lipót se — vethetné ellen valaki. De viszont én meg ellenvetésül azt kérdem az illetőtől: De hát ha nem voltak bűnösök vagy nem volt bizonyos, hogy bűnösök voltak ezek a protestáns lelkészek, akkor miért ajánlotta az eljárás megindítását a kivételesen még a felvidéki magyar protestáns lázadóktól is jónak tartott páter Müllert és miért egyezett bele végül maga Lipót is?

Az nem megnyugtató felelet, hogy ezt mindketten az Egyház érdekében tették. Az olyan pap ugyanis, aki az Egyház kedvéért még igazságtalanságra és kegyetlenségre is képes, semmiképpen se tartható jó papnak. Még katolikusok se tarthatják jó papnak az ilyent, nem fanatikus protestánsok, s ha ilyesmire rá hagyta magát vetetni, akkor Lipótot se tarthatjuk annak a rendkívül jólelkű, lelkiismeretes uralkodónak, akinek mint láttuk, még ellenfelei is tartják. Ha Lipót csak az Egyház érdekét nézte volna, az eszközökkel pedig nem törődött, akkor mindjárt az elején beleegyezett volna a dologba.

Az Egyház tanítása szerint a jó cél nem szentesíti a rossz eszközöket, tehát az Egyház javát csak a jó vagy legfeljebb közömbös (se jónak, se rossznak nem nevezhető) eszközökkel szabad szolgálni, de semmiképpen se ártatlan emberek megrágalmazásával, meggyötrésével, ártatlanul való elítélésével.

Aki galád eszközökkel, például ártatlan emberek hamis megvádolásával munkálja és mozdítja elő az Egyház javát, az gonosztevő és az Egyház kompromittálója, nem pedig jóttevője. Nem az még akkor se, ha a kitűzött célt valóban el is éri. Lélektani lehetetlenség, hogy akár Szelephényi, akár az egyenesen szent életű Kollonits ilyen sötétlelkűségre képes lett volna (majd látni fogjuk, ki volt az igazi Kollonits), de még inkább, hogy páter Müllert vagy Lipótot ilyesmire rá lehetett volna venni.

Lipót kezdeti ellenkezése se érv, mert hiszen Lipótot még Zrínyiék kivégzésére is csak nagy nehezen lehetett rávenni, a lázadásnak Zrínyiéknél sokkal bűnösebb protestáns alvezérei kivégeztetésére pedig már sehogyse. Pedig hát ezen főbenjáró és mentő körülményt egyáltalában fel nem mutató bűne egészen tagadhatatlan. Ha tehát Lipót ezeket mégse hagyta kivégeztetni, sőt hamarosan még börtönüket is elengedte s még vagyonukat is visszaadta neki, el lehet-e képzelni, hogy mindjárt utána ártatlan prédikátorok százainak fogságra vetésére, sőt egyenesen gályára küldésére rá lehetett venni?

Láttuk, hogy a Wesselényitől és társaitól indított mozgalomnak mennyire protestáns jellege volt. Látni fogjuk majd, hogy Márki Sándor szerint még II. Rákóczi Ferenc kurucainak is kilenczted része protestáns volt. De ilyen határozottan felekezeti és ennyire fanatikus mozgalomnak a felekezeti fanatizmus e korában lehettek-e mások a fő mozgatói, mint akkori protestáns lelkészek?

Láttuk, hogy a mozgalom résztvevői elsősorban azért voltak annyira lelkes hívei a lázadásnak és a törökkel való szövetekezésnek, mert protestánsok voltak, katolikusok pedig csak azért keveredtek bele, mert érvényesülni szerettek volna, e tekintetben terveik voltak és ezek megvalósítására szükségük volt a protestánsok támogatásának megnyerésére.

Gondoljunk arra, hogy ha Lipót iránt még ma, halála után 250 évvel is olyan olthatatlan gyűlölettel viseltetik minden magyar protestáns, mintha apjukat gyilkolta volna meg, mekkora lehetett ez a felekezeti gyűlölet akkor, mikor még élt, sőt olyan hatalom birtokában volt, mely ellen a protestánsok mit sem tehettek? Fel lehet-e hát tárgyilagosan tenni, hogy akkor, mikor a Bónisok, Szuhayak és Szepessyek oly fanatikus gyűlölettel viseltettek Lipót, németjei és a papok iránt, akkor éppen a lelkészek, a lelki vezetőik mind vagy legalább többségükben még híveik fanatizmusa és gyűlöletáradata közepette is tántoríthatatlan hívei maradtak a gúnyosan papoktól dajkált, sőt szoptatott császárnak, tehát hűtlenséget, felségsértést, lázadást csak elfogult, gonosz, rosszlelkű bírák foghattak rájuk? Nem egyenesen képtelenség-e ez a feltevés?

Még az én katolikus s ráadásul még sváb nevű apám is úgyszólván naponta követett el felségsértést, mert alig múlt el nap, hogy sokszor torkaszakadtából ne szidalmazta volna azt a „hóhércsaládort”, mely ekkor még Ferenc József személyében a magyar koronát viselte, tehát szidalmazása a törvények szerint börtönt kellett volna jelentsen számára.

Elhihető hát, hogy éppen csak a 250 évvel ezelőtti Pozsonyba megidézett protestáns lelkészek és tanítóik voltak mindnyájan olyan ártatlanok, hogy annak ellenére, hogy híveik állandóan papokat akartak ölni és herélni (és láttuk és látni fogjuk, hogy mikor alkalmuk volt rá, öltek s heréltek is), sőt még a katolikus gróf Czobor is annyira utálta Lipótot, hogy vastag ajkát szerette volna levágni és kutyája elé dobni s ezt nemcsak gondolta, hanem tanúk előtt mondta is. Éppen csak a protestáns lelkészekben nem volt iránta semmi gyűlölet, vagy ha volt, éppen csak ők tudták ezt a bennük lappangó gyűlöletet annyira magukba fojtani, hogy a pozsonyi törvényszék „véres” volta ellenére se tudott tanúkat találni császárgyalázásukra és ellene való lázításaikra? El lehet hinni, hogy némaságuk rendületle-

nül megmaradt még akkor is, mikor körülöttük mindenki elhitte már az örömhírt, hogy a török már melléjük állt s Zrínyit már magyar királlyá tette?

Pedig hát az akkori törvények szerint a felségsértésért különféle kínzásokkal megelőzött halál járt mindenütt, sőt még századokkal később is. A Czobor Ádám-féle megjegyzések pedig ugyancsak bőségesen kimerítették a felségsértés „ismérveit”. Az én édesapámat is lecsukták volna, ha bíróság elé került volna. Azt is törvényesen csukták le, aki kormányzó korában Horthyt becsmérelte. A pozsonyi törvényszék elé megidézett lelkészekkel való igazságtalanságról vagy törvénytelenységéről tehát szó se lehet, a törvénynek javukra való megsértéséről azonban annál inkább. Hogy sok felségsértő prédikátor nem került a bíróság elé, az lehet, hogy valószínű, de hogy ártatlan odakerült, sőt ártatlant el is ítélték, sőt csupa ártatlant ítélték el, az már igazán hihetetlen.

Még abban se láthatunk semmi rosszakaratot, hogy tömegesen indítottak eljárást a felségsértő lelkészek ellen, mert ezt a Wesselényi-összeesküvés elfajulása ugyancsak megokolta tette.

A villamosról való le és rá való felugrálás is rendőrileg tilos cselekmény, mégis büntetlenül teszik naponta ezek. De bizonyára nem rosszakaratból történik, ha néha a rendőrség rendez olyan napokat, melyeken mindenkit megbüntetnek érte.

A felségsértés, a lázadás, a hűtlenség és a törökkel való cimborálás azonban bizonyára nem csak egyszerű fegyelmetlen utcai viselkedés, hanem minden bűnök között a legnagyobb, legalábbis akkor még annak tekintették. És ekkor nálunk a felségsértés, a hűtlenség és a lázadás bűne mindennapos volt. Ezért nem büntették mindig, de azért kellett legalább időnként büntetni.

Azt az ellenvetést se lehet elfogadni, hogy a Habsburgok uralma alatt a felségsértéssel, sőt éppen Lipót idejében még a lázadások és a törökkel való szövetkezések is annyira mindennaposak voltak, hogy (mint Czobor Ádám és édesapám esete is bizonyítja) alig volt olyan ember — még a katolikusok közt is —, aki részes ne lett volna benne. Eszerint tehát csak abban állt volna a törvénytelenítés és a prédikátorok ellen elkövetett igazságtalanság, hogy senkit se bántottak értek, éppen csak ezeket a szegény, üldözött protestáns lelkészeket.

De mint a villamosra ugrálók példája bizonyítja, ez esetben se lehet törvényteleniségről szó, nem is szólva arról, hogy Lipót e „törvénytelenisége” éppen nem zsarnokra vagy elnyomóra valló bűn. De egyébként is akkor, a Wesselényi-összeesküvés megtorlása idején, éppen nem mondhatjuk, hogy csak a protestáns lelkészeket büntették az izgatásért és felségsértésért, sőt láttuk, hogy halállal elsősorban éppen a katolikusokat és a nagyurakat büntették miatta.

Mátyás királyban ez (a nagyurak megbüntetése) tetszett legjobban a magyar népnek. Ezért nevezték el „igazságosnak”. Sajátságos, hogy Zrínyiék kivégeztetése miatt még egy magyarnak, sőt osztráknak se jutott eszébe, hogy Lipót igazságosságában gyönyörködjék, sőt láttuk, hogy még Stájerben és Ausztriában is pamfleteket és gúnyverseket írtak miatta ellene. Hiába, szeszélyes a közvélemény. Hol az a baj, hogy a nagyúr nem bűnhődik, hogy meg az a felháborító, hogy éppen a nagyúr bűnhődik legszigorúbban. Azt ugyanis nem mondhatjuk, hogy csak a magyar bűnhődött, mert se Tattenbach nem volt magyar, se Drabik (egyikük nagyúr volt, a másik egyszerű ember), sőt nem nevezhetjük magyarnak még a magyarul nem is tudó Frangepánt se. Még Zrínyi Pétert is csak félig.

Ha valamely bűn nagyon általános, abból nem következik, hogy nem kell büntetni, hanem — éppen ellenkezőleg — az, hogy jobban kell büntetni, hogy az emberek elszokjanak tőle. Az se igazságtalanság, ha ilyen tömeges bűnözés esetében nem mindenkit büntetnek meg, Vajon melyik rendőr fogadja el azt a mentséget, hogy mások is leugrálnak a villamosról, nem csak én, sőt a rendőr szeme láttára is százszor láttam már embereket büntetlenül leugrani. Mindenkit nem lehet lefejezni még akkor se, ha valóban elköveti a

főbenjáró bünt. Még csak lecsukadni se lehet mindenkit. Ilyen esetekben tehát csak egyesekkel szokták ezt megtenni, hogy a többiek is okuljanak rajtuk. Okulnak is.

Megokolt volt tehát és józan logikára vallott, hogy ha már mindenkit nem lehet, elsősorban azokat büntessék, akik a nép azon rétegének irányítói voltak, mely akkor a lázadásban a legbűnösebb volt, melynek körében a leggyakoribb volt a lázadás és a felségsértés, azaz a protestáns prédikátorokat.

Lipót uralma katolikus uralom volt s az ő korában egyébként is minden országban a vallás volt még a társadalom vezető eszméje. Ezért minden protestáns a dolog természeténél fogva született ellensége volt a Habsburgok uralmának. Lipót és a protestáns lelkészek tehát olyan viszonyban voltak egymással, mint a hitlerizmus és a kommunizmus, vagy mint a kommunisták és az úgynevezett imperialisták. Világos tehát, hogy ha forradalmi vagy ellenforradalmi mozgalmat számolnak fel (Lipót pedig ez időben nálunk ezt számolt fel), akkor elsősorban a forradalmi vezetőket igyekeznek megbüntetni és ártatlanná tenni. Ezek akkor a protestáns lelkészek és tanítók voltak.

Azok, akik ezeket a pozsonyi törvényszék elé idézett lelkészeket mindenáron ártatlannak akarják feltüntetni, önmagukkal is ellentmondásba kerülnek. Hiszen szerintük Lipót ellen lenni, összeesküvőnek lenni, ellene „hazafias” lázadásban részt venni „hazafias” köteleesség volt. Miért akarják tehát mindenáron azt állítani, hogy a protestánsok úgyszólván min, sőt — ha csak kényszerből is — még tekintélyes részben a katolikusok is részt vettek e „hazafias” és protestáns mozgalomban, éppen csak a protestáns lelkészek voltak azok, akik nem lelkesedtek felekezetük ügyéért, csak éppen őket hagyta hidegen a „haza” ügye, éppen csak ők tartották magukat teljesen távol a mozgalomtól, melynek — mint láttuk — fő célja a protestantizmus védelme volt. Ha ugyanis ezeket a lelkészeket ártatlanul és igazságtalanul ítélték el, az ezt jelenti.

A lélektaniak után lássuk most e lelkészek bűnös volta mellett a történeti bizonyítékokat. Paulernek a Wesselényi-összeesküvésről írott műve tele van velük. Mikor például Balló követsége a portán Apafi támogatása ellenére is hiába járt, mert „Erdély és a török nem mozdult”, Kende, a második követ, „Radnóton az Istenre kérte Apafit, karolja fel a magyar nemzetet. Ezt — érvel Kende Apafi előtt — nemcsak a nádorné, Zrínyi és Nádasdy, hanem a református és evangélikus papok és világiak is majd mind kéri (Apafit ugyanis elsősorban felekezete dolgai érdekelték), könyörögven, ne csálja meg a belé helyezett reményt, ne vonja meg támogatását a magyar nemzettől”. (Pauler, I., 214-215. o.)

„A református és evangélikus papok” tehát „majd mind” bűnösök voltak abban, amiben a pozsonyi törvényszék bűnösnek nyilvánította őket. A hűtlenség, a lázadás, a felségsértés és a hazaárulás, az Erdéllyel és a törökkel való szövetekezés volt a bűnük, nem pedig egyedül csak az, hogy protestáns lelkészek voltak. Tehát nem azért kerültek közülük egyesek gályára, mert a főpapság ki akarta irtani Magyarországról a protestantizmust, hanem a főpapság az ő bűnös voltukat próbálta felhasználni a magyar protestantizmus meggyöngítésére.

A 273. oldalon Pauler így ír: „A felvidékieknek nem tetszettek a lengyelországi tervek. (Ők nem bíztak katolikus szövetségesben, s ezért ilyen szövetséges nem is kellett nekik.) Ők sem vetették meg ugyan a külföldet. Küldönceik a pataki iskolára pénzt gyűjteni Németországba, sőt Angliába kimentek.”

Felekezeti szempontból tehát a protestánsok sokkal nemzetközibbek voltak, mint a katolikusok. A magyar katolikusok nem mentek Itáliában vagy Spanyolországba pénzt gyűjteni, pedig ez időben nem voltak gazdag hazai püspökeik, tehát a külföldi pénzbeli támogatásra ugyancsak rászorultak volna.

Aztán azt is láthatjuk, milyen nagy szabadságuk volt a protestánsoknak Lipót „üldözése” idején. Lehetett volna-e szó például a kommunista uralom alatt, hogy az üldözött szerzetesek vagy kulákok nyugati kartársaikhoz menjenek ki állami ellenőrzés nélkül ellenforradalmi célokra pénzt gyűjteni? Az is érdekes, hogy — mint láthatjuk — Pauler protes-

táns felvidékiek helyett egyszerűen csak „felvidékieket” ír. Ennyire természetesnek tartja, hogy protestánsok voltak azok, akik a mozgalomban részt vettek.

Pauler elsorolja, kik volta a küldönceik: „Szendrey István tállyai prédikátor és Darnay Péter újhelyi nemes ember, egyúttal megbízást vettek, panaszolják el a német protestáns fejedelmeknek az ország, testi-lelki szabadságunk fenyegető véгроmlását, mondják, hogy nem képesek már ellenállni a vad törököknek s ha máshonnan nem kapnak segílyt, elvégre is meghódolni lesznek kénytelenek, fő bizalmuk azonban mégis a törökben volt.”

Látjuk tehát, hogy protestánsok, felekezeti emberek felekezeti célra gyűjtenek, a gyűjtők azonban egyúttal politikai ügynökök is voltak és a lázadás képviselői is. Ennyire egy volt felekezet és lázadás. Az egyik küldönc lelkész is. De látjuk, hogy még külföldi hit-testvéreiknek is hazudtak, mert a törökkel szövetkezni külföldön még a protestánsok szemében is megbocsáthatatlan bűn volt nemcsak a haza, hanem a kereszténység ellen is.

Ezért előttük, a „vad törököt” emlegették, s letagadták, hogy ők maguk is a törökhöz húznak. Akkor ugyanis hiába gyűjtöttek volna, semmit se kaptak volna. Mit akarják hát nekünk minden áron azt bebeszélni, hogy az ekkori Magyarország protestáns lelkészei nem politizáltak, annál kevésbé voltak lázadók, hogy Lipót és a főpapok szemében csak egy bűnük volt, hogy protestáns lelkészek voltak?

A magyar protestáns felekezetek annyira azonosították magukat a lázadókkal és a törökkel való szövetségkötéssel, hogy atekintetben a lelkészeik voltak az ügynökeik. Világos tehát, hogy a lázadást elfojtó Lipót is a felekezet, mint ilyen ellen is kénytelen volt fellépni. Egyáltalában nem vétkezett az igazságosság ellen és nem kellett álutakon járnia, mikor ezt tette.

273. oldal: „Kevéssel az eperjesi gyűlés után — június közepe táján — újra Apafihoz fordultak. (Nemcsak futólag tévedtek meg tehát, hanem huzamosabb időn át, sorozatosan hűtlenkedtek és gonoszkodtak.) Követük ez alkalommal Czeglédy István volt, akit a fejedelem mint tudós és buzgó teológust nagyrabecsült. „Istennek e hasznos edénye” — mint a reformátusok bibliai nyelvükön nevezték — egy papi családnak volt az ivadéka, mely már több nemzedéken át működött az egyház szolgálatában. Leydenben tanult és a híres Spanheim Frigyes alatt egyikévé képződött a legserényebb, legbuzgóbb egyházi bajnokoknak.”

Az erdélyi követség nemcsak az Apafival való praktikálásban állt — ami magában véve is hazaárulás és felségsértés volt, mert Apafi is egy idegen, mégpedig a mi akkori királyunkkal ellenséges viszonyban levő fejedelem volt —, hanem az Erdély révén a törökkel való titkos tárgyalásokat is jelentette.

Látjuk, hogy erre éppen egy református lelkész vállalkozik, mégpedig nem is csak egy egyszerű, hanem egy teológiailag képzett és híres lelkész. Nem mint politikus vagy hazafi volt híres, hanem mint „Istennek hasznos edénye”, tehát mint igehirdető és mint „jámbor” ember, akinek már a családja is „több nemzedéken át” működött „az egyház szolgálatában”. Most is ennek szolgálatában ment tehát Erdélybe.

Természetében a többi lelkész is csak azért került a pozsonyi „vértörvényszék” elé, mert ők is úgy működtek „az egyház szolgálatában”, mint leghíresebbjük, Czeglédy. Joga, sőt nem egyenesen kötelessége volt-e hát Lipótnak, hogy az „egyházat” így „szolgáló” lelkészeket felelősségre vonja és büntesse? Pedig hát láttuk, hogy nem is büntette őket, hanem csak aláíratta velük, hogy ezután nem fogják szolgálni „az egyházat”.

Nagyon is jó volt tehát Szelepcshényi és Kollonits diagnózisa, mikor a protestáns lelkészi karban látták minden rebellió és törökcimboraság csíráját és ezért elsősorban ezt a tűzfészket tartották szükségesnek kitisztogatni. Hogy aztán történetírásunk ezzel kapcsolatban protestáns lelkész-üldözésről beszél, csak akkor természetes, ha ez a történetírás nem az igazságot, hanem a protestantizmust akarja szolgálni. Hiszen Czeglédy prédikátor uram, „Istennek e hasznos edénye” is csak „az egyház szolgálatában működött”, mikor vállalta a hazaáruló követséget.

Elfogadta (Czeglédy), ha ellenfelei „bivalnak”, „ökörnek”, „Básám bömbölő bikájának” nevezték. „Igaz — mondá — bival vagyok, mert Krisztus igájában sokat elbírok (természetesen követségbe is Krisztus igájában ment, mert Krisztus a római bálványimádás elleni harcot természetesen sokkal fontosabbnak tartja, mint az iszlám elleni harcot), vad tulok is vagyok, mert római jármot sok ízben elrontok.” (Látjuk tehát, hogy támadást emleget Róma ellen, nem pedig védekezést Róma Lipótjának „üldözése ellen.)

„Ő azon ürügy alatt ment Erdélybe, hogy Apatitól segílyt kérjen a kassai egyházra és iskolára, mások szerint pedig, hogy pénzt kapjon egy munkájának a kiadására.” (Ilyen ravasz álnokságot és hazudozásokat látva csodálkozhatunk-e, ha Bécs és a főpapok gyanakodtak az effajta prédikátorokra és ha külön törvényszék felállítását tartották szükségesnek tetteik kinyomozására és megbüntetésére?)

„Társa ez útban Bagossy Márton, mándoki prédikátor volt.” Hogy lehet ezek után azt kívánni, hogy Lipót ne keressen összefüggést a lázadás és a protestáns lelkészek és iskola-mesterek között?

Mikor Bécs végül elszánta magát az összeesküvés felszámolására, természetesen Czeglédy, kassai prédikátor követségvállalása is kitűnt a tanúvallomásokból. Jellemző azonban „Isten e hasznos edényére”, hogy kereken letagadott mindent és kitartott azon állítása mellett, hogy egyedül csak a kassai református egyház részére pénzt gyűjteni ment Erdélybe. Sok más kihallgatott protestáns összeesküvő pedig követte lelkészét a hazudozásban és mindenképpen segíteni akarván rajta, azt állította, hogy munkája kiadására ment oda pénzt gyűjteni.

A mese kétféle változata is bizonyítja, hogy kitalálással, hazudozással van dolgunk. De még ennél is jobban bizonyítja ezt a szintén protestáns Nagy Ferenc Tanúvallomása, aki azt állította, hogy neki maga Czeglédy mondta el, hogy mit üzen vissza Apafi az összeesküvőknek. Ennek hatása alatt Pauler megállapítja, hogy „nincs okunk kételkedni e pontra nézve” (a 273. oldal jegyzete).

A mi történetírásunk azonban ezeket a cinikus, hazudozó mentségeket minden megjegyzés nélkül szokta leközoelni, úgyhogy a jámbor, különösen pedig a diák olvasó meg van róla győződve, hogy Czeglédy kijelentése a színigazságot tartalmazza, és így kénytelen ádáz gyűlöletre lobbanni a lelkész „lelkiismeretlen” üldözése miatt üldözői ellen.

Abban az előadásban, melyben történetíróink ezt a kérdést tárgyalják, senkinek se juthat eszébe, hogy az író ebben az ügyben Czeglédy mentségére azért nem szól semmit, mert maga is jól tudja, hogy nem mond igazat, de ezt kihangsúlyozni nem akarja, hanem helyette adja a tárgyilagosat akkor, mikor a tárgyilagosság a nyílt színvallást követelné.

Az effajta előadás miatt régebben még én is elhittem a „haldokló” Thököly István kijelentését: „Mindig igaz híve voltam őfelségének. Bűnöm csak egy van, hogy evangélikus vagyok. Ez azonban az ország törvényei szerint nem bűn.” Pedig ma már tudom, s olvasóim is tudják már, milyen szemtelen hazugság volt „a nagy hazafi” e fölényes és méltatlan-kodó kijelentése.

Thököly István sose volt „igaz híve őfelségének”, a Wesselényi-összeesküvésnek pedig nem volt olyan szála, mely hozzá el ne ért volna, olyan titka, melybe ő beleavatva ne lett volna. Az igazság az volt, hogy fukar ember létére még a követséghez is ő adta a pénzt (igaz, hogy csak kölcsön, de így is nagy áldozat volt, mert az ilyfajta kölcsönök visszaadását nem nagyon lehetett remélni).

A jámbor olvasó pedig, akiben az ennyire „ártatlanul üldözött hazafi” iránt még külön részvétet keltett, hogy ekkor már a sír szélén állt, nem is sejtette, hogy a „hithű” és hite miatt üldözött Thököly még csak negyvenes éveiben volt, mikor már a sír szélén állott és csak azért aggott el ilyen korán, mert a „hazafiságban” és az „igaz evangélium” iránti hűségben eltöltött élete folyamán kissé túl sokat részegeskedett és túl sokat fajtalankodott.

Természetes, hogy ilyen bűnnel terhelten és ilyen terhelő tanúvallomások alapján Czeglédyt elfogták. De az már nem mutat éppen protestánsüldözésre és sokkal kevésbé is természetes, hogy a kaució ellenében bár, de mégis szabadlábra helyezték már akkor, mikor Báthory Zsófia és a főpapok ezt még olyan védencek számára se tudták elérni, akik börtönükben már katolikusok lettek.

Czeglédyt utána se lehetett megbüntetni, mert Pozsonyba, a törvényszéki tárgyalásra való utazásban (mert oda szabadlábon bár, de természetesen őt is megidézték) meghalt. Ha megérte volna a tárgyalást és gályára ítélték volna, természetesen őt is úgy reklámozták volna hitfelei, akik „Isten hasznos edényének” tartották, hogy neki se volt más bűne, mint csak hogy protestáns lelkész volt.

Befejezésül még csak azt említem meg, hogy a pozsonyi törvényszék aztán (itt még az első törvényszékről van szó) „Czeglédy István emléke ellen — kinek semmije sem volt — minden további lépést megszüntetett.” (Pauler, II., 40. o.)

Mindazok után azonban, amit tapasztaltunk, bizonyosra vehetjük, hogy ha Czeglédy megérte volna pere tárgyalását, őt se végezték volna ki, a börtönben se maradt volna sokáig, sőt ha vagyona lett volna, még azt is vagy annak tekintélyes részét is visszakapta volna. Ha ez a még nála is cégéresebb összeesküvőkkel is megtörtént, miért ne történhetett és történt volna meg vele is?

Pauler műve első kötetének 297. oldalán is ezt olvashatjuk: „A mozgalom főemberei a protestánsok voltak és az oppozícióban kizárólag vallási kérdést láttak. (Igazságtalanok voltak tehát a megtorlók, ha ők is azt látták benne?) A pataki egyezség, melyet Rákócziék csak ímmel-ámmal teljesítenek, nem csillapítá le őket.”

Pauler e kijelentése Zorzi velencei követ jelentésén alapul. Zorzi azt állítja, hogy az egyezséget végre se hajtották. Pauler azonban megállapítja, hogy Zorzi ezt azért írja, mert egy más dologgal keveri össze, azaz hogy a velencei követ jelentése ebben nem megbízható. Hogy is tudhatta volna ő Bécsben, mi történik és mi nem történik Magyarországon a messze Hegyalján? Ezért Pauler — úgy látszik — az arany középutat választja, azaz, hogy teljesítették az egyezséget, de csak ímmel-ámmal. De ebből természetesen még egyáltalán nem következik, hogy a dolog így is volt.

„Amitől az udvar, a Dunáninnen félt, ami a parasztság öregjét, ifját, apraját-nagyját sokszor kunyhójából kizavarta, hogy sokan megfagyjanak a kemény téli időben, a törökség mozgalmi bátrabbá, merészebbé tevék ellenkezésüket.” E „hazafias” mozgalomra tehát az volt az előnyös, az volt öröndetes, ami a szegény, agyongyötört magyar népnek csak a szenvedéseit növelte.

„Meg voltak győződve, hogy a török, befejezván a kandiai háborút, a magyarok segítségére fog sietni és papjaik (ezek az ártatlanul üldözött papok) nagy buzgalommal terjesztik e hírt a nép között és igyekeztek azt, habár óvatosan, megbarátkoztatni a török szövetség eszméjével. Czeglédy egy szenvedélyes prédikációjában hálát adott az Istennek, hogy megáldotta a török fegyvereket Kandiában. (S ezt a Czeglédyt a „vértörvényszék” kauciói ellenében még letartóztatása után is szabadlábra helyezte!) Most már Magyarországra is el fog jönni a szabadulás (!) órája! Tavaszra eljön a török, széttöri a láncokat, helyreállítja a szabadságot és ismét béke és nyugalom lesz a szerencsétlen hazában. Szava-it a nép lelkesedéssel hallá, mint valami mennyei szózatot és angyali kinyilatkoztatást hallá és a katolikusokat szidta és fenyegette.”

Már most lehet-e józan logikával és a viszonyok ismeretében feltenni, hogy éppen csak Czeglédy csinált így, a többi lelkész vele éppen ellenkezőleg gondolkodott és cselekedett? Hiszen Czeglédy akkor a leghíresebb kálvinista lelkész, a többi példaképe volt. Látjuk, hogy Pauler is egész világosan azt mondja, hogy nemcsak Czeglédy, hanem a protestáns lelkészek általában izgattak amellet, hogy a magyar nép álljon a török mellé. Mivel azon lázító és hazaáruló prédikációja miatt csak Czeglédy ellen rendeltek el vizsgálatot, azt

mondja, hogy „ez maga is eléggé bizonyítja, hogy társai ildomosabbak voltak”, vagyis hogy a protestáns lelkészi karban nem volt általános vagy legalábbis nem volt ennyire lázító hangú az izgatás.

Pedig hát hogy egyelőre csak Czegléd ellen indítottak vizsgálatot, még nem bizonyít semmit e tekintetben. Hiszen Zrínyi és társai ellen még akkor se indították meg a vizsgálatot, mikor már mindent tudtak. Lehet, hogy azért indították meg a vizsgálatot egyelőre csak Czegléd ellen, noha társai is éppúgy izgattak, mint ő, mert akkor még nem lévén német katonaságtól megszállva az ország, féltek a protestáns tömegek haragjától. De természetesen az is valószínű, hogy az izgatásra a többi lelkészben nem a Czeglédyhez hasonló „jóakarát” hiányzott, hanem csak a hozzá hasonlóan nagy tehetség. A többiek emiatt nem voltak annyira veszélyesek, mint ő, s egyelőre még ezért háborgatták érte csak őt.

Czegléd volt a protestánsok „választott edénye”. Zorzi is „il lorp predicate famoso”-nak mondja. Ha tehát a hatóságoknak tömegletartóztatásra, a baj gyökeres elfojtására nem volt még elég erejük, érthető, ha egyelőre még csak a legveszedelmesebb ellen léptek föl. EZ azonban még egyáltalán nem bizonyítja, hogy ha nem is olyan eredményesen, mint a tehetséges és jó szónok Czegléd, de a többiek is nem izgattak éppúgy mint ő.

Hogy kivételek lehettek és voltak, az természetes s nem is kellene külön megemlítenem, ha nem kellene állandóan arra gondolnom, hogy sok nem tárgyilagos olvasóval is van dolgom, akik ha ezt külön nem emelem ki, rámfogják az elfogultságot.

A XIX. századi reformkorban is csak Kossuthot, Wesselényit és Lovassyékat tartóztatták le, de ez bizonyára nem azt jelenti, hogy mások nem izgattak, sőt még azt se, hogy az izgatás nem volt általános. Kossuthék csak a legtehetségesebb és így legveszedelmesebb izgatók voltak. Ami nem a tehetséget, hanem az izgágaságra való hajlamot illeti, voltak tömegesen olyanok is, akik Kossuthon is messze túltettek.

„A török mozgalmakról szállingó hírek még más tekintetben is használtak az eléggületleneknek. Ha minden percben betöréstől lehetett tartani, fegyverkezni kötelesség volt, gyanú nélkül lehetett és az összeesküvők csakugyan sürgették is a fegyverkezést. A megyékben tizedeseket, hadnagyokat választottak, a szükséges pénzt, úgy-ahogy magánadakozásokkal kezdték gyűjteni. Azon ürügy alatt, hogy a pataki iskolára való, Bochkaynál pénz folyt össze.”

Ebből megint két tanulságot is levonhatunk. Az egyik, mennyire belekeverték protestánsaink a mozgalomba felekezetiességüket és milyen szorosan össze is függött a kettő. A másik, hogy mennyire érintetlen és — minden ellenkező hírverés ellenére — a hatóságoktól tisztelt dolog volt akkor a protestánsok vallásszabadsága.

Látjuk, hogy felekezeti célra ez időben protestánsaink teljesen szabadon, minden külön engedély szükségessége nélkül gyűjthettek. Ma külön engedély nélkül vallási célra se lehet gyűjteni. Meg is tagadták az engedélyt, még ha kértük is, még Ferenc József idejében is nem egyszer (mert hiszen az engedélyt nem ő maga adta, hanem a belügyminiszter, aki elsősorban nem neki, hanem az országgyűlésnek volt felelős és aki úgyszólván többször volt kálvinista, mint katolikus). Az pedig mindennapi dolog volt, hogy az engedélyt csak bizonyos, legtöbbször elég rövidre szabott időre és akkor is csak az ország területének egy megszabott részére adták meg.

Annyira szent volt Lipót idejében a protestánsok vallásszabadsága (értsük meg, akkor, amikor a protestantizmust állítólag „véresen” üldözték), hogy a lázadásra gyűjtött pénzt akkor látták a hatóságokkal szemben legjobban biztosítottak, ha azt hazudták, hogy felekezeti célra gyűjtötték és gyűjtik. Mindezt a legtermészetesebbnek kell találnunk. Hiszen láttuk, hogy ez időben az ország e protestáns részein olyan gyenge volt Lipót központi hatalma, hogy az emberek azt csinálták, amit akartak, törvénytelenégeikre úgyszólván még figyelmeztetni se merték a protestánsokat. Láttuk fentebb, hogy még nyugati szövetségese-

ikkal is felekezeti gyűjtések címén cimboráltak a protestáns lázadók. Ez tehát ennyire megengedett volt.

Hogy milyen nagy szerepet játszott a protestáns felekezetiesség a lázadásban, azt az a már említett eset is bizonyítja, hogy a protestáns Kőszegen a már bűnbánóan Bécsbe tartó Zrínyit is megpróbálta lebeszélni a meghódolásról és protestáns felekezeti állásba levő ember, Somogyi András és mindenképpen arra akarta rávenni, hogy ne Bécsbe, a királyhoz, hanem a felvidéki lázadókhoz menjen.

Mikor már tulajdonképpen vége volt mindennek s már Rákóczi is meghódolt a Szatmár körül összegyűlt lázadó hadak még Strassoldo szavára se akartak hazaoszozni, hanem „a török miatt” (micsoda álnokság, micsoda cinizmus! S mi még azt hányjuk szemére Bécsnek, hogy ilyen magyaroknak nem hitt?!) tovább is fegyverben akarnak maradni.

Azért voltak a rosszban ennyire kitartók, mert a porcsalmi prédikátor azt prédikálta nekik a templomban, hogy „ne bízzanak a császárbán, mert nincs hite az ebnek. Csak tegyék le a fegyvert, majd meg fogják látni, hogy mi lesz”. (Pauler, II., 50. o.)

Látjuk tehát, mennyire nemcsak Czeglédy, a kassai prédikátor izgatott. Ezt a porcsalmait például a magyar alkotmány teljes tiszteletbentartásával, sőt éppen annak megtartása miatt, utána egész nyugodtan le lehetett volna, sőt le is kellett volna fejezni, mert aki a királyát „ebnek” mondja és hitszegőnek nevezi, az ugyancsak kimerítette a felségsértés „ismérveit”. De a porcsalmait természetesen mégse fejezték le akkor se, mikor már megszűnt az anarchia, a prédikátor izgatása jegyzőkönyvbe került és teljesen Lipót lett az úr az országban.

S erről a Lipótról, aki még a legnyíltabb felségsértőket se bántotta, noha bűnüket nyíltan és lázítás közepette követték el, mégis azt hiszi széles ez országban mindenki, hogy a lelkészek százait csak azért állította „vértörvényszék” elé, mert protestáns lelkészek voltak. Természetesen náluk mindenki van olyan logikus is, hogy a törvényszéket azért hívja vértörvényszéknek, mert vért nem ontott.

Mikor már Spork vasmarka nehezedett rájuk, akkor már természetesen megijedtek a lázadók. „Csak a tiszamelléki köznép közt, Zemplén és Ung vármegye falvaiban beszéltek még úgy a kurtanemesek és a prédikátorok (tehát látjuk, hogy a prédikátorok azok, akik a lázadás gondolata mellett legtovább kitartanak), mintha nem Spork fenyegetné a Felvidéket, hanem Rákóczi menne Bécs felé. (Hogy fanatizmusuk mellett együgyűek is voltak, az nem enyhíti bűnüket. Egyébként is ki látott már okos fanatikust?)

„Piskolták a katolikusok isteni tiszteletét. Majd vége lesz e bolondságnak nemsokára. Beszélték, hogy a német sereg veszendőben van, az éhségtől a katonák a saját gyermekeiket adják el hármát egy garasért (előbb azt híresztelték, hogy a magyar jobbágyok tették ugyanezt, de ők természetesen a német zsoldosok erőszakoskodásai miatt), és a mándoki pap, Bagossy Sándor, Czeglédy társa erdélyi útjában, hirdeté, hogy a török megesküdütt szakállára, napra, holdra, csillagokra, hogy a reformátusokat oltalmába veszi, megsegíti, amidőn aztán jaj leszen a pápistáknak és mindazoknak, akik a németekkel tartanak.” (Pauler, II., 71-72. o.)

Látjuk tehát, hogy valóban a protestáns lelkészek voltak a lázadás vezetői és a nép megmételvezői és félrevezetői ebben a korban. Valósággal meg voltak kergülve a fanatizmustól és gyűlölettel, s a példás büntetést már csak azért is megérdemelték volna, mert magyar népüket őrült fanatizmusukban szinte készakarva akarták romlásba dönteni. Milyen vérfürdő lett volna például itt, ha ezek a szegény magyar jobbágyok és szűk látókörű kurtanemesek hallgattak volna is rájuk, ha a lelkészeikéhez hasonló fanatizmussal szegültek volna szembe az országot megszálló katonasággal?

Ilyen körülmények közt ki csodálkozhat, ha a lázadás leverése után a kihallgatandó tanúknak ilyen kérdőpontokat is fel kellett tenni: „Igaz-e, hogy a kálvinisták éjjelente templomaikban gyűlnek össze és mindenki jelet adott, aki be akart menni?” (Pauler, II., 255.

o.). E tanúkihallgatások folyamán Istvándi András, tarpai kálvinista prédikátor elmondta, hogy Czeglédy Bagossyval Erdélyben volt és Serédy, Gyulaffy, Kende Gábor poharazva dicsekedtek: „Nosza, édes fiam, még e télen Bécsben telelünk!”

„Kisült az is — írja Pauler (II., 256. o.) —, ami úgyis tudva volt, hogy a protestánsok mindenütt legbuzgóbb részesei voltak a mozgalomnak a katolikus vallás iránt való ellenségeskedésük csak mocskolódás és káromkodásra szorítkozott.” (A túlságosan jóakarátú Paulernek tehát ez „csak”. Pedig hát ekkor még csak a mozgalom elején voltak, ekkor tulajdonképpen fel se lázadtak és egyébként is katolikus ember (Rákóczi) volt a vezérük és — ami a legfontosabb — fizetőjük. Ha tehát ők mégis egyelőre mégcsak káromkodásokra és mocskolódásra „szorítkoztak” a pápisták ellen, az igazán nem önmérséklés jele. Ahhoz képest azonban, amit később a nagyszülősi ferencesekkel tettek, ez a most még csak káromkodásra és szitkozódásra való szorítkozás csakugyan még önmérséklés volt.

A kormány egyenesen rá volt kényszerítve, hogy a számonkérés folyamán a Felvidék felekezeti vezetőit bíróság elé állítsa és büntetésül legalábbis állásukból elmozdítsa. A négy elfogott legtekintélyesebb vezető kivégzésével és az alvezérek bebörtönzésével de aztán megkegyelmezésével ugyanis még koránt sem fejeződött be a Wesselényi-összeesküvés következtében kitört lázadás. Az úgynevezett bujdosók Magyarország és Erdély határos részein, az erdélyiek és a török támogatásával mind nagyobb számban gyűltek össze csapatokba, míg aztán 1672-ben már több ezer főnyi sereggel törtek be a királyi Magyarországra. Olyan komoly volt ez a mozgalom, hogy annak ellenére, hogy október 26-án Győrknél megsemmisítő vereséget szenvedtek és csak halottjuk 1500 maradt a csatatéren, mégis utána Thököly, majd II. Rákóczi Ferenc vezérletével évtizedeken át folytatódott még a harc s még Lipót halálával se volt vége. E 1500 fanatizált magyar nem az őket lázító és félrevezető lelkészeik lelkén szárad-e?

Az 1500 györkei kuruc halott között nem egy kálvinista prédikátor holttestét is megtalálták a császáriak (Szalay: Magyarország története, V., 152. o.) annak jelül és bizonyítékaul, hogy ezek a lázító lelkészek nem egyszer még fegyvert is fogtak fanatizmusukban és híveiket még „az ellenség” (mely saját koronás királyuk csapatai voltak) ellen is személyesen vezették. Bécsben természetesen nagy (és méltó) felháborodást keltett ez a hír, mert újabb s most már egészen kétségtelen bizonyítéka volt annak, milyen nagy szerepük van a prédikátoroknak a lázadás szításában.

Ezenkívül az udvar kezébe került az akkor már halott Vittnyédynek két levele. Az egyiket 1668. december 30-án Pozsonyból írta Ketzer Ambrus, eperjesi polgármesternek és közli benne vele, hogy az evangélikus lelkészek országszerte megnyerték az ügynek, hogy az osztrák, morva, cseh és sziléziai atyafiakkal állandó összeköttetésben vannak, hogy a szószekekről elő kell készíteni a népet. Majd így folytatja: „Szükséges, hogy az összejöveteleken, de nagyon okosan, célozzunk az ügyre, szükséges, hogy legalább a közjót és a szabadságot emlegesse a beszéd.” „Mivel pedig a nép a lelkipásztoroktól függ és frigszekekrényt követi, ők legyenek mindenütt okkal-móddal az előmozdítók, ők szóval, mi tettel és karddal” stb. (Mint a györkei példa mutatja, sok lelkész még a kardig is elment.)

A másik levél Eperjesen kelt 1669. május 10-én és Bethlen Miklósnak szól. A szövege ez: „Szentül elhatároztuk, hogy szabadságunkat a vérünkkel védjük meg, a török császárnak adót fizetünk, Erdélyországgal egyek leszünk. A franciák királya majd fedezi az adót, a francia követ által már felajánlotta (láttuk már, mennyire nem volt igaz). Ha azonban ő nem adja, megfizetjük mi, csak kész legyen. (Erre tehát még a kuruckodó magyaroknak is volt pénzük.) Nagyon jó lenne, ha Erdély fejedelme levelet írna mindenüvé a prédikátoroknak, hogy az adó megfizetésére előkészítsék a népet és fegyverfogásra is, ha megadatik rá a jel. Az evangélikus rend már jól elő van készítve a dologra. A Dunántúlt elsősorban a soproni és a kőszegi prédikátorokra bíztuk.” (Láttuk is az eredményét a Kőszegen átutazó Zrínyi esetéből.)

„A felvidéki városokat, Pozsonyt, Kassát, Eperjest, Lőcsét, Trencsént, Árvát, Liptót, Túrócot és a többieket e helyek superintendensei és presbiterei készenlétben tartják. Mi mindnyájan készek vagyunk Istenért, egyházért és a szabadságért harcolni és meghalni. A pápista kutyákat pedig majd megtanítjuk. Csak uraságtok ne késlekedjenek majd a hajdú városokkal és telepeikkel. Rákóczi Ferencet terror alatt kell tartani, de egyúttal bátorítani is. (Csak nem a pápista kutyákkal való elbánásra akarták felbátorítani? Milyen társaságba került Rákóczi!) Ha Isten velünk, ki ellenünk?”

A törvényszék elé állított prédikátorok azt mondták, mikor e leveleket felolvasták előttük (s történetírásunk még azt állítja, hogy a bíróság kezében nem voltak bizonyítékok és hogy az egész bírói eljárás csak olyan tessék-lássék volt?), hogy semmi közük hozzá, a levelek nem hozzájuk szólnak, sőt közülük sokan azt mondták, hogy ők Vittnyédynek még a nevét se hallották soha. (Mivel Vittnyédy lutheránus volt, ők pedig kálvinisták, s a két tábor akkor még egész külön harcolt, némi igazság lehetett a dologban.)

Bár állításuk egy kissé még ennek ellenére is túl merész, de nem az a fontos, hogy Vittnyédyt ismerték-e vagy nem, hanem az az egészen kétségtelen tény, hogy a mozgalom szítói és irányítói az akár kálvinista, akár lutheránus prédikátorok voltak, erre pedig már ugyancsak elég és meggyőző bizonyítékot hoztunk fel. Nemcsak Vittnyédy e két levele a bizonyíték tehát rá. Az imént felhozott adatok például mind a kálvinista lelkészek szerepét bizonyítják, Vittnyédy e két levele pedig a lutheránus felekezeti férfiakét s azt, hogy részükről tervszerűen létesített felekezeti szervezkedéssel és irányítással van dolgunk.

Állítólag Bethlen Miklós is kijelentette (persze ő nem a törvényszék előtt, hiszen ő erdélyi alattvaló volt), hogy ő soha Vittnyédytől ilyen levelet nem kapott. Bethlennek, mint erősen felekezeti embernek és a mozgalomban is egyik fő bajkeverőnek tagadása azonban tárgyilagossággal ellátott akkor se számítana semmit, ha e kijelentése bizonyítva is lenne. De egyébként is az, hogy a levelek közül az egyik valóban elérkezett-e a címzett kezébe, csak akkor lenne fontos, ha ez a címzett is bírái előtt állt volna, mégpedig egy „véres”, nem pedig egy csak kegyelmezni tudó törvényszék előtt, s így a levél autentikussága a címzett életét döntené el.

Hogy azonban az ország lutheránus lelkészei és iskolamesterei bűnösök voltak a lázadás megszervezésében és a lakosság felpaprikázásában, azt a levél akkor is bizonyítja, ha nem került a címzett Bethlen Miklós kezébe. Egyébként az, hogy a levél Bécs kezébe került, az is amellettszól, hogy a címzetthez nem jutott el, mert bizonyára nem maga Bethlen Miklós volt az, aki az „ellenség” kezébe juttatta.

A mi történetírásunk — jellemző! — ezt a két Vittnyédy-levelet régebben egyszerűen úgy intézte le, hogy hamisításnak bélyegezte, azaz azon a véleményen volt, hogy a bécsi boszorkányműhán főzték ki, hogy a szegény ártatlan „magyarokat” a vérpadra küldhessék. (Furcsa, hogy aztán mégse küldték őket oda.) Igazán eredeti, sőt furcsa egy következtetés tisztán csak abból, hogy a levelek közül az egyik nem jutott el a címzett kezébe (ha ugyan akár csak ez az állítás is igaz).

Azt is elfelejtették, hogy ha csakugyan mindkét levél hamisított lenne, még akkor se lenne bizonyítva a törvényszék elé megidézt lelkészek százainak ártatlansága, mert hiszen láttuk, hogy bűnös voltukra a két Vittnyédy-levélen kívül is mennyi más bizonyíték is van. A lelkészek bűnös volta magából a mozgalom történetéből annyira nyilvánvaló, hogy nem is szorul külön bizonyítékra.

Később, a történetírói tárgyilagosság előhaladásával történetíróink már nem beszéltek hamisított levelekről. Ekkor már csak az lett a kifogás, hogy ezeket a lelkészek ügyének tárgyalásán latinul felolvasott leveleket a bíróság fordíttatta latinra és a fordítás nem volt gondos és lelkiismeretes. Tehát a latin szöveg, ami után a bíróság indult, nem fedte teljesen az eredetinek az értelmét. Az eredeti leveleket természetesen egy történetíró se látta soha, tehát egész védekezésük tisztán légből kapott és protestáns jóakarathból származik.

Arra nem is gondoltak, hogy az egész mesterkedés teljesen felesleges, mert ha a levelek nem hamisítottak, akkor az eredetiek és a latin fordítások közti esetleges különbségek semmiképpen se lehetnek lényegbevágók. De egyébként is minden a magyar történelemben járatos ember tudja, ki volt Vittnyédy s hogy az ő gondolkodásmódja és kifejezései teljesen olyanok, mint amilyeneket ez a bíróság előtt szereplő két latin levél mutat.

Hogy a pozsonyi törvényszék a protestáns lelkészek ellen mennyire nemcsak ürügyül használta ezt a két Vittnyédy-levelet, hanem csakugyan komolyan hitt a lelkészek bűnösségében s bűnösök, nem pedig csak lelkészek ellen akart eljárni, azt láthatjuk onnan is, hogy legelőször úgyszólván csak kizárólag lutheránus lelkészeket idézett meg maga elé és vont felelősségre (a 33 először megidézett között csak egyetlenegy volt kálvinista), tehát csak olyan prédikátorokat és iskolamestereket, akikre Vittnyédy befolyása kiterjedt és akikre levelei vonatkoztak.

A most közölt adatokból kétségtelenül láthatjuk, hogy a kálvinista lelkészek sokkal nagyobb fokban és arányban bűnösök voltak a lázadásban, mint a lutheránus lelkészek, mivel azonban egyelőre még csak az utóbbiak ellen voltak bizonyítékok a kormány kezében, még csak az utóbbiak ellen jártak el.

Később azonban a letartóztatottak vallomásaiból egymás után jöttek a kálvinista lelkészek elleni bizonyítékok is. Aztán jött a budai basa közlése, mely az udvart még a kezébe került Vittnyédy-leveleknél is jobban felháborította. Ezt Wagner közli „Historia Leopoldi”-jában (I., 333. o.) illetéknéppen.

„A budai basának 50.000 aranyat ígértek, hogy minél több plébánost fogjon el. És a pogány valóban... 8 katolikus papot (pedig hát igazán nem sok volt akkor hazánkban belőlük) és néhány királyi prefektust szerencsés fogással be is szállított bilincsekben Budára”.

„A követek, mivel legnagyobb igyekezetük ellenére se tudták az összeg még hiányzó részét (valóban kissé túl nagy volt az ígért összeg) összeszedni és így szavukat megtartani, megtagadták kifizetését. A török csalódván reményében és a porta részéről is rossztól félve, a levelet, mellyel a protestáns lelkészek ez ügyben hozzá fordultak s mely aláírásukkal és pecsétjükkel volt ellátva, a komáromi császári kapitányhoz, Hofkirchenhez beszolgáltatta.”

Ezek voltak tehát a protestáns lelkészek törvény elé idézésének közvetlen okai. Hogy tehát Lipót eleinte mégse akart a magyarországi protestáns lelkészek tömeges bírói eljárás alá vonásába beleegyezni, sőt a magyar főpapok is elsősorban csak azért ragaszkodtak hozzá, hogy a jó alkalmat protestantizmus meggyöngyítésére el ne mulasszák, nem azért történt, mintha a megidézetek ártatlanok lettek volna és így az igazságtalanságtól és az embertelenségtől riadt volna vissza a lelkiismeretük, hanem azért, mert láttuk, hogy Lipót lelkében akkor már teljesen felülkerekedett a kegyelem, hogy ő akkor már rég kijelentette, hogy több vért nem akar, s akkor még olyan vad lázadóknak is megkegyelmezett már, mint Figedi Nagy András, Kazinczy Péter, Baloghy György, Nikházy, Bánchy és a többiek. Joggal félhetett tehát attól, hogy a megidézett lelkészek között többen lesznek majd olyan nagy bűnösök, hogy vérlázító igazságtalanság elkövetése nélkül semmiképpen se lehet majd nekik megkegyelmezni. Ezért nem akart először beleegyezni Lipót még a lelkészek ellen való eljárás megindításába se.

De a hazai elégedetlenség kiújulásától és a mesterséges külföldi rágalomhadjárat még élesebbé válásától is félt, mely különösen a lelkészek üldözését vette nagy sérelemnek. E félelmében nem is csalódott, mert a hazai és a külföldi protestáns közvélemény valóban a lelkészek elleni eljárást és az ebből keletkezett „gályarabokat” tartotta és tartja még ma is legnagyobb sérelmének. Emiatt habozott Lipót s külön a lelkészek megbüntetésére alakítandó törvényszék felállításának engedélyeztetésétől, nem pedig azért, mert kételyei voltak afelől, hogy a bíróság elé állított lelkészek bűnösök-e.

A főpapok pedig nem azért hangsúlyozták elsősorban az Egyház érdekeit, mikor ragaszkodtak a lelkészek törvénybeidőzéséhez, mintha a vádlottakat ártatlanoknak tartották

volna és így az eljárást lényegében törvénytelennek s az igazságszolgáltatás elleni bűnnek tekintették volna (mert hiszen ők, akik itt éltek az országban, sokkal jobban tudták a bécsi-eknél, mennyire bűnösök s mennyire a lázadás tényleges felbujtói voltak ezek a lelkészek), hanem azért, mert ők is tagjai voltak az első pozsonyi törvényszéknek és látták, hogy már régen nem az igazságszolgáltatás, hanem a kegyelem a jelszó Lipótnál még a legnagyobb bűnök esetében is, s ezért jól tudták, hogy csak annak hangsúlyozásával, hogy bűnösök, még nem érnek célra Lipótnál.

Attól tehát főpapjainknak nem kellett félniük, hogy ezek a lelkészek vérpadra kerülnek. Még attól se, hogy szigorúan bűnhődnek. Szükségesnek látták azonban a büntetést, mert attól féltek, hogy másképp sose lesz vége itt a lázadásoknak (nem is lett vége), viszont így törvényesen és igazságosan lehet megfosztani a protestánsok egy részét lelkipásztoraiktól, az így megfélemlített nép nem fog majd oly kihívóan tiltakozni a templomok visszavétele ellen s így a népnek az elhagyott egyházba való visszavezetése sokkal könnyebb lesz. Azt hiszem, hogy a Felvidék valóban elsősorban emiatt lett újra katolikus.

Lipót tehát nem azért ellenkezett, mert azt hitte, hogy ártatlanokat büntetnek s így az igazságosság ellen vétkeznek, hanem azért, mert ő most még a bűnösöket is békében akarta már hagyni. Ez utóbbi ellen szólaltak fel a magyar főpapok, mégpedig ők is csak azért, mert ez a túlságos békeszeretet, nemtörődomség és megbocsátás a katolicizmus, tehát a magyar nép örök üdvössége szempontjából is hátrányos volt. Ezért szóltak P. Müllernek, hogy világosítsa fel a császárt és ezért járt sikerrel felvilágosítása.

Hogy mennyire így volt, láthatjuk abból, hogy letartóztatása után hamarosan még azt a Czeglédyt is szabadlábra helyezték, aki őfelségéről oly becsmérlően beszélt prédikációjában és aki a lázadásra oly hisztérikusan izgatott és aki a török ügyében maga ment követnek Erdélybe, aztán pedig minden gonoszságát oly szemtelenül tagadta.

Ha még a főbűnösrel is és ilyen bűnhalmaz esetében is ilyen megbocsátó bánásmódot látunk, akkor fel lehet-e tenni józan ésszel, hogy viszont az olyan lelkészeket, akiknek tényleg nem igen volt más „bűnük”, mint csak az, hogy protestáns lelkészek voltak vagy a bűnt legalábbis nem lehetett rájuk bizonyítani, halálra vagy legalábbis gályára ítélték?

De még Czeglédy esténél is jobban bizonyítja állításunkat Drabik. Láttuk, hogy ez a morva hazájából is menekülni kényszerült, zavaros fejű és fanatikus ember milyen, az uralkodóházra vérig sértő, tekintélyét mennyire romboló, a katolikus egyházra pedig mennyire megalázó, becsmérlő kifejezésekben adta elő bolondos látomásait és „jövendöléseit”, amelyek azonban itthon is, külföldön is közkézen forogtak, egy tekintélyes és nagy hírű protestáns tudós csinált nekik reklámot, adott nekik tekintélyt és amelyeket nagyon sokan hittek is.

Szinte hihetetlennek látszik, de mégis úgy van, hogy ez a kíméletlen és fanatikus felsegsértő, aki a saját uralkodóházát és az országnak, melyben lakott, uralkodó vallását oly minősíthetetlenül gyalázta, s Habsburgokat az Antikrisztus földi képviselőinek, a rothadás és a bűn fészkeinek nevezte, bukásukat örömmel jövendölte meg s a kálvinista Rákócziháznak mint ellenfelüknek és utóduknak csinált igen hatásos és eredményes hírverést, akit ezért az akkori felfogás és szokások szerint nem egyszerűen kivégeztek, hanem minden országban kerékbe törtek volna vagy elevenen nyúztak volna meg és akit még a bécsi, annyira megbocsátó udvar is kivégeztetett a pozsonyi törvényszékkel a börtönben való megtérést ellenére is, sőt még az előzetes karcsonkítást se engedte el neki, melyet pedig minden más áldozatnak elengedett. Ez a Drabik évtizedeken át, egész addig, míg csak a Wesselényi-összeesküvés miatt az általános megtorlás el nem következett, bántatlanul élhetett itt nálunk. Még csak le se tartóztatták egyszer se.

Nem is lehet ezt a dolgot másképp megmagyarázni, mint csak azzal, hogy addig, míg a Rákócziak Erdélyben hatalomban voltak, azért nem bántották Drabikot, hogy őket ne ingerejlék. Bécsben állandóan attól kellett ugyanis rettegni, mikor csatlakozik nyíltan is az első

vagy második, de egyformán erős Rákóczi György a Habsburgok egyébként is éppen elég nagyszámú ellenségéhez. Ezért, míg remény volt, hogy a Rákócziak békében maradnak, nem volt tanácsos ingerelni őket.

Mikor az első György felkelt, a felkelés tartama alatt az ország vagy legalábbis Drabik lakóhelye, a Felvidék, az ő kezében volt. Emiatt nem is tudott volna Bécs Drabik ellen eljárni. A linzi béke után pedig azért nem, mert ez Rákóczi hívei számára amnesztiát biztosított.

A második György bukása után már nem lett volna semmi akadályja annak, hogy Drabik ellen eljárjanak, hiszen azok, akiknek ő reklámot csinált, már nem voltak hatalomban, népszerűségük is megszűnt már, hiszen katolikusok is lettek.

Hogy Bécs még ekkor se lépett fel Drabik ellen, bizonyítja, hogy mennyire nem volt bosszúálló, vagy ha igen, a bosszúállás mennyivel kisebb volt benne, mint az a törekvés, hogy a magyarországi protestánsoknak lehetőleg ne legyen okuk semmi sérelemre.

Drabik nem volt ekkor már veszedelmes, mert az események a jövődöléseit csúffá tették, csak a bosszú pedig sose vezette a Habsburgokat, Lipótot pedig különösen nem.

Ez az eset éppen eléggé bizonyítja annak igazságát, amit fejtegettünk, hogy ti. az udvar ellenezte a protestáns lelkészek perbe vonását, az a legkevésbé se bizonyítéka annak, hogy ezek a lelkészek ártatlanok voltak, s emiatt próbálták őket megkímélni. Drabik ugyanis csak nem volt ártatlan a hűtlenségben és felségsértésben? Mégis mennyire kímélték még őt is évtizedeken át! Még akkor is, mikor pártfogói, a Rákócziak, már régen semmivé lettek, sőt ami még ennél is több, már katolikusok is lettek.

Kímélték Drabikot a magyar protestáns közvélemény érzékenysége, öntudata és ereje miatt, melyet nem tartottak tanácsosnak ingerelni, a magyarországi elégedetlenségnek újabb tápot adni s vele az uralkodóház helyzetét súlyosbítani. Ha nem jön a Wesselényi-féle tömegösszeesküvés, s ha nem kell miatta egy egész sereget az országba vezényelni, tehát ha az udvar minden ellenkező igyekezete ellenére is nem lett volna kénytelen a protestáns elégedetlenséggel erőszakkal leszámolni, Drabik sose nyerte volna el büntetését.

Mikor Szelephényi és társai a felvidéki lelkészeket hűtlenségükért és lázításukért megakarták büntetni, már meg volt szállva a törökkel szövetkezni akaró ország. A lázító lelkészek és iskolamesterek se voltak már többé veszélyesek, mert természetesen most már ők se tudtak, mert nem mertek lázítani. Lipót szívében már régen a kegyelem és a megbocsátás szelleme uralkodott. Nem akart ugyan Magyarországon újabb lázadást, de a külföldi protestánsokat (akik ez időben éppen szövetségei is voltak) se akarta megbántani. Ezért nem akarta eleinte megengedni a protestáns lelkészek tömeges törvénybe idézését, nem pedig azért, mert beidézendőket ártatlanoknak, elítélésüket igazságtalannak tartotta.

A főpapság érve pedig azon alapult, hogy miért hunyjon szemet olyan felháborító bűnök felett, amilyenekben ezek a lelkészek bűnösök voltak, a katolikus uralkodó akkor, amikor az igazságszolgáltatás a magyar nép jövőjére még azzal a rendkívül nagy haszonnal is járna, hogy megfosztaná tévhitű pásztoraitól és így megkönnyítené az igaz hitre való visszatérítését. Ez olyan fontos dolog, hogy miatta a királynak még nyugati szövetségei jóindulatát is érdemes kockára tennie. Ha ez a nagy remény nem szerepelt volna, akkor a magyar főpapság is megengedhetőnek tartotta volna Lipót megbocsátó elnézését. De így nem.

Ha valaki azt mondaná, hogy a közölt bizonyítékok alapján általánosságban kétségtelen ugyan, hogy ezek a törvénybe idézett lelkészek bűnösök voltak, annyiban azonban mégis történt igazságtalanság, hogy lehettek köztük mégis olyan kivételek, akik elütöttek a többségtől és protestáns lelkész létükre se vettek részt semmiféle lázításban vagy felségsértésben, ezt feleljük.

Ez a mozgalom annyira kifejezetten protestáns jellegű volt s protestánsnak lenni akkor (sőt még ma is éppen eléggé) annyira egyet jelentett a Habsburg-ellenességgel, hogy pro-

testáns lelkészről lévén szó, legfeljebb csak az ellenszenv és az ebből folyó tevékenység fokában lehetett köztük különbség, nem pedig magában a lázítás és a lázadás tényében. S vajon az, aki kisebb fokban bűnös, nem bűnös?

A bűn kisebb foka enyhítő körülmény, de nem felmentő ok s a bűnösség megállapítását nem teszi igazságtalanná. Ezen a címen tehát csak akkor tehetnénk kifogást a pozsonyi törvényszék ellen, ha valamennyi vád alá vont lelkészt felakasztotta volna. De a pozsonyi törvényszék egyetlenegy lelkészt se végeztetett ki, még a legbűnösebbet se.

De nem is idéztek minden protestáns lelkészt a törvényszék elé. Azokat tehát, akiknek a bűne kisebb fokú volt, nem is helyezték vád alá. Egészen ártatlan lelkész pedig még kivételképpen is bajosan lehetett, mert ha akadt volna olyan lelkész vagy iskolamester, aki valóban kivétel volt s így semmi bűne se volt, annak gondolkodásmódban merőben el kellett volna ütnie társaitól, sőt még híveitől is. Ez olyan feltűnő jelenség s ezért annyira köztudomású lett volna, hogy idézést semmiképpen se kaphatott volna az illető, legfeljebb külön dicsérő elismerést, mint aki a bűnáradat közepette is hű maradt királyához. De az ilyen lelkészt vagy tanítót maguk a hívek is már rég elűzték volna állásából, mint „kriptokatolikust”. Hiszen akkor a protestánsok, mint láttuk, még a pápistáktól se túrték el, hogy a „némethez” húzzanak, nem a saját lelkészeiktől.

A lelkészekkel szemben elkövetett igazságtalanságról már csak azért se lehet beszélni, mert említettük, hogy alig volt még törvényszék, mely a vértől annyira tiszta lett volna, mint ez a pozsonyi (bár ha egy törvényszék vért ont, még nem piszkítja be magát szükség-szerűleg). Sokszor a szigorúság érdem, sőt a haza és a társadalom iránti kötelesség).

A pozsonyi törvényszék ítéletet tulajdonképpen csak elméletben mondott, mert egész működésének megfogható eredménye mindössze csak az volt, hogy a bűnösnek talált lelkésznek vagy ki kellett vándorolniuk vagy ha itthon akartak maradni (tehát kivándorolni se voltak kötelesek, tehát nem száműzésre szolt az ítélet), csak az állásukról kellett lemondaniuk.

Még ha ezek a lelkészek csakugyan ártatlanok lettek volna is a hűtlenségben, akkor is hogy beszélhetnek itt igazságtalanságról azok, akiknek hitfelei Svédországban (sőt Angliában is) minden katolikus papot száműztek országukból, tehát ezek még állásukról való lemondásuk esetén se maradhattak otthon, sőt állásról velük kapcsolatban nem is beszélhetünk, mert „állásuk” ott katolikusoknak egyáltalán nem is lehetett, még pedig nem hűtlenségük, hanem csakugyan azért nem lehetett, mert katolikusok voltak. A katolikus papok csak legfeljebb bujkálhattak otthon, nem pedig nyíltan plébánoskodhattak. Amelyik pap mégis az ország területére lépett, arra halálbüntetés volt szabva akkor is, ha semmiféle lázadásban vagy felségsértésben nem volt részes, tehát tisztán azon a címen, hogy katolikus pap volt és mégis átlépte az ország határait. (Úgy látszik, a külföldi protestánsai azért gondolták olyan magától értetődőnek, hogy a magyar protestáns lelkészek csak azért kaptak büntetést, mert protestáns lelkészek voltak.)

Aztán hogy botránykozhatnak a pozsonyi törvényszék eljárásán még az ott elítélt lelkészek ártatlansága esetén is azok a magyar protestánsok, akiknek minden „szabadságharcukban” első és fő programjuk minden jezsuitának az ország területéről való kitiltása volt? Ők a jezsuitákat valóban csak azért büntették — valakit a hazájából örökre kitiltani ugyanis éppen elég nagy büntetés —, mert jezsuiták, tehát katolikus papok voltak.

Hát még ha azt is tekintetbe vesszük, amit ma már minden protestáns is tud és elismer, hogy a jezsuiták ma is, akkor pedig még inkább a papság elitje volt. Őket tehát csak azért akarták büntetni állítólag a szabadságért harcoló protestánsaink, mert különösen jó papok s ezért nekik kellemetlen vetélytársak voltak, s így ezt az igazságtalanságot a protestantizmus érdeke követelte. Milyen képmutatás tehát ugyanezeknek a protestánsoknak azon botránykozni, hogy a pozsonyi törvényszék a katolikus egyház érdekében büntetett meg bűnös, lázító, felségsértő és a törökkel szövetséges protestáns lelkészeket?

Természetesen az se érv, hogy szabadságharcosaink azért követelték mindig a jezsuitáknak az országból való kitiltását, mert ezek zavarták a felekezeti békét, melynek megőrzése a nemzet érdeke volt. Ezen a címen ugyanis a „lutherani comburantur” törvényét is helyesnek és hazafiasnak kell tartanunk, mert hiszen világos, hogy ezt is a vallási béke érdekében hozták. Addig minden magyar a katolikus egyház tagja volt, tehát egy táborban volt, a protestantizmus ezt a vallási egységet, békét akarta megbontani (meg is bontotta ugyancsak alaposan), tehát ez ellen kötelessége volt a nemzetnek védekezni.

A vallásszabadság elve éppen azt jelenti, hogy a vallási meggyőződés szabadságának elve fontosabb, nagyobb kincs, mint a vallási egység vagy béke.

Ha vallásszabadság van, akkor már nem lehet vallási béke vagy vallási egység. Ezt a nagy kincset a nemzet számára csak a vallási meggyőződés és e meggyőződés hirdetése szabadságának elnyomásával lehet megőrizni és biztosítani. A vallásszabadság elve éppen annak megállapítását jelenti, hogy a meggyőződés és a meggyőződés hirdetésének, terjesztésének szabadsága fontosabb és nagyobb kincs, mint a vallási vagy nemzeti egység vagy béke.

A jezsuiták nem a vallási békét zavarták meg, hanem katolikus meggyőződésüket hirdették és igyekeztek neki minél több embert megnyerni, tehát csak a gyűlölet mondhatta róluk, hogy békebontók és zavart keltők. Tárgyilagos ember csak azt mondhatja róluk, hogy vallási meggyőződésüket hirdették és terjesztették, tehát a törvényben biztosított (s állítólag éppen a protestánsoktól kivívott) jogukkal éltek csupán, bár — de ez csak nem volt bűnük? — feltűnő sikerrel. Keresztény ember pedig csak azt állapíthatta meg róluk, hogy csak Krisztus szavának, a bibliának engedelmeskedtek, mely az apostoloknak egyenesen megparancsolta, hogy „elmenvén az egész világra, tanítsatok minden nemzetet”.

A történetírás azonban kinek-kinek elfogultsága szerint annyira szabadon irányítható, hogy ami történelmi tankönyveink — különösen régebben — mindig a legnagyobb természetességgel és minden legkisebb felháborodás nélkül közlik, sőt a vallási béke címen egyenesen helyeslik szabadságharcosainknak a jezsuitáknak az országból való kitiltására vonatkozó követelését, mely Erdélyben évszázadokon át valósággá is lett s a katolikus II. Rákóczi Ferenc alatt egy időre még Magyarországon is megvalósult.

Ha tehát a pozsonyi „vértörvényszék” elé állított prédikátorok ártatlansága valóság volna, akkor is csak annyi igazságtalanság történt volna velük, amennyi a jezsuitákkal történt Erdélyben és történt még a katolikus Rákóczi Magyarországon is, sőt történik éppen a szabadságszeretetről híres Svájcban még ma is. Mert annak a svájci állampolgárnak, aki jezsuita akar lenni, még ma is el kell hagynia hazáját. Természetesen a kultúrában vezető Svédországban is el kell hagynia, de ott legalább ma már alig van katolikus, s így a sérelem inkább csak elméleti. Svájcnak azonban majdnem a fele katolikus.

Tessék átkutatni a magyar irodalmat. Hol találunk ott annak megállapítására, hogy a magyar szabadságmozgalmak, Erdély vagy a katolikus Rákóczi jezsuitaüldözése igazságtalan volt és a vallásszabadság eszméjébe és a magyar szabadságba ütközik. Legfeljebb néhány katolikus hitbuzgalmi lapban, de még azokban se, mert azok tudvalevőleg nem foglalkoznak politikai vagy történelmi kérdésekkel.

Ellenben milyen általános nemcsak történelmi műveinkben, hanem még napilapjainkban, sőt verseinkben, színdarabjainkban, regényeinkben és filmjeinkben is Erdély és szabadságharcaink dicsőítése s annak a magyar hazafisággal és a haladással való azonosítása, beleértve természetesen a jezsuiták elleni gyűlöletet és az országból való kitiltásukat is. Így irányítható a történetírás, sőt egy művelt nép egész irodalma és vele közvéleménye politikai és egyházellenes szempontok miatt!

Pedig hát a jezsuitákra nézve sokkal nagyobb büntetés volt a hazájukból való száműzés, mint a Pozsonyban elítélt protestáns lelkészek számára a kivándorlás, mert a mi jezsuitáink sokkal nagyobb arányban voltak magyarok, magyar nemesek, sőt magyar

főnemesek, mint ezek a magyarsággal annyira azonosított, kivándorlásra kényszerített prédikátorok. A Pozsonyba megidézett lelkészek ugyanis elsősorban lutheránusok voltak, nem pedig kálvinisták, tehát többnyire németek és tótok, sőt aránytalanul sok volt köztük az olyan is, mint Drabik, aki nem is volt magyar föld szülőtte.

Az osztrák örökös tartományokban és Csehországban ugyanis nem volt vallásszabadság. Azok az osztrák, cseh-morva vagy sziléziai emberek, akiknek akár megférhetetlenségük, izgatáságuk, nyughatatlanságuk és emiatt a hatóságokkal való szembehelyezkedésük miatt, akár protestantizmusuk okából, hazulról menekülniük kellett vagy nem érezték jól magukat otthon, mind hozzánk s elsősorban a Felvidékre vonultak, mely Cseh-morvaországhoz a legközelebb volt, s egynyelvű volt vele, a városok németek, a falvak szlávok voltak. Itt megvédték őket a magyar törvények és itteni protestáns hittestvéreik támogatása.

Felvidéki német városaink a magyar nemeseknek (kivált ha katolikusok voltak) igen sokszor nem adtak letelepedési engedélyt, de ezeknek a jövevényeknek adtak, hiszen hittestvéreik voltak. Természetesen az se volt baj, hogy magyarul nem tudtak. Hiszen e német városok és tót falvak lakói se tudtak, tehát még utólag se kellett magyarul megtanulniuk. A Pozsonyba megidézett lelkészek legnagyobb része például annyira idegen volt, hogy mikor Szelepcshényi előtt megjelentek, ő nem is tudta megállni, hogy ne kifogásolja magyar ember számára feltűnően idegen ruházatukat.

A Pozsonyba idézett lelkészeknek ez az idegen volta megint egy olyan szempont, melyre történetírásunk — mely pedig állítólag mindent egyedül magyar szempontból néz — egyáltalán nem mutat rá. (Pedig például a Horthy-korban milyen fontosnak tartotta sajátunk és irodalmunk még azt is, hogy a diákegyesületek tagjai ne az idegen tányérsapkát, hanem a magyaros Bocskai-sapkát viseljék, sőt még a „Ballag már a vén diák” gyönyörű dallamát is ki akarták irtani az iskolai év végi ballagásokról csak azért, mert állítólag német eredetű.)

Így aztán ifjúságunk és általában olvasóközönségünk, mely amúgy is túlságosan hajlamos arra, hogy a magyart a protestánssal, a németet és tótot pedig a katolikkal azonosítsa, azt hiszi, hogy Pozsonyban az oda idézett protestáns lelkészek személyében a magyarokat üldözték, sőt az egész dolog tulajdonképpen a magyar nemzet kiirtására vagy legalább háttérbe szorítására irányult.

A valóságban éppen fordítva van a dolog. Láttuk, hogy a legelőször megidézett 33 lelkész között csak egy volt a magyar kálvinista, 32 ellenben lutheránus. Igaz, vannak magyarok a lutheránusok közt is, de a Dunántúlon, nem pedig a Felvidéken. A 250 lutheránus mellett csak 57 kálvinistát találunk a később megidézettek között is. (Századok, 1907. évf., 302. o. jegyzete), tehát még e másodsor megidézetteknek se volt még 20%-a se kálvinista. Ezeknek az „üldözött” protestánsoknak nagy abszolút többsége tehát nem volt magyar, ellenben nagyon sok volt köztük még olyan is, aki nem is a szülőhazája elhagyására kötelezte magát akkor, mikor aláírta a reverzálist, hogy hajlandó kivándorolni. Sokan közülük tulajdonképpen azt írta alá, hogy vissza fognak vándorolni hazájukba.

Mennyire más volt a helyzete az Erdélyből, de Bocskai, Bethlen, Rákóczi György és II. Rákóczi Ferenc alatt Magyarországról kiűzött magyar jezsuitáknak. Tőlük senki se kérdezte, hogy ki akarnak-e vándorolni. Nekik feltétlenül menniük kellett.

A Pozsonyba megidézett protestáns lelkészek többnyire idegen anyanyelvűek voltak, a bírák azonban, akik ítélték róluk, magyarok, sőt részben még protestánsok is. Többek közt ott volt köztük, mint bíró még az a Szenthe Bálint is, aki egyik fő bűnöse volt a Wesselényi-összeesküvésnek (!).

Még Szalay is, aki művét 1875-ben adta ki, miután elsorolta a bírák nevét, azt írja, hogy e nevek olvastára „nehéz hitelt adnunk” Lapsánszky állításának, hogy voltak köztük nem katolikusok is. Csodálkozom Szalay megjegyzésén, mert éppen a nevekből (Mórocz,

Mednyánszky, Terstyánszky) az, aki közelebről ismerős a kor szereplőivel és az akkori magyar családok felekezeti hovatartozásával, látja, hogy voltak közöttük protestánsok is. Érdekes, hogy Szenthe Bálinton kívül a bíróság még egy másik tagja, Sennyey István veszprémi püspök is benne volt a Wesselényi-összeesküvésben, s eljárás alá is vonták volna, ha Szelepcényi melléje nem áll.

A Szilágyi-történelem 1898-ban megjelent VII. kötetében azonban még Acsády is hangsúlyozza már, hogy a pozsonyi „vérbíróság”, mely Szelepcényi elnöke alatt 34 tagból alakult, „Kollonits kivételével csupa igaz magyarok és legnagyobb részt világiakból” állt. (Hogy Szalay nem nagyon hiszi, hogy protestánsok is voltak közöttük, bizonyára az az oka, hogy ő erdélyi származású s így a magyarországi családokat nem ismerte eléggé.)

A gályarabok

Hogy a vádlottak, illetve elítéltek „nyakára” a börtönbe jezsuitákat küldtek, az a kor szelleméből folyt és Lipót és kormányának lelkületére vall. Akkor ugyanis az állam még az alattvalók atyjaként viselkedett és a felségsértőket és halálraítélteket is szerette és fiainak tekintette, akiknek nemcsak földi életével, hanem üdvösségével is köteles törődni. Egyébként is ha valakinek meggyőződése, például katolikus meggyőződése van és azt komolyan is veszi (ha csakugyan meggyőződés, akkor mindenki komolyan is veszi), akkor terjesztetni is akarja (s ezt nemcsak meggyőződése, hanem a felebaráti szeretet is előírja neki), de egyúttal bízik is benne, hogy sikerrel is fogja terjesztetni.

Ebben legfeljebb az akadályozhatná, ha protestáns felebarátját annyira rossznak tartaná s emiatt annyira megvetné, hogy nem tartaná érdemesnek arra, hogy foglalkozzék vele, mert eleve felteszi róla, hogy gonosz, az igazság nem érdekli, s így érveléssel úgyse lehet rá hatni. Ez a feltevés azonban a felebaráti szeretettel ellenkezik. Hogy se Lipót hivatalnokai, de a bíróság tagjai, se a jezsuiták nem voltak ilyen rossz véleménnyel még ezekről a törökkel cimboráló prédikátorokról se, az bizonyára csak nekik válik becsületükre. De a történetíró „hazafias” elfogultsága még ezt is bűnre magyarázza náluk.

Sajnos még Pauler is csatlakozik történetíróink azon elfogultságához, mely ezt a tértítést a vádlottak számára szükségképpen gyötrelmesnek tekinti, s a dolgot másképp nem is tudja elképzelni, mint csak erőszakoskodást, az áldozatok rab voltával való visszaélést és helyzetükből folyó gyengeségük kiaknázását.

Úgy látszik, még ő se lát semmi különbséget abban, hogy ezt a tértítési kísérletet jezsuiták csinálják-e vagy hóhérok vagy börtönőrök. A jezsuiták részéről is ugyanazt a modort és bánásmódot tételezi fel, mellyel ezt a börtönőrök csinálták volna. Ez a feltevés a történetírói pártatlanság helyett nyíltan a protestáns álláspontra való helyezkedést jelenti, pedig ez tudományos szempontból megbocsáthatatlan dolog.

Igen, lehet a dolgot úgy is felfogni, hogy a jezsuitáknak nem valami dicséretes céljaik voltak a foglyok látogatásával, mert minél többüknek megtérítésével egyedül csak feltűnni, hírnevet szerezni, a protestánsoknak pedig bosszúságot szerezni akartak. Lehetséges talán még az is, hogy csakugyan voltak ilyenek még a jezsuiták között is. De hogy a nagy többség semmiképpen se lehetett ilyen, azt mindenki tudja, aki a jezsuitákat ismeri. De ha valaki a jezsuiták erényeit nem is ismeri, a kötelező tárgyilagosság attól is megköveteli, hogy ítélete megalkotásában legalábbis ezt a lehetőséget is figyelembe vegye és az érem ne csak az egyik, hanem a másik oldalát is vizsgálja.

En, aki kissé több jezsuitával beszéltem és többet ismertem meg közülük közelebről, mint Szilágyi, Acsády és Pauler (akik a katolikus és jóindulatú Paulert se véve ki, talán

soha életükben egyetlen egy jezsuitát se láttak, annál kevésbé érintkeztek velük olyan gyakran, hogy megismerni is alkalmuk lehetett volna őket), biztosíthatom őket, hogy ezeknek a rab prédikátorokat látogató jezsuitáknak a többsége olyan lélek s olyan egyéniség volt, hogy a rabok várva várták látogatásukat s minél többször látták őket, annál jobban várták őket, sőt közülük sokan egyenesen a mennyország lehetőségét ízlelhették meg velük, mikor beszélgettek velük.

Nem parancsolni (annál kevésbé gyötörni) mentek ők a foglyokhoz, hanem hogy szolgáljanak nekik, mégpedig nemcsak azzal, hogy az igazsággal ismertessék meg és így az üdvösségre juttassák őket, hanem a földi szeretet gyakorlására is, még akkor is, ha a katolikus igazsággal szemben megátalkodást, sőt talán egyenesen gyűlöletet tapasztaltak náluk.

A Nemesdétről (Somogyban) a szomszédos vései lutheránus iskolába katolikus hittant tanítani rendszeresen kikerékpározó káplán nem volt jezsuita, csak egy egyszerű, de derék falusi pap, a vései lutheránus kántor mégis megvallotta neki a halálos ágyán, hogy én magát, mikor hozzánk jött, gyűlöltem és gyűlöletemben mindent elkövettem, hogy munkáját megnehezítsem. Most azonban látom, hogy mekkorát vétkeztem az igazság ellen is meg maga ellen is.

Általában úgy beszélt és viselkedett vele, mikor ez a pap a halálos ágyánál meglátogatta, hogy tulajdonképpen a katolikus vallásra való visszatérést lehetett belőle érezni. Mi azonban ilyen téren annyira nem vagyunk külső sikerekre pályázók, hogy ez a pap még így se hozta neki elő a hivatalos áttérést, mely így aztán nem is történt meg.

Miért nem vették tehát figyelembe történetíróink azt a lehetőséget is, hogy ezeket a foglyi prédikátorokat látogató jezsuitákat esetleg talán az igazság terjesztésének a vágya és a foglyok iránti legönzetlenebb szeretet is vezethette? Sőt többet mondok. A tárgyilagos történetírónak nem is egyformán lehetségesnek kell tartania mint a két lehetőséget, hanem egyenesen valószínűbbnek ezt az utóbbit.

A hit lényegét és az erre vonatkozó külön egyházi törvényeket is megszegi az a pap, aki hitet erőszakkal vagy megfélemlítéssel akarja felebarátja nyakába sózni és ezzel az Egyház tagjává válhatás nagy kegyelmét is profanizálja, lealacsonyítja, megszentelteleníti. Milyen sértő hát az Egyházra és a papságra, hogy a mi történetírásunk a nyomást a jezsuiták részéről egyszerűen természetesnek tekinti s még csak eszébe se jut, hogy a katolikus pap részéről a hit terjesztésének más módja is lehetséges.

A zsidó Acsádynak, a protestáns Szilágyinak és a liberális szellemben nevelt katolikus Paulernek természetes volt az Egyház részéről gyakorolt erőszak s talán nem is vehetjük tőlük zokon, hogy nem létezőnek tekintették azt a hívő katolicizmust, melyet nekik nem is volt alkalmuk soha megismerni.

Pedig hát ennek a jobb eshetőségnek a feltételezésére a gályarabok esetében annál több ok lett volna, mert hiszen itt jezsuiták voltak a térítők, akikről mindenki tudja, hogy ha vannak fogyatékságaik, akkor azok nem a hit és a meggyőződés hiányában állnak. De arra is kellett volna gondolniuk, hogy még a jezsuiták közül is csak a legbuzgóbbak lehetnek azok, akik ezeket a rabokat még börtönükben is újra meg újra felkeresték, mert könnyű megérteni, hogy lanyha és kényelmes pap ilyesmire nem nagyon vállalkozik, erkölcsstelen életű pedig még kevésbé.

Részint, mert az ilyen pap munkája úgyszólván eredménytelen volna, mert tévhitűnek s különösen ilyen fanatikus tévhitűek meggyőzése éppen nem könnyű dolog és a lanyha pap éppen azért olyan lanyha, mert nincs olyan erős a hite, hogy hódító erejében bízna, a fanatikus erejét megtörni pedig még ilyen nagy tudománnyal, igen nagy igyekezettel és igen nagy szeretettel is ritkán sikerül, részint mert tucatpapokban se akkora tudomány, se akkora buzgóság, se akkora szeretet nincsen, hogy ekkora akadályokat is le tudnának győzni.

Az átlagpap sokkal kényelmesebb és kényesebb is annál, semhogy önként az akkori börtönök dohos és romlott levegőjét órákon át szívja, az akkori börtönlakók elesettségét szemlélje, a jelen esetben pedig még e lelkeszek fanatizmusának, elkeseredettségének, gyűlöletének és ebből következő megalázó elutasításának is kitegye magát.

Aztán mennyi türelem kellett ahhoz, mire az illető fanatizmusát csak annyira is le lehetett győzni, hogy nyugodtan lehetett velük beszélni s legalább azt el lehetett velük érni, hogy egy jezsuita szavára annyira odahallgassanak, hogy legalább hallják és megértsék, amit mond.

Ha akár katolikus, akár protestáns vagy zsidó történetíróink ismernék a katolikus egyház és a szerzetesség szellemét, s ha lett volna már dolguk igazi papokkal és szerzetesekkel, akkor ők is áldásnak találták volna a jezsuiták látogatását még azokra a prédikátorokra nézve is, aki e látogatások ellenére se akartak tudni eretnokságuk megtagadásáról. Valószínű, hogy a legtöbb jezsuita magát a megtérést nyíltan elő se hozta nekik, legalábbis annak nem, aki maga erre semmi célzást nem tett vagy hajlandóságot nem mutatott.

Ezek a jezsuiták nem gúnyolódni, nem megalázni, annál kevésbé fenyegetőzni vagy kényszeríteni mentek a börtönbe. Ez a börtönőr vagy a hóhérok, legjobb esetben a bírák dolga, nem pedig a papoké. Ha így mentek volna, ők maguk rontották volna le erőre minden további fáradságuk eredményét. Bizonyára még csak a meggyőzést, az érvelést se tartották a legfontosabbnak, hanem a testvér megértő szeretetét és érdeklődését még akkor is, ha az illető az érvekre közönnnyel, a szeretetre cinizmussal válaszolt.

A katolikus erkölcsstan is elismeri, hogy eretnek is lehet büntelen. De ha a cinizmus az ellenkezőre vall, a szeretet még akkor is kötelező. Hiszen azt a szeretetet, melyet Krisztus evangéliuma annyira ajánl, sőt parancsol, elsősorban a rossz emberek iránti szeretetre kell érteni. A jó embert mindenki természetéből kifolyólag szereti, ezt tehát nem kell külön ajánlani. A szeretet ajánlására, illetőleg parancsára azok irányában van szükség, akik nem szeretetreméltók.

Az igazi pap és szerzetes ebben is kiváló, mert hiszen állandóan ezt olvassa a szentírásban és állandóan ezt fontolgatja elmélkedéseiben, ezt próbálgatja, gyakorolja, ehhez szoktatja magát egész életében akkor is, mikor hetenként (néhány jezsuita hetenként kétszer is) gyónik s naponta lelkiismeretvizsgálatot tart. (Hol vannak ettől az Acsádyak, Szilágyiak, sőt még a Paulerek is!) Mindenki tudja, hogy a jezsuiták mindebben gyakorlottabbak, mint a papok átlaga, ezeket a rablelkészeket pedig még az akkori jezsuiták közül is a legkiválóbbak látogatták.

Tudjuk, hogy az ember gyarló, sőt sokszor még rossz is és ennek az emberi szabálynak még a papok, sőt a jezsuiták is alá vannak vetve, hát még a protestáns lelkeszek! Ezért azonban a protestáns lelkeszekben, akik Lipót börtöneiben tértek meg, megtérésük okai között mi se hagyjuk figyelmen kívül azt a természetes önszeretet se, mely még valláscsere árán is megpróbál magán segíteni, kivált ha börtöne már túlságosan hosszúvá nyúlt.

Ámde azok a jezsuiták, akik e foglyokkal foglalkoztak, nemcsak jók voltak, hanem okosak is. Ezt az utóbbi tulajdonságukat egyébként ellenségeik még jobban hangsúlyozzák, mint mi. Ők például szentül meg vannak róla győződve, hogy a jezsuiták olyan mérgeket tudnak kotyvasztani, amilyent senki más, mert mindenki másnál nagyobb volt vegytani ismeretük.

Ezek az okos jezsuiták tehát nagyon jól tudták azt is, hogy az ember gyarló s ha börtönben van, nem mindig azért hajlandó vallást változtatni, mert a másik vallás igazságáról győződött meg, hanem azért, mert ez számára előnyökkel jár, sőt ez utóbbi eset a gyakoribb. Másrészt mint képzett teológusok azt is tudták, hogy a csupán érdekből történő megtérés nem megtérés, sőt az ilyen „megtérők” részére nem is szabad utat nyitni az Egyházba.

Amelyik rablelkészt tehát ők mégis méltónak tartották az Egyházba való felvételre, az bajosan lehetett csupán csak érdekből áttérő. Nem fogadhatták el az ilyen áttérőt csak azért, mert a protestantizmus megszégyenítése volt, de azért se, mert az Egyház külső gyarapodását jelentette. Az egyénről van ugyanis itt szó, nem külső előnyökről s aki méltatlan egyént vesz fel az Egyházba, az tilos, bűnös eszközt használ fel a jó cél érdekében, amit a katolikus erkölcsan kereken tilt.

De a jelen esetben nagyon könnyű volt elhinni a megtérés őszinteségét. A kereszténységnek ugyanis a lényege az e világról való lemondás, a testtől és annak érdekeitől való önkéntes elszakadás a lélek, a másvilág kedvéért. De a dölyf, a kevélység megtörése és az önkéntes megalázkodás is, mely viszont a lélek bűne, épp ilyen fontos egy igazi keresztény életében. Mindez nagyon nehéz a magát erősnek érző ember számára. Ezért kevésbé vallásosak a gazdagok, mint a szegények, a fiatalok, mint az öregek, az egészségesek, mint a betegek, a férfiak, mint a nők, az örömben élők, mint a szenvedők.

Ha a katolikus vallásra való visszatérés erkölcsi magaslatára a siralomházban még a nyilas miniszterek is eljutottak, pedig láttuk, hogy eljutottak, hogyne jutottak volna el a halál árnyékában ülő protestáns lelkészek közül is sokan, akik Lipót jóvoltából keserűségek közepette az evangélium legkiválóbb képviselőivel társaloghattak és akik a sok bibliaolvasás miatt mégis csak konyítanak valamit már azelőtt is az evangélium szelleméhez és akiknek a fanatizmusa is mutatja, hogy a hit, a meggyőződés megvolt bennük, tehát megtérítőiknek nem előlről kellett kezdeni munkájukat?

Ha a mi történetíróink ismertek volna néhányat közelebbről ezek közül a fogoly lelkészeket börtönükben meglátogató jezsuiták vagy legalább mai utódaik közül, akkor látogatásaikat a foglyok számára nem gyötrésnek fognák fel, hanem lelki felüdülésnek, a felebaráti szeretet fenséges gyakorlásának, mely örömet és lelki békét hozott a rabok szívébe.

Akkor nem arra gondolnának, hogy ezek a lelkiatyák esetleg talán még gyalázták vagy inzultálták is a védtelen foglyokat, ha makacskodtak velük s nem akartak „megtérni”, hanem inkább arra, hogy fanatizmusuk miatt éppen ellenkezőleg, ezeknek a lelkiatyáknak kellett tőlük bántalmakat, gorombáskodásokat vagy legalább a visszautasításnak olyan rideg és sértő módját tapasztalni, mely fáj egy finom léleknek s különösen akkor, mikor szeretetét és önzetlenségét viszonzozzák vele.

Mivel ugyanis a vádlottak közül majdnem százan nemcsak a térítési kísérleteket utasították vissza (mert hiszen azokat természetesen majdnem mindnyájan visszautasították), hanem — noha akkor még bizonyára azt kellett hinniük, hogy a haláltól mentik meg vele magukat — még annak a kötelezvénynek az aláírását is, hogy kivándorolnak az országból vagy legalább lelkészi állásukról mondanak le, ebből a makacsságukból nem annyira azt lehet következtetni, hogy milyen nagy hősök voltak ezek a prédikátorok, hanem inkább azt, hogy se a börtönben irányukban tanúsított bánásmód, az élelmezés és a körülmények nem voltak rosszak, se a halálbüntetéstől nem volt nagy okuk félni, mert bíráik magatartása éppen nem volt olyan, hogy halálsejtelmeket ébreszthetett volna bennük. A kommunizmus foglyai közül például egyet se tudok, aki makacskodott volna. Még olyan is csak keveset, aki kiszabadulása után akár csak bizalmas s megbízható körben is szidalmazni merete volna kínzóit.

Vajon mikor a protestánsok Erdélyből kergették ki a jezsuitákat vagy mikor Bocskai, Bethlen, Rákóczi György felkelése miatt Magyarországról üzték ki őket, akadt-e akár csak egyetlen olyan jezsuita is, aki büszkén odaállt volna az üldözők elé és bátran oda mertek volna nekik vágni, hogy én pedig az országot elhagyni csak azért se vagyok hajlandó? Pedig hát talán annyit csak mindenki elismer, hogy ezek a jezsuiták is voltak olyan hitvallók és annyira legények a talpukon, mint a Felvidék protestáns prédikátorai. Mi lehetett tehát mégis a kettejük viselkedése közti nagy különbség oka? Más nem, mint csak az, hogy az

egyiknek üldözése közepette zsarnokok voltak, mint a másikéi, az egyiknek üldözése közepette lehetett szó dacról, de a másik ellen még gondolni se lehetett erre.

Vajon mi az oka, hogy Rákosi és társai Horthy törvényszékei előtt olyan bátran viselkedtek s még ott is férfiasan hirdették kommunista meggyőződésüket, ellenben a „reakció-sok” Rákosi „törvényszékei” előtt, ha még oly keményvágású katonatisztek voltak is azelőtt vagy ha még olyan kemény kommunisták voltak is annak előtte, mint Rajk, egyenesen olyan alázatosan viselkedtek, mint egy féreg? Vajon mi lehet az oka, hogy ő maguk hangsúlyozták legjobban becsstelen voltukat, hogy a legnagyobb alázattal vallották be „a nép” ellen elkövetett gaztetteiket és ismerték el, hogy hallbüntetésük igazságos, mert ők még a halálnál is többet érdemeltek volna s hogy még azt is hangsúlyozták, hogy a börtönben is jól bántak velük?

Az egyik pap vádlottat például — a saját tárgyalásán tett kijelentése szerint — a rabkórházban külön ápolónő ápolta betegségében. Arra nem gondoltak, akik ezt a papot a nyilvánosság előtt ilyen kijelentésre kényszerítették, hogy mivel egy beteg munkás semmiképpen se kapott a kórházban külön ápolót, milyen furcsa, hogy egy aljas reakciós és a nép ellensége életét jobban féltette vagy őt jobban szerette a „dolgozók állama”, mint a becsületes munkást. Ezért igazán felesleges volt kommunizmust csinálni és a hatalmat a nép kezébe adni, mert ekkora kivételezést még az urak állama se csinált a fogoly urakkal vagy papokkal.

Azért történt mindez, mert a pozsonyi vagy Horthy-törvényszék, ha büntetett is, annyira emberséges azért mégis volt, hogy nem vette el a vádlottnak még az emberi önérzetét is. A Horthy-törvényszék vádlottai még a tárgyaláson is megőrizhették emberi hiúságukat. Tudták, hogy elvarátaik olvassák majd az újságokban a tárgyalásról szóló tudósításokat (Rákosi Mátyás vagy Sztálin alatt nem is voltak tárgyalások, vagy ha voltak, nem voltak nyilvánosak, tehát nem is lehetett róluk tudósításokat írni, s ha lehetett volna, akkor se lehetett volna úgy írni és mindent leírni, ami a tárgyaláson történt) és dicsőítik majd önérzetüket, helytállásukat és férfiasságukat.

Ellenben ezeknek a kommunista törvényszékeknek az áldozatai a tárgyalást megelőzőleg olyan bánásmódban részesültek és olyan vallatásokon estek át, melyek valósággal emberi féreggké változtatták át őket (Mindszenty viselkedését például maga a hivatalos kommunista sajtótudósító nevezte féregnek), akiknek nemcsak emberi önérzete nem volt már, hanem még önálló akarata, sőt gondolkodásmódja se.

A kommunisták a Horthy-törvényszékek előtt is tudatában voltak annak, hogy ők olyan eszmét képviselnek, melyért milliók lelkesednek és amely éppen ezért világhatalmat képvisel és ez az erő őket is védi és istápolja. Színészeknek érezték magukat a tárgyaláson, akikre milliók függesztik szemüket és szinte ott is hallották tapsaikat, mikor bátran odamondogattak a „zsarnokoknak”, illetőleg „kizsákmányolóknak”.

A pozsonyi törvényszék „vértanúi” és későbbi gályarabjai is olyan szerepben levőknek érezték magukat, mint a haladott nyugati társadalom kommunista vádlottjai. Ők is tudták, hogy hittestvéreik milliói éreznek velük, köztük a Lipót császárral szövetséges protestáns hatalmak is. Tudták, hogy szerte egész Európában röpiratok és templomi prédikációk ezrei harcolnak értük. Tudták, hogy egyikük enged, a gyávaság és elvtelenség miatti megvetést vonja magára, aki pedig önérzetesen kitart, sőt még támadásba is átmegy, az hírnevet és csodálatot szerez magának nemcsak kortársai, hanem még a történelem előtt is.

Mi már tudjuk, hogy ezt a dicsőséget meg is kapták és kapják még ma is még katolikus történetírók részéről is, mert a forradalmak igen jól tudják embereiket reklámozni és a hitújítás óta a közvélemény mindig a rosszat támogatja (reformáció, francia forradalom, nemzeti forradalmak, liberalizmus, szociáldemokrácia, kommunizmus, hitlerizmus is). Ugyanennek a közvéleménynek a kiűzött jezsuiták szenvedései iránt semmi érzéke sincs még akkor se, ha felhívjuk is rá a figyelmét, s ha a tényt ők maguk se tagadhatják. Úgy

tesznek, mintha semmit se hallottak volna. Még jó, ha azt nem mondják, hogy megérdemelték.

Hogy nem a hit, nem a kereszténység, nem az evangélium vértanúi, hanem mind az egyházi, mint a világi törvényes hatalom elleni gőgös lázadás képviselői, tehát lényegében a kommunizmus XVII. századbeli alakjának képviselői voltak ezek a pozsonyi törvényszék előtt vádlotként álló lelkészek, mutatja az is, hogy nemcsak halált nem kapott közülük egy se (még a kivándorlási vagy állásukról való leköszönési ajánlatot egyaránt gőgösen visszautasítók se), hanem még a gályáról és a börtönből is egy évnél hamarabb ki tudja szabadítani valamennyit elvbarátaik ereje, öntudata, és főképpen mesteri propagandája.

Nemcsak akkor volt ez így, hanem így van ma is. Egyik tanítványomtól, aki mint kommunista-gyanús hónapokon át volt Horthy katonai fogházában, hallottam, hogy míg a többi rab majdnem éhenpusztult a börtönben, a kommunista vizsgálati foglyokat ismeretlen „hozzátartozóik” Horthy börtöneiben is valósággal elárasztották jobbnál jobb csemegéket tartalmazó élelmiszersomagokkal és e csomagokat kézhez is kapták, mert még a fogházban is mesteri összeköttetésekkel rendelkeztek. Például ott se végeztek nehéz munkát, hanem a fogház irodájában alkalmazták őket.

Ha valaki azt gondolja, hogy elfogultság beszél belőlem, mikor e „tiszteletre méltó” lelkészeket a mi kommunistáinkhoz hasonlítom, ezt felelem neki: Nem bizonyították-e be e lelkészek utódai tetteikkel ezt akkor, mikor eljött a tényleges kommunista uralma? Vajon hallottuk-e csak egyszer is, hogy a számtalan katolikus pap között protestáns lelkészeket is támadott reakciósságukért a kommunista sajtó vagy rádió? Ellenben a kommunista „békegyűléseken” nem az elsők között szónokoltak-e mindig az ő „püspökeik”? És a református és evangélikus úgynevezett történelmi egyházak félhitetlen liberális lelkészein és püspökein talán nem tettek-e még túl is e tekintetben az annyira hitbuzgóknak látszó apróbb szekták (baptisták, adventisták, nazarénusok) képviselői?

Mikor a katolikus egyház Mindszentyje még önérzetesen visszautasította a kommunista állam által felkínált „megegyezését” és amikor éppen emiatt a protestánsoknak se lett volna nagy áldozat követni a megadott jó példát, a protestánsok már akkor önként elfogadták a „megegyezést”, önként átadták a Habsburgoktól oly féltve őrzött iskoláikat s mikor a katolikus egyház már rég lemondott arról, hogy istentiszteleteit a kommunista rádió közvetítse, ők e tekintetben is más utat jártak és istentiszteleteiket ott továbbra is közvetítette feltűnően azt hirdették, hogy nekik nincs semmi hitbeli kifogásuk ennek a rádióknak egyéb közvetítései ellen. E viselkedésükben kitartottak egész addig, míg csak — a mór megtevéen már kötelességét — tudtukra nem adták nekik, hogy a mór immár elmehet.

Hogy nem a szent vértanúkkal, hanem igenis a kommunistákkal voltak rokonlelkűek ezek a felvidéki protestáns lelkészek, hogy ők nem úgy szenvedtek, mint Krisztus, aki szolgáinak képzelték és hirdették magukat; alázattal és ellenségeikért imádkozva, hanem dühvel, daccal, fanatizmussal, ellenségeik gyűlöletével és gőgös megvetésével, azt saját irataikból is láthatjuk. Nem egy akadt ugyanis közöttük, aki nem elégedett meg azzal a hírveréssel, melyet „hősiessége”, „az evangéliumért” való helytállása és érte elviselt szenvedései címén nyugati elvbarátai jóvoltából anélkül is özönnel kapott, hanem ő maga is külön reklámot csapott magának és nyomtatásban közhírré tette „vértanúsága” történetét.

Az egyik például. egy selmecbányai lelkész (természetesen nem magyar), már műve címeiben is csak úgy harsogtatja gőgjét, fanatizmusát, az Egyház és az egyháziak elleni féktelen gyűlöletét, megvetését és rágalmait. „Violenta necnon fraudulenta Antichristi occidentalis in Hungaria nunc furentis persecutio ut et benignissima ex eadem liberatio M. Ludovici Lucii, ecclesiae quondam hospitalia Rákóczi. Liberaeque civitatis Cremniciensis... pastoris ab ipsomet conscripta, 1678 (a nyomtatás helye nincs megjelölve). Azaz magyarul: „A Magyarországon most dühöngő nyugati Antikrisztusnak kegyetlen és körmönfont

üldözése, valamint M. Lucius Lajosnak Selmezbánya szabad királyi város kórházlelkészének belőle való kegyelmes megszabadulása tőle magától megírva.”

Ilyen iratok birtokában bizonyára nem tarthatjuk lehetetlen felvetésnek, hogy nem a börtönben téríteni menő jezsuita atyák gorombáskodtak ott a foglyokkal, hanem talán inkább ezek a „kegyes vértanúk” árasztották el őket az Antikrisztusnak kijáró durva gorombaságokkal és fanatikus gyűlöletüket kifejező „megtisztelő” jelzőkkel.

Pedig nemcsak a selmezbányai kórházlelkész írt ilyen öndicsőítő reklámiratot, hanem például M. Lani György, a korponai gimnázium rektora, továbbá Otrókoci Fóris Ferenc, rimaszéki lelkész is. Ez utóbbi ismét ilyen keresztény alázatosságot és megbocsátást lehelő címet adott iratának: „Furor bestiae contra testes Jesu Christi in Hungaria.” „A vadállat dühöngése Jézus Krisztus tanúi ellen Magyarországon.” Önmagát tehát „szerényen” „Jézus Krisztus tanújának” (mivel vér nem folyt, a vértanú szóból a vér elmaradt és csak a „tanú” maradt meg), a császárt, a főpapokat s a jezsuitákat pedig keresztény szeretettel mindössze csak „vadállatoknak” nevezi. Képzeltetjük tehát, milyen „jámborul” viselkedhetett Krisztus e magyarországi tanúja a börtönben az őt ott felkereső „vadállatokkal”?

De nemcsak ők, hanem nyugati hittestvéreik is ugyanilyen lelkiütről tettek tanúságot. Nemcsak Krisztus e kiváló „tanúinak” azonnali szabadon bocsátásáért indítottak sajtóhadjáratot, szószékeiken propagandahadjáratot és gyűjtöttek részükre pénzadományokat, hanem ugyanakkor a köztük lakó katolikusokon is kitöltötték bosszújukat s velük megtorlásul (ez is igazi hitlerista vagy kommunista, de semmiképpen se keresztény módszer) ők csakugyan úgy bántak, ahogyan ők a császár, a főpapok és a jezsuiták bánásmódját az ő lelkészeikkel és ahogyan a magyar protestánsok üldözését elképzelték, reklámhadjáratukban lefestették és kiadványaikban fába vagy rézbe metsztették.

S a skandináv államokban ugyan nem volt már ki üldözniük, sőt nem volt a legtöbb német fejedelemségben sem, mert onnan ekkor már régen ki volt teljesen irtva s katolicizmus (hiszen említettük, hogy halálbüntetést szabtak ők, a vallásszabadság bajnokai, az ország területére lépő katolikus papra), Angliában és a legtöbb német fejedelemségben is már majdnem teljesen, azonban az akkor már protestáns uralom alatt lévő Németalföldnek ekkor még több mint a fele katolikus volt.

Ezeknek a katolikusoknak Németalföldön mégse volt sehol nyilvános vallásgyakorlatuk. Most még magánvallásgyakorlatukban is akadályozni kezdték őket. Az itt lakó katolikusok például könyörgő leveleket küldtek Lipótnak, hogy bocsássa szabadon azt a néhány protestáns lelkészt, mert nekik miattuk azóta pokol lett az életük és az is marad addig, míg azok ki nem szabadulnak. Lipót tehát szabadon bocsátotta őket.

A mi „népi demokratikus” sajtónk is ilyenforma sajtó- és rádióhadjáratot indított, valahányszor például a görög kormány egy-egy „haladó érzelmű hazafit” ki akart végeztetni és e haladó érzelmű hazafiak természetesen nem voltak mások, mint azok a kommunisták, akik fegyverrel harcoltak hazájuk törvényes kormánya ellen és ott éveken át tartó véres polgárháború okai voltak.

Hogy a jezsuiták börtöni térítései nem gorombasággal s nem erőszak alkalmazásával folytak és az előforduló megtérések nem kétségbeesésből, de nem is önző haszonlesésből történtek, hanem a térítőik érveinek alapján és az igazság erejének hatására, sőt utána e foglyok lelkében egyenesen édes emlékek maradtak hátra a velük foglalkozó jezsuita atyák jósága és szeretete miatt, arra is nem egy bizonyítékunk van.

El lehet-e például másképpen képzelni Drabiknak, ennek a megcsontosodott 80 éven felüli fanatikus aggastyánnak a megtérését, meggyónását, egy szín alatti megáldozását, sőt azt, hogy protestáns, aki egész életét a szentek „imádása” elleni mennydörgésben élte le, halála órájában Szűz Máriát hívja segítségül? Sőt hogy még élete büszkeségéről is, mely világhírűvé tette, látomásairól, melynek kiadására egy Comelius vállalkozott, elismerte,

hogy valótlan, illetőleg a gonosztól származott és végül, hogy a nyilvánosság előtt kezecskölt a mellette álló jezsuita atyának?

Igaz, hogy nem is csak ez, hanem két jezsuita az utolsó éjszakát is vele együtt virrasztva és imádkozva töltötte el. Akiben pedig ekkora a felebaráti szeretet egy halálraítélt iránt és így fel tudja érte áldozni nemcsak kényelmét, hanem még éjszakai nyugalmát is, az bizonyára nincs hatás nélkül arra, akinek kedvéért mindez történik. Ilyesmitől még az elvetemült ember is sokszor ellágyul, Drabik pedig bizonyára nem elvetemült ember volt, hanem csak hiú és fanatikus. A szeretet melegének hatására még a fanatikus is sokszor megolvad.

Aztán — valamivel korábbi időből — ott van Veresmarty Mihály, a Pázmány idejében megtért református lelkész, aki Forgách püspök börtönében nem volt hajlandó megtérni, sőt fanatikus daccal még arra se volt hajlandó, hogy az olvasásra börtönébe küldött Bellarmin-művet elolvassa. De mivel kiszabadulása után magával vitte és kíváncsi lévén rá, később mégis elolvasta (most már, mivel önként tette, a dac nem akadályozta az elolvasásban), katolikus lett tőle, bár — a komoly meggyőződés bizonyítékeként — nem azonnal, hanem hosszú vívódás és lelki kínok után.

Az első pozsonyi bíróság elé került prédikátorok között is volt olyan (Lazius volt a neve), aki a börtönben még nem tért meg, hanem kivándorolt külföldre s csak miután onnan is hazajött, lett katolikus, sőt katolikus pap, Lányi-Knauz szerint (III., 251. o.) egyenesen jezsuita. Vajon ilyen esetek nem a legnyilvánvalóbban bizonyítják-e, hogy még azokra is, akik egyelőre csak daccal válaszoltak, milyen nagy és maradandó hatással voltak az őket börtönükben meglátogató jezsuiták érvei és erényeik varázsa?

Ott rögtön a börtönben nem tértek meg, mert ebben önérzetük vagy mondjuk inkább így: emberi gyarlóságaik akadályozták őket. Nem akarták, hogy az emberek azt higgyék róluk, hogy megijedtek vagy hogy haszonlesők. Az is lehet, hogy a börtönben eltöltött idő rövid volt ahhoz, hogy ilyen nagyfontosságú lépést véglegesen megérleljen. Kiszabadulásukkor azonban magukkal vitték a kételyt addigi vallási meggyőződésük helyességében és a meghatódottságot a jezsuiták jósága, szeretete és lelki nagysága iránt. Bizonyára az is megrendítette őket, hogy ők elvakultságukban ezeket az embereket emberi bőrbe bűjt szörnyetegeknek képzeltek, s most látniuk kellett, mennyire tévedtek s mennyire igazságtalanok voltak hozzájuk. Ebből a megrendülésből, meghatódottságból és vallási kételyből aztán hosszú évek múlva a katolikus hit fája virágzott ki.

Jellemző azonban arra a szellemre, mely történetírásunkat, kivált régebben, még akkor is, ha a katolikusnak született, alapos, tárgyilagos és nem is rosszakaratú Pauler képviseli, hatalmában tartotta, hogy Lazius megtérését még ő is ennyire elfogult és egészen protestáns szellemben közli.

„Lazius, miután a börtönben állhatatos volt, még egy ideig a számkivetést is tűrte, megtántorodott, hazajött, katolikus lett, katolikusá, Szelepchényi káplánjává és bazini pap-pá lón hitsorsosainak nagy megbotráncozására, akik azonban később nagy meglepéssel feljegyezhették, hogy részegsége adván magát, hirtelen halállal múlt ki a világból.” (Pauler, II., 411-412. o.) Egy katolikus történetíró ír így!

Tanulságos ezt az idézetet kissé bírálat alá venni. Lazius tehát a börtönben „állhatatos” volt, írja a katolikus történetíró. Az állhatatosság — feleljük neki — dicséretes és szép tulajdonság, de éppen ezért állhatatosnak csak a jóban lehet lenni. Aki rosszban tart ki, arra azt szoktuk mondani, hogy makacs, konok vagy megátalkodott. Lazius azonban Pauler szerint nem makacs volt, hanem „állhatatos”.

Ez a kifejezés annak nyílt megvallása, hogy a történetíró helyesnek, jónak tartja azt, hogy a protestáns lelkész nem hallgatott a jezsuiták csábító szavára és nem tért meg. Ha talán nem is bűnnek, de mindenképpen emberi gyöngeségnek tartotta volna tehát a katolikus Pauler, ha Lazius megtért volna. A katolikus történetíró tehát nem tárgyilagos, nem semleges álláspontot foglal el a katolikus és a protestáns tábor között, hanem — könnyen

meglehet, hogy éppen azért, mert katolikus és ezzel akarja kimutatni tárgyilagosságát — katolikus létére a protestantizmus kedvéért hagyja el a tárgyilagosságot, a semlegességet. Ő egyenesen úgy ír, mintha ő is a protestáns táborba tartoznék.

Ha egy történetíró nem tárgyilagoss, nem semleges, az szégyen. Még nagyobb szégyen, ha ez a történetíró, mivel tudja, hogy a közvélemény az évszázadok óta tartó eredményes protestáns hírverés hatására már protestáns gondolkodású, ő is ennek a hírverésnek a szolgálatába szegődik, s katolikus létére nem az Egyház, hanem a protestantizmus javára hagyja el a semlegesség útját és a tárgyilagosság tudományos követelményét.

Pauler e szégyenének megállapításából azonban egyenesen megdöbbenés lesz, mikor egyúttal azt is ki kel mondanunk, hogy Pauler ennek ellenére is még a katolikus történetírók legkatolikusabbjai közé tartozik. Sokkal katolikusabb például, mint Horváth Mihály, a „püspök” vagy Takács Sándor pedig egyenesen közismert volt világius életéről, összefüggésben van azzal, hogy a katolikusellenes elfogultságban mindkető túltett Pauleren.

Ne értsenek bennünket félre. Mi itt nem azt kifogásoljuk, hogy Pauler a börtönben levő Laziusról nem azt írja, hogy „makacsul” vagy „konokul” megmaradt eretnokségében. Mert hiszen ha így fejezte volna ki magát, akkor a katolicizmus kedvéért hagyta volna el a semlegesség tárgyilagoss útját. Mi egyedül csak azt állapítjuk meg, hogy Paulernek semleges kifejezést kellett volna használnia, olyat, melyből nem lehet észrevenni, hogy az író a katolikus vagy a protestáns táborba tartozik-e s egyénileg mit látna szívesebben: a protestáns lelkész megtérését-e vagy régi hitében való megmaradását. Például lehetett volna így írni: Lazius a börtönben megmaradt protestáns álláspontján vagy hogy nem volt hajlandó válást változtatni, de semmiképpen se azt, hogy „állhatatos” volt, mert ez már határozottan a protestáns álláspont kifejezése.

Azonban még ennél is elfogultabb protestáns felekezeti embernek mutatja magát a katolikus Pauler, mikor úgy folytatja, hogy Lazius a számkivetésben azonban „megtántorodott, hazajött, katolikussá lett” stb. Megtántorodott? Hát ez meg micsoda egy se katolikusok, se protestánsok, hanem egyszerűen csak magyarok számára írt tárgyilagoss történelemben? Kivált mikor azoknak a magyaroknak, akik számára ez a könyv íródott, egyenesen nagy abszolút többsége katolikus és maga a könyv szerzője is az?

Nem szégyen, gyalázat-e, hogy egy magas tudományos színvonalon álló, tárgyilagoss könyvben azt lehet a katolikus Magyarországon írni, hogy az a protestáns, aki katolikus lesz, „megtántorodik”, azaz megrendül a jóban és bűnbe esik, de az a protestáns, aki nem lesz katolikus, az „állhatatos” a jóban? Eszerint tehát ha egy protestáns lelkész elfogadja a katolicizmust, az nemcsak akkor bűn, ha a börtönben, tehát valószínűleg érdekből teszi, hanem akkor is, ha ezt a lépést csak hosszú évekkal a börtön után, teljesen önként és hosszas megfontolás után, tehát nyilvánvalóan meggyőződésből teszi.

De a sértő kifejezéstől eltekintve Pauler úgy állítja be a dolgot, mintha Lazius még így is kényszer hatása alatt „tántorodott” volna meg. Szerinte Lazius ezt a lépést később is csak azért tette, mert nem bírta már tovább a hazátlanságot, tehát csak azért, hogy hazajölessen. Hát hiszen lehetséges ez is. De csak lehetséges. Honnan tudja azonban Pauler, hogy így is volt, vagyis hogy a jelen esetben ez a lehetőség a valóság? Azonban ő ezt nem mint lehetőséget, hanem mint valóságot adja elő.

Pedig hát ez a lehetőség még nagyon valószínűtlen is. A „lehet” kifejezést olyan esetekben szoktuk használni, mikor az igen és a nem mellett körülbelül egyforma érvek szólnak. Ha az „igen” mellett több érv szól, akkor a „valószínű”, ha kevesebb, akkor a „valószínűtlen” kifejezést szoktuk használni.

Laziusnak külföldi bolyongása után történt megtérésére Pauler azt, hogy érdekből történt, nem annak ellenére fogja rá, hogy ez csak lehetséges, hanem egyenesen annak ellenére, hogy valószínűtlen. Teljesen valószínűtlen, hogy egy olyan protestáns, aki protestáns hitében nem „tántorodik” meg még a haláltól való félelmében se (noha oka volt abban re-

ménykedni, hogy áttéréseivel megmenekedik a haláltól) s még a börtönben is „állhatatos” marad, később csak azért, hogy külföldről hazajöhessen, már „megtántorodik”.

Ha azonban később mégis „megtántorodik”, de csak azért tántorodik meg, hogy hazajöhessen, még ennél is valószínűlenebb, hogy nemcsak annyira tántorodik meg, hogy katolikus lesz, hanem annyira, hogy egyenesen pap, sőt jezsuita lesz. Ha Lazius csak azért lett volna katolikussá, hogy végre vége legyen bujdosásának és hazajöhessen, akkor semmiképpen se lett volna egyúttal mindjárt jezsuita is. Ehhez már nem volt szükség arra, hogy hazajöhessen?

Aztán ennek a Laziusnak nem is lehetett annyira kedves a magyar haza, mert hiszen nem is volt magyar ember. Mutatja ezt az is, hogy Eperjesen volt lelkész. Úgyszintén az is, hogy a törvényszék Pauler szerint számkivetette. Ez csak azért történhetett, mert úgysí külföldről jött és nem volt magyarországi származású. Neve latinos alakja is erre vall. (Igaz, hogy Erdősi Silvester és Melius Juhász Péter is latinosan használták a nevüket, noha magyarok voltak, ámde ők nem a XVII. században éltek. Viszont ők is külföldön tanultak s onnan hozták ezt a szokást s ők — a magyar emberek — a latin mellett a magyar nevüket is használták, Laziusnak azonban nincs a latin mellett magyar neve is.

Lazius tehát külföldi származású ember lehetett, csak menedéjogot kapott Magyarországon s most az összeesküvésben való részvétele miatt ezt a menedéjogot megvonták tőle. A magyar származású vádlottak egyikére se alkalmazták ugyanis ezt a büntetést. (Lazius nem a második, hanem az első pozsonyi törvényszék vádlottja volt.) S ezt a nem magyar anyanyelvű, sőt nem is magyar származású embert vonzotta volna vissza annyira a magyar haza, hogy számkivetettségében sokkal jobban kívánczik vissza utána, mint amennyire a börtönben a haláltól félt?

Ami pedig Lazius nem éppen épületes végét illeti, láttuk a II. Ferdinánd alatti stájer állapotok vázolásakor, hogy a fanatikus protestánsok előszeretettel fogták rá az őket háttérbe szorítani igyekvő katolikus papokra vagy a katolikussá lett protestáns lelkészekre, hogy Isten büntetéseként hirtelen halállal haltak meg. (Akkor még annyira hittek a protestánsok a pokolban és a mennyországban, hogy a hirtelen, tehát bűnbánat nélküli halált a legnagyobb csapásnak tekintették. Ma minden vágyuk az, hogy hirtelen halállal, azaz kínok nélkül haljanak meg.) Azt is mindig rájuk fogták, hogy megtérésük után részegesek lettek. (Bizonyára lelkiismereti kínjaikat akarták szerintük a borba fojtani.)

Egyáltalában nem csodálkozhatunk tehát, hogy a megtért, sőt jezsuitává lett Laziusról is ezt állították volt hittestvérei. Látjuk, hogy szerintük ő is részeges lett s — Isten büntetéseként — ő is hirtelen halállal halt meg. Megtérését ugyanis, éppen azért, mert nem a börtönben, hanem csak hosszú évekkel utána, s így nyilvánvalóan teljesen önként történt és amely után egyenesen jezsuita lett, méltán szégyellhették volt hitfelei. Ebből azonban még igazán nem következik, hogy igaz is volt, amit ráfogtak, a későbbi részegség.

Mikor egyik volt tanítványom a simontornyai Fried Bőrgyárban kapott állást, onnan legelső levelében azt írta, hogy a plébános (ferences barát volt az illető) csak reggel józan. Mikor utána évek múlva személyesen találkoztam vele s előhoztam neki (mert igen megjegyeztem, mert igen bántott a dolog), hogy mi van a csak reggel józan ferences plébános-sal, közölte, hogy nem szeretik ugyan a községben, arról azonban már rég meggyőződött, hogy mindig józan. Ő legalábbis ittasan sose látta s nem is beszélt olyan emberrel, aki így látta volna. „Rosszakarattal informáltak a dologról, mikor mint idegen, a községbe először megérkeztem” — mondta.

Könnyen meglehet, sőt talán még valószínű is, hogy a szegény jó Lazius is csak így „adta magát részegsége”.

Ami pedig a hirtelen halált illeti, ha talán igaz volt is (de persze egyáltalán nem bizonyos ez se), még igazán nem bizonyítja se a részegséget, se Isten büntetését. Kivált olyan ember esetében, aki úgy él, hogy a halálra és Isten ítéletére mindig készen áll. Pauler

azonban a Lazius ellen szóló rágalmakat nemcsak megemlíti (mint tárgyilagos történetíró egész nyugodtan el is hagyhatta volna, mert mi szükség a történelemben megemlíteni azt, ami lehet hogy igaz, lehet, hogy nem?), hanem el is hiszi. Nem azt írja ugyanis, hogy volt hitfelei ezt a részegséget és hirtelen halált feljegyezték róla, hanem hogy „feljegyezték” (olyan értelemben, hogy joguk volt hozzá, mert igaz volt). Honnan tudja ezt Pauler? Mert a protestánsok ezt írják? Ez még éppen nem bizonyíték.

Pedig nemcsak Lazius volt az egyedüli, aki a börtönben még „állhatatos” volt, később azonban már egészen önként még meg is tért és e lépést csak azért tette meg később (tehát már mindenképpen szabadon), mert a jezsuitáktól a börtönben hallott érvek a lelkében való megérlelődéséhez és ahhoz a teljes kijózanodáshoz, melyet a jezsuiták személyes megismerése indított el a lelkében, idő kellett. Laziuson kívül mások is csináltak így. Még a gályarabok közt is volt ilyen.

Voltak, akik oly makacsok voltak, hogy nem írták alá sem a kivándorlást, sem a lelkészi állásról való leköszönést jelentő elibük tett reverzálist (pedig se az egyiknek, se a másinak az aláírása nem lett volna részükről hittagadás, hanem csak egy kis alázatosság és egy kis tisztelet a törvényszék iránt), hanem inkább vállalták a gályarabságot is, tehát az elítélt lelkészek közt a legmakacsabbak és a leggőgösebbek közé tartoztak, de a gályákról kiszabadulva később, hosszú évek múlva, teljesen önként és a saját kezdeményezésükre megtértek.

Igazán a csodák csodájának kell mondanunk, hogy éppen még a köztük is legvadabb, legmakacsabb és durva és gyűlölködő hangú vitáitával kapcsolatban már említett Otrokocsi Főris Ferenc is e megtérők közé tartozik. Pedig most már azt is megjegyezhetjük róla, hogy nemcsak a legönérzetesebb, hanem egészen kétségtelenül a legnagyobb koponyájú ember is ő volt valamennyi gályarab között, sőt még az összes, a pozsonyi törvényszék elé idézett protestáns lelkészek között is. Olyan tekintélyes ember, hogy a Pallas lexikon 60 s még a Révai is 40 soros ismertetést közöl róla, míg az átlag gályaraboknak még a nevét se említi vagy tudja.

Külföldi protestáns egyetemeken végzett, köztük az utrechtin. A törvényszék előtt nála önérzetesebben senki se viselkedett. Ezért halálra, majd helyette gályára ítélték, s oda is hurcolták. Mint gályarab is legtöbbet tett a protestáns propaganda érdekében, mert a már említett művén kívül még Leusden utrecht-i és Turretin genfi tanárnak is írt, mint gályarab, olyan leveleket, melyeket a kálvinisták kinyomattak és reklámként felhasználtak.

Hogy ezeket a leveleket megírhatta és elküldhette, abból azt kell látnom, hogy ezeknek a gályaraboknak a gályákon is sokkal nagyobb szabadságuk volt, mint gondoltam volna. Vajon Hitler, Sztálin, Rákosi Mátyás vagy akár csak Kádár börtöneiben melyik rab írhatott és küldhetett ki olyan propagandaleveleket, melyeket a nyugati „imperialisták” céljaikra felhasználhattak? S ha igen, merték volna-e közölni az illető rab nevét is, mert nem kellett félniük, hogy megkínózzák érte?

Kiszabadulása után (1676) Otrokocsi még évekig tartózkodott a protestáns külföldön s csak 1681-ben jött haza. Az ő életrajza mutatja, mennyire téved Pauler, mikor azt hisz, hogy Lazius azért tért meg, mert nagy volt a honvágya, megtérés nélkül pedig nem jöhetett volna haza. Otrokocsi nem tért meg, mégis éppúgy hazajöhetett, mint Lazius, sőt itt-hon hazatérte után még kálvinista lelkészi állást is vállalhatott (!).

Lelke azonban nem lelte nyugalomát. Annyira nem érezte magát jól kálvini hittestvérei között, hogy két év alatt két helyen működött (először Gyöngyösön, majd Kassán), utána pedig újra kiment külföldre, Angliába és Hollandiába. (Furcsa, hogy az idegen Lazius annyira vágyódott vissza Magyarországra, hogy még a hitét is elcseréli, csak hogy hazajöhessen (egyébként pedig anélkül is éppúgy hazajöhetett volna), a magyar Otrokocsi pedig hazulról kívánczik vissza újra külföldre.)

Végül 1692-ben egy latin munkát írt a protestánsoknak a katolikus egyházba való visszatéréséről és utána hamarosan maga jár elől jó példával. Mikor aztán már katolikus volt, megszűnt addigi nyugtalansága. Most már végleg hazajött, pap és a nagyszombati jezsuita egyetem jogtanára lett, s mint ilyen halt meg 1718. október elsején.

Jellemző, hogy megtérése mennyire bántja nem is csak a protestáns, hanem még a magyar irodalmat is. A Pallas lexikon egyenesen „elmebajokat” emleget vele kapcsolatban, mert életét másképpen nem tudja megmagyarázni. Még szép, hogy hozzáteszi, hogy ezek csak „állítólag” mutatkoztak rajta. A Révai lexikon cikkírójának azonban már van annyi esze, hogy elmebajról már „állítólag” se beszél.

Valóban különös elmebaj is lehetett volna az, melyben a beteg még utána 30-40 évig él, húsz éven át még ekkor is egyetemi tanári állást tud betölteni, egymás után három (teológiai, bölcséleti és jogi) doktorátust meg tud szerezni (mert Otrokocsi mind a hármat megtérése után szerezte meg) és utána még 14, azaz tizennégy latin vagy magyar nyelvű művet írt és ad ki. Ennyire képtelen állításra képes az elfogultság és a gyűlölet.

Mivel Otrokocsi Ferencre se részegséget, se hirtelen halált (mint Isten büntetését) nem lehetett ráfogni, ráfogták hát, hogy megbolondult. De persze nem akkor volt rajta a bolondéria, mikor koronás királya ellen lázított és a törökkel szövetekezett, hanem akkor, mikor a katolikus igazságot megismerte és követte.

Említettük, hogy a Révai lexikon már halad a korrall és ez a mű már nem fogja rá az elmebajt Otrokocsira, sőt még elmeállapota megvizsgálását se indítványozza. Azonban — mintha ez a mű is protestáns felekezeti kiadvány lenne a katolikus Magyarország számára — a megtérést —, elmebaj helyett ez is egyszerűen csak azzal magyarázza, hogy a kereszténység egyesítéséről írt művét „hitrokonai” kedvezőtlenül fogadták és emiatt „velük meghasonlott”. (Ezt a magyarázatot a Pallasból veszi át.) Az elmebaj gyanúját tehát már nem veszi át belőle, de ezt a meghasonlást, mint megtérése okát, még igen.

Erre azt kérdelem: Vajon mi lehet az oka, hogy Otrokocsi „hitrokonai” kedvezőtlenül fogadták a volt dicső gályarab kérdéses művét? Lehetett-e annak, hogy azt, akit előbb hitük vértanújának tekintettek s ünnepeltek, most megrótták, más oka, mint csak az, hogy a szerző kriptokatolicizmusát árulta el e művével, azaz hogy a kereszténység újra való egyesülését a protestánsok ellenzékiiségének feladásában, azaz a katolikus egyházba való visszatérésben jelölte meg? Csakis ez lehetett az oka, mert hiszen e műve megjelenése után hamarosan maga a szerző is visszatért az Egyházba.

Mi lehetett tehát más Otrokocsi megtérésének az oka, mint a legtisztább meggyőződés? Ahelyett tehát, hogy ezt írná, miért a hitrokonaival való „meghasonlást” jelöli meg okul mind a két magyar lexikon? Vagy ja egyik se akar „meggyőződést” nevezni meg okul, miért nem elégszik meg egyszerűen csak annak közlésével, hogy Otrokocsi katolikus lett, tette indítóokát miért nem mellőzi?

Azért, mert egy híres és addig hitvalló protestáns lelkésznek meggyőződésből való megtérése a protestantizmusra igen nagy szégyen, egy gályarabé még ennél is nagyobb szégyen, a még a gályarabok közt is legokosabbnak, legkeményebbnek, legtudósabbnak meggyőződésből való megtérése pedig a képzelhető legnagyobb szégyen és mert nemcsak a Pallas, hanem — nála kisebb fokban bár, de — még a Révai lexikon is s általában az állítólag felekezetek felett álló magyar irodalom is még mindig nem tud tárgyilagos lenni és egyedül csak az igazságot szolgálni akkor, mikor katolicizmusról vagy protestantizmusról vagy szabadelvűségről van szó.

A lexikonok szerint Otrokocsi megtérése után, Rómába ment és a Vatikán könyvtárosi állását szerette volna elnyerni, de ez a vágya nem teljesült. Hogy mennyire nem volt idegbeteg, vagy ha volt, mennyire le tudta győzni emberi gyarlóságait még idegbetegsége ellenére is, mutatja, hogy e csalódása miatt éppen nem ábrándult ki Rómából és éppen nem „hasonlott meg” új „hitrokonaival” is, hanem ő, aki addig, míg kálvinista lelkész volt,

szinte évenként változtatta lelkési állomásait s hazulról külföldre, külföldről hazacsavargott nyugtalanságában, most nemcsak új vallásában, hanem még abban a nagyszombati egyetemi tanári állásában is, melybe reményeiben csalódva került, évtizedeken át, egész haláláig nyugton tudott maradni.

Otrokocsi szenvedett kálvinista meggyőződéséért s szenvedett érte még akkor is, mikor nem volt vele kénytelen, mert hiszen az említett reverzálisok valamelyikének aláírásával megszüntethette volna szenvedéseit. „Hitrokonai” előtt a vértanúság dicsfénye övezte és európai hírvő hős lett miatta. Mekkora lehetett tehát katolikus meggyőződése és jellembeli nagysága, hogy annak kedvéért, amit végül igazságnak ismert meg, lemondott a protestáns körében már megszerzett dicsőségéről, sőt kitette magát volt „hitrokonai” gyűlöletének és rágalmazásának, de lelkiismerete szavát mégis követte?

Otrokocsinak megtéréssel el kellett ismernie azt, hogy nem az igazság volt az, amiért eddigi életében annyit szenvedett. Mégis megtette ezt a lépést. Vadállatoknak nevezte azelőtt katolikus pap ellenfeleit, s meglett fejvel nem szégyellte maga is e vadállatok közé lépni, sőt éppen a fő vadállatok, a jezsuiták iskoláján tölteni be tanári állást a „bálványimádás” szolgálatában. Erre a lépésre csakugyan vagy csak egy gránitjellem és gránitmeggyőződés vagy pedig elmebeteg képes.

Otrokocsi után a legismertebb nevű gályarab Harsányi István. Meggyőződésben, önértetben és jellemben egyenrangú Otrokocsival, csak szellemi képességekben és tudományban nem éri el. Ő is külföldi (a németalföldi Groningen) egyetemén végzett, de neki csak egy műve jelent meg, az is csak gályarabsága előtt. Érdekes, hogy neki viszont a fia tért meg, sőt szentelte egész életét azon egyház szolgálatának, mellyel való dacában apja még oly sok szenvedés árán is kitartott.

Vajon nem játszott-e a fiú tettében szerepet az az élmény, melyet apja szerzett börtönében a jezsuitákkal való érintkezés közben és azok az érvek, melyeket ott tőlük hallott s melyek nála még nem, hanem csak a második nemzedék folyamán értek gyümölcscsé? Hiszen könnyen lehet, hogy ahogyan mindezek az élmények Otrokocsi lelkében is csak évtizedek múlva eredményeztek megtérést, Harsányi István esetében még később, csak a fiú lelkében termették meg gyümölcseit.

Az a csöndes hallgatás, melyben Harsányi, az apa, gályarabsága után él, az, hogy tolla is elnémul, szintén protestáns meggyőződése alapos megcsökkenését, ha nem egyenesen lelki törését bizonyítja. Ha a fiú öregedő apja lelkében e tekintetben semmi különösét nem tapasztalt, akkor bajos elképzelni, hogy lehet, hogy noha szintén külföldi kálvinista egyetemre ment tanulni, hazatérte után Losoncon szintén kálvinista lelkész lett, onnan hamarosan elment Nagyszombatra nem is csak papnak, hanem egyenesen „veres barátnak”?

Tartalomjegyzék

A Wesselényi-összeesküvés	
(I. Lipót uralkodása)	5
A szentgotthárdi győzelmet megelőző állapotok	7
Jogos volt-e a magyarság elkeseredése a vasvári béke miatt?	21
A vasvári béke	28
Lipót „önkényuralma”	44
Lipót és Apaffy párhuzama	64
Az idegen zsoldosok garázdálkodása	79
A vallási sérelmek és fontosságuk	97
Miben állt a „protestánsüldözés”?	101
Lipót alatt nem volt protestánsüldözés	119
A térítő földesurak „kegyetlensége”	122
Néhány adat a kálvinista parókiák történetéből	139
Miért tértek meg a főurak?	151
Hamis érvek	155
Az összeesküvés	163
Zrínyi Miklós, Lippay, Wesselényi	165
I. Rákóczi Ferenc	175
Az összeesküvés története	187
Az udvar kísérletei a sérelmek orvoslására	208
Folytatódik az összeesküvés	220
Újabb egyezkedési kísérlet	234
A vég	238
A büntetés	250
Zrínyi és Frangepán pere	252
Zrínyi és Frangepán a vérpadon	270

Nádasdy egyénisége	280
Nádasdy pere	285
Nádasdy a vérpadon	298
Széchy Mária, Frangepán Katalin, Tattenbach	300
A mozgalom bírálata	304
Az összeesküvés alvezérei	323
A pozsonyi különtörvényszék	352
A mozgalom gonosz, felforgató jellege	374
Forradalom a vallásvédelem örve alatt	382
A felekezeti gyűlölet	403
A gályarabok. Az újabb pozsonyi törvényszék	421
A gályarabok	442